MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2021

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG'UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLARI

2026-yil, 15-may

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA`LIMI VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

UMUMIY PEDAGOGIKA KAFEDRASI

“ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG‘UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI”

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

(2026 yil 15 may)

Buxoro - 2026

“Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari” mavzusidagi // xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Buxoro: “DURDONA” nashriyoti, 2026. 542 bet

Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plamida Respublikamiz, Rossiya, Yaponiya hamda Turkiyalik olimlar, soha mutaxassislari, ilmiy tadqiqodchilar, magisrtlar, talabalarning ilmiy maqolalari o‘rin olgan.

Ilmiy anjumanning dasturiy qo‘mitasi

1.	B.B.Ma`murov	–	Instituti rektori, p.f.d.,professor, rais;
2.	N.Safarova	-	Buxoro davlat pedagogika instituti ilmiy ishlar prorektori, dotsent hamrais;
3.	D.K. Mamatov	–	BuxDPI ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar bo‘lim boshlig‘i, p.f.d (DSc), professor rais o‘rinbosari.
4.	N.Dj.Yadgarov	–	Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti dekani professor, p.f.d. (DSc) a`zo;
5.	G.T.Boymurodova	–	BuxDu professori, p.f.d. (DSc) a`zo;
6.	G.R.Akramova	–	BuxDu professori, p.f.d. (DSc) a`zo;
7.	B.J.Umarov	–	BuxDPI professori, p.f.f.d. (PhD), a`zo;
8.	Q.F.Abdullayev	–	BuxDPI dotsenti, a`zo;
9	N.T.Tosheva	–	BuxDu professori, p.f.f.d. a`zo;
10.	A.T.Gulboyev	–	BuxDPI dotsenti, p.f.n., a`zo;
11.	G.V.Izbullayeva	–	BuxDPI professori, p.f.d. (DSc) a`zo;;
12.	A.N.Nusratov	–	BuxDPI professori, p.f.f.d. (PhD), a`zo;
13.	O‘U.Qurbonova	–	BuxDPI dotsenti, p.f.f.d. (PhD), a`zo;
14.	D.I.Tosheva	–	BuxDPI dotsenti, p.f.f.d. (PhD), a`zo;

Mas’ul muharrir:

G.T.Boymurodova - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Taqrizchi:

Sh.SH.Olimov - pedagogika fanlari doktori,professor
G.V.Izbullayeva - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

To‘plovchi va nashga tayyorlovchi:

L. Jo‘rayeva

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish, ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, yosh avlodni zamonaviy bilim va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi farmoni hamda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlar mamlakatimizda zamonaviy va raqobatbardosh ta’lim muhitini shakllantirishda muhim dasturilamal bo‘lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, ta’lim tizimida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, pedagogik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish va ilmiy salohiyatni yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Mazkur vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug‘i 1-ilovasiga muvofiq Buxoro davlat pedagogika instituti “Umumiy pedagogika” kafedrasi tomonidan 2026-yil 15-may kuni “Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanni o‘tkazildi. Mazkur xalqaro ilmiy-amaliy anjuman zamonaviy ta’lim

muhitida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish, xalqaro ilmiy hamkorlikni mustahkamlash hamda ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga xizmat qiladi.

“DURDONA”nashriyoti

Hurmatli anjuman qatnashchilari!

Muhtaram professor-o‘qituvchilar, olimlar, tadqiqotchilar, xorijiy hamkorlar va aziz mehmonlar!

Avvalo, sizlarni Buxoro davlat pedagogika instituti nomidan **“Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ochilishi bilan samimiy muborakbod etaman.

Mazkur xalqaro anjuman muhtaram **Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan va “O‘zbekiston — 2030”** strategiyasi doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta’minlash, ilm-fan va ta’lim integratsiyasini kuchaytirish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida tashkil etilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv davrida dunyo xalqlari o‘rtasidagi madaniy, ma’naviy va ilmiy aloqalar tobora mustahkamlanib bormoqda. **Ayniqsa, ta’lim tizimida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligi insoniyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.** Zero, zamonaviy ta’lim faqat bilim berish bilangina cheklanmay, balki turli millat va madaniyat vakillarini o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va hamkorlik ruhida tarbiyalashni ham talab etadi.

Shu nuqtayi nazardan, bugungi anjumanning bosh maqsadi — **zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlik asosida ilm-fanni rivojlantirish, bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar natijalarini keng jamoatchilikka yetkazish hamda ularni amaliyotga samarali joriy etishdan iboratdir.**

Bugungi xalqaro ilmiy maydon turli davlatlardan tashrif buyurgan olim va mutaxassislarni yagona maqsad — ta’lim taraqqiyoti, ilmiy innovatsiyalar va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish yo‘lida birlashtirmoqda. Bu esa ilmiy hamkorlikni mustahkamlash, yangi ilmiy g‘oyalar almashinuvi hamda istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlarini shakllantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Anjuman doirasida ko‘rib chiqiladigan mavzular bugungi kun ta’lim tizimining eng dolzarb masalalarini qamrab olgani bilan ahamiyatlidir. Jumladan, **jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni, pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalarning ta’siri, didaktik jarayonlarni boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalarining mohiyati hamda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda mahalliy va xorijiy tajribalarni o‘rganish** kabi yo‘nalishlar ilmiy nuqtayi nazardan muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, bugungi kunda inklyuziv ta’lim, raqamli pedagogika, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitish texnologiyalari va xalqaro ta’lim standartlari masalalari dunyo miqyosida katta e’tibor markazida turibdi. Shu bois, mazkur anjumanda bildiriladigan ilmiy fikr va takliflar kelajak ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi, deb ishonaman.

Qadimiy va hamisha ilm-ma’rifat maskani bo‘lib kelgan **Buxoro bugun ham xalqaro ilmiy muloqotlar markaziga aylanib borayotgani barchamiz uchun quvonarlidir.** Bu zamin azaldan buyuk allomalar, mutafakkirlar va ma’rifatparvarlar yurti sifatida dunyo tamadduniga ulkan hissa qo‘shib kelgan. Bugungi anjuman esa ana shu buyuk ilmiy an’analarning mantiqiy davomi sifatida xizmat qiladi.

Fursatdan foydalanib, xalqaro ilmiy-amaliy anjumanni tashkil etishda munosib hissa qo‘shgan barcha hamkor tashkilotlar, **xorijiy va mahalliy olimlar, professor-o‘qituvchilar, tashkiliy qo‘mita a’zolari hamda yosh tadqiqotchilarga o‘z minnatdorligimni bildiraman.**

Barchangizga mustahkam sog‘liq, ilmiy faoliyatingizda yuksak muvaffaqiyatlar, samarali ilmiy bahs-munozaralar va yangi ilmiy yutuqlar tilayman.

“Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy **anjuman ishiga ulkan muvaffaqiyat tilagan holda, uni ochiq deb e’lon qilaman.**

E’tiboringiz uchun rahmat!

УДК 008(470+575.3)

РОССИЯ – ТАДЖИКИСТАН: МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ (ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ)

Каримов Б. К.
Чувашский государственный институт культуры и искусств г. Чебоксары, Российская Федерация

Аннотация: Россия и Таджикистан имеют долгую историю взаимоотношений, начиная с периода Российской империи до современности. Культурный обмен между двумя странами является важным аспектом двусторонних отношений. В статье рассматриваются исторические аспекты взаимодействия культур и анализируются современные вызовы и перспективы развития межкультурного диалога. Начало активного взаимодействия России и Таджикистана связано с присоединением Средней Азии к Российской империи. Это привело к распространению русской культуры среди местного населения через образование, литературу и искусство. Межкультурное взаимодействие между Россией и Таджикистаном имеет глубокие исторические корни, уходящие корнями в древние времена. Оба народа прошли через различные этапы культурного обмена, политического сотрудничества и экономического взаимодействия. В данной статье мы рассмотрим основные аспекты межкультурного диалога между двумя странами, уделяя внимание как историческим аспектам, так и современным тенденциям.

Ключевые слова: Россия, Таджикистан, история, культура, образование, литература, искусство, археология, туризм, межкультурный диалог, политика, экономика, соглашение.

Annotation: Russia and Tajikistan have a long history of relations, from the period of the Russian Empire to the present day. Cultural exchange between the two countries is an important aspect of bilateral relations. This article examines the historical aspects of cultural interaction and analyzes contemporary challenges and prospects for the development of intercultural dialogue. Active interaction between Russia and Tajikistan began with the annexation of Central Asia to the Russian Empire. This led to the dissemination of Russian culture among the local population through education, literature, and art. Intercultural interaction between Russia and Tajikistan has deep historical roots, dating back to ancient times. Both nations have gone through various stages of cultural exchange, political cooperation, and economic interaction. In this article, we examine the main aspects of intercultural dialogue between the two countries, focusing on both historical aspects and contemporary trends.

Key words: Russia, Tajikistan, history, culture, education, literature, art, archeology, tourism, intercultural dialogue, politics, economics, agreement.

Россия и Таджикистан имеют долгую историю взаимоотношений, начиная с периода Российской империи до современности. Культурный обмен между двумя странами является важным аспектом двусторонних отношений. В статье рассматриваются исторические аспекты взаимодействия культур и анализируются современные вызовы и перспективы развития межкультурного диалога. Начало активного взаимодействия России и Таджикистана связано с присоединением Средней Азии к Российской империи. Это привело к распространению русской культуры среди местного населения через образование, литературу и искусство.

Межкультурное взаимодействие между Россией и Таджикистаном имеет глубокие исторические корни, уходящие корнями в древние времена. Оба народа прошли через различные этапы культурного обмена, политического сотрудничества и экономического взаимодействия. В данной статье мы рассмотрим основные аспекты межкультурного диалога между двумя странами, уделяя внимание как историческим аспектам, так и современным тенденциям.

История взаимоотношений между Россией и Таджикистаном началась задолго до появления современных государственных границ. В Средние века территория современного Таджикистана была частью различных империй и государств, включая Саманидское государство (IX-X вв.), которое сыграло важную роль в развитии культуры региона.

Примеры тому лирика родоначальника персидско-таджикской литературы Абуабдулло Рудаки, бессмертная национально-эпическая поэма «Шахнаме» Абдулкосима Фирдавси, вобравшая в себя легендарную историю персов и таджиков, и «Канон врачебной науки» Абуали Ибн Сино (Авиценны), трактат, который на протяжении многих веков послужил основным руководством по медицине учебных заведениях Европы. Ученые Аль-Хоразми, Аль-Фороби и Абурайхон Беруни, такие (по словам Гете) звезды первой величины на небосклоне мировой поэзии, как Хайям, Руми, Саади, Хафиз, Джами, мастера художественного творчества Борбад, Мани, Бехзод были известны далеко за пределами древнего Согда, Хорасана и Мовароуннахра (Двуречья) – основной территории современной Центральной Азии.

С конца XIX века Центральная Азия стала объектом интереса Российской империи, и в результате военных кампаний и дипломатических переговоров большая часть территории современного Таджикистана вошла в состав Российской империи.

Объективно присоединение Средней Азии к России носило прогрессивный характер. Еще Ф. Энгельс, предвидя историческую перспективу будущего революционного движения в России, 23 мая 1851 г. писал К. Марксу: "Россия действительно играет прогрессивную роль по отношению к Востоку" [6.с, 221].

История появления русских в Таджикистане уходит своими корнями в 1860-е годы (165 лет назад). Присоединение северных районов Таджикистана к Российской империи произошло во время войны между Россией и Бухарским эмиратом в 1866 году.

В восточных письменных источниках название «Русь» упоминается уже у историка Табари, жившего в начале X века, в событиях, относящихся к 644 году. В своем знаменитом эпосе «Шахнаме» великий ученый, поэт и мудрец Абулькасим Фирдоуси, повествуя об огромном богатстве Сасанидского царя Хосрава II Парвиза, указывает на один из принадлежавших ему несметных кладов, попавших по воле судьбы, в его руки. Он состоял из драгоценностей, собранных в Китае, Индии, Хазарии и Руси.

У истоков культурного взаимодействия двух народов стоял великий просветитель А. Дониш, заложивший основу взаимного познания двух великих культур. Факты взаимодействия культур России и Таджикистана находят свое подтверждение в работе многих российских ученых. Известный русский ориенталист П. В. Савельев полагал, что русско-среднеазиатские торговые отношения восходили к началу появления мусульманской монеты, то есть к 699-700 гг.

На процесс развития социально-культурной сферы таджикского народа в рассматриваемый период огромное воздействие оказали идеи культуры, прежде всего, России, а также некоторых других стран. Это прогрессивное влияние сказывалось на всех областях материального и духовного производства, но особенно ощутимым оно было в области просвещения, народного образования, литературы, театрально-музыкального, декоративно-прикладного искусства, здравоохранения и некоторых других сферах жизни и быта. Благотворно оно повлияло и на изучение края в естественно-географическом, этнографическом, культурно-историческом плане, благодаря чему национальное культурное достояние таджиков во многом избежало забвения. Большое значение имела культурно-просветительная, пропагандистская деятельность российских ученых, деятелей культуры, которые приобщали местное население к прогрессивной культуре, науке, просвещению России, под влиянием которых на территории Таджикистана зарождалось демократическое движение просвещения. Выдающиеся мыслители, поэты, ученые Таджикистана видели в русском языке, русской культуре неисчерпаемый источник разума, вдохновения, надежды, прогресса. На этой духовной основе еще на начальной стадии присоединения Средней Азии к России возникает и развивается демократически настроенный слой интеллигенция края, сформировавший мощную школу просветительства, которую возглавил А. Дониш, таджикский писатель, ученый,

философ-просветитель, знаток русской культуры, основоположник таджикского движения просвещения, подлинная национальная гордость Таджикистана.

Бухарский эмир Насрулла три раза направлял делегации, имевшие полномочия посольства, для ведения переговоров о расширении и укреплении торговых связей между Бухарой и Россией. Пользовавшийся уже в это время большим уважением и доверием эмира А. Дониш в 1857 г. был включен в состав делегации в качестве секретаря. Помимо этого, эмир лично поручил А. Донишу изучить жизнь и государственное устройство России.

В ходе визита бухарские послы, кроме участия в официальных встречах и переговорах с правительственными чиновниками России, осмотрели многие достопримечательности столицы, в том числе Технологический институт, Александровскую императорскую мануфактуру, заканчивавшееся тогда строительство Исакиевского собора, фарфоровый завод, императорский ботанический сад, музей императорской Академии наук, Пулковскую астрономическую обсерваторию, Монетный двор, Царское село. Глазам А. Дониша открылся совершенно новый мир. Он видел, какой высокой ступени технического и культурного развития достигли русские, как много добились они в овладении силами природы, как велико и могущественно их государство.

Во время второй поездки в Петербург, в 1869 г., А. Дониш еще лучше ознакомился с политической, экономической, особенно с культурной жизнью России. Он посетил сельскохозяйственный, геологический и транспортный музеи, обсерваторию, некоторые заводы и фабрики, побывал на спектаклях оперы "Царь Кондавль", балетах "Конек-Горбунок" и "Корсар".

В третьей поездке в качестве заместителя посла А. Дониш завоевал еще большее уважение со стороны некоторых русских правительственных кругов. Сам император Александр II в одной из своих бесед с ним особо подчеркнул: "Мне очень хвалили тебя... как человека образованного, дважды или трижды бывавшего в этом краю" [2, с.139]. В знак почета и уважения А. Донишу были преподнесены подарки: астрологическая труба, компас, бинокль, глобус. Огромную роль в формировании прогрессивных воззрений А. Дониша сыграло его знакомство с жизнью и культурой русского народа.

Присоединение Средней Азии к России означало для Таджикистана целый ряд последствий, таких, как:

- начало промышленного способа производства;
- строительство и введение в эксплуатацию железных и шоссейных дорог;
- создание перерабатывающих предприятий;
- формирование рабочего класса из числа дехкан, становившихся рабочими промышленных предприятий, хлопкоочистительных, маслобойных, кирпичных заводов и цехов;
- формирование прослойки высокообразованных людей, преимущественно из среды бухарской буржуазии;
- заселение русскими переселенцами земельных участков на новоорошаемых и трудноорошаемых территориях;
- оказание научно-технической помощи хлопководству, садоводству, а также различным промыслам, которые до того времени носили примитивный характер;
- проведение мелиоративных, санитарных, ветеринарных работ;
- развитие двусторонних торговых связей, развитие внутреннего рынка, его насыщение промышленными товарами России;
- полное разложение патриархально-феодальных отношений, искоренение рабства и работорговли;
- появление банковских учреждений, формирование новой финансовой системы, кредитования строительства и производства;
- ведение геологической разведки и освоение природных богатств;
- изучение культуры и быта края;

- организация сравнительно широкой сети русско-туземных школ, ремесленных училищ и других учебных заведений;

- общение русских переселенцев, политических ссыльных, административно-управленческого персонала России с местным населением;

- организация медицинских, санитарных, ветеринарных учреждений,

- оказание бесплатной медицинской помощи местному населению;

- создание и финансирование культурно-просветительных учреждений (театров, музеев, библиотек, народных домов, собраний и т.п.);

- создание прочих предпосылок для удовлетворения духовных потребностей, как русской администрации, военных гарнизонов, так и местного населения.

Вовлечение Таджикистана в сферу экономических научных интересов России, несмотря на великодержавную политику царизм, способствовало знакомству местных жителей с более совершенной земледельческой, промышленной и транспортной техникой, различными способами обработки земли, новыми сельскохозяйственных культурами (картофель, сахарная свёкла, овёс, томат и др.). Приобщение народов Средней Азии к русской культуре оказало влияние на формирование местной просветительской, научной и технической мысли 19 – начала 20 вв.

Этот период был отмечен интенсивным культурным обменом между русским и таджикским народами. Русские исследователи, путешественники и ученые внесли значительный вклад в изучение истории, культуры и природы Таджикистана.

Целая плеяда выдающихся российских ученых занималась исследованием Таджикистана. В результате их экспедиций было собрано внушительное количество материалов, на основе которых были проведены дальнейшие научные исследования. Многие из этих научных работ являются актуальными и сегодня. Кроме того, почти все комплексные экспедиции оставляли после себя опорные пункты, которые со временем выросли в крупные научные учреждения и теперь входят в состав Академии Наук Таджикистана.

Особые заслуги в изучении Средней Азии принадлежат академику В. В. Бартольду. Его исследования позволили восстановить основные вехи истории таджиков и их предков, начиная со времен до нашей эры, и заканчивая поздним Средневековьем. Несколько сотен его работ были переведены на другие языки и получили международное признание. Большая заслуга принадлежит и академику А. А. Семенову: он написал около 345 научных работ, в которых осветил вопросы истории, быта, обычаев и верований таджиков. Он также стал первым директором Института истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР.

Значительный вклад в изучение этнографии таджикского народа внес М. С. Андреев. Он также принимал активное участие в культурном строительстве Таджикистана. Музей этнографии, организованный им в 1947 году, до сих пор существует. В нем собрана его огромная коллекция экспонатов. Нужно отметить, что результаты исследований русских ученых хранятся и в Национальном музее Таджикистана, а также в архивах Русского географического общества и ведущих музеях России.

После Октябрьской революции 1917 года и образования Советского Союза, Таджикистан стал одной из союзных республик СССР. Этот период характеризовался активной модернизацией экономики, развитием инфраструктуры и усилением культурных связей между республиками. Советская власть способствовала распространению русского языка и культуры среди населения Таджикистана, что привело к формированию двуязычной среды.

Культура Таджикистана богата и разнообразна, она включает в себя элементы персидской, арабской и тюркской традиций. Таджикский язык относится к иранской группе индоевропейских языков и является одним из древнейших литературных языков мира. Русская культура также оставила глубокий след в культурной жизни Таджикистана. В советский период были открыты театры, музеи, библиотеки и учебные заведения, где изучались русская литература, музыка и искусство. Многие таджики получили образование в российских вузах, что способствовало укреплению культурных связей между двумя народами.

Регион привлекал внимание не только геологов, зоологов, ботаников и геодезистов, но и филологов. Так, А. Старчевский подготовил к изданию и издал «Словарь таджикского (или бухарского) языка». Стараниями Л. В. Успенской была составлена азбука на основе кириллицы, а благодаря легкости этой азбуки грамотность среди населения Таджикистана распространилась достаточно быстро. Плодотворно трудились и исследователи различных направлений искусства: например, большую работу по записи таджикской народной музыки вел известный этнограф С. Рыбаков, исследователь музыки народов Поволжья и Средней Азии. Так, он записал в Бухаре известную таджикскую песню «Усмат намехом» («Не хочу усьмы»), а также отрывки из Шашмакома - «Мугулчаи дугох», «Баёт», танцевальные мелодии «Уфар», «Мавриги», напевы дервишей.

Большое влияние на архитектуру Душанбе оказали ленинградские архитекторы, которые под руководством Н. Баранова разработали генеральный план столицы Таджикистана с его проспектами и улицами, скверами и площадями.

9 мая мы отмечаем День Победы – один из самых значимых праздников в нашей истории. Практически нет ни одной семьи, кого бы не коснулась Великая Отечественная война, поэтому в этот день хочется вспомнить о подвигах наших предков, которые отдали свои жизни за свободу и независимость нашей Родины.

Население Таджикской ССР во время Второй мировой войны составляло 1,5 миллиона человек. На фронт Великой Отечественной войны из страны было призвано свыше 300 000 жителей, из которых более 100 000 человек погибли на полях сражений. Таджикистан принимал активное участие в решении общих для всей страны задач, в том числе и по созданию новых воинских подразделений для отправки на фронт. Воины – таджикистанцы участвовали во всех важных сражениях и событиях Великой Отечественной Войны, а именно в обороне Брестской крепости, Киева, Смоленска, Одессы, Севастополя и других городов. Они помогали освобождать блокадные Ленинград и Москву, сражались на Курской дуге, очищали от захватчиков Беларусь, Прибалтику и Польшу.

В годы войны Таджикистан стал поистине вторым домом для многих людей. В республику были эвакуированы жители блокадного Ленинграда, Москвы, Киева, Минска и многих других городов и сел западных областей Советского Союза. На таджикской земле нашли приют около 100 000 человек, из них почти 10 000 детей. Таджикский народ обеспечил их всем необходимым: жильем, едой, одеждой и обувью. Именно сюда отправляли тех, кто оплатил грядущую победу своей кровью. 55 000 человек были награждены орденами и медалями, 65 было присвоено звание Героя Советского Союза, 15 – были награждены Орденами Славы трех степеней.

После распада Советского Союза страны столкнулись с необходимостью переосмысления своей национальной идентичности и выстраивания новых моделей сотрудничества.

В сентябре 1991 года на карте Центральной Азии появилось новое государство - независимая демократическая Республика Таджикистан, провозглашающая идеалы мира, добра, гуманизма и справедливости, открытое для диалога со всеми странами и народами.

Экономические связи между Россией и Таджикистаном имеют давнюю историю. В советское время Таджикистан был важным поставщиком сельскохозяйственной продукции, особенно хлопка, в другие республики СССР. После распада Советского Союза экономические отношения претерпели значительные изменения, однако сотрудничество продолжилось.

Современный этап развития межкультурного диалога характеризуется взаимным интересом к культурному наследию обеих стран. В России проводятся фестивали таджикского искусства, выставки произведений таджикских художников и поэтов. В свою очередь, в Таджикистане активно изучаются русские классики, такие как Пушкин, Толстой и Достоевский.

В декабре 2022 года в Душанбе прошел крупномасштабный культурный форум «Россия – Таджикистан: межкультурный диалог и общее гуманитарное пространство». Одновременно с форумом открылась выставка Российского этнографического музея «Шкатулка драгоценностей. Традиционные украшения народов России». Так, в октябре 2023 г. для популяризации таджикской культуры в России по инициативе российской Ассоциации

международного сотрудничества было создано Общество дружбы России и Таджикистана. Одним из его первых проектов станет дома Таджикистана на территории тематического парка «Этномир» в Калужской области.

Россия и Таджикистан ведут активную работу по культурному взаимодействию и регулярно проводят обменные мероприятия. Среди них – гастроли и выставки, совместные творческие и образовательные проекты, поддержка культурных русскоязычных проектов в Таджикистане.

Проведение Дней культуры Таджикистана в России – яркое свидетельство братской дружбы наших народов и исторического единства наших культур.

В день открытия на сцене Малого театра выступили мастера искусств Таджикистана – известные солисты и лауреаты международных конкурсов. Ознакомиться с образцами прикладного искусства, среди которых сувенирные изделия из таджикских самоцветов, каменная мозаика, художественная вышивка, можно было на выставке в фойе театра.

В России каждый год проводятся Дни культуры Таджикистана, где выступают народные артисты республики, музыкальные и танцевальные коллективы. Культурному диалогу способствуют выставки художников и фотографов, которые знакомят россиян с таджикским колоритом, а также книжные ярмарки, презентующие произведения таджикских авторов на русском языке.

В июле 2023 года Душанбе стартовали Дни культуры России в Таджикистане.

В Таджикском государственном академическом театре оперы и балета имени Садриддина Айни состоялось торжественное открытие Дней культуры России в Таджикистане. Для гостей и жителей Душанбе выступил известный российский пианист Денис Мацуев.

В Национальном музее Таджикистана в преддверии Дней состоялся Российско-Таджикский музейный форум. Российские специалисты в области музейного дела поделились с таджикскими коллегами профессиональным опытом по таким направлениям, как инклюзия, методы продвижения музейных коллекций, использование современных технологий в музейном деле, организация культурно-массовых мероприятий и многое другое.

Кроме этого, состоялось открытие выставки Государственного центрального музея кино «Земли твоей святое волшебство». Экспозиция посвящена фильмам, созданным на базе «Таджикфильм» с момента его основания в 30-х годах прошлого столетия.

В Таджикистане регулярно приезжает экспедиция международной волонтёрской программы «Послы русского языка». Студенты-волонтёры из России проводят интерактивные уроки в учебных заведениях Таджикистана и знакомят учеников с русской культурой и языком через музыку и литературное творчество.

Всего в Таджикистане обучение на русском языке ведется в 39 школах суммарной вместимостью в 27 тыс. учеников, а также насчитывается около 160 смешанных таджикско-русских школ, в них учатся 70 тыс. детей. Таджикистанские дипломы о среднем образовании признаются в РФ, что открывает местным выпускникам дорогу в российские вузы на общих основаниях. 1 сентября 2022 года стало знаковым днем в развитии отношений между Таджикистаном и Россией. Сразу пять русских школ были открыты в крупнейших городах Таджикистана – Душанбе, Худжанде, Кулябе, Бохтаре и Турсунзаде. Торжественный запуск образовательного процесса прошел под пристальным контролем глав государств и министров.

Правительство РФ поддерживает заинтересованность молодежи Таджикистана в российском образовании, делая его более доступным для них. Это осуществляется в разных форматах: во-первых, выделяется большое количество квот на обучение в вузах России для таджикских абитуриентов, причем с каждым годом их число растет: в 2022/2023 учебном году количество квот увеличилось на 105 мест по сравнению с прошлым годом, составив 750 мест, а на 2023/2024 год увеличилось их до 902 мест. Таджикистан идет в пятерке лидеров среди стран мира по количеству российских студенческих квот. Россия предоставляет возможность таджикской молодежи получать российское образование и на территории Таджикистана, открывая филиалы престижных российских вузов: МГУ им. Ломоносова, Московский энергетический институт, Университет науки и технологий МИСИС, а также совместное

образовательное учреждение высшего образования РТСУ. В настоящее время в России обучаются 28,7 тыс. граждан Таджикистана, что, по сравнению с 2022 годом, больше на 550 человек.

В Таджикистане уже 10 лет организовывают выставки российского образования, где свою деятельность презентуют около 30 вузов России, помогая абитуриентам определиться с выбором будущей профессии и местом обучения.

Чувашия исторически была и остается многонациональным регионом. Сегодня в нашей республике проживают представители более 120 национальностей. На 1 января 2025 года в республике официально зарегистрировано больше 30 национально-культурных объединений. Они созданы по национально-культурному признаку. В их составе – представители разных национальностей (чуваши, русские, татары, мордва, мари, армяне, азербайджанцы, грузины, чеченцы, узбеки, таджики и др.).

В ходе визита делегации Чувашии в Таджикистан были достигнуты значимые договоренности, которые способствуют развитию межрегиональных отношений, и стороны договорились о заключении соглашения о побратимстве между городами Новочебоксарск и Худжанд.

Делегация Чувашии принимала участие в работе девятой конференции по межрегиональному сотрудничеству России и Таджикистана, которая проходила в Душанбе. На одной из панельных сессий обсуждались перспективы двухстороннего взаимодействия в сфере туризма.

В наши дни наша с вами задача объединить усилия и средства, для того чтобы оказать всестороннюю помощь нашим бойцам, находящимся на переднем краю. Руководители и представители национально-культурных объединений Чувашской Республики оказывают посильную гуманитарную помощь российским воинам в СВО.

Россия остается одним из ключевых экономических партнеров Таджикистана. Российские компании инвестируют в различные отрасли экономики страны, включая энергетику, горнодобывающую промышленность и строительство. Важную роль играет трудовая миграция: тысячи таджиков работают в России, что способствует укреплению экономических и социальных связей между двумя странами.

Политические отношения между Россией и Таджикистаном характеризуются тесным сотрудничеством в рамках международных организаций, таких как СНГ и ОДКБ (Организация Договора о коллективной безопасности). Обе страны активно участвуют в совместных проектах по обеспечению региональной безопасности и стабильности. Россия оказывает поддержку Таджикистану в борьбе с терроризмом и экстремизмом, а также в укреплении пограничной безопасности.

Тесные политические контакты способствуют развитию межкультурного диалога. Регулярные встречи на высшем уровне, международные форумы и конференции позволяют обсуждать актуальные вопросы двустороннего сотрудничества и находить пути решения возникающих проблем.

Сегодня можно уверенно сказать, Таджикистан и Россию объединяет общее культурное пространство, обусловленное столетиями проживания по соседству или в рамках одного государства (Российской империи и СССР). Тесное взаимодействие двух народов способствовало взаимообогащению наших культур. Также, народы Таджикистана и России связывают общие традиционные ценности: любовь к отечеству, уважение к семье и браку, к представителям старших поколений.

Таким образом, практическое действие актов о культурном сотрудничестве Таджикистана и России на современном этапе развивается достаточно плодотворно, хотя на первый взгляд может показаться, что оно все еще не отвечает пока должным образом современным требованиям. Тем не менее, они опережают на шаг все остальные межправительственные и межгосударственные акты, ратифицированные Таджикистаном и Россией. К тому же действенное осуществление претворяющихся в жизнь соглашений, договоров и протоколов в различных сферах политической, экономической и социальной жизни Таджикистана и России

не идет ни в какое сравнение в оперативности, качестве и уровне претворения в жизнь, с актами о культурных связях между этими странами.

Межкультурный диалог между Россией и Таджикистаном имеет многовековую историю и продолжает развиваться в современном мире. Исторические, культурные и экономические связи создают прочную основу для дальнейшего укрепления отношений между двумя странами. Важно продолжать поддерживать этот диалог, чтобы обеспечить мир и стабильность в регионе, а также способствовать взаимопониманию и уважению между народами.

Таким образом, статья охватывает широкий спектр вопросов, связанных с межкультурным диалогом между Россией и Таджикистаном, начиная от исторических корней и заканчивая современными тенденциями.

Литература

1. Алимова Д.А., Искандаров Б.И. История таджикского народа. – Душанбе: Ирфон, 1992.

2. Городовцова, А. Н. Межкультурный диалог в постсоветском пространстве: Россия и страны Центральной Азии. Москва: Изд-во МГУ. Каримова, Р. (2022).

3. Государственный театр и музейное дела: Архивные материалы выставки «Красота Таджикистана: наследие для будущего» // Музейно-выставочный комплекс РАХ. (2025).

4. Дониш А. Путешествие из Бухары в Петербург /Пер. М.Н. Османова.- Душанбе: Ирфон, 1976.- С. 139.

5. Журафов, Н. Народные ремёсла Таджикистана: традиции и современные интерпретации. Историко-культурный обзор. Душанбе: Центр культурной интеграции. 2019.

6. Иванов П.М. Российско-таджикские отношения: исторический опыт и современные вызовы. – Москва: Аспект Пресс, 2015.

7. Казаков О.В. Трудовая миграция и экономическое сотрудничество России и Таджикистана. – Москва: Издательство МГУ, 2013.

8. Муратшина К.Г., Мамин Н.В., Бободжонов Г.М. Сотрудничество в сфере культуры между РФ и Таджикистаном.semanticscholar.org›paper/Сотрудничество-в-сфере-… @inproceedings{2020, 26.2.043. –С.185-196.

9. Маркс К., Энгельс Ф. /Соч.- 2-е изд.- Т. 27. - С. 221

10. Мирзоев М.С. Русская культура в Таджикистане: прошлое и настоящее. – Душанбе: Шарк, 2008.

12. Рейснер И.М. Народы Средней Азии и Казахстана. – Москва: Наука, 1966. -798 с.

12. Роль дипломатии в культурном обмене: российско-таджикские проекты. В сборнике: Дипломатия и культура. Москва: Институт мировой политики.

13. Сафаралиев Б. С. Из истории духовной культуры таджикского народа// Монография, Челябинск, ЧГАКИ, 2011- 251 с. . - М., 2011. - 251 с.

14. Таджикистан в современном искусстве: тенденции и художники. Душанбе: Таджикское государственное издательство. Смирнова, Е. А. (2024).

Сведения об авторе: Каримов Ботурджон Кадирович, профессор кафедры социально-культурной и библиотечной деятельности

Чувашского государственного института культуры и искусств,

428023г. Чебоксары, улица Энтузиастов, 26, Чувашская Республика,

Российская Федерация,

E-mail: bkarimov_57@mail.ru>

УДК УДК 01:341+ 372.8

ИСКУССТВО ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ БЕСЕДЫ И АРТ-ЛИНГВОПЕДАГОГИКА

Б.С. Сафаралиев
Самаркандский государственный институт иностранных языков
г. Самарканд, Республика Узбекистан

Аннотация: автором на основе новых социально-культурных подходов артлингвопедагогики, разработан механизмы целенаправленные устные формы общения между официальными представителями государств, высших учебных заведений, ряда коммуникационных процедур международных научных форумов, онлайн диалогов, встреч, служащая для обмена информацией, подготовки переговоров, аргументации позиции или выражения позиции по вопросам международных отношений. Она строго регламентируется некоторым требованиям к гибкости, выдержки и точности в формулировках для достижения поставленных целей, с использованием интеграционных художественно-творческие методов в процесс изучения и преподавания иностранных языков

Ключевые слова: социально-культурные подходы, искусство дипломатической беседы, общения, артлингвопедагогика, научные форумы, онлайн диалоги, встречи, международные отношения**,** невербальные коммуникации.

Annotation: based on new socio-cultural approaches in art-linguistic pedagogy, the author has developed mechanisms for targeted oral communication between official representatives of states and higher education institutions, as well as a number of communication procedures for international scientific forums, online dialogues, and meetings. These mechanisms serve to exchange information, prepare for negotiations, argue for positions, or express positions on international relations issues. These mechanisms are strictly regulated by certain requirements for flexibility, consistency, and precision in wording to achieve the stated goals, using integrative artistic and creative methods in the process of learning and teaching foreign languages.

Key words: socio-cultural approaches, art of diplomatic conversation, communication, art-linguistic pedagogy, scientific forums, online dialogues, meetings, international relations, non-verbal communication

В современном мире, где границы стираются, а межкультурное взаимодействие становится повседневной реальностью, искусство дипломатической беседы и арт-лингвопедагогика приобретают особую актуальность. Эти два, казалось бы, разных направления, тесно переплетаются, предлагая эффективные инструменты для понимания, диалога и гармоничного сосуществования различных культур.

Дипломатия – это искусство балансирования, переговоров и поиска взаимопонимания. Зачастую, сложность политических реалий и многослойность человеческих мотивов скрывают простую истину. Дипломатические притчи, являясь краткими, поучительными историями, предлагают нам взглянуть на эти сложности под новым углом, раскрывая глубокую мудрость и предлагая уроки, актуальные и сегодня. Они используют метафоры и аллегории, чтобы передать важные аспекты дипломатического мастерства, такие как терпение, наблюдательность, умение слушать, сила убеждения и важность невербальных сигналов.

Данная статья посвящена исследованию сущности, методов и перспектив применения дипломатической беседы и арт - лингвопедагогики.

Часть 1. Дипломатическая беседа.

Как справедливо отмечает А. А. Кокошин (академик РАН) в своем фундаментальном научном труде, охватывающий ключевые теоретические положения современной теории международных отношений и мировой политики, анализ дипломатических бесед представлен в рамках прикладной политической прагматики, где особенно описываются

переговоры как элемент управления кризисами и реализации национальных интересов [1, с 67].

Дипломатическая беседа – это целенаправленное, структурированное и тактичное взаимодействие между представителями различных сторон (государств, организаций, индивидуумов) с целью достижения взаимопонимания, урегулирования конфликтов, поиска компромиссов и формирования конструктивных отношений. Главная цель – не столько "победить" в споре, сколько найти точки соприкосновения и выработать взаимоприемлемые решения.

Для решения главной цели необходимо трансформации ключевых рассматриваемых принципов и навыков:

- Активное слушание: не просто слышать, а понимать смысл сказанного, улавливать невербальные сигналы, задавать уточняющие вопросы.
- Эмпатия: способность поставить себя на место оппонента, понять его мотивы, чувства и интересы.
- Ясность и точность изложения: использование понятного языка, избегание двусмысленности, логическая последовательность аргументации.
- Терпение и самообладание: сохранение спокойствия в сложных ситуациях, умение управлять эмоциями, выдержка.
- Гибкость и адаптивность: готовность к изменению тактики, поиск альтернативных решений, компромиссность.
- Уважение и вежливость: проявление уважения к собеседнику, его культуре и точке зрения, даже при несогласии.
- Невербальная коммуникация: осознание и контроль собственных жестов, мимики, позы, а также умение читать невербальные сигналы собеседника.
- Знание контекста: понимание политической, социальной, культурной специфики ситуации и собеседника.

Этапы дипломатической беседы:

- Подготовка: сбор информации, определение целей, формирование стратегии, прогнозирование возможных реакций.
- Установление контакта: создание позитивной атмосферы, налаживание доверительных отношений.
- Представление позиций: четкое и аргументированное изложение своей точки зрения.
- Обсуждение и поиск решений: анализ предложений, выявление противоречий, поиск компромиссов.
- Формулирование договоренностей: подведение итогов, фиксация достигнутых соглашений.
- Завершение: поддержание позитивного настроя, определение дальнейших шагов.

Необходимо уделять значение в современном мире направлений дипломатической беседе, которая является неотъемлемым инструментом для:

- Предотвращения и урегулирования международных конфликтов.
- Развития торгово-экономических и культурных связей.
- Сотрудничества в решении глобальных проблем (экология, безопасность, здравоохранение).
- Формирования позитивного имиджа страны и ее граждан.

Часть 2. Арт-лингвопедагогика

Арт-лингвопедагогика – это междисциплинарное направление, которое интегрирует художественно-творческие методы и подходы в процесс изучения и преподавания иностранных языков. Она рассматривает язык не только как систему знаков, но и как средство выражения эмоций, формирования мировоззрения и передачи культурных ценностей, используя для этого различные виды искусства.

Основные компоненты и методы:

• Визуальное искусство (живопись, графика, скульптура): анализ произведений искусства для изучения лексики, грамматики, развитие навыков описания, выражения мнения. Создание собственных художественных работ по заданной теме.

• Музыка: использование песен, мелодий для запоминания слов, фраз, развития фонетических навыков, понимания эмоциональной составляющей языка.

• Театр и драматизация: ролевые игры, постановка сценок, импровизация для развития разговорных навыков, снятия языкового барьера, понимания культурных особенностей общения.

• Литература: работа с художественными текстами, стихами, рассказами для обогащения словарного запаса, понимания стилистики, развития навыков анализа и интерпретации.

• Кино и мультипликация: просмотр фильмов и мультфильмов для развития навыков аудирования, изучения разговорной речи, знакомства с культурными явлениями.

• Фотография: создание фотоисторий, описание фотографий, что активизирует лексику и развивает связную речь.

Цели и задачи арт-лингвопедагогики:

• Повышение мотивации к изучению языка: использование творческих подходов делает процесс обучения увлекательным и интересным.

• Развитие языковых навыков: улучшение всех аспектов владения языком: говорение, аудирование, чтение, письмо.

• Формирование межкультурной компетенции: понимание и уважение к другим культурам через призму их искусства.

• Развитие креативности и воображения: стимулирование творческого мышления учащихся.

• Снятие психологических барьеров: создание комфортной и поддерживающей атмосферы для свободного использования языка.

• Развитие эмоционального интеллекта: понимание и выражение эмоций через язык и искусство.

Преимущества подхода:

• Комплексное развитие личности: обучение языку происходит в тесной связи с развитием творческих способностей и эмоциональной сферы.

• Углубленное понимание культуры: искусство является зеркалом культуры, позволяя лучше понять ее ценности, историю и менталитет.

• Эффективность обучения**:** использование мультисенсорного подхода способствует лучшему запоминанию и усвоению материала.

Синергия искусства дипломатической беседы и арт-лингвопедагогики. Синергия – выступает как эффект, при котором совместное действие нескольких факторов (людей, ресурсов, элементов системы) существенно превышает простую сумму их действий по отдельности, т.е. взаимодействие, сотрудничество, содружество, объединение усилий, согласо- ванность и взаимодополняемость. Синергия подчеркивает, что результат, достигнутый сообща, лучше, чем сумма результатов, достигнутых по отдельности.

Пересечения и взаимное влияние:

• Развитие межкультурной компетенции: как дипломатическая беседа, так и арт-лингвопедагогика направлены на понимание и уважение различных культур. Арт-лингвопедагогика предоставляет богатую базу для понимания культурных кодов, символов и ценностей, которые являются неотъемлемой частью дипломатического диалога.

• Формирование коммуникативных навыков: искусство располагает к открытому диалогу, учит выражать свои мысли и чувства, активно слушать и понимать других. Это напрямую коррелирует с основными навыками дипломатической беседы.

• Эмоциональный интеллект и эмпатия: использование искусства в обучении языку развивает способность к эмпатии и эмоциональному отклику, что критически важно для дипломата, стремящегося найти общий язык с оппонентом.

• Стратегии убеждения и влияния: искусство обладает мощным воздействием на эмоции и сознание. Понимание принципов воздействия искусства может быть использовано в дипломатии для формирования позитивного восприятия идей и предложений.

• Креативность в поиске решений**:** арт-лингвопедагогика развивает креативное мышление, которое может быть применено в дипломатической беседе для поиска нестандартных, эффективных решений в сложных ситуациях.

Практическое применение:

• Тренинги для дипломатов: включение в программы подготовки дипломатов занятий с использованием арт-терапии, ролевых игр, анализа культурных артефактов для развития эмпатии, стрессоустойчивости и межкультурного понимания.

• Обучение иностранным языкам через искусство: применение методов арт-лингвопедагогики в школах, университетах и языковых центрах для подготовки будущих специалистов, способных эффективно коммуницировать в международной среде.

• Ведение переговоров: использование художественных произведений (фильмов, музыки, литературы) в качестве "отправной точки" для обсуждения спорных вопросов, способствуя снижению напряжения и установлению доверительного диалога.

• Разрешение конфликтов: искусство может стать терапевтическим инструментом для выражения и проработки негативных эмоций, связанных с конфликтом, открывая путь к конструктивному диалогу.

Искусство дипломатической беседы и арт-лингвопедагогика, несмотря на различия в своих первичных задачах, обладают мощным синергетическим потенциалом. Объединяя принципы этикета, тактики и риторики дипломатии с творческими, эмоционально насыщенными методами арт-лингвопедагогики, мы получаем комплексный подход к развитию личности, способной к эффективному, уважительному и конструктивному взаимодействию в многообразном мире.

По выражению Саймона Хортона, основателя Negotiation Mastery, тренера по навыкам ведения переговоров «Навык переговоров — едва ли не самое важное умение XXI века, а убеждение — один из определяющих факторов успешных переговоров…и на основе 2-го пункта 3-го принципа разработанное им, как правильно слушать, аргументирует тем, что необходимо «Слушайте, чтобы понять, а не поспорить. Чаще всего мы слушаем, чтобы спорить. Мы ждем только повода, чтобы сказать: «нет, я все-таки умнее, посмотри, какой изъян я нашел в твоей аргументации». Если мы займем такую позицию, то и оппонент будет сопротивляться, искать слабые места в доводах и выражать несогласие» [5].

Необходимо также соблюдать практические инструменты техники убеждения в переговорах. Практические приемы коммуникации в переговорах включают использование «я»-высказываний, метода Паскаля (направление оппонента к самостоятельному выводу), методов аргументации (информирование, разъяснение, доказательство) и принципов Гарвардской школы переговоров (концентрация на интересах, а не на позициях, и win-win подход). Эти психологические техники помогают сохранить конструктивный диалог и достичь желаемого результата, в том числе:

• «Я»-высказывания. Используйте формулировки от первого лица, чтобы обозначать свои чувства и потребности без критики, например: «Я чувствую себя неуверенно, когда мы не можем договориться о сроках».

• Метод Паскаля. Не указывайте оппоненту на его ошибки напрямую. Вместо этого задавайте наводящие вопросы, которые помогут ему самому прийти к нужному выводу.

• Стратегия «мягкого» возражения. Возражайте против аргумента оппонента не слишком настойчиво, чтобы не вызвать защитную реакцию. Можно отложить возражение и вернуться к нему позже, применяя гибкие стратегии влияния.

• Усиление давления. Используйте этот метод как инструмент переговоров с позиции силы, но с осторожностью.

• Информирование и разъяснение. Предоставляйте необходимую информацию и разбивайте сложные вопросы на части, выстраивая их как последовательные этапы убеждения [4].

Таким образом, владение "языком" других культур, понимание их менталитета, выраженного через искусство, и умение вести диалог – это те ключевые компетенции, которые становятся все более необходимыми для успеха на любом уровне – от личного до государственного. Искусство как язык универсального понимания и дипломатическая беседа как инструмент достижения согласия – вместе они формируют основу для построения более гармоничного и устойчивого будущего.

Литература

1. Кокошин, А. А. Теория международных отношений: история, современные дискуссии, политическая прагматика : [учебное пособие для вузов] / А. А. Кокошин. – Москва : Изд-во МГУ, 2021. – 264 с.

2. Сафаралиев Б.С., Турсунова М.Г. Арт - лигвопедагогика: к рассмотрению вопроса // Материалы международной научно-практической конференции «Формирование профессиональных компетенций будущих учителей в процессе цифровизации системы образования с использованием международного опыта» 14 октября 2025г., Душанбе, ТМУИЯ,2025. – С.373-381

3. Сафаралиев Б.С., Юлдашева М.Б. Туризм и арт - лингвопедагогика: как путешествия и искусство объединяются для изучения языков // Туризм как двигатель устойчивого развития: национальный и международный опыт: Материалы международной научно-практической конференции. - Душанбе: ТМУПТ, 2026. - С.51-56

4.Техники убеждения в переговорах: практические инструменты// https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/pyat-printsipov-ubezhdeniya-i-kak-ispolzovat-ikh-v-peregovorakh/ Дата обращения 23 апреля 2026г.

5. Хортон С. Пять принципов убеждения и как использовать их в переговорах// https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/pyat-printsipov-ubezhdeniya-i-kak-ispolzovat-ikh-v-peregovorakh/ Дата обращения 23 апреля 2026г.

Анкета

участника Международной научно-практической конференции **«Гармония и тенденции развития межкультурных связей в современном образовательном пространстве»**

которая состоится 15-мая 2026 года в Бухарском государственном педагогическом институте

1. Фамилия, Имя, Отчества **Сафаралиев Бозор Сафаралиевич**
2. Ученая степень **Доктор педагогических наук**
3.Ученное звание **Профессор**
4. Должность **Профессор**
5. Название организации **Самаркандский государственный институт иностранных языков**
6. Электронная почта **bozorsafaraliev@mail.ru**
7. Номер телефона **+ 998 940930330**
8. Страна **Республика Узбекистан**
9. Город **Самарканд**
10.Название статьи ???
11.Форма участия: **очная**
Устный доклад на пленарном заседании
Устный доклад на секционном заседании
Публикация

UDC 316. + 811.512.133+ 373.1+ 811.111

МАДАНИЯТЛАР АРО МУНОСАБАТЛАР – ТАРАҚҚИЁТ ПОЙДЕВОРИ

G.T.Boymurodova
Buxoro davlat pedagogoika institute pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya

Mazkur maqolada madaniyatlar aro munosabatlar, turli millat va madaniyat vakillari urf-odatlari, turli millat, elatlarning madaniyatiga hurmat, tinchlik va barqarorlik ta'minalash, xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari kengashlari faoliyati, davlat siyosatini izchil amalga oshirish yosh avlodni ma'naviy jihatdan yetuk, insonparvar va keng dunyoqarashli qilib tarbiyalash millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish yoritiladi.

Kalit so 'zlar: Jahon tajribasi, hamkorlik faoliyati, turli millat, til, din va urf-odat, totuvlik va bag'rikenglik, qadriyatlar, do'stona munosabat, ko'pmillatli davlat, madaniy aloqalar, turli millat va madaniyat vakillari.

Annotatsiya

V dannoy state rassmatrivayutsya mejkulturnыe otnosheniya, traditsii i obыchai predstaviteley raznыx natsiy i kultur, uvajenie k kulture raznыx natsiy i narodnostey, obespechenie mira i stabilnosti, deyatelnost sovetov obщestv drujbы i kulturno-prosvetitelskix svyazey s zarubejnыmi stranami, posledovatelnaya realizatsiya gosudarstvennoy politiki, vospitanie molodogo pokoleniya duxovno zrelым, gumannым i mirovozzrencheskim, formirovanie kulturы mejnatsionalnыx otnosheniy.

Klyuchevыe slova: *Mirovoy opыt, sotrudnichestvo, raznыe natsionalnosti, yazыki, religii i obыchai, soglasie i tolerantnost, sennosti, drujestvennыe otnosheniya, mnogonatsionalnoe gosudarstvo, kulturnыe svyazi, predstaviteli raznыx natsionalnostey i kultur*

Abstract

This article highlights intercultural relations, the traditions of representatives of different nations and cultures, respect for the culture of different nations and nationalities, ensuring peace and stability, the activities of councils of societies of friendship and cultural-educational ties with foreign countries, the consistent implementation of state policy, the upbringing of the younger generation as spiritually mature, humane, and broad-minded individuals, and the formation of a culture of interethnic relations.

Keywords: *World experience, cooperation activities, different nationalities, languages, religions and traditions, harmony and tolerance, values, friendly relations, multinational state, cultural ties, representatives of different nationalities and cultures.*

Dunyo taraqqiyotida rivojlangan davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar yanada taraqqiy etib bormoqda. Bu jarayon ta'lim tizimini takomillashuviga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim sohasida rivojlangan davlatlar yuilan olib borilayotgan hamkorlik faoliyat nafaqat chuqur bilim berish, balki turli millat va madaniyat vakillari bilan yaqin madaniy aloqalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli jahon ta'lim tizimida madaniyatlar aro munosabatlar muhim ahamiyatga ega.

Madaniyatlar aro munosabatlar turli millat, til, din va urf-odatlariga ega millatlarning o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamkorlik asosidagi faoliyatdir. Bu munosabatlar millatlarni yaqinlashuviga, hamkorligiga va turli millat, elatlarning madaniyatiga hurmat tuyg'usini shakllanishiga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda turli millat va elat vakillari tinch-totuv yashab kelmoqda. Millatlararo totuvlik va bag'rikenglik muhim ahamiyat kasb etadi. *Millatlararo totuvlik — turli millat va elat vakillarining bir-biriga hurmat, ishonch va hamjihatlik asosida yashashidir.* Bunday jamiyatda tinchlik va barqarorlik ta'minalanadi. *Bag'rikenglik esa, insonning boshqa millat, til, din va madaniyat vakillariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishi, ularning qadriyatlarini tan olishi demakdir*.

Bugungi kunda respublikamizda xorijiy mamlakatlar bilan do'stona munosabatlarni va madaniy-ma'rifiy aloqalarni mustahkamlash orqali o'z faoliyatini O'zbekistonda yashab kelayotgan barcha millat va etnik diasporalarning tarixi, madaniyati, ma'naviy qadriyatlari, milliy

an’analari va urf-odatlarini saqlash hamda har tomonlama rivojlantirish tamoyillariga asosan olib borayotgan Respublika baynalmilal madaniyat markazi, 138 ta milliy madaniy markazlar, O‘zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik va madaniy-ma’rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi, shuningdek, 34 ta do‘stlik jamiyatlari muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil PF-52-sonli “Umummilliy totuvlik va xorijda vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlash yangi bosqichga olib chiqishga oid chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonga asosan:

- jamiyatda millatlararo hamjihatlik va bag‘rikenglikni ta’minlashga qaratilgan davlat siyosatini izchil amalga oshirish, do‘stlik va ko‘p millatli yagona oila tuyg‘usi muhitini mustahkamlash, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash;
- do‘stona xalqaro aloqalarni yo‘lga qo‘yish, o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning fuqarolik hamjamiyatlari, shu jumladan chet ellarda istiqomat qilayotgan vatandoshlarimiz bilan do‘stlikni mustahkamlash borasidagi ishlarni samarali muvofiqlashtirish;
- davlat organlarining respublika hududida joylashgan milliy madaniy markazlar va do‘stlik jamiyatlari bilan o‘zaro aloqasi va hamkorligini ta’minlash;
- mamlakatimizda yashovchi turli millat va elatlar vakillarining o‘ziga xos milliy an’analari, urf-odatlari va rasm-rusumlarini asrab-avaylash va rivojlantirishga ko‘maklashish;
- xorijiy mamlakatlarda davlatimizning tinchliksevar siyosati, demokratik huquqiy davlat, kuchli fuqarolik jamiyati qurish borasida O‘zbekistonning maqsad va vazifalarini, shuningdek, bugungi kunda mamlakat hayotining barcha sohalarida erishilayotgan muvaffaqiyatlarni keng targ‘ib qilish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida ko‘pmillatli davlat sifatida ta’lim tizimimizda bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat masalalariga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, ta’lim muassasalarida turli millat vakillari teng huquq asosida ta’lim oladi. Madaniyatlar aro munosabatlar ta’lim oluvchilarda tolerantlik, bag‘rikenglik, muloqot madaniyati, jamoada ishlash ko‘nikmasi, global fikrlash kabi fazilatlar fanlar maqsadi va mazmunida, ko‘plab milliy madaniy markazlar faoliyatida yoshlarni do‘stlik va hamjihatlik ruhida tarbiyalashga alohida e’tiborga olingan. Ayniqsa, yosh avlodni ma’naviy jihatdan yetuk, insonparvar va keng dunyoqarashli qilib tarbiyalash millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish maqsadda ta’lim muassasalarida:

- ✓ turli millat madaniyatiga bag‘ishlangan tadbirlar;
- ✓ ma’naviy-ma’rifiy uchrashuvlar;
- ✓ do‘stlik festivallari;
- ✓ milliy bayramlar;
- ✓ kelajak soatlari tashkil etiladi.

Turli millat vakillari ishtirokida o‘tkaziladigan tadbirlar, milliy taomlar, liboslar va urf-odatlarga bag‘ishlangan ko‘rgazmalar madaniy bilimlarini oshiradi. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar ta’lim oluvchilarda boshqa millat vakillariga nisbatan hurmat va qiziqish uyg‘otadi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni va ahamiyatiga oid bilimlar rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, madaniyatlar aro munosabatlar jahon ta’lim tizimining muhim qismi hisoblanadi. U insonlarni o‘zaro tushunishga, tinchlik va hamjihatlikni saqlashga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri — turli madaniyatlarga hurmat bilan qaraydigan, keng dunyoqarashga ega va global fikrlay oladigan yosh avlodni tarbiyalashdir. Ta’lim muassasalarida millatlararo totuvlik va bag‘rikenglikni shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yoshlarni turli millat va madaniyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, tinchlik, hamjihatlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublika Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” PF-5712-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil PF-52-sonli “Umummilliy totuvlik va xorijda vatandoshlar bilan aloqalarni mustahkamlash yangi bosqichga olib chiqishga oid chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.

3. Юксак маънавият – енгилмас куч. — Т.: Маънавият, 2008.
4. Маданиятшунослик. — Т.: Ўқитувчи, 2012.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

B.R. Adizov
Buxoro davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori

ANNOTATSIYA

Maqolada metakognitsiya va metakompetensiya tushunchalarining ilmiy genezisi, pedagogik ta’limdagi o‘rni hamda tarkibiy komponentlari yoritilgan. Shuningdek, refleksiv, kommunikativ, kognitiv-strategik va o‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyalarining pedagogik faoliyatdagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, metakompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: metakompetensiya, metakognitsiya, refleksiya, pedagogik ta’lim, o‘z-o‘zini boshqarish, kognitiv nazorat, bo‘lajak o‘qituvchi**.**

Аннотация

Рассматриваются генезис понятий метакогниции и метакомпетенции, их место в педагогическом образовании, а также структурные компоненты. Особое внимание уделено рефлексивным, коммуникативным, когнитивно-стратегическим и саморегуляционным метакомпетенциям. Результаты исследования показывают, что развитие метакомпетенций является важным фактором повышения качества педагогического образования.

Ключевые слова: метакомпетенция, метакогниция, рефлексия, педагогическое образование, саморегуляция, когнитивный контроль, будущий учитель.

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations of developing future teachers’ metacompetencies based on the model. The study examines the genesis of the concepts of metacognition and metacompetence, their role in pedagogical education, and their structural components. Special attention is paid to reflective, communicative, cognitive-strategic, and self-regulation metacompetencies. The findings indicate that the development of metacompetencies is an important factor in improving the quality of teacher education.

Keywords: metacompetence, metacognition, reflection, pedagogical education, self-regulation, cognitive control, future teacher.

Kirish. XXI asrda ta’lim tizimida yuz berayotgan global o‘zgarishlar pedagogik faoliyatga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur bilishi, balki ta’lim jarayonini refleksiv boshqarishi, o‘z faoliyatini baholashi hamda pedagogik vaziyatlarga mos ravishda strategik qarorlar qabul qila olishi zarur. Shu nuqtai nazardan metakompetensiya tushunchasi pedagogika ilmida alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Metakompetensiya – bu shaxsning o‘z bilimlarini, kognitiv jarayonlarini va kasbiy faoliyatini ongli ravishda nazorat qilish, baholash va rivojlantirish qobiliyatidir. Mazkur tushuncha kompetensiyaga nisbatan yuqori darajali integrativ sifat sifatida qaraladi. Agar kompetensiya ma’lum faoliyatni bajarish malakasini ifodalasa, metakompetensiya aynan shu faoliyatni samarali tashkil qilish va boshqarish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv fikrlashi, mustaqil o‘rganish qobiliyati va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari zamonaviy pedagoglarni innovatsion fikrlaydigan, moslashuvchan va kreativ mutaxassis sifatida tayyorlashni talab etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – bo‘lajak o‘qituvchilarning metakompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini modeli asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik

asosini xorijiy va mahalliy olimlarning metakognitsiya hamda metakompetensiyaga oid ilmiy qarashlari tashkil etdi.

Xususan, Jon. Flavell tomonidan ishlab chiqilgan metakognitsiya nazariyasi tadqiqotning asosiy metodologik poydevori sifatida xizmat qildi. Flavell metakognitsiyani insonning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari va ularni nazorat qilish mexanizmlari sifatida talqin etadi.

Shuningdek, Ann Brown, Barry Zimmerman, Donald Schön, John Hattie kabi olimlarning ilmiy yondashuvlari ham tadqiqotda tahlil qilindi. Ularning ilmiy ishlari pedagogik refleksiya, self-regulated learning va professional rivojlanish masalalarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda quyidagi yo‘nalishlar asosida tahlil olib borildi:

- metakompetensiya tushunchasining genezisi;
- metakompetensiyaning tarkibiy komponentlari;
- pedagogik faoliyatda metakompetensiyalarning ahamiyati;
- bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhim bo‘lgan metakompetensiya turlari;
- pedagogik ta’limda metakompetensiyalarni rivojlantirish omillari.

Nazariy tahlillar asosida bo‘lajak o‘qituvchilar uchun quyidagi metakompetensiyalar alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Refleksiv metakompetensiya refleksiv metakompetensiya o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va o‘z faoliyatini takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy pedagog refleksiv fikrlash orqali o‘z darslarini baholaydi, o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlaydi hamda pedagogik strategiyalarni moslashtiradi.

Donald Schön refleksiyani “reflection-in-action” va “reflection-on-action” shakllarida tavsiflagan. Birinchi shakl faoliyat jarayonidagi refleksiyani, ikkinchisi esa faoliyatdan keyingi tahlilni anglatadi. Kognitiv-strategik metakompetensiya-

Mazkur metakompetensiya o‘qituvchining o‘quv jarayonida samarali strategiyalarni tanlash va ularni moslashtirish qobiliyatini anglatadi. O‘qituvchi turli pedagogik metodlarni qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshiradi.

Kognitiv-strategik yondashuv bo‘lajak pedagoglarning kreativ fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyasi Barry Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan self-regulated learning nazariyasiga ko‘ra, samarali o‘qituvchi o‘z faoliyatini mustaqil rejalashtiradi, nazorat qiladi va baholaydi. O‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyasi pedagogning umrbod ta’lim olish tamoyiliga amal qilishida muhim omil hisoblanadi.

Kommunikativ metakompetensiya- Pedagogik faoliyatda samarali muloqot o‘qituvchining eng muhim sifatlaridan biridir. Kommunikativ metakompetensiya pedagogning o‘z nutqini baholashi, tinglovchilarga mos ravishda muloqotni tashkil etishi hamda kommunikativ vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini anglatadi.

Tahlillar natijasida metakompetensiyalarni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchilarning:

- pedagogik refleksiyasini;
- innovatsion fikrlashini;
- mustaqil o‘rganish qobiliyatini;
- kreativ yondashuvlarini;
- professional moslashuvchanligini rivojlantirishi aniqlandi.

Olingan natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan uyg‘unlikda ekanligi kuzatildi. Flavellning metakognitsiya nazariyasi o‘quv jarayonini ongli boshqarish zarurligini asoslab beradi. Brown esa metakognitsiyani “learning to learn” konsepsiyasi bilan bog‘laydi. Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan self-regulated learning nazariyasi esa o‘qituvchilarning mustaqil rivojlanish mexanizmlarini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

John Hattie tomonidan amalga oshirilgan metatahlillar o‘qituvchi refleksiyasining o‘quvchilar natijalariga bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Shu sababli pedagogik ta’lim tizimida metakompetensiyalarni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega.

Metakompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish;
2. innovatsion metodlarni qo‘llash;
3. o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish;
4. mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
5. pedagogik refleksiyani shakllantirish.

Shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari va raqamli pedagogika sharoitida metakompetensiyalar yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya pedagogdan tezkor moslashuvchanlik va tanqidiy fikrlashni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, metakompetensiya bo‘lajak o‘qituvchilarning professional rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan integrativ sifat hisoblanadi.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, refleksiv, kommunikativ, kognitiv-strategik va o‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyalari zamonaviy pedagogning kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Pedagogik ta’lim tizimida metakompetensiyalarni rivojlantirish:

- ta’lim sifatini oshirishga;
- innovatsion pedagogik faoliyatni shakllantirishga;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga;
- professional moslashuvchanlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida metakompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar va metodik tizimlarni ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyorlar.

1. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. 1979. Vol.34. №10. P.906–911.

2. Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. Hillsdale: Erlbaum, 1987.

3. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory into Practice. 2002. Vol.41. №2. P.64–70.

4. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.

5. Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. San Francisco: Jossey-Bass, 1991.

6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.

STUDENTS’ LANGUAGE USE AND PREFERENCES: A SURVEY ON THE ROLE OF UZBEK, RUSSIAN, AND ENGLISH IN SECONDARY EDUCATION

Ulug‘bekova Dilbar Alimardonovna
Samarkand State Institute of Foreign Languages
Samarkand, Republic of Uzbekistan

Annotation: this article explores students’ language use and preferences in a multilingual educational setting, focusing on the functions of uzbek, russian, and english in secondary education. The study relies on a quantitative survey, which was conducted among 78 students from Grades 5 to 10. The questionnaire examined language use at home, at school, and in communication with friends, as well as students’ attitudes toward language learning and future linguistic expectations. The findings demonstrate that uzbek is still considered to be the most widely used language in everyday communication, particularly in family and educational contexts. At the same time, english emerged as the most preferred language for learning and future development, with the majority of students expressing a desire to improve their english proficiency and identifying it as the most dominant language for the next five years. Russian still continues to play a crucial role in academic and communicative contexts, although many students consider

learning it relatively challenging. The results highlight the multilingual nature of secondary education and demonstrate the growing significance of english alongside the stable role of uzbek and russian.

Keywords: multilingualism, language preference, uzbek language, russian language, english language, secondary education, student attitudes, language use

Annotatsiya: ushbu maqola ko‘p tilli ta’lim muhitida o‘quvchilarning til qo‘llashi va tilga bo‘lgan afzalliklarini o‘rganadi hamda o‘rta ta’lim tizimida o‘zbek, rus va ingliz tillarining funksiyalariga alohida e’tibor qaratadi. Tadqiqot 5–10-sinflar orasida 78 nafar o‘quvchilar o‘rtasida o‘tkazilgan miqdoriy so‘rovnoma natijalariga asoslanadi. So‘rovnoma uyda, maktabda va do‘stlar bilan muloqot jarayonida tillardan foydalanish, shuningdek, o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan munosabati va kelajakdagi tilga oid kutilmalarini qamrab oldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tili kundalik muloqotda, ayniqsa oilaviy va ta’limiy kontekstlarda eng keng qo‘llaniladigan til bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, ingliz tili o‘rganish va kelajakdagi rivojlanish uchun eng afzal til sifatida namoyon bo‘ldi: o‘quvchilarning aksariyati ingliz tilini bilish darajasini oshirish istagini bildirdi hamda uni keyingi besh yil ichida eng ustun til sifatida baholadi.

Rus tili ham akademik va kommunikativ kontekstlarda muhim rol o‘ynashda davom etmoqda, biroq ko‘plab o‘quvchilar uni o‘rganishni nisbatan murakkab deb hisoblaydi. Olingan natijalar o‘rta ta’limning ko‘p tilli xususiyatini yoritib beradi hamda o‘zbek va rus tillarining barqaror o‘rni bilan bir qatorda ingliz tilining ortib borayotgan ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ko‘p tillilik, til tanlovi, o‘zbek tili, rus tili, ingliz tili, o‘rta ta’lim, o‘quvchilar munosabati, til qo‘llanilishi

Uzbekistan is a multilingual society in which several languages play significant social, educational, and professional roles. First and foremost, uzbek serves as the state language and remains the dominant means of everyday communication, family interaction, and school instruction. At the same time, russian continues to be widely used in education, public services, and workplace communication. According to Tokunaga and Shomurodov [8, p.1649] russian still maintains a prestigious and functional role in Uzbek society, particularly in professional and business contexts.

Moreover, recent educational reforms and the expansion of english language teaching have considerably influenced students’ language preferences and motivation to learn. In particular, english has increasingly been associated with academic success, international communication, and career opportunities. As noted by David Crystal [6, p.160], english has become a global language due to its widespread use in education, business, and technology. Consequently, many students perceive english as a key to global mobility and future success.

Furthermore, previous research highlights the growing importance of multilingualism in modern education. Cenoz J. [2, p.77] suggests that multilingual competence can contribute to cognitive development and supports learners in functioning across different linguistic contexts. Similarly, Zokirova M. [9], notes that multilingualism in Uzbekistan is increasing, while english is gaining importance in education and language policy.

In addition, studies on multilingual classrooms indicate that students actively use multiple languages, including uzbek, russian, and english, depending on context and purpose. Oltiboyeva G. [7, p.89], highlights the importance of translanguaging practices, suggesting that learners flexibly draw on their full linguistic repertoire to support communication and learning processes.

From a broader perspective, it has been demonstrated that bilingual and multilingual education enhances students’ academic performance, cultural sensitivity, and communication skills. In order to comprehend the contemporary multilingual environment of secondary education in Uzbekistan. It is vital look at students’ language use and preferences.

Against this background, the present study aims to explore students’ language use and preferences by analyzing how uzbek, russian, and english are used in daily life, which languages students prefer to learn, and how they perceive their future importance. Ultimately, this research

contributes to a deeper understanding of linguistic practices and educational aspirations in a multilingual context.

This study employed a quantitative research design to investigate students' language use and preferences in a multilingual educational setting. The aim was to identify patterns of language choice and students' perceptions of uzbek, russian, and english in different social and academic contexts.

The participants of the study were 78 students from grades 5 to 10. A convenience sampling technique was used to ensure accessibility and representation across different age groups within secondary education. This sampling method allowed the researcher to gather data efficiently from available participants within the school environment.

Data were collected using a structured questionnaire consisting of closed-ended and multiple-choice questions. The questionnaire was designed to obtain information about:

- language use at home, school, and with friends
- students' attitudes toward uzbek, russian, and english
- preferred language for learning
- perceptions of future importance of these languages

The instrument was adapted from established approaches in multilingual education research, which emphasize language use across different domains 3, p.79]. The questionnaire was administered in a classroom setting under controlled conditions. Participation was voluntary, and students completed the questionnaire anonymously to ensure honest and unbiased responses.

The collected data were analyzed using descriptive statistical methods, including frequency counts and percentage distributions. This approach allowed for the identification of general trends in students' multilingual behavior without requiring inferential statistical testing.

The findings of this study reveal clear patterns in how students use uzbek, russian, and english in their daily lives. The results show that uzbek is the dominant language in home communication. Most students reported using uzbek with family members, which indicates its strong role as the primary language of identity and everyday interaction. This supports the view that native languages remain central in multilingual societies for maintaining cultural and social cohesion [3,p.78].

In the school context, language use becomes more diversified. Uzbek is widely used for general communication and classroom interaction, while russian is frequently used in academic subjects and during lessons. English, on the other hand, is mostly restricted to english language classes. This distribution demonstrates a functional separation of languages within the educational environment, where each language serves a specific purpose depending on the context. Similar patterns have been observed in multilingual education systems where institutional settings influence language choice [4, p.341].

The results show that among peers, uzbek again remains the most frequently used language. However, some students reported occasional use of russian and english in informal communication. This suggests that students are gradually developing flexible multilingual practices rather than relying on a single language. Such behavior reflects translanguaging, where learners naturally combine their linguistic resources to communicate effectively. This is supported by work of Jasone Cenoz and Durk Gorter on multilingual speakers using a whole linguistic repertoire, not separate languages[5, p.222].

A key finding of the study is students' strong preference for english as the most important language for learning. The majority of respondents believe that english is essential for their future education and career opportunities. This perception is closely linked to the global status of English as an international language. Crystal (2003) explains that english has become a global lingua franca used in education, science, and international communication, which increases its attractiveness among learners. In the uzbek context, this tendency is further strengthened by the growing importance of english in educational reform and global integration[9].

In contrast, russian is still considered useful by students, particularly in academic contexts, which may indicate its continuous prestige and practical imortance in academic and professional

contexts in Uzbekistan. However, many participants perceive it as more difficult to learn compared to english. This may reduce its motivational value among younger learners. But, russian continues to maintain a functional role in education and professional communication in Uzbekistan [8, p.1649].

When asked about future language importance, students ranked english as the most important language, followed by uzbek, while russian was seen as less dominant but still relevant. This ranking reflects both global and local linguistic realities. English is associated with international opportunities, uzbek remains essential for identity and everyday communication, and russian continues to serve specific academic and professional functions.

Overall, the results demonstrate that multilingualism among secondary school students is dynamic and context-dependent. Students do not use languages in isolation; instead, they switch between them depending on situation and communicative needs. This reflects the concept of multilingual competence, where languages are interconnected rather than separated systems[4, p.342]. It also aligns with research showing that multilingual learners develop increased linguistic awareness and flexibility through the use of their full linguistic repertoire [5, p.225]These findings suggest that language education should adopt a balanced multilingual approach. Rather than focusing exclusively on one language, educational policies should support the development of all three languages while considering students' motivation and global language trends.

This study investigated students' language use and preferences in a multilingual secondary education context. The findings revealed that uzbek remains the dominant language in everyday communication, particularly within families and peer interactions. Russian continues to play an important academic role, while English is the most preferred language for future learning and development.

The results highlight the increasing influence of global english in students' educational aspirations, while also confirming the continued importance of uzbek as a core language of identity. Russian remains functionally relevant but less dominant in students' preferences.

Overall, the study shows that multilingualism in Uzbekistan is dynamic and context-sensitive, with students actively shifting between languages depending on their communicative needs. These findings suggest the importance of maintaining a balanced multilingual education system that supports uzbek, russian, and english simultaneously while responding to students' growing global orientation.

References

1. Cenoz, J. Defining multilingualism. Annual Review of Applied Linguistics//https://doi.org/10.1017/S026719051300007X/ Дата обращения 17 апреля 2026г.

2. Cenoz, J. The influence of bilingualism on third language acquisition. Language Teaching, 46(1), 2013. – P. 71–86.

3. Cenoz, J. The influence of bilingualism on third language acquisition // Language Teaching. – 2013. – Vol. 46, №1. – P. 71–86.

4. Cenoz J., Gorter D. A holistic approach to multilingual education // The Modern Language Journal. – 2011. – Vol. 95, №3. – P. 339–343.

5. Cenoz J., Gorter D., May S. Language awareness and multilingualism. – Cham: Springer, 2017. – 443p.

6. Crystal, D. English as a global language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 202 p.

7. Oltiboyeva, G. Linguistic flexibility and the integration of translanguaging practices in education. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 4(18), 2025. -С. 86–91

8. Tokunaga, M., Shomurodov, R. Linguistic Development from the Perspective of International Business in the Republic of Uzbekistan: The Transaction Cost Approach // Forum for Linguistic Studies. – 2025. – Vol. 7, No. 12. – P. 1647–1659.

9. Zokirova M. The rise of multilingualism in Uzbekistan: Implications for English language policy and education // Global Scholars Journal. – 2025. – URL: https://globalscholars.uz/index.php/nii/article/view/1543 (Дата обращения: 27.04.2026).

УДК 614.2

МЕДИЦИНСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Хатамова Нилуфар Турсунмурод кизи
Самаркандский Государственный институт иностранных языков
г. Самарканд, Узбекистан

Аннотация: В данной работе рассматривается медицинское сопровождение в сфере туризма как комплексная система мер, направленных на обеспечение безопасности, сохранение и восстановление здоровья туристов на всех этапах путешествия. Раскрывается содержание медицинского сопровождения, включающего подготовительный этап (медицинские консультации, вакцинация, оформление страховки, информирование о рисках), сопровождение во время поездки (контроль состояния здоровья, соблюдение санитарных норм, оказание первой помощи) и действия в экстренных ситуациях, включая организацию медицинской эвакуации. Особое внимание уделяется значению туристической страховки, ответственности туристов и обязанностям туроператоров по информированию о возможных рисках.

Ключевые слова: медицинское сопровождение, туризм, медицинский туризм, безопасность туристов, туристическая страховка, первая помощь, межкультурная коммуникация, туристские риски, здравоохранение, туристическая деятельность, государственное регулирование.

Annotation: This paper examines medical support in tourism as a comprehensive system aimed at ensuring the safety, health protection, and well-being of tourists throughout all stages of travel. The study describes the key components of medical support, including the preparatory stage (medical consultation, vaccination, insurance оформление, and risk awareness), support during the trip (health monitoring, hygiene control, and first aid), and emergency response, including medical evacuation if necessary. Special attention is given to the importance of travel insurance, the responsibilities of tour operators, and the role of tourists in maintaining their own health.

Key words: medical support, tourism, medical tourism, tourist safety, travel insurance, first aid, intercultural communication, tourism risks, healthcare, tourism industry, government regulation, digital technologies in tourism, medical services, emergency care, disease prevention.

Медицинское сопровождение в сфере туризма — услуга, которая предполагает контроль за здоровьем туристов, особенно когда отдых носит длительный характер. В рамках такого сопровождения врач или фельдшер сопровождает группу людей, используя специальное оборудование и препараты, которые переносятся в компактных укладках. Это позволяет работнику быть более эффективным в случае возникновения непредвиденной ситуации.

Развитие туристской индустрии в условиях новой реальности зависит во многом от внедрения цифровых информационно-коммуникационных технологий. В свою очередь, для восстановления туризма необходимо формирование цифровой инфраструктуры и сервисов, обеспечивающих эффективное сопровождение туристских продуктов, в том числе в медицинском и оздоровительном туризме. В этой связи особое значение приобретает медицинский туризм как одно из перспективных направлений, сочетающее потребности в оздоровлении и высококачественном медицинском обслуживании с географической мобильностью населения. Медицинский туризм, а также сопровождение выступают не только как форма потребления специализированных услуг, но и как фактор, стимулирующий развитие инфраструктуры, институциональных связей и человеческого капитала на принимающих территориях [7, с.10]

В международной практике медицинский туризм охватывает не только поездки из стран с дефицитом медицинских услуг в ведущих клиниках, но и перемещение пациентов из экономически развитых регионов в государства, где аналогичная помощь оказывается по более низкой цене. Временные выезды медицинских команд в регионы с высоким спросом на конкретные услуги представляют собой эффективную стратегию, с экономической точки зрения. Такие выезды способствуют сокращению расходов на те или иные оказанные услуги, таких как, содержание стационарных объектов или обеспечение доступности высокотехнологического лечения. В более широком контексте медицинское сопровождение в сфере туризма можно рассматривать как форму экономической деятельности, где объединяются медицина и туризм, направленные на поддержание и восстановления здоровья. Основная цель данного вида туризма ничто иное, как применение современных медицинских технологий для лечения уже диагностированного заболевания, так как многие пациенты выбирают зарубежные клиники, благодаря высокому уровню медицинского обслуживания, доступу к инновационным методам лечения и квалифицированному персоналу [1].

Современный туризм представляет собой динамично развивающуюся отрасль, в которой безопасность и здоровье туристов занимают ключевое место. Медицинское сопровождение является важной частью организации туристических поездок, поскольку оно направлено на предупреждение заболеваний, оказание своевременной помощи и минимизацию рисков для путешественников. Когда отдых носит длительный характер, контроль за группой отдыхающих предлагают люди, имеющие навыки и приспособления в сфере медицинского сопровождения в туризме. В состав группы медицинского сопровождения могут входить врачи или фельдшеры, которые используют специальное оборудование и препараты. Это позволяет им быть более эффективными в случае возникновения непредвиденной ситуации [8, 24 стр.].

Есть некоторые аспекты медицинского сопровождения, которого должны придерживаться:

- Туристическая страховка- оформление полиса страхования является не маловажной частью подготовки к туристической поездке, который компенсирует расходы на медицинские услуги в случае необходимости.
- Каждая страна имеет свои требования в оформлении медицинского полиса. Так как именно от места направления зависит минимальное значение суммы данной страховки, срок действия, а также дополнительные условия.
- Обязанности туроператоров- информирование туроператорами туристов, о медицинских рисках и условиях страхового покрытия.
- Путешественник несёт полную ответственность за своё здоровье за границей, а отсутствие страховки ведёт к тому, что все расходы за лечение ложатся на самого туриста.

Межкультурные связи играют значительную роль в сфере туристического медицинского обслуживания. Туристы путешествуют в страны с разными традициями, системой здравоохранения, языком и нормами поведения. Это влияет на:

- Коммуникацию между пациентом и медицинским персоналом — языковой барьер может затруднить диагностику и лечение.
- Понимание культурных особенностей — например, отношение к лекарствам, врачам или процедурам может отличаться.
- Эффективность оказания помощи — знание культурных норм повышает доверие и качество обслуживания.

Таким образом, специалисты, сопровождающие туристов, должны обладать не только медицинскими знаниями, но и межкультурной компетентностью.

Организация медицинского сопровождения включает взаимодействие различных структур:

- страховые компании
- туристические агентства

- медицинские учреждения
- службы экстренной помощи

Основные аспекты:

- обеспечение страхования
- доступ к медицинским учреждениям
- информирование туристов о рисках
- организация эвакуации при необходимости

Медицинское сопровождение в сфере туризма представляет собой комплекс взаимосвязанных мероприятий, направленных на обеспечение безопасности и сохранение здоровья туристов на всех этапах путешествия. Оно охватывает как подготовку к поездке, так и контроль состояния туристов в процессе путешествия, а также оказание необходимой медицинской помощи в экстренных ситуациях, включая организацию эвакуации при необходимости [5].

Данная система включает три ключевых этапа: подготовительный, во время поездки и этап оказания первой помощи. Каждый из них играет важную роль в снижении рисков, своевременном реагировании на возможные угрозы и обеспечении комфортного и безопасного пребывания туристов в другой стране [6].

На подготовительном этапе осуществляется:

- медицинская консультация перед поездкой
- вакцинация (при необходимости)
- оформление медицинской страховки
- сбор индивидуальной аптечки
- информирование о климате, инфекциях и рисках страны назначения

В процессе путешествия медицинское сопровождение включает:

- контроль состояния здоровья туристов
- соблюдение санитарно-гигиенических норм
- рекомендации по питанию и режиму дня
- оказание первой помощи при необходимости
- связь со страховыми и медицинскими службами

Первая помощь — важнейший элемент сопровождения. Она включает:

- остановку кровотечений
- обработку ран
- иммобилизацию при переломах
- помощь при ожогах, отравлениях, аллергических реакциях
- вызов профессиональной медицинской помощи

Каждый сопровождающий или турист должен иметь базовый набор необходимых принадлежностей для медицинского сопровождения:

- антисептики
- бинты, пластыри
- обезболивающие препараты
- жаропонижающие средства
- антигистаминные препараты
- средства от отравления
- индивидуальные лекарства
- термометр
- солнцезащитные средства

Во время путешествий туристы могут столкнуться с различными рисками:

- травмы (переломы, вывихи, ушибы)
- солнечные удары и обезвоживание
- пищевые отравления

- инфекционные заболевания
- аллергические реакции

Негативные последствия могут включать:

- ухудшение состояния здоровья
- необходимость госпитализации
- прерывание поездки
- финансовые потери
- в тяжелых случаях — инвалидность или летальный исход

Туризм — это важная отрасль экономики, которая требует четкого регулирования. Именно поэтому государство разрабатывает специальные нормативные правовые акты, которые устанавливают правила работы в этой сфере.

Основным документом в Республике Узбекистан является Закон «О туризме», принятый в 2019 году. Этот закон определяет права и обязанности туристов, туроператоров и других участников туристской деятельности. Он также устанавливает основные принципы развития туризма, такие как безопасность, качество услуг и устойчивое развитие [3].

Кроме закона, важную роль играют указы Президента. Они направлены на развитие туристической отрасли, улучшение инфраструктуры и привлечение иностранных туристов. Благодаря таким указам создаются благоприятные условия для роста туризма в стране [2].

Также существуют постановления Кабинета Министров, которые регулируют практические вопросы. Например, лицензирование туристических компаний, сертификация гостиниц и обеспечение безопасности туристов [4].

Не менее важны и международные договоры. Они помогают развивать сотрудничество между странами, упрощают визовый режим и способствуют увеличению туристического потока [5]

Медицинское сопровождение в сфере туризма является неотъемлемой частью безопасного путешествия. Оно требует комплексного подхода, включающего подготовку, профилактику, оперативное реагирование и учет межкультурных особенностей. Повышение уровня медицинской грамотности туристов и профессионализма сопровождающих специалистов способствует снижению рисков и повышению качества туристических услуг.

Литература

1. Закон Республики Узбекистан «О туризме» от 18 июля 2019 г. № ЗРУ-549 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id= 35457813 – Дата обращения: 29.04.2026.

2.Закон Республики Узбекистан «О туризме» (альтернативный источник) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=117403 – Дата обращения: 29.04.2026.

3.Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по ускоренному развитию туристской отрасли» № УП-5611 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://prg.kz/document/?doc_id=33314511 – Дата обращения: 29.04.2026.

4.Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан в сфере туризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://gov.uz/ru/uzbektourism/pages/hukumat-qarorlari – Дата обращения: 29.04.2026.

5.Законодательство Республики Узбекистан в сфере туризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.apta.uz/ru/legislation – Дата обращения: 29.04.2026.

6.Подготовка координаторов для медицинского туризма (международная практика) [Электронный ресурс]. -Режим доступа: https://med-edu.org/staff-for-medical-tourism - Дата обращения: 29.04.2026

7. Байменова А.С., Жакенова С.Р., Кошерова Б.Н. Рынок медицинских услуг на международном уровне (медицинский туризм): обзор литературы // Сибирский научный медицинский журнал. 2019. № 5. С. 5–11.

8. Селезнев В.Д. Медицинский туризм и его развитие в современных условиях // Вестник Национальной академии туризма. 2012. № 24. С. 21–24.

Сведения об авторе: Хатамова Нилуфар Турсунмурод кизи – студентка 3-го курса направления гид-переводчик факультета английской филологии Самаркандского Государственного института иностранных языков Узбекистан, Самарканд

г. Самарканд, ул.Гагарина, 43

nilufar.khatamova03@mail.ru

UDC 372.881

THE ESSENCE AND MAIN FEATURES ORAL ENGLISH SPEECH

Elmuratova Nafisa Sanaqul qizi
Samarkand State Institute of Foreign Languages
Samarkand, Republic of Uzbekistan

Annotation: this article examines the culture of English oral speech and its foundational aspects and operational characteristics from linguistic perspective, focusing on the spontaneous, interactive, and context-dependent nature, as well as the role of sociocultural norms, interactional conventions, and communicative strategies in shaping spoken discourse. Special attention is given to syntactic theory, pragmatics, and discourse analysis to demonstrate how spoken English is shaped by communicative needs and cognitive constraints. Moreover, key phenomena such as ellipsis, discourse markers, hesitations, and prosodic features, which play a crucial role in meaning construction are highlighted in this research as the findings suggest that English oral speech should be understood not as a simplified version of written language, but as a complex and functionally adaptive system with its own norms and principles.

Key words: oral speech, sociocultural norms, syntax, pragmatics, discourse analysis, cognitive constraints.

СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ

Аннотация: в данной статье рассматривается культура устной речи на английском языке, ее основополагающие аспекты и операциональные характеристики с лингвистической точки зрения, с акцентом на спонтанный, интерактивный и контекстно-зависимый характер, а также на роль социокультурных норм, конвенций взаимодействия и коммуникативных стратегий в формировании устной речи. Особое внимание уделяется синтаксической теории, прагматике и анализу дискурса с целью показать, как устная английская речь формируется под влиянием коммуникативных потребностей и когнитивных ограничений. Кроме того, в исследовании освещаются такие ключевые явления, как эллипсис, дискурсивные маркеры, паузы колебания и просодические особенности, играющие важную роль в формировании смысла. Полученные результаты свидетельствуют о том, что английскую устную речь следует рассматривать не как упрощённую форму письменного языка, а как сложную и функционально адаптивную систему со своими нормами и принципами.

Ключевые слова: устная речь, социокультурных норм, синтаксис, прагматика, анализ дискурса, когнитивные ограничения.

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi og‘zaki nutq madaniyatining asosiy mohiyati va funksional xususiyatlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda og‘zaki nutqning spontanligi, interaktivligi va kontekstga bog‘liqligi, shuningdek, so'zlashuv nutqini shakllantirishda sotsial-madaniy me'yorlar, o'zaro munosabatlar konventsiyalari va kommunikativ strategiyalarning roli asosiy e’tibor markazida bo‘ladi. Tadqiqotda sintaktik nazariya, pragmatika va diskurs tahlili asosida og‘zaki ingliz nutqining kommunikativ ehtiyojlar va kognitiv cheklovlar ta’sirida qanday shakllanishi yoritiladi. Bundan tashqari, ma’no shakllanishida muhim rol o‘ynaganligi sasab yuzasidan ellipsis, diskurs markerlari, ikkilanmalar (to‘xtalishlar) va prosodik

xususiyatlar kabi muhim hodisalar ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz og‘zaki nutqini yozma nutqning soddalashtirilgan shakli sifatida emas, balki o‘ziga xos me’yor va tamoyillarga ega bo‘lgan murakkab hamda funksional jihatdan moslashuvchan tizim sifatida qarash lozim.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, sotsial-madaniy me'yorlar, sintaksis, pragmatika, diskurs tahlili, kognitiv cheklovlar.

Language is a fundamental means of human communication, serving both cognitive and social functions (12; 8). Among its various forms, oral speech represents the most immediate and dynamic mode of interaction. Unlike written language, which is typically planned and structured, spoken language is produced in real time and is closely tied to context, participants, and communicative purposes (3; 7).

The study of English oral speech has attracted considerable attention in modern linguistics, particularly with the development of discourse analysis, pragmatics, and corpus linguistics (11; 4). Scholars have emphasized that spoken language possesses unique characteristics that cannot be fully explained by traditional models of syntax alone (9; 2). Features such as spontaneity, fragmentation, interaction, and reliance on shared context make oral communication fundamentally different from written discourse (7).

This article aims to investigate the essence and functional characteristics of English oral speech by integrating insights from theoretical linguistics and empirical studies. It seeks to identify the key properties of spoken English, analyze its structural and pragmatic features, and demonstrate how these features contribute to effective communication (1; 6). By doing so, the paper contributes to a deeper understanding of spoken language as an independent and complex linguistic system rather than a simplified version of written language (4; 11).

Recent corpus-based studies have further demonstrated that spoken English is characterized by high frequency of ellipsis, discourse markers, and non-canonical structures (11).

“Modern linguists define the oral speech not simply as “spoken language” but rather a distinct, rule-governed mode of communication shaped by cognitive, interactional, and sociocultural factors. It is analyzed as a a real-time, interactive form of language production and comprehension, characterized by spontaneity, context-dependence, and dynamic coordination between speakers, governed by linguistic, cognitive, and pragmatic principles.Spoken language is normally unplanned. There are occasions when what is said is memorized or read aloud from a script, but speech mainly takes place in real time. It is ‘online’ communication, it is spontaneous and there is normally very little time for advance planning.

> Because thinking time is limited, pauses, repetitions and rephrasings are common. The flow of a communication may also be affected by interruptions or by overlaps with other speakers or by external factors in the speech situation *(e.g. a phone ringing may take someone temporarily away).*
> In writing there are usually opportunities to plan and hierarchically structure the text. The writer can usually rephrase or edit what is written. In speech, utterances are linked together as if in a chain. One piece of information follows after another and speakers have few opportunities for starting again” [7].

From cognitive perspective psycholinguistics define this phenomena as incrementally produced - word-by-word, not fully pre-planned - and shaped by memory limitations speech. It is marked by hesitations *(uh, um)*, pauses (silent or filled), repetitions *(I, I think)* and self-repairs (Self-repair: the speaker corrects their own utterance, *I went to London—sorry, Manchester*. Other-repair: the listener corrects the speaker, *You mean Tuesday, not Thursday*. Clarification requests: *What do you mean?*), explaining why spoken language often appears fragmented but is actually efficient under time pressure. However,these characteristic features are not considered performance errors in modern theory but are instead understood as strategies for managing cognitive load during speech production.This real-time `nature imposes several cognitive constraints:

- Limited working memory capacity: speakers cannot fully plan long utterances in advance.

- Time pressure: communication requires immediate response.
- Incremental formulation: ideas are produced step-by-step rather than as complete units.

"The dominant theory of syntax is due to Noam Chomsky and his colleagues, starting in the mid 1950 s and continuing to this day. The underlying thesis of generative grammar is that sentences are generated by a subconscious set of procedures (like computer programs). These procedures are part of our minds (or of our cognitive abilities if you prefer). The goal of syntactic theory is to model these procedures. In other words, we are trying to figure out what we subconsciously know about the syntax of our language" [6].

Generative grammar assumes that the primary goal of syntactic theory is to model these internal mental procedures and explain how speakers are able to produce an infinite number of grammatically correct sentences from a finite set of rules. In this sense, syntax is treated as an abstract, formal system that prioritizes structural completeness, hierarchical organization, and rule-governed word order.Although generative grammar provides a powerful model for describing idealized sentence structure, it does not fully account for the characteristics of naturally occurring spoken language. Spoken discourse is not produced in an idealized, pre-planned manner; rather, it is shaped by real-time cognitive processing, interactional demands, and contextual factors. As a result, oral speech often deviates from the canonical sentence structures predicted by formal syntactic rules. These deviations are not random errors but systematic features of spoken communication. From the perspective of discourse-oriented and usage-based linguistics, spoken English exhibits several characteristic syntactic phenomena;

- Ellipsis, where recoverable elements are omitted from utterances:

Coming later? instead of Are you coming later?

- Fragmentation, where utterances are incomplete or interrupted:

If I had known… well… never mind.

- Parataxis, where clauses are loosely connected without subordination:

I went home and I was tired and I slept.

- Non-canonical word order, often used for emphasis or processing ease.
- Incremental construction, where utterances are built gradually during speech production.

These features reflect the adaptive nature of spoken syntax, which prioritizes communicative efficiency over formal completeness.

Discourse analysis views oral speech as a co-constructed and socially organized process in which meaning is not produced by a single speaker alone, but emerges through the continuous interaction of all participants. Unlike written discourse, which is typically linear, planned, and monologic, spoken discourse is dynamic, emergent, and negotiated in real time. Speakers jointly construct meaning through turn exchange, feedback, and contextual adaptation.Turn-taking is a fundamental mechanism that structures spoken interaction. It refers to the systematic allocation of speaking turns between participants in a conversation. In natural speech, speakers coordinate transitions between turns using linguistic, prosodic, and pragmatic cues.

These include:

- intonation patterns (rising or falling tone)
- pauses and timing
- discourse markers (so, well, anyway)
- eye contact and non-verbal signals

Turn-taking ensures that conversation remains coherent and organized, preventing excessive overlap or silence. In formal contexts, turn-taking is highly regulated, while in informal speech it is more flexible and overlapping. One of the key principles of discourse organization in spoken language is its interactional nature, which means that utterances are shaped not only by grammatical rules but also by communicative intentions, situational context, and the responses of interlocutors.

Speech culture in English oral communication refers to the system of linguistic, pragmatic, and sociocultural norms that regulate how speakers use language in interaction. It is not limited to grammatical correctness, but encompasses appropriateness, politeness, communicative efficiency,

and culturally expected behavior in speech situations. In this sense, speech culture represents the intersection of language structure and social practice [5, p.55]. Brown P. and Levinson S in their book *Politeness: Some Universals in Language Usage* state that: "Politeness is a system of interpersonal relations designed to facilitate interaction by minimizing potential conflict and maintaining social harmony» [5, p.1].

From a theoretical perspective, speech culture can be understood as a normative framework of communication, shaped by both linguistic conventions and cultural values of English-speaking societies. It determines how speakers select lexical, syntactic, and pragmatic means depending on context, interlocutor (a participant in a formal or official discussion), and communicative purpose. In other words, the culture of speech in English often referred as speech etiquette is not only knowledge of grammar and vocabulary, but also the ability to use language appropriately, observing the ethical norms and socio-cultural traditions of English-speaking society. According to Grice, communication is based on the assumption that speakers follow cooperative principles, where meaning often goes beyond literal expression. He states that "what a speaker intends to communicate is not always identical with the literal meaning of the sentence uttered" [10, p.43].

Speech culture is grounded in the interaction between the language system (langue) and language use (parole). While the linguistic system provides formal resources such as grammar, syntax, and phonology, speech culture regulates how these resources are selected and adapted in real communicative situations. In other words, language competence alone is not sufficient; speakers must also possess pragmatic and sociocultural competence in order to communicate appropriately. This distinction reflects a key idea in linguistic theory: language is not only a structural system but also a social practice. As Yule notes, "Pragmatics is the study of how utterances have meanings in situations" [13, p.3], which emphasizes that meaning in speech is context-dependent rather than purely grammatical. From the perspective of speech culture, grammatical correctness does not guarantee successful communication. A sentence may be structurally correct but socially inappropriate depending on the context, relationship between speakers, and level of formality.

For example:

- Grammatically correct: Give me your book.
- Culturally appropriate: Could I borrow your book, please?

This contrast demonstrates that speech culture functions as a filter between linguistic possibility and communicative acceptability. Within English-speaking cultures,indirectness is closely connected to the concept of illocutionary force, where the intended meaning of an utterance differs from its literal semantic content. In such cases, the listener must rely on contextual cues, shared knowledge, and conversational norms to interpret the speaker's intention.

- For example:
- It's a bit noisy here. → indirectly signals a request to reduce noise
- I'm not sure if this is the best idea… → indirectly expresses disagreement
- Could you maybe sit here? → indirect directive softened by modality and hedging

In each case, the literal meaning does not fully represent the communicative intention. Instead, meaning is constructed through inference and contextual interpretation.

This pragmatic ambiguity should not be interpreted as vagueness or communicative weakness. On the contrary, it serves several important functional purposes:

- Preservation of interpersonal harmony: indirectness reduces potential confrontation and protects social relationships
- Negotiation of politeness: speakers can adjust the strength of their utterances depending on context
- Flexibility of interpretation: listeners are given space to interpret meaning without coercion
- Maintenance of conversational smoothness: indirect forms allow interaction to remain fluid and non-disruptive

Thus, indirectness functions as a communicative optimization strategy, balancing clarity of intention with social sensitivity.

The theoretical foundation of politeness is closely linked to the concept of "face", introduced in sociolinguistic theory. "Face" refers to an individual's public self-image, which must be constantly negotiated and protected during interaction. In communication, speakers are motivated to avoid actions that threaten either their own face or the face of their interlocutor. In this framework, politeness operates as a strategic balancing system between linguistic expression and social sensitivity. English speech culture typically prioritizes indirectness and mitigation in order to reduce the force of potentially face-threatening acts (such as requests, orders, or criticism).

Politeness strategies are generally divided into two main types:

- Negative politeness: strategies aimed at minimizing imposition on the listener (e.g., respect for personal autonomy, distance, and freedom of action)
- Positive politeness: strategies aimed at building solidarity, closeness, and rapport (e.g., emphasizing shared interests, friendliness, and group membership)

These strategies are not mutually exclusive; rather, they are dynamically combined depending on context, social distance, and communicative goal.

In linguistic realization, politeness is expressed through a wide range of grammatical and lexical devices, including:

- Indirect speech acts: Could you possibly open the window? instead of Open the window.
- Modal verbs: might, could, would to reduce imposition
- Hedging devices: I think, maybe, I was wondering if…
- Softening modifiers: just, a bit, kind of, sort of
- Tentative structures: It seems that…, I suppose…

These forms function as pragmatic mitigation tools, reducing the directness of speech acts and making interaction socially acceptable. Importantly, politeness in English is not merely decorative language use; it is a structural principle of discourse organization that shapes how utterances are formed, interpreted, and socially evaluated. It ensures that communication remains cooperative, non-confrontational, and socially sustainable.

One of the most influential cultural values in English-speaking societies is individualism, which emphasizes personal autonomy, independence, and the expression of individual opinion. This cultural orientation has a direct impact on oral communication. In speech culture, individualism manifests through:

- encouragement of personal viewpoints (I think…, In my opinion…)
- acceptance of disagreement in polite form
- respect for speaker individuality in conversation

Unlike collectivist cultures where harmony may dominate over expression, English speech culture allows and even encourages explicit expression of personal stance, provided it is linguistically mitigated for politeness.

This results in a balance between:

- freedom of expression
- and politeness-based regulation of expression

English speech culture strongly values clarity and communicative efficiency, which influences how utterances are structured in oral discourse. Speakers tend to prefer simple, direct, and easily interpretable expressions in order to ensure smooth interaction and reduce processing effort in real-time communication.

This principle is consistent with the pragmatic view that communication is governed by cooperative and efficiency-based rules. As Grice explains, conversational interaction is based on the assumption that speakers aim to make their contribution "as informative as is required, but not more informative than is required" [10, p.45]. This reflects the principle of communicative economy, where unnecessary complexity is avoided in favor of clarity and relevance.

At the same time, clarity in English speech culture does not exclude politeness or mitigation. Instead, efficiency coexists with pragmatic softening strategies, resulting in a balance between clear meaning delivery and social appropriateness.

For example:

- *Please send it tomorrow.* (efficient but direct)
- *Could you possibly send it tomorrow?* (efficient + polite mitigation)

Thus, English oral speech demonstrates that communicative efficiency is not simply brevity, but optimal balance between clarity, economy, and social sensitivity.

This study has analyzed the culture of English oral speech from linguistic, pragmatic, and sociocultural perspectives. The findings show that spoken English is not simply a spoken form of written language, but a distinct communicative system characterized by spontaneity, real-time processing, and interactional meaning construction. The analysis demonstrates that oral speech is shaped by syntactic flexibility, cognitive constraints, and pragmatic principles, which lead to features such as ellipsis, fragmentation, and discourse markers. These elements reflect the adaptive nature of spoken syntax, where communicative efficiency is prioritized over formal completeness.

From a discourse perspective, spoken interaction is fundamentally co-constructed and dynamic, with meaning emerging through turn-taking, feedback, and contextual negotiation. In addition, speech culture regulates language use by ensuring appropriateness, politeness, and sociocultural conformity in communication. The study also highlights the importance of politeness strategies, indirectness, and cultural values such as individualism and communicative clarity, which strongly influence oral English interaction.

Overall, the findings support the conclusion that English oral speech should be understood as a complex, adaptive, and culturally embedded system, rather than a simplified or incomplete version of written language. Its essence lies in the interaction between linguistic structure, cognitive processing, and sociocultural norms, all of which work together to ensure effective and meaningful communication in real-life contexts.

REFERENCES

1. Ariel M. Pragmatics and Grammar. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 350 p.
2. Auer P. Syntax and Spoken Interaction. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 420 p.
3. Biber D., Conrad S., Leech G. Longman Grammar of Spoken and Written English. – Harlow: Pearson Education, 1999. – 1204 p.
4. Biber D. et al. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 500 p.Bygate M. Speaking. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 120 p.
5. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
6. Carnie A. Syntax: A Generative Introduction. – 3rd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2013. – 482 p.
7. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 973 p.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 480 p.
9. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965. – 251 p.
10. Grice H. P. Logic and Conversation. – In: Cole P., Morgan J. (eds.). Syntax and Semantics. Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – 50 p.
11. McCarthy M. Discourse Analysis for Language Teachers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 210 p.
12. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. – 270 p.

13. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.

УДК 159,9+371.2+373 +37.011

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТА-ФИЛОЛОГА В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА

Бахриллоева Машхура
Самаркандского государственного института иностранных языков, г. Самарканд, Республики Узбекистан
Нарзикулова Ф.Б.
научный руководитель Самаркандского государственного института иностранных языков, Республика Узбекистан

Аннотация: в статье рассматривается роль психологической грамотности в профессиональном становлении студента-филолога в контексте реализации ценностного потенциала национальной культуры и формирования профессионального имиджа будущего специалиста. Обосновывается, что психологическая грамотность способствует развитию коммуникативной компетентности, формированию ценностных ориентаций, профессионального самосознания и позитивного педагогического имиджа. Особое внимание уделяется влиянию национальной культуры, цифровой образовательной среды и нормативно-правовой базы Республики Узбекистан на развитие личности будущего филолога.

Ключевые слова: психологическая грамотность, студент-филолог, профессиональный имидж, национальная культура, ценности, коммуникативная компетентность, педагогическая деятельность, межкультурная коммуникация.

Annotation. This article examines the role of psychological literacy in the professional development of philology students in the current period of realizing the value potential of national culture and shaping the professional image of future specialists. It is argued that psychological literacy contributes to the development of communicative competence, the formation of value orientations, professional self-awareness, and a positive pedagogical image. Particular attention is paid to the influence of national culture, the digital educational environment, and the regulatory framework of the Republic of Uzbekistan on the development of the personality of future philologists

Key words: psychological literacy, philology student, professional image, national culture, values, communicative competence, pedagogical activity, intercultural communication.

В условиях модернизации системы образования Республики Узбекистан особое внимание уделяется подготовке конкурентоспособных специалистов, обладающих не только профессиональными знаниями, но и развитыми личностными качествами. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» и Закон «О статусе педагога» [1; 2] подчеркивают необходимость формирования гармонично развитой личности и повышения профессиональной компетентности будущих специалистов.

Для студентов направления русской филологии это особенно актуально, поскольку их будущая профессиональная деятельность связана с преподаванием языка, передачей культурных ценностей и организацией межличностного взаимодействия. Как студент второго курса направления русской филологии, я отмечаю, что успешность обучения зависит не только от уровня языковой подготовки, но и от способности понимать психологические особенности других людей, выстраивать эффективное общение и формировать позитивное впечатление о себе как будущем специалисте. В этой связи особую значимость приобретает развитие психологической грамотности как основы профессионального становления и формирования профессионального имиджа филолога.

Проблема взаимосвязи языка, культуры и личности раскрывается в трудах ученых исследователей, которые подчеркивали роль социальной среды и деятельности в развитии личности[3]. Психологическая грамотность рассматривается как интегративное качество, включающее: понимание психологии личности; развитие эмпатии; навыки коммуникации; способность к рефлексии и саморегуляции.

В зарубежной научной традиции проблема культурного контекста и межкультурной коммуникации рассматривается как одна из центральных в изучении языка, личности и образовательного процесса [4; 7]. Современные исследователи подчеркивают, что язык не существует вне культуры, а его усвоение невозможно без понимания ценностей, норм и моделей поведения, принятых в определённом социуме. Одним из ключевых подходов является культурно-ориентированный подход к обучению, как процесс приобщения к культуре, где обучение выступает не только как передача знаний, но и как включение личности в систему культурных значений. По мнению ученых исследователей, именно через язык человек осваивает способы мышления, характерные для конкретной культуры.

Особое значение межкультурной коммуникации раскрывается понятие «контекста культуры». Исследователи выделили высококонтекстные и низкоконтекстные культуры[8]. В высококонтекстных культурах, в том числе восточных, значительная часть информации передается через невербальные средства, традиции и социальные нормы, тогда как в низкоконтекстных культурах, основное значение имеет вербальная коммуникация. Это различие требует от филолога высокой психологической чувствительности и умения интерпретировать скрытые смыслы общения. Важным в развитии межкультурной коммуникации является модель культурных измерений, такие параметры, как дистанция власти, индивидуализм–коллективизм, избегание неопределённости, оказывают влияние на стиль общения, поведение и образовательные практики. Для филолога это означает необходимость учитывать культурные различия при организации учебного взаимодействия. В рамках коммуникативного подхода к обучению иностранным языкам важное место занимает концепция межкультурной коммуникативной компетенции, где владение языком предполагает не только знание грамматики и лексики, но и способность понимать культурные особенности носителей языка, проявлять толерантность и вести диалог культур [5]. Таким образом, зарубежные исследования показывают, что культурный контекст и межкультурная коммуникация являются важнейшими факторами профессиональной деятельности филолога. Их учет способствует: более глубокому пониманию языковых явлений; формированию толерантности и эмпатии; развитию гибкости мышления; повышению эффективности педагогического взаимодействия. С позиции студента-филолога можно отметить, что понимание культурных различий помогает не только лучше усваивать язык, но и выстраивать более продуктивное общение с представителями разных культур, что особенно важно в условиях глобализации.

На этапе обучения в вузе происходит формирование профессиональной идентичности будущего филолога. Психологическая грамотность способствует: развитию уверенности в себе; формированию коммуникативной компетентности; успешной адаптации в образовательной среде. По моим наблюдениям, студенты, обладающие развитой психологической грамотностью, легче включаются в учебный процесс, активнее участвуют в обсуждениях и более уверенно выступают перед аудиторией. Это подтверждает, что психологическая подготовка является важной составляющей профессионального становления.

Изучение языка неразрывно связано с культурой народа. Через художественные тексты, фольклор и языковые единицы студент-филолог осваивает ценностные ориентиры общества. Психологическая грамотность позволяет: глубже понимать культурные смыслы; формировать уважение к традициям; развивать толерантность; участвовать в межкультурном диалоге. Таким образом, национальная культура выступает основой воспитания личности будущего специалиста.

В современных условиях важным аспектом профессионального развития является формирование позитивного профессионального имиджа[6]. Профессиональный имидж студента-филолога включает: культуру речи и поведения; коммуникативный стиль; внешний и цифровой образ; уверенность и эмоциональную устойчивость. Психологическая грамотность играет ключевую роль в его формировании, так как она: развивает навыки самопрезентации; способствует управлению эмоциями; формирует уверенное поведение; помогает выстраивать позитивное взаимодействие. Как показывает мой личный опыт, именно умение грамотно общаться, проявлять уважение и уверенность формирует первое впечатление о студенте как будущем преподавателе. В условиях цифровизации особое значение приобретает также цифровой имидж**,** отражающий профессиональную позицию студента в онлайн-пространстве. Современный филолог активно взаимодействует с представителями разных культур. Психологическая грамотность обеспечивает: понимание культурных различий; развитие эмпатии; предупреждение конфликтов. Это способствует формированию межкультурной компетентности.

Таким образом, психологическая грамотность является важным фактором профессионального развития студента-филолога. Она способствует формированию коммуникативной компетентности, ценностных ориентаций и формированию профессионального имиджа. С позиции студента можно отметить, что развитие психологической грамотности помогает не только успешно учиться, но и формирует уверенность в будущей профессиональной деятельности. В современных условиях именно сочетание языковой подготовки, психологической компетентности и сформированного профессионального имиджа определяет успешность будущего филолога.

Литература

1. Закон Республики Узбекистан от 23.09.2020 г. N ЗРУ-637 "Об образовании" (Принят Закон.палатой 19.05.2020 г., одобрен Сенатом 07.08.2020 г.).

2. Закон Республики Узбекистан от 01.02.2024 г. N ЗРУ-901 "О статусе педагога" (Принят Закон. палатой 01.08.2023 г., одобрен Сенатом 29.09.23 г.)

3. Актуальные проблемы культурно-исторической психологии: материалы Первого международного симпозиума по культурно исторической психологии (Новосибирск, 17–19 ноября 2020 г.)– Новосибирск: Изд.НГПУ, 2020. – 508 с.

4. Большакова О. Б., Терехова Т. А. Зарубежные концептуальные модели межкультурной компетентности // Психология в экономике и управлении. 2011. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-kontseptualnye-modeli-mezhkulturnoy-kompetentnosti.

5. Деккушева А. У., Макарова Е.А. Межкультурная коммуникативная компетентность как основа изучения иностранных языков // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. 2014. №1 (132).

6. Нарзикулова Ф.Б. Совершенствование социально-психологических условий развития профессионально-имиджевого потенциала педагога. Монография. – Самарканд: Издательство «СамГИИЯ», 2025. – 164 с.

7. Шарабиддинов Х.У. Культурные концепты в контексте межкультурной коммуникации // Вестник науки и образования. 2022. №5-1 (125).

8. Вилкова А. С. Высококонтекстные и низкоконтекстные культуры // Наука, образование и культура. 2019. №3 (37).

Сведения об авторе: **Бахриллоева Машхура,** студентка 2408 группы, романо-германской филологии Самаркандского государственного института иностранных языков, Республики Узбекистан

Научный руководитель: Нарзикулова Ф.Б., доктор психологических наук (DSc), профессор кафедры «Педагогики, психологии и физической культуры» Самаркандского государственного института иностранных языков,

Республики Узбекистан

E-mail: firuza-narzikulova@mail.ru

УДК 371.3+378.046+373.1

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ИМИДЖА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ.

Нарзикулова Фируза Батыровна
Самаркандский государственный институт иностранных языков
г. Самарканд, Республика Узбекистан

Аннотация: в статье рассматривается роль педагогического дизайна как ключевого инструмента формирования позитивного профессионального имиджа преподавателя в условиях цифровизации образования. Анализируются структурные компоненты педагогического дизайна, его влияние на восприятие преподавателя обучающимися, а также социально-психологические механизмы формирования имиджа в цифровой образовательной среде. Обосновывается необходимость развития дизайнерских компетенций преподавателя как условия повышения качества образовательного процесса.

Ключевые слова: педагогический дизайн, цифровая среда, имидж преподавателя, цифровизация образования, образовательные технологии, социально-психологическое восприятие.

Annotatia:this article examines the role of instructional design as a key tool for shaping a positive professional image of teachers in the context of digitalization of education. It analyzes the structural components of instructional design, its impact on students' perceptions of teachers, and the socio-psychological mechanisms of image formation in the digital educational environment. The need to develop teachers' design competencies as a prerequisite for improving the quality of the educational process is substantiated.

Key words: instructional design, digital environment, teacher image, digitalization of education, educational technologies, socio-psychological perception.

Современный этап развития образования характеризуется активной цифровизацией, внедрением мультимедийных технологий и трансформацией традиционных форм обучения. В этих условиях существенно изменяется роль преподавателя: он выступает не только носителем знаний, но и организатором образовательной среды, модератором учебного процесса и создателем цифрового контента.

Особую значимость приобретает профессиональный имидж преподавателя, который формируется не только через личностные качества, но и через способы организации обучения, визуальную и содержательную подачу материала, коммуникативный стиль. В цифровой образовательной среде одним из ключевых факторов формирования имиджа становится педагогический дизайн.

Педагогический дизайн представляет собой системный процесс проектирования образовательного опыта, включающий постановку целей, выбор методов обучения, разработку учебных материалов и оценку результатов.[1]

К основным компонентам педагогического дизайна относятся:

- ✓ целеполагание и прогнозирование результатов обучения;
- ✓ структурирование содержания;
- ✓ выбор форм и методов обучения;
- ✓ разработка цифровых и мультимедийных материалов;
- ✓ организация обратной связи;
- ✓ оценивание результатов обучения.

Современные модели педагогического дизайна ориентированы на создание эффективного, адаптивного и ориентированного на обучающемся образовательном процессе [2].

Имидж преподавателя — это целостный образ, формирующийся в сознании обучающихся, который во многом определяется качеством педагогического дизайна, проявляющегося в структурировании содержания, визуализации учебного материала, организации взаимодействия и использовании цифровых технологий. Именно через педагогический дизайн преподаватель транслирует свою профессиональную компетентность, креативность и открытость, что непосредственно влияет на его восприятие и формирование позитивного имиджа.

Имидж преподавателя — это целостный образ, формирующийся в сознании обучающихся и включающий: профессиональную компетентность; коммуникативные навыки; стиль взаимодействия; визуальное и цифровое присутствие; ценностные ориентации.

В цифровой среде имидж приобретает новые характеристики: медиатизированность; визуализация; интерактивность; доступность; цифровая идентичность.

Следовательно, преподаватель становится не только педагогом, но и дизайнером образовательного опыта, что напрямую влияет на его восприятие студентами, а значит педагогический дизайн нами рассматривается, как инструмент формирования профессионального имиджа. Педагогический дизайн оказывает многоплановое влияние на формирование имиджа преподавателя.

Педагогический дизайн формирует имидж преподавателя через совокупность когнитивного, эмоционального, коммуникативного и визуально-эстетического аспектов [3]: структурированность материала усиливает восприятие компетентности, где идет процесс лучшему усвоению знаний, формированию доверия к преподавателю и восприятию его как компетентного специалиста; использование мультимедиа, интерактивных заданий и визуальных элементов повышает интерес к обучению, формирует положительное отношение к преподавателю и снижает уровень учебного стресса; грамотно организованная обратная связь усиливает ощущение поддержки, формирует образ преподавателя как открытого и доступного, а так же способствует развитию субъект-субъектных отношений; дизайн учебных материалов, презентации, видео, интерфейс курсов, влияет на первое впечатление, формирует представление о профессионализме и усиливает авторитет преподавателя.

Педагогический дизайн так же, выступает средством актуализации перцепции, аттракции, идентификации и рефлексии, обеспечивая формирование позитивного имиджа преподавателя в цифровой среде. Социально-психологические механизмы формирования имиджа преподавателя в цифровой среде: перцепция, аттракция, идентификация и рефлексия, реализуются и усиливаются через педагогический дизайн, который обеспечивает целенаправленное структурирование образовательного контента, организацию взаимодействия и визуализацию учебного процесса, делая его более понятным, эмоционально привлекательным и личностно значимым для обучающихся. Формирование имиджа преподавателя в цифровой среде осуществляется через перцепцию - восприятие внешнего и профессионального образа; аттракцию - эмоциональная привлекательность; идентификацию - сопоставление себя с преподавателем; рефлексию - осмысление взаимодействия. Педагогический дизайн усиливает данные механизмы, делая образовательный процесс более понятным, привлекательным и значимым.

Несмотря на значимость педагогического дизайна, выделяются следующие проблемы:

- ✓ недостаточная цифровая компетентность преподавателей;
- ✓ формальный подход к использованию технологий;
- ✓ перегруженность контента;
- ✓ отсутствие методической подготовки в области дизайна обучения.

Развитие педагогического дизайна через цифровую культуру, психологию восприятия и индивидуальный стиль у будущих специалистов сферы образования, усиливает его профессиональный имидж [4].

Перспективные направления развития образования ориентированы на усиление роли педагогического дизайна, который через развитие цифровой педагогической культуры, внедрение специализированного обучения, учет психологии восприятия и формирование индивидуального цифрового стиля преподавателя способствует укреплению его позитивного имиджа [3].

Таким образом, педагогический дизайн выступает важнейшим инструментом формирования позитивного имиджа преподавателя в цифровой образовательной среде. Он обеспечивает не только эффективность обучения, но и формирует социально-психологическое восприятие преподавателя как компетентного, современного и ориентированного на обучающегося специалиста. В условиях цифровизации образования развитие дизайнерских компетенций становится необходимым условием профессионального роста преподавателя и повышения качества образовательного процесса.

Литература

1. Демидова И.А. Педагогический дизайн и его средства: теоретический анализ и опыт применения в педагогической практике // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2019. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-dizayn-i-ego-sredstva-teoreticheskiy-analiz-i-opyt-primeneniya-v-pedagogicheskoy-praktike (дата обращения: 17.03.2026)

2. Макаренко А. А. Педагогический дизайн как средство повышения эффективности организации учебного процесса // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2017. №4. URL: ttps://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-dizayn-kak-sredstvo-povysheniya-effektivnosti-organizatsii-uchebnogo-protsessa (дата обращения: 17.03.2026).

3. Нарзикулова Ф.Б. Модель профессионально-имиджевого потенциала педагога в рамках эмпирического исследования. // Вестник челябинского государственного университета. Образование и здравоохранение. 2024. № 3 (27). С. 5–11. Issn 2409-4102. doi 10.47475/2409-4102-24-27-3-5-11

4. Федосова И.В. Формирование педагогического имиджа у будущих специалистов сферы образования // АНИ: педагогика и психология. 2016. №2 (15). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-pedagogicheskogo-imidzha-u-buduschih-spetsialistov-sfery-obrazovaniya (дата обращения: 17.03.2026).

Сведения об авторе: Нарзикулова Фируза Батыровна, доктор психологических наук (DSc), профессор кафедры «Педагогики, психологии и физической культуры» Самаркандского государственного института иностранных языков, Республики Узбекистан.

г. Самарканд, ул. Гагарина, 43

E-mail: firuza-narzikulova@mail.ru

УДК 811.111-26

LEARNING ENGLISH AS A TOOL FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION

Ravshanova Sevinch Davron kyzi
Samarkand State Institute of Foreign Languages
Samarkand, Republic of Uzbekistan

Annotation: this article analyzes the importance of the English language as a means of intercultural communication in the modern world. In the process of globalization, English has become widely used as an international language, playing a significant role in promoting communication, knowledge exchange, and cooperation among people from different nations and cultures. The article also discusses the role of learning English in developing intercultural communicative competence, the relationship between language and culture, and modern approaches to teaching English in educational systems.

Key words: english language, intercultural communication, globalization, language learning, international communication, communicative competence.

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация: в данной статье анализируется значение английского языка как средства межкультурной коммуникации в современном мире. В условиях глобализации английский язык получил широкое распространение как международный язык, играя важную роль в развитии общения, обмена знаниями и сотрудничества между представителями разных наций и культур. В статье также рассматривается роль изучения английского языка в формировании межкультурной коммуникативной компетенции, взаимосвязь языка и культуры, а также современные подходы к преподаванию английского языка в образовательной системе.

Ключевые слова: английский язык, межкультурная коммуникация, глобализация, изучение языка, международное общение, коммуникативная компетенция.

In today’s increasingly globalized world, communication between languages and cultures has become more important than ever. Economic, scientific, political, and cultural relations among countries require effective communication. In this process, English plays a crucial role as an international means of communication. English is studied as a second or foreign language in many countries and enables millions of people worldwide to interact with one another. Intercultural communication refers to the process of effective interaction between people from different cultural backgrounds. Language serves as the primary tool in this process. Learning English not only improves linguistic knowledge but also helps individuals understand the values, customs, worldviews, and communication styles of other cultures. In modern education systems, the goal of teaching English is not only to teach grammar but also to prepare students to communicate confidently in international environments. Therefore, English holds a special place as a tool for intercultural communication. The Role of English as a Global Language. English is one of the most widely spoken languages in the world today. It is actively used in international business, science, technology, diplomacy, tourism, and education. Many international organizations and companies use English as an official or working language. According to David Crystal, the development of English as a global language is connected to historical, economic, and political factors[1]. In particular, the influence of the British Empire and later the United States contributed significantly to the worldwide spread of English. The advantages of English as a global language include: Creating a common means of communication among people from different countries. Providing easier access to international education and scientific resources. Increasing competitiveness in the labor market. Promoting intercultural understanding. Today, a large portion of internet content is produced in English, making access to global information easier for English speakers. In addition, most scientific articles, conferences, and international research projects are conducted in English [2].

The Role of Language in Intercultural Communication

Intercultural communication requires not only language proficiency but also an understanding of cultural differences. Language reflects people’s ways of thinking, values, and social relationships. Therefore, learning a language also means learning about the theme. According to Michael Byram, language learners must develop intercultural competence in order to communicate effectively with representatives of other cultures. This competence includes the following elements:

1. Cultural knowledge.
2. Intercultural awareness.
3. Tolerance and respect.
4. Effective communication skills.

By learning English, students become familiar with the social norms, communication styles, and cultural characteristics of other countries. For example, direct communication may be common

in some cultures, while indirect communication is preferred in others. To avoid misunderstandings in intercultural communication, language should be taught not only through grammar but also through real communicative situations. Learning English and Communicative Competence. Communicative competence refers to the ability to use language effectively and appropriately in different situations. Through learning English, students not only expand their vocabulary but also develop communication, problem-solving, and interaction skills. Canale and Swain divided communicative competence into the following components:

- Grammatical competence.
- Sociolinguistic competence.
- Discourse competence.
- Strategic competence[3].

These competencies help learners use English effectively as a means of intercultural communication. For example, language users should be able to adapt their communication style when speaking with individuals from different cultural backgrounds.In addition, communicative competence requires individuals to express their ideas clearly, improve listening skills, and apply culturally appropriate behaviors during conversations. Intercultural Approach in Teaching English. Nowadays, communicative and intercultural approaches are widely applied in English language teaching. These approaches emphasize using language in real-life situations. The main goal of the intercultural approach is to develop students' ability to understand and respect other cultures. The following methods are considered effective in this process:

- Role-playing activities.
- Group discussions.
- Studying texts related to international topics.
- Using videos and films.
- Online communication with foreign students[4].

The use of authentic materials is particularly important in English language teaching. Authentic materials include texts, videos, interviews, and conversations taken from real-life contexts. These materials help students understand language in a natural environment. Teachers should also focus on reducing cultural stereotypes and encouraging students to become global citizens.

In conclusion, English is one of the most important tools of intercultural communication in the modern world. It not only provides opportunities for language learning but also enables people to understand other cultures and communicate effectively with them. Learning English broadens an individual's knowledge, creates access to international opportunities, and promotes mutual understanding among people from different cultures. Therefore, learning English is viewed not only as an academic necessity but also as an essential skill for success in a global society. To develop intercultural communication, it is important to integrate cultural components and communicative approaches into English language teaching. This helps students become open-minded, tolerant, and effective communicators in the international arena.

References:

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.//https://journalss.org/ 30.04.2026.

2. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.//https:www.researchgate.net /30.04.2026.

3. Canale, M., & Swain, M. (1980). "Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing." AppliedLinguistics.//https.www.globalscholars.uz /30.04.2026.

4. Kramsch, C. (1998). Language and Culture. Oxford University Press.//https.journals.org /30.04.2026.

BUXORO — QADIMIYAT, ILM VA DIN UYG‘UNLASHGAN MASKAN.

Sharipova Sabrina Sanjar qizi
Samarqand davlat chet tillar institute

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning eng qadimiy madaniyat markazlaridan biri bo‘lgan Buxoro shahrining tarixiy-madaniy merosi, undagi ilm va dinning o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilinadi. Maqolada Buxoroning qadimgi davrlardan boshlab zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va islom kabi turli sivilizatsiyalar kesishgan nuqta sifatidagi o‘rni yoritiladi. Ayniqsa, islom dini kirib kelgach, Buxoroda hadis, fiqh, kalom, falsafa, astronomiya, tibbiyot va adabiyot kabi ilmlarning rivojlanishi, Somoniylar davridagi kutubxonalar va madrasalar tizimi, Imom al-Buxoriy, Imom al-Moturidiy, Narshaxiy, Ibn Sino kabi allomalarning faoliyati batafsil tahlil etiladi. Shuningdek, Buxoro madrasalarining tuzilishi, o‘quv dasturlari, ularda o‘qitilgan fanlar ro‘yxati va ularning ilm-fan rivojiga qo‘shgan hissasi jadval asosida ko‘rsatilgan. Maqolada jadidchilik harakatining Buxorodagi ta’lim tizimiga ta’siri, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurrauf Fitrat, Sadriddin Ayniy kabi ziyolilarning islohotchilik faoliyati ham yoritilgan. Xulosa qilib, Buxoro qadimiyat, ilm va din uyg‘unligining yorqin namunasi sifatida bugungi kunda ham YUNESKO merosi va “Islom madaniyati poytaxti” maqomida bu an’analarni davom ettirishi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar. Buxoro, Qubbat ul-islom, Somoniylar, madrasa, Ilm va din, Imom al-Buxoriy, Moturidiya, Narshaxiy, Ibn Sino, jadidchilik, Mir Arab madrasasi, YUNESKO, Islom madaniyati poytaxti, hadis, fiqh, falsafa.

БУХАРА - МЕСТО, ГДЕ СХОДЯТСЯ ДРЕВНОСТЬ, НАУКА И РЕЛИГИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется историко-культурное наследие Бухары, одного из древнейших культурных центров Центральной Азии, и гармоничное сосуществование науки и религии в ней. В статье освещается роль Бухары как перекрестка различных цивилизаций, таких как зороастризм, буддизм, христианство и ислам, с древних времен. Особенно подробно анализируется развитие в Бухаре таких наук, как хадисы, юриспруденция, теология, философия, астрономия, медицина и литература, после прихода ислама, система библиотек и медресе в эпоху Саманидов, а также деятельность таких ученых, как Имам аль-Бухари, Имам аль-Матуриди, Наршахи и Ибн Сина. В таблице также представлена структура бухарских медресе, учебные программы, перечень преподаваемых в них предметов и их вклад в развитие науки. В статье также рассматривается влияние движения Джадидов на систему образования в Бухаре, реформаторская деятельность таких интеллектуалов, как Махмудходжа Бехбуди, Абдуррауф Фитрат, Садриддин Айни. В заключение подчеркивается, что Бухара, как яркий пример гармонии древности, науки и религии, продолжает эти традиции и сегодня, являясь объектом Всемирного наследия ЮНЕСКО и «Столицей исламской культуры».

Ключевые слова: Бухара, Куббат аль-Ислам, Саманиды, медресе, наука и религия, Имам аль-Бухари, Матуридия, Наршахи, Ибн Сина, джадидизм, медресе Мир Араб, ЮНЕСКО, столица исламской культуры, хадис, юриспруденция, философия.

Buxoro — Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri bo‘lib, uning nomi ming yillar davomida ilm-fan, madaniyat, me’morchilik va diniy tafakkur timsoliga aylangan. «Qubbat ul-islom» (Islom gumbazi), «Buxoroi sharif», «Fakhri jahon» (Jahon faxri) kabi faxrli unvonlarga ega bo‘lgan bu maskan tarix davomida turli sivilizatsiyalar — zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va islom dini — kesishgan muhim nuqta bo‘lgan. Aynan shu sintez Buxoroga nafaqat strategik, balki ma’naviy markaz maqomini bergan. Maqolada Buxoroda qadimiy meros, islom ilmlari va dunyoviy bilimlarning o‘zaro bog‘liq holda qanday rivojlanganligi yoritiladi.

Buxoro — tarix qa’ridan sadolangan shahar. Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, Buxoro vohasida dastlabki aholi manzilgohlari miloddan avvalgi 4-ming yillikka borib taqaladi. Shahar haqidagi yozma ma’lumotlar «Avesto»da «Buxdi» (Bokhara) shaklida uchraydi. Maniheylik, suryoniy va xitoy yilnomalarida Buxoro «Pu-khe-la», «An-guo» nomlari bilan tilga olinadi. Buyuk

Ipak yo‘lining muhim tarmoqlari — Samarqand, Xorazm, Marv va Termizga olib boruvchi yo‘llar Buxoroda tutashgan. Varaxsha (mil. avv. I ming yillik), Poykend (mil. avv. I asr), Romitan kabi yodgorliklar shaharda zardushtiylik va buddaviylik ta’siri kuchli bo‘lganini ko‘rsatadi. Poykend arxeologlari tomonidan «Markaziy Osiyoning Pompeiysi» deb atalgan. Aynan shu bag‘rikenglik muhiti islom kelgach, bu yerda diniy ilmlarning gullab-yashnashiga zamin yaratdi. 674-675 yillarda arab qo‘shinlarining birinchi yurishlari boshlangan bo‘lsa-da, Buxoroning to‘liq fath qilinishi 709-yilga to‘g‘ri keladi. Arab sarkardasi Qutayba ibn Muslim Buxoro hukmdori Tug‘shoda bilan sulh tuzgach, shaharda islom dini asta-sekin tarqala boshlaydi. IX asrga kelib, Somoniylar davlati (875—999) poytaxti Buxoroda butun Sharqning eng yirik ilmiy-diniy markazlaridan biri vujudga keladi. Somoniylar homiyligida «Kutubxona-yi somoniy» (Somoniylar kutubxonasi) tashkil topdi. Unda 10 mingdan ortiq qo‘lyozma kitob saqlangan. Mashhur olimlar – Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy – bir muddat aynan shu kutubxonadan foydalanganlar. Ibn Sino «Qonuni tibb» asarida Buxoro kutubxonasini «ulkan dengiz» deb atagan.

Buxoroning islom olamidagi shuhrati, shubhasiz, Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810—870) nomi bilan chambarchas bog‘liq. U 16 yoshida onasi va akasi bilan haj safariga jo‘nab, keyinchalik 16 yil davomida turli mamlakatlarda (Hijoz, Misr, Shom, Iroq, Xurosonda) 1000 dan ortiq shayxlardan hadis tinglab, 600 ming hadis ichidan 7397 sahih hadisni tanlab olgan. «Al-Jome’ as-sahih» asari islomda Qur’ondan keyingi eng ishonchli manba hisoblanadi. Buxoro hadis ilmida yana Imom Abu Iso at-Termiziy, Imom Abu Bakr al-Bazzar, Abdulloh ibn Abdulhamid al-Buxoriy kabi zotlarni yetishtirgan. X asrda Buxoroda «Doru-l-hadis» — ixtisoslashgan hadis ilmi maktablari paydo bo‘lgan.

Moturidiya aqidasi: Islom teologiyasining yuksak cho‘qqisi hisoblanadi. Imom Abu Mansur al-Moturidiy (853—944) Samarqandda tug‘ilgan bo‘lsa-da, uning ilmiy faoliyati va ta’siri Buxorodan butun turkiy dunyoga yoyilgan. Uning «Kitob at-tavhid» va «Ta’vilot ahli sunna» asarlari aynan Buxoro madrasalarida shakllangan va o‘qitilgan. Moturidiya aqidasi hanafiy fiqh bilan birga turkiy xalqlar orasida rasmiy e’tiqodiy mazhabga aylangan. Moturidiya maktabi aql va imonni uyg‘unlashtirib, islom falsafasining rivojiga yo‘l ochgan. Bu yondashuv Buxoroda dunyoviy va diniy ilmlarning parallel rivojiga asos bo‘lgan.

Abu Bakr Muhammad ibn Jafar Narshaxiy (899—959) «Tarixi Buxoro» asarida shaharning paydo bo‘lishidan to Somoniylar davrigacha bo‘lgan tarixni bayon qilgan. Bu asar Markaziy Osiyoning saqlanib qolgan eng qadimiy tarixiy asari hisoblanadi. Narshaxiy folklordan, rivoyatlardan foydalanib, shaharning obodonlashtirish tizimi, xo‘jaligi, madrasalari, masjidlari, suv inshootlari haqida qimmatli ma’lumotlar qoldirgan. Keyinchalik bu an’ana Xoja Muhammad Ali ibn Muhammad Bal’amiy (X asr) va Abulhasan Ali ibn Muhammad an-Nasafiy (XII asr) tomonidan davom ettirilgan.

Buxoro madrasalari — bir ming yillik ilm tizimi. Buxoroda XI asrdan boshlab va XIV—XVI asrlarda madrasalarning gullab-yashnash davri kuzatiladi. XVIII—XIX asrlarga kelib, Buxoroda 200 dan ortiq madrasa va masjid bo‘lgan. Eng mashhurlari:

1	**Mir Arab madrasasi**	1535–1536	Shayboniy hukmdori Ubaydullaxon (Yaman Arabiyni hurmati uchun)
2	**Kukaldosh madrasasi**	1568–1569	Shayboniy vaziri Qulbobo Kukaldosh
3	**Abdulazizxon madrasasi**	1651–1652	Ashtarxoniy hukmdori Abdulazizxon
4	**Modarixon madrasasi**	1566–1567	Shayboniy malikasi (Abdullaxon II ning onasi)
5	**Go‘ri Amir madrasasi**	XVI asr (1520)	Shayboniylar sulolasi
6	**Ulug‘bek madrasasi**	1417 (Buxorodagi)	Mirzo Ulug‘bek
7	**Chor Minor madrasasi**	1807	Xalfa Niyozqul
8	**Nodir Devonbegi madrasasi**	1622–1623	Nodir Devonbegi (vazir)

9	**Xalifa Xudoydod madrasasi**	XVIII asr	Xalifa Xudoydod

Bu madrasalarda o‘quv davri 12—15 yilni tashkil etgan. O‘quv dasturi (Dastur al-muta’allimin) quyidagi fanlarni o‘z ichiga olgan: Diniy ilmlar: Qur’on, tafsir, hadis, fiqh (Hanafiy mazhabi), kalom (aqida), usul al-fiqh; Dunyoviy ilmlar: mantiq, falsafa, astronomiya (falakiyot), matematika (riyoziyot), geometriya (handasa), tibbiyot, adabiyot (aruz, she’riyat), tarix va geografiya. Masalan, Muhammad Ibn Isa as-Saraxsiy (XI asr) 500 jildlik «al-Mabsut» asarida hanafiy fiqhini to‘liq bayon qilgan. Bu asar Buxoroda asosiy darslik sifatida o‘qitilgan.

Buxoro nafaqat diniy, balki aniq fanlar markazi ham bo‘lgan. Ibn Sino (Avitsenna) (980—1037) – 14 yoshida Buxoro kutubxonasining barcha kitoblarini o‘qib chiqqan. «Najot», «Shifo» asarlari aynan shu shaharda boshlangan. Abu Rayhon Beruniy (astronomiya, geodeziya, geografiya) – Buxoroda Somoniylar saroyida bo‘lib, kutubxonadan foydalangan. Nosir Xisrav (XI asr) – mashhur sayyoh va faylasuf, Buxoroni ta’riflagan. Hoji Muhammad Orif ar-Revgariy (XII asr) – naqshbandiya tariqati vakili. Xoja Muhammad Boboi Samosiy (XIII asr) – diniy va dunyoviy ilmlar uyg‘unligi tarafdori. Sadriddin Ayniy (1878—1954) – jadid va tarixchi. Ushbu olimlar tomonidan yozilgan 500 dan ortiq qo‘lyozma hozirda Buxoro Davlat muzey-qo‘riqxonasida saqlanadi.

1885-yilda Buxoroda birinchi rus-tuzem maktabi, 1890-yilda esa jadidlar tomonidan «usuli jadid» (yangi usul) maktablari ochildi. Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875—1919) Buxoro, Samarqand, Toshkentda matbaa ochib, «Oyina» jurnalini nashr etgan. Uning «Padarkush» dramasi (1911) islom axloqi va zamonaviy ilm uyg‘unligini targ‘ib qiladi. Abdurrauf Fitrat (1886—1938) «Munozara» (1909) asarida quyidagi tezislarni ilgari surgan: Eski maktablar o‘rniga zamonaviy ilm beriladigan maktablar kerak; Qur’on va hadis zamonaviy fanlarga zid emas; Islom ruhoniylari ilmni targ‘ib qilishi lozim. Sadriddin Ayniy «Buxoro inqilobi tarixi» asarida Buxoro amirligi davridagi maktab va madrasalar tizimini haqqonly tahlil qilgan. U Buxoroda 1920-yildagi xalq qo‘zg‘olonidan keyin yangi usul bilim yurtlari tashkil etilishiga bevosita rahbarlik qilgan. Aynan shu ham Buxoro farzandlarini qay darajada jonkuyar va millat dardi bilan yashaganini ko‘rsatib beradi.

Hozirgi kunda Buxoro YUNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan (1993). Shaharda 140 dan ortiq me’moriy yodgorlik bor, ularning aksariyati restavratsiya qilingan. Buxoro davlat universiteti (1930-yildan) qadimgi madrasa an’analarini davom ettirib, islomshunoslik, sharqshunoslik, tarix yo‘nalishlarida mutaxassislar tayyorlaydi. 2020-yilda Buxoro «Islom madaniyati poytaxti» deb e’lon qilindi. Shu munosabat bilan ko‘plab xalqaro konferensiyalar, qo‘lyozma ko‘rgazmalari, diniy marosimlar o‘tkazildi. Bugun Mir Arab madrasasida 60 dan ortiq talaba tahsil olmoqda. «Buxoro islom akademiyasi» (2018-yilda tashkil etilgan) O‘zbekistondagi eng nufuzli diniy ta’lim maskanidir.

Buxoro o‘zining 2500 yillik tarixi mobaynida qadimiy marosimlar, zardushtiylik olovlari, buddaviylik monastirlari, nasroniylik liturgiyalari va islom ilmlari — barchasini bir joyda jamlay olgan noyob maskandir. Bu shaharda din va ilm bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilmagan, aksincha, biri ikkinchisining rivojiga turtki bergan. Hadis ilmi kalom bilan, fiqh falakiyot bilan, tasavvuf mantiq bilan qo‘shni bo‘lgan. Bugungi Buxoro o‘tmishdagi allomalar ruhiga sodiq holda, yosh avlodga qadimiy meros va zamonaviy bilim uyg‘unligini namoyish etmoqda. Bu shahar nafaqat o‘tmish, balki kelajak uchun ham ma’naviy yo‘l ko‘rsatuvchi yulduzdir.

Adabiyotlar

1. Abu Bakr Narshaxiy. *Tarixi Buxoro*. – Toshkent: Fan, 1966. – 248 b.
2. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. *Al-Jome’ as-sahih* (9 jildli). – Qohira: Dar al-Hadith, 1995.-
3. Al-Moturidiy, Abu Mansur. *Kitob at-tavhid*. – Bayrut: Dar Sadir, 2007. – 512 b.
4. Ayniy, Sadriddin. *Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar*. – Dushanbe: Irfon, 1963. – 356 b.
5. Fitrat, Abdurrauf. *Munozara*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1991 (1914 nashridan). – 88 b.
6. Behbudiy, Mahmudxo‘ja. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – 224 b.

7. Frye, Richard N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. – Princeton: Markus Wiener Publishers, 1991. – 350 p.

8. Saidov, A. *Buxoro madrasalari tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 176 b.

9. Sultonov, U. *Buxoro me’morchiligi*. – Toshkent: Fan, 2005. – 240 b.

10. Hasanov, A. *Buxoro vohasi arxeologiyasi*. – Samarqand: SamDU nashri, 2010. – 198 b.

11. Qodirov, P. *Buxoro – islom madaniyati beshigi*. – Toshkent: Movarounnahr, 2020. – 312 b.

12. UNESCO. *World Heritage List: Historic Centre of Bukhara*. – Paris: UNESCO Publishing, 1993. – 45 p.

13. Zamonov, A., Shermatov, E. *Buxoro jadidchilik harakati*. – Buxoro: BuxDU nashri, 2018. – 164 b.

УДК 304+378.1

THE CONCEPT OF CULTURAL IMMUNITY AND ITS ROLE IN THE SOCIALIZATION OF STUDENTS AND YOUTH

Begmatova Dilnoza Muxtarovna
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotation. this article discusses the essence of the concept of cultural immunity and its role in the process of socialization of students and youth. It also analyzes the socio-pedagogical foundations of the development of cultural immunity in ensuring the spiritual and moral stability of youth in the context of globalization. The results of the study show that cultural immunity is an important factor in the adaptation of young people to the social environment and their resistance to negative influences.

Key words: cultural immunity, socialization, students and youth, spiritual values, globalization, socio-pedagogical approach.

КОНЦЕПЦИЯ КУЛЬТУРНОГО ИММУНИТЕТА И ЕЁ РОЛЬ В СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ И МОЛОДЁЖИ

Аннотация: в данной статье рассматривается сущность концепции культурного иммунитета и его роль в процессе социализации учащихся и молодежи. Также анализируются социально-педагогические основы развития культурного иммунитета в обеспечении духовно-нравственной устойчивости молодежи в контексте глобализации. Результаты исследования показывают, что культурный иммунитет является важным фактором адаптации молодежи к социальной среде и ее устойчивости к негативным влияниям.

Ключевые слова: культурный иммунитет, социализация, учащиеся и молодежь, духовные ценности, глобализация, социально-педагогический подход.

Modern globalization processes have a significant impact on all areas of social development, in particular on the consciousness, worldview and value system of young people. As a result of the rapid development of information and communication technologies, the volume of information coming from various sources is increasing sharply. This leads to the penetration of various ideas, views and values into the social consciousness of students and young people - both positive and negative. Therefore, in modern conditions, ensuring the spiritual stability of young people, protecting them from harmful information and destructive ideas, as well as forming a strong social and civic position in them, is an urgent socio-pedagogical task.

The concept of "cultural immunity" is of important theoretical and practical importance in this process. Cultural immunity represents a person's ability to understand spiritual values, consciously accept and protect them, and critically approach various ideological influences. It is considered an important psychological and pedagogical mechanism that ensures the internal spiritual stability of a person, forms a flexible and conscious attitude to various opposing influences in the social environment.

If we further clarify cultural immunity, it is the ability of a person to think independently, make a conscious choice, defend his position and make stable decisions in the socio-cultural environment based on national and universal values. This concept is inextricably linked with the spiritual maturity, social activity, moral criteria and intellectual potential of the person.

The process of socialization of students and youth is complex and multi-stage, it includes the adaptation of the individual to society, the assimilation of social roles, the formation of a system of values and the acquisition of an active civic position. In this process, cultural immunity is manifested through the following important functions:

Firstly, cultural immunity ensures the spiritual stability of young people. Through this, students and youth can choose the right path among the conflicting influences in various social

and information environments, relying on their strong value system. This serves their strong formation as individuals.

Secondly, cultural immunity develops critical and independent thinking skills. In the modern information space, young people need to have the ability to analyze various information, assess its reliability and draw reasonable conclusions. In this process, cultural immunity serves as an important cognitive tool.

Thirdly, it facilitates the process of social adaptation. Students and young people understand social relations in society, correctly determine their social role and are formed as socially active individuals. This creates the basis for their active participation in social life.

Fourthly, cultural immunity acts as a protective mechanism. It serves to protect young people from the influence of various extremist, destructive or morally harmful ideas. As a result, the social and spiritual stability of young people is ensured.

Fifthly, cultural immunity forms civic responsibility and social consciousness in a person. This leads to the understanding of young people's duty to society, active and responsible participation in social processes.

Educational institutions, especially the higher education system, play an important role in the development of cultural immunity. In the process of higher education, it is necessary to develop not only professional knowledge of students, but also their spiritual and moral views, social activity and critical thinking. In this regard, organizing the pedagogical process on the basis of a competency-based approach is of great importance.

Also, the following pedagogical tools are effective in the development of cultural immunity:

- ✓ interactive teaching methods (discussion, debate, case study)
- ✓ problem-based learning technologies
- ✓ project activities and research work
- ✓ social initiative and volunteer activities
- ✓ activities aimed at developing information literacy

These methods develop students' independent thinking, actively involve them in social processes and strengthen their spiritual immunity.

In conclusion, cultural immunity is an important socio-pedagogical factor in the socialization of students and young people. It plays an important role in ensuring the spiritual stability of young people, developing independent and critical thinking, and forming a conscious and stable attitude towards various negative ideological influences. Especially in the context of globalization and a sharp increase in the flow of information, cultural immunity acts as an internal mechanism that protects young people from the influence of harmful information and foreign values.

The developed level of cultural immunity is directly related to the social activity of young people, their civic position and the level of awareness of their place in society. Such young people not only remain loyal to their national values, but also acquire the ability to consciously accept and adapt to universal values. As a result, they are formed as responsible and conscious individuals who actively contribute to the development of society.

In general, through the development of cultural immunity, it is possible to effectively organize the process of socialization of young people, and to achieve their formation as spiritually mature, socially active and independent-thinking individuals. This, in turn, serves as an important factor in ensuring the stability and development of society.

References

1. Karimov B. R. Talaba-yoshlar ma’naviy tarbiyasida madaniy immunitetni shakllantirish masalalari // Pedagogika. — 2022. — № 3. — B. 45–49.

2. Yuldasheva S. T. Globallashuv sharoitida yoshlar ongini himoya qilishning ijtimoiy-pedagogik asoslari // Ta’lim va innovatsiya. — 2023. — № 5. — B. 112–118.

3. Moydinova E. K. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari // Lingvospektr. — 2024. — T. 1, № 1. — B. 36–41.

4. Rashidova O. X. The use of innovative methods and tools in the organization of independent education in higher educational institutions as a pedagogical problem // Oriental

Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. — 2023. — Vol. 3, No. 10. — P. 261–270.

5. Fayzullayevna I. G. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodika va pedagogik yondashuvlar // Zenodo. — 2025. — DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.xxxxxx

6. Ismoilova D. S. Yoshlar ijtimoiylashuvida madaniy qadriyatlarning o‘rni // Ijtimoiy fanlar. — 2021. — № 4. — B. 67–72.

7. Abdullayeva N. M. Oliy ta’limda talaba-yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari // Zamonaviy ta’lim. — 2024. — № 2. — B. 89–94.

Сведения об авторе: **Бегматова Дильноза Мухтаровна**, доктор наук (PhD), заведующая кафедрой педагогики, психологии и физического воспитания Самаркандского государственного института иностранных языков. г. Самарканд, ул. Гагарина,43

E-mail: dbegmatova@list.ru

9-SINF O‘QUVCHILARINI KASBGA YO‘NALTIRISHDA MADANIYATLARARO YONDASHUV ASOSIDA IQTISODIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Mexmonkulova Feruza Furkatovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo‘nalishi 1 kurs magistranti
feruzafurkatovna1994@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 9-sinf o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirish jarayonida madaniyatlararo yondashuvning ahamiyati va uning iqtisodiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Maqolada globallashuv sharoitida o‘quvchilarning nafaqat mahalliy, balki xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishi uchun o‘quvchilarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishda madaniy farqlar va global iqtisodiy integratsiyadan foydalanish usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, madaniyatlararo yondashuv, iqtisodiy ko‘nikmalar, 9-sinf, global bozor, moliyaviy savodxonlik, tadbirkorlik etikasi, kompetentsiya.

ФОРМИРОВАННЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ 9-ГО КЛАССА

Мехмонкулова Феруза Фуркатовна
Бухарский государственный педагогический институт, студентка 1 курса магистратуры, специальность «Педагогика»
feruzafurkatovna1994@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется важность межкультурного подхода в процессе профориентации учащихся 9-го класса и его роль в формировании экономических навыков. В статье освещаются способы использования культурных различий и глобальной экономической интеграции в развитии экономического мышления учащихся с целью повышения их конкурентоспособности не только на местном, но и на международном рынке труда в условиях глобализации.

Ключевые слова: профориентация, межкультурный подход, экономические навыки, 9-й класс, глобальный рынок, финансовая грамотность, деловая этика, компетентность.

FORMATION OF ECONOMIC SKILLS BASED ON AN INTERCULTURAL APPROACH IN VOCATIONAL GUIDANCE OF 9 TH GRADE STUDENTS

Mekhmonkulova Feruza Furkatovna
Bukhara State Pedagogical Institute, 1st year master's student, Pedagogy

feruzafurkatovna1994@gmail.com

Abstract: This article analyzes the importance of an intercultural approach in the process of career guidance for 9th grade students and its role in the formation of economic skills. The article highlights the ways of using cultural differences and global economic integration in the development of students' economic thinking in order to make them competitive not only in the local but also in the international labor market in the conditions of globalization.

Keywords: career guidance, intercultural approach, economic skills, 9th grade, global market, financial literacy, business ethics, competence.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot davrida yoshlarni faqatgina bir yo‘nalishdagi mutaxassis qilib tayyorlash yetarli emas. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassisdan nafaqat kasbiy mahoratni, balki turli madaniyatlar vakillari bilan hamkorlik qila olish va iqtisodiy savodxonlikni ham talab etmoqda. Ayniqsa, 9-sinf o‘quvchilari uchun kasb tanlash jarayonida madaniyatlararo muloqot va iqtisodiy tafakkurni uyg‘unlashtirish ularning kelajakdagi raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy omildir.

Madaniyatlararo yondashuvning iqtisodiy ahamiyati. Madaniyatlararo yondashuv deganda, faqat tillarni o‘rganish emas, balki turli xalqlar va biznes muhitlarining qadriyatlari, ish tutish uslublari va iqtisodiy etikasini tushunish tushuniladi.[1] 9-sinf o‘quvchilarida ushbu yondashuv orqali quyidagi iqtisodiy ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin:

- **Global bozor haqida tasavvur:** O‘quvchi tanlamoqchi bo‘lgan kasbi faqat o‘z hududida emas, balki xalqaro miqyosda qanday talablarga ega ekanligini anglaydi.
- **Moslashuvchanlik (Adaptivlik):** Turli madaniy muhitlarda iqtisodiy samaradorlikni saqlab qolish qobiliyati shakllanadi.
- **Tadbirkorlik etikasi:** Dunyo xalqlarining halol mehnat va biznes yuritishdagi ijobiy tajribalarini (masalan, yaponlarning "Kaizen" tizimi yoki nemischa aniqlik) o‘zlashtirish

Kasb tanlash faqat "qayerda ko‘p pul topish" emas, balki "dunyo iqtisodiyotida o‘z o‘rnini topish" demakdir. Madaniyatlararo yondashuv o‘quvchilarga iqtisodiyotni faqat raqamlar emas, balki insonlar va an’analar munosabati sifatida ko‘rishga yordam beradi.Kasbni to‘g‘ri tanlash har bir maktab o‘quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo‘lishi uchun uning sog‘lig‘ini, o‘zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko‘ra ko‘proq qaror topadi va namoyon bo‘ladi. Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo‘lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbiga zo‘r qiziqish bilan qarasa, o‘z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o‘shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo‘ladi, bunday holda har bir shaxs jamiyatga eng ko‘p naf keltiradi. Mana shu aytilgan gaplardan kasb tanlashning g‘oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi. Kasbni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug‘ullanayotgan ishini yaxshi ko‘rsa, bundan u xursand bo‘ladi, qoniqish hosil qiladi, zo‘r tashabbus ko‘rsatadi, toliqmay mehnat qiladi, bu esa mehnat unumdorligini oshiradi. Maktab o‘quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo‘lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo‘lishi, yigit va qizlarning kamolot yo‘lida shaxsiy mudaolarini qondirishi lozim. Buning uchun yuksak darajada ma’lumotli bo‘lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma’lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas. Umummehnat va maxsus malakalarni, kasbga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirishning bunday imkoniyatlari ob‘yektiv zaminga ega bo‘lib, voqelikda har kuni amalga oshirilmoqda. Kasbga yo‘naltirish – bu har bir individumning o‘ziga xos individual xususiyatlari va mehnat bozorining ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o‘z kasbiy o‘rnini topishi uchun shaxsga ta’sir etishning ilmiy asoslangan shakl, usul va vositalar tizimidir. U insonning kasbiy qiziqishi va imkoniyatlari hamda jamiyatning aniq bir kasbiy faoliyat turiga ehtiyojlarining mutanosibligiga erishishga yo‘naltirilgandir. Kasbga yo‘naltirish – mohiyat va samaradorlikni baholash ko‘rsatkichlariga ko‘ra ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir. Kasbga yo‘naltirishni hal etish vazifalari bo‘yicha ijtimoiy-iqtisodiy, tibbiy-fiziologik va psixologik-pedagogik mohiyatga ega muammodir.[2] Kasbga yo‘naltirish insonning

qobiliyati va iqtidorini maqsadli rivojlantirishda, uning kasb mahorati, ish qobiliyati va salomatligini asrashga imkon yaratadi hamda aholini ijtimoiy himoyalash va uning bandligi sohasidagi orqali ko‘rib chiqamiz: davlat siyosatining muhim elementlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Kasbga yo‘naltirish shaxsning mehnat salohiyatidan samarali foydalanish, uning ijtimoiy va kasbiy faolligini oshirish hamda majburiy ishsizlikning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Kasbga yo‘naltirish tadbirlari inson tomonidan o‘z kasbiy malakasini oshirishning qulay shakllarini izlash, ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuskorlik, intellektual va mehnat mustaqilligini rivojlantiradi. Yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashga, uni har tomonlama va barkamol rivojlantirishning shart-sharoiti sifatida qaraladi.

Ko‘nikma turi	Mazmuni	Madaniyatlararo bog‘liqligi
Moliyaviy savodxonlik	Shaxsiy byudjet, tejash va investitsiya.	Turli mamlakatlardagi iqtisodiy tizimlarni solishtirish.
Tadbirkorlik ruhi	Loyihalarni rejalashtirish va risklarni boshqarish.	Global bozordagi ehtiyojlarni tahlil qilish.
Iqtisodiy etika	Halol raqobat va ijtimoiy mas’uliyat.	Sharq va G‘arb mehnat etikasidagi farqlarni o‘rganish.
Muzokara olib borish	Oldi-sotdi va shartnomalar tuzish.	Madaniy stereotiplardan xoli muloqot qilish.

1-rasm. Iqtisodiy ko‘nikmalarni madaniyat bilan bog‘liqligi

Kasbga Yo‘naltirishda Madaniyatlararo Yondashuvning Bosqichlari

Iqtisodiy dunyoqarashni kengaytirish

O‘quvchilarga faqat mahalliy bozor emas, balki xalqaro iqtisodiy modellar haqida tushuncha berish kerak. Masalan, "Yaponiyada mehnat intizomi" yoki "Skandinaviya davlatlarida ijtimoiy iqtisodiyot" mavzularida seminar-treninglar o‘tkazish ularda kengroq tasavvur uyg‘otadi.

Simulatsiya o‘yinlari va Keys-stadi

Sinf xonasida "Xalqaro biznes forum" o‘yinini tashkil etish mumkin. Bunda o‘quvchilar turli davlat vakillari rolida o‘z mahsulotlarini "sotishadi". Bu jarayonda ular:

- Boshqa madaniyat vakillarining ehtiyojlarini hisobga olishni;
- Valyuta kurslari va jahon narxlari bilan ishlashni o‘rganadilar.

Kasbiy “Soft Skills” va Madaniyat

O‘quvchilarga shuni tushuntirish kerakki, iqtisodiy muvaffaqiyat faqat raqamlarga emas, balki **emotsional intellekt** va **madaniy sezgirlik**ka ham bog‘liq.[3]

Ota-onalar va O‘qituvchilarning Rolini Kuchaytirish

Kasbga yo‘naltirishda o‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi (kouch) bo‘lishi lozim.

1. **Integratsiyalashgan darslar:** Iqtisodiyot darslarini geografiya va chet tillari bilan bog‘lab o‘tish.

2. **Muvaffaqiyatli shaxslar bilan uchrashuv:** Xalqaro kompaniyalarda ishlayotgan hamyurtlarimiz bilan onlayn muloqotlar tashkil etish.

Kutilayotgan Natijalar

Madaniyatlararo yondashuv asosida iqtisodiy ko‘nikmalarni shakllantirish quyidagilarga xizmat qiladi:

- **O‘z-o‘zini anglash:** O‘quvchi o‘z imkoniyatlarini global miqyosda baholay oladi.
- **Iqtisodiy mustaqillik:** Yoshlarda pul topish va uni boshqarishga bo‘lgan sog‘lom munosabat shakllanadi.
- **Bag‘rikenglik (Tolerantlik):** Turli madaniyat vakillari bilan samarali iqtisodiy aloqalar o‘rnatish qobiliyati rivojlanadi.

Xulosa

O‘quvchilar kasblarni tahlil qila olishi; o‘zlarining shaxsiy sifatlarini, qiziqishini va salomatlik darajalarini to‘g‘ri baholay olishlari, kasblarning insonga qo‘yadigan talablari bilan o‘zlarining individual xususiyatlarini taqqoslay olishlari, shaxsiy kasbiy rejalarini tuza olishlari

zarur. oilada iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish — bu rejalashtirilgan, izchil va madaniy-iqtisodiy an’analarga mos faoliyatdir. Ta’limda faoliyatga asoslangan yondashuv iqtisodiy tarbiyada juda muhim. Bolaning bilim olishi, o‘z tajribasiga tayanib qaror qabul qilishi, turli holatlarda mas’uliyatni his qilishi orqali chuqurroq va barqarorroq ko‘nikmalar shakllanadi. Bunga oilada byudjet o‘yinlari, moliyaviy reja tuzish bo‘yicha oilaviy konkurslar, sarmoya qilish haqidagi ertaklar yoki hikoyalar orqali erishish mumkin. Bugungi pedagogik adabiyotlarda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos iqtisodiy o‘yinlar, topshiriqlar va treninglar uchun tavsiya etilgan metodik materiallar mavjud. Ularni oilada faol qo‘llash maqsadga muvofiqdirYana bir muhim jihat — bu iqtisodiy tarbiyada axloqiy-psixologik omillarning hisobga olinishi. Bola nafaqat pul bilan ishlashni, balki puldan oqilona, halol va jamiyat foydasi uchun foydalanishni ham o‘rganmog‘i zarur. Bu yerda iqtisodiy madaniyat, ijtimoiy mas’uliyat, vijdon, mehr-oqibat kabi tushunchalarning oilaviy muhitda bolaga singdirilishi pedagogik tarbiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.Unda ota-onaning didaktik rolini chuqurlashtirish, farzandni faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida ko‘rish, pedagogik metodlarni zamonaviy vositalar bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi. Bu esa oilada sog‘lom iqtisodiy ong va barqaror hayotiy qadriyatlar shakllanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, O‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.// “Xalq so‘zi” gazetasi 2018-yil 8-dekabr

2. Asqarova O‘.M, Usmanova S.U., Zamilova R.R., M.X.Tashibekova, D.A.Abdusamiyev Pedagogika nazariyasi va tarixi (1-qism) / Darslik /– Namangan: Usmon Nosir media, 2022. – 376 b

3. Asqarova O‘. va boshqalar. “Pedagogika va psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi” darslik Navro‘z, 2020 y. 456.

Eliboyevna, M. X. (2023). The Specific Types of Female Images in Victorian Novels. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 25, 12- 14

JAHON TA’LIM TIZIMIDA MADANIYATLARARO PEDAGOGIK YONDASHUVLAR: MUAMMOLI O‘QITISH TEXNOLOGIYASINING METODOLOGIK EVOLYUTSIYASI

Usmonova Mohinur Feruz qizi
BuxDPI, 1-bosqich magistranti
usmonovamohinur003@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda jahon ta’lim tizimi taraqqiyoti sharoitida madaniyatlararo munosabatlarning pedagogik jarayonga ta’siri va muammoli o‘qitish texnologiyasining metodologik integratsiyasi tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi globallashuv davrida talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda xalqaro tajribalarni (Suqrot, J.Dyui, M.Maxmutov) sintez qilish zarurati bilan belgilanadi. Maqolada madaniyatlararo muloqot prizmasi orqali muammoli vaziyatlarni yaratishning xorijiy va mahalliy metodlari qiyosiy o‘rganilgan. Muallif tomonidan turli pedagogik maktablarning yutuqlarini uyg‘unlashtirish asosida talabalarning intellektual salohiyatini oshirish modellari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida madaniyatlararo muloqot va innovatsion didaktik yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Jahon ta’lim tizimi, madaniyatlararo munosabatlar, muammoli o‘qitish (PBL), tanqidiy fikrlash, metodologik integratsiya, Suqrot metodi, Jon Dyui, produktiv faoliyat, didaktik paradigma, kognitiv rivojlanish, oliy ta’lim modernizatsiyasi.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В МИРОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Усмонова Мохинур Феруз кизи
Магистрант 1-го курса, БухДПИ
usmonovamohinur003@gmail.com

Аннотация. В данном тезисе анализируется влияние межкультурных отношений на педагогический процесс в условиях развития мировой системы образования и методологическая интеграция технологии проблемного обучения. Актуальность исследования определяется необходимостью синтеза международного опыта (Сократ, Дж. Дьюи, М. Махмутов) в формировании навыков критического мышления студентов в эпоху глобализации. В работе через призму межкультурного диалога сравнительно изучены зарубежные и местные методы создания проблемных ситуаций. Автором обоснованы модели повышения интеллектуального потенциала студентов на основе гармонизации достижений различных педагогических школ. Результаты исследования послужат совершенствованию межкультурной коммуникации и инновационных дидактических подходов в системе высшего образования.

Ключевые слова: мировая система образования, межкультурные отношения, проблемное обучение (PBL), критическое мышление, методологическая интеграция, метод Сократа, Джон Дьюи, продуктивная деятельность, дидактическая парадигма, когнитивное развитие, модернизация высшего образования.

INTERCULTURAL PEDAGOGICAL APPROACHES IN THE GLOBAL EDUCATION SYSTEM: METHODOLOGICAL EVOLUTION OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY

Usmonova Mohinur Feruz qizi
1st-year Master's Student, BukhDPI
usmonovamohinur003@gmail.com

Abstract. This abstract analyzes the impact of intercultural relations on the pedagogical process within the development of the global education system and the methodological integration of problem-based learning technology. The relevance of the study is determined by the necessity of synthesizing international expertise (Socrates, J. Dewey, M. Makhmutov) to foster students' critical thinking skills in the era of globalization. The paper comparatively examines foreign and local methods of creating problem situations through the prism of intercultural dialogue. Based on the harmonization of achievements from various pedagogical schools, the author substantiates models for enhancing students' intellectual potential. The research findings will contribute to the improvement of intercultural communication and innovative didactic approaches in the higher education system.

Keywords: global education system, intercultural relations, problem-based learning (PBL), critical thinking, methodological integration, Socratic method, John Dewey, productive activity, didactic paradigm, cognitive development, modernization of higher education.

Jahon ta'lim tizimining bugungi taraqqiyoti turli madaniy-pedagogik maktablarning o'zaro integratsiyalashuvi va xalqaro tajribalarning almashinuvi bilan xarakterlanadi. Madaniyatlararo munosabatlar nafaqat axborot almashish, balki inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan universal metodologiyalarni yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, zamonaviy mutaxassislarga qo'yiladigan umumbashariy talab — tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) va murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirishdir. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham ta'lim jarayonini jahon standartlari asosida modernizatsiyalash, talabalarda mustaqil izlanish va tahliliy mushohada qobiliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa o'z navbatida, G'arb va Sharq pedagogikasining ilg'or yutuqlaridan biri bo'lgan muammoli o'qitish (Problem-Based Learning) texnologiyasini madaniyatlararo muloqot prizmasida tadqiq etishning dolzarbligini ko'rsatadi. Muammoli ta'lim talabani tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchidan,

global mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lgan faol tadqiqotchi darajasiga ko‘tarish imkonini beradi.

Muammoli o‘qitish texnologiyasining metodologik arxitekturasi jahon pedagogik tafakkuri tarixida turli madaniyatlarning intellektual sintezi natijasida shakllangan. G‘arb klassik pedagogikasining poydevori hisoblangan Suqrotning mavevtika metodi zamonaviy muammoli ta’limning gnoseologik asosi bo‘lib, u talabada o‘z bilimining chegarasini anglash (gnothi seauton) va ziddiyatlar orqali haqiqatga erishish motivatsiyasini uyg‘otadi. Bu yondashuv madaniyatlararo ta’limda sub’ekt-sub’ekt munosabatlarining ilk tarixiy modeli hisoblanadi. XX asrning birinchi yarmida Jon Dyui tomonidan ilgari surilgan “refleksiv fikrlash” (reflective thinking) konsepsiyasi jahon ta’lim tizimida pragmatik paradigmaning qaror topishiga xizmat qildi. Dyui qarashlarida muammoli vaziyat nafaqat o‘quv topshirig‘i, balki insonning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashishi va uni transformatsiya qilish quroli sifatida talqin etiladi. Uning “Biz qanday fikrlaymiz” (How We Think) asarida bayon etilgan besh bosqichli mantiqiy algoritm bugun global ta’lim standartlarida (PISA, TALIS) tanqidiy fikrlashni baholashning fundamental asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

MDH va milliy pedagogika maktablari, xususan akademik M.I. Maxmutovning fundamental tadqiqotlari muammoli ta’limni yaxlit didaktik tizim darajasiga olib chiqdi. Maxmutov tomonidan ishlab chiqilgan produktiv va reproduktiv faoliyat nisbati talabaning kognitiv rivojlanishini boshqarish imkonini beradi. Uning nazariyasida muammoli vaziyat — shaxsning mavjud tajribasi bilan yangi madaniy-ilmiy axborot o‘rtasidagi “kognitiv dissonans” bo‘lib, uni yechish jarayoni talabaning intellektual va kreativ salohiyatini maksimallashtiradi.

O‘zbekistonlik olima N.N. Azizxo‘jayeva tomonidan taklif etilgan metodik yondashuvlar esa xalqaro tajribalarni milliy ta’lim muhitiga adaptatsiya qilishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Jumladan, qarama-qarshi ilmiy qarashlarni to‘qnashtirish usuli talabada nafaqat tahliliy fikrlashni, balki madaniyatlararo muloqotda zarur bo‘lgan tolerantlik va argumentlashgan nutq madaniyatini ham shakllantiradi. Binobarin, muammoli o‘qitish texnologiyasi — jahon ta’lim tizimidagi turli pedagogik madaniyatlarning uyg‘unlashuvi natijasida vujudga kelgan, bo‘lajak magistrlarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishdagi eng samarali strategiyadir.

O‘tkazilgan nazariy-metodologik tahlillar natijasida jahon ta’lim tizimida muammoli o‘qitish texnologiyasining tutgan o‘rni bo‘yicha quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. **Global pedagogik integratsiya:** Muammoli o‘qitish texnologiyasi antik davr mavevtikasidan zamonaviy didaktik tizimlargacha bo‘lgan murakkab evolyutsiyani bosib o‘tib, turli madaniyatlarning intellektual tajribasini o‘zida mujassam etgan universal paradigma ekanligi isbotlandi.
2. **Madaniyatlararo kompetensiya:** G‘arb (J.Dyui) va Sharq (M.Maxmutov) pedagogik maktablarining sintezi asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarda nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki global axborot makonida mustaqil qaror qabul qilish va sub’ektiv mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
3. **Innovatsion transformatsiya:** Muammoli vaziyatlarni tizimli qo‘llash oliy ta’lim sifatini jahon standartlari darajasiga ko‘tarishning fundamental asosi bo‘lib, talabani tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchidan produktiv faoliyat sub’ektiga aylantiradi.

Ilmiy-amaliy takliflar:

- **O‘quv dasturlari integratsiyasi:** Oliy ta’lim muassasalarining fan dasturlariga jahon tajribasida sinovdan o‘tgan “Problem-Based Learning” (PBL) modullarini madaniyatlararo muloqot va tolerantlik tamoyillari asosida yanada kengroq tatbiq etish.
- **Metodik ta’minot:** Magistrlar uchun muammoli vaziyatlarni yaratishning xalqaro metodik arsenalidan (qiyosiy tahlil, kognitiv dissonans, keys-stadi) foydalanish bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqish.
- **Raqamli didaktika:** Digital transformatsiya sharoitida muammoli o‘qitishning virtual shakllarini (e-PBL) rivojlantirish orqali talabalarning global ilmiy hamjamiyatga integratsiyalashuvini ta’minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y.

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003. – 174 b.

3. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 132 b. *(O‘zbekistonlik nufuzli olimlar)*.

4. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.H. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b. *(Interaktiv metodlar bo‘yicha asosiy qo‘llanma)*.

5. Махмутов М.И. Принцип проблемности в обучении // Вопросы психологии. – 1984. – №5. – С. 30–36.

6. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – Москва: Педагогика, 1972. – 208 с. *(Muammoli ta'limning psixologik asoslarini yaratgan eng nufuzli olimlardan biri)*.

7. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co, 1910. – 224 p.

8. Barrows H.S. Practice-based learning: Problem-based learning applied to medical education. – Springfield: Southern Illinois University School of Medicine, 1994. *(Muammoli ta'limni dunyo miqyosida rivojlantirgan zamonaviy G'arb olimi)*.

9. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – California: Measured Reasons LLC, 2011. *(Tanqidiy fikrlash bo'yicha eng ko'p iqtibos keltiriladigan xalqaro manba)*.

10. Falsafa: qomusiy lug‘at. – Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2004. – 496 b.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHUTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG‘UNLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

Tosheva N.T
Bux DPI pedagogik ta’lim kafedrasi professori p.f.f.d (PhD)
Muhammadova M.F
BuxDPI Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligi va ularning taraqqiyot tendensiyalari tahlil qilinadi. Globallashuv jarayonlari natijasida turli millat, til va madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar kuchayib borayotgan bir sharoitda ta’lim tizimi madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishning muhim omiliga aylanmoqda. Maqolada madaniyatlararo kommunikatsiya tushunchasi, uning pedagogik ahamiyati hamda ta’lim jarayonidagi o‘rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida tolerantlik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat tamoyillarini rivojlantirishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalar, xalqaro dasturlar va akademik mobilitetning madaniyatlararo munosabatlarga ta’siri ham tahlil etiladi. Muallif madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashda innovatsion pedagogik yondashuvlarning rolini asoslab beradi. Bundan tashqari, turli mamlakatlar tajribasi asosida ta’lim tizimida madaniy xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlashning samarali modellari keltirilgan. Maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligi nafaqat ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi, balki shaxsning global fikrlashini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari ta’lim siyosatini ishlab chiqishda, o‘quv dasturlarini takomillashtirishda va pedagogik faoliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, ta’lim, kommunikatsiya, integratsiya, tolerantlik, globallashuv, innovatsiya, kompetensiya, xilmaxillik, hamkorlik, rivojlanish, pedagogika.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi natijasida turli madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va aloqalar tobora kengayib bormoqda. Bu jarayon, ayniqsa, ta’lim tizimida yaqqol namoyon bo‘lib, turli millat va elat vakillarining bir muhitda ta’lim olishi, fikr almashishi va hamkorlik qilishi uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligini ta’minlash zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Madaniyatlararo munosabatlar deganda turli madaniy qadriyatlar, an’analar va dunyoqarashlarga ega bo‘lgan insonlar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot va hamkorlik tushuniladi. Bunday munosabatlar samarali bo‘lishi uchun esa shaxsda madaniyatlararo kompetensiya, ya’ni boshqa madaniyat vakillarini tushunish, hurmat qilish va ular bilan samarali muloqot olib borish qobiliyati shakllangan bo‘lishi lozim. Ta’lim muassasalari aynan ana shu kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari nafaqat bilim berish, balki talabalarni global fuqarolik ruhida tarbiyalash, ularni turli madaniy muhitlarda samarali faoliyat yurita oladigan mutaxassis sifatida shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli ta’lim jarayonida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, xalqaro almashinuv dasturlari, qo‘shma ta’lim loyihalari va chet el talabalari sonining ortishi bu jarayonni yanada jadallashtirmoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ham madaniyatlararo munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Masofaviy ta’lim, onlayn platformalar va virtual hamkorlik vositalari turli mamlakatlardagi talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida bevosita muloqot o‘rnatish imkonini bermoqda. Bu esa o‘z navbatida madaniy chegaralarning qisqarishiga va global ta’lim muhitining shakllanishiga olib kelmoqda.

Madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashda ta’lim muassasalarida yaratilayotgan muhit ham muhim ahamiyatga ega. Tolerantlik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat tamoyillariga asoslangan ta’lim muhiti talabalar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning pedagogik mahorati, ularning madaniyatlararo kompetensiyasi ham bu jarayonda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo munosabatlar samaradorligini oshirish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarur. Masalan, interaktiv metodlar, muammoli o‘qitish, guruhiy ishlash va loyiha asosida ta’lim olish talabalarning faol ishtirokini ta’minlab, ularning madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, turli mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimida madaniy xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Xususan, ko‘p millatli jamiyatlarda ta’lim muassasalari madaniyatlararo totuvlikni mustahkamlashda asosiy platforma vazifasini bajaradi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, madaniyatlararo munosabatlarning rivojlanishi nafaqat ijobiy jihatlarni, balki ayrim muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, til to‘siqlari, stereotiplar va madaniy farqlar ba’zan tushunmovchiliklarga sabab bo‘ladi. Shu bois ta’lim jarayonida bunday muammolarni bartaraf etishga qaratilgan maxsus dasturlar va metodikalar ishlab chiqilishi zarur. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligini ta’minlash va ularning rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida mavjud nazariy qarashlar, amaliy tajribalar va innovatsion yondashuvlar o‘rganilib, ularning samaradorligi baholanadi.

Natijada, ta’lim tizimida madaniyatlararo uyg‘unlikni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy ta’lim siyosatini shakllantirishda, o‘quv dasturlarini takomillashtirishda hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar muammosi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasining shakllanishida amerikalik olim Edward Hallning ishlari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u madaniyatlar o‘rtasidagi farqlarni vaqt va makon kategoriyalari orqali tushuntirib bergan.

Keyinchalik Geert Hofstede tomonidan ishlab chiqilgan madaniy o‘lchovlar modeli turli millat vakillarining qadriyatlari va xulq-atvoridagi tafovutlarni tizimli tahlil qilish imkonini yaratdi.[1]

Pedagogika sohasida esa madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi keng qo‘llanilib, u talabalarning global muhitda samarali faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Byramning tadqiqotlarida madaniyatlararo kompetensiya bilim, ko‘nikma va munosabatlarning uyg‘unligi sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki talabalarni ijtimoiy va madaniy jihatdan moslashuvchan shaxs sifatida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar madaniyatlararo munosabatlarning rivojlanishida raqamli texnologiyalarning roliga alohida e’tibor qaratmoqda. Onlayn ta’lim platformalari, virtual almashinuv dasturlari va xalqaro akademik hamkorlik loyihalari talabalarning turli madaniyat vakillari bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon madaniy identifikatsiya, til muammolari va kommunikativ to‘siqlar kabi yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham ta’lim tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash, yosh avlodda tolerantlik va bag‘rikenglikni shakllantirish masalalari chuqur o‘rganilmoqda. Ularning fikricha, ta’lim jarayonida milliy madaniyatni saqlagan holda global qadriyatlarni integratsiya qilish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg‘unligini talab etadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash masalasi yetarlicha to‘liq yoritilmagan bo‘lib, bu mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifat va miqdoriy usullar uyg‘unligiga asoslanadi.

Birinchidan, nazariy tahlil usuli orqali mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tadqiqotlar va normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi. Ushbu usul madaniyatlararo kommunikatsiya, kompetensiya va ta’lim jarayonidagi integratsion yondashuvlarning nazariy asoslarini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, empirik tadqiqot doirasida so‘rovnoma (anketa) usuli qo‘llanildi. Tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarining talabalari va o‘qituvchilari ishtirok etdi. So‘rovnoma savollari respondentlarning madaniyatlararo muloqotga bo‘lgan munosabati, tajribasi va kompetensiyalarini aniqlashga qaratildi. Olingan ma’lumotlar statistik tahlil qilinib, umumiy tendensiyalar belgilandi.

Uchinchidan, kuzatish va suhbat metodlari yordamida ta’lim jarayonidagi real madaniyatlararo munosabatlar holati o‘rganildi. Bu usullar orqali talabalar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot, guruhiy ishlash jarayonlari va pedagogik yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilindi. Shuningdek, taqqoslash (komparativ) tahlil usuli orqali turli mamlakatlar ta’lim tizimidagi tajribalar o‘rganilib, ularning samarali jihatlari aniqlandi. Bu esa madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashda eng maqbul model va yondashuvlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash maqsadida ma’lumotlar triangulyatsiya usuli asosida tekshirildi, ya’ni turli manbalardan olingan natijalar o‘zaro solishtirildi. Umuman olganda, qo‘llanilgan metodologiya tadqiqot maqsadiga erishish, muammoni har tomonlama yoritish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

NATIJA

Tadqiqot jarayonida olingan ma’lumotlar zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning holati va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi. So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, respondentlarning aksariyati (taxminan 78%) madaniyatlararo muloqotni zamonaviy ta’limning ajralmas qismi sifatida baholaydi. Shu bilan birga,

[1] James A. Banks (2015). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. New York: Routledge.

ishtirokchilarning 65% i turli millat vakillari bilan muloqot qilish tajribasiga ega ekanligini bildirgan.[2]

Tadqiqot natijalari talabalarda madaniyatlararo kompetensiyaning asosiy komponentlari turlicha darajada shakllanganini ko‘rsatdi. Xususan, respondentlarning 72% i boshqa madaniyat vakillariga nisbatan ijobiy munosabatda ekanligini bildirgan bo‘lsa-da, atigi 54% i madaniyatlararo muloqotda o‘zini erkin his qilishini qayd etgan. Bu esa nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasida tafovut mavjudligini anglatadi.

Kuzatish va suhbat metodlari orqali olingan natijalar ta’lim jarayonida guruhiy ishlash va interaktiv metodlardan foydalanish madaniyatlararo muloqotni sezilarli darajada faollashtirishini ko‘rsatdi. Xususan, aralash guruhlarda tashkil etilgan mashg‘ulotlarda talabalar o‘rtasida hamkorlik darajasi yuqori bo‘lib, o‘zaro hurmat va tushunish ko‘rsatkichlari ortgani kuzatildi.

Shuningdek, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish darajasi ham o‘rganildi. Natijalarga ko‘ra, respondentlarning 68% i onlayn platformalar orqali xorijiy talabalar bilan muloqot qilganini bildirgan.[3] Bu esa virtual ta’lim muhiti madaniyatlararo aloqalarni kengaytirishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Komparativ tahlil natijalari turli ta’lim tizimlarida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashda o‘ziga xos yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatdi. Ayrim ta’lim muassasalarida maxsus kurslar va treninglar joriy etilgan bo‘lsa, boshqalarida bu jarayon bevosita o‘quv dasturlari orqali amalga oshiriladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar ijobiy rivojlanayotganini, biroq ularni yanada takomillashtirish uchun tizimli yondashuv va amaliy choralar zarurligini ko‘rsatdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar ijobiy rivojlanayotganini ko‘rsatgan bo‘lsa-da, ushbu jarayonning murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ham tasdiqlaydi. Xususan, respondentlarning katta qismi madaniyatlararo muloqotning ahamiyatini anglagan bo‘lsa-da, ularning amaliy ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlangan. Bu holat nazariy bilimlar va real kommunikativ tajriba o‘rtasida uzilish mavjudligini ko‘rsatadi.

Mazkur natijalar ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar bilan hamohang bo‘lib, madaniyatlararo kompetensiya faqat nazariy o‘qitish orqali emas, balki bevosita tajriba, muloqot va amaliy faoliyat orqali rivojlanishini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, guruhiy ishlash va loyiha asosidagi yondashuvlardan keng foydalanish zarurligi asoslanadi. Kuzatish natijalarida aynan shu metodlar qo‘llanilgan hollarda talabalar o‘rtasidagi o‘zaro tushunish va hamkorlik darajasi oshgani aniqlangan.

Raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi ham muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Onlayn platformalar orqali madaniyatlararo muloqot imkoniyatlarining kengayishi talabalarga global muhitda o‘zini sinab ko‘rish imkonini beradi. Biroq bu jarayon bilan birga til to‘siqlari, kommunikativ noaniqliklar va madaniy tafovutlar kabi muammolar ham yuzaga kelmoqda. Demak, raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish uchun maxsus metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim.

Komparativ tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, turli ta’lim tizimlarida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash bo‘yicha yondashuvlar farqlanadi. Ba’zi hollarda maxsus fan va treninglar orqali bu kompetensiyalar shakllantirilsa, boshqa hollarda ular integratsiyalashgan tarzda o‘quv jarayoniga singdiriladi. Ushbu farqlar ta’lim siyosati, madaniy muhit va ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog‘liq ekanligi aniqlangan.

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, madaniyatlararo munosabatlarning samaradorligini oshirish uchun tizimli yondashuv zarur. Xususan, o‘quv dasturlariga madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus modullarni kiritish,

[2] UNESCO (2013). *Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework*. Paris: UNESCO Publishing.
[3] Michael Byram (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.

o‘qituvchilarning malakasini oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Masalan, respondentlar sonining chegaralanganligi va tadqiqotning ma’lum bir hudud doirasida o‘tkazilgani natijalarning umumlashtirilishiga ta’sir qilishi mumkin. Kelgusida yanada kengroq miqyosda va turli ijtimoiy guruhlarni qamrab olgan tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asos yaratadi hamda ushbu yo‘nalishda keyingi izlanishlar uchun zarur bo‘lgan konseptual yo‘nalishlarni belgilab beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlarning uyg‘unligi va ularning rivojlanish tendensiyalarini har tomonlama tahlil qilishga qaratildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, globallashuv sharoitida ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsda madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Talabalar orasida turli madaniyat vakillariga nisbatan ijobiy munosabat mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliy muloqot ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish zarurati aniqlandi.

Tadqiqot davomida interaktiv metodlar, guruhiy ishlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda samarali vosita ekanligi isbotlandi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida maxsus dasturlar va tizimli yondashuvlarning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani ayrim muammolarni yuzaga keltirayotgani kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash uchun o‘quv dasturlarini takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan izlanishlar ta’lim sifatini oshirishga va global fikrlovchi shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. James A. Banks (2015). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. New York: Routledge.
2. Michael Byram (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. UNESCO (2013). *Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework*. Paris: UNESCO Publishing.
4. OECD (2018). *Global Competency for an Inclusive World*. Paris: OECD Publishing.
5. Abdulla Avloniy (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Ibrohim Yo‘ldoshev (2019). *Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim samaradorligi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi (2020). *Ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.

O‘QUVCHILARDA QADRIYATLARGA BO‘LGAN MUNOSABATLAR ORQALI MILLIY IDROKNI RIVOJLANTIRISH

Abdurasulova Munisa Abduvoxid qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti abdurasulovamunisa299@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarda qadriyatlarga bo‘lgan munosabatlarni shakllantirish orqali milliy idrokni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda ta’lim jarayonida ma’naviy-axloqiy tarbiyaning o‘rni, milliy qadriyatlar asosida yosh avlodning ongini shakllantirishning pedagogik jihatlari tahlil etiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosga hurmatni rivojlantirishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola natijalari ta’lim tizimida milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: milliy idrok,qadriyatlar,milliy qadriyatlar,umuminsoniy qadriyatlar, o‘quvchilar tarbiyasi,ma’naviy-axloqiy tarbiya,vatanparvarlik,milliy ong ,madaniy meros.

Annotation: This article examines the development of students’ national consciousness through shaping their attitudes toward values. It analyzes the role of moral and spiritual education in the learning process, as well as the pedagogical aspects of forming young people’s awareness based on national values. Special attention is given to fostering patriotism, national identity, and respect for cultural heritage among students. The findings of the study contribute to improving educational approaches grounded in national values.

Keywords: national identity, values, national values, universal human values, student upbringing, spiritual and moral education, patriotism, national consciousness, cultural heritage

Ta’lim sohasidagi islohotlar yosh avlodning bilimli, mustaqil va erkin fikr yuritadigan, ongli intizomga ega bo‘lgan shaxs bo‘lib shakllanishini nazarda tutadi. Darhaqiqat, ta’lim sohasidagi davlat dasturlarida belgilab berilganidek, ta’lim jarayonini mazmunan isloh qilishda kadrlarni o‘qitish va tarbiyalash milliy tiklanish prinsiplari va mustaqillik yutuqlari, xalqning boy milliy, ma’naviy va intellektual salohiyati hamda umumbashariy qadriyatlarga tayangan, milliy qadriyatlar asosida insonparvarlikka yo‘naltirilgan ta’limning mazmuni davlat ta’lim standartlari asosida isloh qilinadi. Ta’lim oluvchining shaxsiga, unda ta’lim va bilimlarga bo‘lgan ishtiyoqni kuchaytirishga, mustaqil ish tutishni, iftixor va insoniy qadr-qimmat tuyg‘usini shakllantirishga alohida e’tibor beriladi.

Mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi - inson va uning manfaatlari, xavfsizligi va farovonligini ta’minlash hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilganligidir. Shu nuqtai nazardan o‘zbek milliy qadriyatlari asosida milliy idrokka bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”dagi farmonida uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlaydigan, vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash kabi vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, – degan fikrlari yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida yetuk, barkamol etib tarbiyalashda barchamizga kuch-g‘ayrat bag‘ishlamoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, – degan fikrlari yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida yetuk, barkamol etib tarbiyalashda barchamizga kuch-g‘ayrat bag‘ishlamoqda. MDH olimlaridan A.V.Morozov, V.S.Kukushin, P.P.Gaydenko shaxs rivojlanishi va voyaga yetishida qadriyatli tasavvurlarning o‘rni va ahamiyati, pedagogik aksiologiya va ta’lim jarayonida aksiologik yondashuv masalalari G.P.Bogdanov, L.P.Matveev, G.Yu.Fokin, Ye.Ya.Bondarevskiy, M.M.Bogen, V.M.Kachashkin tomonidan maxsus tadqiq etilgan.

Xorijiy olimlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash uning shaxs shakllanishi va rivojlanishi tutgan o‘rni qadriyatlarni o‘rganish uslublari masalalariga e’tibor qaratilgan. Jumladan M.T.Rokeach, Y.Portnex, A.V.Solovov, S.H.Schwartz tomonidan qadriyatlarni o‘rganish uslublari ishlab chiqilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan yaratilgan asarlarda, ta’lim sohasidagi dastur, qarorlarida ta’limning insonparvarlashuvi inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta’limga nisbatan bo‘lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy

qadriyatlar ustuvorligining ta’minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o‘zaro munosabatlarining uyg‘unlashuvi xususidagi fikrlari mavjud.

Qadriyatlar muammosining falsafiy-tarixiy tahlili zaminimizda yaratilgan qadimgi naqllar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya’ni xalq og‘zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Xalq og‘zaki ijodida ko‘proq umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlarga e’tibor berilgan, ularning mohiyati, mazmuni turlicha talqin qilingan. Qadimgi odamlar borliq to‘g‘risida o‘ylaganlarida, afsona, hikoyat yoki dostonlar so‘ylaganlarida olamning qadri, uning cheksizligi, koinot va odamzod aloqalari, inson umrining ma’nosi, mazmuni, maqsadi hamda botirlik, oqillik, hokisorlik, yaxshilik, vafodorlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarga izoh berganlar, hatto ularning ba’zilarini ilohiylashtirganlar.

Bizning davrimiz uchun jamiyatni hozirgi bosqichi ijtimoiy tuzilishiga mos keladigan umumiy qadriyatlar tizimining zamonaviy manzarasida o‘zaro chambarchas bog‘langan “umuminsoniy qadriyatlar-milliy kadriyatlar-shaxsiy individual qadriyatlar” tizimidagi bog‘lanish aloqalarni ta’qiq qilish katta ahamiyatga ega.Yoshlar tarbiyasi va ongida qadriyatlarga bo‘lgan munosabatni shakllantirishda umuminsoniy qadriyatlar alohida ahamiyatga ega bo‘lib ularning namoyon bo‘lishida quyidagi holatlarga e’tibor berish mug‘im hisoblanadi:

– barcha insonlarga taaluqli bo‘lgan ijtimoiy-tarixiy holatlar, ya’nikim insonning hayot kechirishi mazmuni, sog‘ligi, salomatligi, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishi, tafakkuri, bilimi, muloqot jarayoni;

– ma’rifat, ma’naviy-madaniy faoliyat, ilm-fan, din, siyosat, huquq, hamda jamiyatdagi ijtimoiy ongni shakllantirishning boshqa turlari hamda shakllari bilan bog‘liq yutuqlar, kashfiyotlar. Inson tomonidan yaratilgan ne’matlar, ta’lim, tarbiya hamda ma’anviy kamolotning ko‘rinishlari, shakllari, usullari va vositalari;

– insoniyat rivojining hozirgi davri bilan bog‘liq mintaqlar, ijtimoiy tuzumlar, davlatlar oldida turgan va butun jahon ahamiyatiga molik eng umumiy olamshumul muammolar, dolzarb vazifalar,kelajakning istiqbollari;

– sayyoramiz hududlari, davlatlari va ijtimoiy tuzumlaridan qat’iy nazar, hamma uchun umumiy foydalanish imkonini beradigan universal texnologiyalar, ishlab chiqarish, boshqarishni tashkil qilish, kosmonavtika, EHM, kibernetika va boshqa yo‘nalishlardagi umumjahon ahamiyatiga ega bo‘lgan jarayonlar.

Milliy qadriyatlar -

• Insonlarning makon va zamonda tarixiy hamda ijtimoiy-madaniy uyg‘unligini ta’minlaydigan sharoitda shakllanadi, hamda turli, rang-barang tarzdagi shakllarda namoyon bo‘ladi, insonlarning ongi, turmush tarziga o‘ziga xos holatda ta’sirnini ko‘rsatadi.

• Insonlarning bir-birlari bilan munosabatlarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko‘zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma’naviy asos bo‘ladi;

• moddiy va ma’naviy, siyosiy, iqtisodiy hamda turli sohalarda o‘ziga xos natijalarga erishishlari uchun o‘ziga xos xususiyatlarini namoyon qiladi.

• milliy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi jarayonida o‘zgarib borib, o‘zining turli jihatlari bilan bir avloddan keyingisiga meros sifatida o‘tkaziladi.

Milliy qadriyatlarning ob’ekti va sub’ekti sifatida har bir millat o‘z qadriyatlarini asrab-avaylaydi, rivojlantirib, takomillashtirib boradi. Ushbu ma’noda millat milliy qadriyatlarning egasi, asrab-avaylovchisidir. Shu bilan birga uning o‘zi ham ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o‘zgarib, yangilanib, rang-barang jihatlar kashf qilib boradi. Milliy qadriyatlar milliy makonda shakllanadi, rang-barang tarzda namoyon bo‘ladi, millatga mansub kishilarning ongiga ta’sir qiladi, ular uchun ma’naviy mezonlar rolini o‘taydi, ijtimoiy rivojlanish jarayonida doimo yangilanib, avloddan-avlodga o‘tib boradi. Ularning turli jihatlarini va zamonaviy ahamiyatini o‘rganish muhim vazifa bo‘lib qoldi.

Milliy idrok — shaxsning o‘z milliy mansubligini anglash, milliy qadriyatlarni his qilish, ajdodlari yaratgan ma’naviy merosga hurmat ruhida yashashi va shu qadriyatlarni o‘z hayot tarziga tatbiq etish qobiliyatidir. Ushbu tushuncha o‘zining tarixiy ildizlariga ega bo‘lib, Sharq

sivilizatsiyasi, xususan, turkiy xalqlar ta’lim-tarbiyasida qadimdan muhim o‘rin egallagan. O‘quvchi-yoshlarda milliy idrok his-tuyg‘ularini shakllantirish jarayonini amalga oshirishning pedagogik yo‘llari turli-tuman bo‘lib, ayniqsa, bu borada o‘zbek xalq ma’naviyatini jahon madaniyatining yuqori cho‘qqilariga ko‘targan, o‘tkir did, yuksak insoniylik va salohiyat sohiblari bo‘lgan Imom al-Buxoriy, Abu Iso at-Termiziy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Yusuf Xos Xojib, Ahmad Yassaviy, Xoja Baxovuddin Naqshband, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Avloniy, Saidrizo Alizoda va boshqalarning insonparvalik bilan yo‘g‘irilgan boy ma’naviy merosini o‘rganish muhim ahamiyat ega . Chunki, bir tomondan, xalqning o‘tmish merosini va tarixini bilmaslik, o‘quvchi ma’naviyati kemtik, rivoji sust bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, ulug‘ mutafakkirlarimizning madaniyat va ma’naviyatimizni belgilab beruvchi, qadriyatlarimizga asos bo‘la oluvchi boy merosining har biri, insonning chinakkam inson bo‘lib, mehr-muhabbatlik, g‘amxo‘rlik, adolatlik, xurmatlilik, sahovatlik, ezgulik, beg‘arazlik, ishonchlilik va talabchanlik kabi yuksak insoniy sifatlar sohibi bo‘lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa shuki, O‘quvchilarda qadriyatlarga bo‘lgan munosabatni shakllantirish milliy idrokni rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Milliy qadriyatlar – bu xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari va ma’naviy merosini o‘zida mujassam etgan boylik bo‘lib, ularni yosh avlod ongiga singdirish orqali ularda o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g‘urur va ijtimoiy mas’uliyat hissi mustahkamlanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning qadriyatlarga ongli, hurmat va e’tibor bilan munosabatda bo‘lishini ta’minlash, ularni faqat nazariy emas, balki amaliy faoliyat orqali ham anglashga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirib, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘un holda qabul qila oladigan yetuk shaxs sifatida tarbiyalaydi. Shu bois, o‘quvchilarda qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish orqali milliy idrokni rivojlantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u jamiyatning ma’naviy taraqqiyotiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasi.T.2023

2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida» gi Qonuni. O‘zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-5013007

3. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son Farmoni, 11.09.2023. https://lex.uz/ru/docs/-6600413

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida» gi 08.10.2019 yildagi PF-5847-son farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-4545884

5.O‘zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi. – (Nyu York shahri, 2017 y 19 sentabr)//Xalq so‘zi, 2017 y., 20 sentabr. – 189-son.

6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston”, 2017.

8. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O‘zbekiston”, 2017.

JAHON TA’LIM TIZIMIDA MADANIYATLARARO KOMMUNIKATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Sanoqulova Sohiba Furqatovna
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com]

Annotatsiya Maqolada jahon ta’lim tizimining globallashuv sharoitida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni va bo‘lajak mutaxassislarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalalari ilmiy asoslab berilgan. Tadqiqotda nutqni rivojlantiruvchi mashqlar tizimi, “Scaffolding” va “Loyiha” texnologiyalarining ta’lim integratsiyasidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Muallif tomonidan madaniyatlararo muloqotni shakllantirishning bosqichli modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, madaniyatlararo munosabatlar, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya, globallashuv, integratsiya, nutq madaniyati, nutqni rivojlantiruvchi mashqlar, innovatsion yondashuv, pedagogik muloqot.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МИРОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Санокулова Сохиба Фуркатовна
БухГПИ, магистрант II курса кафедры общей педагогики.
[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com]

Аннотация В статье анализируется роль межкультурных отношений в развитии мировой системы образования и вопросы формирования коммуникативной компетенции будущих специалистов. В исследовании освещаются педагогические возможности культурного диалога и новые методологические подходы в условиях образовательной интеграции.

Ключевые слова: система образования, межкультурные отношения, коммуникативная компетенция, педагогическая технология, глобализация, интеграция, культура речи, речеразвивающие упражнения, инновационный подход, педагогическое общение.

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE WORLD EDUCATION SYSTEM

Sanokulova Sokhiba Furkatovna
BSPI, 2nd-year Master's student of the Department of General Pedagogy.
[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com]

Abstract The article analyzes the role of intercultural relations in the development of the global education system and issues of developing the communicative competence of future specialists. The research highlights the pedagogical potential of cultural dialogue and new methodological approaches in the context of educational integration.

Keywords: education system, intercultural relations, communicative competence, pedagogical technology, globalization, integration, speech culture, speech-developing exercises, innovative approach, pedagogical communication.

Kirish. Zamonaviy jahon ta’lim tizimi keskin o‘zgarishlar va madaniy integratsiyalashuv davrini boshidan kechirmoqda. Bugungi kunda ta’lim nafaqat milliy qadriyatlarga, balki umuminsoniy madaniyatlararo muloqot tamoyillariga asoslanishi shart. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida madaniyatlararo munosabatlarni o‘rnatish qobiliyati - bu shunchaki muloqot emas, balki turli madaniy kodlarni tushunish va ularga nisbatan tolerant munosabatda bo‘lish san’atidir. Shu sababli, ta’lim tizimida madaniyatlararo kommunikatsiyani

shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Jahon ta’lim tizimining bugungi taraqqiyoti “ta’lim ekotizimi” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unda madaniyatlararo munosabatlar markaziy o‘rin tutadi. Tadqiqotchi M.Bayramning ta’kidlashicha, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi faqatgina til o‘rganish emas, balki “o‘zgalikni anglash” (awareness of otherness) qobiliyatidir [2]. Sharq Uyg‘onish davri mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida jamoaviy hamkorlik va muloqotning ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rnini alohida ta’kidlagan. Bugungi kunda ushbu g‘oyalar zamonaviy “Scaffolding” va “Micro-teaching” metodlari bilan uyg‘unlashgan holda ta’lim jarayoniga tatbiq etilmoqda.

Madaniyatlararo muloqotda nutq madaniyati va pedagogik etika Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun nutq madaniyati faqat grammatik to‘g‘ri so‘zlash emas, balki auditoriyaning madaniy xilma-xilligini hisobga olishdir. Talabalarda nutq madaniyati quyidagi ko‘nikmalar orqali namoyon bo‘ladi [3]:

- Fikrni mantiqli bayon qilish va pedagogik vaziyatga mos uslub tanlash;
- Muloqotda empatiya va bag‘rikenglik (tolerantlik) tamoyillariga amal qilish;
- Noverbal vositalarning madaniy xususiyatlarini inobatga olish.

Tadqiqotimiz doirasida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda loyiha texnologiyalari (Project technology) va SWOT tahlili eng samarali vositalardan hisoblanadi.

1-jadval. Madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirishning SWOT tahlili

Kuchli tomonlar (Strengths)	**Kuchsiz tomonlar (Weaknesses)**
Milliy va xalqaro ta’lim standartlari integratsiyasi.	Talabalarda muloqot qo‘rquvi (barrerlar) mavjudligi.
Raqamli platformalar va global resurslar ochiqligi.	Ayrim o‘quv adabiyotlarida madaniy muloqotning kam yoritilishi.
Imkoniyatlar (Opportunities)	**Xavf-xatarlar (Threats)**
Xalqaro almashinuv dasturlarining kengayishi.	Madaniy stereotiplarning muloqotga salbiy ta’siri.
Masofaviy va gibrid ta’lim texnologiyalari.	Global globallashuvda milliy o‘zlikni yo‘qotish xavfi.

Metodologik yondashuv: Nutqni rivojlantiruvchi mashqlar tizimi

Madaniyatlararo kommunikatsiyani takomillashtirish uchun biz tomonidan ishlab chiqilgan mashqlar tizimi uchta asosiy bosqichdan iborat bo‘lib, ular amaliyotda sinovdan o‘tkazildi:

1. Interpretatsiya mashqlari: Turli madaniyatlarga oid matnlarni tahlil qilish va ulardagi yashirin ma’nolarni (kontekstni) aniqlash.
2. Modellashtirish (Simulyatsiya) mashqlari**:** Xalqaro konferensiya, muzokara yoki dars jarayonlarini rolli o‘yinlar orqali sahnashtirish [4].
3. Refleksiya mashqlari: Muloqotdan so‘ng o‘z nutqiy faoliyatini tanqidiy baholash va kamchiliklarni bartaraf etish.

Ushbu mashqlar tizimi talabalarning nafaqat lingvistik, balki sotsiomadaniy kompetensiyasini ham oshiradi. Xususan, “Scaffolding” texnologiyasi asosida darslarni tashkil etishda o‘qituvchi talabaga muloqotning dastlabki “tayanch nuqtalari”ni beradi, so‘ngra talaba mustaqil ravishda madaniyatlararo muloqotga kirishadi.

2-jadval. Ta’lim texnologiyalarining madaniyatlararo muloqotdagi samaradorligi

Texnologiya nomi	**Qo‘llanilish maqsadi**	**Kutilayotgan natija**
Scaffolding	Bosqichli qo‘llab-quvvatlash	Mustaqil fikrlash va nutqiy erkinlik.
Micro-teaching	Kichik guruhda dars o‘tish	Muloqotdagi xatolarni tahrir qilish ko‘nikmasi.
Project-based learning	Muammoli loyiha ustida ishlash	Jamoada ishlash va madaniy moslashuvchanlik.

Tahlil va natijalar. O‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasida aniqlandiki, madaniyatlararo munosabatlarga yo‘naltirilgan darslar talabalarning muloqotga kirishuvchanlik darajasini 24% ga oshirgan. Shuningdek, talabalarda o‘zga madaniyat vakillari bilan ishlashda yuzaga keladigan psixologik to‘siqlar sezilarli darajada kamaygan. Bu esa jahon ta’lim tizimi talablariga mos keladigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosiy omilidir [5].

Xulosa. Jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlar shunchaki muloqot vositasi emas, balki ta’lim sifatini ta’minlovchi strategik resursdir. Nutqni rivojlantiruvchi innovatsion mashqlar, “Loyiha” texnologiyasi va SWOT tahlilidan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini yangi bosqichga ko‘taradi. Ta’limda madaniyatlararo muloqotni tizimli yo‘lga qo‘yish global integratsiya sharoitida milliy ta’lim jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
3. Muslimov N.A. *Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini shakllantirishning pedagogik asoslari*. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007. – 165 b.
4. Lustig, M. W., & Koester, J. *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures*. – New York: Pearson, 2010. – 350 p.
5. Ziyomuhammadov B. *Pedagogik mahorat asoslari*. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2009. – 180 b.
6. Hofstede, G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. – New York: McGraw-Hill, 2005. – 430 p.
7. Safarova R.G. *O‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari*. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2012. – 120 b.

O‘QUVCHI YOSHLARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Bobomurodova Feruza Rustamovna
BuxDPI, 7 Ped Naz-25 guruh magistranti
bobomurodovaferuza19988@gmail.com
+998907101220

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda estetik tarbiyaning mazmun-mohiyati, uning shaxs kamolotidagi o‘rni hamda ta’lim-tarbiya jarayonida estetik ong, did va idealni shakllantirish omillari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda estetik idrok, estetik his-tuyg‘u va estetik baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishda pedagogik ta’sir vositalari va psixologik jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: estetik madaniyat, estetik tarbiya, o‘quvchi yoshlar, pedagogik mexanizmlar, psixologik mexanizmlar, estetik ong, estetik did, estetik idrok, estetik his-tuyg‘ular, estetik baholash.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

Бобомуродова Феруза Рустамовна
магистрант группы 7 Ped Naz-25 БухГПИ
bobomurodovaferuza19988@gmail.com
+998907101220

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируются педагогико-психологические механизмы развития эстетической культуры у учащейся молодежи. В ней освещается сущность эстетического воспитания, его роль в созревании личности, а также факторы формирования эстетического сознания, вкуса и идеала в учебно-воспитательном процессе. Выявлена также взаимосвязь средств педагогического воздействия и психологических процессов в развитии у учащихся навыков эстетического восприятия, эстетического чувства и эстетической оценки.

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическое воспитание, учащаяся молодежь, педагогические механизмы, психологические механизмы, эстетическое сознание, эстетический вкус, эстетическое восприятие, эстетические чувства, эстетическая оценка.

THE READER DEVELOPS AESTHETIC CULTURE IN YOUTH, PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE STUDY

Bobomurodova Feruza Rustamovna
Master's student of group 7 Ped Naz-25, BukhSPI
bobomurodovaferuza19988@gmail.com
+998907101220

Annotation. In this article, the pedagogical and psychological mechanisms of the development of aesthetic culture in young students are scientifically-theoretically analyzed. It highlights the content and essence of aesthetic education, its role in personality maturation and the factors of the formation of aesthetic consciousness, taste and ideal in the educational process. Also, the interaction of pedagogical means of influence and psychological processes in the development of aesthetic perception, aesthetic sense and aesthetic assessment skills in students is revealed.

Keywords: aesthetic culture, aesthetic education, student youth, pedagogical mechanisms, psychological mechanisms, aesthetic consciousness, aesthetic taste, aesthetic perception, aesthetic emotions, aesthetic assessment.

Butun dunyo globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash dolzarb pedagogik-psixologik muammolardan biri hisoblanadi[1]. Ayniqsa, o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish masalasi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Estetik madaniyat insonning go‘zallikni idrok etish, uni baholash va hayotga tatbiq etish qobiliyatini ifodalab, shaxsning ma’naviy dunyosini boyitishda muhim rol o‘ynaydi[2].

Hozirgi kunda ta’lim tizimida nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning estetik didi, badiiy tafakkuri va ijodiy salohiyatini rivojlantirish ham ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki estetik jihatdan rivojlangan shaxs atrof-muhitga ongli munosabatda bo‘ladi, go‘zallikni qadrlaydi va uni yaratishga intiladi. Shu bois, o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning pedagogik va psixologik mexanizmlarini aniqlash, ularning samarali shakl va usullarini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning nazariy asoslari, pedagogik-psixologik mexanizmlari, shuningdek, bu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar tahlil etiladi. Shu bilan birga, ta’lim-tarbiya jarayonida estetik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish masalalari ham yoritiladi.

Estetik madaniyat - bu insonning go‘zallikni idrok etish, his qilish, baholash va yaratish qobiliyatlari majmui bo‘lib, u shaxsning ma’naviy va madaniy rivojlanganlik darajasini ifodalaydi.

Qisqa qilib tushintirganda estetik madaniyat insonni zavqlantiruvchi va unga pozitiv kayfiyat ulashuvchi – chiroyli narsa va hodisalarni shunning bilan birgalikda xulq-atvor xususiyatlarini ko‘ra olish ulardan zavqlanish, ularni tushunish hamda anglab yetish jarayonidir.

Pedagogika va psixologiyada estetik madaniyat shaxsga xos bo‘lgan estetik ong, estetik did, estetik his-tuyg‘u hamda estetik faoliyat kabi tarkibiy qismlardan tshkil topadi. Xo‘p shunday

vaziyatda barchamizda savol tug‘iladi: Estetik madaniyatli insonlarda qanday xususiyat yoki hatti-xarakatlarni ko‘ramiz? Avvalo estetik madaniyatli inson har qanday faoliyatning mazmun mohiyatini to‘laqonli ongida aks ettira oladi. Misol tariqasida estetik madaniyatli, yuksak aqli taraqqiyotga ega shaxs musiqa tinglayotganda uning mazmunini his etadi, tabiatdagi go‘zallikni qadirlaydi, kiyinishda didli bo‘ladi, nutqi va xulqi chiroyli bo‘ladi, har qanday san’at asarlarini tushuna oladi.

O‘quvchi yoshlarga estetik madaniyatning muhimliligi ham shundaki – u insonni ma’naviy boy qiladi, did va tafakkurni rivojlantiradi, ijodkorlikni oshiradi, jamiyatda esa madaniyatli muhit yaratadi.

O‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning **pedagogik mexanizmlari** - bu ta’lim-tarbiya jarayonida go‘zallikni anglash, his qilish va yaratishga yo‘naltirilgan tizimli pedagogik ta’sir vositalari, usullari va shart-sharoitlar majmuidir.

Shuni alohida ta’kidlash joizki estetik madaniyat alohida fan doirasida emas, balki barcha fanlar orqali shakllantiriladi.

O‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari:

- Estetik muhit yaratish
- O‘qituvchining shaxsiy namunasi
- Interfaol metodlar va pedagogik texnologiyalar
- Madaniy-ma’rifiy faoliyatni yo‘lga qo‘yish
- Estetik baholash va refleksiya mexanizmi
- Individual yondashuv mexanizmi

Ta’lim muassasasidagi muhit bevosita estetik tarbiya va madaniyatga o‘z ta’sirni o‘tkazadi. Sinf xonalaridagi dizayn va turli xil dekoratsiyalar, tozalik va tartib, vizual materiallar (rasm, stendlar), madaniy tadbirlar muhiti bularning barchasi o‘quvchi shaxsiga be’vosita ta’sir o‘tkazadi.

Pedagog estetik tarbiya va madaniyatning asosiy subyekti hisoblanadi. O‘quvchi o‘qituvchini kuzatar ekan nutq madaniyati, kiyinish uslubi, muomala va xulq-atvori, san’at va madaniyatga bo‘lgan munosabati kabi xususiyatlarini albatta e’tiboridan chetda qoldirmaydi. O‘qituvchi shaxsiy namunasi orqali o‘quvchining estetik qarashlarini shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim metodlari estetik madaniyatni samarali rivojlantiradi, shuning bilan birgalikda interfaol metodlar o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlab, estetik tafakkurni takomillashtiradi.

Madaniy-ma’rifiy faoliyatni yo‘lga qo‘yish bu albatta darsdan tashqari faoliyat estetik tarbiyaning muhim qismi hisoblanadi. Muzey va teatrlarga tashrif uyishtirish, ko‘rgazmalar tashkil etish, madaniy tadbirlar shuningdek kitobxonlik tanlovlari o‘quvchilarda estetik qadriyatlarni chuqurroq shakllantiradi.

Estetik baholash va refleksiya mexanizmi shundan iboratki – o‘quvchi o‘z faoliyatini estetik nuqtai nazardan baholashni o‘rganishi kerak. Masalan go‘zallikni tahlil eta olishi san’at asarlarini baholay olishi, o‘z ijodiga tanqidiy yondasha olishi kabi mexanizmlar estetik tafakkur va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Individual yondashuv mexanizmi har bir o‘quvchining estetik qiziqishi va qobiliyati turlicha shularni inobatga olgan holda ular faoliyati mahsuldorligi va samaradorligini ikki karra oshirish mumkin.

O‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning **psixologik mexanizmlari** - bu shaxs psixikasida kechadigan ichki jarayonlar orqali go‘zallikni anglash, his qilish va yaratish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi omillar tizimidir[3]. Bu mexanizmlar o‘quvchining idrok, hissiyot, tafakkur, motivatsiya va shaxsiy tajribasi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

O‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning **psixologik mexanizmlari:**

- Estetik idrok mexanizmi
- Estetik hissiyotlar (emotsional mexanizm)
- Estetik tafakkur mexanizmi
- Estetik did mexanizmi

- Motivatsion mexanizm
- Ijtimoiy-psixologik ta’sir mexanizmi

Estetik idrok mexanizmi bu go‘zallikni ko‘rish va anglashning boshlang‘ich bosqichidir[4]. Masalan: o‘quvchi rasmga qarab undagu uyg‘unlik va ma’noni tushunadi. Buning natijasida esa o‘quvchida estetik sezgirlik rivojlanadi.

Estetik hissiyotlar (emotsional mexanizm) estetik madaniyatning eng muhim psixologik asoslaridan biri hisoblanib san’at yoki tabiat go‘zalligidan ta’sirlanish estetik rivojlanishni kuchaytiradi.

Estetik tafakkur mexanizmi bu go‘zallikni tahlil qilish va baholash jarayonidir[5]. O‘quvchi musiqa yoki she’rni faqat eshitmaydi, balki uni tushunishga harakat qiladi. Buning natijasida o‘quvchida “Nima uchun bu chiroyli?” degan savolga javob topishga harakat qiladi hamda taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish kabi jarayonlar faol tarzda ishlay boshlaydi.

Estetik did mexanizmi did - bu go‘zallikni baholash mezoni. O‘quvchi asta-sekin chiroyli va nojo‘ya narsani ajrata boshlaydi. Buning natijasida o‘quvchida tanlash va baholash qobiliyati shakllanadi[6].

Motivatsion mexanizm bu – estetik faoliyatga ichki ehtiyoj va qiziqish hisoblanib bu pedagogdan alohida e’tibor hamda rag‘batlantirish talab etadi.

Ijtimoiy-psixologik ta’sir mexanizmi bu – shaxs estetik madaniyatni jamiyat orqali ham o‘rganadi. Atrof-muhit estetik qarashlarga kuchli ta’sir qiladi[7].

O‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishda **pedagogik va psixologik mexanizmlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan yagona tizimni tashkil etadi[8]**. Ularni alohida ko‘rib chiqish mumkin bo‘lsa-da, amalda ular bir-birisiz samarali ishlamaydi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki pedagogik mexanizmlar o‘quvchini yo‘naltiradi, unga ta’sir qiladi, rivojlanish uchun sharoit yaratadi. Masalan: o‘qituvchi chiroyli rasm ko‘rsatadi, musiqa eshittiradi yoki ijodiy topshiriq beradi - bu tashqi boshqaruv. Psixologik mexanizmlar esa bu - o‘quvchining ongida sodir bo‘ladigan **ichki psixik jarayonlar.** Ya’ni tashqi ta’sirni qabul qiladi, uni tushunadi, shaxsiy tajribaga aylantiradi[9]. Masalan: o‘quvchi rasmni ko‘rib uni idrok qiladi, undan zavqlanadi, “nega bu chiroyli” deb o‘ylaydi va o‘zi ham rasm chizishga qiziqadi.

Xulosa qilib shuni takidlash lozimki : o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u pedagogik va psixologik mexanizmlarning uzviy birligi asosida amalga oshadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, estetik madaniyatni shakllantirishda faqat tashqi pedagogik ta’sirlar yetarli emas, balki o‘quvchining ichki psixologik jarayonlari - idrok, hissiyot, tafakkur, motivatsiya va refleksiya bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur[10]. Shu bois, estetik madaniyatni rivojlantirish jarayonida integrativ yondashuvni qo‘llash, ya’ni pedagogik ta’sirlarni o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va ehtiyojlari bilan moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirib, o‘quvchi shaxsining ma’naviy barkamolligini, estetik didini va ijodkorlik salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi[11].

Umuman olganda, pedagogik-psixologik mexanizmlarning o‘zaro bog‘liqligi va tizimli qo‘llanilishi o‘quvchi yoshlarda estetik madaniyatni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi hamda zamonaviy ta’lim jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. Pedagogika nazariyasi va tarixi / Tahrir ostida: B.X. Xodjayev. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Davletshin M.G. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
4. G‘oziev E.G‘. *Psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
5. Vygotskiy L.S. *Psixologiya razvitiya rebenka*. – Moskva: Pedagogika, 1984.
6. Rubinshteyn S.L. *Osnovy obshchey psixologii*. – Moskva: Piter, 2002.
7. Leontyev A.N. *Deyatelnost. Soznanie. Lichnost*. – Moskva: Politizdat, 1975.
8. Abduqodirov A.A. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2018.

9. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. *Pedagogik texnologiya asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
10. Qodirov B.R. *Shaxs psixologiyasi*. – Toshkent: Fan, 2005.
11. Estetik tarbiya asoslari / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDPU, 2016.
12. Internet manbalari:
- www.ziyonet.uz
- www.edu.uz
- www.lex.uz

JAHON TA’LIM TIZIMI TARAQQIYOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Sayidova Roziyabonu Soxib qizi
BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Unda turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi muloqot, tajriba almashinuvi va hamkorlikning ta’lim sifatini oshirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, globallashuv sharoitida madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish, bag‘rikenglikni rivojlantirish hamda ta’lim tizimida yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqilgan. Maqola zamonaviy ta’lim jarayonida madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish zarurligini asoslab beradi.*

Kalit so‘zlar: *madaniyatlararo munosabatlar, jahon ta’lim tizimi, globallashuv, ta’lim taraqqiyoti, xalqaro hamkorlik, madaniy xilma-xillik, bag‘rikenglik, global kompetensiyalar, innovatsion ta’lim, talabalar almashinuvi, ta’lim sifati, madaniyatlararo muloqot*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль и значение межкультурных отношений в развитии мировой системы образования. Освещается влияние взаимодействия представителей различных культур, обмена опытом и сотрудничества на повышение качества образования. Также рассматриваются вопросы формирования межкультурных компетенций, развития толерантности в условиях глобализации, а также существующие проблемы и пути их решения. В статье обосновывается необходимость развития межкультурного взаимодействия в современном образовательном процессе.*

Ключевые слова: *межкультурные отношения, мировая система образования, глобализация, развитие образования, международное сотрудничество, культурное разнообразие, толерантность, глобальные компетенции, инновационное образование, академическая мобильность, качество образования, межкультурная коммуникация.*

Abstract: *This article analyzes the role and importance of intercultural relations in the development of the global education system. It highlights the impact of interaction among representatives of different cultures, exchange of experience, and cooperation on improving the quality of education. The paper also discusses the formation of intercultural competencies, the development of tolerance in the context of globalization, as well as existing challenges and possible solutions. The necessity of enhancing intercultural interaction in modern education is substantiated.*

Keywords: *intercultural relations, global education system, globalization, educational development, international cooperation, cultural diversity, tolerance, global competencies, innovative education, academic mobility, quality of education, intercultural communication.*

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bir sharoitda jahon ta’lim tizimi ham tubdan o‘zgarib bormoqda. Ta’lim nafaqat bilim berish vositasi, balki turli madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni rivojlantirish, xalqlar o‘rtasida hamjihatlikni mustahkamlash va global tafakkurni shakllantirishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo munosabatlar ta’lim tizimi taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida turli millat va madaniyat vakillarining

o‘zaro muloqoti, tajriba almashinuvi hamda hamkorligi kengayib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifatini oshirish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda talabalarni global muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlash imkonini beradi. Ayniqsa, xalqaro ta’lim dasturlari, akademik almashinuvlar va raqamli ta’lim platformalarining rivojlanishi madaniyatlararo aloqalarning yanada kuchayishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar, jumladan, til to‘siqlari, madaniy tafovutlar va ijtimoiy moslashuv bilan bog‘liq qiyinchiliklar ham uchrab turadi. Mazkur holatlar ta’lim tizimida yangi yondashuvlarni qo‘llash, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat tamoyillarini mustahkamlash zarurligini taqozo etadi.

Madaniyatlararo munosabatlar zamonaviy jahon ta’lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaralmoqda. XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi natijasida davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy aloqalar bilan bir qatorda ta’lim sohasidagi hamkorlik ham yangi bosqichga ko‘tarildi. Bunday sharoitda turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro tushunish, muloqot va hamkorlik ta’lim tizimi samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biriga aylandi. Madaniyatlararo munosabatlar tushunchasi keng ma’noda turli madaniy guruhlar o‘rtasidagi ijtimoiy o‘zaro ta’sirni anglatadi. Ushbu jarayon nafaqat til va an’analar almashinuvini, balki qadriyatlar, dunyoqarash va tafakkur uslublarining o‘zaro boyishini ham o‘z ichiga oladi. Ta’lim tizimida esa madaniyatlararo yondashuv o‘quvchilarning faqat akademik bilimlarini emas, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida ta’limning insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda rivojlanishini ta’minlaydi.

Zamonaviy jahon ta’lim tizimining muhim xususiyatlaridan biri uning ochiqligi va integratsiyalashuvga intilishidir. Bugungi kunda ko‘plab oliy ta’lim muassasalari xalqaro reytinglarda o‘z o‘rnini mustahkamlash, xorijiy talabalarni jalb qilish va global hamkorlikni kengaytirishga intilmoqda. Bu jarayonda madaniyatlararo munosabatlar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Xususan, akademik almashinuv dasturlari, qo‘shma ta’lim loyihalari va xalqaro konferensiyalar turli mamlakatlar vakillari o‘rtasida ilmiy va madaniy aloqalarni mustahkamlaydi. Madaniyatlararo munosabatlarning ta’lim tizimidagi ahamiyati, avvalo, bilim va tajriba almashinuvida yaqqol namoyon bo‘ladi. Turli mamlakatlar ta’lim tizimlari o‘ziga xos yondashuv va metodologiyalarga ega. Ushbu tajribalarni o‘zaro o‘rganish va joriy etish orqali ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Masalan, rivojlangan davlatlarning ilg‘or pedagogik texnologiyalarini boshqa mamlakatlar ta’lim tizimiga tatbiq etish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, madaniyatlararo aloqalar innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Turli madaniyatlar vakillarining fikr almashinuvi yangi g‘oyalar va kreativ yondashuvlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Bu esa ta’lim tizimining modernizatsiyasini tezlashtiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan bugungi davrda onlayn ta’lim platformalari orqali madaniyatlararo muloqot yanada kengaymoqda. Virtual muhitda turli davlatlardan bo‘lgan talabalar birgalikda ta’lim olishi, loyihalar ustida ishlashi va tajriba almashishi mumkin. Global kompetensiyalarni shakllantirishda ham madaniyatlararo munosabatlarning o‘rni beqiyosdir. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassislardan keng dunyoqarash, moslashuvchanlik va kommunikativlikni talab qiladi. Ayniqsa, xalqaro kompaniyalar va tashkilotlarda ishlash uchun turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olish muhim ko‘nikma hisoblanadi. Ta’lim jarayonida madaniyatlararo yondashuvni qo‘llash orqali talabalar aynan shu kompetensiyalarni egallaydi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishiga xizmat qiladi. Shuningdek, madaniyatlararo munosabatlar bag‘rikenglik va ijtimoiy uyg‘unlikni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Turli madaniyatlarni o‘rganish orqali insonlarda boshqalarga nisbatan hurmat, tushunish va qabul qilish kabi fazilatlar shakllanadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Ayniqsa, ko‘pmillatli jamiyatlarda madaniyatlararo muloqotning rivojlanishi tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Biroq madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Eng avvalo, til to‘siqlari samarali muloqotga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuningdek, madaniy stereotiplar va noto‘g‘ri tasavvurlar ham o‘zaro tushunmovchiliklarga sabab bo‘ladi. Ba’zi hollarda esa ta’lim tizimidagi tengsizliklar madaniyatlararo aloqalarning rivojlanishini cheklaydi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlar talabalarining xalqaro ta’lim dasturlarida ishtirok etish imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, xorijiy tillarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratish lozim. Til bilish madaniyatlararo muloqotning asosiy vositasi hisoblanadi. Bundan tashqari, ta’lim muassasalarida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dastur va treninglarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu orqali talabalar turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini egallaydi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim muhitini yaratish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir talaba, uning millati, tili yoki madaniyatidan qat’i nazar, teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi zarur. Bu esa ta’lim tizimining adolatli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Xalqaro hamkorlik dasturlarini kengaytirish, grant va stipendiyalar sonini oshirish ham madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki bu jarayon nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki global miqyosda hamkorlikni mustahkamlaydi. Natijada esa bilimli, keng fikrlaydigan va bag‘rikeng avlod shakllanadi. Bunday avlod esa kelajakda jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo munosabatlar jahon ta’lim tizimi taraqqiyotining muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Globallashuv sharoitida ta’lim tizimining samaradorligi ko‘p jihatdan turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro muloqot, hamkorlik va tajriba almashinuvining qay darajada yo‘lga qo‘yilganiga bog‘liq. Shu bois madaniyatlararo yondashuv zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Maqolada qayd etilganidek, madaniyatlararo aloqalar ta’lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish va global kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, talabalarni xalqaro muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlashda ushbu munosabatlarning ahamiyati beqiyosdir. Shu bilan birga, ular yoshlar o‘rtasida bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyat kabi muhim qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biroq madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish jarayonida mavjud muammolar — til to‘siqlari, madaniy tafovutlar, stereotiplar va ta’lim imkoniyatlaridagi tengsizliklar — ushbu sohada tizimli yondashuvni talab etadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun xorijiy tillarni o‘qitishni takomillashtirish, madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni keng joriy etish, shuningdek, inklyuziv va ochiq ta’lim muhitini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish nafaqat ta’lim tizimining sifatini oshiradi, balki global hamkorlikni mustahkamlash, barqaror ijtimoiy rivojlanishni ta’minlash hamda zamonaviy, raqobatbardosh va keng dunyoqarashga ega shaxslarni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Demak, kelajak ta’lim tizimini yanada takomillashtirishda madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xudoyberdiyev, B. *Ta’limda innovatsion yondashuvlar va global integratsiya*. Toshkent: 2024.
2. Karimov, Sh. *Zamonaviy pedagogika va xalqaro ta’lim tizimi*. Toshkent: 2024.
3. Raximov, A. *Madaniyatlararo muloqot asoslari*. Toshkent: 2025.
4. Yo‘ldoshev, J. *Ta’lim sifatini oshirishda xalqaro tajriba*. Toshkent: 2024.
5. Abdullayeva, M. *Globallashuv sharoitida ta’lim rivoji*. Toshkent: 2025.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. *Ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi – 2030*. Toshkent: 2024.

7. Rasulov, D. *Madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi*. Toshkent: 2025.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA O‘ZBEK MUSIQA SAN’ATINING GLOBALLASHUV JARAYONIDAGI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA MADANIYATLARARO UYG‘UNLIKNI SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Toshtemirov Narzulla Botirovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti Musiqa ta’limi kafedrasi dotsenti, s.f.n.
toshtemirovnarzulla@gmsil.com
Keldiyorova Nasiba Akramjon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti 1-bosqich magistranti nasibakeldiyorova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek musiqa san’atining globallashuv jarayonidagi rivojlanish istiqbollari, yangi ijodiy yondashuvlar va ularning zamonaviy ta’lim muhitidagi tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Maqolada o‘zbek musiqa san’atining ta’lim jarayonidagi o‘rni, yoshlarning estetik didi va milliy o‘zligini shakllantirishdagi ahamiyati, globallashuv sharoitida milliy musiqani rivojlantirish yo‘llari hamda madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek musiqa san’ati, globallashuv, madaniyatlararo muloqot, zamonaviy ta’lim, maqom, milliy musiqa, estetik tarbiya, ijodiy yondashuv, yoshlar tarbiyasi.

Kirish. Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayoni barcha sohalarga, jumladan, ta’lim, madaniyat va san’atga ham kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internet tarmoqlarining kengayishi, turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarning jadallashuvi natijasida milliy san’at namunalari jahon miqyosida tezroq tarqalmoqda. Bu holat bir tomondan milliy madaniyatni dunyoga tanitish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan uni asrash, sof badiiy qiyofasini saqlash va yosh avlodga to‘g‘ri yetkazish vazifasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda.

O‘zbek musiqa san’ati xalqimizning tarixiy xotirasi, ma’naviy dunyosi, estetik qarashlari va milliy o‘zligini ifodalovchi bebaho madaniy merosdir. Maqom, katta ashula, xalq qo‘shiqlari, baxshichilik an’analari, milliy cholg‘ular va zamonaviy ijro yo‘nalishlari o‘zbek xalqining ruhiyati, hayot tarzi, orzu-umidlari hamda ma’naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli o‘zbek musiqasi faqat san’at hodisasi emas, balki tarbiya, ma’naviyat va madaniyatlararo muloqot vositasi hamdir.

Konferensiyaning asosiy mavzusi zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalariga bag‘ishlanganligi sababli, o‘zbek musiqa san’atining globallashuv sharoitidagi rivoji aynan shu yo‘nalish bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki musiqa turli xalqlar o‘rtasida ruhiy yaqinlik, estetik anglash va insoniy hamjihatlikni shakllantiruvchi kuchli vositadir. O‘zbek musiqasini zamonaviy ta’lim jarayonida o‘rganish orqali yoshlar milliy merosni qadrlash bilan birga, boshqa xalqlar musiqiy madaniyatiga ham hurmat bilan qarashni o‘rganadi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida musiqa san’atiga bo‘lgan munosabat faqat ijro yoki nazariy bilim bilan cheklanmasligi kerak. Musiqa darslari, madaniy-ma’rifiy tadbirlar, ijodiy to‘garaklar va raqamli ta’lim platformalari orqali talabalar o‘zbek musiqasining tarixiy ildizlari, badiiy xususiyatlari va zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari bilan tanishtirilishi lozim. Bunday yondashuv yoshlarning estetik didini, milliy g‘ururini, madaniyatlararo tafakkurini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Mazkur maqolada o‘zbek musiqa san’atining globallashuv jarayonidagi rivojlanish istiqbollari, yangi ijodiy yondashuvlar hamda ularning zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

O‘zbek musiqa san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan boy va rang-barang madaniy merosdir. Unda xalqning hayot tarzi, mehnati, urf-odatlari, diniy-ma’naviy qarashlari, oilaviy qadriyatlari, tabiatga munosabati va estetik didi mujassamdir. Har bir xalq qo‘shig‘i, kuy yoki maqom namunasi o‘zida ma’lum bir davr, muhit va insoniy kechinmani aks ettiradi.

Milliy musiqa san’atimizning asosiy xususiyatlaridan biri uning ma’naviy teranligidir. O‘zbek mumtoz musiqasi, ayniqsa maqom san’ati, inson ruhiyatining nozik kechinmalarini, hayot haqidagi falsafiy qarashlarni, mehr, sadoqat, sog‘inch, sabr, poklik va komillik g‘oyalarini

ifodalaydi. Maqom tinglovchidan e’tibor, sabr, ichki his va estetik tayyorgarlikni talab qiladi. Shu jihatdan u nafaqat musiqiy zavq, balki ruhiy tarbiya manbai hamdir.

Xalq qo‘shiqlari esa xalq hayotiga yanada yaqinligi bilan ajralib turadi. Mehnat qo‘shiqlari, marosim qo‘shiqlari, laparlar, yallalar, termalar va dostonchilik an’analari xalqning kundalik hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Bu qo‘shiqlarda insonning quvonchi, dardi, orzusi, mehnati, muhabbati va vatanparvarlik tuyg‘usi ifodalanadi. Shuning uchun ham xalq musiqasi yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbek milliy cholg‘ulari ham madaniy merosimizning muhim qismidir. Dutor, tanbur, rubob, g‘ijjak, nay, doira, chang kabi cholg‘ularning har biri o‘ziga xos ohang va ijro imkoniyatiga ega. Bu cholg‘ular orqali yaratilgan kuylar xalqimizning musiqiy tafakkuri va estetik qarashlarini namoyon etadi. Ta’lim jarayonida milliy cholg‘ular haqida bilim berish yoshlarning musiqiy saviyasini oshirish bilan birga, ularni milliy merosga yaqinlashtiradi.

Milliy musiqa san’atining ta’limdagi ahamiyati shundaki, u yosh avlodga o‘z xalqining ma’naviy ildizlarini anglash imkonini beradi. O‘z madaniyatini chuqur bilgan talaba boshqa madaniyatlarni ham hurmat bilan qabul qila oladi. Demak, madaniyatlararo uyg‘unlik milliy o‘zlikni inkor etish emas, balki uni anglagan holda boshqa madaniyatlar bilan sog‘lom muloqotga kirishishdir.

O‘zbek musiqasini o‘rganish orqali talaba xalqning tarixiy xotirasi va ma’naviy dunyosiga yaqinlashadi. Masalan, maqom san’atini o‘rganish talabaning sabr, tinglash, teran fikrlash va ruhiy noziklik kabi sifatlarini rivojlantiradi. Xalq qo‘shiqlarini o‘rganish esa uni xalq hayoti, urf-odatlari, mehnat madaniyati va oilaviy qadriyatlar bilan tanishtiradi.

Ta’lim jarayonida o‘zbek musiqasini boshqa xalqlar musiqasi bilan solishtirib o‘rganish ham muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv talabalarda madaniyatlararo tahlil ko‘nikmasini rivojlantiradi. Masalan, o‘zbek xalq qo‘shiqlaridagi vatan, ona, muhabbat, mehnat yoki tinchlik mavzulari boshqa xalqlar musiqasidagi shunga o‘xshash mavzular bilan taqqoslanganda, talabalar insoniyat uchun umumiy qadriyatlarni ko‘ra boshlaydi.

Musiqa ta’limi orqali talabalar boshqa madaniyat vakillarining san’atini ham hurmat qilishni o‘rganadi. Bu esa konferensiya mavzusidagi madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi masalasiga bevosita mos keladi. Chunki musiqa ta’limi yoshlarni faqat o‘z san’atini sevishga emas, balki boshqa xalqlarning musiqiy merosini tushunishga va qadrlashga ham o‘rgatadi.

Zamonaviy ta’lim muhitida o‘zbek musiqasini o‘rgatishda dars, to‘garak, ijodiy loyiha, konsert, musiqiy uchrashuv, elektron taqdimot, audio-video tahlil kabi shakllardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, talabalarni passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb etish muhim. Ular qo‘shiq tahlil qilishi, milliy cholg‘ular haqida taqdimot tayyorlashi, maqom ijrochiligi haqida ma’lumot to‘plashi yoki zamonaviy ijodiy yondashuvlar bo‘yicha fikr bildirishi mumkin.

Bugungi kunda o‘zbek musiqa san’atida yangi ijodiy yondashuvlar tobora ko‘payib bormoqda. Milliy kuy va qo‘shiqlarni zamonaviy aranjirovka qilish, xalq musiqasi elementlarini estrada, simfonik, xor yoki elektron musiqa bilan uyg‘unlashtirish, milliy cholg‘ularni yangi sahna talqinlarida qo‘llash shular jumlasidandir. Bu jarayon yoshlar orasida milliy musiqaga qiziqishni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Yangi ijodiy yondashuvlarning eng muhim tomoni shundaki, ular an’anaviy musiqani zamonaviy auditoriyaga yaqinlashtiradi. Ba’zi yoshlar mumtoz yoki xalq musiqasini murakkab, sekin yoki “eski” deb qabul qilishi mumkin. Agar o‘qituvchi bu musiqaning zamonaviy talqinlarini ko‘rsatib, uning asl ildizlarini tushuntirsa, talabalarda milliy musiqaga nisbatan yangicha qiziqish paydo bo‘ladi. Biroq bunday yondashuvda me’yor zarur. Milliy musiqani zamonaviylashtirish uning mazmunini soddalashtirish yoki tijoratlashtirish degani emas. Aksincha, bu jarayon milliy ohangni saqlagan holda yangi ifoda vositalarini topishdir. Masalan, maqom ohangini zamonaviy sahna ko‘rinishi bilan uyg‘unlashtirish mumkin, lekin uning ruhiy-falsafiy mazmunini yo‘qotmaslik lozim.

Ta’lim jarayonida talabalar bilan “an’ana va yangilik” mavzusida muhokamalar tashkil etish foydali. Bu muhokamalarda quyidagi savollar qo‘yilishi mumkin: milliy musiqani zamonaviylashtirishning chegarasi qayerda? Yangi ijodiy yondashuv milliy merosga zarar

yetkazmasligi uchun nimalarga e’tibor berish kerak? Yoshlar milliy musiqani qanday shaklda qabul qilmoqda? Raqamli platformalar milliy san’at targ‘ibotida qanday imkoniyat beradi?

Bunday savollar talabalarning tanqidiy fikrlashini, estetik didini va madaniy mas’uliyatini rivojlantiradi. Ular musiqani faqat tinglovchi sifatida emas, balki madaniy hodisa sifatida tahlil qilishga o‘rganadi. O‘zbek musiqa san’ati madaniyatlararo muloqotda muhim vosita bo‘la oladi. Chunki musiqa til to‘sig‘idan nisbatan erkin bo‘lgan san’at turidir. Inson qo‘shiq matnini to‘liq tushunmasa ham, kuy ohangi, ritm, ijro hissiyoti va umumiy kayfiyat orqali ma’lum bir madaniy ruhni his qilishi mumkin. O‘zbek musiqasida mehmondo‘stlik, mehr, vatanparvarlik, insoniylik, tabiatga muhabbat va hayotga hurmat kabi g‘oyalar kuchli ifodalangan. Bu qadriyatlar faqat bir xalq uchun emas, balki barcha insoniyat uchun muhimdir. Shu sababli o‘zbek musiqasi boshqa xalqlar vakillari bilan ruhiy va estetik muloqot o‘rnatishga xizmat qiladi. Madaniyatlararo ta’lim jarayonida o‘zbek musiqasini boshqa xalqlar musiqasi bilan birga o‘rganish talabalar ongida muhim xulosani shakllantiradi: har bir xalqning o‘ziga xos musiqiy tili bor, ammo insoniy tuyg‘ular ko‘p jihatdan umumiydir. Bir xalq qo‘shig‘ida ifodalangan sog‘inch, boshqa xalq musiqasida ham uchrashi mumkin. Bir xalq kuyidagi quvonch, boshqa xalq raqs musiqasida ham namoyon bo‘ladi. Bu esa madaniyatlararo uyg‘unlikning badiiy asosidir.

O‘zbek musiqasi xalqaro sahnalarda ijro etilganda, u nafaqat san’at namunasi, balki milliy madaniyat elchisi vazifasini ham bajaradi. Ta’lim muassasalarida buni talabalarga tushuntirish muhim. Chunki yoshlar milliy san’atni o‘rganar ekan, ular o‘z madaniyatini dunyoga qanday tanitish mumkinligi haqida ham o‘ylay boshlaydi.

Raqamli texnologiyalar o‘zbek musiqa san’atini targ‘ib qilish va o‘rganishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Audio-video yozuvlar, onlayn konsertlar, elektron kutubxonalar, ijtimoiy tarmoqlar, musiqiy platformalar va virtual darslar orqali o‘zbek musiqasini keng auditoriyaga yetkazish mumkin.

Ta’lim jarayonida raqamli vositalardan oqilona foydalanish talabalarni musiqiy merosga yaqinlashtiradi. Masalan, darsda maqom ijrosining turli variantlarini tinglash, milliy cholg‘ular haqidagi videolavhalarni ko‘rish, xalq qo‘shiqlarining turli hududlardagi ijro uslublarini solishtirish mumkin. Bu usullar darsni jonlantiradi va talabalarning qiziqishini oshiradi.

Raqamli ta’lim muhitida talabalar o‘zlari ham ijodiy mahsulot yaratishi mumkin. Masalan, “O‘zbek milliy cholg‘ulari”, “Maqom san’atining tarbiyaviy ahamiyati”, “Xalq qo‘shiqlarida vatan mavzusi”, “O‘zbek musiqasining zamonaviy talqinlari” kabi mavzularda elektron taqdimot, videoesse yoki musiqiy portfolio tayyorlash mumkin. Bu jarayon ularning mustaqil izlanish, axborot bilan ishlash, ijodiy fikrlash va madaniy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, raqamli muhitda milliy musiqaga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantirish ham zarur. Talabalar internetdagi har qanday ijroni sifatli yoki to‘g‘ri talqin deb qabul qilmasligi kerak. Ular asarning manbasi, ijro sifati, tarixiy asoslari va badiiy qiymatini farqlashga o‘rganishi lozim. Bu esa musiqiy savodxonlikning muhim qismidir.

Globallashuv sharoitida o‘zbek musiqa san’atining rivojlanish istiqbollari bir nechta muhim yo‘nalish bilan bog‘liq. Avvalo, milliy musiqiy merosni ilmiy o‘rganish va ta’lim jarayoniga chuqur tatbiq etish zarur. Maqom, xalq qo‘shiqlari, dostonchilik va milliy cholg‘ular haqidagi bilimlar yosh avlodga tizimli ravishda yetkazilishi lozim.

Yana bir muhim yo‘nalish — milliy musiqa va zamonaviy ijodiy texnologiyalar uyg‘unligidir. Yoshlar musiqani ko‘pincha raqamli platformalar orqali qabul qilmoqda. Demak, milliy musiqani ularga tushunarli, sifatli va zamonaviy shaklda taqdim etish zarur. Biroq bu jarayonda milliy ohang va badiiy mazmun saqlanishi shart.

O‘zbek musiqasining xalqaro miqyosda targ‘ib qilinishi ham istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Bunda tarjima qilingan izohlar, subtitrli videolar, xalqaro festivallarda ishtirok, turli xalqlar musiqachilari bilan hamkorlik va madaniy almashinuv loyihalari muhim ahamiyatga ega. Bunday jarayonlar o‘zbek musiqasining jahon madaniy maydonida munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalari bu jarayonda faol ishtirok etishi kerak. Maktab, kollej, texnikum va oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek musiqasiga bag‘ishlangan ijodiy kechalar, konferensiyalar, musiqiy

tanlovlar, ustoz-shogird uchrashuvlari, milliy cholg‘ular ko‘rgazmalari va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

O‘zbek musiqa san’atining kelajagi ko‘p jihatdan yoshlarning unga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq. Agar yoshlar milliy musiqani faqat o‘tmish merosi sifatida emas, balki bugungi hayot va kelajak bilan bog‘liq tirik san’at sifatida qabul qilsa, uning rivoji yanada barqaror bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Матёқубов О. Мақомот. – Тошкент: Мусиқа, 2004. – 400 б.
3. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1972. – 360 с.
4. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. – Москва: Музыка, 1980. – 190 с.
5. Акбаров И.А. Мусиқа луғати. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 456 б.
6. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. – Ленинград: Музыка, 1971. – 376 с.
7. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия. – Москва: Музыка, 1972. – 383 с.
8. Отажонов Т. Мусиқа таълими методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – 180 б.
9. Сафарова Р.Г., Мусаев У.Қ., Мусаева П.Қ. Умумий педагогика. – Тошкент: Фан ва технология, 2018. – 376 б.
10. Маҳмудов М. Комил инсон тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 230 б.
11. Қуронов М. Миллий тарбия. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 240 б.

MADANIYAT SOTSIOLOGIYASI SOTSIOLOGIYANING MUHIM TARMOQ YO‘NALISHI

Qayumova Aziza Toshmurodovna
Buxoro davlat universiteti ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasi dotsenti,
sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
a.t.qayumova@gmail.com +99893 681 36 84

Annotatsiya:

Ushbu maqolada sotsiologiya fanining muhim tarmog‘i hisoblangan madaniyat sotsiologiyasining shakllanish tarixi, uning o‘rganish predmeti va ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimidagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada madaniyat tushunchasining sotsiologik talqini, fan rivojiga hissa qo‘shgan Alfred Veber, Karl Manxeym, Pitirim Sorokin kabi yirik olimlarning nazariy yondashuvlari hamda madaniyatning ijtimoiy voqelikni anglashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jarayonida aholining madaniy darajasini yuksaltirish va milliy qadriyatlarni rivojlantirishning strategik zaruriyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Madaniyat sotsiologiyasi, jamiyat, sotsiologik tahlil, qadriyatlar, ijtimoiy voqelik, madaniy jarayonlar, ma’naviyat, ijtimoiy-madaniy tahlil, sivilizatsiya, ijtimoiy islohotlar.

Аннотация:

В данной статье анализируется история формирования социологии культуры как важной отрасли социологической науки, её предмет изучения и место в системе социально-гуманитарных наук. Рассматриваются социологическая интерпретация понятия культуры, теоретические подходы таких крупнейших ученых, как Альфред Вебер, Карл Мангейм, Питирим Сорокин, и значение культуры в понимании социальной реальности. Также обоснована стратегическая необходимость повышения культурного уровня населения и развития национальных ценностей в процессе социально-экономических реформ, осуществляемых в Узбекистане.

Ключевые слова: Социология культуры, общество, социологический анализ, ценности, социальная реальность, культурные процессы, духовность, социокультурный анализ, цивилизация, социальные реформы.

Abstract:

This article analyzes the history of the formation of the sociology of culture as an important branch of sociological science, its subject of study, and its place in the system of social sciences and humanities. The sociological interpretation of the concept of culture, the theoretical approaches of such major scholars as Alfred Weber, Karl Mannheim, Pitirim Sorokin, and the importance of culture in understanding social reality are examined. The strategic necessity of raising the cultural level of the population and the development of national values in the process of socio-economic reforms implemented in Uzbekistan is also substantiated.

Keywords: Sociology of culture, society, sociological analysis, values, social reality, cultural processes, spirituality, socio-cultural analysis, civilization, social reforms.

Madaniyat sotsiologiyasi boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar singari o‘zining boy tarixiga ega bo‘lgan fanlar qatoridan o‘rin olgan. Madaniyat sotsiologiyasi sertarmoq sotsiologik nazariya sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan amaliy fandir. Fanning ob’yekti bo‘lib, madaniyat, jamiyat, asrlar mobaynida shakllanib, rivojlanib kelgan madaniyat normalari, qadriyatlar, namunali xulq- atvor, shaxs, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar majmui amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2017-yil madaniyat va san’at sohasi rahbarlari bilan uchrashuvda shunday ta’kidlagan edi: “Bir haqiqatni hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz kerak: mamlakatimizda madaniyat va san’at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi. Xalqimizning rivojlanish darajasi avvalo milliy madaniyatimizga qarab baholanadi. Shu ma’noda, madaniyat — bu xalqimiz, jamiyatimiz qiyofasidir. Biz O‘zbekistonning yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz, buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishimizdan boshlashimiz lozim”. Darhaqiqat, shaxs ma’naviyati va tafakkurining rivojlanishini madaniyat va san’atsiz tasavvur qilish qiyin. Endilikda mamlakatimizda ushbu sohani rivojlantirish va yuksaltirish bo‘yicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu sohaning rivojida ko‘pgina fanlar qatori madaniyat sotsiologiyasining o‘rni va roli beqiyos.

Madaniyat sotsiologiyasini tahlil qilishda turfa xil yondashuvlar mavjud bo‘lib, ko‘p olimlarimiz ushbu fanni sotsiologik fikrlarning eng parodoksal yo‘nalishlaridan biri deb hisoblaydilar. Chunki, madaniyatning sotsiologik tahlili sotsiologiya paydo bo‘lganidan boshlab uning asosiy vazifalaridan biri bo‘lganligiga qaramasdan, bugungi kunga qadar ―madaniyat sotsiologiyasining o‘rganish predmeti va ushbu fanning sotsiologik bilimlar tuzilmasidagi o‘rni to‘g‘risida mukammal qarashlar yetarli emas.

Ushbu fan asosan madaniyat sohasidagi madaniy jarayonlarni o‘rganuvchi, u yoki bu darajadagi keng qamrovli soha sotsiologiyasi sifatida o‘rganiladi. Shuningdek, madaniyat sotsiologiyasi bir tomondan san’at, fan, ta’lim sotsiologiyasi kabi soha fanlari bilan bir qatorda turuvchi fan sifatida ta’riflansa, boshqa tomondan esa ularni subdissiplinalar sifatida o‘z ichiga qamrab oluvchi soha sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shuning bilan birga ushbu fan ayniqsa, xodisalarni u yoki bu darajada qamrab oluvchi tarmoq fani sifatida madaniyat chegaralarini aniqlab olishda muhim o‘rin tutadi. Ammo biz fanni ijtimoiy voqelikning qaysidir bir-bo‘g‘ini yoki ―sohasini o‘rganuvchi yo‘nalish sifatida emas, balki umuman ijtimoiy voqelikni ko‘rishga bo‘lgan aloxida yondashuv sifatida ifodalovchi nuqtai nazar sifatida ham muhimligini anglashimiz zarur bo‘ladi. Bunday amaliy yondashuv esa ijtimoiy xodisalarning ma’naviy tabiatini o‘zida namoyon etadi.

Taniqli etnosotsiolog L.Koganning ta’kidlashicha, madaniyat sotsiologiyasi jamiyatni ijtimoiy-madaniy taxlil qilishning yaxlit nazariyasi sifatida belgilanadi. L.Koganning o‘zi madaniyat sotsiologiyasini tuzilmaga oid, funksionalistik va tizimli yondashuvlar doirasidagi metasotsiologik fan sifatida o‘rganishni taklif qilib, bunday yondashuvni u ijtimoiy voqelikning xar bir elementi qaysi sohalarga – iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy tegishli bo‘lmasin, o‘zining madaniy tarkibiy qismiga ega ekanligi bilan asoslagan.

Fan predmetini aniqlash yondashuvlari o‘rtasidagi farqlar ko‘p jixatdan ―madaniyat nimani aks ettirishini turlicha tushunish bilan bog‘liq, deb xisoblanadi. Ma’lumki, madaniyat tushunchasi ko‘p ma’noli tushuncha hisoblanib, uning qadriyatga oid va dunyoqarashga oid ulkan yukka egaligi sababli ko‘plab tadqiqotchilar undan foydalanmaslikka xarakat qiladilar.

Fanning predmetini ta’riflashda yuzaga keladigan muammolar sifatida madaniyat nafaqat sotsiologiyaning, balki boshqa fanlarning ham – jumladan, madaniy antropologiya va madaniyat falsafasi fanlarining tahlil ob’yekti bo‘lganligi fikrimizning yorqin isbotidir. Bunga asosan madaniyatshunoslik fanini ham misol qilib keltirish mumkin. Bundan tashqari madaniyatning turli sohalarini o‘rganuvchi ko‘plab fanlar mavjud. Shuning uchun ko‘pgina sotsiologlar oldida madaniyatni o‘rganuvchi boshqa fanlar bilan predmetga oid chegaralash muammosi vujudga keladi va ushbu muammoni oddiygina hal qilish mumkin emas. Aniq chegara tortish imkoni ko‘pincha mavjud emas. O‘ta murakkab va ko‘p turli xodisa bo‘lgan madaniyat tadqiqotlari ―tabiiy ravishda fanlararo fanga moyillikni namoyon qiladi. Madaniyatni sotsiologik tahlili hech qachon falsafa, madaniy va ijtimoiy antropologiya, psixologiya va boshqa gumanitar fanlar ta’siridan chetda bo‘lmagan. O‘z navbatida mazkur fanlar xam sotsiologiyaning ta’sirini yaxshi tushunishgan.

Madaniyat sotsiologiyasining nafaqat o‘rganish predmeti, balki vujudga kelish vaqti ham turlicha izohlanadi. Jumladan, olim A.Sogomonov bunga aloxida yo‘nalish sifatida yondashib, madaniyat sotsiologiyasi dunyo ijtimoiy fikrida konseptual va kategorial jixatdan 60-70 yillardan boshlab sekin-astalik bilan rasmiylashtira boshlaganligi, mamlakatimiz fanida esa undan ham kechroq, sof ijtimoiy nazariya kabi, chegaradosh sohalardan ham ajralib olgan holda, to‘laqonli va qat’iyan ilmiy loyiha sifatida faqatgina postmodernistik sotsiologik paradigma rivojlanishi bilan parallel ravishda amalga oshganligi to‘g‘risida chuqur ma’lumot bergan

Ammo keyinchalik bunday qarashlardan farqli ularoq fanning yirik loyihalari XX asrning birinchi yarmidayoq Alfred Veber va Karl Manxeymlar tomonidan aniq tahlillar asosida taklif qilingan. Shunday qilib, madaniyat sotsiologiyasining aloxida dissiplinar fan sifatida paydo bo‘lish vaqtini biz aniqlik bilan ko‘rsata olmaymiz. Biroq shunga qaramasdan, to‘liq aniqlik bilan ta’kidlash mumkinki, madaniy hodisalarning tahlili – sotsiologiyaning asoschisi Ogyust Kont davridan buyon ajralmas qismi hisoblanadi va shu ma’noda madaniyat sotsiologiyasi – sotsiologiyaning tengdoshi hisoblanadi.

Madaniyat tushunchasi esa ijtimoiy hodisa sifatida tabiat, jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasini o‘zida mujassam etadi. Shuningdek moddiy ma’naviy qadriyatlar yig‘indisi hisoblangan madaniyat odamlar hayoti va faoliyatining turli ko‘rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma’naviy boyliklarda ifodalanadi. Ushbu tushuncha turfa xil davrlarda, inson faoliyati yoki turmushining o‘ziga xos sohalarini izohlash uchun qo‘llanilgan. Tor ma’noda ushbu tushuncha, kishilarning faqat ma’naviy hayoti sohasiga nisbatan ishlatilgan.

Ushbu tushunchaga turfa xil ta’riflar mavjud, ya’ni madaniyat“ arabcha madina (shahar) so‘zidan kelib chiqqan. Arablar kishilar hayotini ikki turga: birini badaviy yoki sahroiy turmush; ikkinchisini madaniy turmush deb ataganlar. Ko‘chmanchi holda dashtu sahrolarda yashovchi xalqlarga badaviylar, madaniylik — shaharda o‘troq holda yashab, o‘ziga xos turmush tarziga ega bo‘lgan xalqlarga nisbatan ishlatilgan. Bunday holatni, jamiyat turmush tarzini, ko‘pgina sharqning buyuk allomalari-yu, mutafakkirlari o‘z qarashlarida teran ifodalab berishgan. Bunga misol sifatida Abu Zayd Muxammad Ibn Xaldunning ilmiy merosini keltirish mumkin.

Biz fanning asosiy maqsad vazifalari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu fanni o‘qitishdan asosiy maqsad avvalo, madaniyatning sotsiologik tahlilini ochib berish bilan birga, madaniyatlarning xilma-xil ko‘rinishlarini, madaniyat kanallari, odamlarning ijtimoiy madaniy jarayonlarga nisbatan ehtiyojlarini qondirish, dunyo va milliy qadriyatlarning o‘zaro aloqadorligi, davlat islohotida sosiomadaniy jarayonlarning o‘zaro ta’siri va o‘ziga xosligini tushuntirishdan iboratdir.

Madaniyat sotsiologiyasining asosiy vazifalariga esa madaniyatning tarixiy evolyusiyasi jarayonida tarixiy qonuniyatlardan sosial qonuniyatlarga o‘tish jarayonlarini kuzatish,

madaniyatning rivojlanishiga tabiiy va sosial omillarning ta’sir darajasi, madaniyatlararo o‘zaro munosabatlarni sotsiologik baholash, madaniyat shakllarining lokal va global xususiyatlarini aniqlash, sivilizatsiya jarayonlari va uning zamonaviy jamiyatdagi o‘rnini ko‘rsatish, madaniyatning ijtimoiy muhit bilan munosabatlari, qonuniyatlari va mexanizmlarini shakllantirish orqali kishilarning sosiomadaniy muhitdagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish kabi muhim vazifalarni o‘z oldiga qo‘yadi.

Madaniyat sotsiologiyasi rivojlanishining asosiy bosqichlari sifatida biz ikki asosiy bosqichni ko‘rsatib o‘tishimiz mumkin. Bular: Empirik bosqich bo‘lib, bu bosqich turli xalqlar, ularning urf-odatlari, turmush tarzi, tavsifi va tizimlashtirilishi haqida ma’lumot to‘plash bilan tavsiflanadi.

Keyingisi evolyusion bosqich bo‘lib, unda esa, insoniyatning birligi konsepsiyasi, madaniyatning oddiydan murakkabga bir xilligi va bir qatorli rivojlanish g‘oyasi shakllanishi, rivojlanishi tushuniladi.

Biz madaniyat sotsiologiyasi rivojlanishining empirik bosqichida insoniyatning birligi va inson tabiatining birligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, insondagi tabiiy narsalar, insonning turli xil hayot sharoitlariga moslashishi madaniyat bilan taqqoslanishini tushunamiz.

Ushbu bosqichda asosan biz madaniyat sotsiologiyasining tarixiy shakllanish bosqichlariga ham chuqur e’tibor qaratamiz. Masalan: quldorlik jamiyatida qullar uchun madaniyat faqat eng zarur ehtiyojlarni qondirish uchun rivojlanish omili bo‘lganligi; utopik sosializmda (T.Mor) madaniyat insonparvarlashtirilganligi; shaxs qobiliyatining shakllanishiga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirish (Veras); madaniyatni rivojlantirish dasturining amalda joriy etilishi (I. Forster, G.Herdyer).

Aniq ko‘rsatadigan bo‘lsak, utopik sosializm asoschisi T. Mor madaniyatni insonparvarlashtirishni yoqlab chiqadi, barcha odamlar o‘rtasidagi insoniy munosabatlarga ishora qiladi. Shuningdek, utopiya vakillaridan Veras madaniyatning maqsadi shaxsning rivojlanishiga emas, balki shaxsning samarali ishlash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak, deb hisoblagan. Verasning aytishicha, mukammal jamiyatda yetti yoshdan boshlab bolalar davlat bolalari bo‘lib, 14 yoshgacha san’at va fan yordamida ta’lim olishlari kerak va shundan keyingina ular jismoniy qishloq xo‘jaligi mehnatiga qo‘shilishlari mumkin. I.Forster va G. Herderlar madaniyatni rivojlantirish dasturini taklif qildilar, unga ko‘ra turli xalqlar va ularning madaniyatini eng to‘liq va aniq tasvirlash mumkin. Turli madaniyatlarni tahlil qilishdan maqsad inson madaniyatining atrof-muhitga moslashish mexanizmini, boshqa madaniyatlarni bilish orqali o‘z madaniyatini bilishdir degan fikrga kelganlar.

Shu o‘rinda mashhur psixoanalitik olim Z.Freyd o‘z qarashlarida insonning oqilona ongli mavjudot ekanligiga va shuning bilan birga hayvonlarga xos ongsiz instinktlarga ham ega ekanligini ko‘rsatdi. Antropologiya fanining kashfiyotlari shuni ko‘rsatdiki, hech bir madaniyat ijtimoiy rivojlanishning markaziy va eng yuqori bosqichi emas ekan. Shuning bilan birga madaniyat va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar masalasi bo‘yicha ma’rifatda ikkita asosiy tendensiya mavjud ekan: tabiat-bu boshlang‘ich holat, mukammal emas va madaniyat mukammallikka erishish vositasidir; tabiat-bu uyg‘unlik idealidir va madaniyat esa - bu sun’iy tuzilish, buzuq va shafqatsiz (Russo va Volter o‘rtasidagi nizo).

J.J Russoning ta’kidlashicha, mukammallik insonga tabiat tomonidan beriladi va madaniyat uni faqat buzadi. Inson hayotiga aralashish unga tushkun va cheklovchi ta’sir ko‘rsatadi, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni zaiflashtiradi va uni buzadi, ularga yolg‘on kiritadi. F.Volter esa inson tarixi yovvoyi holatdan boshlanadi va faqat madaniyat insonni "insoniylashtirishi" mumkinligiga ishongan. Bu ikkala qarashlar ham o‘z o‘rnida jamiyat sotsiologik modelining shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Agar J.Russo o‘z a’zolari uchun minimal ehtiyojlarga ega bo‘lgan teng huquqli jamiyatni muhim deb ko‘rsatsa, F. Volter uchun esa jamiyatda moddiy va ma’naviy boylikka sig‘inish mavjudligi, jamiyat a’zolarining mavqei ularning individual iste’dodi va qobiliyatiga bog‘liqligini muhim deb hisoblagan.

XIX- asr oxiri, XX -asr boshlariga kelib, sotsiologiyada madaniyatni o‘rganishning asosiy yo‘nalishlari paydo bo‘ladi. Bular ob’yektivistik va madaniy tahliliy yo‘nalishlar edi.

1.Ob’yektivistik yo‘nalish jamiyatdagi barcha fuqarolar uchun majburiy bo‘lgan umume’tirof etilgan me’yorlar va qadriyatlar tizimi mavjud bo‘lgan axloqiy hayotning markazidir. Qadriyatlar va me’yorlar xulq-atvorga ularning vositachilik mexanizmlari, qiymat yo‘nalishlari (ya’ni ijtimoiy munosabatlar) orqali ta’sir qiladi (E.Dyurkgeym). Ob’yektivizmning ekstremal shakli marksistik-leninistik sotsiologiyadir.

2. Madaniy va tahliliy yo‘nalishda inson madaniy mavjudot sifatida qaraladi, u ongli ravishda faoliyat muhitini va uning hatti-harakatlarini tashkil qiladi. Inson madaniy mavjudot, jamiyat esa madaniy mahsulotdir. (M.Veber).

XX- asrda madaniyat ma’lum bir jamiyatga xos bo‘lgan qadriyatlar, odatlar, qarashlar, shaxsning ijtimoiy o‘zligini anglashning butun sohasi sifatida tushunila boshlandi. Endilikda esa insonning ichki tabiatini, uning mavjudligining tashqi sharoitlarini yaxshilashga qiziqish ortib bormoqda.

Asosan zamonaviy jamiyatda sotsiologlar madaniyat tushunchasini jamiyatda ijtimoiy yo‘nalish funksiyalarini bajaradigan me’yorlar, qadriyatlar va ideallar to‘plami sifatida baholaydilar. Bu esa mavjud jamiyatdagi ma’naviy va moddiy mehnat mahsulotlarida, ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy institutlar va me’yorlar yig‘indisida ifodalangan inson hayotini rivojlantirish va tashkil etishning ma’lum bir usulidir.

Madaniyat sotsiologiyasida madaniyat tabiat va inson, jamiyat va inson, odamlar o‘rtasidagi munosabatlar tizimi sifatida qaraladi. 1950-yillardan boshlab, C.R.Snouning g‘oyalariga ko‘ra, modernizatsiya ta’limni insonparvarlashtirish, shaxsning mustaqil bilim olish qobiliyati yo‘nalishiga qaratildi. Bunda asosiy g‘oya gumanitar va texnik bilimlar o‘rtasidagi tafovutni ko‘p qirrali tahlil qilishdir. Bu borada P. Sorokinning ham g‘oyalari muhimdir.

P.A. Sorokin tarixiy voqelikni, madaniyatning asosiy turlarini ta’kidlab, madaniy tizimlar iyerarxiyasining integratsiyasi sifatida ko‘rib chiqgan. Bularga, hissiy tip, rasional tip va idealistik (intuitiv) tiplarni keltirgan. Oldingisiga nisbatan sifat jihatidan yangi madaniyatni yaratish mumkin emas. Yangi madaniyat avvalgi madaniyatlarga asoslangan ko‘plab milliy madaniyatlarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, bugungi kunda madaniyatning ijtimoiy hayotdagi o‘rni va rolini, uning rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish katta amaliy ahamiyatga ega. Aholining madaniy rivojlanish darajasini hisobga olmagan holda siyosiy va iqtisodiy islohotlar va dasturlarni samarali amalga oshirish mumkin emas. Shuning uchun aholi madaniyatini yuksaltirish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining zaruriy shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bekmurodov M., Yusupova N. Madaniyat sotsiologiyasi. – Toshkent: Nishon-Nashr, 2010.
2. Kalonov K. Madaniyat sotsiologiyasi. – Toshkent, 2020.
3. Umarov E., Abdullayev M., Hakimov E. Kulturologiya. – Toshkent, 2006.
4. Xolbekov A., Idirov U. Sotsiologiyadan lug‘at. – Toshkent, 1999.
5. Ashirov A. O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari. – Toshkent, 2007.
6. Weber M. Izbrannye proizvedeniya. – Moskva: Progress, 1990.
7. Axmedova E., Gabidulin P. Kulturologiya. Mirovaya kultura. – Toshkent, 2001.
8. Ashirov A., Atadjanov Sh. Etnologiya: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2007.
9. Ashirov A. O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari. – Toshkent, 2007.
10. Teylor E. Pervobytnaya kultura. – Moskva, 1999.
11. Shyus A. “Struktura povsednevnogo myshleniya” // Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 1986. – №1.
12. Rudnev V.P. Slovar kultury XX veka. – Moskva, 1997.
13. Arapov A. “Istoriya i kultura” // Obshchestvennoye mneniye. Prava cheloveka. – 1998. – №4.

IBN XALDUN TA’LIMOTIDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR MASALASI

Qayumova Aziza Toshmurodovna
Buxoro davlat universiteti ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasi dotsenti,
sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
a.t.qayumova@gmail.com +99893 681 36 84

Annotatsiya:
Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Abu Zayd Muhammad Ibn Xaldunning “Muqaddima” asarida ilgari surilgan madaniyatlararo munosabatlar, jamiyat taraqqiyoti, sivilizatsiyalar rivoji hamda davlat va hokimiyat haqidagi qarashlari tahlil qilingan. Muallif Ibn Xaldunning “asabiyya” konsepsiyasi asosida jamiyatning ichki birdamligi, siyosiy barqarorligi va madaniy taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritadi. Shuningdek, badaviy va madaniy sivilizatsiyalar o‘rtasidagi farqlar, ko‘chmanchi va o‘troq jamiyatlarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari hamda g‘olib va mag‘lub xalqlar o‘rtasidagi madaniy ta’sir masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Maqolada mutafakkirning davlatning shakllanishi, rivojlanishi va inqirozi haqidagi nazariyalari hamda ularning hozirgi globallashuv jarayonlaridagi ahamiyati ochib berilgan. Ibn Xaldun g‘oyalarining zamonaviy jamiyatda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash va barkamol avlodni tarbiyalashdagi dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Ibn Xaldun, “Muqaddima”, madaniyatlararo munosabatlar, asabiyya, sivilizatsiya, davlat, hokimiyat, globallashuv, ma’naviy qadriyatlar, jamiyat taraqqiyoti.

Abstract:
This article analyzes the views of the great thinker Abu Zayd Muhammad Ibn Khaldun on intercultural relations, the development of society, the development of civilizations, and the state and power put forward in his work "Muqaddima." Based on Ibn Khaldun's concept of "asabiyya," the author highlights the inseparable connection between the internal unity of society, political stability, and cultural development. Furthermore, the differences between Bedouin and cultural civilizations, the socio-cultural characteristics of nomadic and sedentary societies, and the issues of cultural influence between victorious and defeated peoples are scientifically analyzed. The article reveals the thinker's theories regarding the formation, development, and crisis of the state, as well as their significance in contemporary globalization processes. The relevance of Ibn Khaldun's ideas in developing intercultural dialogue in modern society, strengthening spiritual values, and raising a harmoniously developed generation is substantiated.

Keywords: Ibn Khaldun, "Muqaddima," intercultural relations, nervousness, civilization, state, power, globalization, spiritual values, social development.

Аннотация:
В данной статье анализируются взгляды великого мыслителя Абу Зайда Мухаммада Ибн Халдуна на межкультурные отношения, развитие общества, развитие цивилизаций, а также на государство и власть, выдвинутые в его произведении "Мукаддима." Автор на основе концепции Ибн Халдуна "сабийя" освещает неразрывную связь между внутренней сплоченностью общества, политической стабильностью и культурным развитием. Также с научной точки зрения проанализированы различия между бедуинской и культурной цивилизациями, социокультурные особенности кочевых и оседлых обществ, а также вопросы культурного влияния между народами-победителями и побежденными. В статье раскрываются теории мыслителя о формировании, развитии и кризисе государства, а также их значение в современных процессах глобализации. Обоснована актуальность идей Ибн Халдуна в развитии межкультурного диалога в современном обществе, укреплении духовных ценностей и воспитании гармонично развитого поколения.

Ключевые слова: Ибн Халдун, "Введение," межкультурные отношения, нервное расстройство, цивилизация, государство, власть, глобализация, духовные ценности, развитие общества.

Hozirgi globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan davrda madaniyatlararo munosabatlar masalasi jamiyatshunoslik, siyosatshunoslik va ma’daniyatshunoslik fanlarida markaziy o‘rinni egallab kelmoqda. Turli sivilizatsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, integratsiya hamda ba’zan yuzaga keladigan ziddiyatlarni ilmiy jihatdan taxlil qilishda buyuk mutafakkirlarning ma’naviy merosi alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shunday buyuk mutafakkirlardan biri Abu Zayd Muhammad Ibn Xaldun bo‘lib, u o‘z davrida ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishda ilmiy yondashuvni ilgari surgan ilk olimlardan hisoblanadi. Buyuk arab jamiyatshunos olimi Ibn Xaldunning “Muqaddima” asari jamiyat, davlat, sivilizatsiya va madaniyat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan bo‘lib, unda madaniyatlararo munosabatlar munosabatlar masalasi ham chuqur taxlil qilingan.

Buyuk mutafakkir o‘z qarashlarida jamiyatni dinamik tizim sifatida ko‘radi. Uning fikricha, har qanday sivilizatsiya muayyan ijtimoiy,iqtisodiy va madaniy omillar ta’sirida shakllanadi va rivojlanadi.

Ibn Xaldun madaniyatni jamiyatning turmush tarzi, qadriyatlari, an’analariva ijtimoiy munosabatlari yig‘indisi sifatida namoyon bo‘luvchi o‘ziga xos tarixiy- siyosiy jarayon amal qiladi. Bu jarayonni Ibn Xaldun “Asabbiya” tushunchasini jamiyatning ichki mustahkamligini ta’minlovchi omil va shuningdek jamiyat a’zolarini muayyan tartibotlar doirasida adolatli birlashtirishdan iborat ijtimoiy- siyosiy jarayon sifatida tahlil qilgan.

Mutafakkirning ta’kidlashicha “asabiyya” qanchalik kuchli bo‘lsa jamiyat shunchalik barqaror va tashqi ta’sirlarga chidamli bo‘ladi. Bu yerda ma’daniyatlararo munosabatlar nuqtai nazaridan muhim jihat shundaki, turli jamiyatlar o‘rtasidagi aloqalar aynan ularning ichki birdamlik darajasiga bog‘liq holda shakllanadi. “Muqaddima” asaridagi asosiy mavzularni inson svilizatsiyasi rivojiga ta’sir ko‘rsatadigan omil hisoblangan badaviylik va madaniylik, asabiya va jamoalar o‘rtasidagi ustunlik qo‘llab Shular natijasiga keluvchi hokimyat va davlat shakllari ularning turli bosqichlari to‘g‘risidagi chuqur tahlillarga beradi. Mutafakkir o‘zining “Muqaddima” asarining birinchi qismida insoniyat svilizatsiyasini tushunchasini mufassil tavsiyalaydi. Eng asosiysi unga jamiyatning mavjud bo‘lishi uchun ijtimoiy tashkilotlar4 zarurligi yer yuzidagi svilizatsiyalarning geografik joylashuvi, geografik iqlim sharoitining insonning jismoniy holati va ruhiy xususiyatlariga ta’siri to‘g‘risidagi tahlillar muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv tarixiy jarayonlarni xronologiya nuqtai nazaridan emas balki tabiiy ijtimoiy va ruhiy omillar bilan bog‘liq holda anglash imkonini beradi.

Ibn Xaldun svilizatsiyasining turli shakllariga ham chuqur urg‘u bergan. Bular badaviy ko‘chmanchi(ko‘chmanchi) va madaniy (o‘troq) svilizatsiyalar edi. Badaviy svilizatsiya o‘ziga oddiy turmush tarzini tabiiy muhitni ifoda etsa madaniy svilizatsiya esa shaharlar, muhtasham binolar bilan himoyalangan qishloq va shahar hayot tarzini o‘ziga ifodalaydi. Buni Ibn Xaldun o‘z davri ijtimoiy hayot tarzi bilan qiyoslab ko‘rsatib beradi.

Aynan “Muqaddima” asarining birinchi juz, ikkinchi bobida ko‘chmanchi xalqlar svilizatsiyasi, yovvoyi tabiatli jamoalar va ularning hayoti turmush tarzi to‘g‘risida to‘xtaladi. U ko‘chmanchi va o‘troq jamiyatlarni, tabiiy jamoalar sifatida tavsiflaydi. U asosan haiqiqiy va ayol jamiyatni aynan ko‘chmanchi xalqlar orasida ko‘radi. Ularning hayot tarzi inson tabiatiga yaqin, ular ko‘proq guruh birdamligiga asoslangan tartibotni o‘zlariga ifoda etishgan. Ibn Xaldun shuning uchun bu jamiyat a’zolarini chidamli shijoatli, matonatli va ezgulikka moyil guruhlar deb ularni ma’naviy -madaniy qadriyatlaning Manbai sifatida yuqori baholaydi.

Mazmun bobdagi bir necha faslni Ibn Xaldun jamoaviy birdamlik-“asabbiya” tushunchasiga bag‘ishlaydi. Mutafakkir fikricha, ko‘chmanchi, saxroyi-kabir odamlari asosan qon-qarindoshlik ya’ni umumiy nasab asosida yashaydi. Bu nasab nafaqat ijtmoiy birlik balki raxbarlarni tanlashda ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Mabodo guruh boshlig‘i mansabi boshqa nasabga beriladigan bo‘lsa jamoaviy birdamlik zaiflashadi bu jamiyat inqirozini keltirib chiqaradi shuning uchun ham haqiqiy Sharaf va nufuzli boshqaruvchilar faqat biegalikga ega bo‘lgan xalq ichida shakllandai. Ibn Xaldun o‘z qarashlarida hokimyatning paydi bo‘lishi va uning evolutsiyasiga ham chuqur e’tibor qaratgan unga ko‘ra hokimyatga erishish uchun jamoaviy birdamlik zarur. Bu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanadi. Birinchi shijoat, so‘ng raqobat va to‘qnashuvlar keyin esa hukmronlikka asos solinadi.

Bu holat yana shunisi bilan muhimki, agarda jamoalar hashamat va farovonlikka moyil bo‘lsa, ular jamiyatni uzoq saqlab qololmaydilar. Mutafakkir fikricha ko‘p hollarda hokimyatga erishish vaqt o‘tishi bilan o‘troqlashib, turmush tarzida o‘zgarish ro‘y berib, zaiflashib boradilar. Asarning ikkinchi bobidagi oxirgi fasllarida Ibn Xaldun madaniyatlararo ta’sir masalasiga e’tibor qaratadi.

Mutafakkir fikricha mag‘lub bo‘lgan xalqlar g‘olib xalqlarning madaniyatini qabul qilishga moyil bo'lishadi.mag‘lub bo‘lgan xalq g‘olib xalqni nafaqat siyosiy jihatdan, balki madaniy jihatdan ham namuna sifatida namoyon qiladi. mag’’ublar o‘z urf-odatlari, kasb-hunarlari va kiyinishi, odob-axloq normalarini tark etib, g‘oliblarga tahdid qilishga harakat qiladilar.

Bunday holat va ularning milliy-madaniy zaiflashuviga va oxir-oqibat inqirozga yuz tutishiga zamin yasaydi.

Mutafakkir asarining keying boblarini davlat, hokimiyat, siyosiy tuzilmalar masalasiga qaratadi. Ibn Xaldun o‘z davridagi jamiyatning siyosiy shakllanishi, davlatchilikning yuzaga kelishi, rivojlanishi va inqirozga yuz tutishi jarayonini tabiiy va siklga o‘xshash harakat sifatida ta’riflaydi. Uningcha har qanday hokimyatning yuzaga kelishi xalqning ichki hamjihatligi, birdamligi ya’ni asabbiyaga bevosita bog‘liq. Bunday salohiyat davlatchilikning boshlang‘ich bosqichida asosiy tayanch vazifasini o‘taydi.

Mutafakkir yana shu narsaga chuqur urg‘u berib ta’kidlaydiki, agar jamiyatda jamoaviy birdamlik mavjud bo‘lmasa, hokimiyat barpo etishning hojati yo‘q. Faqatgina muvaqqat barqaror siyosiy tuzilmalar shakllangan taqdirdagina, bu birdamlikning o‘rnini shaxsiy obro‘, institutsional olimlar va merosiy huquqlar egallashi mumkin.

Mutafakkir siyosiy tuzilmalarining bardavomligini ta’minlovchi boshqa muhim omil sifatida ma’naviy qadriyatlar, din e’tiqod va adolat tushunchalariga chuqur urg‘u bergan. Chunki aynan hokimyatning uzoq umrli bo‘lishi jamoaviy birdamlik bilan brga ma’naviy poydevorga ham tayanadi. Uningcha davlatning kuchi va qudrati aholining soni boylik va farovonlikka bog‘liqdir. Davlat va hokimiyat faol ijtimoiy birdamlik sherikchilik munosabatlarning xosilasidir aholining boyish manbayini ishlab chiqarish xunarmandchilik, dehqonchilik, bozor va savdo munosabatlarini tashkil etadi. Shuningdek mutafakkir fikriga ko‘ra fuqarolarning boyligi davlatning boyligiga bevosita bog‘liq ekanligini davlatning boyligi esa fuqarolarning samarali mehnat qilish qobilyatiga va aholi sonining ko‘pligiga bog‘liq ekanligini isbotlab berganligi bilan ham muhimdir.

Muxtasar qilib aytganda, buyuk mutafakkir ilgari surgan g‘oyalar hozirgi globallashuv sharoitida ham juda dolzarb bo‘lib madaniyatlararo munosabatlarning tabiiy va muqarrar jarayon sifatidagi rolining ular o‘rtasidagi muloqotni to‘g‘ri tashkil etishda hamda svilizatsiyalar o‘rtasidagi munosabatlarni muvozanatli rivojlantirishida muhim manba bo‘lib hizmat qiladi. Ayniqsa ulaning ilg‘or g‘oyalaridan hozirgi yangilanayotgan jamiyat va davlat boshqaruvida ishlarimizni yuksak ahloqiy poklik ruhida komil inson sifatida tarbiyalashda foydalanish ma’naviy kamolotimizning yana ham takomillashuvida imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibn Khaldon, Wall Ad-Din 'Abd-Ar-Rahman. Muqaddimah. Prolegomenes d'Ebn-Khaldoun. Texte Arabe par E. Quatremere. Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliotheque Imperiale (Academie des Inscriptions et Belles-Lettres), vols. XVI-XVIII. –Paris, 1858. pp. 33-54.
2. Бациева С.М. Историко-социологический трактат Ибн Халдуна «Мукаддима» / С.М. Бациева. - М., 1965. – 223 с.
3. de Slane, Autobiographie d'Ibn Khaldoun. –Paris: Journal asiatique, 4 ser., 1844, pp. 5-60;
4. M.A. Enan, Ibn Khaldun: his life and work, –Lahore: Kashmiri Bazar, 1946, p. 73;
5. Бартольд В.В. Ислам и культура мусульманства, –Москва: МГТУ, 1992, –С. 54;
6. Иванов Н. А. «Китаб -аль -Ибар» Ибн Халдуна как источник по истории стран Северной Африки в XIV веке // Арабский сборник. –Москва:, 1959. -С 3-45;
7. Игнатенко А.А. Ибн Хальдун. –Москва: Мысль, 1980, –С. 20-65;

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO UYG‘UNLIKNI SHAKLLANTIRISHDA “SOKIN MULOQOT” FENOMENI: SUKUT, NOVERBAL ISHORALAR VA RAQAMLI ETIKETNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Gulboyev Akbar Tuxytayevich
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti, p.f.n
akbargulboyev01@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini shakllantirishning nisbatan kam o‘rganilgan jihati — “sokin muloqot” fenomeni tahlil qilinadi. Maqolada “sokin muloqot” tushunchasining pedagogik mazmuni, uning madaniyatlararo uyg‘unlikdagi vazifalari, raqamli ta’lim sharoitidagi ko‘rinishlari va o‘qituvchi faoliyatida qo‘llash imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo munosabatlar, zamonaviy ta’lim, sokin muloqot, sukut madaniyati, noverbal kommunikatsiya, raqamli etiket, empatiya, pedagogik muhit, ta’limda uyg‘unlik.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayoni tobora ochiq, ko‘p qirrali va madaniyatlararo xususiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bir sinf yoki bir auditoriyada turli millat, til, diniy qarash, urf-odat, qadriyat va ijtimoiy tajribaga ega bo‘lgan o‘quvchi-talabalar birgalikda tahsil olmoqda. Bu holat ta’lim tizimi oldiga faqat bilim berish vazifasini emas, balki madaniyatlararo muvozanat, o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va ijtimoiy hamjihatlikni shakllantirish vazifasini ham qo‘ymoqda.

Madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi deganda turli madaniyat vakillarining bir-birini tushunishi, hurmat qilishi, ijtimoiy hamkorlik qila olishi va umumiy maqsad yo‘lida tinch, samarali aloqaga kirishishi tushuniladi. Bunday uyg‘unlik tasodifan yuzaga kelmaydi. U ta’lim muhitida izchil tarbiyaviy ish, pedagogik sezgirlik, kommunikativ madaniyat va insoniy munosabatlar orqali shakllanadi.

Muloqot insonlar o‘rtasidagi fikr, his-tuyg‘u, qadriyat va tajriba almashinuvi jarayonidir. U faqat so‘zlar bilan chegaralanmaydi. Inson ba’zan jim turib ham o‘z munosabatini bildiradi. Ba’zan sukut rozilik, ba’zan hurmat, ba’zan noqulaylik, ba’zan esa norozilik belgisi bo‘lishi mumkin. Demak, sukut ham ma’no tashuvchi ijtimoiy hodisadir.

Pedagogik jarayonda “sokin muloqot” ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘qituvchi o‘quvchi yoki talabaning har bir javobini, sukutini, mimikasini, ishtirok darajasini, nigohini va hissiy holatini kuzatadi. Ba’zi o‘quvchilar darsda faol gapiradi, savol beradi, munozaraga kirishadi. Boshqalar esa kamgap bo‘ladi, lekin ichki faol fikrlash jarayonida ishtirok etadi. Agar o‘qituvchi kamgaplikni faqat bilimsizlik yoki qiziqmaslik deb baholasa, u madaniy xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin. Chunki ayrim madaniyatlarda kattalar oldida ko‘p gapirmaslik, o‘qituvchining so‘zini bo‘lmaslik, o‘z fikrini ehtiyotkorlik bilan bildirish tarbiya belgisi sifatida qabul qilinadi.

“Sokin muloqot”ning yana bir muhim jihati shundaki, u ta’lim muhitida ruhiy xavfsizlikni shakllantiradi. Agar o‘quvchi o‘z fikrini aytishga majburlanmasdan, lekin fikr bildirishga rag‘batlantirilsa, u o‘zini hurmat qilingan shaxs sifatida his qiladi. Aksincha, agar o‘quvchi sukut saqlagani uchun kamsitilsa, uning madaniy yoki shaxsiy xususiyatlari noto‘g‘ri talqin qilinsa, bu ta’lim muhitida ichki begonalashuvga olib kelishi mumkin.

Sukut har bir madaniyatda bir xil ma’noni anglatmaydi. Ba’zi madaniyatlarda suhbat paytida tez javob berish, fikrni ochiq aytish va bahsga kirishish faollik belgisi hisoblanadi. Boshqa madaniyatlarda esa o‘ylab javob berish, suhbatdoshga hurmat yuzasidan sukut saqlash yoki ortiqcha gapirmaslik odob belgisi sifatida qaraladi. Ta’lim muhitida ana shu farqlarni hisobga olmaslik turli tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, xalqaro guruhda tahsil olayotgan talaba o‘qituvchi savol berganda darhol javob bermasligi mumkin. Bunday vaziyatda o‘qituvchi uni mavzuni bilmaydi, deb o‘ylashi ehtimoldan xoli emas. Ammo aslida talaba javobni puxta o‘ylayotgan, xato gapirib qo‘yishdan ehtiyot bo‘layotgan yoki o‘z madaniyatida ustoz oldida shoshmasdan gapirish odobliroq deb hisoblayotgan bo‘lishi mumkin. Demak, sukutning tashqi ko‘rinishi bir xil bo‘lsa-da, uning ichki sabablari turlicha bo‘lishi mumkin.

Madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash uchun o‘qituvchi sukutni faqat passivlik sifatida emas, balki ehtimoliy ma’nolar majmuasi sifatida ko‘ra olishi zarur. Bu yondashuv o‘quvchilarni adolatli baholashga, ularning ruhiy holatini to‘g‘ri tushunishga va dars jarayonida hamma uchun qulay kommunikativ muhit yaratishga yordam beradi.

Sukutning ijobiy pedagogik imkoniyatlari ham mavjud. Darsda qisqa “fikrlash sukuti” berilishi o‘quvchilarning chuqurroq o‘ylashiga, o‘z fikrini tartibga solishiga va shoshilinch javoblardan qochishiga yordam beradi. Ayniqsa, turli til va madaniyat vakillari qatnashayotgan guruhlarda bunday usul muhimdir. Chunki ayrim o‘quvchilar ona tilida emas, ikkinchi yoki uchinchi tilda fikr bildirishga majbur bo‘ladi. Ularga vaqt berish ularning intellektual imkoniyatini to‘liqroq namoyon etishiga sharoit yaratadi.

Ta’lim jarayonida noverbal kommunikatsiya — yuz ifodasi, tana holati, qo‘l harakati, masofa saqlash, nigoh, ovoz ohangi, bosh irg‘ash kabi belgilar muhim axborot manbayidir. Bular ba’zan so‘zlardan ham kuchliroq ta’sir qiladi. O‘qituvchining jilmayishi, o‘quvchiga e’tibor bilan qarashi, bosh irg‘ab tinglashi yoki muloyim ovozda murojaat qilishi o‘quvchida ishonch uyg‘otadi. Aksincha, sovuq nigoh, keskin ohang, beparvo tana holati yoki yuzdagi norozilik ifodasi o‘quvchini muloqotdan chetlashtirishi mumkin.

Biroq noverbal ishoralar ham madaniy jihatdan turlicha talqin qilinadi. Masalan, ayrim madaniyatlarda ko‘zga tik qarash ishonch va samimiylik belgisi bo‘lsa, boshqa madaniyatlarda kattaga yoki ustozga tik qarash odobsizlik sifatida qabul qilinishi mumkin. Ba’zi jamiyatlarda kulimsirash do‘stona munosabat belgisi bo‘lsa, boshqa holatlarda u noqulaylikni yashirish yoki keskinlikni yumshatish vositasi bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi noverbal belgilarni baholashda ehtiyotkor bo‘lishi lozim.

Noverbal kommunikatsiya ayniqsa boshlang‘ich ta’lim, til o‘rgatish, tibbiy ta’lim, pedagogika, psixologiya va xalqaro guruhlar bilan ishlash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Chunki bu sohalarda insoniy aloqa, ishonch va hissiy muvozanat bilimning o‘zlashtirilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy ta’lim faqat an’anaviy sinf yoki auditoriya bilan chegaralanmaydi. Onlayn darslar, masofaviy platformalar, elektron kundaliklar, guruh chatlari, videokonferensiyalar, forumlar va ta’lim ilovalari yangi kommunikativ muhitni shakllantirmoqda. Bu muhitda ham madaniyatlararo munosabatlar o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Raqamli ta’limda “sokin muloqot” quyidagi holatlarda ko‘rinadi: xabarga kech javob berish, kamerani yoqmaslik, mikrofonni o‘chirib turish, emoji ishlatish yoki ishlatmaslik, qisqa javob yozish, rasmiy yoki norasmiy uslubda murojaat qilish, guruh chatida faol yoki passiv bo‘lish, onlayn darsda jim qatnashish. Ushbu holatlarning barchasi madaniy, texnik, psixologik yoki shaxsiy sabablarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, ayrim talabalar kamerani yoqmaslikni hurmatsizlik emas, balki uy sharoiti, internet sifati, shaxsiy noqulaylik yoki madaniy tortinchoqlik sababli tanlashi mumkin. Ba’zi talabalar chatda qisqa yozadi, chunki ular tilni mukammal bilmaydi yoki xato qilishdan cho‘chiydi. Boshqalar esa emoji ishlatishni samimiylik belgisi deb biladi, ayrimlar esa buni rasmiy ta’lim muloqotiga mos emas deb hisoblaydi. Demak, raqamli muhitdagi har bir belgi ham madaniy talqinga ega.

Shu bois zamonaviy ta’limda raqamli etiketni shakllantirish zarur. Raqamli etiket — bu onlayn muloqotda hurmat, aniqlik, mas’uliyat va madaniy sezgirlikka asoslangan xulq-atvor qoidalaridir. U quyidagi tamoyillarni o‘z ichiga oladi: xabarlarga muloyim javob berish, suhbatdoshni kamsitmaslik, yozma nutqda keskin ohangdan qochish, madaniy farqlarni hurmat qilish, kech javob berilgan holatlarni darhol salbiy talqin qilmaslik, onlayn bahslarda odobni saqlash va shaxsiy chegaralarga rioya qilish.

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki onlayn muloqot madaniyatini boshqaruvchi moderator vazifasini ham bajaradi. U guruh chatida hurmatli murojaat shaklini belgilashi, talabalarni fikr bildirishga rag‘batlantirishi, kamsituvchi hazil yoki stereotiplarga yo‘l qo‘ymasligi, turli madaniyat vakillari uchun qulay muloqot maydoni yaratishi lozim.

Madaniyatlararo muhitda o‘quvchi-talabalarning faolligini baholashda faqat og‘zaki nutqqa tayanish yetarli emas. Ba’zi o‘quvchilar o‘z fikrini og‘zaki bayon qilishdan ko‘ra yozma tarzda, kichik guruh muhokamasida, loyiha ishi orqali yoki mustaqil tahliliy topshiriqlarda yaxshiroq namoyon etadi. Shu sababli ta’lim jarayonida ishtirok va faollik tushunchasiga kengroq yondashish lozim. Bu esa turli xarakter, til va madaniy tajribaga ega bo‘lgan o‘quvchilarning imkoniyatlarini adolatliroq baholashga xizmat qiladi.

Raqamli ta’lim sharoitida esa o‘zaro hurmatga asoslangan onlayn muloqot madaniyatini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Guruh chatlari, masofaviy darslar va elektron platformalarda yozishmalar aniq, muloyim va madaniy jihatdan ehtiyotkor bo‘lishi kerak. Xabarlarda keskin ohangdan qochish, milliy yoki madaniy stereotiplarni tarqatmaslik, boshqalarning fikrini bo‘lmaslik, kech javob berilgan holatlarni darhol salbiy baholamaslik kabi odatlar sog‘lom raqamli muhitni yuzaga keltiradi.

Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini ta’minlash bugungi pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon faqat til o‘rgatish, xalqaro hamkorlik yoki madaniy tadbirlar bilan cheklanmaydi. U kundalik dars jarayonidagi mayda, ammo ta’sirchan kommunikativ holatlar orqali ham shakllanadi. Ana shunday holatlardan biri — “sokin muloqot” fenomenidir.

“Sokin muloqot” sukut, tinglash, noverbal ishoralar, mimika, nigoh, emotsional muvozanat va raqamli etiket kabi unsurlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu unsurlar madaniyatlararo muhitda o‘zaro hurmat, ishonch va psixologik xavfsizlikni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Chunki ta’lim jarayonida insonlar nafaqat so‘zlar orqali, balki sukut, qarash, ohang, yozish uslubi va tinglash madaniyati orqali ham bir-biriga ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli ta’lim sharoitida esa “sokin muloqot” yangi shakllarga ega bo‘lmoqda. Onlayn darsda jim qatnashish, kamerani yoqmaslik, xabarga kech javob berish yoki yozma muloqotdagi ohang ham madaniyatlararo munosabatlarga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli raqamli etiket zamonaviy ta’limning ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi zarur.

Umuman olganda, madaniyatlararo uyg‘unlik katta shiorlar bilan emas, balki kundalik ta’lim jarayonidagi mayda, samimiy va insoniy munosabatlar orqali shakllanadi. O‘qituvchining muloyim nigohi, tinglashga tayyorligi, sukutni hurmat qilishi, farqlarni qadrlashi va har bir o‘quvchini eshita olishi zamonaviy ta’lim muhitida haqiqiy taraqqiyot belgilaridan biridir. Shu ma’noda “sokin muloqot” madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini ta’minlovchi nozik, ammo kuchli pedagogik vosita sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmanova Sh., Rixsiyeva G. Madaniyatlararo muloqot. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2017. – 135 b.

2. Юсупова Ф.М. Маданиятлараро мулоқотни ўқитишнинг ўзига хос методик-дидактик хусусиятлари // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Т. 2, № 8. – Б. 308–317.

3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учебное пособие. – М.: Слово, 2000. – 624 с.

4. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. Учебное пособие. – М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.

5. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.

6. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

7. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 376 с.

8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

TALABALARDA OILAVIY QADRIYATLARGA IJOBIY MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Hakimova Nargiza Supxonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Hamdamova Sitora Rustam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirishning pedagogik asoslari, zamonaviy ta'lim sharoitida ushbu jarayonni samarali tashkil etish yo'llari hamda innovatsion metodlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Oila pedagogikasi, oilaviy qadriyatlar, talaba shaxsi, ma'naviy tarbiya, pedagogik asoslar, innovatsion metodlar, ijtimoiylashuv

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К СЕМЕЙНЫМ ЦЕННОСТЯМ У СТУДЕНТОВ

Хакимова Наргиза Сурхоновна
доцент Бухарского государственного педагогического института,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
Хамдамова Ситора Рустам кизи
базовый докторант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические основы формирования положительного отношения студентов к семейным ценностям, а также эффективные способы организации данного процесса в современных условиях образования и значение инновационных методов.

Ключевые слова: Семейная педагогика, семейные ценности, личность студента, нравственное воспитание, педагогические основы, инновационные методы, социализация.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING A POSITIVE ATTITUDE TOWARDS FAMILY VALUES AMONG STUDENTS

Hakimova Nargiza Surkhanovna
Associate Professor, Bukhara State Pedagogical Institute,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Hamdamova Sitora Rustam qizi
Basic Doctoral Student, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the pedagogical foundations of forming a positive attitude towards family values among students, as well as effective ways of organizing this process in modern educational conditions and the importance of innovative methods.

Keywords: Family pedagogy, family values, student personality, moral education, pedagogical foundations, innovative methods, socialization.

Kirish: Zamonaviy jamiyatda yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, ularning qadriyatlar tizimini shakllantirish eng muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchaygan sharoitda oilaviy qadriyatlarning mazmuni va ahamiyati yangi ijtimoiy kontekstda qayta ko'rib chiqilmoqda. Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish ularning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Oila shaxsning birinchi ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda axloqiy me'yorlar, hurmat, mas'uliyat

va mehr-oqibat kabi fazilatlar shakllanadi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida bu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Asosiy qism: Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish pedagogik jarayonning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayon faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki amaliy faoliyat, shaxsiy tajriba va ijtimoiy muloqot orqali amalga oshirilishi lozim. Bugungi kunda yoshlar ongiga ta’sir etuvchi omillar ko‘payib bormoqda. Global axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlar va zamonaviy madaniyat ta’siri natijasida an’anaviy oilaviy qadriyatlar ayrim hollarda ikkinchi darajaga tushib qolmoqda. Bu esa pedagogik jarayonda yangicha yondashuvlarni talab etadi. Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirishda interaktiv va innovatsion metodlar muhim o‘rin tutadi. Muammoli vaziyatlar tahlili, debatlar, guruhli ishlash va rolli o‘yinlar orqali talabalar real hayotiy holatlarni chuqurroq anglaydi va o‘z qarashlarini mustahkamlaydi. Bu metodlar ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ijtimoiy mas’uliyat hissini ham kuchaytiradi. Shuningdek, oila pedagogikasini psixologiya, sotsiologiya va etika fanlari bilan uyg‘unlashtirish ta’lim samaradorligini oshiradi. Bu integrativ yondashuv talabalarga oilaviy munosabatlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Multimedia materiallari, onlayn platformalar va interaktiv darslar talabalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Bu esa oilaviy qadriyatlarni zamonaviy formatda singdirishga xizmat qiladi. Amaliy mashg‘ulotlar va treninglar orqali talabalar real hayotga yaqin vaziyatlarda o‘zini tutish, qaror qabul qilish va ijtimoiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon ularning kelajakdagi oilaviy hayotga tayyorgarligini oshiradi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi ham muhim ahamiyatga ega. Talabalarda milliy urf-odatlar, oilaviy an’analar bilan birga global qadriyatlar — bag‘rikenglik, inson huquqlari va tenglik tushunchalari ham shakllantirilishi lozim. Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayoni murakkab pedagogik hodisa bo‘lib, u shaxsning axloqiy dunyoqarashi, ijtimoiy tajribasi va tarbiyaviy muhit bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu jarayonda oila pedagogikasi fani nazariy asos sifatida xizmat qilib, talabalarning oilaga bo‘lgan munosabatini ongli ravishda shakllantirishga yordam beradi. Oila nafaqat biologik yoki ijtimoiy institut, balki shaxsning ma’naviy kamolotini belgilovchi asosiy tarbiya maskani sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim muhitida yoshlar ongiga turli axborot oqimlari, global madaniyat elementlari va virtual muhit kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu holat ba’zi hollarda an’anaviy oilaviy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida mustaqil hayotga tayyorlik, oilaviy mas’uliyatni anglash va ota-ona qadriyatlarini qadrlash darajasi turlicha namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli pedagogik jarayonni faqat nazariy bilim berish bilan cheklab bo‘lmaydi, balki uni shaxsiy tajriba va amaliy faoliyat bilan boyitish zarur.

Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirishda pedagogik jarayonning psixologik asoslariga ham e’tibor qaratish muhimdir. Har bir talabaning oilaviy muhiti, tarbiya tajribasi va individual xususiyatlari turlicha bo‘lgani uchun, yondashuv ham differensial bo‘lishi lozim. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim prinsipi asosida har bir talabaning ichki motivatsiyasini rivojlantirish orqali oilaviy qadriyatlarga ongli munosabat shakllantiriladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ushbu jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, muammoli ta’lim texnologiyasi orqali talabalar oilaviy hayotda uchraydigan real vaziyatlarni tahlil qiladi va mustaqil xulosa chiqaradi. Keys-stadi metodida esa ular konkret oilaviy muammolar ustida ishlash orqali yechim topish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bunday yondashuvlar talabalarning nafaqat bilimini, balki ularning hayotiy kompetensiyalarini ham shakllantiradi. Shuningdek, guruhli ishlash va hamkorlikka asoslangan metodlar talabalarda muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Bu jarayonda ular o‘z fikrini asoslash, boshqalarni tinglash va jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Bu esa kelajakdagi oilaviy hayotda ham muhim ijtimoiy kompetensiya hisoblanadi.

Oila pedagogikasi fanini o‘qitishda integrativ yondashuv alohida ahamiyatga ega. Psixologiya fanining oilaviy munosabatlarga oid bilimlari, sotsiologiyaning ijtimoiy institutlar haqidagi qarashlari hamda etikaning axloqiy me’yorlari birgalikda talabalarda keng va tizimli

dunyoqarashni shakllantiradi. Bu integratsiya orqali talabalar oilaviy qadriyatlarni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki hayotiy zarurat sifatida anglay boshlaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Video darslar, interaktiv platformalar va raqamli resurslar orqali oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish talabalarning qiziqishini oshiradi. Vizual va audiovizual materiallar orqali berilgan ma’lumotlar an’anaviy ma’ruzalarga nisbatan samaraliroq qabul qilinadi. Bundan tashqari, amaliy mashg‘ulotlar va treninglar talabalarning hayotiy tajribasini boyitadi. Bunday mashg‘ulotlarda ular turli rollarni bajaradi, oilaviy vaziyatlarni modellashtiradi va muammoli holatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rganadi. Bu esa ularning kelajakdagi oilaviy hayotga psixologik tayyorgarligini oshiradi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash ham muhim pedagogik vazifalardan biridir. Milliy urf-odatlar, an’analar va oilaviy qadriyatlar yoshlar ongiga singdirilishi bilan birga, zamonaviy demokratik jamiyat tamoyillari ham o‘rgatilishi lozim. Bu esa talabalarda madaniy bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. O‘tkazilgan pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarda oilaviy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabatni sezilarli darajada kuchaytiradi. Ular oilaning jamiyatdagi o‘rnini chuqurroq anglaydi, kelajakdagi oilaviy hayotga mas’uliyat bilan qaray boshlaydi.

Xulosa: Talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki oilaviy qadriyatlar shaxsning ma’naviy-axloqiy shakllanishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va kelajakdagi hayotiy pozitsiyasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu nuqtai nazardan, oila pedagogikasi fani bu jarayonni ilmiy asosda tashkil etishda muhim nazariy va amaliy baza bo‘lib xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirish faqat an’anaviy ma’ruza usullari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Zamonaviy ta’lim sharoitida interaktiv, innovatsion va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlardan foydalanish ushbu jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, keys-stadi, guruhli ishlash, debat va rolli o‘yinlar talabalarning faolligini kuchaytiradi hamda ularni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Shuningdek, pedagogik jarayonda psixologik yondashuvlarni hisobga olish muhimdir. Har bir talabaning oilaviy muhiti va shaxsiy tajribasi turlicha bo‘lganligi sababli, ta’lim jarayoni individual xususiyatlarga moslashtirilishi lozim. Bu esa talabalarda oilaviy qadriyatlarga nisbatan ongli, barqaror va ichki motivatsiyaga asoslangan munosabat shakllanishiga olib keladi. Integrativ yondashuv ham muhim natija beradi. Oila pedagogikasini psixologiya, sotsiologiya va etika fanlari bilan uyg‘unlashtirish talabalarda oilaviy munosabatlarni keng va chuqur anglash imkonini yaratadi. Natijada ular oilani faqat ijtimoiy institut sifatida emas, balki ma’naviy va axloqiy qadriyatlar markazi sifatida qabul qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi. Multimedia vositalari, raqamli platformalar va vizual materiallar orqali oilaviy qadriyatlarni yetkazish talabalarning qiziqishini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar va pedagogik kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarda oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Bu esa ularning nafaqat bilim darajasini, balki ma’naviy-axloqiy rivojlanishini ham ta’minlaydi hamda kelajakda mustahkam oila qurishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF–158-son Farmoni, 2023 yil 11 sentabr.
2. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Qodirov A., Mahkamov M. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

5. Azizxo‘jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: TDPU, 2019.
6. Hasanboyeva O., Sodiqova D. *Oila pedagogikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Pedagogika. Darslik / Tahrir hay’ati. Toshkent: Noshir, 2022.
8. G‘oziyev E.G. *Psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
9. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris, 2017.
10. UNESCO. *Family and Education in Modern Society*. Paris, 2020.

MILLIY QADRIYATLAR VA MA’NAVIYAT UYG‘UNLIGI: JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSIY OMILI

Davronov I.E.
BuxDPI dotsenti.p.f.f.d.(PhD)
Jabborova A.H.
BuxDPI 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy qadriyatlar va ma’naviyatning o‘zaro uzviy bog‘liqligi hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot davomida milliy qadriyatlarning shakllanish manbalari, ularning tarixiy ildizlari va zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, ma’naviyat tushunchasining mazmun-mohiyati, uning shaxs kamoloti va ijtimoiy taraqqiyotga ta’siri yoritiladi. Maqolada milliy qadriyatlar va ma’naviyat uyg‘unligi jamiyat barqarorligi, ijtimoiy birdamlik hamda yosh avlodni tarbiyalashda muhim omil ekani asoslab beriladi. Muallif tomonidan globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni asrash, ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirish va ularni ta’lim-tarbiya tizimiga samarali integratsiya qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar:milliy qadriyatlar, ma’naviyat, jamiyat taraqqiyoti, milliy o‘zlik, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy barqarorlik, globallashuv, madaniy meros, yoshlar tarbiyasi, qadriyatlar tizimi, milliy ong, ma’naviy yuksalish

Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyotini ta’minlash, milliy o‘zlikni asrash va ma’naviy barqarorlikni mustahkamlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Har bir xalqning taraqqiyoti, avvalo, uning boy milliy qadriyatlari va yuksak ma’naviyatiga tayanadi. Zero, milliy qadriyatlar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari, madaniy merosi hamda hayot tarzini o‘zida mujassam etgan muhim omil bo‘lsa, ma’naviyat insonning ichki dunyosi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy ongini shakllantiruvchi asosiy kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Milliy qadriyatlar va ma’naviyatning uyg‘unligi jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Ular o‘zaro bog‘liq holda inson kamoloti, ijtimoiy munosabatlar takomillashuvi hamda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, mazkur masalani ilmiy asosda o‘rganish, uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Mazkur maqolaning maqsadi milliy qadriyatlar va ma’naviyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berish, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, tadqiqotda globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni asrash va ma’naviyatni yuksaltirishning dolzarb yo‘nalishlari ham yoritiladi.

Milliy qadriyatlar har bir xalqning asrlar davomida shakllangan tarixiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari, axloqiy me’yorlari va madaniy merosini o‘zida mujassam etadi. Ular jamiyat hayotining barcha jabhalarida, xususan, ijtimoiy munosabatlar, ta’lim-tarbiya, oilaviy qadriyatlar hamda shaxs kamolotida muhim o‘rin tutadi. Milliy qadriyatlar orqali inson o‘zligini anglaydi, milliy identitetini shakllantiradi va jamiyatda o‘z o‘rnini topadi. Ma’naviyat esa insonning ichki dunyosini boyituvchi, uning axloqiy qarashlari, e’tiqodi, dunyoqarashi va hayotiy tamoyillarini belgilovchi muhim omildir. Yuksak ma’naviyat jamiyatda sog‘lom muhitni shakllantirish, ijtimoiy adolatni ta’minlash va insonlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois, ma’naviyat va milliy qadriyatlar bir-birini to‘ldiruvchi, o‘zaro bog‘liq

tushunchalar sifatida namoyon bo‘ladi. Milliy qadriyatlar va ma’naviyat uyg‘unligi, avvalo, yosh avlod tarbiyasida yaqqol namoyon bo‘ladi. Oila, ta’lim muassasalari va jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari orqali yoshlar ongiga milliy qadriyatlarni singdirish, ularda vatanparvarlik, hurmat, mas’uliyat, halollik kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida barkamol, ma’naviy yetuk shaxsni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, turli madaniyatlararo ta’sirlar natijasida ayrim milliy qadriyatlar zaiflashishi yoki unutilib borishi mumkin. Shu sababli, milliy qadriyatlarni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish, ularni ta’lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish muhim vazifa hisoblanadi.

Bundan tashqari, jamiyat taraqqiyoti uchun milliy qadriyatlar va ma’naviyatni uyg‘un holda rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim. Bu borada ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish, madaniy merosni asrash, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish hamda milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, milliy qadriyatlar va ma’naviyat uyg‘unligi jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Ularning o‘zaro uyg‘un rivoji orqali nafaqat shaxs kamoloti, balki butun jamiyatning ma’naviy yuksalishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari to‘plami. – Toshkent, turli yillar.
3. Ma’naviyat asoslari (darslik). – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Milliy g‘oya va ma’naviyat asoslari (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MUSIQA SAN’ATI ORQALI TALABALARDA MADANIYATLARARO MULOQOT VA ESTETIK BAG‘RIKENGLIKNI SHAKLLANTIRISH

Fayzullayev Ermat Majidovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Musiqiy ta’lim kafedrasi dotsenti, p.f.n
fayzullayevermat655@gmail.com
Usmonov Ne’mat Bozorboy o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Magistratura 1-bosqich talabasi
nematusmonov587@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida musiqa san’ati orqali talabalarda madaniyatlararo muloqot, estetik did, bag‘rikenglik va ijtimoiy hamjihatlikni shakllantirish masalasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa san’ati, madaniyatlararo muloqot, zamonaviy ta’lim, estetik tarbiya, bag‘rikenglik, milliy musiqa, jahon musiqasi, talaba, pedagogik muhit.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida yosh avlodga faqat ilmiy bilim berish yetarli emas. Bugungi ta’lim tizimi talabalarni mustaqil fikrlaydigan, madaniyatli, ijtimoiy faol, boshqa insonlarning qarashlari va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qilishi zarur. Ayniqsa, globallashuv jarayonida turli millat, til, din, urf-odat va madaniyat vakillarining o‘zaro muloqoti kuchayib borayotgan bir davrda madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda.

Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda san’at, xususan, musiqa alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqa insonning hissiy olamiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. So‘z ba’zan tarjimaga muhtoj bo‘lishi mumkin, lekin kuy, ohang, ritm va ijro inson qalbiga tezroq yetib boradi. Shu sababli musiqa turli xalqlar o‘rtasida ruhiy yaqinlik, estetik anglash va madaniy hurmatni shakllantirishda kuchli tarbiyaviy vosita hisoblanadi.

Har bir xalqning musiqasi uning tarixi, hayot tarzi, orzu-umidlari, mehnati, urf-odati va ma’naviy dunyosini aks ettiradi. O‘zbek maqomlari, xalq qo‘shiqlari, laparlar, katta ashula, baxshichilik an’analari milliy madaniyatimizning boyligini namoyon etsa, boshqa xalqlarning musiqiy merosi ham ularning ruhiyati va estetik qarashlarini anglashga yordam beradi. Ta’lim jarayonida milliy va jahon musiqasi namunalaridan oqilona foydalanish talabalarda nafaqat musiqiy didni, balki madaniy ochiqlik va bag‘rikenglikni ham rivojlantiradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi zamonaviy ta’lim muhitida musiqa san’ati orqali talabalarda madaniyatlararo muloqot va estetik bag‘rikenglikni shakllantirishning pedagogik ahamiyatini yoritishdan iborat.

Musiqa inson tarbiyasida qadimdan muhim vosita bo‘lib kelgan. Ona allasi, xalq qo‘shiqlari, marosim kuy-qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari va mumtoz musiqa namunalarida xalqning hayotiy tajribasi, mehr-oqibati, ezgulik haqidagi qarashlari mujassam bo‘ladi. Shu sababli musiqa faqat tinglash yoki ijro etish faoliyati emas, balki inson qalbini tarbiyalovchi ma’naviy manbadir.

Ta’lim muhitida musiqa talabalarning estetik didini shakllantiradi. Estetik did esa insonning go‘zallikni anglash, qadrlash va undan ruhiy zavq olish qobiliyatidir. Musiqa tinglagan, uni tahlil qilgan va turli xalq kuy-qo‘shiqlarini solishtirgan talaba ohangdagi noziklikni, ijrodagi hissiyotni, matndagi mazmunni va madaniy ifodani tushuna boshlaydi. Bu jarayon uning hissiy dunyosini boyitadi.

Musiqaning yana bir muhim jihati shundaki, u insonda empatiya tuyg‘usini rivojlantiradi. Masalan, g‘amgin kuy tinglagan talaba boshqa insonning dardi yoki ichki kechinmasini his qilishga urinadi. Quvnoq xalq qo‘shig‘i esa unda hayotga ijobiy munosabat uyg‘otadi. Vatan, do‘stlik, ona, tinchlik va mehr haqidagi qo‘shiqlar esa ma’naviy tarbiyaga xizmat qiladi.

Musiqa jamoaviylikni ham rivojlantiradi. Xor bo‘lib kuylash, ansamblda ijro etish, musiqiy sahna ko‘rinishlari tayyorlash yoki guruhda qo‘shiq tahlil qilish jarayonida talabalar bir-birini tinglashga, hamkorlik qilishga, umumiy natija uchun mas’uliyatni his etishga o‘rganadi. Bu esa madaniyatlararo muloqot uchun ham zarur bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Madaniyatlararo muloqot turli madaniyat vakillarining bir-birini tushunishi, hurmat qilishi va umumiy qadriyatlar asosida aloqaga kirishishini anglatadi. Musiqa bu jarayonda tabiiy ko‘prik vazifasini bajaradi. Chunki har bir xalq musiqasida insoniyatga xos umumiy his-tuyg‘ular — quvonch, sog‘inch, muhabbat, iztirob, umid, vatanparvarlik va mehr aks etadi. Talabalar boshqa xalq musiqasini tinglaganida, ular o‘sha xalqning hayoti va ruhiyatiga yaqinlashadi. Masalan, biror xalqning lirik qo‘shig‘i orqali uning oilaga, sevgi va sadoqatga munosabati seziladi. Raqs musiqalari orqali esa xalqning quvonchi, harakati, bayramona kayfiyati va ijtimoiy faolligi namoyon bo‘ladi. Marosim qo‘shiqlari esa xalqning qadimiy urf-odatlari haqida tasavvur beradi. Musiqa madaniy farqlarni yumshoq qabul qilishga yordam beradi. Ayrim talabalar uchun boshqa xalqning kuy-ohangi dastlab noodatiy tuyulishi mumkin. Biroq o‘qituvchi bu musiqaning tarixi, ijro uslubi, mazmuni va madaniy ahamiyatini tushuntirsa, talabalar uni boshqacha qabul qila boshlaydi. Shu tariqa “begona” deb tuyulgan san’at namunasi asta-sekin qiziqarli va qadrlashga arzigulik madaniy hodisaga aylanadi.

Madaniyatlararo muloqotning muhim sharti — avvalo o‘z milliy madaniyatini anglashdir. O‘z madaniyatini qadrlamagan inson boshqa madaniyatni ham chuqur hurmat qilishi qiyin. Shu sababli ta’lim jarayonida talabalarga o‘zbek milliy musiqasi, xalq qo‘shiqlari, maqom san’ati, baxshichilik, dutor, tanbur, rubob, doira kabi cholg‘ularning tarbiyaviy ahamiyatini tushuntirish muhimdir.

O‘zbek musiqasi xalqimizning ma’naviy xotirasi, hayotiy tajribasi va estetik qarashlarini o‘zida aks ettiradi. Maqom san’atida falsafiylik, teranlik va ruhiy poklanish g‘oyalari kuchli ifodalangan. Xalq qo‘shiqlarida esa mehnat, mehr, sadoqat, ona yurtga muhabbat, oila, tabiat va insoniy munosabatlar kuylanadi. Bunday musiqiy meros talabalarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Milliy musiqa orqali talaba o‘z xalqining tarixiy xotirasi va ma’naviy boyligini his qiladi. Bu esa unda milliy g‘urur, o‘zlikni anglash va madaniy mas’uliyat tuyg‘usini rivojlantiradi. Ammo

bu jarayon boshqa madaniyatlarni inkor etish shaklida emas, balki o‘z madaniyatini anglagan holda boshqalarni ham hurmat qilish ruhida olib borilishi kerak.

Ta’lim jarayonida milliy va jahon musiqasini solishtirish samarali natija beradi. Masalan, o‘zbek xalq qo‘shiqlaridagi mavzular boshqa xalqlar qo‘shiqlaridagi mavzular bilan taqqoslanganda, talabalar insoniyat uchun umumiy bo‘lgan qadriyatlarni ko‘ra boshlaydi. Ona, vatan, sevgi, tinchlik, do‘stlik, mehnat kabi mavzular ko‘plab xalqlar musiqasida uchraydi. Bu esa xalqlar turlicha bo‘lsa-da, ularning insoniy orzu va tuyg‘ulari yaqin ekanini ko‘rsatadi.

Estetik bag‘rikenglik — bu insonning boshqa xalq yoki guruh san’atini, musiqiy didini, ijro uslubini va estetik qarashlarini hurmat bilan qabul qila olish qobiliyatidir. Bu tushuncha madaniyatlararo ta’limda juda muhimdir. Chunki har bir xalqning musiqasi o‘ziga xos ohang, ritm, tovush, ijro uslubi va hissiy ifodaga ega.

Ba’zan talabalar o‘ziga tanish bo‘lmagan musiqani “g‘alati”, “tushunarsiz” yoki “yoqimsiz” deb baholashi mumkin. Bunday holat ko‘pincha musiqaning mazmuni yoki madaniy konteksti yetarli tushunilmagani bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘qituvchi esa talabalarni shoshilinch hukm chiqarishga emas, balki tinglash, tahlil qilish va tushunishga yo‘naltirishi kerak.

Estetik bag‘rikenglik shakllangan talaba boshqa xalq musiqasini o‘z musiqasi bilan solishtirganda, uni past yoki yuqori qo‘ymaydi. Aksincha, har bir musiqiy asar o‘z madaniy muhitida ma’no va qadriyatga ega ekanini tushunadi. Bu yondashuv ta’lim muhitida madaniy hurmatni mustahkamlaydi.

Musiqa darslarida estetik bag‘rikenglikni rivojlantirish uchun turli xalq musiqalarini tinglash, ularning kelib chiqishi, ijro uslubi va tarbiyaviy mazmuni haqida suhbatlashish foydalidir. Bunda talabalar musiqani faqat “yoqdi” yoki “yoqmadi” deb baholamasdan, “bu asar qanday kayfiyat uyg‘otdi?”, “unda qaysi qadriyat aks etgan?”, “bu musiqaning o‘z xalq hayotidagi o‘rni qanday bo‘lishi mumkin?” kabi savollar asosida fikrlaydi.

Musiqa orqali madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda o‘qituvchi muhim shaxs hisoblanadi. U faqat musiqa haqida ma’lumot beruvchi emas, balki talabalarni tinglash, anglash, tahlil qilish va hurmat bilan munosabat bildirishga yo‘naltiruvchi pedagogdir.

O‘qituvchi darsda turli musiqiy namunalarni tanlashda ehtiyotkor va maqsadli bo‘lishi kerak. Tanlangan asarlar talabalar yoshiga, bilim darajasiga, dars maqsadiga va tarbiyaviy vazifalarga mos bo‘lishi lozim. Musiqa namunasi faqat tinglatib qo‘yilmasdan, uning mazmuni, tarixi, madaniy ahamiyati va hissiy ta’siri haqida suhbat tashkil etilishi kerak.

Dars jarayonida o‘qituvchi talabalarning fikrini hurmat bilan tinglashi muhim. Agar talaba biror musiqani tushunmasa yoki uni qabul qilishda qiynalsa, uni tanqid qilish emas, balki savollar orqali mushohada qilishga undash kerak. Masalan: “Sizga bu kuy nega noodatiy tuyuldi?”, “Undagi qaysi ohang yoki ritm sizga yangi bo‘ldi?”, “Bu asar qaysi kayfiyatni ifodalashi mumkin?” kabi savollar talabada tahliliy fikrlashni rivojlantiradi.

O‘qituvchi musiqani boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘rgatsa, natija yanada samarali bo‘ladi. Tarix darsida ma’lum davr musiqasi, adabiyot darsida she’r va qo‘shiq munosabati, ona tili darsida qo‘shiq matnining badiiy tili, geografiya darsida xalqlar musiqasi tarqalishi haqida suhbatlar tashkil etilishi mumkin. Bunday integratsion yondashuv talabalarda madaniyatga kengroq qarashni shakllantiradi.

Musiqa orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun darslarda turli amaliy usullardan foydalanish mumkin. Eng oddiy va samarali usullardan biri — “tinglash va tahlil qilish” mashg‘ulotidir. Bunda talabalar biror milliy yoki jahon musiqasi namunasini tinglaydi, undan olgan taassurotlarini aytadi, asarning kayfiyati, ritmi, ijro uslubi va mazmuni haqida fikr yuritadi.

Bugungi ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar musiqani o‘rganish va targ‘ib qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Onlayn platformalar, audio-video materiallar, elektron taqdimotlar, virtual konsertlar va raqamli arxivlar orqali talabalar turli xalq musiqalari bilan tanishish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Raqamli muhitda talabalar mustaqil ravishda musiqiy materiallar topishi, ularni tahlil qilishi va guruhda muhokama qilishi mumkin. Masalan, har bir talaba biror xalq musiqasi namunasi haqida qisqa taqdimot tayyorlab, uning tarixi, ijro uslubi va tarbiyaviy mazmunini tushuntirishi

mumkin. Bu jarayon nafaqat musiqiy bilimni, balki axborot bilan ishlash va madaniyatlararo fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Biroq raqamli muhitda ham madaniy hurmat qoidalariga rioya qilish zarur. Talabalar boshqa xalq musiqasi yoki ijro uslubi haqida yozganda masxara, kinoya yoki kamsituvchi iboralardan qochishi kerak. O‘qituvchi onlayn muhokamalarni kuzatib borishi, talabalarni xolis, muloyim va ilmiy asosli fikr bildirishga o‘rgatishi lozim.

Raqamli ta’limda “musiqiy portfolio” usulidan ham foydalanish mumkin. Talaba o‘zi tinglagan turli musiqiy asarlar, ulardan olgan taassurotlari, tahlillari va madaniy xulosalarini elektron shaklda jamlab boradi. Bu usul talabada muntazam refleksiya, estetik baholash va madaniyatlararo anglashni rivojlantiradi.

Zamonaviy ta’lim muhitida musiqa orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun darslarda milliy va jahon musiqasi namunalaridan uyg‘un foydalanish maqsadga muvofiq. Talabalar avvalo o‘z milliy musiqiy merosini chuqurroq anglab, so‘ng boshqa xalqlar musiqasi bilan tanishsa, ularda madaniy solishtirish va hurmat ko‘nikmalari tabiiy shakllanadi.

Musiqa tinglash jarayoni oddiy eshitish bilan cheklanmasligi kerak. Har bir musiqiy asar ustida suhbat, savol-javob, tahlil va xulosa tashkil etilganda uning tarbiyaviy ta’siri kuchayadi. Talabalarga asarni baholashdan oldin uni tushunishga harakat qilish, uning qaysi madaniy muhitda yaratilganini hisobga olish o‘rgatilishi zarur.

Darslarda talabalarni birgalikda ijodiy faoliyatga jalb etish ham foydalidir. Xor bo‘lib kuylash, kichik musiqiy sahna ko‘rinishlari tayyorlash, turli xalq qo‘shiqlari haqida taqdimot qilish yoki musiqiy loyihalarda ishtirok etish ularni hamkorlikka o‘rgatadi. Bunday faoliyat jarayonida talabalar bir-birining fikrini eshitadi, vazifalarni taqsimlaydi va umumiy natijaga erishish uchun harakat qiladi.

O‘qituvchi har doim musiqiy asarlarni tanlashda tarbiyaviy maqsadni hisobga olishi kerak. Tinchlik, do‘stlik, vatan, mehr, ota-ona, mehnat, insoniylik va hamjihatlik g‘oyalarini ifodalovchi musiqalar madaniyatlararo tarbiya uchun ayniqsa samaralidir.

Ta’lim muassasalarida musiqa orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishni faqat musiqa darsi bilan cheklab qo‘ymaslik lozim. Bu jarayon ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, adabiy kechalar, xalqaro kunlar, ijodiy tanlovlar va talabalar loyihalari orqali ham davom ettirilishi mumkin.

Shunday qilib, musiqa san’ati zamonaviy ta’limda faqat estetik zavq manbayi emas, balki madaniyatlararo muloqot, ijtimoiy hamjihatlik va insonparvarlik tarbiyasini kuchaytiruvchi samarali pedagogik vosita sifatida qaralishi lozim

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 284 b.
3. Ochilov M. Muallim – qalb me’mori. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001. – 432 b.
4. Abdullayev R. O‘zbek mumtoz musiqasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 184 b.
5. Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San’at, 2006. – 400 b.
6. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – 56 b.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA TA’LIM TIZIMIDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

N.T.Tosheva
Buxoro davlat pedagogika instituti professoriEmail: tosheva76@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada globallashuv jarayonining zamonaviy ta’lim tizimiga ta’siri hamda madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Jahon miqyosida integratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida turli millat, madaniyat va dunyoqarash vakillari o‘rtasidagi muloqotning ahamiyati ortib borayotgani yoritiladi. Shuningdek, ta’lim tizimida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda raqamli ta’lim vositalarining imkoniyatlari keng tahlil etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Globallashuv, ta’lim tizimi, madaniyatlararo kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, innovatsion ta’lim, tolerantlik, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, madaniyatlararo muloqot, integratsiya, global ta’lim.*

ISSUES OF DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCIES IN THE EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

N.T. Tosheva
Professor of Bukhara State Pedagogical Institute Email: tosheva76@mail.ru

Annotation: This article analyzes the impact of the globalization process on the modern education system and current issues in the development of intercultural competencies. It is highlighted that as a result of the intensification of integration processes on a global scale, the importance of dialogue between representatives of different nations, cultures, and worldviews is increasing. Additionally, the pedagogical foundations for forming intercultural communicative competence in the education system, innovative pedagogical technologies, and the capabilities of digital educational tools are extensively analyzed.

Keywords: Globalization, education system, intercultural competence, communicative competence, innovative education, tolerance, pedagogical technologies, digital education, intercultural communication, integration, global education.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Тошева Н.Т.
профессор Бухарского государственного педагогического института
Электронная почта: tosheva76@mail.ru

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние процесса глобализации на современную систему образования и актуальные вопросы развития межкультурных компетенций. Отмечается, что в результате активизации интеграционных процессов в глобальном масштабе возрастает значение диалога между представителями разных наций, культур и мировоззрений. Кроме того, широко анализируются педагогические основы формирования межкультурной коммуникативной компетентности в системе образования, инновационные педагогические технологии и возможности цифровых образовательных инструментов.*

Ключевые слова: *Глобализация, система образования, межкультурная компетентность, коммуникативная компетентность, инновационное образование, толерантность, педагогические технологии, цифровое образование, межкультурная коммуникация, интеграция, глобальное образование.*

XXI asrda globallashuv jarayonlari barcha sohalar qatori ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Dunyo mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ilmiy aloqalarning kengayishi natijasida insonlarning turli millat va madaniyat vakillari bilan hamkorlik qilish ehtiyoji ortib bormoqda. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchi va talabalarda madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir.

Madaniyatlararo kompetensiya – bu shaxsning boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning qadriyatlari va an’analarini hurmat qilish, turli ijtimoiy-madaniy muhitga moslasha olish qobiliyatidir. Bugungi kunda xalqaro ta’lim dasturlari, akademik almashinuvlar, xorijiy tillarni o‘rganish va raqamli kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi madaniyatlararo munosabatlarni yanada kuchaytirmoqda.

Ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat xorijiy tillarni o‘qitish jarayoni bilan bog‘liq, balki yoshlarni global dunyoqarash, tolerantlik va bag‘rikenglik ruhida tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy mehnat bozori raqobatbardosh, kommunikativ va ijtimoiy faol mutaxassislarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayoniga madaniyatlararo yondashuvlarni joriy etish dolzarb ilmiy va pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Globallashuv – bu mamlakatlar va xalqlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda axborot aloqalarining kuchayish jarayonidir. Mazkur jarayon ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatib, xalqaro standartlar, innovatsion metodlar va yangi pedagogik texnologiyalarning keng joriy etilishiga sabab bo‘lmoqda.

Bugungi kunda ta’lim faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki yoshlarni global jamiyatda yashash va ishlashga tayyorlash vazifasini ham bajaradi. Shu sababli o‘quv jarayonida:

- madaniyatlararo muloqot,
- xorijiy tillarni mukammal o‘rganish,
- xalqaro hamkorlik,
- raqamli savodxonlik,
- tolerantlik va bag‘rikenglik kabi kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonning rivojlangan davlatlari ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Chunki zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z kasbining bilimdoni, balki turli madaniyat vakillari bilan samarali ishlay oladigan shaxs bo‘lishi zarur.

Madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo‘lib, u bir nechta tarkibiy qismlardan iborat:

- kommunikativ kompetensiya;
- ijtimoiy-madaniy bilimlar;
- tolerantlik;
- empatiya;
- moslashuvchanlik;
- global fikrlash.

Ta’lim jarayonida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish muhimdir. Ta’lim jarayonida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi globallashuv davrida muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Turli millat, madaniyat, qadriyat va dunyoqarash egalari bilan samarali muloqot qila olish, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni shakllantirish zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan sanaladi. Shu sababli pedagogik jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion metodlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, interfaol ta’lim texnologiyalari madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Interfaol metodlar o‘quvchilarni faollikka undaydi, mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Insert”, “Case-study” kabi metodlar orqali talabalar turli ijtimoiy va madaniy vaziyatlarni tahlil qilishni o‘rganadilar. Bunday metodlar o‘quvchilarda empatiya, tolerantlik va kommunikativ madaniyatni rivojlantiradi.

Loyiha asosida o‘qitish texnologiyasi ham madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu metod orqali o‘quvchilar guruhlarda ishlash jarayonida bir-birining fikrini tinglash, kelishuvga erishish, mas’uliyatni taqsimlash kabi ko‘nikmalarni egallaydilar. Ayniqsa, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, ijtimoiy muammolar yoki madaniy merosga oid loyihalar ustida ishlash o‘quvchilarning madaniy ongini kengaytiradi va turli madaniyatlarga nisbatan hurmat hissini kuchaytiradi.

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalari ham bu jarayonda katta imkoniyat yaratadi. Elektron platformalar, virtual taqdimotlar, videodarslar, onlayn seminarlar va interaktiv dasturlar yordamida o‘quvchilar dunyo xalqlarining tarixi, san’ati, urf-odatlari va qadriyatlari haqida kengroq ma’lumotga ega bo‘ladilar. Vizual va audio materiallar esa ta’lim samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi.

Innovatsion metodlardan biri bo‘lgan muammoli ta’lim texnologiyasi ham madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bu metodda o‘quvchilarga turli hayotiy vaziyatlar yoki ijtimoiy muammolar taqdim etiladi va ular muammoning yechimini mustaqil ravishda izlaydilar. Natijada tahliliy fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijtimoiy mas’uliyat kabi sifatlar rivojlanadi.

Shuningdek, hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi orqali o‘quvchilar o‘zaro muloqot qilish, birgalikda qaror qabul qilish va jamoada ishlash tajribasini orttiradilar. Bu esa madaniyatlararo kommunikatsiyaning asosiy elementi bo‘lgan ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi.

Bugungi kunda STEAM ta’limi, gamifikatsiya, blended learning va mobil ta’lim kabi innovatsion yondashuvlar ham o‘quvchilarning ijodkorlik, hamkorlik va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, o‘yin texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda faol ishtirok va erkin fikrlash muhitini yaratadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish ta’lim jarayonida madaniyatlararo kompetensiyalarni samarali rivojlantirish imkonini beradi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy faollik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirib, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos yetuk shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Internet va raqamli platformalar orqali talabalar dunyoning turli mamlakatlaridagi tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Onlayn konferensiyalar, virtual almashinuv dasturlari va xalqaro vebinarlar madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish hamda o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali ta’lim jarayoni yanada interfaol, qulay va innovatsion shaklga ega bo‘lmoqda.

Raqamli texnologiyalarning asosiy vazifalaridan biri — axborotga tezkor va oson kirish imkoniyatini yaratishdir. Internet, elektron kutubxonalar, onlayn platformalar va multimedia vositalari yordamida o‘quvchilar kerakli ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida topishlari mumkin. Bu esa mustaqil ta’lim olish, izlanish olib borish va bilim doirasini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar interfaol metodlarni qo‘llash imkonini ham beradi. Masalan, elektron taqdimotlar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, test tizimlari va masofaviy ta’lim platformalari orqali darslar yanada qiziqarli va samarali tashkil etiladi. Vizual va audio materiallardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi hamda ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. Onlayn muloqot vositalari, videokonferensiyalar va ta’lim platformalari orqali bilim almashish jarayoni tezlashadi. Bu esa ayniqsa masofaviy ta’lim sharoitida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar individual yondashuvni amalga oshirish imkonini ham yaratadi. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va ehtiyojidan kelib chiqib, mos topshiriqlar va o‘quv

materiallarini taqdim etish mumkin. Natijada ta’limning samaradorligi ortadi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalaridan foydalana olish, raqamli savodxonlik va innovatsion fikrlash har bir mutaxassis uchun zarur kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining rivojlanishida katta o‘rin tutadi. Ular ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va o‘quvchilarni zamonaviy axborotlashgan jamiyatga tayyorlashga xizmat qiladi. Shu sababli ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Talabalar va o‘qituvchilar uchun xalqaro almashinuv dasturlari ham madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali shakli hisoblanadi. Bunday dasturlar orqali ishtirokchilar boshqa mamlakatlarning ta’lim tizimi, madaniyati va turmush tarzini bevosita o‘rganadilar. Akademik almashinuv dasturlari — bu talabalar, o‘qituvchilar, tadqiqotchilar va mutaxassislarning boshqa davlat yoki ta’lim muassasalarida ma’lum muddat davomida o‘qish, ilmiy izlanish olib borish, tajriba almashish va malaka oshirish imkoniyatini beruvchi xalqaro ta’lim dasturlaridir. Bunday dasturlar zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ta’lim sifati va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Akademik almashinuv dasturlarining asosiy maqsadi — ta’lim va ilm-fan sohasida xalqaro integratsiyani kuchaytirish, yoshlarning bilim va ko‘nikmalarini boyitish hamda turli madaniyatlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni rivojlantirishdan iborat. Ushbu dasturlar orqali ishtirokchilar xorijiy ta’lim tizimi, yangi pedagogik yondashuvlar va innovatsion tajribalar bilan yaqindan tanishadilar.

Bunday dasturlar talabalar uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Talabalar xorijiy oliy ta’lim muassasalarida o‘qish jarayonida yangi bilimlarni egallash, mustaqil fikrlash, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda xalqaro tajriba orttirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, ular boshqa xalqlarning madaniyati, qadriyatlari va urf-odatlari bilan tanishib, madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantiradilar.

O‘qituvchilar va ilmiy tadqiqotchilar uchun esa akademik almashinuv dasturlari ilmiy hamkorlikni kengaytirish, yangi tadqiqot metodlari bilan tanishish va kasbiy malakasini oshirishga yordam beradi. Xalqaro konferensiyalar, seminarlar va ilmiy loyihalarda ishtirok etish pedagoglarning ilmiy salohiyatini oshiradi hamda innovatsion g‘oyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishga imkon yaratadi.

Akademik almashinuv dasturlarining eng mashhur turlariga talabalar almashinuvi, professor-o‘qituvchilar almashinuvi, qisqa muddatli stajirovkalar, yozgi maktablar va xalqaro ilmiy loyihalar kiradi. Bugungi kunda dunyoda Erasmus+, Fulbright, DAAD, Mevlana, Chevening kabi ko‘plab xalqaro dasturlar faoliyat yuritmoqda. Ushbu dasturlar ta’lim sifati va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, akademik almashinuv dasturlari yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Chet elda yashash va ta’lim olish jarayoni ularda moslashuvchanlik, mustaqillik, mas’uliyat va global fikrlash kabi sifatlarni shakllantiradi. Bu esa kelajakda raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib yetishishlariga yordam beradi. Akademik almashinuv dasturlari ta’lim va ilm-fan rivojida muhim o‘rin tutadi. Ular xalqaro tajriba almashish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, zamonaviy bilim va innovatsiyalarni o‘zlashtirish hamda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu sababli bunday dasturlarni rivojlantirish va yoshlarni ularda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimini xalqaro standartlar asosida modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- xorijiy tillarni o‘qitishga katta e’tibor qaratilishi;
- xalqaro universitetlar filiallarining ochilishi;
- akademik mobillik dasturlarining kengayishi;

• raqamli ta’limning rivojlanishi madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlashda:

• kommunikativ yondashuv,

• innovatsion pedagogik texnologiyalar,

• xalqaro tajribalarni o‘rganish muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

Kelajakda ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish orqali yoshlarning xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida madaniyatlararo kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Turli millat va madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyati bugungi kunda har bir mutaxassis uchun muhim talabga aylanmoqda. Ta’lim tizimida madaniyatlararo yondashuvlarni keng joriy etish yoshlarni tolerantlik, bag‘rikenglik va global fikrlash ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim vositalari va xalqaro hamkorlik dasturlari mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali vositalari hisoblanadi. Shu bois, ta’lim muassasalarida madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan metodik va pedagogik ishlarni yanada takomillashtirish zarur. Bu esa kelajak avlodning xalqaro maydondagi muvaffaqiyati va jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ипполитова, Н.А. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность и классификация / Н.А. Ипполитова. – GeneralandProfessionalEducation, 2012. – С. 8–14.

2. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий / Г.К. Селевко. – Москва: Народное образование. – Т.1. – 2005.

3. Харламова, Н.С. Составляющие педагогического общения в условиях профессионально ориентированного обучения иностранным языкам (нелингвистическое направление подготовки) / Н.С. Харламова, И.Ю. Фролова // Вестн. МГЛУ. Образование и педагогические науки. – 2023. – Вып. 1 (846). – С. 39–42.

4. Бейзеров, В.А. Совершенствование образовательного процесса в магистратуре на основе компетентностного и модульного подходов / В.А. Бейзеров, В.Н. Дворак // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. Социальноэкономические и общественные науки. – 2021. – № 5 (128). – С. 9–13.

5. Андронникова, О. О. Методологические подходы к выделению универсальных компетенций, формируемых в воспитательном пространстве вуза / О. О. Андронникова, Н. С. Беззубова // Вестн. Кемер. гос. ун-та. – 2017. – №1. – С. 85–89.

6. Бутько, М.А. Иноязычная профессионально-ориентированная коммуникативная компетенция как компонент профессиональной компетентности будущих инженеровтехнологов / М.А. Бутько // Весці БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2020. – №1. – С. 60–63.

7. Арутюнова, Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова. – Лингвистический энциклопедический словарь (гл. ред. В. Н. Ярцева). – 2-е изд., доп. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 707 с.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYANING JAHON TA’LIM TIZIMIDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

Xudoyberdiyeva Sabinabonu
Erkinova Shaxrizoda
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
Pedagogika yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada globallashuv sharoitida jahon ta’lim tizimining transformatsiyasi hamda unda madaniyatlararo kompetensiyaning strategik, metodologik va didaktik ahamiyati kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta’lim jarayonining xalqaro integratsiyalashuvi, transmilliy kommunikativ muhitning shakllanishi va multikultural ta’lim paradigmasining rivojlanish tendensiyalari ilmiy-nazariy asosda yoritiladi.Shuningdek, maqolada madaniyatlararo kompetensiyaning kognitiv, affektiv va xulqiy komponentlari, ularning shaxsning global fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdagi o‘rni hamda pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar (kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv metodlar, raqamli ta’lim texnologiyalari) orqali rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo kompetensiya zamonaviy ta’limning nafaqat kommunikativ elementi, balki global jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, tolerantlik va o‘zaro hamjihatlikni ta’minlovchi strategik resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, madaniyatlararo kompetensiya, jahon ta’lim tizimi, xalqaro integratsiya, multikultural ta’lim, kommunikativ kompetensiya, pedagogik innovatsiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta’lim texnologiyalari, global fuqarolik

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МИРОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сабинабону Худойбердиева
Шахризода Эркинова
Бухарский государственный педагогический институт
Факультет педагогики и социальных наук
Студенты направления «Педагогика»

Аннотация. В данной научной статье проводится комплексный анализ трансформации глобальной системы образования в условиях глобализации, а также стратегической, методологической и дидактической значимости межкультурной компетенции. Особое внимание уделяется процессам интернационализации образовательной среды, формированию транснационального коммуникативного пространства и развитию концепции мультикультурного образования. Рассматриваются когнитивный, аффективный и поведенческий компоненты межкультурной компетенции, их роль в формировании глобальной гражданской позиции личности, а также механизмы её развития посредством современных педагогических подходов, включая компетентностный подход, интерактивные методы обучения и цифровые образовательные технологии. Результаты исследования свидетельствуют о том, что межкультурная компетенция выступает не только как коммуникативный элемент современного образования, но и как стратегический ресурс обеспечения социальной стабильности, толерантности и эффективного межкультурного взаимодействия в глобальном обществе.

Ключевые слова: глобализация, межкультурная компетенция, глобальная система образования, интернационализация образования, мультикультурное образование, коммуникативная компетенция, педагогические инновации, компетентностный подход, цифровые образовательные технологии, толерантность, глобальное гражданство

THE STRATEGIC IMPORTANCE OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE GLOBAL EDUCATION SYSTEM UNDER CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Sabinabonu Khudoyberdiyeva
Shaxrizoda Erkinova
Bukhara State Pedagogical Institute
Faculty of Pedagogy and Social Sciences
Students of the Pedagogy Program

Annotation. This scientific article provides a comprehensive analysis of the transformation of the global education system in the context of globalization, as well as the strategic, methodological, and didactic significance of intercultural competence. Special attention is given to the processes of internationalization of the educational environment, the formation of a transnational communicative space, and the development of the multicultural education paradigm. The cognitive, affective, and behavioral components of intercultural competence are examined, along with their role in shaping an individual's global citizenship position. In addition, the mechanisms for developing this competence through modern pedagogical approaches, including the competence-based approach, interactive teaching methods, and digital educational technologies, are analyzed. The results of the study indicate that intercultural competence functions not only as a communicative element of modern education but also as a strategic resource for ensuring social stability, tolerance, and effective intercultural interaction in the global society.

Keywords: globalization, intercultural competence, global education system, internationalization of education, multicultural education, communicative competence, pedagogical innovations, competence-based approach, digital educational technologies, tolerance, global citizenship

Globallashuv jarayoni zamonaviy jamiyatning barcha sohalarida, xususan, jahon ta'lim tizimida chuqur strukturaviy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda ta'lim nafaqat milliy rivojlanish omili, balki global iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy integratsiyaning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimining xalqaro maydondagi transformatsiyasi yangi kompetensiyaviy yondashuvlarni shakllantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Mazkur jarayonda madaniyatlararo kompetensiya alohida strategik ahamiyat kasb etadi. U shaxsning turli madaniy kontekstlarda samarali muloqot qilish, boshqa millat va elat vakillarining qadriyatlarini anglash, hurmat qilish hamda o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyatini ifodalaydi. Bu kompetensiya zamonaviy ta'lim tizimida global fuqarolikni shakllantirishning asosiy komponentlaridan biri sifatida qaralmoqda.Shuningdek, xalqaro ta'lim integratsiyasi jarayonining chuqurlashuvi natijasida "multikultural ta'lim", "kompetensiyaviy yondashuv" va "raqamli ta'lim muhiti" kabi tushunchalar pedagogik amaliyotga keng kirib bormoqda. Bu esa o‘quv jarayonining nafaqat bilim berishga, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy moslashuvchanligini rivojlantirishga yo‘naltirilishini taqozo etadi.Ilmiy jihatdan yondashilganda, madaniyatlararo kompetensiya kognitiv (bilim), affektiv (emotsional) va xulqiy (amaliy) komponentlarning integratsiyasi sifatida shakllanadi. Ushbu komponentlarning uyg‘un rivojlanishi shaxsning global jamiyatda samarali faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bois, jahon ta'lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyaning o‘rni va ahamiyatini o‘rganish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy jihatdan ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Globallashuv jarayoni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi omillaridan biri sifatida ta'lim tizimining mazmuni va tuzilmasiga chuqur ta'sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ta'lim milliy chegaralar doirasidan chiqib, global bilimlar makoniga integratsiyalashgan murakkab tizim sifatida shakllanmoqda. Bu esa ta'limning an'anaviy funksiyalarini qayta ko‘rib chiqish va uni yangi ijtimoiy-iqtisodiy talablar asosida modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.Globallashuv natijasida jahon ta'lim tizimida akademik mobillik, xalqaro hamkorlik va ta'lim xizmatlarining transmilliylashuvi kabi jarayonlar kengayib bormoqda. Erasmus+, kredit-modul tizimi, onlayn ta'lim platformalari va ochiq ta'lim resurslari (MOOC) kabi innovatsion mexanizmlar ta'limni geografik va madaniy chegaralardan mustaqil

bo‘lgan global tizimga aylantirmoqda. Bu jarayon bilim almashinuvi tezligini oshirib, ta’lim sifatini xalqaro standartlarga yaqinlashtirmoqda.Shu bilan birga, globallashuv ta’lim jarayonida faqat texnologik o‘zgarishlarni emas, balki mazmuniy va metodologik yangilanishlarni ham talab etadi. An’anaviy o‘qitish modeli o‘rniga kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim tizimi shakllanmoqda. Bu yondashuvda o‘quvchining bilim olishdan tashqari, uni amaliyotda qo‘llash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish hamda global muhitda samarali faoliyat yuritish qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etadi.Bundan tashqari, globallashuv sharoitida ta’lim tizimi ko‘p madaniyatli muhitga moslashmoqda. Turli mamlakatlardan kelgan talabalar va o‘qituvchilar bir ta’lim maydonida faoliyat yuritishi natijasida madaniy xilma-xillik ortib bormoqda. Bu esa ta’lim jarayonida nafaqat bilim, balki madaniy tushunish va o‘zaro hurmat tamoyillarini ham shakllantirishni talab etadi.Umuman olganda, globallashuv jahon ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqib, uni ochiq, integratsiyalashgan va innovatsion tizimga aylantirmoqda. Bu jarayon esa kelajakda ta’limning yanada global, moslashuvchan va kompetensiyaga asoslangan modelga o‘tishini ta’minlaydi.

Globallashuv jarayonida ta’lim tizimining transformatsiyasi natijasida shakllanayotgan yangi pedagogik ehtiyojlar orasida madaniyatlararo kompetensiya alohida o‘rin egallaydi. Jahon ta’lim tizimi tobora integratsiyalashgan va ko‘p madaniyatli muhitga aylanib bormoqda. Ana shu sharoitda shaxsning turli madaniy kontekstlarda samarali faoliyat yuritish qobiliyati ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.Madaniyatlararo kompetensiya pedagogika va sotsiologiya fanlarida shaxsning turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning qadriyatlari, an’analari va ijtimoiy xulq-atvor normalarini to‘g‘ri tushunish hamda ularga moslashish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Bu kompetensiya nafaqat kommunikativ ko‘nikmalar majmuasi, balki shaxsning dunyoqarashi, madaniy ong darajasi va ijtimoiy moslashuvchanligini ifodalovchi kompleks kategoriya hisoblanadi.Ilmiy adabiyotlarda madaniyatlararo kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi uch asosiy komponentdan iborat ekanligi e’tirof etiladi: kognitiv, affektiv va xulqiy komponentlar. Kognitiv komponent shaxsning boshqa madaniyatlar haqidagi bilimlari va tushunchalarini o‘z ichiga olsa, affektiv komponent madaniy xilma-xillikka nisbatan emotsional munosabat va tolerantlik darajasini ifodalaydi. Xulqiy komponent esa real hayotiy vaziyatlarda ushbu bilim va munosabatlarni amaliy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatini aks ettiradi.Shu bilan birga, madaniyatlararo kompetensiya zamonaviy ta’lim paradigmasida global fuqarolikni shakllantirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki bugungi kunda shaxs faqat milliy jamiyat a’zosi emas, balki global jamiyatning ham faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa undan yuqori darajadagi ijtimoiy moslashuv, ochiqlik va madaniy empatiyani talab etadi.Demak, madaniyatlararo kompetensiya nafaqat nazariy tushuncha, balki jahon ta’lim tizimining amaliy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi strategik pedagogik kategoriya sifatida shakllanmoqda.Madaniyatlararo kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanishi zamonaviy ta’lim tizimining asosiy strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u bevosita jahon ta’lim makonidagi o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki globallashuv sharoitida ta’lim jarayoni nafaqat bilim berishga, balki shaxsni global jamiyatga tayyorlashga ham yo‘naltirilmoqda.Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo kompetensiya ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib, uning amaliy ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu kompetensiya shaxsga turli madaniy muhitlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, samarali muloqot o‘rnatish va hamkorlikda ishlash imkonini beradi.Ana shu jarayonni yanada chuqurroq tushunish uchun uning jahon ta’lim tizimidagi o‘rnini alohida ko‘rib chiqish zarur bo‘ladi.

Zamonaviy jahon ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiya strategik ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy pedagogik omillardan biri sifatida qaraladi. Chunki ta’lim muassasalarida turli millat, til va madaniyat vakillari birgalikda tahsil olishi natijasida ko‘p madaniyatli ta’lim muhiti shakllanmoqda.Bunday sharoitda ta’lim jarayoni faqat akademik bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuv, madaniy hurmat va tolerantlikni ham rivojlantirishni talab etadi. Ayniqsa, multikultural ta’lim modeli doirasida turli madaniyatlarning o‘zaro uyg‘unligi va hamkorligi ta’lim sifatini oshiruvchi muhim omilga aylanmoqda.Shuningdek, madaniyatlararo kompetensiya global fuqarolikni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Chunki bugungi kunda shaxs nafaqat o‘z milliy jamiyatining, balki butun dunyo hamjamiyatining faol a’zosi sifatida shakllanmoqda. Bu esa undan ochiqlik, bag‘rikenglik va turli madaniy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabatni talab etadi.Shu sababli jahon ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiya nafaqat nazariy tushuncha, balki amaliy ta’lim siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bugungi kunda jahon ta’lim muassasalarida ko‘p madaniyatli muhit (multikultural muhit) shakllanib bormoqda. Bir auditoriyada turli millat, din va madaniyat vakillarining birgalikda tahsil olishi o‘quv jarayonini yanada murakkab, lekin shu bilan birga boyitilgan tizimga aylantirmoqda. Bunday sharoitda talabalar nafaqat bilim oladi, balki bir-birining madaniy qadriyatlarini tushunish va hurmat qilishni ham o‘rganadi.

Madaniyatlararo kompetensiyaning ta’lim tizimidagi yana bir muhim jihati - bu kommunikativ muhitni yaxshilashdir. Turli madaniyat vakillari o‘rtasida samarali muloqot o‘rnatilishi guruhda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi. Bu esa ta’lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi.Shuningdek, madaniyatlararo kompetensiya global fuqarolikni shakllantirishda ham asosiy omil hisoblanadi. Zamonaviy shaxs faqat milliy qadriyatlar doirasida emas, balki global jamiyatning faol a’zosi sifatida ham fikrlashi zarur. Shu bois ta’lim jarayonida tolerantlik, ochiqlik va madaniy empatiya kabi sifatlarni rivojlantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.Bundan tashqari, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ham ta’limda madaniyatlararo yondashuvni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa uning nafaqat pedagogik, balki global ijtimoiy siyosat darajasidagi ahamiyatini ham ko‘rsatadi.Shunday qilib, madaniyatlararo kompetensiya jahon ta’lim tizimida shunchaki qo‘shimcha ko‘nikma emas, balki ta’limning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda

Madaniyatlararo kompetensiyaning samarali shakllanishi zamonaviy ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarga bevosita bog‘liqdir. jahon ta’lim tizimi ko‘p madaniyatli muhitga asoslanganligi sababli, bu kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus metodik tizimni talab etadi.Eng avvalo, kompetensiyaviy yondashuv asosiy metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuvda o‘quvchi faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirib qolmay, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, turli madaniy kontekstlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu orqali ta’lim jarayoni amaliy yo‘nalishga ega bo‘ladi.Ikkinchi muhim yo‘nalish - interaktiv ta’lim metodlaridir. Guruhli ishlar, munozaralar, keys-stadi (case study), rolli o‘yinlar va loyiha asosida o‘qitish kabi usullar talabalar o‘rtasida faol muloqotni kuchaytiradi. Bu jarayonda ular turli fikr va qarashlarni tahlil qilish, ularga hurmat bilan yondashish hamda hamkorlikda yechim topishni o‘rganadilar.Shuningdek, raqamli ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn platformalar, virtual sinflar, xalqaro vebinarlar va masofaviy ta’lim dasturlari orqali turli mamlakat talabalari o‘zaro muloqot qilish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu esa real madaniy almashinuvni kuchaytiradi.Bundan tashqari, talabalar almashinuv dasturlari (exchange programs) ham muhim amaliy metodlardan biri hisoblanadi. Bunday dasturlar orqali talabalar boshqa davlatlarda ta’lim olib, u yerning madaniyati, ta’lim tizimi va ijtimoiy muhitini bevosita o‘rganadilar. Bu tajriba ularning dunyoqarashini sezilarli darajada kengaytiradi.Umuman olganda, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish ko‘p bosqichli va kompleks jarayon bo‘lib, u zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va global ta’lim imkoniyatlarining uyg‘unlashuvini talab etadi.Madaniyatlararo kompetensiyani jahon ta’lim tizimida shakllantirish va rivojlantirish jarayoni zamonaviy pedagogikada eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu jarayon bir tomondan global integratsiya imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan turli obyektiv va subyektiv to‘siqlar bilan murakkablashadi.Eng avvalo, lingvistik to‘siqlar muammosi alohida e’tiborga loyiqdir.

Global ta’lim muhitida turli til vakillarining birgalikdagi faoliyati muloqotning samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Til kompetensiyasining yetarli darajada shakllanmaganligi nafaqat akademik bilim almashinuvini, balki madaniy tushunish jarayonini ham sekinlashtiradi. Bu esa madaniyatlararo kompetensiyaning to‘liq rivojlanishiga salbiy ta’sir

ko‘rsatishi mumkin.Ikkinchi muhim muammo sifatida kognitiv va madaniy stereotiplar tizimini ko‘rsatish mumkin. Ayrim hollarda individlar boshqa madaniyat vakillariga nisbatan subyektiv va stereotipik tasavvurlar asosida yondashadi. Bu holat o‘zaro ishonch, empatiya va ochiq muloqot muhitining shakllanishiga to‘siq bo‘lib xizmat qiladi. Natijada madaniyatlararo o‘zaro ta’sir jarayoni cheklanadi va kommunikativ barqarorlik pasayadi.Shuningdek, raqamli tengsizlik va texnologik infratuzilma farqlari ham muhim tizimli muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatining turli darajada bo‘lishi global ta’lim integratsiyasida nomutanosibliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa ayniqsa masofaviy ta’lim va xalqaro akademik hamkorlik jarayonlarida sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi.Bundan tashqari, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda metodologik yondashuvlarning yetarli darajada standartlashtirilmaganligi ham ilmiy muammo sifatida qaraladi. Turli ta’lim tizimlarida qo‘llanilayotgan metodlar bir-biridan farq qilishi natijasida yagona pedagogik modelni shakllantirish murakkablashadi.Shunga qaramasdan, ushbu yo‘nalishning istiqbollari juda keng va istiqbolli hisoblanadi. Global ta’lim makonining kengayishi, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, virtual ta’lim platformalari, xalqaro onlayn hamkorlik loyihalari va transmilliy akademik dasturlar bu jarayonni yanada jadallashtirmoqda.Kelajakda jahon ta’lim tizimi to‘liq integratsiyalashgan, ochiq va ko‘p madaniyatli ekologik ta’lim muhitiga aylanishi kutilmoqda. Bunday sharoitda madaniyatlararo kompetensiya nafaqat pedagogik kategoriya, balki global jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi strategik ijtimoiy resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv jarayoni jahon ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirib, uni milliy chegaralardan chiqib, yagona global ta’lim makoniga aylantirmoqda. Ushbu jarayon ta’lim mazmuni, shakli va metodlarining yangilanishiga olib kelib, zamonaviy shaxsdan nafaqat bilim va ko‘nikmalar, balki yuqori darajadagi madaniy moslashuvchanlikni ham talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo kompetensiya jahon ta’lim tizimining eng muhim strategik komponentlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, madaniyatlararo kompetensiya shaxsning turli madaniy muhitlarda samarali muloqot qilish, o‘zaro tushunish va hamkorlikda ishlash qobiliyatini shakllantiruvchi murakkab ko‘p komponentli tizimdir. Uning kognitiv, affektiv va xulqiy tarkibiy qismlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda shaxsning global tafakkurini rivojlantiradi hamda uni xalqaro ta’lim va ijtimoiy muhitga moslashtiradi.Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv ta’lim metodlari, raqamli texnologiyalar va xalqaro akademik almashinuv dasturlari orqali amalga oshirilishi uning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa ta’lim jarayonini faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltirilgan tizimga aylantiradi.Biroq ushbu yo‘nalishning rivojlanishiga til to‘siqlari, madaniy stereotiplar hamda raqamli tengsizlik kabi ayrim muammolar ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shunga qaramay, zamonaviy texnologiyalar va global hamkorlikning kengayishi bu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish imkonini bermoqda.Umuman olganda, madaniyatlararo kompetensiya jahon ta’lim tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi, global fuqarolikni shakllantiruvchi va madaniy xilma-xillikni uyg‘unlashtiruvchi muhim ilmiy-pedagogik kategoriya hisoblanadi. Kelajakda ushbu kompetensiyaning yanada rivojlanishi ta’lim tizimini ochiq, integratsiyalashgan va insonparvar global makonga aylantirishga xizmat qiladi.Shu bilan birga, ta’kidlash joizki, zamonaviy global ta’lim tizimida muvaffaqiyat qozonish faqat akademik bilimga ega bo‘lish bilan emas, balki madaniyatlararo muloqot madaniyatini yuqori darajada egallash bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Aynan shu kompetensiya kelajak avlodning xalqaro maydonda erkin harakatlanishi, turli madaniy muhitlarga moslashishi va global muammolarni hamkorlikda hal eta olish qobiliyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Karimov I. A. *Barkamol avlod orzusi*. Toshkent: Sharq, 1997.

3. Mirziyoyev Sh. M. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
4. Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Saidov H. S. *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA MUSIQA SAN’ATI ORQALI INSON HUQUQLARI, IJTIMOIY ADOLAT VA MADANIYATLARARO UYG‘UNLIK G‘OYALARINI SHAKLLANTIRISH

Ziyaviddinova Iroda Botir qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Magistratura 1-bosqich talabasi
irodaziyoviddinova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida musiqa san’ati orqali talabalarda inson huquqlari, ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik va madaniyatlararo uyg‘unlik g‘oyalarini shakllantirish masalasi yoritiladi. Maqolada musiqa ta’limining insonparvarlik tarbiyasidagi o‘rni, zamonaviy asarlarni tahlil qilish orqali talabalarda ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirish hamda o‘qituvchining ushbu jarayondagi pedagogik vazifalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: musiqa san’ati, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, zamonaviy ta’lim, madaniyatlararo uyg‘unlik, estetik tarbiya, insonparvarlik, bag‘rikenglik, zamonaviy asarlar, talaba.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi bugungi kunda faqat bilim berish yoki kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. U yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, jamiyatdagi voqea-hodisalarga ongli munosabat bildiradigan, inson qadr-qimmatini hurmat qiladigan va turli madaniyat vakillari bilan hamkorlik qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qilishi kerak. Shu sababli ta’lim jarayonida inson huquqlari, ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik va madaniyatlararo uyg‘unlik kabi tushunchalarni yoshlar ongiga singdirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson huquqlari — har bir shaxsning yashash, bilim olish, erkin fikrlash, o‘z qadr-qimmatini himoya qilish, teng munosabatda bo‘lish kabi asosiy ehtiyoj va imkoniyatlarini anglatadi. Ijtimoiy adolat esa jamiyatda insonlarga nisbatan adolatli munosabat, teng imkoniyatlar, mehr-oqibat va mas’uliyatli ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi bilan bog‘liqdir. Bu tushunchalarni talabalarga faqat quruq nazariy ma’lumot tarzida yetkazish yetarli emas. Ularni hayotiy, badiiy va hissiy tajriba orqali anglatish zarur.

Musiqa san’ati ana shunday tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Musiqa insonning ichki dunyosiga, hissiyotiga va dunyoqarashiga ta’sir qiladi. U ba’zan so‘z bilan aytish qiyin bo‘lgan dard, orzu, norozilik, umid, tinchlik yoki adolat istagini ohang orqali ifodalaydi. Shu jihatdan musiqa inson huquqlari va ijtimoiy adolat g‘oyalarini yoritishda kuchli badiiy vosita hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim muhitida musiqa san’atidan foydalanish orqali talabalarni nafaqat estetik jihatdan, balki ma’naviy, ijtimoiy va madaniyatlararo jihatdan ham tarbiyalash mumkin. Ayniqsa, turli xalqlar musiqasini tinglash, zamonaviy asarlardagi ijtimoiy mazmunni tahlil qilish, qo‘shiqlar matnidagi insonparvarlik g‘oyalarini anglash talabalarni kengroq fikrlashga o‘rgatadi. Bu esa konferensiyaning “madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalari” mavzusi bilan bevosita bog‘liqdir.

Musiqa qadimdan inson ruhiyati, jamiyat hayoti va xalqning ma’naviy qarashlarini ifodalab kelgan. Har bir davr musiqasida o‘sha davr insonlarining orzu-umidlari, quvonch va tashvishlari, ijtimoiy muammolari hamda ma’naviy ehtiyojlari aks etadi. Shu sababli musiqa san’atini faqat estetik zavq manbai sifatida emas, balki ijtimoiy va tarbiyaviy mazmunga ega badiiy hodisa sifatida ham o‘rganish zarur.

Insonparvarlik g‘oyalari musiqada turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ba’zi asarlarda inson qadr-qimmati ulug‘lanadi, ba’zilarida tinchlik va do‘stlik g‘oyasi ilgari suriladi, ayrim asarlarda

esa adolatsizlik, urush, kamsitish yoki befarqlik kabi salbiy holatlarga qarshi badiiy munosabat bildiriladi. Bunday musiqiy asarlar talabalarni o‘ylashga, his qilishga va jamiyatdagi muammolarga befarq bo‘lmaslikka undaydi.

O‘zbek musiqa san’atida ham insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, tinchlik, ona yurtga muhabbat va xalq dardi kabi mavzular keng uchraydi. Xalq qo‘shiqlarida insonning oddiy hayoti, mehnati, orzusi va dardi kuylansa, mumtoz musiqada ruhiy poklik, sabr, muhabbat, sadoqat va ma’naviy yetuklik g‘oyalari ifodalanadi. Zamonaviy qo‘shiqlarda esa inson huquqlari, yoshlar orzusi, ayol qadr-qimmati, bolalik, tinch hayot, ekologik mas’uliyat va ijtimoiy birdamlik kabi mavzular ko‘proq ko‘zga tashlanadi.

Musiqa insonni boshqa insonning holatini his qilishga o‘rgatadi. Masalan, ijtimoiy mazmundagi biror qo‘shiqni tinglagan talaba undagi dard, umid yoki norozilikni his qiladi. Bu esa unda empatiya, ya’ni boshqaning kechinmasini anglash qobiliyatini rivojlantiradi. Empatiya esa inson huquqlari va ijtimoiy adolatni tushunishning muhim asosidir.

Zamonaviy musiqa jamiyatdagi o‘zgarishlarga juda sezgir san’at turidir. U yoshlarning kayfiyati, ijtimoiy muammolar, madaniy almashinuv, orzu va tashvishlarini tezda aks ettira oladi. Bugungi musiqiy asarlarda ijtimoiy adolat mavzusi turli shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Ba’zi qo‘shiqlarda tenglik, erkinlik va inson qadr-qimmati kuylansa, boshqalarida kambag‘allik, yolg‘izlik, befarqlik, zo‘ravonlik, migratsiya yoki jamiyatdagi nomutanosibliklar badiiy ifoda qilinadi.

Zamonaviy asarlarni tahlil qilishda faqat musiqiy ohang yoki ritmga e’tibor berish yetarli emas. Qo‘shiqning matni, undagi obrazlar, ijro kayfiyati, sahna talqini va tinglovchiga ta’siri ham o‘rganilishi kerak. Masalan, biror zamonaviy qo‘shiqda “inson qadri”, “orzular”, “erkinlik”, “tinchlik”, “haqiqat”, “mehr”, “tenglik” kabi tushunchalar ishlatilgan bo‘lsa, o‘qituvchi talabalar bilan ushbu so‘zlarning mazmunini muhokama qilishi mumkin.

Ijtimoiy adolat mavzusidagi musiqiy asarlar yoshlarni jamiyatdagi voqealarga befarq bo‘lmaslikka o‘rgatadi. Talaba bunday asarni tahlil qilar ekan, o‘z-o‘ziga savol beradi: jamiyatda adolat qanday namoyon bo‘ladi? Insonning qadr-qimmati nimada ko‘rinadi? Nega ayrim insonlar e’tibor va yordamga muhtoj? Musiqa bu savollarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob bermasligi mumkin, lekin talabani fikrlashga undaydi.

Shu jihatdan zamonaviy musiqiy asarlar ta’lim jarayonida ijtimoiy tarbiya vositasi sifatida qo‘llanishi mumkin. Ular talabalarda hayotga ongli qarash, insonlarga mehr bilan yondashish, adolat va tenglik haqida mulohaza yuritish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Madaniyatlararo uyg‘unlik — turli millat, til, din, urf-odat va qadriyatlarga ega insonlarning bir-birini tushunishi, hurmat qilishi va tinch hamkorlikda yashashga intilishidir. Bunday uyg‘unlikni shakllantirishda musiqa alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqa ko‘pincha til chegarasidan o‘tib, inson qalbiga bevosita yetib boradi.

Turli xalqlar musiqasida inson huquqlari va ijtimoiy adolat mavzularining uchrashi shuni ko‘rsatadiki, bu g‘oyalar umuminsoniy ahamiyatga ega. Har bir xalq tinchlikni, hurmatni, erkinlikni, mehrni va adolatni qadrlaydi. Faqat bu tushunchalar turli madaniyatlarda turlicha ohang, ritm, obraz va uslub orqali ifodalanadi.

Ta’lim jarayonida turli xalqlar musiqasini o‘rganish talabalarni madaniy xilma-xillikni hurmat qilishga o‘rgatadi. Masalan, bir xalq qo‘shig‘ida ozodlik g‘oyasi kuchli ritm va jo‘shqin ohang orqali ifodalansa, boshqa xalq musiqasida bu g‘oya sokin, lirik va chuqur hissiy tarzda berilishi mumkin. Talaba bu farqlarni tushungan sari, madaniyatlar o‘rtasidagi o‘ziga xoslikni qadrlay boshlaydi.

Musiqa orqali madaniyatlararo muloqot faqat boshqa xalq asarini tinglash bilan cheklanmaydi. Talabalar ushbu asarning yaratilish sababi, undagi ijtimoiy mazmun, muallifning munosabati, xalq hayotidagi o‘rni haqida ham fikr yuritishi lozim. Shunda musiqa darsi yoki madaniy mashg‘ulot oddiy tinglash jarayonidan ijtimoiy-ma’naviy tahlil jarayoniga aylanadi.

Madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishda o‘zbek musiqa san’atining ham imkoniyatlari keng. O‘zbek xalq qo‘shiqlarida mehmondo‘stlik, do‘stlik, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat,

vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlar aks etadi. Bu qadriyatlar boshqa xalqlar uchun ham tushunarli va yaqin bo‘lgan umuminsoniy mazmunga ega.

Musiqa orqali inson huquqlari, ijtimoiy adolat va madaniyatlararo uyg‘unlik g‘oyalarini shakllantirish uchun dars jarayonida musiqiy asarlarni maqsadli tahlil qilish zarur. Bunda o‘qituvchi talabalarni asarni faqat “yoqdi” yoki “yoqmadi” tarzida baholashga emas, balki uning mazmuni, g‘oyasi va ijtimoiy ahamiyatini tushunishga yo‘naltiradi.

Musiqiy asarni tahlil qilishda avvalo uning umumiy kayfiyati aniqlanadi. Asar quvnoqmi, g‘amginmi, sokinmi, chaqiriq ruhidami yoki o‘ychan kayfiyatdami? Keyin matn mazmuni o‘rganiladi. Unda qaysi mavzu ko‘tarilgan? Inson qadri, adolat, tenglik, erkinlik, tinchlik yoki mehr-oqibat qanday ifodalangan? So‘ng ijro uslubi va musiqiy vositalar tahlil qilinadi. Ovoz ohangi, ritm, cholg‘u jo‘rligi, takrorlar va urg‘ular asar mazmunini qanday kuchaytirgan?

Talabalarga musiqiy asar yuzasidan quyidagi savollarni berish mumkin: bu asar qanday ijtimoiy masalani ko‘taradi? Undagi asosiy g‘oya nimadan iborat? Asar tinglovchini qanday xulosaga olib keladi? Undagi insonparvarlik g‘oyasi qanday namoyon bo‘lgan? Bu asarni boshqa madaniyat vakili ham tushuna oladimi? Nima uchun?

Bunday savollar talabalarni chuqurroq fikrlashga undaydi. Ular musiqani faqat ko‘ngilochar vosita sifatida emas, balki inson va jamiyat hayotini aks ettiruvchi san’at turi sifatida anglay boshlaydi.

Zamonaviy ta’limda loyiha usulidan ham foydalanish mumkin. Masalan, talabalar “Musiqada tinchlik g‘oyasi”, “Zamonaviy qo‘shiqlarda inson qadri”, “Turli xalqlar musiqasida adolat mavzusi”, “Yoshlar musiqasida ijtimoiy muammolar ifodasi” kabi mavzularda kichik loyiha tayyorlashi mumkin. Bu jarayon ularning mustaqil izlanish, tahlil qilish, fikr bildirish va madaniyatlararo xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Musiqa orqali inson huquqlari va ijtimoiy adolat g‘oyalarini shakllantirishda o‘qituvchining roli juda muhimdir. O‘qituvchi musiqiy asarni tanlashda uning badiiy sifati, tarbiyaviy mazmuni, talabalar yoshiga mosligi va madaniy sezgirlik talablarini hisobga olishi kerak.

Dars jarayonida o‘qituvchi talabalarni erkin fikr bildirishga undashi, lekin munozara madaniyatini ham saqlashi lozim. Inson huquqlari, adolat, tenglik yoki madaniyatlararo munosabatlar haqida gap ketganda turli fikrlar yuzaga kelishi tabiiy. Bunday vaziyatda o‘qituvchi talabalarga boshqani tinglash, fikrni hurmat bilan bildirish va shaxsiyatga tegmaslik qoidalarini tushuntirishi zarur.

O‘qituvchi musiqiy asarlarni tahlil qilishda biryoqlama yondashuvdan qochishi kerak. Har bir asar ma’lum bir ijtimoiy, madaniy va estetik muhitda yaratiladi. Uni tushunish uchun shu muhitni ham hisobga olish zarur. Bu talabalarni madaniy sezgirlikka o‘rgatadi.

Shuningdek, o‘qituvchi musiqa darslarini boshqa fanlar bilan bog‘lab tashkil etishi mumkin. Masalan, tarix darsida ma’lum bir davr musiqasi, adabiyot darsida qo‘shiq matni, huquqiy tarbiya mashg‘ulotida inson huquqlari mavzusi, ma’naviyat darsida esa insonparvarlik va adolat g‘oyalari bilan bog‘lab o‘rganish mumkin. Bunday integratsion yondashuv ta’lim jarayonini yanada mazmunli qiladi.

Zamonaviy ta’lim muhitida musiqa orqali inson huquqlari, ijtimoiy adolat va madaniyatlararo uyg‘unlik g‘oyalarini shakllantirish uchun darslarda mazmunan boy, tarbiyaviy ahamiyatga ega musiqiy asarlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Tanlangan asarlar talabalarda mehr, hurmat, adolat, tinchlik, tenglik va inson qadr-qimmati haqida fikr uyg‘otishi kerak.

Musiqiy asarlarni tahlil qilishda talabalarni faqat tinglovchi sifatida emas, faol ishtirokchi sifatida jalb etish zarur. Ular asarning mazmuni haqida fikr bildirishi, matnni tahlil qilishi, musiqiy kayfiyatni izohlashi va undagi ijtimoiy g‘oyani aniqlashi mumkin.

Turli xalqlar musiqasidan foydalanish madaniyatlararo uyg‘unlikni rivojlantirishda samarali natija beradi. Talabalar o‘zbek musiqasi bilan birga boshqa xalqlar musiqasidagi insonparvarlik g‘oyalarini ham o‘rgansa, ular umuminsoniy qadriyatlarning kengligini chuqurroq anglaydi.

Raqamli ta’lim vositalaridan ham foydalanish foydalidir. Talabalar ijtimoiy mavzudagi qo‘shiqlar haqida elektron taqdimot, videoesse, musiqiy portfolio yoki kichik loyiha tayyorlashi mumkin. Bu usul ularning ijodiy fikrlashi va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’lim muassasalarida “Musiqa va inson huquqlari”, “Qo‘shiqlarda adolat g‘oyasi”, “Musiqa — tinchlik elchisi”, “Madaniyatlararo do‘stlik qo‘shiqlari” kabi mavzularda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazish ham samarali bo‘ladi.

Musiqa san’ati zamonaviy ta’lim muhitida inson huquqlari, ijtimoiy adolat va madaniyatlararo uyg‘unlik g‘oyalarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Chunki musiqa inson qalbiga bevosita ta’sir qiladi, unda empatiya, mehr, adolatga intilish va boshqalarning dardini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi.

Zamonaviy musiqiy asarlarda inson qadri, tenglik, tinchlik, erkinlik, mehr-oqibat va ijtimoiy mas’uliyat kabi mavzular turli shakllarda ifodalanadi. Ushbu asarlarni ta’lim jarayonida tahlil qilish talabalarning estetik didi bilan birga, ularning ijtimoiy tafakkuri va madaniyatlararo qarashlarini ham rivojlantiradi.

Madaniyatlararo uyg‘unlik musiqada ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Turli xalqlar musiqasi turlicha ohang va uslubga ega bo‘lsa-da, ularda ifodalangan insoniy tuyg‘ular ko‘p jihatdan umumiydir. Bu esa talabalarni boshqa madaniyatlarni hurmat qilishga, farqlarni tabiiy qabul qilishga va umuminsoniy qadriyatlarni anglashga o‘rgatadi.

Shunday qilib, musiqa san’ati ta’lim jarayonida faqat estetik tarbiya vositasi emas, balki insonparvarlik, ijtimoiy adolat, madaniyatlararo muloqot va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov N. Musiqa madaniyati va ma’naviy tarbiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – 156 b.
2. Akbarov I.A. Musiqa lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1987. – 456 b.
3. Otajonov T. Musiqa ta’limi metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997. – 180 b.
4. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – 240 b.
5. Mahmudov M. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001. – 230 b.
6. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
7. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
8. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия. – Москва: Музыка, 1972. – 383 с.
9. Садохин А.П. Межкультурная коммуникатsiя. Учебное пособие. – Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникатsiя. – Москва: Слово, 2000. – 624 с.

ЧЕХОВ И БЕЙТС: ИСКУССТВО ВИДЕТЬ НЕВИДИМОЕ; ГОРЬКАЯ МУДРОСТЬ И СЛАДКАЯ ЖИЗНЬ.

Садуллаева М.
Научный руководитель доцент кафедры Общая педагогика
Шаропова Рухшона
Бухарский государственный педагогический институт
Иностранный язык и литература 2 курс

Аннотация. Мы знаем, что Герберта Э. Бейтса часто называли «Английским Чеховым». После чтения рассказов Чехова его мнение о литературе сильно изменилось. Он взял чеховскую недосказанность и краткость, добавив любовь к деталям и немного британского характера.[1] Они оба умели вместить целую жизнь человека в десять страниц текста и доказали, что короткие рассказы могут иметь глубокий смысл как толстые романы и даже лучше них.[2] Кроме того, читая их описание деталей как «блеск разбитого стекла в лунной луже» (Чехов), и «как дрожит лепесток цветка под каплей дождя» (Бейтс) мы понимаем, что они настоящие мастера мелких деталей.[3] Можно сказать, у этих двоих гораздо больше общего, чем кажется на первый взгляд, хотя жили они в разных странах и в разное время. Давайте узнаем, как русский доктор и английский садовод превращали простые детали в шедевры литературы.

Ключевые слова: Антон Павлович Чехов, Герберт Эрнест Бейтс, недосказанность, короткие рассказы, литература, стиль, психология, природа, сравнение, повествование, деталь, реализм, образ.

Abstract. We know that Herbert E. Bates was often called "the English Chekhov." After reading Chekhov's stories, his opinion of literature changed dramatically. He took Chekhov's understatement and brevity, adding a love of detail and a touch of British character. They both had the ability to distill an entire life into ten pages of text and proved that short stories can have the same profound meaning as lengthy novels, or even better. Furthermore, reading their descriptions of details like "the glint of broken glass in a moonlit puddle" (Chekhov) and "the trembling of a flower petal under a raindrop" (Bates), we can understand that they are true masters of the finer details.. It turns out these two have much more in common than meets the eye, despite living in different countries and times. This paper examines how a Russian doctor and an English gardener transformed simple details into literary masterpieces.

Keywords: Anton Pavlovich Chekhov, Herbert Ernest Bates, understatement, short stories, literature, style, nature, image, narration, psychology, realism, detail, comparison

Annotatsiya. Ma’lumki, Gerbert Ernest Beytsni ko‘pincha “Ingliz Chexovi” deb atashgan. Anton Pavlovich Chexovning hikoyalarini o‘qigandan so‘ng uning adabiyot haqidagi qarashlari sezilarli darajada o‘zgargan. U Chexovga xos bo‘lgan kamso‘zlilik va ishoraviy uslubni o‘zlashtirib, unga detallarni sevish va inglizona ruhni qo‘shdi. Har ikki yozuvchi inson hayotini atigi o‘n sahifalik matnda mujassam eta olishgan va qisqa hikoyalar ham katta hajmli romanlar kabi chuqur ma’noga ega bo‘lishi, hatto ba’zan ulardan zo‘r bo‘la olishini isbotlashgan. Bundan tashqari, ularning detallarga boy tasvirlarini — Chexovdagi “oy yorug‘idagi ko‘lmakda siniq oynaning yaltirashi” yoki Beytsdagi “yomg‘ir tomchisi ostida gul yaprog‘ining titrashi” kabi ifodalarni o‘qir ekanmiz, ularning nozik detallar ustasi ekanini anglaymiz. Shunday qilib, ular turli davr va mamlakatlarda yashagan bo‘lishlariga qaramay, ko‘rinib turibdiki o‘rtalarida anchagina o‘xshashliklar mavjud. Ushbu maqolada rus shifokori va ingliz bog‘boni oddiy detallarni qanday qilib adabiy durdonalarga aylantirgani haqida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Chexov, Beyts, qisqa hikoyalar, to‘liq ifodalanmaslik, qisqa hikoyalar, adabiyot, uslub, taqqoslash, psixologiya, tabiat, obraz, detal, hikoya qilish, realism.

Оба писателя не были аристократами, что помогло им сформировать особый взгляд на мир. Чехов был внуком крепостного и сыном мелкого лавочника. Он часто повторял, воспоминание о детстве, что «по капле выдавливал из себя раба». Бейтс родился в семье обувщика в провинциальном Рашдене. Он унаследовал любовь к природе и сельскому

труду от своего дедушки, который был фермером.[4] Для них обоих садоводство не считалось просто хобби, а было настоящей философией. Чехов посадил сотни деревьев и роз в Мелихове и в Ялте. Он сказал: «Если бы я не был писателем, вероятно был бы садовником». А Бейтс был таким профессиональным садоводом, что превратил свой участок в настоящий рай. Они схожи тем, что их рассказы - это зарисовки моментов жизни, где финал остаётся открытым. И ещё оба столкнулись с периодом, когда была война. Их участие не как солдаты, а как наблюдатели и хроникёры. Чехов – через поездку на Сахалин, Бейтс через службу «Офицером Х» в BBC. Кстати, говоря об этом, Бейтс под этим псевдонимом написал документальную работу «Flying Bombs» по приказу руководства. Но из-за некоторых разногласий в правительстве, на неё наложили запрет на публикацию. В 1994 году, после 50 лет в архивах увидела свет. Несмотря на эти сходства, между ними существуют некоторые различия в характере, в культурных контекстах Англии и России. К примеру, их отношение к религии. Отец Чехова заставлял его петь в хоре, так как он вырос в религиозной семье, что породило в нём сложный сплав атеизма. А религия для Бейтса была лишь элементом сельского пейзажа. Один использует юмор социального абсурда: сатирический и грустный. В то время как другой жизнелюбивый и немного грубоватый, напоминающий работы Чосера. Чехов заканчивает свои рассказы безысходно, без выхода. Даже в грустных рассказах Бейтса всегда остается маленькая надежда, которой нет в произведениях Чехова. Они отличаются разными взглядами: врачебная клиническая точность и импрессионистический подход. У них разный подход к эротизму. У Чехова всегда скрыт или подавлен, целомудренно и сдержанно. А в творчестве Бейтса царит открытость, здоровый гедонизм и чувственность. Несмотря на их разницу – оба автора остаются великими мастерами короткого рассказа. Но в чём они действительно неповторимы, так это их стиль письма. Для них простота и обычные слова были главными в рассказах. Оба считались мастерами мелких деталей, так как они мастерски использовали звук ветра, запах цветов, игру света и другие детали, чтобы показать состояние героя без сложных и лишних слов.

Стиль Чехова все узнают по его краткости и поразительной точности в качестве врача. Он помог читателям понять переживания и душевные страдания человека через описание физических симптомов. К примеру, состояние героя из «Палаты №6». Иван Дмитриевич Громов изображён в тревожном состоянии: худой, с беспокойным взглядом, напряжённый и бледный. Психическое расстройство, внутренний страх показываются через внешние признаки. Ему не нравилось смешивать политику с литературой. Поэтому он не осуждал своих героев. Читатель должен сам определить, кто хороший, а кто плохой. В рассказе «Душечка» сперва она кажется нам доброй, милой и заботливой, которая всегда со всеми согласна, но потом понимаем, что у неё нет собственного мнения. Она делает то, что делают другие. Чехов подтверждал «краткость – сестра таланта». Он старался писать без лишних и сложных слов, вместо длинных объяснений, показывая через действие или же одну деталь. Одним из ярких примеров является рассказ «Хамелеон». Он не рассказывает о характере Очумелова, а показывает через маленькие ситуации, в которых он меняет мнение о собаке, когда узнаёт, чья она. В его рассказах герои говорят об обеде, погоде и цветах, когда в их жизни что-то важное происходит. Самое важное он спрятал между строк, читатель должен сам понять настоящий смысл этого.[6] В качестве примера возьмём пьесу «Вишнёвый сад». На первый взгляд это может показаться обычными разговорами о деньгах или продаже сада, но это не простая продажа, это прощание со старой дворянской жизнью. Чехов часто заканчивает свои рассказы с открытым финалом. Он не объясняет и не доводит до завершения рассказы, просто останавливает и ставит многоточие, оставляя вопросы без ответа.[5] Вот, например, рассказ «Дама с собачкой», где герои встречаются и влюбляются. Они продолжают встречаться тайно. Неизвестно, будут ли они вместе или нет, чем всё закончится остаётся тайной. Он считал, что настоящая трагедия - это не смерть, катастрофа или же дуэли, а обычная жизнь, в которой человек постепенно теряет смысл, радость жизни и самого себя. Например, Дмитрий Старцев из «Ионыч» в начале описывается добрым,

молодым, жизнелюбивым и всем помогающий человек, а в конце он не тот, каким был в начале. Он постепенно становится ленивым, равнодушным, теряет все мечты и живёт ради денег.

В глазах Чехова тратит жизнь впустую - настоящий трагедией.[5] Описание природы и пейзажей помогает нам понять внутреннее состояние и настроение героя. Когда им грустно природа становится мрачной, а если они счастливы, то пейзаж тоже становится ярким. К примеру, в повести «Степь» огромная и бескрайняя степь, сильный ветер, тёмная ночь передают тоску, страх, неуверенность и неопределённость будущего маленького героя Егорушки. Чехов умел высмеивать человеческую глупость, слабость и пошлость так тонко, что это вызывает не смех, а грустную улыбку. В качестве примера можно привести рассказ «Смерть чиновника», где показан страх перед правительством. Герой Червяков случайно чихает на генерала (не важного) и, не останавливаясь, извиняется, думая, что совершил какое-то преступление. Он боится до такой степени, что в конце умер от собственного страха. На самом деле ситуация смешная и маленькая, но из-за глупого поведения героя это становится настоящей трагедией. В его рассказах не бывает обычных предметов или деталей. Он поднимает их до уровня философских символов. Вот один из ярких примеров, рассказ «Крыжовник», где герой всю жизнь мечтает вырастить собственный крыжовник на участке, и в итоге получает маленький участок и куст кислых ягод. На первый взгляд это обычная ягода, но на самом деле это символ ограниченного и узкого счастья, ради которого человек жертвует всю свою жизнь. [1] Заканчивая разговор о Чехове, мы должны понять что это честная правда о людях. Он не даёт читателям готовые ответы, а заставляет их самим думать, понимать и делать выводы. Но Бейтс пишет совсем иначе: его стиль основан не на грусть, правда или переживание, а на ощущение радость и красота мира. В его рассказах природа дышит, цветет и даёт людям надежду на счастье. Бейтса часто называют сенсорным импрессионистом, благодаря умению передавать настроение через ощущения; запахи, звуки, цвета, движение и свет. Он не объясняет характер, настроение и эмоции героя напрямую, он показывает их. Вот, например, в повести «The Village» он не говорит, что день был прекрасным, он описывает, как солнечный свет ложится на поля, как колышется трава, как слышны звуки насекомых. Через эти детали он передаёт ощущение спокойствия, гармонии и тихого счастья. В отличие от меланхоличного Чехова, он воспевал радость жизни. Он показывает, что и в повседневной жизни тоже можно найти счастье. Один из ярких примеров это повесть «The Darling Buds of May» где описывается, как семья наслаждается хорошей погодой, цветущим садом, вкусной едой и спокойными днями. Через эти моменты — запахи, вкусы, солнечный свет — передаётся без сложных объяснений ощущение счастья и гармонии. И ещё он умело использует контраст красоты и жестокости. В рассказах он описывает прекрасные моменты жизни и красивую природу, но, читая, это чувствуется, что это не длится вечно, возникает ощущение трудности. Можно взять, примерь, в повести «Love for Lydia» показываются любовь и молодость героев, красивые пейзажи, яркие эмоции и ощущение радости. Но вместе с этим видно, что чувства людей не всегда приносят радость: возникают ошибки, боль и разочарования. Бейтс в своих военных рассказах заменил пафос сражений на повседневную жизнь, ожидание смерти и скрытого страха. Например, в сборнике «The Greatest People in the World», где гедонизм проявляется через усталость, напряжение и короткие моменты отдыха. Он часто сравнивает людей и их эмоции с цветами, деревьями, садом и растениями. Через природу он показывает внутренний мир человека. К примеру, в рассказе «My Uncle Silas» герой связан с природой. Его жизнь и характер сравниваются с садом и растениями: он живёт просто и естественно. Через описание садов, деревьев и сельской жизни автор показывает его спокойный, немного старомодный, но живой и свободный характер. Бейтс умело изображает внешнюю невозмутимость сельских жителей, за которой скрывается глубокая внутренняя драма или непоколебимая сила духа. В качестве примера можно привести рассказ «The Ox», где изможденная женщина продолжает работать несмотря на предательство мужа и нищету.

У Герберт Эрнест Бейтс пейзаж — это не декорация, а полноценный участник событий, который помогает понять характер героя: спокойный герой — спокойная природа, радостный — яркий и живой мир вокруг.[7] В романе «Love for Lydia» пейзажи часто отражают внутреннее состояние героев. Когда герои переживают радость и влюблённость, окружающий мир кажется ярким, тёплым и живым: солнечный свет, зелёные поля и красивая природа усиливают чувство счастья. У Бейтса текст звучит как музыка: предложения могут повторяться по структуре, идти плавно и создавать ощущение спокойного движения жизни. Например, рассказ «The Waterfall». Отрывок: Вода падала вниз непрерывным потоком, белая и живая, разбиваясь о камни и снова собираясь в движение. Шум водопада не прекращался ни на мгновение — он то усиливался, то становился мягче, словно дышал. Вокруг всё было наполнено этим звуком: листья дрожали, воздух вибрировал, свет переливался на мокрых скалах. Казалось, сама природа движется в одном медленном, бесконечном ритме. Описания природы построены так, что предложения идут одно за другим, создавая ощущение непрерывного движения воды и звуков природы. Стиль Герберт Эрнест Бейтс простой и понятный, но очень выразительный. Он показывает чувства и характер героев через природу, детали и повседневную жизнь. Автор не объясняет всё прямо, а даёт читателю самому почувствовать смысл. Поэтому его произведения кажутся живыми, тёплыми и близкими к реальной жизни.

В итоге можно сказать, что Антон Павлович Чехов и Герберт Эрнест Бейтс по-разному показывают жизнь человека. Чехов чаще пишет о грусти, переживаниях, одиночестве и скрытой трагедии обычной жизни. У него многое остаётся недосказанным, и читатель сам должен понять смысл происходящего. Бейтс, наоборот, показывает красоту мира, радость повседневной жизни и счастье в простых вещах, особенно через природу и детали. Но несмотря на различия, у обоих писателей есть общее: они не дают готовых ответов и не объясняют всё прямо. Они показывают жизнь так, чтобы читатель сам думал, чувствовал и делал выводы.

Список литературы:

1. Антон Павлович Чехов. *Рассказы. Повести. Пьесы*. — М.: Художественная литература, 2010.
2. Herbert Ernest Bates. *Нежные майские цветы: роман, рассказы*. — СПб.: Азбука, 2014.
3. Александ Чудаков. *Поэтика Чехова. Мир предмета*. — М.: Наука, 1971 (или переиздание 2005).
4. H. E. Bates. *Современный короткий рассказ: критический обзор* (The Modern Short Story: A Critical Survey). — Лондон: Nelson, 1941 (переиздание 2015).
5. Игорь Шукшин. *Проблемы поэтики А. П. Чехова*. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1987 (или М.: ЭКСМО, 2007).
6. D. R. Baldwin. *Пейзаж в творчестве Г. Э. Бейтса* (The Landscape of H. E. Bates). — Лондон: Hardinge Simpole, 2005.
7. Виктор Катаев *Проза Чехова: проблемы интерпретации*. — М.: Изд-во МГУ.

TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGNINIG KASBIY FAOLIYATI

Karimova Dildora Shuxrat qizi
Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi psixologlarning kasbiy faoliyati va ularning asosiy yo‘nalishlari chuqur tahlil qilinadi. Jumladan, diagnostik, maslahat, profilaktik hamda rivojlantiruvchi faoliyat turlarining ta’lim muhitidagi roli, ahamiyati va amaliy tatbiqi yoritib beriladi. Shuningdek, kasbiy etik tamoyillar va qonuniy asoslar, psixologik xizmat ko‘rsatishning sifatini oshirish masalalari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: psixologik xizmat, diagnostika, maslahat, profilaktika, rivojlantiruvchi faoliyat, kasbiy etika, ta’lim muhiti.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПСИХОЛОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Каримова Дилдора Шухрат кизи
Навоийский государственный университет,
студентка факультета дошкольного образования

Аннотация: В данной статье проводится углублённый анализ профессиональной деятельности школьных и вузовских психологов, а также основных направлений их работы. Особое внимание уделяется диагностике, консультированию, профилактической и развивающей деятельности в образовательной среде. Также рассматриваются вопросы профессиональной этики и правовой базы психологических услуг.

Ключевые слова: психологическая служба, диагностика, консультирование, профилактика, развивающая деятельность, профессиональная этика, образовательная среда.

PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A PSYCHOLOGIST IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Karimova Dildora Shukhrat kizi
Navoi State University,
Preschool Education Faculty Student

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the professional activities of psychologists working in educational institutions and outlines their main areas of practice. Particular attention is given to diagnostic, consultative, preventive, and developmental services within the educational environment. The study also discusses professional ethics and the legal framework to ensure the quality of psychological support.

Keywords: psychological service, diagnostics, consultation, prevention, developmental activity, professional ethics, educational environment.

Bugungi globallashuv, raqamlashtirish va individual yondashuv tamoyillari asosida shakllanayotgan ta’lim tizimida inson omilining, xususan, o‘quvchi va talabalar psixologiyasining chuqur o‘rganilishi dolzarb masalaga aylangan. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini yo‘lga qo‘yish, uni tizimli va professional tarzda olib borish ehtiyoji ortib bormoqda. Psixologning kasbiy faoliyati bu borada markaziy o‘rinni egallaydi.

Psixolog ta’lim muassasasida nafaqat muammoli vaziyatlarni bartaraf etuvchi mutaxassis, balki rivojlantiruvchi, maslahat beruvchi va profilaktika olib boruvchi ishonchli shaxs sifatida ham namoyon bo‘ladi. Hozirgi vaqtda maktab, kollej va oliy ta’lim bosqichlarida psixologik xizmatga bo‘lgan ehtiyoj o‘sib bormoqda. Bu esa psixologning faoliyat yo‘nalishlarini belgilash, ularning har birini metodik va nazariy jihatdan o‘rganishni taqozo etadi.

Shuningdek, so‘nggi yillarda ta’limda stress, motivatsiya yo‘qolishi, zo‘ravonlik, kommunikativ qiyinchiliklar, oilaviy muammolar, kasbiy tanlovdagi ikkilanishlar singari omillar psixologik yondashuvni kengaytirishni talab qilmoqda [1;36–38-b.]. Psixolog faoliyatida kasbiy etik tamoyillarni buzmaslik, qonuniy me’yorlarga rioya qilish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi [4;89–91-b.].

Shu sababli, ushbu maqolada psixologning ta’lim muassasasidagi kasbiy faoliyat yo‘nalishlari — diagnostika, maslahat, profilaktika va rivojlantiruvchi faoliyat turlari, ularning mazmun-mohiyati, hamda kasbiy etik tamoyillar asosida olib borilishining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

1. Diagnostik faoliyat

Ta’lim muassasalarida psixologning eng muhim vazifalaridan biri bu — diagnostik faoliyatdir. Bu faoliyat orqali psixolog o‘quvchi yoki talabaning individual xususiyatlarini, shaxsiy rivojlanish darajasini, hissiy-irodaviy holatini va ijtimoiy moslashuvini aniqlaydi. Diagnostik jarayonlar yoshi, psixologik holati va muhit omillarini hisobga olgan holda o‘tkaziladi.

Psixolog bu jarayonda testlar, so‘rovnomalar, kuzatuv, suhbat, psixometrik o‘lchovlar kabi usullardan foydalanadi. Misol uchun, maktab yoshidagi bolalarda shaxslararo munosabatlar darajasini o‘lchash uchun “Sotsiometriya” usuli, emotsional fonni aniqlashda esa Lusher testi qo‘llaniladi [2; 56–58-b.].

Diagnostik faoliyat natijalari asosida o‘quvchi yoki talabaga yondashuv strategiyasi belgilanadi. Bundan tashqari, muammoli o‘quvchilar bilan individual ishlash rejasi, sinf yoki guruh uchun psixoprofilaktik tadbirlar loyihasi tuziladi [3;77–79-b.].

Shu bois, diagnostika faqat tashxis qo‘yish emas, balki keyingi psixologik yondashuvlar uchun zarur ma’lumotlarni jamlash jarayonidir.

2. Maslahat beruvchi faoliyat

Psixologik maslahat (konsultatsiya) — bu mijoz (o‘quvchi, talaba, ota-ona, o‘qituvchi)ga o‘z muammolarini hal etishda psixologik yordam ko‘rsatish jarayonidir. Maslahat berish faoliyati maxfiylik, ishonch, hamdardlik, ehtiyotkorlik tamoyillariga asoslanadi [1;41–43-b.].

Ta’lim muassasasida psixolog quyidagi yo‘nalishlarda maslahat beradi:

Talabalarda motivatsiyaning pasayishi, o‘z-o‘zini baholashdagi muammolar;

O‘quvchilarda tashqi ta’sirlarga beriluvchanlik, zo‘ravonlikka moyillik;

Oilaviy nizolar yoki ajrim holatlarining bolaga ta’siri;

O‘qituvchilarga shaxslararo munosabatlar yoki sinf psixologiyasi bo‘yicha maslahatlar.

Maslahatlar og‘zaki suhbat shaklida, yozma tavsiyalar bilan yoki guruhiy sessiyalar shaklida amalga oshiriladi. Masalan, ota-onalarga bolalar bilan samarali muloqot uslublari, talabalarga esa stressni yengish bo‘yicha texnikalar o‘rgatiladi [4;92–95-b.].

Yaxshi tashkil etilgan maslahat berish tizimi ta’lim muassasasidagi psixologik muhitni barqarorlashtirishda muhim o‘rin tutadi.

3. Profilaktik faoliyat

Profilaktik faoliyat - bu muammolarni kelib chiqishidan oldin ularning oldini olishga qaratilgan rejalashtirilgan chora-tadbirlar majmuasidir. Ta’lim muassasalarida bu faoliyat ko‘proq guruhlar va sinflar miqyosida amalga oshiriladi.

Profilaktik tadbirlar quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi:

Stresstabilizatsiya (imtihon oldi holatlari, baholash qo‘rquvi);

O‘z joniga qasd qilish xavfi bo‘lgan bolalar bilan ishlash;

Maktab yoki universitetda mobbing (psixologik zo‘ravonlik) holatlarining oldini olish;

Zararli odatlardan (chekish, ichish, dori) uzoqlashtirish.

Psixolog bu yo‘nalishda turli treninglar, suhbatlar, psixota’lim darslari, teatr elementlari qo‘shilgan interfaol mashg‘ulotlar tashkil etadi. Masalan, “Stressni boshqarish” treningi orqali o‘quvchilar stressni aniqlash, unga qarshi kurashish va psixologik mustahkamlikni oshirish bo‘yicha bilim va ko‘nikmaga ega bo‘ladilar [3;81–83-b.].

Profilaktik faoliyat aynan psixolog tomonidan emas, balki boshqa mutaxassislar (tyuter, ijtimoiy pedagog, ma’naviyat bo‘yicha rahbar) bilan hamkorlikda olib borilganda samaradorligi yanada ortadi.

4. Rivojlantiruvchi faoliyat

Rivojlantiruvchi psixologik faoliyat — bu o‘quvchi va talabalarning intellektual, ijtimoiy, shaxsiy va emotsional salohiyatini kengaytirish va faollashtirishga qaratilgan yo‘nalishdir. Bu faoliyat faqat muammo bilan emas, balki ijobiy o‘sish va rivojlanishga yo‘naltiriladi.

Rivojlantiruvchi ishlar:

Rivojlantiruvchi mashqlar (o‘zini anglashi, empatiya, muomala madaniyati);

Yozgi psixologik lagerlar;

Psixologik klublar va davra suhbatlari;

Badiiy-ijodiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirilgan psixosessiyalar.

Masalan, psixolog talabalarda jamoada ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadida “Rol o‘yinlari” orqali ijtimoiy vaziyatlarni imitatsiya qiladi, bu esa shaxsiy muvozanatni saqlash va stressga chidamlilikni oshiradi [2; 61–63-b.].

Rivojlantiruvchi faoliyatda o‘yinlar, dramatizatsiyalar, sahna chiqishlari, kollajlar, psixologik rasmlar tahlili kabi yondashuvlar keng qo‘llaniladi.

Psixologning yuqorida yoritilgan har bir faoliyat yo‘nalishi o‘zaro bog‘liq bo‘lib, kompleks tarzda amalga oshirilgandagina ta’lim muassasasida samarali psixologik xizmatni ta’minlash mumkin. Diagnostik faoliyat — bu asos bo‘lib xizmat qilsa, maslahat berish orqali aniq individual yondashuvlar ishlab chiqiladi. Profilaktik ishlar esa salbiy holatlarning oldini oladi, rivojlantiruvchi faoliyat esa o‘quvchi va talabaning ichki salohiyatini ochishga xizmat qiladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘plab ta’lim muassasalarida psixologik xizmat hali ham to‘liq va tizimli yo‘lga qo‘yilmagan. Ba’zan psixolog faqat “muammo bartaraf qiluvchi” sifatida ko‘riladi, lekin aslida u — rivojlantiruvchi va tarbiyaviy jarayonning ajralmas ishtirokchisidir. Shu bois, psixologlar faoliyatining har bir yo‘nalishini huquqiy, etik, metodik jihatdan mustahkamlash, ularni tayyorlash, doimiy malaka oshirish tizimini yaratish muhim masalalardan hisoblanadi [1;39–41-b.].

Shuningdek, psixologik xizmatda zamonaviy texnologiyalar, raqamli platformalar, masofaviy maslahat tizimlarini ham joriy qilish zarurati ortib bormoqda. Bu ayniqsa, postpandemiya davrida va qishloq hududlaridagi ta’lim muassasalarida dolzarb bo‘lib qolmoqda. Masalan, psixologik onlayn konsultatsiyalar, anonim murojaat botlari, elektron test tizimlari bugun samarali vositalardan biriga aylangan [3;85–87-b.].

Bularning barchasi psixolog kasbiy faoliyatining hozirgi zamondagi dolzarbligini, keng qamrovli va mas’uliyatli ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, bu faoliyatga jamiyatda ishonchni oshirish, ota-onalar va o‘qituvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy yondashuvlar asosida sifatli xizmat ko‘rsatish bugungi kundagi ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi.

Ta’lim muassasalarida psixologning kasbiy faoliyati murakkab, mas’uliyatli va ko‘p yo‘nalishli jarayon bo‘lib, u inson shaxsining har tomonlama rivojlanishi, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Diagnostika, maslahat berish, profilaktika va rivojlantiruvchi ishlar — psixologik xizmatning ajralmas bo‘g‘inlari hisoblanadi. Har bir yo‘nalish o‘ziga xos metodik yondashuv, kasbiy mahorat va insonparvarlik tamoyillarini talab qiladi.

Amaliyotda shuni ko‘rish mumkinki, psixologlar nafaqat muammoni bartaraf etuvchi mutaxassis, balki tarbiyachi, yo‘lko‘rsatuvchi, ijtimoiy hamkor, ruhiy qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida o‘z o‘rnini topmoqda. Shu sababli, ularning faoliyatini tizimli tashkil qilish, zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish, kasbiy etik tamoyillar asosida yo‘naltirish — ta’lim sohasida sifatli inson kapitalini shakllantirishning muhim shartidir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, ta’lim muassasalarida samarali psixologik xizmatni yo‘lga qo‘yish orqali yosh avlodda o‘zini anglash, o‘z ustida ishlash, ijtimoiy moslashish, stressga qarshi turish kabi hayotiy muhim ko‘nikmalar shakllanadi. Bu esa kelajakda jismoniy sog‘lom, ruhiy barqaror va jamiyatga foydali shaxslarni tarbiyalash uchun mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Ikromova S.A. Psixologiyada etika va qonuniyatlar: psixologning javobgarligi. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2024. – 168 b.

2. Karimov B.T. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmat tashkiloti. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 192 b.

3. Qurbonova M.X. Psixologiya asoslari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021. – 256 b.

4. T. Xudoyshukurov, R. Xamroyev, M. Raxmonova. Kasbiy etika va etiket. – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2021. – 224 b.

5. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, yangi tahrir – Toshkent: Adliya nashriyoti, 2020. – 32 b.
6. Yo‘ldosheva G.T. Amaliy psixologiya. – Toshkent: “Sharq”, 2019. – 200 b.

TALABALARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Bozorov O‘g‘iloy Kamilovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.
feruzakomilovna82@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda estetik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari hamda rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, Yevropa, AQSh va Osiyo davlatlarida estetik tarbiya, san’at ta’limi va madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: estetik madaniyat, estetik kompetensiya, san’at ta’limi, xorijiy tajriba, talaba shaxsi, kreativlik.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ

Бозорова Угилой Камиловна.
Узбекистан,Навоийский государственный университет,
преподаватель кафедры дошкольного образования.
feruzakomilovna82@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы формирования эстетической культуры у учащихся, а также опыт развитых стран. В частности, рассматриваются подходы к эстетическому образованию, художественному образованию и развитию культурных компетенций в странах Европы, США и Азии. Кроме того, рассматриваются возможности интеграции этого опыта в национальную систему образования.

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическая компетентность, художественное образование, зарубежный опыт, студенческая идентичность, творчество.

FOREIGN EXPERIENCES IN DEVELOPING AESTHETIC CULTURE IN STUDENTS

Bozorov Ug‘iloy Kamilovna
Uzbekistan,Navoi State University,
Lecturer, Department of Preschool Education.
feruzakomilovna82@gmail.com

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of shaping students' aesthetic culture as well as the experiences of developed countries. In particular, the approaches to aesthetic education, art education, and the development of cultural competencies in European, US, and Asian countries are examined. Additionally, the possibilities for integrating these experiences into the national education system are considered.

Keywords: aesthetic culture, aesthetic competence, art education, foreign experience, student identity, creativity.

Hozirgi jadal globallashuv ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat bilim berish, balki har tomonlama rivojlangan, estetik madaniyatga ega shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Badiiy tafakkur va estetik didning shakllanishi shaxsning ma’naviy yetukligiga, emotsional intellekt va ijodiy faoliyatining rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Estetik

madaniyat bu insonning go‘zallikni idrok etish, uni his qilish, baholash va yaratish qobiliyatlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, talabalarda estetik madaniyatni shakllantirish ta’lim sifatini oshirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda shaxsiy kompetensiyalarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning estetik kompetensiyasini rivojlantirish, avvalo, ularning ijodiy fikrlash va badiiy tafakkurini boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglab, ularni tarbiyaviy jarayonda samarali qo‘llash imkonini beradi.

Estetik madaniyat tushunchasi falsafa, pedagogika va psixologiya fanlarining mazmun mohiyatida o‘z aksini topgan. Rus psixolog olimlardan L.S. Vygotskiy, B.M. Teplov va A.V. Zaporojetslar estetik tarbiyani shaxsning emotsional va intellektual rivoji bilan uzviy bog‘liq deb hisoblaydilar. Estetik tarbiyaning asosiy tushunchalaridan biri go‘zallikni his qilishdir. Uning ma’nosini talaba-yoshlarga tushuntirish ham mazkur tarbiyaning hayotiyligini ta’minlashga katta zamin yaratadi.

L.S. Vigotskiy estetik idrokni “san’at asarini sezgi, hissiyot va tafakkur orqali bir butun holda anglash jarayoni” sifatida izohlab, uning shaxsning emotsional-intellektual rivojiga kuchli ta’sirini ta’kidlaydi[1].

Ijodiy faoliyat estetik kompetensiyaning eng faol tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsning estetik idrok va badiiy tafakkur asosida yangi badiiy obrazlar, g‘oyalar yoki san’at mahsulotlarini yarata olishini bildiradi. Shaxsda estetik kompetensiya quyidagi komponentlar majmuasidan tashkil topadi:

Estetik idrok – go‘zallikni sezish va qabul qilish qobiliyati;

Badiiy tafakkur – obrazli, san’atga xos fikrlash;

Estetik baholash – badiiy hodisaga munosabat bildirish va baholay olish;

Ijodiy faoliyat – estetik va badiiy tajribaga asoslangan ijodiy ifoda.

Mazkur qarashlar estetik kompetensiyaning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini belgilab, uni bo‘lajak pedagog tayyorlash jarayonida chuqur va bosqichma-bosqich shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Estetik kompetensiya bo‘lajak pedagogning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida markaziy o‘rin tutadi. Pedagogning estetik kompetensiyasi uning nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy jarayonda badiiy-did, ijodiy tafakkur va estetik qadriyatlarni talabalarga yetkazish qobiliyati bilan bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, estetik kompetensiya pedagog shaxsining kasbiy mahorati va tarbiyaviy samaradorligini belgilovchi integrativ sifat sifatida qaraladi[8].

Rivojlangan xorijiy davlatlar (Finlandiya, AQSH, Germaniya, Fransiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya) tajribasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, estetik tarbiya oliy ta’limning gumanitarizatsiya jarayonida markaziy o‘rin egallaydi. Zamonaviy dunyoda “estetik tarbiyalanganlik” tushunchasi mutaxassisning umumiy madaniy kompetentligining ajralmas qismi sifatida ko‘riladi. Bu jarayonning dolzarbligi bir necha fundamental omillar bilan izohlanadi: birinchidan, texnokratik tafakkur hukmronligi sharoitida insonning ma’naviy-hissiy olamini muvozanatda saqlash zarurati;

ikkinchidan, global raqobat muhitida mutaxassislardan talab qilinadigan “nostandart va ijodiy yondashuv”ning manbai aynan estetik ong ekanligi; uchinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab qolishda estetik didning himoya (filtr) vazifasini bajarishi.

Xorijiy davlatlarda estetik tarbiya quyidagi bir qator tamoyillarga asoslanadi:

- **Integrativ yondashuv** – san’atni boshqa fanlar bilan bog‘lash, integratsiya qilish.
- **Amaliy faoliyatga yo‘naltirish** – talabaning faol ishtirokini ta’minlash.
- **Kreativlikni rivojlantirish** – ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlash.
- **Madaniyatlararo kompetensiya** – turli millat madaniyatlarini o‘rganish.

Yevropa davlatlaridagi ta’lim tizimida estetik madaniyatni rivojlantirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Masalan:

Finlyandiya ta’lim tizimida san’atga oid fanlar (musiqa, tasviriy san’at, dizayn) majburiy hisoblanadi. Talabalar o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan loyiha ustida ishlaydi, bu esa ularning ijodiy salohiyatini oshiradi va ijodiy tafakkurini kengaytiradi.

Germaniya tajribasida esa “madaniy ta’lim” (Kulturelle Bildung) konsepsiyasi keng qo‘llaniladi. OTMlar teatr, muzey va galereyalar bilan hamkorlikda ish olib borishadi. Reja asosida talabalar bu maskanlarga ekskursiyaga olib boriladi. Klassik nemis faylasufi Immanuel Kant estetik idrokni aql va sezgi o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in deb atagan bo‘lsa, Fridrix Shiller o‘zining mashhur “Insonning estetik tarbiyasi haqida xatlar” asarida insonni haqiqiy erkinlikka faqat estetik holat orqali olib chiqish mumkinligini ta’kidlagan. Shiller nazariyasiga ko‘ra, faqat estetik jihatdan rivojlangan inson o‘zining hayvoniy instinktlari va qat’iy qonuniyatlar orasida “uyg‘un shaxs” bo‘lib yashay oladi.[9]

Fransiyada estetik tarbiya “san’at orqali ta’lim” tamoyiliga asoslanadi. Bu yerda san’at darslari shaxsni erkin ifoda etishga xizmat qiladi. Germaniya, Fransiya va Italiya kabi davlatlarda estetik tarbiya “Muzey pedagogikasi” kontsepsiyasiga tayanadi.Ta’lim jarayoni bevosita madaniy obyektlar bilan integratsiya qilinadi. Estetika bu yerda tarixiy xotira va milliy o‘zlikni anglash vositasi sifatida o‘qitiladi. Talabalar san’atni “tarixning vizual tili” sifatida o‘rganishadi, bu esa ularda tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

AQShda estetik madaniyatni rivojlantirish STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi orqali amalga oshiriladi. Bu modelda san’at boshqa fanlar bilan integratsiya qilinadi. Talabalar mustaqil loyiha va tadqiqotlar orqali o‘z estetik qarashlarini rivojlantiradilar. AQSH universitetlarida (masalan, Garvard, Yel, Stenford) estetik tarbiya “Liberal Arts” (Erkin san’atlar) ta’lim falsafasining markazida turadi.

Osiyo davlatlarida estetik madaniyatni shakllantirish Evropaga nisbatan farqli tomonlari mavjud. Masalan:

Yaponiyada estetik tarbiya milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan tarzda olib boriladi. “Go‘zallikni his qilish” tushunchasi maktabdan boshlab shakllantiriladi. Yapon pedagoglari estetikani faqat san’at deb emas, balki “odoblilik va tartib” (Kizen) deb tushunishadi. Texnik yo‘nalishdagi talabalarga “minimalizm” va “tabiiylik” estetikasi o‘rgatiladi. Bu kelajakda ular yaratadigan robototexnika yoki qurilish mahsulotlarining inson ruhiga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

Janubiy Koreyada raqamli texnologiyalar yordamida san’at ta’limi rivojlantirilgan. Virtual muzeylar, multimedia vositalari estetik madaniyatni shakllantirishda keng qo‘llaniladi.

Xitoyda estetik tarbiya davlat siyosatining muhim qismi bo‘lib, u talabalarning ma’naviy rivojiga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalarini milliy ta’limga tatbiq etish imkoniyatlari quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llash mumkin:

- san’at fanlarini integratsiyalash;
- loyiha va amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- madaniy muassasalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;
- talabalar ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

Estetik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta’limning ajralmas qismi hisoblanadi. Talabalarda estetik kompetensiyani shakllantirish ularning ijodiy fikrlashi, madaniy saviyasi va kasbiy tayyorgarligini oshiradi. Shu bois, milliy ta’lim tizimida ilg‘or xorijiy tajribalarni moslashtirish orqali estetik tarbiya samaradorligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, estetik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim qismi hisoblanadi. Rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini nazariy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, talabalarda estetik tarbiyaning rivojlanishi bu shunchaki bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish emas, balki raqobatbardosh va ma’naviy yetuk mutaxassis tayyorlashning strategik vositasidir. Estetik tarbiya orqali talabalarda ijodiy va tanqidiy tafakkur shakllanadi. Hissiy intellekt va madaniy bag‘rikenglik rivojlanadi. Professional faoliyatga nisbatan mas’uliyat va yuqori did bilan yondashish madaniyati paydo bo‘ladi.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ham estetik tarbiyani barcha yo‘nalishlarga integratsiya qilish, talabalarning darsdan tashqari vaqtlarida madaniy muassasalar bilan aloqasini tizimli yo‘lga qo‘yish milliy ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. *Психология искусства*. – Moskva: Pedagogika, 1987.
2. Teplov B.M. *Психология музикалних способностей*. – Moskva, 1985.
3. Zaporojets A.V. *Развитиэ произволных движений*. – Moskva, 1986.
4. Dewey J. *Art as Experience*. – New York, 1934.
5. Eisner E. *The Arts and the Creation of Mind*. – Yale University Press, 2002.
6. Robinson K. *Creative Schools*. – Penguin Books, 2015.
7. Korean Ministry of Education. *Arts Education Policy Report*. – Seoul, 2018.
8. Kuzin V.S., Эстетическое воспитание учашихся, 1988
9. Shiller F. "Letters on the Aesthetic Education of Man".

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY PEDAGOGICAL APPROACHES AND THEIR IMPACT ON GLOBAL EDUCATIONAL EFFECTIVENESS

G. Z. Temirova
Master's student, Pedagogy specialization,
University of Economics and Pedagogy

Abstract. This article examines the theoretical roots of contemporary pedagogical approaches, the mechanisms through which they influence educational effectiveness, and findings from international experiences. Constructivism, the competency-based paradigm, digital pedagogy, and formative assessment concepts are analyzed in an integrative framework.

Keywords. Contemporary pedagogical approaches, constructivism, competency-based paradigm, educational effectiveness, formative assessment, digital pedagogy, learning analytics, international assessment systems, OECD, PISA.

Introduction. In the 21st century, global education systems are experiencing a paradigm transformation influenced by rapid technological development, globalization, and the growing demand for competency-oriented human capital. Traditional transmissive models of instruction, primarily focused on the delivery of knowledge, are increasingly being replaced by learner-centered and constructivist approaches that emphasize active participation, critical thinking, and the practical application of knowledge.

Contemporary pedagogical approaches are grounded in constructivist theory and competency-based education models, which conceptualize learning as an active, socially mediated, and context-dependent process. These approaches not only redefine the role of the learner and teacher but also reshape assessment systems, integrating formative evaluation, digital monitoring mechanisms, and adaptive feedback tools. As a result, educational effectiveness is no longer measured solely by cognitive outcomes but also by metacognitive development, socio-emotional competencies, and the ability to apply knowledge in real-world contexts.

International large-scale assessments conducted by Organisation for Economic Co-operation and Development through the Programme for International Student Assessment provide comparative indicators of how pedagogical models influence learning outcomes across countries. The experiences of high-performing education systems demonstrate that the integration of constructivist principles, competency-based curricula, formative assessment, and digital analytics contributes significantly to sustainable educational effectiveness.

Therefore, this article aims to examine the theoretical and methodological foundations of contemporary pedagogical approaches and to analyze the mechanisms through which they impact global educational effectiveness. The study adopts an integrative analytical perspective, synthesizing theoretical frameworks, international assessment data, and innovative monitoring practices in order to identify key factors determining the quality of modern education systems.

Paradigm Transformation and Theoretical Foundations

In the 21st century, education systems have shifted from transmissive models to constructivist approaches, recognizing the active, social, and contextual nature of cognition.

Constructivist theory conceptualizes learners not as passive recipients of information but as active constructors of knowledge. This approach plays a crucial role in enhancing educational effectiveness, as actively acquired knowledge tends to be consolidated in long-term memory — a perspective supported by contemporary pedagogical research on learning paradigms.

Constructivist learning theories emphasize experiential, discovery-based learning and learner-centered instruction, which have become central to modern educational reforms. The competency-based paradigm goes further by measuring not only knowledge but also the ability to apply it in real-world contexts. It prioritizes 21st-century skills such as critical thinking, problem solving, communicative competence, collaboration, and creativity, aligning with global competency frameworks.

Criteria for Assessing Educational Effectiveness

Educational effectiveness is a multi-component system typically evaluated through the following dimensions:

Cognitive outcomes (level of knowledge)

Metacognitive development

Motivational indicators

Socio-emotional competencies

Practical application skills

Assessment mechanisms central to contemporary pedagogy include:

Formative assessment

Summative assessment

Diagnostic monitoring

Learning analytics

Portfolio-based assessment

Research indicates that groups receiving regular feedback demonstrate 20–30% higher learning gains, underscoring the efficacy of formative practices in contemporary educational settings.

International Systemic Assessments and Statistical Indicators

OECD and PISA Results

The Programme for International Student Assessment (PISA), conducted by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), provides a global benchmark for educational effectiveness across countries. PISA data highlight patterns of educational success in relation to pedagogical models and learning environments.

Comparative results include:

Finland - high literacy and equity indicators

Singapore - leading performance in mathematics and science

South Korea - strong academic discipline and outcomes

Canada - effectiveness of inclusive and competency-oriented models

These international cases reflect pedagogical approaches that are learner-centered and competency-driven.

Digital Pedagogy and Innovative Monitoring

In countries such as the United States and South Korea, digital learning analytics systems have been integrated into national education strategies, enabling adaptive assessments tailored to individual learner profiles. Adaptive testing and artificial intelligence-based platforms personalize the learning process and provide precise diagnostic feedback. Empirical evidence suggests that digital monitoring systems are associated with 15–18% improvements in academic outcomes, while adaptive assessments facilitate more accurate tracking of individual learning trajectories.

Integrative Analysis

Global experience shows that educational effectiveness depends on the integration of several key elements:

A solid theoretical paradigm, such as constructivism

A competency-based curriculum

A formative assessment system
Digital monitoring mechanisms
Professional competencies among teachers
Supportive public education policies
Countries combining these elements tend to exhibit higher quality learning outcomes.

Conclusion. Contemporary pedagogical approaches shape a complex mechanism for enhancing educational effectiveness. International experience confirms that the combined application of competency-based and constructivist models, along with digital assessment systems, yields the most substantial educational outcomes.

References

1. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. UNESCO. (2023). Education for Sustainable Development Report. Paris: UNESCO Publishing.
3. OECD (2023). Shaping Digital Education: Enabling Factors for Quality, Equity and Efficiency. OECD Publishing.
4. Odhiambo, K. T. (2024). “Portfolio Assessment Strategy: A 21st Century Education and Constructivist-Mediated Evaluation,” International Journal of Research and Innovation in Social Science.
5. Муродова З. К. Развитие научного и профессионального творчества у будущих учителей. Бюллетень науки и практики, 7(4), 416-421. (2021).
6. Murodova Z. K. Innovative Activity as a Factor of Developing Methodological Culture of Future Teacher //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

B.R. Adizov
Buxoro davlat universiteti professori,pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya

Maqolada metakognitsiya va metakompetensiya tushunchalarining ilmiy genezisi, pedagogik ta’limdagi o‘rni hamda tarkibiy komponentlari yoritilgan. Shuningdek, refleksiv, kommunikativ, kognitiv-strategik va o‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyalarining pedagogik faoliyatdagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, metakompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: metakompetensiya, metakognitsiya, refleksiya, pedagogik ta’lim, o‘z-o‘zini boshqarish, kognitiv nazorat, bo‘lajak o‘qituvchi**.**

Аннотация

Рассматриваются генезис понятий метакогниции и метакомпетенции, их место в педагогическом образовании, а также структурные компоненты. Особое внимание уделено рефлексивным, коммуникативным, когнитивно-стратегическим и саморегуляционным метакомпетенциям. Результаты исследования показывают, что развитие метакомпетенций является важным фактором повышения качества педагогического образования.

Ключевые слова: метакомпетенция, метакогниция, рефлексия, педагогическое образование, саморегуляция, когнитивный контроль, будущий учитель.

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations of developing future teachers’ metacompetencies based on the IMRAD model. The study examines the genesis of the concepts of metacognition and metacompetence, their role in pedagogical education, and their structural components. Special attention is paid to reflective, communicative, cognitive-strategic, and self-regulation metacompetencies. The findings indicate that the development of metacompetencies is an important factor in improving the quality of teacher education.

Keywords: metacompetence, metacognition, reflection, pedagogical education, self-regulation, cognitive control, future teacher.

Kirish. XXI asrda ta’lim tizimida yuz berayotgan global o‘zgarishlar pedagogik faoliyatga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur bilishi, balki ta’lim jarayonini refleksiv boshqarishi, o‘z faoliyatini baholashi hamda pedagogik vaziyatlarga mos ravishda strategik qarorlar qabul qila olishi zarur. Shu nuqtai nazardan metakompetensiya tushunchasi pedagogika ilmida alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Metakompetensiya – bu shaxsning o‘z bilimlarini, kognitiv jarayonlarini va kasbiy faoliyatini ongli ravishda nazorat qilish, baholash va rivojlantirish qobiliyatidir. Mazkur tushuncha kompetensiyaga nisbatan yuqori darajali integrativ sifat sifatida qaraladi. Agar kompetensiya ma’lum faoliyatni bajarish malakasini ifodalasa, metakompetensiya aynan shu faoliyatni samarali tashkil qilish va boshqarish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv fikrlashi, mustaqil o‘rganish qobiliyati va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari zamonaviy pedagoglarni innovatsion fikrlaydigan, moslashuvchan va kreativ mutaxassis sifatida tayyorlashni talab etmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – bo‘lajak o‘qituvchilarning metakompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini IMRAD modeli asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini xorijiy va mahalliy olimlarning metakognitsiya hamda metakompetensiyaga oid ilmiy qarashlari tashkil etdi.

Xususan, John H. Flavell tomonidan ishlab chiqilgan metakognitsiya nazariyasi tadqiqotning asosiy metodologik poydevori sifatida xizmat qildi. Flavell metakognitsiyani insonning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari va ularni nazorat qilish mexanizmlari sifatida talqin etadi.

Shuningdek, Ann Brown, Barry Zimmerman, Donald Schön, John Hattie kabi olimlarning ilmiy yondashuvlari ham tadqiqotda tahlil qilindi. Ularning ilmiy ishlari pedagogik refleksiya, self-regulated learning va professional rivojlanish masalalarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda quyidagi yo‘nalishlar asosida tahlil olib borildi:

- metakompetensiya tushunchasining genezisi;
- metakompetensiyaning tarkibiy komponentlari;
- pedagogik faoliyatda metakompetensiyalarning ahamiyati;
- bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhim bo‘lgan metakompetensiya turlari;
- pedagogik ta’limda metakompetensiyalarni rivojlantirish omillari.

Nazariy tahlillar asosida bo‘lajak o‘qituvchilar uchun quyidagi metakompetensiyalar alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Refleksiv metakompetensiya refleksiv metakompetensiya o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va o‘z faoliyatini takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy pedagog refleksiv fikrlash orqali o‘z darslarini baholaydi, o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlaydi hamda pedagogik strategiyalarni moslashtiradi.

Donald Schön refleksiyani “reflection-in-action” va “reflection-on-action” shakllarida tavsiflagan. Birinchi shakl faoliyat jarayonidagi refleksiyani, ikkinchisi esa faoliyatdan keyingi tahlilni anglatadi. Kognitiv-strategik metakompetensiya-

Mazkur metakompetensiya o‘qituvchining o‘quv jarayonida samarali strategiyalarni tanlash va ularni moslashtirish qobiliyatini anglatadi. O‘qituvchi turli pedagogik metodlarni qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshiradi.

Kognitiv-strategik yondashuv bo‘lajak pedagoglarning kreativ fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyasi Barry Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan self-regulated learning

nazariyasiga ko‘ra, samarali o‘qituvchi o‘z faoliyatini mustaqil rejalashtiradi, nazorat qiladi va baholaydi. O‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyasi pedagogning umrbod ta’lim olish tamoyiliga amal qilishida muhim omil hisoblanadi.

Kommunikativ metakompetensiya- Pedagogik faoliyatda samarali muloqot o‘qituvchining eng muhim sifatlaridan biridir. Kommunikativ metakompetensiya pedagogning o‘z nutqini baholashi, tinglovchilarga mos ravishda muloqotni tashkil etishi hamda kommunikativ vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini anglatadi.

Tahlillar natijasida metakompetensiyalarni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchilarning:

- pedagogik refleksiyasini;
- innovatsion fikrlashini;
- mustaqil o‘rganish qobiliyatini;
- kreativ yondashuvlarini;
- professional moslashuvchanligini rivojlantirishi aniqlandi.

Olingan natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan uyg‘unlikda ekanligi kuzatildi. Flavellning metakognitsiya nazariyasi o‘quv jarayonini ongli boshqarish zarurligini asoslab beradi. Brown esa metakognitsiyani “learning to learn” konsepsiyasi bilan bog‘laydi. Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan self-regulated learning nazariyasi esa o‘qituvchilarning mustaqil rivojlanish mexanizmlarini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

John Hattie tomonidan amalga oshirilgan metatahlillar o‘qituvchi refleksiyasining o‘quvchilar natijalariga bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Shu sababli pedagogik ta’lim tizimida metakompetensiyalarni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega.

Metakompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish;
- innovatsion metodlarni qo‘llash;
- o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish;
- mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- pedagogik refleksiyani shakllantirish.
- Shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari va raqamli pedagogika sharoitida metakompetensiyalar yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya pedagogdan tezkor moslashuvchanlik va tanqidiy fikrlashni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, metakompetensiya bo‘lajak o‘qituvchilarning professional rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan integrativ sifat hisoblanadi.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, refleksiv, kommunikativ, kognitiv-strategik va o‘z-o‘zini boshqarish metakompetensiyalari zamonaviy pedagogning kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Pedagogik ta’lim tizimida metakompetensiyalarni rivojlantirish:

- ta’lim sifatini oshirishga;
- innovatsion pedagogik faoliyatni shakllantirishga;
- bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirishga;
- professional moslashuvchanlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida metakompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar va metodik tizimlarni ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. 1979. Vol.34. №10. P.906–911.

2. Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. Hillsdale: Erlbaum, 1987.

3. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory into Practice. 2002. Vol.41. №2. P.64–70.

4. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.

5. Mezirow J. Transformative Dimensions of Adult Learning. San Francisco: Jossey-Bass, 1991.

6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.

O‘ZBEKISTON VA MALAYZIYA MAMLAKATLARI O‘RTASIDAGI ILMIY VA MADANIY SOHALARDAGI HAMKORLIKLARINING ISTIQBOLLARI HAQIDA

Malayziya mamlakati Osiyodagi iqtisodiy va madaniy sohalarda ancha rivojlangan mamlakatlardan biri bo‘lib hisoblanadi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston va Malayziya mamlakatlari orasida bir qator hamkorlik ishlari yo‘lga qo‘yilib kelinmoqda. Ayniqsa, ilmiy va madaniy sohalarda ham yaqin aloqalar o‘rnatilib, ko‘zga ko‘rinarli amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Malayziyaning USIM (Universiti Sains Islam Malaysia) oliy ta’lim muassasasi bilan amalga oshirilgan ishlar shular jumlasidandir. Malayziya shaharsozligida zamonaviy osmono‘par binolar, tashqi dizayni yevropacha usullar bilan bezatilganligi bilan ajralib turadi. Oxirgi yillarda tub aholisining asosiy qismi musulmonlarni tashkil qilgan bu mamlakatning shaharsozligida sharqona dizayn va ko‘rinishlarning yo‘qligi davlat rahbarlarining turli e’tirozlariga sabab bo‘lgan. Shuni inobatga olib, Malayziyaning USIM universiteti olimlari tashabbusi bilan O‘rta Osiyo boy milliy me’morchiligi namunalarini o‘rganib, mamlakat shaharsozligida foydalanish maqsadida bizlar bilan bir qator hamkorlik ishlarini amalga oshirdi.

Shu ishlar doirasida 2019 yilning noyabr oyida bizlar Samarqand davlat arxitektura-qurilish universitetidan va Toshkent arxitektura va qurilish instituti mutaxassislaridan tashkil topgan professor-o‘qituvchilar Malayziyaning USIM universitetining taklifiga asosan bu davlatga tashrif buyurdik.

Bizlar tashrif dasturiga asosan mazkur ta’lim muassasasi talabalari va professor-o‘qituvchilariga O‘rta Osiyo milliy me’morchiligi tarixi, uning nazariy va amaliy asoslari hamda uning rivojlanishiga hissa qo‘shgan olimlar haqida ma’ruzalar o‘qidik. Men mutaxassis sifatida qadimiy bino va inshootlarimizning interyer va eksteryerlarida qo‘llanilgan milliy naqshlarimizning geometrik asoslari, ularning ilmiy manbalari haqida ma’lumotlar berdim.

Markaziy Osiyoda handasa (muhandislik ilmlari) fanining nazariy va amaliy asoslari

IX–XV asrlarda Markaziy Osiyo madaniyatida umuminsoniy madaniyat yutuqlari ijodiy tarzda uyg‘unlashgani kabi, ayni paytda mintaqaning madaniyati ham boshqa xalqlar madaniyatiga samarali ta’sir ko‘rsatib, ularni boyitgan. Uyg‘onish davri deb hisoblangan IX asrdan boshlab Markaziy Osiyoda ilm-fan, san’at, me’morchilik, shaharsozlik va hunarmandchilik rivojlandi. Bu davrda Markaziy Osiyo iqtisodiy jihatdan ancha mustahkamlandi, shaharlar taraqqiy etdi. Shu ta’sirda mintaqada turli ilmiy maktablarga mansub olimlar shakllana boshladi.

IX–XV asrlarda arab tilida asarlar yozgan olimlarning eng mashhurlari Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan edilar. Ular qatorida Muhammad ibn Muso Xorazmiy (IX asr), Abu Ali ibn Sino (980–1037), Abu Nasr Forobiy (873–950), Abu Rayhon Beruniy (973–1048), Abul-Vafo Buzjoniy (940–998) va boshqalar bor edi. Keyinchalik ular safiga Mirzo Ulug‘bek (1394–1449) va G‘iyosiddin Jamshid Koshiy (XIV–XV asrlar) ham qo‘shildi. Ma’lumki, o‘rta asr sharq olimlari qadimgi yunon mualliflarining falsafa va matematikaga oid asarlarini sinchkovlik bilan o‘rganganlar. Ular bu ilmlarning keyingi taraqqiyotiga katta hissa qo‘shib, butun islom olamida ommalashtirganlar. Markaziy Osiyo olimlari matematika, geometriya (handasa), astronomiya, falsafa, tibbiyot va musiqa kabi dunyoviy fanlarning barcha sohalari bo‘yicha ulkan asarlar yaratdilar.

Bundan tashqari, Sharq va Markaziy Osiyo olimlarining o‘rta asrlarda yaratilgan asarlarida me’morlar va hunarmandlar uchun zarur bo‘lgan geometrik qurilishlar hamda mutanosiblikka oid qator masalalar yoritilgan. Masalan, o‘rta asrlarda Markaziy Osiyodan asarlari hali to‘liq o‘rganilmagan ko‘plab buyuk qomusiy olimlar yetishib chiqqan. Abu Nasr Forobiy (873–950) — to‘liq ismi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug‘ Tarxon bo‘lib, jahon madaniyatiga katta hissa qo‘shgan mashhur Markaziy Osiyolik faylasuf va qomusiy olimdir. Forobiy 873 yilda Sirdaryo sohilidagi Forob — O‘tror hududida, turkiy qabilalardan chiqqan harbiy oilada tug‘ilgan.

U tug‘ilgan hudud Somoniylar tasarrufida bo‘lib, Arab xalifaligining shimoliy chegarasi hisoblangan. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, Forobiy bu fikrlari orqali “me’yor” tushunchasining kelib chiqishi va uning talqini me’moriy shakllar hamda geometriya tushunchasiga asos bo‘lganini ta’kidlaydi. U fikrini davom ettirib: “Bu fanning asosida to‘rt unsur — olov, havo, suv va tuproq hamda ularni harakatga keltiruvchi beshinchi unsur — osmon turadi”, deydi. Shu bilan u dunyodagi barcha mavjudotlar ushbu to‘rt unsur va ularni harakatlantiruvchi osmondan tashkil topganini ta’kidlaydi.

Abul-Vafo al-Buzjoniy (940–998) o‘z davrida buyuk olim sifatida mashhur bo‘lgan va Abu Rayhon Beruniy kabi zamonasining yirik olimlari bilan yaqin munosabatda bo‘lgan. Abu Rayhon Beruniy Xorazmda bo‘lganida, Bag‘dodda yashagan Buzjoniy bilan ikki turli nuqtada oy tutilishi hodisasini taqqoslash maqsadida tadqiqot o‘tkazishga kelishib olgan. Buzjoniy geometriya, trigonometriya, amaliy geometriya, astronomiya va matematika rivojiga katta hissa qo‘shgan. Shu sababli uni “hisobchi” va “muhandis” deb atashgan. Ayniqsa, Abul-Vafo Buzjoniyning “Hunarmandlarga geometrik shakllardan zarur bo‘lgan narsalar haqida kitob” asari diqqatga sazovordir. Bu asarda Buzjoniy o‘z tadqiqotlari bilan bir qatorda geometrik naqshlar sohasidagi noma’lum mualliflar izlanishlarini ham umumlashtirgan. Hozirda ushbu to‘plamning fors tilidagi nusxasi Parijdagi Fransiya Milliy kutubxonasida saqlanmoqda. Asarda Abul-Vafo al-Buzjoniy pargor yordamida bajariladigan geometrik naqshlarga alohida e’tibor qaratgan. Quyida pargor yordamida bajarilgan ishlar IX asr.

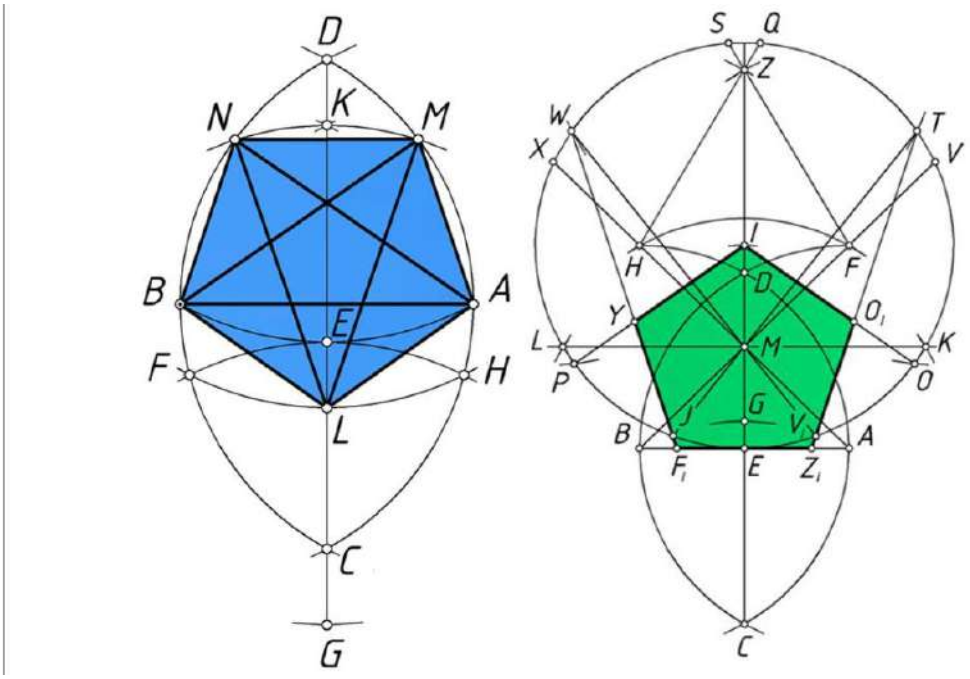

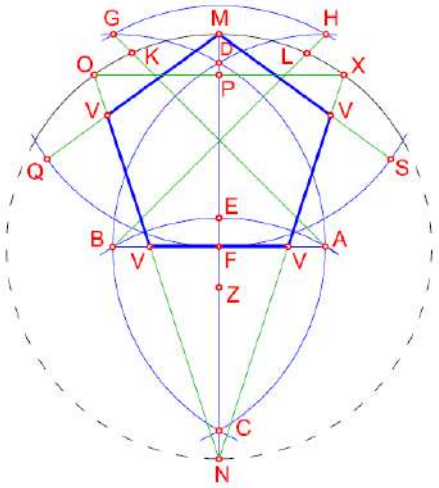

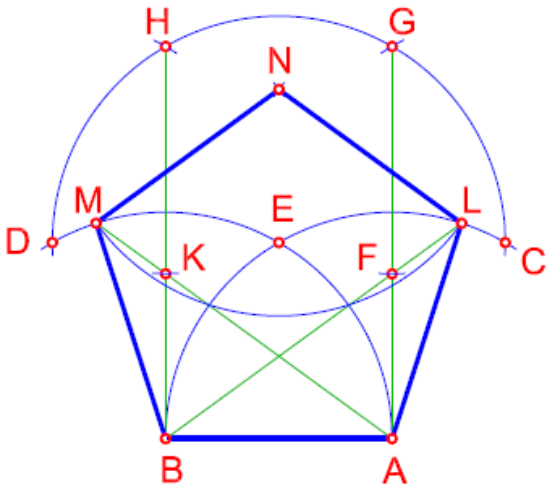

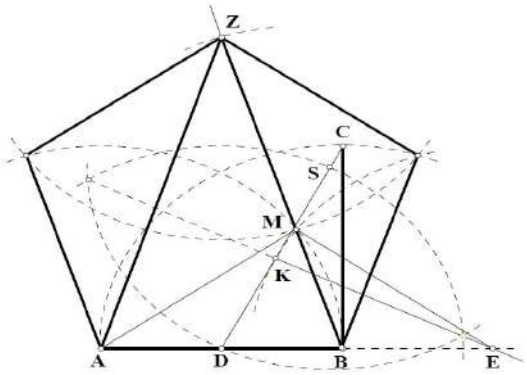

(a) (b)

Yo‘qolib borayotgan naqshlarni zamonaviy bino va inshootlarda qo‘llanish jarayonlari

Malayziyaning USIM universiteti rektori bilan tadbirdan keyingi suhbat.

2-SHO‘BA: PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA’SIRI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

KONFUTSIYNING TA’LIMIY MEROSI – ZAMONAVIY PEDAGOGIK TA’LIMDAGI UMUMBASHARIY G‘OYALAR ASOSI SIFATIDA

Izbullayeva Gulchehra Valeriyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti professori, p.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Maqolada Konfutsiyning bilim egallashdagi takrorlash, mulohaza yuritish va amaliyot birligi haqidagi qarashlari tahlil qilingan. Shuningdek, insonning intellektual darajalari va ta’limni individuallashtirishning umumbashariy pedagogik ahamiyati zamonaviy tendensiyalar kontekstida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Konfutsiy, pedagogika, takrorlash, mulohaza, ta’lim darajalari, amaliyot, kompetensiya.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ КОНФУЦИЯ – КАК ОСНОВА ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Избуллаева Гульчехра Валерьевна
Профессор БухГПИ,
доктор педагогических наук (DSc)

Аннотация: в статье анализируются взгляды конфуция на единство повторения, размышления и практики в овладении знаниями. также освещено общепедагогическое значение интеллектуальных уровней человека и индивидуализации обучения в контексте современных тенденций.

Ключевые слова: Конфуций, педагогика, повторение, размышление, уровни образования, практика, компетенция.

CONFUCIUS’S EDUCATIONAL HERITAGE AS THE BASIS OF UNIVERSAL IDEAS IN MODERN PEDAGOGICAL EDUCATION

Izbullayeva Gulchehra Valeriyevna

Professor of Bukhara State Pedagogical Institute,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)

Abstract: The article analyzes Confucius's views on the unity of repetition, reflection, and practice in acquiring knowledge. It also highlights the universal pedagogical significance of human intellectual levels and the individualization of education in the context of modern trends.

Keywords: Confucius, pedagogy, repetition, reflection, levels of education, practice, competence.

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida ta'lim mazmunini belgilab bergan buyuk mutafakkirlar orasida Konfutsiy alohida o'rin tutadi. "Konfutsiyni axloq murabbiyidan ko'ra ko'proq ma'naviy yetakchi deyish mumkin" [6]. Uning mulohazalarida falsafa, psixologiya, pedagogika masalalari yetakchlik qildi. Ustozning pedagogik merosi shunchaki tarixiy manba emas, balki bugungi kunda jahon ta'lim tizimida ustuvor yo'nalishga aylangan "shaxsga yo'naltirilgan ta'lim" konsepsiyalarining ilk tamal toshidir. Konfutsiy ta'limotida bilim olish jarayoni faqat axborot to'plash emas, balki uni qayta ishlash, takrorlash orqali yangi g'oyalar yaratish va eng muhimi, hayotiy amaliyotga tatbiq etish sanaladi.

Konfutsiy kishi bilim olar ekan, olingan bilimini takrorlab turish foydali [1] ekanligini ta'kidlaydi va inson "ilgari olingan bilimni takrorlash, undan yangi taassurot, yangi fikr ola bilish orqali muallim bo'lishi mumkin" [5]ligini uqtiradi. Konfutsiy qarashlarida muallim bu o'zgalarga bilim egallashga, narsa va hodisalar mohiyatini tushunishga ko'makchi, yo'l ko'rsatuvchi shaxs sifatida baholanadi. U har bir shaxsning muallim maqomi yoki faoliyati bilan shug'ullana olishidagi dastlabki 3 ta asosni belgilab beradi:

–olgan bilimlarni takrorlash;

–olingan bilimdan yangi taassurot hosil qila olish;

–olingan bilimdan yangi fikr hosil qilish.

Takrorlash allaqachon sodir bo'lgan yoki ilgari olingan ma'lumotni ikki yoki undan ortiq marta takrorlashdir. Bu metod, odatda, muayyan ma'lumotlarni yaxshiroq eslab qolish yoki ta'kidlash uchun ishlatiladi. Takrorlash, shuningdek, o'z fikrlarimizni aniq va ravshan ifodalashda yordam beradi, o'quvchilarga yoki tinglovchilarga ma'lum bir nuqtani tushunishga yordam berishi mumkin. Konfutsiyning shogirdi Zengzi: "Ustoz bergan bilimlarni takrorlamadimmi?" [5] – deb ta'kidlaydi. Zisya: "Har kuni yangi bilimlarni o'zlashtira olsa, har oy olgan bilimlarini takrorlab tursa, buni bilim olishni sevmak deyish mumkin" [5], – deb takrorlashning davriy o'rinlarini asoslab beradi. Demak Ustoz o'z shogirdlariga ta'lim berganda ularning olgan bilimlarini egallashlari uchun takrorlash usulida unumli foydalangan va bu metod bugungi kunga kelib soha vakillari tomonidan shaxsning bilimni egallashdagi o'rni va ahamiyati ilmiy va amaliy asoslangan. Takrorlash bugungi kunda ta'lim jarayonidagi yetakchi usullaridan biri sifatida ta'lim berish uslublariga xizmat ko'rsatib, o'zining zamonaviy usullarini ham namoyon etib kelyapti.

Shaxsda olingan bilimlardan yangi taassurot hosil qilishda tabiat, madaniyat, yoki shaxsiy tajribalar orqali yangi hissiyotlar va fikrlar keltirish jarayonidir. Bu jarayon, ko'pincha, yangi g'oyalar, tajribalar yoki o'zgarishlar orqali sodir bo'ladi. Olingan bilimdan yangi fikr hosil qilish esa insonning o'z tajribasi, o'rganish jarayoni va mavjud bilimlarni birlashtirib, yangi g'oyalar, tushunchalar yoki yechimlar ishlab chiqish jarayonidir. Ustoz: "Faqat bilim olib, lekin mulohaza yuritmaslik bu yanglishishdir. Mulohaza yuritib, lekin bilim olmaslik esa xatarlidir" [4], – deb ta'kidlaydi. Konfutsiy har bir ishni uch (ko'p) marotaba fikrlab ko'rib, so'ng harakat qiladigan kishilarga "Ikki marta o'ylab ko'rilsa, shuning o'zi yetarli" [4], – deb maslahat beradi. Bu yerda Konfutsiy haddan tashqari ehtiyotkorlikni tanqid qiladi:

"Uch marta o'ylash" – bu haddan tashqari tafakkur, sustkashlik, harakatni kechiktirish, qat'iyatsizlik va samarasiz psixologik holatning ifodasi sifatida talqin qilinadi. Odam har doim "yaqinda yaxshiroq fursat paydo bo'ladi", "yana o'ylab ko'ray" degan fikrda bo'ladi va natijada hech qachon harakat qila olmaydi.

"Ikki marta o'ylash" – bu esa yetarli darajada fikrlashni anglatadi. Bir marta – harakatning ijobiy tomonlari va natijalari haqida, ikkinchi marta – salbiy oqibatlari va xatarlari haqida o'ylab

ko‘riladi. Bu – muvozanatli yondashuv.

Demak, Ustoz ta’biri bilan aytganda, cheksiz tafakkur harakatga to‘sqinlik qiladi. Bir marta rejalashtirib, ikkinchi marta xatolarni tekshirib, keyin darhol amaliyotga o‘tish kerak. Harakat – muvaffaqiyatning asosiy kalitidir.

Konfutsiy insonni bilish borasidagi jarayonini quyidagi darajalarga ajratadi:

–Dunyoga kelganidanoq bilag‘on bo‘lgan inson yuqori darajalidir;

–Saboq olish orqali bilgan inson ikkinchi darajalidir;

–Mashaqqatlardan o‘tib o‘rgangan inson undan keyingi darajalidir;

–Mashaqqatlarni boshdan kechirib ham o‘rganmagan odam eng quyi darajalidir [3]. Bu fikrlar, insonning bilim va tajriba darajalari haqida qiziqarli bir tasnifni ifodalaydi. Har bir daraja o‘ziga xos jihatlar bilan ajralib turadi:

1. Bilishning yuqori darajasidagi inson – tabiatidan aqlli, tushunish qobiliyati yuqori bo‘lgan, yangi narsa va hodisalarni tezda o‘zlashtiradigan shaxs sifatida ko‘riladi. Unga tabiiy, tug‘ma iste’dod va bilim berilgan;

2. Bilishning ikkinchi darajasidagi inson – bilim olish uchun harakat qilgan, o‘qish va o‘rganishga intilgan kishi. U saboq olishi orqali ko‘proq bilimga ega bo‘ladi, lekin bu faqat nazariy bilimlar bilan cheklangan;

3. Bilishning ikkinchidan keyingi darajasidagi inson – hayotda real tajribalar orttirgan, mashaqqat va sinovlardan o‘tib kelgan odamdir. U nafaqat nazariy bilimlarga ega, balki amaliy tajribaga ham egadir;

4. Bilishning quyi darajasidagi inson – hayotdagi qiyinchiliklarga duch kelmagan yoki ulardan hech qanday saboq olmagan kishi sifatida qaraladi. U tajriba va bilimdan mahrumdir.

Konfutsiyning ushbu tasniflari insonga o‘z-o‘zini rivojlantirish yo‘lida harakat qilish uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi va har bir shaxs o‘zining mavjud darajasidan yuqoriga ko‘tarilishi uchun mashaqqatlarni yengishi lozimligini anglaydi.

Konfutsiyda o‘zi tashvishlangan muammolar haqida ko‘p so‘rab va bular ustida mulohaza yuritish kuchli bo‘lgan. U qayerga tashrif buyurmasin o‘sha yerdagi insonlardan bilmaganini so‘rab surishtirgan. Bu faoliyati uchun ba’zida tanqidga uchrasa ham narsa va hodisalar mohiyatini anglash uchun hamisha bilmaganini so‘rab o‘rgangan.

Ustoz Konfutsiy: “Faqat yuqori darajali eng aqlli kishi va quyi darajali eng tentak kishigina o‘zgarmaydilar” [5], – deb insoniyatning o‘zgarish qobiliyatini ikki chekka qutb bilan bog‘laydi.

Konfutsiyning nazarda tutgan “eng aqlli kishi” nafaqat bilimi baland, balki o‘z axloqiy tamoyillari, hayotiy falsafasi va ichki dunyosi mustahkam shakllangan kishidir. Bunday insonlar haqiqatni anglab yetgan, o‘zining yetukligiga yetishgan va shu sababli, uning asosiy qadriyatlari o‘zgarmasdir. Ular atrof-muhit ta’siridan mustaqil bo‘lib, o‘z yo‘lidan og‘ishmaydi.

“Eng tentak kishi” esa o‘rganishga, o‘zgarishga va rivojlanishga mutlaqo qobiliyatsiz, fikr yuritishga moyil bo‘lmagan inson toifasidir. Ular o‘z bilimsizligi va xatolarini tan olishga qodir emas, shu bois, ularni to‘g‘ri yo‘lga boshlash, fikrini o‘zgartirish deyarli imkonsiz.

Bu iqtibosning eng muhim xulosasi shuki, insonlarning katta qismi – “o‘rta darajali”lar – o‘zgarishga qodir va moyildir. Ular to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq, ta’lim va tarbiya orqali yaxshilikka o‘zgarishi mumkin. Konfutsiy ta’limotining asosiy maqsadi aynan shu o‘rta tabaqadagi odamlarni yaxshi tomonga yo‘naltirishdan iborat edi.

“Aqliy qobiliyati o‘rta darajadan yuqori bo‘lgan kishilarga chuqur bilimlardan so‘zlasa bo‘ladi. Aqliy qobiliyati o‘rta darajadan past bo‘lgan kishilarga chuqur bilimlardan so‘zlab bo‘lmaydi”[5], – deb Ustoz Konfutsiy ta’lim berish metodikasi haqida so‘zlaydi.

Bu yerda, yuqori darajali qobiliyat egalari nafaqat eshitadi, balki tushunadi, chuqur tahlil qiladi va olgan bilimlarini amalda qo‘llay oladi. Ularga falsafiy, axloqiy va murakkab g‘oyalarni o‘rgatish samarali bo‘ladi. Ular Konfutsiyning eng sevimli shogirdlari kabi o‘z ustozlarining bilimini kengaytirishi mumkin.

Past darajali qobiliyat egalariga murakkab, chuqur nazariyotlarni o‘rgatish befoyda. Ularni oddiy, kundalik, hayotiy misollar va amaliy ko‘rsatmalar orqali tarbiyalash muhimroq. Bu

Konfutsiyning har bir shaxsning qobiliyatini inobatga olish zarurligini, ta’limni individuallashtirish kerakligini ta’kidlashidir.

Konfutsiyning bu hikmatlari orqali u har bir insonning o‘ziga xos ekanligini, ta’lim samaradorligi o‘quvchining aqliy salohiyatiga bog‘liqligini va eng muhimi, o‘zgarishga moyil bo‘lgan insonlar bilan ishlash eng muhim vazifa ekanligini ko‘rsatib bergan.

Konfutsiyning “Ekin-tekinlar kurtak otib, lekin gullamasligi uchrab turadi. Gullab, hosil bermasligi holati ham uchrab turadi”[5], – degan falsafiy qarashi bilim olish, ko‘nikma hosil qilish va malakaga erishish kabi jarayonlar bilan ham uyg‘un.

Ekin-tekinlar kurtak otib, lekin gullamasligi – bilim olib ko‘nikmaga aylanmasligi;

Gullab, hosil bermasligi holati – ko‘nikma hosil qilib malakaga aylanmasligi sifatida tahlil qilish mumkin.

Bu borada Ustozning quyidagi fikrlari misol bo‘la oladi: “Shi jing” (“Qo‘shiqlar kitobi”)ning uch yuzta she’rini yod bilsa-da, unga davlat ishini topshirsangiz, u vazifani bajara olmasa; o‘zga mamlakatga elchi qilib yuborsangiz, u savollarga mustaqil javob bera olmasa, uning ko‘p o‘qiganidan ne naf?” [2]. Bu yerda amaliyotda vazifani bajara olmasligi, savollarga mustaqil javob bera olmasligi kabi kompetensiyalarning namoyon bo‘lmaganligi egallangan bilim, ko‘nikma va malakani inkor etadi.

Konfutsiyning bilim egallash borasidagi falsafiy-pedagogik qarashlarini o‘rganish natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, ta’limda metodologik izchillik o‘ta muhim bo‘lib, takrorlash va mulohaza yuritish bilimning ko‘nikma hamda malakaga aylanishi uchun eng zaruriy bosqichlar hisoblanadi. Mutafakkir ta’kidlaganidek, bilimsiz tafakkur xatarli, tafakkursiz bilim esa samarasizdir.

Ikkinchidan, differensial yondashuv tamoyili asosida ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining aqliy salohiyati va tabiiy imkoniyatlarini inobatga olish (individuallashtirish) o‘qitish samaradorligini ta’minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Uchinchidan, natijadorlik va kompetensiya masalasi bilimning qiymati uning ko‘lamida emas, balki amaliyotda qo‘llana olish darajasi bilan o‘lchanishini ko‘rsatadi. Konfutsiy tomonidan ilgari surilgan “hosil berish” tamoyili bugungi zamonaviy ta’limdagi kompetensiyaviy yondashuv bilan to‘laqonli hamohangdir.

Umuman olganda, Konfutsiyning pedagogik g‘oyalari zamonaviy o‘qituvchi uchun nafaqat metodik qo‘llanma, balki shaxsni ma’naviy-axloqiy komillik yo‘liga boshlovchi muhim dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karyagin K.M. Konfutsiy. – T.: «Fan» nashriyoti, 2019. – 112 b.
2. Konfutsiy. Gapni gapir uqqanga. – T.: G‘afur G‘ulom, 2008. – 48 b.
3. Konfutsiy. Hikmatlar. – T.: G‘afur G‘ulom, 2022. – 192 b.
4. Konfutsiy. Muhokama va bayon. – T.: Yangi asr avlodi, 2010. – 108 b.
5. Конфуций. Суҳбат ва мулоҳазалар. – Т.: Янги аср авлоди, 2014. – 272 б.
6. Syu Fancheng. Konfutsiylik. – T.: Akademnashr, 2021. – 272 b.

PEDAGOGIK TA’LIM TIZIMIDA UMUMBASHARIY QADRIYATLARNING O‘RNI VA ZAMONAVIY TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

N.T.Tosheva
Buxoro davlat pedagogika instituti professori Email: tosheva76@mail.ru
M.H.Jumaqulova
BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy qadriyatlarning o‘rni, ularning bo‘lajak pedagog shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati hamda zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimida insonparvarlik, tolerantlik, madaniyatlararo muloqot, innovatsion yondashuvlar va kompetensiyaviy ta’limning dolzarb masalalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik ta’lim, umumbashariy qadriyatlar, globallashuv, innovatsion texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, madaniyatlararo muloqot, insonparvarlik, tolerantlik, raqamli ta’lim, pedagogik kompetensiya, zamonaviy ta’lim, ta’lim taraqqiyoti.*

THE ROLE OF GENERAL HUMAN VALUES IN THE PEDAGOGICAL EDUCATION SYSTEM AND MODERN DEVELOPMENT TENDENCIES

N.T. Tosheva
Professor of Bukhara State Pedagogical Institute Email: tosheva76@mail.ru
M.H.Jumakulova
1 grade master student of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: This article analyzes the role of universal human values in the pedagogical education system, their significance in shaping the future teacher's personality, and modern development trends. Also, in the context of globalization and digital transformation, the current issues of humanism, tolerance, intercultural communication, innovative approaches and competence education in the education system are highlighted.

Keywords: pedagogical education, universal human values, globalization, innovative technologies, competency-based approach, intercultural communication, humanism, tolerance, digital education, pedagogical competence, modern education, educational development.

РОЛЬ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СИСТЕМЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Тошева Н.Т.
профессор Бухарского государственного педагогического института
Электронная почта: tosheva76@mail.ru
М.Х.Джумакулова.
Магистрант 1 курса Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: *В данной статье анализируется роль общечеловеческих ценностей в системе педагогического образования, их значение в формировании личности будущего учителя и современные тенденции развития. Также в контексте глобализации и цифровой трансформации освещаются актуальные вопросы гуманизма, толерантности, межкультурной коммуникации, инновационных подходов и компетентностного обучения в системе образования.*

Ключевые слова: *педагогическое образование, общечеловеческие ценности, глобализация, инновационные технологии, компетентностный подход, межкультурная коммуникация, гуманизм, толерантность, цифровое образование, педагогическая компетентность, современное образование, развитие образования.*

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida pedagogik ta’lim tizimi oldiga yangi va muhim vazifalar qo‘yilmoqda. Zamonaviy jamiyatda nafaqat chuqur bilimga ega, balki yuksak ma’naviy fazilatlar, umumbashariy qadriyatlar hamda zamonaviy kompetensiyalarni o‘zida mujassam etgan pedagoglarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois pedagogik ta’lim tizimida insonparvarlik, tolerantlik, bag‘rikenglik, hamkorlik, adolat va madaniyatlararo muloqot kabi umumbashariy qadriyatlarni shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan, xalqaro integratsiya kuchayayotgan bugungi davrda pedagoglardan zamonaviy yondashuvlar asosida faoliyat yuritish talab etilmoqda. Bu esa pedagogik ta’lim tizimining mazmunini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va global ta’lim tendensiyalariga mos ravishda rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy qadriyatlar shaxs tarbiyasi va ta’lim samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Umumbashariy qadriyatlar insonni hurmat qilish, tinchliksevarlik, erkin fikrlash, o‘zaro hamkorlik va bag‘rikenglik kabi

tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar pedagog shaxsining kasbiy va ma’naviy sifatlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki yuqori kommunikativ madaniyat, ijtimoiy faollik va madaniyatlararo kompetensiyaga ham ega bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda pedagogik ta’lim taraqqiyotining asosiy tendensiyalaridan biri kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanishi hisoblanadi. Ushbu yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, innovatsion faoliyat olib borish hamda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Kompetensiyaviy ta’lim jarayonida umumbashariy qadriyatlarni singdirish pedagoglarning nafaqat kasbiy, balki ma’naviy barkamolligini ham ta’minlaydi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ham pedagogik ta’lim tizimiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Elektron ta’lim platformalari, masofaviy ta’lim, multimedia vositalari va sun’iy intellekt asosidagi texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish bilan birga, pedagogik jarayonni yanada interfaol va samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhiti pedagoglardan yangi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Bu esa pedagogik ta’lim tizimida innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashni muhim omilga aylantiradi.

Globallashuv jarayonida xalqaro hamkorlik va akademik almashinuv dasturlarining rivojlanishi ham pedagogik ta’limning muhim tendensiyalaridan biri hisoblanadi. Xorijiy tajribalarni o‘rganish, xalqaro loyihalarda ishtirok etish va ilmiy hamkorlik pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, turli madaniyat vakillari bilan hamkorlik qilish pedagoglarda tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi ham zamonaviy taraqqiyot tendensiyalaridan biridir. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning individual qobiliyati, ehtiyoji va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Natijada o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va ijtimoiy faolligi rivojlanadi. Bu esa umumbashariy qadriyatlarga asoslangan barkamol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy qadriyatlarni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish va raqamli texnologiyalar pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga, ularda insonparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat hissini ham shakllantiradi. Ayniqsa, interfaol metodlar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, erkin fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa demokratik va insonparvar ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Bugungi axborot oqimi kuchli bo‘lgan davrda pedagoglar turli manbalardagi ma’lumotlarni tahlil qilish, saralash va ulardan samarali foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari zarur. Shu sababli pedagogik ta’lim tizimida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Elektron platformalar, sun’iy intellekt, virtual laboratoriyalar va masofaviy ta’lim tizimlari orqali ta’lim sifatini oshirish imkoniyati kengaymoqda. Shuningdek, zamonaviy taraqqiyot tendensiyalaridan biri sifatida inkluziv ta’limning rivojlanishini ham ta’kidlash mumkin. Inkluziv ta’lim barcha o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratish, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ijtimoiy adolat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda pedagoglardan yuqori kasbiy mahorat, sabr-toqat va tolerantlik talab etiladi. Inson huquqlarini hurmat qilish va ijtimoiy tenglikni ta’minlash kabi umumbashariy qadriyatlar aynan inkluziv ta’lim orqali amaliy namoyon bo‘ladi.

Pedagogik ta’lim tizimida ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish g‘oyalarini shakllantirish ham bugungi kunning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahonda ekologik muammolarning ortib borishi ta’lim tizimidan ekologik tafakkurga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalashni talab etmoqda. Shu bois bo‘lajak pedagoglarda tabiatga mas’uliyatli munosabat, ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish tamoyillarini shakllantirish zarur hisoblanadi.

Bundan tashqari, zamonaviy pedagogik ta’limda kreativlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Kreativ pedagog zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yondashish va innovatsion metodlardan samarali foydalanish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu sababli ta’lim jarayonida STEAM texnologiyalari, gamifikatsiya, treninglar va kreativ topshiriqlardan keng foydalanilmoqda. Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida xalqaro standartlar asosida sifatni baholash mexanizmlarining joriy etilishi ham muhim tendensiyalardan biridir. Ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida monitoring qilish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa pedagoglarning xalqaro tajribalarni o‘rganishi, zamonaviy metodikalarni amaliyotga tatbiq etishi va doimiy ravishda o‘z ustida ishlashini talab etadi.

Shu tariqa, pedagogik ta’lim tizimining zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari umumbashariy qadriyatlar, innovatsion texnologiyalar va global ta’lim yondashuvlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular barkamol, raqobatbardosh va zamonaviy pedagoglarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy qadriyatlarning o‘rni nihoyatda muhimdir. Insonparvarlik, bag‘rikenglik, hamkorlik, adolat va madaniyatlararo muloqot kabi qadriyatlar bo‘lajak pedagoglarning kasbiy hamda ma’naviy kamolotini ta’minlaydi.

Zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari - raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion metodlar va xalqaro integratsiya esa pedagogik ta’lim tizimining rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu sababli pedagogik ta’lim jarayonida umumbashariy qadriyatlarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali raqobatbardosh, kreativ va yuksak ma’naviyatli pedagoglarni tayyorlash bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. (2020). Ta’lim tizimida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligi. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.

2. Nishonov, S., S Jo‘rayev, O. (2019). Globallashuv sharoitida ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni saqlash. Pedagogika jurnali, 5(3), 45–50.

3. Rahimov, A. (2021). O‘zbekiston ta’lim tizimida bag‘rikenglik tamoyillarini rivojlantirish. Toshkent: Fan nashriyoti.

4. Mutalipova M. Xalq pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, 2015.

5.Mardonov SH.Q Yangi ta’limiy qadriyatlar asosida pedagogik kadrlarni tayorlash va malakasini oshirish. -T.: Fan, 2006.

6. Saidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. –T: Moliya , 2003

Qurbonov M. Milliy Tarbiya –T.: Manaviyat, 2007

BUXORO XONLIGIDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI VA KOMIL INSON G‘OYASI

A.N. Nusratov
BDPI professori, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVI–XVII asrlarda Buxoro xonligida shakllangan axloqiy tarbiya tizimi hamda komil inson g‘oyasining mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Buxoro xonligi davridagi maktab va madrasalarda olib borilgan tarbiyaviy jarayonlar, ustoz-shogird munosabatlari, ilm va odob uyg‘unligi hamda ma’naviy kamolot masalalari yoritiladi. Shuningdek, o‘sha davr olim va mutafakkirlarining pedagogik qarashlari asosida komil inson tarbiyasining asosiy tamoyillari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Buxoro xonligi, axloqiy tarbiya, komil inson, pedagogik fikr, ustoz-shogird, madrasa, ma’naviyat, ilm-ma’rifat, odob, tarbiya.

ISSUES OF MORAL EDUCATION AND THE IDEA OF THE PERFECT PERSON IN THE BUKHARA KHANATE

A.N. Nusratov

Professor at BSPI, PhD in Pedagogical Sciences

Annotation: This article analyzes the system of moral education and the essence of the idea of the “perfect human being” formed in the Bukhara Khanate during the 16th–17th centuries. The study highlights the educational processes carried out in schools and madrasas of the Bukhara Khanate period, the teacher–student relationship, the harmony of knowledge and ethics, and the issues of spiritual maturity. In addition, based on the pedagogical views of the scholars and thinkers of that period, the main principles of educating a perfect human being are revealed.

Keywords: Bukhara Khanate, moral education, perfect person, pedagogical thought, teacher-student tradition, madrasa, spirituality, knowledge and enlightenment, etiquette, upbringing.

ВОПРОСЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ИДЕЯ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ

А.Н. Нусратов
профессор БГПИ, PhD по педагогическим наукам

Аннотация: В данной статье анализируются система нравственного воспитания и сущность идеи «совершенного человека», сформировавшиеся в Бухарском ханстве в XVI–XVII веках. В ходе исследования освещаются воспитательные процессы, проводившиеся в школах и медресе периода Бухарского ханства, отношения между учителем и учеником, гармония знаний и нравственности, а также вопросы духовного совершенствования. Кроме того, на основе педагогических взглядов ученых и мыслителей того времени раскрываются основные принципы воспитания совершенного человека.

Ключевые слова: Бухарское ханство, нравственное воспитание, совершенный человек, педагогическая мысль, традиция учитель–ученик, медресе, духовность, знание и просвещение, этикет, воспитание.

XVI–XVII asrlar Movarounnahr tarixida siyosiy, madaniy va ma’rifiy taraqqiyot bilan ajralib turadigan muhim davrlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Buxoro xonligi davrida ilm-fan, ma’naviyat va tarbiya masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Bu davrda ta’lim tizimi nafaqat savodxonlikni oshirish vositasi, balki insonni axloqan yetuk qilib tarbiyalash omili sifatida ham qaralgan. Jamiyat taraqqiyoti komil insonni shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq deb hisoblangan.

Buxoro xonligidagi pedagogik qarashlarda insonning ma’naviy pokligi, odobi, halolligi, sabr-toqati, ilmga muhabbati va ustozga hurmati asosiy fazilatlar sifatida talqin etilgan. Shu bois maktab va madrasalarda diniy bilimlar bilan bir qatorda axloqiy tarbiya masalalariga ham alohida e’tibor berilgan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ham yosh avlodni ma’naviy barkamol, vatanparvar va komil inson ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan Buxoro xonligi davridagi pedagogik merosni o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Buxoro xonligida axloqiy tarbiya jamiyat hayotining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. O‘sha davrda insonning komilligi uning boyligi yoki mansabi bilan emas, balki odobi, ilmi va tarbiyasi bilan baholangan. Shu sababli oilada, maktabda va madrasalarda yoshlarni yaxshi xulqli qilib voyaga yetkazishga katta e’tibor qaratilgan.

Axloqiy tarbiyaning asosini islom dini ta’limotlari tashkil etgan. Qur’on va hadislar asosida halollik, adolat, sabr, kamtarlik, ota-onaga hurmat, kattalarni e’zozlash, kichiklarga mehr ko‘rsatish kabi insoniy fazilatlar targ‘ib qilingan [5]. Bu fazilatlar jamiyatning ma’naviy barqarorligini ta’minlovchi muhim omil sifatida qaralgan. Maktab va madrasalarda o‘quvchilarga nafaqat ilm berilgan, balki ularning odobi ham muntazam nazorat qilingan. Talabalardan intizom, pokizalik, tartib-intizom va ustozga hurmat talab etilgan. O‘qituvchilar esa o‘z shaxsiy namunasi orqali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatganlar. Buxoro xonligi davridagi pedagogik qarashlarda komil inson g‘oyasi markaziy o‘rin egallagan. Komil inson deganda ilmli, odobli, vijdonli, halol va jamiyat manfaatini o‘z manfaatidan ustun qo‘ya oladigan shaxs tushunilgan.

Bu davr mutafakkirlari inson kamoloti uch asosga tayangan deb hisoblaganlar:

1. Ilm
2. Axloq
3. Amal

Ilm insonni jaholatdan qutqaruvchi vosita deb qaralgan. Ammo ilm odobsiz bo‘lsa, u foyda bermaydi degan qarash keng tarqalgan edi. Shu sababli ilm bilan bir qatorda odob va axloq ham tarbiyaning asosiy qismi bo‘lgan. Komil inson g‘oyasida mehnatsevarlik ham muhim fazilat sifatida baholangan. Dangasalik va vaqtni behuda sarflash qoralanib, inson doimo foydali ish bilan shug‘ullanishi kerakligi uqtirilgan.

Shuningdek, insonning nutq madaniyati, muomala odobi va boshqalarga bo‘lgan munosabati ham uning komillik darajasini belgilovchi mezonlardan biri hisoblangan. Buxoro xonligida ustoz-shogird munosabatlari alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ustoz faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi va ma’naviy yo‘l ko‘rsatuvchi sifatida qadrlangan. Shogirdlardan ustozga cheksiz hurmat bilan munosabatda bo‘lish talab etilgan. Ustoz oldida baland ovozda gapirmaslik, iznsiz so‘z boshlamaslik, xizmat qilish va berilgan topshiriqlarni sidqidildan bajarish odob mezoni hisoblangan.Bu an’ana orqali yoshlarda kamtarlik, sabr-toqat, mehnatsevarlik va mas’uliyat hissi shakllantirilgan . Ustoz esa shogirdga faqat ilm emas, balki hayotiy tajriba va axloqiy qadriyatlarni ham o‘rgatgan.

Madrasalar Buxoro xonligining ilmiy va ma’naviy markazlari hisoblangan. Bu yerda diniy ilmlar bilan bir qatorda mantiq, adabiyot, tarix, falsafa, hisob va tibbiyot kabi fanlar ham o‘qitilgan. Madrasalarda talabalarni ma’naviy jihatdan tarbiyalashga alohida e’tibor berilgan. Har bir talaba o‘zini odob-axloq qoidalariga mos tutishi lozim bo‘lgan[4]. Yolg‘on gapirish, boshqalarga zarar yetkazish, manmanlik va jaholat qoralanib, ilmga muhabbat va halollik ulug‘langan. Buxoro madrasalarida shakllangan ma’naviy muhit o‘sha davr jamiyatining axloqiy qiyofasini belgilashda muhim rol o‘ynagan. Buxoro xonligi davrida yashab ijod qilgan ko‘plab olim va adiblar axloqiy tarbiya masalalariga katta e’tibor qaratganlar. Ularning asarlarida ilm-ma’rifat, odob, halollik, mehnatsevarlik va komillik g‘oyalari keng yoritilgan.

Hafiz Tanish Buxoriy, Zayniddin Vosifiy, Hasanhoja Nisoriy kabi tarixchi va adiblar o‘z asarlarida yoshlarni ilm olishga, odobli bo‘lishga va jamiyatga foydali inson bo‘lib yetishishga da’vat qilganlar [5].

Ularning qarashlarida insonning haqiqiy boyligi mol-dunyoda emas, balki ilm va ma’naviyatda ekanligi ta’kidlangan. Bu g‘oyalar yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etgan.

Xulosa qilib aytganda, XVI–XVII asrlarda Buxoro xonligida axloqiy tarbiya va komil inson g‘oyasi ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan. O‘sha davrda ta’lim jarayoni ilm berish bilan cheklanmay, insonning ma’naviy kamolotini shakllantirishga xizmat qilgan. Buxoro xonligidagi pedagogik qarashlarda ilm, odob va tarbiya o‘zaro uyg‘un holda talqin qilingan . Ustoz-shogird an’analari, madrasalardagi ma’naviy muhit va mutafakkirlarning ilmiy merosi yoshlarni komil inson ruhida tarbiyalashda muhim rol o‘ynagan.Mazkur tarixiy tajriba bugungi kunda ham yosh avlodni ma’naviy barkamol qilib tarbiyalashda muhim pedagogik manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erqo‘ziyev A. Buxoro xonligi tarixi. — Toshkent, 2018.
2. Abdullayev Z. Buxoro madrasalari tarixi. — Buxoro, 2023.
3. Nusratov A. N. Buxoro xonligida pedagogik fikr taraqqiyoti. Z Toshkent, 2024.
4. Hasanov B. Movarounnahrda ta’lim va ma’naviyat tarixi. — Samarqand, 2020.
5. Hafiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. — Toshkent, 1999.

[4] Hasanov B. Movarounnahrda ta’lim va ma’naviyat tarixi. — Samarqand, 2020.
[5] Hafiz Tanish Buxoriy. *Abdullanoma*. — Toshkent, 1999.

OLIY TA’LIM MUASSASASI TALABALARINING IJTIMOIY FAOLLIGINI BAHOLASH VA UNING AFZALLIKLARI

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
Navoiy davlat universiteti professori, PhD
sanaevasuraje@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalar ijtimoiy faolligini baholash muammosi, uning dolzarbligi, xalqaro tajriba, ilmiy yangilik sifatida mezonlar tizimi hamda ta’lim samaradorligini oshirish natijalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy faollik, baholash tizimi, oliy ta’lim, talabalar, grant tizimi, pedagogik yondashuv, xalqaro tajriba.

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ И ЕЁ ПРЕИМУЩЕСТВА

Санаева Сурайё Бобоназаровна
Профессор Навоийского государственного университета, PhD
sanaevasuraje@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы оценки социальной активности студентов в высших учебных заведениях, её актуальность, международный опыт, система критериев как научное новшество, а также результаты повышения эффективности образования.

Ключевые слова: социальная активность, система оценки, высшее образование, студенты, грантовая система, педагогический подход, международный опыт.

ASSESSMENT OF STUDENTS’ SOCIAL ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND ITS ADVANTAGES

Sanayeva Surayyo Bobonazarovna
Professor, Navoi State University, PhD
sanaevasuraje@gmail.com

Abstract. This article analyzes the problem of assessing students’ social activity in higher education institutions, its relevance, international experience, the system of criteria as a scientific innovation, and the results of improving educational effectiveness.

Key words: social activity, assessment system, higher education, students, grant system, pedagogical approach, international experience.

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabaning rivojlanishi faqat bilim olish jarayoni bilan emas, balki uning jamiyatdagi faol ishtiroki, tashabbuskorligi va ijtimoiy mas’uliyati bilan ham bevosita bog‘liq bo‘lib bormoqda. So‘nggi yillarda pedagogik va ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda **“talaba faolligi”** tushunchasi kengayib, u nafaqat akademik natijalar, balki shaxsning ijtimoiy, madaniy, innovatsion va fuqarolik faoliyatini ham qamrab oluvchi kompleks kategoriya sifatida talqin qilinmoqda[6]. Bu holat oliy ta’limning asosiy maqsadi sifatida raqobatbardosh, ijtimoiy faol va mas’uliyatli mutaxassisni shakllantirish zarurati bilan izohlanadi.

Rivojlangan mamlakatlar, jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliya va Singapur kabi davlatlarda talabalar faolligini baholash tizimi universitet reytinglari va akkreditatsiya jarayonlarining ajralmas qismiga aylangan [2; 4; 5]. Masalan, AQShda talabalar faolligi maxsus National Survey of Student Engagement (NSSE) orqali baholanadi. Ushbu so‘rov natijalari universitetlarning ta’lim sifati va talabalar bilan ishlash samaradorligini aniqlashda keng qo‘llaniladi va ayrim reyting tizimlariga bevosita ta’sir qiladi Indiana University Center for Postsecondary Research[2].

Buyuk Britaniyada talabalar tajribasi va faolligi National Student Survey (NSS) orqali o‘lchanadi. Ushbu ko‘rsatkichlar universitetlarning Teaching Excellence Framework (TEF) reytingiga kiritilib, moliyalashtirish va obro‘ darajasiga ta’sir qiladi Office for Students[4].

Avstraliyada esa talabalar faolligi va qoniqish darajasi Student Experience Survey (SES) orqali baholanadi. Bu ma’lumotlar universitetlarning federal reyting tizimi va sifat monitoringida muhim indikator sifatida ishlatiladi Tertiary Education Quality and Standards Agency[5].

Singapurda esa universitetlar, xususan National University of Singaporeda talabalar faolligi “Co-Curricular Activities (CCA)” va “Co-Curricular Transcript (CCT)” tizimlari orqali hujjatlashtiriladi. Bu tizim nafaqat ichki baholash, balki bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ham belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

An’anaviy baholash tizimlarida talabaning muvaffaqiyati asosan uning akademik o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, xususan, reyting ballari yoki GPA orqali aniqlanib kelinadi. Biroq bunday yondashuv talabaning shaxs sifatida rivojlanishining barcha jihatlarini to‘liq aks ettira olmaydi. Chunki yuqori akademik natijalarga ega bo‘lgan talaba har doim ham ijtimoiy faol, tashabbuskor yoki jamoada samarali ishlay oladigan shaxs bo‘lavermaydi[3]. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimida baholash mezonlarini kengaytirish, unda **ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlari**ni ham inobatga olish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ijtimoiy faollik *– bu shaxsning jamiyat hayotida ongli, tashabbuskor va mas’uliyatli tarzda ishtirok etishi, ijtimoiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatishi hamda jamoaviy faoliyatda faol rol o‘ynash qobiliyatidir.*

Ilmiy nuqtai nazardan, ijtimoiy faollik shaxsning quyidagi jihatlarini o‘zida mujassam etadi (1-rasm): tashabbuskorlik (yangi g‘oyalar bilan chiqish, faol harakat qilish), jamoaviylik (boshqalar bilan hamkorlikda ishlash), fuqarolik pozitsiyasi (jamiyatdagi muammolarga befarq bo‘lmaslik), amaliy ishtirok (tadbirlar, loyihalar, volontyorlik faoliyati va boshqalar).

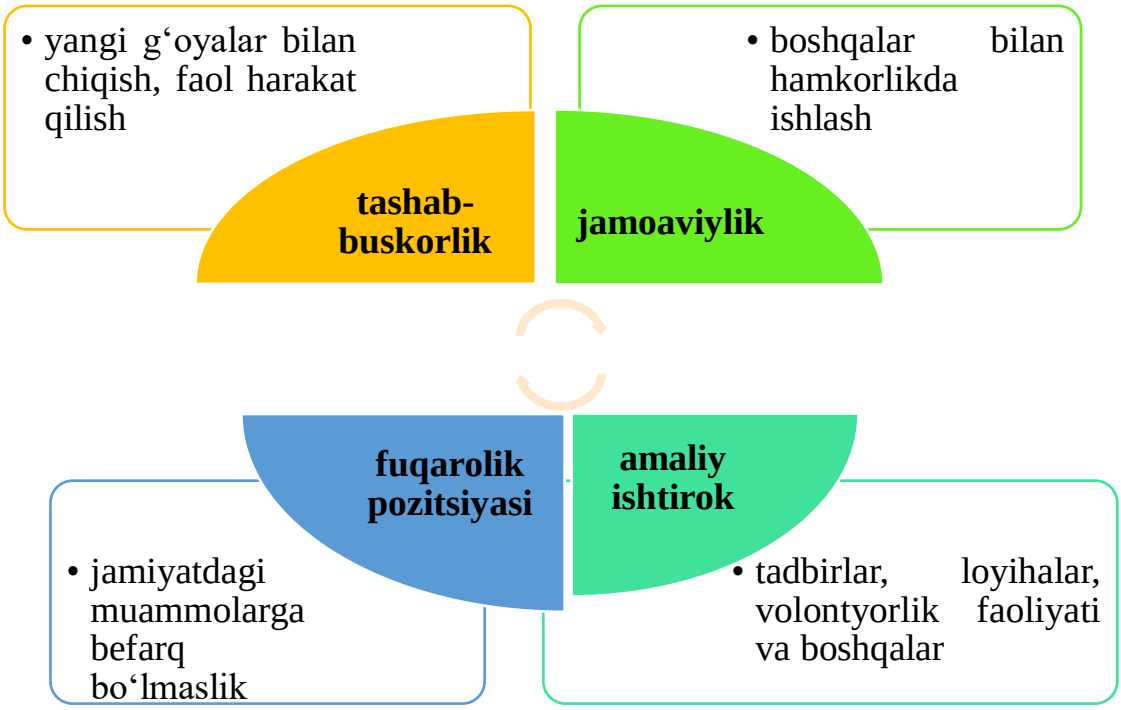

1-rasm. Talabalarda ijtimoiy faollik aspektlari.

Pedagogik yondashuvda esa ijtimoiy faollik – bu talabaning nafaqat bilim olish jarayonida, balki: jamoat ishlarida, madaniy-ma’rifiy tadbirlarda, ijtimoiy loyihalarda, volontyorlik faoliyatida faol ishtirok etishi orqali namoyon bo‘ladigan integrativ sifat sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini takomillashtirish, talabalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda ularning faolligini rag‘batlantirish masalalari so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Shu nuqtai nazardan, Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-martdagi 149-son qarori bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim

tashkilotlarida talabalarga grantlarni taqdim etish va qayta taqsimlash tartibi to‘g‘risida”gi Nizom mazkur sohada muhim normativ-huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi[1]. Ushbu hujjat ta’lim grantlarini faqat akademik o‘zlashtirish natijalari asosida emas, balki talabalar ijtimoiy faolligini ham hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan tarzda qayta taqsimlash mexanizmini belgilab beradi.

Talabalarning ijtimoiy faolligini baholash tizimining joriy etilishi zamonaviy oliy ta’lim tizimida bir qator muhim pedagogik, ijtimoiy va boshqaruv afzalliklarini yuzaga keltiradi. Mazkur tizim nafaqat baholash vositasi, balki talabaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi kompleks mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, ushbu tizim talabalarni kompleks baholash imkonini yaratadi. An’anaviy baholash faqat akademik ko‘rsatkichlarga asoslangan bo‘lsa, ijtimoiy faollikni hisobga olish orqali talabaning shaxs sifatidagi rivojlanishi – ya’ni uning ijtimoiy, ma’naviy va madaniy faolligi ham e’tiborga olinadi. Bu esa baholashning integrativ modelini shakllantiradi.

Ikkinchidan, mazkur tizim talabalarni ijtimoiy faollikka rag‘batlantiradi. Ball tizimi asosida baholash talabalarda ijtimoiy faol bo‘lishga ichki motivatsiyani shakllantiradi. Natijada talabalar volontyorlik, jamoat ishlari, madaniy tadbirlar va ilmiy faoliyatda faolroq ishtirok eta boshlaydi.

Uchinchidan, tizim oliy ta’lim muassasasida sog‘lom raqobat muhitini shakllantiradi. Talabalar o‘zaro faollik darajasi bo‘yicha raqobatlashadi, bu esa ularning o‘z ustida ishlashiga va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy faollikni baholash tizimi ta’lim grantlarini adolatli taqsimlashga xizmat qiladi. Vazirlar Mahkamasining 149-son qaroriga muvofiq, grant ajratishda faqat akademik natijalar emas, balki ijtimoiy faollik ham hisobga olinadi. Bu esa ijtimoiy faol, tashabbuskor talabalarni qo‘llab-quvvatlash imkonini yaratadi.

Beshinchidan, mazkur tizim talabalarda ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Talaba jamiyat hayotida faol ishtirok etish orqali o‘zining ijtimoiy rolini anglaydi va jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissi kuchayadi.

Oltinchidan, tizim ta’lim-tarbiya jarayonining integratsiyasini ta’minlaydi. Ya’ni, o‘quv jarayoni bilan tarbiyaviy faoliyat o‘rtasida uzviy bog‘liqlik yuzaga keladi. Bu esa oliy ta’limning asosiy maqsadi – barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Yettinchidan, ijtimoiy faollikni baholash tizimi talabalarni hayotga tayyorlashning samarali vositasi hisoblanadi. Chunki ish beruvchilar uchun faqat bilim emas, balki jamoada ishlash, tashabbuskorlik va kommunikativ ko‘nikmalar ham muhim hisoblanadi.

Sakkizinchidan, mazkur tizimni raqamli platformalar orqali joriy etish imkoniyati uning shaffofligi va boshqaruv samaradorligini oshiradi. Bu esa baholash jarayonini avtomatlashtirish va subyektivlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur muammoni bartaraf etish uchun ijtimoiy faollikni aniqlashning aniq, o‘lchab bo‘ladigan va tizimlashtirilgan mezonlarini ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi. Yuqorida aytganimizdek, talabaning ijtimoiy faolligi turli yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Ushbu ko‘rsatkichlarning har birini aniq mezonlar asosida baholash esa ijtimoiy faollikni obyektiv aniqlash imkonini beradi.

Talabalarning ijtimoiy faolligini baholash tizimi zamonaviy oliy ta’limda shaxsning har tomonlama rivojlanishini aniqlashga xizmat qiluvchi muhim diagnostik mexanizm hisoblanadi. Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-martdagi 149-son Qarori asosida ishlab chiqilgan mezonlar talabaning ijtimoiy, ma’naviy, madaniy va fuqarolik faolligini kompleks baholash imkonini beradi. Quyida ushbu mezonlarning har biri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi[1].

1. Kitobxonlik madaniyati (0-20 ball). Kitobxonlik madaniyati talabaning intellektual rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, uning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda kitob mutolaasi shaxsning kognitiv faolligini oshiruvchi muhim omil sifatida e’tirof etiladi. Shu bois ushbu mezon eng yuqori ball (20 ball) bilan baholanishi uning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

2. “5 muhim tashabbus” doirasidagi to‘garaklarda ishtirok (0-20 ball). Mazkur mezon talabaning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ijodiy va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga

qaratilgan. To‘garaklarda ishtirok etish talabalarda jamoaviylik, tashabbuskorlik va liderlik ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa ijtimoiy kapitalni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

3. Talabaning akademik o‘zlashtirishi (0-10 ball). Mazkur ko‘rsatkich ijtimoiy faollik tizimida ham akademik muvaffaqiyatning muhimligini e’tirof etadi. Ya’ni, ijtimoiy faol talaba bilim jihatdan ham yetarli darajada bo‘lishi lozim. Bu mezon akademik va ijtimoiy faoliyat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

4. Ichki tartib-qoidalar va odob-axloq kodeksiga rioya (0-5 ball). Talabaning intizomi va axloqiy madaniyati uning ijtimoiy moslashuvchanligi va fuqarolik yetukligini belgilovchi muhim omildir. Ushbu mezon orqali talabaning ta’lim muassasasidagi xulq-atvori va ijtimoiy normalarga amal qilishi baholanadi.

5. Tanlov va olimpiadalardagi natijalar (0-10 ball). Talabaning turli darajadagi musobaqalarda erishgan yutuqlari uning iqtidorini, raqobatbardoshligini va o‘z ustida ishlash qobiliyatini namoyon etadi. Bu mezon iqtidorli talabalarni aniqlash va rag‘batlantirishga xizmat qiladi

6. Darslarga qatnashish intizomi (0-5 ball). Davomat ko‘rsatkichi talabaning mas’uliyati va o‘qishga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Tadqiqotlarda muntazam qatnashuv akademik va ijtimoiy muvaffaqiyat bilan bevosita bog‘liqligi aniqlangan.

7. “Ma’rifat darslari”dagi ishtirok (0-10 ball). Mazkur mezon talabaning ma’naviy va mafkuraviy rivojlanishini baholashga xizmat qiladi. Ma’rifiy mashg‘ulotlar yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

8. Volontyorlik va jamoat ishlari (0-5 ball). Volontyorlik faoliyati talabalarda ijtimoiy mas’uliyat, empatiya va fuqarolik faolligini rivojlantiradi. Zamonaviy tadqiqotlarda volontyorlik shaxsiy rivojlanishning muhim omili sifatida qaraladi.

9. Madaniy maskanlarga tashriflar (0-5 ball). Teatr, muzey va tarixiy obidalarga tashriflar talabaning estetik didi va madaniy saviyasini oshiradi. Bu esa uning ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

10. Sport va sog‘lom turmush tarzi (0-5 ball). Jismoniy faollik talabaning nafaqat salomatligini, balki psixologik barqarorligini ham ta’minlaydi. Sog‘lom turmush tarzi ijtimoiy faollikning muhim komponenti hisoblanadi.

11. Boshqa ma’naviy-ma’rifiy faoliyatlar (0-5 ball). Mazkur mezon talabaning qo‘shimcha tashabbuslarini, ya’ni yuqoridagi yo‘nalishlardan tashqari faoliyatlarini baholash imkonini beradi. Bu esa tizimning moslashuvchanligini ta’minlaydi.

Mazkur mezonlar tizimi talabaning ijtimoiy faolligini ko‘p qirrali yondashuv asosida baholash imkonini beradi. Eng yuqori ballarning kitobxonlik va to‘garak faoliyatiga berilishi ta’lim tizimida intellektual va ijtimoiy rivojlanishga ustuvor ahamiyat qaratilayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tizimda intizom, madaniyat va sog‘lom turmush tarzining ham inobatga olinishi talabaning shaxs sifatida kompleks rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning ijtimoiy faolligini baholash masalasi muhim pedagogik va ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy baholash yondashuvlari talabaning faqat akademik natijalarini aks ettirishi bilan cheklanib, uning shaxs sifatidagi kompleks rivojlanishini to‘liq qamrab olmaydi. Shu bois ijtimoiy faollikni baholash mezonlarini ta’lim jarayoniga joriy etish zamon talabi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Umuman olganda, talabalarning ijtimoiy faolligini baholash tizimi oliy ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan, integrativ va innovatsion yondashuv sifatida namoyon bo‘lib, ta’lim sifatini oshirish va jamiyat talablariga mos mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-martdagi 149-son qarori. “Oliy ta’lim tashkilotlarida talabalariga grantlarni taqdim etish va qayta taqsimlash tartibi to‘g‘risida”gi Nizom.

2. Indiana University Center for Postsecondary Research. (2023). National Survey of Student Engagement (NSSE): Annual results and benchmarks report. Bloomington, IN: Indiana University.

3. Kuh G.D. High-Impact Educational Practices: What They Are, Who Has Access to Them, and Why They Matter. – Washington DC: AAC&U, 2008.

4. Office for Students. (2024). National Student Survey (NSS) results and methodology report. London: OfS Publications.

5. Tertiary Education Quality and Standards Agency (TEQSA). (2023). Student Experience Survey (SES): National report on higher education quality. Canberra: Australian Government.

6. Trowler V. Student Engagement Literature Review. – York: The Higher Education Academy, 2010.

ABDULLA AVLONIY PEDAGOGIKASIDA KOMIL INSON G‘OYASI VA ZAMONAVIY TA’LIM PARADIGMASI INTEGRATSIYASI

Istamova Sh.M.
Buxoro davlat pedagogika instituti professori
Shamuratov H.R.
Osiyo xalqaro universiteti II bosqich magistranti
shoyka07@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Avloniyning pedagogik merosi hamda “**Turkiy guliston yoxud axloq”** asarida ilgari surilgan komil inson tarbiyasi g‘oyasi tahlil qilinadi. Unda Avloniy qarashlarining ma’naviy-axloqiy tarbiya, shaxs kamoloti va ilm-ma’rifat haqidagi konsepsiyalari yoritilib, ularning zamonaviy ta’lim paradigmasi bilan uyg‘un jihatlari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, komil inson, axloqiy tarbiya, jadid pedagogikasi, zamonaviy ta’lim.

ИДЕЯ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ПЕДАГОГИКЕ АБДУЛЛЫ АВЛОНИ И ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ

Истамова Ш.М.
профессор Бухарского государственного педагогического института
Шамуратов Х.Р.
магистрант II курса Международного азиатского университета

Аннотация. В статье анализируется педагогическое наследие Абдуллы Авлони и концепция воспитания совершенной личности, представленная в произведении *“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”*. Рассматриваются идеи духовно-нравственного воспитания и формирования личности, а также их связь с современной образовательной парадигмой.

Ключевые слова: Абдулла Авлоний, совершенная личность, нравственное воспитание, современное образование.

THE CONCEPT OF THE PERFECT HUMAN IN ABDULLAH AVLONI’S PEDAGOGY AND ITS INTEGRATION WITH THE MODERN EDUCATIONAL PARADIGM

Istamova Sh.M.
Professor, Bukhara State Pedagogical Institute
Shamuratov H.R.
2nd-year Master’s student, Asia International University

Annotation. This article examines the pedagogical ideas of Abdulla Avloniy and the concept of the perfect human being presented in “*Turkiy guliston yoxud fxloq”*. The study highlights Avloniy’s views on moral education, personal development, and their relevance to the modern educational paradigm.

Keywords: Abdulla Avloniy, moral education, perfect human being, modern education.

KIRISH. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida yuzaga kelgan ma’rifiy uyg‘onish jarayoni milliy pedagogik tafakkur rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu davrda shakllangan jadidchilik harakati ta’lim tizimini yangilash, xalqni ilm-ma’rifat orqali taraqqiyot sari yetaklash g‘oyasini ilgari surdi. Jadid ma’rifatchilari jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ta’lim va tarbiyani ko‘rdilar. Shu sababli ular maktab tizimini isloh qilish, yangi o‘quv dasturlarini yaratish hamda yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratdilar.

Jadidchilik harakatining yetakchi vakillaridan biri bo‘lgan Abdulla Avloniy pedagogika, adabiyot va ijtimoiy fikr rivojiga katta hissa qo‘shgan. U o‘z faoliyatida milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surib, yosh avlodni ilmli, ma’rifatli va ma’naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalash masalasiga katta e’tibor qaratgan.

Avloniy pedagogik qarashlarining eng muhim manbalaridan biri **“Turkiy guliston yoxud axloq”** asari hisoblanadi. Mazkur asar axloqiy-pedagogik qo‘llanma sifatida yozilgan bo‘lib, unda

inson kamoloti, axloqiy qadriyatlar, ilmning ahamiyati, jamiyat oldidagi mas'uliyat kabi muhim masalalar keng yoritilgan.

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimi oldida yangi vazifalar paydo bo'lmoqda. Zamonaviy ta'lim paradigmasi shaxsning har tomonlama rivojlanishini, uning mustaqil fikrlash qobiliyatini hamda ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan Avloniy ilgari surgan komil inson tarbiyasi konsepsiyasini zamonaviy ta'lim tizimi bilan qiyosiy o'rganish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

MAZKUR TADQIQOTNING MAQSADI Avloniy pedagogik merosini tahlil qilish hamda uning komil inson tarbiyasi haqidagi qarashlarini zamonaviy ta'lim paradigmasi bilan qiyosiy jihatdan o'rganishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-tahliliy metod yordamida jadid pedagogikasining shakllanish jarayoni hamda Avloniy pedagogik qarashlarining rivojlanish bosqichlari o'rganildi. Ushbu metod orqali Avloniy asarlarining yaratilish davri, uning ijtimoiy va ma'rifiy faoliyati hamda pedagogik qarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar aniqlashtirildi. Shuningdek, matnshunoslik tahlili asosida **"Turkiy guliston yoxud axloq"** asaridagi pedagogik g'oyalar chuqur o'rganildi. Bu jarayonda asardagi axloqiy kategoriyalar, tarbiya konsepsiyasi hamda komil inson haqidagi qarashlar tizimli tahlil qilindi.

Qiyosiy metod orqali Avloniy pedagogik qarashlari zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan taqqoslandi. Bu jarayonda kompetensiyaviy ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan pedagogika hamda ma'naviy tarbiya konsepsiyalari bilan Avloniy g'oyalari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlashtirildi.

Interpretativ tahlil metodi esa asardagi axloqiy va pedagogik g'oyalarni zamonaviy ta'lim paradigmasi nuqtai nazaridan talqin qilish imkonini berdi.

Abdulla Avloniy pedagogik merosining nazariy asoslari. Avloniy pedagogik qarashlari inson shaxsining har tomonlama rivojlanishini nazarda tutadi. Uning fikricha, inson kamoloti faqat bilim olish bilan cheklanmaydi, balki axloqiy, ma'naviy va jismoniy tarbiya bilan uyg'un holda rivojlanishi lozim.

Avloniy pedagogik qarashlarining markazida komil insonni tarbiyalash g'oyasi turadi. Muallif nazarida komil inson quyidagi fazilatlarni o'zida mujassam etishi kerak:

- ilm va tafakkurga intilish;
- odob va axloq qoidalariga amal qilish;
- vatanparvarlik;
- mehnatsevarlik;
- halollik va adolat.

Ushbu fazilatlar inson shaxsining ma'naviy poydevorini tashkil etadi. Avloniy ta'kidlaganidek, bunday sifatlar insonda tabiiy ravishda shakllanmaydi, balki tarbiya jarayonida rivojlanadi.

Jadid ma'rifatparvari tomonidan yaratilgan **Turkiy Guliston yoxud Axloq** o'zbek pedagogik tafakkuri tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan asarlardan biridir. Mazkur asar nafaqat axloqiy qo'llanma, balki yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik konsepsiyani ham o'zida mujassam etadi.

Asarda komil inson tushunchasi markaziy g'oya sifatida talqin qilinadi. Avloniy nazarida inson kamoloti faqat bilim olish bilan belgilanmaydi. Insonning haqiqiy yetukligi uning ma'naviy, axloqiy va intellektual fazilatlarining uyg'un rivojlanishida namoyon bo'ladi. Shu sababli muallif tarbiya masalasini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholaydi.

Avloniy fikricha, komil inson quyidagi fazilatlarni o'zida mujassam etishi lozim:

- ilmga muhabbat va tafakkur kengligi;
- odob va axloq qoidalariga sodiqlik;
- vatanparvarlik tuyg'usi;
- mehnatsevarlik va mas'uliyat;
- halollik va adolat.

Mazkur fazilatlar inson shaxsining ma’naviy poydevorini tashkil etadi. Avloniy bu fazilatlar insonda tabiiy ravishda emas, balki tarbiya jarayonida shakllanishini ta’kidlaydi.

Asarda tarbiyaning ahamiyati “tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir”, degan mashhur fikr orqali ifodalangan. Bu fikr tarbiyaning nafaqat shaxs hayotidagi, balki jamiyat taraqqiyotidagi muhim o‘rnini ham ko‘rsatadi.

Komil inson tarbiyasining asosiy yo‘nalishlari. Avloniy pedagogik qarashlarida komil inson tarbiyasi bir necha asosiy yo‘nalishlarga bo‘linadi. U inson kamolotini kompleks jarayon sifatida talqin qiladi.

Axloqiy tarbiya. Avloniy asarida axloqiy tarbiya masalasi markaziy o‘rinda turadi. Muallif insonning ma’naviy fazilatlari uning jamiyatdagi o‘rnini belgilashini ta’kidlaydi. Shu sababli u yaxshi xulq, sabr-toqat, saxovat, halollik kabi fazilatlarni keng tahlil qiladi. Axloqiy tarbiya Avloniy nazarida shaxs kamolotining asosiy omili hisoblanadi. Unga ko‘ra, insonning ilmli bo‘lishi yetarli emas, balki u axloqiy jihatdan ham yetuk bo‘lishi lozim.

Aqliy tarbiya. Avloniy ilm-ma’rifatni inson taraqqiyotining muhim omili sifatida baholaydi. Uning fikricha, ilm inson tafakkurini kengaytiradi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Muallif yoshlarni ilm olishga undab, jaholatni jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi omil sifatida tanqid qiladi.

Jismoniy tarbiya. Avloniy pedagogik qarashlarida jismoniy tarbiya ham muhim o‘rin tutadi. Uning fikricha, sog‘lom tana sog‘lom fikrning asosidir. Shu sababli yoshlar jismonan chiniqqan, sog‘lom bo‘lishi zarur.

Estetik tarbiya. Asarda estetik tarbiya masalasi ham muhim o‘rin egallaydi. Avloniy go‘zallikni anglash, san’atni qadrlash va madaniyatga hurmat bilan qarash insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qilishini ta’kidlaydi.

ZAMONAVIY TA’LIM PARADIGMASI BILAN QIYOSIY TAHLIL

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri shaxsni har tomonlama rivojlantirish hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika nazariyalarida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda ma’naviy tarbiya konsepsiyalari keng qo‘llanilmoqda. Avloniy pedagogik qarashlari mazkur yondashuvlar bilan ko‘plab umumiy jihatlarga ega.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv hisoblanadi. Avloniy ham inson shaxsining ma’naviy kamolotiga katta e’tibor qaratadi.

Kompetensiyaviy yondashuv. Kompetensiyaviy ta’lim shaxsning bilim, ko‘nikma va qadriyatlarini bir butun tizim sifatida rivojlantirishni nazarda tutadi. Avloniy pedagogik qarashlari ham aynan shu integrativ yondashuvga asoslangan.

Ma’naviy tarbiya. Zamonaviy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya muhim o‘rin tutadi. Avloniy asarida ham yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida talqin qilinadi.

TADQIQOT NATIJALARI. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Avloniy pedagogik qarashlari zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan ko‘plab umumiy jihatlarga ega.

Birinchidan, Avloniy shaxs kamolotini ta’lim jarayonining asosiy maqsadi sifatida ko‘radi. Bu esa zamonaviy ta’lim paradigmasining asosiy tamoyillaridan biridir.

Ikkinchidan, uning pedagogik qarashlari insonning ma’naviy va axloqiy rivojlanishiga katta e’tibor qaratadi. Zamonaviy ta’lim tizimida ham ma’naviy tarbiya muhim o‘rin egallaydi.

Uchinchidan, Avloniy pedagogik qarashlari yoshlarni jamiyat oldidagi mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan.

MUHOKAMA. Avloniy pedagogik qarashlari bugungi ta’lim tizimi uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning komil inson tarbiyasi haqidagi g‘oyalari zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan uyg‘unlashadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida yoshlarning faqat bilim darajasini oshirish emas, balki ularning ma’naviy kamolotini ta’minlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Shu sababli Avloniy pedagogik merosini zamonaviy ta’lim jarayoniga integratsiya qilish dolzarb masalalardan biridir.

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Avloniy pedagogik merosi o‘zbek pedagogikasi tarixida muhim o‘rin egallaydi. Uning **“Turkiy guliston yoxud axloq”** asari yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan muhim pedagogik manba hisoblanadi. Mazkur asarda ilgari surilgan komil inson tarbiyasi g‘oyasi bugungi ta’lim tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Avloniy qarashlari shaxsning ma’naviy, axloqiy va intellektual kamolotini uyg‘un rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Shu sababli Avloniy pedagogik merosini chuqur o‘rganish hamda uni zamonaviy ta’lim jarayoniga tatbiq etish yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 bet.
2. Avloniy A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 304 bet.
3. Sodiqov Q. O‘zbek pedagogika tarixi. – Toshkent: Fan, 2007. – 280 bet.
4. Tolipov O‘. Pedagogik texnologiyalar**.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. – 296 bet.
5. Sayidahmedov N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2009. – 320 bet.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI LOYIHALASH VA TASHKIL ETISH METODIKASI

Sh.M.Istamova.
Buxoro davlat pedagogika instituti professori
N.B.Asrorova.
Osiyo xalqaro universiteti II bosqich magistranti
shoyka07@mail.ru Tel:+998914428866

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda integratsiyalashgan darslarni loyihalash va tashkil etishning metodik asoslari samarali yondashuvlar o‘quv jarayonini takomillashtirish hamda o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi ilmiy-amaliy jihatdan yoritiladi va tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: integratsiyalashgan darslar, boshlang‘ich ta’lim, metodika, loyihalash, o‘quv jarayoni, kompetensiya, tashkil etish

МЕТОДИКА ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ш.М. Истамова
профессор Бухарского государственного педагогического института
Н.Б. Асророва
магистрант II курса Международного азиатского университета

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические основы проектирования и организации интегрированных уроков в начальном образовании, анализируются эффективные подходы к совершенствованию учебного процесса и развитию компетенций учащихся, а также освещаются научно-практические аспекты данной проблемы.

Ключевые слова: интегрированные уроки, начальное образование, методика, проектирование, учебный процесс, компетенция, организация.

METHODOLOGY OF DESIGNING AND ORGANIZING INTEGRATED LESSONS IN PRIMARY EDUCATION

Sh.M. Istamova
Professor, Bukhara State Pedagogical Institute
N.B. Asrorova
2nd year Master’s student, Asia International University

Abstract. This article examines the methodological foundations of designing and organizing integrated lessons in primary education, analyzes effective approaches to improving the learning process and developing students' competencies, and highlights the scientific and practical aspects of the issue.

Keywords: integrated lessons, primary education, methodology, design, learning process, competence, organization.

Zamonaviy pedagogika fanining rivojlanish bosqichida ta'lim jarayonini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish masalalari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, integratsiyalashgan darslarni loyihalash va tashkil etish metodikasi alohida ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Integratsiya – bu alohida elementlarni yagona tizimga birlashtirish jarayoni bo'lib, ta'limda u turli fanlar o'rtasidagi mazmuniy, metodik va didaktik bog'liqlikni ta'minlash orqali o'quvchilarda yaxlit bilimlar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda tashkil etilganda, ular o'quv materialini osonroq, qiziqarliroq va samaraliroq o'zlashtiradilar. Chunki kichik yoshdagi o'quvchilar atrof-muhitni yaxlit holda idrok etishga moyil bo'lib, fanlarni alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liqlikda tushunishga ehtiyoj sezadilar. Shuning uchun integratsiyalashgan darslar boshlang'ich ta'limda ayniqsa muhim o'rin egallaydi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalash zamonaviy pedagogik faoliyatning murakkab va ko'p bosqichli jarayoni bo'lib, u o'qituvchidan chuqur nazariy bilim, metodik tayyorgarlik va ijodiy yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi turli fanlar mazmunini o'zaro uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda yaxlit bilimlar tizimini shakllantirish, ularning tafakkurini rivojlantirish hamda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishdan iboratdir.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalash, avvalo, ta'lim mazmunini tahlil qilishdan boshlanadi. O'qituvchi o'quv dasturlarini, darsliklarni va o'quv materiallarini chuqur o'rganib, qaysi mavzular o'rtasida mazmuniy yaqinlik mavjudligini aniqlashi zarur. Bu bosqichda fanlararo bog'liqlikni yuzaki emas, balki ichki mantiqiy aloqadorlik asosida belgilash muhimdir. Masalan, ona tili, o'qish va tabiatshunoslik fanlarini birlashtirish orqali o'quvchilarda til, tafakkur va tabiat haqidagi bilimlar uyg'un holda shakllanadi.

Keyingi bosqichda integratsiyalashgan darsning maqsadi aniqlanadi. Maqsad ko'p qirrali bo'lib, u faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. U o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini hosil qilish kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Maqsad aniq, tushunarli va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Maqsad asosida darsning vazifalari belgilanadi. Bu vazifalar ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi yo'nalishlarda bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Ta'limiy vazifalar o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lsa, tarbiyaviy vazifalar ularning axloqiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Rivojlantiruvchi vazifalar esa o'quvchilarning tafakkuri, nutqi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalashda muhim bosqichlardan biri integratsiya modelini tanlashdir. Amaliyotda tematik, muammoli, konseptual va faoliyatga yo'naltirilgan integratsiya modellari keng qo'llaniladi. Tematik modelda bir nechta fanlar yagona mavzu asosida birlashtiriladi. Muammoli modelda o'quvchilar oldiga muammoli vaziyat qo'yilib, uni hal etishda turli fanlar bilimlaridan foydalaniladi. Konseptual modelda asosiy tushunchalar markazga qo'yilib, turli fanlar shu tushunchalar atrofida birlashtiriladi. Faoliyatga yo'naltirilgan modelda esa o'quvchilarning amaliy faoliyati asosiy o'rinda bo'ladi.

Darsni loyihalash jarayonida uning strukturasini belgilash muhim ahamiyatga ega. Integratsiyalashgan dars quyidagi bosqichlardan iborat bo‘lishi mumkin: motivatsiya, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, mustahkamlash, umumlashtirish va refleksiya. Har bir bosqich o‘ziga xos vazifani bajaradi va ular o‘zaro bog‘liq holda amalga oshiriladi.

Motivatsiya bosqichida o‘quvchilarning darsga qiziqishi uyg‘otiladi. Bu bosqichda qiziqarli savollar, muammoli vaziyatlar, didaktik o‘yinlar yoki real hayotiy misollardan foydalanish mumkin. Motivatsiya o‘quvchilarni faol o‘qish faoliyatiga jalb etishda muhim rol o‘ynaydi.

Yangi bilimlarni o‘zlashtirish bosqichida o‘qituvchi integratsiyalashgan mazmunni o‘quvchilarga yetkazadi. Bu jarayonda turli fanlarga oid bilimlar uyg‘unlashtiriladi va tizimli tarzda taqdim etiladi. O‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash uchun interaktiv metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Mustahkamlash bosqichida o‘quvchilar yangi o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llaydilar. Bu bosqichda turli mashqlar, topshiriqlar, guruhli ishlar tashkil etilishi mumkin. Bu o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Umumlashtirish bosqichida o‘rganilgan material tizimlashtiriladi va asosiy xulosalar chiqariladi. Bu bosqich o‘quvchilarning bilimlarini yaxlit tizimga keltirishga yordam beradi.

Refleksiya bosqichida o‘quvchilar o‘z faoliyatini tahlil qiladi, o‘zlashtirgan bilimlarini baholaydi va kelgusidagi o‘qish faoliyati uchun xulosalar chiqaradi. Bu jarayon o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalashda metod va vositalarni to‘g‘ri tanlash ham muhimdir. Interaktiv metodlar, didaktik o‘yinlar, muammoli ta’lim elementlari, loyihaviy yondashuv kabi usullar dars samaradorligini oshiradi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quv materialini tushunarli va qiziqarli tarzda yetkazishga yordam beradi.

Darsni loyihalash jarayonida vaqtni to‘g‘ri taqsimlash ham muhim ahamiyatga ega. Har bir bosqich uchun yetarli vaqt ajratilishi, o‘quvchilarning faol ishtiroki ta’minlanishi lozim. Vaqtni noto‘g‘ri taqsimlash dars samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Differensial yondashuv asosida o‘quvchilarga mos topshiriqlar berish, ularning qobiliyat va qiziqishlarini inobatga olish darsning samaradorligini oshiradi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalash jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, u puxta ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Avvalo, o‘qituvchi o‘quv dasturlarini chuqur tahlil qilishi, fanlararo bog‘liqlikni aniqlashi va integratsiya imkoniyatlarini belgilashi zarur. Bu jarayonda mavzularning mantiqiy uyg‘unligi, mazmuniy yaqinligi va didaktik ahamiyati hisobga olinadi. Integratsiya faqatgina yuzaki bog‘lash emas, balki o‘quvchilarda yagona tushuncha va bilim tizimini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Darsni loyihalashning eng muhim bosqichlaridan biri maqsadni aniqlashdir. Integratsiyalashgan darsning maqsadi ko‘p qirrali bo‘lib, u faqatgina bilim berish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish, ularning tafakkurini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarish va hayotiy ko‘nikmalarni hosil qilishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois maqsadlar aniq, o‘lchab bo‘ladigan va natijaga yo‘naltirilgan tarzda ifodalanishi zarur.

Maqsadlar asosida darsning vazifalari belgilanadi. Bu vazifalar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, ular darsning barcha bosqichlarida izchil amalga oshiriladi. Vazifalar o‘zaro bog‘liq va mantiqan ketma-ket bo‘lishi lozim. Bu esa darsning tizimliligini ta’minlaydi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalashda integratsiya modelini tanlash alohida ahamiyat kasb etadi. Amaliyotda turli modellardan foydalaniladi: tematik integratsiya, muammoli integratsiya, faoliyatga yo‘naltirilgan integratsiya, konseptual integratsiya va boshqalar. Har bir model o‘ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi. Masalan, tematik integratsiyada bir nechta fanlar yagona mavzu atrofida birlashtiriladi. Muammoli integratsiyada esa o‘quvchilar oldiga muammoli vaziyat qo‘yilib, uni hal etishda turli fanlar bilimlaridan foydalaniladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan integratsiyada o‘quvchilarning amaliy faoliyati markaziy o‘rinda bo‘ladi, konseptual integratsiyada esa asosiy tushunchalar va kategoriyalar o‘zaro uyg‘unlashtiriladi.

Darsni samarali tashkil etish uchun uning strukturasini to‘g‘ri belgilash muhimdir. Integratsiyalashgan dars odatda quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi: motivatsiya, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, mustahkamlash, umumlashtirish va refleksiya. Har bir bosqich o‘ziga xos vazifani bajaradi va ular o‘zaro bog‘liq holda amalga oshiriladi.

Motivatsiya bosqichida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi uyg‘otiladi. Bu bosqichda o‘qituvchi muammoli savollar, qiziqarli faktlar, hayotiy vaziyatlar yoki didaktik o‘yinlardan foydalanishi mumkin. Motivatsiya o‘quvchilarni dars jarayoniga jalb etishning muhim vositasi bo‘lib, u keyingi bosqichlarning samaradorligini belgilaydi.

Yangi bilimlarni o‘zlashtirish bosqichida integratsiyaning asosiy mazmuni namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi turli fanlarga oid bilimlarni uyg‘unlashtirib, ularni o‘quvchilarga tizimli tarzda yetkazadi. Bu jarayonda vizual materiallar, jadvallar, diagrammalar, multimedia vositalaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O‘quvchilarni faol jalb etish uchun savol-javob, muhokama, guruhli ishlar kabi metodlardan foydalaniladi.

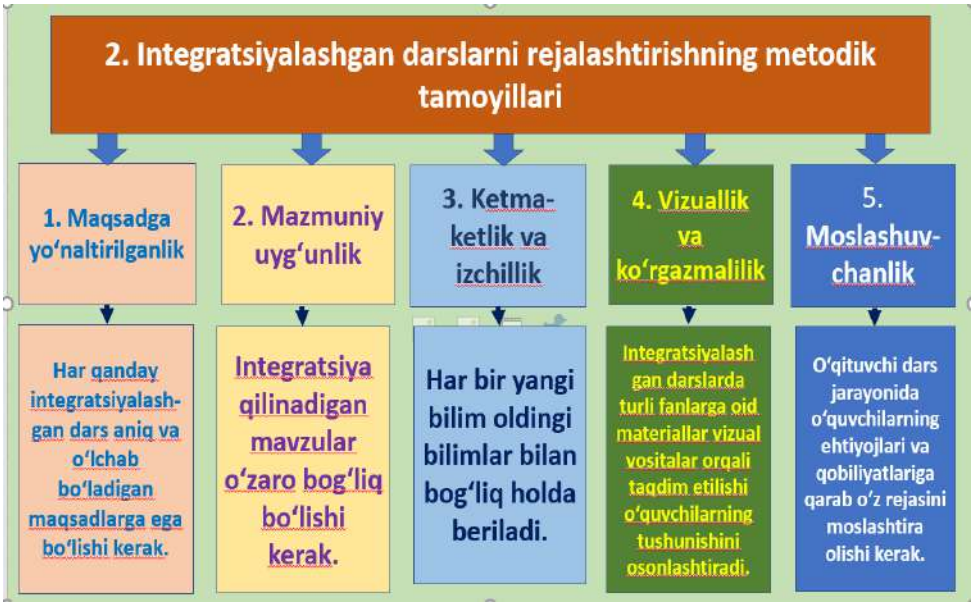

Mustahkamlash bosqichida o‘quvchilar yangi o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llaydilar. Bu bosqichda turli mashqlar, topshiriqlar, mini-loyihalar tashkil etilishi mumkin. Ayniqsa, guruhli ishlash shakllari o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Integratsiyalashgan darslarni loyihalash o‘quv jarayonini samarali tashkil etishning muhim sharti bo‘lib, u fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash orqali o‘quvchilarda yaxlit bilim va kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda dars maqsadini aniq belgilash, integratsiya modelini to‘g‘ri tanlash, metod va vositalardan samarali foydalanish hamda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri loyihalangan integratsiyalashgan darslar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ta’lim natijadorligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, integratsiyalashgan darslarni loyihalash va tashkil etish metodikasi zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu metodika o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, ularning tafakkurini rivojlantirish va hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. To‘g‘ri tashkil etilgan integratsiyalashgan darslar o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi va ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2017. – 256 b.
2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2018. – 312 b.
3. Mahmudov N., Yuldashev B. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020. – 280 b.
4. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning asoslari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2016. – 245 b.
5. Xodjayeva D.P. Zamonaviy dars turlari va ularni tashkil etish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019. – 198 b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH

Farmonova Shabon Muxmadovna
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga fikrlar bayon etilgan. Bunda o‘qituvchilarni o‘quv jarayonini loyihalash faoliyatiga tayyorlashda kreativ faollikni rivojlantirish, ta’lim jarayonni samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik–psixologik treninglar tizimi, ta’lim jarayonini rivojlantirishda fanlararo integrasiyani qo‘llash, o‘quvchilarning kreativ tafakkurini shakllantirish, neyrolingvistik dasturlash asosida shaxsga yo‘naltirilgan muammoli ta’lim texnologiyani qo‘llash xususida fikrlar dalillangan.*

Kalit so‘zlar. *Loyiha, tafakkur, ta’lim jarayoni, integratsiya, model, metod.*

Аннотация. *В стате излагаются идеи по развитию дизайнерских навыков у будущих учителей. При этом были высказаны мнения о развитии творческой активности при подготовке преподавателей к проектной деятелности образовательного протсесса, системе педагогических и психологических тренингов, направленных на эффективную организатсию образовательного протсесса, применении междисциплинарной интегратсии в разработке образовательного протсесса, формировании творческого мышления студентов, исползование личностно–ориентированной проблемной образовательной технологии , основанной на нейролингвистическом программировании.*

Ключевые слова. *Проект, мышление, образовательный протсесс, интегратсия, модел, метод.*

Annotation. *The article presents ideas for the development of design skills for future teachers. At the same time, opinions were expressed on the development of creative activity in the preparation of teachers for the project activities of the educational process, the system of pedagogical and psychological trainings aimed at the effective organization of the educational process, the use of interdisciplinary integration in the development of the educational process, the*

formation of creative thinking of students, the use of personality–oriented problem-based educational technology based on neuro-linguistic programming.

Keywords. *Project, thinking, educational process, integration, model, method.*

Bo‘lajak o‘qituvchilarni loyihalash faoliyatiga tayyorlashni takomillashtirish bo‘yicha jahonning etakchi ilmiy markazlari va oliy ta’lim muassasalari, jumladan, Angliya (Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university), AQSh (Princeton university), AQSh (Association for Educational Communications and Technology – AECT), Germaniya (Rheinische Friedrich–Wilhelms–Universität Bonn), Janubiy Koreya (Seoul National University, Puchong University, Yonsei University, Sungkyunkwan University, Pohang University of Science and Technology, Pusan National University, Chonbuk National University), Rossiya (Ta’lim akademiyasi), Fransiya (University of Strasbourg), Yaponiya (Miyagi pedagogika universiteti)da tadqiqotlar olib borilmoqda.

Dunyoning etakchi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini loyihalashtirish bo‘yicha quyidagi ustuvor yo‘nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarishning pedagogik mexanizmlarini tashxislash va korreksiyalash asosida takomillashtirish; o‘quvchilarning kreativ faoliyatini takomillashtirish; ta’lim jarayonini loyihalash ko‘nikmasini shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqish; darsda o‘qituvchi va o‘quvchining imkoniyatlarni integrasiyalash faoliyatga tayyorlash va hk.

Loyihalashga oid faoliyat – o‘quv predmetini o‘qitish metodikasini yaxshi biladigan o‘qituvchi, dasturchi, psixolog, dizayner va boshqalarning faoliyati. O‘qituvchi o‘zi dars beradigan o‘quv predmeti mazmuni, xususiyatlarini hisobga olib ta’lim maqsadi, vositasi, natijalarini belgilaydi [1].

Loyihalashtirishni amalga oshirish bosqichlari o‘quvchilar tomonidan hal etiladigan vazifalar o‘quvchilar faoliyati o‘qituvchi faoliyati o‘qitish shakllari va usullari

1. Qidiruv–izlanish va muammoni tahlil qilish: loyiha mavzusini tanlash, loyihani rejalashtirish, loyiha mavzusi haqida ma’lumot, muammoni muhokama qilish, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan vazifalarni shakllantirish, ma’lumotlarni takomillashtirish va tahlil qilish, qo‘yilgan maqsadlar va harakat rejasini tanlash, izlanish olib borish, o‘quvchilarni rag‘batlantirish, ishtirokchilar uchun muammo o‘rtaga tashlanadi va uning muhokamasini tashkil etadi, loyiha maqsadlarini tushuntiradi, nazorat qiladi, maslahat beradi, muammoga doir suhbat tashkil etiladi, hikoya, maslahat, mustaqil ish, ekskursiya.

2. Loyiha echimni izlash.

o‘quvchilar tomonidan taklif etilgan variantlarini o‘rganish;
muammoni echish uchun muqobil variantlarni tanlash;
iqtisodiy samaradorlik (fanlararo yoki mavzulararo integrasiya);
asosiy echimni tanlash;
axborot bilan ishlash;
sintez va analiz qilish va g‘oyalarni baholash;
grafik ishlarni bajarish;
muammoga daxldor takliflarni muhokama qilish;
echimlarni tanlashda yordam beradi;
maslahat;
tavsiya qiladi;
suhbatlashish;
munozara;
“brainstorming”;
morfologik tahlil;
TRIZ;
rolli o‘yin;
mustaqil ish

3. Dars davomida o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini amalga oshirish rejasini tayyorlash, loyihani amalga oshirish.

darsga kerakli jihozlarni tanlash;
rejalashtirilgan vazifalarni bajarish;
joriy sifat nazorati;
mashq qilish;
mustaqil ish;
amaliy ishlar
4. Yakuniy sifat baholash bosqichi.
jarayon tahlili
natijalar loyiha ijrosi;
o‘z–o‘zini tahlil qilish;
natijalarni baholash;
muammo bo‘yicha himoya tashkil etiladi;
o‘quvchilarning muammo atrofidagi bahs–munozarasida qatnashadi;
dars jarayonida rolli o‘yin tashkil etiladi;
simulyatsiya va faollik o‘yini.

Loyihalashtirish “ART” (vizual, kinestik), “Kouching”(muammoli vaziyatlarni hal etish), “Fallstudy”(aniq vaziyatlar tahlili) motivasiyasini oshirishga qaratilgan “Sinektika”, “VARK” interfaol metodlari asosida amalga oshiriladi.

“VARK” metodi – o‘quvchilarning ko‘rgazmali, audiovizual va kinestetik imkoniyatlaridan foydalanib o‘quv materialini o‘rgatishni maqsad qilgan usul. Turli xil materiallar: ko‘rgazmali qurollar, diafilmlar, tovush blankalari va turli xil o‘yinlardan foydalanib o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Audialistlar o‘z nutqini eslab qolish va u orqali materialni o‘rganish uchun o‘qituvchining tushuntirishlarini tinglashni ma’qul ko‘radi.

Aynan “faol o‘qitish metodlari ham ana shunday o‘yinlarga tayanilgan xolda tashkil etiladi. Har bir o‘yin bir necha daqiqadan tortib, undan ko‘proq vaqt davom etishi mumkin va unda ikkita boladan tortib to o‘n o‘quvchigacha ishtirok etadi. Masalan: “ishbop o‘yinlar” yoki “boshqaruv” deb yuritiluvchi o‘yinlar bilim va ko‘nikma hosil qilishga qaratilgan bo‘ladi” [2]. “Ishbilarmonlik o‘yinlari” mutaxassislarning kasbiy sifatlarini takomillashuviga xizmat qiladi.

“Kompyuterli ishbilarmonlik” o‘yinlari shunday psixologik vaziyatlar majmuik sifatida o‘yin ishtirokchilari bir vaqtning o‘zida ham o‘yin ishtirokchisi, ham kuzatuvchi bo‘lish imkoniyatlariga ega bo‘ladi. Ishbop o‘yinlar keng ma’noda turli ishlab chiqarish vaziyatlarida, boshqaruv qarorlarini qabul qilish immitasiya qilinadi. Bu o‘yin shartlari bir guruh kishi orasida kompyuter bilan muloqot tartibidagi ish rejimida o‘ynalishi mumkin.

Ishbop o‘yinlar – “faol o‘qitish metodlaridan bo‘lib, u real o‘rganilayotgan ob’ektni to‘g‘ri anglash maqsadida tahsil oluvchining u yoki bu vaziyatni o‘yin holida talqin qilishga qaratilgan usuldir” [3].

Ishbilarmonlik o‘yinlar keng tarqalgan o‘yin metod sifatida ma’lum obrazlarga kirish, o‘sha obrazga xos bo‘lgan hissiyotlarni o‘z boshidan kechirishni taqozo etadi. Mazkur o‘yin ishlab chiqarish jarayonida o‘zini erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon qilishga zamin yaratadi.

“Qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asosiy jihatlari va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatiladi, bunda katta iqtisodiy samara beradigan, qabul qilingan, muhim qarorlar alohida ta’kidlanadi. O‘yin guruhlari rahbarlarining tavakkal qilishdan ishbilarmonligi guruh umumiy balini belgilashda hisobga olinadi hamda kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha maslahatlar beriladi. Ishbilamonlik o‘yinidan olingan natijalar bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘yicha maslahat” [4] lar taklif qilinadi.

Ishbop o‘yinlarining belgilari: “boshqaruv ob’ekti va muhitning modeli va mavjudligi, rollarning mavjudligi, qaror qabul qilishda rollarning faoliyat maqsadlarining farqliligi, ishtirokchilarning o‘zaro munosabati, umumiy maqsadning mavjudligi, jamoa bo‘lib qarorlar ishlab chiqish, o‘yin davomida qarorlar tizimini tatbiq qilish, qarorlarning ko‘p variantliligi, hissiy zo‘riqishni boshqarish, o‘yin ishtirokchilarini jamoa tomonidan alohida baholash”.

O‘yinda bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ sifatlarini rivojlantirish, intellektual qobiliyati, ziyrakligi, qaror qabul qilishikabi vazifalar qo‘yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.

2. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш: Ўқув–услубий қўлланма. Замонавий таълим технология серияси. – Т.: “Иқтисодиёт” нашр., 2009. –206 б.

3. Джураева Б. Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла. Дис. ... канд. пед. наук. – Т.: 2002. – 146 с.

4. Маҳмудов М. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари. Пед. фан. док. дисс. –Т., 2003. – 306 б.

5. Муслимов Н. А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий–методик асослари. Пед. фан. док. ... дисс. – Т., 2007. – 215 б.

6. Шарипов Ш. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. Пед. фан. док. ... дисс. автореф. –Т., 2012. – 46 б.

TA’LIM MAZMUNI KONTEKSTIDA O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHILARNING FAOLIYATINI MODELLASHTIRISH

Farmonova Shabon Muxmadovna
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. *Maqolada ta’lim jarayonidagi bosh munosabat o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar tavsiflangan. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalash maqsadida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchi nuqtai nazaridan qaraganda o‘qituvchi va darslik, o‘qituvchi va o‘quv materiali, o‘qituvchi va ko‘rgazmali qurol bog‘lanishlari, tayyor loyihadan foydalanib dars o‘tayotgan o‘qituvchi nuqtayi nazaridan fikr bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *loyiha, ta’lim, faoliyat, pedagogik taxnologiya, o‘quv materiali, ta’lim mazmuni.*

Аннотация. *В статье описываются взаимоотношения учителя и ученика в учебном процессе. В целях конструирования творческой деятельности учащихся излагается мысль с точки зрения учителя, проводящего урок с использованием готового проекта, учебника и учебно-методического материала, связей учителя и наглядного пособия, с точки зрения учителя, проводящего урок с использованием готового проекта.*

Ключевые слова: *проект, Образование, деятельность, педагогическая технология, учебный материал, образовательное содержание.*

Annotation. *The article describes the relationship between a teacher and a student in the educational process. In order to design the creative activity of students, the idea is presented from the point of view of a teacher conducting a lesson using a ready-made project, a textbook and teaching materials, teacher connections and visual aids, from the point of view of a teacher conducting a lesson using a ready-made project.*

Keywords: *project, Education, activity, pedagogical technology, educational material, educational content.*

Dastlab loyihalashda ishtirok etadigan o‘qituvchining faoliyati haqida to‘xtalamiz. Tabiiyki, ta’lim samaradorligi tuzilgan loyihaning sifatiga bog‘liq. loyihalash faoliyati tuzilmasida faoliyatning ikki darajasi kuzatiladi: loyihalashning loyiha ko‘rinishidagi yangi bilimlarni yaratishni ko‘zda tutadigan ijodiy xarakteri; ilg‘or pedagoglar tajribasini o‘rganish asosida yaratilgan loyihada pedagog shaxsini aks ettiradigan loyihalashning individual xarakteri. Loyihalash faoliyatini pedagogning kasbiy kompetensiyasining pedagogik faoliyatni amalga

oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligi birligini ifodalaydigan va kasbiy sifatini tavsiflaydigan qismi sifatida qarash zarur (V.A.Slastenin). Loyihalash faoliyatiga nazariy tayyorgarlik - loyihalash ko‘nikmalari va kompetensiyalar majmuini yuqori darajada egallaganlik hisoblanadi. V.A.Slastenin, N.V.Kuzminalar o‘qituvchining loyihalash faoliyatiga nazariy tayyorgarligini belgilaydigan kompetensiyalar majmuiga pedagogik faoliyatni o‘z-o‘zini takomillashtirishni ta’minlovchi refleksiv; o‘zining metodik darajasini oshirish qobiliyatini rivojlantiruvchi kognitiv; axborot olish hamda uni qo‘llashga oid ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi ma’rifiy; og‘zaki va yozma muloqot texnologiyasini rivojlantiradigan kommunikativ; o‘zining kasbiy kompetentligi mohiyatini anglashga yo‘naltiradigan ijtimoiy kompetensiyani kiritadi [1; 2].

Ta’limni loyihalashtirishda pedagogik texnologiyadagi yetakchi hisoblangan ta’lim maqsadi, mazmunini loyihalash eng muhim muammolardan biri bo‘lib qoladi. Ularni quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

- o‘quv predmetlarini o‘rganishda, eng avvalo, tayanch tushunchalarni o‘rganish darajasini aniqlash va ularni o‘rganishni loyihalash;
- tayanch tushunchalarning ta’lim standartlari, o‘quv dasturlariga mosligi, o‘quvchining kelgusi faoliyati bilan aloqadorligini loyihalash;
- o‘qitish uslublarini loyihalash;
- o‘quvchining tayyorgarlik darajasini loyihalash;
- o‘qitish mazmunining qo‘yilgan maqsad bilan uzviyligini ta’minlash;
- ta’lim uslublarini, ularning qaysi birini darsning qaysi bosqichida qo‘llash zarurligini oldindan loyihalash;
- turli tipdagi darslarda bilim va ko‘nikmalarning o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirish darajasini loyihalash;
- o‘qitish jarayonida nazorat va tekshirishning turli usullaridan foydalanishni loyihalash;
- har bir darsda zamonaviy ma’lumotlardan unumli foydlanishni loyihalash;
- o‘quv materiali matnlarini tayyorlashda o‘quv maqsadlariga erishish yo‘llari, vositalari, erishiladigan natijalarni oldindan qayd etish;
- o‘quv predmeti bo‘yicha maqsad va vazifalar bazasini yaratish, baholash orqali uni to‘ldirib borishni loyihalash va h.k.

Didaktikada modellashtirish texnologiyasi o‘quv jarayonini modellashtirishga innovatsion yondashuvlar, shuningdek, pedagogik tizim va jarayonlarni modellashtirishni bilishi va shu jarayonga moslashishni o‘rganish bugungi kunning zamonaviy yoshlari uchun eng zaruriy ehtiyoj bo‘lib qoldi. Uzoq yillardan buyon modellashtirish ilmiy tadqiqotning eng dolzarb metodlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Bugungi kunda insoniyat o‘zining ilmiy, ta’limiy, texnologik, badiiy faoliyatida atrofidagi olamni modellashtirmasdan yashashini tasavvur qila olmaydi. Tasavvur (model)larni qat’iy, aniq shakllantirish juda murakkab, lekin XXI asrga kelib, insoniyat modellashtirish va har xil ob’ekt va jarayonlardan foydalanishga oid boy tajriba to‘pladi. Modellashtirish pedagogik tadqiqotlarda kishining tajribasi, uning sezgi organlari orqali olgan taassurotlari hamda tabiiy sharoitdagi kuzatishlaridan olingan empirik hamda nazariy bilimlarni, ya’ni pedagogik ob’ektni o‘rganish jarayonida tajriba, mantiqiy bog‘lanishlarning tuzilishi va ilmiy abstraktlarni birlashtirish imkoniyatini beradi. Ko‘p hollarda darsni rejalashtirish jarayonida o‘qituvchilar pedagogik modellashtirish tushunchasiga duch kelishadi. Ammo olimlarning fikriga ko‘ra [2; 3] modellashtirishga zamonaviy fanda yetarlicha e’tibor berilmaydi, bu esa ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir qiladi.

Modellashtirish – “bilish ob’ektlarini ularning modellarida tadqiq qilish uslubi; aniq mavjud predmetlar, voqealar va tuziladigan ob’ektlarning tavsifnomalarini aniqlash yoki yaxshilash, ularni yasash usullarini qulaylashtirish, boshqarish kabilar uchun yasash va o‘rganish”. Modellashtirish har bir fan ob’ektini soddalashtiruvchi metoddir. Shu sababli model an’anaviy nazariyalar tushuntirib bera olmagan muammoni hal qiladi, ob’ektning ilgari kuzatilmagan, ammo kelajakda amalga oshishi mumkin bo‘lgan tomonini kashf etadi.

O‘zbek tilida lingvistik birliklarni modellashtirish bu belgilar tarkibidagi elementlarning barqaror munosabatlariga asoslanadi. Shuning uchun ham butunlik tarkibidagi elementlar

o‘rtasida munosabatlarning barqaror va beqaror turlarga ajratilishi lingvistik modellashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Modellashtirish barcha fanlar uchun xos bo‘lgan fanlararo metod hisoblanadi.

Modellashtirishning didaktikadagi roliga murojaat qilar ekanmiz, o‘quvchiga yangi materialni sxemalar, qurilmalar, belgili formulalar, bir so‘z bilan aytganda modellarsiz bayon qilishning samarasi kam bo‘ladi. Didaktikada modellashtirish o‘quv materialining tarkibini qulaylashtirish, o‘quv jarayonini rejalashtirishni yaxshilash, bilish faoliyati va o‘quv tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish, bashoratlash, tashxislash, o‘qitishni loyihalashtirishda qo‘llaniladi.

Modellashtirish metodi keyingi paytlarda tilshunoslikka faol tatbiq qilina boshladi. Bunda olimlar mazkur metodning bir qator afzalliklari va pragmatik jihatlarini nazarda tutadilar. Buni quyidagicha izohlash mumkin:

- birinchidan, modellashtirish tavsifiy emas, amaliy metod hisoblanadi;

-ikkinchidan, modellashtirish metodi har qanday sharoitda optimal (“eng qulay”, “eng maqbul”) hisoblanadi;

-uchinchidan, modellashtirish metodi iqtisod qilish prinsipiga tayanadi. Bunda uzun ta’rif va tavsiflarga ehtiyoj bo‘lmaydi;

-to‘rtinchidan, ob’ektni tushuntirish va izohlashni osonlashtiradi va soddalashtiradi.

Ijodiy ta’limda ajratilgan o‘quv elementlari ma’lum tizimga solinadi va har bir o‘quv elementi mazmunini ochib beruvchi o‘quv materiali matni tayyorlanadi. «Har qanday o‘qitish tizimida markaziy o‘rinni bilimlarning tayanch tushunchalari egallaydi. Agar ular uslubiy jihatdan mufassal ishlab chiqilmasa, o‘qitishda yuqori samaraga erishib bo‘lmaydi» [4]. O‘quv materiali o‘zaro mantiqan bog‘langan qismlardan iborat. Shu tufayli uni qismlarga — o‘quv elementlariga ajratib tushuntirish samarali hisoblanadi. Bayon qilish uslubi o‘quv materialini elementlarga ajratib o‘rgatishda eng qulay ish uslubi sanaladi. Qolaversa, berilgan axborotning hajmi qancha kichik bo‘lib, qancha ko‘p tekshirilsa, ta’lim jarayoni shuncha muvaffaqiyatli boshqariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сластенин В.А. Педагогика. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.

2. Кузьмина Н.В., Куприна Е.В. Использование базы знаний для развития приемов и способов работы с информацией //Ж. Информатика и образование, 2001, № 4, -Б. 44-46.

3. Овакимян Ю.О. Теория и практика моделирования обучения. Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. -М., 1989. –32 с.

4. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. -М.: Педагогика, 1976. -274 с.

ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Qo‘chqorov Bahodir O‘lmasovich
Andijon davlat texnika instituti
Arxitektura va gidrotexnika kafedrasi dotsenti, p.f.n
bahodirolmasovich@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati, o‘quvchi va talabalarning bilim olish faolligini oshirishdagi o‘rni hamda ta’lim sifatini yaxshilashdagi imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada raqamli ta’lim vositalarining afzalliklari, ularni qo‘llash jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy ta’lim, raqamli texnologiya, pedagogik jarayon, interaktiv metod, elektron ta’lim, innovatsiya, ta’lim sifati, axborot texnologiyalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Кучкаров Баходир Улмасович
доцент кафедры архитектуры и гидротехники
Андижанского государственного технического института,
кандидат педагогических наук
bahodirolmasovich@gmail.com

Аннотация. В данной статье освещаются педагогическое значение использования цифровых технологий в современном образовательном процессе, их роль в повышении познавательной активности учащихся и студентов, а также возможности улучшения качества образования. В статье анализируются преимущества средств цифрового образования, проблемы, возникающие в процессе их применения, и пути их устранения.

Ключевые слова: современное образование, цифровые технологии, педагогический процесс, интерактивный метод, электронное обучение, инновация, качество образования, информационные технологии.

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Qo‘chqorov Bahodir O‘lmasovich
Associate Professor of the Department of Architecture and Hydraulic Engineering,
Andijan State Technical Institute, Candidate of Pedagogical Sciences
bahodirolmasovich@gmail.com

Abstract. This article highlights the pedagogical significance of using digital technologies in the modern educational process, their role in increasing the cognitive activity of pupils and students, as well as the possibilities for improving the quality of education. The article analyzes the advantages of digital educational tools, the problems arising in the process of their application, and ways to overcome them.

Keywords: modern education, digital technologies, pedagogical process, interactive method, e-learning, innovation, quality of education, information technologies.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida jamiyatning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchi va talabalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

An’anaviy ta’lim shakllari bugungi kun talablarini to‘liq qondira olmaydigan holatlar ham uchrab turadi. Chunki hozirgi yoshlar tezkor axborot almashinuvi, internet, mobil ilovalar, elektron resurslar va vizual materiallar bilan faol ishlaydigan avloddir. Shuning uchun ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida turli shakllarda qo‘llaniladi. Jumladan, elektron darsliklar, taqdimotlar, videodarslar, onlayn testlar, virtual laboratoriyalar, interaktiv doskalar, masofaviy ta’lim platformalari va multimedia vositalari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday vositalar orqali dars jarayoni jonli, tushunarli va qiziqarli tashkil etiladi.

Raqamli texnologiyalarning eng muhim afzalliklaridan biri — o‘quvchi yoki talabaning darsdagi faolligini oshirishidir. Masalan, oddiy ma’ruza shaklidagi darsda talaba ko‘proq tinglovchi sifatida ishtirok etadi. Interaktiv texnologiyalar qo‘llanilganda esa u savollarga javob beradi, topshiriqlar bajaradi, muammoli vaziyatlarni tahlil qiladi, o‘z fikrini bildiradi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bu esa ta’lim jarayonida faollik, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar individual ta’lim olish imkoniyatini ham kengaytiradi. Har bir talabaning bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘ladi. Elektron resurslar yordamida talaba o‘ziga qulay vaqtda mavzuni qayta o‘rganishi, videodarslarni takror ko‘rishi, testlar orqali o‘z bilimini tekshirishi mumkin. Bu esa mustaqil ta’lim olish madaniyatini shakllantiradi.

Zamonaviy ta’limda masofaviy o‘qitish shakllari ham alohida ahamiyatga ega. Masofaviy ta’lim geografik masofa, vaqt yetishmasligi yoki boshqa imkoniyat cheklovlariga qaramasdan bilim olish imkonini beradi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida elektron platformalar orqali topshiriqlar berish, baholash, muloqot qilish va o‘quv materiallarini joylashtirish o‘qituvchi hamda talaba o‘rtasidagi aloqani yanada samarali qiladi. Masofaviy ta’lim talabalarga o‘zlariga qulay vaqtda bilim olish imkoniyatini yaratadi. Bu ta’lim shakli ayniqsa ish bilan band bo‘lgan, uzoq hududlarda yashaydigan yoki an’anaviy darslarda qatnashish imkoniyati cheklangan yoshlar uchun qulay hisoblanadi. Elektron platformalar orqali talaba dars materiallarini qayta ko‘rib chiqishi, topshiriqlarni mustaqil bajarishi va o‘z bilimini nazorat qilishi mumkin. Masofaviy o‘qitish jarayonida videodarslar, onlayn testlar, forumlar va virtual muloqot vositalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, bu jarayon talabalarda mustaqil ishlash, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. O‘qituvchi esa elektron platformalar yordamida talabalar faoliyatini kuzatib borishi va ularga individual tavsiyalar berishi mumkin. Masofaviy ta’lim an’anaviy ta’limni to‘liq almashtirmasa-da, uni samarali to‘ldiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bunday ta’lim shakli zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, masofaviy ta’limda muntazam nazorat, faol muloqot va sifatli o‘quv materiallari muhim ahamiyatga ega. Demak, masofaviy o‘qitish to‘g‘ri tashkil etilganda ta’limning ochiqligi, qulayligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Masalan, barcha ta’lim muassasalarida texnik jihozlar yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, ayrim pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli darajada shakllanmagani, elektron resurslardan noto‘g‘ri yoki yuzaki foydalanish kabi holatlar uchraydi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash, elektron o‘quv materiallarini sifatli tayyorlash va raqamli madaniyatni rivojlantirish zarur. Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishda eng avvalo moddiy-texnik bazaning yetarli darajada bo‘lishi muhimdir. Chunki kompyuter, proyektor, interaktiv doska va barqaror internet aloqasisiz raqamli ta’limdan samarali foydalanish qiyinlashadi. Ayrim hollarda o‘qituvchilar elektron platformalar va zamonaviy dasturlardan foydalanishda yetarli tajribaga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu esa dars jarayonida texnologiyalardan to‘liq va maqsadli foydalanishga to‘sqinlik qiladi. Shuningdek, tayyor elektron materiallarning sifati ham doimo talab darajasida bo‘lavermaydi. Ba’zi resurslar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va ta’lim maqsadlariga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli raqamli ta’lim vositalarini tanlashda pedagogik mezonlarga alohida e’tibor qaratish zarur. O‘qituvchilar uchun muntazam seminar, trening va malaka oshirish kurslarini tashkil etish bu boradagi muammolarni kamaytiradi. Ta’lim muassasalarida raqamli madaniyatni shakllantirish orqali texnologiyalardan mas’uliyatli va samarali foydalanishga erishish mumkin. Demak, raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun texnik imkoniyat, metodik tayyorgarlik va pedagogik maqsad bir-biri bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchining o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Aksincha, ular o‘qituvchining pedagogik faoliyatini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. O‘qituvchi dars jarayonida faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, tashkilotchi, maslahatchi va tarbiyachi sifatida faoliyat olib boradi. Shu sababli raqamli texnologiyalar pedagogik mahorat bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beradi. Raqamli texnologiyalar o‘qituvchining mehnatini yengillashtiradi, biroq uning tarbiyaviy ta’sirini almashtira olmaydi. Chunki ta’lim jarayonida insoniy muloqot, mehr, e’tibor va ruhiy qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchi yoki talabaning qiziqishi, qobiliyati va psixologik holatini hisobga olgan holda ta’lim

jarayonini tashkil etadi. Raqamli vositalar esa bu jarayonda yordamchi manba sifatida xizmat qiladi. Masalan, multimedia materiallari mavzuni tushunarli va qiziqarli ko‘rsatishga yordam beradi. Elektron platformalar orqali topshiriqlarni berish, nazorat qilish va baholash jarayoni tezlashadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga darsni ijodiy tashkil etish imkonini beradi. Ammo texnologiyadan foydalanish maqsadga muvofiq va metodik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Agar raqamli vositalar mazmunli pedagogik yondashuv bilan qo‘llanilsa, ta’lim samaradorligi ortadi. Shu bois zamonaviy o‘qituvchi raqamli texnologiyalarni bilishi bilan birga, ularni tarbiyaviy va didaktik maqsadlarga mos ravishda qo‘llay olishi zarur.

Bugungi ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali talabalarda axborot bilan ishlash, tahlil qilish, izlanish, muammoga yechim topish, jamoada ishlash va ijodiy fikrlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Bu ko‘nikmalar esa kelajakda raqobatbardosh, zamonaviy bilimga ega mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Raqamli vositalar dars jarayonini qiziqarli, samarali va interaktiv tashkil etishga yordam beradi. Ular o‘quvchi va talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, axborot bilan ishlash ko‘nikmasi va bilim olishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘qituvchidan yuqori pedagogik mahorat, raqamli savodxonlik va metodik tayyorgarlikni talab etadi. Demak, zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur bilishi, balki axborot texnologiyalaridan ham samarali foydalana olishi lozim. Ana shundagina ta’lim jarayoni bugungi kun talablariga javob beradigan, sifatli va natijador jarayonga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
3. Қуронов М. Миллий тарбия. – Тошкент: Маънавият, 2007. – 240 б.
4. To‘xtaxo‘jayeva M.X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent.
5. Mahmudov M. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001. – 230 b.
6. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – 240 b.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA CHIDAMLILIKNI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV METODLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Davronov Sherzod Ismoilovich,

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida chidamlilikni rivojlantirishda integrativ metodlarning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda chidamlilik tushunchasining pedagogik va psixologik mohiyati yoritilib, uni shakllantirishda fanlararo integratsiya, o‘yin texnologiyalari, jismoniy mashqlar va ta’lim jarayonining uyg‘unligi muhim omil sifatida asoslab berilgan. Shuningdek, integrativ metodlar orqali o‘quvchilarning jismoniy, aqliy va irodaviy sifatlarini kompleks rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, chidamlilik, integrativ metodlar, integral yondashuv, jismoniy rivojlanish, psixologik barqarorlik, o‘yin texnologiyalari, fanlararo integratsiya, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik texnologiyalar, o‘quv faoliyati, irodaviy sifatlar, ta’lim samaradorligi.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ ВЫНОСЛИВОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Давронов Шерзод Исмаилович, независимый исследователь Бухарского государственного университета

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически анализируются роль и значение интегративных методов в развитии выносливости у учащихся начальных классов. В исследовании раскрывается педагогическая и психологическая сущность понятия выносливости, а также обосновывается, что межпредметная интеграция, игровые технологии, физические упражнения и гармония образовательного процесса являются важными факторами её формирования. Кроме того, раскрываются возможности комплексного развития физических, интеллектуальных и волевых качеств учащихся посредством интегративных методов.

Ключевые слова: начальное образование, выносливость, интегративные методы, интегративный подход, физическое развитие, психологическая устойчивость, игровые технологии, межпредметная интеграция, здоровый образ жизни, педагогические технологии, учебная деятельность, волевые качества, эффективность образования.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTEGRATIVE METHODS IN DEVELOPING ENDURANCE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Davronov Sherzod Ismoilovich
Independent researcher of Bukhara State University

Abstract: This article scientifically, theoretically, and practically analyzes the role and importance of integrative methods in developing endurance among primary school students. The study highlights the pedagogical and psychological essence of the concept of endurance and substantiates that interdisciplinary integration, game technologies, physical exercises, and the harmony of the educational process are important factors in its formation. In addition, the possibilities of comprehensive development of students' physical, intellectual, and volitional qualities through integrative methods are revealed.

Keywords: primary education, endurance, integrative methods, integrative approach, physical development, psychological stability, game technologies, interdisciplinary integration, healthy lifestyle, pedagogical technologies, learning activity, volitional qualities, educational effectiveness.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim davr hisoblanadi. Bu davrda bolalarda nafaqat bilim, balki ularning jismoniy, aqliy va irodaviy sifatlari ham rivojlanadi. Shu jihatdan, o‘quvchilarda chidamlilikni shakllantirish va rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chidamlilik – bu shaxsning qiyinchiliklarga bardosh bera olish, maqsad sari qat’iyat bilan harakat qilish va faoliyatni uzoq muddat davom ettira olish qobiliyatidir.

Zamonaviy ta’lim tizimida integrativ yondashuv keng qo‘llanilmoqda. Integrativ metodlar fanlararo bog‘liqlikni ta’minlab, o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida chidamlilikni rivojlantirish jarayonida ham integrativ metodlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega bo‘lib, bu bolalarning nafaqat jismoniy faolligini, balki aqliy va ijtimoiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi.Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va irodaviy sifatlarini mustahkamlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq chidamlilikni rivojlantirishda integrativ metodlardan foydalanish imkoniyatlari yetarlicha o‘rganilmagan bo‘lib, bu esa ushbu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni talab etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida chidamlilikni rivojlantirish murakkab pedagogik jarayon bo‘lib, u bolaning jismoniy, psixologik va irodaviy sifatlarini uyg‘un holda shakllantirishni talab

etadi. Ushbu jarayonda integrativ metodlar muhim o‘rin tutadi, chunki ular ta’lim jarayonini fanlararo bog‘liqlik asosida tashkil etishga, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashga hamda ularning qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Integrativ metodlar – bu turli fanlar mazmunini bir-biri bilan bog‘lagan holda o‘qitish usullari bo‘lib, ular o‘quvchilarda yaxlit tasavvur va kompleks fikrlashni rivojlantiradi. Boshlang‘ich ta’limda bu metodlar o‘yin, harakatli mashqlar, amaliy topshiriqlar va interfaol faoliyat turlarini uyg‘unlashtirish orqali amalga oshiriladi. Natijada o‘quvchilarning chidamlilik sifatlari tabiiy va qiziqarli faoliyat jarayonida shakllanadi.Chidamlilikni rivojlantirishda jismoniy tarbiya, tabiatshunoslik, matematika va ona tili fanlarini integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Masalan, harakatli o‘yinlar orqali jismoniy chidamlilikni oshirish bilan birga, matematik topshiriqlarni bajarish yoki tabiat hodisalarini kuzatish orqali aqliy faoliyat ham rivojlantiriladi. Bu esa o‘quvchilarda bir vaqtning o‘zida bir nechta faoliyat turini bajarish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Shuningdek, integrativ yondashuv o‘quvchilarda motivatsiyani oshiradi. Qiziqarli dars jarayoni, jamoaviy faoliyat va o‘yin elementlari bolalarda faol ishtirok etish istagini kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida ularning chidamliligini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar murakkab topshiriqlarni bajarishda sabr-toqatli bo‘lishni, qiyinchiliklarni yengib o‘tishni va maqsad sari intilishni o‘rganadilar.Bundan tashqari, integrativ metodlar orqali o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Guruhli ishlash jarayonida ular bir-biriga yordam berish, hamkorlik qilish va umumiy maqsadga erishish uchun harakat qilishni o‘rganadilar. Bu esa chidamlilikning ijtimoiy jihatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, integrativ metodlarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchidan yuqori kasbiy mahorat, ijodkorlik va innovatsion yondashuv talab etiladi. O‘qituvchi dars jarayonini rejalashtirishda fanlararo bog‘liqlikni to‘g‘ri tashkil etishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi hamda turli interfaol metodlardan unumli foydalanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida chidamlilikni rivojlantirishda integrativ metodlar muhim pedagogik vosita bo‘lib, ular ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi va ularning kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2015.
3. Muslimov N.A. Pedagogik kompetentlik va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
4. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2010.

O‘ZBEK FOLKLORINING QO‘SHIQ JANRI

Elibayeva L. S.
Buxoro Davlat Pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: *o‘zbek folkloridagi qo‘shiq janrining kelib chiqishi, marosimiy va nomarosimiy turlari, oilaviy, mehnat, to‘y, alla, termalar mazmuni hamda xalqning ma’naviy qadriyatlari ifodasini ilmiy tahlil qiladi, tarixiy manbalar asosida.*

Kalit so‘zlar: *xalq qo‘shig‘i, oilaviy-marosim folklori, to‘y qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari, allalar, baxt-saodat, adolat tantanasi, inson qadr-qimmati.*

ПЕСЕННЫЙ ЖАНР УЗБЕКСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Элибаева Л.С.
доцент Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: *В статье анализируются истоки песенного жанра узбекского фольклора, его обрядовые и необрядовые виды, семейные, трудовые, свадебные, колыбельные, терма, отражающие духовные ценности на исторических источниках.*

Опорные понятия: *народная песня, семейно-обрядовая поэзия, свадебные песни, трудовые песни, колыбельные песни, счастья, торжества справедливости, человеческого достоинства.*

THE SONG GENRE OF UZBEK FOLKLORE

Elibayeva L. S.
Associate Professor of the Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: The article analyzes the origins of Uzbek folk song genre, its ritual and non-ritual types, family, work, wedding, lullabies, terma themes, reflecting spiritual values through historical sources and scholarly analysis.

Key concepts: folk song, family ritual poetry, wedding songs, work songs, lullabies, happiness, triumph of justice, human dignity.

Многокрасочно, богато и самобытно устное творчество узбекского народа. Своими корнями оно уходит в глубокую древность, переплетаясь с устной поэзией других народов Востока, с которыми узбекский народ был связан общими историческими судьбами в течение многих столетий.

Песня - древнейший фольклорный жанр. Конечно, это относится в первую очередь к песне обрядовой, тесно связанной с трудовыми процессами, с многочисленными народными обычаями, верованиями и возникающими на их базе обрядами. К числу обрядовых песен принадлежат песни календарно-обрядовые, семейно-обрядовые, заговоры, причитания, плачи.

Календарно – обрядовые песни возникли на основе определенных ритуалов, приуроченных как к смене различных времен года, так и к тем или иным природным явлениям, характерным для весны, лета, осени, зимы.

Семейно-обрядовая поэзия сопровождала все узловые моменты человеческой жизни: рождение и те или иные стадии становления маленького человека - первый его шаг, первый зуб, первую срезанную прядку волос и так далее. Позднее - сватовство, свадьбу, смерть.

Свадебные песни исполнялись в ходе всех церемоний, от начала свадьбы и до конца: обряжение невесты, прощание с подружками, приход жениха, знакомство невесты и жениха через занавеску и прочее. Исполнялись песни из громадных циклов “Лапар”, “Ёр-Ёр”, “Ўлан”, “Келин салом” (“Привет невестке”), в которых воспеваются достоинства невесты или жениха, содержатся пожелания семейного счастья, рождения многочисленных детей, или, наоборот, звучат жалобы невесты, против воли выдаваемой замуж за нелюбимого.

К числу древнейших образцов песенной поэзии принадлежат **заговоры**. В основе заговоров - “бадик”, “кинка” - лежит древняя вера человека в магическую силу слова, способного отвести беду, излечить болезнь, избавить от порчи, от несчастной любви или обрести любовь счастливую

Особый жанр – **плачи и причитания**; в этих фольклорных песнях выражалось горе по поводу смерти близких - матери, отца, брата, сестры, сына, дочери, мужа, любимого. Как правило, содержанием таких песен служат перечисления достоинств покойного, горестные сожаления о том, чего он не успел увидеть или получить при жизни, о том, как недостаточно ценили радость общения с ним, пока он был жив, как тяжка теперешняя с ним разлука. Это обычно произведения импровизационные, в которых традиционные приемы фольклора

использовались в различных комбинациях, применительно и к каждому отдельному случаю.

В сущности, причитания и плачи – это произведения, находящиеся уже на грани песни обрядовой и необрядовой. Как, впрочем, и песни трудовые.

Трудовые песни изначально носили характер сугубо обрядовый - они подразделялись на циклы, связанные со временами года, а стало быть, и с различными видами труда, земледельческого и скотоводческого. Земледельцы, например, сопровождали специальными ритуалами сев, жатву, молотьбу - частью этих обрядов служили песенные циклы. Так, во время молотьбы исполнялись песни, каждая строфа, а то и строка которых заканчивалась рефреном “Майда-ё, майда...” (“Молоти-молоти” или, точнее, “размельчай-мельчи”). Мелодический склад такого рода песен отражает или как бы воспроизводит ритм самого трудового процесса. В песнях скотоводов часто повторяются восклицания, которыми погоняют или уговаривают скот, звукоподражательные сочетания. Песни, исполнявшиеся при работе за прялкой, за ткацким станком, на ручной мельнице, звучат обычно медлительно, монотонно, опять-таки как бы воспроизводя характер самой работы.

Многообразие трудовых песен чрезвычайно расширились и превратили их в один из обширнейших разделов песенного фольклора. Но это уже были песни именно социальные, а отнюдь не обрядовые.

Не обрядовые песни разнообразны и по тематике, и по жанрам. Так, к трудовым примыкают, как уже говорилось, песни о животных, а также песни бытовые; это могут быть произведения и лирического, и шуточного, и сатирического характера. Последние, как правило, несут в себе явственный социальный заряд.

Типичный пример - довольно многочисленные песни о “байской дочке”. По мере того, как становилась все более сложной, многогранной народная жизнь, усложнялось, углублялось и психологическое мастерство фольклорной песни, особенно в пору ее, так сказать, сосуществования с письменной литературой. Это и стало эпохой расцвета лирического песенного жанра, в первую очередь песни любовной.

К числу **любовных песен** принадлежат самые проникновенные, самые гармоничные произведения узбекского народного творчества. Любовные драмы – это, вероятно, высший всплеск жизненной энергии человека, сосредоточение всего духовного потенциала на едином предмете, в единый отрезок времени. И, естественно, человеческая натура, личность человека проявляет себя в них с особенной полнотой, чистотой и явственностью.

Главное их достоинство – проникновенность, высочайший накал выражаемых чувств, и самого важного среди них: того бескорыстие любящих.

Колыбельные песни - область, которая, казалось бы, наименее должна быть подвержена воздействию времени, смене исторических эпох. В самом деле, в числе колыбельных есть весьма древние, дошедшие до нас из глубины веков в почти неизменном виде.

В числе песенных жанров узбекского фольклора есть и такой, который большею частью, очевидно, складывался и уж во всяком случае, исполнялся профессиональными певцами (бахши). Это так называемые терма, **песни-размышления** на самые разнообразные житейские, а иногда и религиозно- философские темы. Для терма характерен свободный ритм, свободная строфика, ее можно усвоить с пословичными изречениями.

Терма - представляет большой интерес как своего рода поэтические сгустки народного опыта, народной мудрости, как характернейшие образцы фольклора. В течение веков устами бахши народ выражал свою жажду свободы и счастья, торжества справедливости и человеческого достоинства, но вместилищем его мечты оказывались чаще всего времена давно прошедшие, “золотой век” воображения.

Словом, народная песня продолжала и продолжает жить не только в устах и сердце народа, но и в процессе не кончающегося художественного творчества.

Список использованной литературы

1. Mirzayev T., Safarov O., O‘rayeva D. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi xrestomatiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2008. – 368 b.
2. Musaqulov A. O‘zbek xalq lirikasi. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
3. O‘rayeva D. O‘zbek motam marosimi folklorining janriy tarkibi, genezisi va badiiyati: filol. fan. dok. … diss. – Toshkent, 2005. – 298 b.
4. Turdimov Sh. O‘zbek folklorshunosligining yangilanish tamoyillari (O‘quv-uslubiy majmua). – Toshkent: O‘zMU, 2016. – 140 b.

O‘QUVCHILARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA ERTAKLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Qurbonova O‘lmasoy Usmonovna,
Buxoro davlat Pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) uuqurbonova@gmail.com
Qazoqova Gulnoza Jamshedovna
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti
E-mail: gulnozaqazoqova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda ertaklardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ertaklarning xususiyatlari, pedagogik ta’sir kuchi, o‘quvchi shaxsidagi ichki ziddiyatlarni bartaraf etish va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi, innovatsion mexanizm, o‘quvchi psixologiyasi, pedagogik texnologiya.

Abstract: This article analyzes the pedagogical possibilities of using fairy tales in the formation of spiritual and moral education of students in the modern educational process. The characteristics of fairy tales, the power of pedagogical influence, their role in eliminating internal conflicts in the student's personality and forming positive behavior are scientifically substantiated.

Keywords: spiritual education, moral values, folk oral creativity, innovative mechanism, student psychology, pedagogical technology.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические возможности использования сказок в формировании духовно-нравственного воспитания учащихся в современном образовательном процессе. Научно обоснованы характеристики сказок, сила педагогического воздействия, их роль в устранении внутренних конфликтов в личности учащегося и формировании позитивного поведения.

Ключевые слова: духовное воспитание, нравственные ценности, народное устное творчество, инновационный механизм, психология учащихся, педагогическая технология.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasida yangi va samarali metodlarni qo‘llash pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biridir. O‘zbekiston xalqiga, yoshlarga yangi davr shiddati jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an’analarni qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda ma’naviy madaniyatini oshirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqimizning turmush tajribasidan ma’lumki, ajdodlarimiz farzand tarbiyasiga alohida e’tibor qaratishgan. Buyuk Navoiy-u Bobur, Amir Temur-u Ulug‘bek kabi alloma-yu ijodkorlarimiz, tojdor-u daholarimiz ma’naviyati bolalikdan kitobga mehr qo‘yish bilan shakllangan. Ajdodlarimiz xalq ertaklari-yu dostonlarini tinglab tasavvur va tafakkur dunyosini, ruhiyat olamini boyitishgan.

Xalqning boy durdonalari xoh xalq og‘zaki ijodi namunalari, xoh yozma asarlar bo‘lsin – xalqimiz qalbida yurtiga, ona tiliga, oilasiga, vatandoshlariga mehr-muhabbat va sadoqat, milliy g‘urur, or-nomus, adolat-u insof, andisha-yu hurmat, olijanoblig-u saxovatpeshalik sifatlari shakllanishida asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Ertakoterapiya — bu shaxsni ertak vositasida rivojlantirish, uning qalbini davolash va axloqiy tarbiyalash tizimidir. L.Vygotskiy, D.Ekonin kabi psixologlarning ta’kidlashicha, bola dunyoni obrazlar orqali anglaydi.

An’anaviy "nasihatgo‘ylik" metodlari zamonaviy axborot oqimi sharoitida ta’siri susayib, ertakoterapiya esa bolaga bevosita ko‘rsatma bermay, bilvosita (metafora orqali) axloqiy tanlov imkoniyatini taqdim etadi.

Ertak xalq og‘zaki ijodining eng boy, rang-barang va o‘lmas janrlaridan biridir. Uning o‘ziga xosligi shundaki, har bir ertak xalqning hayoti, turmush tarzi, tarixiy kurashi, dunyoqarashi va milliy urf-odatlari bilan chambarchas bog‘langan. Ertaklarda tasodifiy yoki shunchaki ermak uchun to‘qilgan unsurlar bo‘lmaydi; ular har doim muayyan ijtimoiy-tarixiy ahamiyatga ega. Hatto bahaybat maxluqlar va sehrli voqealar tasvirlangan afsonaviy hikoyalarda ham muayyan davrning ijtimoiy ziddiyatlari hamda xalq manfaatlarining badiiy in’ikosi yashiringan.

Jo‘shqin va ummondek tubsiz bu bebaho xazina o‘zining g‘oyaviy teranligi va badiiy qudrati bilan hamisha insoniyatni maftun etib keladi. Ertak insonning ma’naviy va jismoniy salohiyatiga bo‘lgan cheksiz ishonch ruhidir. Unda insonning real dunyo va tabiatdan tashqari barcha sirli kuchlar ustidan hukmronligi, ularni o‘ziga bo‘ysundirishi tarannum etiladi. Shu bois, ertak qahramonlari tabiat va jamiyatdagi har qanday yovuz kuchlarga qarshi kurashda hamisha g‘alaba qozonadilar.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berishda ertaklarning o‘rni beqiyos. Ularda real hayot tasviri sarguzashtli va fantastik elementlar bilan uyg‘unlashib ketadi. Bu esa bolalarda ezgulik va yovuzlik, saxovat va baxillik, adolat va adolatsizlik o‘rtasidagi farqni aniq his etishga yordam beradi. Ertak qahramonlari orqali o‘quvchilar onggida rahmdillik, saxovat va vijdonlilik kabi fazilatlar shakllanadi, yovuzlik va ochko‘zlik kabi illatlarga nisbatan nafrat tuyg‘usi uyg‘onadi.

Bolalar tomonidan ertaklarning katta qiziqish bilan mutolaa qilinishining asosiy omillaridan biri bu janr tilining o‘ta ta’sirchanligi, ifoda vositalarining lo‘ndaligi hamda xalq jonli tiliga yaqinligidir.

Kichik maktab yoshidagi bolalar atrof-muhitni, ijtimoiy munosabatlarni va inson xarakterini asosan o‘yin hamda obrazli tafakkur orqali anglaydilar. Ertaklar mazmunidagi voqealar rivoji bolaga axborotni tayyor shaklda bermay, balki qahramonlarning xatti-harakatlari orqali "yaxshi" va "yomon" tushunchalarini mustaqil tahlil qilish imkonini beradi.

Bola shaxsining ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda ertakning pedagogik ahamiyati beqiyosdir. U shunchaki axloqiy o‘gitlar majmuasi emas, balki shaxsning dunyoqarashini tubdan o‘zgartirish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga xizmat qiluvchi kuchli tarbiya vositasidir. Zero, ertaklar orqali shakllangan ijobiy fazilatlar bolaning kelajakda komil inson bo‘lib yetishishiga, o‘z oilasi va jamiyat uchun foydali shaxs sifatida kamol topishiga poydevor bo‘ladi.

Kichik yoshdagi bolalarning kognitiv jarayonlari, xususan, xotira va diqqat xususiyatlari ko‘proq emotsional bo‘yoqdor voqealarga, qahramonlarning noodatiy xatti-harakatlari va kulgili holatlarga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Shu sababli, ta’lim-tarbiya jarayonida ertak tanlashda o‘quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olish pedagogik samaradorlikning asosiy sharti hisoblanadi. Tarbiyachi va ota-onalar tomonidan metodik jihatdan to‘g‘ri tanlangan materialgina bolaning intellektual va axloqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim va kichik maktab yoshidagi bolalar uchun tavsiya etiladigan ertaklar hajman qisqa, tarkibiy jihatdan sodda va obrazli bo‘lishi lozim. Bu davrda bolalarning dunyoqarashi shakllanish jarayonida bo‘lganligi bois, ularga tabiat hodisalari, hayvonot olami, do‘stlik, mehnatsevarlik, halollik va jamoaviylik kabi universal qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi asarlar tavsiya etiladi.

Masalan, „Sholg‘om“ ertagi o‘zining tuzilish jihatdan soddaligiga qaramay, chuqur pedagogik va falsafiy mazmunga ega. Undagi takrorlanuvchi elementlar bolaning nutqini rivojlantirsa, syujet chizig‘i birlashish, o‘zaro yordam va hamjihatlik kabi muhim ijtimoiy

ko‘nikmalarni shakllantiradi. Binobarin, ertakoterapiya mexanizmi orqali ta’lim berish jarayonida kutilgan yuqori natijalarga erishish mumkin.

„Sholg‘om“ ertagi misolida mehnat tarbiyasi va jamoaviy hamjihatlik g‘oyalarining badiiy talqini yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ertak syujetidagi sholg‘om ekish va uni parvarish qilish jarayoni o‘quvchilarda mehnatsevarlik ko‘nikmalarini shakllantirsa, ulkan hosilni faqat jamoaviy harakat orqali qo‘lga kiritish tasviri o‘quvchilarni ijtimoiy birdamlikka undaydi. Xalq ertaklarining xususiyatiga ko‘ra, ularda doimo ko‘tarinki ruh ustuvor bo‘lib, to‘g‘rilik va halollikning yovuzlik ustidan qozongan mutloq g‘alabasi bilan yakunlanadi. Bu esa yosh avlodda adolat tantanasiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Ertak matni ustida ishlash jarayonida uni tahlil qilish, xususan, jonlantirish, metafora va mubolag‘a (giperbola) kabi badiiy tasvir vositalarining funksional ahamiyatini tushuntirish muhim pedagogik vazifadir. Masalan, sholg‘omning g‘ayritabiiy darajada kattaligi (mubolag‘a) yoki hayvonlarning insoniy munosabatga kirishi (jonlantirish) bolalarning tasavvur olamini boyitish bilan birga, asarning g‘oyaviy mazmunini yanada ta’sirchanroq anglashga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning emotsional, intellektual va axloqiy rivojlanishida ertaklar hamda ertakoterapiya innovatsion tarbiya mexanizmi sifatida alohida o‘rin tutadi. Bu usul shunchaki ertak aytib berish emas, balki maxsus tanlangan syujetlar orqali bolaning psixikasi va xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatish, ularni hayotiy muammolarni hal qilishga o‘rgatish san’atidir.

Ertakoterapiya an’anaviy ta’lim metodlaridan farqli o‘laroq, bolaning tasavvur dunyosi va his-tuyg‘ulari bilan ishlaydi. Uning asosiy innovatsion xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini, nutqini va tasavvurini o‘stiradi. Qo‘rquv, tajovuzkorlik, tortinchoqlik kabi xulq-atvor muammolarini ertak qahramonlari orqali yengib o‘tishga yordam beradi. Yaxshilik va yomonlik, halollik, do‘stlik kabi tushunchalarni tushuntirishning eng ta’sirchan usuli hisoblanadi. O‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinflarda ertaklardan foydalanish quyidagi shakllarda olib boriladi:

a) qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qilish;

b) bolalar rollarga kirishib, muammoli vaziyatlarni o‘zlari hal qilishadi;

v) o‘quvchilarning o‘zlari ijodiy ertak to‘qib, o‘z dunyoqarashini ifodalashi.

Ertaklardan foydalanish hamda ertakterapiyani samarali joriy etish uchun pedagoglardan yuqori kasbiy mahorat talab etiladi. Bu borada quyidagi choralarni ko‘rish zarur: a) ertakoterapiya bo‘yicha maxsus metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash; b) o‘qituvchilarni innovatsion texnologiyalardan, jumladan, ertaklar va ertakoterapiyadan foydalanishga o‘rgatish.

Darhaqiqat, ertaklar o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga, ularda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladigan samarali va zamonaviy tarbiya vositasidir. Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, ertak janri o‘quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish barobarida, ularning ijodiy salohiyati va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ertaklar o‘quvchilarda ijtimoiy axloq me’yorlarini shakllantirib, kishilarning xatti-harakatlarini „ezgulik“ va „yovuzlik“ mezonlari asosida xolis baholashga o‘rgatadi. Ushbu janr vositasida bolalar qalbida insonparvarlik, do‘stlik va hamjihatlik kabi oliyjanob fazilatlar qaror topadi, bu esa ularning ma’naviy olamini boyitishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ertakoterapiya va ertak tahlili metodlari bolalarning kognitiv jarayonlarini xotira, diqqat hamda mantiqiy tafakkurini jadallashtiradi. Nutqiy kamchiliklarni bartaraf etish, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va izchil nutqni shakllantirishda ertaklarning didaktik imkoniyatlari beqiyosdir. Binobarin, ertaklar o‘quvchi shaxsining intellektual va ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlovchi eng samarali innovatsion mexanizmlardan biri bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov O. O‘zbek bolalar poetik folklori. Toshkent: O‘qituvchi, 1985.

2. Mirziyoyeva S. Sh. Milliy tarbiya – ma’naviy kamolot asosi. Toshkent: Tasvir, 2021. — 216 b.
3. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Ko‘p tomlik (6-tom). Hayvonlar haqidagi ertaklar. Mas’ul muharrir: M.Afzalov. Toshkent: Fan, 1990.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. М.: Педагогика-Пресс, 1991. — 480 с.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии. СПб.: ООО «Речь», 2010. -176 с.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA O‘ZBEK MUSIQA SAN’ATINING GLOBALLASHUV JARAYONIDAGI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA MADANIYATLARARO UYG‘UNLIKNI SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Toshtemirov Narzulla Botirovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti Musiqa ta’limi kafedrasi dotsenti, s.f.n
toshtemirovnarzulla@gmsil.com
Keldiyorova Nasiba Akramjon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti Magistratura 1-bosqich talabasi
nasibakeldiyorova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek musiqa san’atining globallashuv jarayonidagi rivojlanish istiqbollari, yangi ijodiy yondashuvlar va ularning zamonaviy ta’lim muhitidagi tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Maqolada o‘zbek musiqa san’atining ta’lim jarayonidagi o‘rni, yoshlarning estetik didi va milliy o‘zligini shakllantirishdagi ahamiyati, globallashuv sharoitida milliy musiqani rivojlantirish yo‘llari hamda madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek musiqa san’ati, globallashuv, madaniyatlararo muloqot, zamonaviy ta’lim, maqom, milliy musiqa, estetik tarbiya, ijodiy yondashuv, yoshlar tarbiyasi.

Kirish. Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayoni barcha sohalarga, jumladan, ta’lim, madaniyat va san’atga ham kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internet tarmoqlarining kengayishi, turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarning jadallashuvi natijasida milliy san’at namunalari jahon miqyosida tezroq tarqalmoqda. Bu holat bir tomondan milliy madaniyatni dunyoga tanitish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan uni asrash, sof badiiy qiyofasini saqlash va yosh avlodga to‘g‘ri yetkazish vazifasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda.

O‘zbek musiqa san’ati xalqimizning tarixiy xotirasi, ma’naviy dunyosi, estetik qarashlari va milliy o‘zligini ifodalovchi bebaho madaniy merosdir. Maqom, katta ashula, xalq qo‘shiqlari, baxshichilik an’analari, milliy cholg‘ular va zamonaviy ijro yo‘nalishlari o‘zbek xalqining ruhiyati, hayot tarzi, orzu-umidlari hamda ma’naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli o‘zbek musiqasi faqat san’at hodisasi emas, balki tarbiya, ma’naviyat va madaniyatlararo muloqot vositasi hamdir.

Konferensiyaning asosiy mavzusi zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi va taraqqiyot tendensiyalariga bag‘ishlanganligi sababli, o‘zbek musiqa san’atining globallashuv sharoitidagi rivoji aynan shu yo‘nalish bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki musiqa turli xalqlar o‘rtasida ruhiy yaqinlik, estetik anglash va insoniy hamjihatlikni shakllantiruvchi kuchli vositadir. O‘zbek musiqasini zamonaviy ta’lim jarayonida o‘rganish orqali yoshlar milliy merosni qadrlash bilan birga, boshqa xalqlar musiqiy madaniyatiga ham hurmat bilan qarashni o‘rganadi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida musiqa san’atiga bo‘lgan munosabat faqat ijro yoki nazariy bilim bilan cheklanmasligi kerak. Musiqa darslari, madaniy-ma’rifiy tadbirlar, ijodiy to‘garaklar va raqamli ta’lim platformalari orqali talabalar o‘zbek musiqasining tarixiy ildizlari, badiiy xususiyatlari va zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari bilan tanishtirilishi lozim. Bunday yondashuv yoshlarning estetik didini, milliy g‘ururini, madaniyatlararo tafakkurini va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Mazkur maqolada o‘zbek musiqa san’atining globallashuv jarayonidagi rivojlanish istiqbollari, yangi ijodiy yondashuvlar hamda ularning zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlikni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

O‘zbek musiqa san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan boy va rang-barang madaniy merosdir. Unda xalqning hayot tarzi, mehnati, urf-odatlari, diniy-ma’naviy qarashlari, oilaviy qadriyatlari, tabiatga munosabati va estetik didi mujassamdir. Har bir xalq qo‘shig‘i, kuy yoki maqom namunasi o‘zida ma’lum bir davr, muhit va insoniy kechinmani aks ettiradi.

Milliy musiqa san’atimizning asosiy xususiyatlaridan biri uning ma’naviy teranligidir. O‘zbek mumtoz musiqasi, ayniqsa maqom san’ati, inson ruhiyatining nozik kechinmalarini, hayot haqidagi falsafiy qarashlarni, mehr, sadoqat, sog‘inch, sabr, poklik va komillik g‘oyalarini ifodalaydi. Maqom tinglovchidan e’tibor, sabr, ichki his va estetik tayyorgarlikni talab qiladi. Shu jihatdan u nafaqat musiqiy zavq, balki ruhiy tarbiya manbai hamdir.

Xalq qo‘shiqlari esa xalq hayotiga yanada yaqinligi bilan ajralib turadi. Mehnat qo‘shiqlari, marosim qo‘shiqlari, laparlar, yallalar, termalar va dostonchilik an’analari xalqning kundalik hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Bu qo‘shiqlarda insonning quvonchi, dardi, orzusi, mehnati, muhabbati va vatanparvarlik tuyg‘usi ifodalanadi. Shuning uchun ham xalq musiqasi yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbek milliy cholg‘ulari ham madaniy merosimizning muhim qismidir. Dutor, tanbur, rubob, g‘ijjak, nay, doira, chang kabi cholg‘ularning har biri o‘ziga xos ohang va ijro imkoniyatiga ega. Bu cholg‘ular orqali yaratilgan kuylar xalqimizning musiqiy tafakkuri va estetik qarashlarini namoyon etadi. Ta’lim jarayonida milliy cholg‘ular haqida bilim berish yoshlarning musiqiy saviyasini oshirish bilan birga, ularni milliy merosga yaqinlashtiradi.

Milliy musiqa san’atining ta’limdagi ahamiyati shundaki, u yosh avlodga o‘z xalqining ma’naviy ildizlarini anglash imkonini beradi. O‘z madaniyatini chuqur bilgan talaba boshqa madaniyatlarni ham hurmat bilan qabul qila oladi. Demak, madaniyatlararo uyg‘unlik milliy o‘zlikni inkor etish emas, balki uni anglagan holda boshqa madaniyatlar bilan sog‘lom muloqotga kirishishdir.

O‘zbek musiqasini o‘rganish orqali talaba xalqning tarixiy xotirasi va ma’naviy dunyosiga yaqinlashadi. Masalan, maqom san’atini o‘rganish talabaning sabr, tinglash, teran fikrlash va ruhiy noziklik kabi sifatlarini rivojlantiradi. Xalq qo‘shiqlarini o‘rganish esa uni xalq hayoti, urf-odatlari, mehnat madaniyati va oilaviy qadriyatlar bilan tanishtiradi.

Ta’lim jarayonida o‘zbek musiqasini boshqa xalqlar musiqasi bilan solishtirib o‘rganish ham muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv talabalarda madaniyatlararo tahlil ko‘nikmasini rivojlantiradi. Masalan, o‘zbek xalq qo‘shiqlaridagi vatan, ona, muhabbat, mehnat yoki tinchlik mavzulari boshqa xalqlar musiqasidagi shunga o‘xshash mavzular bilan taqqoslanganda, talabalar insoniyat uchun umumiy qadriyatlarni ko‘ra boshlaydi.

Musiqa ta’limi orqali talabalar boshqa madaniyat vakillarining san’atini ham hurmat qilishni o‘rganadi. Bu esa konferensiya mavzusidagi madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligi masalasiga bevosita mos keladi. Chunki musiqa ta’limi yoshlarni faqat o‘z san’atini sevishga emas, balki boshqa xalqlarning musiqiy merosini tushunishga va qadrlashga ham o‘rgatadi.

Zamonaviy ta’lim muhitida o‘zbek musiqasini o‘rgatishda dars, to‘garak, ijodiy loyiha, konsert, musiqiy uchrashuv, elektron taqdimot, audio-video tahlil kabi shakllardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, talabalarni passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb etish muhim. Ular qo‘shiq tahlil qilishi, milliy cholg‘ular haqida taqdimot tayyorlashi, maqom ijrochiligi haqida ma’lumot to‘plashi yoki zamonaviy ijodiy yondashuvlar bo‘yicha fikr bildirishi mumkin.

Bugungi kunda o‘zbek musiqa san’atida yangi ijodiy yondashuvlar tobora ko‘payib bormoqda. Milliy kuy va qo‘shiqlarni zamonaviy aranjirovka qilish, xalq musiqasi elementlarini estrada, simfonik, xor yoki elektron musiqa bilan uyg‘unlashtirish, milliy cholg‘ularni yangi sahna talqinlarida qo‘llash shular jumlasidandir. Bu jarayon yoshlar orasida milliy musiqaga qiziqishni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Yangi ijodiy yondashuvlarning eng muhim tomoni shundaki, ular an’anaviy musiqani zamonaviy auditoriyaga yaqinlashtiradi. Ba’zi yoshlar mumtoz yoki xalq

musiqasini murakkab, sekin yoki “eski” deb qabul qilishi mumkin. Agar o‘qituvchi bu musiqaning zamonaviy talqinlarini ko‘rsatib, uning asl ildizlarini tushuntirsa, talabalarda milliy musiqaga nisbatan yangicha qiziqish paydo bo‘ladi. Biroq bunday yondashuvda me’yor zarur. Milliy musiqani zamonaviylashtirish uning mazmunini soddalashtirish yoki tijoratlashtirish degani emas. Aksincha, bu jarayon milliy ohangni saqlagan holda yangi ifoda vositalarini topishdir. Masalan, maqom ohangini zamonaviy sahna ko‘rinishi bilan uyg‘unlashtirish mumkin, lekin uning ruhiy-falsafiy mazmunini yo‘qotmaslik lozim.

Ta’lim jarayonida talabalar bilan “an’ana va yangilik” mavzusida muhokamalar tashkil etish foydali. Bu muhokamalarda quyidagi savollar qo‘yilishi mumkin: milliy musiqani zamonaviylashtirishning chegarasi qayerda? Yangi ijodiy yondashuv milliy merosga zarar yetkazmasligi uchun nimalarga e’tibor berish kerak? Yoshlar milliy musiqani qanday shaklda qabul qilmoqda? Raqamli platformalar milliy san’at targ‘ibotida qanday imkoniyat beradi?

Bunday savollar talabalarning tanqidiy fikrlashini, estetik didini va madaniy mas’uliyatini rivojlantiradi. Ular musiqani faqat tinglovchi sifatida emas, balki madaniy hodisa sifatida tahlil qilishga o‘rganadi. O‘zbek musiqa san’ati madaniyatlararo muloqotda muhim vosita bo‘la oladi. Chunki musiqa til to‘sig‘idan nisbatan erkin bo‘lgan san’at turidir. Inson qo‘shiq matnini to‘liq tushunmasa ham, kuy ohangi, ritm, ijro hissiyoti va umumiy kayfiyat orqali ma’lum bir madaniy ruhni his qilishi mumkin. O‘zbek musiqasida mehmondo‘stlik, mehr, vatanparvarlik, insoniylik, tabiatga muhabbat va hayotga hurmat kabi g‘oyalar kuchli ifodalangan. Bu qadriyatlar faqat bir xalq uchun emas, balki barcha insoniyat uchun muhimdir. Shu sababli o‘zbek musiqasi boshqa xalqlar vakillari bilan ruhiy va estetik muloqot o‘rnatishga xizmat qiladi. Madaniyatlararo ta’lim jarayonida o‘zbek musiqasini boshqa xalqlar musiqasi bilan birga o‘rganish talabalar ongida muhim xulosani shakllantiradi: har bir xalqning o‘ziga xos musiqiy tili bor, ammo insoniy tuyg‘ular ko‘p jihatdan umumiydir. Bir xalq qo‘shig‘ida ifodalangan sog‘inch, boshqa xalq musiqasida ham uchrashi mumkin. Bir xalq kuyidagi quvonch, boshqa xalq raqs musiqasida ham namoyon bo‘ladi. Bu esa madaniyatlararo uyg‘unlikning badiiy asosidir.

O‘zbek musiqasi xalqaro sahnalarda ijro etilganda, u nafaqat san’at namunasi, balki milliy madaniyat elchisi vazifasini ham bajaradi. Ta’lim muassasalarida buni talabalarga tushuntirish muhim. Chunki yoshlar milliy san’atni o‘rganar ekan, ular o‘z madaniyatini dunyoga qanday tanitish mumkinligi haqida ham o‘ylay boshlaydi.

Raqamli texnologiyalar o‘zbek musiqa san’atini targ‘ib qilish va o‘rganishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Audio-video yozuvlar, onlayn konsertlar, elektron kutubxonalar, ijtimoiy tarmoqlar, musiqiy platformalar va virtual darslar orqali o‘zbek musiqasini keng auditoriyaga yetkazish mumkin.

Ta’lim jarayonida raqamli vositalardan oqilona foydalanish talabalarni musiqiy merosga yaqinlashtiradi. Masalan, darsda maqom ijrosining turli variantlarini tinglash, milliy cholg‘ular haqidagi videolavhalarni ko‘rish, xalq qo‘shiqlarining turli hududlardagi ijro uslublarini solishtirish mumkin. Bu usullar darsni jonlantiradi va talabalarning qiziqishini oshiradi.

Raqamli ta’lim muhitida talabalar o‘zlari ham ijodiy mahsulot yaratishi mumkin. Masalan, “O‘zbek milliy cholg‘ulari”, “Maqom san’atining tarbiyaviy ahamiyati”, “Xalq qo‘shiqlarida vatan mavzusi”, “O‘zbek musiqasining zamonaviy talqinlari” kabi mavzularda elektron taqdimot, videoesse yoki musiqiy portfolio tayyorlash mumkin. Bu jarayon ularning mustaqil izlanish, axborot bilan ishlash, ijodiy fikrlash va madaniy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, raqamli muhitda milliy musiqaga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantirish ham zarur. Talabalar internetdagi har qanday ijroni sifatli yoki to‘g‘ri talqin deb qabul qilmasligi kerak. Ular asarning manbasi, ijro sifati, tarixiy asoslari va badiiy qiymatini farqlashga o‘rganishi lozim. Bu esa musiqiy savodxonlikning muhim qismidir.

Globallashuv sharoitida o‘zbek musiqa san’atining rivojlanish istiqbollari bir nechta muhim yo‘nalish bilan bog‘liq. Avvalo, milliy musiqiy merosni ilmiy o‘rganish va ta’lim jarayoniga chuqur tatbiq etish zarur. Maqom, xalq qo‘shiqlari, dostonchilik va milliy cholg‘ular haqidagi bilimlar yosh avlodga tizimli ravishda yetkazilishi lozim.

Yana bir muhim yo‘nalish — milliy musiqa va zamonaviy ijodiy texnologiyalar uyg‘unligidir. Yoshlar musiqani ko‘pincha raqamli platformalar orqali qabul qilmoqda. Demak, milliy musiqani ularga tushunarli, sifatli va zamonaviy shaklda taqdim etish zarur. Biroq bu jarayonda milliy ohang va badiiy mazmun saqlanishi shart.

O‘zbek musiqasining xalqaro miqyosda targ‘ib qilinishi ham istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Bunda tarjima qilingan izohlar, subtitrli videolar, xalqaro festivallarda ishtirok, turli xalqlar musiqachilari bilan hamkorlik va madaniy almashinuv loyihalari muhim ahamiyatga ega. Bunday jarayonlar o‘zbek musiqasining jahon madaniy maydonida munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalari bu jarayonda faol ishtirok etishi kerak. Maktab, kollej, texnikum va oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek musiqasiga bag‘ishlangan ijodiy kechalar, konferensiyalar, musiqiy tanlovlar, ustoz-shogird uchrashuvlari, milliy cholg‘ular ko‘rgazmalari va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

O‘zbek musiqa san’atining kelajagi ko‘p jihatdan yoshlarning unga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq. Agar yoshlar milliy musiqani faqat o‘tmish merosi sifatida emas, balki bugungi hayot va kelajak bilan bog‘liq tirik san’at sifatida qabul qilsa, uning rivoji yanada barqaror bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Матёқубов О. Мақомот. – Тошкент: Мусиқа, 2004. – 400 б.
3. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1972. – 360 с.
4. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. – Москва: Музыка, 1980. – 190 с.
5. Акбаров И.А. Мусиқа луғати. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 456 б.
6. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. – Ленинград: Музыка, 1971. – 376 с.
7. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия. – Москва: Музыка, 1972. – 383 с.

CHOLG‘U IJROCHILIGINING TASHKILIY TUZILISH XUSUSIYATLARI VA MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

E.M.Fayzullayev
JDPU “Musiqiy ta’lim” kafedrasi dotsenti v/b, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: *Ushbu maqola mazmunida musiqiy ta‘lim yo‘nalishlarida cholg‘u ijrochiligi mashg‘ulotlarining tashkiliy tuzilish xususiyatlari va musiqa asarlari ustida ishlashning o‘ziga xos metodik jihatlari yuzasidan fikr-mulohazalar bildirildi.*

Kalitli so‘zlar*: musiqa, musiqa asari, musiqa tinglash, cholg‘u ijrochiligi, ansambl, kuy, ritm, shtrix, janr, estetik tarbiya, did, texnik ijro, badiiy ijro.*

Аннотация: *В этой стате раскрываются особенности организатсионной структуры занятий инструменталного исполнения в направлениях музыкалного образования и своеобразные методического стороны работы над музыкалными произведениями.*

Ключевые слова*: музыка, музыкалное произведение, музыкалный слух, инструменталное исполнение, ансамбл, ритм, жанр, эстетическое воспитание, вкус, техническое исполнение, художественное исполнение.*

Annotation: *This article discusses specifics of organizational structures of lessons taught instrumental performance, and originality of methodological aspects of musical production.*

Key words*: music, musical composition, ear for music, musical execution, ensemble, rhythm, genre, aesthetic education, taste, technical execution, artistic execution.*

Musiqa pedagogikasi musiqiy qobiliyatning barcha turlarini tizimli mashq qildirish orqali rivojlantirish mumkinligini isbotlab berdi. Bu jihatlar tahliliy qobiliyat sifatida, oxir-oqibatda musiqa tinglovchilarning badiiy didini shakllantirishga imkon berishini ko‘rsatdi.

Sharq allomalari musiqa insonning ichki dunyosiga kirib borishi va uni boyitish borasida ko‘plab fikrlarni aytganlar. Sharqda musiqa vositasida bemor kishilarni davolash qadimdan keng tarqalgan. Xususan, buyuk tabib Abu Ali ibn Sino o‘zining - Tib qonunlari‖ kitobida ruhiy kasallarni musiqa orqali davolaganligini yozadi.

Musiqa ta‘sirida inson ruhiyatida jasorat ko‘rsatish istagi, g‘ayratining jo‘sh urishi hollari yuz berishi mumkin.

Musiqa san‘atining nodir namunalarini ijro etish va ularni tinglash jarayoni faqat musiqiy qobiliyatdangina iborat bo‘ib qolmasdan, balki u talabalarning badiiy didini ham rivojlantirib boradi. Xususan, musiqiy did - bu talabalarning asl, nodir badiiy asarlar va ularning ijrosini, sun‘iy, sayoz va bo‘sh asarlardan ajrata bilish qobiliyatidir.

Musiqiy qobiliyat bilan musiqiy did har doim bir-biriga mos kelavermaydi. Hayotda kuchli musiqiy qobiliyatga ega bo‘lgan holda, haqiqiy durdona musiqiy asarlarni unchalik tushunmaydigan san‘atkorlarni ham uchratish mumkin. Xususan, murakkab janrdagi mumtoz maqom asarlarini tan olmaydigan, ulardagi badiiy saviyaning nihoyatda baland ekanligini his etmaydigan, ammo, ayni paytda, katta musiqiy qobiliyat sohibi bo‘lgan kishilar bor. G‘arb musiqa asarlari bo‘yicha yaxshigina mutaxassislikka ega bo‘lganlari holda, o‘zbek mumtoz musiqiy asarlarini idrok qila olmaydigan kishilar ham mavjud.

Musiqiy did musiqani tinglay olish va uni idrok qilish qobiliyatiga nisbatan anchagina murakkab bo‘lib, u kishidan alohida sezgirlik xususiyatini ham talab qiladi. Musiqiy didning rivojlanganligini faqatgina nodir asarlarni badiiy bo‘sh asarlardan farqlay olish qobiliyatigagina qarab emas, balki boshqa bir qator nozik tuyg‘ularning mavjudligiga qarab ham aniqlash mumkin. Musiqiy didning rivojlanganlilgini ijro mahorati ham belgilaydi. Bunda muhim jihat asarni yuksak did bilan hamda musiqaning tili hisoblangan ovozlar tembri, soz, ansambl, n‘yuanslardan unumli foydalanib ijro eta olish sirlarida namoyon bo‘ladi.

Musiqani idrok etishning muhim jihatlaridan yana biri - bu sezgirlik bo‘lib. u tinglovchi yoki ijrochidan alohida qobiliyat talab etadi.

Asar ijrosidagi alohida nafosat, kamdan-kam uchraydigan texnika va nozik didlilikni his etish tuyg‘usi - sezgirlik hisoblanadi. Ijrolardagi badiiy saviya birbiriga yaqin, nihoyatda yuksak darajada bo‘lgan holatlarda, ularning nozik jihatlarini ilg‘ab baholash uchun, aynan, shu sezgirlik lozim bo‘ladi. Ayrim asarlar yuksak texnikada ijro etilgan bo‘lsada, nimadir yetishmaydi, qandaydir sovuqlik borday, qalb harorati qo‘shilmaganday tuyuladi. Bunday ijroni tinglagan kishining qalbida go‘zallikka intilish, undan lazzatlanish hislari paydo bo‘lmaydi. Tinglovchi - musiqachi sifatida bu ijroni o‘zining ijrochilik mahoratiga bevosita solishtirib ko‘radi va o‘ziga tegishli xulosa chiqarib oladi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining qalbida aynan shu xislatlarni shakllantirish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy ta‘lim yo‘nalishida ta‘limning uzluksizligini ta‘minlash o‘ziga xos muhim ahamiyatga ega. Avvalo boshlang‘ich, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari 1-7 sinf musiqa madaniyati fanlaridagi musiqaga qobiliyati bor o‘quvchilarni bolalar musiqa va san‘at maktablariga jalb etish (albatta maktabidagi darsidan keyin) ko‘zlangan maqsadga erishishda, kelajakda musiqa ta‘limi bo‘yicha yetuk mutaxassislarni (kadrlarni) tayyorlashni kafolatlaydi. Bolalar musiqa va san‘at maktabidan keyin esa san‘at kollejlari va oliy o‘quv yurtlarining musiqa (san‘at) fakultetlarini tamomlagan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining nota o‘qish, cholg‘u ijrochiligi mahoratlari mustahkam shakllanadi.

Musiqa asarlari ustida ishlashni shakllantirish ishlari o‘quvchilarni musiqiy qiziqish va qobiliyatlarini rivojiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatish bilan bir qatorda ularni musiqiy - nazariy savodxonligini o‘sishiga, musiqani idrok etish, unga tavsif berish, tahlil qilish, ijrochilik mahoratlari takomillashuviga ham katta yordam beradi.

Musiqiy ta‘lim yo‘nalishida cholg‘u ijrochiligini tashkil etilishi va ulardagi mashg‘ulotlarni o‘quv ishlarining tabiiy davomiga aylantirishning real imkoniyatlari mavjud. Chunki, masalan rubob cholg‘u sozini chalishga o‘rgatishda o‘z-o‘zidan nazariy ma‘lumotlarga tayanishga majbur bo‘lamiz. Usiz ansamblga birlashgan o‘quvchilarni bir tekis va bir xil (bir-biriga yaqin darajada) chalish darajasiga olib kelish g‘oyat mushkul.

Bu o‘rinda ritmni aniq ifodalash (sanoq), rubob pardalarida tovushlar joylashishi, mediator zarblari, tovush cho‘zimi-sanalishi bilan, turli ohang hosil qilish (aksent), tremolo, liga, ligato, stakkato kabi shtrixlarni o‘lashtirishni, musiqa xarakterini ifodalash uchun temp, dinamik tuslar haqida aniq bilimlar zahirasiga ega bo‘lishlik tabiiy zarurat hisoblanadi.

Bu esa o‘z-o‘zidan musiqa darslarida o‘tilgan nazariy materiallarni chuqurroq o‘zlashtirishga imkoniyat yaratadi. Musiqa mashg‗ulotlari ishi yaxshi qo‘yilgan holatda o‘quvchilar boshqa o‘rtoqlariga ko‘ra ko‘proq musiqa bilan mashg‘ul bo‘lishadi va ko‘proq mashq qilishadi. Bu esa, ularni musiqa savodi, musiqa tinglash, xor bo‘lib kuylash faoliyatlarida ham nisbatan muvaffaqiyatli ishtirok etishlari va o‘z bilimlarini namoyish etishlariga olib keladi.

Musiqa asbobida chalish, jornavozlik qilish, boshqalarni eshitish, birgalikda chalish, boshqalarni ijrosini kuzatish, o‘qituvchining amaliy ko‘rsatmalarini bajarish, kuzatilgan kamchiliklarni birgalikda tugatish, soz, ansambllikka rioya qilish bularning barchasi qatnashchi – o‘quvchilarni musiqiy xotirasi, ijrochilik qobiliyatlarini rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi.

Ansambl qatnashchilari rubob chalishning elementar qoidalari, talablari, unsurlarini teranli darajada egallab olganlaridan so‗ng ular o‘zlariga berilgan topshiriqlarni mustaqil bajarish, asarlarni o‘rganish borasidagi o‘qituvchi (rahbar) ko‘rsatgan yo‘l-yo‘riqlarni eslab, o‘zi mustaqil ravishda o‘rganishlari, ijrochilik texnikasi, malakalarini takomillashtirib borishlari mumkin.

Ansambl ishtirokchilari turli janr, xarakterdagi o‘zbek xalq kuylari, zamonaviy kompozitorlarning bolalarga atab yozgan kuy – qo‘shiqlarini, qardosh xalqlar, chet el kompazitorlari va xalq musiqa ijodiyotiga mansub asarlarni o‘rganishlari jarayonida ularning musiqiy dunyoqarashi va tafakkuri ham rivojlanib boradi.

Ansambl ishtirokchilari bilan vaqti-vaqtida turli xalq, klassik, ayrim kompozitorlar asarlarini tinglashni tashkil etish, konsertlarga birga borish, turli tadbirlarga qatnashish, ijrodan so‘ng yutuq va muvaffaqiyatlarni muhokama qilish ularni cholg‗u ijrochiligini mukammal egallashga bo‘lgan ma‘suliyatni oshiradi, ularni intizomli bo‘lishga odatlantiradi va boshqa fanlardan ham yaxshi o‘lashtirishlariga zamin yaratadi.

Ma‘lum bir asarni o‘rganishdan oldin uni tinglash, so‘ngra bu asar haqida o‘quvchilarni taassurotlarini o‘rtoqlashish, o‘qituvchining tushuntirish so‘zlari, qisqacha sharhlar, suhbatlar asarlarni mazmuni, janri, tuzilishi, xarakteri, kuyi (melodiya), ritmi, garmoniyasi haqida to‘g‘ri tasavvurga ega bo‘lish imkonini beradi. Bu san‘atga haqiqiy qiziqish va unga bog‘lanib qolish hamda estetik tarbiyaning o‘zidir.

Musiqiy ta‘lim yo‘nalishi, musiqa maktabi cholg‘u ijrochiligi va ansambli yoki havaskorlik to‘garaklari o‘z maqsad va mohiyatiga ko‘ra quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quvchilarni g‘oyaviy estetik tarbiyalash;
- o‘quvchilarni musiqiy qiziqish va qobiliyatlarini ruyobga chiqarish, kuylash va ijrochilik madaniyatini rivojlantirish;
- ansamblda ijro etish, jamoa bo‘lib kuylashga o‘rgatish;
- mashg‘ulotlar jarayonida darsda olingan bilim va malakalarni mustahkamlab borish;
- qatnashchilarni badiiy ijro mahoratini oshirish, o‘quvchilarni konsert ijrochilik faoliyatiga tayyorlash.

Musiqa asarlari ustida ishlashning o‘ziga xos metodik jihatlari:

1. Musiqa asarlari ustida ishlashda musiqa eshitish va musiqa tinglashning bir-biridan farqlanishini ajratib olish va musiqani analitik tahlil qilib o‘rganish haqidagi manbaalarni o‘rganish;

2. Musiqa tinglash dasturiga o‘zbek xalqiga mansub bo‘lgan eng nodir mumtoz musiqa asarlari kiritilsa. O‘quvchilarning didini shu tomonga burilsa;

3. Milliy ohanglardan yiroq - umumiy madaniyat‖ namunasi deb nom olgan musiqiy asarlarning asorati o‘spirinlarga tushintirilsa;

4. Cholg‘u ijrochiligi jarayonini tashkil qilishda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari hisobga olinib ish tutilsa;

5. Cholg‘u ijrochiligida o‘quvchilarini musiqa tinglashga o‘rgatish imkoniyatlari o‘rganilib, bunda yangi-yangi uslublardan foydalaninsh ishlari yo‘lga qo‘yilsa.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.O‘.2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi – Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida‖gi PQ- 2909-sonli qarori. www.lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi - “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni. www.lex.uz.
4. Fayziyev K., Nishonov S. – “Pedagogika tarixi” (o‘quv qo‘llanma) T.1996yil.
5. Xoshimov O. “Maktabda musiqaviy tarbiya”.-T., 1992 yil.
6. O.Matyoqubov. “Forobiy Sharq musiqasi asoslari haqida”. -T., 1986 yil.
7. O.Ibrohimov. “O‘zbek xalq musiqa ijodi”. Metodik tavsiyalar. -T., 1994 yil.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA XOR IJROCHILIGI ORQALI TALABALARDA MADANIYATLARARO HAMKORLIK VA JAMOAVIY BIRDAMLIKNI SHAKLLANTIRISH

Q.Boboqulov JDPU,
Musiqiy ta’lim kafedrasi dotsenti q.boboquov12@gmail.com
G.Yakubova
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Musiqa ta’limi va san’at yo‘nalishi magistranti
g.yakubova786@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida xor ijrochiligining talabalarda madaniyatlararo hamkorlik, jamoaviy birdamlik, estetik did va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishdagi pedagogik ahamiyati yoritiladi. Xor san’ati birgalikda kuylash, bir-birini tinglash, umumiy ohangga moslashish va ijodiy hamkorlik qilishga asoslangan san’at turi sifatida ta’lim jarayonida muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *xor ijrochiligi, zamonaviy ta’lim, madaniyatlararo hamkorlik, jamoaviy birdamlik, musiqa tarbiyasi, estetik tarbiya, bag‘rikenglik, talaba, pedagogik muhit.*

Zamonaviy ta’lim jarayoni yosh avlodni faqat bilimli mutaxassis sifatida emas, balki madaniyatli, ijtimoiy faol, hamkorlikka tayyor va boshqa insonlarning qadriyatlariga hurmat bilan qaraydigan shaxs sifatida tarbiyalashni ham o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymoqda. Bugungi globallashuv davrida turli millat, til, urf-odat va madaniyat vakillarining bir ta’lim muhitida birgalikda tahsil olishi tabiiy jarayonga aylanmoqda. Bunday sharoitda madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini shakllantirish, talabalar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamkorlik va birdamlikni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Madaniyatlararo hamkorlikni shakllantirishda san’atning, xususan, musiqaning imkoniyatlari nihoyatda kengdir. Musiqa inson qalbiga bevosita ta’sir etuvchi, turli tillar va madaniyatlar o‘rtasida ruhiy yaqinlik hosil qiluvchi kuchli tarbiyaviy vositadir. Musiqa orqali inson boshqa xalqning ruhiyatini, tarixiy xotirasini, hayotga munosabatini va estetik qarashlarini his qilishi mumkin. Shu jihatdan xor ijrochiligi alohida ahamiyatga ega.

Xor ijrochiligi — bu bir nechta ijrochilarning yagona badiiy maqsad asosida birgalikda kuylash faoliyatidir. Unda har bir ishtirokchi o‘z ovoziga ega bo‘lsa-da, umumiy ohang, uyg‘unlik va jamoaviy natija uchun harakat qiladi. Xor jamoasida yakka ovoz alohida ajralib turishi emas,

balki boshqa ovozlar bilan uyg‘unlashishi muhimdir. Bu jarayon pedagogik jihatdan juda katta tarbiyaviy mazmunga ega. Chunki talaba xor faoliyatida nafaqat kuylashni, balki boshqalarni tinglashni, o‘zini nazorat qilishni, umumiy tartibga rioya etishni, mas’uliyatni his qilishni va jamoa bilan birga harakat qilishni o‘rganadi.

Madaniyatlararo ta’lim nuqtayi nazaridan qaralganda, xor ijrochiligi turli madaniyat vakillarini birlashtiruvchi samarali vosita bo‘la oladi. Turli millat va hududlardan kelgan talabalar bir xor jamoasida ishtirok etar ekan, ular birgalikda nafaqat qo‘shiq ijro etadi, balki bir-birining ovozi, didi, hissiyoti, madaniy tajribasi va ijodiy qarashlariga ham hurmat bilan yondashishga o‘rganadi. Shu sababli xor ijrochiligini zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo hamkorlik va jamoaviy birdamlikni rivojlantirishning muhim pedagogik vositasi sifatida baholash mumkin.

Xor ijrochiligi musiqa san’atining jamoaviylikka asoslangan shaklidir. Unda har bir ishtirokchi o‘z partiyasini to‘g‘ri kuylashi, ovoz balandligini me’yorida saqlashi, dirijyor ko‘rsatmalariga rioya qilishi va boshqa ijrochilar bilan uyg‘unlikda harakat qilishi kerak. Bu jarayon talabalarda intizom, mas’uliyat, diqqat, eshitish madaniyati va o‘zaro moslashuv kabi sifatlarni shakllantiradi.

Ta’lim jarayonida xor mashg‘ulotlari oddiy musiqiy faoliyat bo‘lib qolmay, balki tarbiyaviy mazmun kasb etadi. Talaba xor jamoasida qatnashar ekan, u o‘z ovozining umumiy ijroga qanday ta’sir ko‘rsatishini his qiladi. Agar bir ishtirokchi ohangdan chiqsa yoki ritmga rioya qilmasa, umumiy ijro sifati pasayadi. Shu orqali talaba o‘z harakati jamoa natijasiga bevosita ta’sir qilishini anglaydi. Bu esa unda mas’uliyat hissini kuchaytiradi.

Xor ijrochiligining yana bir muhim pedagogik tomoni — tinglash madaniyatini rivojlantirishidir. Yakka kuylashda ijrochi asosan o‘z ovoziga e’tibor qaratsa, xorda u boshqa ovozlarni ham eshitishi va ularga moslashishi kerak. Bu jarayon talabaning nafaqat musiqiy eshitish qobiliyatini, balki ijtimoiy eshitish madaniyatini ham rivojlantiradi. Boshqani eshitish, uning ovozini hurmat qilish, o‘z ovozini unga moslashtirish — bularning barchasi jamiyatda hamkorlik qilish uchun zarur bo‘lgan muhim ko‘nikmalardir.

Xor ijrochiligi talabalarni sabr-toqatga ham o‘rgatadi. Bitta asarni mukammal ijro etish uchun ko‘p marta mashq qilish, xatolarni tuzatish, ovozlarni uyg‘unlashtirish, nafasni to‘g‘ri olish va matnni aniq talaffuz qilish talab etiladi. Bu jarayon talabada mehnatsevarlik, qat’iyat va natijaga erishish istagini shakllantiradi.

Madaniyatlararo hamkorlik turli madaniyat vakillarining umumiy maqsad yo‘lida birgalikda faoliyat yuritishi, bir-birini tushunishi va hurmat qilishi jarayonidir. Xor ijrochiligi bu jarayon uchun tabiiy muhit yaratadi. Chunki xorda ishtirokchilar bir xil maqsad — musiqiy asarni chiroyli, uyg‘un va ta’sirchan ijro etish uchun birlashadi.

Jamoaviy birdamlik — bu guruh a’zolarining bir-birini qo‘llab-quvvatlashi, umumiy maqsadga intilishi va o‘zaro ishonch asosida harakat qilishidir. Xor ijrochiligi aynan shu sifatlarni shakllantirish uchun qulay pedagogik maydon yaratadi. Chunki xor san’atida yakka muvaffaqiyatdan ko‘ra umumiy uyg‘unlik muhimroqdir.

Xor mashg‘ulotlarida talabalar bir-biriga bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Har bir ovoz partiyasi umumiy asarning bir qismidir. Soprano, alt, tenor yoki bas partiyalari alohida-alohida emas, birgalikda uyg‘unlashgandagina asar to‘liq badiiy ta’sirga ega bo‘ladi. Bu jarayon talabaga jamoada har bir insonning o‘z o‘rni borligini anglatadi.

Jamoaviy birdamlik mashq jarayonida ham namoyon bo‘ladi. Talabalar murakkab joylarni birgalikda qayta-qayta mashq qiladi, bir-birini tinglaydi, ayrim xatolarni sabr bilan tuzatadi. Bunday jarayon guruhda o‘zaro yordam va ishonch muhitini shakllantiradi. Talaba o‘zini yolg‘iz ijrochi sifatida emas, balki umumiy jamoaning muhim a’zosi sifatida his qiladi.

Xor sahnasidagi chiqishlar ham birdamlikni kuchaytiradi. Sahnaga chiqishdan oldingi tayyorgarlik, hayajon, mas’uliyat va natijadan quvonish talabalarni ruhiy jihatdan yaqinlashtiradi. Birgalikda erishilgan muvaffaqiyat guruhda faxr, ishonch va do‘stona munosabatni mustahkamlaydi.

Jamoaviy birdamlik faqat musiqa darsida emas, talabalarning umumiy ijtimoiy hayotida ham ahamiyatga ega. Xorda hamkorlikka o‘rgangan talaba boshqa darslarda, guruhli loyihalarda, ijtimoiy tadbirlarda va kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham jamoa bilan ishlashga tayyor bo‘ladi.

Zamonaviy ta’lim muhitida xor ijrochiligidan foydalanishda repertuar tanlash muhim metodik masalalardan biridir. Repertuar talabalarning yoshiga, ovoz imkoniyatiga, madaniy qiziqishlariga va tarbiyaviy maqsadlarga mos bo‘lishi lozim. Ayniqsa, milliy va jahon musiqasi namunalarini uyg‘unlashtirish madaniyatlararo tarbiya uchun katta imkoniyat yaratadi.

Madaniyatlararo muhitda o‘qituvchi qo‘shiqlarni tanlash va tushuntirishda ehtiyotkor bo‘lishi lozim. Turli xalq qo‘shiqlarini o‘rgatishda ularning madaniy mazmuni, tarixi va hissiy ruhini hurmat bilan yoritish kerak. Qo‘shiq boshqa madaniyatga mansub bo‘lsa, uni yuzaki yoki kulgili tarzda emas, jiddiy va samimiy yondashuv bilan o‘rganish zarur.

Xor mashg‘ulotlarida o‘qituvchi intizomni talab qilishi bilan birga, ijodiy erkinlikni ham qo‘llab-quvvatlashi kerak. Talabalarga asarning kayfiyati, ijrodagi ifoda, talaffuz va sahna madaniyati haqida fikr bildirish imkonini berish ularning faolligini oshiradi. Bunday yondashuv talabalarni faqat ijrochi emas, balki ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida ham rivojlantiradi.

O‘qituvchi jamoada kamsitish, kulgi, stereotip yoki befarqlikka yo‘l qo‘ymasligi kerak. Xor jamoasida har bir ishtirokchi o‘zini hurmat qilingan va kerakli inson sifatida his qilishi muhim. Ana shunda xor ijrochiligi haqiqiy pedagogik tarbiya vositasiga aylanadi.

Xor ijrochiligini ta’lim jarayonida samarali tashkil etish uchun turli metodik usullardan foydalanish mumkin. Avvalo, mashg‘ulotlarda ovoz sozlash, nafas mashqlari, talaffuz ustida ishlash va eshitish mashqlariga e’tibor berish zarur. Bu mashqlar talabalarni ijroga tayyorlaydi va ularning musiqiy intizomini shakllantiradi.

Qo‘shiq o‘rganish jarayonida asarning matni va mazmuni bilan tanishish muhimdir. Talabalar nima haqida kuylayotganini tushunsa, ijro yanada ta’sirchan bo‘ladi. Ayniqsa, boshqa xalq qo‘shiqlarini o‘rganishda matnning tarjimasi, asosiy g‘oyasi va madaniy mazmuni tushuntirilishi kerak.

“Bir-birini tinglash” mashqi xor uchun juda foydalidir. Bunda talabalar o‘z partiyasini kuylash bilan birga, boshqa partiyalarni eshitishga o‘rgatiladi. Bu usul nafaqat musiqiy uyg‘unlikni, balki ijtimoiy moslashuvni ham rivojlantiradi.

Guruhli tahlil ham samarali usullardan biridir. Mashg‘ulotdan so‘ng talabalar ijro qanday chiqqani, qaysi joylar yaxshi bo‘lgani, qaysi joylarda yana ishlash kerakligi haqida muloyim fikr bildiradi. Bu jarayonda tanqid kamsitish shaklida emas, rivojlantiruvchi tavsiya shaklida bo‘lishi kerak.

Xor faoliyatini tarbiyaviy tadbirlar bilan bog‘lash ham muhim. Ta’lim muassasasida madaniyatlararo do‘stlik, milliy qadriyatlar, til bayramlari, san’at haftaliklari, ma’naviy-ma’rifiy kechalar doirasida xor chiqishlarini tashkil etish mumkin. Bunday tadbirlar talabalar ijodini namoyon etish, madaniy almashinuvni kuchaytirish va jamoaviy faxr tuyg‘usini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim muhitida xor ijrochiligi orqali madaniyatlararo hamkorlik va jamoaviy birdamlikni shakllantirish uchun mashg‘ulotlarni faqat texnik kuylash jarayoni sifatida emas, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sifatida tashkil etish lozim. Har bir asar o‘rganilganda uning mazmuni, madaniy kelib chiqishi va tarbiyaviy g‘oyasi talabalarga tushuntirilsa, ijro jarayoni yanada samarali bo‘ladi.

Xor repertuarida milliy va jahon musiqasi namunalarining uyg‘un bo‘lishi maqsadga muvofiq. Bu talabalarni bir tomondan o‘z milliy musiqiy merosini qadrlashga, boshqa tomondan esa boshqa xalqlar san’atiga hurmat bilan qarashga o‘rgatadi.

Mashg‘ulotlarda talabalarni bir-birini tinglash, fikr bildirish, xatolarni muloyimlik bilan tuzatish va umumiy natija uchun mas’uliyatni his qilishga o‘rgatish zarur. Xor rahbari har bir talabaga ijro jarayonida o‘z o‘rni borligini his qildira olsa, jamoada birdamlik kuchayadi.

Xor ijrochiligi talabalarda musiqiy did bilan birga intizom, mas’uliyat, hamkorlik, tinglash madaniyati, bag‘rikenglik va jamoaviy birdamlikni rivojlantiradi. Turli xalqlar qo‘shiqlarini xor

shaklida ijro etish esa madaniyatlararo anglashni kuchaytiradi, talabalarni boshqa madaniyat vakillariga hurmat bilan qarashga o‘rgatadi.

Ta’lim jarayonida milliy va jahon xor asarlaridan foydalanish, qo‘shiqlarning mazmunini tahlil qilish, guruhli ijro va raqamli xor loyihalarini tashkil etish talabalarni madaniyatli, ijtimoiy faol va hamkorlikka tayyor shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, xor ijrochiligi zamonaviy ta’limda faqat musiqiy faoliyat emas, balki madaniyatlararo hamkorlik, jamoaviy birdamlik va insonparvarlik tarbiyasini shakllantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

2.Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 284 b.

3.Ochilov M. Muallim – qalb me’mori.– Toshkent:O‘qituvchi, 2001. – 432 b.

4.Abdullayev R. O‘zbek mumtoz musiqasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008. – 184 b.

5.Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San’at, 2006. – 400 b.

6.Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – 56 b.

7.Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси. – Тошкент: Фан ва технология, 2008. – 288 б.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA TALABALARNING ILMIY-TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Djurayeva Lola Rustamovna
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi
katta o‘qituvchisi, p.f.f.d. (PhD)
lolarustamovna8080@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola raqamli ta’lim muhitida talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini tizimli tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada kompetensiyaviy, konstruktivistik, konnektivistik va faoliyatli yondashuvlar uyg‘unligida tadqiqotchilik ko‘nikmalarining tarkibiy tuzilishi, ularning shakllanish bosqichlari, raqamli muhitning didaktik xususiyatlari va o‘qituvchining roli nazariy jihatdan asoslanadi. Adabiyotlarning tizimli tahlili va nazariy modellashtirish asosida raqamli ta’lim muhitida tadqiqotchilik faoliyatining rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim muhiti, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, nazariy asoslar, kompetensiyaviy yondashuv, konnektivizm, faoliyat nazariyasi, tadqiqotchilik ko‘nikmasi.*

РАЗВИТИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Джураева Лола Рустамовна
БухДПИ, Кафедра общей педагогики
старший преподаватель, (PhD)
lolarustamovna8080@gmail.com

Аннотация. *Данная статья посвящена системному теоретическому анализу развития научно-исследовательской деятельности студентов в цифровой образовательной среде. В статье на основе интеграции компетентностного, конструктивистского, коннективистского и деятельностного подходов теоретически обосновываются структурные компоненты исследовательских умений, этапы их формирования, дидактические особенности цифровой среды, а также роль*

преподавателя. На основе систематического анализа литературы и теоретического моделирования определены основные факторы, влияющие на развитие исследовательской деятельности в цифровой образовательной среде.

Ключевые слова: *цифровая образовательная среда, научно-исследовательская деятельность студентов, теоретические основы, компетентностный подход, коннективизм, теория деятельности, исследовательское умение.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' RESEARCH ACTIVITIES IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Djurayeva Lola Rustamovna
BukhDPI, Department of General Pedagogy
senior teacher, Ph.D.
lolarustamovna8080@gmail.com

Abstract. *This article is devoted to a systematic theoretical analysis of the development of students' research activities in a digital educational environment. The article theoretically substantiates the structural components of research skills, the stages of their formation, the didactic features of the digital environment, and the role of the teacher through the integration of competency-based, constructivist, connectivist, and activity-based approaches. Based on a systematic literature review and theoretical modeling, the main factors influencing the development of research activities in a digital educational environment are identified.*

Keywords: *digital educational environment, students' research activities, theoretical foundations, competency-based approach, connectivism, activity theory, research skill.*

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimi jadal raqamli transformatsiya jarayonini boshidan kechirmoqda. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" [1] strategiyasi, "Cyber University" loyihasi hamda ta'limni raqamlashtirishga oid qator davlat dasturlari doirasida oliy ta'lim muassasalarida raqamli muhitni yaratish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi nafaqat o'qitish shakl va metodlarini, balki talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga qo'yiladigan talablarni ham tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy tadqiqotchi mutaxassisning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, ochiq ilmiy resurslarni tahlil qilish va raqamli muhitda hamkorlikda tadqiqot olib borish ko'nikmasi qaralmoqda.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarining mohiyati va ularni raqamli muhitda shakllantirish masalalari dunyo va o'zbek pedagogika fanida turli jihatdan o'rganilgan. O'zbekistonda, ta'limni raqamlashtirishning dolzarb masalalari sifatida bir qator olimlarning ilmiy izlanishlarini e'tirof etish mumkin. Jumladan, Sh.N.Ergashev va Sh.U.Yuldashev [6] tadqiqotlari maktabgacha ta'limdan tortib, maktab va oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda raqamli transformatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, J.A. Toshpulatov [13] raqamli ta'limning bugungi kundagi o'rnini tahlil qilib, uning afzalliklari va muammolarini olimlar R. G'.Qodirov [11], A.A.To'rayev va O.Ismoilov [14] qarashlari asosida yoritadi. Raqamli kompetensiyalarning tadqiqot faoliyatidagi o'rni xususida fikr yuritadigan bo'lsak, Sh.A.Xujakulov va T.B.Kadirovlar [15] bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishdagi tizimli yondashuvni o'rgangan hamda nazariya bilan amaliyot o'rtasidagi uzilish, fanlararo integratsiyaning sustligi va o'quv dasturlarining mos kelmasligi kabi muammolarni aniqlagan. Tadqiqotda raqamli kompetentlikni baholashning xalqaro standarti – Yevropa Komissiyasining DigCompEdu[6] modeli komponentlari asosida ilmiy-pedagogik yondashuv ishlab chiqilgan. Mustaqil ta'limning raqamli muhitdagi roli bo'yicha X.X. Muratov [10] "Teskari sinf", loyihaviy ta'lim, geymifikatsiya kabi ilg'or metodikalarni raqamli vositalar bilan uyg'unlashtirish mexanizmlarini o'rgangan. Zamonaviy konstruktivizm va konnektivizm nazariyalarini mustaqil o'rganishning yangi paradigmasining asosi sifatida tahlil qilgan. K.Anorjonova [5] va Z.Hojiyeva [8] lar esa raqamli muhitda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-

[6] https://unesdoc.unesco.org

pedagogik faoliyatga tayyorlashning mazmun va mexanizmlarini yoritgan. Tadqiqotlari motivatsion, kognitiv va amaliy komponentlarni rivojlantiruvchi model va shart-sharoitlarning (amaliy topshiriqlar, loyiha faoliyati, kollaborativ muhit) statistik jihatdan tasdiqlangan samaradorligini ko‘rsatgan. Raqamli ta’lim konsepsiyalari bo‘yicha B.P. Abdullaev [4] ta’lim tizimini raqamlashtirishning nazariy asoslari, mavjud konsepsiyalar, yondashuvlar hamda ularning strategiyalarini tizimli tadqiq qilgan.

Shuni ta’kidlash joizki, o‘zbek pedagog olimlari raqamli ta’lim va talabalarning tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish borasida muhim ilmiy asoslangan xulosalarga kelganlar. Shunga qaramay, mavjud ilmiy ishlarning aksariyati tadqiqotchilik ko‘nikmalarining umumiy masalalari yoki raqamli ta’limning ayrim jihatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu ikki muammoning sinergetik birligini kompleks o‘rganuvchi tizimli tadqiqotlar yetarli emas. Aynan ushbu holat mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Raqamli ta’lim va talabalarning tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishga bir qator zamonaviy nazariy yondashuvlar asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Xususan, kompetensiyaviy, konstruktivistik, konnektivistik va faoliyatli yondashuvlar Shular jumlasidandir.

1. Kompetensiyaviy yondashuv. 21-asr ko‘nikmalari kontekstida tadqiqotchilik kompetensiyasi bilimlar, ko‘nikmalar, munosabat va shaxsiy sifatlarning integratsiyasi sifatida qaraladi. Raqamli muhitda ushbu yondashuv tarkibiga – axborot-savodxonlik, raqamli texnik vositalardan foydalanish, ma’lumotlarni boshqarish, ilmiy aloqa va hamkorlik, tadqiqot etikasi, o‘z-o‘zini boshqarish kabi subkompetensiyalar kiradi. Raqamli muhit kompetensiyani rivojlantirish uchun individual traektoriyalar va tezkor fikr-mulohaza imkoniyatini yaratadi.

2. Konstruktivistik yondashuv. Ushbu nazariyaga ko‘ra bilim passiv qabul qilinmaydi, balki faol ravishda quriladi. Raqamli muhitda konstruktivizm uchun qulay vositalar – vikilar, bloglar, loyihalar, simulatsiyalar mavjud. O‘quv jarayonida talabaning oldingi tajribasiga tayanish, muammoli vaziyatlar yaratish va ijtimoiy o‘zaro ta’sir asosiy o‘rinda turadi.

3. Konnektivistik yondashuv. Siemens va Downes [12] tomonidan 2005-yilda asos solingan ushbu nazariya raqamli davrga mos keluvchi yondashuv sifatida baholanadi. Unga ko‘ra, bilimlar odamlarning bir-biri va raqamli tarmoqlar bilan bog‘lanishi natijasida hosil bo‘ladi. Tadqiqotchilik faoliyati konnektivizmda tarmoqli razvedka sifatida talqin qilinadi. Konnektivizmda talaba nafaqat o‘z boshidagi bilimlar bilan, balki ulanishlar (tarmoqlar) orqali mavjud bo‘lgan bilimlarni qanday qilib “topish, sintez qilish va yaratish” bilan baholanadi. Bu yondashuv raqamli ta’lim muhitida talabaning bir vaqtning o‘zida bir necha axborot manbalari bilan ishlashini va ularni o‘z tadqiqot faoliyatida sintez qilishni ta’minlaydi.

4. Faoliyat nazariyasi. Leontyev [9] va Engeström [7] tomonidan rivojlantirilgan ushbu nazariya talabaning tadqiqotchilik faoliyatini subyekt (talaba) – vosita (raqamli texnologiyalar) – obyekt (tadqiqot muammosi) – jamiyat (ilmiy jamoa) – qoidalar – mehnat taqsimoti tizimida ko‘rib chiqadi. Raqamli vositalar bu tizimda talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi birgalikdagi tadqiqot subyektligini (kengaytirilgan faoliyat nazariyasi) kuchaytiradi.

Raqamli ta’lim muhiti talabalar tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi muhim imkoniyatlar va xususiyatlarga ega:

Axborot va resurslarga keng imkoniyat – Google Scholar, ResearchGate, Scopus, Web of Science kabi ilmiy bazalar va ochiq erkin elektron kutubxonalar talabalarga ilmiy ma’lumotlarni qidirish, saralash va tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, Zotero yoki Mendeley kabi bibliografik boshqaruv tizimlari talabalarning adabiyot tahlili va iqtibos olish ko‘nikmasini an’anaviy muhitga nisbatan soddalashtiradi va samaradorligini oshiradi.

Raqamli vositalar bilan ma’lumotlarni tahlil qilish imkoniyati – SPSS, JASP, Python, R kabi dasturlar talabalarga eksperiment va kuzatuv natijalarini chuqurroq tahlil qilish, ularni vizualizatsiya qilish imkonini beradi. Ne’matullayev va Zaxidov tadqiqotida ta’kidlanganidek, aynan ma’lumotlarni tahlil qilish bosqichi raqamli vositalarsiz amalga oshirish qiyin bo‘lgan va aynan raqamli vositalar tufayli samaradorligi oshgan bosqichdir. Mashhur samarador vositalar qatoriga ta’limda ma’lumotlarni chuqur o‘rganuvchi Learning Analytics va Educational Data Mining vositalari – onlayn platformalardagi talaba faolligini kuzatuvchi tizimlar kiradi.

Kollaborativ ta’lim vositalari – Google Workspace (Docs, Sheets, Jamboard), Miro, Slack, Trello, MS Teams kabi vositalar talabalarga bir-birlari va o‘qituvchilari bilan birgalikda tadqiqot loyihalarini amalga oshirish, onlayn tarzda hujjatlarni birgalikda tahrirlash va darhol fikr-mulohaza olish imkonini beradi.

Masofaviy va gibrid muhitda tadqiqot faoliyatini tashkil etish – virtual laboratoriyalar (PhET, Labster, virtual simulyatsiyalar), onlayn so‘rovnomalar o‘tkazish vositalari (Google Forms, SurveyMonkey) va onlayn konferensiya platformalari (Zoom, MS Teams) talabalarga tadqiqot jarayonining deyarli barcha bosqichlarini masofaviy tarzda amalga oshirish imkonini beradi.

Mazkur tahlil asosida raqamli ta’lim muhitida talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishning quyidagi bosqichli modeli taklif etiladi:

1-bosqich (dastlabki bosqich) – Asosiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Bundan maqsad talabalarni raqamli tadqiqot muhiti va vositalari bilan tanishtirish; tadqiqot muammosini aniqlash va savolini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘ladi. Asosiy vositalar sifatida onlayn videodarslar (Coursera, Khan Academy), raqamli kutubxonalar, Zotero/Mendeley bilan tanishtiruvchi treninglar; bilimlarni baholashda onlayn testlar (HEMIS, Moodle) dan foydalaniladi.

2-bosqich (asosiy bosqich) – Adabiyot tahlili va metodologiyani loyihalashni o‘z ichiga oladi. Maqsad qilib, talabalarning adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va metodologiyani mustaqil ravishda loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish belgilanadi. Ilmiy bazalar bilan ishlash (Google Scholar, Scopus), bibliografik boshqaruv tizimlari (Zotero, EndNote), onlayn aqliy xaritalar (MindMeister); Excel, Google Sheets kabi vositalar yordamida ma’lumotlar bazalarini shakllantirish; o‘qituvchining onlayn konsultatsiyalari asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

3-bosqich (ilg‘or bosqich) – Ma’lumotlar yig‘ish va tahlil qilish bo‘lib, bunda asosiy maqsad talabalarni raqamli vositalar yordamida ma’lumot yig‘ish va tahlil qilishga o‘rgatishdan iborat bo‘ladi. Asosiy vositalarga onlayn so‘rovnomalar (Google Forms, Typeform, SurveyMonkey); virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar; statistik va ma’lumot tahlili dasturlari (JASP, SPSS, Excel analitika paketi, Python/Google Colab yordamida boshlang‘ich ma’lumotlarni qayta ishlash) kiradi O‘quv jarayonini tashkil etishda esa onlayn vebinarlar, o‘qituvchi va tajribali tadqiqotchilardan iborat mentorlik guruhi hamda haftalik onlayn uchrashuvlar ko‘zlangan samaradorlikni ta’minlashga imkon beradi.

4-bosqich (yakuniy bosqich) – Ilmiy yozuv va taqdimot bo‘lib, talabalarning ilmiy maqola yozish va taqdimot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsad qilib belgilanadi. Bunda Overleaf (LaTeX) yoki MS Word (Zotero plagina bilan), Grammarly (uslub va grammatika tekshiruvi), Turnitin (plagiat tekshiruvi) vosita vazifasini o‘taydi. Shuningdek, onlayn taqdimot vositalari ya’ni, Google Slides, Canva, Prezi (slaydlar), Loom yoki OBS Studio (video taqdimotlar), MS Teams yoki Zoom (onlayn himoya va bahslashuvlar) dan ham samarali foydalanish tavsiya etiladi.

Shunisi ahamiyatliki, har bir bosqichida talabalar o‘z tadqiqot faoliyatining raqamli portfelini (e-portfolio) yuritadilar, tizimli fikr-mulohazalar asosida o‘zlarining tadqiqot rejalari va natijalarini takomillashtirib boradilar. Talabaning faoliyati nafaqat natijaviy (tayyor maqola, taqdimot), balki jarayoniy (portfeldagi bosqichma-bosqich tahlillar, loyiha rejalari, o‘z-o‘zini baholash) aspektlarda baholanadi.

Muxtasar qilib aytganda, raqamli ta’lim muhiti talabalarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati uchun keng imkoniyatlar (axborotga ochiq kirish, tahlil vositalari, hamkorlik, tezkor fikr-mulohaza) yaratadi. Biroq samaradorlikka erishish uchun tizimli pedagogik yondashuv, talabalarning o‘z-o‘zini boshqarishi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va metodik qo‘llanmalarni modernizatsiya qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni. – 05.10.2020. – Toshkent, 2020. – 24 b.
2. UNESCO. Digital Competence Framework / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 45 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org
3. UNESCO. Digital Learning and Education 2030 Agenda / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 67 p.
4. Abdullaev B.P. Ta’limni raqamlashtirish konsepsiyalari mazmun va mohiyati / B.P. Abdullaev // Ilmiy anjumanlar (elektron jurnal). – 2023, 17-iyun. – URL: https://ilmiyanjumanlar.uz/archive/article/id/217
5. Anorjonova K. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash / K. Anorjonova, Z. Hojiyeva // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. – 2026. – № 2. – B. 45–57. – URL: https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/journal/article/view/187
6. Ergashev Sh.N. O‘zbekistonda ta’lim tizimini raqamlashtirish va o‘qitishning imkoniyatlari / Sh.N. Ergashev, Sh.I. Yuldashev // Modern Science and Research. – 2024. – Tom 3, № 1. – B. 1–3. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27773
7. Engeström, Y. Learning by expanding: an activity-theoretical approach to developmental research. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 299 p.
8. Hojiyeva Z.O. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida raqamli savodxonlikni o‘rni / Z.O. Hojiyeva // Science and Research. – 2025, 8-dekabr. – URL: https://science-research.org.uz/archive/article/view/1003

NAQSHBANDIY AYOLLARINING MA’NAVIY VA MADANIY MEROSI

Nazarov O‘ktam Jo‘rayevich
Buxoro shahar 24-son “Nurli maskan” ixtisoslashtirilgan maktab-internat o‘qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Naqshbandiya tariqatiga mansub ayollarning ma’naviy va madaniy merosi tarixiy-falsafiy nuqtai nazardan o‘rganiladi. Maqolada Naqshbandiya tariqatining vujudga kelishi, unda ayollarning tutgan o‘rni, ularning diniy va ijtimoiy hayotdagi faolligi hamda bu meros zamonaviy O‘rta Osiyo madaniyatiga qo‘shgan hissasi tahlil etiladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, hagiografik adabiyotlar va dolzarb ilmiy asarlar qiyosiy usulda ko‘rib chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Naqshbandiya ayollari faqat passiv ruhiy izdoshlar bo‘libgina qolmay, balki ilm, she’riyat, xayriya va ta’lim sohalarida ham faol ishtirokchi bo‘lganlar. Ushbu tadqiqot O‘rta Osiyo islom sivilizatsiyasidagi gender tadqiqotlariga yangi ilmiy hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Naqshbandiya, ayollar merosi, tasavvuf, islomiy madaniyat, O‘rta Osiyo, ma’naviyat, gender tadqiqotlari, hagiografiya.

ДУХОВНОЕ И КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЖЕНЩИН НАКШБАНДИЙСКОГО ОРДЕНА

Назаров Уктам Жураевич
Преподаватель специализированной школы-интерната №24 «Нурли маскан» города Бухары, д.ф.ф.н., (PhD)

Аннотация: В данной статье с историко-философской точки зрения исследуется духовное и культурное наследие женщин, принадлежавших к тарикату Накшбандия. Статья анализирует возникновение тариката Накшбандия, роль в нём женщин, их активность в религиозной и общественной жизни, а также вклад этого наследия в современную культуру Центральной Азии. В ходе исследования сравнительным методом рассмотрены исторические источники, архивные документы, агиографическая литература и актуальные

научные труды. Результаты показывают, что женщины Накшбандия были не просто пассивными духовными последователями, но и активными участницами в области науки, поэзии, благотворительности и образования.

Ключевые слова: Накшбандия, наследие женщин, суфизм, исламская культура, Центральная Азия, духовность, гендерные исследования, агиография.

THE SPIRITUAL AND CULTURAL HERITAGE OF WOMEN OF THE NAQSHBANDI ORDER

Nazarov Uktam Jurayevich
Teacher at Specialized Boarding School No. 24 "Nurli Maskan" in Bukhara city,
PhD in Philological Sciences

Abstract: This article examines the spiritual and cultural heritage of women belonging to the Naqshbandiya order from a historical-philosophical perspective. The paper analyzes the emergence of the Naqshbandiya order, the roles of women within it, their engagement in religious and social life, and the contribution of this legacy to contemporary Central Asian culture. Historical sources, archival documents, hagiographic literature, and contemporary scholarly works have been reviewed through comparative analysis. The results demonstrate that Naqshbandiya women were not merely passive spiritual adherents, but active contributors in the fields of scholarship, poetry, philanthropy, and education.

Keywords: Naqshbandiya, women's heritage, Sufism, Islamic culture, Central Asia, spirituality, gender studies, hagiography.

Naqshbandiya tariqati O‘rta Osiyoda XIV asrda Bahouddin Naqshband (1318–1389) tomonidan asos solingan eng ta’sirli islomiy-tasavvufiy yo‘nalishlardan biridir. Bu tariqat asrlar davomida faqat erkaklar bilan cheklanmagan; aksincha, ayollar ham ma’naviy intilish, xayriya va ilm-fan sohasida faol rol o‘ynagan. Biroq tadqiqotlarda Naqshbandiya ayollarining merosiga yetarli e’tibor berilmagan.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda tasavvufdagi ayollar rolini o‘rganishga qiziqish ortmoqda. Shunga qaramay, xususan Naqshbandiya tariqatidagi ayollarning tarixiy va madaniy merosini yaxlit tizimli tarzda tadqiq etuvchi ilmiy asarlar soni hamon juda kam. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish ushbu maqolaning asosiy maqsadini tashkil etadi.

O‘rta Osiyo islomiy sivilizatsiyasining tarkibiy qismi hisoblangan Naqshbandiya tariqatida ayollarning tutgan o‘rnini aniq tarixiy manbalar asosida ko‘rsatish nafaqat milliy tarix, balki gender tadqiqotlari va diniy antropologiya uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar doirasida ham muhim amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Naqshbandiya tariqatidagi ayollarning ma’naviy va madaniy merosini tarixiy, falsafiy va ijtimoiy jihatdan o‘rganib, ularning tariqat hayotidagi rolini ilmiy asoslash hamda bu merosning zamonaviy jamiyat uchun ahamiyatini belgilashdan iborat.

Ushbu tadqiqot bir necha asosiy manbalar guruhiga tayanadi. Birinchi guruhga O‘rta asr arab, fors va turkiy tilidagi qo‘lyozmalar kiradi: Jomiyning «Nafahot ul-uns» (XV asr), Samarqandiyning «Silsilat ul-orifin» (XVI asr) va «Rashahot ayn ul-hayot» (Faxruddin Ali Sofi tomonidan XVI-asrda yozilgan) kabi asarlar. Ushbu manbalarda ayol avliyolar va tariqat shayxlarining rafiqalari haqida muhim ma’lumotlar mavjud.

Ikkinchi guruhga XIX-XX-asrlar Rossiya imperiyasi arxivlari va sovet davrida amalga oshirilgan etnografik ekspeditsiyalar materiallari kiradi. Toshkent, Samarqand va Buxoro arxivlaridagi hujjatlar, shuningdek O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan qo‘lyozmalar muhim birlamchi manba sifatida foydalanildi.

Uchinchi guruhni zamonaviy ilmiy adabiyotlar tashkil etadi: O‘zbekistonlik olimlar Erkin Yusupov, Bahodir Ergashev va boshqalarning asarlari qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- tarixiy-qiyosiy tahlil turli davrlardagi manbalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va ularni o‘zaro solishtirish uchun;

-hermenevtik tahlil – o‘rta asr matnlarini zamonaviy ilmiy kontekstda to‘g‘ri talqin etish maqsadida;

- gender tahlili – ayollarning tariqat hayotidagi ishtiroki va maqomini o‘rganish uchun;

- fenomenologik yondashuv – Naqshbandiya ayollarining ma’naviy tajribasini tushunish va tasvirlash uchun;

-biografik usul – alohida shaxslar hayotini o‘rganib, umumiy xulosalar chiqarish uchun qo‘llanildi.

Qo‘llangan metodologiya tadqiqot ob'ektiga kompleks, ko‘p qirrali yondashuv imkonini berdi hamda olingan xulosalarning ilmiy asosliligini ta’minladi.

Tarixiy manbalarda Naqshbandiya tariqatida ayollarning ma’naviy maqomiga oid aniq dalillar mavjud. «Rashahot ayn ul-hayot» asarida keltirilishicha, Bahouddin Naqshbandning onasi va rafiqasi uning ruhiy kamolotida muhim rol o‘ynagan. Xususan, shayx Naqshbandning rafiqasi Fatima xonim uning ilk murshidlaridan biriga ma’naviy sadoqat namunasi sifatida tavsiflanadi. Bu holat Naqshbandiya ta’limotida ayollar ma’naviy maqomini tan olishning birinchi ko‘rinishidir.

Naqshbandiya tariqatida ayollarga nisbatan amal qilgan yondashuv ikki tomonlama edi. Bir tomondan, ommaviy zikr majlislarida ayollar va erkaklar alohida o‘tirishiga rioya etilgan. Boshqa tomondan, «botinil» (ichki, ruhiy) ma’noda ayollar erkaklarning ma’naviy murabbisi bo‘la olish huquqiga ega hisoblangan. Sotsiologa va dinshunos Hamid Algarning (1976) ta’kidlashicha, Naqshbandiya tariqatida avliyolik tushunchasi gender chegarasidan yuqori turadi va bu aqidaviy jihatdan muhimdir.

Buxoro va Samarqand arxivlarida saqlanayotgan XVI-XIX asrlarga oid vaqfnomalar ko‘rsatishicha, bir qancha ayollar tariqatga yerlar, do‘konlar va madrasalar vaqf qilganlar. Bu ayollarning ko‘pchiligi Naqshbandiya piri xonadonlariga mansub yoki ularning muridi bo‘lgan shaxslardir. Ushbu ma’lumotlar ayollarning tariqat institutlarini moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda ham faol rol o‘ynaganini tasdiqlaydi.

Naqshbandiya ayollarining madaniy merosidagi muhim o‘rinlardan biri ilm-fan va adabiyot sohasidagi ishtiroki hisoblanadi. Tarixiy manbalarda she’r yozgan, fiqh va hadis ilmlarida muayyan bilimga ega bo‘lgan yoki tariqat ta’limotlarini og‘zaki ravishda uzatishda faol bo‘lgan ayol vakillarining nomlari keltirilgan.

Eng yorqin misollardan biri Buxoro amirligi davriga mansub Moxlar oyim (XVIII asr) bo‘lib, u nafaqat Naqshbandiya tariqatining faol muridi, balki o‘z davrining taniqli shoirasi ham bo‘lgan. Uning she’rlari tasavvufiy ramzlar va Naqshbandiya ta’limotining asosiy tushunchalari «xilvat dar anjuman» (xalq orasida yolg‘izlik), «safar dar vatan» (vatanda sayohat), «nazar bar qadam» (qadamga nazar) g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan. Moxlar oyim asarlarida inson ruhi va ilohiy ishq mavzusi bosh o‘rinda turadi, bu esa Naqshbandiya ta’limotining asosiy g‘oyalari bilan uyg‘undir.

Bundan tashqari, XIX-asr Farg‘ona vodiysi va Toshkent viloyatida qator ayollar «xotin mudarrisa» sifatida qizlar ta’limiga rahbarlik qilganligi haqida ma’lumotlar mavjud. Ushbu ayollarning ko‘pchiligi Naqshbandiya shayx oilalariga mansub bo‘lib, ta’lim tarqatishni diniy burch deb hisoblashgan. Bu holat tariqat ta’limotining amaliyotga tatbiq etilishida ayollarning vositachilik rolini ko‘rsatadi.

Naqshbandiya ayollarining madaniy merosini o‘rganishda ziyoratgohlar muhim etnografik manba bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston hududida, xususan Buxoro, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida ayol avliyolarga bag‘ishlangan ziyoratgohlar mavjud bo‘lib, ularning aksariyati Naqshbandiya tariqati bilan bog‘liq.

Bu ziyoratgohlar orasida eng mashhurlari: Buxoro yaqinidagi «Bibi Seshanba» ziyoratgohi, Samarqanddagi «Shirin Bibi» maqbarasi va Toshkent viloyatidagi «Xo‘ja Zaynab» dargohidir. Mazkur joylarda ayollar an'anaviy ravishda ziyorat qilib, nazr-niyoz qilish, duo o‘qish va ma’naviy shayxlar avlodlari bilan muloqot qilish amaliyotini saqlagan. Ushbu an'analar Naqshbandiya

ta’limotining xalq orasida ayollar vositasida avloddan-avlodga o‘tkazilishida hal qiluvchi rol o‘ynagan.

Hagiografik adabiyotda Naqshbandiya tariqati bilan bog‘liq bir qancha ayol avliyo haqida rivoyatlar saqlanib qolgan. Bu rivoyatlarda mazkur ayollar karomat ko‘rsatuvchi, dard-u alamga shifa beruvchi, ilohiy ishqda erigan ruhiy kamolot sohibalari sifatida tasvirlanadi. Garchi bu rivoyatlarning aksariyati keyingi asrlarda to‘plangan og‘zaki manbalarga tayanadigan bo‘lsa-da, ularning xalq xotirasida saqlanib qolganligi o‘z-o‘zicha muhim madaniy hodisa hisoblanadi.

Naqshbandiya ayollarining jamiyatga qo‘shgan muhim hissalaridan biri xayriya va vaqf faoliyatidir. Arxiv hujjatlarining tahlili ko‘rsatadiki, XVI-XIX asrlarda O‘rta Osiyoda faoliyat yuritgan bir qancha ayollar Naqshbandiya xonaqohlariga, qabristonga, hammom va sardobalarga vaqf mulklari qilib berganlar. Ushbu vaqfnomalar nafaqat iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan, balki tariqat institutlarining mustahkamlanishiga ham hissa qo‘shgan.

Masalan, Buxoro arxivida saqlanadigan 1742 yilgi vaqfnomada bir ayol – Mahmuda Begim ismli shaxs Naqshbandiya xonaqohiga katta yer uchastkasini va bir nechta do‘konni vaqf qilganligi qayd etilgan. Vaqfnomada ayni paytda xonaqoh shayxi huzurida olti oy muomalot qilganligi va tariqat ta’limotlarini o‘rganib, “murid” maqomiga erishganligi ham ko‘rsatilgan.

Bu vaqf faoliyati ayollarning tariqat hayotiga passiv tarzda emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham faol ishtirokchilar sifatida qatnashganini ko‘rsatadi. Naqshbandiya ta’limotidagi «xidmat» (xizmat) tushunchasi ayollar tomonidan ham qabul qilinib, amalda namoyon etilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Naqshbandiya tariqatidagi ayollarning roli haqidagi an'anaviy tasavvurlarni sezilarli darajada kengaytiradi. Ko‘pgina tadqiqotchilar Naqshbandiya tariqatini asosan erkaklar uchun mo‘ljallangan tasavvuf maktabi sifatida ta’riflashga moyil bo‘lganlar. Biroq ushbu tadqiqotda to‘plangan dalillar bu tasavvurni qisman inkor etadi va Naqshbandiya ayollarining tariqat hayotiga ko‘p qirrali ishtirokini ko‘rsatadi.

Vaqf faoliyatiga oid topilmalar esa Ira Lapidusning (2002) islomiy jamiyatlarda ayollarning iqtisodiy faolligiga doir xulosalarini tasdiqlaydi. Lapidus ta’kidlaganidek, islom huquqi ayollarga mulk tasarruf etish imkoniyatini bergan, bu esa ularning diniy-ijtimoiy faolligining moddiy asosini tashkil etgan. Naqshbandiya ayollari bu imkoniyatdan unumli foydalanib, tariqat institutlarini qo‘llab-quvvatlashga muhim hissa qo‘shganlar.

Tadqiqotning cheklanganligi sifatida quyidagilarni ta’kidlash lozim: birinchidan, mavjud tarixiy manbalar aksariyat hollarda erkak muarrixlar tomonidan yozilgan bo‘lib, ayollar faoliyatini ikkinchi darajali o‘rinda tasvirlagan; ikkinchidan, ayrim manbalar faqat arab yoki fors tillarida mavjud bo‘lib, ularni to‘liq tahlil qilish uchun qo‘shimcha ixtisoslashgan tadqiqotlar talab etiladi; uchinchidan, og‘zaki an'anaga asoslanadigan hagiografik ma’lumotlarning ilmiy tasdiqlanishi hamon qisman muammoligicha qolmoqda.

Shunga qaramay, ushbu tadqiqot mavjud bilim zahirasini sezilarli darajada boyitadi va Naqshbandiya tariqatida ayollar merosini o‘rganish bo‘yicha yangi yo‘nalishlarni belgilab beradi.

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Naqshbandiya tariqatidagi ayollar O‘rta Osiyo islomiy madaniyatining boy va ko‘p qirrali merosini yaratishda faol ishtirok etganlar. Ular ma’naviy izdoshlik, ilm-fan va adabiyot, ziyoratgohlar bilan bog‘liq hagiografik an'ana hamda vaqf va xayriya faoliyati orqali tariqatning ijtimoiy va madaniy hayotiga jiddiy hissa qo‘shganlar.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni keltirib chiqaradi:

–Naqshbandiya ta’limoti ayollarni ma’naviy kamolot yo‘lida erkaklardan past deb hisoblamagan;

–ayollar tariqat institutlarining moddiy bazasini shakllantirishda muhim iqtisodiy rol o‘ynagan;

–she’riyat va og‘zaki an'ana vositasida Naqshbandiya ta’limotini avlodlarga yetkazishda ayollar asosiy uzatuvchilar bo‘lgan;

–ayol avliyolarning hagiografik obrazlari xalq orasida tariqat g‘oyalarini targ‘ib qilishda ahamiyatli madaniy vosita vazifasini bajargan.

Kelajak tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: Naqshbandiya xonadonlaridagi ayollarning shajara va biografiyalarini tizimli o‘rganish; o‘rta asr qo‘lyozmalarini

gender tahlili nuqtai nazaridan qayta ko‘rish; hozirgi zamon Naqshbandiya jamoatlarida ayollarning rolini etnografik usulda o‘rganish va zamonaviy O‘rta Osiyo madaniyatida Naqshbandiya ayollar merosining namoyon bo‘lish shakllarini aniqlash.

Yakunida ta’kidlash lozimki, Naqshbandiya ayollarining merosi bu faqat tarixiy fakt emas, balki bugungi kunda ham ma’naviy va madaniy ahamiyatini saqlab kelayotgan jonli an'anadir. Bu merosni ilmiy jihatdan o‘rganib, jamoatchilikka yetkazish milliy madaniy identifikatsiyani mustahkamlash va islom tarixidagi gender adolatini tiklash nuqtai nazaridan strategik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Algar, H. (1976). The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance. Studia Islamica, 44, 123–152.
2. DeWeese, D. (1994). Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. Penn State University Press.
3. Green, N. (2012). Sufism: A Global History. Wiley-Blackwell.
4. Jomiy, A. (1414/1993). Nafahot ul-uns min hazarot ul-quds. Nashr: Toshkent – Anqara.
5. Lapidus, I. M. (2002). A History of Islamic Societies (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Murata, S. (1992). The Tao of Islam: A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought. SUNY Press.
7. Pemberton, K. (2010). Women Mystics and Sufi Shrines in India. University of South Carolina Press.
8. Rashahot ayn ul-hayot (XVI asr). Faxruddin Ali Sofi tomonidan tuzilgan. O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti, qo‘lyozma fondi, inv. № 1856.
9. Schimmel, A. (1997). My Soul is a Woman: The Feminine in Islam. Continuum.
10. Sviri, S. (2010). Sufism: Love and Wisdom. World Wisdom.
11. Yusupov, E. (2004). O‘rta Osiyoda tasavvuf tarixi. Fan nashriyoti, Toshkent.

MUTAFAKKIRLARI TA’LIMOTIDA TA’LIMIY QADRIYATLARNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Ermatova Gulnoz Pirimovna
Navoiy davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, p.f.f.d.(PhD)
ermatovagulnoz8@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada mutafakkirlarimiz asarlarida ta’limiy qadriyatlarning nazariy asoslari, ularning shakllanish omillari hamda zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-falsafiy, qiyosiy hamda tizimli yondashuvlar asosida Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy va tasavvuf namoyandalarining ta’limiy-tarbiyaviy qadriyatlar, pedagogik qarashlari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: milliy va ma’naviy meroslarimiz, an’ana va urf-odatlarimiz, qadriyatlar, ta’limiy qadriyatlar, mutafakkirlar, pedagogika, barkamol shaxs, ta’lim-tarbiya.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Эрматова Гульноз Пиримовна
Навоийский государственный университет
доцент кафедры дошкольного образования, PhD
e-mail: ermatovagulnoz8@gmail.com

Аннотация: В данной статье проводится системный анализ концептуальных основ образовательных ценностей, отражённых в научно-философском наследии восточных мыслителей. В рамках исследования выявляются социально-культурные, исторические и духовные факторы, влияющие на формирование образовательных ценностей, а также раскрывается их значение в современной системе образования. В процессе научного анализа использованы историко-философский, сравнительно-аналитический и системный подходы. Изучены педагогические взгляды таких мыслителей, как аль-Фараби, аль-Бируни, Ибн Сина, Алишер Навои, а также представителей суфийского учения.

Ключевые слова: образовательные ценности, национальное и духовное наследие, педагогическое мышление, учения мыслителей, гармонично развитая личность, образование и воспитание, концептуальный подход, социально-культурные факторы.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL VALUES IN THE TEACHINGS OF THINKERS

Ermatova Gulnoz Pirimovna
Navoi State University
Associate Professor of the Department of Preschool Education, PhD
e-mail: ermatovagulnoz8@gmail.com

Abstract: This article provides a systematic analysis of the conceptual foundations of educational values reflected in the scientific and philosophical heritage of Eastern thinkers. The study identifies socio-cultural, historical, and spiritual factors influencing the formation of educational values and reveals their significance within the modern education system. The research employs historical-philosophical, comparative-analytical, and systemic approaches. It examines the pedagogical views of prominent thinkers such as Al-Farabi, Al-Biruni, Ibn Sina, Alisher Navoi, as well as representatives of Sufi teachings.

Keywords: educational values, national and spiritual heritage, pedagogical thought, teachings of thinkers, harmoniously developed personality, education and upbringing, conceptual approach, socio-cultural factors.

“Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi.
U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi
va amaliy ishlarda namoyon bo‘ladi”.
Sh.Mirziyoyev

Mamlakatimizda bugungi kunda ta’lim tizilariga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi[1], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi[3] va “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari[5], “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi[2], “Ta’lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlari[4] va boshqa bir qancha meyyoriy hujjatlar qabul qilinganligi fikrimizning dalilidir.

Bugungi zamonaviy globallashuv sharoitida ta’lim tizimining sifatini oshirish, barkamol va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash dolzarb masalaga aylandi. Bu jarayonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda ta’limni tashkil etish muhim ilmiy yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Sharq mutafakkirlarining boy ilmiy-falsafiy merosi ta’limiy qadriyatlarni shakllantirishda mustahkam nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat mamlakatimiz kelajagi bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalab voyada yetkazishda milliy va ma’naviy meroslarimiz, an’ana va urf-odatlarimizdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu qadriyatlar ijtimoiy tarixiy taraqqiyotning mahsuli sifatida o‘z ildiziga ega. Qadriyatlar juda sermazmun va ko‘p qirrali tushunchadir.

Birinchidan, biror obyektning ijobiy yoki salbiy qimmatini ifodalasa;

Ikkinchidan, ijtimoiy ongning normativ belgilovchi – baholovchi subyektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlarini ifoda etadi.

Qadriyatning birinchi ko‘rinishi, ya’ni obyektiv qadriyatlarga – tabiiy boyliklar va tabiat hodisalari:yaxshilik va yomonlik nuqtai nazaridan baholanadi. Qadriyatlar ichida eng birinchi va eng umumiysi hayotning o‘zidir, chunki hayotdan mahrum bo‘lish qolgan barcha qadriyatlardan foydalanishni yo‘qqa chiqaradi[7].

‘Demak, qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan, millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalari majmui tushunilmog‘i lozim. Xalqimiz madaniy merosi, an’analari, urf-odatlari bizlar uchun faqat o‘tmishdan qolib kelayotgan yodgorlikkina emas, barcha ma’naviy boyliklarning tarkibiy qismi, inson aql-idroki va tafakkurining buyuk yutug‘i hamdir. Misol uchun, ajdodlarimizdan bizga meros sifatida qoldirilgan va biz foydalanib kelayotgan bebaho boyliklardan ruhiy oziqadan kuch-quvvat olamiz, ularga tayanamiz. Har bir millat va elat ajdodlaridan qolgan bilim boyliklaridan, tajriba va tarixiy saboqlaridan, odob-axloq, ta’lim-tarbiyaga oid o‘gitlari va yo‘l-yo‘riqlaridan kelajagini yaratishda qo‘llaydi.Bunday qadriyatlar ta’limiy-tarbiyaviy qadriyatlari hisoblanib, azal-azaldan yoshlar tarbiyasida g‘oyat muhim omil sanaladi.

Bizga ma’lumki, VIII asrning ikkinchi yarmi – IX asrda Movarounnahrda keskin ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish yuz bergan. Madrasalar uchun maxsus binolar qurdirilib, ta’lim-tarbiya sohasida xaqimizning boy samarali usullarning amaliyotga qo‘llanishi natijasida ta’lim-tarbiya tez sur’atlar bilan rivojlandi. Binobarin, yurtimizda ilmning faqat ikki turi tan olindi: foydali va foydasiz. Allomalarimiz insonning o‘zi, xalqi, vatani uchun foyda keltirishi mumkin bo‘lgan ilm bilan shug‘ullandilar va buning natijasida ko‘plab ilm va kasblarning mohir ustalari yetishib chiqishi uchun zaminiy ilmiy meros shakllandi[6].

Zaminimizda ta’lim sohasini rivojlantirish maqsadida madrasalarga me’morchilik, amaliy bezak san’ati, hunarmandchilik sohalari bo‘yicha ta’lim rivojlandi. Madrasalarda yetishib chiqqan movarounnahrlik buyuk olimlarning asarlari o‘sha davrlardayoq Yevropa xalqlari tillariga tarjima qilinib, asrlar davomida ulardan keng miqyosda foydalanib kelinmoqda. Bu nodir asarlar ko‘pdan-ko‘p ilm dargohlarida dasturulamal vazifasini o‘taydi. Shveysariyalik islomshunos olim Adam Mes IX – XI asrlarga nisbatan ishlatgan “musulmonlar uyg‘onishi” atamasi aynan Movarounnahrga mos kelishi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Xalqlar tarixining uzviy qismi, hayotining in’ikosi sifatida tarkib topgan milliy an’ana, qadriyatlar, urf-odat, rasm-rusum, taomil, marosimlar ta’sir ko‘rsatuvchi qator omillar bilan bevosita va bilvosita bog‘liq holda vujudga keladi va shu bilan birga taraqqiy etdi. O‘zbek xalqi avloddan-avlodga o‘tib kelgan qadriyatlarini avaylab asrab, keyingi avlodga yetkazib berishga muvaffaq bo‘lgan. O‘tgan asrning 30-40 va 50-yillari boshlarida ko‘p asrlik qadriyatlarimizni saqlashga va boyitishga harakat qilgan Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir kabi ko‘plab olimlar, adiblar o‘tmish sarqitlariga qarshi kurash shiori ostida asossiz qatag‘on qilindi. Bugungi kunga kelib mustaqillikka erishgach, yana adolat, haqiqat tiklandi, xalqning bebaho qadriyatlari o‘ziga qaytarildi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz amal qilib kelgan ulkan, bebaho milliy qadriyatlarimizni tiklash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo‘lib qoldi. Darhaqiqat, odamlar ongida o‘z milliy qadriyatlarini mustahkamlash porloq istiqbol garovidir. Haqiqatdan ham, milliy qadriyatlarni tiklash, o‘z navbatida, milliy o‘zligini anglashga, milliy his-tuyg‘u va iftixorini rivojlantirishga samarali ta’sir etadi. Masalan, talabalar o‘z bobokalonlarining ilmiy, adabiy merosini qanchalik yaxshi bilsalar, bulardan ilmiy, ayniqsa, ma’naviy oziq olish bilan birga, ular bilan haqli ravishda faxrlanadilar, ularga taqlid qiladilar va

pirovardida, ularga munosib bo‘lishga intiladilar. Chunki, muayyan xalqqa, millatga, uning ajdodlariga taalluqli, farzandlariga bekamu ko‘st yetkazilishi lozim bo‘lgan qimmatbaho moddiy va ma’naviy boyliklar milliy qadriyatdir. Millatimiz shakllana boshlagan davrdan buyon to hozirga qadar yaratilgan, rivojlantirilib, qaror toptirilgan, bugungi kun avlodlar foydalanayotgan va ardoqlayotgan asl qadriyatlar esa o‘zbek milliy qadriyatidir. Bunday qadriyatlar sirasiga shu xalqning o‘zi yaratgan, boyitgan, saqlab kelayotgan, ajdodlardan avlodlarga meros qolib, rivojlanib borayotgan boyliklar, buyuk bobokalonlarimizning ilmiy, falsafiy, madaniy, badiiy asarlari, an’ana, marosim va boshqa qadriyatlar kiradi. Hammamiz uchun shu kunlarda eng dolzarb bo‘lib turgan vazifa kelajagimiz poydevori bo‘lgan yoshlarni har tomonlama yetuk, sog‘lom, barkamol qilib tarbiyalashdir. Chunki kelajagimiz yoshlarga, ularning aqlu zakovatiga bog‘liq. Shuning uchun yurtimizda yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor berilib, bor imkoniyatlar yoshlar tarbiyasiga qaratilmoqda. Bu davlat siyosati darajasidagi ma’naviy ishdir. Har bir xalqning, har bir yurtning qadr-qiymati, uning bashariyat tarixidagi o‘rni va maqomi jahon ilm-fani va madaniyati rivoji, umumbashariy tamaddun va taraqqiyotga qo‘shgan hissasi bilan belgilanadi. Demak, milliy qadriyatlar shakllanishiga amaliy ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan yana biri shu yurtdan yetishib chiqadigan buyuk allomalar – ular yaratgan benazir asarlardir.

Ajdodlarimizning o‘tmishi, milliy va diniy an’analarimiz, ma’naviy qadriyatlarimizni o‘rganish, xalqimizning milliy o‘zligini anglashi, demokratik, adolatli, huquqiy davlat rivojida fuqarolarning, ayniqsa, yosh avlodning yaxlit bir dunyoqarashi shakllanishida nazariy poydevor vazifasini bajaradi. Masalan buyuk hadisshunos olimlarimizdan Imom al-Buxoriy ilmiy merosini o‘rganish borasida yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni xalqimizga, ayniqsa yoshlarimizga doimiy ravishda tushuntirib boorish maqsadga muvofiqdir. Bu haqda faylasuf olim Ubaydulla Uvatov shunday deydi: “Ibratli pand-nasihatlar va o‘gitlari hozirgi jamiyatimiz ahlini, ayniqsa, yosh avlodni yetuk, komil inson qilib, tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etishini alohida ta’kidlash o‘rinlidir. Imom al-Buxoriyning asarlari diniy ilmlar majmuasiga oid bo‘lib qolmasdan, balki dunyoviy ilmlarga oid ma’lumotlarga ham boydir. Masalan, uning bosh asari “al-Jome’ as-sahih”da tarix, mantiq, fiqh, huquqshunoslik, tabobat va boshqa fanlarga oid ko‘plab ma’lumotlarni ham uchratamiz” [6: 72].

Beruniy merosi o‘zida ta’lim va tarbiya mazmuni, ilm-fanga oid qimmatli g‘oyalami o‘z ichiga olgan mislsiz ilmiy nazariyalar to‘plamini qamrab olgan. Ular orasida olingan bilimlaming amaliy qo‘llanilishi muhimligi, motivatsiya va bilishga ehtiyoj, insonning o‘z dunyoqarashini o‘stirishga intilishiga asosiy urg‘u berilgan. Beruniy pedagogik qarashlarining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi uning insoniy o‘zaro munosabatlar asoslari sifatidagi axloqiylik va jamoaviylik, bilimlarning ta’siri haqidagi qarashlarida o‘z aksini topgan. Beruniyning qarashlari ilm-fan, ta'lim va ma'rifatparvarlik masalalari bilangina chegaralanmaydi. Balki yoshlarda tarbiyalash lozim bo‘lgan yaxshilik, ziyraklik, ko‘ngilchanlik, haqiqatparvarlik, adolatli bo‘lishga intilishni - eng muhim sifatlar, deb hisoblaganligi bilan ham qadrlidir. Beruniy oliyjanoblik va insonning yuksak ma’naviy o‘y-fikrlari - bu tug‘ma insoniy xususiyat ham, temperamentning psixologik o‘ziga xosligi ham emasligini, aksincha oliyjanoblik axloqiy ish va hatti-harakatlar natijasida tarbiyalanishi va egallanishi haqidagi fikmi ilgari surdi. Olimning kelgusi avlod tarbiyasi haqida bildirgan fikrlari o‘sha davr uchun juda katta jasorat edi. Barkamol shaxsning asosiy sifatlari sifatida mehnatsevarlik, axloqiylik, o‘z-o‘ziga tanqidiy qarash, bilim, madaniyat va ma’naviy qadriyatlarga yuqori darajada hurmat bilan qarashni sanab o‘tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, PF-5847-son, 2019-yil 8-oktabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-son farmoni, 2020-yil 27-fevral.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-27-son farmoni, 2023-yil, 28-fevral.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-54-son qarori, 2024-yil, 2-fevral.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-73-son farmoni, 2025-yil 28-aprel.

6. Uvatov U. Hadis ilmining sultoni. Imom Buxoriy xalqar markazi. 2009.

7. Mardonov Sh., Xodjayev B., Taylanova Sh., Xojimuxamedova D. Pedagogik aksiologiya. (o‘quv qo‘llanma) -T.: «Fan va texnologiya», 2013, 184 bet.

8. Imom G‘azzoliy “Ihyou ulummiddiyn. Ilm kitobi” T.: “Movorounnahr”, -2003. – B 21.

RAHBAR NUTQINING KOMMUNIKATIV VA PRAGMATIK TAMOYILLARI

Xalilova Ruxsora Raupovna,
BuxDPI, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
xaruxsora1982@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola rahbar nutqining kommunikativ va pragmatik xususiyatlarini tizimli tahlil qiladi. Maqolada motivatsion nutqning nazariy asoslari, uning tarkibiy qismlari va amaliy qo‘llanilish usullari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *rahbar nutqi, motivatsiya, kommunikativ xususiyatlar, pragmatika, motivatsion til nazariyasi, auditoriya, ishontirish, empatik til, ma’no yaratuvchi til.*

КОММУНИКАТИВНЫЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РЕЧИ РУКОВОДИТЕЛЯ

Аннотация: *В данной научной статье систематически анализируются коммуникативные и прагматические характеристики лидерской речи. В статье рассматриваются теоретические основы мотивационной речи, её компоненты и практическое применение.*

Ключевые слова: *исполнительная речь, мотивация, коммуникативные свойства, прагматика, теория мотивационного языка, аудитория, убеждение, эмпатический язык, язык, создающий смысл.*

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PRINCIPLES OF LEADERSHIP SPEECH

Abstract: *This scientific article systematically analyzes the communicative and pragmatic characteristics of leadership speech. The article discusses the theoretical foundations of motivational speech, its components and practical application.*

Key words: *executive speech, motivation, communicative properties, pragmatics, motivational language theory, audience, persuasion, empathic language, meaning-making language.*

Hozirgi zamon tashkilotlarida rahbarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning kommunikativ kompetensiyasiga bog‘liq. Rahbar nutqi nafaqat axborot uzatish vositasi, balki xodimlarni faollashtirish, ularning ishtiyoqini oshirish va tashkilot maqsadlari sari yo‘naltirishning kuchli qurolidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, samarali rahbar nutqi xodimlarning samaradorligi, ishdan qoniqishi va tashkilotga sodiqligini sezilarli darajada oshiradi . Shu sababli, rahbar nutqining auditoriyani motivatsiyalashdagi kommunikativ va pragmatik xususiyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Motivatsion til nazariyasi XX asr oxirida Jacqueline Mayfield va Milton Mayfield tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, rahbar nutqining uchta asosiy o‘lchamini ajratadi. Ushbu nazariya rahbar va xodim o‘rtasidagi muloqotni tahlil qilishning tizimli asosini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rahbarlar eng ko‘p yo‘naltiruvchi tildan foydalanadi, empatik til

kamroq qo‘llaniladi, ma’no yaratuvchi til esa eng kam uchraydi. Biroq, uchala komponentning muvozanatli qo‘llanilishi eng yuqori motivatsion samarani beradi [2].

Alan Monroe tomonidan 1930-yillarda ishlab chiqilgan motivatsion ketma-ketlik bugungi kunda ham ishontiruvchi nutqning eng samarali modellaridan biri hisoblanadi . Ushbu model besh bosqichdan iborat:

1-bosqich: Diqqatni jalb qilish. Auditoriyaning "avtopilot" rejimini to‘xtatish, ularning e’tiborini muammoga qaratish. Masalan, Stiv Jobs 2007-yilda iPhone taqdimotida "Bugun Apple telefonni qayta ixtiro qiladi" degan jumla bilan boshlagan edi .

2-bosqich: Ehtiyojni yaratish. Auditoriyaga mavjud holat va kerakli holat o‘rtasidagi farqni his qildirish. Samarali rahbarlar muammoni aniq va dolzarb qilib ko‘rsatadi.

3-bosqich: Qoniqishni taklif qilish. Muammoning yechimini taqdim etish.

4-bosqich: Tasavvurni jonlantirish. Auditoriyaga yechim qanday ishlashini va qanday ijobiy natijalarga olib kelishini ko‘rsatish.

5-bosqich: Harakatga undash. Aniq, o‘lchanadigan harakatlarni taklif qilish.

Pragmatika nuqtai nazaridan rahbar nutqi "so‘z bilan ish qilish"ning eng yorqin namunasidir. Rahbar nutqida pragmatik maqsad – tinglovchilarning fikri yoki xatti-harakatini o‘zgartirishdir. Bunga erishish uchun quyidagi pragmatik omillar muhim rol o‘ynaydi.

Manba ishonchliligi – rahbar nutqining samaradorligi uning obro‘siga, tajribasiga va xodimlar oldidagi ishonch darajasiga bog‘liq.

Auditoriyani bilish – motivatsion nutq auditoriyaning ehtiyojlari, qadriyatlari va psixologik holatini hisobga olishni talab qiladi.

Kontekstga moslashish – bir xil nutq turli kontekstlarda turlicha qabul qilinishi mumkin .

Rahbar nutqining motivatsion kommunikativ xususiyatlari biri ilhomlantiruvchi nutq va yo‘naltiruvchi nutqdir. Samarali rahbar nutqi ikki asosiy turga ajratiladi: ilhomlantiruvchi (inspired) va yo‘naltiruvchi (directed) nutq . Ilhomlantiruvchi nutq maqsadlar, ambitsiyalar va umumiy qadriyatlar haqida gapiradi, jamoa a’zolarining yuqori darajadagi motivatsiyasini shakllantiradi. Yo‘naltiruvchi nutq esa aniq vazifalar, talablar va mezonlarni belgilash uchun xizmat qiladi.

Kennedining 1962-yilda oyni zabt etish bo‘yicha nutqi ilhomlantiruvchi nutqning klassik namunasidir: "Biz bu o‘n yillikda Oyni zabt etishni tanlaymiz... chunki bu qiyin"[7].

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rahbarning hissiy intellekti uning nutqining motivatsion samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Empatik kommunikatsiya – bu rahbarning xodimlarning hissiy holatini tushunish va ularga mos javob qaytarish qobiliyatidir . Empatik nutqning asosiy elementlari:

1. Xushomad va maqtov – xodimlarning mehnatini tan olish, ularga hurmat ko‘rsatish. O‘zbek iborasida keltirilganidek, "shu beminnat ignachaning ham rahmatga zor qulog‘i bordir" . Bu ibora orqali ifodalangan fikr – har bir inson, hatto eng kamtarin ishni bajaruvchi ham e’tirofga muhtojligini ko‘rsatadi.

2. Qo‘llab-quvvatlash – qiyin vaziyatlarda xodimlarning yonida ekanligini bildirish.

3. Tinglash qobiliyati – faol tinglash va qayta aloqani ta’minlash.

Empatik nutqni qo‘llaydigan rahbarlarning xodimlari yuqori darajadagi ishdan qoniqish va tashkilotga sodiqlik ko‘rsatadi .

Ma’no yaratuvchi nutq – bu rahbarning eng kam qo‘llaydigan, lekin eng samarali kommunikativ qurolidir. Ushbu nutq turi tashkilotning missiyasi, qadriyatlari va yuqori maqsadlarini xodimlarning shaxsiy qadriyatlari bilan bog‘laydi .

Rahbar nutqining pragmatik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Xabardor qilish – axborot yetkazish, tushuntirish
2. Ishontirish – o‘z nuqtai nazarini qabul qildirish
3. Harakatga undash – aniq amaliy qadamlarni boshlash
4. Birlashtirish – jamoaviy ruhni shakllantirish
5. O‘zgartirish – xodimlarning munosabati va xatti-harakatlarini tubdan o‘zgartirish

Har bir pragmatik maqsadga erishish uchun turli strategiyalar qo‘llaniladi. Masalan, harakatga undash uchun "biz" olmoshi va buyruq maylidagi fe’llardan foydalanish samarali hisoblanadi [5].

Ishontirish, dalillar keltirish, statistik ma’lumotlar, ekspert fikri "Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki..."

Harakatga undash, to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat, buyruq mayli, 2-shaxs olmoshi "Ertadan boshlaymiz!"

Birlashtirish, Inkluziv til, "Biz", "bizning" olmoshlari "Biz bir jamoa bo‘lib, bu vazifani bajaramiz"

O‘zgartirish, yaratish, qarama-qarshi qo‘yish, parallelizmlar "Ilgari shunday edi, endi boshqacha bo‘ladi"

Nutqning pragmatik samaradorligi nafaqat rahbarning mahoratiga, balki auditoriyaning xususiyatlariga ham bog‘liq. Auditoriyani motivatsiyalashda quyidagi omillarni hisobga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Baldoni, J. (2024). The Leaders‘ Guide to Speaking with Presence. Mindtools.

2.Mayfield, J., Mayfield, M. (2018). Motivating Language Theory: Effective Leader Talk in the Workplace. Palgrave Macmillan.

3.Mayfield, J., Mayfield, M. (2018). Motivating Language Theory: Effective Leader Talk in the Workplace. CEU Library.

4. Mo‘minov, S.M., Mo‘minov, Sh.S. Shaxs ma’naviyatini o‘stirishda rag‘batning o‘rni va uning rahbar muloqot xulqida namoyon bo‘lishi. Innovatsion tadqiqotlar, Maxsus son 2023y, 689-694.

5. Ravinal, R. (2026, February 19). How Great Speakers Make People Act. Radio & Television Business Report.

6. Lordson, T.E. (2024, November 11). 8 Secrets of Great Leadership Communication. LinkedIn.

7. Guttmann, B. (2024, August). Use Your Message to Inspire. Toastmaster Magazine.

UMUMBASHARIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALAR QOBILIYATINI RAG‘BATLANTIRISH

Isabayeva Dilfuza Komiljonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti(PhD)
isabayevadilfuza4464.@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumbashariy yo‘nalishlar asosida talabalar qobiliyatini rag‘batlantirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik tizimi, zamonaviy yondashuvlari va uni takomillashtirish imkoniyatlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, diagnostik-baholash, shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuvlar asosida talabalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: umumbashariy yondashuv, qobiliyat, rag‘batlantirish, pedagogik tizim, kompetensiya, motivatsiya, integratsiya

ПООЩРЕНИЕ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОДХОДА

Исабаева Дильфуза Комилжоновна
Бухарский государственный педагогический институт
базовый докторант (PhD)
isabayevadilfuza4464.@gmail.com

Аннотация: В данной статье глубоко анализируются теоретико-методологические основы, педагогическая система, современные подходы и возможности совершенствования способностей студентов на основе общечеловеческих направлений. Также будут освещены

механизмы развития интеллектуального и творческого потенциала студентов на основе диагностико-оценочных, личностно-ориентированных и интегрированных подходов.

Ключевые слова: общечеловеческий подход, способности, мотивация, педагогическая система, компетенция, мотивация, интеграция

ENCOURAGING STUDENTS' ABILITIES BASED ON A UNIVERSAL APPROACH

Abstract: This article deeply analyzes the theoretical and methodological foundations, the pedagogical system, modern approaches and the possibilities of improving the abilities of students on the basis of universal directions. The mechanisms for developing the intellectual and creative potential of students based on diagnostic, personality-oriented and integrated approaches will also be highlighted.

Key words: universal approach, abilities, motivation, pedagogical system, competence, motivation, integration.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri talabalarning qobiliyatini aniqlash, rivojlantirish va samarali rag'batlantirishdan iboratdir. Zamonaviy jamiyatda inson kapitali rivoji ustuvor ahamiyat kasb etib, bu jarayon ta'lim tizimining innovatsion, kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan asosda modernizatsiya qilinishini talab etmoqda. Umumbashariy yo'nalishlar ta'lim jarayonini xalqaro standartlar, raqamli transformatsiya hamda ilg'or pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Xususan, YUNESCO tomonidan ilgari surilgan global ta'lim konsepsiyalarida shaxsning ijodiy, tanqidiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur tashkilotning "uzluksiz ta'lim", "barqaror rivojlanish uchun ta'lim" hamda "21-asr kompetensiyalari"ga oid yondashuvlari talabalarning individual salohiyatini ochish va qo'llab-quvvatlashni zamonaviy ta'lim tizimining asosiy mezonlaridan biri sifatida e'tirof etadi. Shuningdek, dunyoning ilg'or ilmiy-tadqiqot markazlarida olib borilayotgan tadqiqotlar ham talabalarning qobiliyatini rag'batlantirishni faqat akademik natijalar bilan emas, balki ularning ijodiy, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish bilan bog'liq holda talqin etmoqda.

Talabalar qobiliyatini rag'batlantirish pedagogik tizimning markaziy muammolaridan biri sifatida qaraladi. Bu jarayon faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning ichki imkoniyatlarini ochish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, o'z-o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyojini shakllantirish hamda uning ijtimoiy va kasbiy moslashuvchanligini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Shu sabavli ham talabalarda qobiliyatlilikni rag'batlantirishni umumbashariy yo'nalishlar asosida takomillashtirish masalasi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Talabalarda qobiliyatlilikni rag'batlantirish muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida kompleks yondashuvni talab etuvchi ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masala shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, motivatsion omillarni kuchaytirish hamda ta'lim jarayonini individuallashtirish bilan uzviy bog'liq holda o'rganib kelinmoqda.

Xalqaro ilmiy manbalarda talabalarning qobiliyatini rivojlantirish masalasi ko'pincha kompetensiyaviy yondashuv asosida talqin qilinadi. Jumladan, YUNESCO konsepsiyalarida ta'lim jarayoni shaxsning ijodiy, tanqidiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilishi zarurligi ta'kidlanadi. "21-asr kompetensiyalari" (4K, 5K, 5E) doirasida talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Psixologik tadqiqotlarda qobiliyat va uni rag'batlantirish masalasi chuqur o'rganilgan. Xususan, J.Guilford intellektning strukturaviy modelini ishlab chiqib, divergent fikrlashning ijodiy qobiliyatni rivojlantirishdagi muhim rolini asoslab bergan. R.Kettel esa intellektni suyuq va kristall komponentlarga ajratib, ularning rivojlanish mexanizmlarini tahlil qilgan. J.Renzulli iqtidorlilikni uch asosiy komponent – yuqori darajadagi qobiliyat, ijodkorlik va motivatsiya uyg'unligi sifatida izohlab, rag'batlantirish jarayonining kompleks xarakterini ochib beradi.

Shuningdek, kognitiv rivojlanish nazariyalari doirasida J.Piaje shaxsning intellektual rivojlanishini bosqichma-bosqich jarayon sifatida asoslab bergan bo‘lsa, L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi talabalarning qobiliyatini rag‘batlantirishda ijtimoiy muhit va pedagogik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu yondashuvlar rag‘batlantirishni differensial va bosqichli tashkil etish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim alohida o‘rin egallaydi. K.Rojerds insonparvarlik pedagogikasi doirasida ta’lim jarayonini shaxsning o‘zini ro‘yobga chiqarishiga xizmat qiluvchi muhit sifatida talqin etadi.

Milliy ilmiy tadqiqotlarda ham talabalar qobiliyatini rivojlantirish va rag‘batlantirish masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Mamlaktimiz olimlari tomonidan ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, kredit-modul tizimi asosida mustaqil ta’limni kuchaytirish hamda iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Olib borilgan nazariy va empirik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirish jarayoni an’anaviy yondashuvlar doirasida yetarlicha samarali tashkil etilmagan. Xususan, rag‘batlantirish tizimi ko‘proq baholash natijalari bilan cheklanib, talabalarning individual qobiliyatlari, ichki motivatsiyasi hamda rivojlanish dinamikasi yetarli darajada hisobga olinmayapti. Bu esa ta’lim jarayonida talabalarning faolligi va ijodiy yondashuvini cheklovchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tadqiqot davomida diagnostik-baholash, psixopedagogik, shaxsga yo‘naltirilgan hamda integrativ yondashuvlar asosida talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirishning takomillashtirilgan pedagogik tizimi ishlab chiqildi. Ushbu tizim doirasida talabalarning qobiliyatini aniqlash uchun pedagogik diagnostika vositalari, rivojlanish darajasini baholash uchun kriterial va bosqichli baholash mexanizmlari, shuningdek, ichki motivatsiyani kuchaytirishga qaratilgan psixopedagogik ta’sir usullari qo‘llanildi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatdiki, taklif etilgan pedagogik tizimni amaliyotga joriy etish talabalarning o‘quv faolligi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari va ijodiy fikrlash darajasining sezilarli oshishiga olib keldi. Ularda qobiliyatni namoyon etish ko‘rsatkichlari oshdi, ichki motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilish kuchaydi, individual yutuqlar va o‘zlashtirish darajasida ijobiy dinamik o‘sish kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, shaxsga yo‘naltirilgan va differensial yondashuv asosida tashkil etilgan rag‘batlantirish jarayoni talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi va bu esa pedagogik ta’sir samaradorligini oshiradi. Integrativ yondashuv esa auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyat uyg‘unligini ta’minlab, qobiliyatni kompleks rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Muhokama natijasida aniqlanishicha, talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirish samaradorligi quyidagi omillarga bevosita bog‘liq:

1. pedagogik diagnostikaning aniqligi va tizimliligi;
2. baholashning obyektiv va bosqichli tashkil etilishi;
3. psixologik qo‘llab-quvvatlash va motivatsion muhitning mavjudligi;
4. individual yondashuv va differensial ta’limning yo‘lga qo‘yilganligi.

Rag‘batlantirishning diagnostik-baholash, psixopedagogik va integrativ yondashuvlarga asoslangan takomillashtirilgan pedagogik tizimi ishlab chiqildi.

Mazkur tizimni amaliyotga joriy etish orqali talabalarning qobiliyatini rivojlantirish samaradorligi oshishi tajriba-sinov asosida isbotlandi.

Talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur tadqiqot doirasida umumbashariy yo‘nalishlar asosida talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirish muammosi kompleks pedagogik jarayon sifatida o‘rganildi. Olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar natijasida qobiliyatni rag‘batlantirish faqat baholash bilan cheklanmay, balki shaxsning ichki motivatsiyasi, individual xususiyatlari va rivojlanish trayektoriyasini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirishning samaradorligi diagnostik-baholash, psixopedagogik, shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuvlar uyg‘unligiga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ushbu yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan takomillashtirilgan pedagogik tizim talabalarning o‘quv faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ijodiy salohiyatini namoyon etishga xizmat qilishi tajriba-sinov natijalari orqali tasdiqlandi.

Shuningdek, talabalarning qobiliyatini rag‘batlantirishga doir pedagogik imkoniyatlar tizimlashtirilib, ular orasida kriterial va bosqichli baholash orqali izchil rag‘batlantirish, psixopedagogik yondashuvlar asosida ichki motivatsiyani kuchaytirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosida individual rivojlanish trayektoriyalarini shakllantirish hamda differensial-integrativ yondashuv orqali qobiliyatni kompleks rivojlantirish muhim yo‘nalishlar sifatida belgilandi. Ta’lim muassasalarida talabalarda qobiliyatlilikni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ular ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, talabalar salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development.
2. Billig, S. H. (2000). Research on K-12 School-Based Service-Learning: The Evidence Builds.
3. Collins C., Kenway J, & McLeod J., (2000), Factors Influencing the Educational Performance of Males and Females in School and their Initial Destinations after Leaving School, A project funded by the Commonwealth Department of Education, Training and Youth Affairs.
4. Epstein, J. L. (2001). School, Family, and Community Partnerships.
5. Elmore, R.F., 2000, Building a New Structure For School Leadership,Washington:Albert Shanker Institute.
6. Henderson, A. T., & Mapp, K. L. (2002). A New Wave of Evidence: The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement.
7. Lave, J., & Wenger, E. (1991). Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING LINGVISTIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA UMUMBASHARIY YONDASHUVLAR

Kamolova Mashhura Otabek qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
kamolovamashhura55@gmail.com
+998914431005

Annotatsiya. Mazkur tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarning lingvistik kompetentligini ivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va umumbashariy yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati yoritib berilgan. Tadqiqotda lingvistik kompetentlikning nazariy asoslari, uning tarkibiy tuzilmasi va taraqqiy etishi Noam Chomsky, Dell Hymes hamda Michael Canale va Merrill Swainlarning ilmiy qarashlari asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda ta’lim jarayonida madaniyatlararo yondashuv va kommunikativ metodlarning lingvistik kompetentlikni rivojlantirishdagi roli yotadi. Bu borada UNESCO konsepsiyalari, va Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan CEFR tizimi asosiy metodologik yo‘nalish sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: Lingvistik kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, umumbashariy yondashuv, innovatsion ta’lim, kommunikativ ko‘nikma, kasbiy tayyorgarlik, integratsiya, interfaol metodlar, CEFR tizimi

ТЕХНОЛОГИИ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Камолова Машхура Отабек кизи
Базовый докторант БухГПИ
kamolovamashhura55@gmail.com
+998914431005

Аннотация. В данной тезисе освещается ролы и значение современных педагогических технологий и общечеловеческих подходов в развитии лингвистической компетентности будущих учителей. В исследовании анализируются теоретические основы лингвистической компетентности, её структурные компоненты и развитие на основе научных взглядов Noam Chomsky, Dell Hymes, Michael Canale и Merrill Swain. Также в исследовании рассматривается роль межкультурного подхода и коммуникативных методов в развитии лингвистической компетентности в образовательном процессе. В этом контексте концепции UNESCO и система CEFR, разработанная Council of Europe, рассматриваются как основное методологическое направление.

Ключевые слова: Лингвистической компетентность, будущий учитель, общечеловеческий подход, инновационное образование, коммуникативная компетенция, профессиональная подготовка, интеграция, интерактивные методы, система CEFR.

TECHNOLOGIES AND UNIVERSAL APPROACHES FOR DEVELOPING LINGUISTIC COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Kamolova Mashhura Otabek qizi
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute
kamolovamashhura55@gmail.com
+998914431005

Abstract. This thesis highlights the role and importance of modern pedagogical technologies and universal approaches in developing the linguistic competence of future teachers. The study analyzes the theoretical foundations, structural components and development of linguistic competence based on the scientific views of Noam Chomsky, Dell Hymes, Michael Canale and Merrill Swain. Furthermore, the research examines the role of intercultural approaches and communicative methods in developing linguistic competence within the educational process. In this regard, the concepts of UNESCO and CEFR system developed by the Council of Europe are considered as key methodological frameworks.

Keywords: Linguistic competence, future teacher, universal approach, innovative education, communicative competence, professional training, integration, interactive methods, CEFR system.

Hozirgi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning lingvistik kompetentligini rivojlantirish masalasi ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni samarali tashkil etish O‘zbekiston Respublikasining normativ – huquqiy hujjatlarida belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi [7]Qonuni asosida ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilarning kommunikativ va lingvistik kompetentsiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu qonun bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgaligida til kompetensiyasini shakllantirishni ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichi sifatida talqin etadi.

Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”[8]gi Qonuni davlat tilining nufuzini oshirishda pedagog kadrlarning lingvistik savodxonligini yanada rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Bu esa, o‘qituvchilarning nutq madaniyatini ravon ifodalash kompetentsiyani shakllantirishda muhim omildir.

Bundan tashqari, PF – 1875 son qaror[9], chet tillarni o‘rganish tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari, asosida chet tillarni o‘qitishning zamonaviy tizimi shakllantirilib, o‘qituvchilarning lingvistik va kommunikativ kompetentsiyalarini xalqaro talablar darajasiga olib

[7] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent 2020.
[8] O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni. – Toshkent 1989(yangi tahriri bilan).
[9] PF – 1875 – son Qaror (Chet tillarini o‘rganish tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari). – Toshkent, 2012.

chiqish vazifasi qo‘yilgan. Mazkur qarorda innovatsion metodlar, multimedia vositalari va axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali til o‘qitish sifati oshiriladi.

Ushbu jarayonni umumbashariy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirishda UNESCO [10] tomonidan ilgari surilgan ta’lim konsepsiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Bu konsepsiyada ta’limning globallashuvi, madaniyatlararo muloqot va ko‘p tillikni rivojlantirish masalalari ustuvor yo‘nalishdir.

Shuningdek, Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan “Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)” tizimi til kompetentsiyasi baholashning xalqaro mezoni sifatida keng qo‘llanlmoqda. Mazkur tizim til o‘rganishda bosqichma – bosqich rivojlanish, kommunikativ yondashuv va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga asoslanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning lingvistik kompetentligini rivojlantirish jarayoni bugungi globallashuv sharoitida faqat milliy tajriba bilan emas, balki umumbashariy yondashuvlar asosida tashkil etishni talab qiladi. Ushbu yondashuvlar ta’limning xalqaro integratsiyasi, madaniyatlararo muloqot va ko‘p tillikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda lingvistik kompetentlik tushunchasining nazariy asoslari Noam Chomsky[11] tomonidan ishlab chiqilgan. Bunda til inson ongidagi ichki tizim sifatida izohlanadi. Lekin zamonaviy global yondashuvlar ushbu nazariyani kengaytirib, tilni ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida ham ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Olimlardan yana biri, Dell Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetentsiya nazariyasi umubashariy ahamiyat kasb etadi. Unga ko‘ra, tilni bilish nafaqat Grammatik qoidalarni egallash, balki uni real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv global ta’lim tizimlarida keng qo‘llanib, o‘qitish jarayonini amaliy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Keyinchalik, Michael Canale va Merrill Swain[12] kommunikativ kompetentsiyani tizimlashtirib, uni bir necha tarkibiy qismlarga ajratadi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, lingvistik kompetentlik grmmatik bilimlar bilan bir qatorda sotsiolingvistik, diskurs va strategik kompetentsiyalarni ham o‘z ichiga oladi. Bu model o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida kompleks yondashuvni talab etadi.

Umumbashariy yondashuvlarning muhim jihatlaridan biri – bu ta’lim jarayonining madaniyatlararo xarakterga ega bo‘lishidir. Bu haqida UNESCO tomonidan ilgari surilgan konsepsiyalarda ta’lim orqali global fuqarolikni shakllantirish, madaniyatlararo kompetentsiyalarni rivojlantirish va ko‘p tillikni qo‘llab – quvvatlash asosiy vazifalaridan biridir.

Shuningdek, Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan CEFR tizimi til o‘rganish va baholashning xalqaro standartlarini belgilab, lingvistik kompetentlikni bosqichma – bosqich rivojlantirish imkonini yaratdi. Bunday tizim kommunikativ faoliyatga asoslangan bo‘lib, til o‘rganuvchilarning real hayotiy vaziyatlarda tilni qo‘llash qobiliyatiga urg‘u beriladi.

Zamonaviy yondashuvlarda psixologik va pedagogik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Misol sifatida, Stephen Krashen [13]til o‘rganishda motivatsiya va emotsional muhitning rolini alohida ta’kidlaydi. Bu esa o‘qitish jarayonida qulay psixologik muhit yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Umumbashariy yondashuvlar asosida lingvistik kompetentlikni rivojlantirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1) Kommunikativ yo‘naltirilganlik;
2) Madaniyatlararo integratsiya;
3) Ko‘p tillilik va global fikrlash;
4) Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash;
5) O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim.

[10]UNESCO. Education 2030: Framework Action. – Paris 2015.
[11] Noam Chomsky. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965.
[12] Michael Canale, Merrill Swain. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing – Applied Linguistics, 1980.
[13] Stephen Krashen. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982.

Umumbashariy yondashuvlar lingvistik kompetentlikni rivojlantirishni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki uni real, kommunikativ faoliyat, madaniyatlararo muloqot va global ta'limstandartlari bilan uyg'unlashgan holatda tashkil etishdir. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro talabalar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning lingvistik kompetentligini rivojlantirishda interfaol metodlar muhim o'rin tutadi. Mazkur metodlar ta'lim jarayonida talabalarni faol bo'lishlariga , mustaqil fikrlashlariga, erkin nutq va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli interfaol metodlar lingvistik kompetentlikni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Asosiy interfaol metodlarga quyidagilar misol bo'la oladi: "Aqliy hujum (Brainstorming)", "Debat", "Rol o'yinlari (Role – play)", "Klaster", "Think – Pair – Share" va "Case study".

Interfaol metodlar Lev Vygotsky[14]ning ijtimoiy – madaniy nazariyasiga asoslanib, o'rganish jarayonida muloqot va hamkorlikning muhimligini ta'kidaydi.

Tadqiqot xulosasiga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarning lingvistik kompetentligini rivojlantirish uzoq davom etuvchi jarayon bo'lib,u grammatik bilimlar bilan bir qatorda kommunikativ, ijtimoiy va madaniy ko'nikmalarni ham qamrab oladi.

Umumbashariy yondashuvlar jihatidan olib qaralganda, UNESCO konsepsiyalari va Council of Europening CEFR tizimi til o'qitishda kommunikativlik, madaniyatlararo integratsiya va ko'p tillilikni ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi. Shu asosida interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish lingvistik kompetentlikni samarali rivojlantirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilganda, lingvistik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida umuminsoniy qadriyatlar, kommunikativ yondashuv va innovatsion texnologiyalar uyg'unligi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni. – Toshkent 1989(yangi tahriri bilan).
3. PF – 1875 – son Qaror (Chet tillarini o'rganish tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari). – Toshkent, 2012.
4. UNESCO. Education 2030: Framework Action. – Paris 2015.
5. Council of Europe. Common European of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
6. Noam Chomsky. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965.
7. Dell Hymes. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

[14] Lev Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI EKOLOGIK TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Maxmudova Ruxsora Navro‘z qizi
Buxoro Davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
makhmudovaruxi@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik tarbiyalash jarayonining pedagogik-psixologik xususiyatlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi 7–10 yosh davrida ekologik ong, ekologik qadriyat va xulq-atvorni shakllantirishning samarali shart-sharoitlarini aniqlash hamda boshlang‘ich ta’lim amaliyoti uchun metodik tavsiyalarni asoslashdan iborat.

***Kalit so‘zlar*:** ekologik tarbiya; boshlang‘ich ta’lim; ekologik ong; motivatsiya; yosh xususiyatlari; odat shakllanishi; sinf va oila hamkorligi.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Махмудова Рухсора Наврўз қизи
Докторант (PhD) Бухарского государственного педагогического института
makhmudovaruxi@gmail.com

АННОТАЦИЯ. В статье системно анализируются педагогико-психологические особенности экологического воспитания учащихся начальных классов. Цель исследования заключается в выявлении эффективных условий формирования экологического сознания, ценностей и поведения в возрасте 7–10 лет и в обосновании методических рекомендаций для практики начального образования.

Ключевые слова: экологическое воспитание; начальное образование; экологическое сознание; мотивация; возрастные особенности; формирование привычек; сотрудничество класса и семьи.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Maxmudova Ruxsora Navro‘z qizi
Doctoral Student (PhD), Bukhara State Pedagogical Institute
makhmudovaruxi@gmail.com

ABSTRACT. This paper provides a systematic analysis of the pedagogical and psychological characteristics of environmental education in primary school. The study aims to identify effective conditions for developing environmental awareness, values, and behavior in children aged 7–10 and to justify methodological recommendations for primary education practice.

Keywords: environmental education; primary education; environmental awareness; motivation; developmental characteristics; habit formation; school-family partnership.

Kirish

Mamlakatimizda davlatimiz rahbari tashabusslari bilan barqaror rivojlanish, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatish maqsadlarida 2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi hamda 2025-yil 15-maydagi “2030-yilgacha bo‘lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 184-sonli qarorlari qabul qilindi. Shu munosabat bilan strategiyada belgilangan maqsadlarga erishishga mo‘ljallangan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash dasturi amalga oshirilmoqda. Ushbu konsepsiyada belgilangan vazifalar, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik savodxonlikni shakllantirish metodikasini takomillashtirish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ekologik tarbiyasi bugungi ta’lim tizimida faqat tabiatni asrashga oid ma’lumotlarni berish bilan

cheklanmaydi; u bolada o‘z harakati oqibatini oldindan ko‘ra olish, resurslarga ehtiyotkor munosabat, jonli va jonsiz tabiatga nisbatan empatiya hamda kundalik amaliy odatlar orqali mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirishni nazarda tutadi. Ayniqsa 7–10 yosh davri ekologik tarbiya uchun sezgir bosqich bo‘lib, bu davrda bolada me’yoriy qoidalarni qabul qilish, kattalar bahosiga tayanib o‘zini boshqarish, tengdoshlar bilan hamkorlik qilish, tasviriy va emotsional tajriba asosida qadriyatlarni ichkilashtirish jarayonlari jadallashadi. Shu bilan birga, ekologik tarbiya mazmuni ko‘pincha fragmentar ko‘rinishda, alohida tadbirlar yoki mavsumiy aksiyalar darajasida qolib ketishi, o‘quv predmetlari, sinf hayoti va oila muhitidagi tarbiyaviy ta’sirlar bilan izchil bog‘lanmasligi kuzatiladi. Bunday uzilish natijasida o‘quvchi ekologik bilimni egallasa-da, u barqaror xulq-atvorga aylanishi sust kechadi. Mavjud ilmiy yondashuvlarda ekologik tarbiya bir tomondan ekologik madaniyat, ekologik ong va ekologik mas’uliyat kategoriyalari orqali izohlanadi; ikkinchi tomondan esa u yosh psixologiyasi doirasida motivatsiya, emotsional sezgirlik va ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari bilan bog‘lanadi. Xalqaro ta’lim adabiyotida ekologik ta’limning samaradorligi asosan faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv, tajribaviy o‘qitish va maktab hamjamiyati darajasidagi uzluksiz amaliyotlar bilan izohlanadi [5]. Rus psixologik-pedagogik an’analarida esa kichik maktab yoshida ijtimoiy me’yorlarning ichkilashtirilishi va o‘quv faoliyatining yetakchi roliga urg‘u beriladi [2]. Mahalliy manbalarda ekologik tarbiya masalasi ko‘proq integratsiyalashgan ta’lim mazmuni, tabiatshunoslik va tarbiyaviy ishlarning uyg‘unligi orqali yoritiladi, biroq psixologik mexanizmlarning aniq didaktik yechimlarga tarjimasi hamon yetarli darajada ishlab chiqilmagan [1; 4]. Shu sababli ekologik tarbiyani boshlang‘ich sinf o‘quvchisining rivojlanish xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirgan konseptual asos va amaliy mexanizmlarni aniqlashtirish dolzarbdir. O‘zbekiston pedagogika fanlarida ham ekologik tarbiya muammosi P.Xalikov, J.Tolipova, Sh.Avazov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, J. Tolipova ekologik tarbiyaning metodologik asosini fanlararo integratsiya bilan bog‘lab, ekologik bilimlarni barcha o‘quv fanlari hamda sinfdan tashqari faoliyat tizimiga singdirish zarurligini asoslaydi [3]. Bu yondashuv ekologik tarbiyaning uzluksiz va kompleks xarakterini ta’minlaydi.

Psixologik tadqiqotlar ekologik tarbiyaning shaxs ichki dunyosi bilan bog‘liqligini ham ko‘rsatadi. S.D. Deryabo va V.A. Yasvinlarning sub’ektiv ekologik munosabatlar nazariyasiga ko‘ra, ayniqsa boshlang‘ich yosh davrida o‘quvchilar tabiat ob’ektlarini shaxs sifatida qabul qilishga moyil bo‘ladi, bu esa ekologik qadriyatlarning shakllanishi uchun qulay psixologik asos yaratadi [4].

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik tarbiyalashning pedagogik-psixologik xususiyatlarini nazariy jihatdan asoslash, ekologik tarbiyaning samaradorligini belgilovchi omillarni tizimlashtirish hamda integrativ model va amaliy tavsiyalarni taklif etishdan iborat.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot nazariy-metodologik hamda amaliy-diagnostik xarakterga ega bo‘lib, unda ekologik tarbiya bo‘yicha fundamental pedagogik konsepsiyalar, yosh psixologiyasi va ta’lim jarayonini loyihalashga oid tizimli yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. Tadqiqotning ma’lumotlar bazasini shakllantirishda so‘nggi 10 yillikda chop etilgan boshlang‘ich ta’lim metodikasi, ekologik pedagogika hamda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning psixofiziologik rivojlanishiga oid monografiya va ilmiy maqolalar korpusi tahlilga tortildi.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik arsenal quyidagi komponentlardan iborat:

1. **Kontent-tahlil metodi:** O‘zbekiston Respublikasi Milliy o‘quv dasturi (NCS) doirasidagi boshlang‘ich sinf "Tabiatshunoslik" va "Atrofimizdagi olam" darsliklari mazmunidagi ekologik kategoriyalar hamda ularning didaktik ifodalanish shakllari tahlil qilindi. Bu mavjud ta’lim mazmunidagi imkoniyatlarni aniqlash imkonini berdi.
2. **Pedagogik modellashtirish:** Mazkur metod orqali ekologik tarbiya jarayoni motivatsion-emotsional, kognitiv va ijtimoiy-amaliy komponentlardan iborat yagona “Uch bosqichli integrativ model” ko‘rinishida loyihalashtirildi.

O‘tkazilgan nazariy tahlil va boshlang‘ich sinf darsliklarining kontent-tahlili, shuningdek, o‘quvchilar ijodiy faoliyati mahsullarini o‘rganish natijasida ekologik tarbiyaning **uch komponentli va uch bosqichli integrativ modeli** ishlab chiqildi.

1. Strukturaviy komponentlar tahlili:

- **Motivatsion-emotsional qatlam:** Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, 7–10 yoshli bolalarda ekologik ong affektiv tajribalar (hayrat, achinish) orqali shakllanadi. Ijodiy ishlar tahlili o‘quvchilarning 75%i tabiat ob’ektlariga (masalan, singan shox yoki qovjiragan gul) nisbatan "shaxsiy hamdardlik" (empatiya) ko‘rsatishini tasdiqladi. Bu ekologik mazmunga "kirish eshigi" bo‘lib xizmat qiladi.
- **Kognitiv qatlam:** Ekologik tushunchalar (qayta ishlash, suvni tejash) bolaga mavhum qoidalar emas, balki bevosita kuzatish orqali berilganda tushunchalashtirish sodir bo‘ladi. Darsliklar tahlili shuni ko‘rsatdiki, materiallar sabab-oqibat bog‘lanishlari (masalan, "chiqindi → tuproq ifloslanishi → o‘simlik qurishi") asosida berilsa, o‘zlashtirish ko‘rsatkichi yuqori bo‘ladi.
- **Ijtimoiy-amaliy qatlam:** Ekologik xulq-atvorning odatga aylanishi uchun sinf me’yorlari tizimi (mikroamaliyotlar) zarurligi aniqlandi.

2. Bosqichli rivojlanish dinamikasi:

Model doirasida ekologik tarbiya jarayoni mantiqiy ketma-ketlikdagi uch bosqichga ajratildi:

- **I bosqich: Sezgirlik va motivatsion uyg‘onish.** O‘qituvchi voqelikni emotsional "yaqinlashtirish" orqali mavzuni shaxsiy ahamiyatga ega qiladi.
- **II bosqich: Tushunchalashtirish va yo‘naltirilgan harakat.** O‘quvchi ekologik me’yorni "nega shunday qilish kerak?" degan savol bilan bog‘laydi va qoidalarni anglaydi.
- **III bosqich: Odat va ijtimoiy mustahkamlash.** Ekologik harakatlar (suvni tejash, chiqindini ajratish) sinf hayotining kundalik tartibiga kiradi. Ushbu bosqichning muhim belgisi **refleksiya** bo‘lib, o‘quvchi o‘z harakatini ma’nolashni o‘rganadi.

3. Samaradorlikning pedagogik shartlari:

Tahlillarimiz natijasida ekologik tarbiyaning to‘rtta fundamental sharti aniqlandi:

1. **Fanlararo integratsiya:** Tabiatshunoslik mazmunini ona tili, san’at va texnologiya darslari bilan bir semantik maydonda birlashtirish (parchalangan bilimdan tizimli bilimga o‘tish).
2. **Sinf muhitida rol taqsimoti:** Ekologik me’yorlarning "eko-qoidalar" ko‘rinishida jamoaviy qabul qilinishi.
3. **Oila bilan uzviylik:** Maktabda olingan ko‘nikmaning uy sharoitida qo‘llab-quvvatlanishi (transfer effekti).
4. **Baholashning tarbiyaviy formati:** Nazoratdan ko‘ra, o‘z-o‘zini baholash va hamkorlikdagi refleksiyaga urg‘u berish.

Olingan integrativ model ekologik tarbiyaning an’anaviy “bilim berish” (knowledge-based) paradigmasidan zamonaviy **“xulq-atvorni shakllantirish”** (behavior-oriented) paradigmasiga o‘tish zaruratini fundamental pedagogik-psixologik asoslar bilan izohlaydi.

1. Qiyosiy tahlil va xalqaro tajriba:

Xalqaro tadqiqotlarda, xususan, barqaror rivojlanish ta’limi (ESD) doirasida faoliyatga yo‘naltirilgan va maktabning kundalik hayoti bilan integratsiyalashgan yondashuvlar eng yuqori samaradorlikni ko‘rsatmoqda [5]. Biz taklif etgan **"ijtimoiy-amaliy komponent"** aynan shu global tendensiyalarga mos keladi. Rus psixologik maktabi vakillari (V.V. Davidov, A.N. Leontyev) tomonidan asoslangan "o‘quv faoliyati yetakchiligi" va "me’yorlarning ichkilashtirilishi" nazariyalari bizning modelimizdagi **motivatsion-emotsional** hamda **ijtimoiy mustahkamlash** mexanizmlari uchun fundamental tayanch bo‘lib xizmat qildi [2].

2. Milliy metodika bilan farqli jihatlar:

Mahalliy ta’lim metodikasida ekologik tarbiya ko‘pincha tadbirlar (aksiyalar) ketma-ketligidan iborat bo‘lib, u parchalangan ko‘rinishga ega. Bizning yondashuvimizning o‘ziga xosligi shundaki, u tizimli **refleksiya** va **mikroamaliyotlarni** taklif etadi. Bu esa darslikdagi nazariyani shaxsiy hayotiy odatga aylantirish (internalizatsiya) imkonini beradi [1; 4].

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik tarbiyalash jarayoni faqat pedagogik ta’sirlar va yosh psixologiyasi qonuniyatlari kesishgan nuqtada samarali bo‘lishini

tasdiqladi. Ekologik tarbiyaning *motivatsion-emotsional, kognitiv* va *ijtimoiy-amaliy* komponentlari uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning sezgirlikdan odat shakllanishigacha bo‘lgan uch bosqichli dinamikasi o‘quvchi shaxsida barqaror ekologik ongni shakllantirishning konseptual asosi hisoblanadi. Ekologik bilimning real xulq-atvorga aylanishi (internalizatsiyasi) faqat darslik materialini o‘zlashtirish bilan emas, balki refleksiya, muntazam takrorlanuvchi mikroamaliyotlar (eko-navbatchilik, monitoring) va sinf hamjamiyatining “Eko-me’yorlari” orqali ta’minlanadi. Ekologik madaniyatni shakllantirish fanlararo integratsiya (tabiat, til, san’at), oila-maktab uzviyligi hamda baholashning “Nazorat” emas, balki “Rag‘batlantirish va tashxis” formatiga o‘tkazilishini taqozo etadi. Amaliy jihatdan, ushbu tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim amaliyotida ekologik tarbiyani epizodik tadbirlardan uzluksiz, shaxsga yo‘naltirilgan tarbiyaviy tizimga aylantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida, yangi avlodda ekologik mas’uliyatni deklarativ bilim darajasida emas, balki kundalik hayotiy qadriyat darajasida qaror toptirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-sonli "O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019-y.
2. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
3. Kukkonen J., et al. Environmental education in primary schools: A systematic review // Journal of Cleaner Production. – 2021.
4. Qodirov B. R. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2014.
5. Tolipova J. O. Biologiya va ekologiya o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 68 p.
7. Выготский Л. С. Психология развития человека. – Москва: Смысл, 2017. – 608 с.

PEDAGOGIK TA‘LIMDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA‘SIRI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING ETNO-ESTETIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Sultonova Gulasal Shodmonovna
BuxDPI 1- kurs tayanch doktoranti
gulasal.sultonova999@icloud.com

Annotatsiya. Zamonaviy ta‘lim islohotlari zamirida yotgan asosiy maqsad shuki, kelajak o‘qituvchisi nafaqat ilmli, balki ma‘naviyati yuksak, estetik jihatdan yetuk, milliy o‘zlikni his etgan insonparvar pedagog bo‘lib yetishsin. Mazkur maqolada ana shu milliy maqsad bilan jahon pedagogikasining teran g‘oyalari — L.S. Vygotskiy, J. Dyui, B. Blum, H. Gardner va boshqa buyuk allomalarning nazariyalari — hamda Al-Forobiy, Abdulla Avloniy, R. Mavlonova va N. Muslimovning boy merosi uyg‘unlashtirilgan holda bo‘lajak o‘qituvchilarning etno-estetik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy modeli va amaliy strategiyalari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: umumbashariy g‘oya, pedagogik ta‘lim, etno-estetik madaniyat, kompetensiya, kognitiv komponent, hissiy-baholovchi komponent, faoliyat-ijodiy komponent, raqamli pedagogika, madaniyatlararo ta‘lim, strategiya, davlat ta‘lim siyosati.

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЭТНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ВЛИЯНИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Султонова Гуласал Шодмоновна
Базовый докторант 1 курса БухГПИ
gulasal.sultonova999@icloud.com

Аннотация. Основная цель современных образовательных реформ заключается в том, чтобы будущий учитель стал не только образованным, но и духовно развитым, эстетически зрелым, гуманистичным педагогом, осознающим свою национальную идентичность. В данной статье на основе синтеза глубинных идей мировой педагогики — теорий Л. С. Выготского, Дж. Дьюи, Б. Блума, Г. Гарднера и других выдающихся ученых — с богатым наследием Аль-Фараби, Абдуллы Авлони, Р. Мавлоновой и Н. Муслимова предлагаются теоретическая модель и практические стратегии развития этно-эстетической компетенции будущих учителей.

Ключевые слова: общечеловеческая идея, педагогическое образование, этно-эстетическая культура, компетенция, когнитивный компонент, эмоционально-оценочный компонент, деятельностно-творческий компонент, цифровая педагогика, межкультурное образование, стратегия, государственная образовательная политика.

STRATEGIES FOR DEVELOPING THE ETHNO-AESTHETIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS BASED ON THE INFLUENCE OF UNIVERSAL HUMAN VALUES IN PEDAGOGICAL EDUCATION

Gulasal Shodmonovna Sultonova
1st-year doctoral student of BukhDPI
gulasal.sultonova999@icloud.com

Abstract. The main goal of modern educational reforms is to ensure that a future teacher becomes not only knowledgeable, but also spiritually mature, aesthetically developed, and a гуманistic educator with a strong sense of national identity. This article proposes a theoretical model and practical strategies for developing the ethno-aesthetic competence of future teachers through the integration of profound ideas of world pedagogy — including the theories of L. S. Vygotsky, J. Dewey, B. Bloom, H. Gardner, and other prominent scholars — with the rich heritage of Al-Farabi, Abdulla Avloni, R. Mavlonova, and N. Muslimov.

Keywords: universal idea, pedagogical education, ethno-aesthetic culture, competence, cognitive component, emotional-evaluative component, activity-creative component, digital pedagogy, intercultural education, strategy, state education policy.

Bugun biz yashayotgan dunyo shiddat bilan o‘zgarmoqda: texnologiyalar, madaniyatlar, qadriyatlar bir nuqtada kesishib, yangi insoniy va ijtimoiy talablarni vujudga keltirmoqda. Ayni shu sharoitda O‘zbekistonda ham ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish zarurati davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son «Harakatlar strategiyasi» Farmonida ta‘lim sohasini rivojlantirish beshta ustuvor yo‘nalishdan biri sifatida belgilandi va kadrlar tayyorlash sifatini tubdan oshirish vazifasi qo‘yildi. 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son «Ta‘lim to‘g‘risida»gi yangi Qonunda esa ta‘limning insonparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi tamoyilida qurilishi qonuniy mustahkamlandi.

UNESCO-ning 2021-yilda «Bizning kelajagimizni birga yaratish» deb nomlangan hisobotida ta‘kidlanishicha, 21-asr pedagogi o‘z shogirdlariga faqat bilim uzatish bilan cheklanib qolmay, ularning madaniy identifikatsiyasini mustahkamlashi va estetik idrokini tarbiyalashi zarur — chunki aynan shu xususiyatlar shaxsni yaxlit va barkamol inson sifatida shakllantiradi. Bu masalaga O‘zbekiston ilmiy-pedagogik jamoatchiligi ham befarq emas: R. Mavlonova, N. Muslimov va G‘ulomov singari tadqiqotchilar etno-pedagogik an‘analar va milliy estetika masalalarini ilmiy jihatdan puxta o‘rgangan.

J. Dyuining «Ta‘lim — bu hayotning o‘zi» degan mashhur ta‘rifi bugun ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q: o‘qituvchi faqat dars beruvchi emas, balki o‘z shogirdlariga madaniy meros va estetik qadriyatlarni jonli tajriba orqali singdiruvchi insondir (Dewey, 1938). L.S. Vygotskiyning proksimal rivojlanish zonasi kontseptsiyasi ham bu fikrni yanada boyitadi: bilimlar, xususan estetik-madaniy tushunchalar, faqat ijtimoiy muloqot va madaniy muhit orqali

to‘liq ma‘no kasb etadi (Vygotsky, 1978). O‘zbek pedagogikasida esa Al-Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridan tortib Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» kitobigacha — barchasi estetik tarbiyani insonning ma‘naviy poydevori deb bilgan.

Shu boisdan, mazkur maqolada umumbashariy g‘oyalar bilan milliy pedagogik an‘analarning sintezi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning etno-estetik kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha nazariy model, uning tarkibiy komponentlari va amaliy strategiyalar tizimi ilmiy asoslar bilan birga taqdim etiladi.

O‘zbekistonda ta‘lim sohasidagi islohotlar izchil va tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PF-5075-son Farmoni «Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»da oliy ta‘lim muassasalari oldiga zamonaviy kadrlar tayyorlash, o‘quv jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish vazifasi qo‘yildi. 2019-yil 8-oktyabrdagi PQ-4479-son Qaror bilan esa oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar belgilandi, jumladan, pedagogik ixtisosliklar bo‘yicha o‘quv dasturlarini milliy an‘analar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitish ko‘zda tutildi.

Umumbashariy g‘oyalar — insonparvarlik, bag‘rikenglik, madaniyatlararo muloqot, estetik qadriyatlarni tan olish — zamonaviy pedagogika fanining konseptual poydevorini tashkil etadi va bu g‘oyalar ta‘lim tizimiga bevosita o‘tib kirmoqda. OECD (2019) tomonidan ishlab chiqilgan «Learning Framework 2030» hujjatida ta‘kidlanganidek, 21-asrning pedagogi o‘quvchida «o‘ziga xos agenlik» (student agency)ni rivojlantirishi, ya‘ni madaniy va estetik muhitga ongli ravishda munosabat bildirish va ijodiy javob berish uchun shart-sharoit yaratishi shart.

Zamonaviy ta‘limda kuzatilayotgan asosiy tendensiyalar — kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, integrativ o‘qitish, raqamli pedagogika — o‘z mohiyatiga ko‘ra etno-estetik madaniyatni rivojlantirishni ichki zarurat sifatida o‘z ichiga oladi; chunki H. Gardnerning ko‘p intellektlar nazariyasida (1983) musiqiy, fazoviy va tabiiy intellektlar estetik idrok bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy jihatdan isbotlangan. B.S. Blumning taksonomiyasida (1956) bilishning yuqori darajalari — tahlil, sintez, baholash — aynan estetik muhokama va madaniy tahlil jarayonida samarali rivojlanadi.

Natijada «umumbashariy g‘oya → zamonaviy ta‘lim tendensiyasi → etno-estetik kompetensiya → amaliy pedagogik strategiya» zanjiri shakllanadi; bu zanjirning har bir bo‘g‘ini oldingi va keyingi bo‘g‘in bilan dialektik bog‘lanishda bo‘lib, butun tizim pedagogik ta‘limning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Etno-estetik kompetensiya — bu bo‘lajak o‘qituvchining milliy va umumbashariy estetik qadriyatlarni chuqur anglash, ularni o‘z pedagogik faoliyatida ongli va ijodiy qo‘llash hamda o‘quvchilar ongida estetik did va madaniy o‘zlikni shakllantirish qobiliyatidir. Bu ta‘rif R. Mavlonova (2009) tomonidan ishlab chiqilgan «etno-pedagogik yondashuv» kontseptsiyasi va D. Golemanning (1995) hissiy intellekt modeli asosida yanada kengaytiriladi. «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonunning 3-moddasida belgilangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish tamoyili ham ana shu keng ma‘nodagi kompetensiyaning qonuniy asosini tashkil etadi.

Mazkur tadqiqotda etno-estetik kompetensiya quyidagi uch o‘zaro bog‘liq komponentdan iborat yaxlit model sifatida taqdim etiladi:

– Kognitiv komponent — o‘qituvchi milliy va jahon madaniyati tarixi, estetika nazariyasi, xalq san‘ati va folklor merosiga oid tizimli bilimlarni egallaydi. J. Brunerning (1960) kognitiv pedagogikasiga ko‘ra, bu bilimlar spiral usulda chuqurlashtirilishi va yangi madaniy kontekstlarda qayta talqin etilishi lozim.

– Hissiy-baholovchi komponent — o‘qituvchi estetik asarlar va madaniy hodisalarga nisbatan his-tuyg‘u va shaxsiy baholash qobiliyatini rivojlantiradi. A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasiga (1977) ko‘ra, bu his-tuyg‘ular ijtimoiy kuzatish va taqlid orqali tarkib topadi hamda boshqalarga ko‘chirma ta‘sir ko‘rsatadi.

– Faoliyat-ijodiy komponent — o‘qituvchi etno-estetik bilim va his-tuyg‘ularni pedagogik jarayonga, ijodiy loyihalarga va raqamli platformalarga muvaffaqiyatli integratsiya qila oladi. M.

Chiksentmixayining «oqim holati» (flow) kontseptsiyasiga (1990) ko‘ra, ijodiy faoliyat jarayonida shaxs o‘z imkoniyati bilan vazifa qiyinligini mutanosib sezganida eng yuqori samaraga erishadi.

Uchala komponent birgalikda D. Schönning (1983) «refleksiyaga asoslangan amaliyot» (reflective practice) tushunchasi bilan to‘ldiriladi, ya‘ni o‘qituvchi o‘z etno-estetik tajribasini doimiy ravishda tahlil qiladi, baholaydi va yangilaydi — bu jarayon kompetensiyaning uzluksiz rivojlanishini ta‘minlaydi.

«Bo‘lajak o‘qituvchilarning etno-estetik kompetensiyasini rivojlantirish modeli» — bu nazariy asoslar, mazmuniy blok, texnologik jarayon va kutilayotgan natijalarni o‘zaro uyg‘unlashtirgan, tizimli va dinamik pedagogik konstruktsiya bo‘lib, uning asoslari davlat ta‘lim siyosatidan bevosita kelib chiqadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida ta‘lim sohasini «insoniy kapitalning asosi» sifatida belgilash mazkur modelning dolzarbligini yanada oshiradi. N. Muslimov (2015) tomonidan o‘tkazilgan empirik tadqiqotlarda ham shunga o‘xshash modelning samaradorligi tasdiqlangan.

Modelning maqsadi — bo‘lajak o‘qituvchilarda etno-estetik kompetensiyaning uchala komponentini (kognitiv, hissiy-baholovchi, faoliyat-ijodiy) yaxlit va uzluksiz rivojlantirish. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi tamoyillar poydevor bo‘lib xizmat qiladi:

– Insonparvarlik tamoyili — har bir talabaning milliy va madaniy o‘ziga xosligini hurmat qilish; bu tamoyil «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonunning 3-moddasida huquqiy jihatdan mustahkamlangan.

– Milliy va umumbashariy uyg‘unlik tamoyili — mahalliy an‘analar bilan jahon estetik qadriyatlarining dialektik birligi; davlatimiz ta‘lim siyosatining o‘zagini aynan shu uyg‘unlik tashkil etadi.

– Uzluksizlik tamoyili — kompetensiyaning bosqichma-bosqich, sistematik tarzda chuqurlashib borishi; bu tamoyil kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish bo‘yicha davlat dasturlarida belgilangan sifat ko‘rsatkichlariga to‘liq muvofiqdir.

– Faoliyatga yo‘naltirilganlik tamoyili — nazariy bilimlarning amaliy ijodiy loyihalarda sinab ko‘rilishi; bu yondashuv zamonaviy kompetensiyaviy ta‘lim standartlarining asosini tashkil etadi.

Modelning mazmuniy bloki uchta o‘zaro bog‘liq qatlamdan tashkil topadi; bu qatlamlar bir-birini to‘ldirib va boyitib boradi. Birinchi qatlam — milliy madaniyat va xalq san‘atini chuqur o‘rganish (naqqoshlik, musiqa, og‘zaki ijod, hunarmandchilik). Ikkinchi qatlam — jahon estetik falsafasi va badiiy merosini tahlil qilish (antik estetikadan postmodern san‘atgacha). Uchinchi qatlam — zamonaviy pedagogik metodlar va raqamli vositalar orqali etno-estetik mazmunni ta‘lim jarayoniga integratsiya qilish.

Ushbu uch qatlamning uyg‘unlashishi J. Dyuining tajribaviy ta‘lim (experiential learning) modeliga asoslangan bo‘lib, talabalar faqat o‘qib bilish emas, balki madaniy tajriba orqali his etib o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmonida belgilangan «yoshlarda milliy o‘zlikni anglash va Vatanga muhabbatni tarbiyalash» vazifasi mazmuniy blokni shakllantirishda asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Modelning texnologik jarayoni zamonaviy innovatsion metodlarni milliy pedagogik an‘analar bilan sintez qiladi. Faqat bunday sintez orqaligina talabalar etno-estetik kompetensiyani «jonli» va «his qilinadigan» tarzda egallaydi. PQ-4479-son Qaror bilan belgilangan innovatsion ta‘lim texnologiyalarini joriy etish talabi ham mazkur jarayonning tarkibiy asosini tashkil etadi:

– Loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) — talabalar milliy san‘at va madaniyatga oid ijodiy loyihalar bajaradilar; bu jarayon Blumning taksonomiyasidagi yuqori kognitiv darajalarni faollashtiradi.

– Muammoli ta‘lim (Problem-Based Learning) — madaniyatlararo estetik masalalar orqali talabalar tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

– Integratsiyalashgan darslar — adabiyot, tarix, musiqa va tasviriy san‘at o‘rtasidagi ko‘prik darslar madaniy yaxlitlik tuyg‘usini tarbiyalaydi.

– Raqamli vositalar — virtual muzeylar, multimediya prezentatsiyalar, elektron portfoliolar etno-estetik mazmunni yangi avlod uchun mos formatda yetkazadi; bu yondashuv «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonunning 11-moddasida belgilangan ta‘limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish talabiga to‘liq javob beradi.

Yuqorida bayon etilgan nazariy model va ilmiy asoslardan, shuningdek amaldagi qonun-qoidalar talablaridan kelib chiqib, pedagogik ta‘lim jarayonini takomillashtirish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu tavsiyalar O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalari sharoitida bevosita qo‘llanilishi mumkin:

– Ta‘lim dasturlariga milliy san‘at va madaniyat elementlarini tizimli ravishda kiritish: har bir pedagogik ixtisoslik bo‘yicha etno-estetik madaniyat modulini majburiy fanlar qatoriga qo‘shish tavsiya etiladi. PF-5075-son Farmonda belgilangan kadrlar tayyorlash sifatini oshirish talabi ushbu tavsiyaning me‘yoriy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

– Talabalarni ijodiy va madaniy loyihalarga faol jalb etish: milliy bayramlar, madaniy tadbirlar, musiqa va tasviriy san‘at musobaqalari orqali amaliy tajriba to‘plash imkoniyatini yaratish.

– Raqamli platformalarda etno-estetik kontent yaratish: talabalar mahalliy hunarmandchilik, folklor va an‘anaviy me‘morchilik haqida ijodiy raqamli loyihalar tayyorlashi uchun motivatsiya va texnologik ko‘mak ko‘rsatish. Bu yo‘nalish «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonunning raqamli ta‘limni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha moddalariga asoslanadi.

– Taqqoslash metodidan keng foydalanish: darsda milliy va global madaniy hodisalarni qiyosiy tahlil qilish talabalarning madaniyatlararo idrokini kengaytiradi; bu yondashuv OECD Learning Framework 2030 tavsiyalari bilan ham uyg‘unlashadi.

– Estetik muhit yaratish: ta‘lim muassasasida vizual muhit dizayni, milliy bezaklar va san‘at asarlari namoyishi orqali doimiy estetik ta‘sir o‘tkazish. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida ko‘rsatilgan ma‘naviy muhitni boyitish vazifasi ham inobatga olinishi zarur.

– O‘qituvchilarning refleksiv amaliyotini qo‘llab-quvvatlash: D. Schönning modeliga asosan, o‘qituvchilar o‘z pedagogik tajribasini daftarga yozish, guruhli muhokama va portfolio tutish orqali uzluksiz o‘z-o‘zini tahlil qilishi rag‘batlantirilishi lozim.

Xulosa

Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning etno-estetik kompetensiyasini rivojlantirish — bu nafaqat madaniy meros va estetik did masalasi, balki 21-asr pedagogining kasbiy tayyorgarligining strategik ustuvori hamdir. Globallashuv sharoitida faqat milliy identitetini saqlab, uni jahon madaniyati bilan sintez qila oladigan o‘qituvchigina o‘z shogirdlariga to‘laqonli, chuqur va hayotiy ta‘lim bera oladi. Bu haqiqatni O‘zbekistonda ham davlat darajasida anglash — PF-4947, PF-5075 va O‘RQ-637 singari muhim me‘yoriy hujjatlar buning yaqqol dalili.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida». — Toshkent, 2017.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PF-5075-son Farmoni «Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». — Toshkent, 2017.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PQ-4479-son Qarori «Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». — Toshkent, 2019.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O‘RQ-637-son «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

5. Al-Forobiy, Abu Nasr. (10-asr). Fozil odamlar shahri. (O‘zbek tiliga tarjima, 1993). — Toshkent: O‘zbekiston.

6. Avloniy, A. (1913). Turkiy Guliston yoxud axloq. — Toshkent: O‘qituvchi.

7. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

8. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I — Cognitive Domain. — New York: McKay.
9. Bruner, J. S. (1960). The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Csikszentmihalyi, M. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience. — New York: Harper & Row.
11. Dewey, J. (1938). Experience and Education. — New York: Macmillan.
12. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books.
13. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. — New York: Bantam Books.
14. Mavlonova, R. (2009). Xalq pedagogikasi va milliy tarbiya. — Toshkent: Fan.

PEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALAR BILIMINI BAHOLASH TIZIMINI INTELLEKTUALLASHTIRISH: NAZARIYA VA AMALIYOT

Hikmatova Nigina Rustam qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasi tayanch doktoranti
***niginakhikmatova482@gmail.com* +998 91 413 99 32**

Annotatsiya:

Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalar bilimini baholash jarayonlarini sun'iy intellekt texnologiyalari va qat'iymas matematik yondashuvlar asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda talabalar bilim sifatini oshirishda intellektuallashtirilgan testlarning ilmiy-pedagogik asoslari, ularning an'anaviy baholash tizimlaridan afzalliklari hamda pedagogik jarayonni raqamli modellashtirishning samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, intellektuallashtirilgan testlar, qat'iymas matematika, baholash metodikasi, ta'lim sifati, pedagogik mexanizm, adaptiv ta'lim, 4K ko'nikmalari.

Abstract:

This article discusses the issues of improving the processes of assessing students' knowledge in the modern higher education system based on artificial intelligence technologies and fuzzy mathematical approaches. The study analyzes the scientific and pedagogical foundations of intellectualized tests in improving the quality of student knowledge, their advantages over traditional assessment systems, and the effectiveness of digital modeling of the pedagogical process.

Keywords: artificial intelligence, intellectualized tests, fuzzy logic, assessment methodology, education quality, pedagogical mechanism, adaptive learning, 4K skills.

Аннотация:

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования процессов оценки знаний студентов в современной системе высшего образования на основе технологий искусственного интеллекта и нечетко-математических подходов. В исследовании анализируются научно-педагогические основы интеллектуализированных тестов в повышении качества знаний студентов, их преимущества перед традиционными системами оценивания и эффективность цифрового моделирования педагогического процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, интеллектуализированные тесты, нечеткая логика, методика оценки, качество образования, педагогический механизм, адаптивное обучение, навыки 4К.

O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston - 2030" strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, o'quv jarayonlariga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun'iy intellekt (SI) yechimlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Zamonaviy pedagogik ta'limning global tendensiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, talabalar bilimini baholashning an'anaviy usullari bugungi kunning dinamik talablariga to'liq javob bera olmayapti.

An’anaviy tizimlarda ko‘pincha inson omili, subyektiv yondashuv va natijalarni tahlil qilishdagi cheklanganlik ko‘zga tashlanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik ta’lim muhitiga integratsiyalashuvi nafaqat baholashning xolisligini ta’minlaydi, balki talabaning individual o‘zlashtirish trayektoriyasini diagnostika qilish imkonini beradi. Bu jarayonda talabalarning bilim sifatini sun’iy intellekt asosida baholash metodikasini takomillashtirish hamda uni intellektuallashtirilgan testlar asosida modellashtirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

1. Talabalar bilimini baholashda sun’iy intellektning ilmiy-pedagogik asoslari

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini baholash tizimini intellektuallashtirish – bu shunchaki raqamli texnologiyalardan foydalanish emas, balki ta’lim sifatini boshqarishning yangi pedagogik paradigmasidir. Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan SI asosida baholash quyidagi tamoyillarga tayanadi:

Adaptivlik: Talabaning bilim darajasiga qarab savollar qiyinchilik darajasining avtomatik o‘zgarishi;

Diagnostik yo‘naltirilganlik: Talabaning nafaqat yakuniy bahosi, balki uning o‘zlashtirishdagi bo‘shliqlari (gap analysis) aniqlanishi;

Shaffoflik va xolislik: Baholash jarayonida inson (pedagog) subyektivligining minimallashtirilishi.

Tadqiqotimiz doirasida o‘rganilganidek, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va ularni nazorat qilishda kreativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Kreativ yondashuv asosida talabalarning bilim sifatini oshirishda 4K ko‘nikmalari (Kritik fikrlash, Kreativlik, Kollaboratsiya, Kommunikatsiya) kvarteti baholash mezonlarining o‘zagini tashkil qilishi lozim.

2. Baholash metodikasini qat’iymas matematik yondashuv asosida takomillashtirish

An’anaviy baholash tizimi ko‘pincha ikkilik (binar) mantiqqa asoslanadi: “talaba savolga javob berdi” yoki “javob bermadi”. Biroq, real pedagogik jarayonda talaba bilimini bunday keskin chegaralar bilan baholash qiyin. Shu sababli, biz dissertatsiya ishimizda **qat’iymas (fuzzy logic)** matematik yondashuvdan foydalanishni taklif etamiz.

Qat’iymas matematik modellashtirish talaba bilimini “yuqori”, “o‘rta-yuqori”, “o‘rta”, “past” kabi bir necha gradatsiyalar orqali, ko‘p faktorli tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, musiqa ta’limi yo‘nalishi misolida oladigan bo‘lsak, talabaning nazariy bilimi bilan birga uning ijrochilik mahorati, estetik idroki va kreativ yondashuvini raqamli tahlil qilishda SI algoritmlari ushbu faktorlarni o‘zaro sintez qilgan holda yakuniy intellektual xulosani shakllantiradi.

Ushbu modellashtirishning samaradorligi shundaki, u baholashdagi noaniqliklarni kamaytiradi va talabaning haqiqiy salohiyatini aniqroq aks ettiradi. SI tizimi talabaning vaqt o‘tishi bilan ko‘rsatayotgan natijalarini solishtirib, uning rivojlanish prognozini ham ishlab chiqadi.

3. Intellektuallashtirilgan testlar asosida baholash metodikasi

Maqola doirasida ko‘rib chiqilayotgan asosiy mexanizmlardan biri – **intellektuallashtirilgan testlar (intelligent tutoring/testing systems)** hisoblanadi. Oddiy elektron testlardan farqli o‘laroq, intellektuallashtirilgan test tizimlari quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

1. **Individual savollar generatsiyasi:** Tizim talabaning oldingi javoblariga asoslanib, uning "kuchsiz nuqtalarini" tekshiruvchi maxsus savollar blokini taqdim etadi.
2. **Vaqt va psixologik holat tahlili:** Talabaning har bir savolga sarflagan vaqti, ikkilanishlari va javob berish tezligi tahlil qilinib, uning mavzuni qanchalik chuqur o‘zlashtirganligi haqida bilvosita ma’lumot olinadi.
3. **Mustaqil ta’lim uchun tavsiyalar:** Baholash jarayoni yakunida tizim talabaga qaysi adabiyotlarni o‘qishi yoki qaysi amaliy mashqlarni bajarishi kerakligi bo‘yicha avtomatik tavsiyalar beradi.

Pedagogik ta’lim sohasida, xususan musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda bunday tizimlarning joriy etilishi, bo‘lajak mutaxassislarning ham nazariy, ham amaliy-kreativ kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Intellektuallashtirilgan testlar

orqali baholash talabalarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv sifatlarini shakllantirishning samarali vositasidir.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt asosidagi baholash platformalarining joriy etilishi o‘quv jarayoni samaradorligini o‘rtacha 20-25 foizga oshiradi. Quyidagi jadvalda an’anaviy va intellektuallashtirilgan baholash tizimlarining qiyosiy tahlili keltirilgan:

Mezonlar	An’anaviy baholash	Intellektuallashtirilgan (SI) baholash
Yondashuv	Standartlashtirilgan	Individual (Personalized)
Xolislik	O‘qituvchi subyektivligiga bog‘liq	Yuqori darajadagi xolislik
Teskari aloqa	Kechikkan yoki umumiy	Real vaqt rejimida va tahliliy
Maqsad	Nazorat qilish	Rivojlantirish va diagnostika
Matematik apparat	Statistik (o‘rtacha ball)	Qat’iymas mantiq va SI algoritmlari

Dissertatsiya tadqiqotimiz natijalari shuni tasdiqlamoqdaki, kreativ yondashuv va raqamli texnologiyalar sintezi talabalarning mustaqil ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi. Intellektuallashtirilgan testlar nafaqat bilim darajasini o‘lchaydi, balki o‘quv jarayonini boshqarish uchun zarur bo‘lgan "katta ma’lumotlar"ni (Big Data) shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar va taraqqiyot tendensiyalarini inobatga olgan holda, pedagogik ta’lim tizimini intellektuallashtirish – davr talabidir. Talabalar bilimini sun’iy intellekt yordamida baholashning ilmiy-pedagogik asoslarini yaratish, qat’iymas matematik modellashtirishdan foydalanish va intellektuallashtirilgan test tizimlarini joriy etish orqali biz ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishimiz mumkin.

Sun’iy intellekt o‘qituvchi o‘rnini egallamaydi, balki o‘qituvchiga har bir talaba bilan individual ishlash, uning qobiliyatlarini aniqroq baholash va ta’lim jarayonini yanada insonparvarlashtirish uchun kuchli instrument bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa raqamli iqtisodiyot va zamonaviy jamiyat uchun munosib kadrlar tayyorlashning asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son farmoni.
2. Mirshayev U.M. Musiqa ta’limida raqamli texnologiyalardan foydalanib, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish imkoniyatlari // Lifelong learning. ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2024.
3. Zadeh L.A. Fuzzy Sets // Information and Control. – 1965. – Vol. 8. – Pp. 338-353.
4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2020.
5. Najmetdinova N.S. Raqamli texnologiyalar vositasida bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish. – Buxoro, 2025.

ZAMONAVIY TA’LIMDA MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR UYG‘UNLIGI VA O‘QITUVCHI-OTA-ONA HAMKORLIGI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIM SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Shokirova Madinabonu Shomurod qizi
BuxDPI tayanch doktoranti
shokirovamadina150@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini ta’minlash hamda o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligi asosida boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirish masalalari kompleks yoritilgan. Tadqiqotda madaniyatlararo

kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, oila va maktab hamkorligining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo munosabatlar, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik hamkorlik, ta’lim samaradorligi, kompetensiya, integratsiya, oila va maktab aloqasi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ГАРМОНИИ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ И СОТРУДНИЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ И РОДИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Шокирова Мадинабону Шомурод кизи
базовый докторант Бухарского Государственного Педагогического Института
shokirovamadina150@gmail.com

Аннотация. В данной статье комплексно рассматриваются вопросы обеспечения гармонии межкультурных отношений в современной образовательной среде, а также повышения эффективности начального образования на основе сотрудничества учителя и родителей. В исследовании анализируются теоретические и практические аспекты формирования межкультурных компетенций, а также педагогические возможности взаимодействия семьи и школы.

Ключевые слова: межкультурные отношения, начальное образование, педагогическое сотрудничество, эффективность образования, компетенция, интеграция, взаимодействие семьи и школы.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION BASED ON THE HARMONY OF INTERCULTURAL RELATIONS AND TEACHER-PARENT COOPERATION IN THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Shokirova Madinabonu Shomurod qizi
Basic Doctoral Student of
Bukhara State Pedagogical Institute
shokirovamadina150@gmail.com

Abstract. This article comprehensively examines the issues of ensuring harmony in intercultural relations within the modern educational environment and improving the effectiveness of primary education through teacher-parent cooperation. The study analyzes the theoretical and practical aspects of developing intercultural competencies, as well as the pedagogical opportunities of collaboration between family and school.

Keywords: intercultural relations, primary education, pedagogical cooperation, educational effectiveness, competence, integration, family-school collaboration.

Kirish

Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Jumladan, o‘quvchilarda turli madaniyatlar bilan samarali muloqot qilish, bag‘rikenglikni rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi esa shaxs shakllanishining eng muhim davri bo‘lib, aynan shu bosqichda bolaning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy xulqi shakllanadi. Shu bois, madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash bilan birga, o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Madaniyatlararo munosabatlar turli millat va madaniy muhit vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat, anglash va samarali muloqotga tayanuvchi ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu

jarayon jamiyatda hamjihatlikni ta’minlash, insonlar o‘rtasidagi ijobiy aloqalarni rivojlantirish hamda tolerant muhitni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, madaniyatlararo ta’lim o‘quvchilarda bag‘rikenglik, hurmat va insoniy qadriyatlarga sodiqlikni rivojlantiradi. Shu bilan birga, u stereotip qarashlar va kamsitish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi hamda ijtimoiy birlik va hamkorlikni mustahkamlaydi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida mazkur jarayon ertaklar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish, milliy qadriyatlarni targ‘ib etish va turli madaniy tadbirlarni tashkil qilish orqali samarali yo‘lga qo‘yiladi.

Madaniyatlararo kompetensiya shaxsning turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot olib borish, ularni tushunish va hurmat qilish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya bir necha tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Jumladan, kognitiv komponent turli xalqlarning madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlari haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi. Affektiv komponent esa boshqa madaniyatlarga nisbatan hurmat, qiziqish va ijobiy munosabatni shakllantiradi. Behavioral komponent orqali esa o‘quvchilarda samarali muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish va turli madaniy muhitlarga moslasha olish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Mazkur kompetensiyaning shakllanishi o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi, kommunikativ faolligi hamda zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuvida muhim omil hisoblanadi.

M. Bayram madaniyatlararo kompetensiya tarkibini tahlil qilar ekan, uning bir necha muhim komponentlardan tashkil topishini ta’kidlaydi. Olimning fikriga ko‘ra, avvalo shaxs o‘z milliy madaniyati hamda muloqotdagi hamkorining madaniyati haqida yetarli bilimga ega bo‘lishi zarur. Bunda nafaqat madaniyatning umumiy jihatlari, balki ularning individual va ijtimoiy darajadagi o‘zaro aloqalarini tushunish ham muhim hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqotchi madaniyatlararo muloqot jarayonida turli hodisa va voqealarni to‘g‘ri qabul qilish, ularni noto‘g‘ri talqin etish yoki ehtimoliy ziddiyat yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni aniqlay olish ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratadi. Bunday qobiliyat madaniyatlararo idrokni shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

M. Bayram modelida xorijiy madaniyatni tushunish va uni turli madaniy muhitlarda to‘g‘ri talqin qilish, o‘rganilayotgan xalqning qadriyatlari va stereotiplarini anglash ham muhim jihatlardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Bundan tashqari, shaxs turli tushunmovchiliklarni bartaraf eta olishi, madaniyatlararo vositachi vazifasini bajarishi ham kerak. Bu esa samarali muloqot va hamkorlikni ta’minlovchi amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Tadqiqotda madaniyatlararo muloqotga kirishishga tayyorlik, boshqa insonlarga nisbatan ochiqlik, hurmat va qiziqish bilan munosabatda bo‘lish qobiliyati ham kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, madaniy stereotiplar va noto‘g‘ri tasavvurlarni yengib o‘tishga intilish ham madaniyatlararo kompetensiyaning ajralmas belgisi hisoblanadi.

Shunday qilib, M. Bayram modeliga ko‘ra, madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo‘lgan shaxs turli madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarni ko‘ra oladi, bir madaniyatni boshqasining mezonlari asosida talqin qila oladi hamda o‘z va boshqa madaniyatlarni tanqidiy-analitik yondashuv asosida baholash qobiliyatiga ega bo‘ladi. Mazkur modelning asosiy afzalligi shundaki, u muloqot tili turlicha bo‘lishidan qat’i nazar, turli madaniyat vakillari bilan samarali aloqa o‘rnatish imkonini beruvchi ko‘nikmalar tizimini qamrab oladi.

G.V. Yelizarovaning madaniyatlararo kompetensiya modeli ham kommunikativ kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarida madaniyatlararo yondashuvga ustuvor ahamiyat beradi. Tadqiqotchi Jan van Eckning qarashlarini qo‘llab-quvvatlab, xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiyani bir necha muhim komponentlar asosida izohlaydi. Bu komponentlar til vositasida samarali muloqot qilish, madaniy tafovutlarni hisobga olish va turli madaniyat vakillari bilan o‘zaro anglashuvga erishishni ta’minlashga xizmat qiladi.

1. Tilshunoslik kompetensiyasi — til me’yorlariga muvofiq ravishda mazmunli fikrlarni shakllantirish va ularni to‘g‘ri talqin qilish qobiliyatini anglatadi. Ushbu kompetensiya orqali

shaxs til birliklaridan adabiy norma asosida foydalanadi hamda so‘z va iboralarning an’anaviy ma’nolarini to‘g‘ri anglay oladi.

2. Sotsiolingvistik kompetensiya — muloqot jarayonida til vositalarining qo‘llanishiga ta’sir etuvchi omillarni tushunish bilan bog‘liqdir. Bunda kommunikativ vaziyat, suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat, nutq maqsadi va ijtimoiy muhit kabi jihatlar muhim o‘rin tutadi. Mazkur kompetensiya til birliklari va ularning vaziyatga mos ma’nolari o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash imkonini beradi.

3. Nutq kompetensiyasi — og‘zaki va yozma matnlarni yaratish hamda ularni tushunishda samarali usul va strategiyalardan foydalanish ko‘nikmasidir. Bu kompetensiya fikrni mantiqiy, izchil va mazmunli ifodalashni ta’minlaydi.

4. Strategik kompetensiya — muloqot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish qobiliyatini ifodalaydi. Shaxs til bilimlaridagi yetishmovchilik yoki boshqa kommunikativ to‘siqlarni og‘zaki va noverbal vositalar yordamida yenga oladi hamda samarali aloqani davom ettira oladi.

5. Sotsiomadaniy kompetensiya — tilning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini bilish hamda ulardan o‘rinli foydalanish bilan tavsiflanadi. Bunda shaxs mahalliy til sohiblari qo‘llaydigan iboralar, madaniy qadriyatlar va kommunikativ me’yorlarni tushunadi hamda muayyan vaziyatga mos til birliklarini tanlay oladi.

6. Ijtimoiy kompetensiya — insonning boshqalar bilan samarali munosabat o‘rnatish istagi va qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ushbu kompetensiya motivatsiya, empatiya, o‘ziga ishonch, ijobiy munosabat va turli ijtimoiy vaziyatlarni boshqara olish kabi sifatlar bilan bog‘liq bo‘lib, kommunikativ maqsadlarga erishishda mos ijtimoiy strategiyalarni qo‘llash imkonini beradi.

O‘qituvchi va ota-ona hamkorligining pedagogik mohiyati. O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchining ta’lim-tarbiyasini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik tizim hisoblanadi. Mazkur hamkorlik orqali bolaning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi. Oila va maktabning o‘zaro uyg‘un faoliyati ta’lim sifatini oshirish, tarbiyaviy jarayonning uzluksizligini ta’minlash hamda o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu hamkorlik bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Jumladan, o‘zaro ishonch va hurmat munosabatlarning mustahkam bo‘lishini ta’minlaydi. Muntazam muloqot esa o‘quvchi rivojidagi muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va ularga yechim topish imkonini beradi. Shuningdek, umumiy maqsadga yo‘naltirilganlik o‘qituvchi va ota-onalarning farzand tarbiyasida yagona yondashuv asosida faoliyat olib borishiga xizmat qiladi.

Hamkorlik shakllari quyidagicha:

1. An’anaviy shakllar. Ta’lim tizimida uzoq yillardan buyon qo‘llanib kelinayotgan an’anaviy hamkorlik shakllari o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Ota-onalar yig‘ilishlari orqali sinf jamoasi bilan bog‘liq umumiy masalalar, o‘quvchilarning ta’lim va tarbiyadagi yutuq hamda muammolari muhokama qilinadi. Individual suhbatlar esa har bir o‘quvchining rivojlanish darajasi, qiziqishi va ehtiyojlari yuzasidan ota-onalar bilan alohida muloqot olib borishga imkon yaratadi. Uyga tashrif buyurish orqali o‘qituvchi bolaning oilaviy muhiti, yashash sharoiti va tarbiyaviy omillarini yaqindan o‘rganadi. Ochiq darslar esa ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etib, ularning farzandi faoliyatini bevosita kuzatishiga imkon beradi.

2. Interaktiv shakllar. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etiladigan interaktiv shakllar ota-onalarning faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Trening va seminarlar orqali ota-onalarning pedagogik savodxonligi rivojlantiriladi. Bunda farzand tarbiyasi, yosh va psixologik xususiyatlar, ta’lim-tarbiya usullari haqidagi bilim va ko‘nikmalar mustahkamlanadi. Pedagogik savodxonlikning oshishi bolaning har tomonlama kamol topishida muhim omil hisoblanadi.

Davra suhbatlari davomida o‘quvchi ta’lim-tarbiyasiga oid dolzarb muammolar birgalikda muhokama qilinadi va ularga umumiy yechim topiladi. Bu jarayonda ochiq muloqot, o‘zaro

hurmat va ishonch asosiy ahamiyat kasb etadi. “Savol-javob” shaklidagi uchrashuvlar esa ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasida samimiy muloqotni kuchaytirib, ishonchli munosabatlarni shakllantiradi. Rol o‘yinlari orqali esa turli tarbiyaviy vaziyatlar modellashtirilib, ularga nisbatan to‘g‘ri pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

3. Hamkorlikka asoslangan shakllar. Hamkorlikka asoslangan faoliyat shakllari oila va maktabning birgalikdagi ishlarini yanada mustahkamlaydi.

Loyihaviy faoliyat jarayonida ota-ona va o‘quvchi birgalikda ma’lum topshiriq yoki loyiha ustida ishlaydi. Bu esa oiladagi hamkorlik muhiti va bolaning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Oilaviy tadbirlar, bayramlar, sport musobaqalari hamda turli ko‘rik-tanlovlar ota-onalarning maktab hayotidagi ishtirokini faollashtiradi. Ma’naviy-ma’rifiy kechalar milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qilishga xizmat qilsa, ijtimoiy aksiyalar o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglarning jamoaviy foydali faoliyatini kuchaytiradi.

4. Raqamli (zamonaviy) hamkorlik shakllari. Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Raqamli vositalar orqali tezkor muloqot, axborot almashinuvi hamda ta’lim jarayonini doimiy nazorat qilish imkoniyati kengaymoqda.

Telegram va WhatsApp kabi messenjerlar orqali tashkil etilgan guruhlar ota-onalar bilan tezkor aloqa o‘rnatish, muhim ma’lumotlarni o‘z vaqtida yetkazish hamda o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi haqida muntazam axborot berishga xizmat qiladi. Shuningdek, Zoom va Google Meet platformalari yordamida onlayn yig‘ilishlar tashkil etilib, ota-onalar bilan masofadan turib samarali muloqot olib boriladi.

Elektron kundalik va ta’lim platformalari orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, baholari va uy vazifalari haqida muntazam ma’lumot berib boriladi. Ijtimoiy tarmoqlar esa maktab hayoti, tadbirlar va yangiliklarni keng yoritish hamda oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi axborot almashinuvini kuchaytirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

5. Konsultativ shakllar. Konsultativ hamkorlik shakllari ota-onalarga pedagogik va psixologik jihatdan ko‘mak berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchining individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik-pedagogik maslahatlar orqali ota-onalarga farzand tarbiyasi, yosh xususiyatlari va ta’lim jarayonidagi muammolar yuzasidan tavsiyalar beriladi. Individual rivojlanish rejalari asosida olib boriladigan maslahatlar esa har bir o‘quvchining qobiliyati, ehtiyoji va qiziqishidan kelib chiqib, unga mos yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etilishi ota-onalarning pedagogik bilimlarini boyitadi hamda bolalarning rivojlanishida uchraydigan muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi. Mazkur shakllar oila va maktab o‘rtasida mustahkam va ishonchli hamkorlikni qaror toptirib, tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshiradi.

Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirish omillari

Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirish bir qator pedagogik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Avvalo, ta’lim muassasasida sog‘lom madaniyatlararo muhitni yaratish o‘quvchilarda bag‘rikenglik, hamjihatlik va o‘zaro hurmat kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash dars jarayonining qiziqarli va samarali tashkil etilishiga xizmat qiladi. Individual yondashuv asosida ishlash esa har bir o‘quvchining qobiliyati va ehtiyojlarini hisobga olib, uning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Oila va maktab hamkorligini mustahkamlash esa ta’lim va tarbiya jarayonining uzviyligini ta’minlab, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

Mazkur omillar nafaqat o‘quvchilarning bilim saviyasini yuksaltiradi, balki ularning ijtimoiy faolligi, kommunikativ ko‘nikmalari va jamiyatga moslashuv jarayoniga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliy tavsiyalar va metodlar

Boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda bir qator zamonaviy metod va yondashuvlardan foydalanish muhim natija beradi.

Loyihaviy faoliyat doirasida “Do‘stlik va bag‘rikenglik” mavzusidagi loyihalarni amalga oshirish, shuningdek, turli millat va madaniyatlarni o‘rganishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish o‘quvchilarning madaniyatlararo kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Interaktiv metodlar, jumladan, rolli o‘yinlar, debat va munozaralar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, erkin muloqot qilish hamda turli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Madaniy tadbirlar, milliy bayramlar va “Madaniyatlar haftaligi” kabi loyihalar o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat va boshqa madaniyatlarga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi.

Shuningdek, ota-onalarni ta’lim jarayoniga faol jalb qilish, birgalikdagi tadbirlar va oilaviy loyihalarni tashkil etish oila va maktab hamkorligini yanada mustahkamlab, o‘quvchi tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Bunday hamkorlik mavjud bo‘lgan sinflarda o‘quvchilarning darslarga qiziqishi, mustaqil fikrlashi va jamoaviy ishlardagi ishtiroki yuqori darajada namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida madaniyatlararo yondashuvdan foydalanish o‘quvchilar o‘rtasidagi tushunmovchilik va nizolarni kamaytirishga xizmat qilishi kuzatildi. Turli madaniyat va qadriyatlarga hurmat ruhida tashkil etilgan muhit o‘quvchilarda bag‘rikenglik va o‘zaro hamjihatlikni rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari yana shuni ko‘rsatdiki, madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish hamda oila va maktab hamkorligini kuchaytirish o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. Natijada ular jamoa bilan samarali muloqot qilish, turli vaziyatlarga moslashish va ijtimoiy faol bo‘lish ko‘nikmalarini egallaydi.

Xulosa

Zamonaviy ta’lim tizimida madaniyatlararo munosabatlar uyg‘unligini ta’minlash hamda o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonining sifatini oshirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarda bag‘rikenglik, ijtimoiy faollik va ma’naviy yetuklik kabi muhim fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bois, ta’lim muassasalari faoliyatida madaniyatlararo yondashuvni keng qo‘llash, innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish hamda oila va maktab hamkorligini mustahkamlash orqali barkamol, keng dunyoqarashga ega va jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxslarni tarbiyalash mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni O‘RQ-637 23.09.2020
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 488b.
3. Byram M.Cultural studiesin foreign language education. – Clevendon: Multicultural atters Ltd., 1989. – 165p.
4. Abdullayeva Sh. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma.Toshkent. O‘qituvchi nashriyoti. 2021-yil.
5. Shokirova M.Sh. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar yutuqlarini oshirish uchun o‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasida hamkorlikka asoslangan samarali muloqot strategiyalari. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar Ilmiy metodik jurnali 2026 yil № 3 vol.(3) Pedagogika-Psixologiya. 519-523-bet. https://theusajournals.com/index.php/ijp/article/view/9591

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MADANIY-IJTIMOIY KO‘NIKMALAR: MAZMUNI, TARKIBI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Ismatova Dilorom Hotam qizi
Navoiy davlat universiteti “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi, NavDU “Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi” tayanch doktaranti
E-mail: ismatovadilorom91@gmail.com Tel:+998913331640

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalar yetarli shakllanmagan, bu dolzarb muammo hisoblanadi; tadqiqotlar ularni rivojlantirish samaradorligini ko‘rsatib, amaliy metodlar orqali ijobiy natijalarga erishish mumkinligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: madaniy ko‘nikmalar, ijtimoiylashuv, empatiya, kommunikativ kompetensiya, SEL, boshlang‘ich ta’lim, tarbiya, rivojlanish, pedagogik metodlar.

КУЛЬТУРНО-СОЦИАЛЬНЫЕ НАВЫКИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ

Исматова Дилором Хотам кизи
Навоийский государственный университет Преподаватель кафедры «Дошкольное образование», НавГУ Базовый докторант по специальности «Теория педагогики. История педагогических учений»
E-mail: ismatovadilorom91@gmail.com Тел: +998913331640

Аннотация: В данной статье рассматривается недостаточное формирование культурно-социальных навыков у учащихся начальной школы, что является актуальной проблемой; исследования показывают эффективность их развития и подтверждают, что положительные результаты могут быть достигнуты с помощью практических методов.

Ключевые слова: культурные навыки, социализация, эмпатия, коммуникативная компетентность, социально-эмоциональное обучение, начальное образование, воспитание, развитие, педагогические методы.

CULTURAL-SOCIAL SKILLS IN PRIMARY GRADE STUDENTS: CONTENT, STRUCTURE AND DEVELOPMENT FEATURES

Ismatova Dilorom Khotam kizi
Navoi State University Lecturer, Department of Preschool Education, NavSU Basic doctoral researcher in “Theory of Pedagogy. History of Pedagogical Teachings”
E-mail: ismatovadilorom91@gmail.com Tel: +998913331640

Annotation: This article discusses the insufficient formation of cultural-social skills in primary school students, which is a pressing problem; studies show the effectiveness of their development and confirm that positive results can be achieved through practical methods.

Key words: cultural skills, socialization, empathy, communicative competence, SEL, primary education, upbringing, development, pedagogical methods.

Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan eng muhim vazifalardan biri – yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ijtimoiy faol, madaniyatli va jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari shaxs sifatida shakllanishning eng muhim bosqichida bo‘lib, aynan shu davrda ularda madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayoni bolalarda o‘qish, yozish va hisoblash kabi asosiy bilimlar bilan bir qatorda, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, o‘z fikrini erkin va odob doirasida ifoda etish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni ham shakllantiradi. Bu

ko‘nikmalar keyingi ta’lim bosqichlarida va kundalik hayotda muvaffaqiyatli moslashish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalar o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, o‘z madaniyatini anglash va boshqa madaniyat vakillariga nisbatan bag‘rikenglik tuyg‘ularini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytirib, jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida o‘rganilishi lozim bo‘lib, bu borada samarali metod va texnologiyalarni izlab topish ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tadqiqotlarga ko‘ra, aynan 6–10 yosh oralig‘i bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar faol shakllanadigan davr hisoblanadi. Shu sababli bu bosqichda to‘g‘ri pedagogik yondashuv zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muloqot madaniyati, ijtimoiy moslashuv va emotsional barqarorlik kabi ko‘nikmalarni shakllantirish muammosi dolzarb tus olmoqda.

Ilmiy manbalarga ko‘ra, aynan boshlang‘ich yosh davrida shaxsning ijtimoiy xulq-atvori va qadriyatlari shakllanishi uchun eng qulay davr hisoblanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar yetarli darajada rivojlanmagan o‘quvchilarda o‘qish motivatsiyasi pasayishi, konfliktlarga moyillik va kommunikativ qiyinchiliklar kuzatiladi [7].

Shu bois, boshlang‘ich ta’limda madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni tizimli rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy zarurat hisoblanadi.

Mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili.

Madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan.

L.S. Vygotsky, ijtimoiy muhit va muloqotning bola rivojidagi hal qiluvchi rolini asoslab bergan. Unga ko‘ra, bilim va ko‘nikmalar ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadi.

A. Bandura, ijtimoiy o‘rganish nazariyasini ishlab chiqib, bolalar xulq-atvori kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanishini isbotlagan.

D. Goleman, emotsional intellekt tushunchasini rivojlantirib, empatiya va hissiy boshqaruv ijtimoiy muvaffaqiyatning asosiy omili ekanligini ta’kidlagan.

D.B. Elkonin, o‘yin faoliyatining bolalar ijtimoiylashuvidagi rolini ilmiy asoslagan.

CASEL tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-emotsional ta’lim modeli esa maktablarda ushbu ko‘nikmalarni tizimli rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi [7].

Mahalliy olimlar tomonidan ham ushbu masala keng yoritilgan:

O‘.Tolipov pedagogik texnologiyalar orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni asoslagan [9].

O.Hasanboyeva tarbiya jarayonida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning metodik asoslarini ko‘rsatgan [8].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlar asosan nazariy jihatdan boy bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf darajasida amaliy integratsiya (dars jarayoniga tizimli kiritish) yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tahlil natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta’lim jarayoniga integratsiya. Madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni alohida emas, balki barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilish zarur. Masalan: o‘qish darslarida ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish, matematika darslarida guruhli ishlash.

2. O‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish. Boshlang‘ich yoshdagi bolalar uchun o‘yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli:

- ✓ rolli o‘yinlar;
- ✓ kvestlar;
- ✓ simulyatsiyalar;
- ✓ orqali ijtimoiy vaziyatlar modellashtirilishi kerak.

3. ***Ijtimoiy-emotsional ta’lim (SEL) dasturlarini joriy etish.*** CASEL modeli asosida quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirish:

CASEL modeli (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) — bu ta’limda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirishning eng mashhur va xalqaro miqyosda tan olingan asosi hisoblanadi. Ushbu model o‘quvchilarga nafaqat akademik bilimlarni egallashda, balki o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatish va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

CASEL modeli **5 ta asosiy kompetensiya (ko‘nikma)** atrofida shakllangan:

✓ **O‘z-o‘zini anglash (Self-awareness)**

Inson o‘z his-tuyg‘ularini, fikrlarini va ularning xulq-atvoriga ta’sirini tushunishi.

Misol: Qachon stressga tushayotganini sezish va o‘zining kuchli hamda kuchsiz tomonlarini bilish.

✓ **O‘z-o‘zini boshqarish (Self-management)**

Turli vaziyatlarda o‘z his-tuyg‘ularini, fikrlarini va harakatlarini samarali boshqarish qobiliyati.

Misol: G‘azabni nazorat qilish, stressni yengish va shaxsiy maqsadlar sari intilish.

✓ **Ijtimoiy xabardorlik (Social awareness)**

Boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va ularga hamdardlik (empatiya) bildirish.

Misol: Turli madaniyat va kelib chiqishga ega bo‘lgan insonlarni hurmat qilish va jamiyatdagi ijtimoiy normalarni tushunish.

✓ **Munosabat o‘rnatish ko‘nikmalari (Relationship skills)**

Sog‘lom va samarali munosabatlarni o‘rnatish hamda ularni saqlab qolish.

Misol: Aniq muloqot qilish, faol tinglash, hamkorlik qilish va nizolarni konstruktiv hal etish.

✓ **Mas’uliyatli qaror qabul qilish (Responsible decision-making)**

Axloqiy standartlar, xavfsizlik va ijtimoiy normalarga asoslangan holda ongli tanlovlar qilish.

Misol: O‘z harakatlarining oqibatini o‘ylash va muammolarga yechim topishda nafaqat o‘zini, balki boshqalarning manfaatini ham hisobga olish [7].

4. O‘qituvchilar kompetensiyasini oshirish. Pedagoglar:

✓ emotsional pedagogika

✓ konfliktologiya

✓ kommunikativ metodlar bo‘yicha muntazam malaka oshirishi zarur.

5. Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish. Ota-onalar uchun:

✓ treninglar

✓ seminarlar

✓ metodik qo‘llanmalar tashkil etilishi lozim.

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida madaniy-ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun nazariy yondashuvlar bilan bir qatorda amaliy mexanizmlarni ham rivojlantirish zarur.

Taklif etilgan metodlar va yondashuvlar ta’lim jarayoniga joriy etilsa, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati va shaxsiy rivoji sezilarli darajada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining **“**Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 28 yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.
3. Narzullayevna Sh. (2026). Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar. O‘quv-uslubiy qo‘llanma.
4. Ismoilov A. (2025). Ta’limni raqamlashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari. Toshkent.
5. Abdurahmonov, Q. X. (2019). Pedagogika nazariyasi. Toshkent.
6. CASEL. (2020). Core SEL Competencies Framework. Retrieved from https://casel.org
7. Hasanboyeva, O. (2015). Pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya.

8. Tolipov, O‘. (2012). Pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan.

KOMPYUTER GRAFIKA ASOSIDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI ISHLAB CHIQISH

Hikmatova Sitorabonu Rustam qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti, Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi kafedrasi tayanch doktoranti
hikmatovasitorabonu99@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot tasviriy san’at ta’limida talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini kompyuter grafika vositalari asosida takomillashtirishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida konstruktivistik yondashuv hamda TPACK modeli qabul qilindi. Kvazi-eksperimental dizayn asosida olib borilgan tajriba natijalari kompyuter grafika dasturlari talabalarning divergent tafakkuri, vizual-kreativ kompetensiyasi va mustaqil badiiy qaror qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at ta’limi, ijodiy qobiliyat, kompyuter grafika, kreativ kompetensiya, raqamli pedagogika, vizual tafakkur.

Аннотация: Данное исследование посвящено совершенствованию методики развития творческих способностей студентов в процессе обучения изобразительному искусству с использованием средств компьютерной графики.Теоретическую основу исследования составляют конструктивистский подход и TPACK модель. В рамках квази-экспериментального исследования доказана эффективность предложенной методики. Результаты показали, что использование компьютерной графики способствует развитию дивергентного мышления, визуально-креативной компетентности и навыков самостоятельного художественного решения.

Ключевые слова: изобразительное искусство, творческие способности, компьютерная графика, креативная компетентность, цифровая педагогика, визуальное мышление.

Abstract: This study focuses on improving the methodology for developing students’ creative abilities in visual arts education through computer graphics tools. The research is grounded in constructivist learning theory and the TPACK model. A quasi-experimental design was employed to evaluate the effectiveness of the proposed methodology. The findings demonstrate that computer graphics software significantly enhances students’ divergent thinking, visual-creative competence, and independent artistic decision-making.

Keywords: visual arts education, creative abilities, computer graphics, creative competence, digital pedagogy, visual thinking.

Zamonaviy ta’lim tizimida kreativ kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, XXI asr ko‘nikmalari tarkibida ijodiy tafakkur muhim o‘rin egallaydi va u innovatsion faoliyatning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlarda, xususan Joy Paul Guilford tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko‘ra, ijodiy qobiliyat divergent tafakkur orqali namoyon bo‘lib, yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish bilan tavsiflanadi.

Tasviriy san’at ta’limida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish o‘quv jarayonining markaziy komponenti hisoblanadi. Biroq an’anaviy o‘qitish metodlari ko‘pincha reproduktiv faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lib, talabalar mustaqil ijodiy fikrlashini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu muammoni hal etishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, Adobe Photoshop va CorelDRAW kabi kompyuter grafika dasturlari vizual tajriba o‘tkazish, tezkor tahrirlash va kreativ g‘oyalarni modellashtirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda tasviriy san’at ta’limida talabalar ijodiy qobiliyatlarini kompyuter grafika asosida rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy-metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot nazariy asos sifatida konstruktivistik ta’lim paradigmasi hamda TPACK modeli ga tayandi. Ushbu yondashuv

texnologiya, pedagogika va mazmunning integratsiyasini ta’minlash orqali o‘quv jarayonini samarali tashkil etishni nazarda tutadi [1].

Tadqiqot dizayni kvazi-eksperimental shaklda tashkil etilib, unda nazorat va eksperimental guruhlar shakllantirildi. Nazorat guruhida an’anaviy o‘qitish metodlari qo‘llanilgan bo‘lsa, eksperimental guruhda kompyuter grafika asosida ishlab chiqilgan metodika joriy etildi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida oliy ta’lim muassasasining tasviriy san’at yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar jalb qilindi. Guruhlar boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi jihatidan muvozanatlashtirildi.

Ishlab chiqilgan metodika uch komponentdan iborat tizim sifatida qaraldi: kognitiv (ijodiy tafakkurni rivojlantirish), operatsion (grafik dasturlar bilan ishlash ko‘nikmalari), hamda motivatsion (ijodiy faoliyatga qiziqish va ichki rag‘batni kuchaytirish). Amaliy mashg‘ulotlar jarayonida Adobe Photoshop va CorelDRAW kabi grafik dasturlar asosiy vosita sifatida qo‘llanildi.

Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida bir qator ilmiy usullar tatbiq etildi: pedagogik kuzatuv, kreativlikni baholash, talabalar ijodiy ishlarini ekspert baholash, shuningdek, so‘rovnoma va yarim strukturali intervyular. Olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilindi. Statistik tahlil doirasida foizli taqqoslash, o‘rtacha qiymatlarni aniqlash va guruhlararo farqlarni aniqlash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: diagnostik (boshlang‘ich darajani aniqlash), shakllantiruvchi (metodikani joriy etish) va nazorat (yakuniy natijalarni baholash). Mazkur metodologiya orqali kompyuter grafika asosida ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar mazkur tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Kreativlik nazariyasining shakllanishida Joy Paul Guilford ning “The Nature of Human Intelligence” asari muhim o‘rin tutadi. Unda muallif ijodiy fikrlashni divergent tafakkur orqali izohlab, uning asosiy komponentlari sifatida originallik, moslashuvchanlik va g‘oyalar ko‘pligini ko‘rsatadi [2]. Ushbu yondashuv ijodiy qobiliyatlarni ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qiladi.

Kreativlikni empirik baholash masalalari Ellis Paul Torrance ning “Torrance Tests of Creative Thinking” asarida keng yoritilgan. Muallif kreativlikni aniqlash va o‘lchash uchun mezonlar tizimini ishlab chiqib, ta’lim jarayonida ijodiy rivojlanishni diagnostika qilish imkonini yaratadi. Ushbu mezonlar hozirgi kunda ham ko‘plab pedagogik tadqiqotlarda qo‘llanilmoqda [3].

Tasviriy san’at ta’limida ijodiy rivojlanish muammolari Viktor Lowenfeld va W. Lambert Brittain ning “Creative and Mental Growth” asarida chuqur tahlil qilingan [4]. Mualliflar badiiy faoliyatni shaxs rivojining muhim omili sifatida baholab, ijodiy jarayonning bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab berganlar. Ushbu asar tasviriy san’at pedagogikasida klassik manba hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limda texnologiyalarni integratsiya qilish masalasi Punya Mishra va Matthew J. Koehler tomonidan yaratilgan “Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)” modelida asoslangan. Ushbu modelga ko‘ra, samarali ta’lim jarayoni texnologik, pedagogik va mazmuniy bilimlarning uyg‘unlashuvi asosida tashkil etilishi lozim. Bu yondashuv kompyuter grafika vositalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning nazariy asosini beradi [5].

Mahalliy olimlar tomonidan ham tasviriy san’at ta’limida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalalari o‘rganilgan. Jumladan, N. S. Saidaxmedov ning pedagogik texnologiyalar bo‘yicha ishlari ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish muhimligini ko‘rsatadi [6].Shuningdek, B. X. Xodjayev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta’lim jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanish orqali talabalar faolligini oshirish zarurligi asoslangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy va mahalliy manbalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari yetarli darajada ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, kompyuter grafika dasturlari asosida tasviriy san’at ta’limida kompleks metodik tizimni ishlab chiqish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida kvazi-eksperimental tajriba-sinov ishlari olib borildi. Unda nazorat va eksperimental guruhlar faoliyati tizimli ravishda kuzatilib, ijodiy qobiliyatlar rivojlanish dinamikasi taqqoslandi. Dastlabki diagnostika natijalari har ikki guruhda kreativlik darajasi o‘rtacha ko‘rsatkichda ekanligini ko‘rsatdi, bu esa tajriba natijalarini obyektiv baholash uchun zarur sharoit yaratdi.

Shakllantiruvchi bosqichda eksperimental guruhda kompyuter grafika asosida ishlab chiqilgan metodika qo‘llanildi. Amaliy mashg‘ulotlar jarayonida talabalar Adobe Photoshop va CorelDRAW dasturlari yordamida kompozitsion yechimlar ishlab chiqish, rang va shakl uyg‘unligini modellashtirish hamda vizual eksperimentlar o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ushbu jarayon talabalar ijodiy faoliyatining faollashuviga olib keldi. Nazorat guruhida esa an’anaviy metodlar asosida mashg‘ulotlar davom ettirildi.

Yakuniy nazorat bosqichida olingan natijalar quyidagi ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Eksperimental guruhda:

- kreativlik ko‘rsatkichlari o‘rtacha 35–45% ga oshdi;
- talabalar tomonidan yaratilgan ishlarning originallik darajasi sezilarli darajada yuqoriladi;
- vizual tafakkur va kompozitsion fikrlash ko‘nikmalari rivojlandi;
- mustaqil ijodiy qaror qabul qilish faollashdi.

Nazorat guruhida esa o‘sish ko‘rsatkichlari nisbatan past (10–15%) darajada bo‘lib, bu an’anaviy metodlarning cheklanganligini ko‘rsatdi. Statistik tahlillar (o‘rtacha qiymatlar va foizli taqqoslash) eksperimental metodikaning samaradorligini tasdiqladi.

Olingan natijalar nazariy jihatdan Joy Paul Guilford tomonidan asoslangan divergent tafakkur konsepsiyasi bilan mos keladi. Ya’ni, kompyuter grafika vositalari talabalarni bir muammoga turli yondashuvlar orqali yechim topishga undaydi. Shuningdek, Ellis Paul Torrance tomonidan ishlab chiqilgan kreativlik mezonlari nuqtai nazaridan ham eksperimental guruhda yuqori natijalar qayd etildi, xususan, originallik va moslashuvchanlik ko‘rsatkichlari sezilarli oshdi [7].

Natijalar TPACK modeli doirasida ham izohlanadi. Ya’ni, texnologiya (kompyuter grafika), pedagogika (faol va interaktiv metodlar) va mazmun (tasviriy san’at bilimlari) integratsiyasi ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilgan. Ushbu integrativ yondashuv o‘quv jarayonini yanada moslashuvchan va talabaga yo‘naltirilgan shaklga keltirdi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi: kompyuter grafika vositalari ijodiy jarayonni iterativ shaklga keltiradi. Talabalar o‘z ishlarini qayta ko‘rib chiqish, tahrirlash va takomillashtirish orqali chuqurroq o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ldilar [8]. Bu esa refleksiv fikrlashning rivojlanishiga olib keldi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Xususan:

- barcha talabalar grafik dasturlarni bir xil tezlikda o‘zlashtira olmadi;
- texnik ta’minot (kompyuter va dasturiy vositalar) ayrim hollarda cheklovchi omil bo‘ldi;
- o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi metodikaning samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, texnik infratuzilmani yaxshilash hamda bosqichma-bosqich o‘qitish tizimini joriy etish zarur. Kompyuter grafika asosida ishlab chiqilgan metodika tasviriy san’at ta’limida talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu yondashuv nafaqat kreativ tafakkurni rivojlantiradi, balki talabalarni zamonaviy raqamli muhitga moslashtiradi va ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san’at ta’limida talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda kompyuter grafika asosida ishlab chiqilgan metodikaning yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan integrativ yondashuv an’anaviy va raqamli o‘qitish usullarini uyg‘unlashtirish orqali ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqishi aniqlandi. Eksperimental natijalar talabalar kreativ tafakkuri, vizual idroki va mustaqil ijodiy faoliyat ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshganligini tasdiqladi.

Metodikaning asosiy afzalligi shundaki, u nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki talabalarni zamonaviy raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Kompyuter grafika vositalari yordamida talabalar o‘z g‘oyalarini erkin ifodalash, turli variantlarni sinab ko‘rish va ijodiy qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu esa ularning kreativ kompetensiyasini kompleks shakllantirishga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 538 p.
2. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking. – Lexington: Personnel Press, 1974. – 112 p.
3. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, № 6. – P. 1017–1054.
4. Lowenfeld V., Brittain W. L. Creative and Mental Growth. – New York: Macmillan, 1987. – 480 p.
5. Resnick M. Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. – Cambridge: MIT Press, 2017. – 208 p.
6. Саидахмедов Н. С. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Тошкент: Фан, 2013. – 256 б.

ПООЩРЕНИЕ ПОЗИТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ, КОРРЕКЦИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НЕГАТИВНЫХ КАЧЕСТВ ПОСРЕДСТВОМ МУЗЫКИ

Умарова Ситора Мухлисовна
Докторант Бухарского государственного педагогического института
Норова Зулфизар
Учитель музыки 24 общеобразовательной школы города Бухары

Ключевые слова: Духовные ценности, общечеловеческие ценности, народное творчество, педагогика, мыслители, критерий духовного процесса, образование.

Аннотация. В данной статье представлена информация о важности музыкального образования в процессе формирования личности ребенка и ученика, о целях и задачах музыкального образования, а также о том, что народный фольклор и мелодии являются источником эстетического воспитания. Показаны пути повышения качества музыкальных уроков в школах, способы развития позитивных качеств ребенка посредством практики обогащающих форм и методов, а также инструменты организации занятий. Также подробно описаны соображения относительно проявления музыки как основного инструмента обогащения духовного мира человека.

MUSIQA ORQALI TALABALARDA IJOBIY XULQ-ATVORNI RAG‘BATLANTIRISH, SALBIY SIFATLARNI TO‘G‘RILASH VA OLDINI OLISH

Sitora Muxlisovna Umarova
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti
Zulfizar Norova
Buxoro shahridagi 24-umumta’lim maktabi musiqa o‘qituvchisi

Kalit so‘zlar: Ma’naviy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, xalq ijodiyoti, pedagogika, mutafakkirlar, ma’naviy jarayon mezoni, ta’lim.

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqiy ta’limning bola va o‘quvchi shaxsi shakllanishi jarayonidagi ahamiyati, musiqiy ta’limning maqsadi va vazifalari, xalq folklori va kuylari estetik tarbiya manbai ekanligi haqidagi ma’lumotlar berilgan. Maktablarda musiqa darslari sifatini oshirish, mashg‘ulotlarni tashkil qilishning shakl va metodlari, vositalarini boyitish amaliyotlari orqali boladagi ijobiy sifatlarni rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Shuningdek, musiqa inson

ma’naviy olamining boyishida asosiy vosita sifatida namoyon bo‘lishiga oid mulohazalar batafsil bayon etilgan.

ENCOURAGING POSITIVE BEHAVIOR IN STUDENTS, CORRECTION AND PREVENTION OF NEGATIVE QUALITIES THROUGH MUSIC

Sitora Mukhlisovna Umarova
Doctoral candidate at Bukhara State Pedagogical Institute

Zulfizar Norova
Music teacher at Comprehensive School No. 24 in Bukhara

Key words: Spiritual values, universal human values, folk art, pedagogy, thinkers, criterion of the spiritual process, education.

Abstract. This article provides information on the importance of musical education in the process of forming the personality of a child and a student, the goals and objectives of musical education, and the fact that folk folklore and melodies are a source of aesthetic education. Ways to improve the quality of music lessons in schools, ways to develop positive qualities in a child through practices of enriching forms and methods, and tools in organizing classes are shown. Also, considerations regarding the manifestation of music as a main tool in the enrichment of a person's spiritual world are described in detail.

В нашей республике создаются возможности для формирования содержания образования и национальной идеологии с учетом общечеловеческих ценностей и основ нашей национальной культуры. С этой целью реализуются труды народного творчества, педагогики, мыслителей, просвещенных педагогов и ученых, обучая идеалам нравственного воспитания. «Будущее начинается сегодня», — говорит наш мудрый народ. Будущая жизнь молодого поколения определяет критерий духовно-духовного процесса, делающего его человеком. В связи с этим особенно важно повысить эффективность образования и довести его до уровня мировых требований, обогатить образование на основе передового опыта и проводить его на основе нового педагогического опыта.

Воспитание зрелого поколения на основе народной музыки, традиций и обычаев позволит им еще больше гордиться своим народом, изучать восточные идеи и учения и применять их в будущем. Восстановление самобытности нашей национальной культуры, художественно-нравственное воспитание и развитие учащихся общеобразовательных школ является одной из актуальных задач нашей республики. Духовно зрелый человек сможет правильно оценить ценности нации и развивать ее дальше. Поэтому рост духовности общества создает условия для широкого использования ценностей и подготавливает почву для дальнейшего развития ценностей. На основе определения ценностей общечеловеческие ценности можно определить следующим образом. Универсальные ценности – это форма ценностей, связанная с этническими аспектами и характеристиками, важными для нации. Общечеловеческие ценности проявляются через образ жизни, историю, духовность и культуру нации. В процессе воспитания общечеловеческие ценности представляют собой социально-исторический феномен. Духовность – это комплекс национальных традиций, образовательных традиций, нравственных убеждений, веры, культурно-просветительских процессов.

Духовные ценности – это философские и социальные понятия, возникающие в результате практического освоения окружающей человека среды. В процессе воспитания духовные ценности представляют собой социально-исторический феномен. В целом, целью воспитания современной молодежи в духе независимости является повышение эффективности образования и подъем экономического, социального и политического потенциала нашего общества. Достижение государственной независимости Республики Узбекистан открыло широкий путь к национальному становлению и развитию образования и воспитания. Теория национального образования использует для обоснования своих

правил такие науки, как философия, литература, этика, эстетика, педагогика и психология. Национальное образование отражает суть внутренних жизненных связей и отношений. Сегодня назрела необходимость обучать не только молодых людей, обладающих знаниями, но и творческих и талантливых студентов. В ходе школьного обучения национальное образование развивает различные способности учащихся.

Формируется система взгляда на природу и общество, укрепляются физические силы. По мере взросления мальчика эта деятельность становится все более самостоятельной. Природа и общество привыкают понимать события и условия жизни и реагировать на окружающих [2].

Содержание и организация национального образования, основанного на общечеловеческих ценностях, отражаются в следующих задачах;

1. Образование, направленное на определенную цель.
2. Гуманные правила воспитания.
3. Связь образования с жизнью и работой.
4. Приоритет национально-культурных и общечеловеческих ценностей в образовании.
5. Учет возрастных, классовых, психологических и физиологических особенностей обучающихся.

Одной из важных особенностей музыкального искусства является то, что оно выражает человеческие чувства и переживания на собственном художественном языке. Создает среду, которая интересует, привлекает и развлекает студентов. Это важно для развития у них чувства национального воспитания. Воспитание общечеловеческих ценностей формируется с помощью песни на уроках музыкальной культуры общеобразовательных школ.

Примерами таких произведений являются песни и произведения для прослушивания, включенные в музыкальную программу DTS. «Здравствуй, школа» Музыка Ш. Ёрматова, «Пахтаой» Музыка Ф. Назарова, «Узбекистан» Такие песни, как музыка Рамазонова, «Ой ватаним» Э. Шварца, Н. Норходжаева и др., воспитывают у студентов любовь к своей Родине и уважение национальных ценностей. Очень важно знакомить учащихся общеобразовательных школ с общечеловеческими ценностями. Беседы, рассказы, вопросы-ответы и дополнительная литература должны эффективно использоваться при изучении общечеловеческих ценностей в начальных классах [3].

Прежде чем изучать народные песни на основе общечеловеческих ценностей, уместно провести краткий разговор об истории художественного и идейного происхождения произведения. При изучении общечеловеческих ценностей целесообразно связывать их с другими предметами, например, с темами, преподаваемыми на уроках литературы. Дать учащимся четвертого класса представление об основных особенностях народного музыкального искусства, популярных жанрах, традициях, объяснить, что они имеют многовековую историю, что они исполняются ровным, плавным, ярким тоном, а также хафизом, певцам, фольклорным коллективам, которые их исполняют, должны быть проведены вопросы и ответы. Национальные и общечеловеческие ценности – национальная гордость нашего народа. На протяжении веков в процессе труда, борьбы и творчества она была источником вдохновения, ведущего людей к добру. Недаром музыку называют философией без языка. Человек жив песней, музыкой. Без песен трудно представить себе смысл жизни и окружающую красоту. Песня – крик потребности в наслаждениях, самой красивой, благороднейшей мечты и жизненной идеи [4].

На занятиях по музыкальной культуре общечеловеческие ценности развивают мировоззрение учащихся, музыкальные вкусы прививают учащимся увлечение национальными песнями. Они развивают свои музыкальные способности, чувство ритма, музыкальное образование и вкус. Прививает учащимся чувство любви к своему национальному достоянию, народным песням, народным поговоркам, а через них – к

Родине. С помощью песен алла, лапар, терма развиваются творческие способности учащихся [1].

Преподавание музыки основано на методах мелодии и ритма. В создании национальной основы музыкального образования целесообразно совместно с фортепиано использовать узбекские национальные музыкальные инструменты. Особенно щелканье кружков, пение песен, исполнение элементов национальных танцев, занятие творчеством погрузят учащихся в волшебный мир музыки. В этом процессе студенты непосредственно воспринимают положительные традиции узбекской народной музыкальной культуры. В школе учащиеся получают музыкально-эстетическое воспитание через образцы народной музыки. Сегодня во всех средних школах детей знакомят с народной музыкой по музыкальной программе ДТС.

В целях развития воспитания в национальном духе с первого класса вводится узбекская народная музыка. В качестве примера можно привести первые песни, которые прослушивались в программе I, такие как «Дутор байоти», «Андижанская полька», «Фарганача», «Олмача анор», «Яллама ёрим». Народная музыка быстро проникает в сознание детей, радует их. Это пробуждает творческий опыт. Потому что у народной музыки есть свой художественный язык. В нем отражены ярчайшие образцы нашего национального музыкального искусства. Народная музыка исполняется самым простым, компактным, плавным и ярким тоном. Поэтому малыш, лежащий в кроватке, засыпает, как только слышит песенку Аллы. Потому что в этой мелодии слова, мелодия и пропорции исполняются устно. Вот почему тона связаны друг с другом [3].

Узбекские песни на протяжении веков были источником вдохновения для людей во время работы, свадебных церемоний, борцовских праздников у нашего народа. Необходимо использовать на уроках музыкальной культуры различные методы и инновационные технологии, чтобы с начальных классов в понятной, быстрой и выразительной форме донести до детей популярные жанры узбекской народной музыки. Музыкальное искусство — важный вид искусства, который ближе к людям, чем другие виды искусства. Наш народ имеет богатое музыкальное наследие с незапамятных времен. Наши бесценные ценности, наше вечное наследие – это наша классическая музыка, восхитившая мир. Во все периоды развития общества содержание и направленность образования определяются на основе гармонии общечеловеческих ценностей.

Воспитание психически зрелых, нравственно чистых, физически сильных учащихся, понимающих чувство национальной ответственности и доведение их до взрослой жизни, создает основу для самостоятельного и стабильного развития страны. Национальное образование не может развиваться в отрыве от общечеловеческих ценностей. Развиваются школы методика обучения. В современный период задача воспитания духовности личности требует повышения качества музыкального образования в школе. Сегодня цели и задачи музыки и образования чрезвычайно важны. Цель музыкального образования – вырастить молодое поколение молодым и благодарным человеком культуры, способным унаследовать наше музыкальное наследие. Для этого развивать музыкальные таланты каждого ученика, повышать любовь и увлечение музыкальным искусством, формировать необходимые знания и практические навыки в области музыки, создавать необходимые условия для музыкального развития талантливых учащихся, непосредственно связанных с этим. к школьным урокам музыки. Реализация целей и задач музыкального образования напрямую зависит от уроков музыки в школе.

В концепции музыкального образования музыка в школе, наряду с другими предметами, имеет особое значение. В целях повышения качества музыкального образования в школе он считается равноправным предметом. Это требует от современного ученика положительного отношения к урокам, правильной организации и управления развитием музыкальной деятельности учащихся. Музыка как учебная деятельность имеет свои особенности. Эти особенности должен знать каждый учитель. Прежде всего, теория истории музыки включает в себя некоторые упражнения на различных примерах

исполнительства, обучение музыкальной грамоте, слушанию музыки, музыкальному образованию и литературе, игре на музыкальных инструментах детей, элементам выполнения ритмических движений, деятельности творцов в музыке. Во-вторых, музыка отличается от других видов искусства своими средствами выражения, т. е. «языком» [5].

Если художественная литература выражается словами и изобразительными искусствами, а танец — художественными движениями, то она использует мелодический инструмент, создаваемый музыкальными звуками. Программа музыкальной культуры в общеобразовательной школе включает такие этапы обучения, как слушание музыки, пение в группе, музыкальная грамота, игра детей на музыкальных инструментах и выполнение ритмических движений на одном уроке должны быть реализованы в комплексе в связи с ними. Восприятие музыки играет важную роль как ведущая деятельность в современном обучении. Потому что на этом этапе в деятельности учащихся появляется больше игровых особенностей. Таким образом, в полной мере реализуются цели и задачи образования и воспитания.

Такие важные мероприятия, как обеспечение этих процессов на ведущем уровне с точки зрения научных методов, понимания содержания национального музыкального образования, несомненно, повысят эффективность музыкального образования. Это оказывает эффективное влияние на формирование музыки в сердцах учащихся в школьной жизни и формирование их духовности. Важнейшая задача, которая актуальна сегодня для всех учителей-предметников, педагогов и воспитателей, – это воспитание сознания молодежи. Возможности музыкальной культуры и науки в распространении идей идеологии национальной независимости очень богаты и красочны [1].

Задача первой группы методов – научить учащегося общественному сознанию жизни, он заключается в создании понимания и передаче знаний о правилах и нормах этики и трудовых отношений. В процессе воспитания эти правила и нормы становятся убеждениями, уверенностью и жизненными взглядами человека. В эту группу входят духовные, нравственные, эстетические, идеологические, правовые, физические, экологические, экономические и др. Могут быть включены содержательные беседы и методы моделирования.

С помощью методов второй группы у ученика формируются навыки, связанные с духовным содержанием. Поведение учащегося формируется в соответствии с содержанием социального воспитания на основе нравственных привычек и на почве активности.

Деятельность является важным ресурсом, обогащающим опыт социальных отношений и социального поведения учащихся. Среди методов второй группы важное значение имеет метод педагогического требования. Педагогическим требованием может быть выполнение различных задач, т. е. выражение норм социального поведения, выполнение конкретной задачи, которую необходимо выполнить, участвуя в той или иной деятельности, поощрение того или иного действия [2].

Претензии могут предъявляться прямо или косвенно. Прямые требования имеют форму строгой команды или указания, задания, руководящего описания. Косвенные требования выражаются в форме совета, просьбы, упрека, интереса к деятельности с целью вызвать чувство переживания и стремления. Требования предполагают, что учащийся обладает неким уровнем сознания, разума, цели и убеждений. При этом преподаватель должен обращать особое внимание на стандарты требований, предъявляемых к учащимся.

В процессе полезной деятельности и специально организованных заданий обучаются положительному поведению и характеру.

Обучение – это деятельность, которая мотивирует учащихся к совершению различных действий и практической деятельности, организованной планомерно и систематически с целью приведения социального поведения в нормальную форму [5].

Преподавание считается эффективным инструментом на всех этапах обучения и развития учащихся. Упражнения в деятельности направлены на воспитание навыков трудовой, общественной деятельности, командной деятельности и взаимодействия.

Обучение тесно связано с обучением. Если в основе обучения лежит овладение ребенком процессом деятельности, то деятельность обучения имеет для личности особое значение. Обучение во многом зависит от обучения контролю повторения, подкрепления и улучшения, которые все чаще становятся основой социального поведения.

В образовательной практике часто приходится создавать специальные педагогические ситуации, в которых есть возможность самостоятельного выбора. Педагогические ситуации создают условия, когда учащимся приходится вновь менять свои мысли и поведение [4].

К методам второй группы относится соревнование практической деятельности учащихся.

Является необходимым и важным качеством повышения эффективности методов организации. Конкурс помогает развивать активность и творческие способности студентов во всех сферах деятельности, направлять деятельность студенческого коллектива на конкретную цель. При правильной организации соревнований успешно формируется чувство коллектива, укрепляется дисциплина и организованность учащихся. Конкурс организуется по конкретному виду, а также систематически: например, лучший класс, лучшая группа, лучшая команда, лучшая школа и т. д.

В процессе обучения важно добиться, чтобы обучающиеся на основе собственной инициативы и энтузиазма организовывали соревнование, разрабатывали его условия и показатели. Необходимо также позаботиться об общем успехе команды, выполнении взятых на себя обязательств, обеспечении отражения результатов соревнований на трибунах. Нецелесообразно организовывать конкурс для получения официальной информации. Общественное мнение остается важной основой конкурентной деятельности.

Единство сознания и поведения происходит за счет взаимообусловленного использования методов первой и второй группы, но это происходит не само по себе, а зависит от организаторских способностей педагога и его умения видеть особенности и значение средств, воздействующих на сознание и поведение ученика. . Словом, в результате образования сегодняшний студент становится совершенным человеком, то есть идеальным членом общества. Для этого ему следует развивать свой ум и мышление и формировать в себе положительные качества.

Итак, какого уровня активности должен достичь человеческий разум, чтобы понять существование и окружающую среду?

Разум человека – это уровень духовной перспективной деятельности, основанный на понимании жизни и мирской действительности через его восприятие, разум.

Разум – это понимать мирские и жизненные истины, основанные на собственном восприятии, сердце и разуме, и следовать им в своей деятельности с духовной и человеческой точки зрения.

К методам третьей группы относятся методы, которые используются для стимулирования положительного поведения детей, коррекции или предотвращения отрицательных черт, непосредственного воздействия на их чувства и цели. В эту группу входят такие методы, как поощрения и наказания.

Л И Т Е Р А Т У Р Ы

1. Фахрутдинова Г.Ж., Фахрутдинова А.В. Ф-21 Этнопедагогика: учебно-методическое пособие: Казань: Издательство «Отечество», 2019. – 100 с

2. Айтпаева А.К. «Этнопедагогика» Учебное пособие–Алматы: КазНПУ имени Абая, 2012. 226 с.

3. Mutalipova M.J. Xalq Pedagogikasi: (o‘quv qo‘llanma): T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2011.160b

4. Donyorov A.X., Bo‘riyev O., Ashurov A.A. Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasi, etnogenizi va etnik tarixi: (o‘quv qo‘llanma): T:Yangi nashr nashriyoti. 2011. 315 b.

5.https://zenodo.org/record/7077371/files/Konferensiya-2022-Sentabr-1-qism-13-18.pdf

MAKTABGACHA TA’LIMDA TINGLAB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
2-bosqich tayanch doktoranti
sarvinozteshayeva1504@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida 5-6 yoshli bolalarning tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari va zamonaviy yondashuvlari tizimli tahlil qilinadi. L.S.Vygotskiy, J.Piaget va M.Montessori kabi umumbashariy pedagogik nazariyalar asosida ko‘nikmaning psixologik komponentlari, didaktik imkoniyatlari va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari (inkluziv ta’lim, STEAM va raqamli pedagogika) ochib berilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimida ushbu ko‘nikmani takomillashtirishning ilmiy-metodik yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tinglab tushunish ko‘nikmasi, psixologik-pedagogik asoslar, maktabgacha ta’lim, 5-6 yoshli bolalar, Vygotskiy, Piaget, Montessori, raqamli pedagogika, STEAM-yondashuv.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ СЛУШАНИЯ И ПОНИМАНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Тешаева Сарвиноз Джамшидовна
Бухарский государственный педагогический институт
Докторант 2-го года базовой докторантуры
sarvinozteshayeva1504@gmail.com

Аннотация В данной статье проводится системный анализ психолого-педагогических основ и современных подходов к развитию навыков слушания и понимания у детей 5–6 лет в системе дошкольного образования. На основе универсальных педагогических теорий Л.С. Выготского, Ж. Пиаже и М. Монтессори раскрыты психологические компоненты навыка, дидактические возможности и современные тенденции развития (инклюзивное образование, STEAM и цифровая педагогика). Результаты исследования служат определению научно-методических направлений совершенствования данного навыка в системе дошкольного образования Узбекистана.

Ключевые слова: навык слушания и понимания, психолого-педагогические основы, дошкольное образование, дети 5–6 лет, Выготский, Пиаже, Монтессори, цифровая педагогика, STEAM-подход.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION SKILLS IN PRESCHOOL EDUCATION

Teshayeva Sarvinoz Jamshidovna
Bukhara State Pedagogical Institute
2nd-year Doctoral Student
sarvinozteshayeva1504@gmail.com

Abstract This article presents a systematic analysis of the psychological-pedagogical foundations and modern approaches to developing listening comprehension skills among 5–6-year-old children in the preschool education system. Based on universal pedagogical theories of L.S. Vygotsky, J. Piaget, and M. Montessori, the psychological components of the skill, didactic opportunities, and contemporary development trends (inclusive education, STEAM, and digital pedagogy) are revealed. The research findings serve to identify scientific and methodological directions for improving this skill within the preschool education system of Uzbekistan.

Keywords: listening comprehension skill, psychological-pedagogical foundations, preschool education, 5–6-year-old children, Vygotsky, Piaget, Montessori, digital pedagogy, STEAM approach.

Kirish Zamonaviy pedagogik nazariya va amaliyotda tinglab tushunish ko‘nikmasi bolaning nafaqat nutqiy, balki kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishining markaziy indikatori sifatida qaralmoqda. Xalqaro tadqiqotlar (PIRLS, PISA) shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshda ushbu ko‘nikmaning yetarli darajada shakllanmasligi keyingi bosqichlardagi o‘quv muvaffaqiyatlariga sezilarli salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-637, 2020) va “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida ham tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida strategik vazifa sifatida belgilangan.

Ushbu maqola 5-6 yoshli bolalar misolida tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari va zamonaviy yondashuvlarini tizimli tahlil qilishga qaratilgan.

Tinglab tushunish ko‘nikmasining pedagogik asoslari bir qator umumbashariy nazariyalar bilan uzviy bog‘liqdir. L.S.Vygotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, bola kattalar yordami (scaffolding) bilan tinglab tushunish orqali ichki nutq va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. J.Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida 5-6 yosh operatsional davrning boshlanishi sifatida qaralib, tinglab tushunish mantiqiy fikrlashning shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqligi ta’kidlanadi. M.Montessori usuli esa bolaga “erkin tanlov” va “tayyorlangan muhit” orqali tinglab tushunishni mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatini beradi. O‘zbekistonning klassik mutafakkirlari (Alisher Navoiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy) ham bolaning nutqiy va ma’naviy rivojlanishida tinglash va tushunishning muhimligini alohida ta’kidlaganlar.

Tinglash ko‘nikmasi psixologik jihatdan murakkab, ko‘p komponentli jarayon bo‘lib, quyidagi psixik funksiyalarning uyg‘un faoliyatiga asoslanadi:

- Diqqat (e’tibor). Selektiv va barqaror diqqat asosiy rol o‘ynaydi. 5-6 yoshli bolalarda diqqat muddati hali cheklangan (15–20 daqiqa) bo‘lib, bu ko‘nikmani rivojlantirishda maxsus mashqlar talab etiladi.
- Idrok (persepsiya). Eshituv idroki tovushlarni qabul qilish, farqlash va semantik yuklash jarayonidir.
- Xotira. Qisqa muddatli va operativ xotira muhim ahamiyatga ega. Eshituv xotirasining rivojlanishi nutqiy va kognitiv rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir (Baddeley, 2003).
- Tafakkur va tushunish. Eshitilgan axborotni mantiqiy tahlil qilish, sabab-natija bog‘lanishlarini aniqlash va umumlashtirish jarayonidir.
- Emotsional-motivatsion komponent. Bolaning qiziqishi va emotsional holati tinglash samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Psixolingvistik tadqiqotlar (Vygotskiy, Piaget, Gordon) shuni ko‘rsatadiki, tinglash jarayoni “eshitish → saqlash → tahlil → javob” siklidan iborat bo‘lib, 5-6 yoshda bu siklning har bir bosqichi jadal rivojlanadi.

Bu yoshda bolalarda diqqat muddati cheklangan, tinglab tushunish hali to‘liq shakllanmagan, emotsional qabul ustunlik qiladi. Shuning uchun pedagogik jarayon bolaning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

Tinglab tushunish jarayoni akustik, fonematik, leksik-semantik, sintaktik, mantiqiy-semantik va pragmatik komponentlardan iborat. Ularning rivojlanishida ovozli matnlar, didaktik o‘yinlar, raqamli texnologiyalar, Montessori materiallari, jonli muloqot va san’at vositalari samarali hisoblanadi.

Xorijiy tajribada (Reggio Emilia, HighScope, Waldorf) bolaning tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishda “bola markazli” yondashuv ustunlik qiladi. O‘zbekiston pedagogikasi bu tajribalarni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda qo‘llashi mumkin.

5-6 yoshli bolalarning tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogik ta’lim sohasidagi umumbashariy g‘oyalar, psixologik asoslar va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalarining uyg‘unlashuvi asosida amalga oshirilishi lozim. Ushbu ko‘nikma bolaning

keyingi o‘quv muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – M.: Pedagogika, 2005.
2. Piaget J. Bolaning nutq va tafakkuri. – Toshkent: Fan, 2018.
3. Montessori M. Bolani erkin tarbiyalash. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.
4. Baddeley A.D. Working Memory. – Oxford: Oxford University Press, 2007.
5. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2022.
6. Nishonova S., Hasanov J. Bolalar nutqini rivojlantirishning psixologik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Ma’naviyat, 2023.

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA UZLUKSIZ TA’LIM MEXANIZMLARINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Jumayeva Dilfuza G‘aniyevna
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
jumayevadilfuza@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning dolzarb muammolari, uzluksiz ta’lim tizimida pedagogik mexanizmlarning o‘rni tahlil qilinadi. Kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning mazmuni, tarbiya jarayonida zamonaviy metodlar va uzluksiz malaka oshirish shakllarining samaradorligi asoslab berilgan.Respublikamizda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ta’lim texnologiyalardan foydalanish va Tarbiya fanini o‘qitishda tarbiya tamoyillarini va omillari, mazmuni, ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini ta’minlashdagi ahamiyatining pedagogik-psixologik shart-sharoitlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetentlik, uzluksiz ta’lim, tarbiya fani, metodik tayyorgarlik, pedagogik texnologiyalar, kreativ fikrlash, refleksiv yondashuv.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕХАНИЗМОВ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРЕДМЕТА «ТАРБИЯИ»

Жумаева Дилфуза Ганиевна
БухДПИ, Кафедра общей педагогики
jumayevadilfuza@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные проблемы развития профессиональной компетентности будущих учителей предмета «Тарбия», а также роль педагогических механизмов в системе непрерывного образования. Обосновывается содержание профессионально-педагогической подготовки, эффективность современных методов в процессе воспитания и форм непрерывного повышения квалификации. Освещаются педагогико-психологические условия использования образовательных технологий в развитии профессиональных компетенций учителей общеобразовательных школ республики, а также значение принципов, факторов и содержания предмета «Тарбияи» в обеспечении эффективности учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, непрерывное образование, предмет «Тарбия», методическая подготовка, педагогические технологии, креативное мышление, рефлексивный подход.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF CONTINUOUS EDUCATION MECHANISMS IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE "TARBIYA" SUBJECT TEACHERS

Jumayeva Dilfuza Ganiyevna
BukhDPI, Department of General Pedagogy
jumayevadilfuza@gmail.com.

Abstract: This article analyzes current issues in developing the professional competence of future teachers of the "Tarbiya" subject, as well as the role of pedagogical mechanisms within the system of continuous education. It substantiates the content of professional-pedagogical training, the effectiveness of modern methods in the educational process, and various forms of continuous professional development. The paper also highlights the pedagogical and psychological conditions for using educational technologies in enhancing the professional competencies of general secondary school teachers in the republic, as well as the importance of the principles, factors, and content of the "Tarbiya" subject in ensuring the effectiveness of the teaching and learning process.

Keywords: professional competence, continuous education, Tarbiya subject, methodological training, pedagogical technologies, creative thinking, reflective approach.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda yosh avlod tarbiyasi eng muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida "Tarbiya" fanining alohida o‘quv kursi sifatida joriy etilishi, o‘qituvchilardan nafaqat nazariy bilim, balki yuksak darajadagi kasbiy kompetentlikni talab etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g'risida"gi PF-6108-son Farmoni va mazkur Farmon ijrosini ta’minlash maqsadida 2020 yil 6 noyabrda qabul qilingan "Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora- tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-4884-son qarorda mamlakatimiz ta'lim-tarbiya va ilm- fan sohalarini takomillashtirish, jamiyatimizda o‘qituvchi va pedagog xodimlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo‘lgan hurmat-e’tiborni yanada oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, tizimda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish maqsadida O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari belgilab berildi. Bilimga asoslangan iqtisodiyot ta’lim va kasbiy tayyorgarlikning yangi modellarini talab qiladi. Bunda davriy malaka oshirishdan farqli ravishda ijtimoiy va iqtisodiy muvofiqlik imkoniyatiga ega bo‘lgan «hayot davomida o‘qish» tamoyili asosida uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida "yosh avlodga bog‘cha, maktab va oliygohda sifatli ta’lim- tarbiya berishni yo‘lga qo‘yamiz, ular jismoniy va ma’naviy sog‘lom, vatanparvar insonlar bo‘lib ulg‘ayishi uchun barcha kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz"– degan fikrlari ta’lim sohasidagi amalga oshirilib kelinayotgan ishlarimizni samarali tashkil etishimiz uchun dasturul amal bo‘ladi[2]. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrdagi Oliy Majlisga Murajaatnomasida ".....jamiyatda o‘qituvchi kasbi eng nufuzli va obro‘li kasb bo‘lishi lozim. Muallimlarimiz bolalarga sifatli ta’lim berish va o‘z ustida ishlashdan boshqa narsa haqida o‘ylamasligi uchun davlat barcha sharoitlarni yaratib berishi zarur"-deb ta’kidlab o‘tdilar [3]. "Tarbiya" fani o‘qituvchisining pedagogik mahorati haqida gap ketganda empatiya muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarga yo‘naltirilgan empatiya o‘qituvchining ularning emotsional dunyosiga yo‘nalganlik, ichki olamidagi vaziyatni his qila olishga imkon beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarbiya fani o‘qituvchilari jamiyatning ma’naviy-axloqiy rivojida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli ularning kasbiy tayyorgarligi uzluksiz ta’lim tizimi asosida takomillashtirib borilishi zarur.Uzluksiz ta’lim — bu shaxsning butun hayoti davomida bilim, ko‘nikma va malakalarini muntazam ravishda rivojlantirib borishga qaratilgan tizimli jarayondir. Mazkur jarayon pedagoglarning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning

kasbiy moslashuvchanligini ham ta’minlaydi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda uzluksiz ta’lim mexanizmlarini (oliy ta’lim – pedagogik amaliyot – malaka oshirish) tizimli tashkil etish ularning professional mukammalligini ta’minlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida "yosh avlodga bog'cha, maktab va oliygohda sifatli ta'lim-tarbiya berishni yo‘lga qo‘yamiz, ular jismoniy va ma'naviy sog'lom, vatanparvar insonlar bo‘lib ulg'ayishi uchun barcha kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz"-degan fikrlari ta'lim sohasidagi amalga oshirilib kelinayotgan ishlarimizni samarali tashkil etishimiz uchun dasturul amal bo‘ladi..Muallimlarimiz bolalarga sifatli ta'lim berish va o‘z ustida ishlashdan boshqa narsa haqida o‘ylamasligi uchun davlat barcha sharoitlarni yaratib berishi zarur"-deb ta'kidlab o‘tdilar [3]. "Tarbiya" fani o‘qituvchisining pedagogik mahorati haqida gap ketganda empatiya muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarga yo‘naltirilgan empatiya o‘qituvchining ularning emotsional dunyosiga yo‘nalganlik, ichki olamidagi vaziyatni his qila olishga imkon beradi. Oliy ta'lim muassasalarida malakali mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy- metodik tayyorgarlik tamoyili muhim o‘rinni egallaydi. Bu tamoyilni tadqiq etgan pedagog olimlar V.A.Suhomlinskiy, V.P. Bespalko V.A.Slastenin, I.YA.Lerner, A.K.Markova, E.F.Zeer, N.N.SHahmatova V.V.Kraevskiy, I.A.Zimnyaya, A.V.Barannikov, V.A.Adolf, M.V.Dolgih, A.R. Hayrullin[4] kabi pedagog-olimlar shug'ullanishgan[5]. O‘zbekistonolimlaridanbo‘lajako‘qituvchilarni bilim va malakalarni shakllantirish, malakali kadrlar tayyorlash masalasini U.Tolipov, N.Sayidahmedov, F.Yuzlikayev, N.Muslimov, O.Qo‘ysinov, D.Himmataliyev, B.Rahimov, M.Urazova, SH.Urakov, N.Niyazova va boshqalar o‘zlarining ilmiy- tadqiqotlarida muammoni ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil etishgan[6].

1.Kasbiy kompetentlik tushunchasi va tarkibiy qismlari

Tarbiya fani o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi – bu pedagogning kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuidir.

Kompetentlikning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- **Metodik kompetentlik:** Tarbiya darslarini samarali tashkil etish, interfaol metodlardan foydalanish.
- **Kommunikativ kompetentlik:** O‘quvchilar va ota-onalar bilan samarali muloqot qilish.
- **Refleksiv kompetentlik:** O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash.
- **Innovatsion kompetentlik:** Ta’limga sun’iy intellekt va raqamli vositalarni joriy etish.

2.Uzluksiz ta’lim mexanizmlarining pedagogik asoslari

Bo‘lajak o‘qituvchi kompetentligini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, u quyidagi mexanizmlar asosida amalga oshiriladi:

- **Oliy ta’lim bosqichi (Bakalavriat/Magistratura):** Pedagogik-psixologik fanlar asosida nazariy bilimlar bazasini shakllantirish, "Tarbiya" fanini o‘qitish metodikasini o‘rgatish.
- **Pedagogik amaliyot:** Nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash, to‘g‘ridan-to‘g‘ri maktab muhitida ko‘nikmalarni shakllantirish.
- **Malaka oshirish (uzluksiz rivojlanish):** A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti kabi muassasalar orqali o‘qituvchilarning kasbiy darajasini doimiy oshirib borish.

3. Tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashning samarali usullari

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda quyidagi yondashuvlar pedagogik shart-sharoit hisoblanadi:

- **Case-study (vaziyatli tahlil):** Tarbiyaviy muammoli vaziyatlarni yechish.
- **Pedagogik loyihalar:** "Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi" asosida loyihalar ishlab chiqish.
- **Interfaol metodlar:** Tarbiya darslarida rolli o‘yinlar va munozaralardan foydalanish.

O‘tkazilgan tadqiqotlar va tajriba-sinov ishlari shuni ko‘rsatadiki, uzluksiz ta’lim mexanizmlari joriy etilgan ta’lim muhitida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kasbiy qobiliyatlari (metodik, ijtimoiy, innovatsion) yuqori darajada rivojlanadi. Pedagogik amaliyotning samarali tashkil etilishi o‘qituvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda uzluksiz ta’lim mexanizmlarining pedagogik asoslari – bu oliy ta’lim, amaliyot va malaka oshirishning yagona tizimda integratsiyalashuvidir. O‘qituvchini doimiy ravishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va raqamli savodxonlik asosida shakllantirish, yurtimizda barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy kafolati hisoblanadi. Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a’zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug‘ullanmagan mamlakat turg‘unlik va inqirozga uchraydi. Negaki, o‘sishi va rivojlanishi uchvun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma’naviy boyliklar qatorida tarbiya ham rivojlanib boradi. Tarbiya nazariyasining umumiy xususiyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

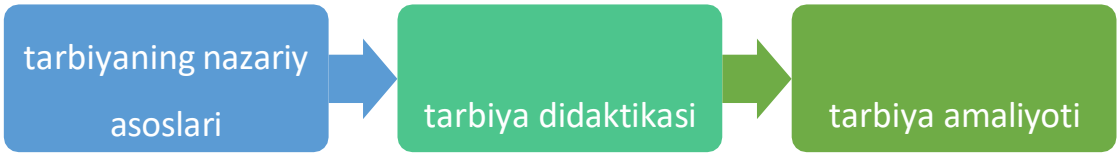

Mazkur masalalar tarbiya nazariyasining negizi sifatida O‘zbekistonda ta’sis etilgan yangi “Tarbiya” fani asoslarini tashkil etadi. Shu sababli jamiyatda tarbiyaning o‘rni, ahamiyati va amaliyoti odamlar tomonidan yetarli darajada idrok etilmoqda. Mazkur masala bo‘yicha bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari nazariy bilim, kasbiy ko‘nikma va amaliy kompetensiyalar bilan qurollanishi kerak. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik tayyorlashda yangi fan “Tarbiya” asoslari bo‘yicha maqsadli bilim berish, tarbiyaning yangi metodlari va texnologiyalari bilan qurollantirish dolzarb bo‘lib turibdi.

1. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisi tarbiyachi sifatidagi faoliyatida quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

2. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo‘lib, har qanday to‘zum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo‘lib kelgan.

3. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo‘lga qo‘yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi.

4. Tarbiya jarayoninig xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo‘yilgan maqsadga erishish, shuningdek, belgilangan vazifalarni ijobiy hal etish imkoniyatini beradi.

5. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari pedagogik texnologiyaga oid bilimlar bilan bir qatorda tarbiya texnologiyasiga oid bilimlarga ham ega bo‘lishi shart: o‘qituvchi xatti-harakatlarming algoritmi, tarbiyalash shakllarini bilishi, har qanday tarbiyalash metodini amalga oshirish bo‘yicha barcha operatsiyalarni mukammal bajara olishi lozim.

Xulosa qilib shuni aytib o‘tish joizki, bu kabi tushunchalar orqali bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari o‘quvchilarga tarbiya tamoyillari, tarbiya jarayoni va tarbiyalanganlik ko‘rsatkichlari haqida batafsil ma’lumotlar beradilar. Shaxsning shakllanishida tarbiyaning muhimligi, tarbiya vazifalari haqida mavzular doirasida tushunchalar bemoqdalar. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari pedagogik malakasini oshirish, yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-tadqiqot ishlariga e’tibor qaratish pedagogik jarayonni yanada mukammallashtiradi. Bu esa o‘z navbatida, yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash va ularning intellektual salohiyatini yuksaltirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g'risida"gi PQ-2909-son qarori. www. lex. uz.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni Toshkent.1997 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF- 4947-son farmoni «Xalq so‘zi», 2017 yil 8 fevral Yoqubaliyeva, D. Z., & Norqobilov, D. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash. Universal xalqaro ilmiy jurnal, *1*(4), 63-65.

3. Yakubaliyeva, D. (2023). PREPARATION FOR THE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH WORKS IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL

HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *Science and innovation*, *2*(B12), 447-b

4. Yoqubaliyeva, D. Z., & Norqobilov, D. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash. Universal xalqaro ilmiy jurnal, *1*(4), 63-65.

5. Dilafro‘z, Y., & Umida, H. (2024). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI PEDAGOGLARINING KASBIY SALOHIYATINI

RIVOJLANTIRISH.*YangiO‘zbekistontaraqqiyotidatadqiqotlarnio‘rniva rivojlanish omillari*, *8*(2), 61-64.

6. Umida, U., & Dilafruz,Y. (2023). O‘QUVCHI YOSHLARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH. *UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE*, *1* (1), 106-115.

EKOLOGIK TARBIYA ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ILM–FAN TABIAT MARKAZIDA ISHLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Baxronova Aziza Abduraufovna
BIU, Pedagogika,psixologiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: azizabaxronova833@gmail.com,
Tel: +998 95 922 97 98

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiya orqali ilm-fan tabiat markazida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari, samarali metodlari va tajriba-sinov natijalari yoritilgan. Olib borilgan tadqiqot ekologik madaniyatni rivojlantirishning ilmiy yangiliklarini taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: ekologik tarbiya, maktabgacha yosh, tabiat markazi, ilm-fan, kuzatish, tajriba, ko‘nikma, ekologik madaniyat, atrof-muhit.

ФОРМИРОВАНИЕ ТРУДОВЫХ НАВЫКОВ В НАУЧНО-ПРИКОСНОВЕДНЫХ ЦЕНТРАХ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Бахронова Азиза Абдурауфовна
Преподаватель кафедры педагогики, психологии и спорта, БИУ
E-mail: azizabahronova833@gmail.com,
Тел.: +998 95 922 97 98

Аннотация. В статье освещены педагогические основы, эффективные методы и результаты опытно-экспериментальной работы по формированию навыков работы в центре науки и природы у детей дошкольного возраста посредством экологического воспитания. Проведённое исследование представляет научные новшества в развитии экологической культуры.

Ключевые слова: экологическое воспитание, дошкольный возраст, центр природы, наука, наблюдение, эксперимент, навык, экологическая культура, окружающая среда.

FORMATION OF WORK SKILLS IN SCIENCE AND NATURE CENTERS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH ECOLOGICAL EDUCATION

Bakhronova Aziza Abduraufovna

Teacher of the Department of Pedagogy, Psychology and Sports, BIU
E-mail:azizabahronova833@gmail.com,
Tel: +998 95 922 97 98

Abstract. The article highlights the pedagogical foundations, effective methods, and experimental results of forming skills of working in the science-nature center in preschool children through ecological education. The conducted research presents scientific innovations in the development of ecological culture.

Keywords: ecological education, preschool age, nature center, science, observation, experiment, skill, ecological culture, environment.

Bugungi globallashuv va texnogen taraqqiyot davrida insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri – ekologik muvozanatning buzilishi va atrof-muhitni muhofaza qilish masalasidir. Yer sayyorasining kelajagi har bir insonning tabiatga bo‘lgan munosabatiga bog'liq. YuNESKO ning "Barqaror taraqqiyot uchun ta'lim" konsepsiyasida ta'kidlanganidek, ekologik ongni shakllantirish ishi insonning maktabgacha yoshidan boshlanishi lozim [1]. Shu sababli, bolalarni yoshlikdan ekologik ruhda tarbiyalash bugungi pedagogikaning umumbashariy va dolzarb vazifalaridan biriga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g'risida"gi farmonida ta'lim tizimini sifat jihatdan yangilash, yosh avlodda ilmiy dunyoqarash va ekologik madaniyatni shakllantirish vazifalari belgilab berilgan [2]. Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham bolalarda tabiatshunoslik bilimlari va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishning huquqiy asosi yaratilgan.

Maktabgacha yosh – bola shaxsining shakllanishi uchun eng muhim sezgir davr hisoblanadi. L.S. Vygotskiy, J. Piaget, N.N. Poddyakov kabi olimlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, 3–7 yoshdagi bolalar atrof-muhitni faol o‘rganishga, kashfiyotlar qilishga va eksperimentlar o‘tkazishga tabiiy ehtiyoj sezadilar [3]. Ushbu ehtiyojni qondirish va to‘g'ri yo‘naltirish uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat markazi muhim pedagogik vositadir.

Tabiat markazi (yoki ilm-fan-tabiat burchagi) – bu maktabgacha ta'lim tashkilotining maxsus jihozlangan, bolalarda tabiat haqidagi tasavvurlarni kengaytirish, ekologik madaniyatni shakllantirish hamda tabiiy hodisalarni mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga mo‘ljallangan rivojlantiruvchi muhitidir. "Ilk qadam" Davlat o‘quv dasturiga muvofiq, har bir guruhda yoshga mos ravishda jihozlangan tabiat markazi mavjud bo‘lishi shart [4]. Xalqaro tajribada (Reggio Emilia, Montessori, Waldorf yondashuvlari) tabiat markazi bolaning kashfiyotchilik va ilmiy izlanish faoliyati uchun asosiy maydon sifatida e'tirof etilgan.

Tabiat markazida quyidagi tarkibiy qismlar bo‘lishi tavsiya etiladi: tirik tabiat zonasi (xonaki o‘simliklar, akvarium, dekorativ qushlar yoki kichik hayvonlar); tajriba o‘tkazish zonasi (lupa, mikroskop, tarozi, o‘lchov idishlari, magnit, kompas); tabiiy materiallar to‘plami (toshlar, qobiqlar, urug'lar, barglar, qum, tuproq namunalari); kuzatuv kalendari va ob-havo doskasi; ekologik kitoblar, ensiklopediyalar va didaktik o‘yinlar; bolalar mehnati uchun asboblar (sug'orgich, belkurakcha, fartuk).

Ekologik tarbiyaning maqsadi va vazifalari. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi – ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish, tabiat bilan inson o‘rtasidagi o‘zaro bog'liqlikni anglatish va atrof-muhitga nisbatan ongli, ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalashdan iboratdir. S.N. Nikolayeva tasnifiga ko‘ra, ekologik tarbiya uchta asosiy vazifani amalga oshiradi [5]: ta'limiy – jonli va jonsiz tabiat haqida ilmiy bilimlar tizimini shakllantirish; tarbiyaviy – tabiatga muhabbat, mas'uliyat va insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalash; rivojlantiruvchi – kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va amaliy ish ko‘nikmalarini hosil qilish.

Tabiat markazida ish ko‘nikmalarini shakllantirish metodlari. Tadqiqotimizda quyidagi pedagogik metodlarning samarali bo‘lishi aniqlandi:

Kuzatish metodi – bolaning tabiat hodisalarini bevosita idrok etishiga asoslangan asosiy metod hisoblanadi. Bunda tarbiyachi qisqa muddatli (bir martalik), uzoq muddatli (bir necha kun

yoki hafta davomida) va takroriy kuzatishlarni tashkil etadi. Masalan, urug'ning unib chiqishini kuzatish, faslarning almashinuvi, akvarium baliqlarining harakatini o‘rganish bolalarda kuzatuvchanlik va sabr-toqat ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bolalar tajribasi (eksperimentlash) metodi – N.N. Poddyakov ta'kidlaganidek, bolalar tajribasi maktabgacha yoshda yetakchi faoliyat turlaridan biridir [6]. Suvning uch holatini o‘rganish, magnitning xususiyatlarini sinash, o‘simliklarning yorug'lik va suvga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash kabi sodda tajribalar bolalarda tahliliy fikrlash, gipoteza qurish va xulosalash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Mehnat faoliyati metodi – bolalarning xonaki o‘simliklarni parvarish qilishi, urug' ekish, tirik mavjudotlarni boqish kabi amaliy ishlari mehnatsevarlik va mas'uliyat fazilatlarini tarbiyalaydi. Bunda bola "men ham foyda keltira olaman" degan ijtimoiy his-tuyg'uni boshdan kechiradi.

Loyiha metodi – bolalar bilan birgalikda "Bizning bog'imiz", "Sehrli urug'lar", "Suv – hayot manbai" kabi qisqa va uzoq muddatli ekologik loyihalarni amalga oshirish ularda izlanish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘yin va modellashtirish metodi – didaktik o‘yinlar ("Kim qayerda yashaydi?", "Tabiat zanjiri", "Faslli ko‘rsat"), syujetli-rolli o‘yinlar ("Yosh tabiatshunoslar", "Bog'bon") va modellar (globus, oziq zanjiri sxemasi) yordamida bolalar tabiat qonuniyatlarini tushunadilar [7].

Tadqiqot natijalari. Tajriba-sinov ishlari maktabgacha ta'lim tashkilotining katta yosh guruhlarida (5–6 yosh) o‘tkazildi. Tadqiqotda jami 60 nafar bola ishtirok etdi: 30 nafari tajriba guruhida, 30 nafari nazorat guruhida. Tajriba guruhida ekologik tarbiya bo‘yicha maxsus ishlab chiqilgan dastur asosida tabiat markazida tizimli ishlar olib borildi.

Boshlang'ich diagnostika natijalariga ko‘ra, ikkala guruhda ham ko‘rsatkichlar deyarli bir xil bo‘ldi: yuqori daraja – 13–17%, o‘rta daraja – 40–43%, past daraja – 40–47% ni tashkil etdi. Yakuniy diagnostika ko‘rsatdiki, tajriba guruhida yuqori darajadagi bolalar ulushi 53% ga, o‘rta darajadagilar 37% ga yetdi, past darajadagilar esa 10% gacha kamaydi. Nazorat guruhida bu o‘zgarishlar sezilarsiz bo‘ldi (yuqori daraja – 23%, o‘rta – 47%, past – 30%).

Olingan natijalar tabiat markazidagi maqsadli, tizimli pedagogik ishning samaradorligini tasdiqlaydi va xalqaro pedagogik tajriba bilan uyg'unlikda ekologik ta'limning umumbashariy g'oyalarini milliy ta'lim tizimida qo‘llashning istiqbolli yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiya orqali ilm-fan tabiat markazida ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish quyidagi shartlar bajarilganda samarali kechadi: birinchidan, guruhda yoshga mos, xilma-xil materiallar bilan jihozlangan, xavfsiz va estetik jihatdan jozibali tabiat markazi tashkil etilishi; ikkinchidan, ta'lim mazmunining kuzatish, eksperimentlash, mehnat va o‘yin metodlari uyg'unligida amalga oshirilishi; uchinchidan, bolaning mustaqil izlanishlariga, savol berishiga va o‘z gipotezalarini sinashiga sharoit yaratilishi; to‘rtinchidan, tarbiyachining yetarli kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lishi; beshinchidan, oila bilan hamkorlikning mustahkamlanishi va ota-onalarning ekologik ma'rifatga jalb etilishi.

Shunday qilib, ekologik tarbiya va tabiat markazidagi amaliy ish bolaning intellektual, axloqiy va estetik rivojlanishining mustahkam poydevorini yaratadi, kelajakda atrof-muhitni asraydigan, ongli va mas'uliyatli fuqaroni shakllantirishga zamin hozirlaydi. Bu yo‘nalish zamonaviy ta'lim muhitida umumbashariy ekologik g'oyalarning milliy pedagogika bilan uyg'unligini ta'minlovchi muhim tendensiyalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017. – 62 p.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g'risida"gi farmoni. – Toshkent, 2023.

3. Vygotskiy L.S. Bolalik davrida tasavvur va ijodkorlik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 168 b.

4. "Ilk qadam" Davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi, 2018. – 96 b.
5. Nikolayeva S.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Moskva: Akademiya, 2018. – 224 b.
6. Poddyakov N.N. Bolalar tajribasi: nazariya va amaliyot. – Moskva: Pedagogika, 2017. – 192 b.
7. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q. Maktabgacha pedagogika nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2020. – 312 b.
8. Ryjova N.A. Bolalar bog'chasida ekologik ta'lim. – Moskva: Karapuz, 2019. – 432 b.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Temirov Abdumalik Ikrom o‘g‘li
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
abdumaliktemirov97@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyatning ma’naviy poydevori hisoblangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro dialektik aloqadorligi, ularning shaxs psixologiyasiga ta’siri hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi roli tahlil qilinadi. Maqolada globallashuv sharoitida qadriyatlar transformatsiyasi, etnik identifikatsiya va global integratsiya jarayonlarining ijtimoiy-psixologik mexanizmlariga to‘xtalib o‘tiladi. Maqolada milliy qadriyatlarning barqarorlik funksiyasi va umuminsoniy tamoyillarning taraqqiyot omili sifatidagi ahamiyati ilmiy asoslab beriladi.

Tayanch so‘zlar: qadriyat, milliy o‘zlik, umuminsoniy tamoyillar, ijtimoiy psixologiya, identifikatsiya, mentalitet, globallashuv, ma’naviy meros, etnik ong, ijtimoiy adaptatsiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ.

Темиров Абдумалик Икром ўғли
Преподаватель Бухарского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье анализируется диалектическая взаимосвязь национальных и общечеловеческих ценностей, являющихся духовным фундаментом общества, их влияние на психологию личности и роль в регулировании социальных отношений. Рассматриваются социально-психологические механизмы трансформации ценностей, этнической идентификации и процессов глобальной интеграции в условиях глобализации. В статье научно обосновывается стабилизирующая функция национальных ценностей и значение общечеловеческих принципов как фактора прогресса.

Ключевые слова: ценность, национальная идентичность, общечеловеческие принципы, социальная психология, идентификация, менталитет, глобализация, духовное наследие, этническое сознание, социальная адаптация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES

Temirov Abdumalik Ikrom o‘g‘li
Lecturer at Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. This article analyzes the dialectical relationship between national and universal values, which are considered the spiritual foundation of society, their impact on personal psychology, and their role in regulating social relations. The socio-psychological mechanisms of value transformation, ethnic identification, and global integration processes in the context of

globalization are discussed. The article provides a scientific basis for the stabilizing function of national values and the importance of universal principles as a factor of progress.

Keywords: value, national identity, universal principles, social psychology, identification, mentality, globalization, spiritual heritage, ethnic consciousness, social adaptation.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ijtimoiy-madaniy jarayonlarning murakkablashishi va turli tamaddunlarning o‘zaro kesishuvi bilan xarakterlanadi. Bunday sharoitda jamiyatning barqarorligini ta’minlovchi ma’naviy-axloqiy mezonlar - qadriyatlar masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Qadriyatlar shunchaki axloqiy normalar yig‘indisi emas, balki shaxs va ijtimoiy guruhlarning faoliyatini yo‘naltiruvchi, ularning maqsad va intilishlarini belgilab beruvchi ijtimoiy-psixologik hodisadir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni anglash insonning dunyoda o‘z o‘rnini topishi, o‘zligini saqlab qolishi va shu bilan birga dunyo hamjamiyatining to‘laqonli a’zosiga aylanishi uchun zamin yaratadi.

Milliy qadriyatlar muayyan xalqning uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyoti, uning tabiiy-iqlimiy sharoitlari, diniy e’tiqodi va turmush tarzi negizida shakllanadi. Psixologik nuqtai nazardan, milliy qadriyatlar insonning etnik o‘zligini anglash (identifikatsiya) jarayonining asosini tashkil etadi. Har bir inson tug‘ilganidan boshlab ma’lum bir madaniy muhitga sho‘ng‘iydi va bu muhit uning xulq-atvor andozalarini, his-tuyg‘ularini ifodalash usullarini belgilab beradi.

Milliy qadriyatlarning eng muhim xususiyati ularning emotsional boyligidir. Masalan, ona tili, vatan tuyg‘usi, ajdodlar xotirasi kabi tushunchalar shaxsda chuqur ruhiy bog‘liqlikni keltirib chiqaradi. Bu bog‘liqlik insonni qiyin vaziyatlarda tushkunlikka tushmaslikka, o‘z guruhidan kuch va madad olishga undaydi. Ijtimoiy psixologiyada bu holat ”biz” tushunchasining shakllanishi deb ataladi. Inson o‘zini muayyan bir millatning uzviy qismi deb his qilishi orqali o‘z hayotining davomiyligini va mazmunini anglaydi.

O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari misolida aytadigan bo‘lsak, kattalarga hurmat, andisha, mehmondo‘stlik va jamoaviylik (mahalla instituti) kabi xususiyatlar shaxsning ijtimoiy moslashuvida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu qadriyatlar shaxsni guruh manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo‘yishga, o‘zaro yordam va birdamlikka o‘rgatadi. Biroq, milliy qadriyatlarning haddan tashqari konservativ shaklda namoyon bo‘lishi ba’zan shaxsning individual erkinligini cheklab qo‘yishi yoki yangilikka intilishini sustlashtirishi ham mumkin. Shuning uchun milliy qadriyatlar dinamik xarakterga ega bo‘lishi, zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi muhimdir.

Umuminsoniy qadriyatlar har qanday milliy yoki hududiy chegaralardan ustun turadigan, butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgan tamoyillarni ifodalaydi. Bularga inson hayoti, erkinlik, adolat, tenglik, tinchlik va ekologik barqarorlik kabi tushunchalar kiradi. Agar milliy qadriyatlar insonni o‘z ildiziga bog‘lab tursa, umuminsoniy qadriyatlar unga keng dunyoqarash va global mas’uliyatni singdiradi.

Psixologik jihatdan umuminsoniy qadriyatlar insonning empatiya (boshqalarni tushunish) qobiliyatini rivojlantiradi. Bu qadriyatlar shaxsni dunyoning narigi chekkasidagi insonning dardini his qilishga, turli madaniyatlarga nisbatan bag‘rikeng bo‘lishga o‘rgatadi. Bugungi globallashgan dunyoda bu xususiyat nizolarning oldini olish va o‘zaro hamkorlikni o‘rnatishda beqiyos ahamiyatga ega. Umuminsoniy qadriyatlar insonning oliy darajadagi ma’naviy ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lib, u shaxsni biologik mavjudot darajasidan ma’naviy yetuklik pog‘onasiga ko‘taradi. Umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishida ilm-fan, san’at va xalqaro huquq normalari katta xizmat qiladi. Ular turli xalqlarni bitta maqsad — bashariyatning omon qolishi va farovonligi yo‘lida birlashtiradi. Mazkur qadriyatlar ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan “dunyo fuqarosi” tushunchasini shakllantiradi. Bu o‘z navbatida milliy cheklanganlikdan chiqish va insoniyat erishgan yutuqlardan umumiy foydalanish imkonini beradi.

Qadriyatlar o‘rtasidagi dialektik aloqa va ziddiyatlar. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘zaro ziddiyatli emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tizimlardir. Milliy qadriyat umuminsoniy mazmun bilan boyigandagina uzoq yashaydi va taraqqiyotga xizmat qiladi. O‘z navbatida, umuminsoniy qadriyatlar ham quruq nazariyalar emas, balki har bir millatning o‘ziga xos tajribasi

orqali hayotga tadbiq etiladi. Masalan, “adolat” tushunchasi umuminsoniy bo‘lsa-da, uning xalqlar hayotidagi ifodasi milliy huquqiy ong va urf-odatlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Biroq, zamonaviy davrda ushbu ikki tizim o‘rtasida ba’zi ijtimoiy-psixologik ziddiyatlar kuzatilmoqda. Globallashuv natijasida g‘arb madaniyati va qadriyatlarining agressiv kirib kelishi ko‘plab xalqlarda o‘z milliy o‘zligini yo‘qotish qo‘rquvini uyg‘otmoqda. Bu qo‘rquv ba’zan radikalizm yoki haddan tashqari millatchilik shaklida namoyon bo‘lishi mumkin. Psixologik jihatdan bu mudofaa reaksiyasi bo‘lib, shaxs o‘zining ma’naviy tayanchni yo‘qotmaslikka urinadi.

Shuningdek, “ommaviy madaniyat”ning yoyilishi natijasida milliy qadriyatlarning qadrsizlanishi yoshlar psixologiyasida ma’naviy bo‘shliqni keltirib chiqarmoqda. Yosh avlod o‘z xalqining an’analarini “eskirgan” deb hisoblab, tashqaridan kelgan yuzaki turmush tarziga taqlid qilishi natijasida ichki identifikatsiya inqiroziga duch keladi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy beqarorlikka va shaxsiy tushkunlikka olib keladi. Ushbu muammoning yechimi milliy qadriyatlarni rad etishda emas, balki ularni zamon talablariga muvofiq qayta talqin etishda va umuminsoniy yutuqlar bilan uyg‘unlashtirishdadir.

Shaxs kamoloti va ijtimoiy barqarorlikda qadriyatlarning roli. Komil inson shaxsini shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi asosiy mezon hisoblanadi. Ma’naviy yetuk shaxs o‘z xalqining an’analarini, tarixini va tilini mukammal bilishi bilan birga, butun insoniyat madaniyatini ham hurmat qiladi. Bunday shaxsda bag‘rikenglik (tolerantlik) yuksak darajada rivojlangan bo‘ladi. Ijtimoiy psixologiyada bu xususiyat shaxsning moslashuvchanligi va nizolarga chidamliligini oshiruvchi omil sifatida baholanadi.

Jamiyat miqyosida esa qadriyatlar ijtimoiy nazorat funksiyasini bajaradi. Agar milliy qadriyatlar jamiyat ichidagi tartibni va ahillikni ta’minlasa, umuminsoniy qadriyatlar davlatlararo munosabatlarda barqarorlikni kafolatlaydi. Qadriyatlarning yemirilishi ijtimoiy anomiyaga, ya’ni jamiyatda tayaniladigan mezonlarning yo‘qolishiga olib keladi. Bu esa jinoyatchilikning ortishi, oilalar inqirozi va loqaydlikning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli, ta’lim-tarbiya jarayonida yoshlarga qadriyatlarni shunchaki yodlatish emas, balki ularning ijtimoiy-psixologik mohiyatini tushuntirish lozim. Inson nega vatanini sevishi kerak, nima uchun boshqa millat vakiliga hurmat bilan qarash lozim degan savollarga mantiqiy va hissiy javoblar topish tarbiyaning asosiy maqsadi bo‘lishi kerak.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ijtimoiy-psixologik tabiatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu tushunchalar shaxsning dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvorini belgilovchi yagona tizimning ikki ajralmas qismidir. Milliy qadriyatlar shaxsning etnik o‘zligini anglashida fundamental asos bo‘lib xizmat qilsa, umuminsoniy tamoyillar uning global ijtimoiy makonda moslashuvini ta’minlaydi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, milliy qadriyatlar shaxsda emotsional barqarorlik va o‘z guruhiga dahldorlik hissini shakllantiradi. Bu, ayniqsa, til, tarixiy xotira va an’analarga bo‘lgan bog‘liqlikda yaqqol namoyon bo‘lib, individ uchun o‘ziga xos “psixologik himoya” vazifasini o‘taydi.

Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni kognitiv moslashuvchanlik nuqtai nazaridan g‘oyat muhimdir. Adolat, erkinlik va tolerantlik kabi tushunchalar shaxsning tor etnosentrik qarashlardan chiqib, insoniyat tajribasini kengroq idrok etishiga yordam beradi. Psixologik tahlillar shuni tasdiqlaydiki, faqat milliy qadriyatlar doirasida cheklanib qolish shaxsda ijtimoiy rigidlikni (o‘zgarishlarga qiyin moslashishni) keltirib chiqarishi mumkin, umuminsoniy qadriyatlarning mutanosib ravishda o‘zlashtirilishi esa shaxsning emotsional intellektini oshiradi va unga turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot o‘rnatish imkonini beradi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro ta’sirida yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik sintez shaxs rivojlanishining eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Bunda milliy xarakterdagi jamoaviylik, ota-onaga ehtirom va mahalla kabi institutlar umuminsoniy gumanizm bilan boyitiladi. Tahlil natijasiga ko‘ra, ushbu ikki tizim o‘rtasidagi muvozanat buzilganda, ya’ni birining ikkinchisidan haddan tashqari ustun qo‘yilishi natijasida, shaxsda yo milliy nihilizm (o‘zligini inkor etish), yoki radikal konservatizm belgilari paydo bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, milliy qadriyatlarni “ichki tayanch”, umuminsoniy

qadriyatlarni esa “tashqi integratsiya vositasi” sifatida qabul qilish shaxsning barkamol ijtimoiy qiyofasini yaratishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, milliy va umuminsoniy qadriyatlar insoniyat ma’naviy olamining ajralmas qismlaridir. Milliy qadriyatlar shaxsga o‘zlikni, barqarorlikni va ma’naviy quvvatni bersa, umuminsoniy qadriyatlar unga taraqqiyot, erkinlik va dunyo bilan muloqot qilish imkonini beradi. Ular o‘rtasidagi uyg‘unlikka erishish nafaqat shaxsning ruhiy salomatligi, balki butun jamiyatning tinchligi va farovonligi uchun zaruriy shartdir.

Hozirgi davrda milliy qadriyatlarni zamonaviy mazmun bilan boyitish, ulardagi insonparvarlik g‘oyalarini kuchaytirish hamda umuminsoniy tamoyillarni milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olgan holda qabul qilish ijtimoiy barqarorlikning eng to‘g‘ri yo‘lidir. Zero, faqat o‘z ildizidan uzilmagan va ayni paytda osmoni keng insonlargina haqiqiy ma’naviy kamolotga erisha oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
2. Aronson E., Wilson T., Akert R. Sotsialnaya psixologiya. (10-izdanie). – SPb.: “Piter”, 2020. *(Ijtimoiy munosabatlar va identifikatsiya uchun eng zamonaviy darslik)*.
3. Baratov Sh.R. Ijtimoiy psixologik xizmat ko‘rsatish asoslari. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2016.
4. Begmatov A. Milliy mentalitet va ma’naviy borliq. – Toshkent: “Falsafa va huquq instituti”, 2016.
5. Engler B. Personality Theories: An Introduction. (10th Edition). – Cengage Learning, 2016. *(Shaxs va qadriyatlar nazariyasi bo‘yicha)*.
6. Haidt J. The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion. – Penguin Books, 2016. *(Axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar psixologiyasi haqida)*.
7. Ibragimova G.N. Interaktiv o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. – Toshkent, 2017.
8. Matsumoto D., Juang L. Culture and Psychology. (6th Edition). – Cengage Learning, 2017. *(Madaniyat va etnik psixologiya bo‘yicha fundamental asar)*.
9. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM JARAYONIDA SAMARDORLIGI VA METODOLOGIK ASOSLARI

Ibodulloyev Nurali Sheraliyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
nuraliibodulloyev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim samaradorligi oshirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar haqida ma’lumot berilgan. Pedagogik texnologiya tushunchasi, turlari, olimlarning texnologiyalardan foydalanish samaradorligi haqida tushunchalari yoritilgan.

Kalit so‘z: texnologiya, zinama-zina, charxpalak, ta’lim texnologiyalari, tanishuv texnologiyasi

EFFECTIVENESS AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Ibodulloyev Nurali Sheraliyevich
Bukhara State Pedagogical Institute
Teacher, Department of Pedagogical Education
nuraliibodulloyev@gmail.com

Abstract: This article provides information about pedagogical technologies aimed at increasing educational effectiveness. It explains the concept, types, and scholars' views on the efficiency of using pedagogical technologies in teaching practice.

Keywords: technology, step-by-step, charxpalak, educational technologies, acquaintance technology.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Ибодуллоев Нурали Шералиевич
Бухарский государственный педагогический институт
Преподаватель кафедры педагогического образования
nuraliibodulloyev@gmail.com

Аннотация: В статье представлена информация о педагогических технологиях, направленных на повышение эффективности обучения. Раскрываются понятие, виды и взгляды ученых на результативность использования педагогических технологий в практике обучения.

Ключевые слова: технология, пошаговый, чархпалак, образовательные технологии, технология знакомства.

Ta'lim jarayonini hozirgi zamon ruhida olib borish ko'pchilik pedagoglarning asossiy vazifasidir. Shuni inobatga olib hozirgi zamon pedagogik ta'limida o'quvchi yoshlarni zamonaviy texnologiyalar asosida bilim berish ta'lim jarayonining samarali bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim-tarbiyada maqsadning kafolatlangan natijaga olib borishda o'qituvchi, ota-ona va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati ular qo'ygan maqsad, tanlangan metod, shakl, vositaga, ya'ni texnologiyaga bog'liq. O'qituvchi va o'quvchi maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'qituvchi talaba-o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitiga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular o'qituvchi va talaba-o'quvchilarga bog'liq [1].

Hozirgi zamona texnologiyalari an'anaviy ta'lim texnologiyalaridan farq qiladi. Talaba va o'quvchilar bilim salohiyati samaradorligini o'rganish va olingan bilimlar mustahkamlashda natija beradi. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning turli ko'rinishlari mavjud. Pedagogik texnologiyaga o'quv jarayonini ro'yobga chiqarish davomida turli o'qitish uslublaridan foydalanishning muayyan umumiy me'yorlarini belgilovchi yo'l deb qarash mumkin. Pedagogik texnologiya (yunoncha tecne- san'at, mahorat; logos- so'z, o'rgatish) - ta'lim jarayonida e'lon qilingan psixologik va psixologik ma'lumotlar asosida tizimli ravishda qo'llaniladigan shakllar, usullar, o'qitish texnikasi va tarbiya vositalarining maxsus majmuyidir.

Hozirgi an'anaviy ta'lim, bu 17-asrda Y.A.Komenskiyning didaktik tamoyillari asosida shakllanib, hozirda dunyodagi maktablarda eng ko'p qo'llanilayotgan sinf-dars tizimidan iborat. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosan shu tizimni turli yo'nalishlarda takomillashtirish maqsadlarida yaratilib, hozirda turli yo'nalishlarda rivojlanmoqda

"Bizning pedagogik ishlab chiqarishimiz - yozgan edi A.S.Makarenko, -hech qachon texnologik mantiq asosida qurilmagan, u doimo axloqiy tartibga asoslangan. Aynan mana shuning uchun ham bizda ishlab chiqarishning barcha muhim bo'limlari: texnologiya jarayonini, ish bajarilishini hisobga olish, yaratuvchilik (konstruktorlik) ishi, moslamalarni qo'llash, nazorat, ishga tushurish, yaroqsizga chiqarish - degan tushunchalar yo'q" deb ta'rif bergan.

Pedagogik texnologiyalarni qo'llash maqsad sabablari mavjud bo'ladi. Pedagogik texnologiyalar turli sabablarga ko'ra farq qilishi mumkin:

-kelib chiqish manbasi bo'yicha (pedagogik tajriba yoki ilmiy kontseptsiya asosida),

-maqsad va vazifalarga muvofiq (bilimlarni o'zlashtirish va mustahkamlash, shaxsiy fazilatlarni tarbiyalash va rivojlantirish (takomillashtirish));

-pedagogik vositalarning imkoniyatlariga ko‘ra (qaysi ta'sir vositalari eng yaxshi natija beradi),

-o‘qituvchining texnologiya yordamida bajaradigan funktsiyalariga ko‘ra (diagnostika funktsiyalari, nizolarni boshqarish funktsiyalari),

-pedagogik jarayonning qaysi tomonida ma'lum bir texnologiya “xizmat ko‘rsatishi: va boshqalar. [2].

Pedagogik texnologiyalarni tasniflashda Oleshkov kitobida quyidagicha fikr bildirgan: “Ta’lim texnologiyalarini tasniflashning eng mashhur urinishi G.Selevkoga tegishli. Guruhlar va kichik guruhlar doirasida yuzga yaqin, uning fikricha, mustaqil pedagogik texnologiyalarni aniqlaydi, bu ko‘pincha sinfga muqobil bo‘ladi ta’lim jarayonini dars tashkil etish”da smara beradi.

Pedagogik texnologiyalarni quyidagi turlar asosida qo‘llash mumkin.

-Pedagogik jarayonning insonparvarlik-shaxsiy yo‘nalishiga asoslangan pedagogik texnologiyalar

-Talabalar faoliyatini faollashtirish va intensivlashtirishga asoslangan pedagogik texnologiyalar (faol ta’lim usullari)

-Ta’lim jarayonini boshqarish va tashkil etish samaradorligiga asoslangan pedagogik texnologiyalar

-Materialni didaktik takomillashtirish va qayta qurishga asoslangan pedagogik texnologiyalar

-Yangi va zamonaviy axborot vositalaridan foydalanishga asoslangan pedagogik texnologiyalar

-Ijtimoiy va ta’lim texnologiyalari

-Ta’lim texnologiyalari

-Maktab ichidagi boshqaruv texnologiyalari

Hozirgi kunda innovatsion texnologiyalar, interfaol uslublarning soni juda ko‘payib ketgan. Biz ularning ta’lim muassasalarida keng tarqalganlari, o‘qitiladigan aniq fan va predmetlarda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ba’zi pedagogik texnologiyalarning foydalanish uslubiyatini keltirib tahlil qilamiz.

Tanishuv texnologiyasi-o‘quv jamoasi ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish; talabalarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish.

Charxpalak-ushbu texnologiya talabalarni o‘tilgan mavzularni yodga olishga, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to‘g‘ri javob berishga va o‘z-o‘zini baholashga o‘rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o‘qituvchi tomonidan barcha talabalarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan.

Bumerang-ushbu texnologiya talabalarni dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o‘rganilgan materialni yodida saqlab qolish, so‘zlab berish, fikrini erkin holda bayon eta olish, qisqa vaqt ichida ko‘p ma’lumotga ega bo‘lish hamda dars mobaynida o‘qituvchi tomonidan barcha talabalarni baholay olishga qaratilgan.

Pedagogik texnologiyalar talaba va o‘quvchilarni mavzu bo‘yicha olingan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Hozirgi zamonda ta’lim-tarbiya sohasini rivojlantirishda - zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayonida qo‘llash, uni amalga oshirish dolzarbligini inobatga olib qo‘llash samaralidir. Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o‘z bilim va tajribalarini o‘sib kelayotgan avlodga o‘rgatishdan iborat bo‘lib, bu jarayonda, asosan, inson hayoti uchun zarur axborotlarni avloddan-avlodga uzatishda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Azizxujayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. ToshdPU bosmaxonasi. Toshkent. 2003 y.

2.Axmatova, Guli. "O‘SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN SALBIY XATTI-HARAKATLARNING PSIXOLOGIK MAZMUNI."*Журнал Педагогики и психологии в современном образовании* (2024): 641-643.

3. Axmatova, G. (2024). TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA AMALIYOTCHI PSIXOLOGNING O‘RNI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 431-434.

4.Кушнир А.М. Педагогика иностранного языка. - Журнал “Школьные технологии”, 1998. - Т. 6.- 192 с.

5.Олешков М.Ю.Педагогическая технология: проблема классификации и реализации// Профессионально-педагогические технологии в теории и практике обучения: Сборник научных трудов.-Екатеринбург: РГППУ, 2005.- С. 5-19.

6.Стуканов В.Г. Исправительная педагогика: учебное пособие / В.Г.Стуканов.- Минскm: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2013.-395 с.

7.Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - Народное образование, 1998. – 256 с.

8. Akmal o‘g, A. S. D. (2024). O ‘SMIRLARNI HISSIY-IRODAVIY RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK USULLARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI. " Science Shine" International scientific journal, 13(1).

9.Aziz SA’DULLAYEV. (2024). ASPECTS OF FORMING VOLUNTARY QUALITIES IN OVERCOMING ANXIETY IN ADOLESCENT WRESTLERS. News of the NUUz, 1(1.4), 176-179. https://doi.org/10.69617/uzmu.v1i1.4.2035

BOSHLANG'ICH TA’LIMDA MANTIQIY MASHQLAR VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI

Sharopova Gulchiroy Yusupovna
Buxoro davlat universiteti Mustaqil izlanuvchisi
gulchioysharopova84@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida mantiqiy mashqlar va topshiriqlarning o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqot davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, tafakkur, mantiqiy mashqlar, topshiriqlar, intellektual rivojlanish, muammoli vaziyat, didaktika, bilish jarayoni, pedagogik texnologiyalar, mustaqil fikrlash, tahlil qilish, sintez, taqqoslash, ijodiy qobiliyat.

THE IMPORTANCE OF LOGICAL EXERCISES AND TASKS IN PRIMARY EDUCATION

Sharopova Gulchiroy Yusupovna
Independent researcher at Bukhara State University
gulchioysharopova84@gmail.com

Abstract: This scientific article examines the role and significance of logical exercises and tasks in developing the thinking abilities of primary school students. The study analyzes both theoretical foundations and practical aspects of forming logical thinking skills at the primary education level.

Keywords: Logical thinking, primary education, cognition, logical exercises, tasks, intellectual development, problem-solving, didactics, learning process, pedagogical technologies, independent thinking, analysis, synthesis, comparison, creative abilities.

ЗНАЧЕНИЕ ЛОГИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ И ЗАДАНИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Шаропова Гулчирой Юсуповна

Независимый исследователь Бухарского государственного университета
gulchioysharopova84@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье широко освещается роль и значение логических упражнений и заданий в развитии мышления учащихся в системе начального образования. В ходе исследования анализируются теоретические основы и практические аспекты формирования навыков логического мышления у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: Логическое мышление, начальное образование, мышление, логические упражнения, задания, интеллектуальное развитие, проблемные ситуации, дидактика, познавательный процесс, педагогические технологии, самостоятельное мышление, анализ, синтез, сравнение, творческие способности.

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifat va samaradorligini oshirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki ularning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi aqliy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarning intellektual salohiyati shakllanadigan asosiy davr hisoblanadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda mantiqiy mashqlar va topshiriqlarning o‘rni beqiyosdir. Chunki aynan shu bosqichda o‘quvchilarda bilish jarayonlari-diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur faol rivojlanadi.

Mantiqiy mashqlar esa ushbu jarayonlarni faollashtiruvchi muhim didaktik vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali o‘quvchilar muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga, mustaqil qaror qabul qilishga va o‘z fikrini asoslab berishga o‘rganadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi globallashuv sharoitida jamiyatga yuqori intellektual salohiyatga ega, mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor shaxslar zarur. Bunday shaxslarni shakllantirish esa boshlang‘ich ta’limdan boshlanadi. Shu bois, dars jarayonida mantiqiy mashqlar va topshiriqlardan samarali foydalanish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Mazkur ishning maqsadi-boshlang‘ich ta’lim jarayonida mantiqiy mashqlar va topshiriqlarning o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari sifatida mantiqiy mashqlarning mohiyatini o‘rganish, ularning turlari va o‘quv jarayonidagi o‘rnini aniqlash, shuningdek, ularni samarali tashkil etish metodikasini tahlil qilish belgilandi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Shu sababli dars jarayonida mantiqiy mashqlar va topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning aqliy faolligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Mantiqiy mashqlar o‘quvchilarni fikrlashga undaydi, ularni izlanishga, muammoni mustaqil hal etishga yo‘naltiradi.

Yoki ona tili darslarida:

“Olma, nok, sabzi, uzum-ortiqcha so‘zni toping.”

Bu yerda o‘quvchi sabzining mevalardan farqli ekanligini aniqlab, tahlil va taqqoslash ko‘nikmalarini namoyon etadi.

Mantiqiy topshiriqlarning yana bir muhim jihati-o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishidir.

Masalan: “3 ta qalamni 3 o‘quvchiga shunday taqsimlangki, bittasi qutida qolsin.” Bunday topshiriqlar o‘quvchini noodatiy fikrlashga majbur qiladi va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mantiqiy mashqlar qiziqarli va o‘yin elementlari bilan boyitilgan bo‘lishi muhim. Chunki bu yoshdagi bolalar o‘yin orqali tezroq va samaraliroq o‘rganadi.

Masalan, rebuslar, boshqotirmalar, rasmli topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Mantiqiy mashqlarni fanlar kesimida qo‘llash ham muhim ahamiyatga ega.

Matematika darslarida mantiqiy masalalar, ona tili darslarida matn tahlili va gap tuzish, tabiiy fanlarda kuzatish va sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash orqali o‘quvchilarning kompleks tafakkuri rivojlantiriladi. Bu esa ularning bilimlarini turli vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi.

Mantiqiy mashqlarni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi bir qator metodik tamoyillarga amal qilishi zarur. Jumladan, topshiriqlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi, oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi, ko‘rgazmali vositalar bilan boyitilishi lozim. Shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga imkon yaratish muhim hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy mashqlarni muntazam qo‘llash o‘quvchilarning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash va fikrlash tezligini oshirishga yordam beradi. Natijada o‘quvchilar bilimlarni chuqurroq va ongli ravishda o‘zlashtiradi. Shu bilan birga, mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘z fikrini izchil bayon qilishga, dalillar keltirishga va boshqalarning fikrini tahlil qilishga o‘rganadi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida mantiqiy mashqlar va topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning intellektual rivojlanishini ta’minlovchi muhim pedagogik omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy mashqlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarish kabi muhim tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatini rivojlantiradi, ularning bilish faoliyatini faollashtiradi hamda o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga va o‘quvchilarning bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mantiqiy mashqlarni ta’lim jarayoniga tizimli va maqsadli ravishda joriy etish o‘quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ularni turli fanlar bilan integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning bilimlarini kompleks rivojlantirish mumkin.

Shu bilan birga, mantiqiy mashqlarni tashkil etishda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab tuzish, hamda ularni qiziqarli va motivatsion shaklda berish zarurligi asoslandi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta’limda mantiqiy mashqlardan samarali foydalanish kelajakda mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor, raqobatbardosh va yuqori intellektual salohiyatga ega shaxsni tarbiyalashda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Fan, 2012.
2. Ishmuhamedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
3. Davletshin M. G. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
4. Azizxodjaeva N. N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU, 2006.
5. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti (BT DTS). – Toshkent, 2020.
6. Pedagogika (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
7. Begimqulov U. *Ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar*. – Toshkent, 2015.
8. Boshlang‘ich sinflar uchun matematika va ona tili darsliklari (1–4-sinflar). – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
9. Internet manbalari: pedagogika va metodika bo‘yicha ilmiy maqolalar va elektron resurslar.

GLOBAL YONDASHUVLAR SHAROITIDA JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Davronov Shamshod Ismoilovich,
Peshku tumani 2-son BO‘SM murabbiysi

Annotatsiya: Mazkur maqolada global yondashuvlar sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Unda zamonaviy ta’lim tendensiyalari, xalqaro tajribalar hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘qituvchilarni tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari yoritilgan. Shuningdek, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim resurslari va interfaol metodlarning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: global yondashuvlar, jismoniy tarbiya, o‘qituvchilarni tayyorlash, pedagogik ta’lim, kasbiy kompetensiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim, interfaol metodlar, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajriba, uzluksiz ta’lim, metodika, professional rivojlanish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ

Давронов Шамшод Исмаилович,
тренер ДЮСШ №2 Пешкунского района

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения проанализированы вопросы совершенствования системы подготовки учителей физического воспитания в условиях глобальных подходов. Освещены современные тенденции образования, международный опыт, а также актуальные направления подготовки педагогов на основе компетентностного подхода. Кроме того, обоснована роль инновационных педагогических технологий, цифровых образовательных ресурсов и интерактивных методов в развитии профессиональных компетенций учителей физического воспитания.

Ключевые слова: глобальные подходы, физическое воспитание, подготовка учителей, педагогическое образование, профессиональная компетенция, инновационные педагогические технологии, цифровое образование, интерактивные методы, модернизация системы образования, международный опыт, непрерывное образование, методика, профессиональное развитие.

IMPROVING THE SYSTEM OF TRAINING PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN THE CONTEXT OF GLOBAL APPROACHES

Davronov Shamshod Ismoilovich,
Coach of Children and Youth Sports School No. 2, Peshku District

Abstract: This article analyzes the issues of improving the system of training physical education teachers in the context of global approaches from scientific-theoretical and practical perspectives. It highlights modern educational trends, international experiences, and current directions in teacher training based on the competency-based approach. In addition, the role of innovative pedagogical technologies, digital educational resources, and interactive methods in developing the professional competencies of physical education teachers is substantiated.

Keywords:global approaches, physical education, teacher training, pedagogical education, professional competence, innovative pedagogical technologies, digital education, interactive methods, modernization of the education system, international experience, lifelong education, methodology, professional development.

Bugungi globallashuv jarayonlari ta’lim tizimining barcha yo‘nalishlariga, xususan, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy jamiyatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy faollikni oshirish va barkamol avlodni tarbiyalash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan,

jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini global yondashuvlar asosida takomillashtirish zaruriy pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Global yondashuvlar ta’lim jarayonida xalqaro tajribani o‘rganish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu esa jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko‘nikmalarini ham zamonaviy talablar darajasida shakllantirishga imkon beradi. Natijada ular ta’lim jarayonini samarali tashkil eta oladigan, o‘quvchilarning jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsata oladigan mutaxassis sifatida shakllanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda jismoniy tarbiya sohasida xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash, ta’lim sifatini oshirish va o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga katta ehtiyoj mavjud. Biroq mavjud tizimni global talablar darajasiga moslashtirish, zamonaviy metod va texnologiyalarni samarali joriy etish masalalari yetarlicha o‘rganilmagan.

Maqolaning maqsadi - global yondashuvlar sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish yo‘llarini ilmiy jihatdan asoslash hamda ushbu jarayonni samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Global yondashuvlar sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimi zamonaviy ta’lim paradigmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu jarayon o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, uning pedagogik mahoratini oshirish hamda xalqaro ta’lim standartlariga mos mutaxassis sifatida shakllanishini ta’minlashga qaratilgan.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv asosiy o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish, o‘quv jarayonini innovatsion metodlar asosida tashkil etish va o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini samarali boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu bois, ta’lim dasturlarida amaliy mashg‘ulotlar, sport faoliyati va pedagogik tajriba almashinuvi muhim ahamiyatga ega. Global ta’lim tendensiyalari jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimiga innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishni talab etadi. Jumladan, raqamli ta’lim platformalari, masofaviy o‘qitish tizimlari, multimedia vositalari va interfaol metodlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlar tajribasida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim, sport fanlari integratsiyasi hamda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Ushbu yondashuvlarni milliy ta’lim tizimiga joriy etish o‘qituvchilarning kasbiy sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O‘qituvchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirishda uzluksiz ta’lim tamoyili ham muhim o‘rin egallaydi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari nafaqat oliy ta’lim bosqichida, balki malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonlarida ham o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari lozim. Bu esa ularning professional rivojlanishini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, o‘quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, jamoaviy ishlashni rivojlantirish hamda amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini oshiradi. Ayniqsa, sport o‘yinlari, treninglar va modellashtirilgan darslar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda tashkiliy, kommunikativ va liderlik ko‘nikmalari shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, global yondashuvlar sharoitida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib, u ta’lim sifatini oshirish, xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash va sog‘lom jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2015.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va sport sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017–2024.
4. Muslimov N.A. Kasbiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TANQIDIY FIKRLASH ORQALI UMUMBASHARIY QADRIYATLARNI SINGDIRISH

Allayeva Hafiza Rustam qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
hafizaallayeva1994@gmail.com Tel: 90 747 94 08

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o‘quvchilarda umumbashariy qadriyatlarni shakllantirish usullarini tahlil qiladi. Darslarda kreativ yondashuv va tahliliy metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning ma’naviy dunyoqarashini boyitish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Tanqidiy fikrlash, ona tili, umumbashariy qadriyatlar, boshlang‘ich ta’lim, ma’naviy tarbiya, pedagogik yondashuv, matn tahlili.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Аллаева Хафиза Рустам кизи
Денауский институт предпринимательства и педагогики
Независимый соискатель
hafizaallayeva1994@gmail.com Tel: 90 747 94 08

Аннотация. В данной статье анализируются методы формирования общечеловеческих ценностей у учащихся начальных классов посредством развития критического мышления на уроках родного языка. Освещаются возможности обогащения духовного мировоззрения учащихся за счёт применения креативного подхода и аналитических методов в процессе обучения.

Ключевые слова: критическое мышление, родной язык, общечеловеческие ценности, начальное образование, духовное воспитание, педагогический подход, анализ текста.

INSTILLING UNIVERSAL VALUES THROUGH CRITICAL THINKING

Allayeva Hafiza Rustam qizi
Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Independent Researcher

Abstract.This article analyzes methods of developing universal human values in primary school students through the enhancement of critical thinking in mother tongue lessons. It highlights the opportunities to enrich students’ spiritual worldview by applying creative approaches and analytical methods in the learning process.

Keywords: critical thinking, mother tongue, universal values, primary education, moral education, pedagogical approach, text analysis.

Jahon pedagogik hamjamiyatida boshlang‘ich ta’limning rivojlanishi nafaqat fanga oid bilimlarni egallash, balki o‘quvchilarda universal intellektual ko‘nikmalarni rivojlantirish, ma’lumotni mazmunli idrok etish, uni tahlil qilish va taqqoslash, o‘qiganlarini talqin qilish va o‘z pozitsiyasini ifoda etish qobiliyati bilan ham tobora bog‘liq bo‘lib bormoqda. Ona tili darslari ta’limning boshlang‘ich bosqichida so‘zlar, jumlalar va matnlar bilan ishlash o‘quvchilarni mazmunli o‘qish, lingvistik mulohaza yuritish va ongli nutq tanlashga jalb qilish ko‘nikmalarni rivojlantirishda ustuvorlik berilmoqda. Boshlang‘ich til ta’limi sifatini zamonaviy tushunish o‘quvchilar kognitiv bilimlarni passiv qabul qiluvchilari emas, balki o‘quv faoliyatida faol ishtirokchilar bo‘lishi, gaplarning ma’nosini saqlab qolish, lingvistik hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rish va tushunarli og‘zaki shakllarda asosli hukmlar chiqarishga qodir bo‘lishi kerak degan fikrga asoslanmoqda.

Bugungi shiddatli globallashuv davrida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri - o‘quvchilarda nafaqat mustaqil fikrlash, balki insoniylik, bag‘rikenglik va ezgulik kabi

umumbashariy qadriyatlarni shakllantirishdir. Mazkur maqola boshlang‘ich sinf ona tili darslarida tanqidiy fikrlash metodikasini samarali qo‘llash orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini yoritib beradi [1,112].

Boshlang‘ich ta’limda 1–4–sinflar davri kognitiv faoliyatning asosiy mexanizmlari shakllanadigan bosqich bo‘lib, o‘quvchining intellektual va nutqiy rivojlanishining keyingi yo‘nalishini belgilaydi. Bu bosqichda o‘quvchilar nafaqat asosiy lingvistik bilimlarni egallaydilar, balki axborot bilan mazmunli muloqot qilish, jimladan, mazmunni idrok etishni, uni talqin qilishni, mavjud tajriba bilan taqqoslashni, muhim xususiyatlarni aniqlashni va o‘rganilayotgan materialga nisbatan o‘z munosabatlarini shakllantirish usullari bilan ham tanishadilar. Shu nuqtai nazardan, ona tili darslari alohida didaktik ahamiyatga ega, chunki aynan shu yerda o‘quvchilar birinchi marta oldindan belgilangan qoidani takrorlash emas, balki lingvistik tanlov asosini tushunish, o‘z hukmlarini asoslash va matn ichida va undan tashqarida semantik aloqalarni kashf etish zaruratiga duch kelishadi. [2; 225].

Binobarin, boshlang‘ich maktab o‘quvchilari uchun til ta’limi doirasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quv ishining qo‘shimcha komponenti sifatida emas, balki o‘rganish mavzusini to‘liq rivojlantirishning asosiy sharti sifatida qaralishi kerak. Ushbu yondashuvning dolzarbligi, ayniqsa, o‘rganishning izchil takrorlanadigan reproduktiv modeli bilan taqqoslaganda yaqqol ko‘rinadi. Asosan qoidalarni yodlash, modelni takrorlash va standart harakat algoritmini mustahkamlashga qaratilgan an’anaviy mashqlar, albatta, ma’lum bir didaktik maqsadlarni hal qiladi, ammo analitik mustaqillikni rivojlantirishga cheklangan darajada hissa qo‘shadi. [3; 208]. Bunday amaliyotlar ustunlik qilganda, o‘quvchi oldindan belgilangan operatsiyani bajaruvchi lavozimini egallaydi, haqiqiy til rivojlanishi esa, tahlil, taqqoslash, baholash, argumentatsiya va mulohaza bilan bog‘liq kognitiv faoliyatning murakkabroq shakllariga o‘tishni nazarda tutadi. Shu munosabat bilan, boshlang‘ich til ta’limi sifati muammosi nafaqat ta’lim mazmunining yo‘qligi, balki uning metodologik taqdimotining tabiati bilan ham belgilanadi, deb ta’kidlash muhimdir. Xuddi shu lingvistik material o‘quvchida boshlaydigan aqliy jarayonlarga qarab mexanik assimilyatsiyani qo‘llab–quvvatlashi yoki intellektual rivojlanish vositasiga aylanishi mumkin. Bu borada subyektning salohiyati juda katta. So‘zlarni morfemik tahlil qilish, sinonimlardagi ma’no nuanslarini aniqlash, noto‘g‘ri tuzilgan jumlalarni tahrirlash, matnlardagi mantiqiy nomuvofiqliklarni aniqlash va bayonotlarning kommunikativ maqsadi bilan ishlash kabi vazifalarning barchasi yashirin rivojlanish salohiyatiga ega. Biroq, haqiqiy o‘qitish amaliyotida bu salohiyat parchalanib, har doim ham mazmunli emas. Shu bilan birga, ona tilini o‘qitishni metodologik takomillashtirish an’anaviy lingvistik tarkibdan voz kechishni talab qilmaydi, aksincha, u uning kontseptual qayta ko‘rib chiqilishini nazarda tutadi. Bu tanish mashqlarni tadqiqotga asoslangan va muammolarni hal qilish vazifalariga aylantirishni o‘z ichiga oladi, bunda o‘quvchining diqqati ko‘rsatmalarga mexanik ravishda amal qilishdan lingvistik hodisaning ichki mantig‘ini tushunishga, tanlov uchun asos izlashga, muqobil variantlarni ko‘rib chiqishga va o‘z qarorlarini asoslashga o‘tadi. Aynan shu holatda lingvistik material nafaqat axborot, balki rivojlanish funktsiyasini ham bajara boshlaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarning pedagogik qiymati shundaki, ular o‘rganishni takroriy rejimdan mazmunli harakat rejimiga o‘tkazadi. Agar o‘quvchi matn haqida aniq savollar berishni, asosiy va ikkinchi darajali tushunchalarni farqlashni, turli nuqtai nazarlarni taqqoslashni, qarama–qarshiliklarni aniqlashni, lingvistik vositalarni tanlashni asoslashni va og‘zaki yechimning maqsadga muvofiqligini baholashni o‘rgansa, ular keyinchalik boshqa akademik fanlarga o‘tkaziladigan intellektual ishning universal usullarini o‘zlashtiradilar. Bu nafaqat o‘ziga xos lingvistik kompetentsiyani, balki murakkab ma’lumotlar bilan samarali o‘zaro ta’sirga kengroq tayyorlikni ham rivojlantiradi. Bu, ayniqsa, boshlang‘ich maktab uchun muhimdir, chunki aynan shu yosh davrida o‘quvchining o‘rganishga bo‘lgan umumiy munosabati shakllanadi. O‘quv vazifalari faqat yodlash va takrorlash zarurati sifatida qabul qilinganda, kognitiv motivatsiya asta–sekin zaiflashadi. Biroq, agar o‘rganishdagi xato fikrlash, taqqoslash va asosli muhokama qilish imkoniyati sifatida qaralsa, o‘rganishdagi o‘zaro ta’sir madaniyatining

o‘zi o‘zgaradi: xavotir kamayadi, mazmunli ishtirok kuchayadi va mazmunli harakat qilish odati shakllanadi.

Hozirgi pedagogik vaziyatda tanqidiy fikrlashning tan olingan ta’limiy ahamiyati va ona tili darslarida reproduktiv ish usullarining keng tarqalganligi o‘rtasida aniq qarama–qarshilik paydo bo‘lmoqda. Bu qarama–qarshilik an’anaviy til materiallari boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida analitik, baholash va refleksiv harakatlarni rivojlantirish funktsiyasini chinakamiga bajara boshlaydigan sharoitlarning metodologik jihatdan yetarlicha rivojlanmaganligi bilan yanada kuchayadi. Natijada, ona tilini o‘qitishda rivojlanish vazifalaridan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish aniq uslubiu vazifa emas, balki boshlang‘ich maktabda ta’lim faoliyatini tashkil etish maqsadlari, mazmuni va tartiblarini qayta ko‘rib chiqish bilan bog‘liq muhim ilmiy va pedagogik muammodir.

Tanqidiy fikrlash tushunchasini aniqlamasdan turib, bu muammoni mazmunli o‘rganish mumkin emas. Keng ilmiy ma’noda, u o‘zini o‘zi tartibga soluvchi kognitiv faoliyat shaklini ifodalaydi, uning doirasida subyekt kiruvchi ma’lumotlarni mazmunli tahlil qiladi, yashirin taxminlarni aniqlaydi, faktlar va talqinlarni o‘zaro bog‘laydi, argumentlarning asosliligini tekshiradi va o‘z xulosalarining to‘g‘riligini baholaydi. Biroq, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qo‘llanilganda, bu tushuncha pedagogik aniqlashtirishni talab qiladi. Tanqidiy fikrlashni ilmiy tushunish evolyutsiyasi bizga bu nomuvofiqlikning mohiyatini aniqroq aniqlash imkonini beradi. Pedagogik tushunishning dastlabki bosqichlarida u asosan ma’lum bir intellektual munosabat – yetarli dalillarsiz hukmlarni rad etishga tayyorlik bilan bog‘liq edi.

Dj.Dyui “tanqidiy fikrlash” tushunchasini ko‘proq “reflektiv fikrlash” sifatida ta’riflagan: “uni va u olib keladigan oqibatlarni qo‘llab – quvvatlaydigan asoslarda har qanday fikr yoki taxmin qilingan bilim shaklini faol, izchil va ehtiyotkorlik bilan ko‘rib chiqish” [4;42].

Tanqidiy fikrlash nima ekanligi masalasini qo‘shimcha aniqlashtirish uchun R.Rol va L.Elder tanqidiy fikrlashni kuchli va kuchsiz turlarga ajratishni taklif qildilar. Muallaiflar kuchsiz ma’nodagi anqidiy fikrlashni yuqori malakali, lekin o‘z manfaatlari bilan mashg‘ul bo‘lgan va o‘z harakatlarining axloqiy oqibatlari haqida jiddiy o‘ylanmaydigan soxta intellektualning xudbinlik motivatsiyasiga ega fikrlashi sifatida ta’riflaydi. Bunday fikrlash sohibi ko‘pincha yuqori bilimli bo‘ladi, biroq o‘z bilimlarini adolatsiz va xudbin maqsadlarga erishish uchun qo‘llaydi.

Bundan tashqari, tanqidiy fikr yuritish mantiqiy xulosalarni qurish, ketma–ket mantiqiy modellarni yasash va hukmni rad etish, u bilan kelishish yoki vaqtincha ko‘rib chiqishni kechiktirish bilan bog‘liq ongli qarorlarni qabul qilib ta’riflanadi. Bu tushunchalarning hammasi aniq kognitiv vazifani yechishga qaratilishi lozim bo‘lgan ruhiy faollikni nazarda tutadi. Tanqidiy fikrlash uchun kerak bo‘lgan asosiy ko‘nikmalar majmuasiga kuzatish, izohlash, tahlil qilish, natija chiqarish, baho berish kabi qobiliyatlar kiradi. c Tanqidiy fikrlash mantiqni qo‘llaydi, shuningdek aniqlik, asoslilik, ahamiyatlilik, teranlik, ko‘lam va adolatlilik kabi ziyolilikning keng mezonlariga tayanadi. Kreativ tasavvur, qadriyat munosabati va kam darajada aniq hissiylik ham tanqidiy fikrlashning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Yetuk tadqiqotchilardan biri R.Ennis ideal tanqidiy o‘ylashning asosiy va eng muhim dispozitsiyalari, ya’ni ko‘rsatmalari sifatida quyidagilarni aytib o‘tadi: aniq, erkin fikr bildirish, asoslarni qidirish; yaxshi, sifatli xabardor bo‘lishga harakat qilish, muqobil variantlarni izlash, ochiq fikrga ega bo‘lish, asoslar etishmasa, muhokama qilishdan tiyilish va hokazo.

Tanqidiy fikrlashni tarbiyalash obyektini aqliy nazariya bilan tafakkur qilishni tashkil etadi. “Tafakkur” arabcha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilidagi “fikrlash”, “aqliy mushohada” so‘zlarining sinonimi sifatida qo‘llaniladi. Bizning maqsadimiz kontekstida “aql”, “aqliy mushohada”, “tafakkur” singari ta’riflarni bir xil ma’noga ega deb hisoblash mumkin. Inson hayoti, faoliyati aqliy mushohada doirasida yaratilgan bo‘ladi. Amalga oshiradigan har bir ishda maqsad mavjud bo‘lib, natijada, “mantiqiy ish” izlarini topish mumkin. Hosil qilingan xulosa, unga tayanib sodir qilinadigan amaliy harakat, uning to‘g‘ri yoki xato bo‘lishidan qat’i nazar, fikrlash tafakkur natijasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalar (insonparvarlik, tinchlik, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, ekologik ong) hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘zaro uzviy bog‘liq

jarayonlardir [6;412]. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida bu ikki yo‘nalishni birlashtirish o‘quvchining nafaqat nutqini o‘stiradi, balki uni dunyoqarashi keng, fikri erkin va ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ulomov va Ne’matov, 2006. Ona tili ta’limi mazmuni. Toshkent: O‘qituvchi.

2. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.N., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. 2014. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent: “Sano-standart”.

3. Ziyomuhammadov B. 2016. “Pedagogika:Tafakkur va tarbiya”. Toshkent: Ma’naviyat.

4. Dj.Dyui . “How We Think”. 1910

5. H.Allayeva. Pedagogik akmeologiya. Ona tilini o‘qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlardan foydalanishning mavjud ahvoli va imkoniyatlari. Buxoro. “Durdona”.

6. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. 2008. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.

MAKTAB O TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA ILMIY IJODDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI.

Sadullayev Shamshod Hojiqurbonovich
BuxoDPI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijodiy faoliyatdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarix fanini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar, manbashunoslikni o‘qitishning samarali shakl va usullari, shuningdek, o‘qituvchilarning ilmiy izlanishlarga jalb etilishi orqali metodik mahoratini oshirish mexanizmlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy manbalar, tahlil kompetensiyasi, ilmiy ijod, metodika, o‘qituvchi tayyorlash, innovatsion yondashuv*

Аннотация: *В статье анализируются возможности использования научного творчества для совершенствования методики развития источниковедческой компетентности школьных учителей. В исследовании рассматриваются инновационные подходы к преподаванию истории, эффективные формы и методы преподавания источниковедения, а также механизмы совершенствования методического мастерства учителей посредством их вовлечения в научно-исследовательскую деятельность.*

Ключевые слова: *исторические источники, аналитическая компетентность, научное творчество, методика, подготовка учителей, инновационный подход.*

Abstract: *This article analyzes the possibilities of using scientific creative activity in improving the methodology of developing the competence of analyzing historical sources among school teachers. In the study, innovative approaches to teaching history, effective forms and methods of teaching source studies, as well as improving the methodical skills of teachers through the involvement of scientific research.*

Keywords: *istoricheskie istochniki, analytical competence, scientific creativity, methodology, preparatory training, innovative approach.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, xususan, tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”da o‘qituvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etilishi muhim vazifa sifatida belgilangan.

Tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasi o‘qituvchidan manbani o‘qish, mazmunini tahlil etish, tarixiy voqealarning sabab-oqibatlarini tushuntirish, hamda ularni o‘quvchilarga ilmiy asosda yetkazish malakasini talab etadi.

Ilmiy ijodiy faoliyatning o‘qituvchilar malakasini oshirishdagi roli. Ilmiy ijod o‘qituvchini yangi pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqish, manbalarni qayta talqin etish va tarixiy voqealarga mustaqil yondashuvni shakllantirishga undaydi. Misol uchun, maktab o‘qituvchilari ilmiy maqolalar yozish, kichik tadqiqot loyihalarida ishtirok etish, manbalar asosida o‘quv-metodik qo‘llanmalar yaratish orqali o‘z kompetensiyasini rivojlantiradilar.

Metodik yondashuvlarni takomillashtirish yo‘nalishlari. Faol ta’lim metodlari. “Manba tahlili” mashg‘ulotlari, tarixiy hujjatlar bilan ishlash bo‘yicha interaktiv topshiriqlar.

Tarix ta’limida bu metod o‘quvchilarni faol tadqiqotchilar, o‘qituvchini esa yo‘naltiruvchi va maslahatchi sifatida namoyon etadi.

Metodik asoslar loyiha asosida o‘qitish jarayonida o‘quvchilarga quyidagi bosqichlar asosida topshiriqlar beriladi:

Muammoni tanlash va maqsadni aniqlash.

Masalan. “Amir Temur davri manbalarida davlat boshqaruvi tizimi qanday tasvirlangan?”

Manbalarni aniqlash va o‘rganish. O‘quvchilar “Temur tuzuklari”, arab, fors va yevropa manbalaridan parchalardan foydalanadilar.

– Manba tili, muallif, yozilgan davri, ijtimoiy-siyosiy kontekst tahlil qilinadi.

Tahlil va xulosalar chiqarish. O‘quvchilar o‘z jamoasi bilan manbalarni tahlil qilib, umumiy ilmiy xulosa shakllantiradi.

Natijalarni taqdim etish. Loyihaning yakuniy bosqichida o‘quvchilar o‘z ishlanmalarini prezentatsiya, devoriy gazeta, elektron taqdimot yoki kichik tadqiqot maqolasi shaklida taqdim etadilar.

Misollar bilan qarasak Mavzu. “XIX asr oxiridagi Turkiston matbuotida milliy uyg‘onish g‘oyalari”

– Manbalar. “Turkiston viloyatining gazeti”, “Sadoi Turkiston”, “Taraqqiy” gazetalaridan maqolalar.

– Topshiriq: o‘quvchilar gazetadagi maqolalardan tanlab, undagi milliy uyg‘onish g‘oyalarini tahlil qiladi.

Mavzu. “Ikkinchi jahon urushi qatnashchilarining xotiralari”

– Manbalar: mahalliy muzeydagi hujjatlar, xotira intervyulari.

– Topshiriq: o‘quvchilar intervyular asosida tarixiy voqealarni insoniy taqdirlar kontekstida yoritadi.

O‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.

O‘quvchilarning muloqot, hamkorlik va ijodiy fikrlash malakalarini kuchaytiradi.

Tarixni faqat voqealar yig‘indisi emas, balki inson faoliyati va tafakkuri mahsuli sifatida anglashga yordam beradi.

Ilmiy seminarlar va treninglar- o‘qituvchilarni ilmiy izlanish ko‘nikmalariga o‘rgatish.

Ilmiy seminar va treninglarning maqsadi- o‘qituvchilarda ilmiy izlanish madaniyatini shakllantirish;

tarixiy manbalarni tahlil qilish bo‘yicha ilmiy metodlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

o‘qituvchilarda innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish motivatsiyasini oshirish;

o‘z tadqiqot natijalarini ilmiy maqola, metodik qo‘llanma yoki loyiha shaklida rasmiylashtirishni o‘rgatish.

Ilmiy seminarlar va treninglarni tashkil etish shakllari

Metodik seminarlar – Tarixiy manbalarni tahlil qilishning ilmiy asoslari haqida ma’ruzalar; – O‘qituvchilarning o‘z tajribalari asosida muhokama olib borishi; – Manbashunoslikda qo‘llaniladigan zamonaviy yondashuvlarni o‘rganish.

Amaliy treninglar – “Tarixiy manba tahlili bosqichlari” bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar; – “Tadqiqot mavzusini tanlash va maqsadini belgilash” mashqlari; – “Empirik ma’lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish” bo‘yicha interaktiv topshiriqlar.

Ilmiy laboratoriyalar – O‘qituvchilarning kichik guruhlar shaklida ilmiy loyiha ustida ishlashi;

– Mahalliy tarixiy ob’ektlar yoki arxiv manbalari asosida tajriba tadqiqotlari o‘tkazish.

Bunday seminar va treninglar natijasida o‘qituvchilar quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

ilmiy manbani tanlash, tahlil qilish va umumlashtirish;

tarixiy voqealarga tanqidiy yondashuvni shakllantirish;

tadqiqot metodikasini ishlab chiqish va ilmiy natijalarni taqdim etish;

o‘quvchilarga tarixiy manbalar bilan ishlashni o‘rgatishda ilmiy yondashuvni tatbiq etish.

Masalan, “Tarixiy manbalar tahlilida zamonaviy yondashuvlar” mavzusidagi treningda o‘qituvchilar:

arxiv hujjatlarini o‘qish va tahlil qilish bo‘yicha mini-loyihalar bajaradilar;

tarixiy dalillarni farqlash, ularning ishonchliligini tekshirish usullarini o‘rganadilar;

natijada o‘z darslarida manbashunoslik asosida o‘qitish metodlarini qo‘llay boshlaydilar.

Raqamli texnologiyalar- onlayn arxivlar, elektron manbalar va vizual tarixiy tahlil vositalaridan foydalanish.

Quyida raqamli texnologiyalar, xususan onlayn arxivlar, elektron manbalar va vizual tarixiy tahlil vositalaridan foydalanish haqida batafsil tushuntirish beraman:

Raqamli texnologiyalar tarixiy tadqiqotlarda

Raqamli texnologiyalar — bu tarixiy ma’lumotlarni to‘plash, saqlash, tahlil qilish va taqdim etishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonidir.

Ular tarixchi, tadqiqotchi yoki talabalarga manbalarni tezda topish, solishtirish va vizual ko‘rinishda tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar tarixiy tadqiqotlar uslubini tubdan o‘zgartirdi. Endilikda tarixchi faqat arxivga borib hujjat qidirish bilan cheklanmaydi — u onlayn arxivlar, elektron ma’lumotlar bazalari va vizual tahlil dasturlari yordamida yanada samarali, interaktiv va chuqur tahlil olib borishi mumkin.

Ilmiy ijod va o‘qituvchi faoliyatining integratsiyasi. Ilmiy ijod o‘qituvchining o‘z faniga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Tadqiqot natijalari o‘quv jarayoniga tatbiq etilsa, o‘quvchilarda tarixiy tafakkur yanada chuqurlashadi. Shu bilan birga, ilmiy izlanishlar orqali o‘qituvchi o‘zining metodik repertuarini boyitadi.

Xulosa qilib aytganda maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirishda ilmiy ijoddan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshiradi. Ilmiy ijodiy faoliyat o‘qituvchini innovatsion fikrlashga, metodik yangiliklarni izlab topishga va o‘quvchilarda mustaqil tarixiy fikrlashni shakllantirishga yo‘naltiradi. Shu boisdan, pedagogik oliygohlar va malaka oshirish markazlarida o‘qituvchilarning ilmiy ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur. Maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijoddan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish va pedagogik shart-sharoitlarini yaratish dolzarb bo‘lib qolmoqda. Maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy tarix ta’limining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayonda ilmiy ijod – o‘qituvchining izlanish, tahlil va yangilik yaratish faoliyati – asosiy o‘rin tutadi. Ilmiy ijoddan foydalanish o‘qituvchiga tarixiy manbalarni tanqidiy o‘rganish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish, dalillarni tahlil qilish hamda o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish imkonini beradi. Shu orqali o‘qituvchi nafaqat tayyor ma’lumotni yetkazuvchi, balki ilmiy izlanish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 20 maydagi “Oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori Malakali mutaxassislar

tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora- tadbirlar to‘g‘risida”.gi PQ-1533-son Qarori - Toshкent: 2011.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni - Toshкent: 2017.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ- 2909-son Qarori - Toshкent: 2017.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-3151-son Qarori- Toshкent: 2017.

6. Ziyodova, M. “Tarix fanini o‘qitishda manbalar bilan ishlash metodikasi”. – Toshkent: TDPU, 2022.

FUTBOLCHILARNI TAYYORLASH TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLIGIK ILMKONIYATLARI (FUTBOL MAKTABLARI MISOLIDA).

BuxDPIo‘qituvchisi
Ahmadov Xondamir Shodmon o‘g‘li

Annotatsiya. *Mazkur maqolada futbol maktablarida yosh futbolchilarni tayyorlash tizimining samaradorligini oshirish masalalari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda futbolchilarning jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarligini kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, mashg‘ulot jarayonini rejalashtirish, murabbiylar kompetensiyasini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali futbol maktablari faoliyatini takomillashtirish yo‘llari asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *futbol maktabi, sport ta’limi, tayyorgarlik tizimi, jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik mahorat, sport pedagogikasi.*

Аннотация. *В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются вопросы повышения эффективности системы подготовки юных футболистов в футбольных школах. В исследовании освещаются современные подходы, направленные на комплексное развитие физической, технической, тактической и психологической подготовленности футболистов. Также обоснованы пути совершенствования деятельности футбольных школ за счёт рационального планирования тренировочного процесса, развития профессиональной компетентности тренеров и внедрения инновационных педагогических технологий.*

Ключевые слова: *футбольная школа, спортивное образование, система подготовки, физическая подготовка, технико-тактическое мастерство, спортивная педагогика.*

Abstract. *This article analyzes the issues of improving the effectiveness of the system for training young football players in football schools from a scientific and pedagogical perspective. The study highlights modern approaches aimed at the комплекс development of football players’ physical, technical, tactical, and psychological preparedness. In addition, the ways to improve the activities of football schools through effective planning of the training process, development of coaches’ professional competence, and implementation of innovative pedagogical technologies are substantiated.*

Keywords: *football school, sports education, training system, physical training, technical and tactical skills, sports pedagogy.*

Bugungi kunda futbol nafaqat ommaviy sport turi, balki yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim ijtimoiy-pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, futbol maktablari yosh futbolchilarni professional sport faoliyatiga tayyorlashning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Ushbu jarayonda mashg‘ulotlar tizimining ilmiy asoslanganligi, uzluksizligi va samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy sport ta’limi oldiga qo‘yilayotgan asosiy vazifa – futbolchilarni faqatgina jismoniy jihatdan emas, balki texnik, taktik, psixologik va ijtimoiy kompetensiyalar asosida rivojlantirishdir. Shu bois futbol maktablarida tayyorgarlik tizimini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishning pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ilmiy asoslashdan iborat.

Futbol maktablarida amalda qo‘llanilayotgan tayyorgarlik tizimining holatini tahlil qilish, futbolchilar tayyorgarligining asosiy komponentlarini aniqlash, samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni belgilash, innovatsion mashg‘ulot metodlarini asoslab berish.

Tadqiqot metodologik asosini sport pedagogikasi, jismoniy tarbiya nazariyasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va kompetensiyaviy yondashuv g‘oyalari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish va suhbat, pedagogik tajriba, taqqoslash va umumlashtirish metodlari.

Futbolchilarni tayyorlash tizimining mazmuni. Futbol maktablarida tayyorgarlik tizimi ko‘p bosqichli va uzluksiz jarayon bo‘lib, quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi. Jismoniy tayyorgarlik. Jismoniy tayyorgarlik futbolchining chidamliligi, tezkorligi, kuchi va chaqqonligini rivojlantirishga qaratilgan. Mashg‘ulotlar yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim.

Texnik tayyorgarlik texnik tayyorgarlik to‘pni boshqarish, uzatish, zarba berish kabi asosiy futbol texnik elementlarini mukammal egallashni nazarda tutadi. Bu jarayonda takroriy mashqlar va o‘yin elementlaridan keng foydalanish samarali hisoblanadi.

Taktik tayyorgarlik taktik tayyorgarlik futbolchining o‘yin vaziyatlarini tez va to‘g‘ri baholash, jamoaviy harakatlarni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Mashg‘ulotlarda model o‘yinlar va vaziyatli topshiriqlar muhim o‘rin tutadi.

Psixologik tayyorgarlik psixologik tayyorgarlik futbolchilarda stressga chidamlilik, o‘ziga ishonch va motivatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Murabbiy va sport psixologi hamkorligi ushbu yo‘nalishda muhim ahamiyatga ega.

Futbol maktablarida samaradorlikni oshirish omillari. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirish quyidagi omillar bilan bevosita bog‘liq. Murabbiylarning kasbiy kompetensiyasi va doimiy malaka oshirishi. Mashg‘ulot jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish. Individual yondashuv va differensial ta’lim. Mashg‘ulotlar va musobaqalar uyg‘unligi, nazorat va baholash tizimining aniqligi.

Pedagogik imkoniyatlar deganda futbol maktablarida ta’lim-tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan va samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi shart-sharoitlar, metodlar, vositalar va yondashuvlar majmui tushuniladi. Ushbu imkoniyatlar futbolchilarni tayyorlash tizimining barcha tarkibiy qismlarini — jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikni kompleks rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Futbol maktablarida pedagogik imkoniyatlardan oqilona foydalanish mashg‘ulotlar sifatini oshirish, futbolchilarning individual salohiyatini ro‘yobga chiqarish va sport natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ta’lim jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish imkoniyati. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishning muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — mashg‘ulot jarayonini ilmiy asosda rejalashtirishdir. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi. Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish. Bosqichma-bosqich tayyorgarlik tizimini ishlab chiqish. Yuklamalarning optimal nisbatini belgilash. Mashg‘ulotlar va musobaqalar uyg‘unligini ta’minlash.

Mazkur yondashuv futbolchilarning ortiqcha charchashi va jarohatlanishining oldini oladi hamda barqaror sport natijalariga erishishga imkon yaratadi.

Kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv zamonaviy sport pedagogikasida kompetensiyaviy yondashuv futbolchilarni faqat jismoniy jihatdan emas, balki mustaqil fikrlash, tez qaror qabul qilish va jamoaviy harakat qilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa futbolchining individual qobiliyatlarini aniqlash, uning psixologik holatini inobatga olish, individual mashg‘ulot dasturlarini qo‘llash orqali tayyorgarlik samaradorligini oshiradi.

Bu pedagogik imkoniyat futbolchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va sportga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyati Futbol maktablarida tayyorgarlik tizimini takomillashtirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Shulardan, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, model va vaziyatli mashqlar, video tahlil va raqamli monitoring vositalari.

Ushbu texnologiyalar mashg‘ulot jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish, futbolchilarning tahliliy va taktik tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi.

Murabbiylarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish. Futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligi bevosita murabbiylarning pedagogik va kasbiy kompetensiyasi bilan bog‘liq. Pedagogik imkoniyatlar doirasida quyidagilar muhim ahamiyatga ega.

Murabbiylarning doimiy malaka oshirishi- Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda murabbiylarning doimiy malaka oshirishi muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Chunki mashg‘ulot jarayonining mazmuni, metodlari va natijadorligi bevosita murabbiylarning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir.

Murabbiylarning malaka oshirish jarayoni ularning zamonaviy sport pedagogikasi, jismoniy tayyorgarlik nazariyasi, texnik-taktik o‘yin modellarini chuqur egallashini ta’minlaydi. Bu esa futbolchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni rejalashtirish hamda samarali tashkil etish imkonini yaratadi.

Doimiy malaka oshirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

zamonaviy futbol mashg‘ulotlari metodikasini o‘rganish;

innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish;

sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika asoslarini egallash;

raqamli texnologiyalar va video tahlil usullaridan foydalanish.

Murabbiylarning malaka oshirishi jarayonida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor bo‘lib, bu murabbiylarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini, balki ularning tahliliy fikrlash, ijodiy yondashuv va reflektiv faoliyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, malaka oshirish tizimi murabbiylarda kasbiy motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini shakllantiradi. Bu holat mashg‘ulotlar sifatining barqaror oshishiga, futbolchilar bilan ishlashda individual va differensial yondashuvni samarali qo‘llashga xizmat qiladi.

Zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish - Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy sport pedagogikasi futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi bilan bir qatorda ularning texnik, taktik, psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltirilgan kompleks yondashuvni nazarda tutadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida mashg‘ulot jarayonini tashkil etish futbolchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi, mustaqil fikrlash va o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv futbolchilarda o‘yin kompetensiyasi, jamoada hamkorlik qilish, tezkor qaror qabul qilish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etishda quyidagi yo‘nalishlar alohida ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlarni shaxsga yo‘naltirilgan va differensial yondashuv asosida tashkil etish, muammoli ta’lim va vaziyatli mashqlardan foydalanish, o‘yin faoliyatiga asoslangan pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, futbolchilar faoliyatini tahlil qilishda refleksiya elementlarini joriy etish.

Zamonaviy sport pedagogikasi yutuqlarini amaliyotga joriy etish murabbiylarning pedagogik kompetensiyasini oshirish, mashg‘ulot jarayonining samaradorligini ta’minlash hamda futbolchilarning individual imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishga xizmat qiladi.

Sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan foydalanish - Futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishda sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan foydalanish muhim pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. Mazkur metodlar futbolchilarning nafaqat jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini, balki ularning psixologik holati, motivatsiyasi va shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Sport psixologiyasi metodlari futbolchilarda musobaqaviy barqarorlik, stressga chidamlilik, irodaviy sifatlar hamda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Mashg‘ulot jarayonida psixologik treninglar, motivatsion suhbatlar va reflektiv mashqlarni qo‘llash futbolchilarning o‘yin faoliyatidagi ishonchini oshiradi hamda ularning sport natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagogik diagnostika metodlari esa futbolchilarning tayyorgarlik darajasini tizimli ravishda baholash imkonini beradi. Ushbu metodlar quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llaniladi.

futbolchilarning jismoniy va texnik ko‘rsatkichlarini aniqlash;

taktik fikrlash va o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish qobiliyatini baholash;

psixologik holat va motivatsiya darajasini monitoring qilish;

individual rivojlanish dinamikasini kuzatish.

Diagnostika natijalari asosida murabbiylar mashg‘ulot mazmunini individuallashtiradi, yuklamalarni moslashtiradi va samarali pedagogik qarorlar qabul qiladi. Bu esa mashg‘ulot jarayonining maqsadliligi va natijadorligini oshiradi.

Sport psixologiyasi va pedagogik diagnostika metodlaridan kompleks foydalanish futbolchilarni tayyorlash jarayonida individual va differensial yondashuvni ta’minlaydi. Natijada futbolchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, ularni rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali mashg‘ulotlar tashkil etiladi.

Bu omillar murabbiy-futbolchi munosabatlarining samaradorligini oshirib, ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, futbol maktablarida futbolchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirish uchun ilmiy asoslangan, kompleks va uzluksiz pedagogik yondashuv zarur. Jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlik uyg‘unligi futbolchilarning sport mahoratini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. Bolalar va o‘smirlar sport maktablari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida. – Toshkent, 2019. – 8 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – Toshkent, 2020. – 6 b.

3. UEFA Coaching Convention Manual. – Nyon: UEFA, 2021. – 164 p.

4. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М.: Просвещение, 2008. – 287 б.

5. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. – М.: Физкультура и спорт, 2009. – 352 б.

6. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 2010. – 544 б.

7. Platonov V.N. The System of Training of Athletes in Olympic Sport. – Kyiv: Olympic Literature, 2015. – 680 p.

8. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign: Human Kinetics, 2019. – 412 p.

9. Wein H. Developing Youth Football Players. – Champaign: Human Kinetics, 2017. – 328 p.

MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

BuxDPI, 7 Ped Naz-25 guruh magistranti
Bobomurodova Feruza Rustamovna
bobomurodovaferuza19988@gmail.com +998907101220

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirishda zamonaviy ta’lim vositalaridan, xususan multimedia texnolgiyalaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda amaliy dars jarayonlarida multimedia resurslarini integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish va go‘zallikni idrok etish ko‘nikmalarini shakllantirishga doir tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: estetik madaniyat, multimedia texnologiyalari, raqamli ta’lim, ijodiy qobiliyat, texnologiya darslari

РАЗВИТИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Бобомуродова Феруза Рустамовна
магистрант группы 7 Ped Naz-25 БухГПИ
bobomurodovaferuza19988@gmail.com +998907101220

Аннотация. В данной статье освещается значение использования современных средств обучения, в частности мультимедийных технологий, в развитии эстетической культуры учащихся. В исследовании выдвинуты рекомендации по активизации творческих способностей учащихся и формированию навыков восприятия красоты посредством интеграции мультимедийных ресурсов в процессы практических занятий.

Ключевые слова: эстетическая культура, мультимедийные технологии, цифровое образование, творческие способности, уроки технологии

DEVELOPING THE ESTHETIC CULTURE OF STUDENTS THROUGH MULTIMEDIA TECHNOLOGIES

Bobomurodova Feruza Rustamovna
Master’s student of group 7 Ped Naz-25, BukhSPI
bobomurodovaferuza19988@gmail.com +998907101220

Abstract. This article highlights the importance of using modern educational tools, particularly multimedia technologies, in developing the esthetic culture of students. The research puts forward recommendations for activating students' creative abilities and forming skills of perceiving beauty by integrating multimedia resources into practical lesson processes.

Keywords: esthetic culture, multimedia technologies, digital education, creative ability, technology lessons

Bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida ta’lim tizimini raqamli transformatsiya qilish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan , umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning nafaqat intellektual salohiyatini balki estetik madaniyatini ham yuksaltirish muhim vazifa sanaladi. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida yoshlarning intellektual va estetik salohiyatini oshirishga alohida urg‘u berilgan [1; 4-b]. Zero, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va ular orqali o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga nisbatan estetik munosabatni uyg‘otish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Estetik madaniyat - murakkab pedagogik tushuncha bo‘lib , insonning go‘zallikni anglash, uni qadrlash va o‘z ijodiy faoliyatida ifoda eta olish kabi qobiliyatlarini qamrab oladi. Bugungi

zamonaviy raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning badiiy didi va estetik dunyoqarishini shakllantirish bevosita axborot texnologiyalari hamda multimedia vositalari bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Estetik tarbiyaning nazariy jihatlarini tahlil qilishda S.S. Bulatov va P.S. Kasimov olib borgan ilmiy izlanishlar alohida o‘rin tutadi. Mualliflarning ta’kidlashicha, “Estetik madaniyat shaxs ma’naviy kamolotining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat go‘zallikni his etish, balki borliqni estetik jihatdan o‘zgartirish va ijod qilish qobiliyatini ham ifodalaydi” [2; 48-b.]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, multimedia texnologiyalari o‘quvchilarda aynan shu kabi ijodkorlik va vizual idrokni shakllantirish hamda rivojlantirish uchun samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Multimedia texnologiyalari ta’limda muhim vositalardan biri sanaladi. Ular axborotni turli shakllarda uzatish imkonini beradi. Matn bilan cheklanib qolmay, audio, grafik va video birgalikda qo‘llanadi. Bu esa o‘zlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanganidek, “Multimedia – kompyuter apparat va dasturiy ta’minoti majmui bo‘lib, u insonga o‘zi uchun tabiiy bo‘lgan turli xil muhitlar : tovush, video, grafika, matn animatsiyalarni birlashtirgan holda axborot bilan muloqot qilish imkonini beradi” [3; 112-b]. Ushbu pedagogik texnologiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi o‘quv jarayonini tizimli tashkil etish va kutilgan natijaga erishishning kafolatidir. Xususan, olimlar O‘.Q.Tolipov va M.Usmonboyevalar ta’kidlaganidek, “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va axborotlar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim” [4; 45-b.]. Ushbu yondashuv multimedia vositalari orqali vizual ma’lumotlarni yetkazishda ayniqsa samarali natija beradi. Texnologik imkoniyatlar esa o‘quvchilarning dars jarayonidagi emotsional holatiga ta’sir ko‘rsatadi. Estetik madaniyatni shakllantirish nuqtai nazaridan multimedia vositalari “estetik idrok”ni faollashtiruvchi omil vazifasini bajaradi. Ya’ni, o‘quvchi ekrandagi ranglar muvozanati, shakllar mutanosibligi va musiqiy hamrohlikni ko‘rib, dars mavzusini nafaqat mantiqan, balki hissiy jihatdan ham o‘zlashtiradi. Mazkur nazariy qarashlarning amaliy tasdig‘ini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Jumladan, o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirish darajasini amaliy faoliyat jarayonida kuzatish uchun 3-sinf “Texnologiya” darsida maxsus mashg‘ulot o‘tkazildi. Tajriba ob’ekti sifatida “Salat tayyorlash texnologiyasi” mavzusi tanlab olindi. Ushbu mavzu o‘quvchilarning nafaqat amaliy ko‘nikmalarini, balki estetik didini ham shakllantirish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

Amaliy mashg‘ulotda multimedia vositalaridan foydalanish jarayoni izchil bosqichlar asosida tashkil etildi. Dastlabki tayyorgarlik bosqichida o‘quvchilarga elektron doska orqali taom tayyorlash san’atiga oid, estetik jihatdan boyitilgan qisqa videorolik namoyish qilindi. Mazkur videoda ranglar uyg‘unligi, mahsulotlarning shakliy mutanosibligi va taomni bezash usullari aniq aks ettirilgan bo‘lib, u o‘quvchilar uchun vizual namuna vazifasini bajardi.

Keyingi bosqich - namoyish va tahlil jarayonida o‘quvchilar videoda ko‘rsatilgan mahsulotlarni badiiy kesish (karving) hamda likopchani bezash usullarini diqqat bilan kuzatdilar va muhokama qildilar. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning amaliy ishlariga estetik joziba berishda xalq amaliy san’atining kompozitsiya qonuniyatlaridan foydalanildi. Zero, professor S.S. Bulatov ta’kidlaganidek, “Amaliy bezak san’ati asarlari insonning moddiy ehtiyojini qondiribgina qolmay, balki uning ma’naviy dunyosini boyitadi, estetik didini shakllantiradi va atrof-muhitga go‘zallik baxsh etadi”[5; 24-b.]. Ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni olib kirish esa bugungi kun o‘qituvchisidan yuqori texnologik mahoratni talab etadi. R. Ishmuhamedov va boshqalarning tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, “Multimedia va interaktiv texnologiyalardan foydalanish darsning axborot sig‘imini kengaytiribgina qolmay, o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish tezligini ham bir necha barobar oshiradi” [6; 72-b.]. Bu esa o‘z navbatida, nazariy bilimlarni vizual obrazlar orqali xotirada mustahkam saqlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda multimedia vositalari o‘quvchilarning estetik idrokini faollashtiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Natijada ular salatni oddiy ovqat emas, balki estetik qiymatga ega bo‘lgan mahsulot sifatida qabul qila boshladilar. Amaliy ijrochilik bosqichida o‘quvchilar videodan olgan taassurot va bilimlariga tayangan holda mustaqil ravishda salat tayyorlashga kirishdilar. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki,

avvalgi mashg‘ulotlarga nisbatan bu safar o‘quvchilar mahsulotlarni joylashtirishda yanada ijodkorona yondashib, ranglar uyg‘unligi va umumiy ko‘rinishga ko‘proq e’tibor qaratdilar.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, multimedia vositalari qo‘llanilgan darslarda ijobiy o‘sish holatlari kuzatildi. Ayniqsa, ijodkorlik darajasi va yakuniy ishning estetik sifati sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Bu esa multimedia vositalari o‘quvchilarning nafaqat bilim olish jarayonini, balki ularning estetik tafakkuri va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, texnologiya darslarida multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirishda fundamental ahamiyatga ega. Bu borada olim A.Sattorov ta’kidlaganidek, “Axborot texnologiyalari ta’lim oluvchining nafaqat bilim darajasini, balki uning intellektual va estetik salohiyatini ham yangi bosqichga olib chiqadi” [7; 56-b.].

Bizning tadqiqotimiz natijalari ushbu ilmiy qarashni amaliy jihatdan tasdiqladi. Shu bilan birga, dars jarayonida foydalanilgan multimedia ishlanmalari va metodik tavsiyalar O‘zbekistonning nufuzli ta’lim portallaridan saralab olindi[8] va boshlang‘ich sinf “Texnologiya” darslarida o‘quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Olib borilgan tadqiqotlar esa quyidagi fikrlarga kelish imkonini berdi:

Vizuallashtirish samaradorligi: Multimedia texnologiyalari ta’lim mazmunini vizual obrazlar orqali yetkazishda asosiy vosita bo‘lib, o‘quvchilarning estetik idrokini faollashtiradi va darsning axborot sig‘imini kengaytiradi.

Amaliy mahoratning shakllanishi: Karving san’ati misolida o‘tkazilgan dars jarayoni shuni ko‘rsatdiki, vizual namunalar va interaktiv qo‘llanmalar o‘quvchilarda murakkab badiiy ishlov berish ko‘nikmalarini o‘zlashtirish vaqtini qisqartiradi hamda ish sifatini oshiradi.

Ijodiy salohiyatning o‘sishi: Multimedia vositalari darsda metodik “turtki” (katalizator) vazifasini o‘tab, o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish va mahsulotga estetik yondashish darajasini yuksalishini ta’minladi.

Pedagogik integratsiya: Zamonaviy raqamli resurslar va milliy estetik qadriyatlarning uyg‘unligi o‘quvchilarni nafaqat texnik ko‘nikmalarga o‘rgatadi, balki ularda go‘zallikni anglash va yaratishga nisbatan barqaror motivatsiyani shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya darslarida multimedia vositalarining qo‘llanilishi shunchaki texnik yangilik emas, balki o‘quvchining ichki go‘zallik dunyosini boyituvchi va ijodiy tafakkurini uyg‘otuvchi ma’naviy-estetik vositadir. Tadqiqotimiz davomida qo‘lga kiritilgan natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli texnologiyalar va pedagogik mahorat uyg‘unlashgan joyda ta’lim sifati yangi bosqichga ko‘tariladi. Bu esa kelajakda estetik madaniyati yuksak, har bir ishga ijodiy va mas’uliyat bilan yondashadigan komil insonlarni tarbiyalashda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli Qarori.

3. Aripov M. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Noshir, 2009. – 360 b.

4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.

5. Bulatov S.S. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 176 b.

6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.

O‘QUVCHILARGA IFODALI VA ONGLI O‘QISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

K.I.Mamatova
BuxDPI 70110102-pedagogika mutaxassisligi magistranti
karomat.02029@gmail.com
Ilmiy rahbar : Q.F.Abdullayev
BuxDPI pedagogika kafedrasi dotsenti

Annotasiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarida ifodali va ongli o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘quv-tarbiya jarayoni tahlil etilgan bo‘lib, ushbu jatrayonda foydalaniladigan interfaol usullar, jumladan rolli-syujetli o‘yinlar, keys topshiriqlari hamda edyuteyment texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta`lim, tarbiya, o‘quvchi, dars jarayoni, ko‘nikma, so‘z, nutq, jarayon, metod, interfaol usul, maqsad, natija.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО И СОЗНАТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

К.И. Маматова
БухГПИ 70110102 - магистрант направления педагогика
Научный руководитель: К.Ф. Абдуллаев
Доцент кафедры обшей педагогики БухГПИ

Аннотация. В данной статье анализируется образовательный процесс, направленный на развитие навыков выразительного и осознанного чтения у учащихся начальной школы, и освещаются интерактивные методы, используемые в этом процессе, включая ролевые игры, тематические исследования и возможности применения образовательных технологий.

Ключевые слова: образование, воспитание, ученик, процесс обучения, навык, слово, речь, процесс, метод, интерактивный метод, цель, результат.

O‘quvchilarni ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan juda katta bilim, malaka va eng muhimi mahorat talab etadi. Ifodali o‘qish-so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilib, asarni mazmunini tushunib, asarda ifoda etilgan his-tuyg‘uni, qahramonlarning ichki kechinmalari va ruhiy kayfiyatlarini anglab o‘qishdir. Shu o‘rinda, pedagogika sohasida o‘zining nodir adabiyotlari bilan o‘z hissasini qo‘shgan Chex olimi Yan Amos Komenskiy „Oynani qanchalik chang bosgan bo‘lsa ham, baribir kishi o‘z aksini ko‘rishi mumkin., albatta toza oyna kishi aksini toza ko‘rsatadi. O‘qituvchining vazifasi oynadagi changni artib tashlash, ya’ni bilimni bola ongiga yetkazish uni aqliy tomondan o‘stirishdir.“ degan edi. Darhaqiqat, aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchisi xuddi shu oyna kabidir. O‘quvchiga bilim berishda har bir tanlangan metodlar va texnalogiyalar o‘rinli bo‘lishi kerak deb o‘ylayman.

Yangi O‘zbekistonda “O‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish.....”[15] umumiy o‘rta ta`limni tubdan isloh qilishning ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan.

O‘quvchilarni ifodali o‘qish malakalarini shakllantirishga harakat qilar ekanmiz, biz pedagoglar, avvalo, ularni har bir o‘qiladigan manbani tushunib, ongli o‘qishga o‘rgatishimiz kerak. Chunki matnning ma’nosini anglab o‘qiy olgan o‘quvchi, albatta, ifodali o‘qish malakalarini ham egallagan bo‘ladi. Ongli o‘qish, ifodali o‘qish malakalarini o‘stirish va mustahkamlashga yordam beradi. Bunda eng muhim narsa tasavvur ekanligi hammamizga ma’lum, bola o‘qiladigan so‘z yoki gapni nima haqida ekanligi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lishi

[15] “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son https://lex.uz/docs/-4312785

zarur. Chunki, yosh bola tasavvur qilish orqali ma’lumotlarni yaxshi anglay oladi. Yana bir muhim masalalardan biri, chetdan kirib kelgan notanish (o‘zlashma) so‘zlar o‘quvchilarni ifodali va tushunib o‘qishi uchun bir oz qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Shunday ekan har bir mavzu yoritilishida lug‘at ishi darsning bir qismiga aylanishi kerak. Bu o‘rinda lug‘at ishining olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi. “Lug‘at ishi orqali o‘qishning ongli bo‘lishi va imloni o‘zlashtirilishi ta’minlanadi, o‘quvchining dunyoqarashi shakillanadi unda vatanparvarlik hissi tarbiyalanadi.

Alifbo davrida va undan keyingi o‘qish darslaridagi matndagi tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlarni ma’nosi tushuntiriladi. Matndagi obrazli ifodalar qarama - qarshi ma’noli va bir- biriga yaqin bo‘lgan so‘zlar o‘quvchilarga toptiriladi va so‘zlardan o‘z nutqida foydalanishga o‘rgatiladi.”[16] Albatta bu jarayon o‘quvchilarni tasavvurlari va amaliy ishlari yordamida eslab qolishiga katta imkon yaratadi.

Ayniqsa, boshlag‘ich sinf o‘quvchilari uchun ko‘rgazmali qurollar, vedioroliklar, turli xil ertak qahramonlarini harakatlantiruchi, animatsiya va perixodli ko‘rgazmali vositalar yordamida tashkil etish asar, sher, topishmoq kabilarni o‘qilishi va tushunilishi uchun asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa o‘qish savodxonligini oshirishda dastlabki qadam bo‘ladi. Ifodali o‘qish turli badiiy va amaliy matnlarni puxta o‘zlashtirishning muhim metodlaridan biri sifatida o‘qituvchi uchun kalit rolini bajaradi. Ifodali o‘qish darslarda o‘quvchilarning zerikishiga yo‘l qo‘ymaydi, aksincha, faollashtiradi, badiiy asarlarga qiziqishini kuchaytiradi, adabiyotga havasini uyg‘otadi.o‘quvchilari uchun o‘qish darslarida o‘quvchilarni ifodali o‘qishga o‘rgatishning, asosan, ikki yo‘li mavjud:

1. Dars jarayonida turli matn xarakteridan kelib chiqib, o‘quvchilarni ifodali o‘qishga o‘rgatish;

2. O‘qish darslari materiallariga berilgan soatlarni qisqartirish hisobiga maxsus ifodali o‘qish dasturlarini tashkil etadi. va bo‘g‘inlab sidirg‘ali o‘qishni o‘rganadilar. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida-gina emas, balki barcha predmetlar yuzasidan o‘tkaziladigan darslarda hamda darsdan va maktabdan tashqari uyushtiriladigan mashg‘ulotlar jarayonida ham tuzatib borishga alohida ahamiyat berishi lozim. Bolalar o‘qilgan asarlar yuzasidan berilgan savollarga to‘g‘ri javob berishga o‘rganadilar. Bilamizki, matn ustida ishlash o‘qituvchi rahbarligida olib boriladi.[17]

2-sinfda o‘quvchilarga so‘zlarni butunligicha va sidirg‘asasiga o‘qish malakasi shakllanadi. O‘qishning to‘g‘ri, ifodali bo‘lishiga erishiladi. O‘qish sur’ati tezlashib boradi. Bu sinfda o‘quvchilar matnning ayrim qismlarini, qisqa hikoyalarni mustaqil o‘qishga o‘tadilar. Matn ustida ishlash murakkablashib boradi. Bolalar o‘qituvchi rahbarligida asarning asosiy mazmunini aniqlaydilar, qahramonlarning xatti-harakatini ifodalovchi so‘z va iboralarni topishga, voqea-hodisalarni so‘z bilantasvirlashga o‘rganadilar. Ularda so‘z boyligiga talab ortadi.

3-sinfda so‘zlarni butunicha, sidirg‘a o‘qish ko‘nikmasi to‘la shakllanadi. So‘zlarni to‘g‘ri tanlashga, gap qurilishidagi so‘zlarning bir-biriga bog‘lanishidan to‘g‘ri foydalanish talab etiladi.

4-sinf o‘quvchilari so‘zlarni bo‘g‘inlamay, sidirg‘a o‘qishlari, matnni tez, to‘g‘ri, ongli o‘qiy olishlari kerak. Bu sinfda o‘quvchilarni bo‘g‘inlab o‘qishga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Bunda bolalar o‘qilgan matn mazmunini mustaqil ravishda qayta hikoya qilishlari, matn yuzasidan sodda reja tuza olishlari, uning asosiy mazmunini ajrata olishlari va o‘qilgan matnni to‘la, qayta hikoya qilishlari kerak. Soda rejalarni 3-42-sinf o‘quvchilari tuza olishlari mumkin. 1-2-sinf o‘quvchilari tuza olmaydi. Biz buni malakaviy amaliyot o‘tash uchun maktablarga borib dars tahlili davomida kuzatib guvohi bo‘lganmiz.

[16] Abdullayeva Q.A Birinchi sinfda nutq o’stirish.- Toshkent.: “O’qituvchi”, 1980.-156 b

[17] Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabalari uchun “ o’quvchilarda tanqidiy va kreativ fikrlashning asoslari” majmua

Ifodali o‘qish turlari boshlangich sinf o‘quvchilarini tushunib va intonatsiya bilan o‘qishi uchun katta ahamiyatga ega. Asarlar o‘quvchilarga avval o‘qituvchi tomonidan ifodali qilib oqib beriladi, so‘ngra o‘quvchilar yakka, rolli va jo‘r bo‘lib o‘qiydilar. Masalan; yakka o‘qish turini olib qaraydigan bo‘lsak bunda o‘qituvchi faqat birgina o‘quvchini o‘qishni ifodali o‘qishini kuzatadi, tinglaydi va uni kamchiliklari o‘qituvchi tomonidan o‘quvchiga tushuntiriladi va qayta o‘qishga chorlanadi, toki so‘zlar va gaplar ifodali o‘qilmaguncha. Rollarga bo‘lib o‘qitish esa bolalar berilgan hikoyani diolog tarzida ya’ni hikoyadagi qahramonlar tomonidan aytilgan so‘zlarni asar qahramonlarning ijobiy va salbiy tomonlarini tasavvur qiladi va shunga qarab so‘zlarni ohangdor va ifodali qilib o‘qiydi.

Jo‘r bo‘lib o‘qish esa, butun sinf yoki guruh birgalikda matnni boshidan oxirigacha yoki matndagi bir yoki bir nechta gapni hamma o‘quvchi o‘qishi nazarda tutiladi. Menimcha, jo‘r bo‘lib o‘qish yaxshi natija bermaydi. Sababi bunda hamada ovoz bir xil bo‘lmaydi. Sinfni shovqin egallab oladi, natijada qo‘shni xonadagi o‘quvchilarga ham xalaqit berishi mumkin. Hamda sinfda ifodali o‘qish jarayonini batamom susaytiradi.

Ifodali o‘qish va o‘zaro nutqiy faoliyat jarayonida bolalarning adabiy talaffuz me’yorlari shakllanadi. So‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi esa til meyorlari va nutqiga bog‘liq jarayondir. O‘quvchilar nutqining faollashuvi nutqning grammatik shakllarini to‘g‘ri qo‘llash va to‘g‘ri talaffuz etish bolalar nutqining ravon ifodali bo‘lishiga yordam beradi. Ifodali o‘qishga o‘rgatishdagi muhil omillarga:

a) nafasdan to‘g‘ri foydalana olish;

b) adabiy til talaffuz normalarini yaxshi bilish;

d) so‘z bo‘g‘in va tovushni to‘g‘ri, aniq talaffuz etish kiradi. O‘qish darslarining samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim metodlarini to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq. Binobarin, fanning o‘zi kabi o‘qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo‘ladi. Masalan, eski maktablarda o‘qish quruq yod olish metodi asosida o‘rgatilgan bo‘lsa, hozir izohli o‘qish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so‘zlarga izoh berishga, ma’nosini o‘qishning ongli bo‘lishiga mutlaqo e’tibor berilmagan. Ularda to‘g‘ri talaffuz, qiroat bilan o‘qish, ifodali o‘qish nazarda tutilgan.

Hozir maktablarda o‘qish izohli o‘qish metodi asosida olib borilayotgan ekan, quyidagicha savol tug‘iladi: Izohli o‘qish nima? Izohli o‘qishga XIX asrning 60-70-yillarida rus pedagogi K.D.Ushinskiy asos solgan, u o‘qishda o‘quvchilarni „ongli, tushunib, o‘ylab o‘qishga“ o‘rgatishni alohida ta’kidlaydi va uni „Izohli o‘qish“ deb nomlaydi. Izohli o‘qish metodiga K.D.Ushinskiy ishining davomchilari yangiliklar kiritadilar. Korf va Vaxterev izohli o‘qish o‘quvchilarga real bilim berish vositasi desa, Vodovozov va Bunakov o‘quvchilarga o‘qish jarayonida bilim badiiy asar tahlili va asarning tarbiyaviy xarakteri bilan bog‘liq holda beriladi, degan fikrni ilgari suradilar. O‘quvchi matnni to‘g‘ri, tez, tushunib o‘qish, mazmunini o‘zlashtirish bilan ilk bor o‘qish darslarida yuzlashadi.

O‘qish darslari orqali o‘quvchilarning Davlat ta’lim standarti (DTS) talablari bo‘yicha o‘zlashtirishlari ko‘zda tutilgan o‘quv-biluv ko‘nikma-malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo‘l ochiladi. Aynan o‘qish ta’limida insonning, avvalo, o‘zligini, qolaversa olamni anglashga bo‘lgan intilishlariga turtki bo‘ladi. Shu maqsadda “O‘qish kitobi” darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o‘rab turgan olam,

Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqlol va milliy-ma’naviy qadriyatlar, xalqlar do‘stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo‘yicha atroflicha

tushunchalar berishga mo‘ljallangan badiiy, axloqiy-ta’limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi. Izohli o‘qish to‘liq quyidagi tamoyillarga amal qilgandagina muvaffaqiyatli bo‘ladi.

1. O‘qishni hayot bilan bog‘lagan holda aks ettirish.

2. O‘qishni ongli va ta’sirchan bo‘lishi uchun o‘quvchilarni hayotiy tajribalariga, taassurotlariga asoslanish.

3. O‘qishni ko‘rgazmali tashkil qilish, tabiatga, tarixiy joylarga ekskursiyalar uyushtirish, hayvonot olami va o‘simliklar dunyosini kuzatish, rasmlar, jadvallar, predmetlar bilan tanishtirish hamda matnni o‘quvchining ifodali o‘qishi tarzida olib borish.

Badiiy matnni izohli o‘qishga yaqin bo‘lgan metodlardan biri ijodiy o‘qish hisoblanadi. Ifodali o‘qishning muvaffaqiyati o‘quvchilarning asar mazmuni, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari haqida muayyan tushunchaga ega bo‘lish bilan bog‘liq. Ohang va intonatsiya she’riy asarlarni ifodali o‘qishda qay darajadamuhim bo‘lsa nasriy asarlarni o‘qishda ham muhim talablardan biridir. Nasriy asarlarni ifodali o‘qishdan oldin unda qanday g‘oya ilgari surilganini aniqlash zarur.[18]

Masalan, 4-sinfda X. To‘xtaboyevning „xatosini tushungan bola“ hikoyasini ifodali o‘qishdan oldin o‘quvchilarda xatosini tushungan bola kim ekanligi, uni xatosi nimalardan iborat bo‘lganligi, maqtanchoqlikning illat ekanligi to‘g‘risida tushuncha beriladi. Ifodali o‘qishning oldiga qo‘yilgan bu talablar M Abdurashidxonovning „Har kim ekkanin o‘rar“. Sh. Sa’dullaning „Laqma it“, A Oripovning „Dehqonbobo va o‘n uch bolakay qissasi“ kabi she’riy hikoyalarni o‘qishga ham xosdir.

Badiiy o‘qish ifodali o‘qishning yuksak bosqichi bo‘lib hisoblanadi. Unda so‘z san’atining barcha komponentlari ishtirok etadi. U o‘quvchidan asar ruhiga batamom kirishni, san’atkorona o‘qishni talab etadi. Badiiy o‘qish asar qahramonlarining ruhiy holati, kechinmalarini to‘la anglab yetilgandagina ta’sirchanlikka erishish mumkin. Badiiy tayyorgarlik ko‘rishda aktiyorlarning audio-vedio tasmalarga yozilgan ijrolaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Baddiy matnlar ham tanlab o‘qilishi maqsadga muvofiqdir. Asar qanchalik qiziqarli va taassurotlarga boy bo‘lsa shunchalik ko‘p o‘quvchi tomonidan qayta-qayta o‘qiladi va tahlil qilinadi. Asarda beriladigan achinish va ta’sirlanish asosida yo‘g‘rilgan so‘zlar o‘quvchilarni ifodali o‘qishi uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Yuqorida zikr etilgan ushbu fikrni o‘rinli deb bilaman sababi, nimanidir o‘qish uchun u haqida tasavvur bo‘lishi kerak. Tushunib o‘qilishi kerak. Bola o‘zini o‘sha hikoya ichida rollarni ijro etayotgan ertak yoki hikoya qahramonlaridek his qilishi lozim. Ifodali o‘qish ko‘nikmalari asosan o‘qish darslarida shakllanib boradigan jarayondir desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Boshlang‘ch sinf o‘qish darslarida, ayniqsa birinchi sinfdan boshlab ifodali o‘qishga katta ahamiyat beriladi. Ko‘pchilik hollarda ahamiyat berib qaralsa, o‘quvchi dars berayotgan o‘qituvchiga taqlid qilishga harakat qiladi, ustozini xatti-harakatlariga diqqat bilan e’tibor beradi, unga o‘xshab yurishni, so‘zlashni va o‘qishni istashadi, shuning uchun ifodali o‘qish ko‘nikmalari dastlab pedagogning o‘zida shakllangan bo‘lishi kerak.

Nutqi ravon, imlo qoidalariga rioya qiladigan pedagog ritm asosida bor ichki hissiyot va imkoniyatlarini ishga solgan holda matnni o‘quvchilarga intonatsiya bilan o‘qib yetkazib berishga harakat qilish lozim. Bolada ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun o‘qituvchi o‘z ustida ishlash jarayonida, aynan, o‘zi ijodkor shaxs sifatida o‘tiladigan mavzu yuzasidan vediorolik tayyorlashi va unda o‘zi tomonidan mavzudagi ekranga chiqarilgan hikoya o‘quvchilarga intonatsiya va ta’sirchanlik asosida, kerak bo‘lsa, mimik va pantomemik harakatlar bilan ifodali qilib o‘qib berilishi kerak.

Sharq pedagoglarining ta’kidlashicha, birinchi darajali ko‘rgazmali qurol o‘qituvchining o‘zi, ya’ni, uning kiyinishi yurish turishi, va boshqa xususiyatlari hisoblanar ekan. Shu o‘rinda muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning o‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan

[18] “Boshlang’ich sinflarda ona tili o’qitish metodikasi” Karima Qosimova, Safo Matjonov, Xolida G’ulomova, SHarofat Yo’ldasheva, Sharofjon Sariyev.

nutqida [19]„Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh pedagogi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘ngi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayoniga tadbiq eta oladigan chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishi kerak“ deya ta’kidlaganlari bejiz emas. Yurtboshimiz ta’biri bilan aytganda har bir tashkillashtirilayotgan dars yangiliklarda asoslangan bo‘lishi kerak. Eng muhimi o‘tilgam darsda erishilgan muvaffaqiyat bo‘lishi kerak. Ikkinchi o‘rinda esa o‘qituvchining nutqi turar ekan. Biz bo‘lajak pedagoglar har doim o‘z nutqimizni ustida ishlashimiz kerak. O‘qituvchi nutqi eng asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzu yakunida mavzuni mustahkamlash uchun beriladigan savollar ham shunchaki oddiy bo‘lmasligi kerak. Savollarga javob o‘quvchi tomonidan daftariga yozib o‘qib berilishi kerak deb o‘ylayman. Chunki o‘quvchini ifodali o‘qishi yozish jarayoni bilan bog‘liq bunda o‘quvchiga ma’suliyat hissi ortati va barcha ichki imkoniyatlarini ishga solgan holda matn yuzasidan fikrini ifoda etishga harakat qiladi. Ifodali o‘qish so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va asarning mazmunini tushunib, asarda ifoda etilgan his tuyg‘uni, qahramonlarning ichki kechinmalarini ruhiy kayfiyatlarini anglab o‘qish demakdir.

Bunda ta’sirli o‘qish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’sirli o‘qish o‘quvchida his-tuyg‘u uyg‘otishga, voqea hodisalarni tasavvur etishga, estetik zavq bag‘ishlashga xizmat qiladi. [20]Ifodali o‘qishning mazmun mohiyati 4ta asosiy shart bilan izohlanadi: o‘quvchilar o‘qiganlariyuzasidan nimalarni aytib berishi (qanday fikrni, qanday mazmunni bayon etishni) yaxshi tushunib olishlari zarur. O‘quvchilar asarda o‘qiganlari yuzasidan jonli va ishonarli munosabatda bo‘lishlari lozim.

Badiiy asar o‘quvchilarni ma’lum maqsadga qaratgan holda o‘qishlarini mazmunni bayon etishdagi moyillikni (fikr, misol, tabiatning tasviri) taqazo etadi; eshituvchilarning matnni o‘qiyotgan o‘quvchi fikrini tushunib bilishi talab etiladi; bularning barchasi ifodali o‘qishning o‘sib borishiga yordam beradi. Eng muhimi matn, ongli, ravon va tushunarli bo‘lishi shart. Albatta har bir o‘quvchining qabul qilish darajasi har xil bo‘ladi. Kimdir eshitish, yana kimdir tasvirlarni ko‘rish orqali tushunib yetadi. Biz bolaga matnlarni tushuntirishda ko‘rgazmalilik hamda audio va vedio matnlardan ham foydalansak ko‘proq samara beradi. Bundan tashqari, matnni rollarga bo‘lib o‘quvchilar tomonidan ijro etilishi ham bolalarni dunyoqarashini shakllantiradi.

O‘qilayotgan har bir matn ohang jihatdan gap ham his- hayajonli va ta’sirli qilib, pauza, urg‘u hamda matn o‘qish tezligini to‘gri qo‘llagan holda, o‘qituvchi tomonidan o‘qib berilishi lozim. Bugungi kunda o‘quvchilarni matn, hikoya, ertaklarni tushunib, ongli o‘qishlari uchun imkoniyatlar, usullar juda ko‘p. faqatgina ulardan har bir pedagog oqilona o‘z o‘rnida foydalanishni bilish kerak.

Matnni o‘qib bo‘lib o‘qituvchi asar qahramonlarining xatti- harakatlari va ularning xulq-atvori haqida fikr almashinib savol- javob qilish, qaytadan matnni qismlarga ajratib o‘qitish, ifodali o‘qish bo‘yicha musoboqalar tashkil qilish, faol qatnashgan o‘quvchilarni kitoblar bilan taqdirlash ham o‘z samarasini beradi. Bunday hollarda bola ko‘proq matnlarni o‘qishga va ularni tushunishga qiziqib yanada yaxshi o‘zlashtirishga harakat qiladi. Boshlang‘ich finf o‘quvchilari orasida matnni ongli va ifodali o‘qishda qiynaladigan o‘quvchilar ham bor. Ular bilan ham ishlash yo‘llarini ham topishimiz kerak. Bolani o‘qishda qiynalsa ham har kuni 4-5 ta gap o‘qitishimiz lozim.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarga ifodali va ongli o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlari namuna bo‘lib xizmat qilishi, shuningdek o‘qituvchi tomonidan o‘qitishning zamonaviy interfaol usullari, ko‘rgazmali, jumladan audiovideo vizual vositalardan foyadalanish ushbu jarayonning samaradorligini ta`minlashga xizmat qilishi bilan bir qatorda o‘quvchilarning tegishli kompentsiyalarini rivojlantirishga imkoniyat yoritadi.

ADABIYOTLAR

[19] O’zbekiston Respublikasi prezidenti Sh. Mirziyoyevning ‘’Ustozlar va murabbiylar kuniga bag’ishlangan nutqlaridan’’ 2023-yil.

[20] Muhabbat umarova ‘’ Uchinchi sinf o’qish darslar” Toshkent 2004. “Ijod dunyosi’’ nashriyot uyi

1. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son https://lex.uz/docs/-4312785

2. M.E.Toirova. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik, I qism. / M.E.Toirova - Toshkent. “Novda Edutainment”, 2023. - 80 b.

3. N.E.Ruziyeva. O‘qish darslarida o‘quvchilarni nutqini o‘stirish usullari va unga qo‘yiladigan talablar. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020.471-473 b

4. Roziqov O., Og‘ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta’lim texnologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2002.

O‘QUVCHILARNING MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI ERTAKLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Qazoqova Gulnoza Jamshedovna
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistri
E-mail: gulnozaqazoqova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ertaklar vositasida rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Ertaklarning bolalar ongiga ta’siri, ularning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o‘rni hamda tarbiyaviy imkoniyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, globallashuv va raqamli ta’lim sharoitida ertaklardan foydalanishning innovatsion usullari, interaktiv yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar ko‘rib chiqiladi. Maqolada milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligi asosida o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, halollik, mehr-oqibat kabi sifatlarni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, ertaklar, pedagogik yondashuv, zamonaviy tendensiyalar, ta’lim jarayoni, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta’lim, umumbashariy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, bolalar tarbiyasi, pedagogik innovatsiyalar, interaktiv metodlar.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ СКАЗОК

Казакова Гулноза Джамшедовна
Магистр 1-го курса, БухГПИ
E-mail: gulnozaqazoqova@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются современные тенденции развития духовно-нравственного воспитания учащихся посредством сказок. Научно-педагогически обосновываются влияние сказок на сознание детей, их роль в формировании нравственных ценностей, а также воспитательные возможности сказок. Также рассматриваются инновационные методы использования сказок, интерактивные подходы и педагогические технологии в условиях глобализации и цифрового образования. В статье особое внимание уделяется формированию у учащихся таких качеств, как социальная ответственность, честность, сострадание на основе гармонии национальных и общечеловеческих ценностей.

К**лючевые слова:** духовно-нравственное воспитание, сказки, педагогический подход, современные тенденции, образовательный процесс, инновационные технологии, цифровое образование, общечеловеческие ценности, национальные ценности, воспитание детей, педагогические инновации, интерактивные методы.

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION THROUGH FAIRY TALES

Kazakova Gulnoza Jamshedovna
1st-year master's student,
Bukhara State Pedagogical Institute
E-mail: gulnozaqazoqova@gmail.com

Annotation: This article analyzes modern trends in the development of students' spiritual and moral education through fairy tales. The impact of fairy tales on children's consciousness, their role in shaping moral values, and their educational potential are scientifically and pedagogically substantiated. Furthermore, innovative methods of using fairy tales, interactive approaches, and pedagogical technologies in the context of globalization and digital education are examined. Special attention is paid to the formation of qualities such as social responsibility, honesty, and compassion in students based on the harmony of national and universal values.

Keywords: spiritual and moral education, fairy tales, pedagogical approach, modern trends, educational process, innovative technologies, digital education, universal values, national values, child upbringing, pedagogical innovations, interactive methods.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri - nafaqat bilimli, balki yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyalashdir. Zamonaviy jamiyatda texnologik taraqqiyotning jadallashuvi, axborot oqimining ortishi va turli madaniyatlarning o‘zaro ta’siri yosh avlodning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli o‘quvchilarda mustahkam axloqiy pozitsiyani shakllantirish, ularni turli salbiy ta’sirlardan himoya qilish hamda ijtimoiy hayotga ongli ravishda tayyorlash ta’lim tizimining muhim ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda.

Ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonida samarali vositalardan biri sifatida xalq og‘zaki ijodi, xususan, ertaklar alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari abstrakt tushunchalarga nisbatan obrazli, hayotiy va voqeaband materiallarni osonroq qabul qiladi. Aynan ertaklar orqali yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, halollik va yolg‘onchilik kabi axloqiy kategoriyalar bolalar ongida sodda va ta’sirchan tarzda shakllanadi. Shu jihatdan ertaklar nafaqat didaktik, balki kuchli tarbiyaviy vosita sifatida ham xizmat qiladi. Bugungi kunda ta’lim tizimida ertaklardan foydalanishning an’anaviy shakllari yangi pedagogik yondashuvlar bilan boyitilmoqda. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etishi va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Interaktiv metodlar - rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, muhokama va tahlil usullari orqali ertak mazmunini chuqur anglash va undan hayotiy xulosa chiqarish imkoniyati kengaymoqda. Shu bilan birga, raqamli ta’lim vositalari, jumladan, multimediali materiallar, animatsion ertaklar, elektron kitoblar va onlayn platformalar ertaklarni o‘qitish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilmoqda.

Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo‘lsak, rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida ham ertak va hikoyalar orqali axloqiy tarbiya berish muhim o‘rin tutadi. Masalan, UNESCO tomonidan ilgari surilgan “ta’lim orqali barqaror rivojlanish” konsepsiyasida ham yosh avlodda umumbashariy qadriyatlar - tinchlik, bag‘rikenglik, hamkorlik va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirish zarurligi ta’kidlanadi. Bu jarayonda milliy madaniy meros, jumladan, ertaklar muhim tarbiyaviy resurs sifatida qaraladi. Shu bilan birga, milliy ta’lim tizimida ham o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilanmoqda. Ertaklar esa aynan shu vazifani amalga oshirishda samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya va falsafa fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ushbu yo‘nalishda ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, ma’naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari, uning mazmuni, metodlari hamda samarali vositalari yuzasidan turli yondashuvlar shakllangan. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida ham yosh avlod tarbiyasi, ayniqsa axloqiy kamolot masalasi alohida o‘rin egallaydi. Abu Nasr Forobiy o‘z asarlarida komil insonni tarbiyalashda axloqiy fazilatlarning ustuvorligini ta’kidlab, ta’lim va tarbiya uzviyligini asoslab bergan[1]. Abu Ali ibn Sino esa bolalar tarbiyasida ularning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarurligini qayd etib, tarbiya jarayonida hikoya va

rivoyatlarning ahamiyatiga e’tibor qaratgan[2]. Shuningdek, Alisher Navoiy asarlarida insonparvarlik, adolat, halollik kabi yuksak axloqiy g‘oyalar badiiy obrazlar orqali ifodalangan bo‘lib, bu jihatlar bugungi kunda ham tarbiyaviy ahamiyatini yo‘qotmagan[3].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ertaklarning tarbiyaviy imkoniyatlari keng o‘rganilgan. Psixolog olimlar, jumladan, Lev Vygotsky bolalar rivojlanishida ijtimoiy-madaniy muhitning o‘rni katta ekanligini ta’kidlab, ertak va hikoyalar orqali bolalarning tafakkuri, nutqi hamda axloqiy qarashlari shakllanishini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, Jean Piaget tadqiqotlarida bolalarning axloqiy tafakkuri bosqichma-bosqich rivojlanishi ko‘rsatilib, obrazli va syujetli materiallar, jumladan ertaklar, ularning fikrlashiga samarali ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Ertaklarning psixoterapevtik va tarbiyaviy imkoniyatlari Bruno Bettelheim tomonidan ham chuqur tahlil qilingan. Uning fikricha, ertaklar bolalarning ichki kechinmalarini ifodalash, qo‘rquv va muammolarni yengib o‘tishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa ertaklarning nafaqat tarbiyaviy, balki rivojlantiruvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Mahalliy pedagog olimlar tomonidan ham o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish masalalari o‘rganilgan. Ularning ilmiy ishlarida ertaklarning milliy qadriyatlarni singdirish, o‘quvchilarda ijobiy fazilatlarni shakllantirish hamda ijtimoiy xulq-atvorni rivojlantirishdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda ertaklarni o‘qitish jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, interaktiv metodlar orqali o‘quvchilarning faolligini oshirish masalalari ham keng yoritilmoqda[4].

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda raqamli ta’lim muhitida ertaklardan foydalanishning yangi shakllari ham ko‘rib chiqilmoqda. Xususan, elektron ertaklar, animatsion materiallar, audiokitoblar va interaktiv platformalar orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa ta’lim jarayonida an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar integratsiyasini ta’minlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ertaklar vositasida rivojlantirish masalasi ko‘plab olimlar tomonidan turli jihatlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, uni zamonaviy pedagogik tendensiyalar, xususan raqamli ta’lim va innovatsion metodlar bilan uyg‘un holda tadqiq etish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ertaklar vositasida rivojlantirish jarayoni tizimli, maqsadga yo‘naltirilgan va metodik jihatdan asoslangan yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda ertaklardan shunchaki o‘qish materiali sifatida emas, balki ma’naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi pedagogik vosita sifatida foydalanish muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ertaklar asosida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning aniq mexanizmlarini ishlab chiqish zarur. Avvalo, ertaklarni tanlash mezonlariga alohida e’tibor qaratish lozim. Tanlangan ertaklar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos, mazmunan sodda, lekin tarbiyaviy jihatdan boy bo‘lishi kerak. Unda ijobiy va salbiy obrazlar aniq ajratilgan, yaxshilikning yomonlik ustidan g‘alabasi ifodalangan bo‘lishi maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, ertaklar milliy qadriyatlarni aks ettirishi bilan bir qatorda, umumbashariy g‘oyalarni ham o‘z ichiga olishi lozim[5].

Ertaklar asosida dars jarayonini tashkil etishda interaktiv metodlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Masalan, o‘quvchilarga ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qilish, ularning o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘rish, muqobil yechimlar taklif etish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bu usullar orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, “Nima uchun qahramon shunday yo‘l tutdi?” yoki “Agar siz uning o‘rnida bo‘lsangiz, qanday qaror qabul qilardingiz?” kabi savollar muhokama jarayonini jonlantiradi. Sahnalashtirish va rolli o‘yinlar ham ertaklarning tarbiyaviy ta’sirini kuchaytiruvchi muhim vositalardan biridir. O‘quvchilar ertak qahramonlarini ijro etish orqali ularning his-tuyg‘ularini chuqurroq anglaydi, bu esa empatiya, ya’ni boshqalarning holatini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, jamoada ishlash, muloqot qilish va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalari shakllanadi.

Zamonaviy tendensiyalar doirasida ertaklardan foydalanishda raqamli vositalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Multimediali taqdimotlar, animatsion videolar, audioertaklar va interaktiv platformalar yordamida darslarni tashkil etish o‘quvchilarning qiziqishini sezilarli darajada

oshiradi. Masalan, bir xil ertakni oddiy o‘qish bilan emas, balki animatsion shaklda ko‘rish va keyin uni tahlil qilish o‘quvchilarda yanada kuchli taassurot qoldiradi. Shuningdek, raqamli vositalar orqali individual yondashuvni ta’minlash, ya’ni har bir o‘quvchining qobiliyati va qiziqishiga mos topshiriqlar berish imkoniyati kengayadi. Ertaklar asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirishda integrativ yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Ya’ni ertaklar faqat ona tili yoki o‘qish darslari bilan cheklanib qolmasdan, boshqa fanlar bilan ham bog‘lab o‘tilishi mumkin. Masalan, tasviriy san’at darslarida ertak qahramonlarini chizish, musiqa darslarida ertaklarga mos kuylar tanlash, texnologiya darslarida esa sahna dekoratsiyalarini yaratish orqali o‘quvchilarning ijodiy salohiyati rivojlantiriladi. Bundan tashqari, o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish ham muhimdir. Ularni ertak to‘qishga, mavjud ertaklarni davom ettirishga yoki yangi yakun yaratishga undash orqali ijodiy fikrlash rivojlantiriladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning faqat tayyor xulosalarni qabul qilishi emas, balki o‘z axloqiy qarashlarini shakllantirishiga xizmat qiladi[4].

Ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qituvchi ertak mazmunini shunchaki yetkazib beruvchi emas, balki muhokama va tahlil jarayonini boshqaruvchi, o‘quvchilarning fikrini yo‘naltiruvchi va umumlashtiruvchi shaxs sifatida faol ishtirok etishi kerak. Ayniqsa, har bir ertakdan keyin chiqariladigan xulosalar o‘quvchilarning kundalik hayoti bilan bog‘lab berilishi zarur. Shundagina tarbiya jarayoni samarali natija beradi. Umuman olganda, ertaklar vositasida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u an’anaviy va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligida amalga oshirilgandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ertaklar vositasida rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimida muhim va samarali yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ertaklar o‘zining sodda, obrazli va ta’sirchan mazmuni orqali o‘quvchilarda ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish hamda hayotiy qadriyatlarni anglashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish ertaklardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Bu esa an’anaviy va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg‘unlashuvi orqali yanada samarali natijalarga erishish mumkinligini ko‘rsatadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlarda ertaklarning tarbiyaviy imkoniyatlarini yanada chuqurroq o‘rganish, ularni raqamli ta’lim muhitiga moslashtirish hamda o‘qituvchilar uchun amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda ta’lim jarayonida ertaklardan samarali foydalanish orqali barkamol, ma’naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash imkoniyatlari yanada kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1993.
2. Ibn Sino, Abu Ali. Donishnoma. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1983.
3. Navoiy, Alisher. Xamsa. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
4. Qodirov, B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Yo‘ldoshev, J., Usmonov, S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

IJODIY TAFAKKUNI RIVOJLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASINING MAVJUD SHART SHAROITLARI.

Rahmatova Dinora Jo‘raqul qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak mutaxassislarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda teatr pedagogikasining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Teatr pedagogikasi metodlarining ta’lim jarayoniga tatbiq etilishi talabalarning kreativlik qobiliyatlarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada ijodiy muhitni yaratishning pedagogik va psixologik shart-sharoitlari, aktyorlik mahorati elementlaridan dars jarayonida foydalanish hamda shaxsning o‘zini namoyon qilish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: teatr pedagogikasi, ijodiy tafakkur, kreativlik, improvizatsiya, pedagogik mahorat,pedagogik texnologiy,badiiy pedagogika, ta’lim muhiti, emotsional intellekt, shaxs rivojlanishi.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Рахматова Динора Джоракуль кизи
БухДПИ, Кафедра общей педагогики, магистрант II ступени
[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются роль и значение театральной педагогики в развитии творческого мышления будущих специалистов. Внедрение методов театральной педагогики в образовательный процесс служит важным фактором формирования креативных способностей студентов. В статье анализируются педагогические и психологические условия создания творческой среды, использование элементов актерского мастерства в процессе обучения, а также возможности самовыражения личности.

Ключевые слова: театральная педагогика, творческое мышление, креативность, импровизация, педагогическое мастерство, педагогические технологии, художественная педагогика, образовательная среда, эмоциональный интеллект, развитие личности.

THE CURRENT CONDITIONS OF THEATER PEDAGOGY IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING

Rahmatova Dinora Jo‘rakul qizi
BukhSPI, Department of General Pedagogy, II stage master's student
[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Abstract: This article explores the role and significance of theater pedagogy in developing the creative thinking of future specialists. The integration of theater pedagogy methods into the educational process serves as a crucial factor in shaping students' creative abilities. The paper analyzes the pedagogical and psychological conditions for creating a creative environment, the use of acting skill elements in the learning process, and the opportunities for individual self-expression.

Keywords: theater pedagogy, creative thinking, creativity, improvisation, pedagogical mastery, pedagogical technology, artistic pedagogy, educational environment, emotional intelligence, personality development.

Bugungi kunda ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biri-ijodiy fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan, o‘z g‘oyalarini erkin ifoda eta oladigan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Teatr pedagogikasi orqali ijodiy tafakkurni (kreativlikni) rivojlantirish mavzusi bugungi kunda zamonaviy ta‘limning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Quyida ushbu sohaning jahon va O‘zbekiston tajribasidagi holati, imkoniyatlari va fundamental muammolari tizimli ravishda, akademik manbalarga tayangan holda tahlil qilinadi.

Teatr pedagogikasi o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Teatr orqali bola nafaqat o‘zini, balki atrofdagi hayotni his etishga, insoniy his-tuyg‘ularni anglashga va ularni ifodalashga o‘rganadi.Shu bilan birgalikda ularning

barkamol avlod bo‘lib yetishishida, sog‘lom fikrlashda, o‘zini anglab yetishida muhim rol o‘ynaydi.

Teatr san‘atida ham boshqa san‘atlarda bo‘lganidek, xalq hayoti, tarixi, dunyoqarashi aks etib, jamiyat taraqqiyoti, ma‘naviyati, madaniyati bilan bog‘liq holda o‘zgarib, takomillashib boradi. Teatr sintetik san‘at bo‘lib, jamiyat hayotida, tomoshabinlarning ma‘naviy va estetik tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Unda dramaturgiya, musiqa, tasviriy san‘at, raqs, me‘morlik ajralmas birlikni tashkil etadi. Teatrning muhim vositalaridan biri sahna nutqidir. Aktyor qahramonning pesadagi so‘zlarini o‘zlashtirib olar ekan, qahramon qiyofasida, holatlarda turib uning nutqiy tavsifini yaratadi, boshqa personajlar bilan muloqotga kirishadi. Sahna nutqi xarakterlarning ochilishida, asar mazmuni, konfliktining yoritilishida muhym o‘rin tutadi Sahna asarlarining yaratilishida teatr rassomligi (ssenografiya) ning hissasi katta.

Teatr pedagogikasi-bu teatr san‘ati vositalari orqali o‘quvchilarni tarbiyalash, ularda estetik did, emotsional madaniyat va ijodkorlikni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatdir. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi har bir o‘quvchida yashirin iste‘dod va ijodiy salohiyatni yuzaga chiqarishdir.

Teatr mashg‘ulotlari jarayonida bolalar o‘z his-tuyg‘ularini obraz orqali ifodalaydi, sahnalashtirish jarayoni esa ularning tafakkurini, nutqini, diqqatini, tasavvurini va ijtimoiy faoliyatini rivojlantiradi.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida teatr pedagogikasi so‘nggi yillarda yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Maktab va oliy ta‘lim muassasalarida teatr to‘garaklari, sahna madaniyati mashg‘ulotlari tashkil etilmoqda. Biroq ayrim muammolar ham mavjud.Ya‘ni:

-teatr pedagogikasiga oid metodik qo‘llanmalar va o‘quv dasturlarining yetishmasligi;

-pedagoglarning teatr san‘atiga oid tayyorgarlik darajasining pastligi;

-ijodiy muhit va sahna vositalarining cheklanganligi.

Shu bilan birga, yangi imkoniyatlar ham ochilmoqda: raqamli texnologiyalar asosida teatr ta‘limi, interfaol metodlardan foydalanish, yoshlar teatr studiyalarining rivojlanishi va ta‘limda madaniy integratsiya jarayonlarining kengayishi.

Ijodiy tafakkur bu insonning mavjud bilim va tajribalardan kelib chiqib, yangicha g‘oyalar yaratish, nostandart yechim topish, o‘ziga xos fikrlash qobiliyatidir.

Bu tafakkur turi shaxsning:

-yangilik yaratish;

-muammoga noodatiy yondashish;

-voqelikni chuqur tahlil qilish;

-mavjud narsalarga yangi ma‘no berish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Teatr faoliyati orqali o‘quvchilar o‘z hayotiy pozitsiyasini mustahkamlaydi, insoniy qadriyatlarni chuqur his etadi va o‘z fikrini san‘at orqali ifoda etishni o‘rganadi.

Ijodiy tafakkur rivojlantirishda teatr pedagogikasni mavjud bo‘lgan imkoniyatlari juda muhimdir. Sababi shundaki inson teatr tomosha qilar ekan unda tasavvar, tafakkur kabi qobiliyatlari rivojlana boradi. U orqali xuddi shu muhitga tushgandek bo‘ladi va ijodiy jihatda xayolan tafakkur qila boshlaydi.

Sahna mashg‘ulotlari, obraz yaratish, improvizatsiya jarayonlari orqali:

-o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda etadi;

-his-tuyg‘ularni boshqaradi;

-noodatiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror topishni o‘rganadi;

-o‘zida ijodiy energiyani uyg‘otadi.

Teatr pedagogikasi ijodiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. U nafaqat o‘quvchilarning ijodkorlik salohiyatini ochadi, balki ularni ma‘naviy barkamollikka, jamoada ishlashga va hayotga ijobiy qarash bilan yondashishga o‘rgatadi. Shuningdek talaba yoshlarni ijodiy qobiliyatlari, tafakkur va tasavvur bazalarini ham boyitib boradi. Yoshlarni aqlan yetuk bo‘lishida teatr pedagogikasining barcha soha va metodlari ahamiyatlidir. Teatr pedagikasi voqelikni tafakkurda chuqurroq angalashga yordam beradi.Shuning uchun teatr pedagogikasini

ta‘lim jarayoniga keng joriy etish, bu sohada metodik bazani boyitish va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

1 -jadval.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi 3 bosqichli pedagogik model tavsiya etiladi

Bosqich	Mashq turi	Rivojlanadigan ko‘nikma
I. Moslashish	Diqqat va ishonch o‘yinlari	Stressga chidamlilik va jamoaviy ishlash
II. Improvizatsiya	Berilgan vaziyatdan chiqish	Tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish
III. Refleksiya	Rolni tahlil qilish	Emotsional intellekt va o‘z-o‘zini anglash

Bugungi kunda O‘zbekistonning pedagogika yo‘nalishidagi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularning ijodiy tafakkurini (ijodiy kreativligini) shakllantirishga ham yo‘naltirilmoqda. Ushbu jarayonda, ayniqsa, “Badiiy pedagogika”, “Pedagogik mahorat” va “Pedagogik texnologiyalar” fanlarining o‘rni beqiyosdir.

1. “Pedagogik mahorat” fani va teatr elementlari bu o‘quv rejalaridagi “Pedagogik mahorat” fani doirasida talabalarga o‘qituvchining nutq madaniyati, muloqot texnikasi va mimika-pantomimika imkoniyatlaridan foydalanish o‘rgatiladi. Amaliy mashg‘ulotlarda teatr pedagogikasining “rolga kirish”, “audiovizual diqqatni shakllantirish” kabi metodlari qo‘llanilmoqda. Ko‘p hollarda ushbu mashqlar faqat tashqi muloqot shakllarini o‘rgatish bilan cheklanib qoladi. Vaholanki, teatr pedagogikasi bo‘lajak o‘qituvchidan dars davomida kutilmagan pedagogik vaziyatlarda "improvizatsiya" (to‘satdan qaror qabul qilish) qilish qobiliyatini talab etadi.

2. “Badiiy pedagogika” fanining integratsiyasi-Badiiy pedagogika fani talabalarda estetik did va obrazli fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogika institutlarida talabalar san‘at asarlarini tahlil qilish orqali dars jarayonini “dramatizatsiya” qilishni o‘rganmoqdalar. Teatr pedagogikasining asosiy tamoyili — “hissiyot orqali anglash” ushbu fan doirasida metodik jihatdan boyitilmoqda. Talabalar tomonidan sahnalashtirilgan kichik epizodlar (keys-stady asosida) pedagogik voqelikni chuqurroq anglashga yordam bermoqda. Talabalarda obrazli fikrlash va estetik idrokni rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bu yerda teatr pedagogikasining “dramatizatsiya” metodi orqali dars jarayonini badiiy ssenariylashtirish va talabalarning emotsional intellektini oshirishga urg‘u beriladi.

3. “Pedagogik texnologiyalar” va modulli ta‘lim.Ushbu fan doirasida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning zamonaviy interfaol usullari (masalan, “Sahnalashtirilgan o‘yinlar”, “Interfaol teatr”) o‘rgatilmoqda. Hozirgi kunda pedagogika institutlarida darsning texnologik xaritasini tuzishda teatr pedagogikasining “harakatlar zanjiri” metodini qo‘llashga ehtiyoj yuqori. Bu orqali bo‘lajak o‘qituvchi darsni shunchaki ma‘ruza emas, balki jonli jarayon — o‘quvchi bilan sub‘ekt-sub‘ekt munosabatidagi ijodiy hamkorlik sifatida ko‘ra boshlaydi. Mazkur fan doirasida interfaol uslublar, xususan, “Rollardan foydalanish”, “Sahnalashtirilgan o‘yinlar” va “Vaziyatli modellashtirish” kabi metodlar o‘rgatiladi. Bu metodlar talabada dars jarayonini “rejissyorlik” qobiliyatini shakllantirishda ahamiyatlidir.

O‘zbekistondagi pedagogika institutlarida mavjud holatni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, teatr pedagogikasi elementlari yuqoridagi fanlar tarkibida tarqoq holda mavjud.

Ijobiy tomoni: Bo‘lajak o‘qituvchilar pedagogik muloqot va texnologiyalarning umumiy asoslari bilan tanishadilar.

Muammo: Teatr pedagogikasi imkoniyatlaridan tizimli va maqsadli foydalanilmayapti. Xususan, talabalarda improvizatsiya (kutilmagan vaziyatda ijodiy qaror qabul qilish) va empatiya (o‘quvchi holatiga kirish) ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus modulli kurslarga ehtiyoj bor.

Shunday qilib, dissertatsiya tadqiqotining ushbu qismida biz pedagogika institutlaridagi ta‘lim mazmunini teatr pedagogikasining “harakat”, “voqelik” va “obrazlilik” tamoyillari bilan

boyitish zarurligini uqtirib o‘tamiz. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchining shunchaki “bilim beruvchi” emas, balki “ijodkor-pedagog” sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

2-jadval.

O‘rgilayotgan fanlarning mavjud ahvoli

Fan nomi	Teatr pedagogikasi bilan bog‘liq jihatlari	Ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi vazifasi	Mavjud ahvoldagi kamchiliklar
Pedagogik mahorat	Nutq texnikasi, aktyorlik mahorati elementlari, auditoriya diqqatini boshqarish.	O‘qituvchining individual uslubini va kommunikativ kreativligini oshirish.	Mashqlarning ko‘p hollarda faqat nazariy tavsifda qolishi, amaliy “trening”larning yetishmasligi.
Badiiy pedagogika	Obrazlilik, dramatizatsiya, san‘at asarlarini pedagogik tahlil qilish.	Talabaning estetik tafakkurini va darsni “san‘at asari” darajasiga ko‘tarish qobiliyatini shakllantirish.	Teatr san‘ati metodlaridan foydalanishda metodik qo‘llanmalarning kamligi.
Pedagogik texnologiya	Didaktik o‘yinlar, rolga kirish, ssenariylashtirish.	Muammoli vaziyatlarda tezkor va original (improvizatsion) yechim topish ko‘nikmasini o‘stirish.	Texnologiyalarning faqat “shablon” (tayyor qolip) asosida qo‘llanilishi, talaba erkinligining cheklanganligi.

O‘zbekistondagi pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida yuqoridagi fanlar o‘tilayotgan bo‘lsa-da, teatr pedagogikasidan foydalanishda quyidagi bo‘shliqlar (gap) kuzatilmoqda:

1.Metodik uzviylikning pastligi: “Pedagogik mahorat” va "Pedagogik texnologiyalar” fanlari o‘rtasida teatr san‘ati usullarini qo‘llash bo‘yicha yagona metodik zanjir to‘liq shakllanmagan.

2.Improvizatsiya tanqisligi: Talabalar ko‘proq tayyor ssenariy asosida ishlashga o‘rgatilgan, biroq ularda “ijodiy tafakkur”ni yuzaga chiqaruvchi erkin, mustaqil sahnaviy yechim topish ko‘nikmalari sust rivojlangan.

3.Psixofizik tayyorgarlik: Bo‘lajak o‘qituvchilarning auditoriya oldidagi hayajonini bosishda teatr pedagogikasining psixotexnik mashqlaridan (Stanislavskiy tizimi bo‘yicha) tizimli foydalanilmayapti.

O‘zbekiston pedagogika institutlarida teatr pedagogikasini alohida fan sifatida emas, balki yuqoridagi fundamental fanlarning tarkibiy qismi, ya‘ni bo‘lajak o‘qituvchining ijodiy salohiyatini ochib beruvchi instrument sifatida integratsiya qilish dolzarb masaladir.

Bugungi kunda teatr pedagogikasi bo‘lajak mutaxassislarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu soha talabalarda nafaqat professional bilimlar, balki mustaqil qaror qabul qilish, improvizatsiya va emotsional intellekt kabi hayotiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘zbekiston ta’lim tizimidagi "Pedagogik mahorat" va "Badiiy pedagogika" fanlari tarkibida teatr elementlari mavjud bo‘lsa-da, ularning o‘zaro uzviyligi sustligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida ko‘proq nazariy yondashuvlarga urg‘u berilib, amaliy "psixotexnik" treninglar va sahnaviy erkinlikka yetarli joy ajratilmayapti.

Teatr pedagogikasining "hissiyot orqali anglash" tamoyili o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida sub’ekt-sub’ekt munosabatidagi jonli muloqot muhitini yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga, dars jarayonini "dramatizatsiya" qilish va didaktik o‘yinlardan foydalanish talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishini va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradiTeatr pedagogikasi vositasida ijodiy muhitni yaratish - talabaning shaxs sifatidagi yashirin salohiyatini va kreativ energiyasini to‘liq yuzaga chiqarishga yordam beradi. Tadqiqot doirasida o‘rganilgan xalqaro tajribalar teatr metodikasi nafaqat san’at yo‘nalishida, balki barcha gumanitar sohalarda samarali natija berishini ko‘rsatdi. Oliy ta’lim muassasalarida teatr pedagogikasini alohida modulli kurs sifatida joriy etish

o‘qituvchi kadrlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Darsni shunchaki ma’lumot uzatish emas, balki "san’at asari" darajasiga ko‘tarish pedagogdan yuksak estetik did va rejissyorlik qobiliyatini talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, teatr pedagogikasi vositalari talabaning voqelikni tafakkurda chuqurroq anglashiga va ma’naviy barkamollikka erishishiga zamin yaratadi. Mazkur yondashuv ta’lim mazmunini boyitib, bo‘lajak o‘qituvchini shunchaki bilim beruvchi emas, balki haqiqiy ijodkor-shaxs sifatida shakllantiradi. Metodik bazani tizimlashtirish va amaliy mashg‘ulotlar ulushini ko‘paytirish orqali biz ta’lim sifatini tubdan yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Shunday qilib, teatr pedagogikasi zamonaviy ta’limning ajralmas qismi sifatida shaxsning ijodiy kreativligini ta’minlovchi eng kuchli instrumentdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi". – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. *(Ta’lim tizimini isloh qilish va kreativ yoshlarni tarbiyalashning konseptual asoslari sifatida)*.
2. Muslimov N.A. va boshqalar. "Pedagogik mahorat va kreativlik". – Toshkent, 2015. *(Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy salohiyatini shakllantirish masalalari yoritilgan)*.
3. Stanislavskiy K.S. "Aktyorning o‘z ustida ishlashi". (O‘zbek tiliga tarjima) – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. *(Teatr pedagogikasining psixofizik asosi va diqqatni jamlash metodikasi)*.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. *(Darsni dramatizatsiya qilish va interfaol metodlar bo‘yicha qo‘llanma)*.
5. Bulatov S.S. "Badiiy pedagogika". – Toshkent: Fan, 2005. *(Estetik did va obrazli fikrlashni rivojlantirishning metodik asosi)*.
6. Heathcote D., Bolton G. "Drama for Learning: Dorothy Heathcote's Mantle of the Expert Approach to Education". – Heinemann, 1995. *(Xalqaro miqyosdagi "Ekspert mantiyasi" teatr-pedagogik metodikasi haqida)*.
7. Nikitin A.B. "Teatralnaya pedagogika v sovremennoy shkole" (Театральная педагогика в современной школе). – Moskva: Prosvещenie, 2006. *(Maktab ta’limida teatr metodlaridan foydalanishning Rossiya tajribasi)*.
8. Sayfullayev B.S., Mamatqosimov J.A. "Aktyorlik mahorati". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. *(Sahna nutqi va obraz yaratish texnikasining pedagogik jihatlari)*.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AXLOQIY IDEALNI SHAKLLANTIRISHNING MAZMUNI

Saidova Malika Erkin qizi BuxDPI magistri
malikasaidova1025@gmail.com 905132976
Nusratov Anvar Ne’matjonovich
BuxDPI dotsenti 974887516

Annotatsiya: mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda axloqiy idealni shakllantirishning nazariy asoslari, mazmuni va pedagogik ahamiyati yoritiladi. Axloqiy ideal tushunchasining mohiyati, uning shaxs kamolotidagi o‘rni hamda ta’lim jarayonida shakllanish omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar va kasbiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metod va vositalar ko‘rib chiqiladi. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirishning samarali yo‘llari yuzasidan xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, axloqiy ideal, ma’naviy tarbiya, pedagogik faoliyat, axloqiy qadriyatlar, shaxs kamoloti, kasbiy kompetensiya, ta’lim jarayoni, tarbiya metodlari, ijtimoiy me’yorlar.

СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО ИДЕАЛА У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Саидова Малика Эркин кизи
магистрант Бухарского государственного педагогического института
malikasaidova1025@gmail.com, тел.: 905132976
Нусратов Анвар Неъматжонович
доцент Бухарского государственного педагогического института
тел.: 974887516

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические основы, содержание и педагогическое значение формирования нравственного идеала у будущих учителей. Анализируется сущность понятия нравственного идеала, его роль в развитии личности, а также факторы его формирования в образовательном процессе. Кроме того, рассматриваются методы и средства, способствующие развитию нравственных ценностей, социальных норм и профессиональной ответственности в педагогической деятельности. В статье представлены выводы об эффективных путях формирования духовно-нравственных компетенций будущих учителей.

Ключевые слова: будущий учитель, нравственный идеал, духовное воспитание, педагогическая деятельность, нравственные ценности, развитие личности, профессиональная компетенция, образовательный процесс, методы воспитания, социальные нормы.

THE CONTENT OF FORMING A MORAL IDEAL IN FUTURE TEACHERS

Saidova Malika Erkin qizi
Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute
malikasaidova1025@gmail.com, tel.: +998 90 513 29 76
Nusratov Anvar Ne'matjonovich
Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute
tel.: +998 97 488 75 16

Abstract: This article highlights the theoretical foundations, content, and pedagogical significance of forming a moral ideal in future teachers. It analyzes the essence of the concept of a moral ideal, its role in personal development, and the factors influencing its formation within the educational process. The study also examines methods and tools that contribute to the development of moral values, social norms, and professional responsibility in pedagogical activity. The article presents conclusions on effective ways to develop the spiritual and moral competencies of future teachers.

Keywords: future teacher, moral ideal, moral education, pedagogical activity, moral values, personal development, professional competence, educational process, teaching methods, social norms.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini tizimlashtirish muammosi fundamental ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Pedagogik faoliyatning axloqiy determinatsiyasini (belgilovchi omillarini) tadqiq etish fanda yangilik bo‘lmasa-da, bugungi kunda ushbu jarayonning mazmuniy tarkibiy qismlarini yangi ijtimoiy-madaniy muhit asosida talqin qilishga bo‘lgan ehtiyoj yuqoriligicha qolmoqda. Axloqiy idealni shakllantirish bo‘lajak o‘qituvchilarda ularning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadigan ma’naviy-axloqiy fazilatlarni tizimli ravishda rivojlantirish jarayonidir.

Axloqiy ideal o‘qituvchining shaxsiyati, dunyoqarashi, pedagogik madaniyati hamda o‘quvchilarga bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘ladi. Axloqiy idealning mazmuni, avvalo, umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida shakllanadi. Bunda halollik, adolatparvarlik,

vatanparvarlik, insonparvarlik, mas'uliyatlilik, bag‘rikenglik kabi fazilatlar asosiy o‘rin egallaydi. Bo‘lajak o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlod uchun axloqiy namuna bo‘lishi zarur. Shu sababli uning axloqi yuksak darajada shakllangan bo‘lishi pedagogik faoliyat samaradorligini oshiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

“Qadriyat -voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun bo‘lgan barcha narsalar,masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go‘zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyatlar hisoblanadi”[21]. Ayniqsa pedagogikada qadriyatlarni o‘rganish muhim hisoblanadi, ayniqsa, etnopedagogika fani aynan qadriyatlarga tayanadi, chunki qadriyatlar tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi.

Qadriyatlar ilmining tarixi, ildizlari uzoq o‘tmishga borib taqaladi. G‘arb olimlari bu borada, Yunon madaniy merosi va tamoyillariga tayanadilar. Bulardan, Suqrot, Aflotun, Sitseron, Arastu va J.Lokk, I.Kant kabilar o‘z asarlarida alohida e'tibor bergan. Masalan, Platon shaxsning axloqiy qarashlari haqida shunday deydi, “kishilar ezgulik, adolat, erkinlik, axloqiy qadriyatlar qaror topgan hayotga intilar ekanlar, bu borada bildirilgan g‘oyalarni (hatto ularning o‘z davriga va tuzumiga to‘g‘ri kelish yoki kelmasligi haqida o‘ylamay, tanqidiy o‘zlashtirmay) ideal fikr, andoza, hatto bashorat deb qabul qilishga moyil bo‘ladilar”[22]. Ushbu fikrni pedagogika va o‘qituvchi axloqi prizmasida tahlil qilsak, u ta'lim jarayonidagi metodologik barqarorlik va ustozning ma'naviy qiyofasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatning axloqiy me'yorlarini yetkazuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lar ekan, u ko‘pincha klassik pedagogik nazariyalarni yoki o‘tmishdagi “ideal tarbiya” andozalarini mutloq haqiqat sifatida qabul qilish xavfiga duch keladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik mahorat faqatgina tayyor g‘oyalarni (masalan, mutloq itoatkorlik yoki cheksiz erkinlik konsepsiyalarini) ko‘r-ko‘rona tatbiq etishda emas, balki ularni zamonaviy ta'lim muhiti, o‘quvchining psixofiziologik xususiyatlari va davr talablari asosida tanqidiy qayta ishlashda namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi axloqida "g‘oyaviy andozaga sig‘inish"ning mavjudligi uning kasbiy tafakkurini qoliplab qo‘yishi va o‘quv jarayonida innovatsiyalarga to‘sqinlik qilishi mumkin, vaholanki, pedagogik etika o‘qituvchidan har bir nazariyani jamiyatning bugungi ehtiyoji nuqtai nazaridan saralashni talab etadi.

“Umuminsoniy qadriyatlar – jahondagi barcha odamlar, xalqlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezoni hosoblangan, umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlar tizimini ifoda etadigan tushuncha. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko‘lamli va ser qirra tushnchadir. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumijtimoiy ma'no-mazmun kasb etadigan tushunchalardangina iborat emas. Uni faqat madaniy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb bo‘lmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy, etnik va boshqa xususiy qadriyat tizimlari ham umuminsoniy qadriyatlarning o‘rnini bosa olmaydi. Umuminsoniy qadriyatlar tizimi va uning namoyon bo‘lish shakllarini tahlil qilish, aslida, tarkibiy qismlari bir-biri bilan dialektik tarzda bog‘langan umumiy tizimni, uning asosiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilishdir. Umuminsoniy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining muayyan davrida yashayotgan barcha kishilar uchun umumiy bo‘lgan tizimni hosil qiladi, boshqa tamoyillar bilan uzluksiz aloqada, zaruriy bog‘lanishda namoyon bo‘ladi.

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo‘lish shakllari nisbiy xususiyatga ega, ammo bu nisbiylik doimo ham ko‘zga tashlanavermaydi. Tarixiy rivojlanish jarayonida (obyektiv tarzda), jamiyat va kishilarning talab, ehtiyojlari natijasida (subyektiv tarzda) umuminsoniy qadriyatlar shakllaridan goh biri, goh boshqasi umumiy tizimning markaziga, hayotning oldingi pog‘onasiga chiqib oladi, masalan, yurtda dushmanlar hukmronlik qilganida – ozodlik, mustaqillik; yurt mustaqilligiga xavf tug‘ilganida – vatanparvarlik; milliy o‘zlikni anglash va milliy uyg‘onish davrida – tarixiy va madaniy merosni o‘rganishga intilish; urush sharoitida tinchlik va barqarorlikka ehtiyoj kuchayib boradi. Shu tariqa ijtimoiy jarayonlar rivojida umuminsoniy

[21] https://uz.wikipedia.org/wiki/Qadriyat

[22] G‘arb falsafasi (Q.Nazarov tahriri ostida). T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti “sharq” 2004. – A'lam va Urfon Otajon). –T.: Yangi asr avlodi,2015. –B.6-231

qadriyatlarning ma’lum bir shaklining dolzarbligi, boshqasining zarurligini bir qadar xiralashtirganday, ularning ayrimlari ideal holatga yaqinlashgandek, boshqalari esa ulardan uzoqlashgandek bo‘lib tuyuladi”[23].

Umuminsoniy qadriyatlar va o‘qituvchi axloqi o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik ijtimoiy-pedagogik voqelikning o‘zagi bo‘lib, u ta’lim tizimining ma’naviy-axloqiy yo‘nalishini belgilab beradi. Pedagogik faoliyat jarayonida ezgulik, adolat va erkinlik kabi qadriyatlar shunchaki nazariy tushunchalar emas, balki o‘qituvchi shaxsiyati orqali o‘quvchiga o‘tadigan jonli axloqiy andozaga aylanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi o‘z kasbiy etikasida umuminsoniy prinsiplarni tanqidiy o‘zlashtirmasdan, ularni shunchaki quruq dogmalar sifatida qabul qilsa, ta’limda kutilgan ma’naviy samaradorlikka erishish qiyinlashadi. Dissertatsiya doirasida ushbu bog‘liqlikni tahlil qilish o‘qituvchi axloqini umuminsoniy ideallar bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi, chunki pedagogik adolat — ijtimoiy adolatning, pedagogik erkinlik esa shaxsiy erkinlikning ilk poydevori hisoblanadi. O‘qituvchi ushbu qadriyatlarni o‘z faoliyatining axloqiy kodeksi sifatida qabul qilar ekan, u o‘quvchi ongidagi ideal fikr va amaliy hayot o‘rtasidagi ko‘prikni bunyod etadi, bu esa jamiyatda insonparvarlik prinsiplarining qaror topishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, o‘qituvchi axloqi umuminsoniy qadriyatlarning pedagogik transformatsiyasi bo‘lib, u o‘quvchida nafaqat bilim, balki yuksak axloqiy dunyoqarash shakllanishiga xizmat qiluvchi asosiy omil sifatida baholanishi lozim.

“Milliy qadriyatlar, har bir millatning o‘ziga xos xususiyatlari, xossalari, belgilari, alomatlarini ifodalovchi falsafiy tushuncha bo‘lib, o‘sha millat bosib o‘tgan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida shakllangan milliy madaniy meros xazinasiga qo‘shgan hissasini, ulushini ifodalaydi. Xuddi shu milliy o‘ziga xoslik, o‘ziga moslik, millat madaniyatida, adabiyotida, san`atida, tilida, dinida, tarixiy xotirasida, yashash ishlash va fikrlash tarzida, urf-odatlarida, rasm-rusumlarida, bayram-u sayillarida o‘z ifodasini topadi. Milliy qadriyatlar milliy-ma‘naviy madaniyat ifodasi bo‘lib, har bir millatning insoniylik xazinasiga qo‘shgan munosib hissasining hosilasidir”[24].

Bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini tizimlashtirish jarayoni milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasiga asoslanib, bu o‘rinda milliy o‘zlikni anglash umuminsoniy madaniyatga integratsiyalashuvning poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Zero, umuminsoniy qadriyatlar o‘zining mohiyatiga ko‘ra, barcha milliy madaniyatlarning eng ilg‘or, insonparvarlik tamoyillariga yo‘g‘rilgan qismlarini jamlagan bo‘lsa-da, u faqat muayyan milliy zamin va madaniy meros orqaligina shaxs ongida real ijtimoiy-psixologik mazmun kasb etadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, bo‘lajak o‘qituvchining axloqiy qiyofasini tizimlashtirishda ma’naviy-axloqiy fazilatlar shunchaki nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki shaxsning kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan ichki e’tiqod va qat’iy dunyoqarash sifatida talqin qilinishi lozim. Bu jarayonda halollik, adolatparvarlik va mas’uliyatlilik kabi fazilatlar umuminsoniy xarakterga ega bo‘lsa, ularning namoyon bo‘lish shakllari, muloqot etikasi va tarbiyaviy metodologiya bevosita milliy mentalitet va tarixiy an’analarga tayanadi.

Ayniqsa, yangi ijtimoiy-madaniy muhitda axloqiy idealni shakllantirish muammosi o‘qituvchi shaxsiga nisbatan qo‘yilayotgan talablarning ortishi bilan xarakterlanib, u nafaqat axborot yetkazuvchi, balki ijtimoiy qadriyatlar transferini ta’minlovchi asosiy subyektga aylanadi. Shu sababli, bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy-axloqiy tayyorgarligini tizimli o‘rganishda ularning shaxsiy sifatlari, kasbiy madaniyati va qadriyatlarga yo‘nalganligi yaxlit pedagogik fenomen sifatida tadqiq etilishi zarur bo‘lib, bu o‘z navbatida ta’lim mazmunini insonparvarlashtirish va gumanitarlashtirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Binobarin, milliy qadriyatlar zaminida kamol topgan, umuminsoniy axloq me’yorlarini o‘zlashtirgan mutaxassisgina zamonaviy globallashuv sharoitida yosh avlodning ma’naviy immunitetini mustahkamlashga va barkamol shaxsni tarbiyalashga qodir bo‘ladi. O‘zbek mentalitetida o‘qituvchiga bo‘lgan hurmat beqiyosdir. Naql qilishlaricha, podsho o‘z a’yonlari bilan ovdan qaytayotganida yo‘lda kelayotgan bir bolani ko‘rib qoladi. Otidan tushib, bolaga salom beradi. Vazir bundan taajjublanib, “Shohim, nega bunday qildingiz?” ganda u: “Bu ustozimning nabirasi.

[23] https://oyina.uz/uz/teahause/2417
[24] https://juyborikalon.uz/uz/news/1502

Ustozga hurmatim tu-fayli unga salom berdim” degan ekan. Bu naqlda xalqi-mizning ustozga, muallimga bo‘lgan hurmat-ehtiromi ifodalangan. “O‘zbek xalq pedagogikasida qo‘llanib kelingan tarbiya usullari yoshlarga o‘zaro izzat-hurmatli bo‘lish, qadr-qim-matni anglash; samimiy, iltifotli, halol, haqiqatgo‘y, mard, jasur, mehribonlik kabi insoniy fazilatlarni singdirishga xizmat qilgan. Bolani elga manzur, odobli farzand qilib tarbiyalash ota-onaning burchi hisoblan-gan. O‘zbek xalqi yaratgan maqol, naql, afsona, rivoyat, hikoyalarda ma’naviy-axloqiy ideallar, qiziqarli o‘git-lar shaklida bayon etilgan. “Hurmat qilsang, hurmat ko‘ra-san”, “Har kim ekkanini o‘radi”, “Bola aziz, odobi un-dan aziz” kabi maqollar shular jumlasidandir”[25].

Bo‘lajak o‘qituvchilarda axloqiy idealni shakllantirishning mazmuni haqida so‘z yuritar ekanmiz axloqiy idealning asosiy komponentlarini ochib berish ushbu rejamizning tahliliy qismini yana ham boyitadi. Axloqiy idealning asosiy komponentlarini tahliliy jihatdan ochib berish shunchaki nazariy ta’riflar majmuasi emas, balki bo‘lajak pedagogning ma’naviy qiyofasini tizimli modellashtirish imkonini beradi. (2.1-rasmga qarang).

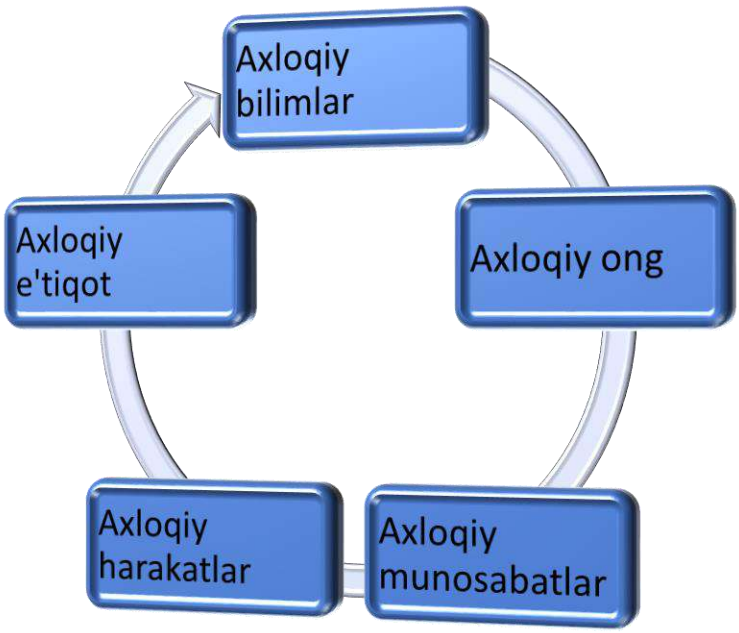

2.1-rasm Axloqiy idealning asosiy komponentlari

Rasmda axloqiy idealning asosiy tarkibiy qismlari keltirilgan bo‘lib, ushbu kategoriyalar bo ‘lajak o‘qituvchilarda axloqiy idealni shakllantirishning mazmunini o‘zida aks ettiradi. Bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini tizimlashtirish muammosi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda fundamental ilmiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lar ekan, ushbu jarayonni axloqiy tarkibiy qismlarning o‘zaro dialektik aloqadorligi asosida tadqiq etish metodologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu munosabatlar pedagogik muloqotda insonparvarlik, adolat va o‘zaro hurmat kabi tamoyillarning ustuvorligini ta’minlab, nazariy tushunchalarning amaliy munosabatlar maydoniga ko‘chishini kafolatlaydi. Binobarin, har qanday axloqiy munosabat o‘zining real in’ikosini axloqiy harakatlar va xulq-atvorda topadi; bunda mutaxassisning kasbiy odobi, qaror qabul qilish jarayonidagi ma’naviy mas’uliyati va kundalik faoliyatidagi namunaliligi uning axloqiy yetukligini tasdiqlovchi obyektiv ko‘rsatkichga aylanadi.

[25] M.Ochilov Muallim qalb me’mori Toshkent :”o’qituvchi” 2001

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (2020). Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga oid qarorlari. (2019–2023). Toshkent.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent.
4. Musurmonova, O. (2017). Talabalarda ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik asoslari. Xalq ta’limi, №4, 23–28-betlar.
5. Abdullayeva, Q. (2020). Bo‘lajak o‘qituvchilarda ma’naviy-axloqiy tarbiyani rivojlantirish masalalari. Pedagogika va psixologiya, №3, 45–52-betlar.
6. To‘xtayeva, R. (2021). Pedagogik faoliyatda axloqiy qadriyatlarning o‘rni. Zamonaviy ta’lim, №6, 15–19-betlar.

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Qarshiboyeva Sevara Yunus qizi
Buxoro Davlat Pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini milliy qadriyatlardan foydalanishga tayyorlashning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlarning tarbiyaviy imkoniyatlari, ularning bo‘lajak pedagoglar kasbiy faoliyatidagi o‘rni hamda tarbiya fanini o‘qitishda ulardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Shuningdek, bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida milliy qadriyatlarga asoslangan kasbiy kompetensiyani shakllantirish, ma’naviy-axloqiy tayyorgarlikni rivojlantirish va pedagogik faoliyatda milliy qadriyatlardan foydalanishning samarali mexanizmlari ochib beriladi. Maqolada mazkur jarayonning pedagogik shart-sharoitlari, metodlari va vositalari ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, tarbiya fani, milliy qadriyatlar, pedagogik asoslar, kasbiy kompetensiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik tayyorgarlik, tarbiyaviy faoliyat.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРЕДМЕТА «ВОСПИТАНИЕ» К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Каршибоева Севара Юнус кизи
магистрант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические основы подготовки будущих учителей предмета «Воспитание» к использованию национальных ценностей. Освещаются воспитательные возможности национальных ценностей, их роль в профессиональной деятельности будущих педагогов, а также теоретические и практические аспекты их эффективного применения в преподавании предмета «Воспитание». Также раскрываются вопросы формирования у будущих учителей профессиональной компетентности на основе национальных ценностей, развития духовно-нравственной подготовки и эффективных механизмов использования национальных ценностей в педагогической деятельности. В статье научно обосновываются педагогические условия, методы и средства данного процесса.

Ключевые слова: будущий учитель, предмет воспитание, национальные ценности, педагогические основы, профессиональная компетентность, духовно-нравственное воспитание, педагогическая подготовка, воспитательная деятельность.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF PREPARING FUTURE TEACHERS OF THE “UPBRINGING” SUBJECT TO THE USE OF NATIONAL VALUES

Qarshiboyeva Sevara Yunus qizi
Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the pedagogical foundations of preparing future teachers of the “Upbringing” subject to use national values. It highlights the educational potential of national values, their role in the professional activity of future teachers, and the theoretical and practical aspects of their effective use in teaching the “Upbringing” subject. The article also reveals the issues of developing professional competence based on national values, improving spiritual and moral preparedness, and identifying effective mechanisms for applying national values in pedagogical activity. Furthermore, the pedagogical conditions, methods, and tools of this process are scientifically substantiated.

Keywords: future teacher, upbringing subject, national values, pedagogical foundations, professional competence, spiritual and moral education, pedagogical training, educational activity.

Qadriyat – qadr-qimmat ma’nosini anglatib, inson uchun qadrli bo‘lgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir. Qadriyat – voqyelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, ma’daniy –ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llaniladigan tushuncha. Qadriyat katyegoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qiymatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo‘lgan voqyelikning shakllarini, narsalar, voqyea hodisalar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi. Qadriyatlar ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar o‘rtasidagi munosabatlar uchun foyda kyeltiradigan narsalar majmuasi sifatida yuzaga kyelib, ayrim kishilar ijtimoiy guruhlar harakatini tartibga soladigan ma’naviy hodisaga aylanadi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarini, balki ma’naviy-axloqiy fazilatlarini ham shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki ular jamiyatda ma’naviy yetakchi, yoshlar uchun namuna bo‘luvchi shaxs hisoblanadi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini nafaqat kasbiy jihatdan yetuk, balki yuksak ma’naviyatli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxslar sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biridir. Sababi o‘qituvchi jamiyatning ma’naviy tayanchi, yosh avlod ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi yetakchi kuch hisoblanadi. Milliy-ma’naviy qadriyatlar asosida shakllangan o‘qituvchi shaxsi o‘quvchilarga bilim berish bilan birga, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, axloqiy poklik, milliy g‘urur va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantiradi. Shu bois bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida milliy-ma’naviy tarbiyani ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy-ma’naviy qadriyatlar nazariyasiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur tushunchaning mohiyatini ochib berishda O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimovning asarlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”, “Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir” asarlarida milliy ong, ma’naviy barkamollik va yoshlar tarbiyasining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni chuqur tahlil qilingan bo‘lib, unda o‘qituvchi shaxsiga jamiyatning ma’naviy tayanchi sifatida alohida e’tibor qaratiladi.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida milliy-ma’naviy tarbiya masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini milliy-ma’naviy qadriyatlar asosida tayyorlash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Natijada milliy qadriyatlarga sodiq, yuksak ma’naviyatli o‘qituvchi jamiyatning ma’naviy taraqqiyotini ta’minlaydi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida milliy-ma’naviy tarbiyaga tizimli, uzluksiz va ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Xulosa qilib aytganda, ushbu jarayon o‘qituvchi shaxsini faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish bilangina cheklanmay, balki uning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashi, milliy o‘zligini anglash, vatanparvarlik tuyg‘usi hamda ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy-ma’naviy qadriyatlar asosida tayyorlangan o‘qituvchi yosh avlod tarbiyasida namuna bo‘la oladigan shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida milliy-ma’naviy qadriyatlardan samarali foydalanish ularning pedagogik madaniyati, kasbiy etikasi va ma’naviy kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ayniqsa, pedagogik fanlar mazmuniga milliy meros, Sharq allomalari g‘oyalari, tarixiy va madaniy qadriyatlarni integratsiya qilish ta’lim samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida milliy-ma’naviy tarbiyani amalga oshirish uzluksizlik, tizimlilik va amaliy yo‘naltirilganlik tamoyillariga asoslanishi lozim. Mazkur yondashuv pedagoglarni zamonaviy ta’lim talablariga mos, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk mutaxassislar sifatida shakllantirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erkayev A. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 58-59-betlar
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 160 b.
4. Xalq pedagogikasi / Tahrir hay’ati: M. Xo‘jayev, N. Ismatova va boshq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 256 b.
5. Xaydarov F. Ma’naviy tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.

TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Xalilova Nigina Avazovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti
niginaxalilova9@gmail.com

Annotatsiya: Maqola ta'lim jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qiladi, pedagogik psixologik jihatlar, tamoyillar va samarali strategiyalarni yoritib, o‘qituvchilarga amaliy tavsiyalar beradi, zamonaviy sharoitda mustaqil fikrlash ahamiyatini ham ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Tanqidiy fikrlash, ta'lim jarayoni, nazariy asoslar, pedagogika, psixologiya, o‘quvchilar, rivojlantirish, metodologiya.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ CRITICAL THINKING SKILLS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Xalilova Nigina Avazovna
Bukhara State Pedagogical Institute
Master’s student, 1st year, Theory and History of Pedagogy
niginaxalilova9@gmail.com

Abstract: The article analyzes the theoretical foundations of developing students’ critical thinking in the educational process. It highlights pedagogical and psychological aspects, key principles, and effective strategies, providing practical recommendations for teachers while emphasizing the importance of independent thinking in modern conditions.

Keywords: Critical thinking, educational process, theoretical foundations, pedagogy, psychology, students, development, methodology.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Халилова Нигина Авазовна
Бухарский государственный педагогический институт
Магистрант 1 курса, направление «Теория и история педагогики»
niginaxalilova9@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы развития критического мышления учащихся в образовательном процессе. Освещаются педагогические и психологические аспекты, основные принципы и эффективные стратегии, даются практические рекомендации для учителей, а также подчеркивается значение самостоятельного мышления в современных условиях.

Ключевые слова: Критическое мышление, образовательный процесс, теоретические основы, педагогика, психология, учащиеся, развитие, методология.

Zamonaviy globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida shaxslarning nafaqat bilim olishi, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, baholash va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda [1]. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdir, chunki bu ko‘nikma ularga murakkab muammolarni hal qilish, asosli qarorlar qabul qilish va doimiy o‘zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradi [3, 5]. O‘zbekistonning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida ham tanqidiy fikrlashni shakllantirish strategik maqsadlardan biri sifatida belgilangan [1]. Bu ko‘nikma inson kapitalining global ehtiyojlarini qondirishda "aql va mantiq"ni yoshlar faolligining muhim o‘lchovi sifatida ta'kidlanib, avtonom fikrlaydigan va harakat qiladigan shaxslarni tarbiyalash pedagogik maqsad qilib qo‘yilgan [4].

Tanqidiy fikrlash – bu faktlarni tahlil qilish orqali asosli xulosalar chiqarishga qaratilgan, ratsionallik, shubha, ob'ektiv tahlil va o‘z-o‘zini tuzatish bilan tavsiflangan o‘ziga xos tafakkur shaklidir [2]. U shaxsning o‘z nuqtai nazarini asoslash va himoya qilish, dalillarni sinchkovlik bilan tahlil qilish hamda ma'lumotlarni shunchaki qabul qilish o‘rniga ularni tanqidiy baholash qobiliyatini anglatadi [4]. Bu jarayon muvozanatli qarorlar qabul qilish, qabul qilingan haqiqatlarni shubha ostiga olishga tayyorlikni o‘z ichiga oladi [4]. Ushbu ko‘nikma nafaqat akademik muvaffaqiyat uchun, balki kundalik hayotda samarali muammolarni hal qilish va oqilona qarorlar qabul qilish uchun ham zarurdir [5]. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – bu umr bo‘yi davom etadigan jarayon bo‘lib, u doimiy ravishda dunyoqarashni kengaytirish, muammolarni har tomonlama o‘rganish va tegishli savollar berishni talab qiladi [3].

Ushbu maqola ta'lim jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada tanqidiy fikrlashning nazariy mohiyati, uning tarkibiy qismlari, psixologik-pedagogik asoslari hamda uni shakllantirishning asosiy nazariy modellari atroflicha o‘rganiladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashning ahamiyati va uning nazariy jihatlari kompleks yondashuv asosida yoritiladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining diqqat markazida turgan fundamental muammolardan biri hisoblanadi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlar uning nazariy asoslari, shakllantirish mexanizmlari va ta'lim jarayonidagi amaliy ahamiyatini chuqur o‘rganishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashning ildizlari qadimiy falsafiy ta'limotlarga borib taqaladi. Xususan, Ma'murova Sh.D. qizi (2020) ta'kidlaganidek, Suqrot va Aristotel kabi qadimgi yunon faylasuflari faol so‘rov va mantiqiy fikrlashni targ'ib qilganlar [1]. Suqrotning savol-javob usuli, ya'ni "Suqrot savol-javobi" bilimlardagi zaifliklarni va hokimiyatga tayanib fikrlashni fosh etishga qaratilgan bo‘lib, hozirgi kunda ham tanqidiy fikrlashni o‘rgatishning mashhur strategiyasi bo‘lib qolmoqda [2]. Platon Suqrot ta'limotlarini hujjatlashtirib, dalillarni izlash, farazlarni sinchkovlik bilan o‘rganish va fundamental tushunchalarni tahlil qilish muhimligini ta'kidlagan. Keyinchalik, Frensis Bekon va Dekart kabi mutafakkirlar tanqidiy fikrlashni ilmiy metodologiya bilan uyg'unlashtirgan bo‘lsa, J.

Dyui 20-asrda uning doirasini muammolarni hal qilishni ham qamrab oladigan darajada kengaytirgan [1]. Qozog'istonlik faylasuf Abay Qo‘nonboyuli ham tanqidiy fikrlashni himoya qilib, shaxslarni hokimiyatni shubha ostiga olishga va g'oyalarni so‘zlovchining maqomiga emas, balki aqlga asoslanib baholashga undagan [2]. Bu tarixiy rivojlanish tanqidiy fikrlashning insoniyat tafakkur taraqqiyotidagi uzluksiz ahamiyatini ko‘rsatadi.

Psixologik-pedagogik nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlash kognitiv va metakognitiv jarayonlarni o‘z ichiga oladi, xotirlashdan tashqari faol axborotni qayta ishlash, solishtirish va mantiqiy tahlil qilishni talab etadi [1]. Jan Piajenning rasmiy operatsiyalar bosqichi tanqidiy fikrlash uchun asosiy poydevor sifatida belgilanadi [1]. Tanqidiy fikrlashning mohiyati turli mualliflar tomonidan turlicha ta'riflangan bo‘lsa-da, ularning barchasi umumiy jihatlarni qamrab oladi. Jumladan, u faktlarni tahlil qilish orqali asosli xulosalar chiqarishga qaratilgan, ratsionallik, shubha, ob'ektiv tahlil va o‘z-o‘zini tuzatish bilan tavsiflangan o‘ziga xos tafakkur shaklidir [2]. Bu jarayon shaxsning o‘z nuqtai nazarini asoslash va himoya qilish, dalillarni sinchkovlik bilan tahlil qilish hamda ma'lumotlarni shunchaki qabul qilish o‘rniga ularni tanqidiy baholash qobiliyatini anglatadi [4]. AQSh Milliy Tanqidiy Fikrlash Kengashi uni axborotni faol va mohirlik bilan konsepsiyalash, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholashning intellektual jarayoni sifatida ta'riflaydi, bu e'tiqod va harakatga yo‘naltiradi [2]. Tursunova D.Z. (2020) ta'kidlashicha, bu muvozanatli qarorlar qabul qilish, qabul qilingan haqiqatlarni shubha ostiga olishga tayyorlikni o‘z ichiga oladi [4]. Shuningdek, tanqidiy fikrlash mustaqil, mantiqiy va dalillarga asoslangan qobiliyat bo‘lib, axborotni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va mustaqil qarorlar qabul qilish uchun muhimdir [5]. Bu ta'riflar tanqidiy fikrlashning nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni chuqur tahlil qilish, baholash va yangi g'oyalar yaratishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab pedagogik yondashuvlar va metodlar ishlab chiqilgan. Ma'murova Sh.D. qizi (2020) samarali strategiyalar, interfaol usullar, fanlararo yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni mustaqil, tahliliy va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muhim deb hisoblaydi [1]. Tursunova D.Z. (2020) esa ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi mustaqil bilim olish, o‘quvchilarning oldingi tajribasidan faol foydalanish, turli nuqtai nazarlarni ifodalashni rag'batlantirish, xulosalarni asoslash imkoniyatlarini yaratish hamda yangi bilim va tajribalarni qo‘llashni targ'ib qilishga ustuvor ahamiyat berishini ta'kidlaydi [4]. Bu yondashuvlar o‘quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish usullari va strategiyalari orasida savol berish texnikalari ("Nima uchun?", "Qanday qilib?"), munozaralar va bahslar, muammoli ta'lim, "mantiqiy zanjir" usuli hamda tahlil va sintez mashqlari alohida o‘rin tutadi [5]. Suqrot dialogi, aqliy xarita (mind mapping), "ikki ustunli jurnal" texnikasi, "o‘zingni boshqa tomondan ko‘r" yondashuvi va kichik guruhlarda muhokamalar kabi strategiyalar ham samarali hisoblanadi [5].

Tanqidiy fikrlash umr bo‘yi davom etadigan jarayon bo‘lib, doimiy rivojlanishni talab etadi, ayniqsa tez o‘zgaruvchan axborot muhitida [3]. Uni rivojlantirish uchun dunyoqarashni va bilimlarni kengaytirish, muammolarni har tomonlama o‘rganish, tegishli savollar berish, matnlarni tahlil qilib, axborotning ishonchliligini aniqlash va o‘z harakatlarining oqibatlarini oldindan bilish qobiliyatini rivojlantirish muhimdir [3]. Mantiq, diqqat va tasavvurni rivojlantiruvchi o‘yinlar va boshqotirmalar, masalan, shaxmat, Sudoku, Rubik kubi kabi o‘yinlar fikrlash tezligini va detallarni idrok etishni oshiradi [3]. Noodatiy fikrlash texnikalari, masalan, kundalik buyumning ko‘plab qo‘llanilishini topish yoki muammoni tasodifiy so‘z bilan bog'lash ham tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi [3]. O‘qituvchining roli bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular interfaol usullardan foydalanishlari, mustaqil fikrlash uchun imkoniyatlar yaratishlari va ochiq muloqotni rag'batlantirishlari zarur [5]. Tursunova D.Z. (2020) "fikr"ni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim bo‘lgan fundamental insoniy sifat sifatida ta'kidlab, uning rivojlanishi va sifati ta'lim va o‘qituvchilarning roli bilan chambarchas bog'liqligini qayd etadi [4]. O‘zbekistonning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasida tanqidiy fikrlashni shakllantirish strategik maqsadlardan biri sifatida belgilanganligi ham bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar va amaliyotlarning dolzarbligini yanada oshiradi [1]. Ushbu maqola ta'lim jarayonida

oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, uning metodologiyasi ilmiy bilishning fundamental tamoyillari va yondashuvlariga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – tanqidiy fikrlashning nazariy mohiyatini, uning tarkibiy qismlarini, psixologik-pedagogik asoslarini hamda shakllantirishning asosiy nazariy modellarini kompleks yondashuv asosida yoritishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tanqidiy fikrlash tushunchasining evolyutsiyasini tarixiy-mantiqiy jihatdan oʻrganish; uning psixologik-pedagogik mexanizmlarini tahlil qilish; tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy nazariy modellarni qiyosiy oʻrganish; hamda ta'lim jarayonida ushbu koʻnikmaning ahamiyatini nazariy jihatdan asoslash.

Tadqiqotning obyekti – ta'lim jarayonida oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirishga oid nazariy yondashuvlar, konsepsiyalar va modellar majmuasi hisoblanadi. Tadqiqotning predmeti esa – tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari, uning tarkibiy elementlari, shakllantirish mexanizmlari va ta'lim amaliyotidagi nazariy ahamiyatini belgilovchi ilmiy-pedagogik qonuniyatlar va tamoyillardir. Maqolaning nazariy-metodologik asosini dialektik bilish nazariyasi, tizimli yondashuv, kognitiv psixologiya, konstruktivizm va shaxsga yoʻnaltirilgan ta'lim konsepsiyalari tashkil etadi. Xususan, tanqidiy fikrlashni kognitiv va metakognitiv jarayonlar yigʻindisi sifatida koʻrib chiqishda Jan Piajenning kognitiv rivojlanish nazariyasi, ayniqsa, rasmiy operatsiyalar bosqichi asosiy poydevor sifatida qabul qilindi [1]. Shuningdek, V.V. Davydovning rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi va L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi, ayniqsa, "yaqin rivojlanish zonasi" tamoyili tanqidiy fikrlashni shakllantirishda ijtimoiy oʻzaro ta'sirning rolini tushunishda muhim metodologik yoʻnalish boʻlib xizmat qildi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, sintez qilish va umumlashtirish: Tanqidiy fikrlashning nazariy mohiyati, uning ta'riflari, tarkibiy qismlari, rivojlanish bosqichlari va pedagogik yondashuvlarni oʻrganish maqsadida mahalliy va xorijiy manbalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar chuqur tahlil qilindi. Xususan, Ma'murova Sh.D. qizi (2020) [1], Tursunova D.Z. (2020) [4] va boshqa mualliflarning 2020-yildan keyin chop etilgan ishlari tanqidiy fikrlashning zamonaviy talqinlari va uni rivojlantirish strategiyalarini oʻrganishda asosiy manba boʻldi. Bu usul tanqidiy fikrlashning turli jihatlarini bir butun tizim sifatida koʻrib chiqish va umumiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Qiyosiy-tahliliy usul: Tanqidiy fikrlashning turli nazariy modellari (masalan, R. Paul, J. Dewey, E. Glaser) va uning ta'riflari (AQSh Milliy Tanqidiy Fikrlash Kengashi ta'rifi [2], Tursunova D.Z. ta'rifi [4]) oʻrtasidagi oʻxshashliklar va farqlar aniqlandi. Bu usul tanqidiy fikrlashning universal va oʻziga xos xususiyatlarini belgilashga yordam berdi.

Tarixiy-mantiqiy tahlil: Tanqidiy fikrlash tushunchasining qadimgi falsafiy ta'limotlardan (Suqrot, Aristotel [1, 2]) to zamonaviy psixologik-pedagogik konsepsiyalargacha boʻlgan evolyutsiyasi oʻrganildi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashning nazariy asoslarining shakllanish dinamikasini va uning hozirgi kundagi ahamiyatini tushunishga imkon berdi.

Sistematizatsiya va umumlashtirish: Olingan nazariy ma'lumotlar tizimlashtirildi, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari va strategiyalari (savol berish texnikalari, munozaralar, muammoli ta'lim [5]) umumlashtirildi. Bu esa maqolaning asosiy gʻoyalarini aniq va izchil bayon etishga xizmat qildi.

Induktiv va deduktiv yondashuvlar: Umumiy nazariy tamoyillardan xususiy pedagogik yechimlarga oʻtish (deduksiya) va xususiy kuzatuvlar asosida umumiy qonuniyatlarni shakllantirish (induksiya) orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari mustahkamlandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi tanqidiy fikrlashning nazariy asoslarini kompleks yondashuv asosida, zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalar va Oʻzbekiston ta'lim tizimining rivojlanish konsepsiyasi (2020-2030 yillar) [1] nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilishda namoyon boʻladi. Amaliy ahamiyati esa maqolada bayon etilgan nazariy xulosalar va tavsiyalar ta'lim muassasalarida oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirish boʻyicha oʻquv dasturlarini ishlab chiqishda, pedagoglar uchun metodik qoʻllanmalar yaratishda va oʻqitish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishda nazariy asos boʻlib xizmat qilishi bilan

belgilanadi. Bu metodologiya tanqidiy fikrlashni nafaqat kognitiv jarayon, balki shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotdagi faol ishtirokini ta'minlovchi fundamental sifat sifatida tushunishga yordam beradi [4].

Xulosa qilib aytganda, maqolada o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot tanqidiy fikrlashning qadimgi falsafiy ildizlaridan tortib, zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalargacha bo‘lgan evolyutsiyasini, uning mohiyati va tarkibiy qismlarini yoritdi. Maqola tanqidiy fikrlashni shunchaki ma'lumotni qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarishga qaratilgan ratsional tafakkur shakli sifatida belgiladi. Uni rivojlantirish interfaol usullar, muammoli ta'lim va ochiq muloqotni talab etib, o‘qituvchining faol rolini taqozo etadi. Bu ko‘nikma shaxsning doimiy o‘zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi va jamiyat taraqqiyoti uchun fundamental ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1] Xolmatov, A. A. (2021). O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti. – https://tdpu.uz/uz/ilmiy-tadqiqotlar/dissertatsiya-ishlari

[2] Ergasheva, M. T. (2022). Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy-metodik jihatlari. Pedagogika, (4), 123-128. – https://pedagogika.uz/

[3] Saidov, G. R. (2023). Zamonaviy ta’limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning falsafiy va pedagogik asoslari. O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari, (1/2), 87-92. – https://nuu.uz/uz/scientific-journals

[4] Karimova, D. S. (2020). Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari: nazariya va amaliyot. Monografiya. Toshkent: Fan va texnologiya. – https://kitob.uz/

[5] Norqulov, B. O. (2021). Oliy ta’limda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari. Ilm sarchashmalari, (3), 156-161. – https://buxdu.uz/uz/scientific-journals

[6] Eshmatov, S. A. (2022). Ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-konseptual yondashuvlari. Xalq ta’limi, (5), 45-50. – https://xt.uz/

[7] G‘aniyeva, Z. I. (2023). Pedagogik faoliyatda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning metodologik asoslari. Qarshi davlat universiteti ilmiy xabarlari, (2), 78-83. – https://qardu.uz/uz/scientific-journals

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING KREATIV SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Shonazarova Muxlisa Isomiddinovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti
muxlisashonazarova41@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari va bu jarayonda kreativ yondashuvlarning o‘rni yoritilgan. Xususan,mediasavodxonlik orqali va keys-stadi, rolli o‘yinlar hamda, raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari asoslab berilgan. Maqola yakunida bo‘lajak pedagoglarning muloqot madaniyatini oshirishga doir amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ madaniyat, bo‘lajak o‘qituvchi, kreativlik, pedagogik mahorat,mediasavodxonlik, innovatsion metodlar, muloqot ko‘nikmalari, interaktiv vositalar, kasbiy kompetensiya.

CREATIVE FORMS, METHODS AND TOOLS FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE CULTURE IN FUTURE TEACHERS

Shonazarova Mukhlisa Isomiddinovna
Bukhara State Pedagogical Institute
1st-year Master's Student in Theory and History of Pedagogy
muxlisashonazarova41@gmail.com

Annotation: This article highlights the pedagogical and psychological foundations for developing the communicative culture of future teachers, as well as the role of creative approaches in this process. In particular, the advantages of using media literacy, case studies, role-playing games, and digital technologies are substantiated. At the end of the article, practical recommendations are provided for improving the communication culture of future educators.

Keywords: communicative culture, future teacher, creativity, pedagogical skills, media literacy, innovative methods, communication skills, interactive tools, professional competence.

КРЕАТИВНЫЕ ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Шоназарова Мухлиса Исомиддиновна
Бухарский государственный педагогический институт
Магистрант 1-го курса по направлению
«Теория и история педагогики»
muxlisashonazarova41@gmail.com

Аннотация: В данной статье освещаются педагогико-психологические основы развития коммуникативной культуры будущих учителей, а также роль креативных подходов в этом процессе. В частности, обоснованы преимущества использования медиаграмотности, кейс-стади, ролевых игр и цифровых технологий. В заключении статьи приведены практические рекомендации по повышению культуры общения будущих педагогов.

Ключевые слова: коммуникативная культура, будущий учитель, креативность, педагогическое мастерство, медиаграмотность, инновационные методы, коммуникативные навыки, интерактивные средства, профессиональная компетентность.

Nutq madaniyati tushunchasi notiqlik sanati tushunchasi bilan birgalikda izohlanuvchi tushunchalardan biri bo‘lib, notiqlik sana’ati bu asosan nutqning og‘zaki shaklidir.Nutq madaniati esa-nutqning ham og‘zaki, ham yozma shaklidir.

Nutq madaniyati qamrovi keng, umumiy tushuncha bo‘lib, u muloqot madaniyati tushunchasini ham o‘z ichiga oladi, chunki muloqot so‘zi aslida uchrashish ko‘rishish ma’nolarini beradi.

Nutq madaniyati tushunchasi tilshunoslik, psixolingvistika va pedagogika fanlari tutashgan nuqtada shakllanadi. L.S. Vygotskiy ta’kidlaganidek, tafakkur va nutq o‘zaro bog‘liq va biri ikkinchisini rivojlantiradi. M.M. Baxtin esa nutq jarayonining dialogik mohiyatini ta’kidlab, ta’limda muloqotga asoslangan yondashuv muhimligini ko‘rsatadi. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun nutq madaniyati: dars mazmunini tushunarli yetkazish, o‘quvchilar bilan ijobiy muloqot o‘rnatish, fikr almashinuvi va tahlilni olib borish, bahs va munozaralarda ishtirok etish, axborotni og‘zaki va yozma shaklda to‘g‘ri ifodalash kabi ko‘nikmalarni nazarda tutadi.[1]

Kommunikativ kompetentsiya turli kontekstlarda xabarlarni samarali etkazish va tushunish qobiliyatini anglatadi. U lingvistik, sotsiolingvistik, nutqiy va strategik kompetentsiyalarni o‘z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish juda muhim, chunki u odamlarga mazmunli muloqot qilish, ijtimoiy o‘zaro munosabatlarni boshqarish va akademik va professional sharoitlarda muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Bundan tashqari, biz kommunikativ kompetentsiyamizni rivojlantirishda davom etar ekanmiz, samarali muloqot bilan bog'liq axloqiy fikrlarni yodda tutishimiz muhimdir. Bunga boshqalarning nuqtai nazari va fikrlarini hurmat qilish, shuningdek, so‘zlarimiz va harakatlarimiz

atrofimizdagilarga ta'sir qilishi mumkinligini bilish kiradi. Muloqotimizda empatiya va e'tiborlilikni qo‘llash orqali biz kuchliroq munosabatlar o‘rnatishimiz va yanadaijobiy va inklyuziv muloqot muhitini yaratishimiz mumkin.

Doimiy rivojlanib borayotgan ta'lim landshaftida kommunikativ kompetentsiyaga intilish chegara bilmaydi. Innovatsiyalar va lingvistik mukammallikka intilish bilan ta'minlangan doimiy takomillashtirish ruhini qabul qiling.

An’anaviy yondashuvlarda nutq madaniyatiga bo‘lgan e’tibor grammatik me’yorlar, diktantlar, matn tahlili bilan cheklangan. Biroq bu metodlar zamonaviy pedagogik vazifalarni to‘liq qamrab olmaydi. Shuning uchun innovatsion va interaktiv yondashuvlar orqali bo‘lajqituvchilarning nutq kompetensiyasini rivojlantirish zarurati paydo bo‘lmoqda.

Pedagogik muloqot madaniyati – bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonida namoyon bo‘ladigan, axloqiy, ma’naviy va kommunikativ qadriyatlarga asoslangan muloqot tizimidir.[2] U nafaqat o‘qituv-chining so‘z boyligi yoki nutq madaniyatini, balki tinglash, tushunish, empatiya, hurmat va hamkorlik ko‘nik-malarini ham o‘z ichiga oladi. Pedagogik muloqotning madaniyati ta’lim-tarbiya jarayonining markazida turadi, chunki u bilim berish jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ijobiy psixologik muhitni yaratadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quv motivatsiyasini oshiradi, shaxslararo munosabatlarni mustahkamlaydi va o‘qituvchining ta’sir kuchini orttiradi.Pedagogik muloqot madaniyati quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: 1. Kommunikativ kompetensiya – fikrni aniq, lo‘nda va madaniyatli ifoda etish, o‘zaro muloqotda samarali aloqa o‘rnatish qobiliyati. 2. Axloqiy madaniyat – muloqotda odob, muomala, hurmat va pedagogik etikaning namoyon bo‘lishi. 3. Emotsional madaniyat – his-tuyg‘ularni boshqarish, empatiya, bag‘rikenglik va ijobiy ruhiy muhit yaratish.4. Refleksiv yondashuv – o‘z nutqiy va kommunikativ xatti-harakatlarini tahlil qilish, o‘zini baholay olish qobiliyati.[3] Shunday qilib, pedagogik muloqot madaniyati – bu nafaqat nutq madaniyati, balki pedagogik mahoratning, shaxsiy fazilatlarning va axloqiy qadriyatlarning uyg‘unligidir. U o‘qituvchi shaxsining ijtimoiy-madaniy obrazini shakllantiradi hamda ta’lim jarayonining insonparvarlik tamoyillariga asoslanishini ta’minlaydi.

Mediasavodxonlik talabalarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. U nafaqat texnik bilimlarni, balki axborotga nisbatan madaniy, axloqiy va tanqidiy yondashuvni ham rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediasavodxonlik talabalarda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishning samarali vositasidir. U axborotni tanqidiy tahlil qilish, axborot etikasi, raqamli madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat kabi kompetensiyalarni shakllantirish orqali talabalarning kommunikativ va madaniy rivojlanishiga xizmat qiladi.Mediasavodxonlikni o‘qitishda interaktiv metodlar – muammoli vaziyatlar tahlili, onlayn muhokamalar, ijtimoiy tarmoqlardagi amaliy topshiriqlar va refleksiv treninglar – talabalarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi hamda ularning muloqot madaniyatini mustahkamlaydi. Pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning asosiy natijasi – bu shaxsning o‘z fikrini madaniyatli tarzda ifoda etish, turli nuqtai nazarlarga nisbatan tolerant yondashish va pedagogik etikani amaliyotda namoyon eta olish qobiliyatidir.[4]

Kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Onlayn darslar, virtual sinflar va boshqa raqamli vositalar yordamida o‘qituvchilar talabalarning muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va doimiy ravishda yangi bilimlarni egallash ko‘nikmasi ham ularning kommunikativ qobiliyatini oshiradi.

Kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishning kreativ metodlar:

1.Interfaol metodlardan foydalanish: Interfaol metodlar talabalarni erkin fikr bildirishga, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilishga va muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

2. Rolli va ishbilarmonlik o‘yinlari: Pedagogik vaziyatlarga asoslangan rolli o‘yinlar orqali bo‘lajak o‘qituvchilar real dars jarayonidagi muloqot holatlarini modellashtiradilar. Bu esa nutqiy ishonchlilik, emotsional barqarorlik va kommunikativ moslashuvni rivojlantiradi.

3.Muammoli vaziyatlar yaratish: Talabalarga muammoli savollar va vaziyatlar taqdim etish ularni tahlil qilishga, fikr almashishga va ijodiy yechimlar topishga undaydi. Bu jarayonda muloqot tabiiy va faol shakllanadi.

4.Innovatsion va raqamli texnologiyalar: Onlayn munozaralar, taqdimotlar, videodarslar va podkastlar yaratish orqali talabalar o‘z nutqiy kompetensiyalarini zamonaviy axborot muhitida rivojlantiradilar.

Kommunikativ madaniyatni rivojlantirishda kreativ metodlar sifatida bir qator noananaviy didaktik metodlarni keltirishimiz mumkin.Ularning asossiylari sifatida quydagilarni keltiramiz: case study,debat,rol o‘ynash(role-play), brainstorming va media loyihalar kabi kreativ metoddan ta’lim jarayonida foydalanishimiz mumkin.

Kommunikativ madaniyatni rivojlantirishda kreativ vositalar sifatida AKT (Zoom,Moodle va boshqalar), video va podcastlarni hamda refleksiya kundaliklkarini keltirishimiz mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Nutq madaniyati nafaqat o‘qituvchining o‘z fikrini grammatik va uslubiy jihatdan to‘g‘ri ifoda etish ko‘nikmasi, balki uning kasbiy saviyasi, estetik didi va pedagogik madaniyatining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘tkazilgan tadqiqotlar va amaliy mashg‘ulotlar natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, innovatsion yondashuvlar – ya’ni digital vositalar, rol o‘ynash, mikro-o‘qitish, reflektiv yozuvlar, Socratik suhbatlar kabi metodlar – talabalar nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tajribada ishtirok etgan talabalar nutqiy faollik, mantiqiy fikrlash, o‘zini aniq va ifodali bayon qilish, muloqotda madaniyatli bo‘lish, auditoriyani e’tiborini saqlab qolish kabi ko‘nikmalarni egallashga erishdilar. Ayniqsa, o‘zaro baholash va reflektiv metodlar orqali ular o‘z nutqiy kamchiliklarini anglab, mustaqil tarzda takomillashtirishga harakat qildilar.

Innovatsion yondashuvlar orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlanishi bilan birga, ularning ijodiy fikrlashini oshiradi, mustaqil ishlashga va fikrlashga, tahlil qilishga, o‘z ustida ishlashga yo‘naltiradi. Bu esa, kelajakdagi faol pedagoglar uchun zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omillardan hisoblanadi. Shu boisdan, pedagogik ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlarida asosan, pedagodgika yo‘nalishi o‘quv dasturlarida “Nutq madaniyati” va “Pedagogik mahorat” fanini interaktiv, amaliy va innovatsion uslublar asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, pedagogik kadrlar tayyorlashda kommunikativ va kreativ yondashuvlarni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish, darsdan tashqari nutqiy muhit yaratish, kommunikativ faollikni oshirish kabi yo‘nalishlar istiqbolli va dolzarb bo‘lib qoladi.

Kommunikativ madaniyatni rivojlantirish jarayonida konseptual modeldan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Konseptual model talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslarini belgilab berib, ta’lim jarayonida turli innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Jumladan, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kognitiv-didaktik yondashuvlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishni, balki talabalarning muloqotda faol ishtirok etishini ham ta’minlaydi.

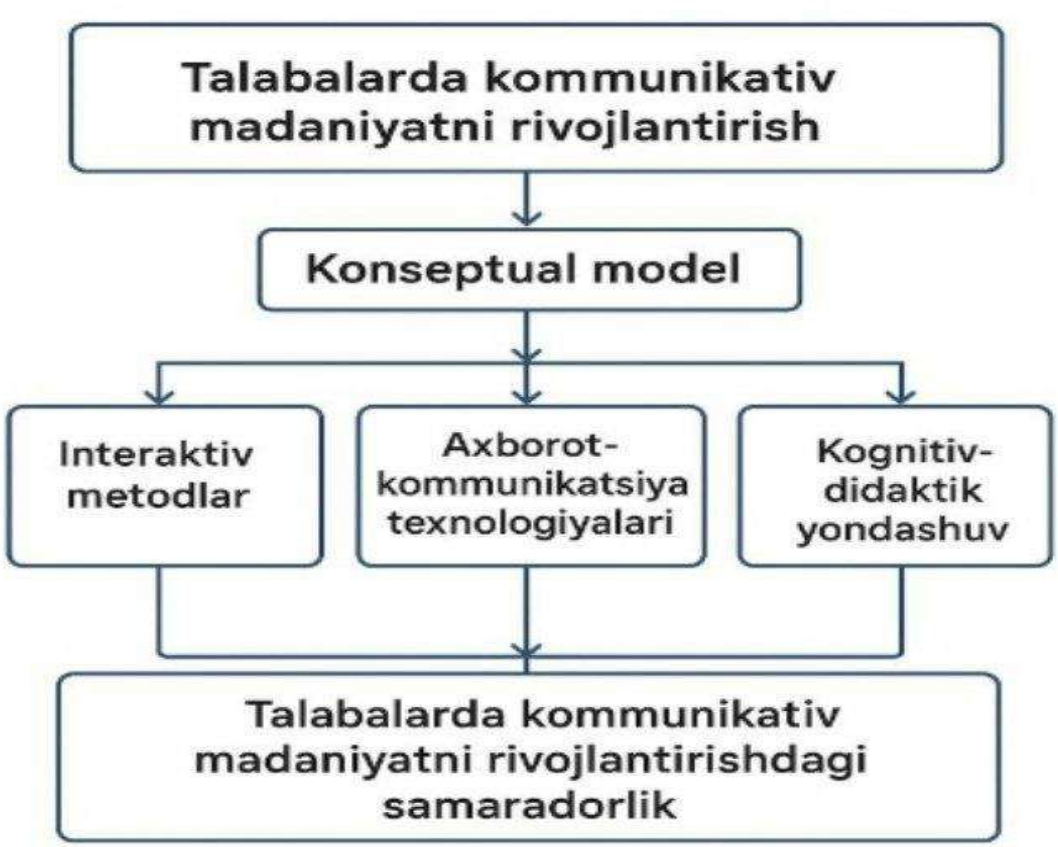

1-rasm. Talabalarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish jarayoni sxemasi

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak,bugungi zamonaviy ta’lim tizimi uchun hamda zamonaviy o‘qituvchilarga qo‘yiladigan talablarni inobatga olib,talabalarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish ta’lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir.Bu borada biz innavatsion pedagogik texnalogiyalar,jumladan interaktiv metodlar,mediasavodxonlik hamda kongnitiv-didaktik yondashuvlarning tashkil qilinishini eng dolzarb masalalar deb bilishimiz lozim.Pedagogik tajriba va kuzatuvlar natijalari asosan konseptual model asosidatashkil etilgan ta’lim jarayonining ananaviy yondashuvlarga nisbatan samaraliroq ekanini namoyon qiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim va dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki pedagogning kasbiy faoliyatida samarali muloqot olib borish, o‘quvchilar bilan to‘g‘ri kommunikativ munosabat o‘rnatish va ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish uning kasbiy kompetentligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ madaniyatni shakllantirishda an’anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda kreativ metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Xususan, case-study, debat, rol o‘ynash, brainstorming kabi interaktiv metodlar talabalarning mustaqil fikrlashini, nutq faoliyatini va ijtimoiy faolligini rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kommunikativ jarayonni yanada boyitib, talabalarning raqamli va media savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yonashuvlar nafaqat kommunikativ madaniyatni rivojlantirish uchun balki ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil qilish hamda sifatli ta’lim uchun ham samarali natija beradi.. Bu esa o‘qitish jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, individual yondashuvni kuchaytirish hamda refleksiv faoliyatni tashkil etishni talab etadi.

Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan kreativ metodlar va vositalardan kompleks foydalanish ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish, pedagogik faoliyatda muvaffaqiyatga erishish,pedagodik mahorat hamda nutqiy rivojlanish

fanlarini o‘quv dasturlariga kiritishning dolzarbligini ko‘rsatadi. Bugungi kundagi eng dolzarb masala, zamonaviy ta’lim talablariga mos raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash zarurligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. (2001). Tafakkur va nutq. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

2.Qodirova, D. (2022). Talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirishda mediasavodxonlikning o‘rni. Oliy ta’lim muammolari jurnali, №3,

3. O‘rinboyeva, G. (2019). Pedagogik muloqot psixologiyasi. Andijon: AndDU nashriyoti

4. Raximova,Z.(2025). Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishda mediasavodxonlikning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, №11

5.Musaeva, A. K. (2024). INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *1*(3), 164-171.

6.Tukhtaeva M.Sh. (2023). The Concept of Future Pedagogical Psychologists in the Development of Speech Culture and the Role of a Communicative Approach. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices, Vol. 1, Issue 2, pp. 232–235.

7.Karimova G.K. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shartlari // *Pedagogik ta’lim* jurnali. – 2020. – №3. – B. 45–49.

8.To‘raqulova, G. Pedagogik muloqot va kommunikativ madaniyat. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.

9. Hasanov, S. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish usullari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING BILISH FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Baqoyeva Muborak To‘lqin qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998884077172], [baqoyevamuborak@gmail.com]

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari tadqiq etilgan. Maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning diqqati, xotirasi, mantiqiy tafakkuri va tasavvurini shakllantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalari hamda interfaol metodlarning o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, dars jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish va ularni izlanuvchanlikka yo‘naltirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zi: bilish faoliyati, boshlang‘ich ta’lim, mantiqiy tafakkur, motivatsiya, interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, intellektual rivojlanish.

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Бакоева Муборак Тулкин кизи
БухДПИ, кафедра общей педагогики, магистрант II курса [+998884077172], [baqoyevamuborak@gmail.com]

Аннотация: В данной статье исследуются педагогические и психологические основы развития познавательной деятельности учащихся начальных классов. Рассматривается роль современных образовательных технологий и интерактивных методов в формировании внимания, памяти, логического мышления и воображения детей младшего школьного возраста. Также изложены практические рекомендации по повышению способности учащихся к самостоятельному мышлению и их ориентации на исследовательскую деятельность в процессе обучения.

Ключевые слова: познавательная деятельность, начальное образование, логическое мышление, мотивация, интерактивные методы, дидактические игры, интеллектуальное развитие.

WAYS OF DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Baqoyeva Muborak Tulqin qizi
Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of General Pedagogy, 2nd-year Master's student
[+998884077172], [baqoyevamuborak@gmail.com]

Abstract: This article explores the pedagogical and psychological foundations for developing the cognitive activity of primary school students. It highlights the role of modern educational technologies and interactive methods in shaping the attention, memory, logical thinking, and imagination of young school-age children. Furthermore, practical recommendations are provided on enhancing students' independent thinking skills and directing them toward exploratory activities during the educational process.

Keywords: cognitive activity, primary education, logical thinking, motivation, interactive methods, didactic games, intellectual development.

Kirish. Keng ma'noda o‘quv faoliyati ta'lim jarayoni subyektlari bo‘lgan o‘quvchilarning o‘quv harakatlarini egallashga yo‘naltirilgan faoliyatlaridir. O‘quv vazifalarini yechish jarayonida o‘quvchilar mustaqil rivojlanish va bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga tashqi nazorat va baholashga asoslangan holda maxsus topshiriqlar qo‘yadi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z-o‘zlarini nazorat qilish va baholash ko‘nikmalarini egallaydilar. O‘quvchilarning ruhiy rivojlanishlarida o‘quv faoliyatining ahamiyatini asoslar ekan D.B.Elkonin, uning bilish faolligini rivojlantirishdagi o‘rniga yuqori baho bergan edi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining faoliyat subyekti sifatida shakllanishlari jarayonida ularning maqsadga yo‘nalganliklari, mustaqilliklari, o‘z-o‘zlarini boshqara olishlari namoyon bo‘lib, ruhiy o‘ziga xosliklari va xulq-atvorlari o‘zgaradi. Bu o‘zgarishlar o‘quvchilarning shaxsiy harakatlari natijasi bilan bog‘liqdir. O‘quvchilar yangi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining subyekti sifatida o‘z harakatlarining faolligini ta'minlovchi bilim, ko‘nikma va malakalari bilan tavsiflanadi.

Boshlang‘ich ta'lim jarayonidagi o‘quv faoliyati o‘zining xarakterli xususiyatlariga ko‘ra murakkab didaktik hodisa hisoblanadi. Uning tarkibiga ta'lim-tarbiya yo‘nalishlari, o‘quv topshiriqlariularning mazmuni, o‘quv harakatlari, nazorat va baholash vaziyatlari mujassamlashgan bo‘ladi. O‘quvchilarning o‘quv faoliyatlari o‘zaro faoliyat almashinuvining alohida turlari doirasida vujudga keladi. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘quv topshiriqlarini o‘zaro hamkorlikda yechishga intiladilar. Bunda ular o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini ishga solish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘qituvchi hamda o‘quvchilarning birgalikdagi izlanish jarayoniga kirishishlari hamkorlikdagi faoliyatni o‘zaro taqsimlash asosida amalga oshiriladi.

O‘quv faoliyatining o‘quvchilarni rivojlantiruvchi xarakterga egaligi uning mazmuni bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, uni tashkil etish metodlari va ta'lim jarayoni subyektlari hamkorlikdagi faoliyatlari xarakterini belgilaydi. O‘qituvchi o‘quv faoliyati mazmunining ilmiyligi, o‘quvchilarning ilmiy tushunchalar va ularni egallash usullarini o‘zlashtirishlari uchun qulayligi haqida muntazam qayg‘urishi lozim.

O‘quvchilar o‘quv faoliyatining asosiy vositasi sifatida intellektual harakatlar, verbal vositalar, o‘quv predmetlari mazmuni, o‘zlashtiriladigan yangi bilimlar, o‘quvchilarning shaxsiy tajribalari namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarning o‘quv jarayoni subyekti sifatida shakllanishlariga imkon beradigan vositalar ularning bilish faoliyatlarini faollashtirishga yo‘naltiradi.

O‘quvchilarning bilish faolliklarini rivojlantirish o‘quv hamkorligini tashkil etish imkonini beradi. Bu quyidagi ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

1) hamkorlikdagi faoliyatning o‘quvchi taraqqiyotiga ta'sir ko‘rsatishi, ularning o‘qish ko‘nikmalari, guruhning shakllanishi;

2) hamkorlikdagi harakatlarning o‘zini o‘rganish, o‘quvchilarda faoliyatning yangi turlari shakllanishida uning ko‘rsatadigan ta’sirini didaktik jihatdan asoslash kabilar.

Hamkorlik birgalikdagi faoliyat jarayoni, o‘quvchilar bilish faolligining tashkiliy tizimi, didaktik muloqot shakli sifatida zamon va makon birligi doirasida amalga oshadi. O‘quv faoliyatidagi hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari o‘qituvchi – o‘quvchi – o‘quvchilar, o‘quvchi – o‘quvchilar, o‘quvchilarning guruhli hamkorligi darajasida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarning bilish faoliyatini jadallashtiruvchi o‘quv dialoglarining quyidagi darajalari mavjud: o‘qituvchi – o‘quvchi; o‘qituvchi – o‘quvchilar; o‘quvchi – kitob; o‘quvchi – o‘quv materiallar kabilar. Dialogning yuqorida ko‘rsatilgan turlari bilan bir qatorda, o‘quvchilarning bilish faolliklarini ta’minlashda ichki dialog ham muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasidagi hamkorlik prinsiplari nafaqat o‘quvchilarga yangi bilimlarni taqdim etishni kafolatlaydi, balki ularning shaxsiy rivojlanishlariga ko‘maklashib, o‘quv jarayonini dialoglashtirish, bu jarayonda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, o‘quvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda individuallashtirish, ular bilan insoniy uslubda muloqot o‘rnatish, ijobiy xarakterdagi pedagogik-psixologik muhitni vujudga keltirish imkonini beradi.

Hamkorlikdagi o‘quv-biluv jarayonida fikriy topshiriqlar muvaffaqiyatli yechilib kommunikativ ko‘nikmalar jadal shakllanadi. Fikriy faoliyatning maqsadga yo‘naltirilgan, nazorat qilish va baholashga asoslangan ko‘rinishlari shakllanib, tahlil qilish qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Guruhlarda ishlash o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini muayyan maqsadga yo‘naltirib jadallashtiradi. Bu esa o‘z navbatida ularda bilish faolligining rivojlanishiga imkon beradi.

Hamkorlikdagi faoliyat samaradorligi hamkorlikni tashkil etish xarakterini belgilaydi. Rollarni taqsimlash asosida o‘quvchilar faoliyatini tashqi tomondan rejalashtirish imkonini beradi. Buning natijasida ular hamkorlikda ishlash usullarini muvaffaqiyatli o‘zlashtiradilar. Bir qator tadqiqotlarda o‘quvchilar guruhlarining tarkibi haqida turli-tuman qarashlar mavjud. Bunda guruhlarning ikki, uch va bir necha o‘quvchilardan iborat bo‘lishi ko‘rsatib o‘tilgan. Muloqotning fikriy jarayonlarning amalga oshishiga ko‘rsatadigan ta’siri ko‘plab omillar bilan bevosita bog‘liqdir. Bular sirasiga hamkorlik jarayoni ishtirokchilari bo‘lgan o‘quvchilarning o‘ziga xos xusuiyatlari, ular tomonidan qabul qilingan strategiyalarning o‘zaro aloqadorligi, muloqot usullari va vositalari, o‘qituvchi, o‘quvchi va o‘quvchilar orasidagi munosabatlarni kritish mumkin.

O‘quvchilar orasida faoliyatni o‘zaro taqsimlashning farqli jihatlari tahlil jarayonida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi tomonidan modellashtiriladigan va o‘quvchilarga taqdim etiladigan hamkorlikdagi faoliyat usullari birgalikdagi o‘quv harakatlarini tashkil etishning ikki yo‘nalishini asoslash imkonini berdi. Mazkur harakatlarni boshqarishning psixologik usullari ham mavjudligini unutmaslik lozim. Birinchi yo‘nalish uchun xarakterli xususiyatlardan biri – faoliyat usullarini aniq ko‘chirish, bu usullar o‘qituvchilar tomonidan modellar va chizmalar shaklida o‘quvchilarga taqdim etiladi. Ikkinchi yo‘nalish bo‘yicha faoliyat jarayonini tashkil etish o‘quvchilarning faoliyatlarini o‘qituvchi yordamida qayta qurish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatadi. Bunda o‘qituvchi hamkorlikdagi faoliyat usulidan foydalanadi. Mazkur jarayonda o‘quvchilarning o‘zaro va o‘qituvchi bilan hamkorlikka kirishish usullari tubdan o‘zgaradi. Shu tariqa, hamkorlikdagi harakatlar va masalalarni yechish usullari orasida aloqadorlik ta’minlanadi.

Boshlang‘ich sinflarda asosiy o‘quv harakatlari birinchi yo‘nalish doirasida amalga oshiriladi. Ikkinchi yo‘nalishdagi ishlar esa o‘quvchilarning bilish faolligi bir qadar jadallashgandan keyin tashkil etiladi.

Kelajakda amalga oshiriladigan faoliyatning mohiyatini birgalikda izlash, uning maqsadlarini birgalikda aniqlash o‘zaro muloqot mazmunini belgilash uchun imkoniyat yaratadi. Bu jarayonda harakat ishtirokchilarining o‘zi muloqot xarakterini belgilaydi. Muloqot jarayonida o‘quvchilar nafaqat muayyan narsalar va hodisalar haqida fikr almashadilar, balki mazkur narsalar va hodisalar haqidagi o‘z qarashlari, his-tuyg‘ularini bir-birlariga ma’lum qiladilar. O‘quvchilar nutqini rivojlantirish jarayoni bevosita moddiy borliqni o‘rganish bilan bog‘liqdir. Moddiy borliqni o‘rganish o‘quvchilarning ichki nutqi va tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi.

O‘quvchilar bilish faolligini rivojlantirish uchun ularning tinglash ko‘nikmalarini shakllantirish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda, o‘z fikrlarini savodli bayon qilishga o‘rganish ham nihoyatda muhimdir. Bunday vaziyatda bir muammoga bag‘ishlangan turli matndagi axborotlarni qiyoslash ko‘nikmasi shakllanadi. Shu tariqa o‘quvchilar ularning umumiy va farqli jihatlarini ajratadilar.

Tadqiqotlarning natijasi barmoqlarning harakatlanishi bosh miya faoliyatining asosini tashkil qiladi. Qo‘l harakatlari va undagi kichik muskullar harakatini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, bunday mashqlar 7 yoshli bolalarda bosh miya faoliyatining ishchanligini ta’minlash imkonini beradi. O‘quvchilarda zarur harakat faolligini ta’minlash ularning darslarda chalg‘imasdan ishlashlariga imkoniyat yaratib, diqqatlarini o‘quv mavzusi atrofida jamlash imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda, nutqiy faolliklarini ta’minlashga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Abdullayeva B.S., Safarova R.G. , A.Bahromov va boshq. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi.. –T.: 2015.

2.. Azizxodjayeva N.N.Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.Darslik. – T., 2006.

3. Аверин В. А. Психическое развитие детей младшего школьного возраста: Учеб. пособие С.Пб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000.

4. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед. фан. док. дисс... –Т.: 2003.

5. Atabayeva. N.S. Rasulova F., Salayeva M., Hasanov S., Umumiy pedagogika (pedagogika tarixi) O‘quv qo‘llanma. Ikitob – T.: “Fanvatexnologiya”, 2012.

6. Активизация познавательной деятельности младших школьников / Под ред. М.П. Осиновой, Н.И. Качановской. - Минск, 2001.

7.Ma’murov B.B. Pedagogik texnologiya. Darslik. – B.:“Durdona”, 2021.

Ma’murov B.B. Umumiy pedagogika. Darslik. –B.:“Durdona”, 2020. .

TALABALARDA ESTETIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Bozorova O‘g‘iloy Kamilovna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi.
feruzakomilovna82@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda estetik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari hamda rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, Yevropa, AQSh va Osiyo davlatlarida estetik tarbiya, san’at ta’limi va madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: estetik madaniyat, estetik kompetensiya, san’at ta’limi, xorijiy tajriba, talaba shaxsi, kreativlik.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ

Бозорова Угилой Камиловна.
Узбекистан,Навоийский государственный университет,
преподаватель кафедры дошкольного образования.
feruzakomilovna82@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы формирования эстетической культуры у учащихся, а также опыт развитых стран. В частности, рассматриваются подходы к эстетическому образованию, художественному образованию и развитию культурных компетенций в странах Европы, США и Азии. Кроме того, рассматриваются возможности интеграции этого опыта в национальную систему образования.

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическая компетентность, художественное образование, зарубежный опыт, студенческая идентичность, творчество.

FOREIGN EXPERIENCES IN DEVELOPING AESTHETIC CULTURE IN STUDENTS

Bozorov Ug'iloy Kamilovna
Uzbekistan,Navoi State University,
Lecturer, Department of Preschool Education.
feruzakomilovna82@gmail.com

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of shaping students' aesthetic culture as well as the experiences of developed countries. In particular, the approaches to aesthetic education, art education, and the development of cultural competencies in European, US, and Asian countries are examined. Additionally, the possibilities for integrating these experiences into the national education system are considered.

Keywords: aesthetic culture, aesthetic competence, art education, foreign experience, student identity, creativity.

Hozirgi jadal globallashuv ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat bilim berish, balki har tomonlama rivojlangan, estetik madaniyatga ega shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Badiiy tafakkur va estetik didning shakllanishi shaxsning ma’naviy yetukligiga, emotsional intellekt va ijodiy faoliyatining rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Estetik madaniyat bu insonning go‘zallikni idrok etish, uni his qilish, baholash va yaratish qobiliyatlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, talabalarda estetik madaniyatni shakllantirish ta’lim sifatini oshirish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda shaxsiy kompetensiyalarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning estetik kompetensiyasini rivojlantirish, avvalo, ularning ijodiy fikrlash va badiiy tafakkurini boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglab, ularni tarbiyaviy jarayonda samarali qo‘llash imkonini beradi.

Estetik madaniyat tushunchasi falsafa, pedagogika va psixologiya fanlarining mazmun mohiyatida o‘z aksini topgan. Rus psixolog olimlardan L.S. Vygotskiy, B.M. Teplov va A.V. Zaporojetslar estetik tarbiyani shaxsning emotsional va intellektual rivoji bilan uzviy bog‘liq deb hisoblaydilar. Estetik tarbiyaning asosiy tushunchalaridan biri go‘zallikni his qilishdir. Uning ma’nosini talaba-yoshlarga tushuntirish ham mazkur tarbiyaning hayotiyligini ta’minlashga katta zamin yaratadi.

L.S. Vigotskiy estetik idrokni “san’at asarini sezgi, hissiyot va tafakkur orqali bir butun holda anglash jarayoni” sifatida izohlab, uning shaxsning emotsional-intellektual rivojiga kuchli ta’sirini ta’kidlaydi[1].

Ijodiy faoliyat estetik kompetensiyaning eng faol tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsning estetik idrok va badiiy tafakkur asosida yangi badiiy obrazlar, g‘oyalar yoki san’at mahsulotlarini yarata olishini bildiradi. Shaxsda estetik kompetensiya quyidagi komponentlar majmuasidan tashkil topadi:

Estetik idrok – go‘zallikni sezish va qabul qilish qobiliyati;

Badiiy tafakkur – obrazli, san’atga xos fikrlash;

Estetik baholash – badiiy hodisaga munosabat bildirish va baholay olish;

Ijodiy faoliyat – estetik va badiiy tajribaga asoslangan ijodiy ifoda.

Mazkur qarashlar estetik kompetensiyaning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini belgilab, uni bo‘lajak pedagog tayyorlash jarayonida chuqur va bosqichma-bosqich shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Estetik kompetensiya bo‘lajak pedagogning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida markaziy o‘rin tutadi. Pedagogning estetik kompetensiyasi uning nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy jarayonda badiiy-did, ijodiy tafakkur va estetik qadriyatlarni talabalarga yetkazish qobiliyati bilan bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, estetik kompetensiya pedagog shaxsining kasbiy mahorati va tarbiyaviy samaradorligini belgilovchi integrativ sifat sifatida qaraladi[8].

Rivojlangan xorijiy davlatlar (Finlandiya, AQSH, Germaniya, Fransiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya) tajribasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, estetik tarbiya oliy ta’limning gumanitarizatsiya jarayonida markaziy o‘rin egallaydi. Zamonaviy dunyoda “estetik tarbiyalanganlik” tushunchasi mutaxassisning umumiy madaniy kompetentligining ajralmas qismi sifatida ko‘riladi. Bu jarayonning dolzarbligi bir necha fundamental omillar bilan izohlanadi: birinchidan, texnokratik tafakkur hukmronligi sharoitida insonning ma’naviy-hissiy olamini muvozanatda saqlash zarurati;

ikkinchidan, global raqobat muhitida mutaxassislardan talab qilinadigan “nostandart va ijodiy yondashuv”ning manbai aynan estetik ong ekanligi; uchinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab qolishda estetik didning himoya (filtr) vazifasini bajarishi.

Xorijiy davlatlarda estetik tarbiya quyidagi bir qator tamoyillarga asoslanadi:

- **Integrativ yondashuv** – san’atni boshqa fanlar bilan bog‘lash, integratsiya qilish.
- **Amaliy faoliyatga yo‘naltirish** – talabaning faol ishtirokini ta’minlash.
- **Kreativlikni rivojlantirish** – ijodiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlash.
- **Madaniyatlararo kompetensiya** – turli millat madaniyatlarini o‘rganish.

Yevropa davlatlaridagi ta’lim tizimida estetik madaniyatni rivojlantirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Masalan:

Finlyandiya ta’lim tizimida san’atga oid fanlar (musiqa, tasviriy san’at, dizayn) majburiy hisoblanadi. Talabalar o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan loyiha ustida ishlaydi, bu esa ularning ijodiy salohiyatini oshiradi va ijodiy tafakkurini kengaytiradi.

Germaniya tajribasida esa “madaniy ta’lim” (Kulturelle Bildung) konsepsiyasi keng qo‘llaniladi. OTMlar teatr, muzey va galereyalar bilan hamkorlikda ish olib borishadi. Reja asosida talabalar bu maskanlarga ekskursiyaga olib boriladi. Klassik nemis faylasufi Immanuel Kant estetik idrokni aql va sezgi o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in deb atagan bo‘lsa, Fridrix Shiller o‘zining mashhur “Insonning estetik tarbiyasi haqida xatlar” asarida insonni haqiqiy erkinlikka faqat estetik holat orqali olib chiqish mumkinligini ta’kidlagan. Shiller nazariyasiga ko‘ra, faqat estetik jihatdan rivojlangan inson o‘zining hayvoniy instinktlari va qat’iy qonuniyatlar orasida “uyg‘un shaxs” bo‘lib yashay oladi.[9]

Fransiyada estetik tarbiya “san’at orqali ta’lim” tamoyiliga asoslanadi. Bu yerda san’at darslari shaxsni erkin ifoda etishga xizmat qiladi. Germaniya, Fransiya va Italiya kabi davlatlarda estetik tarbiya “Muzey pedagogikasi” kontsepsiyasiga tayanadi.Ta’lim jarayoni bevosita madaniy obyektlar bilan integratsiya qilinadi. Estetika bu yerda tarixiy xotira va milliy o‘zlikni anglash vositasi sifatida o‘qitiladi. Talabalar san’atni “tarixning vizual tili” sifatida o‘rganishadi, bu esa ularda tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

AQShda estetik madaniyatni rivojlantirish STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi orqali amalga oshiriladi. Bu modelda san’at boshqa fanlar bilan integratsiya qilinadi. Talabalar mustaqil loyiha va tadqiqotlar orqali o‘z estetik qarashlarini

rivojlantiradilar. AQSH universitetlarida (masalan, Garvard, Yel, Stenford) estetik tarbiya “Liberal Arts” (Erkin san’atlar) ta’lim falsafasining markazida turadi.

Osiyo davlatlarida estetik madaniyatni shakllantirish Evropaga nisbatan farqli tomonlari mavjud. Masalan:

Yaponiyada estetik tarbiya milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan tarzda olib boriladi. “Go‘zallikni his qilish” tushunchasi maktabdan boshlab shakllantiriladi. Yapon pedagoglari estetikani faqat san’at deb emas, balki “odoblilik va tartib” (Kizen) deb tushunishadi. Texnik yo‘nalishdagi talabalarga “minimalizm” va “tabiiylik” estetikasi o‘rgatiladi. Bu kelajakda ular yaratadigan robototexnika yoki qurilish mahsulotlarining inson ruhiga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

Janubiy Koreyada raqamli texnologiyalar yordamida san’at ta’limi rivojlantirilgan. Virtual muzeylar, multimedia vositalari estetik madaniyatni shakllantirishda keng qo‘llaniladi.

Xitoyda estetik tarbiya davlat siyosatining muhim qismi bo‘lib, u talabalarning ma’naviy rivojiga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalarini milliy ta’limga tatbiq etish imkoniyatlari quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llash mumkin:

- san’at fanlarini integratsiyalash;
- loyiha va amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- madaniy muassasalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;
- talabalar ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

Estetik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta’limning ajralmas qismi hisoblanadi. Talabalarda estetik kompetensiyani shakllantirish ularning ijodiy fikrlashi, madaniy saviyasi va kasbiy tayyorgarligini oshiradi. Shu bois, milliy ta’lim tizimida ilg‘or xorijiy tajribalarni moslashtirish orqali estetik tarbiya samaradorligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, estetik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim qismi hisoblanadi. Rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini nazariy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, talabalarda estetik tarbiyaning rivojlanishi bu shunchaki bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish emas, balki raqobatbardosh va ma’naviy yetuk mutaxassis tayyorlashning strategik vositasidir. Estetik tarbiya orqali talabalarda ijodiy va tanqidiy tafakkur shakllanadi. Hissiy intellekt va madaniy bag‘rikenglik rivojlanadi. Professional faoliyatga nisbatan mas’uliyat va yuqori did bilan yondashish madaniyati paydo bo‘ladi.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ham estetik tarbiyani barcha yo‘nalishlarga integratsiya qilish, talabalarning darsdan tashqari vaqtlarida madaniy muassasalar bilan aloqasini tizimli yo‘lga qo‘yish milliy ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

10. Vygotskiy L.S. *Психология искусства*. – Moskva: Pedagogika, 1987.
11. Teplov B.M. *Психология музикалних способностей*. – Moskva, 1985.
12. Zaporojets A.V. *Развитиэ произволных движений*. – Moskva, 1986.
13. Dewey J. *Art as Experience*. – New York, 1934.
14. Eisner E. *The Arts and the Creation of Mind*. – Yale University Press, 2002.
15. Robinson K. *Creative Schools*. – Penguin Books, 2015.
16. Korean Ministry of Education. *Arts Education Policy Report*. – Seoul, 2018.
17. Kuzin V.S., Эстетическое воспитание учашихся, 1988
18. Shiller F. "Letters on the Aesthetic Education of Man".

O‘QUVCHILARDA SOG‘LOM HAYOT TARZIGA OID BILIM VA KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Inoyatova Muhabbat Ne’matilloyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti
I bosqich magistranti.
Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Sog‘lom turmush tarzining ahamiyati, zararli odatlarning salbiy ta’siri hamda ularni bartaraf etishda tanqidiy fikrlash texnologiyasining o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, sog‘lom odatlarni shakllantirish va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Sog‘lom hayot tarzi, o‘quvchilar, pedagogik yondashuv, tanqidiy fikrlash, sog‘lom odatlar, jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena, ta’lim jarayoni, tarbiya, zararli odatlar

РАЗВИТИЕ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У УЧАЩИХСЯ

Иноятова Мухаббат Неъматиллоевна
Магистрант 1 курса
Бухарский государственный
педагогический институт
Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Аннотатция. В данной статье освещаются педагогические основы развития у учащихся знаний и навыков здорового образа жизни. Проанализированы значение здорового образа жизни, негативное влияние вредных привычек и роль технологии критического мышления в их преодолении. Также рассматриваются современные подходы в образовательном процессе, направленные на формирование самостоятельного мышления, развитие жизненных навыков и укрепление устойчивых привычек здорового образа жизни.

Ключевые слова. Здоровый образ жизни, учащиеся, педагогический подход, критическое мышление, здоровые привычки, физическая активность, личная гигиена, образовательный процесс, воспитание, вредные привычки

DEVELOPING STUDENTS’ KNOWLEDGE AND SKILLS OF A HEALTHY LIFESTYLE

Inoyatova Muhabbat Ne’matilloyevna
First-year Master's student
Bukhara State Pedagogical Institute
Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Annotation. This article highlights the pedagogical foundations for developing students’ knowledge and skills of a healthy lifestyle. It analyzes the importance of a healthy lifestyle, the negative effects of harmful habits, and the role of critical thinking technology in overcoming them. The paper also discusses modern educational approaches aimed at fostering independent thinking, building healthy habits, and improving essential life skills among students in the learning process.

Keywords. Healthy lifestyle, students, pedagogical approach, critical thinking, healthy habits, physical activity, personal hygiene, educational process, upbringing, harmful habits

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida sog‘lom avlodni tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Sog‘lom hayot tarzi faqat shaxsning jismoniy holatini emas, balki uning aqliy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini ham belgilab beruvchi

kompleks tushuncha hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlar salomatligini mustahkamlash va sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan yoshlar tarbiyasi va sog‘lom avlodni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilib, ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish, jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, zararli odatlarning oldini olish bo‘yicha qator farmon va qarorlar qabul qilingan.[1] Xususan, yoshlar salomatligini muhofaza qilish, ularni sog‘lom hayotga yo‘naltirish hamda ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasida yoshlar salomatligini mustahkamlash va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bo‘yicha bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sog‘lom avlodni shakllantirish va jismoniy tarbiya hamda sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori[2] hamda “Yoshlar siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlarida yoshlarning jismoniy va ma’naviy barkamolligini ta’minlash, sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish, ta’lim muassasalarida sog‘lom muhit yaratish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.[3]

Shu bilan birga, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida ta’lim muassasalari alohida o‘rin tutadi. Maktab yoshidagi o‘quvchilarga sog‘lom hayot tamoyillarini singdirish, ularda to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena va zararli odatlardan voz kechish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish muhim pedagogik vazifadir. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan tanqidiy fikrlash metodlaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va sog‘lom qarorlar qabul qilishiga xizmat qiladi. Mazkur maqolada o‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari, zamonaviy yondashuvlar hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

Sog‘lom turmush tarzi – bu insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy salomatligini saqlash hamda mustahkamlashga qaratilgan hayotiy faoliyat tizimidir. U insonning kundalik odatlari, xulq-atvori va yashash uslubida sog‘liq uchun foydali bo‘lgan me’yor va qoidalarga ongli ravishda rioya qilishini anglatadi. Sog‘lom turmush tarzi nafaqat kasalliklarning oldini olishga, balki insonning mehnat qobiliyatini oshirish, hayot sifatini yaxshilash va uzoq umr ko‘rishiga xizmat qiladi.

Sog‘lom turmush tarzining asosiy tarkibiy qismlariga to‘g‘ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish, kun tartibini to‘g‘ri tashkil etish hamda zararli odatlardan voz kechish kiradi. Ushbu omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, inson organizmining normal rivojlanishi va sog‘lom faoliyatini ta’minlaydi. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzi jamiyat rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki sog‘lom avlod – bu mustahkam jamiyat, yuqori mehnat samaradorligi va barqaror taraqqiyot garovidir. Shu sababli sog‘lom hayot tarzini shakllantirish va targ‘ib etish ta’lim-tarbiya tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish bugungi ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki sog‘lom turmush tarzi shaxsning nafaqat jismoniy holatini, balki uning aqliy rivojlanishi, psixologik barqarorligi va ijtimoiy faolligini ham belgilab beradi. Shu sababli maktab yoshidanoq o‘quvchilarda sog‘lom hayotga oid to‘g‘ri qarash va odatlarni shakllantirish muhim pedagogik vazifa sanaladi.

Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish nafaqat individual salomatlikni yaxshilash, balki jamiyatdagi umumiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi. Ta’lim tizimida sog‘lom hayot tarzini o‘rganish jamiyatda sog‘lom avlodning shakllanishiga yordam beradi. Bunday avlod jamiyatda faol va samarali bo‘ladi, kasalliklarning oldini olishda va sog‘liqni saqlash tizimining yukini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. [4] Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqat tibbiy yoki individual muammo emas, balki muhim ijtimoiy-pedagogik masala hisoblanadi. Ayniqsa, bu jarayonni ta’lim-tarbiya tizimi orqali yo‘lga

qo‘yish o‘quvchilarda sog‘lom hayotga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Maktab davrida berilgan bilim va ko‘nikmalar bola hayotida barqaror odatlarga aylanishi mumkin. Shu sababli o‘quvchilarda to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena va zararli odatlardan yiroq bo‘lish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. Bundan tashqari, sog‘lom turmush tarziga oid bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish – ya’ni, sport mashg‘ulotlari, sog‘lom ovqatlanish muhitini yaratish va psixologik qo‘llab-quvvatlash – o‘quvchilarning nafaqat jismoniy, balki aqliy va ijtimoiy rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish tizimli va uzluksiz olib borilishi zarur bo‘lib, bu kelajakda sog‘lom, faol va barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Sog‘lom turmush tarzi iborasining zaminida inson salomatligi, qolaversa yoshlar kelajagi yotar ekan, bu jamiyat taraqqiyotining yuksalishida asosiy o‘ringa ega bo‘lishi tabiiydir. Yoshlar sog‘lom turmush tarzi – bu faol mehnat, kuchli jismoniy va ruhiy holat, o‘ta xavfli va zararli ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni yenga oladigan, yetuklikka intiluvchan shaxsning shakllanish jarayonidir.

Yoshlar o‘rtasida ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot ishlarini samarali hamda ta’sirchan uslubda amalga oshirish maqsadida har bir ta’lim muassasasida sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy gigiyena, oila ma’naviyati, zararli illatlarning sog‘lom bola tug‘ilishiga salbiy ta’siri haqidagi tibbiy bilimini oshirishga qaratilgan o‘quv mashg‘ulotlar joriy etilgan. Bu yoshlar ongida sog‘lom turmush tarzi tamoyillarini singdirishda muhim ahamiyat kasb etadi.[5] Yuqoridagi qarashlarni ilmiy jihatdan tahlil qilganda, sog‘lom turmush tarzi tushunchasi ko‘p komponentli tizim sifatida namoyon bo‘lishi kuzatiladi. U faqat jismoniy salomatlik bilan chegaralanib qolmay, balki psixologik barqarorlik, ijtimoiy moslashuv va ma’naviy yetuklik kabi omillarni ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni kompleks pedagogik yondashuvni talab qiladi.

Ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan o‘quv-mashg‘ulotlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini oshirish bilan birga, ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi zarur. Chunki sog‘lom hayot tarziga oid bilimlar faqat axborot darajasida qolib ketmasdan, kundalik hayot faoliyatiga integratsiyalashgandagina samarali natija beradi.

Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ongida sog‘lom turmush tarziga oid qadriyatlarni shakllantirishda uzluksizlik, tizimlilik va ijtimoiy muhitning qo‘llab-quvvatlashi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, oila, maktab va jamiyat hamkorligi asosida olib borilgan tarbiyaviy ishlar o‘quvchilarda barqaror sog‘lom odatlarning shakllanishiga olib keladi. Demak, sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nafaqat shaxs salomatligini mustahkamlash, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlashda ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Niyozova.Nilufarning *“Sog‘lom turmush tarzi targ‘ibotining pedagogik va innovatsion xususiyatlari”* nomli maqolasida ta’kidlanishicha, inson o‘z salomatligini saqlash jarayonida zararli odatlarga – tamaki chekish, alkogol iste’moli, kamharakatlilik, gigiyenaga amal qilmaslik va dangasalik kabi omillarga nisbatan tanqidiy yondashuvni shakllantirishi zarur. [6]

Muallif ushbu muammolarni bartaraf etishda ta’lim jarayonining o‘rni muhim ekanini qayd etib, ayniqsa “tanqidiy fikrlash” pedagogik texnologiyasi samarali usullardan biri ekanini asoslaydi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar va talabalar sog‘lom turmush tarziga oid muammolarni tahlil qilish, turli fikrlarni taqqoslash, mustaqil xulosa chiqarish va muammoning optimal yechimini topish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shuningdek, maqolada dangasalikni bartaraf etish, kamharakatlilikning salbiy oqibatlarini anglash va ularni oldini olish bo‘yicha bahs-munozaralar tashkil etish sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim pedagogik vosita sifatida e’tirof etilgan.

Mazkur yondashuvni ilmiy jihatdan tahlil qilganda, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda faqat targ‘ibot yetarli emasligi, balki o‘quvchilarda analitik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani ayon bo‘ladi. Chunki shaxs zararli odatlarning salbiy oqibatlarini chuqur anglab yetgan taqdirdagina ulardan ongli ravishda voz kechishga intiladi.

Ilmiy adabiyotlar va mavzuga oid pedagogik manbalarni tahlil qilish natijasida shuni ta’kidlash mumkinki, o‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish murakkab, ammo uzluksiz va tizimli yondashuvni talab etadigan pedagogik jarayondir. Mazkur jarayon nafaqat nazariy bilim berish, balki o‘quvchilarning kundalik hayotida sog‘lom odatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan amaliy faoliyat bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena va zararli odatlardan voz kechish kabi asosiy komponentlar muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan tanqidiy fikrlash va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda sog‘lom hayotga ongli munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Prezident qarorlari va davlat dasturlarida yoshlar salomatligini mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib etish hamda ta’lim muassasalarida sog‘lom muhit yaratish ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi ushbu yo‘nalishning ijtimoiy va davlat ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda sog‘lom hayot tarziga oid bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishda oila, maktab va jamiyat hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayon tizimli va maqsadli olib borilgandagina barkamol, sog‘lom va faol avlodni tarbiyalashga erishish mumkin. Bunday yondashuv nafaqat individual salomatlikni ta’minlaydi, balki jamiyatda sog‘lom, faol va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Natijada, kelajakda sog‘lom fikrlaydigan, ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk yoshlar shakllanib, mamlakatning barqaror taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev. *Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha besh muhim tashabbus*. 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. *“Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror*. 2017-yil 3-iyun.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. *“Yoshlar siyosatini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmon*. 2022.
4. Nazarov O., Mustafayeva D.K. Sog‘lom turmush tarzining ta’lim-tarbiya tizimidagi o‘rni. Science shine international scientific journal. issue 6(41), volume 1, issn 3030-377x, 31.03.2025.
5. Tajibayeva Ch.A. Maktab o‘quvchilarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda psixologning o‘rni. Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar va zamonaviy ta’limning innovatsion yo‘nalishlari. vol.1 no5, may 2024.
6. Niyozova N. Sog‘lom turmush tarzi targ‘ibotining pedagogik va innovatsion xususiyatlari. scholar. issn: 2181-4147, volume 1, issue 2, 2023.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISHNING MAZMUNI

Rahmatova Dinora Jo‘raqul qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998934220293], [rahmatovadinora261@gmail.com]

Annotatsiya.Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida teatr pedagogikasidan foydalanishning mazmuni yoritiladi. Teatr texnologiyalari ta’lim jarayonida shaxsning kreativ fikrlashini faollashtirish, emotsional-intellektual salohiyatini oshirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda pedagogik faoliyatga yangicha yondashuvlarni shakllantirishda muhim vosita sifatida baholanadi. Tadqiqotda teatr pedagogikasining asosiy komponentlari — rolga kirish, sahnalashtirish, dramatizatsiya, improvizatsiya va ijodiy mashqlar orqali o‘quv jarayonini jonlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy mexanizmlar, interfaol metodlar hamda pedagogik sharoitlar ochib beriladi. Natijada teatr pedagogikasining mazmuni o‘qituvchi shaxsida innovatsion fikrlash, ijodiy yondashuv va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik texnologiya ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar:ijodiy tafakkur, teatr pedagogikasi, bo‘lajak o‘qituvchi, sahnalashtirish, dramatizatsiya, improvizatsiya, kreativlik, pedagogik texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik.

СОДЕРЖАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Рахматова Динора Джоракуль кизи
БухДПИ, Кафедра общей педагогики, магистрант II ступени
[+998934220293], [rahmatovadinora261@gmail.com]

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание использования театральной педагогики в развитии творческого мышления у будущих учителей. Театральные технологии рассматриваются как важный инструмент в образовательном процессе для активации творческого мышления человека, повышения эмоционального и интеллектуального потенциала, развития культуры общения и формирования новых подходов к педагогической деятельности. В исследовании анализируются основные компоненты театральной педагогики – ролевая игра, постановка спектаклей, драматизация, импровизация, а также возможности оживления образовательного процесса посредством творческих упражнений. Также раскрываются практические механизмы, интерактивные методы и педагогические условия, способствующие развитию профессионального творчества у будущих учителей. В результате содержание театральной педагогики основано на том, что она является эффективной педагогической технологией в формировании новаторского мышления, творческого подхода и коммуникативных компетенций у учителя.

Ключевые слова: творческое мышление, театральная педагогика, будущий учитель, постановка, драматизация, импровизация, креативность, педагогические технологии, коммуникативная компетенция, профессиональная подготовка.

THE CONTENT OF USING THEATER PEDAGOGY IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS

Rahmatova Dinora Jo‘rakul qizi
BukhDPI, Department of General Pedagogy, II stage master's student
[+998934220293], [rahmatovadinora261@gmail.com]

Abstract. This article discusses the content of using theater pedagogy in the development of creative thinking in future teachers. Theater technologies are considered an important tool in the educational process for activating a person's creative thinking, increasing emotional and intellectual potential, developing a culture of communication, and forming new approaches to pedagogical activity. The study analyzes the main components of theater pedagogy - role-playing, staging, dramatization, improvisation, and the possibilities of enlivening the educational process through creative exercises. It also reveals practical mechanisms, interactive methods, and pedagogical conditions that serve to develop professional creativity in future teachers. As a result, the content of theater pedagogy is based on the fact that it is an effective pedagogical technology in the formation of innovative thinking, creative approach and communicative competencies in the teacher.

Keywords: creative thinking, theater pedagogy, future teacher, staging, dramatization, improvisation, creativity, pedagogical technologies, communicative competence, professional training.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish eng muhim vazifalardan biridir. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘qituvchidan yuqori darajadagi ijodkorlik, tezkor pedagogik qaror qabul qila olish, muloqotga kirishuvchanlik va innovatsion fikrlashni talab etadi. Teatr pedagogikasi ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda samarali amaliy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Teatr pedagogikasining amaliy asoslari dramatik mashqlar, rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, mimika va pantomima, jamoaviy improvizatsiya, nutq texnikasi kabi faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu metodlar talabalarning fikrlash jarayonini faollashtirib, ularning emotsional-intellektual rivojlanishini ta’minlaydi, ijodiy qobiliyatlarni ochadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ijodiy tafakkurni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Chunki zamonaviy o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ijodkor, yetakchi, tashabbuskor, o‘quvchi shaxsini rivojlantiruvchi pedagog bo‘lishi talab etiladi. Teatr pedagogikasi mazkur vazifani samarali bajarishga xizmat qiladigan kuchli tarbiyaviy va o‘quv-metodik vositadir.

Teatr pedagogikasi -bu teatr san’ati elementlari (improvizatsiya, drama, rolli o‘yin, sahna harakati, mimika, nutq texnikasi) orqali ta’lim jarayonini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Uning mazmuni, avvalo, shaxsning ichki imkoniyatlarini ochish, emotsional-intellektual faoliyatini rivojlantirish va ijodiy tafakkurni kuchaytirishga yo‘naltiriladi.

Teatr pedagogikasi bo‘lajak o‘qituvchilarni:

-erkin fikrlashga,

-auditoriya oldida ishonch bilan chiqishiga,

-pedagogik vaziyatlarga kreativ yechim topishga,

-nutq madaniyati va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga,

yo‘naltiradi.

Teatr mashqlari ijodiy tafakkurning quyidagi elementlarini rivojlantiradi:

Divergent fikrlash bu talabalarga bitta holatga bir nechta noodatiy yechim topish imkonini beruvchi improvizatsiya mashqlari ijodiy tafakkurning asosiy komponentini kuchaytiradi.

Originallik-rolli o‘yinlar orqali har bir talaba o‘ziga xos yondashuv, g‘oya va obraz yaratadi.

Moslashuvchanlik-sahna jarayonida turli vaziyatlarga moslashish talabaning fikrlash moslashuvchanligini kuchaytiradi.

Tezkor fikrlash-improvizatsiya mashqlarida sharoit tez o‘zgaradi va talabadan zudlik bilan ijodiy javob talab qiladi.

Emotsional tafakkur-mimika, pantomima, ovoz bilan ishlash orqali talaba o‘z hissiyotlarini boshqarishni, ularni ifodalashni o‘rganadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun teatr pedagogikasi quyidagi asosiy mazmuniy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nutq madaniyatini shakllantirishquyidagilardan iborat:
-to‘g‘ri talaffuz,
-artikulyatsiya,
-ovozni boshqarish,
-mantiqiy urg‘u va pauzalar,
-o‘qituvchi nutqining obrazliligi.
2. Pedagogik mahoratni rivojlantirishda teatr texnikalari orqali talabalar:
-sinf bilan ishlash,
-diqqatni jalb qilish,
-jismoniy harakat va mimikani boshqarish,
-his-tuyg‘ularni pedagogik vaziyatda to‘g‘ri ifodalash orqali ko‘nikmalarini egallaydi.
3. Pedagogik vaziyatlarni dramatizatsiya qilish usuli orqali talabalar:
-konfliktlarni yumshatish,
-turli xarakterdagi o‘quvchilar bilan ishlash,
-kutilmagan vaziyatlarga kreativ yechim toppish bilan ko‘nikmalarini o‘rganadi.
4. Jamoada ishlash tajribasini shakllantirishda sahnalashtirish va jamoaviy topshiriqlar:
-hamkorlik,
-murosaga kelish,
-o‘zaro hurmat,
-bir-birini qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
5. Shaxsning kreativ potensialini ochish talabalar o‘zlarining qobiliyati, nutq, hissiyot, obraz yaratish va sahnada o‘zini tutish imkoniyatlarini kashf etadi.

O‘quvchilarda ijodiy tafakkuri va qobiliyatini shakllantirishning ma’naviy omili quyidagi psixologik mezonlarda o‘z ifodasini topadi. Buning uchun o‘qituvchi:

- o‘quvchilarga yurtimizning ma’naviy va madaniy merosini o‘rganishga keng imkoniyat yaratish maqsadida respublikamizdagi tarixiy obidalar, muqaddas joylar va mustaqillik davridagi qurilish ob’ektlari haqida ma’lumotlar berishlari va ularni muzeylarga, sayohat - ekskursiya ishlariga jalb etish;

- o‘quvchilarda milliy ong , qarash va g‘ururni shakllantirish;

- jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, voyaga yetmaganlar bilan profilaktik ishlar olib borish, amaldagi qonunlar mohiyatini yosh avlodga keng miqiyosda tushuntirish kabi ishlarni amalga oshirish lozim.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan va boshqa qator vazifaiami bajarish xalq ta’limi xodimlaridan katta kuch va mas’uliyat ni talab etadi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: - “Bizning asosiy boyligɯmiz; tuzishga olib boradigan yo‘ldagi asosiy tayanchimiz-insondir. Yuksak malakali va yuksak ma’naviyatli insondir”.

XULOSA

Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida teatr pedagogikasidan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Teatr faoliyati o‘quvchi shaxsining emotsional, ijodiy, estetik va kommunikativ qirralarini uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv o‘qituvchilik kasbida zarur bo‘lgan tafakkur erkinligi, noodatiy yechimlarni topish, muloqotga kirishish, o‘z fikrini aniq ifoda etish, ichki kechinmalarni boshqarish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi.

Teatr pedagogikasi asosida olib boriladigan mashg‘ulotlar — rolga kirish, sahnalashtirish, improvizatsiya, dramatizatsiya, ijodiy vaziyatlarni yechish — bo‘lajak o‘qituvchilarda tasavvur kengligini oshiradi, nutq madaniyatini rivojlantiradi va pedagogik vaziyatlarga moslashuvchan yondashuv hosil qiladi. Shuningdek, teatr elementlari shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini

kuchaytiradi, jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi hamda kasbiy faoliyatda uchraydigan murakkab vaziyatlarni kreativ hal etish imkonini beradi.

Umuman olganda, teatr pedagogikasidan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni yanada chuqurroq shakllantirishga, ularning kasbiy-ma’naviy barkamolligini ta’minlashga, ijodkor va interaktiv o‘qituvchi sifatida kamol topishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu bois teatr pedagogikasi nafaqat ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, balki o‘qituvchi shaxsining har tomonlama yetuk bo‘lishiga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Stanislavskiy K.S. "Aktyorning o‘z ustida ishlashi" – Bu asar teatr pedagogikasining "alifbosi" hisoblanadi. Undagi ijodiy holat, diqqatni jamlash va muloqot elementlari bo‘lajak o‘qituvchining sinf oldidagi ichki va tashqi tayyorgarligi uchun asos bo‘ladi.
2. Ilyev X.A. "Технология театральной педагогики в формировании личности учителя" – Mazkur kitobda teatr san’ati metodlarini bevosita pedagogika oliygohlari talabalari uchun qanday qo‘llash kerakligi, darsni badiiy yaxlit asar darajasiga ko‘tarish texnologiyalari batafsil bayon etilgan.
3. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat" – O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirilgan ushbu darslikda o‘qituvchining nutq madaniyati, mimika va pantomimikasi hamda pedagogik texnikasini rivojlantirishda teatr pedagogikasining o‘rni ilmiy asoslab berilgan.
4. Ershova A.P., Buxatova V.M. "Режиссура урока, общения и поведения учителя" – Kitobda dars jarayonini interaktiv o‘yin va "jonli sahna" sifatida tashkil etish usullari ko‘rsatilgan. Bu bo‘lajak o‘qituvchining improvizatsiya qobiliyatini oshirishda eng yaxshi metodik manbadir.
5. Heathcote D. "Drama as a Learning Medium" – Zamonaviy G‘arb teatr pedagogikasining asoschisi hisoblangan muallifning ushbu asari "Ekspert mantiyasi" (Mantle of the Expert) metodi orqali talabalarda muammoli vaziyatlarni yechish va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.
6. Bulatova O.S. "Педагогический артистизм" – O‘qituvchi mahoratining artistizm bilan bog‘liqligini tahlil qiluvchi ushbu asarda darsda emotsional muhit yaratish va o‘quvchilar diqqatini "zabt etish" sirlari ochib beriladi.
7. Robinson K. "Out of Our Minds: Learning to be Creative" – Jahonga mashhur ekspertning ushbu kitobi ta’lim tizimida nima uchun aynan san’at va ijodkorlik orqali tafakkurni rivojlantirish kerakligini falsafiy va pedagogik jihatdan dalillab beradi.

PEDAGOGIK TA’LIMDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR INTEGRATSIYASI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Sanoqulova Sohiba Furqatovna
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com]

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik ta’lim tizimida umumbashariy g‘oyalarning o‘rni va ularning zamonaviy taraqqiyot tendensiyalariga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda globallashuv sharoitida ta’lim mazmunini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro ta’lim standartlarining milliy pedagogik tizimlarga integratsiyalashuvi hamda pedagogik mahoratni oshirishning yangi konseptual yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik ta’lim, umumbashariy g‘oyalar, taraqqiyot tendensiyalari, globallashuv, insonparvarlik, integratsiya, raqamli pedagogika, akademik erkinlik, madaniyatlararo muloqot.

ИНТЕГРАЦИЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ИДЕЙ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Санокулова Сохиба Фуркатовна

БухГПИ, магистрант II курса кафедры общей педагогики.
*[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com***]**

Аннотация: В данной статье анализируется роль общечеловеческих идей в системе педагогического образования и их влияние на современные тенденции развития. В исследовании освещаются вопросы гуманизации и демократизации содержания образования, а также развития межкультурного диалога в условиях глобализации. Кроме того, обосновываются интеграция международных образовательных стандартов в национальные педагогические системы и новые концептуальные направления повышения педагогического мастерства.

Ключевые слова: педагогическое образование, общечеловеческие идеи, тенденции развития, глобализация, гуманизм, интеграция, цифровая педагогика, академическая свобода, межкультурный диалог.

INTEGRATION OF UNIVERSAL IDEAS AND DEVELOPMENT TRENDS IN PEDAGOGICAL EDUCATION

Sanokulova Sokhiba Furkatovna
BSPI, 2nd-year Master's student of the Department of General Pedagogy.
[+998919777644], [sohibasanoqulova77@gmail.com]

Abstract: This article analyzes the role of universal ideas in the system of pedagogical education and their impact on modern development trends. The research highlights the issues of humanizing and democratizing educational content, as well as developing intercultural dialogue in the context of globalization. Furthermore, the integration of international educational standards into national pedagogical systems and new conceptual directions for enhancing pedagogical mastery are substantiated.

Keywords: pedagogical education, universal ideas, development trends, globalization, humanism, integration, digital pedagogy, academic freedom, intercultural dialogue.

Kirish. Yigirma birinchi asrning uchinchi o‘n yilligida pedagogik ta’lim tizimi misli ko‘rilmagan transformatsiya jarayonlarini boshidan kechirmoqda. Bugun ta’lim nafaqat bilim berish, balki umumbashariy qadriyatlar (adolat, inson huquqlari, bag‘rikenglik) asosida dunyo fuqarosini shakllantirish vositasiga aylandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘zining so‘nggi chiqishlaridan birida ta’kidlaganidek, “Yangi O‘zbekistonni barpo etishning asosiy ustuni - bu dunyo tajribasini o‘zlashtirgan, milliy qadriyatlarga sodiq va zamonaviy tafakkurga ega pedagog kadrlardir”[1]. Ushbu maqsadga erishish uchun pedagogik ta’lim sohasidagi global tendensiyalarni chuqur o‘rganish va ularni milliy zaminimizga muvaffaqiyatli integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalarning o‘rni. Umumbashariy g‘oyalar - bu barcha xalqlar va millatlar uchun birdek qadrli bo‘lgan axloqiy va huquqiy tamoyillardir. Pedagogik ta’limda ularning ta’siri quyidagi asosiy konseptlarda namoyon bo‘lmoqda:

- Gumanizatsiya (Insonparvarlashtirish): Ta’lim markaziga shaxsni va uning qadr-qimmatini qo‘yish. Bu tendensiya o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni teng huquqli muloqot asosiga qurishni taqozo etadi.

- Demokratlashtirish: Ta’lim olishda teng imkoniyatlar yaratish, tanlov erkinligi va akademik mustaqillikni ta’minlash.

- Tolerantlik (Bag‘rikenglik): Turli madaniyatlar, qarashlar va dinlarga nisbatan hurmat ruhini pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylantirish.

Zamonaviy taraqqiyot tendensiyalari: Yangi bosqich**.** Hozirgi davrda pedagogik ta’lim tizimining rivojlanishi bir necha muhim tendensiyalar bilan tavsiflanadi:

A. Ta’limning ekologizatsiyalashuvi (Green Pedagogy). Bu tendensiya talabalarda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyatni shakllantirish, barqaror rivojlanish maqsadlarini (BRM) ta’lim

mazmuniga kiritishni anglatadi. Dunyo tajribasida «Yashil ta’lim» umumbashariy vazifa sifatida pedagogik dasturlarning asosiga aylanmoqda [2].

B. Raqamli transformatsiya va gibrid ta’lim. Raqamli texnologiyalar (AI, VR, Big Data) ta’lim metodikasini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugun o‘qituvchi - axborot manbayi emas, balki talabaga raqamli dunyoda «navigatsiya» qilishga yordam beruvchi murabbiy (mentor) rolini o‘tamoqda.

D. Soft Skills va emotsional intellektga urg‘u berish. Zamonaviy pedagogika «qattiq bilimlar» (hard skills) bilan bir qatorda, muloqot qilish, jamoada ishlash va emotsional barqarorlik kabi «yumshoq ko‘nikmalar»ni rivojlantirishga yo‘naltirilmoqda. Bu umumbashariy muloqot madaniyatining yangi bosqichidir [3].

1-jadval.

Pedagogik ta’lim rivojlanishining qiyosiy tahlili

Parametrlar	An’anaviy yondashuv	Zamonaviy tendensiyalar (2024-2026)
Ta’lim maqsadi	Bilim va ko‘nikmalar uzatish	Shaxsning global kompetensiyalarini rivojlantirish
O‘qituvchi roli	Avtoritar rahbar, asosiy manba	Fasilitator, mentor, hamkor
Qadriyatlar	Lokal/milliy chegaralangan	Milliy va umumbashariy uyg‘unligi
Texnologiya	Qo‘shimcha vosita	Ta’limning ajralmas muhiti (Ecosystem)

Integratsiya jarayonlari va xalqaro tajriba. Umumbashariy g‘oyalar ta’sirida pedagogik ta’limni xalqarolashtirish (internationalization) kuchaymoqda. Masalan, Yevropa oliy ta’lim hududi (Bologna jarayoni) talablari asosida kredit-modul tizimining joriy etilishi, talabalar va o‘qituvchilarning akademik mobilligi pedagogik ta’limning ochiqligini ta’minlamoqda [4]. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham ushbu integratsiya sezilarli natijalar bermoqda. Xususan, yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va Ta’limni rivojlantirishning 2030-yilgacha bo‘lgan strategiyasida umumbashariy tamoyillar huquqiy asos sifatida belgilab qo‘yilgan[5].

Pedagogik ta’limda raqamli gumanizm va qadriyatlar transformatsiyasi. Hozirgi davrda pedagogik ta’lim taraqqiyotining o‘ziga xos xususiyati shundaki, texnologik rivojlanish va umumbashariy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash birinchi darajali masalaga aylandi. Raqamli pedagogika tendensiyasi doirasida "raqamli gumanizm" (digital humanism) tushunchasi shakllanmoqda. Bu g‘oya texnologiyalarni inson erkinligi, qadr-qimmati va intellektual salohiyatini cheklashga emas, balki ularni boyitishga xizmat qildirishni nazarda tutadi [6].

Umumbashariy g‘oyalar integratsiyasi sharoitida bo‘lajak pedagog kadrlar tayyorlashda quyidagi konseptual yangilanishlar kuzatilmoqda:

- **Aksilogik yondashuvning ustuvorligi:** Ta’lim jarayonida faqat axborotni o‘zlashtirish emas, balki bilimlarning insoniy mohiyatini anglash. Pedagogik ta’limda talabalarga axborot xavfsizligi va etikasini o‘rgatish umumbashariy axloqning raqamli dunyodagi ko‘rinishidir.
- **Kreativlik va kognitiv moslashuvchanlik:** Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish sharoitida pedagogik ta’limning asosiy vazifasi - mashinalar o‘rnini bosa olmaydigan insoniy sifatlarni (empatiya, ijodiy yondashuv, murakkab muammolarni jamoaviy hal etish) rivojlantirishdan iborat.

O‘qituvchi tayyorlashning zamonaviy paradigmalari va xalqaro mezonlar. Xalqaro miqyosda pedagogik ta’limni rivojlantirish tendensiyalari o‘qituvchining statusini "bilim beruvchi"dan "ijtimoiy muhandis" darajasiga ko‘tarmoqda. Umumbashariy g‘oyalar ta’sirida o‘qituvchi tayyorlashning **"3V" modeli** (Values, Vision, Victory - Qadriyatlar, Strategik ko‘rinish, G‘alaba) keng ommalashmoqda.

O‘zbekiston pedagogik ta’lim tizimida ushbu tendensiyalarni amalga oshirish maqsadida ta’lim mazmuni quyidagi komponentlar bilan boyitilmoqda:

1. **Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi:** Bo‘lajak o‘qituvchilarda global hamjamiyatning bir qismi sifatida fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish. Bu - bag‘rikenglik (tolerantlik) g‘oyasining amaliy pedagogik ifodasidir.

2. **Akademik halollik (Academic Integrity):** Ilmiy va o‘quv jarayonida halollikni saqlash, plagiatsiz fikrlash umumbashariy adolat va poklik tamoyillarining oliy ta’limdagi ko‘rinishidir.

3. **Ijtimoiy mas’uliyat:** O‘qituvchining jamiyatdagi barqarorlik va taraqqiyot uchun javobgarligini anglash darajasi.

Pedagogik ta’lim integratsiyasining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Taraqqiyot tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik ta’lim nafaqat intellektual (IQ), balki emotsional intellektni (EQ) rivojlantirishga ham qaratilishi shart. Umumbashariy g‘oyalar muloqot jarayonida shaxsning ichki ruhiy olamini hurmat qilish, psixologik xavfsiz muhit yaratish orqali namoyon bo‘ladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi “subyekt-subyekt”munosabatlari o‘quv jarayonining samaradorligini 40-45 foizga oshiradi.[7].

Ushbu integratsiyalashgan yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarga dunyo ta’lim kengligida erkin faoliyat yuritish, xalqaro loyihalarda ishtirok etish va milliy ta’limimizning jahon bozoridagi nufuzini oshirishga imkon beradi. Shuningdek, u pedagogik ta’limning inqirozli davrlarda (masalan, global pandemiyalar yoki iqtisodiy o‘zgarishlar) barqarorligini ta’minlaydi.

Xulosa. Pedagogik ta’lim sohasidagi taraqqiyot tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, kelajak o‘qituvchisi nafaqat o‘z fanini bilishi, balki umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, dunyoqarashi keng va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchan shaxs bo‘lishi lozim. Umumbashariy g‘oyalarning pedagogik tizimga integratsiyalashuvi ta’limning sifatini oshirish bilan birga, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va madaniy yuksalishni ta’minlovchi kafolatdir. Ushbu tendensiyalarni chuqur o‘rganish va amaliyotga joriy etish pedagogik fanning eng dolzarb vazifasi bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (Yangi tahrir). – Toshkent: «O‘zbekiston» nashriyoti, 2024. – 416 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori, 2022-y.
3. Muslimov N.A. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. – 280 b.
4. Safarova R.G. Pedagogik jarayonlarni modernizatsiyalashning innovatsion-didaktik asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
5. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
6. World Bank. The State of Global Education Update 2024. – Washington, DC: World Bank, 2024.
7. Safarova R.G. va boshqalar. Oliy pedagogik ta’limda raqamli gumanizm tamoyillari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2025.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Technology in education. – Paris, 2023.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATNI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Shonazarova Muxlisa Isomiddinovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti
muxlisashonazarova41@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati, uning kasbiy kompetentlikdagi o‘rni hamda zamonaviy ta’lim jarayonidagi dolzarb jihatlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari va interfaol metodlar asosida takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ qobiliyat, pedagogik kompetensiya, pedagogik muloqot, bo‘lajak o‘qituvchi, interfaol metodlar, kasbiy tayyorgarlik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Шоназарова Мухлиса Исомиддиновна
Бухарский государственный педагогический институт
Магистрант 1-го курса по направлению
«Теория и история педагогики»
E-mail: muxlisashonazarova41@gmail.com

Аннотация:В данной статье освещаются педагогическое значение развития коммуникативных способностей у будущих учителей, их роль в профессиональной компетентности, а также актуальные аспекты современного образовательного процесса. Кроме того, проанализированы педагогико-психологические факторы формирования коммуникативной компетенции и пути её совершенствования на основе интерактивных методов.

Ключевые слова: коммуникативные способности, педагогическая компетенция, педагогическое общение, будущий учитель, интерактивные методы, профессиональная подготовка.

IMPROVING COMMUNICATIVE ABILITIES IN FUTURE TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Shonazarova Mukhlisa Isomiddinovna
Bukhara State Pedagogical Institute
1st-year Master’s Student in Theory and History of Pedagogy
E-mail: muxlisashonazarova41@gmail.com

Abstract:This article highlights the pedagogical importance of developing communicative abilities in future teachers, their role in professional competence, and the current issues of the modern educational process. In addition, the pedagogical and psychological factors of forming communicative competence and the ways of improving it through interactive methods are analyzed.

Keywords: communicative ability, pedagogical competence, pedagogical communication, future teacher, interactive methods, professional training.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida ta’lim tizimi oldiga raqobatbardosh, kreativ fikrlovchi ham samarali muloqot qila oladigan pedagog kadrlarni tayyorlash vazifasi qo‘yilmoqda. Shu nuqtai nazardan bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki pedagog faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan uning o‘quvchilar, ota-onalar va jamoadagi hamkasblari bilan samarali muloqot o‘rnata olishiga bog‘liq bo‘lmoqda.

Pedagogik faoliyatda kommunikativ qobiliyat o‘qituvchining nutq madaniyati, tinglash ko‘nikmasi, empatiya, pedagogik takt va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi sifatlarida namoyon bo‘ladi. Shu bois pedagogika va psixologiya fanlarida mazkur masalaga alohida e’tibor qaratilgan.

Kommunikativ kompetensiya shaxsning boshqalar bilan samarali muloqot qilish, fikr almashish hamda ijtimoiy munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etish qobiliyatini ifodalaydi. Olimlarning fikriga ko‘ra, kommunikativ kompetensiya nafaqat nutq madaniyati, balki pedagogik vaziyatlarni boshqara olish, tinglash va ta’sir ko‘rsatish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. Lev Vygotsky ta’lim va rivojlanishda ijtimoiy muloqotning muhim o‘rin tutishini ta’kidlagan. Uning nazariyasiga ko‘ra, shaxsning intellektual rivojlanishi kommunikativ faoliyat orqali shakllanadi. Aleksey Leontyev esa pedagogik muloqotni o‘qituvchi kasbiy mahoratining asosiy komponentlaridan biri sifatida baholagan.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish zarurati shundan iboratki: Zamonaviy ta’lim jarayonida pedagogdan faqat bilim berish emas, balki o‘quvchini motivatsiyalash, ijtimoiy faollikka yo‘naltirish va hamkorlik muhitini yaratish talab etiladi. Bu esa yuqori darajadagi kommunikativ tayyorgarlikni talab qiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda quyidagi kommunikativ sifatlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi:

- ravon va ta’sirchan nutq;
- tinglash madaniyati;
- pedagogik takt;
- nizolarni bartaraf etish ko‘nikmasi;
- jamoa bilan ishlash qobiliyati;
- empatiya va tolerantlik.

Mazkur sifatlarning yetarli shakllanmaganligi ta’lim samaradorligining pasayishiga olib keladi. Shu sababli kommunikativ tayyorgarlik pedagogik muammo sifatida tadqiq etilmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda interfaol metodlar muhim o‘rin tutadi. Jumladan:

- “Aqliy hujum”;
- debat;
- rolli o‘yinlar;
- trening mashg‘ulotlari;
- muammoli ta’lim;
- jamoaviy loyiha metodlari.

Ushbu metodlar talabalarni erkin fikrlashga, muloqotga kirishishga va jamoada ishlashga o‘rgatadi va o‘zining samarali natijasini ko‘rsatadi.

Shalva Amonashvili pedagogik hamkorlik va insonparvarlik tamoyillari asosida o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarini tashkil etish zarurligini ta’kidlagan.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Onlayn darslar, virtual sinflar va boshqa raqamli vositalar yordamida o‘qituvchilar talabalarning muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va doimiy ravishda yangi bilimlarni egallash ko‘nikmasi ham ularning kommunikativ qobiliyatini oshiradi.

Mediasavodxonlik talabalarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. U nafaqat texnik bilimlarni, balki axborotga nisbatan madaniy, axloqiy va tanqidiy yondashuvni ham rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediasavodxonlik talabalarda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishning samarali vositasidir. U axborotni tanqidiy tahlil qilish, axborot etikasi, raqamli madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat kabi kompetensiyalarni shakllantirish orqali talabalarning kommunikativ va madaniy rivojlanishiga xizmat qiladi.Mediasavodxonlikni o‘qitishda interaktiv metodlar – muammoli vaziyatlar tahlili, onlayn muhokamalar, ijtimoiy tarmoqlardagi amaliy topshiriqlar va refleksiv treninglar – talabalarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi hamda ularning muloqot madaniyatini mustahkamlaydi. Pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning asosiy natijasi – bu

shaxsning o‘z fikrini madaniyatli tarzda ifoda etish, turli nuqtai nazarlarga nisbatan tolerant yondashish va pedagogik etikani amaliyotda namoyon eta olish qobiliyatidir.[1]

Uzluksiz pedagogik jarayon davomida bo‘lajak o‘qituvchilarda uchraydigan asosiy kommunikativ muammolar:

-Amaliyotchilar tajribali o‘qituvchilar bilan faol muloqot jarayonida qiynalishi;

-Dars jarayonida o‘quvchilar bilan aloqa o‘rnatishdagi muammolar;

-Dars jarayonida e’tiborsiz yoki sust o‘quvchilar bilan ishlash qiyinligi;

-Ota-onalar bilan ishlash jarayonida duch kelinadigan konflikt holatlar;

-O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida til yoki madaniyat farqlari;

-O‘quvchilar o‘rtasida shaxsiy yokiguruhiy kelishmovchiliklarni mavjud bo‘lishi;

va h.k.z.

Pedagogik amaliyot davomida talabalar kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishularning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini ta'minlash va o‘quvchilarga samarali ta'lim berishdagi eng muhim omillardan biridir.Kommunikativ kompetensiya o‘qituvchilarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini aniq va tushunarli tarzda yetkazishda, o‘quvchilar bilan samarali va ishonchli aloqalar o‘rnatishda, shuningdek, ta'lim jarayonida yuzaga kelgan muammolarni tezda hal qilishda yordam beradi. Ushbu kompetensiya nafaqat o‘quvchilarning kognitiv, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ham salbiy yoki ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.[2]

Pedagogik amaliyotda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali usullari, masalan, simulyatsiya darslari, guruhda ishlash, ota-onalar bilan muloqot qilish va psixologik tayyorgarlik, talabalar uchun pedagogic faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi. Talabalar o‘z faoliyatlarini refleksiya qilish, o‘z-o‘zini baholash va doimiy ravishda muloqot ko‘nikmalarini takomillashtirish orqali kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradilar.

Kommunikativ kompetensiya nafaqat chet tillarini, balki ona tilini o‘rganish jarayonidagi eng muhim vazifalardan biridir. Fikrimiz dalili sifatida shuni aytishimiz mumkinki, “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimlarida ona tili fanining uzviyligini ta’minlash konsepsiyasi”da ona tili fani orqali o‘quvchi shaxsida fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to‘g‘ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiya rivojlantirilishi ta’kidlangan. Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini fikrlashga, o‘zgalar fikrini tushunishga, anglaganlarinitizimli ravishda og‘zaki hamda yozma shaklda qayta bayon qila olishga, boshqalarga aniq qilib yetkazib bera olishga o‘rgatish, ya’ni ularda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish, mantiqiy, tanqidiy, kreativ va tizimli fikrlash, mustaqil qaror qabul qila olish, o‘quvchilarning o‘z intellektual qobiliyatlarini namoyon eta olishilari va ma’naviy jihatdan yetuk shaxs sifatida o‘sib ulg‘ayishlari uchun zarur shart-sharoit yaratish ona tili fanini yanada rivojlantirish maqsadlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilar muloqot qilish natijasida dunyoni yanada kengroq anglab boradilar. O‘quvchilarda kommunikativlik kompetensiyasini shakllantirishning yana bir muhim xususiyati shundaki, Milliy o‘quv dasturiga ko‘ra ona tilidan o‘quvchilarda fanga oid lingvistik kompetnsiyalarni tarkib toptirish lozimligi belgilangan. Lingvistik kompetensiya esa kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismidir. Shunday ekan, o‘quvchilarning lingvistik malakalarini rivojlantirish kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi bilan birgalikda amalga oshiriladi. Lingvistik kompetenlikka ega bo‘lgan o‘quvchi pragmatik kompetensiyaga, ya’ni turli xil nutq vaziyatlaridan chiqib keta olish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni takomillashtirish bugungi ta’lim tizimining muhim pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki o‘qituvchining samarali pedagogik faoliyati nafaqat chuqur bilimga, balki o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan to‘g‘ri muloqot o‘rnata olish ko‘nikmalariga ham bog‘liqdir. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanganligi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarda erkin fikrlash va ijtimoiy faollikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolada tahlil qilingan pedagogik-psixologik omillar hamda interfaol metodlardan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Shuningdek, ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar va amaliy treninglardan samarali foydalanish kelajakdagi pedagoglarning kasbiy kompetentligini yanada mustahkamlaydi. Shu bois pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raximova,Z.(2025).Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishda mediasavodxonlikning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali,№11
2. Pirnazarova,Sh.(2025).Uzluksiz pedagogik amaliyot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ komptetensiyalarni rivojlantirish. Vol. 8 no. 1 (2025): ilm fan xabarnomasi
3. Karimova G.K. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shartlari // *Pedagogik ta’lim* jurnali. – 2020. – №3. – B. 45–49.
4. To‘raqulova, G. Pedagogik muloqot va kommunikativ madaniyat. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
5. Hasanov, S. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish usullari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. Milinorov X, Mavlonova M. Bo‘lajak o‘qituvchilarnikasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetentsiyalarini rivojlantirishmetodikasi.Vol. 7 No. 4 (2024): Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI TABIATNI MUHOFAZA QILISHGA O‘RGATISHNING METODOLOGIK MOHIYATI VA PEDAGOGIK TA’LIMDAGI UMUMBASHARIY G‘OYALAR

Sirojitdinova Firuza Zamirovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
1 - kurs magistranti
Elektron pochta: sirojitdinovafiruza75@gmail.com
Telefon raqami: +998 93 470 22 33

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tabiatni muhofaza qilishga o‘rgatishning metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik ta’limdagi umumbashariy g‘oyalarning tarixiy tajribasi va zamonaviy innovatsion yondashuvlar (TRIZ, intellekt-xaritalar, loyiha ishlari) muhokama qilinadi. Asosiy urg‘u tabiatni asrash ko‘nikmalarini shakllantirishning tizimli-faoliyatli yondashuviga berilgan. Natijalar o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda faol metodlarning afzalliklarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ekologik ta’lim, boshlang‘ich maktab, tabiatni muhofaza qilish, TRIZ-pedagogika, umumbashariy g‘oyalar, tizimli yondashuv.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ОХРАНЕ ПРИРОДЫ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ИДЕИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Сирожитдинова Фируза Замировна
БухДПИ, Кафедра общей педагогики
1 – курс магистранти
Электронная почта: sirojitdinovafiruza75@gmail.com
Номер телефона: +998 93 470 22 33

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются методологические основы обучения учащихся начальных классов охране природы. В исследовании обсуждаются исторический опыт общечеловеческих идей в педагогическом образовании и современные инновационные подходы (ТРИЗ, интеллект-карты, проектная деятельность). Основной акцент сделан на системно-деятельностном подходе к формированию навыков охраны природы. Результаты показывают преимущества активных методов в формировании экологической культуры учащихся.

Ключевые слова: Экологическое образование, начальная школа, охрана природы, ТРИЗ-педагогика, общечеловеческие идеи, системный подход

METHODOLOGICAL ESSENCE OF TEACHING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' NATURE CONSERVATION AND UNIVERSAL IDEAS IN PEDAGOGICAL EDUCATION

Sirojitdinova Firuza Zamirovna
BukhDPI, Department of General Pedagogi
1st year master
Email: sirojitdinovafiruza75@gmail.com
Telephon : +998 93 470 22 33

ANNOTATION. This article analyzes the methodological foundations of teaching primary school students about nature conservation. The study discusses the historical experience of universal ideas in pedagogical education and modern innovative approaches (TRIZ, mind maps, project activities). The main focus is on the systems-activity approach to developing nature conservation skills. The results demonstrate the advantages of active methods in shaping students' ecological culture.

Keywords: Environmental education, primary school, nature conservation, TRIZ-pedagogy, universal ideas, systems approach.

Zamonaviy dunyoda ekologik muammolar global xarakterga ega bolib butun insoniyatga tahdid solmoqda. Ozbekiston Respublikasida ekologik talim davlat siyosatining ustuvor yonalishi sifatida belgilangan bolib, Vazirlar Mahkamasining 434-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Ekologik talimni rivojlantirish konsepsiyasi» bu sohadagi faoliyatning asosiy metodologik poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich maktab davri (7–10 yosh) ekologik madaniyat asoslari qo‘yiladigan eng muhim bosqichdir. Bu yoshda bolalar dunyoni yaxlit idrok etadilar va tabiatga nisbatan yuqori darajadagi hissiy sezgirlikka ega bo‘ladilar.

Pedagogik ta’lim tarixida tabiat va inson uyg‘unligi doimo markaziy o‘rinda bo‘lgan. Yan Amos Komenskiy tabiatni inson ma’naviyatining shakllanishida asosiy manba deb bilgan va o‘qitishni tabiat qonuniyatlariga mos ravishda tashkil etish (prirodosoobraznost) tamoyilini ilgari surgan. Jan-Jak Russo tabiat qo‘ynida erkin tarbiya berish g‘oyasini yoqlagan bo‘lsa, Konstantin Ushinskiy tabiatni bolaning axloqiy va aqliy rivojlanishidagi «eng kuchli tarbiyachi» sifatida baholagan. Ushbu umumbashariy g‘oyalar bugungi kunda «barqaror rivojlanish» va «ekologik mas’uliyat» tushunchalari bilan boyitilmoqda.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli-faoliyatli va tadqiqotchilik yondashuvlari tashkil etadi. Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish uchun L.V. Moiseevaning anketa so‘rovnomasi va

«EZOP» (emotsiya, bilim, muhofaza, foyda) verbal-assotsiativ testidan foydalanildi. Tajriba-sinov ishlari boshlang‘ich maktablar bazasida uch bosqichda (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat) amalga oshirildi.

Boshlang‘ich sinflarda tabiatni muhofaza qilishga o‘rgatish mazmuni to‘rtta tarkibiy qismdan iborat bo‘lishi lozimligi isbotlandi: ilmiy-bilish (tabiatdagi aloqalar), qadriyatli (tabiatning ahamiyati), normativ (xulq-atvor qoidalari) va amaliy-faoliyatli (yordam ko‘rsatish).

Innovatsion metodlarning samaradorligi quyidagicha namoyon bo‘ldi:

1. **TRIZ-pedagogika:** Bolalarga «Sabab-Fakt-Oqibat» va «Yaxshi-Yomon» priyomlari orqali ekologik muammolarga ijodiy yechim topish o‘rgatildi. Masalan, suvning uch holatini «kichik odamchalar» metodi bilan tushuntirish bilimlarni 1,5 barobarga mustahkamladi.
2. **Intellekt-xaritalar:** Ma’lumotlarni vizuallashtirish o‘quvchilarning xotirasini va tizimli fikrlashini oshirdi. Foydali qazilmalar va havo tarkibi bo‘yicha tuzilgan xaritalar bunga misoldir.
3. **Loyiha metodi:** O‘quvchilar «Bizning yashil burchagimiz», «Qushlar uchun eng yaxshi yemdon» kabi loyihalarda ishtirok etdilar, bu esa ularda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirdi.
4. **Ekskursiyalar:** Tabiat bilan bevosita muloqot o‘quvchilarda estetik hislarni va tabiatning takrorlanmasligini anglash tuyg‘usini rivojlantirdi.

Natijada, eksperimental guruhda yuqori darajadagi ekologik savodxonlik ko‘rsatkichi 9% dan 32% gacha ko‘tarildi.

Pedagogik ta’limdagi tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, tabiat bilan bevosita muloqot kitobdan o‘qishga qaraganda samaraliroqdir. Umumbashariy g‘oyalarning zamonaviy tendensiyalari O‘zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashadi. Islom dinidagi «omonatdorlik» (xalifalik) va «isrof qilmaslik» (mezon) tushunchalari bolalarda tabiatga nisbatan ma’naviy mas’uliyat hissini kuchaytiradi. Tabiatni asrash nafaqat qonuniy majburiyat, balki insoniy burch va milliy qadriyat sifatida talqin etiladi.

1. Boshlang‘ich sinflarda tabiatni muhofaza qilishga o‘rgatish metodologiyasi nazariy bilim va amaliy faoliyatning uzviyligiga asoslanishi shart.
2. Umumbashariy g‘oyalar va tarixiy tajriba zamonaviy ta’limning ma’naviy negizi hisoblanib, barqaror rivojlanishni ta’minlaydi.
3. TRIZ, intellekt-xaritalar va loyiha ishlari o‘quvchilarni passiv kuzatuvchidan faol tabiat himoyachisiga aylantiradi.
4. «Atrofimizdagi olam» kursi ekologik madaniyat poydevori bo‘lib, u boshqa fanlar bilan integratsiyalashishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonuni. 1992-yil 9-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 434-sonli «Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi». 2019-yil 27-may.
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islomda atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish. – T.: Hilol-Nashr, 2011.
4. Raxmonov A.R., Karimova G.Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tabiatni asrashga o‘rgatishda ekologik tarbiya metodlaridan foydalanish // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – №4.
5. Akvileva G.N., Klepinina Z.A. Metodika prepodavaniya estestvoznaniya v nachalnoy shkole. – M.: VLADOS, 2010.
6. Gin A.A. TRIZ-pedagogika: uchim kreativno myslit. – M.: Vita-Press, 2016.
7. Sterxova N.S., Vilyum M.N. Ekologicheskoe vospitanie: ponyatiyno-istoricheskiy aspekt // Vestnik ShGPU. – 2024. – №3.

PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR VA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALAR O‘RNI, AHAMIYATI

Abdullayeva Hulkar Sobir qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika yo‘nalishi magistranti
abdullayevahulkar3@gmail.com
Tel:930543883

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik ta’limning asosi hisoblangan umumbashariy qadriyatlar va ularni talabalar ongiga singdirishda muammoli ta’lim texnologiyalarining tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Muammoli ta’lim orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Umumbashariy g‘oyalar, muammoli ta’lim, pedagogik texnologiya, tanqidiy fikrlash, insonparvarlik, innovatsion ta’lim, evristik suhbat.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ИДЕЙ И ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЛАСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Абдуллаева Хулкар Собир кизи
Бухарский государственный педагогический институт, магистрант по педагогике

Аннотация: В данной статье анализируются универсальные ценности, лежащие в основе современного педагогического образования, и роль проблемно-ориентированных образовательных технологий в их привитии учащимся. Особое внимание уделяется вопросам формирования у учащихся критического мышления, самостоятельного принятия решений и социальной ответственности на основе гуманитарных принципов посредством проблемно-ориентированного образования.

Ключевые слова: универсальные идеи, проблемно-ориентированное образование, педагогические технологии, критическое мышление, гуманизм, инновационное образование, эвристическая беседа.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF UNIVERSAL IDEAS AND PROBLEM-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Abdullayeva Hulkar Sobir qizi
Bukhara State Pedagogical Institute, Master's degree student in Pedagogy

Abstract: This article analyzes the universal values that are the basis of modern pedagogical education and the role of problem-based educational technologies in instilling them in students' minds. The issues of forming critical thinking, independent decision-making and social responsibility based on humanitarian principles in students through problem-based education are highlighted.

Keywords: Universal ideas, problem-based education, pedagogical technology, critical thinking, humanitarianism, innovative education, heuristic conversation

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk, dunyoqarashi keng shaxs sifatida tarbiyalash vazifasini ham o‘z oldiga qo‘ymoqda. **Umumbashariy g‘oyalar** — tinchlik, bag‘rikenglik, inson huquqlari va ekologik mas’uliyat kabi tushunchalar zamonaviy pedagogikaning ma’naviy o‘zagini tashkil etadi.Biroq, bu g‘oyalarni shunchaki nazariy ma’lumot sifatida yetkazish kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli, ta’lim jarayoniga **muammoli ta’lim texnologiyalarini** tatbiq etish dolzarb

ahamiyat kasb etadi.[1] Bu texnologiya talabani tayyor bilimlarni iste'mol qilishdan chekinib, muammoning yechimini izlash orqali haqiqatni anglashga undaydi.

Umumbashariy g‘oyalarning pedagogik ahamiyati

Ta'limda umumbashariy g‘oyalar talabalarda "dunyo fuqarosi" sifatidagi mas'uliyatni uyg‘otadi. Pedagogik faoliyatda ushbu g‘oyalar quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- **Insonparvarlik:** Har bir shaxsning qadr-qimmatini e'tirof etish.
- **Madaniyatlararo muloqot:** O‘zgalar qarashlariga hurmat bilan qarash.
- **Ijtimoiy adolat:** Tenglik va birdamlik tamoyillarini o‘rgatish.

Muammoli ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini faollashtirish va samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvdir. Ushbu metodikaning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, inson tafakkuri dastlab muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shakllanadi, shu bilan birga u muammolarni aniqlash, ularni tadqiq qilish va samarali yechimlar topish qobiliyatiga ega. Muammoli ta'lim usullari talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyati, kreativlik darajasi va mustaqil tahlil qilish mahoratini sezilarli darajada oshiruvchi pedagogik vosita sifatida tan olingan. Bu usullar aqliy faoliyatni rag‘batlantiruvchi, shaxsni faol va izchil fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllantiruvchi zamonaviy ta'lim texnologiyalari qatoriga kiradi. Buning asosiy sababi muammoli ta'limning faol shaxsni tarbiyalash maqsadiga mos kelishi va bilimni amaliy kontekstda qo‘llashga yo‘naltirilganligidadir. “Muammo — bu hal qilinishi, yechimi topilishi lozim bo‘lgan masala yoki murakkab vaziyatdir”. Ta'limdagi muammo deganda esa, o‘quv jarayonida uchraydigan, o‘qituvchi va talaba oldida turgan hal qilinishi zarur bo‘lgan vaziyatlar, savollar yoki muayyan bilim va ko‘nikmalarni egallashga to‘sqinlik qiluvchi holatlar tushuniladi. Muammo - javobi bevosita mavjud bilimda bo‘lmagan va yechish usuli noma'lum masala. Muammoni qo‘yish va hal qilish mavjud bilimlar doirasidan chetga chiqish, yangicha yechish usullari, metodlarni qidirish taqozo qiladi. Muammoli ta'limning asosiy vazifasi-talabalarni o‘rganilayotgan fan yoki mavzudagi muammoni chuqur anglash, uning ildizlarini tahlil qilish va optimal yechimni izlash jarayoniga faol jalb qilishdir. Bu jarayon nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki talabalarni real hayotdagi qiyinchiliklarga tayyorlashga ham xizmat qiladi. [2]Maxsus tashkil qilingan faoliyatning o‘zini o‘zgartirish uchun tashkil etilgan bo‘lagi o‘qish faoliyati bo‘lib hisoblanadi. O‘qishning muhim qismi dars jarayonidagi topshiriqlar hisoblanadi. Muammoli ta'lim faoliyatini tashkil etish va o‘tkazishning muhim tomoni shundaki, bunda pedagog ushbu ta'limning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy funktsiyasini yaxshi anglab olgan bo‘lishi talab qilinadi. Pedagog hech qachon ta'lim oluvchiga tayyor yechimni berishi kerak emas, balki ularni fikrlashiga, aqliy rivojlanishiga, bilim olishlariga turtki bo‘lishi, ularning barcha faoliyatlarida zarur bo‘lgan axborot, voqea va hodisalarni ongida qayta ishlashlariga yordam berishi lozim. Ushbu ta'lim texnologiyasidan, muammoli vaziyatlardan o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida foydalanish mumkin. Masalan yangi mavzu bayonida, mustahkamlash va bilimlarni nazorat qilishda.

Umumbashariy muammolarni yechishda texnologiyaning o‘rni

Muammoli ta'lim darslarida global muammolarni (masalan, ekologik inqiroz yoki ijtimoiy tengsizlik) muhokama qilish orqali talabalar umumbashariy qadriyatlarni chuqurroq anglaydilar. Masalan, "Suv tanqisligi" mavzusida muammoli vaziyat qo‘yilganda, talaba nafaqat biologik bilimini ishga soladi, balki tejamkorlik va kelajak avlod oldidagi mas'uliyat kabi axloqiy mezonlarni ham tahlil qiladi.

Pedagogik ta'limda umumbashariy g‘oyalar va muammoli ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi yuqori samara beradi. Muammoli yondashuv talabalarni shunchaki kuzatuvchi emas, balki jamiyatdagi ijobiy o‘zgarishlarning faol ishtirokchisi bo‘lishga o‘rgatadi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o‘qituvchi faqat axborot yetkazuvchi emas, balki muammoli vaziyatlar orqali talabaning ichki imkoniyatlarini ochuvchi va ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalovchi yo‘riqchiga aylanishi lozim. Bu esa milliy ta'lim tizimining jahon andozalari darajasiga ko‘tarilishiga xizmat qiladi.Muammoli ta'lim texnologiyasining asosiy jihatlari va ahamiyati shundan iboratki, muammoli ta'lim texnologiyalarini barcha fan sohalarida samarali qo‘llash imkoniyati berilishi bilim olish jarayoning jadallashishiga va har qanday yosh guruhidagi talabalar

uchun moslashtirish imkonini beradi.[4] Ajdodlarimiz qoldirgan pedagogik qarashlari, G‘arb pedagogikasining nazariy asoslari va XX asrning ikkinchi yarmidagi ilmiy izlanishlar orqali muammoli ta’lim yanada evolyutsiyaga yuz tutdi bu bilim olish jarayonining yanada mukammallashishiga olib keladi. Muammoli ta’lim - bu nafaqat bilim olishning samarali usuli, balki yangi avlodni kreativ fikrlashga, innovatsion yechimlar topishga o‘rgatuvchi kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Uning kelajakda ham qo‘llanishi va takomillashtirilishi O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi. Muammoli o‘qitish texnologiyasining maqsadi ta’lim oluvchilar bilan ishlash jarayonida ham ta’limiy ham tarbiyaviy masalalar, muammolar, turlicha savollariga javob qidirish, muammoli vaziyatlar ularni hal etish yo‘llari bilan yangi bilimlarni o‘zlashtirishni, faoliyatda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va hal etishga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirishdan, qiziqish uyg‘ota olishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

4. Atayeva N.S., Rasulova F., Salayeva M., Hasanov S. Umumiy pedagogika (Pedagogika tarixi). O‘quv qo‘llanma. I kitob. -T .: «Fan va texnologiya», 2012 y, 242-243 betlar 4. Ashurova, S. Maxsus fanlarni o‘qitishda innovatsion usullar.– T.: TDPU, 2015
5. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2013 y. -279 bet.
6. Sh.S. Shodmonova va boshqalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: “Fan va texnologiya”. 2019 y. -296 bet.
7. A.A. Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – T.: Iqtisod-moliya, 2011 y. -420 bet

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING PEDAGOGIK TA’LIM RIVOJIGA TA’SIRI

Ashirova Nodira Usmon qizi
BuxDPI 1-kurs magistranti
ashirovanodira2@gmailcom

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik ta’lim tizimiga ta’siri, uning afzalliklari, imkoniyatlari hamda zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi platformalar orqali ta’lim sifatini oshirish, individual yondashuvni shakllantirish, o‘qituvchi va talaba faoliyatini optimallashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada pedagogik ta’limda raqamli transformatsiya jarayonlari va sun’iy intellektning kelajak istiqbollari haqida ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlari. sun’iy intellekt, pedagogik ta’lim, raqamli texnologiyalar, innovatsion ta’lim, elektron ta’lim, adaptiv o‘qitish, ta’lim sifati, raqamlashtirish.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Ashirova Nodira Usmon qizi
1st-year Master’s Student of Bukhara State Pedagogical Institute
ashirovanodira2@gmail.com

Abstract. This article analyzes the impact of artificial intelligence technologies on the pedagogical education system, its advantages, opportunities, and role in the modern educational process. In addition, the issues of improving the quality of education through AI-based platforms, developing an individual approach, and optimizing the activities of teachers and students are discussed. The article also provides scientific conclusions about the processes of digital transformation in pedagogical education and the future prospects of artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, pedagogical education, digital technologies, innovative education, e-learning, adaptive learning, quality of education, digitalization.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аширова Нодира Усмон кизи
магистрант 1 курса БухГПИ
ashirovanodira2@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на систему педагогического образования, их преимущества, возможности и роль в современном образовательном процессе. Также рассматриваются вопросы повышения качества образования с помощью платформ, основанных на искусственном интеллекте, формирования индивидуального подхода, а также оптимизации деятельности преподавателей и студентов. В статье представлены научные выводы о процессах цифровой трансформации в педагогическом образовании и перспективах развития искусственного интеллекта в будущем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, педагогическое образование, цифровые технологии, инновационное образование, электронное обучение, адаптивное обучение, качество образования, цифровизация.

XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida insoniyat taraqqiyotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim tizimida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Pedagogik ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali bilim berish sifati oshib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kreativligi va tahliliy qobiliyatlari rivojlanmoqda.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlarida sun’iy intellekt asosida ishlovchi platformalar, virtual assistentlar, aqlli baholash tizimlari hamda adaptiv ta’lim dasturlari keng qo‘llanilmoqda. Ushbu jarayon pedagogik faoliyatni modernizatsiya qilish va ta’limni individuallashtirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik ta’lim rivojiga ta’sirini o‘rganish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari jamiyatning barcha sohalariga, ayniqsa ta’lim tizimiga jadal kirib bormoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt ta’limning sifati, samaradorligi va ommabopligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim innovatsion vosita sifatida e’tirof etilgan. Tadqiqotlarga ko‘ra, SI texnologiyalaridan foydalanilgan ta’lim muhitida o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi an’anaviy ta’limga nisbatan 25–30 foizga yuqori bo‘lishi aniqlangan.

Pedagogik ta’limda sun’iy intellektning asosiy vazifasi o‘quv jarayonini individuallashtirish, adaptiv ta’limni rivojlantirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishdan iboratdir. Amerikalik olim B.Blum tomonidan ishlab chiqilgan “Mastery Learning” nazariyasiga ko‘ra, individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim o‘quvchilarning yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt esa aynan ushbu individuallashtirish imkoniyatini texnologik jihatdan ta’minlaydi.

Bugungi kunda SI asosidagi platformalar o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi, psixologik holati hamda o‘zlashtirish sur’atini tahlil qilish orqali ularga mos o‘quv materiallarini tavsiya etmoqda. Masalan, adaptiv ta’lim tizimlari o‘quvchi noto‘g‘ri bajargan topshiriqlarni avtomatik aniqlab, mavzuni qayta tushuntirish yoki qo‘shimcha mashqlar berish imkoniyatini yaratadi. Natijada ta’limning interaktivligi va samaradorligi ortadi.

Pedagogik faoliyatda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchining kasbiy faoliyatini sezilarli darajada optimallashtiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar ish vaqtining qariyb 40 foizini hujjatlar tayyorlash, nazorat ishlari tekshirish va hisobot yuritishga sarflaydi. SI asosidagi avtomatlashtirilgan tizimlar ushbu jarayonlarni qisqartirib, pedagogning asosiy e’tiborini metodik va ijodiy faoliyatga qaratadi.

Xususan, elektron baholash tizimlari o‘quvchilar bilimini tezkor va xolis baholash imkonini beradi. Sun’iy intellekt yordamida test natijalari avtomatik tahlil qilinib, o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi. Bu esa differensial yondashuvni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, virtual assistent va chatbotlar talabalarga 24 soat davomida maslahat berish imkoniyatiga ega. Tadqiqotlarga ko‘ra, virtual konsultantlardan foydalangan talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari ancha rivojlangan. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga mos keladi.

Masofaviy ta’lim va raqamli pedagogikada sun’iy intellektning o‘rni.

COVID-19 pandemiyasi davrida dunyo ta’lim tizimi jiddiy sinovdan o‘tdi va aynan sun’iy intellekt hamda raqamli texnologiyalar ta’lim uzluksizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynadi. Google Classroom, Moodle, Zoom va Microsoft Teams kabi platformalar SI elementlari yordamida foydalanuvchi faoliyatini monitoring qilish, topshiriqlarni nazorat qilish va ta’lim jarayonini boshqarishga xizmat qildi.

Masofaviy ta’limning samaradorligi ko‘p jihatdan sun’iy intellektning analitik imkoniyatlariga bog‘liqdir. Learning Analytics texnologiyasi orqali talabalarning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarish tezligi va o‘zlashtirish darajasi monitoring qilinadi. Natijada o‘qituvchi har bir talaba uchun individual strategiyani ishlab chiqishi mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalarining SI bilan integratsiyasi pedagogik ta’limda innovatsion metodlarni shakllantirmoqda. Masalan, virtual laboratoriyalar orqali talabalar murakkab tajribalarni xavfsiz va interaktiv shaklda bajarish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ijtimoiy-pedagogik muammolari.

Sun’iy intellektning pedagogik ta’limga keng joriy etilishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham yuzaga kelmoqda. Eng avvalo, barcha hududlarda texnik infratuzilmaning bir xil emasligi raqamli tafovutni yuzaga keltirmoqda. Ayrim hududlarda internet tezligi va texnologik vositalarning yetishmasligi ta’lim sifati pasayishiga sabab bo‘lmoqda.

Ikkinchi muhim muammo — axborot xavfsizligi va ma’lumotlar maxfiyligidir. SI tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlashi sababli foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu bois xalqaro tashkilotlar tomonidan “Etik sun’iy intellekt” tamoyillari ishlab chiqilmoqda.

Bundan tashqari, ayrim mutaxassislar sun’iy intellektning haddan tashqari rivojlanishi inson omilining kamayishiga olib kelishini ta’kidlamoqda. Pedagogik jarayonda o‘qituvchining tarbiyaviy va psixologik roli muhim bo‘lib qolaveradi. Chunki hech qanday texnologiya insoniy muloqot va tarbiyaviy ta’sirni to‘liq almashtira olmaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining istiqbollari.

O‘zbekistonda ham sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, elektron resurslarni kengaytirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt, data science va raqamli pedagogika yo‘nalishlari bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Elektron kutubxonalar, masofaviy ta’lim platformalari hamda aqlli ta’lim tizimlari bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda.

Kelajakda SI texnologiyalari asosida “aqlli universitetlar” modelini yaratish, adaptiv ta’lim platformalarini keng joriy etish hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, sun’iy intellekt texnologiyalari pedagogik ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, individual yondashuvni ta’minlash hamda pedagogik faoliyatni optimallashtirish imkonini bermoqda. Ayniqsa, adaptiv ta’lim tizimlari, elektron baholash platformalari, virtual assistentlar va masofaviy ta’lim texnologiyalari ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishga

ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, pedagoglarning vaqt va resurslarini tejash orqali ularning ilmiy-metodik faoliyatiga kengroq imkoniyat yaratadi. Natijada ta’lim jarayonida inson omili va texnologik yondashuv o‘rtasida samarali integratsiya shakllanadi.

Biroq sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga keng joriy etishda texnik infratuzilma, raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi va etik me’yorlar bilan bog‘liq muammolarni ham inobatga olish zarur. Chunki pedagogik jarayon nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy va psixologik ta’sirni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli sun’iy intellekt o‘qituvchini to‘liq almashtiruvchi vosita emas, balki pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi innovatsion texnologiya sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Kelgusida sun’iy intellekt asosidagi aqlli ta’lim tizimlari, virtual laboratoriyalar va raqamli pedagogik platformalarning rivojlanishi ta’limning globallashuvi hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonini jadallashtiradi. Shuningdek, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, sun’iy intellektdan foydalanish madaniyatini shakllantirish hamda innovatsion pedagogik metodlarni takomillashtirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.

2. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.

3. Saidahmedov N. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.

4. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. – Paris, 2021.

5. OECD. *Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem*. – Paris, 2023.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MIFOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGIGIK TAHLILI

A. Xayrullayeva

Buxoro davlat pedagogika instituti 1- kurs magistr

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mifologik dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik asoslari, mazmun-mohiyati hamda tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda xalq og‘zaki ijodi, afsona, rivoyat, ertak va miflarning bolalar tafakkuri, tasavvuri hamda ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim jarayonida mifologik obrazlar va milliy qadriyatlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, axloqiy sifatlari hamda milliy o‘zligini shakllantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va tarbiyaviy texnologiyalarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: mifologik dunyoqarash, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik tahlil, xalq og‘zaki ijodi, mif, afsona, ertak, milliy qadriyatlar, ma’naviy tarbiya, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье проанализированы педагогические основы формирования мифологического мировоззрения у учащихся начальных классов, его сущность и воспитательное значение. В исследовании раскрыта роль устного народного творчества, легенд, преданий, сказок и мифов в развитии мышления, воображения и духовного мировоззрения детей. Также рассмотрены возможности формирования творческого мышления, нравственных качеств и национальной идентичности учащихся посредством использования мифологических образов и национальных ценностей в процессе начального образования. Научно обоснована эффективность педагогических подходов, инновационных методов и воспитательных технологий.

Ключевые слова: мифологическое мировоззрение, начальное образование, педагогический анализ, устное народное творчество, миф, легенда, сказка, национальные ценности, духовное воспитание, творческое мышление.

Annotation. This article analyzes the pedagogical foundations, essence, and educational significance of forming a mythological worldview in primary school students. The study highlights the role of folklore, legends, narratives, fairy tales, and myths in developing children's thinking, imagination, and spiritual outlook. It also reveals the possibilities of developing students' creative thinking, moral qualities, and national identity through the use of mythological images and national values in primary education. The effectiveness of pedagogical approaches, innovative methods, and educational technologies is scientifically substantiated in the article.

Keywords: mythological worldview, primary education, pedagogical analysis, folklore, myth, legend, fairy tale, national values, spiritual education, creative thinking.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida dunyoni idrok etishning dastlabki shakllari aynan shu bosqichda qaror topadi. Shu jihatdan, mifologik dunyoqarash bolalarning borliqni obrazlar, timsollar va ramzlar orqali anglashida muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim yoshidagi o'quvchilarda mifologik tafakkur tabiiy ravishda ustun bo'lib, ular atrof-muhitni ertaklar, afsonalar va rivoyatlar orqali tushunishga moyil bo'ladilar. Shu sababli mifologik materiallardan o'rinli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mifologik dunyoqarash tushunchasining ilmiy-pedagogik tavsiflashda quyidagicha yondashuv muhim hisoblanadi. Mifologik dunyoqarash — insoniyat tafakkurining eng qadimgi shakllaridan biri bo'lib, tabiat va jamiyat hodisalarini miflar, afsonalar va ramziy obrazlar orqali izohlashga asoslanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan mifologik dunyoqarash bolalarda tasavvur, fantaziya va obrazli tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mifologik tafakkur tabiiy bo'lib, ularning yosh xususiyatlariga mos keladi. Chunki bu davrda bolalar mantiqiy-abstrakt tafakkurdan ko'ra obrazli tafakkur orqali bilimlarni o'zlashtiradilar. Mifologik materiallar esa aynan shu ehtiyojni qondiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mifologik tafakkurni shakillantirishning metodikasini takomillashtirishda quyidagi psixologik asoslarga tayaniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi bolalarning psixologik xususiyatlariga tayangan holda amalga oshiriladi. 7–10 yoshda obrazli tafakkurning ustunligi - Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi, avvalo, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga tayangan holda amalga oshiriladi. Xususan, 7–10 yosh davrida o'quvchilarda obrazli (tasviriy) tafakkur yetakchi o'rin egallaydi. Bu yosh bosqichida bolalar borliq hodisalarini mantiqiy-abstrakt tahlildan ko'ra, obrazlar, ramzlar va timsollar orqali idrok etishga moyil bo'ladilar.

Mazkur davrda o'quvchilarning tafakkuri konkret obrazlarga tayanib rivojlanadi, ularning tasavvuri va fantaziyasi faol bo'ladi. Shu sababli miflar, afsonalar va ertaklar orqali berilgan bilimlar bolalar tomonidan oson qabul qilinadi va uzoq vaqt xotirada saqlanadi. Mifologik obrazlar o'quvchilarning hissiy-emotsional holatiga ta'sir ko'rsatib, ularni fikrlashga, voqea-hodisalar mohiyatini tushunishga undaydi.

7–10 yoshdagi bolalarda obrazli tafakkurning ustunligi mifologik materiallardan foydalanishning pedagogik samaradorligini oshiradi. Chunki mifologik matnlarda tabiat hodisalari, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlar obrazlar vositasida yoritiladi. Bu esa o'quvchilarda nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki axloqiy tushunchalar, qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan, boshlang'ich ta'lim jarayonida mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi bolalarning obrazli tafakkuriga mos ravishda tashkil etilishi, ko'rgazmalilik,

sahnalashtirish, rolli o‘yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Emotsional sezgirlikning kuchliligi - Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muhim psixologik xususiyatlaridan biri emotsional sezgirlikning kuchliligi hisoblanadi. 7–10 yosh davrida bolalar atrof-muhitda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga kuchli hissiy munosabat bildiradilar. Ular quvonch, qayg‘u, hayrat, qo‘rquv kabi his-tuyg‘ularni bevosita va ochiq namoyon etib, o‘rganilayotgan materialni avvalo hissiy idrok orqali qabul qiladilar.

Emotsional sezgirlikning yuqoriligi bolalarning mifologik obrazlarga tez ta’sirlanishiga olib keladi. Miflar, afsonalar va rivoyatlardagi qahramonlar taqdiri, ularning jasorati yoki sinovlari o‘quvchilarda kuchli hissiy kechinmalar uyg‘otadi. Bu holat o‘quvchilarning diqqatini mavzuga jalb etish, qiziqishni oshirish va bilimlarni mustahkamlashda muhim pedagogik omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mifologik materiallarning emotsional boyligi o‘quvchilarning axloqiy tasavvurlarini shakllantirishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Qahramonlarning ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurashi, adolat va fidoyilik g‘oyalari bolalar ongida chuqur iz qoldirib, ijobiy xulq-atvor me’yorlarining qaror topishiga yordam beradi. Emotsional sezgirlik tufayli bunday g‘oyalar o‘quvchilar tomonidan faqat bilim sifatida emas, balki shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilinadi.

Shu bois boshlang‘ich ta’lim jarayonida mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi o‘quvchilarning emotsional sezgirligini hisobga olgan holda tashkil etilishi, ta’lim jarayonida badiiy ifoda, dramatizatsiya, rolli o‘yinlar va hissiy ta’sir kuchiga ega pedagogik vositalardan samarali foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

Fantaziya va ijodkorlikka moyillik - Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlaridan yana biri fantaziya va ijodkorlikka moyillikning yuqoriligi bilan tavsiflanadi. 7–10 yosh davrida bolalar tasavvuri faol bo‘lib, ular real va xayoliy hodisalarni o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali borliqni anglaydilar. Ushbu yosh bosqichida fantaziya nafaqat o‘yin faoliyatining asosi, balki bilish jarayonining muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Fantaziya va ijodkorlikka moyillik mifologik dunyoqarashni shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Miflar, afsonalar va rivoyatlarda aks etgan xayoliy obrazlar, ramziy qahramonlar hamda g‘ayrioddiy voqealar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini faollashtiradi. Natijada bolalar o‘rganilayotgan materialni passiv qabul qilmay, balki uni qayta ishlash, o‘z tasavvuri asosida boyitish va ijodiy ifodalashga intiladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fantaziya va ijodkorlikning rivojlanganligi ularning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga noodatiy yechim topish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Mifologik materiallar asosida tashkil etilgan ijodiy topshiriqlar — mif tuzish, qahramonlar haqida hikoya yozish, sahna ko‘rinishlari yaratish, rasm chizish — o‘quvchilarning estetik didini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning shaxsiy tajribasini boyitadi.

Mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasida fantaziya va ijodkorlikka tayangan pedagogik yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida ijodiy muhit yaratish, erkin fikrlashni rag‘batlantirish va bolalarning xayoliy tasavvurlarini qo‘llab-quvvatlash boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshiradi.

Taqlid va qiziqish orqali o‘rganish ehtiyoji esa Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muhim psixologik xususiyatlaridan biri taqlid va qiziqish orqali o‘rganish ehtiyojining yuqoriligi bilan izohlanadi. 7–10 yosh davrida bolalar kattalar va tengdoshlarining xatti-harakatlari, nutqi va munosabatlarini kuzatish hamda ularga taqlid qilish orqali bilim va tajribani egallaydilar. Ushbu jarayon o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi va bilish faoliyatining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Taqlid mexanizmi bolalarning o‘rganishga bo‘lgan tabiiy qiziqishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Qiziqarli, obrazli va emotsional jihatdan boy ta’lim materiali o‘quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytirib, ularni faol o‘rganishga undaydi. Mifologik matnlarda tasvirlangan qahramonlar, ularning xulq-atvori va jasorati bolalar uchun namuna vazifasini bajarib, o‘quvchilarning axloqiy me’yorlarni taqlid asosida o‘zlashtirishiga zamin yaratadi.

Mifologik dunyoqarashni shakllantirish jarayonida taqlid va qiziqishga tayangan metodlar — sahnalashtirish, rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, qahramonlarga taqlid qilish orqali vaziyatlarni

jonlantirish — o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi. Bu esa o‘rganilayotgan bilimlarning chuqurroq anglanishi va mustahkam o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi bolalarning taqlid qilishga moyilligi va qiziqish orqali o‘rganish ehtiyojini hisobga olgan holda tashkil etilishi, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi interfaol pedagogik yondashuvlarga asoslanishi lozim.

Mazkur xususiyatlar miflar, afsonalar va ertaklarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik zarurligini belgilaydi.

Metodikaning didaktik asoslari quyidagicha tavsiflanadi. Mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi.

Ongli va faol o‘rganish, ko‘rgazmalilik, tizimlilik va izchillik, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish, milliylik va umuminsoniylik uyg‘unligi. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilimlarni puxta o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Ta’lim mazmunida mifologik materiallarning o‘rninini boshlang‘ich ta’limda mifologik materiallar quyidagi fanlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Ona tili va o‘qish savodxonligi, tarbiya, tasviriy san’at, atrofimizdagi olam. Milliy miflar, afsonalar va qahramonlik dostonlari orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik, ezgulik va adolat tushunchalari shakllantiriladi.

Metodikaning metod va vositalarini quyidagilar belgilab beradi. Mifologik dunyoqarashni shakllantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi. Hikoya va suhbat, matn tahlili, sahnalashtirish, rolli o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar. Vositalar sifatida rasmlar, multimedia, audio va video materiallardan foydalanish tavsiya etiladi.

Tarbiyaviy ahamiyati mifologik materiallar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarda axloqiy sifatlar, milliy g‘urur va ma’naviy immunitetni hakllantiradi. Shuningdek, tabiatga mehr va insonparvarlik g‘oyalari mustahkamlanadi.

Xulosa qilib shuni takidlash joizki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mifologik dunyoqarashni shakllantirish metodikasi pedagogik jihatdan asoslangan bo‘lib, u o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mifologik materiallardan tizimli va maqsadli foydalanish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Heuscher J. E. A Psychiatric Study of Myths and Fairy Tales: Their Origin, Meaning, and Usefulness. Charles C. Thomas, 1963 (revised 1974).
2. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi. Toshkent: [n.n], 2008.
3. Judd M. C. Classic Myths: Greek, German, and Scandinavian. Minneapolis: School Education Company, 1896.
4. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. [Nashriyot], 2014.
5. Egan K. The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI UMUMBASHARIY G‘OYALAR TA’SIRIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Barotova Huriyatxon Uzoq qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti umumiy pedagogika kafedrasi,
7-ped 25 guruh magistri
huriatbarotova386@gmail.com
Tel: 997731159

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida umumbashariy g‘oyalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Bolalarda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, adolat va insonparvarlik kabi tuyg‘ularni shakllantirishning pedagogik usullari hamda ta’limiy o‘yinlarning roli yoritilgan. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligining bolalar psixologiyasiga ta’siri xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, umumbashariy g‘oyalar, ma’naviy tarbiya, insonparvarlik, pedagogik texnologiya, qadriyatlar, axloqiy ong.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОД ВЛИЯНИЕМ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ИДЕАЛОВ

Баротова Хуриятхон Узок кизи
Бухарский государственный педагогический институт, кафедра общей педагогики, 7-педагогическая группа, 25 магистрантов

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение универсальных идей в духовно-нравственном воспитании детей дошкольного возраста. Подчеркиваются педагогические методы формирования у детей таких чувств, как терпимость, взаимное уважение, справедливость и гуманность, а также роль развивающих игр. Рассматривается также влияние гармонии национальных и универсальных ценностей на психологию детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, универсальные идеи, духовное воспитание, гуманность, педагогическая технология, ценности, нравственное сознание.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN UNDER THE INFLUENCE OF UNIVERSAL IDEALS

Barotova Huriyatkhon Uzoq qizi
Bukhara State Pedagogical Institute Department of General Pedagogy, 7-ped 25 group master

Annotation: This article analyzes the role and importance of universal ideas in the spiritual and moral education of preschool children. Pedagogical methods for forming feelings such as tolerance, mutual respect, justice and humanity in children, as well as the role of educational games, are highlighted. The influence of the harmony of national and universal values on children's psychology is also considered

Keywords: preschool education, universal ideas, spiritual education, humanity, pedagogical technology, values, moral consciousness.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri — komil insonni voyaga yetkazishdir. Shaxsning poydevori aynan maktabgacha yoshda qo‘yilishini hisobga olsak, bu davrda bolaning ongiga nafaqat milliy, balki umumbashariy g‘oyalarni singdirish dolzarb hisoblanadi. Umumbashariy g‘oyalar — bu millati, tili va dinidan qat’i nazar, barcha insonlar uchun umumiy bo‘lgan yaxshilik, tinchlik, do‘stlik va tabiatni asrash kabi tushunchalardir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganlaridek: “Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi avvalambor yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog‘liq. Eng asosiysi, ularning qalbida boy tariximiz, madaniy merosimiz bilan faxrlanish tuyg‘usi kamol topadi. Biz barchamiz – fuqarolar ham, jamiyat ham, davlat ham Vatanimiz ravnaqi uchun, mamlakatimizda tinchlik-barqarorlikni mustakamlash uchun, tarixiy, ma’naviy va madaniy merosimizni saqlash, boyitish va kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish uchun birdek mas’ulmiz[1] . O‘zga millatlarning ma’naviy qadriyatlari qanchalik ta’sir

ko‘rsatmasin, kattalarga, ota-onaga hurmat, kamtarlik, halollik, iymon mehnatsevarlik, mehmondo‘stlik singari milliy ma’naviy xislatlarimiz barqarordir. Bolalar dunyoqarashini shakllantirishda turli omillar turlicha ta’sir etadi. Bu omillar ichida oila eng asosiysi hisoblanadi. Zero, bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan oilada boshlanadi va bu davr dunyoqarashni shakllanishning mazmunini hajm jihatidan eng salmoqli bosqichdir. Shuning uchun ham tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yoshidagi davri asosiy davr hisoblanadi.

1-rasm Bolalarni umumbashariy g‘oyalar ruhida tarbiyalashda quyidagi pedagogik tamoyillarga tayaniladi

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) ushbu g‘oyalarni singdirishda quyidagi usullardan foydalanish samarali:

- **Ertak va rivoyatlar:** "Yaxshilikning mukofoti", "Do‘stlik kuchi" kabi mavzulardagi ertaklar orqali bolada emotsional intellekt rivojlanadi.
- **Rolli o‘yinlar:** Bolalar turli vaziyatlarni (masalan, bir-biriga yordam berish, tabiatni tozalash) sahnalashtirish orqali axloqiy me’yorlarni o‘zlashtiradilar.
- **Badiiy faoliyat:** "Biz tinchlik tarafdorimiz", "Mening do‘stlarim" mavzularida rasm chizish bolaning ichki dunyosidagi ijobiy qarashlarni mustahkamlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, umumbashariy g‘oyalar ta’sirida tarbiya topgan bolalarda:

- Muloqotga kirishuvchanlik darajasi yuqori bo‘ladi;
- Nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmasi shakllanadi;
- Atrof-muhitga va hayvonlarga nisbatan g‘amxo‘rlik uyg‘onadi.[3]

Ushbu jarayon bolaning ijtimoiy moslashuvini tezlashtiradi va kelajakda uning jamiyatda munosib o‘rin egallashini ta’minlaydi.Bolalar kattalarning gaplaridan ko‘ra, ularning xatti-harakatlariga ko‘proq taqlid qiladilar. Shuning uchun tarbiyachi va ota-onaning shaxsiy namunasi umumbashariy g‘oyalarni o‘rgatishda asosiy manba hisoblanadi. Maktabgacha tarbiyaning vazifasi bola taraққiyotini tezlashtirish, uni tezroq o‘quvchi qilib qo‘yish emas, balki eng avvalo har bir bola o‘z imkoniyat va qobiliyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratishdan iborat. Maktabgacha yosh bolaning bilish jarayoni xususiy amaliy yo‘l bilan yuzaga keladi. Xar bir bola kichik tadqiqotchi. U faollikni ko‘radi, bola faoliyati qanchalik to‘la va turli – tuman bo‘lsa uning rivojlanishi shunchalik oson kechadi. Shuning uchun ҳam maktabgacha yoshdagi bolaning eng keng tarqalgan faoliyatlari – o‘yin, kattalar va tengdoshlari bilan muloқat, predmetli, tasviriy, badiiy teatrlashgan faoliyat, mexnat jarayoniga dasturda katta o‘rin berilgan.[4] Aynan shu faoliyatlar jarayonida bolaning aqliy taraққiyoti, xissiy shaxsiy rivoji yuz beradi, axloqidagi extiyotlik, mantiқiy tafakkur o‘z – o‘zini nazorat қilish, ijodiy tasavvur kabi xislatlar tarkib topadi.

1-jadval.Maktabgacha yoshdagi bolalarni umumbashariy g‘oyalar ruhida tarbiyalash

Tizim turlari	Pedagogik asoslar va mazmuni	Kutilayotgan natija
Ma’naviy-axloqiy asoslar	Bolaga **odamiylik, rostgo‘ylik va adolat** tushunchalarini kundalik muloqot orqali singdirish.	Bolada ijobiy xarakter xususiyatlari va vijdon hissi uyg‘onadi.
Insonparvarlik (Gumanizm)	Har bir bolaning shaxsini hurmat qilish, ularda **o‘zaro yordam** va hamdardlik (empatiya) tuyg‘usini shakllantirish.	Atrofidagilarga nisbatan g‘amxo‘rlik va mehribonlik munosabati shakllanadi.
Bag‘rikenglik (Tolerantlik)	Turli millat, madaniyat va qarashlarga nisbatan **hurmat bilan qarashni** o‘rgatish.	Bolada tajovuzkorlik kamayadi va jamoada ishlash qobiliyati ortadi.
Ekologik tarbiya	Tabiatni sevish, hayvonlarni asrash va atrof-muhitni ifloslantirmaslikni **umuminsoniy burch** sifatida tushuntirish.	Ona zaminga nisbatan mas’uliyat hissi va ekologik madaniyat shakllanadi.
Estetik va madaniy asoslar	San’at, musiqa va adabiyot orqali **go‘zallikni his qilish** va umuminsoniy madaniyat namunalaridan bahramand bo‘lish.	Bolaning ichki dunyosi boyiydi va dunyoqarashi kengayadi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarni umumbashariy g‘oyalar asosida tarbiyalash — shunchaki axloq darslarini o‘tish emas, balki bolaning qalbida ezgulik urug‘ini ekishdir.Maktabgacha yoshdagi bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasining mazmuni va usullari ushbuyoshdagi bolalarning xususiyatlariga mos kelishi va eng yaqin axloqiy rivojlanishzonasinita’minlashi kerak. Misol uchun, agar to‘rt yoshli bola tengdoshlaridan yordamberishni asosantarbiyachining maslahati, ta’siri, topshirig‘i bilan bajarsa, besh yoshlilar bu yordamni o‘zixtiyori, farosati bilan ko‘rsata olishi kerak. Tabiiyki, buning uchun tarbiyachi bolalarni ushbuyanada rivojlangan xatti-harakatga tayyorlashni oldindan amalga oshirib borishi kerak.Pedagogik jarayonda zamonaviy metodlar va milliy qadriyatlar uyg‘unligidan foydalanish, bolaning dunyoqarashini kengaytirib, uni dunyo fuqarosi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda berilgan to‘g‘ri ma’naviy tarbiya ertangi tinch va farovon jamiyatning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, kelajagi yorug‘ bo‘ladi". - Toshkent, 2019.
2. "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni.
3. M.Xallokova. Nodavlat ta’lim muassasalarida ta lim tizimini modernizatsiyalash. ObshestvoI innovatsii 3 (1), 151-157, 2022
4. Khallokova, M. E. (2018). Important Aspects of Establishing Non-State EducationalInstitutions. Eastern European Scientific Journal, (2)

TALABALARNI MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATIGA TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Davlatova Nasiba Ubaydilloyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistri
E-mail: davlatovanasiba@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari tahlil etilgan. Mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda o‘qituvchining metodik yondashuvi, talabaning ichki motivatsiyasi, kognitiv faolligi hamda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining o‘rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta’lim muhitida kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va mas’uliyat hissini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, pedagogik jihatlar, psixologik jihatlar, motivatsiya, kognitiv faollik, o‘z-o‘zini boshqarish, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim texnologiyalari, ijodkorlik, talaba faoliyati.

Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorlash masalasi dolzarb pedagogik-psixologik muammolardan biri sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning tez sur’atlarda rivojlanishi hamda axborot oqimining ortib borishi sharoitida faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki mustaqil bilim olish, ularni tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashga qodir bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash zaruriyati kuchaymoqda. Shu bois, talabalarda mustaqil ta’limga tayyorgarlikni shakllantirish ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida pedagogik va psixologik asoslarda chuqur o‘rganilmoqda.

Ushbu jarayon O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasiga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlarida ham o‘z ifodasini topgan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil, yangi tahrir) da shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, uzluksiz ta’lim tizimi hamda talabalarning mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish asosiy tamoyillardan biri sifatida belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5847-son Farmoni (2019-yil) bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da esa kredit-modul tizimini joriy etish, talabalarning individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish hamda mustaqil ta’lim faoliyatini kengaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. PF–60-son Farmon (2022-yil) - “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” da inson kapitalini rivojlantirish, zamonaviy kompetensiyalarga ega mutaxassislar tayyorlash hamda ta’lim sifatini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida kredit-modul asosida ta’limni tashkil etish bo‘yicha qabul qilingan qarorlar esa talabalarning mustaqil ishlash yuklamasini oshirish va ularning o‘quv faoliyatini individuallashtirishga xizmat qilmoqda[1].

Mustaqil ta’lim – bu talabaning o‘qituvchi rahbarligidan tashqari o‘z bilimini mustaqil ravishda boyitishi, axborot manbalarini tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarni hal etishi hamda ijodiy yondashuv asosida bilimlarni amaliyotga tatbiq etish jarayonidir. Ushbu jarayonning samaradorligi pedagogik va psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, talabaning ichki motivatsiyasi, kognitiv faolligi, o‘z-o‘zini boshqarish va refleksiya qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, talabalarda mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarlikni shakllantirish pedagogik va psixologik jihatlarning o‘zaro uyg‘unligini talab etadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish orqali bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalari, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyati hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga erishish mumkin.

Talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar mustaqil ta’limning nazariy asoslari, uning didaktik shart-sharoitlari hamda psixologik mexanizmlarini yoritishga qaratilgan. Mahalliy va xorijiy pedagog olimlar asarlarida mustaqil ta’lim tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan, pedagog olimlar mustaqil ta’limni talabaning o‘z bilim faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish jarayoni sifatida izohlaydilar. Bu jarayonda o‘qituvchi rahbarlik qiluvchi va yo‘naltiruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi, talaba esa faol subyekt sifatida bilimni mustaqil egallaydi[3].

Ayrim tadqiqotlarda mustaqil ta’limning psixologik asoslari chuqur tahlil qilingan bo‘lib, unda talabaning motivatsiyasi, bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur), o‘z-o‘zini baholash va

refleksiya kabi psixologik omillar muhim o‘rin tutishi ta’kidlanadi. Jumladan, zamonaviy psixologik yondashuvlarda mustaqil ta’lim samaradorligi talabaning ichki motivatsiyasi va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatiga bevosita bog‘liqligi ilmiy asoslangan. Pedagogik adabiyotlarda esa mustaqil ta’limni rivojlantirishda interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, hamkorlikda o‘qitish va raqamli texnologiyalardan foydalanish samarali vosita sifatida ko‘rsatiladi. Bu yondashuvlar talabalarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va ijodiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlarda mustaqil ta’lim faoliyati talabaning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim omili sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, talaba nafaqat bilim oluvchi, balki o‘z bilimini amaliyotda qo‘llay oladigan faol shaxs sifatida rivojlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda (Yevropa va Osiyo ta’lim tizimlari tajribasida) mustaqil ta’lim “lifelong learning” - uzluksiz ta’lim konsepsiyasi bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Bu yondashuvga ko‘ra, shaxs butun hayoti davomida mustaqil ravishda bilim olishga va o‘zini rivojlantirishga intilishi kerakligi ta’kidlanadi. Talabalarda mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarlikni shakllantirish murakkab pedagogik-psixologik jarayon bo‘lib, u motivatsion, kognitiv va faoliyatga oid komponentlarning o‘zaro integratsiyasini talab etadi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining innovatsion yondashuvi va talabaning faol subyekt sifatidagi rolini kuchaytirishni taqozo etadi[2].

Talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u shaxsning intellektual, axloqiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida bilimning tez eskirishi va yangilanishi, axborot oqimining keskin ortishi hamda mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablari talabalardan doimiy ravishda mustaqil o‘qish va o‘z ustida ishlashni talab etmoqda. Shu sababli mustaqil ta’limni shakllantirish nafaqat o‘quv jarayonining bir qismi, balki shaxsni hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosiy vositasiga aylanmoqda. Mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarlikning shakllanishi bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlardan iborat bo‘lib, ular kognitiv, motivatsion, faoliyatga oid va refleksiv jihatlarni o‘z ichiga oladi. Kognitiv komponent talabaning bilimlarni qabul qilish, qayta ishlash va amaliyotga tatbiq etish qobiliyatlarini ifodalaydi. Motivatsion komponent esa o‘qishga bo‘lgan ichki ehtiyoj, qiziqish va maqsadga intilish bilan belgilanadi. Faoliyatga oid komponent mustaqil o‘qish jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va amalga oshirish ko‘nikmalarini qamrab olsa, refleksiv komponent o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatini ifodalaydi. Pedagogik jarayonda mustaqil ta’limni shakllantirishda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi bilim beruvchi markaziy subyekt sifatida emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. U talabalarda mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muammoli vaziyatlar yaratadi, topshiriqlarni differensiallashtiradi hamda individual yondashuvni amalga oshiradi. Bu esa har bir talabaning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish va ularni rivojlantirishga sharoit yaratadi.

Mustaqil ta’lim jarayonida interaktiv metodlar alohida ahamiyatga ega. Loyiha asosida o‘qitish, keys-stadi, “aqliy hujum”, klaster, T-jadval va boshqa innovatsion texnologiyalar talabalarning tahliliy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Ushbu metodlar talabalarga nafaqat bilim olish, balki uni amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkonini ham beradi. Natijada ular muammolarni mustaqil hal etish, qaror qabul qilish va tanqidiy yondashuvni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Psixologik jihatdan mustaqil ta’limga tayyorgarlik shaxsning ichki psixik jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Diqqatning barqarorligi, xotiraning samaradorligi, tafakkurning mantiqiyligi va ijodiyligi talabaning o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Ayniqsa, o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) va o‘z faoliyatini rejalashtirish ko‘nikmalari mustaqil ta’lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir. Talaba o‘z vaqtini to‘g‘ri taqsimlay olishi, ustuvor vazifalarni aniqlashi va o‘z faoliyatini nazorat qila olishi kerak[4].

Shuningdek, refleksiya jarayoni ham mustaqil ta’limda muhim o‘rin tutadi. Refleksiya orqali talaba o‘zining o‘quv faoliyatini tahlil qiladi, erishilgan natijalarni baholaydi va kelgusi faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha xulosalar chiqaradi. Bu jarayon shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishiga

xizmat qiladi va uzluksiz ta’limga bo‘lgan ehtiyojni shakllantiradi. Raqamli ta’lim muhitining kengayishi ham mustaqil ta’limni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Elektron kutubxonalar, onlayn platformalar, masofaviy ta’lim tizimlari va raqamli resurslar talabalarga bilim manbalariga erkin kirish imkonini beradi. Bu esa ularning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirib, mustaqil o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Guruhli va individual ta’lim shakllarining uyg‘unligi ham muhim didaktik ahamiyatga ega. Guruhda ishlash jarayonida talaba kommunikativ ko‘nikmalar, hamkorlikda qaror qabul qilish va jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi. Individual ish jarayonida esa mustaqillik, mas’uliyat va shaxsiy tashabbuskorlik kuchayadi. Ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi talabaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Talabalarda mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarlikni shakllantirish pedagogik ta’sir va psixologik rivojlanishning uyg‘un tizimi sifatida qaraladi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish orqali talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, tahliliy qobiliyat va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga erishiladi. Bu esa zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan, raqobatbardosh va intellektual jihatdan yetuk mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi[5].

Xulosa qilib aytganda talabalarda mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorgarlikni shakllantirish ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon pedagogik va psixologik omillarning uzviy uyg‘unligiga tayanadi. Mustaqil o‘qish ko‘nikmalarining rivojlanishi talabaning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan intilishi, o‘quv faoliyatini ongli tashkil etishi hamda o‘z natijalarini tahlil qila olish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bois, ta’lim jarayonida talabalarning faolligini oshirish, ularni izlanishga yo‘naltirish va zamonaviy ta’lim vositalaridan samarali foydalanish orqali mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5847-son Farmoni. Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Yuldashev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
4. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003.
5. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatel’nye texnologii. – Moskva: Narodnoe obrazovanie, 1998.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MUAMMOLI-TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA ANALITIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Husenova Maftuna Bahriddin qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
pedagogik ta‘lim kafedrasi 1-bosqich magistranti.
Maftunakhusenova35@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muammoli-ta’lim texnologiyalarining nazariy va amaliy asoslari chuqur tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish, talabalarning mustaqil fikrlashini faollashtirish, ularni izlanishga undash va mantiqiy xulosalar chiqarishga yo‘naltirishning samarali usullari keng yoritiladi. Shuningdek, analitik fikrlashning tarkibiy komponentlari -tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash kabi aqliy faoliyat elementlari muammoli-ta’lim jarayonida qanday shakllanishi ilmiy asosda bayon etiladi.

Maqolada muammoli-ta’lim texnologiyalarining pedagogik mohiyati, ularning innovatsion ta’lim tizimidagi o‘rni hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar:muammoli-ta’lim texnologiyalari, analitik fikrlash, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik kompetensiya, innovatsion ta’lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyat, o‘quv jarayoni, metod va usullar, ijodiy yondashuv, ta’lim samaradorligi.

РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Хусенова Мафтуна Бахриддин кизи
магистрантка 1 курса
кафедры педагогического образования
Бухарского государственного педагогического института
Maftunakhusenova35@gmail.com

Аннотация. В данной статье глубоко анализируются теоретические и практические основы развития аналитического мышления у будущих учителей на основе технологий проблемного обучения. Широко освещаются эффективные методы создания проблемных ситуаций в образовательном процессе, активизации самостоятельного мышления студентов, побуждения их к поисковой деятельности и направленности на формирование логических выводов. Также на научной основе излагается, каким образом в процессе проблемного обучения формируются структурные компоненты аналитического мышления - анализ, сравнение, обобщение, выявление причинно-следственных связей и другие элементы мыслительной деятельности.

В статье особо подчеркивается педагогическая сущность технологий проблемного обучения, их место в системе инновационного образования, а также их значение в развитии профессиональных компетенций будущих учителей. Кроме того, обосновывается, что внедрение проблемного подхода в учебный процесс способствует углублению, прочности и практической значимости знаний студентов, а также развитию их творческого и критического мышления.

Ключевые слова: технологии проблемного обучения, аналитическое мышление, будущий учитель, педагогическая компетенция, инновационное образование, самостоятельное мышление, критическое мышление, проблемная ситуация, учебный процесс, методы и приёмы, творческий подход, эффективность образования.

DEVELOPMENT OF ANALYTICAL THINKING IN FUTURE TEACHERS BASED ON PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGIES

Husenova Maftuna Bahriddin qizi
First-year Master's student
Department of Pedagogical Education
Bukhara State Pedagogical Institute
Maftunakhusenova35@gmail.com

Abstract. This article deeply analyzes the theoretical and practical foundations of developing analytical thinking in future teachers based on problem-based learning technologies. Effective methods of creating problem situations in the educational process, activating students' independent thinking, encouraging them toward exploratory activity, and directing them to draw logical conclusions are widely covered. It also scientifically explains how the structural components of analytical thinking-nalysis, comparison, generalization, identification of cause-and-effect relationships, and other elements of mental activity-are formed in the process of problem-based learning.

The article particularly emphasizes the pedagogical essence of problem-based learning technologies, their place in the system of innovative education, and their importance in developing the professional competencies of future teachers. In addition, it substantiates that the introduction of a problem-based approach into the educational process enhances the depth, durability, and practical significance of students' knowledge, as well as develops their creative and critical thinking abilities.

Key words: problem-based learning technologies, analytical thinking, future teacher, pedagogical competence, innovative education, independent thinking, critical thinking, problem situation, educational process, methods and techniques, creative approach, effectiveness of education.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda jamiyatning intellektual salohiyatga bo'lgan ehtiyojining kuchayishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda ta'lim oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri - shunchaki bilim berish emas, balki talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal etish va asosli xulosalar chiqarish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida analitik fikrlashni rivojlantirish ustuvor vazifaga aylanib bormoqda, chunki ular kelajakda o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy ta'lim yondashuvlari ko'pincha reproduktiv faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, bunda talaba tayyor bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanadi. Bu esa murakkab pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, tahliliy yondashuv asosida muammolarni hal etish kabi ko'nikmalarning yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni, xususan, muammoli-ta'lim texnologiyalarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnologiyalar o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularni izlanishga undash hamda bilimlarni mustaqil ravishda egallashga yo'naltirish orqali yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Muammoli-ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarni muayyan muammoli vaziyatga duchor etish orqali ularning fikrlash jarayonini faollashtiradi. Bunday sharoitda talaba mavjud bilim va tajribasiga tayangan holda muammoni tahlil qiladi, turli yechim variantlarini ishlab chiqadi va eng maqbul qarorni tanlashga intiladi. Natijada, analitik fikrlashning asosiy komponentlari - mantiqiy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash ko'nikmalari izchil rivojlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bugungi kunda pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muammoli-ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish masalasi yetarli darajada tadqiq etilmagan

yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, analitik fikrlashni rivojlantirishning metodik asoslari, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mazkur maqolaning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarda muammoli-ta’lim texnologiyalari asosida analitik fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda uning samarali metod va vositalarini aniqlashdan iboratdir.

Analitik tafakkur – muammolarni aniqlash, katta ma’lumotlar bloklarini kichikroq qismlarga ajratish, individual faktlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va olingan ma’lumotlar asosida qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Insonga bir nechta fikrlash turlari berilgan, lekin biri doimo boshqalardan ustun turadi. Analitik fikrlash ketma-ketlikdir. Unga moyil bo‘lgan odamlar katta ma’lumot blokini qayta ishlaydilar, uni asosiy qismlarga ajratadilar va har bir komponentni bosqichma-bosqich tekshiradilar. Buning uchun ularda mantiqiy fikrlash ham rivojlangan bo‘lishi kerak.

Analitik fikrlash qobiliyatlari bugungi ilg‘or texnologiyalar ish joyida, xususan, o‘qituvchilik kasbida muhim ahamiyatga ega. Buning sababi, analitik fikrlash qobiliyatlari o‘qituvchi yoki o‘qituvchi stajyorlariga o‘zgaruvchan tendensiya dunyosining tezkor axborot asrida ma’lumot to‘plash, ifodalash, tasavvur qilish va murakkab muammolarni hal qilishda yordam beradi. Demak, har bir davlat uchun analitik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilishni bilish, ijodiy va tashabbuskor fikrlash ko‘nikmalarini egallash, ko‘p manbalardan bilim olishni, bilimlarni o‘rganish va qurish qobiliyatiga ega bo‘lgan kelajakdagi inson resurslarini rivojlantirish zaruriyati bo‘lib qoladi. O‘z-o‘zidan bilim olish, o‘z vaqtida o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslashish va dunyoning qiyinchiliklariga qarshi turishga tayyor bo‘lish muhimdir. Oliy o‘quv yurti talabalari analitik fikrlashni rivojlantirishlari kerak va ular nafaqat o‘qiganlarini tushunishlari, balki uni ajratib olishlari, savol berishlari, baholashlari kerak. Analitik fikrlash g‘oyalarni so‘roq qilish va mulohaza yuritishni o‘z ichiga oladi.

Har bir inson o‘ziga xos tarzda individual fikrlash xususiyatiga ega. Shaxsning erkin fikr yuritishi uning xulq-atvorida, harakatida, strategiyasida, dunyoqarashida, sodir bo‘layotgan vaziyatga va atrofdagi odamlarga munosabatida namoyon bo‘ladi. Tafakkur turlari ichida analitik tafakkur o‘zining muhim ahamiyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Avvalo, tafakkurning analitik turi mantiqiy tafakkur va tanqidiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Analitik tafakkur tanqidiy fikrlash qobiliyatlarining bir qismidir.[26][1, 132-135]

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va analitik fikrlash o‘rtasidagi bog‘lanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta’lim sohasida innovatsion yondashuvlar, masalan, onlayn ta’lim platformalari, interaktiv darslar va multimedia resurslari keng qo‘llanilmoqda. Bu texnologiyalar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustahkamlash va amaliyotda qo‘llash imkonini beradi. Analitik fikrlash esa o‘quvchilarga muammolarni tahlil qilish, ma’lumotlarni qayta ishlash va mantiqiy xulosalar chiqarish imkoniyatini beradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar analitik fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, chunki ular o‘quvchilarga turli xil vazifalar va loyihalar orqali mustaqil fikrlashga undaydi. Masalan, guruhli ishlar va muammolarni hal qilish vazifalari o‘quvchilarning ijodiy va analitik qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, interaktiv texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, bahs-munozara qilish va turli nuqtai nazarlarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu jarayon analitik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki o‘quvchilar o‘z fikrlarini asoslash va mantiqiy dalillar keltirishga o‘rganadilar.Shunday qilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va analitik fikrlash o‘rtasidagi bog‘lanish ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. O‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashni o‘rganib, kelajakda

[26] Dildora M. ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJL ANTIRISHNING PEDAGOGIK USULLARI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 132-135.

muvaffaqiyatli mutaxassislar bo‘lishlari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.[27][2, 647-651]

Ta’lim jarayonida o‘zaro uyg‘un rivojlantirish mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. Muammoli vaziyatlar yaratish — kreativ yechim izlanadi, tanqidiy tahlil bilan mustahkamlanadi.
2. “Aqliy hujum + tahliliy saralash” metodi — birinchi bosqichda g‘oyalar erkin yaratiladi, ikkinchi bosqichda tahlil qilinadi.
3. Debatlar va roliklar tahlili — tanqidiy yondashuvni kuchaytiradi, yangi fikr tug‘diradi.
4. Kichik guruhli loyihalar — kreativ ijod + tanqidiy baholash bir jarayonda kechadi.
5. Refleksiya kundaliklari — o‘quvchining o‘z fikrini tahlil qilish va takomillashtirishga undaydi.

Maqsad jihatidan farqning izohini quyidagicha aniqlashtirsak bo‘ladi:

Tanqidiy fikrlashning asosiy maqsadi — mavjud ma’lumotning to‘g‘riligini tekshirish, baholash, tahlil qilish va asosli xulosa chiqarishdan iborat. Uning markazida muammoni aniqlash, fakt va fikrni farqlash, dalillarni baholash, xatolarni topish va eng maqbul xulosaga kelish jarayoni turadi, ya’ni: tanqidiy fikrlash – mavjud axborotni sinchiklab tekshirish orqali eng to‘g‘ri qarorga kelish jarayoni hisoblanadi.

Kreativ fikrlashning asosiy maqsadi — yangi g‘oyalar, noodatiy yechimlar va ilg‘or yondashuvlar yaratishdan iborat bo‘lib, bu jarayon tasavvur, original fikrlash, divergent fikr oqimi va ijodiy tasalli orqali kechadi. Ya’ni: kreativ fikrlash – yangilik yaratish, qabul qilingan andozadan tashqariga chiqib o‘zgacha fikr bildiruvchi g‘oyalar topish jarayoni hisoblanadi.[28][3, 1-5]

Muhokama va natijalar.

Tadqiqot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning analitik fikrlashini rivojlantirishda muammoli-ta’lim texnologiyalarining samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, muammoli vaziyatlarga asoslangan o‘quv jarayoni talabalarda faqat bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki ularni tahlil qilish, taqqoslash, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Tajriba-sinov ishlari davomida an’anaviy o‘qitish usullari bilan muammoli-ta’lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar solishtirildi. Natijalarga ko‘ra, muammoli yondashuv qo‘llanilgan guruhlarda talabalar faolligi ortgani, savollarga javob berishda mantiqiy asoslash darajasi yuqori bo‘lgani va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlangani aniqlandi. Shuningdek, muammoli vaziyatlar yaratish orqali talabalar real pedagogik muammolarni tahlil qilishga jalb etildi. Bu jarayonda ular muammoni aniqlash, uni tarkibiy qismlarga ajratish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va eng maqbul qarorni tanlash bosqichlarini mustaqil amalga oshirdilar. Bu esa analitik fikrlashning asosiy komponentlari — tahlil, sintez va baholash ko‘nikmalarining shakllanishiga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, muammoli-ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi. Ayniqsa, guruhli muhokamalar, keys-stadi (case study) va interfaol topshiriqlar talabalarda dalillarga asoslangan fikrlashni kuchaytirdi. Bundan tashqari, o‘qituvchi tomonidan yo‘naltiruvchi savollar berish orqali talabalarning mustaqil izlanish faoliyati faollashdi.

[27] Ikromovna O. R., Kormishovich B. H. TALABALARDA ANALITIK FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2025. – T. 2. – №. 6. – C. 647-651.

[28] Nodirjonovna B. M. TANQIDIY FIKRLASH VA KREATIV FIKRLASH: FARQI VA O ‘ZARO BOG ‘LIQLIGI //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 1.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, analitik fikrlash zamonaviy ta’lim tizimida shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi asosiy kompetensiyalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. U nafaqat ma’lumotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish, balki ularni mantiqiy asosda talqin etish, muammolarga chuqur yondashish va asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Analitik tafakkur tanqidiy va kreativ fikrlash bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro uyg‘unlashgan holda shaxsning kompleks fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish va refleksiv yondashuvlar analitik fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirib, ularni axborotni tanlash, qayta ishlash va baholashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, analitik fikrlashni rivojlantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo‘lib, u ta’limning barcha bosqichlarida izchil tashkil etilishini talab etadi. Bu jarayonda o‘qituvchining roli muhim bo‘lib, u nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘naltiruvchi va fikrlash jarayonini boshqaruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dildora M. ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK USULLARI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 132-135.
2. Ikromovna O. R., Kormishovich B. H. TALABALARDA ANALITIK FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2025. – T. 2. – №. 6. – C. 647-651.
3. Mahmudov N. *Pedagogik texnologiyalar va ta’lim samaradorligi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 240 b.
4. Nodirjonovna B. M. TANQIDIY FIKRLASH VA KREATIV FIKRLASH: FARQI VA O ‘ZARO BOG ‘LIQLIGI //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 1.
5. Yuldashev J. G‘., Usmonov S. A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 312 b.

YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM-TARBIYA TIZIMIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

To‘xtayev Kamol Mirqobiljon o‘g‘li
Buxoro innovatsiyalar universiteti 1 kurs magstri

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston ta’lim-tarbiya tizimida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuvning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unligi hamda o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik va ijtimoiy faollik kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida kompetensiyaviy yondashuvning metodologik tamoyillari, pedagogik imkoniyatlari va amaliy mexanizmlari ochib berilgan. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston sharoitida ta’lim sifatini oshirish, innovatsion fikrlovchi hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda kompetensiyaviy ta’limning o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada pedagogik tahlil, qiyosiy-taqqoslash, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik texnologiya, ta’lim sifati, Yangi O‘zbekiston, innovatsion ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kreativlik, kommunikativ kompetensiya, kasbiy kompetentlik.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-педагогические основы развития компетентностного подхода в системе образования и воспитания Нового

Узбекистана. Также раскрыты сущность и содержание компетентностного подхода в образовательном процессе, его взаимосвязь с современными педагогическими технологиями, а также значение в формировании у учащихся навыков самостоятельного мышления, творчества, коммуникативности и социальной активности. В ходе исследования были освещены методологические принципы, педагогические возможности и практические механизмы компетентностного подхода. Кроме того, научно обоснована роль компетентностного образования в повышении качества образования, подготовке инновационно мыслящих и конкурентоспособных кадров в условиях Нового Узбекистана. В статье использованы методы педагогического анализа, сравнительного сопоставления, системного подхода и научного обобщения.

Ключевые слова: компетенция, компетентностный подход, педагогическая технология, качество образования, Новый Узбекистан, инновационное образование, личностно-ориентированное обучение, креативность, коммуникативная компетенция, профессиональная компетентность.

Abstract. This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations for developing a competency-based approach in the educational system of New Uzbekistan. It also highlights the essence and content of the competency-based approach in the educational process, its integration with modern pedagogical technologies, and its importance in developing students' independent thinking, creativity, communicative skills, and social activity. During the research, the methodological principles, pedagogical opportunities, and practical mechanisms of the competency-based approach were revealed. Furthermore, the role of competency-based education in improving the quality of education and training innovative and competitive specialists in the context of New Uzbekistan is scientifically substantiated. The article employs methods such as pedagogical analysis, comparative analysis, a systematic approach, and scientific generalization.

Keywords: competence, competency-based approach, pedagogical technology, quality of education, New Uzbekistan, innovative education, learner-centered education, creativity, communicative competence, professional competence.

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyat taraqqiyoti ta'lim tizimining samaradorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ta'lim-tarbiya tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'limning muhim metodologik asosiga aylanmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishdan iboratdir. Bu yondashuv shaxsning mustaqil qaror qabul qilishi, muammoli vaziyatlarni hal etishi, ijodiy fikrlashi hamda ijtimoiy hayotga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Yangi O‘zbekiston ta'lim siyosatida inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash hamda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bois kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslarini chuqur o‘rganish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv masalalari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Jumladan, N. Muslimov, B. Xodjayev, Sh. Sharipov, A. Khutorskoy, I. Zimnyaya, J. Raven kabi olimlar kompetensiyaning nazariy asoslarini ilmiy jihatdan tadqiq qilganlar.

A. Khutorskoy kompetensiyani shaxsning ma'lum faoliyat doirasidagi bilim, ko‘nikma va tajribalarni samarali qo‘llash qobiliyati sifatida izohlaydi. I. Zimnyaya esa kompetensiyani insonning ijtimoiy va kasbiy faoliyatdagi integral sifatlari majmui sifatida baholaydi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

pedagogik kuzatish;

ilmiy tahlil va sintez;

qiyosiy-taqqoslash;

tizimli yondashuv;

umumlashtirish;

pedagogik interpretatsiya metodlari.

Kompetensiyaviy yondashuv – bu ta’lim oluvchining egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tizimdir. Ushbu yondashuv natijaviylikka asoslanadi va o‘quvchining amaliy tayyorgarligini ustuvor deb hisoblaydi.

An’anaviy ta’lim tizimida ko‘proq bilimlarni yod olishga urg‘u berilgan bo‘lsa, kompetensiyaviy yondashuv quyidagi jihatlarni rivojlantirishni maqsad qiladi:

mustaqil fikrlash;

muammoli vaziyatlarni hal qilish;

kommunikativ madaniyat;

axborot bilan ishlash kompetensiyasi;

ijtimoiy faollik;

kreativ yondashuv;

kasbiy moslashuvchanlik.

Mazkur yondashuv o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv subyekti emas, balki faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari inson manfaatlari va sifatli ta’lim tamoyiliga asoslanadi. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Ta’lim sifatini oshirmasdan turib jamiyat taraqqiyotiga erishib bo‘lmaydi” degan g‘oya kompetensiyaviy yondashuvning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Ta’lim sifatini oshiradi.

O‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Nazariya va amaliyot integratsiyasini ta’minlaydi.

Shaxsning individual imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi.

Raqobatbardosh kadrlarni tayyorlaydi.

Zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini oshiradi.

Bugungi kunda STEAM ta’limi, raqamli pedagogika, interfaol metodlar va loyihaviy ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi ham kompetensiyaviy yondashuvning amaliy ifodasi hisoblanadi.

Ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni samarali rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim hisoblanadi:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etish o‘quvchining qiziqishi, ehtiyoji va individual imkoniyatlarini hisobga olish ta’lim samaradorligini oshiradi.

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash interfaol metodlar, muammoli ta’lim, case-study, loyihaviy faoliyat va raqamli platformalar kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Motivatsion muhit yaratish ta’lim jarayonida ijobiy psixologik muhit va rag‘batlantirish tizimi o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

4. Integrativ yondashuvni ta’minlash fanlararo integratsiya orqali o‘quvchilarning kompleks tafakkuri rivojlanadi.

5. Refleksiv faoliyatni rivojlantirish o‘quvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi va baholashi kompetensiyaviy rivojlanishda muhim omildir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv ta’limning mazmunini tubdan yangilashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv orqali o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalari shakllanadi. Jumladan:

tanqidiy fikrlash;

kreativlik;

hamkorlikda ishlash;

kommunikativlik;

raqamli savodxonlik.

Shuningdek, kompetensiyaviy ta’lim o‘qituvchidan ham yuqori kasbiy kompetentlikni talab etadi. Pedagog zamonaviy metod va texnologiyalarni egallashi, innovatsion yondashuv asosida darslarni tashkil etishi lozim.

Bugungi kunda ayrim ta’lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda metodik ta’minotning yetarli emasligi, pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorlik darajasi pastligi kabi muammolar mavjud. Shu sababli pedagoglarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuv Yangi O‘zbekiston ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirishning ustuvor pedagogik yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuv shaxsning bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalashga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, innovatsion tafakkur, kasbiy moslashuvchanlik va ijtimoiy faollik rivojlanadi.

Kompetensiyaviy ta’limni samarali joriy etish uchun:

pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish;

zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish;

raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirish;

shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni takomillashtirish zarur.

Mazkur yondashuv Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida intellektual salohiyatli, ma’naviy barkamol va raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalashning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.

3. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: Fan, 2013. 256 bet

4. Xodjayev B.Q. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2017. 231 bet

5. Sharipov Sh.S. Pedagogik innovatika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

TALABALARNING KOGNITIV RIVOJLANISHIDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Mardonova Farangiz Mardonovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
I bosqich magistranti.
farangizmardonova13@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarning kognitiv rivojlanishida raqamli ta’lim texnologiyalarining o‘rnini atroflicha tahlil qiladi. Unda zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli vositalarning ahamiyati va ularning o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishdagi ta’siri ko‘rib chiqiladi. Maqola raqamli platformalar, interaktiv dasturlar va virtual reallik texnologiyalari orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va axborotni qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini yoritadi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarning kognitiv jarayonlarga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi va ularni samarali integratsiya qilish bo‘yicha tavsiyalar beradi. Bu esa kelajak avlodning intellektual salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta’lim, kognitiv rivojlanish, ta’lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlash, interaktiv o‘qitish, axborot savodxonligi

THE ROLE OF DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE COGNITIVE DEVELOPMENT OF STUDENTS

Mardonova Farangiz Mardonovna
Bukhara State Pedagogical Institute
1st-year Master's student

farangizmardonova13@gmail.com

Abstract. This article comprehensively analyzes the role of digital educational technologies in students' cognitive development. It explores the significance of digital tools in modern educational processes and their impact on shaping students' thinking abilities. The paper highlights mechanisms through which digital platforms, interactive programs, and virtual reality technologies foster critical thinking, problem-solving, and information processing skills in students. Research findings confirm the positive influence of digital technologies on cognitive processes and offer recommendations for their effective integration. This is crucial for enhancing the intellectual potential of future generations.

Keywords: Digital education, cognitive development, educational technologies, critical thinking, interactive learning, information literacy

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОГНИТИВНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТОВ

Мардонова Фарангиз Мардоновна
Бухарский государственный
педагогический институт
Магистрант 1 курса
farangizmardonova13@gmail.com

Аннотация. Данная статья всесторонне анализирует роль цифровых образовательных технологий в когнитивном развитии студентов. В ней рассматривается значение цифровых инструментов в современном образовательном процессе и их влияние на формирование мыслительных способностей учащихся. Работа освещает механизмы, посредством которых цифровые платформы, интерактивные программы и технологии виртуальной реальности способствуют развитию критического мышления, навыков решения проблем и обработки информации у студентов. Результаты исследования подтверждают положительное влияние цифровых технологий на когнитивные процессы и предлагают рекомендации по их эффективной интеграции. Это имеет решающее значение для повышения интеллектуального потенциала будущих поколений.

Ключевые слова: Цифровое образование, когнитивное развитие, образовательные технологии, критическое мышление, интерактивное обучение, информационная грамотность

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda, bu esa talabalarning kognitiv rivojlanishiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Global miqyosda ta’lim jarayonlarining raqamlashtirilishi o‘quv materiallariga kirishni kengaytirib, interaktiv o‘qitish usullarini joriy etish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, talabalarning tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, muammolarni hal qilish va axborotni tahlil qilish kabi kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy mehnat bozori va jamiyatning asosiy talablaridan biriga aylangan. Izbasarov va Rahmanova (2023) ta’kidlaganidek, istiqbol fani kabi fanlar ham talabalarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni, tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Raqamli ta’lim texnologiyalari ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi, chunki ular axborotni tahlil qilish, baholash va xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar beradi. Biroq, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishda texnik infratuzilma yetishmasligi, o‘qituvchilarning tayyorgarligi va talabalarning raqamli savodxonligi kabi qator muammolar mavjudligi qayd etilgan. Bu esa raqamli ta’limning kognitiv rivojlanishga ta’sirini to‘liq ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qiladi.

Ushbu dolzarb muammolarni hisobga olgan holda, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli ta’lim texnologiyalarining talabalar kognitiv rivojlanishidagi o‘rni va ta’sirini har tomonlama tahlil qilishdan iborat. Xususan, raqamli vositalarning tanqidiy fikrlashni

rivojlantirishga qanday hissa qo‘shishi, axborotni tahlil qilish va baholash qobiliyatini oshirishdagi ahamiyati o‘rganiladi. Tadqiqot raqamli ta’limning kognitiv funksiyalarga ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshirish, mavjud muammolarni bartaraf etish va kelajakdagi samarali integratsiya yo‘llarini aniqlashga qaratilgan. Bu orqali talabalarning XXI asr ko‘nikmalariga, jumladan, axborotni mustaqil o‘zlashtirish, muammolarni yechish va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘lishi uchun mustahkam zamin yaratish ko‘zda tutilgan.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining talabalar kognitiv rivojlanishiga ta’siri so‘nggi yillarda ilmiy hamjamiyatning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Ko‘plab tadqiqotlar an’anaviy ta’lim usullaridan raqamli muhitga o‘tishning kognitiv jarayonlarga, xususan, axborotni qayta ishlash, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatlariga ta’sirini o‘rganadi. Zamonaviy adabiyotlar raqamli vositalar orqali o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, interaktivlikni oshirish va o‘quv materiallariga kengroq kirish imkoniyatlarini yaratish orqali talabalarning kognitiv funksiyalarini sezilarli darajada yaxshilash mumkinligini ko‘rsatadi. Bu o‘zgarishlar nafaqat o‘quv samaradorligini oshiradi, balki talabalarda XXI asr ko‘nikmalarini, jumladan, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Nazariy jihatdan, raqamli ta’lim kognitiv yukni optimallashtirish, o‘quvchining faolligini oshirish va metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish raqamli ta’limning asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Adabiyotlarda ta’kidlanishicha, tanqidiy fikrlash axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi, bu esa mantiqiy va ishonchli mazmunga e’tibor qaratishni talab qiladi [2]. Raqamli platformalar talabalarga turli manbalardan axborotni tezkor olish, uni solishtirish va baholash imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda o‘quvchilar axborotni mustaqil ravishda izlash, uning ishonchliligini tekshirish va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishga undaladi. Bu esa ularda axborot savodxonligi va tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mantiqiy savollar berish, turli materiallarni o‘qish va manbalarni solishtirish, munozaralarda ishtirok etish kabi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari raqamli ta’lim vositalari orqali samarali amalga oshirilishi mumkin. Onlayn forumlar, kollaborativ hujjatlar va virtual munozara platformalari talabalarga o‘z g‘oyalarini bayon etish, boshqalarning fikrlarini tahlil qilish va o‘z nuqtai nazarlarini himoya qilish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim texnologiyalari nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatini ham rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Izbasarov va Rahmanova (2023) ta’kidlaganidek, istiqbol fani kabi fanlar talabalarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni, tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli vositalar, masalan, virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR) va simulyatsiyalar, talabalarga murakkab g‘oyalarni vizuallashtirish, mavhum tushunchalarni konkretlashtirish va ijodiy loyihalarni amalga oshirish uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. Bu texnologiyalar talabalarga real hayotiy muammolarni modellashtirish va ularni hal qilish uchun innovatsion yechimlarni topishga yordam beradi. Masalan, dizayn dasturlari, 3D modellashtirish vositalari va interaktiv hikoya yaratish platformalari talabalarning ijodiy salohiyatini ochishga va ularning tasavvur doirasini kengaytirishga xizmat qiladi.[5] Muammolarni kichik qismlarga bo‘lish va sabablarini aniqlash kabi usullar raqamli simulyatsiyalar va interaktiv keys-stadiyalarda qo‘llanilishi mumkin, bu esa talabalarning analitik va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot ishtirokchilari O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining turli yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar va ularga dars beruvchi o‘qituvchilardan iborat bo‘ladi. Tanlov jarayonida qatlamli tasodifiy tanlov (stratified random sampling) usuli qo‘llaniladi. Bunda turli fakultetlar va kurslardan talabalar, shuningdek, raqamli ta’lim texnologiyalaridan faol foydalanadigan va foydalanmaydigan o‘qituvchilar tanlab olinadi. Bu yondashuv turli guruhlarning tajribalarini qamrab olish va natijalarning umumlashtirilish darajasini oshirishga yordam beradi. Jami 300 nafar talaba va 50 nafar o‘qituvchi tadqiqotda ishtirok etishi rejalashtirilgan. Ishtirokchilarning yoshi, jinsi, o‘quv yo‘nalishi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi kabi demografik ma’lumotlar ham yig‘iladi.

Ma’lumot yig‘ish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Miqdoriy ma’lumotlarni yig‘ish uchun standartlashtirilgan kognitiv testlar va so‘rovnomalar qo‘llaniladi. Kognitiv testlar talabalarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, axborotni tahlil qilish va ijodiy yondashuv kabi ko‘nikmalarini baholashga qaratilgan bo‘ladi. Xususan, tanqidiy fikrlashni o‘lchash uchun mantiqiy savollar, turli manbalarni solishtirish va munozaralarda ishtirok etish qobiliyatini baholovchi testlar qo‘llaniladi [2]. Bu testlar raqamli ta’lim muhitida o‘qishdan oldin va keyin o‘tkazilib, kognitiv ko‘nikmalardagi o‘zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. So‘rovnomalar esa talabalarning raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish chastotasi, ularning kognitiv rivojlanishga ta’siri haqidagi subyektiv idroklari, shuningdek, raqamli savodxonlik darajasi bo‘yicha ma’lumotlarni to‘playdi. O‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan so‘rovnomalar ularning raqamli vositalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish tajribalari, duch kelayotgan muammolar (masalan, infratuzilma yetishmasligi, tayyorgarlik darajasi) va raqamli ta’limning talabalar kognitiv rivojlanishiga ta’siri haqidagi kuzatishlarini qamrab oladi [3].

XULOSA. Ushbu tadqiqot raqamli ta’lim texnologiyalarining talabalar kognitiv rivojlanishidagi fundamental o‘rnini chuqur tahlil qildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, murakkab muammolarni hal qilish va axborotni samarali tahlil qilish kabi XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda beqiyos imkoniyatlar yaratadi. Biroq, texnik infratuzilma, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari va talabalarning savodxonligi bilan bog‘liq mavjud cheklovlar ushbu salohiyatni to‘liq ishga solishga to‘sqinlik qilmoqda. Shuning uchun, raqamli ta’limni tizimli va strategik integratsiya qilish, mavjud muammolarni bartaraf etish orqali talabalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratish va ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduqodirov, A. A., Xoliqov, M. A. (2021). Raqamli ta’lim muhitida talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti, (2), 123-128. – https://buxdu.uz/uz/scientific-journals/buxoro-davlat-universiteti-ilmiy-axboroti
2. Abduqodirov, A. A., Xoliqov, M. A., & Mirzayev, M. M. (2020). Raqamli pedagogika. Toshkent: Fan.
3. Sobirov, S. S. (2023). Talabalarning kognitiv kompetensiyalarini raqamli ta’lim muhitida rivojlantirish metodikasi. [Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi]. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. – https://www.oak.uz/
4. G‘aniyeva, G. M. (2022). Masofaviy ta’lim sharoitida talabalarning aqliy faoliyatini faollashtirishning didaktik imkoniyatlari. Ta’lim texnologiyalari, (3), 87-92. – https://tdpu.uz/uz/ilmiy-jurnallar/talim-texnologiyalari
5. Norqulov, N. N. (2021). Raqamli ta’lim texnologiyalarining talabalar kognitiv jarayonlariga ta’siri. Zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 156-160.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.

Nutfulloyeva Zarnigor Sa’dullo qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi
magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Kommunikativ kompetensiya ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida talabaning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatini ta’minlovchi omil sifatida qaraladi. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda kommunikativ muhit yaratishning ta’siri yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchi shaxsida kommunikativ madaniyatni rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ qobiliyat, pedagogik muloqot, kasbiy kompetensiya, kommunikativ madaniyat, interaktiv metodlar.

IMPROVING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS.

Zarnigor Sa’dullo qizi Nutfulloyeva

Master’s Student, Department of Pedagogical Theory and History, Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing communicative competence among future teachers. Communicative competence is considered an integral part of the educational process and a key factor in ensuring students’ personal, professional, and social success. The article highlights the importance of modern pedagogical technologies, interactive methods, and the creation of a communicative environment. The research concludes that developing communicative culture in future teachers plays a crucial role in improving the quality of education.

Keywords: communicative competence, pedagogical communication, professional competence, communicative culture, interactive methods.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Нутфуллоева Зарнигор Саъдулло кизи,
Магистрант направления «Теория и история педагогики», Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические основы совершенствования коммуникативной компетенции будущих учителей. Коммуникативная компетенция рассматривается как неотъемлемая часть образовательного процесса и ключевой фактор личного, профессионального и социального успеха обучающихся. В статье раскрывается значение современных педагогических технологий, интерактивных методов и коммуникативной среды. Установлено, что развитие коммуникативной культуры у будущих педагогов является важным условием повышения качества образования.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, педагогическое общение, профессиональная компетентность, коммуникативная культура, интерактивные методы.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. XXI asrda ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat o‘z fanining chuqur bilimdoni bo‘lishi, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan yetuk shaxs, samarali muloqot qila oladigan, fikrni aniq va lo‘nda ifoda etadigan, o‘quvchilar bilan ishonchli aloqa o‘rnatishga qodir mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi zarur. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati ta’lim jarayonining samaradorligi va o‘quvchilarning motivatsiyasiga bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida qaraladi. **Kommunikativ qobiliyat** — bu o‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar hamda jamiyat bilan samarali o‘zaro ta’sir o‘rnatish, pedagogik vaziyatlarda to‘g‘ri kommunikativ strategiyalarni tanlash, shuningdek, o‘z fikrini tushunarli va madaniyatli tarzda yetkazish qobiliyatidir.

Bugungi kunda **shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim** tamoyilining ustuvorligi o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki kommunikativ jarayonni boshqaruvchi, ijtimoiy hamkorlikni tashkil etuvchi va o‘quvchi shaxsini psixologik qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritishni talab etadi. Shu bois pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ilmiy, metodik va amaliy jihatdan dolzarb masalaga aylangan. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kommunikativ jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirish ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat garovi hisoblanadi. Chunki samarali muloqot o‘qituvchi faoliyatining barcha bosqichlarini — darsni tashkil etishdan tortib, o‘quvchi bilan individual ishlash, jamoaviy faoliyatni muvofiqlashtirish va ota-onalar bilan aloqa o‘rnatishgacha bo‘lgan jarayonlarni — qamrab oladi.

Demak, kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat kasbiy mahoratini, balki ularning ma’naviy, madaniy va psixologik tayyorgarligini ham belgilovchi muhim pedagogik vazifadir. Bu yo‘nalishda tizimli yondashuv, interaktiv metodlar va zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘qituvchi shaxsini raqobatbardosh, ijtimoiy mas’uliyatli va innovatsion fikrlaydigan mutaxassis sifatida shakllantirish mumkin.

Kommunikativ qobiliyat tushunchasi.

Kommunikativ qobiliyat tushunchasi ko‘p qirrali va murakkab psixologik-pedagogik kategoriya bo‘lib, u insonning boshqalar bilan samarali o‘zaro aloqada bo‘lishini, fikrini to‘g‘ri, aniq va madaniyatli tarzda ifoda etishini, shuningdek, kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda xulq-atvorni boshqara olishini bildiradi. Ushbu tushuncha psixologiya, tilshunoslik, pedagogika va sotsiologiya fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan bo‘lib, shaxsning ijtimoiy faoliyatidagi muvaffaqiyatini ta’minlaydigan asosiy omillardan biridir. Psixologik yondashuvga ko‘ra, kommunikativ qobiliyat shaxsning ichki intellektual, hissiy va ijtimoiy resurslarini o‘zaro uyg‘unlashtira olish layoqatini ifodalaydi. Bu borada **L. S. Vygotskiy** muloqotni shaxs psixik rivojining asosiy vositasi sifatida talqin etgan. Unga ko‘ra, til va muloqot inson tafakkurining shakllanishi va rivojida markaziy o‘rinni egallaydi. **A. N. Leontev** esa faoliyat nazariyasi doirasida muloqotni insonning ijtimoiy faoliyatining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqib, unda kommunikatsiyaning motivatsion, maqsadga yo‘naltirilgan va emotsional jihatlarini tahlil qilgan. **P. Ya. Galperin** va **S. L. Rubinshteyn**lar esa muloqotni o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni tashkil etuvchi asosiy mexanizm sifatida izohlaganlar.

Kommunikativ qobiliyatni izohlashda g‘arb psixologiyasining ayrim konsepsiyalari ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, **H. Gardner**ning “Ko‘p intellekt nazariyasi”da inson intellekti faqat bilish (kognitiv) jihatlar bilangina cheklanmay, balki ijtimoiy va kommunikativ intellektni ham o‘z ichiga olishi ta’kidlanadi. Gardner fikricha, insonning boshqalar bilan samarali muloqotda bo‘lish, ularning hissiyotlarini anglash va mos ravishda javob bera olish qobiliyati — bu alohida intellektual layoqat turi hisoblanadi. **D. Goleman**ning “Emotional Intelligence” (1995) konsepsiyasiga ko‘ra esa, kommunikativ qobiliyatning asosi — bu emotsional intellektdir. O‘qituvchi o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olganida, boshqalar hissiyotlarini anglaganida va empatiya namoyon eta olganida muloqot yanada samarali kechadi. Tilshunoslikda kommunikativ qobiliyat tushunchasi **Dell Hymes (1972)** tomonidan “communicative competence” atamasi orqali

nazariy jihatdan asoslab berilgan. Hymesning fikricha, haqiqiy muloqot faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gapirish emas, balki ijtimoiy kontekstga mos, ma’noli va madaniyatli ifodani talab qiladi. Bu yondashuv keyinchalik **Canale va Swain (1980)** tomonidan rivojlantirilib, kommunikativ kompetensiya to‘rt asosiy tarkibiy qismdan iborat tizim sifatida ko‘rsatildi. Ular quyidagilar:

- **Til kompetensiyasi (Linguistic competence)** – bu shaxsning til tizimi (fonetika, leksika, grammatika) bo‘yicha bilimlarini egallashi va ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llay olish qobiliyatidir. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun bu nafaqat tilni bilish, balki uni o‘quvchilar bilan ishlashda samarali, aniq va tushunarli tarzda qo‘llay olish demakdir.
- **Ijtimoiy kompetensiya (Sociolinguistic competence)** – bu muloqotda ijtimoiy vaziyat, madaniy me’yorlar va etiket qoidalarini hisobga olish qobiliyatidir. Masalan, o‘qituvchi dars jarayonida talabalar bilan rasmiy ohangda, hamkasblar bilan esa samimiy tilda muloqot qiladi.
- **Strategik kompetensiya (Strategic competence)** – bu muloqot jarayonida paydo bo‘ladigan nutqiy yoki ijtimoiy to‘siqlarni bartaraf etish, muloqotni davom ettirish va vaziyatga mos strategiyalarni tanlay olish layoqatidir. Bo‘lajak pedagog uchun bu turli vaziyatlarda mos so‘zlar, ohang va uslublarni tanlay bilishni bildiradi.
- **Madaniy kompetensiya (Cultural competence)** – bu turli madaniyatlar o‘rtasida muloqot qilish, madaniy farqlarni tushunish va ularga moslashish qobiliyatidir. Global ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat milliy, balki xalqaro madaniy me’yorlarni ham inobatga olishi zarur.

Shuningdek, ko‘plab zamonaviy tadqiqotchilar kommunikativ kompetensiyani shaxsning **interkultural kompetensiyasi** bilan chambarchas bog‘laydi. Ya’ni, haqiqiy kommunikativ qobiliyat nafaqat so‘zlashuv malakasi, balki madaniyatlararo anglashuvni ham o‘z ichiga oladi. Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda, kommunikativ qobiliyat — bu o‘qituvchining o‘z ta’lim oluvchilari, hamkasblari va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashga tayyorligi, samarali muloqot o‘rnatish, o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish va ularning fikrini tinglay olish ko‘nikmasidir. O‘qituvchi shaxsida bu qobiliyatning rivojlanishi kasbiy yetuklik, madaniyat va ijtimoiy faollikning ajralmas belgisi sanaladi. Kommunikativ qobiliyat shaxsning murakkab integrativ sifatidir. U shaxsiy (ichki), ijtimoiy (tashqi), kognitiv (bilish) va emotsional (hissiy) komponentlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida shakllanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun esa bu qobiliyat kasbiy tayyorgarlikning markaziy elementi bo‘lib, ta’lim jarayonida pedagogik muloqotni samarali tashkil etishning poydevorini yaratadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ qobiliyatni shakllantirish zarurati.

Pedagog shaxsining kasbiy muvaffaqiyati, eng avvalo, uning **muloqot madaniyati** darajasi bilan belgilanadi. Muloqot madaniyati — bu o‘qituvchining o‘z fikrini aniq, lo‘nda va madaniyatli tarzda ifoda etishi, shuningdek, o‘quvchi shaxsini hurmat qilish, uni faol tinglay olish, konstruktiv munosabat o‘rnatish qobiliyatidir. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi muloqotni faqat bilim uzatish vositasi sifatida emas, balki o‘quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil fikrlash va o‘zini ifoda etish qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida ko‘rishi zarur. Agar o‘qituvchi o‘quvchilar bilan samarali aloqani yo‘lga qo‘ya olmasa, hatto eng ilg‘or metodik yondashuvlar ham kutilgan natijani bermaydi. Chunki pedagogik muloqot — bu ta’limning asosiy mexanizmi bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamkorlik va emotsional aloqani shakllantiradi. Shu sababli bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida **kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish** o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Pedagogik oliygohlarda bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

1. Kasbiy muloqot etikasi. Kasbiy muloqot etikasi — bu pedagogik muloqotda axloqiy, ma’naviy va madaniy me’yorlarga amal qilish tamoyilidir. Har bir o‘qituvchi o‘z nutqida xolislik, samimiylik, hurmat, bag‘rikenglik va sabr-toqat kabi qadriyatlarga tayanmog‘i lozim. Pedagogik etika o‘quvchi shaxsini qadrlashni, u bilan teng darajada muloqot o‘rnatishni va ijobiy psixologik muhitni shakllantirishni talab etadi. Masalan, o‘qituvchining so‘z ohangi, tana tili, mimikasi ham kommunikativ jarayonning bir qismi hisoblanadi. Shuning uchun “muloqot etikasi” nafaqat og‘zaki, balki **noverbal kommunikatsiya**ni ham qamrab oladi. E. Berne (2010) ta’kidlaganidek,

o‘qituvchi “men-sen” yondashuvidan “biz” shaklidagi muloqotga o‘tganda, o‘quvchilar o‘zini jamoaning muhim a’zosi sifatida his qiladi va bu o‘qish samaradorligini oshiradi.

2. Empatiya va tinglash ko‘nikmalari. Empatiya — bu boshqalar his-tuyg‘ularini tushunish, ularga hamdardlik bildirish va muloqot jarayonida ularning ruhiy holatini hisobga olish qobiliyatidir. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun empatiya pedagogik muloqotning eng muhim komponentlaridan biridir. Empatik o‘qituvchi o‘quvchi bilan suhbatda uni hukm qilmaydi, balki tushunishga harakat qiladi; bu esa o‘quvchida ishonch va ochiqlik hissini kuchaytiradi. Tinglash madaniyati ham kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismidir. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi faqat so‘zlashni emas, balki faol tinglashni ham bilishi kerak. Faol tinglashda o‘qituvchi nafaqat so‘zlarni, balki ularning orqasidagi hissiyot va ma’nolarni ham anglaydi. Bu, o‘z navbatida, darsdagi muhitni ijobiylashtiradi va o‘quvchining ishonchini oshiradi.

3. Konfliktologik kompetensiya. Har qanday ta’lim muassasasida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida yoki talabalar o‘zaro munosabatida **kommunikativ to‘siqlar va ziddiyatli vaziyatlar** paydo bo‘lishi tabiiy hol. Shu sababli bo‘lajak pedagoglar **konfliktologik kompetensiya**ni egallashi zarur. Bu — ziddiyatlarni konstruktiv yo‘l bilan hal etish, murosaga kelish, emotsiyalarni boshqarish va nizolarni muloqot orqali bartaraf etish qobiliyatidir. Masalan, J. Gibb (2015) ta’kidlaganidek, “o‘qituvchi muloqotda himoyalovchi emas, balki qo‘llab-quvvatlovchi ohangdan foydalansa, konfliktning o‘sish ehtimoli kamayadi.” Shuning uchun pedagogik ta’limda kommunikativ treninglar, konflikt vaziyatlarini modellashtirish (role-play), hamda refleksiv tahlil mashg‘ulotlarini o‘tkazish katta ahamiyatga ega.

4. Fikrni aniq, lo‘nda va ishonarli ifodalash. O‘qituvchining nutqi — bu uning kasbiy “vizit kartasi”dir. Fikrni aniq va lo‘nda bayon eta olish, o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish, murakkab tushunchalarni sodda tilda tushuntira olish kommunikativ qobiliyatning yuksak darajasini ko‘rsatadi. Bo‘lajak o‘qituvchi nutqining aniqligi, mantiqiyligi va emotsional ta’sirchanligi o‘quvchilarning darsga bo‘lgan munosabatini bevosita shakllantiradi. Nutq madaniyati o‘qituvchining intellektual salohiyatini, umumiy madaniyatini va estetik didini namoyon etadi. Shu bois pedagogika oliygohlarida **nutq madaniyati** fanlari, **rhetorika**, **pedagogik kommunikatsiya** bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar bo‘lajak o‘qituvchilar uchun zaruriy tarkibiy qism sifatida kiritilmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasi — bu uning kasbiy o‘zligini belgilovchi poydevor. U nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarni ruhlantirish, ijobiy muhit yaratish va ijtimoiy-psixologik hamjihatlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shunday ekan, oliy pedagogik ta’lim tizimida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga doir nazariy va amaliy tayyorgarlik bosqichlari kompleks yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullari.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishda interaktiv metodlar alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy pedagogika amaliyotida muloqot va hamkorlikka asoslangan ta’lim usullari o‘quvchilarning fikrlash faolligini, ijodkorligini hamda nutq madaniyatini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Interaktiv metodlar o‘qituvchi va talaba o‘rtasida ikki tomonlama muloqotni ta’minlaydi, shuningdek, o‘quv jarayonini real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtiradi. Bunday yondashuv o‘quvchining shaxsiy tajribasini, muloqot madaniyatini va tahliliy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Quyidagi metodlar bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda eng samarali usullardan hisoblanadi:

Rol o‘yinlari (Role-play). Ushbu metod talabalarga real pedagogik vaziyatlarni amaliy tarzda namoyon etish, turli rollarni ijro etish orqali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Rol o‘yinlari jarayonida talabalar pedagog va o‘quvchi, ota-ona va tarbiyachi kabi turli rollarni bajarish orqali turli kommunikativ strategiyalarni sinab ko‘radilar. Bu ularning empatiya, tinglash, muammoni hal qilish va fikrni aniq ifodalash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

- **Debatlar va munozaralar.** Debatlar talabalarni o‘z fikrini mantiqan asoslashga, dalillar orqali himoya qilishga va tanqidiy fikrlashga o‘rgatadi. Ushbu metod bo‘lajak o‘qituvchilarda

argumentatsion nutqni shakllantirish, fikrlar xilma-xilligiga hurmat bilan qarash va jamoaviy muloqotda konstruktiv pozitsiyani egallashni ta’minlaydi.

- **Case-study (keys tahlil).** Real pedagogik muammolarni tahlil qilish orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadilar. Keys metodida har bir talaba o‘z nuqtai nazarini ilgari suradi, muammoni hal qilishning eng maqbul yo‘lini topishga intiladi. Bu esa o‘z navbatida analitik va kommunikativ fikrlashni rivojlantiradi.
- **Refleksiya (Reflection).**

Refleksiya jarayoni shaxsiy o‘quv tajribasini tahlil qilish, o‘z kuchli va zaif tomonlarini anglashga yordam beradi. Talabalar o‘z nutqiy faoliyatini baholash, muloqotdagi xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etish orqali o‘z-o‘zini rivojlantirish yo‘nalishini belgilaydilar.

Bundan tashqari, **axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT)** foydalanish zamonaviy o‘qituvchi tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, **Zoom, Padlet, Google Meet, Edmodo** kabi platformalarda tashkil etilgan onlayn darslar, virtual muhokamalar va forumlar orqali talabalar muloqot madaniyatini global miqyosda shakllantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Onlayn muhitdagi kommunikatsiya ko‘nikmalari raqamli savodxonlik, netiket (internet etikasi) va jamoaviy mas’uliyatni rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi.

Shunday qilib, interaktiv metodlar bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat bilim egasi, balki muloqotda yetuk, psixologik jihatdan barqaror va madaniyatlararo muhitda samarali faoliyat yurita oladigan shaxs sifatida shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifati va o‘quvchi–o‘qituvchi munosabatlarining samaradorligini oshiradi.

Kommunikativ muhitni yaratishning pedagogik shart-sharoitlari.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida kommunikativ muhit yaratish – ularning amaliy tajribasini kengaytiradi.

Bu muhit quyidagi shartlar asosida shakllanadi:

- O‘qituvchi va talaba o‘rtasida ochiq, ishonchli munosabatlar;
- Guruhli ishlarda faol ishtirok;
- Ta’lim jarayonida erkin fikr almashinuvi;
- Innovatsion kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish.

Ta’lim muassasalarida kommunikativ muhitning mavjudligi bo‘lajak pedagoglarning o‘zaro hamkorlikda ishlash, o‘z fikrini erkin bildirish va tinglash madaniyatini rivojlantiradi.

Xulosa.

Kommunikativ qobiliyat – bu o‘qituvchi shaxsining kasbiy muvaffaqiyati va ta’lim samaradorligini belgilovchi eng muhim kompetensiyalardan biridir. U nafaqat bilim va ko‘nikmalarning yig‘indisi, balki shaxsning o‘z fikrini aniq, lo‘nda va madaniyatli tarzda ifoda eta olish, boshqalarni tinglay bilish hamda o‘zaro tushunish asosida muloqot qurish qobiliyatidir. Zamonaviy ta’lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan, interfaol va hamkorlikka asoslangan bo‘lgani sababli, o‘qituvchi uchun kommunikativ savodxonlik kasbiy faoliyatning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ushbu qobiliyatni takomillashtirish uchun o‘quv jarayonida **interaktiv metodlar**, **kommunikativ muhit** va **refleksiv yondashuvlar**dan kompleks foydalanish zarur. Rol o‘yinlari, debatlar, keys tahlillar, refleksiya mashg‘ulotlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarda o‘z fikrini erkin bayon etish, jamoa bilan ishlash, nizoli vaziyatlarda murosaga kelish va muloqot jarayonida psixologik barqarorlikni saqlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, kommunikativ madaniyatni shakllantirish o‘qituvchining **kasbiy kompetentligini** yuksaltirish bilan bir qatorda, **ta’lim muassasasida sog‘lom psixologik muhit** yaratishga, **o‘quvchi-shaxsning ijtimoiylashuvi** va **ma’naviy kamolot**iga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida pedagogning kommunikativ qobiliyati — bu nafaqat ta’lim sifatini ta’minlovchi omil, balki **ijtimoiy barqarorlik, madaniy bag‘rikenglik** va **millatlararo muloqot madaniyatining** asosi hamdir. Shu sababli, oliy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaralishi lozim. O‘qituvchi shaxsining kommunikativ qobiliyatini takomillashtirish — bu ta’lim

jarayonining sifatini oshirish, yosh avlodni madaniy, ijtimoiy va intellektual jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishning eng muhim pedagogik shartidir. Ushbu yo‘nalishda tizimli faoliyat olib borish, ilg‘or tajribalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etish O‘zbekiston ta’lim tizimining raqobatbardoshligini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press.
2. Gardner, H. (2011). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences.* Basic Books.
3. Littlewood, W. (2022). *Communicative Language Teaching: An Introduction.* Cambridge University Press.
4. OECD (2023). *Education at a Glance 2023.* OECD Publishing.
5. UNESCO (2022). *Teacher Policy Development Guide*. Paris: UNESCO.
6. Хуторской, А.В. (2020). *Педагогические компетенции и инновации.* Москва.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori (2020-yil 6-noyabr). *Pedagogik ta’lim tizimini modernizatsiya qilish to‘g‘risida.*

TALABALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA UMUMBASHARIY G‘OYALARNING TA’SIRI

Murotova Shaxribonu Shuxrat qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
7 ped 25 guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarning muloqot madaniyatini yuksaltirish masalalari tahlil qilingan. Kommunikativ kompetensiya faqatgina til o‘rganish emas, balki o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va insonparvarlik kabi umumbashariy g‘oyalar bilan uzviy bog‘liqligi asoslab berilgan. Maqolada madaniyatlararo muloqotda global qadriyatlarning roli va ularning talaba shaxsi shakllanishiga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Kommunikativ kompetensiya, umumbashariy g‘oyalar, bag‘rikenglik (tolerantlik), insonparvarlik, madaniyatlararo muloqot, pedagogik texnologiyalar, talaba shaxsi.

ВЛИЯНИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ИДЕЙ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ

Муротова Шахрибону Шухрат кизи
БухГПИ, Магистрант группы 7 пед 25

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы совершенствования коммуникативной культуры студентов в современном образовательном процессе. Утверждается, что коммуникативная компетентность – это не только изучение языка, но и неразрывная связь между ним и универсальными понятиями, такими как взаимное уважение, толерантность и гуманизм. В статье рассматривается роль глобальных ценностей в межкультурной коммуникации и их влияние на формирование личности студента.

Ключевые слова: Коммуникативная компетентность, универсальные понятия, толерантность, гуманизм, межкультурная коммуникация, педагогические технологии, личность студента.

THE INFLUENCE OF UNIVERSAL IDEAS ON THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN STUDENTS

Murotova Shakhribonu Shukhrat kizi
Bukhara State Pedagogical Institute
Faculty of Pedagogy and Social Sciences,

Master's student of group 7 ped 25

Abstract: This article analyzes the issues of improving the communication culture of students in the modern educational process. It is argued that communicative competence is not only about language learning, but also about the inextricable link between it and universal ideas such as mutual respect, tolerance and humanity. The article discusses the role of global values in intercultural communication and their impact on the formation of the student's personality.

Keywords: Communicative competence, universal ideas, tolerance, humanity, intercultural communication, pedagogical technologies, student personality

Bugungi globallashuv davrida mutaxassisdan nafaqat o‘z sohasining bilimdoni bo‘lish, balki atrofdagilar bilan samarali muloqotga kirisha olish qobiliyati ham talab etiladi. Kommunikativ kompetensiya — bu shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqotga kirisha olish, o‘z fikrini aniq va lo‘nda bayon etish hamda suhbatdoshini tushunish mahoratidir. Ushbu mahoratni shakllantirishda **umumbashariy g‘oyalar** poydevor vazifasini o‘taydi. Kommunikativ kompetensiyaning ma’naviy asosi.Muloqot jarayoni shunchaki axborot almashinuvi emas, balki qadriyatlar to‘qnashuvidir. Talaba muloqotga kirishar ekan, uning nutqida va muomalasida quyidagi umumbashariy g‘oyalar aks etishi lozim:

- **Insonparvarlik (Gumanizm):** Har bir shaxsni oliy qadriyat deb bilish.
- **Bag‘rikenglik (Tolerantlik):** O‘zga madaniyatlar, qarashlar va e’tiqodlarni hurmat qilish.
- **Adolat va halollik:** Muloqotda samimiylikni saqlash.

Oliy ta’lim muassasalarida gumanitar fanlar (falsafa, etika, sotsiologiya va chet tillari) orqali talabalarga umumbashariy g‘oyalar o‘rgatiladi. Bahs-munozaralar, keys-stadi va jamoaviy loyihalar davomida talabalar ushbu g‘oyalarni amalda qo‘llab, o‘zlarining kommunikativ qobiliyatlarini charxlaydilar.Zamonaviy ta’lim tizimi shunchaki bilim berishni emas, balki shaxsiy va kasbiy kompetentliklarni shakllantirishni ham ko‘zda tutadi. Jumladan, kommunikativ kompetentlik — ya’ni o‘z fikrini aniq va ravon ifoda etish, tinglash, fikr almashish va muammoli vaziyatlarni muloqot orqali hal eta olish — talaba shaxsining mustahkam poydevoridir. Bu borada pedagogning faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta’lim tizimida kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvni ko‘rib chiqishda “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini ajratish zarur. Muammo bo‘yicha o‘rganilgan ishlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunda “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalariga nisbatan aniq tushuncha yo‘q, ular ko‘pincha bir kontekstda qo‘llaniladi.A.G.Bermus fikricha: “Kompetentlik – bu shaxsiy, predmetga oid va instrumental xususiyatlar va komponentlarni integratsiyalovchi tizimli birlikdir.”M.A.Choshanov kompetentlikni “faqat bilimga ega bo‘lish emas, balki ularni yangilash va konkret sharoitda qo‘llashga doimiy intilish” deb hisoblaydi.A.M.Aronov kompetentlikni “mutaxassisning ma’lum faoliyatga kirishishga tayyorligi” deb ta’riflaydi, P.G.Shchedrovitskiy esa uni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarlik atributi sifatida ko‘radi.O.E.Lebedev kompetentlikni “noaniqlik sharoitida harakat qilish qobiliyati” deb ta’riflaydi.I.A.Zimnyaya esa “kompetentlik – bu bilimlarga asoslangan, intellektual va shaxsiy xususiyatlarga bog‘liq bo‘lgan insonning ijtimoiy-kasbiy hayotiy faoliyat tajribasi” deb hisoblaydi.A.V.Xutorskoy “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini ajratgan holda quyidagi ta’riflarni taklif qiladi:

Kompetensiya – bu muayyan predmetlar va jarayonlar doirasiga nisbatan belgilab berilgan va ularga nisbatan sifatli, mahsuldor faoliyat uchun zarur bo‘lgan shaxsiy sifatlarning (bilim, ko‘nikma, malaka, faoliyat usullari) majmui.Kommunikativ kompetensiya, tilda,muhitda, shaxsiy aloqada, ishonchli va samarali bo‘lishni anglatadi. Bu tushuncha, insonning gaplashish, yozish, tinglashish va tushunish, shuningdek, ijtimoiy muhitda mavzu o‘zgartirish, javob berish va umumiy ravishda o‘z fikrlarini ifodalash qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi.Kommunikativ kompetensiya murabbiylar, ishlab chiqaruvchilar, biznes kishi va har bir kishining shaxsiy va professional rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ushbu ko‘nikmalar hayotning bir qator sohalarida, shuningdek, o‘qitish, rivojlanish va boshqa sohalar aloqador bo‘lishi mumkin.Kommunikativ kompetensiya to‘g'risidagi tushunchalar, shaxsiy rivojlanishning muhim jihatlaridan birini tashkil etadi va insonning o‘zini har xil muhitlarda muvaffaqiyatli sodda voqeliklar bilan asosiy qilib uning o‘z integritetini ta’minlashda o‘z ahamiyatini o‘ylab chiqaradi.

Talabalarda kuchli kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish ularning akademik muvaffaqiyati va kelajakdagi martaba istiqbollari uchun juda muhimdir. Bugungi o‘zaro bog'liq dunyoda samarali muloqot qobiliyatlari shaxsiy va professional o‘sish uchun juda muhimdir.

Umumbashariy g‘oyalarning ta’sir mexanizmlari

Umumbashariy g‘oyalar talabalarda muloqot to‘siqlarini yengishga yordam beradi. Masalan, "barcha insonlar tengdir" g‘oyasi talabada turli millat va ijtimoiy qatlam vakillari bilan erkin muloqot qilishda komplekslarni (qo‘rquv va tortinchoqlikni) yo‘qotadi.

- **Madaniyatlararo muloqot:** Global g‘oyalar talabalarga dunyo miqyosida fikrlashni o‘rgatadi. Bu esa xalqaro hamkorlik va akademik almashinuv dasturlarida muhim rol o‘ynaydi.
- **Empatiya:** Boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyati kommunikativ kompetensiyaning eng yuqori nuqtasidir. Bu fazilat aynan umumbashariy qadriyatlar orqali singdiriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish shunchaki nutq texnikasini o‘rgatish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Zero, yuksak ma’naviyat va umumbashariy g‘oyalar bilan sug‘orilmagan muloqot quruq va samarasizdir. Umumbashariy g‘oyalar — bu samarali muloqotning "axloqiy kompas"idir. Talabalarda ushbu g‘oyalarni shakllantirish orqali biz nafaqat yaxshi mutaxassis, balki dunyo hamjamiyatida munosib o‘rin egallay oladigan "global fuqaro"ni tarbiyalaymiz.Talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish o‘quvchilar bilan shaxslararo muloqotni amalga oshirishga qobiliyat va tayyorgarlikni shakllantirishga, maktab o‘quvchilari bilan kontaktga kirishish ko‘nikmalarini, ota-onalar bilan muloqot jarayonida o‘z nuqtai nazarini ifodalash, suhbatdosh fikrini tinglash, eshitish va tushunish, bahsmunozaralar olib borish, bevosita vaziyatda kommunikativ vazifalarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ta’limda kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv asosida kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning metodologik va amaliy jihatlari ko‘rib chiqildi. Pedagogik texnologiyalar, rolli o‘yinlar, interaktiv metodlar orqali talabalar muloqot qilish, fikr bildirish, tinglash va muammoli vaziyatni hal qilish kabi ko‘nikmalarni amaliyotda shakllantiradilar. Bu esa ularning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy jihatdan yetuk pedagog sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.Talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini oshirish turli metodologiyalar va ilg'or tajribalarni o‘zida mujassam etgan ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi. Multimodal muloqot, tajribaviy o‘rganish, madaniyatlararo xabardorlik, texnologiya integratsiyasi, fikrmulohazalarga yo‘naltirilgan baholash va fanlararo hamkorlikni o‘z ichiga olgan innovatsion strategiyalarni amalga oshirish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning dinamik va o‘zaro bog'langan dunyoda samarali muloqot qilish qobiliyatini samarali rivojlantirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hamrayeva, O. F. Q. (2023). Oliy ta’lim muassasasi talabalarini kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning ayrim jihatlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1), 537-544.
2. Hamroyeva, O. F. (2023). Oliy ta’lim muassasasi talabalarini kasbiy-komunikativ kompetentligini rivojlantirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 985-991.
3. Sh.S. Shodmonova va boshqalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: “Fan va texnologiya”. 2019 y. -296 bet.
4. A.A. Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – T.: Iqtisod-moliya, 2011 y. -420 bet

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISHNING MAZMUNI

Rahmatova Dinora Jo‘raqul qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,
II bosqich magistranti
[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Annotatsiya.Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida teatr pedagogikasidan foydalanishning mazmuni yoritiladi. Teatr texnologiyalari ta’lim jarayonida shaxsning kreativ fikrlashini faollashtirish, emotsional-intellektual salohiyatini oshirish, muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda pedagogik faoliyatga yangicha yondashuvlarni shakllantirishda muhim vosita sifatida baholanadi. Tadqiqotda teatr pedagogikasining asosiy komponentlari — rolga kirish, sahnalashtirish, dramatizatsiya, improvizatsiya va ijodiy mashqlar orqali o‘quv jarayonini jonlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy mexanizmlar, interfaol metodlar hamda pedagogik sharoitlar ochib beriladi. Natijada teatr pedagogikasining mazmuni o‘qituvchi shaxsida innovatsion fikrlash, ijodiy yondashuv va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda samarali pedagogik texnologiya ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar:ijodiy tafakkur, teatr pedagogikasi, bo‘lajak o‘qituvchi, sahnalashtirish, dramatizatsiya, improvizatsiya, kreativlik, pedagogik texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik.

СОДЕРЖАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Рахматова Динора Джоракуль кизи
БухДПИ, Кафедра общей педагогики, магистрант
[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается содержание использования театральной педагогики в развитии творческого мышления у будущих учителей. Театральные технологии рассматриваются как важный инструмент в образовательном процессе для активации творческого мышления человека, повышения эмоционального и интеллектуального потенциала, развития культуры общения и формирования новых подходов к педагогической деятельности. В исследовании анализируются основные компоненты театральной педагогики – ролевая игра, постановка спектаклей, драматизация, импровизация, а также возможности оживления образовательного процесса посредством творческих упражнений. Также раскрываются практические механизмы, интерактивные методы и педагогические условия, способствующие развитию профессионального творчества у будущих учителей. В результате содержание театральной педагогики основано на том, что она является эффективной педагогической технологией в формировании новаторского мышления, творческого подхода и коммуникативных компетенций у учителя.

Ключевые слова: творческое мышление, театральная педагогика, будущий учитель, постановка, драматизация, импровизация, креативность, педагогические технологии, коммуникативная компетенция, профессиональная подготовка.

THE CONTENT OF USING THEATER PEDAGOGY IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN FUTURE TEACHERS

Rahmatova Dinora Jo'rakul qizi
BukhDPI, Department of General Pedagogy, II stage master's student

[+998934220293],
rahmatovadinora261@gmail.com

Abstract. This article discusses the content of using theater pedagogy in the development of creative thinking in future teachers. Theater technologies are considered an important tool in the educational process for activating a person's creative thinking, increasing emotional and intellectual potential, developing a culture of communication, and forming new approaches to pedagogical activity. The study analyzes the main components of theater pedagogy - role-playing, staging, dramatization, improvisation, and the possibilities of enlivening the educational process through creative exercises. It also reveals practical mechanisms, interactive methods, and pedagogical conditions that serve to develop professional creativity in future teachers. As a result, the content of theater pedagogy is based on the fact that it is an effective pedagogical technology in the formation of innovative thinking, creative approach and communicative competencies in the teacher.

Keywords: creative thinking, theater pedagogy, future teacher, staging, dramatization, improvisation, creativity, pedagogical technologies, communicative competence, professional training.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ijodiy tafakkurni rivojlantirish eng muhim vazifalardan biridir. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘qituvchidan yuqori darajadagi ijodkorlik, tezkor pedagogik qaror qabul qila olish, muloqotga kirishuvchanlik va innovatsion fikrlashni talab etadi. Teatr pedagogikasi ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda samarali amaliy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Teatr pedagogikasining amaliy asoslari dramatik mashqlar, rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, mimika va pantomima, jamoaviy improvizatsiya, nutq texnikasi kabi faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu metodlar talabalarning fikrlash jarayonini faollashtirib, ularning emotsional-intellektual rivojlanishini ta’minlaydi, ijodiy qobiliyatlarni ochadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ijodiy tafakkurni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Chunki zamonaviy o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ijodkor, yetakchi, tashabbuskor, o‘quvchi shaxsini rivojlantiruvchi pedagog bo‘lishi talab etiladi. Teatr pedagogikasi mazkur vazifani samarali bajarishga xizmat qiladigan kuchli tarbiyaviy va o‘quv-metodik vositadir.

Teatr pedagogikasi -bu teatr san’ati elementlari (improvizatsiya, drama, rolli o‘yin, sahna harakati, mimika, nutq texnikasi) orqali ta’lim jarayonini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Uning mazmuni, avvalo, shaxsning ichki imkoniyatlarini ochish, emotsional-intellektual faoliyatini rivojlantirish va ijodiy tafakkurni kuchaytirishga yo‘naltiriladi.

Teatr pedagogikasi bo‘lajak o‘qituvchilarni:

-erkin fikrlashga,

-auditoriya oldida ishonch bilan chiqishiga,

-pedagogik vaziyatlarga kreativ yechim topishga,

-nutq madaniyati va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga,

yo‘naltiradi.

Teatr mashqlari ijodiy tafakkurning quyidagi elementlarini rivojlantiradi:

Divergent fikrlash bu talabalarga bitta holatga bir nechta noodatiy yechim topish imkonini beruvchi improvizatsiya mashqlari ijodiy tafakkurning asosiy komponentini kuchaytiradi.

Originallik-rolli o‘yinlar orqali har bir talaba o‘ziga xos yondashuv, g‘oya va obraz yaratadi.

Moslashuvchanlik-sahna jarayonida turli vaziyatlarga moslashish talabaning fikrlash moslashuvchanligini kuchaytiradi.

Tezkor fikrlash-improvizatsiya mashqlarida sharoit tez o‘zgaradi va talabadan zudlik bilan ijodiy javob talab qiladi.

Emotsional tafakkur-mimika, pantomima, ovoz bilan ishlash orqali talaba o‘z hissiyotlarini boshqarishni, ularni ifodalashni o‘rganadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun teatr pedagogikasi quyidagi asosiy mazmuniy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nutq madaniyatini shakllantirishquyidagilardan iborat:
-to‘g‘ri talaffuz,
-artikulyatsiya,
-ovozni boshqarish,
-mantiqiy urg‘u va pauzalar,
-o‘qituvchi nutqining obrazliligi.
2. Pedagogik mahoratni rivojlantirishda teatr texnikalari orqali talabalar:
-sinf bilan ishlash,
-diqqatni jalb qilish,
-jismoniy harakat va mimikani boshqarish,
-his-tuyg‘ularni pedagogik vaziyatda to‘g‘ri ifodalash orqali ko‘nikmalarini egallaydi.
3. Pedagogik vaziyatlarni dramatizatsiya qilish usuli orqali talabalar:
-konfliktlarni yumshatish,
-turli xarakterdagi o‘quvchilar bilan ishlash,
-kutilmagan vaziyatlarga kreativ yechim toppish bilan ko‘nikmalarini o‘rganadi.
4. Jamoada ishlash tajribasini shakllantirishda sahnalashtirish va jamoaviy topshiriqlar:
-hamkorlik,
-murosaga kelish,
-o‘zaro hurmat,
-bir-birini qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
5. Shaxsning kreativ potensialini ochish talabalar o‘zlarining qobiliyati, nutq, hissiyot, obraz yaratish va sahnada o‘zini tutish imkoniyatlarini kashf etadi.

O‘quvchilarda ijodiy tafakkuri va qobiliyatini shakllantirishning ma’naviy omili quyidagi psixologik mezonlarda o‘z ifodasini topadi. Buning uchun o‘qituvchi:

- o‘quvchilarga yurtimizning ma’naviy va madaniy merosini o‘rganishga keng imkoniyat yaratish maqsadida respublikamizdagi tarixiy obidalar, muqaddas joylar va mustaqillik davridagi qurilish ob’ektlari haqida ma’lumotlar berishlari va ularni muzeylarga, sayohat - ekskursiya ishlariga jalb etish;

- o‘quvchilarda milliy ong , qarash va g‘ururni shakllantirish;

- jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, voyaga yetmaganlar bilan profilaktik ishlar olib borish, amaldagi qonunlar mohiyatini yosh avlodga keng miqiyosda tushuntirish kabi ishlarni amalga oshirish lozim.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan va boshqa qator vazifaiami bajarish xalq ta’limi xodimlaridan katta kuch va mas’uliyat ni talab etadi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: - “Bizning asosiy boyligɯmiz; tuzishga olib boradigan yo‘ldagi asosiy tayanchimiz-insondir. Yuksak malakali va yuksak ma’naviyatli insondir”.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida teatr pedagogikasidan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Teatr faoliyati o‘quvchi shaxsining emotsional, ijodiy, estetik va kommunikativ qirralarini uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv o‘qituvchilik kasbida zarur bo‘lgan tafakkur erkinligi, noodatiy yechimlarni topish, muloqotga kirishish, o‘z fikrini aniq ifoda etish, ichki kechinmalarni boshqarish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi.

Teatr pedagogikasi asosida olib boriladigan mashg‘ulotlar — rolga kirish, sahnalashtirish, improvizatsiya, dramatizatsiya, ijodiy vaziyatlarni yechish — bo‘lajak o‘qituvchilarda tasavvur kengligini oshiradi, nutq madaniyatini rivojlantiradi va pedagogik vaziyatlarga moslashuvchan yondashuv hosil qiladi. Shuningdek, teatr elementlari shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi, jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi hamda kasbiy faoliyatda uchraydigan murakkab vaziyatlarni kreativ hal etish imkonini beradi.

Umuman olganda, teatr pedagogikasidan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni yanada chuqurroq shakllantirishga, ularning kasbiy-ma’naviy barkamolligini ta’minlashga, ijodkor va interaktiv o‘qituvchi sifatida kamol topishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu bois teatr pedagogikasi nafaqat ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, balki o‘qituvchi shaxsining har

tomonlama yetuk bo‘lishiga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Stanislavskiy K.S. "Aktyorning o‘z ustida ishlashi" – Bu asar teatr pedagogikasining "alifbosi" hisoblanadi. Undagi ijodiy holat, diqqatni jamlash va muloqot elementlari bo‘lajak o‘qituvchining sinf oldidagi ichki va tashqi tayyorgarligi uchun asos bo‘ladi.
2. Ilyev X.A. "Технология театральной педагогики в формировании личности учителя" – Mazkur kitobda teatr san’ati metodlarini bevosita pedagogika oliygohlari talabalari uchun qanday qo‘llash kerakligi, darsni badiiy yaxlit asar darajasiga ko‘tarish texnologiyalari batafsil bayon etilgan.
3. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat" – O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirilgan ushbu darslikda o‘qituvchining nutq madaniyati, mimika va pantomimikasi hamda pedagogik texnikasini rivojlantirishda teatr pedagogikasining o‘rni ilmiy asoslab berilgan.
4. Ershova A.P., Buxatova V.M. "Режиссура урока, общения и поведения учителя" – Kitobda dars jarayonini interaktiv o‘yin va "jonli sahna" sifatida tashkil etish usullari ko‘rsatilgan. Bu bo‘lajak o‘qituvchining improvizatsiya qobiliyatini oshirishda eng yaxshi metodik manbadir.
5. Heathcote D. "Drama as a Learning Medium" – Zamonaviy G‘arb teatr pedagogikasining asoschisi hisoblangan muallifning ushbu asari "Ekspert mantiyasi" (Mantle of the Expert) metodi orqali talabalarda muammoli vaziyatlarni yechish va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.
6. Bulatova O.S. "Педагогический артистизм" – O‘qituvchi mahoratining artistizm bilan bog‘liqligini tahlil qiluvchi ushbu asarda darsda emotsional muhit yaratish va o‘quvchilar diqqatini "zabt etish" sirlari ochib beriladi.
7. Robinson K. "Out of Our Minds: Learning to be Creative" – Jahonga mashhur ekspertning ushbu kitobi ta’lim tizimida nima uchun aynan san’at va ijodkorlik orqali tafakkurni rivojlantirish kerakligini falsafiy va pedagogik jihatdan dalillab beradi.

KASB TANLASH JARAYONI VA UNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Sadulloyeva Farog‘at Hikmatillo qizi
Buxoro Pedagogika instituti 2- kurs magistranti

Annotatsiya. *Mazkur tezisda kasb tanlash jarayonining mohiyati, unga ta’sir etuvchi omillar va bu jarayonning pedagogik-psixologik asoslari chuqur o‘rganilgan. Yoshlarning hayotiy yo‘lini belgilashda kasb tanlash qarori muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu jarayonda psixologik holat, oilaviy muhit, maktab va jamiyatning o‘rni alohida e’tiborga olinadi. Tezisda kasb tanlashga yo‘naltirishdagi pedagogik yondashuvlar, shaxsiy qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash metodlari, hamda psixologik maslahat berish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot davomida kasbga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Natijalar yoshlarning ongli kasb tanloviga erishishida samarali metodik yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi.* ***Kalit so‘zlar:*** *Kasb tanlash, pedagogik asoslar, psixologik yondashuv, kasbga yo‘naltirish, qiziqish, qobiliyat, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy muhit, kasbiy maslahat, kasbiy o‘zini anglash, motivatsiya.*

PROFESSIONAL CHOICE PROCESS AND ITS PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL BASIS

Abstract. *This thesis deeply studies the essence of the career choice process, the factors influencing it, and the pedagogical and psychological foundations of this process. The decision to choose a career is of great importance in determining the life path of young people. Therefore, special attention is paid to the role of the psychological state, family environment, school and society in this process. The thesis covers pedagogical approaches to career guidance, methods for*

identifying personal interests and abilities, and mechanisms for providing psychological counseling. During the study, proposals and recommendations were developed to improve the career guidance system. The results indicate the need for effective methodological approaches to help young people achieve a conscious career choice.

Keywords: *Career choice, pedagogical foundations, psychological approach, career guidance, interest, ability, personal development, social environment, career counseling, professional self-awareness, motivation.*

ПРОЦЕСС ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА И ЕГО ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация. *В диссертационной работе глубоко изучается сущность процесса выбора карьеры, факторы, на него влияющие, педагогические и психологические основы этого процесса. Решение о выборе карьеры имеет большое значение в определении жизненного пути молодых людей. Поэтому особое внимание уделяется роли психологического состояния, семейной среды, школы и общества в этом процессе. В диссертационной работе рассматриваются педагогические подходы к профориентации, методы выявления личностных интересов и способностей, механизмы оказания психологической помощи. В ходе исследования были разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию системы профориентации. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости эффективных методических подходов, помогающих молодым людям достичь осознанного выбора карьеры.*

Ключевые слова: *Выбор профессии, педагогические основы, психологический подход, профориентация, интерес, способности, личностное развитие, социальная среда, профориентация, профессиональное самосознание, мотивация.*

Hozirgi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – yosh avlodni nafaqat bilimli va malakali mutaxassis qilib tarbiyalash, balki ularni o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari hamda shaxsiy imkoniyatlariga mos ravishda kasb tanlashga yo‘naltirishdir. Chunki har bir insonning hayotdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuvi ko‘p jihatdan tanlagan kasbiga bog‘liq bo‘lib, ushbu tanlov jarayoni ko‘p omillar ta’sirida shakllanadi. Mazkur omillar ichida ayniqsa pedagogik va psixologik yondashuvlar alohida o‘rin egallaydi. **Kasb tanlash** – bu shunchaki mehnat faoliyatini belgilash emas, balki insonning hayot yo‘lini tanlash, o‘zligini anglash, shaxsiy va ijtimoiy o‘zini ro‘yobga chiqarish jarayonidir[29]. Bu jarayonda o‘quvchining individual xususiyatlari, intilishlari, orzu-umidlari bilan birga, oila, maktab, atrof-muhit, ommaviy axborot vositalari va mehnat bozorining real talablari ham muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsning kasbiy yo‘nalishini shakllantirishda psixologik maslahatlar, qobiliyat va qiziqishlarni aniqlovchi testlar, sinovlar va pedagogik ko‘mak vositalarining ahamiyati beqiyosdir.Pedagoglar va psixologlar o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida kasb tanlashga oid muhim savollarga javob izlaydilar: Qaysi kasb o‘quvchining ichki ehtiyojlariga mos? Qanday omillar uning tanloviga ta’sir ko‘rsatmoqda? U o‘z tanlovini ongli ravishda bajarayaptimi? Bu savollarga to‘g‘ri yondashish orqali, yoshlarning o‘z yo‘lini topishida muhim yordam berish mumkin.Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri – ularni to‘g‘ri kasb tanlashga yo‘naltirish, zamonaviy kasblarni egallashlari uchun shart-sharoit yaratishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qaror va farmonlarida ham ta’lim-tarbiya jarayonida kasbga yo‘naltirish ishlari samaradorligini oshirishga alohida e’tibor qaratilgan. Bu esa ushbu mavzuning dolzarbligini yana-da oshiradi.

Kasb tanlash masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida turuvchi dolzarb muammolardan biridir. So‘nggi yillarda mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarida shaxsning kasbiy o‘zini aniqlashi, qobiliyat va qiziqishlariga mos ravishda kasb tanlashi, shuningdek, bu jarayonda pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘rni keng muhokama qilinmoqda.Masalan, A.G. Kovalev, E.A. Klimov, V.S. Muxina kabi rus psixologlari kasbiy

[29] Абдуқодиров А. “Касб танлаш психологияси”. – Т.: Ўқитувчи, 1996.

yo‘naltirishni shaxs taraqqiyotining asosiy bosqichlaridan biri sifatida ko‘rib, bu jarayonda ongli tanlov, ichki motivatsiya va tashqi omillar uyg‘unligini ta’kidlaydilar. E.A. Klimov o‘zining “Kasb va shaxs” nomli asarida shaxsning kasb tanlashida axloqiy, hissiy va intellektual jihatlarning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilgan. Uning ta’kidlashicha, kasb tanlashda inson o‘zini nafaqat mehnat faoliyatida, balki jamiyatda qanday ko‘rishni istashini ham hisobga oladi.O‘zbek olimlari orasida M. Juraev, A. Abduqodirov, Z. Raxmonqulova, Sh. Yormatov, N. To‘xtaxodjayev kabi mutaxassislar tomonidan ham kasbga yo‘naltirish masalalari keng yoritilgan. Jumladan, Z. Raxmonqulovaning ta’kidlashicha, ta’lim muassasalarida kasb tanlashga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish o‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy moslashuviga, mehnatga munosabatiga va kelajakdagi muvaffaqiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.Shuningdek, pedagogik adabiyotlarda kasb tanlashga yordam beruvchi metodik vositalar, diagnostik testlar, suhbat va maslahat usullari, kasbiy yo‘naltirish mashg‘ulotlarining turlari, ota-onalar bilan ishlash shakllari ham keng yoritilgan. Bu uslublarning asosiy maqsadi – o‘quvchilarni o‘z qobiliyati, imkoniyati va jamiyat talablarini hisobga olgan holda ongli kasb tanlashga yo‘naltirishdir.Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, kasb tanlash jarayoni shaxsiy o‘zini anglash, o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishga bo‘lgan ehtiyoj va ichki ishonch bilan bevosita bog‘liqdir[30]. Bu esa, o‘z navbatida, o‘smirlar bilan olib boriladigan psixologik maslahatlar va individual yondashuvlarning muhimligini anglatadi. Ayniqsa, A. Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi va E. Eriksonning shaxsiy taraqqiyot bosqichlari nazariyasiga ko‘ra, yoshlar aynan o‘smirlik davrida o‘z kasbiy identifikatsiyasini shakllantira boshlaydilar.Shu bois, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kasb tanlash nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy zarurat, balki shaxsiy taraqqiyotning tabiiy bosqichi sifatida qaralishi lozim. Bu jarayonda pedagogik va psixologik yordam, tizimli yondashuv, diagnostik metodlar va ma’lumotga boy muhit muhim rol o‘ynaydi.O‘rganilgan adabiyotlar asosida shunday natijaga kelish mumkinki, kasb tanlashga yo‘naltirish jarayonida nafaqat o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, balki ularni o‘rab turgan ijtimoiy muhit, ota-onalar, o‘qituvchilar va psixologlarning ham faol ishtiroki talab etiladi. Ilmiy-nazariy manbalar bu jarayonning tizimli va kompleks yondashuv asosida olib borilishini tavsiya qiladi.

Kasb tanlash jarayoni har bir shaxs hayotida muhim burilish nuqtasi bo‘lib, u insonning ijtimoiy faolligi, o‘zini anglashi va mehnat faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon shunchaki mehnat yo‘nalishini tanlash emas, balki shaxsning o‘z imkoniyatlari, qiziqishlari va ijtimoiy muhit talablari o‘rtasidagi muvozanatni topishga qaratilgan murakkab va bosqichma-bosqich shakllanuvchi jarayondir.Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kasb tanlashga ta’sir etuvchi omillar ichida pedagogik va psixologik yondashuvlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Pedagogik jihatdan qaralganda, bu jarayon o‘quvchilarda kasbga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, kasbiy bilim va ko‘nikmalar asosida kelajak rejasini belgilashga ko‘maklashadi. Psixologik nuqtayi nazardan esa, kasb tanlash shaxsiy qiziqish, qobiliyat, o‘z-o‘zini anglash darajasi va ichki motivatsiya bilan bog‘liq holda kechadi.Yoshlarni kasb tanlashga yo‘naltirishda maktab, oila va jamiyat o‘rtasida uzviy hamkorlik zarur. Ayniqsa, maktab tizimida kasbiy yo‘naltirish ishlari tizimli, bosqichli va individual yondashuv asosida olib borilgandagina samarali natijalarga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy mehnat bozori talablari, kasblarning dinamik o‘zgaruvi va texnologik taraqqiyot ham kasb tanlashga oid metodikalar yangilanib borishini talab etmoqda.

Tavsiyalar:1. Kasbga yo‘naltirish ishlari ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylantirilmog‘i zarur. Maktab bosqichidayoq o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash bo‘yicha ilmiy asoslangan diagnostik usullar joriy etilishi lozim.2. Psixolog va sinf rahbarlari o‘rtasidagi hamkorlik mustahkamlanishi zarur, chunki shaxsiy suhbatlar, psixologik testlar va kuzatuvlar asosida o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishlari to‘g‘ri belgilanishi mumkin.3. Ota-onalar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etilishi lozim, chunki ular farzandlarining kasb tanlashida muhim rol o‘ynaydilar va bu borada to‘g‘ri yondashuvga ega bo‘lishlari muhimdir.4. Kasb tanlashda gender yondashuv, zamonaviy kasblar haqidagi axborotlar, va mehnat bozorining real

[30] Рахмонқулова З. “Ёшларни касбга йўналтиришда психологик ёндашувлар”. – Т.: Маънавият, 2007.

ehtiyojlari hisobga olinishi zarur. Shu orqali yoshlar nafaqat o‘z istaklariga, balki jamiyatda zarur bo‘lgan kasblarga ham e’tibor qaratishadi.5. Pedagogik-psixologik xizmatlar samaradorligini oshirish uchun innovatsion texnologiyalar, xususan, raqamli platformalar, virtual kasb tanlash testlari, interaktiv mashg‘ulotlar va simulyatsiyalar joriy qilinishi tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуқодиров А. “Касб танлаш психологияси”. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Рахмонқулова З. “Ёшларни касбга йўналтиришда психологик ёндашувлар”. – Т.: Маънавият, 2007.
3. Климов Е.А. “Психология профессионального самоопределения”. – М.: Владос, 2004.
4. Мухина В.С. “Возрастная психология”. – М.: Академия, 2003.
5. Жўраев М. “Педагогик маҳорат”. – Т.: Муаллим, 2001.

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHLARI BOLALARIDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH

Shamsiyeva Maxfuza Hoshimovna
BuxDPI, Pedagogika mutaxassisligi
2-bosqich magistranti
shamsiyevamakhfuza@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha tayyorlov guruhlari bolalarida muloqot madaniyati va kommunikativ ko‘nikmalarni innovatsion pedagogik usullar orqali rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda nutqiy faollikni oshirishning samarali mexanizmlari va metodologik asoslari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ qobiliyat, maktabgacha ta’lim, tayyorlov guruhi, nutq o‘stirish, ijtimoiy moslashuv, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития культуры общения и коммуникативных навыков у детей подготовительных групп дошкольных учреждений посредством инновационных педагогических методов. Анализируются механизмы повышения речевой активности и методологические основы.

Ключевые слова: коммуникативная способность, дошкольное образование, подготовительная группа, развитие речи, социальная адаптация, педагогическая технология, интерактивные методы.

Abstract: The article examines the development of communication culture and communicative skills in children of preschool preparatory groups through innovative pedagogical methods. Effective mechanisms for increasing speech activity and methodological foundations are analyzed.

Keywords: communicative ability, preschool education, preparatory group, speech development, social adaptation, pedagogical technology, interactive methods.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktabgacha ta’lim bosqichi shaxsning ijtimoiy va intellektual poydevori shakllanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Ayniqsa, tayyorlov guruhlari (6-7 yosh) bolalarini maktab ta’limiga tayyorlashda ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifadir. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni hamda "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari"da bolaning nafaqat bilim egallashi, balki atrofdagilar bilan erkin muloqotga kirisha olishi, o‘z fikrini mantiqiy bayon etishi va jamoada ishlash ko‘nikmalariga alohida urg‘u berilgan [1, B. 12]. Kommunikativ qobiliyat – bu shunchaki gapirish mahorati emas, balki axborotni qabul qilish, qayta ishlash va o‘zaro hamkorlik jarayonida axloqiy me’yorlarga amal qilish majmuidir. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar asrida bolalarda jonli muloqotga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotgan bir paytda, tayyorlov guruhlarida o‘yin texnologiyalari va rolli muloqotlar orqali ushbu qobiliyatni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo bo‘lib qolmoqda. Bolaning maktabdagi

muvaffaqiyatli adaptatsiyasi bevosita uning tengdoshlari va o‘qituvchilari bilan qanday aloqa o‘rnatishiga bog‘liqdir.

Kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish muammosi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, Sh. Shodmonova maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot faoliyatini o‘yinlar orqali shakllantirishning psixologik asoslarini yoritib bergan bo‘lsa [2, B. 45], rus pedagogi L. Vygotskiy bolaning nutqiy rivojlanishini uning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri natijasi deb hisoblaydi [3, B. 89]. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv va eksperimental test sinovlari metodlaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida tayyorlov guruhlarida "Nutq va muloqot" markazlaridagi faoliyat tahlil qilindi. Tadqiqot obyekti sifatida Buxoro shahridagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarining 6-7 yoshli tarbiyalanuvchilari tanlab olindi. Biz bolalarning lug‘at boyligi, muloqotga kirishuvchanlik darajasi va ziddiyatli vaziyatlarni nutq orqali hal qilish qobiliyatlarini maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholadik.

O‘tkazilgan pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy dars o‘tish usullaridan ko‘ra interfaol o‘yinlar ("Kim chaqqon?", "Rollar almashinuvi") bolalarda kommunikativ to‘siqlarni yengib o‘tishga yordam beradi. Tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) o‘rtasidagi farqlar quyidagi jadvalda aks etgan:

1-jadval. Bolalarning muloqotga kirishish darajasi (foizda)

Guruhlar	Yuqori	O‘rta	Past
Nazorat guruhi	25%	50%	25%
Tajriba guruhi	45%	45%	10%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, maqsadli yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar natijasida tajriba guruhida yuqori ko‘rsatkich 20% ga oshgan. Shuningdek, bolalarning nutqiy komponentlari bo‘yicha rivojlanish dinamikasi ham ijobiy o‘zgarishlarga ega bo‘ldi.

2-jadval. Kommunikativ ko‘nikmalarning tarkibiy qismlari rivojlanishi

Ko‘rsatkichlar	Tajribadan oldin	Tajribadan keyin	O‘sish koeffitsienti
Lug‘at boyligi	62%	84%	+22%
Diologik nutq	55%	78%	+23%
Hamkorlikda ishlash	48%	75%	+27%

Maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot jarayoniga kirishishi nafaqat til o‘rganish, balki shaxsning sotsializatsiya jarayonidagi eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Tayyorlov guruhlarida bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish muammosi zamonaviy pedagogikada subyekt-subyekt munosabatlari asosida tahlil qilinmoqda, zero bu yoshda bola o‘z "Men"ini anglash bilan birga, atrofdagilar bilan ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishning dastlabki malakalarini egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar ko‘pincha nutqiy kamchiliklar bilan emas, balki bolaning emotsional holati va undagi ijtimoiy qo‘rquvlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [4, B. 34]. Shu sababli, tayyorlov guruhi tarbiyachisining asosiy vazifasi bolada muloqotga nisbatan ijobiy motivatsiyani uyg‘otish va undagi verbal hamda noverbal vositalardan foydalanish ko‘nikmalarini sinxron tarzda rivojlantirishdan iboratdir. Akademik nuqtai nazardan qaraganda, kommunikativ qobiliyat deganda bolaning o‘z fikrini aniq ifodalashi, suhbatdoshni tinglay olishi va vaziyatga qarab muloqot strategiyasini o‘zgartira olishi tushuniladi, bu esa bevosita psixologik tayyorgarlikning bir qismi sanaladi.

Bu jarayonda bolaning ichki nutqi va tashqi nutqi o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, uning lug‘at boyligini faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan boyitish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik nuqtai nazardan, bolaning kommunikativ rivojlanishi uning kelajakdagi o‘quv faoliyatining muvaffaqiyatini belgilab beruvchi "prognostik ko‘rsatkich" bo‘lib xizmat qiladi, chunki maktab ta’limi o‘z mohiyatiga ko‘ra kollektiv muloqotga asoslangan jarayondir [5, B. 112]. Agar tayyorlov guruhida bolada muloqot madaniyati to‘g‘ri shakllantirilmasa, keyingi bosqichlarda ijtimoiy izolyatsiya yoki o‘z-o‘ziga past baho berish kabi salbiy holatlar kuzatilishi mumkin. Binobarin, har bir mashg‘ulot bolaning nutqiy faolligini oshirishga yo‘naltirilgan

bo‘lishi, undagi "muloqotga bo‘lgan ehtiyoj"ni sun’iy emas, balki tabiiy o‘yin va mehnat faoliyati orqali yuzaga chiqarishi lozim bo‘ladi.

Kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishda an’anaviy "savol-javob" metodikasi bugungi kunda o‘zining samaradorligini biroz yo‘qotmoqda, chunki u bolani faqat tayyor qoliplar asosida javob berishga o‘rgatadi. Buning o‘rniga zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimiga "Case-study" (vaziyatli o‘qitish) va "Storytelling" (hikoya qilish) texnologiyalari faol kirib kelmoqda, bu metodlar bolaning tasavvurini kengaytirish bilan birga, uning nutqini mantiqiy izchillikka keltiradi. Masalan, "tugallanmagan hikoya" metodida bolaga voqeaning boshi aytib beriladi va u voqeani o‘z qarashlari asosida davom ettirishi so‘raladi, bu esa nafaqat nutqni, balki kreativ fikrlashni ham rag‘batlantiradi [9, B. 56]. Shuningdek, muloqotni shakllantirishda drama-pedagogikaning o‘rni beqiyos bo‘lib, rolli o‘yinlar orqali bola turli ijtimoiy personajlar tilida gapirishni, intonatsiya va urg‘u berishni, shuningdek, jamiyatdagi muomala madaniyati normalarini amaliyotda o‘rganadi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, bolalarga erkin mavzularda suhbatlashish va muammoli vaziyatlarni sahnalashtirish imkoniyati berilganda, ularning nutqiy jasorati va mantiqiy fikrlashi keskin yaxshilanadi. Bu jarayonda tarbiyachining fasilitatorlik roli, ya’ni bolani yo‘naltirishi va rag‘batlantirishi muhim ahamiyat kasb etadi [4, B. 67].

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, maktabgacha tayyorlov guruhlari bolalarida kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish tizimli yondashuvni talab etadi. Birinchidan, mashg‘ulotlar jarayonida faqat axborot berish emas, balki o‘zaro fikr almashish muhitini yaratish zarur. Bolaning har bir fikri, hatto u noto‘g‘ri bo‘lsa ham, hurmat bilan tinglanishi uning kelajakda o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Ikkinchidan, o‘yin texnologiyalaridan foydalanishda bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, ularga ijtimoiy rollarni (sotuvchi, shifokor, o‘qituvchi) taqsimlash muloqotning turli shakllarini o‘zlashtirishga yordam beradi. Uchinchidan, oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish lozim. Ota-onalar farzandlari bilan ko‘proq kitob mutolaa qilishlari va o‘qilgan asarlar yuzasidan muhokama o‘tkazishlari bolaning lug‘at boyligini boyitadi. To‘rtinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan me’yorida foydalangan holda, bolalarda vizual axborotni og‘zaki nutqqa aylantirish ko‘nikmasini shakllantirish lozim. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, kommunikativ qobiliyati shakllangan bola maktabda nafaqat fanlarni o‘zlashtirishda, balki jamoada yetakchilik qilishda ham yuqori natijalarga erishadi. Ushbu metodik tavsiyalar maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilari uchun amaliy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni-Toshkent: Adolat, 2019. - 48 b.
2. Shodmonova Sh.S. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi - Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. - 192 b.
3. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya - Moskva: Pedagogika-Press, 1996. — 536 b.
4. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o‘rgatish metodikasi - Toshkent: Universitet, 2017. 156 b.
5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika - Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2013. - 288 b.

YUQORI SINFLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Karimova Maftuna
Buxoro davlat pedagogika instituti psixologiya kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari, uning pedagogik mohiyati va ta’lim jarayonidagi o‘rni, bugungi kundagi o‘quvchilarda*

tanqidiy fikrlashning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar, interfaol metodlar va o‘qituvchining pedagogik mahorati bilan bog‘liq jihatlar yoritilgan. Bugungi kundagi yuqori sinf o‘quvchilari va ularning psixologiyasi, ularga tanqidiy fikrlash qay darajada muhimligi, bu jarayonda pedagogning qanday ahamiyat kasb etishi ham ushbu maqolada yoritilgan.

Kalit so‘z: *tanqidiy fikrlash, refleksiya, interfaol metod, shaxsiy rivojlanish, mantiq, mantiqiy tahlil, mantiqiy tafakkur, ijtimoiy tarmoq, innovatsion ta’lim, pedagogik omil, psixologik omil, idrok etish.*

Abstract. *This article analyzes the theoretical foundations of developing critical thinking in students, its pedagogical essence, and its role in the educational process, as well as the importance of critical thinking for students today. Furthermore, it highlights methodical approaches, interactive methods, and aspects related to the teacher's pedagogical skill that serve to develop critical thinking. The article also covers high school students of today and their psychology, the extent to which critical thinking is important for them, and the significance of the pedagogue in this process.*

Keywords: *critical thinking, reflection, interactive method, personal development, logic, logical analysis, logical thinking, social network, innovative education, pedagogical factor, psychological factor, perception.*

Аннотация. *В данной статье анализируются теоретические основы формирования критического мышления у учащихся, его педагогическая сущность и роль в учебном процессе, а также значимость критического мышления для современных учеников. Также освещаются методические подходы, интерактивные методы и аспекты, связанные с педагогическим мастерством учителя, способствующие развитию критического мышления. В статье рассматриваются современные учащиеся старших классов и их психология, степень важности критического мышления для них и роль педагога в этом процессе.*

Ключевые слова: *критическое мышление, рефлексия, интерактивный метод, личностное развитие, логика, логический анализ, логическое мышление, социальная сеть, инновационное образование, педагогический фактор, психологический фактор, восприятие.*

Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchidan nafaqat tayyor bilimlarni egallashni, balki mustaqil fikrlash, ularni erkin tahlil qila olish, dalillarga asoslangan holda xulosa chiqarish va yangicha qarorlar qabul qila olishni talab etadi. Bunday jarayon esa tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish bilan bevosita bog‘liqdir. Bugungi kunda butun dunyo miqyosida ta’limning asosiy maqsadi — bu axborotga to‘la muhitda yo‘qolib qolmaydigan, ma’lumotni tahlil qilib, to‘g‘ri xulosa chiqaradigan, ongli ravishda qarorlar qabul qila oladigan shaxsni tarbiyalash hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun,[1] “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2030” hamda Prezidentning ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan qarorlarida zamonaviy fikrlovchi, ijodkor va tanqidiy tahlilga qodir shaxsni tayyorlash ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [3]. Bu esa pedagoglardan an’anaviy o‘qitishdan voz kechib, o‘quvchilarni faol o‘quv jarayoniga jalb etish, dars jarayonida turli xil metod va texnologiyalarni qo‘llashni talab etmoqda.

Tanqidiy fikrlash — bu insonning muammolarni chuqur anglash, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish, hammadan boshqacha tarzda fikrlash, dalillarni solishtirish va asosli qaror qabul qila olish qobiliyatidir. U nafaqat mantiqiy tafakkurni, balki shaxsiy mas’uliyatni, tahliliy yondashuvni, kommunikativ kompetensiyani ham shakllantiradi. Shu bois tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat aqliy, balki ma’naviy va ijtimoiy tarbiya bilan ham uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda o‘quvchi faqat bilim oluvchi emas, balki o‘rganilayotgan jarayonning faol ishtirokchisi bo‘lishi zarur. O‘qituvchining vazifasi esa unga tayyor bilimni yetkazish emas, balki bilimni mustaqil izlab topish, uni tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shu ma’noda, tanqidiy fikrlash o‘quvchi shaxsining intellektual va ijtimoiy rivojlanishida markaziy o‘rin tutadi. Yuqori sinf o‘quvchilari raqamli dunyoning eng faol foydalanuvchilaridandir. Tanqidiy fikrlash bu yerda

“immun tizimi” vazifasini o‘taydi. Reklamalar, siyosiy tashviqotlar va ijtimoiy tarmoqlardagi trendlar ko‘pincha his-tuyg‘ularga ta’sir qilish orqali mantiqni chetlab o‘tadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchining tafakkurini faollashtiradi, muloqot madaniyatini oshiradi va qaror qabul qilish mas’uliyatini mustahkamlaydi. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi interfaol metodlardan foydalanishi, muammoli vaziyatlar yaratishi hamda har bir o‘quvchining fikrini qadrlashi zarur. Tanqidiy fikrlash tushunchasi inson tafakkurining eng yuqori bosqichini ifodalaydi. Uning mohiyati esa axborotni idrok etish, tahlil qilish, baholash va o‘z fikrini asosli tarzda ifoda etish jarayonidan iborat bo‘ladi. Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda tanqidiy fikrlash – bu o‘quvchining bilimga faol munosabatini shakllantiruvchi, mustaqil tarzda qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan tafakkur turi hisoblanadi. Amerikalik olim J. Dewey tanqidiy fikrlashni “ongli tafakkur jarayoni, insonning fikrni tekshirish va dalillashga asoslangan tahliliy faoliyati” [5,90] deb izohlaydi. D. Halpern esa uni “aniq maqsadga yo‘naltirilgan, mantiqiy, tahliliy va dalillarga asoslangan fikrlash jarayoni” sifatida talqin etadi. Shuningdek, Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv maqsadlar taksonomiyasi (bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez, baholash) tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar tanqidiy fikrlashni faqat aqliy faoliyat emas, balki shaxsiy, ijtimoiy va madaniy tajriba bilan bog‘liq jarayon sifatida ham ko‘rsatadi [6,125]

Psixologik jihatdan, tanqidiy fikrlash tafakkurning mantiqiyligini, tahliliyligini, reflektivligini va ijodkorlik elementlarini o‘zida mujassam etadi. Shuning uchun u ta’lim jarayonida shaxsning bilish faoliyatini chuqurlashtiradi va o‘quvchining kognitiv bilish mustaqilligini shakllantiradi.

Bugungi kundagi ta’lim tizimida o‘quvchi passiv bilim oluvchi emas, balki faol o‘rganuvchi sifatida maydonga chiqmoqda. Bu esa o‘qituvchining darsni tashkil etishdagi yondashuvini tubdan o‘zgartiradi. An’anaviy, reproduktiv o‘qitish o‘rniga, o‘quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtiruvchi, ularni mantiqan fikrlashga undovchi metodlar qo‘llanilishi zarurligini bildiradi. Tanqidiy fikrlashning pedagogik zarurati bir necha omillar bilan belgilanadi:

-birinchidan, zamonaviy axborot oqimida o‘quvchining mustaqil tahlil qila olish qobiliyatini rivojlantirish – hayotiy zaruratdir;

-ikkinchidan, tanqidiy fikrlash o‘quvchida mantiqiy va ijodiy tafakkur uyg‘otadi, bu esa fanlararo bilimlarni integratsiya qilish imkonini yaratadi;

-uchinchidan, u o‘quvchini erkin fikr bildirish, dalil keltirish, o‘z nuqtai nazarini himoya qilishga o‘rgatadi;

-to‘rtinchidan, tanqidiy fikrlovchi shaxs jamiyatda ijtimoiy mas’uliyatli, ongli qaror qabul qila oladigan fuqaroga aylanadi. Bu omillar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o‘quv jarayonining, balki shaxs tarbiyasining ham ajralmas qismi ekanligini ko‘rsatadi.

Hozirgi davr ta’lim tizimida o‘quvchilarning shunchaki bilim egallashi emas, balki mustaqil, tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish dolzarb masalalardan biridir. Jahon ta’lim tajribasi ko‘rsatadiki, kelajakda muvaffaqiyat qozonadigan shaxs - bu tayyor bilimlarni yod oluvchi emas, balki mavjud ma’lumotlarni tahlil qila oladigan, muammoga turli nuqtai nazardan yondashadigan va yangi yechimlar topa oladigan insondir. Shuning uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘qituvchining metodik mahoratiga, dars jarayonini qanday tashkil etishiga bevosita bog‘liqdir. Bu yo‘nalishda quyidagi metodlar o‘z samarasini bermoqda:

-muammoli o‘qitish – o‘quvchi oldiga hal etilishi kerak bo‘lgan vaziyatni qo‘yish orqali uni mustaqil tahlilga undash. Masalan, “Nima uchun bu hodisa yuz beradi?”, “Boshqacha yo‘l bilan yechim topish mumkinmi?” kabi savollar tanqidiy fikrlashni faollashtiradi;

-interfaol metodlar – “Aqliy hujum”, “Insert”, “Fishbone”, rolli o‘yin, Grov va Fisherning metodlari o‘quvchini faol fikrlashga jalb etadi.

-refleksiya – o‘quvchi o‘z fikr va harakatlarini tahlil qilish, o‘z xatolarini aniqlash orqali o‘rganadi.

-debat va munozara texnologiyalari – o‘quvchilarni turli nuqtai nazarlardan fikr yuritishga, dalillash va tanqidiy tahlil ko‘nikmasini oshirishga yordam beradi.

Metodik jihatdan bu jarayonning muvaffaqiyati o‘qituvchi tomonidan yaratilgan psixologik muhitga ham bog‘liq. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, xato qilishdan qo‘rqmaydigan, rag‘batga asoslangan dars muhiti tanqidiy fikrlashning tabiiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Yuqori sinf o‘quvchilari abstrakt tafakkurga o‘tish bosqichida bo‘lib, bu davrda:

-mustaqil qaror qabul qilish,

-muammoli vaziyatlarni tahlil qilish

-dalil va qarama-qarshi fikrlarni solishtirish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar Lev Vygotskyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga mos keladi. Unga ko‘ra, o‘quvchi murakkab fikrlash faoliyatiga ijtimoiy muloqot va pedagogik yordam orqali erishadi [4,29]. 9-11-sinflarda fanlar murakkablashadi. Tanqidiy fikrlash fanlarni o‘zlashtirishga, matematika masalalarini yechishda faqat formulaga tayanmasdan ishlashga, tarixiy voqealarga bir tomonlama emas, turli manbalar orqali qarashga yordam beradi. Konfliktli vaziyatlarni yechishda ham hissiyotlarga berilmaydi, o‘z-o‘zini tahlil qiladi, stereotiplarni yengishni o‘rganadi. Yuqori sinf o‘quvchisi kuniga o‘rtacha 4-7 soat vaqtini internetda o‘tkazadi. Bu yerda tanqidiy fikrlay olish “hayot-mamot” masalasi bo‘lib qoladi. Ijtimoiy tarmoqlar bizga faqat biz yoqtirgan narsalarni ko‘rsatadi, tanqidiy fikrlay oladigan o‘quvchi o‘z qarashlariga zid bo‘lgan ma’lumotlarni ham o‘rganib xolis xulosa chiqaradi. Shubhali havolalar va kiber-firibgarlik ortidagi mantiqiy xatolarni tezda payqay oladi.O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi didaktik shartlarning mavjudligi zarur:

1-faol ishtirok muhitini yaratish – o‘quvchi darsda passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishi kerak;

2-savolga asoslangan o‘qitish – “nima?”, “nega?”, “qanday?” kabi ochiq savollar orqali o‘quvchini tahlilga jalb etish;

3-metakognitiv yondashuv – o‘quvchining o‘z fikr jarayonini anglash, nazorat qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirish;

4. Axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish – o‘quvchiga internet, matbuot yoki darslikdagi ma’lumotlarni solishtirib, ularning ishonchliligini baholashni o‘rgatish.

Didaktik shartlar amalga oshirilgan taqdirda, o‘quvchilar o‘rganilgan materialni chuqurroq anglaydi, o‘z fikrini dalillay oladi va yangicha yondashuvlar taklif etadi. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda o‘qituvchi markaziy figura hisoblanadi. U bilim manbai emas, balki o‘rganish jarayonining tashkilotchisi va yo‘lboshchisi sifatida harakat qiladi.

O‘qituvchi quyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

o‘quvchilarda savol berish madaniyatini rivojlantirish;

ularni tahlil, solishtirish va baholash faoliyatiga jalb etish;

- turli fikrlarni hurmat qilish va muhokama qilish ko‘nikmalarini shakllantirish;

- baholashni jarayon sifatida tashkil etish, ya’ni xatoni jazolash emas, balki o‘rganish vositasi sifatida qabul qilish.

O‘qituvchining bunday faol yondashuvi o‘quvchilarda refleksiv, mustaqil va mas’uliyatli tafakkurni shakllantirishga imkon beradi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim:

o‘quvchilarning mustaqil ishlash faoliyatini 40–50 foizga oshiradi;

ularning muloqot madaniyati va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini kuchaytiradi;

o‘z fikrini asoslash, dalillash va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

ta’lim natijalarining barqarorligini ta’minlaydi. Natijada, bunday yondashuv orqali o‘quvchi nafaqat bilim egasi, balki ijtimoiy faol, ma’suliyatli, fikr yuritish madaniyatiga ega shaxs sifatida kamol topadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunga kelib tanqidiy fikrlash-bu o‘quvchiga beriladigan eng katta “shpargalka” desak ham bo‘ladi. Bundan tashqari xalqaro iqtisodiy forum ma’lumotlariga ko‘ra tanqidiy fikrlasheng talabgir Top-5 ko‘nikma ro‘yxatiga kiradi. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatlari uchun muhimdir.

Ushbu jarayon o‘quvchilarning bilimni shunchaki yod olishidan ko‘ra, uni chuqur anglash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashga imkon beradi. Pedagogik amaliyotda muammoli vaziyatlar, bahs-munozaralar, aqliy hujum, kase-stadi kabi metodlardan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Shunday qilib, tanqidiy fikrlash — bugungi ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, yoshlarni kelajakda ongli, mas’uliyatli va ijodkor inson etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Yuqori sinf o‘quvchilari uchun bu ko‘nikmani shakllantirish- uningb hayot yo‘lida duch keladigan har qanday qiyinchiliklarni oson yengish uchun “qurol” bo‘la oladi. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayon nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning hayotiy tajribasini boyitadi, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni tahlil etish va yangicha fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4884-son qarori. – Toshkent, 2020.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. 108 bet.
4. Hasanboeva O., Yo‘ldosheva Sh. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 320 bet.
5. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* – Toshkent: Ilm ziyo, 2018. 336 bet.
6. Abduqodirov A. A., Mavlonova R. A. *Zamonaviy ta’lim texnologiyalari.* – Toshkent: O‘qituvchi, 2021. 256 bet.

BOSHLANĢICH SINFDA ESTETIK TASAVVURLARNI ART-PEDAGOGIKA ORQALI RIVOJLANTIRISH: TA'LIMDAGI YANGI TENDENSIYALAR

Xidirova Nilufar Shuxratovna
BuxDPI, 7 ped-2025 guruh magistranti
xidirovanilu9988@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tasavvurlarini art-pedagogika vositalari orqali rivojlantirishning dolzarbligini ko'rsatadi. Tadqiqotda estetik tarbiya usullarining samaradorligi va ijodiy rivojlanishdagi ta'siri tahlil qilinadi. Art-pedagogika usullari orqali estetik tasavvurlarni rivojlantirish orqali o'quvchilarda estetik did, ijodiy yondashuv va hissiy rivojlanish shakllanadi, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi**.**

Kalit so'zlar: Art-pedagogika, estetik tarbiya, estetik tasavvurlar, boshlang'ich sinf, ta'lim jarayoni, pedagogik usullar, ijodiy rivojlanish.

РАЗВИТИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ АРТ-ПЕДАГОГИКУ: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Хидирова Нилуфар Шухратовна
БухДПИ, Магистрант группы 7 пед-2025
xidirovanilu9988@gmail.com

Аннотация: Данное исследование подчеркивает актуальность развития эстетических представлений у учащихся начальных классов с помощью арт-педагогических методов. В исследовании анализируется эффективность методов эстетического воспитания и их влияние на творческое развитие. Развитие эстетических представлений через арт-

педагогические методы способствует формированию у учащихся эстетического вкуса, творческого подхода и эмоционального развития, что, в свою очередь, способствует улучшению качества образования.

Ключевые слова: арт-педагогика, эстетическое воспитание, эстетические представления, начальная школа, процесс обучения, педагогические методы, творческое развитие.

DEVELOPMENT OF AESTHETIC REPRESENTATIONS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH ART PEDAGOGY: NEW TRENDS IN EDUCATION.

Xidirova Nilufar Shukhratovna
BuxDPI, Master's student of group 7 ped-2025.
xidirovanilu9988@gmail.com

Abstract: This study emphasizes the relevance of developing aesthetic representations in primary school students through art-pedagogical methods. The research analyzes the effectiveness of aesthetic education methods and their impact on creative development. The development of aesthetic representations through art-pedagogical methods contributes to the formation of aesthetic taste, a creative approach, and emotional development in students, which, in turn, enhances the quality of education.

Keywords: art pedagogy, aesthetic education, aesthetic representations, primary school, learning process, pedagogical methods, creative development.

Boshlang'ich sinf ta'limi - o'quvchilarning hissiy, aqliy va estetik rivojlanishi uchun muhim bosqichdir. O'quvchilarning estetik tasavvurlarini shakllantirish esa, ularning darslarga, ijodiy ishlariga va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Art-pedagogika usullari bu jarayonda san'at vositalari orqali o'quvchilarning estetik didini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Ushbu maqola art-pedagogika vositalari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tasavvurlarini rivojlantirishning dolzarbligini tahlil etadi va bu usullarning ta'limdagi yangi tendensiyalarga qo'shgan hissasini ko'rsatadi [1].

Didaqitika va estetik rivojlanish: **Didaqitika** — bu ta'lim jarayonini tashkil etish, uning usullari, usullari va vositalarini o'z ichiga oladigan pedagogik fan bo'lib, ta'limning mazmunini shakllantirish, o'qitishning samarali usullarini ishlab chiqish va o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan. Didaqitika ta'lim jarayonida qanday usullarni tanlash, qanday pedagogik vositalardan foydalanishni aniqlashni, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini va o'qitishning samarasini oshirishni maqsad qiladi. Bu, o'z navbatida, ta'limning sifatini yaxshilashga, o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki amaliy va ijodiy qobiliyatlar bilan ham ta'minlashga yordam beradi. Estetik rivojlanish esa o'quvchilarda san'at va go'zallikni anglash, ularni his qilish va tasavvur qilish qobiliyatlarini shakllantirishni anglatadi. Estetik rivojlanish jarayonida o'quvchilar nafaqat o'zlarining hissiy reaktsiyalarini, balki boshqalarning asarlari, tabiat va muhitga bo'lgan estetik munosabatlarini ham anglay boshlaydilar. Bu jarayon orqali o'quvchilar go'zallikni yaratish va ifodalash qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, san'at asarlarini tahlil qilish, ularga munosabat bildirish va san'atsiz hayotning ziddiyatlarini tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi [3].

Art-pedagogika va estetik tarbiya: Art-pedagogika — bu san'at vositalaridan foydalanib, o'quvchilarni estetik va ijodiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuvda o'quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki san'at orqali o'z hissiyotlarini ifodalash, estetik qiymatlarni anglash va ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar [4]. Art-pedagogikaning asosiy maqsadi — o'quvchilarga go'zallikni anglashni, san'at orqali o'zlarini ifodalashni va uning yordamida ijodiy salohiyatlarini kashf qilishni o'rgatishdir. Art-pedagogika usullari yordamida o'quvchilar o'z ichki dunyosini san'at orqali ifodalaydi, hissiy dunyoqarashini shakllantiradi va

kreativ fikrlashni o'rganadilar [5]. Bu san'at va pedagogikani birlashtiruvchi yondashuv bo'lib, u o'quvchilarga faqat akademik bilimlar bilan ta'minlashdan tashqari, hissiy va estetik rivojlanish imkoniyatlarini ham beradi. Bu usul orqali o'quvchilar san'at asarlarini tahlil qilish, turli san'at shakllaridan foydalanish, san'at yaratish va o'zgarishlarni anglash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Art-pedagogika, o'quvchilarda estetik tasavvurlarni rivojlantiradi, ularni san'atni qadrlashga, san'atdan o'z fikrlarini ifodalashda foydalanishga undaydi. Bu usul, o'quvchilarga estetik fikrlashni va go'zallikni his qilishni o'rgatadi, ularning ijodiy salohiyatini ochib beradi.

Art-pedagogika usullari orqali o'quvchilar nafaqat estetik ko'nikmalarni rivojlantiradilar, balki ularning hissiy intellekti va empatiya darajasi ham oshadi. Ular san'at asarlari yordamida turli hayotiy vaziyatlarni va insoniy his-tuyg'ularni tushunishni o'rganadilar. Art-pedagogika, o'quvchilarda go'zallikni sezish, san'atni yaratuvchi kuch sifatida qadrlashni rivojlantirishga yordam beradi. San'atni o'rganish, nafaqat estetik tasavvurlarni shakllantirish, balki ularni yaratish va ifodalash imkoniyatini beradi. Bu jarayon, o'quvchilarga san'at va ijodiy faoliyat orqali o'zlarini to'liq ifodalash imkonini yaratadi.

Art-pedagogika usullari san'atning har xil turlarini, jumladan rasm, musiqa, drama va teatrni o'z ichiga oladi. Har bir san'at turi o'quvchilarning turli hissiy reaktsiyalarini rivojlantiradi va ijodiy tafakkurini kuchaytiradi. Masalan, musiqa va ritm orqali o'quvchilar hissiy hayajonlarni ifodalashni o'rganadilar, rasm chizish orqali o'z fikrlarini ko'rsata olishadi, teatr orqali esa o'z rollarini bajarish va boshqalar bilan empatiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu usullar o'quvchilarda ijodiy salohiyatni, estetik didni va hissiy anglashni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, art-pedagogika o'quvchilarga jamiyatdagi estetik qadriyatlarni anglashda yordam beradi. O'quvchilar san'at vositalari orqali o'zgaruvchan jamiyat va muhitga nisbatan estetik va axloqiy nuqtai nazarlarni rivojlantiradilar. Shu tarzda, art-pedagogika nafaqat o'quvchilarning estetik rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularni axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan ham tarbiyalaydi.

Art-pedagogika usullari, shuningdek, o'quvchilarga o'z-o'zini ifodalash, ijodiy jarayonlarda qatnashish va o'z fikrlarini boshqalarga etkazish imkonini beradi. Bu, o'quvchilarning o'zlarini ishonch bilan ifodalashlarini, ijodiy jarayonlarga mustaqil yondashishlarini, shuningdek, ular o'z tasavvurlarini yanada boyitishni o'rganadilar.

San'at vositalari va usullari: Art-pedagogikada san'at vositalari va usullari o'quvchilarning estetik tasavvurlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu vositalar yordamida o'quvchilar o'zlarining hissiy va ijodiy salohiyatlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Art-pedagogikada bir nechta san'at vositalaridan foydalanish mumkin, jumladan, rasm chizish, musiqa, teatr, drama, she'riyat va boshqa ijodiy faoliyatlar. Har bir san'at turi o'quvchilarning turli hissiy tajribalari, fikrlash va tasavvurlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Rasm chizish - bu o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini, fikrlarini va tasavvurlarini ifodalashga yordam beruvchi asosiy san'at vositalaridan biridir. Rasm chizish orqali o'quvchilar o'z dunyoqarashlarini va ichki dunyolarini tashqi olamga chiqaradilar. Bu jarayon o'quvchilarda ijodiy tafakkur, detallarga e'tibor berish, xotirani va kuzatish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Rasm chizish orqali o'quvchilar estetik go'zallikni anglash, ranglar va shakllarni uyg'unlashtirishni o'rganadilar. Ular, shuningdek, vizual tasavvurlarni shakllantirish, ifodalash va ularni boshqalarga yetkazish ko'nikmalarini egallaydilar.

Musiqa - musiqa ta'limi o'quvchilarning hissiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Musiqa orqali o'quvchilar nafaqat estetik tasavvurlarni, balki o'z his-tuyg'ularini ifodalashni o'rganadilar. Musiqaning ritm va melodiya orqali o'quvchilar o'zlari uchun yangi dunyo yaratadilar, ular musiqaning ohanglari va tovushlaridan ilhomlanib, estetik ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Musiqa, shuningdek, o'quvchilarda ijtimoiy va hissiy rivojlanish jarayonlarini kuchaytiradi, chunki musiqa o'zaro aloqa, hissiy tushunish va empatiya orqali o'zaro bog'lanishga yordam beradi. O'quvchilar musiqa orqali o'z hissiyotlarini boshqalar bilan baham ko'rish, turli his-tuyg'ularni ifodalash va anglash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Teatr va dramaturgiya - bu san'at turlari o'quvchilarda o'z his-tuyg'ularini boshqalar bilan baham ko'rish, rollarni o'ynash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Teatr va

dramaturgiya o'quvchilarga turli xil xarakterlarni va voqealarni ifodalash orqali empatiya va hissiy yuksalishni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Rollarni o'ynash, o'quvchilarga boshqalar bilan aloqada bo'lish, o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va xarakterlarini ifodalash imkonini yaratadi. Teatr, shuningdek, o'quvchilarga ijodiy fikrlashni, sahnada o'zlarini erkin ifodalashni va jamoaviy ishlarni rivojlantirishni o'rgatadi. Dramaturgiya va teatr faoliyati, o'quvchilarga shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy malakalarni oshirish imkoniyatini yaratadi.

She'riyat - she'riyat o'quvchilarda lug'aviy boylikni, tilning estetik go'zalligini va hissiy ifodalanish qobiliyatlarini rivojlantiradi. She'riyat orqali o'quvchilar nafaqat tilni ifodalashda o'zlarini erkin his qilishadi, balki ularning estetik qobiliyatlari ham oshadi. She'rlar o'quvchilarga go'zallik, sevgi, tabiat va insoniyatning muhim masalalarini anglash imkonini beradi. She'riyat yordamida o'quvchilar tilning ritmik va poetik imkoniyatlarini o'rganadilar, fikr va tasavvurlarni go'zal tarzda ifodalashni o'rganadilar. She'riyat, shuningdek, o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini til orqali ifodalashga, lug'at boyligini oshirishga va estetik tafakkurini rivojlantirishga undaydi.

Art-pedagogika usullarida rasm chizish, musiqa, teatr va she'riyatdan tashqari, boshqa ijodiy faoliyatlar ham o'quvchilarda estetik tasavvurlarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, haykaltaroshlik, fotografiya, video ijodi va boshqa san'at turlari o'quvchilarga ijodiy ishlarni bajarish orqali o'zlarini ifodalash, yangi g'oyalarni yaratish va ularga hayotga tatbiq etish imkoniyatini beradi. Bu turli san'at shakllari o'quvchilarga yangi ko'nikmalarni o'rganishga, yaratishga va hissiy rivojlanishlarini oshirishga yordam beradi.

Ijobiy va estetik ko'nikmalarni rivojlantirish: Art-pedagogika usullari orqali o'quvchilarda nafaqat estetik tasavvurlar, balki ijobiy ko'nikmalar ham shakllanadi. San'at vositalari yordamida o'quvchilar o'z fikrlarini ifodalash, tasavvurlarini yaratish va buni boshqalar bilan bo'lishish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon orqali o'quvchilar o'zlarining ijodiy salohiyatlarini va estetik didlarini rivojlantiradilar.

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib borilgan amaliy ishlar orqali art-pedagogika usullarining samaradorligi tahlil qilindi. O'quvchilarga rasm chizish, musiqa tinglash, teatr mashg'ulotlarida ishtirok etish va boshqa san'at vositalaridan foydalanish orqali ularning estetik tasavvurlari rivojlantirildi. Tadqiqotda art-pedagogikaning o'quvchilarni estetik rivojlantirishdagi ta'siri va uning ta'limga qo'shgan hissasi ko'rsatilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, art-pedagogika usullari orqali o'quvchilar nafaqat estetik tasavvurlarini, balki ijobiy va ijodiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. O'quvchilar san'at vositalaridan foydalanish orqali go'zallikni anglash va yaratish, hissiy va aqliy rivojlanishda sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdilar.

Art-pedagogika usullari boshlang'ich sinfda estetik tasavvurlarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. O'quvchilarda estetik ko'nikmalarni rivojlantirish, ta'lim jarayonini yanada jonlantirishga yordam beradi. Shuningdek, art-pedagogika usullarini kengroq qo'llash, o'qituvchilarni bu usullar bilan tanishtirish va malakalarini oshirish zarur [5]. Art-pedagogika vositalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishini kengaytirish va o'quvchilarning estetik rivojlanishiga yanada katta e'tibor qaratish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Ta’lim to‘g‘risida”, O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 267-son, 2023-yil 29-iyun.

3. Shavkat Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -T.: «O‘zbekiston», 2017. -22-b.

4. R.A.Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. Toshkent, 2004- yil.

5. Хидирова Н. Ш. Art-педагогика и методы развития эстетического мировоззрения учеников начальных классов. Экономика и социум" №2(141) 2026.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Жалилов Зарафшон Бахшуллаевич,
кандидат педагогических наук ,
доцент кафедры Общая педагогика БГПИ
Сирожитдинова Фируза Замировна,
студентка 1 курса магистратуры БГПИ

Аннотация. *В связи с экологическим кризисом, современное общество сталкивается с необходимостью переосмысления отношений к окружающей природной среде и роли человека в природе. В данной статье рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты формирования экологической культуры у учащихся начальных классов, а также психолого-педагогические особенности этого процесса.*

Ключевые слова: *роль, аспекты, особенности, необходимость, экологическая культура, формирование, процесс, педагогические исследования, область, понимание, опыт, социальная среда.*

"THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING ECOLOGICAL CULTURE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS"

Jalilov Zarafshon Baxshullayevich
Bukhara State Pedagogical Institute
Department's Senior Lecturer
Sirojitdinova Firuza Zamirovna
Bukhara State Pedagogical Institute
Faculty of General Pedagogy
1st year master's student

Abstract. In light of the ecological crisis, modern society faces the necessity of rethinking its relationship with the natural environment and the role of humans in nature. This article examines the theoretical and methodological, as well as practical aspects of forming ecological culture among primary school students, as well as the psychological and pedagogical characteristics of this process.

Keywords: role, aspects, characteristics, necessity, ecological culture, formation, process, pedagogical research, field, understanding, experience, social environment.

Исследование педагогической феноменологии экологической культуры детей школьного возраста потребовало определиться в ключевых понятиях. Так, исходным пониманием в педагогических исследованиях экологии служит представление о ней не столько как об области биологического и природоохранного знания, сколько как о синтезе знаний (естественных, технических, гуманитарных) и опыта взаимодействия человека с окружающей его средой - природной и социальной. Экологическая культура оперирует качественно новыми понятиями "ценности - отношение - поведение", тогда как экологическое образование определяется такими понятиями, как "сознание-мышление - знание - деятельность".

Так, Б.Т. Лихачёв рассматривает экологическую культуру личности в качестве системообразующего фактора, способствующего формированию в человеке подлинной интеллигентности и цивилизованности.

Экологическая культура - новообразование личности, часть её общей культуры. Следовательно, показатели её сформированности необходимо исследовать на уровне качественных изменений в структуре личности и на уровне её проявлений во взаимодействии с окружающим миром. Для характеристики качественных изменений личности используем такие категории, как "потребности", "мотивы", "привычки", "способности" и др. На уровне взаимодействия личности учащегося с окружающей его средой задействованы такие понятия, как "отношение", "поведение", "деятельность" и др.

Как показывают исследования, основную причину затруднений в воспитании экологической культуры школьников учителя видят в неразработанности технологии экологического воспитания.

Говоря о технологии воспитания экологической культуры, имеем в виду такое сочетание психолого-педагогических приёмов и методов, которое позволяет учащемуся продвинуться в личностном развитии и выйти на новый уровень качества жизни. Движущей силой развития выступает экокультурный дисбаланс в отношениях индивида с окружающей средой, на ликвидацию которого и направлены воспитательные технологии.

Реализовать воспитательный потенциал педагогических технологий удаётся лишь при соблюдении следующих принципов:

1) соблюдение целостного подхода в развитии личности (то есть одновременное воздействие на интеллектуальную, эмоциональную сферы психики);

2) строгая ориентация на возрастные и индивидуальные особенности личностного развития;

3) обеспечение преемственности в воспитании экологической культуры детей от младшего к старшему возрасту;

4) социокультурная преемственность (обращение к корням народной педагогики);

5) субъектность (ребёнок является активным участником экологической деятельности);

6) учёт региональных возможностей и конкретной социально-экономической ситуации;

7) повышение общей и собственной экологической культуры самих учителей.

Исследуя эффективность использования технологий воспитания экологической культуры, установили, что она прямо зависит от ориентации на психовозрастные особенности детей, специфику мировосприятия и опыт взаимодействия с окружающей средой.

Так, выявлено, что в воспитании экологической культуры младшего школьника акцент делается на формирование отношения к самому себе и ближайшему окружению - сверстникам, учителям, родителям. Это связано со спецификой мироощущения учащихся начальной школы - социальный аспект отношений более значим, чем отношение к природе, которую они воспринимают как жизненный фон. Поэтому развитие экологической культуры у младших школьников связано с динамикой в системе отношений от персонифицированного отношения к осознанию природы как самостоятельной ценности - к Себе (1 класс) - к Другому (2 класс) - к Природе (3 класс).

Отсюда выбор технологических средств осуществляется с таким расчётом, чтобы они в первую очередь способствовали пониманию ребёнком собственного "Я", стимулировали у него желание заниматься физической культурой, культурой поведения и навыками диалогового общения, поощряя любые контакты с природой, развивали любознательность, ощущение красоты окружающего мира, умение наблюдать.

Формирование экологической культуры как специфической формы организации деятельности на основе знаний, умений, навыков, ценностных ориентаций и идеалов обуславливает потребность в экологическом воспитании и образовании.

В программе по экологии для начальных классов сформулированы следующие направления; разработка методического обеспечения экологического образования с учётом вариативных моделей; обобщение опыта экологического воспитания и образования школьников. В современной концепции воспитания экологической культуры (Б.Т. Лихачёв, Н.С. Дежникова, И.Д. Зверев) основополагающее значение имеет технологический аспект, в основе которого лежат современные образовательные технологии (игровые, тренинговые, компьютерные и т.д.) Основой методов и форм воспитания экологической культуры являются: воспитывающие ситуации (выбора, проблемные, игровые, трудовые), экологические знания.

Практические основы формирования экологической культуры у учащихся начальных классов. К формам воспитания экологической культуры можно отнести следующие: традиционные учебные занятия, экологические игры, экологические сказки, экологическая тропа, практикумы, опыты и т.д. - те технологические приёмы, которые,

-во-первых, в наибольшей степени отвечают потребностям и возможностям младшего возраста,

-во-вторых, позволяют изменить потребительское отношение учащихся к природе. Обратимся конкретно к такой форме, как экологическая игра, и её использованию в воспитании экологической культуры. Экологические игры - это форма экологического образования и воспитания экологической культуры, основанная на развёртывании особой игровой деятельности участников, стимулирующая высокий уровень мотивации, интереса к природе. В практике школьного воспитания экологической культуры существует следующая классификация экологических игр: соревновательные экологические игры, ролевые экологические игры (данная классификация представлена С.Д. Дерябо и В.А. Ясвиным).

Основные задачи учителя при использовании им экологической игры состоят в следующем:

формирование системы знаний о природе;

формирование мотивов, потребностей, привычек, экологически целесообразного поведения и деятельности в природе;

формирование коммуникативных умений и навыков.

Технология проведения экологической игры состоит в следующем:

Учитель выбирает раздел программы и темы, в которых можно проводить экологические игры.

Определяет место выбранного раздела и темы в системе воспитания экологической культуры, выделяет основные понятия, идею, систему формирующих отношений.

Составляет структуру и ход экологической игры.

Определяет систему педагогических условий, построенных на основе игрового метода, обеспечивающих эффективное формирование экологических знаний по выбранной теме.

Составляет систему заданий для проверки стартового уровня сформированности знаний и отношений, проводит диагностику.

Для определения психолого-педагогического значения и структуры игры можно воспользоваться следующей схемой:

Новая концепция образования XXI века разрабатывается через призму повышения экологической культуры личности учителя, которая должна включать комплекс знаний, умений и навыков и, что самое главное, накопленные человечеством культурно-нравственные ценности, которые необходимы для формирования и развития личности, её экологической зрелости.

В первую очередь экологически грамотным должен быть учитель, он должен быть носителем высокой экологической культуры, или "экологически компетентным". В психологической концепции М.Кяэрста компетентность рассматривается как конкретное измерение выражения личности. Профессиональная компетентность предполагает сформированность в труде учителя следующих сторон: педагогическая деятельность, педагогическое общение и личность. Педагогическая деятельность - это "технология" труда учителя, педагогическое общение - климат и атмосфера этого труда, а личность - ценностные ориентации, идеалы, внутренние смыслы работы учителя.[7]

Разработка структуры экологической компетентности педагога имеет научно-теоретическое и практическое значение. Данная проблема лежит на стыке структурирования личностной культуры, педагогической культуры и культуры взаимоотношения с природой.

Эффект воспитания экологической культуры у учащихся во многом обусловлен тем, насколько экологические ценности воспринимаются педагогом как жизненно необходимые и какие мотивы им движут в работе с детьми. Если учитель в своей деятельности руководствуется мотивом "вынужден", то эффект следует ожидать низкий, если же он движим мотивом "хочу" или "не могу иначе", то и результативность воспитания экологической культуры возрастает.

Готовность осуществлять экологическое образование и воспитание школьников - сложное системное образование, которое можно представить как психологическое условие успеха поэтапного формирования качеств личности и определяется сформированной активной гражданской позицией учителя. То есть, выпускники с любой профессиональной специализацией должны осознавать необходимость приобретения экологических знаний, умений и навыков для решения современных экологических проблем.

Повышение уровня экологической воспитанности невозможно с помощью только экологической информированности. Экологизация сознания требует восприятия мира природы как личностно-значимого, отсюда возникает необходимость нравственно-эстетической, патриотиоведческой, духовной окраски экологического знания. Именно на этой почве возможно формирование ценностных ориентаций и, как результат, экологического сознания развивающейся личности. Успешное протекание этого процесса наряду с повышением уровня образованности может быть гарантировано при экологизации школьных программ. Работа со школьниками непосредственно в стенах школы, в тесной связи с внеучебной созидательно-добротворческой деятельностью позволит им применить полученные знания и приобрести профессиональные навыки осуществления экологической деятельности.

Практика чаще показывает экокультурную несостоятельность учителя, что является серьёзным препятствием в формировании у младших школьников понимания экологии как нового видения мира, места и роли в нём человека.

Таким образом, наш анализ, с одной стороны, подтверждает значение современных образовательных технологий в области воспитания экологической культуры, а с другой, - вероятно, свидетельствует о низком качестве их применения. Данная проблема является сложной и ждёт дальнейшего своего разрешения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Дежникова Н.С., Иванова Л.Ю., Клемяшова Е.М., Снитко И.В., Цветкова И.В. Воспитание экологической культуры у детей и подростков: Учебное пособие / Н.С. Дежникова, Л.Ю. Иванова, Е.М. Клемяшова, И.В. Снитко, И.В. Цветкова. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 64 с.

2.Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология: Учебное пособие / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 480 с.

3.Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей: Учеб. Пособие / С.Н. Николаева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 336 с.

4.Программы общеобразовательных учреждений. Начальные классы (1-4) в двух частях. Ч.1./ Т.В. Игнатьева, Л.А. Вохмянина, Ч. 2./ И.А. Петрова, Е.О. Яременко – М.: Просвещение, 2002. – 230с.

5.Симонова Л.П. Экологическое образование в начальной школе: Учеб.пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л.П. Симонова. – М.: Издательский центр «Академия»,2000

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYAVIY FAOLIYAT JARAYONI VA UNING BOLA RIVOJIGA TA’SIRI

Jabborova Shaxina G‘affor qizi
Navoiy davlat universiteti 70110201-ta’lim

va tarbiya nazariyasi va metodikasi mutaxasisligi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyat jarayonining mazmuni, tashkil etish shakllari va uning bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada tarbiyaviy faoliyatning pedagogik mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, tarbiyaviy jarayonning ijtimoiy, emotsional, axloqiy va kommunikativ rivojlanishga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiyaviy faoliyat, maktabgacha ta’lim, bola rivojlanishi, pedagogik jarayon, ijtimoiy tarbiya, axloqiy tarbiya, o‘yin faoliyati, kompetensiya.

ПРОЦЕСС ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

Джабборова Шахина Гаффор кизи
Навоийский государственный университет
Магистрант 1 курса

Специальность: 70110201 – Теория и методика обучения и воспитания

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу содержания, форм организации воспитательной деятельности в дошкольных образовательных организациях и её влияния на всестороннее развитие личности ребенка. В исследовании раскрываются педагогическая сущность воспитательной деятельности, её структурные компоненты и современные подходы к организации. Также научно обосновано влияние воспитательного процесса на социальное, эмоциональное, нравственное и коммуникативное развитие.*

Ключевые слова: *воспитательная деятельность, дошкольное образование, развитие ребенка, педагогический процесс, социальное воспитание, нравственное воспитание, игровая деятельность, компетенция.*

THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND ITS IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT

Jabborova Shakhina Gaffor kizi
Navoi State University
Master’s student, 1st year

Specialty: 70110201 – Theory and Methodology of Education and Upbringing

Annotation. *This article analyzes the content, organization forms, and impact of educational activity in preschool educational institutions on the comprehensive development of a child’s personality. The study highlights the pedagogical essence of educational activity, its structural components, and modern approaches to its organization. It also scientifically substantiates the influence of the educational process on social, emotional, moral, and communicative development.*

Key words: *educational activity, preschool education, child development, pedagogical process, social education, moral education, play activity, competence.*

Maktabgacha ta’lim tizimi jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim ijtimoiy institutlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, tarbiyaviy faoliyat jarayoni bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan yangi talablar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo etmoqda.

Maktabgacha ta’limda tarbiyaviy faoliyatning ahamiyati, avvalo, bola shaxsining dastlabki shakllanish bosqichi bilan bevosita bog‘liqdir. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson shaxsining asosiy sifatlari aynan 3-7 yosh oralig‘ida shakllanadi[6]. Shu bois,

ushbu davrda olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat nafaqat bilim berish, balki bolada ijtimoiy, axloqiy, emotsional va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tarbiyaviy faoliyat *– bu pedagog tomonidan maqsadga yo'naltirilgan holda bolada ijtimoiy ahamiyatga ega sifatlar, qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayondir[5]*. Ushbu jarayon orqali bolalar jamiyatga moslashadi, ijtimoiy munosabatlarga kirishadi va o'z "Men"ini anglay boshlaydi.

Bola shaxsining shakllanishida dastlabki bosqichning roli alohida ahamiyatga ega. Mashhur pedagog Maria Montessori ta'kidlaganidek, "bola hayotining dastlabki yillari uning butun kelajak hayotini belgilab beradi"[4]. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkil etish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy zarurat hamdir.

Zamonaviy MTTlarda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda qator muammolar kuzatilmoqda. Jumladan, ayrim hollarda an'anaviy yondashuvlarning ustunligi, tarbiyaviy jarayonning formal xarakter kasb etishi, individual yondashuvning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi kabi kamchiliklar mavjud[1]. Bundan tashqari, tarbiyachilarning innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash kompetensiyasi ham har doim ham yetarli darajada emas.

Shuningdek, zamonaviy bolalarning psixologik xususiyatlari o'zgarib borayotgan bir paytda, tarbiyaviy faoliyat mazmunini yangilash, uni bolaga yo'naltirilgan, interfaol va rivojlantiruvchi xarakterga ega qilish zarurati ortib bormoqda. Bu esa ilmiy asoslangan yondashuvlar va ilg'or xorij tajribalarini o'rganishni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) tarbiyaviy jarayon uzluksiz, maqsadga yo'naltirilgan va tizimli pedagogik faoliyat sifatida namoyon bo'lib, u bolalarning har tomonlama – ijtimoiy, emotsional, axloqiy va intellektual rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayon pedagog va bola o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslanib, bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy faoliyatning mazmuni jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va madaniy an'analarni bolalarga singdirishga qaratilgan pedagogik ta'sirlar majmuasidan iborat. Ushbu mazmun quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – bolalarda odob-axloq qoidalari, ijtimoiy xulq me'yorlari, hurmat, mehr-oqibat kabi fazilatlarni shakllantirish;

Ijtimoiy tarbiya – bolalarning jamiyatga moslashuvi, tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;

Estetik tarbiya – go'zallikni his etish, san'atga qiziqish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish;

Jismoniy tarbiya – sog'lom turmush tarzini shakllantirish, harakat faoliyatini rivojlantirish;

Ekologik tarbiya – tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish[3].

Mazkur yo'nalishlar o'zaro integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi va bola shaxsining kompleks rivojlanishini ta'minlaydi. Tarbiyaviy faoliyat mazmuni davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari asosida belgilansa-da, u pedagogning ijodiy yondashuvi orqali boyitiladi.

Tarbiyaviy faoliyatning shakllari. MTTlarda tarbiyaviy faoliyat turli tashkiliy shakllarda amalga oshiriladi. Ularning xilma-xilligi bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Asosiy shakllar quyidagilardan iborat:

Mashg'ulotlar – rejalashtirilgan, maqsadli pedagogik faoliyat bo'lib, unda muayyan tarbiyaviy vazifalar hal etiladi;

O'yin faoliyati – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi hisoblanib, tarbiyaviy ta'sirning eng samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi;

Mustaqil faoliyat – bolalarning o'z tashabbusi asosida amalga oshiriladigan faoliyat bo'lib, unda ijodkorlik va mustaqillik rivojlanadi;

Kun tartibi jarayonlari (ovqatlanish, sayr, dam olish) – tarbiyaviy ta'sirning tabiiy va uzluksiz amalga oshirilishiga imkon yaratadi;

Tadbirlar va bayramlar – jamoaviylik, ijtimoiy faollik va madaniy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ushbu shakllar interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari va integrativ yondashuv asosida tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy faoliyat jarayoni bola rivojining barcha jihatlariga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, samarali tashkil etilgan tarbiyaviy muhit quyidagi natijalarni ta’minlaydi:

Birinchidan, **ijtimoiy rivojlanish** – bolalar ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi, jamoada o‘zini tutish qoidalarini o‘rganadi, hamkorlik va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon, ayniqsa, o‘yin faoliyati orqali samarali amalga oshadi.

Ikkinchidan, **emotsional rivojlanish** – bolalarda o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, empatiya, boshqalarga nisbatan hurmat kabi sifatlar shakllanadi. Bu esa ularning psixologik barqarorligini ta’minlaydi.

Uchinchidan, **axloqiy rivojlanish** – yaxshi va yomon xulq-atvorni farqlash, ijtimoiy me’yorlarga amal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu jarayon tarbiyaviy faoliyatning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

To‘rtinchidan, **kognitiv (intellektual) rivojlanish** – tarbiyaviy faoliyat davomida bolalarning fikrlash, tasavvur qilish, muammolarni hal etish qobiliyatlari rivojlanadi. Ayniqsa, integrativ va o‘yin asosidagi yondashuvlar bu borada yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Beshinchidan, **kommunikativ kompetensiya** – bolalar nutqiy faoliyatda faollashadi, o‘z fikrini erkin ifodalash, tinglash va muloqot qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy jarayon mazmunan boy, shaklan xilma-xil va bola rivojiga kompleks ta’sir ko‘rsatuvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Uni samarali tashkil etish esa pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, zamonaviy metodlardan foydalanish darajasi hamda bolaga yo‘naltirilgan yondashuvni ta’minlash bilan bevosita bog‘liqdir.

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy davlatlarda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish, avvalo, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar bilan tavsiflanadi[6].

Yevropa davlatlarida maktabgacha ta’lim tizimi bola shaxsini erkin rivojlantirish, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish tamoyiliga asoslanadi. Jumladan, Germaniya, Fransiya va Italiya kabi mamlakatlarda tarbiyaviy faoliyat o‘yin, ijodiy faoliyat va ijtimoiy hamkorlik orqali tashkil etiladi.

Yevropa tajribasining asosiy xususiyatlaridan biri – tarbiyaviy jarayonning standartlashtirilgan emas, balki moslashuvchan va individual yo‘naltirilgan shaklda olib borilishidir. Bu esa bolalarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maria Montessori tomonidan ishlab chiqilgan Montessori pedagogikasi maktabgacha ta’limda eng keng tarqalgan yondashuvlardan biridir. Ushbu yondashuvning asosiy g‘oyasi – bolaga mustaqil rivojlanish uchun erkin va tayyorlangan muhit yaratishdan iborat[4].

Montessori metodikasida tarbiyaviy faoliyat quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

bolaning mustaqilligi va faolligini qo‘llab-quvvatlash;

maxsus didaktik materiallar orqali o‘rganish;

pedagogning yo‘naltiruvchi rolini kuchaytirish;

har bir bolaning individual rivojlanish sur’atini hisobga olish.

Mazkur yondashuv bolalarda o‘zini boshqarish, intizom va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi[4].

Italiyada shakllangan Reggio Emilia yondashuvi maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik tizim sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bola faol o‘rganuvchi subyekt bo‘lib, uning fikri, tashabbusi va ijodiy faoliyati markazga qo‘yiladi.

Reggio Emilia yondashuvining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

ta’lim jarayonining loyiha asosida tashkil etilishi;

muhitning “uchinchi o‘qituvchi” sifatida qaralishi;

ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik;

bolalarning “yuz til” orqali o‘zini ifodalash imkoniyati[2].

Ushbu yondashuv bolalarda ijodkorlik, tadqiqotchilik va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Finland maktabgacha ta’lim tizimi dunyoda eng samarali modellardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu model bolalarning psixologik farovonligi va baxtli bolalik tamoyiliga asoslanadi.

Finlyandiya modelining o‘ziga xos jihatlari:

majburiy akademik yuklamaning pastligi;

o‘yin va erkin faoliyatning ustuvorligi;

individual yondashuv;

ijtimoiy-emotsional rivojlanishga katta e’tibor qaratilishi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuv bolalarning stresssiz rivojlanishini ta’minlab, ularning kelajakdagi o‘quv muvaffaqiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xorijiy tajribani umumlashtirgan holda, maktabgacha ta’limda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning quyidagi asosiy xususiyatlarini ajratish mumkin:

Bola markazli yondashuv. Tarbiyaviy jarayon markazida bola shaxsi turadi. Uning qiziqishlari, ehtiyojlari va individual xususiyatlari asosiy mezon sifatida qaraladi[3].

Erkin muhit. Bolaga erkin tanlash, mustaqil faoliyat yuritish va tajriba orttirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa uning mustaqilligi va o‘ziga ishonchini oshiradi.

O‘yin orqali rivojlanish. O‘yin bolalar rivojining asosiy vositasi sifatida qaraladi. Tarbiyaviy faoliyat o‘yin asosida tashkil etilib, u orqali bilim va ko‘nikmalar shakllantiriladi.

Individual yondashuv. Har bir bolaning rivojlanish darajasi va sur’ati hisobga olinadi. Bu esa ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy faoliyat jarayoni bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishning muhim pedagogik omili hisoblanadi. Ushbu jarayon maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli va uzluksiz faoliyat sifatida bolalarning ijtimoiylashuvi, ma’naviy-axloqiy kamoloti, emotsional barqarorligi hamda intellektual va kommunikativ rivojlanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF – 5712-sonli Farmoni.
2. Edwards C., Gandini L., Forman G. The Hundred Languages of Children. – Ablex Publishing, 2012.
3. Jean Piaget. The Psychology of the Child. – New York, 1969.
4. Maria Montessori. The Montessori Method. – New York, 1964.
5. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Vlados, 2018.
6. UNESCO. Early Childhood Care and Education Report. – Paris, 2021.

ZAMONAVIY TA’LIM MUHITIDA TALABALARDA MADANIYATLARARO MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Hasanov Asliddin Azamat o‘g‘li
BuxDPI, Aniq va tabiiy fanlar
fakulteti 2-kur talabasi.
hasanovasliddin11@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida talabalarda madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish masalasi yoritilgan. Bugungi globallashuv jarayonida turli millat, til, urf-odat va qadriyatlarga ega yoshlarning bir ta’lim muhitida tahsil olishi tabiiy holga aylanmoqda. Shunday sharoitda talabalarda o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, muloqot madaniyati va boshqa madaniyat vakillarini tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo munosabatlar, zamonaviy ta’lim, sokin muloqot, sukut madaniyati, noverbal kommunikatsiya, raqamli etiket, empatiya, pedagogik muhit, ta’limda uyg‘unlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Хасанов Аслиддин Азамат угли
студент 2-го курса факультета точных и естественных наук
Бухарского государственного педагогического института hasanovasliddin11@gmail.com

Аннотация. В данной статье освещается вопрос формирования культуры межкультурного общения у студентов в современной образовательной среде. В процессе сегодняшней глобализации естественным становится обучение молодежи разных национальностей, языков, обычаев и ценностей в одной образовательной среде. В таких условиях развитие у студентов навыков взаимного уважения, толерантности, культуры общения и понимания представителей других культур является одной из важных педагогических задач.

Ключевые слова: межкультурные отношения, современное образование, тихое общение, культура молчания, невербальная коммуникация, цифровой этикет, эмпатия, педагогическая среда, гармония в образовании.

THE PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF FORMING A CULTURE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG STUDENTS IN THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Hasanov Asliddin Azamat o'g'li
2nd-year student of the Faculty of Exact and Natural Sciences,
Bukhara State Pedagogical Institute
hasanovasliddin11@gmail.com

Abstract. This article highlights the issue of forming a culture of intercultural communication among students in the modern educational environment. In the context of today's globalization, it is becoming natural for young people of different nationalities, languages, customs and values to study in the same educational environment. In such conditions, developing students' skills of mutual respect, tolerance, communication culture and understanding of representatives of other cultures is one of the important pedagogical tasks.

Keywords: intercultural relations, modern education, silent communication, culture of silence, nonverbal communication, digital etiquette, empathy, pedagogical environment, harmony in education.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmayapti. Bugungi kunda ta’lim yoshlarni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy kasbiy bilimlarga ega, ijtimoiy faol va madaniyatli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, globallashuv, xalqaro hamkorlik, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ta’lim muassasalarida turli madaniyat vakillarining birgalikda tahsil olishi madaniyatlararo muloqot masalasini yanada dolzarb qilib qo‘ymoqda. Madaniyatlararo muloqot — bu turli millat, til, urf-odat va qadriyatlarga ega insonlarning o‘zaro fikr almashishi, bir-birini tushunishi va hurmat asosida hamkorlik qilishi jarayonidir. Bunday muloqot ta’lim muhitida juda muhim ahamiyatga ega. Chunki maktab, kollej, texnikum yoki oliy ta’lim muassasasida tahsil olayotgan yoshlar turli oilaviy tarbiya, dunyoqarash, ijtimoiy tajriba va madaniy muhitga ega bo‘lishi mumkin.

Agar ta’lim jarayonida madaniyatlararo muloqot madaniyati shakllantirilmasa, talabalar o‘rtasida tushunmovchilik, befarqlik, stereotiplar yoki noto‘g‘ri munosabatlar yuzaga kelishi mumkin. Aksincha, ta’lim muhitida o‘zaro hurmat, tinglash, to‘g‘ri fikr bildirish, boshqa madaniyat vakillariga nisbatan bag‘rikenglik va insoniy munosabat rivojlantirilsa, talabalarning

ijtimoiy faolligi hamda jamoada ishlash ko‘nikmalari mustahkamlanadi. Shu sababli zamonaviy pedagogika oldida turgan muhim vazifalardan biri — talabalarda madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishdir. Bu jarayon nafaqat maxsus fanlar orqali, balki har bir dars, tarbiyaviy tadbir, guruhli ish, suhbat, loyiha va kundalik muloqot orqali amalga oshirilishi mumkin.

Madaniyatlararo muloqot insonlarning turli madaniy muhitga mansub bo‘lishiga qaramay, bir-birini tushunishga intilishi va hurmat asosida aloqaga kirishishini bildiradi. Har bir inson muayyan oilada, mahallada, jamiyatda va madaniy muhitda tarbiyalanadi. Shu sababli uning fikrlashi, gapirish uslubi, odobi, qadriyatlari va boshqalarga munosabati ham o‘sha muhit ta’sirida shakllanadi.

Ta’lim jarayonida talabalar o‘z madaniyatini boshqalarga tanitadi, shu bilan birga boshqa madaniyatlarni ham o‘rganadi. Bu jarayonda eng muhim narsa — bir madaniyatni boshqasidan ustun qo‘ymaslik, har bir xalqning urf-odati, tili, qadriyati va hayot tarziga hurmat bilan qarashdir. Madaniyatlararo muloqot oddiy suhbatdan farq qiladi. Oddiy suhbatda ikki inson fikr almashadi. Madaniyatlararo muloqotda esa suhbatdoshlar faqat so‘z almashmaydi, balki o‘zlarining madaniy qarashlari, tarbiya uslubi va qadriyatlarini ham namoyon qiladi. Masalan, bir talaba o‘qituvchi bilan ochiq fikr almashishni tabiiy deb bilsa, boshqa talaba ustoz oldida kamroq gapirishni hurmat belgisi deb tushunishi mumkin. Bunday farqlarni to‘g‘ri anglash ta’lim muhitidagi uyg‘unlikni ta’minlaydi. Madaniyatlararo muloqot madaniyati shakllangan talaba boshqalarning fikriga sabr bilan quloq soladi, milliy yoki diniy farqlarni kamsitmaydi, stereotiplarga berilmaydi, muammoli vaziyatlarda keskinlik emas, murosa yo‘lini tanlaydi. Bunday sifatlar esa har qanday zamonaviy mutaxassis uchun zarur hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim muhitida talabalarning faqat kasbiy bilimga ega bo‘lishi yetarli emas. Ular jamiyatda turli insonlar bilan ishlash, fikr almashish, jamoada faol bo‘lish va madaniy farqlarga hurmat bilan qarashni ham bilishlari kerak. Chunki kelajakda har bir mutaxassis turli hudud, millat va dunyoqarash vakillari bilan hamkorlik qilishi mumkin. Madaniyatlararo muloqot madaniyati talabalarda keng dunyoqarashni shakllantiradi. Talaba boshqa madaniyat vakillarining hayot tarzi, qadriyati va fikrlash uslubini o‘rgangan sari o‘z qarashlarini ham boyitadi. Bu esa unda ochiq fikrlash, solishtirish, tahlil qilish va to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday muloqot ta’lim muhitida do‘stona munosabatni ham kuchaytiradi. Agar talabalar bir-birining tili, urf-odati va qadriyatlariga hurmat bilan qarasa, guruhda sog‘lom ijtimoiy muhit yuzaga keladi. Sog‘lom muhitda esa talaba o‘zini erkin his qiladi, fikrini ochiq bildiradi, darslarda faol qatnashadi va jamoaviy ishlarda tashabbus ko‘rsatadi.

Madaniyatlararo muloqotning yana bir muhim tomoni — u turli stereotiplarning kamayishiga yordam beradi. Ko‘pincha insonlar boshqa madaniyat haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmagani uchun noto‘g‘ri tasavvurlarga ega bo‘ladi. Ta’lim jarayonida esa suhbat, hamkorlik, guruhli topshiriqlar va tarbiyaviy tadbirlar orqali talabalar bir-birini yaxshiroq tushunadi. Bu esa noxolis qarashlarning kamayishiga xizmat qiladi. Madaniyatlararo muloqot madaniyatining asosiy belgilaridan biri bag‘rikenglikdir. Bag‘rikenglik boshqa insonning fikri, qarashi, urf-odati va qadriyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. Bu sifat ayniqsa ta’lim muhitida zarur, chunki talabalar bir guruhda o‘qiydi, birgalikda topshiriq bajaradi, fikr almashadi va turli vaziyatlarda hamkorlik qiladi. Bag‘rikenglik befarqlik degani emas. Ya’ni talaba boshqa insonning fikriga qo‘shilmasligi mumkin, lekin uni kamsitmasligi, masxara qilmasligi yoki mensimasligi kerak. Ta’lim jarayonida talabalar turli fikrlarni tinglash, dalil bilan gapirish, o‘z qarashini odob bilan bildirish va boshqalarning nuqtayi nazarini tushunishga o‘rganishi lozim.

O‘qituvchi bag‘rikenglikni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. U darsda barcha talabalarga bir xil hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, ularni millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi yoki shaxsiy xususiyatiga qarab ajratmasligi kerak. O‘qituvchining adolatli munosabati talabalarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki talabalar ko‘pincha o‘qituvchining muloqot uslubidan namuna oladi. Bag‘rikenglikni shakllantirish uchun darslarda turli madaniyatlar haqida suhbatlar, kichik guruhli ishlar, hayotiy vaziyatlar tahlili, rolli o‘yinlar va munozaralardan foydalanish mumkin. Masalan, talabalar turli madaniyatlarda salomlashish, mehmon kutish,

kattalarga hurmat ko‘rsatish yoki ta’limga munosabat haqida fikr almashsa, ular farqlarni tabiiy qabul qilishga o‘rganadi.

Ta’lim muhitida madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishda o‘qituvchining shaxsiy namunasi katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi darsda faqat bilim beruvchi emas, balki muloqot madaniyatini ko‘rsatuvchi, guruhdagi munosabatlarni boshqaruvchi va tarbiyaviy muhitni shakllantiruvchi shaxsdir.

O‘qituvchi har bir talabaga hurmat bilan murojaat qilishi, uning fikrini e’tibor bilan tinglashi va dars jarayonida hamma uchun teng imkoniyat yaratishi kerak. Agar o‘qituvchi bir talabani ko‘proq tinglab, boshqasini e’tiborsiz qoldirsa, guruhda adolatsizlik hissi paydo bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagog har bir talabaning faolligini qo‘llab-quvvatlashi muhim.

Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun dars jarayonida talabalarni faol hamkorlikka jalb etish zarur. Bunda o‘qituvchi faqat ma’ruza qilish bilan cheklanib qolmay, talabalar o‘rtasida fikr almashish va birgalikda ishlash imkoniyatini yaratishi kerak. Kichik guruhlarda ishlash bu borada samarali usullardan biridir. Talabalar birgalikda topshiriq bajarganda, ular bir-birining fikrini eshitadi, kelishadi, muammoga umumiy yechim topadi. Agar guruhlar turli xarakter va tajribaga ega talabalardan tuzilsa, bu jarayon yanada foydali bo‘ladi. Chunki ular o‘zaro hamkorlik orqali farqlarni tushunishga o‘rganadi. Darslarda hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish ham yaxshi natija beradi. Masalan, “Agar guruhda bir talabaning fikri boshqalarnikidan farq qilsa, unga qanday munosabat bildirish kerak?”, “Boshqa madaniyat vakili siz tushunmagan odatni bajarsa, qanday yo‘l tutasiz?”, “Onlayn guruh chatida kimdir noqulay hazil yozsa, qanday munosabat bildirish kerak?” kabi vaziyatlar talabalarni fikrlashga undaydi.

Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda til o‘rganish ham muhim o‘rin tutadi. Chet tilini o‘rganish orqali talaba nafaqat yangi so‘zlarni, balki boshqa xalqning fikrlash tarzi va madaniyatini ham anglaydi. Shu sababli til darslarida madaniy ma’lumotlar, odob qoidalari, turli xalqlarning muloqot uslublari haqida ham suhbat olib borish foydalidir.

Tarbiyaviy tadbirlar ham bu jarayonga xizmat qiladi. Turli milliy qadriyatlar, adabiyot, san’at, musiqa, an’analar va tarixiy merosga bag‘ishlangan tadbirlar talabalarda madaniy xilma-xillikka qiziqish uyg‘otadi. Biroq bunday tadbirlar faqat bayramona ko‘rinishda emas, balki tarbiyaviy mazmun bilan tashkil etilishi kerak.

Raqamli muloqotda yozma nutqning ohangi juda muhim. Ba’zan oddiy yozilgan xabar boshqa odamga qo‘pol yoki sovuq tuyulishi mumkin. Shu sababli talabalar onlayn yozishmalarda muloyim, aniq va hurmatli bo‘lishga o‘rganishi kerak. Xabarda keskin so‘zlardan foydalanmaslik, boshqalarni masxara qilmaslik, milliy yoki madaniy mavzularda ehtiyotkor bo‘lish muhimdir.

Darslarda talabalarni bir-birining madaniy tajribasini tinglashga o‘rgatish foydalidir. Buning uchun oddiy suhbat savollaridan foydalanish mumkin: “Sizning oilangizda qaysi qadriyatlar muhim?”, “Siz uchun hurmat nimani anglatadi?”, “Siz boshqa madaniyat vakillari bilan muloqotda nimalarga e’tibor berasiz?” kabi savollar talabalarni o‘z tajribasi haqida o‘ylashga va boshqalarni tushunishga undaydi. O‘qituvchi baholash jarayonida ham adolatli bo‘lishi kerak. Faqat tez gapiradigan yoki ko‘p javob beradigan talabani faol deb baholash to‘g‘ri emas. Ba’zi talabalar kamgap bo‘lishi mumkin, lekin ular yozma ishda, tahlilda yoki guruhli topshiriqda yaxshi natija ko‘rsatadi. Shu bois talabaning faolligini turli shakllarda baholash zarur.

Zamonaviy ta’lim muhitida madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Bugungi kunda talabalar turli madaniyat, til, qadriyat va dunyoqarash vakillari bilan birgalikda tahsil olmoqda. Shunday sharoitda ularni o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, tinglash madaniyati va hamkorlikka o‘rgatish ta’limning muhim tarbiyaviy vazifasiga aylanadi.

Madaniyatlararo muloqot madaniyati shakllangan talaba boshqalarning fikriga hurmat bilan qaraydi, farqlarni tabiiy qabul qiladi, stereotiplarga berilmaydi va jamoada samarali ishlay oladi. Bu sifatlar nafaqat ta’lim jarayonida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatda ham zarurdir.

O‘qituvchi bu jarayonda asosiy yo‘naltiruvchi shaxs hisoblanadi. Uning adolatli munosabati, muloqot madaniyati, pedagogik sezgirligi va shaxsiy namunasi talabalar tarbiyasiga bevosita ta’sir

ko‘rsatadi. Shu sababli har bir pedagog dars jarayonida madaniyatlararo hurmat, ochiq fikrlash va do‘stona muhitni shakllantirishga e’tibor qaratishi lozim.

Umuman olganda, madaniyatlararo muloqot madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’limning insonparvarlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy hamjihatlikka asoslangan taraqqiyot yo‘nalishlariga mos keladi. Bunday yondashuv ta’lim muassasasida sog‘lom pedagogik muhit yaratadi, talabalar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi va ularni kelajakda madaniyatli, mas’uliyatli hamda ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

9. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
10. Usmanova Sh., Rixsiyeva G. Madaniyatlararo muloqot. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2017. – 135 b.
11. Юсупова Ф.М. Маданиятлараро мулоқотни ўқитишнинг ўзига хос методик-дидактик хусусиятлари // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Т. 2, № 8. – Б. 308–317.

3-SHO‘BA: DIDAKTIK JARAYON MAZMUNNNI BOYITISHDA XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA KIMYO FANIDAN UYGA VAZIFALARNI TASHKIL QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jamolova Nodirabegim Jobir qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
Email: jamolovanodirabegim8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada umuniy o‘rta ta’lim maktablarida kimyo fanidan uyga vazifalarni tashkil qilish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari, Dunyo miqyosida ta’lim tizimida raqamli transformatsiya sharoitida kimyo fanidan o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda raqamli didaktik vositalarning o‘rni batafsil izohlab berilgan.

Kalit so‘zlar: kimyo, uyga vazifa, raqamli didaktik vositalar, virtual laboratoriya, refleksiya, fanlararo integratsiya, kimyoviy simulyatsiya, interaktiv topshiriqlar.

ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ОРГАНИЗАЦИИ ДОМАШНИХ ЗАДАНИЙ ПО ХИМИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Жамолова Нодирабегим Джобир кизи
Бухарский государственный педагогический институт, базовый докторант
Email: jamolovanodirabegim8@gmail.com

Аннотация. В данной статье подробно раскрываются особенности совершенствования методики организации домашних заданий по химии в общеобразовательных школах. Также рассматривается роль цифровых дидактических средств в эффективной организации учебного процесса по химии в условиях цифровой трансформации системы образования на мировом уровне.

Ключевые слова: химия, домашнее задание, цифровые дидактические средства, виртуальная лаборатория, рефлексия, межпредметная интеграция, химическое моделирование, интерактивные задания.

SPECIFIC FEATURES OF IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ORGANIZING CHEMISTRY HOMEWORK IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

Jamolova Nodirabegim Jobir qizi
Basic Doctoral Student, Bukhara State Pedagogical Institute
Email: jamolovanodirabegim8@gmail.com

Abstract. This article elaborates on the specific features of improving the methodology for organizing chemistry homework in general secondary schools. It also explains in detail the role of digital didactic tools in effectively organizing the chemistry learning process in the context of global digital transformation in education systems.

Keywords: chemistry, homework, digital didactic tools, virtual laboratory, reflection, interdisciplinary integration, chemical simulation, interactive tasks.

Respublikamiz hududida umumiy o‘rta ta’lim maktablarda kimyo fanidan uyga vazifalarni tashkil qilish metodikasini takomillashtirish - bu nafaqat topshiriqlar hajmini, balki ularning **mazmuni, shakli va o‘quvchi faoliyatiga ta’siri**ni ham qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Ushbu jarayonning bir nechta **o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib ular quyidagilardir(1-jadvalga qarang):**

1-jadval.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kimyo fanidan uyga vazifalarni tashkil qilishning o‘ziga xos xususiyatlari

T/r	Xususiyatlar	Izoh
1.	**Kompitensiyalarni rivojlantirish**	Uyga vazifalarning umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari ongida tahlil qilish, solishtirish, xulosa ko‘nikmalarini rivojlantira olish xususiyati
2.	Individualizatsiya (differensial yondashuv)	o‘quvchilarni ortiqcha zo‘riqishdan saqlab,qiziqishini oshiruvchi xususiyat
3.	Amaliy va hayotiy yo‘naltirilganlik	har bir fandan uyga vazifalar kundalik hayot bilan bog‘liq bo‘lishi, oddiy tajribalar yoki kuzatuvlarni o‘z ichiga olishi
4.	Uyga vazifalarni bajarishda AKT va raqamli texnologiyalardan foydalanish	Uyga vazifani bajarishda virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar, mobil ilovalardan foydalanish
5.	Ijodiy va tadqiqotga yo‘naltirilganlik	Oddiy mashqlar o‘rniga kichik loyiha ishlari, tajriba asosida hisobot yozish, prezentatsiya tayyorlash
6.	Optimallashtirish (me’yorlash)	**O‘qituvchilarning uyga vazifa sifatida sifatli va maqsadli topshiriq**larni berishlari

7.	Refleksiya va o‘z-o‘zini nazorat	Takomillashtirilgan metodikada o‘quvchi o‘z ishini baholaydi va xatolar ustida ishlaydi
8.	Fanlararo integratsiya	Uyga vazifa har bir fandan o‘quvchilarning bilimni chuqurlashtiradi va yaxlit tasavvur beradi.
9.	Nazorat va teskari aloqa (feedback)	Uyga vazifa samarali bo‘lishi uchun vazifalarni muntazam tekshirib, aniq izohlar berish.
10.	Motivatsiyani oshirish	• Uyga vazifalarni tashkillashtirishda turli gamifikatsiyalardan foydalanib, reyting tizimini ishga tushurish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmoni[1]da o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy o‘zgartirishlar kiritish, texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish muhim vazifalardan qilib belgilab berilgan.

Dunyo miqyosida ta’lim tizimida raqamli transformatsiya sharoitida kimyo fanidan o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida kimyo ta’limining mazmuni, metodlari va vositalari yangilanib, innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida boyitilmoqda. Ayniqsa, kimyo ta’limining raqamli didaktik vositalari[2] o‘quv materialini chuqurroq o‘zlashtirish, murakkab jarayonlarni modellashtirish hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini yanada oshirmoqda. Bu esa moddalarning ko‘z bilan bevosita kuzatilmaydigan mikrodunyo darajasidagi tuzilishi va reaksiyalar mexanizmlarining vizualizatsiya qila olish imkonini bermoqda. Molekulalar tuzilishi, kristall panjara, elektron bulutlar harakati yoki reaksiyalar kinetikasini grafik, animatsion va 3D ko‘rinishda namoyish etish o‘quvchilarda kimyoviy tafakkurni rivojlantiradi hamda kimyo faniga oid tushunchalarning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Raqamli didaktik vositalar tarkibida virtual laboratoriya muhim o‘rin egallaydi. Virtual laboratoriya muhiti o‘quvchilarga real sharoitda amalga oshirish qiyin yoki xavfli bo‘lgan tajribalarni xavfsiz tarzda bajarish imkonini beradi. Bu esa xavfsiz laboratoriya muhiti (virtual kontekstda)ni yaratish orqali o‘quvchilarning eksperimental faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi[3]. Shuningdek, reagentlar yetishmovchiligi yoki moddiy-texnik baza cheklangan holatlarda ham laboratoriya mashg‘ulotlarini sifatli tashkil etish imkonini beradi. Virtual tajribalar bilan bir qatorda, kimyoviy simulyatsiya dasturlari kimyoviy jarayonlarning matematik va grafik modellarini yaratish imkonini beradi. Simulyatsiyalar orqali reaksiya tezligiga harorat, bosim yoki konsentratsiyaning ta’siri, muvozanat siljishi kabi jarayonlar interaktiv tarzda o‘rganiladi. Bu jarayonlar o‘quvchilarda sabab-oqibat bog‘lanishlarini tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mikrodunyo jarayonlarini chuqurroq anglashda molekulyar modellashtirish alohida ahamiyatga ega. Molekulalarning uch o‘lchamli (3D) modellarini yaratish va turli bog‘ uzunligi, bog‘ qutbliligi, molekulaning shakli va shunga o‘xshash tushunchalarni tahlil qilish o‘quvchilarda fazoviy tasavvurni rivojlantiradi, kimyoviy bog‘larning tabiati hamda molekulaning geometrik shaklini tushunishni osonlashtiradi. Bu esa o‘z navbatida, maktab darajasida soddalashtirilgan shaklda qo‘llaniladigan kompyuter kimyosi elementlarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi. Raqamli vositalarning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchi tomonidan yaratilgan xilma-xil interaktiv topshiriqlar orqali ta’minlanadi. Interaktiv metodlar, testlar, moslashtirilgan (adaptiv) masalalar, onlayn krossvordlar, grafikli masalalar, kimyoviy loyihalar va kimyoviy diktant shakllari o‘quvchilarning bilimini tezkor baholash va

mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, kimyoviy diktantni raqamli platformalar orqali tashkil etish o‘quvchilarning terminologik savodxonligini oshirish, formulalarni to‘g‘ri yozish hamda kimyoviy tilni egallash jarayonini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Mazkur raqamli didaktik vositalardan kompleks foydalanish natijasida o‘quvchilarda ikki muhim kompetensiya shakllanadi[4]: eksperimental kompetensiya va raqamli kompetensiya. Eksperimental kompetensiya tajriba rejalashtirish, kuzatish, natijalarni qayd etish va tahlil qilish ko‘nikmalarini o‘z ichiga olsa, raqamli kompetensiya axborot texnologiyalaridan maqsadli, tanqidiy va samarali foydalanish malakasini ifodalaydi. Ularning integratsiyasi esa zamonaviy kimyo ta’limining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

5-jadval.

Kimyo ta’limida raqamli didaktik vositalarning strukturaviy-funksional modeli

Maqsadli komponent	Mazmuniy komponent	Texnologik komponent	Natijaviy komponent
O‘quvchilarda kimyoviy tushunchalarni chuqur shakllantirish Eksperimental va raqamli kompetensiyani rivojlantirish Uyga vazifalarni samarali tashkil etish	Virtual laboratoriya mashg‘ulotlari Kimyoviy simulyatsiyalar Molekulyar modellashtirish elementlari Kompyuter kimyosi asoslari (soddalashtirilgan maktab darajasida) Kimyoviy diktant va interaktiv topshiriqlar	Raqamli platformalar Multimediali vizualizatsiya vositalari Onlayn test va adaptiv topshiriqlar tizimi O‘quv analitikasi asosida monitoring	Barqaror kimyoviy bilim Shakllangan eksperimental kompetensiya Rivojlangan raqamli kompetensiya Mustaqil va tadqiqotga yo‘naltirilgan fikrlash

Kimyo ta’limining raqamli didaktik vositalari o‘quv jarayonini individuallashtirish, differensiallashtirish va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishga keng yo‘l ochadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonida uyga vazifalarni raqamli platformalar asosida loyihalash, virtual tajribalar va simulyatsiyalar bilan boyitish, interaktiv nazorat vositalaridan foydalanish umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kimyo fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmoni 05.10.2020 yildagi PF-6079-son

2. Iskandarov A.Yu., Azamatova D.S., Ismatov I.Sh. / Kimyo o‘qitish metodikasi/Darslik.-Toshkent: "Zebo Prints ", 2024. - 367bet.

3. Sh.M.Mirkomilov, X. Omonov, N.G‘.Raxmatullayev. “Kimyo o‘qitish metodikasi”. T.: “Moliya iqtisod”. 2013 y.

4. S.O.Otamirzayev “Kimyo fanini o‘qitishda zamonaviy pedogogik yondoshuvlar va kompetentsiyalar”. //Toshkent pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. – 2022.– №12. – 201-206 b.

XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI INTEGRATSIYASI ORQALI DIDAKTIK JARAYONNI RIVOJLANTIRISH

Usmonova Oydin Sherali qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
Oydinusmonova765@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik jarayon mazmunini boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalari integratsiyasining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim

tizimida yuz berayotgan transformatsiyalar fonida kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm va kabi ilg‘or paradigmalarning o‘rni va ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: didaktik jarayon, ta’lim paradigmasi, xalqaro tajriba, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm, innovatsion texnologiyalar, tanqidiy fikrlash.

ОБОГАЩЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ БРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПАРАДИГМА

Усмонова Ойдин Шерали кизи
базовый докторант Бухарского
государственного педагогического института
Oydinusmonova765@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты интеграции международных образовательных парадигм в обогащение содержания дидактического процесса. В условиях трансформации современной системы образования раскрываются роль и значение таких передовых подходов, как компетентностный подход и конструктивизм.

Ключевые слова: дидактический процесс, образовательная парадигма, международный опыт, компетентностный подход, конструктивизм, инновационные технологии, критическое мышление.

ENRICHING THE CONTENT OF THE DIDACTIC PROCESS BASED ON INTERNATIONAL EDUCATIONAL PARADIGMS

Usmonova Oydin Sherali kizi
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute
Oydinusmonova765@gmail.com

Annotation: This article analyzes the theoretical and practical aspects of integrating international educational paradigms into enriching the content of the didactic process. In the context of ongoing transformations in modern education systems, the role and significance of advanced approaches such as the competency-based approach and constructivism are highlighted.

Keywords: didactic process, educational paradigm, international experience, competency-based approach, constructivism, innovative technologies, critical thinking

Zamonaviy globallashuv jarayonlari ta’lim tizimi oldiga yangi talab va vazifalarni qo‘ymoqda. Xususan, didaktik jarayon mazmunini boyitish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish hamda ta’lim samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bugungi kunda an’anaviy ta’lim yondashuvlari bilan bir qatorda, ilg‘or xorijiy tajribaga asoslangan yangi ta’lim paradigmalari keng joriy etilmoqda. Bu esa didaktik jarayonni tashkil etish, uning mazmunini yangilash va takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shuningdek, xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida innovatsion metod va texnologiyalarni qo‘llash didaktik samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bu esa o‘qitishning mazmuni, shakli va vositalarini qayta ko‘rib chiqish, ularni zamonaviy talablar asosida takomillashtirishni taqozo etadi. Natijada, didaktik jarayonni boyitish orqali tahsil oluvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Xalqaro ta’lim paradigmalari, jumladan, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kabi konsepsiyalar o‘quv jarayonining mazmuni va metodikasini tubdan o‘zgartirishga xizmat qilmoqda. Mazkur paradigmalarning asosiy mohiyati talabani passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylantirish, uning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan izohlanadi. Shu jihatdan, didaktik jarayonni mazmunan boyitishda ushbu yondashuvlarning ilmiy asoslarini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda xalqaro ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan kompetensiyaviy yondashuv didaktik jarayonni tashkil etishda muhim

metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’limda o‘quv jarayonining markazida o‘quvchi shaxsining individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ta’lim jarayonini loyihalashda differensial va individuallashtirilgan yondashuvlar ham xalqaro tajribalar asosida keng qo‘llanilmoqda. Global ta’lim maydonida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash zarurati didaktik jarayon mazmunini doimiy yangilab borishni talab etadi. Bu esa o‘qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, fasilitator va innovator sifatidagi rolini kuchaytiradi. Natijada, ta’lim jarayonida hamkorlik, interfaollik va refleksiya tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim natijasi o‘quvchilarning faqat bilim darajasi bilan emas, balki ularning amaliy faoliyatda qo‘llay olish ko‘nikmalari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, didaktik mazmunni boyitish o‘quv materiallarini real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashni taqozo etadi. John Dewey ta’kidlaganidek: *“Ta’lim- bu hayotga tayyorgarlik emas, balki hayotning o‘zidir.”* [1] Mazkur fikr didaktik jarayonni tashkil etishda amaliy yo‘naltirilganlik va faol o‘qitish metodlarining ahamiyatini yaqqol ifodalaydi.

Shuningdek, konstruktivizm paradigmasi ham didaktik jarayon mazmunini boyitishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bilim o‘quvchi tomonidan faol ravishda quriladi va o‘zlashtiriladi. O‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi va fasilitator rolini bajaradi. J. Piaje fikricha: *“Bilim- bu tayyor holda beriladigan narsa emas, balki shaxs tomonidan faol ravishda yaratiladi.”* [2] Bu esa o‘quvchilarning mustaqil izlanish faoliyatini rag‘batlantirish, muammoli vaziyatlar yaratish va interfaol metodlardan foydalanishni talab etadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni, xususan, interfaol metodlar, muammoli o‘qitish, loyiha metodi va keys-stadi texnologiyalarini qo‘llash didaktik jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur texnologiyalar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini kuchaytiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkonini beradi.

Bundan tashqari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar ham didaktik jarayon mazmunini boyitishda muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarning axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asosli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu borada Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Unga ko‘ra, o‘quv jarayoni bilishning oddiy darajalaridan yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalariga bosqichma-bosqich o‘tishni ta’minlashi lozim. Didaktik jarayon mazmuni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. didaktik jarayon mazmunini boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalari integratsiyasi ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ular asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda tayyorlashga xizmat qiladi. O‘rganilgan nazariy manbalar va pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim modellari didaktik jarayon sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bunda talaba faqat bilim oluvchi emas, balki faol subyekt sifatida shakllanadi. xalqaro ta’lim paradigmalari asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlash darajasi va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko‘nikmalari an’anaviy ta’limga nisbatan yuqoriroq natijalarni ko‘rsatadi. Xususan, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirib, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, didaktik jarayon mazmunini xalqaro ta’lim paradigmalari asosida boyitish quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi:

- o‘quvchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishi;
- mustaqil o‘qish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan qiziqishning ortishi;
- muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarining shakllanishi;
- ta’lim jarayonining interfaollashuvi va samaradorligining oshishi.

Umuman olganda, olingan natijalar xalqaro ta’lim paradigmalari integratsiyasi didaktik jarayonni modernizatsiya qilish, uning mazmunini boyitish hamda ta’lim sifatini oshirishda

samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi. Didaktik jarayon mazmunini boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalari integratsiyasi zamonaviy ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim modellari o‘quv jarayonini faollashtiradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va amaliy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim yondashuvlaridan farqli ravishda, xalqaro paradigmalarga asoslangan didaktik jarayon o‘quvchilarda bilimni mexanik o‘zlashtirishdan ko‘ra, uni anglash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi hamda shaxsning intellektual salohiyatini kengaytiradi. Xalqaro ta’lim paradigmalari orqali didaktik jarayonni rivojlantirishda quyidagi ustuvor vazifalarni belgilash lozim:

1. ta’lim jarayonida xalqaro pedagogik tajribalarni tizimli ravishda o‘rganish va amaliyotga joriy etish;
2. konstruktivistik yondashuvga tayangan holda talabani faol subyekt sifatida shakllantirish;
3. kompetensiyaviy yondashuv asosida darslarni loyihalash va tashkil etish;
4. interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish;
5. tahsil oluvchilarda tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlar ulushini oshirish.

Xulosa qilib aytganda, didaktik jarayon mazmunini boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalari integratsiyasi zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim modellari ta’lim oluvchilarning bilimlarni puxta o‘zlashtirishi bilan birga, ularni amaliyotda qo‘llash, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi va o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish hamda raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois, mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish va amaliyotga keng joriy etish ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дьюи Дж. Демократия и образование.- М.: Педагогика, 2000. - 384 с.
2. Пиаже Ж. Психология интеллекта.- М.: Педагогика, 1983. - 312 с.
3. Блум Б. Таксономия образовательных целей: сфера познания.- М.: Высшая школа, 1986.- 256 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь.- М.: Лабиринт, 1999. - 352 с.
5. Bruner J. S. The Process of Education.- Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.- 97 p.
6. Минкиш Ф.Ф. Критическое мышление учащихся и педагогические способы его формирования / Ф.Ф.Минкиш. Казань, 2000.1. С.
7. Сорина Г.В. Образовательная программа курса «Критическое мышление». / Г.В.Сорина, И.Н.Грифцова. М., 2003.
8. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д.Дьюи; пер. с англ. М.: Лабиринт, 1999.
9. To‘xtaxo‘jaeva M. H. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*.- Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.- 320 b.
10. Mahmudov N. *O‘qitish metodikasi*.- Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.- 280 b.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ ДАВРЛАРИ АСОСИДА ДАРС ЎТИШДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МУСТАКИЛ ИШЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИ.

М.Қ . Рўзиев
(Бухоро давлат педагогика институти ўқитувчиси)

Калит сўзлар: Таълим жараёни, таълим жараёни даврлари, ахборотлар тўплаш, ахборот манбаи, психологияда қизиқиш,ижодий фикрлаш, ахборот тўплашнинг индуктив йўли, ахборот тўплашнинг дедуктив йўли, ахборот тўплашнинг аналитик (таҳлил йўли), идрок, тафаккур, хотира.

Аннотация: Бу мақолада таълим жараёни даврларига мос дарс ўтишда ўқувчиларнинг психик ҳолати ва ижодий фикрлаши тўғрисида сўз боради.Таълим жараёни даврлари педагогикада муҳим аҳамиятга эга.Шунга мос дарс ўтганда ўқувчлардаги психик ҳолат турлича бўлади ва шунингдек ўқувчиларнинг ижодий фикрлаши , идроки, тафаккури, хотираси тўғрисида сўз юритилади.

Ключевые слова: Процесс образования, циклы процесса образования, сбор информации, источник информации, интерес в психологии, творческая размышления ,индуктивный метод накопление информации, дедуктивный метод накопление информации, аналитический метод накопление информации (метод анализа), разум,мышление, память.

Аннотация: В данной статье говорится о психическом состоянии и творческой мышлении учеников в преподавании занятий в соответсвии циклов процесса обучения. Циклы процесса обучения имеет большое значения в педагогике Соответственно этому в преподавании занятий психическое состояние учеников бывают разнми, а также в статье говорится о творческая размышления , разуме, мышлении, памяти учеников.

Key words: the process of education, periods of the process of education, collect information, the source of information, to be interested in psychology, creative thinking, inductive method of collecting information, analytic method of collecting information, consciousness, imagination, memory

Summery: This article discusses students' psychological states and creative thinking during lessons that align with the different stages of the educational process. The stages of the educational process are of great importance in pedagogy. When lessons are conducted in accordance with these stages, students exhibit varying psychological states. The article also addresses aspects of students' creative thinking, perception, reasoning, and memory.

Педагогик технологияда таълимнинг даврийлиги марказий муаммолардан бири ҳисобланади. Таълимнинг жараёни даврларини ўрганиш, уларни ажратиш мезонларини аниқлаш, бир даврдан кейингисини фарқлаш йўлларини ишлаб чиқиш, шубҳасиз, ўқув ишлари даврларини қатъий чегаралаш қатор ютуқларга олиб келади. Ҳар бир давр учун яроқли таълим воситаларини танлаш имконияти кенгаяди. Даврдан даврга ўтган сари ўқувчилар ўтасидаги ворислик – ўзлаштирилган ва энди ўзлаштириладиган билимлар ўртасидаги алоқадорлик таъминланади, у ёки бу ўқув материалини тўлиқ ўзлаштириш учун зарурий такрорлаш чегараси аниқланади, таълимнинг оптимал кечиши-ҳаракати учун шарт-шароит яратилади.

Бу ўринда ўқувчиларга таълим тушунчасини моҳиятини, ўқув фаолияти ва мотивлари, ривожлантирувчи таълимнинг психологик асослари, дарс жараё нида ўқувчиларни бошқариш техника ва усуллари, компьютирлашган таълимнинг психологик жиҳатлари тўғрисидаги билимларни ривожлантириш, уларга жамиятнинг келгуси ривожи ва таълимнинг ўзаро боғлиқлигини тушунтириш ва англатишдан иборат. Ижодий фикрлаш қобилиятнинг ривожланишига фақатгина ижодий қобилиятниўзлаштириш билан эришиб бўлмайди. Бунинг учун ўқув фани мазмунигамосмуваффаққиятли ижодий изланиш ва ундан самарали фойдаланиш, ўқувҳамдакўникмаларини киритиш лозим бўлади. Ижодий фикрлаш қобилияти, ижодийфаолияттуфайли ривожланади ва шу фаолият орқали намоён бўлади. Яъни, фаолиятлиёндашув, шахсий фаолиятни бутунича ишга татбиқ этишда муҳим саналади. Ҳар хил тоифадагиўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятларини ўстириш, ижодий қобилиятинитўғриривожлантиришга, ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга таъсирэтадиганусуллар борасида ҳам турлича нуқтаи назарлар мавжуд.

Таълим жараёнинг дастлабки даври ўрганилаётган мавзу доирасида ахборотлар тўплаш билан характерланади. Ахборотлар тўплаш йўли билан онгда ўрганилаётган обьект

образи –тимсоли ҳосил қилинади. Бир кесма чизиқ устига сон-саноқсиз нуқталарни жойлаштириш мумкин бўлганидек, ўқувчилар учун ахборот тўплаш йўллари ниҳоятда кўп. Ахборот тўплаш йўллари кўп бўлганидек, ўқувчилар учун ахборот манбалари анча топилади. Дарслик, қўшимча адабиётлар, матбуот. босма асосли тарқатма материаллар, радио ва телеведение, ўқитувчи нутқи, бажариш учун қўйилган муаммо, ўқув топшириғи, мустақил ишлар, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзаро мунозаралари, чайнворд ва крассвордлар мактаб ўқувчилари учун ахборот манбаи ҳисобланади.Ахборот тўплаш йўлларини умумлашган ҳолда уч гуруҳга бўлиш мумкин.

Ахборот тўплашнинг индуктив йўллари. Табиат, жамият, онгда амал қиладиган аниқ воқеа –ҳодисани ажратиш, уни атрофлича таҳлил қилиш, асосий белгиларини қайд этиш йўли билан уни тушунчаларда умумлаштириш йўлидир. Ахборот тўплашнинг бу йўлини ўқитувчининг изоҳ-тушунтириши, ўқувчиларнинг мустақил ишлари, шунингдек, олдинги икки усулнинг ўзаро комбинацияси-материалнинг қийин ва мураккаб қисмини ўқитувчининг тушунтириши, нисбатан осон материалларни ўқувчиларнинг ўзлари мустақил ўрганиши шаклида ташкил этилади.

Маълумки психолияда ўқувчиларнинг таълим жараёнидаги қизқишининг икки тури аниқланади. Биринчи бевосита, иккинчи билвосита. Ҳар бир ўқитувчи ўз ўқувчиларига ўз фанига нисбатан бевосита қизиқишни таркиб топишига ҳаракат қилади.Қизиқишлар орқали ўқувчиларда таълимга фаол муносабат намоён бўлади. Психологияда қизиқиш –бу шахснинг ўзи учун қимматли ёки ёқимли бўлган муайян нарса ёки ҳодисаларга муносабатидир. Қизиқишлар шахснинг муҳим ва индивидуал хусусиятларидан бири бўлиб ҳисобланади. Қизиқишлар ўқувчиларнинг ҳаётида катта рол ўйнайди. Юқорида айтилганидек мавзунинг ўқитувчи томонидан содда, аниқ ва равон тушунтириши ўқувчиларда мавзуга,фанга бўлган қизиқишлари янада ортади.Шурингдек ўқувчиларда мавзуни, фанни қўимча, мустақил ўрганиш орқали қиқишлари янада кучаяди.

Ахборот тўплашнинг дедуктив йўли. Аксеоматик ўқув предметлари (масалан. математика)ни ўқитиш жарёнида дедукция самарали саналади. Бу йўл билан олдинги мавзуларга оид ғоялар (қарқшлар, назариялар) хусусида ахборот берилади, кейин, тингланган, тасаввур қилинган ғоялар ўқув предметларига оид фактларда конкретлаштирилади, охирида шу ғоянинг инсон фаолитдаги ўрни кўрсатилади.Ўрганилган билимларни ўқувчилар онгида тасаввур қилиш орқали, уларнинг тафаккури такомиллаша боради.Психолог Н.Д.Левсейевнинг фикрича ўқувчилар тафаккур тарақийси учун қўйидаги кўрсаткичлар мутлақо зарурдир : а) тафаккурнинг мустақиллиги , б) ўқув материалиниинг тез ва пухта ўзлаштирилиши, в) ақлий топқирлик, г) муаммо моҳиятига чуқур кириб бориш, яъни муҳим аломатни номуҳимдан ажрата олиш, д) тафаккурнинг танқидийлиги.Ана шу фикрлар юқроридаги ахборот тўплашнинг дедуктив йўлига мос келади яъни ўқувчиланинг ахборотларни тинглашлари, қабул қилиб олишлари туфайли ўқув материални тез ва пухта ўзлаштирадилар. Уларнинг тафаккури янада ривожланади.Шу ўринда ўқувчилар қандай ахборотларни тинглайдилар, қабул қиладилар, муҳим ёки номуҳимлиги катта аҳамиятга бўлади.Шунингдек ўқувчиларнинг топқирлигилигини алоҳида таъкидлаш керак. Масалан тестлар устида ишлаш мисол бўла олади.Тафаккурнинг танқидийлигида ўз-ўзни танқид, баҳолаш, текшириш, назорат қилиш, гуруҳий мулоҳаза юритишларидир.

Ахборот тўплашнинг аналитк (таҳлил) ва синтетик (қайта қўшиш) йўли. Бу йўл билан ахборот тўпланганда ўрганилаётган обьект хусусиятлари босқичларга ажратилади. Обьект тўғрисидаги тушунча таҳлил қилиш ва қайта қўшиш йўли билан фаолиятга олиб кирилади. масалан 5 –синф она тили дарсида “ От –сўз туркуми. “ тўғрисида ўқувчиларда тушунча ҳосил қилиш жараёнини таҳлил қилайлик. Атрофимизни ўраб олган нарсаларнинг предмет деб аталиши, сўнгра предметни номини билдирган сўзларнинг от деб аталиши, кейин отларнинг ким, нима, сўроқларни олиши, уларнинг эгалик қўшимчари билан қўлланиши, келишик қўшимчалар билан турланиши фактларини таҳлил қилиш, хулосаларни умумлаштириш воситасида синтезлашади. Ўқувчиларда ўқув фаолити хусусиятлари

ривожланади.Ўқув фаолияти инсон янги билимлар, кўникма ёки малакалар эгаллайдиган ёки мавжудларни ўзгартириадиган, ўз қобилиятларини ривожлантирадиган, такомиллаштирадиган жараёндир. Ўқув фаолити шундай фаолиятки, унда шахснинг психик жараёнлари шаклланади ва ривожланади, унинг асосида фаолиятлар вужудга келади. Ўқув фаолияти инсоннинг бутун ҳаёти давомида намоён бўладиган узлуксиз жараёндир.

Бу йўл орқали ўқувчиларда идрок этиш хусусиятлари ҳам ривожланади.Идрок – сезги органларига бевосита таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларнинг киши онгида бутунлигича акс этишидир.Ўқитувчи томонидан бирон мақсадни кўзлаган ҳолда ўқувчилар фаолитининг раҳбарлик қилиш жараёнида ўқувчиларнинг идроки ривожланади. Шунинг учун дарсда идрок ва кузатишинг тўғри уюштирилиши катта аҳамиятга эга. Таълим жараёнида кузатишларни фаоллаштириш учун ўқувчини кузатилган ва идрок қилинган нарсаларини кейин гапириб бериш кераклиги тўғрисида огоҳлантиришнинг аҳамияти каттадир. Агар ўқувчи нимани кузатганда ва идрок қилганлиги ҳақидқ кейинчалик ҳисоб бериши лозиТаълим жараёни, таълим жараёни даврлари млигини олдиндан билса, у кузатиш ва идрок этиш жараёнида анча фаол бўлади.

Бу усул орқали ўқувчиларнинг хотирасини ривожлантиришда ижобий аҳамиятга эга. Хотира бу- доимий ва ўзгарувчан ҳолда сақланган маълумотларни ўзгаришидир. Хотира соҳасида қўйидаги асосий жараёнлар, эсда олиб қолиш, эсда саклаш, эсга тушуриш ва унутиш бир – биридан фарқ қилади.

Юқоридагилардан қўйидагича хулосалар чиқариш мумкин. Таълим жараёни даврларига мос дарс ўтишда ўқувчилар турли хил псилологик ривожланиш хусусиятларига эга бўладилар.Тажрибали ва моҳир ўитувчилар таълим бериш жараёнида ўқувчилардаги қобилиятни,идрокини,тафаккурни, хотирани,фаолиятини аниқ илғай оладилар ва шу аснода таълимни тўғри ташкил қила оладилар ва бошқара оладилар.Хозирги вақтда таълимни бошқариш долзарб муаммолардандир.Ўқитувчини моҳироно юқоридагиларга риоя қилган ҳолда дарс ўтиши таълимдм кафолатланган натижага олиб келади.Таълимда кафолатланган натижа янги педагогик технологиянинг энг илғор мақсадидир. Яна шунингдек , ўқувчиларнинг ижодий фикрлашининг ривожланиши мактаб она тили курсини ўрганишда аниқ мақсадга йўналганлик (ўқитувчидамашғулот, мавзу, бўлим мақсадини қўйиш, мақсадни табақалаштириш, аниқлаштиришваинтеграциялаш, дарс мақсадларини ажратиш, ўқувчилар фаолиятини такомиллаштиришга ижодий ёндашиш) бўлади,мазмунни ва ўқитиш мақсадларини мувофиқлаштириш, таълим мазмунини моделлаштириш, ўқув жараёнини мақсадларига ва мазмунига мос ўқитиш методлари мажмуини танлаш уқувларини, ўқув топшириқларини танланади,ўқув фанини ўрганишда машғулот лойиҳасини ишлаб чиқишга қизиқишвамотивация асосида юзага келадиган мотивацияли–аҳамиятли йўналганлик, шунингдек, ишлаб чиқилган машғулот лойиҳаларини амалиётга жорий этиш имкониятини беради.

АДАБИЁТЛАР.

1. Розиқов.О, Махмудов.М . “ О циклах процесса обучения.” Педагогик Маҳорат. 2002 й 2-сон. 12-19 б.

2. Нишанова. З.Т бошқалар. Ривожланиш психологияси. Педагогик психология. “Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти.”нашриёти. Т. 2018 й.471-б.

3. Шамшетова. А К ва бошқалар. Умумий психология. Т. Баркамол авлод файз медиа. 2018. 64-65 б.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA LOYIHAVIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Haydarqulova Mahliyo Zafarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
+998 93 624 04 07

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida loyihaviy topshiriqlardan foydalanishning nazariy asoslari, pedagogik ahamiyati hamda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Maqolada boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan loyihaviy topshiriqlarga na’munalar keltirilgan va loyiha asosida o‘qitishning samaradorligi va amaliy jihatlari tahlil qilinadi

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, loyihaviy topshiriq, kompetensiya, innovatsion metodlar, mustaqil fikrlash, ta’lim samaradorligi.

THE IMPORTANCE OF USING PROJECT-BASED ASSIGNMENTS IN PRIMARY EDUCATION

Haydarqulova Mahliyo Zafarovna
Doctoral Student, Bukhara State Pedagogical Institute
+998 93 624 04 07

Abstract: This article discusses the theoretical foundations and pedagogical significance of using project-based assignments in the primary education process, as well as their role in developing students’ knowledge, skills, and competencies. The article provides examples of project-based assignments used in primary grades and analyzes the effectiveness and practical aspects of project-based learning.

Keywords: primary education, project-based assignment, competency, innovative methods, independent thinking, educational effectiveness.

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЕКТНЫХ ЗАДАНИЙ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Хайдаркулова Махлиё Зафаровна
Базовый докторант Бухарского государственного педагогического института
+998 93 624 04 07

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические основы и педагогическое значение использования проектных заданий в процессе начального образования, а также их роль в развитии знаний, умений и компетенций учащихся. В статье приведены примеры проектных заданий, применяемых в начальных классах, и проанализированы эффективность и практические аспекты проектного обучения.

Ключевые слова: начальное образование, проектное задание, компетенция, инновационные методы, самостоятельное мышление, эффективность образования.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar, xususan loyihaviy topshiriqlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarda tafakkur, tasavvur va o‘rganish malakalarining shakllanish davridir. Shu sababli o‘qituvchi darslarni rejalashtirishda loyihaviy yondashuvni qo‘llay olsa, o‘quvchilarning bilish faoliyati ancha faol bo‘ladi. Loyihalash metodi ta’lim texnologiyasining muhim bo‘g‘iniga aylanmoqda. Bu metod ta’lim oluvchilarga hayot tarziga moslashish, mustaqil, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilishga yordam beradi. Loyihalash (lot. rojectus - olg‘a tashlangan fikr, g‘oya, obraz), nomini o‘zi aytib turibdiki, kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish bo‘lib, proekt ma’lum bir hisob-kitob, chizma va boshqalarga asoslangan holda tavsiflash, bayon qilish shaklida mujassamlashgan g‘oya, fikrning ifodasidir.

Boshlang‘ich sinflarda loyihaviy topshiriqlardan foydalanish — zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarni faollashtirish, ularning bilimini chuqurlashtirish va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Loyihaviy topshiriq — bu o‘quvchilar tomonidan muayyan muammo yoki mavzu asosida mustaqil yoki guruhda bajariladigan amaliy ish bo‘lib, yakunda aniq natija (prezentatsiya, maket, rasm, loyiha himoyasi va boshqalar) bilan yakunlanadi. Loyihaviy topshiriqlar o‘quvchilarning bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash, ularni izlanishga undash va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. U o‘quvchilardan izlanish, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarni talab qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun an’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda interaktiv metodlarni qo‘llash muhimdir. Loyihaviy topshiriqlar o‘quvchilarda darsga qiziqishini oshirishga, mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga, jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantirishga, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga yordam beradi. Bundan tashqari, loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologik jihatdan faol, qiziquvchan va o‘rganishga moyil bo‘ladi. Shu sababli ularni dars jarayoniga jalb qilishda interaktiv va amaliy metodlar muhim rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinflarda quyidagi loyihaviy topshiriqlarni qo‘llash mumkin:

Ona tili va o‘qish darslarida. 1-topshiriq: “Ertak yaratamiz” loyihasi. Bunda o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi va har bir guruh yangi ertak o‘ylab topadi. Ertakda ishtirok etgan qahramonlar, voqea joyi va yakuniy xulosa aks ettirilgan rasm chizib, sinfda taqdimot qilinadi. Natijada o‘quvchilarda matn tuzish ko‘nikmasi va ijodiy fikrlash shakllanadi

2-topshiriq: “Qahramonga tavsif beramiz” loyihasi. Darslikdagi hikoya qahramoni tanlanadi va o‘quvchilar uning xulq-atvori, fazilatlarini yozadi. “Agar men shu qahramon o‘rnida bo‘lsam…” mavzusida fikr mulohazalar aks ettiriladi va o‘qib eshittiriladi. Natijada esa o‘quvchilarda tahliliy fikrlash va nutq madaniyati oshadi.

3-topshiriq: “Kitob tavsiya qilaman” loyihasi. O‘qilgan asarlarni tahlil qilish maqsadida o‘tkaziladi. Har bir o‘quvchi o‘zi o‘qigan kitobni tanlaydi va qisqacha mazmun yozadi. Nima

uchun bu kitobni tavsiya qilishini tushuntiradi. Bu orqali sinfda “mini kutubxona” tashkil etiladi. O‘quchilarda mustaqil o‘qish malakasi, tanqidiy fikrlash shakllanadi.

Matematika darslarida. 1-topshiriq: “Do‘kon ochamiz” loyihasi. Bu loyihada sinfda o‘quvchilar sun’iy “do‘kon” tashkil qiladi va narxlar belgilanadi (masalan: non – 3000 so‘m, olma – 5000 so‘m). O‘quvchilar sotuvchi va xaridor vazifalarini bajaradilar. Xarid va hisob-kitob ishlari bajariladi. Bu loyiha asosida o‘quvchilarda amaliy hisoblash ko‘nikmasi rivojlanadi, pul bilan ishlashni va dastlabki iqtisodiy malakalar o‘rganadi.

2-topshiriq: “Mening haftalik jadvalim” loyihasi. Bu loyiha o‘quvchilarda vaqt birliklari mavzusini mustahkamlash maqsadida o‘tkaziladi. O‘quvchilarga bir haftalik kun tartibini tuzish vazifasi beriladi. Har bir faoliyat vaqtini soatlarda ifodalash va uni diagramma yoki jadvallarda ko‘rsatish vazifasi beriladi. Natijada

vaqtni boshqarish ko‘nikmasi va m atematik tushunchalar mustahkamlanadi.

3-topshiriq: “Geometrik shakllar shahri” loyihasi. Geometrik shakllar mavzusini mustahkamlash va geometrik shakllarning kundalik hayotdagi ahamiyatini o‘rgatishda foydalaniladi. O‘quvchilar turli shakllardan (kvadrat, doira, uchburchak) shahar maketi yasaydi. Har bir shakl nomlanadi va tavsiflanadi. Natijada o‘quvchilarda fazoviy tasavvur rivojlanadi va geometrik bilimlar mustahkamlanadi.

Tabiiy fan darslarida. 1-topshiriq: “O‘simlikni kuzatamiz” loyihasi. Bu loyiha o‘simliklar hayoti haqidagi mavzularda o‘tkaziladi. Loyihada o‘quvchi urug‘ ekadi (loviya, bug‘doy) va har kuni o‘sishini kuzatadi. Rasmlar yoki yozuvlar bilan kundalik yuritadi. Natijada o‘quvchilarda kuzatuvchanlik rivojlanadi va tabiatga mehr shakllanadi.

2-topshiriq: “Toza muhit” loyihasi. Ekologiya mavzusida o‘tkaziladi. Sinf yoki maktab hududida tozalik aksiyasi o‘tkaziladi. Bu jarayonda o‘quvchilar guruh bilan atrofni tozalaydilar, chiqindilar turlarga ajratadilar, atrofda tozalik muhitini yaratadilar. Bu o‘quvchilarda ekologik madaniyat rivojlantirish va jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

3-topshiriq: “Ob-havo kundaligi” loyihasi. Bu loyihada 7–10 kun davomida harorat, shamol, yog‘ingarchilik kuzatiladi va natijalar jadvalga yoziladi. Ob-havo o‘zgarishi tahlil qilinadi. Ayniqsa fasllar almashinuvi davrida bunday loyihalardan foydalanish ob-havodagi keskin o‘zgarishlarni ko‘rish imkonini beradi. Bu loyiha asosida tahlil qilish ko‘nikmasi ilmiy kuzatuv malakasi shakllanadi

Loyiha asosida o‘qitish quyidagi pedagogik natijalarni ta’minlaydi:

- Mustaqil fikrlashni rivojlantiradi – o‘quvchi tayyor bilimni emas, balki uni izlab topishni o‘rganadi.
- Ijodkorlikni oshiradi – yangi g‘oyalar ishlab chiqish jarayoni kuchayadi.
- Kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantiradi – o‘z fikrini bayon qilish va himoya qilishni o‘rganadi.
- Mas’uliyat hissini oshiradi – o‘z ishiga javobgarlik paydo bo‘ladi.
- Fanlararo integratsiyani ta’minlaydi – turli fanlar o‘rtasida bog‘liqlik yuzaga keladi.

Darsliklar asosida tashkil etilgan loyihaviy topshiriqlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, bilimlarni mustahkamlaydi va ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bu topshiriqlar o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash bilan birga ularni ijodiy ishlashga undaydi.

Loyihaviy yondashuv o‘qituvchilarning dars jarayoniga ijodkorlik bilan yondashishiga, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va amaliy faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, loyihalash metodini o‘zlashtirgan o‘qituvchilar ta’lim jarayonida interfaol metodlardan keng foydalanib, o‘quvchilarda fanlararo aloqadorlikni shakllantirish, muammoli vaziyatlarni yechishga yo‘naltirilgan topshiriqlar tuzish va o‘quvchilarning shaxsiy faoliyatini tashkil etishda yuqori natijalarga erishadilar.

Loyihaviy ta’limda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi rolini bajaradi. U o‘quvchilarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi, lekin tayyor yechim bermaydi. Bu esa o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga imkon yaratadi.

Boshlang‘ich sinflarda loyihaviy topshiriqlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. U o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash bilan birga, ularning shaxsiy rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, zamonaviy ta’lim jarayonida loyihaviy yondashuvni keng qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–6108-son qarori. — 2020 yil.
2. To‘raqulova M. Boshlang‘ich ta’limda loyihaviy yondashuvni amalga oshirish metodikasi. – Toshkent, 2021.
3. Hasanov O. Loyihaviy o‘qitish metodining afzalliklari. – “Pedagogik mahorat” ilmiy jurnali, №1, 2023.
4. Haydarqulova M.Z. Boshlang‘ich sinflarda darslarni loyihalash ta’lim tamoyili asosida tashkil etish// Pedagogik mahorat.-Buxoro, 2024,- №10. -162-167.
5. Haydarqulova M.Z. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini loyihaviy yondoshuv va loyihalash metodidan foydalanishga o‘rgatish// Pedagogik mahorat. -Buxoro, 2025,- №11, 16-19.
6. Haydarqulova M.Z. Boshlang‘ich sinf darsliklarida loyihalashga doir topshiriqlardan foydalanishning ahamiyati// “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari: 5E modeli, yangi avlod darsliklari va xorijiy tajribalar” respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Buxoro, 2025-yil, 21-noyabr, 26-28.

KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUV ASOSIDA XORIJIY TIL O‘QITISHDA DIDAKTIK JARAYONNI MODERNIZATSIYA QILISH.

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kompetensiyaga asoslangan yondashuvning mohiyati hamda uning xorijiy til o‘qitish jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim paradigmalari asosida didaktik jarayonni modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda real hayotiy vaziyatlarda tilni qo‘llash ko‘nikmalarini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada xalqaro standartlar, xususan Common European Framework of Reference for Languages asosida til o‘qitishni tashkil etishning samarali usullari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, xorijiy til o‘qitish, didaktik jarayon, modernizatsiya, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metodlar, CEFR, ta’lim paradigmasi*

Bugungi globallashuv jarayonida xorijiy tillarni o‘rganish nafaqat ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi, balki shaxsning kasbiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois xorijiy til o‘qitish metodikasini takomillashtirish, uni zamonaviy talablar asosida tashkil etish dolzarb masalalardan biridir. An’anaviy bilim berishga yo‘naltirilgan yondashuvlar o‘rnini bugungi kunda kompetensiyaga asoslangan ta’lim egallamoqda. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki ularni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, xorijiy til o‘qitishda bu yondashuvning ahamiyati katta bo‘lib, u o‘quvchilarning real kommunikativ vaziyatlarda erkin muloqot qilish kompetensiyasini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’lim jarayonini natijaga yo‘naltirilgan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda asosiy e’tibor o‘quvchining bilimni o‘zlashtirishi emas, balki uni amaliy faoliyatda qo‘llay olishiga qaratiladi. Xorijiy til o‘qitishda bu, avvalo, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni anglatadi. Kommunikativ kompetensiya o‘z ichiga lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarni qamrab oladi.

Didaktik jarayonni modernizatsiya qilishda interaktiv metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, loyiha asosida o‘qitish (project-based learning) va vazifa asosida o‘qitish (task-based learning) usullari o‘quvchilarning faolligini oshiradi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga va jamoada ishlashga o‘rganadilar.

Project-Based Learning (PBL), ya’ni loyiha asosida o‘qitish, zamonaviy ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan samarali pedagogik yondashuvlardan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Ushbu metodning asosiy mohiyati shundan iboratki, o‘quvchilar ma’lum bir muammo yoki amaliy vazifa ustida ishlash orqali bilim va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda egallaydilar. An’anaviy ta’limdan farqli ravishda, bu yondashuvda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, xorijiy til o‘qitishda loyiha asosida o‘qitish muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarga tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini yaratadi.

PBL jarayonida o‘quvchilar odatda muayyan savol yoki muammo asosida guruhlarga bo‘linib ishlaydi va yakunda aniq natija — loyiha mahsulini yaratadi. Bu mahsulot taqdimot, video, maqola, intervyu yoki boshqa ijodiy shaklda bo‘lishi mumkin. Ushbu jarayonda o‘qituvchi bilim beruvchi asosiy manba emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va jarayonni boshqaruvchi rolini bajaradi. Natijada o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga va qaror qabul qilishga o‘rganadilar.

Loyiha asosida o‘qitish bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab, o‘quvchilarga dolzarb va qiziqarli muammo yoki savol taqdim etiladi. Keyingi bosqichda ular reja tuzadi, ma’lumot to‘playdi va izlanish olib boradi. So‘ngra to‘plangan ma’lumotlar tahlil qilinib, loyiha ustida ishlanadi. Yakuniy bosqichda esa loyiha natijalari taqdim etiladi va baholanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning nafaqat bilimini, balki ularning kommunikativ, ijtimoiy va ijodiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Xorijiy til o‘qitishda PBL metodining ahamiyati ayniqsa katta. Chunki bu yondashuv orqali o‘quvchilar tilni faqat grammatik qoidalar asosida emas, balki muloqot vositasi sifatida o‘rganadilar. Masalan, loyiha doirasida ular intervyu olish, prezentatsiya qilish, muhokama yuritish kabi faoliyatlar orqali tilni tabiiy muhitga yaqin sharoitda qo‘llaydilar. Bu esa ularning nutqiy faolligini oshiradi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. Loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi samarali metod hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va mazmunli qiladi hamda o‘quvchilarni real hayotga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi.

Task-Based Learning (TBL), ya’ni vazifaga asoslangan o‘qitish, xorijiy til o‘qitishda keng qo‘llaniladigan zamonaviy metodlardan biri bo‘lib, u o‘quvchilarni tilni real kommunikativ vazifalarni bajarish jarayonida o‘rganishga yo‘naltiradi. Ushbu yondashuvning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, til o‘rganish grammatik qoidalarni yodlash orqali emas, balki aniq maqsadga qaratilgan vazifalarni bajarish orqali samaraliroq amalga oshadi. Shuning uchun ham bu metodda asosiy e’tibor til shakliga emas, balki uning mazmuni va amaliy qo‘llanilishiga qaratiladi.

TBL jarayonida o‘quvchilarga kundalik hayotga yaqin bo‘lgan vazifalar beriladi. Masalan, mehmonxonada xona band qilish, do‘konda xarid qilish, suhbat tashkil etish yoki muayyan mavzu bo‘yicha fikr almashish kabi topshiriqlar o‘quvchilarni tilni tabiiy muhitda qo‘llashga undaydi. Bu jarayonda o‘quvchilar ko‘proq gapirishga, fikr bildirishga va boshqalar bilan muloqot qilishga harakat qiladi, natijada ularning kommunikativ kompetensiyasi rivojlanadi.

Vazifaga asoslangan o‘qitish odatda uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich — tayyorgarlik (pre-task) bo‘lib, unda o‘qituvchi o‘quvchilarni vazifa bilan tanishtiradi, zarur lug‘at va tushunchalarni tushuntiradi. Ikkinchi bosqich — asosiy vazifa (task cycle) bo‘lib, o‘quvchilar mustaqil yoki guruhda berilgan vazifani bajaradi. Bu bosqichda o‘qituvchi ko‘proq kuzatuvchi va yordamchi rolini bajaradi. Uchinchi bosqich — til ustida ishlash (language focus) bo‘lib, unda bajarilgan vazifa asosida til birliklari tahlil qilinadi, xatolar ustida ishlanadi va grammatik jihatlar mustahkamlanadi.

TBL metodining asosiy afzalligi shundaki, u o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. O‘quvchilar vazifani bajarish jarayonida tilni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi, bu esa ularning nutqiy erkinligini oshiradi. Bundan tashqari, bu yondashuv o‘quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish, muloqot qilish va jamoada ishlash kabi muhim ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Task-Based Learning xorijiy til o‘qitishda samarali va zamonaviy metod bo‘lib, u o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchilar tilni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat jarayonida chuqur va samarali o‘zlashtiradilar.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish didaktik jarayonni yanada boyitadi. Raqamli platformalar, mobil ilovalar va onlayn resurslar yordamida o‘quvchilar til ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ta’limning samaradorligini oshiradi va individual yondashuvni ta’minlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim tizimi o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning amaliy ko‘nikmalarini ham sezilarli darajada oshiradi. Shu jihatdan, Common European Framework of Reference for Languages talablari asosida til o‘qitishni yo‘lga qo‘yish muhim hisoblanadi. Ushbu tizim til o‘rganish darajalarini aniq belgilab, o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) — bu xorijiy tillarni o‘rganish, o‘qitish va baholash uchun ishlab chiqilgan xalqaro standart tizim bo‘lib, u til bilish darajasini aniq mezonlar asosida belgilashga xizmat qiladi. Ushbu tizim Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, bugungi kunda nafaqat Yevropada, balki butun dunyoda keng qo‘llanilmoqda.

CEFRning asosiy maqsadi — turli mamlakatlarda til o‘rganish jarayonini yagona mezon asosida baholash, o‘qitish sifatini oshirish va o‘quvchilarning til bilish darajasini aniq ko‘rsatkichlar orqali ifodalashdir. Ushbu tizim til o‘rganishni faqat grammatik bilimlar bilan cheklab qo‘ymaydi, balki o‘quvchining real hayotda muloqot qila olish qobiliyatini ham asosiy mezon sifatida belgilaydi. Shu sababli CEFR kommunikativ yondashuvga asoslangan tizim hisoblanadi.

CEFR til bilish darajasini uch asosiy bosqich va oltita kichik darajaga ajratadi. Boshlang‘ich daraja A1 va A2 ni o‘z ichiga oladi. A1 darajadagi o‘quvchi oddiy iboralarni tushunadi va o‘zini sodda tarzda tanishtira oladi, kundalik ehtiyojlarga oid oddiy savollarga javob bera oladi. A2 darajada esa o‘quvchi oddiy suhbatlarda ishtirok eta oladi, kundalik mavzularda fikr almasha oladi.

O‘rta daraja B1 va B2 bosqichlarini o‘z ichiga oladi. B1 darajadagi o‘quvchi tanish mavzularda erkinroq muloqot qila oladi, o‘z fikrini tushunarli ifodalaydi. B2 darajada esa o‘quvchi murakkab matnlarni tushunadi, o‘z fikrini aniq va batafsil bayon qila oladi hamda turli mavzularda faol suhbat olib boradi.

Yuqori daraja C1 va C2 ni o‘z ichiga oladi. C1 darajadagi o‘quvchi murakkab va akademik matnlarni tushunadi, tilni erkin va samarali qo‘llay oladi. C2 esa eng yuqori daraja bo‘lib, bu bosqichdagi o‘quvchi tilni deyarli ona tilidek mukammal darajada biladi, nozik ma’nolarni anglay oladi va har qanday vaziyatda erkin muloqot qila oladi.

CEFR tizimi til ko‘nikmalarini to‘rt asosiy yo‘nalishda baholaydi: tinglab tushunish (listening), o‘qib tushunish (reading), gapirish (speaking) va yozish (writing). Har bir daraja uchun ushbu ko‘nikmalar bo‘yicha aniq tavsiflar (deskriptorlar) berilgan bo‘lib, ular o‘quvchining nimani bajara olishini ko‘rsatadi.

Mazkur tizim xorijiy til o‘qitishda didaktik jarayonni samarali tashkil etishga katta yordam beradi. O‘qituvchilar CEFR asosida dars maqsadlarini aniq belgilay oladi, o‘quvchilar esa o‘z bilim darajasini baholash va rivojlanish yo‘lini ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, CEFR xalqaro imtihon tizimlari (IELTS, TOEFL va boshqalar) uchun ham muhim asos vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, CEFR xorijiy til o‘qitish va baholashda zamonaviy, tizimli va universal yondashuvni ta’minlaydi. Ushbu tizim o‘quvchilarning tilni amaliy jihatdan qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilib, ularni global kommunikatsiya jarayoniga tayyorlaydi.

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA'LIM TIZIMIDA XORIJIY TILLARNI CEFR ASOSIDA BAHOLASH MEZONLARI

CEFR

KO'NIKMA TURLARI	CEFR DARAJALARI					
	BOSHLANG'ICH DARAJA		O'RTA DARAJA		YUQORI DARAJA	
	A1	A2	B1	B2	C1	C2
TINGLAB TUSHUNISH	Tanış so'zlar va oddiy iboralarni tushuna oladi. O'zi, oilasi, kundalik hayot haqidagi sodda ma'lumotlarni anglaydi.	Oddiy suhbatlar va kundalik mavzulardagi asosiy ma'lumotlarni tushuna oladi. Sezilgan axborotning asosiy g'oyasini anglaydi.	Tanish mavzulardagi suhbat va matnlarning asosiy mazmunini tushuna oladi. Asosiy fikr va muhim ta'lumotlarni ajrata oladi.	Murakkabroq suhbatlar, ma'ruzalar va matnlarning asosiy g'oyasi hamda tafsilotlarini tushuna oladi, ko'pchilik vaziyatlarda yetarli darajada anglaydi.	Turli mavzulardagi uzun va murakkab ma'ruzalar, matnlar va suhbatlarni chuqur tushuna oladi. Yashirin ma'nolarni ham anglaydi.	Har qanday turdagi og'zaki nutqni, jumladan, tezkor nutq va dialektlarni oson tushuna oladi. Mazmun va uslubdagi nozik jihatlarni anglaydi.
O'QIB TUSHUNISH	Qisqa va sodda matnlarni (o'lanmalar, e'lonlar, kundalik yozuvlar) tushuna oladi. Asosiy ma'lumotlarni topadi.	Qisqa maqolalar va oddiy matnlarni tushuna oladi. Kundalik hayotgai oid yozishmalar mazmunini anglaydi.	Tanish mavzulardagi matnlarning asosiy g'oyasini tushuna oladi. Matnda aniq berilgan ma'lumotlarni topa oladi.	Murakkab matnlarning asosiy g'oyasi va tafsilotlarini tushuna oladi, muallifning fikr va munosabatini anglaydi.	Uzun va murakkab matnlarni, shu jumladan, akademik va kasbiy matnlarni tushuna oladi. Yashirin ma'nolarni anglaydi.	Har qanday turdagi matnlarni, jumladan, abstrakt va murakkab matnlarni to'liq va chuqur tushuna oladi.
GAPIRISH	Oddiy iboralar va gaplar bilan o'zini tanishtira oladi. Sodda savol-javoblarga javob bera oladi.	Kundalik vaziyatlarda oddiy muloqot qila oladi. O'z fikrini sodda tarzda ifodalaydi, savollar beradi va javob beradi.	Tanish mavzularda suhbatda ishtirok eta oladi. O'z fikrini izchil bayon qila oladi, tajribasi haqida gapira oladi.	Turli mavzularda erkin suhbat qila oladi. Fikrini aniq va batafsil bayon qiladi, bahs-munozarada ishtirok eta oladi.	Murakkab mavzularda erkin va ravon fikr bildira oladi. Tilni egiluvchan va samarali qo'llaydi.	O'z fikrini juda ravon, aniq va tabiiy ifodalaydi. Nozik ma'nolarni yetkaza oladi, argumentlaydi va ishontira oladi.
YOZISH	Qisqa va sodda yozuvlar yoza oladi (ochiqcha, xat, forma to'ldirish). Asosiy ma'lumotlarni yozma ifodalaydi.	Oddiy matnlar yoza oladi (hatlar, xabarlar, qisqacha tafsilot). O'z tajribasi va kundalik faoliyati haqida yoza oladi.	Tanish mavzularda izchil matn yoza oladi. Xat, maqola yoki hisobotning asosiy qismlarini yoza oladi.	Murakkab matnlar yoza oladi. Fikrini mantiqan izchil bayon qiladi, turli uslublardan foydalana oladi.	Uzun va murakkab matnlarni, akademik va kasbiy yozuvlarni yoza oladi. Fikrini aniq, izchil va uslubiy jihatdan to'g'ri ifodalaydi.	Har qanday turdagi matnlarni mukammal darajada yoza oladi. Uslub, nozik ma'no va ifoda vositalaridan mos ravishda foydalanadi.

A1 – A2	Boshlang'ich daraja – asosiy kommunikativ ehtiylarni qondira oladi.
B1 – B2	O'rta daraja – mustaqil muloqot qila oladi, fikrini tushunarli ifodalay oladi.
C1 – C2	Yuqori daraja – tilni erkin va samarali qo'llay oladi, murakkab vaziyatlarda muloqot qiladi.

BAHOLASH SHKALASI (100 BALLIK TIZIM)			
90 – 100	75 – 89	60 – 74	0 – 59
A'LO	YAXSHI	QONIQARLI	QONIQARSIZ

Izoh: Mazkur mezonlar CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) talablari asosida ishlab chiqilgan va O'zbekiston Respublikasi ta'lim standartlariga moslashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida xorijiy til o‘qitishda didaktik jarayonni modernizatsiya qilish bugungi ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Zamonaviy ta’lim paradigmalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarini emas, balki amaliy kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Shu jihatdan Common European Framework of Reference for Languages kabi xalqaro mezonlar ta’lim jarayonini aniq darajalarga ajratib, o‘qitish va baholashni tizimli tashkil etishga xizmat qiladi. Didaktik jarayonni modernizatsiya qilishda interaktiv metodlar, jumladan project-based learning va task-based learning kabi yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati hamda real kommunikativ vaziyatlarda tilni qo‘llash kompetensiyasini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion vositalar esa ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Umuman olganda, kompetensiyaga asoslangan yondashuv xorijiy til o‘qitish jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqadi, o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantirib, ularni global kommunikatsiya muhitida erkin faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi. Natijada o‘quvchilar xorijiy tilni nafaqat o‘rganadilar, balki uni real hayotda erkin qo‘llay olish darajasiga erishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Anthony E.M. Approach, method and technique. // English Language Teaching. – 1963. – № 17. – P. 63-67.
2. Boqiyev R.R. Elektron o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqish va qo‘llashning didaktik va psixofiziologik jihatlari // Pedagogik mahorat. -Toshkent, 2005. - № 2. - B. 62-63.
3. Bonk C. Learning from focus groups: An examination of blended learning. Journal of Distance Education, 2003, 17(3),-S. 118
4. Gulyamova M.X. Ingliz tilini o‘qitishda o‘quvchilar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Ped. fan. b-cha falsa. d-ri (PhD) ... diss. – T., 2019. – 262 b.
5. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – T., 1996. – 370 b.
6. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. – 336 p.

TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARIDA O‘Z-O‘ZINI BOSHQARISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTISH

To‘ymurodova Dilnoza Dilmurodovna
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
+998 91 441 24 14

Annotatsiya: Ushbu maqolada tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyati yoritiladi. Maqolada o‘quv mashg‘ulotlarida mustaqil fikrlash, mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish,zamonaviy pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish malakasini shakllantirishning muhim omillari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: tayyorlov guruhi, maktabgacha ta’lim, mustaqillik, tarbiya, pedagogik yondashuv, shaxsiy rivojlanish, o‘zini nazorat qilish.

DEVELOPING SELF-MANAGEMENT SKILLS IN PREPARATORY GROUP CHILDREN

To‘ymurodova Dilnoza Dilmurodovna
Basic Doctoral Student of Bukhara State Pedagogical Institute
+998 91 441 24 14

Annotation. This article highlights the importance of developing self-management skills in preparatory group children. The article discusses the significant factors in forming self-management abilities in children through independent thinking, responsibility, self-control, modern pedagogical technologies, and a learner-centered approach during educational activities.

Keywords: preparatory group, preschool education, independence, upbringing, pedagogical approach, personal development, self-control.

INKLYUZIV TA’LIMDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK FAOLIYATIDA METODIK YONDASHUVLAR

Buxoro davlat pedagogika instituti surdopedagogi
G.Samiyeva

Annotatsiya:

Ushbu maqolada inklyuziv ta’limda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ota-onalarning roli, jila tarbiyasi, mas’uliyati, imkoniyatlari va bolalarning huquqlari hamda hamkorlik faoliyatini olib borishda metodik yondashuvlardan samarali foydalanish yo‘llari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, , korreksion ta’lim, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, inklyuziv ta’limda ota-onalarning vazifalari, oilada ta’lim-tarbiya, metodiky yondashuvlar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются роль родителей в работе с детьми с особыми образовательными потребностями в инклюзивном образовании, их воспитание, ответственность, возможности и права детей, а также способы эффективного использования методических подходов в осуществлении совместной деятельности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, коррекционное образование, дети с особыми образовательными потребностями, обязанности родителей в инклюзивном образовании, образование и воспитание в семье, методические подходы.

Abstract

This article discusses the role of parents in working with children with special educational needs in inclusive education, their upbringing, responsibilities, opportunities, and children's rights, as well as ways to effectively use methodological approaches in conducting cooperative activities.

Keywords: inclusive education, correctional education, children with special educational needs, parental duties in inclusive education, family upbringing, methodological approaches.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo‘lishiga haqlidir. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo‘lishidan qat’iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to‘g‘ri kelmaydi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga nisbatan “anomal bolalar”, “nogiron bolalar”, “ko‘r bolalar”, “kar bolalar”, “aqli zaif bolalar”, “harakat tayanch a’zolari falajlangan bolalar” va x. k. tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta’sir etadi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo‘lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo‘l qo‘ymaslik talab etiladi.

Ma’lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va ta’limi samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ota-onalarning ijtimoiy psixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi. Bu ularning o‘z farzandlari rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari va va ularning yosh me'yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berishda ota-ona va o‘qituvchining teng hamkorlikda ish olib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. UNISEFning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalaridagi “Oilaning alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar ta’limida butun hayoti, ayniqsa, rivojlanishining ilk davrlaridagi ishtiroki muhim rol o‘ynashi”, “Ota-onalar va mahallaning jalb etilishi sinfda va sinfdan tashqarida ham inklyuziv ta’limning sifati uchun muhim” ekanligi va “Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarning bolalarning hayotiy pozitsiyasi va ta’lim sohasidagi yutuqlariga ta’sir etishi”, “Bu nafaqat alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, balki ota-onalar, sinfdoshlar, pedagoglar va maktab uchun ham foydali”

ekanligi kabi qator omillar inklyuziv ta’lim sharoitida maktab va otaonalar hamkorligining dolzarbligidan dalolat beradi.

Ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg‘ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo‘naltirish berishadi. Bu otaonalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog‘liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo‘lgan qarashlarini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o‘zini-o‘zi anglashni maksimal darajaga ko‘tarish uchun maxsus bilim kerak.

Uy bolaning tarbiyalaydigan asosiy maskani hisoblanadi. Agar bola uyda o‘zini yaxshi his qilsa, u maktabda ham o‘zini dadilroq his qiladi. Ota-onalarga inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalarni oilaviy tadbirlarga va oilaning kundalik hayotiga qay tarzda jalb qilishni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etuvchi masala hisoblandi. Oilaning barcha a’zolari alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bola bilan muloqotda bo‘lishlari lozim. Ota-onalarga bolaning javobini kutishga, uning fikrini bolani mustaqil tanlovga va qarorlar qabul qilish hamda rag‘batlantirishga o‘rgatish lozim.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni uy ishlariga jalb qilish daxldorlik va mas’uliyat hislarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Eng og‘ir rivojlanish buzilishiga ega bola ham nimanidir amalga oshirishi-qo‘lidan kelgancha buyumlarni tartibga keltirishda, idish-tovoqlarni yuvishda, taom tayyorlashda, ko‘chatlar ekishda va hokazo ishlarda qatnashishi mumkin.

Ota-ona dars mashg‘ulotlarida ham ishtirok etib, bolaning yutuqlaridan quvonayotganligini, unga bo‘lgan ishonchini amaliy tarzda namoyon etishi kerak. Olib borilayotgan ta’lim jarayoniga o‘z munosabatini bildirish, farzandining olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olishiga ko‘maklashishi ota-onaning muhim vazifalaridan biridir. Shuningdek ota-onalarning faolligini oshirish maqsadida ta’lim maskanida trening mashg‘ulotlari, davra suhbatlari ham maktab hayotida muhim o‘rin tutadi. Bunday mashg‘ulotlarni ko‘p marotaba o‘tkazish natijasida o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga va oilaning muqaddas ekanligiga oid bilimlari rivojlanadi. Sinf o‘quvchilari o‘rtasida o‘zaro do‘stona muhit yanada mustahkamlanadi. Inklyuziv ta’limni tizimli, samarali joriy etish ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakllari, usullari, ko‘lami va sifati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ta’lim muassasalaridan alohida mas’uliyat va innovatsion yondashuvlarni talab etadi:

- Birinchi navbatda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiruvchi mashg‘ulotlarni olib borish;
- O‘qituvchi bola uchun samarali o‘quv materiali va usullarini tanlab olish;
- Rasmlar, raqamli va tarmoq resurslaridan, o‘quv filmlaridan, audio yozuvlardan ham foydalanish ;
- Mashg‘ulotlarga materiallarni tayyorlashda bolaning qiziqishlari, bajara olish imkoniyatlari hisobga olish;
- Mashg‘ulotlar davomida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan boladan vazifalarni sinfdagi boshqa bolalardan qabul qilingani kabi qabul qilish va ruhlantirish;
- Yutuqlarini va kamchiliklarini ham o‘z o‘rnida tushuntirish o‘ziga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Inklyuziv ta’limda maxsus o‘qituvchi va uning vazifalari quyidagilardan iborat:

- har bir alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan o‘quvchilarning kuchli tomonlarini aniqlash va qaysi sohalarga ehtiyojiini aniqlash uchun diagnostik baholashni ta’minlaydi;

- o‘qituvchiga baholash jarayonida materiallar va manbalardan foydalanish borasida maslahatlar beradi;

- milliy dastur asosidagi ta’limni samarali o‘zlashtirilishida muhim o‘rindagi maxsus yondoshuvlarni amalga oshiradi;

- o‘quvchilarning bilimini nazoratini to‘g‘ri amalga oshirilishi va baholanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqadi;

- o‘quvchilar bilan individual ta’lim dasturlarini, nuqsonlarni tuzatish (korreksiya) va ular bilan bog‘liq bola rivojlanishining o‘ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarini amalga oshiradi;

- maktabda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda ishtirok etadi;

- ota-onalar va keng jamoatchilikka maslahat beradi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy asosda, “Ota-onalar jamoasi inklyuziv ta’lim muhitida o‘zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo‘yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo‘yicha mazkur jamoa o‘zining ichida ham doimiy uyg‘un shakllanmaydi. Bu o‘z navbatida inklyuziv ta’limning getorogenligi va polisub’ektivligi bo‘yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi. Bunda ota-ona va maxsus tayyorgarlikka ega pedagoglar bilan hamkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi **PQ-4860**-son qaror**.**

2. R.Sh.Shomahmudova. “Maxsus va inklyuziv ta’lim” Uslubiy qo‘llanma. “Chashma print” nashriyoti- 2011-yil. 4 - va 21-betlar.

3. . I.B Siddikov. Soцialno-filosofskie aspektы formirovaniya intellektualnoy kulturы molodyoji.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ У ВОСПИТАННИКОВ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ

Тўймуродова Дилноза Дилмуродовна
Базовый докторант Бухарского государственного педагогического института
+998 91 441 24 14

Аннотация. В данной статье освещается значение формирования навыков самоуправления у воспитанников подготовительной группы. В статье раскрываются важные факторы формирования у детей навыков самоуправления на основе самостоятельного мышления, ответственности, самоконтроля, современных педагогических технологий и личностно-ориентированного подхода в процессе учебных занятий.

Ключевые слова: подготовительная группа, дошкольное образование, самостоятельность, воспитание, педагогический подход, личностное развитие, самоконтроль.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularni maktab ta’limiga tayyorlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirish ularning kelajakdagi ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim davrida bolaning psixologik, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi alohida ahamiyatga ega.

O‘z-o‘zini boshqarish — bu bolaning o‘z harakatlarini, his-tuyg‘ularini, xulqini ongli ravishda nazorat qilish, o‘z oldiga maqsad qo‘yish va unga erishish uchun ixtiyoriy kuch sarflash qobiliyatidir. Ushbu sifatlar shaxsning keyingi rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hali o‘z hissiyotlarini to‘liq boshqara olmaydilar, shuning uchun o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi tabiiy emas, balki pedagogik rahbarlik ostida asta-sekin shakllanadi. Tarbiyachi bu jarayonda nafaqat yo‘lboshchi, balki namunaviy shaxs sifatida muhim rol o‘ynaydi. U bolalarga o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, his-tuyg‘ularini ifoda etish va boshqarishni o‘rgatadi. Shu bilan birga, bolada mas’uliyat, mustaqillik, sabr va o‘zini tuta bilish fazilatlarini shakllantiradi. O‘z-o‘zini boshqarishning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: birinchidan, bolaning o‘z faoliyatini rejalashtira bilishi; ikkinchidan, bajarilgan harakatlarni nazorat qilish va baholash; uchinchidan, o‘z xatti-harakatlarini tuzatish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati. Ushbu bosqichlarning shakllanishi uchun pedagog tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan tarbiyaviy jarayon zarur.

O‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi o‘yin faoliyati orqali rivojlantirish, mustaqil faoliyatni tashkil etish, kattalarning namuna bo‘lishi, rag‘batlantirish va baholash usullar samarali orqali amalga oshiriladi. O‘yin bolalar uchun asosiy faoliyat turi bo‘lib, u orqali ular turli ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradilar.Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin o‘z-o‘zini boshqarishning eng samarali vositasidir. O‘yin jarayonida bola: qoidalarga bo‘ysunadi; navbat kutishni, sabr qilishni o‘rganadi; xatolarini tan olib, keyingi safar to‘g‘ri harakat qilishga intiladi; o‘zini va boshqalarni baholashni o‘rganadi. Rolli o‘yinlar bolalarda mas’uliyat va o‘zini nazorat qilishni rivojlantiradi. Bolalarga kichik topshiriqlar berish va ularni mustaqil bajarishga o‘rgatish muhimdir. Masalan, o‘yinchoqlarni yig‘ishtirish yoki o‘quv materiallarini tartibga keltirish. Bolalarning har qanday ijobiy harakatini e’tirof etish ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘z-o‘zini boshqarishga undaydi. Bundan tashqari, tarbiyachi va ota-onalar o‘z xatti-harakatlari bilan bolalarga namuna bo‘lishlari lozim. Bu orqali bolalar ijobiy xulq-atvorni o‘zlashtiradilar.

Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o‘z- o‘zini boshqarish ko‘nikmasini aniqlashda quyidagi metodlardan foydalansa bo‘ladi:

Nazariy tahlil – pedagogik va psixologik adabiyotlarni o‘rganish orqali o‘z-o‘zini boshqarish tushunchasining mazmunini aniqlash;

Kuzatuv metodi – tayyorlov guruhi bolalarining kundalik faoliyatini o‘rganish;

Suhbat va savol-javob – bolalar va tarbiyachilar bilan muloqot orqali ularning fikrlarini aniqlash;

Pedagogik tajriba – maxsus ishlab chiqilgan mashg‘ulotlar asosida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ayniqsa, tayyorlov guruhida bu texnologiyalar bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar deganda ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga qaratilgan innovatsion metodlar, vositalar va yondashuvlar tushuniladi. Ular bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda qo‘llanilganda yuqori natija beradi.

1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) - multimedia taqdimotlar, interaktiv o‘yinlar, videoroliklar orqali bolalarga mavzularni tushunarli va qiziqarli tarzda yetkazish mumkin. Bu usul bolalarning diqqatini jamlashga yordam beradi.

2. Interaktiv metodlar- “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Rol o‘ynash” kabi metodlar bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydi hamda ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi.

3. O‘yin texnologiyalari- didaktik va rolli o‘yinlar orqali bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalar, muloqot madaniyati va o‘zini boshqarish qobiliyati rivojlanadi.

4. Loyihaviy faoliyat (Project-based learning)- oddiy loyihalar orqali bolalar mustaqil izlanadi, fikr yuritadi va natijaga erishishni o‘rganadi.

5. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv- har bir bolaning individual qobiliyatlarini hisobga olib ta’lim berish zamonaviy pedagogikaning muhim talabidir.

Maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirishda qiziqarli o‘yinlar, zamonaviy metodlar va loyiha ishlaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Quyida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradigan bir qancha metodlar keltirilgan:

“Men o‘zim” metodi- bolalarda mustaqil harakat qilish, qaror qabul qilish va o‘ziga ishonchni shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyachi kundalik oddiy ishlarni (kiyinish, o‘yinchoqlarni yig‘ish, ovqatlanish, suv ichish) bolalarning o‘ziga topshiradi. “Kim bugun o‘z o‘rnini o‘zi tozalaydi?”, “Kim mashg‘ulotda faol bo‘ladi?” kabi topshiriqlar orqali bolada javobgarlik hissi paydo bo‘ladi va bola o‘z kuchiga ishonadi, o‘zini nazorat qilish va mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadi.

“Rolli o‘yin” metodi (“Men tarbiyachiman”, “Do‘konchi”, “Shifokor”) - ijtimoiy rollarni bajarish orqali xulq-atvorni boshqarish, o‘zini tuta bilish va boshqalar bilan muomala qilishni o‘rgatish mumkin. Bunda bolalarga turli rollar taqsimlanadi. Masalan, biri shifokor, biri bemor,

boshqasi yordamchi bo‘ladi. Har kim o‘z roli doirasida harakat qiladi. Bu orqali bola ijtimoiy me’yorlarni anglaydi, o‘z hissiyotlarini nazorat qiladi, rollarga mos ravishda o‘zini boshqaradi.

“Sokinlik daqiqasi” (Tinchlanish mashqi) metodi-bu metod orqali bolalar emotsional o‘zini boshqarish va o‘zini tinchlantirish o‘rgatiladi. Tarbiyachi bolalarga: “Endi ko‘zlaringizni yumamiz, chuqur nafas olamiz va dengiz to‘lqinlarini eshitamiz...” kabi yo‘naltirilgan tinchlantiruvchi mashq o‘tkazadi. Natijada bolalar o‘z hissiyotlarini tartibga solish, g‘azab yoki hayajonni nazorat qilishni o‘rganadi.

“Men qandayman?” (Refleksiya o‘yini)- bolada o‘zini tahlil qilish va o‘z xatti-harakatini baholash ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Tarbiyachi kun oxirida bolalardan so‘raydi: “Bugun sen nimalarni yaxshi qilding?”, “Bugun do‘stlaringga yordam berdingmi?”, “Bugun qanday bolasan — quvnoq, muloyim, mehribonmi?” Natijada bola o‘z xatti-harakatini anglaydi, o‘ziga baho bera boshlaydi, bu esa o‘zini boshqarishning boshlang‘ich shaklidir.

“Ruxsat etiladi – ruxsat etilmaydi” o‘yini - bolalarga ijtimoiy qoidalarni tushunish va ularga amal qilishni o‘rgatadi. Tarbiyachi har xil harakatlarni aytadi: “Qo‘llarni yuvish – ruxsat etiladi!”, “Do‘stni urish – ruxsat etilmaydi!” Bolalar “ha” yoki “yo‘q” belgisi ko‘taradilar. Bu orqali bola ijobiy va salbiy xatti-harakatlarni ajrata oladi, o‘zini ijtimoiy qoidalarga muvofiq boshqarishni o‘rganadi.

“Mening kunim qanday o‘tdi?” (rasm orqali refleksiya)- bola o‘z faoliyati va kayfiyatini anglashga o‘rganadi. Bolalar kun yakunida rasm chizishadi: bugungi kayfiyati, qilgan ishlari, yoqqan o‘yinlari haqida. Tarbiyachi ular bilan rasm haqida suhbatlashadi va bola o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etadi, o‘zini tushunishga o‘rganadi - bu o‘zini boshqarishning dastlabki bosqichidir. Bu metodlar yordamida tarbiyachi bolalarda o‘z-o‘zini boshqarishning uch asosiy komponentini rivojlantiradi:

1. Kognitiv (fikrlash) - o‘z xatti-harakatini tushunish;
2. Emotsional (hissiy) - his-tuyg‘ularni boshqarish;
3. Irodaviy (harakat) - o‘zini tuta bilish va mustaqil qaror qabul qilish. Har bir o‘yin va metod bolalarda o‘zini anglash, o‘z harakatini nazorat qilish va mustaqil harakat qilishni o‘rgatadi - bu esa maktabga tayyorlov davrining eng muhim vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish maktabgacha ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu ko‘nikma bolalarda mustaqillik, mas’uliyat, o‘ziga ishonch va ijtimoiy faollikni shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasining shakllanishida tarbiyachi yo‘lboshchi sifatida bolani erkin, lekin mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishiga yordam beradi. Bu jarayonda zamonaviy ta’lim texnologiyalari va metodlaridan foydalanish va tajribali tarbiyachilar bolalarda o‘z-o‘zini boshqarishning mustahkam poydevorini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–6108-son qarori. — 2020 yil.
2. Abdullayeva M. “Pedagogik psixologiya”. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
3. Karimova R. “Tarbiyada o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmlari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Xodjayeva N. “Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar”. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
5. Zimmerman B. J. Self-Regulated Learning and Academic Achievement. – New York: Springer, 2008.

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARIDA YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI VA MEXANIZMLARI

Rajabova Zebiniso Anvarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti
r.zebiniso_apple@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning integrativ metodikasini takomillashtirish muammosi tizimli ravishda yoritilgan. Tadqiqot doirasida yozma nutqni shakllantirish jarayonida nutq faoliyatining boshqa turlari bilan uzviy integratsiyani ta’minlashning didaktik shart-sharoitlari va pedagogik mexanizmlari aniqlashtiriladi. Shuningdek, integratsiyalashgan metodikaning samaradorligini oshiruvchi omillar, uning struktura modeli va amaliy qo‘llash imkoniyatlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari yozma nutqning mazmuniy, strukturaviy va kommunikativ sifatlari sezilarli darajada yaxshilanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: yozma nutq kompetensiyasi, integrativ metodika, didaktik shart-sharoitlar, pedagogik mexanizmlar, kommunikativ kompetensiya, refleksiya, interaktiv metodlar, til o‘qitish, kompetensiyaviy yondashuv

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНТЕГРАТИВНОЙ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Раджабова Зебинисо Анваровна
Докторант Бухарского государственного педагогического института
r.zebiniso_apple@icloud.com

Аннотация: В данной статье системно рассматривается проблема совершенствования интегративной методики развития письменной речевой компетенции у будущих учителей английского языка. В рамках исследования уточняются дидактические условия и педагогические механизмы обеспечения интеграции письменной речи с другими видами речевой деятельности. Также обосновываются факторы повышения эффективности интегративной методики, её структурная модель и возможности практического применения. Результаты исследования показывают значительное улучшение содержательных, структурных и коммуникативных характеристик письменной речи.

Ключевые слова: письменная речевая компетенция, интегративная методика, дидактические условия, педагогические механизмы, коммуникативная компетенция, рефлексия, интерактивные методы, обучение языку, компетентностный подход

DIDACTIC CONDITIONS AND MECHANISMS FOR IMPROVING THE INTEGRATIVE METHODOLOGY OF DEVELOPING WRITTEN SPEECH COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Rajabova Zebiniso Anvarovna
Doctoral student, Bukhara State Pedagogical Institute
r.zebiniso_apple@icloud.com

Annotation: This article systematically examines the problem of improving the integrative methodology for developing written speech competence in future English language teachers. Within the framework of the study, the didactic conditions and pedagogical mechanisms for ensuring the integration of writing with other types of speech activity are clarified. The factors enhancing the effectiveness of the integrative methodology, its structural model, and practical application possibilities are also substantiated. The research results demonstrate a significant improvement in the content, structural, and communicative qualities of written speech.

Keywords: written speech competence, integrative methodology, didactic conditions, pedagogical mechanisms, communicative competence, reflection, interactive methods, language teaching, competency-based approach

Globallashuv sharoitida chet tillarni o‘qitish tizimi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilib, unda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish asosiy maqsad sifatida belgilanmoqda. Bu esa o‘quvchilarning tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirishni taqozo etadi[1,27]. Ayniqsa, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun yozma nutq kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ularning kasbiy faoliyatida yozma nutq muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shunga qaramay, mavjud pedagogik amaliyotda yozma nutqni rivojlantirish yetarli darajada tizimli va integratsiyalashgan holda tashkil etilmayapti. Ko‘plab hollarda yozish ko‘nikmasi alohida mashq sifatida berilib, u tinglash, o‘qish va gapirish faoliyatlari bilan uzviy bog‘lanmaydi. Bu esa o‘quvchilarning yozma nutqni kommunikativ jarayonning ajralmas qismi sifatida emas, balki sun’iy topshiriq sifatida qabul qilishiga olib keladi.

Yozma nutq murakkab psixolingvistik jarayon bo‘lib, unda til birliklarini tanlash, mantiqiy tuzilma yaratish, fikrni aniq ifodalash va auditoriyani hisobga olish kabi omillar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun integrativ metodika zarur bo‘lib, u turli nutq faoliyatlarini yagona didaktik tizimda birlashtirishni nazarda tutadi[1,32]. Mazkur maqolaning maqsadi bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning integrativ metodikasini takomillashtirishning didaktik shart-sharoitlari va mexanizmlarini aniqlash hamda ularning samaradorligini asoslashdan iborat.

Tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borildi va unda bir nechta ilmiy metodlar uyg‘un holda qo‘llanildi. Nazariy bosqichda til o‘qitish metodikasiga oid ilmiy manbalar tahlil qilinib, integrativ yondashuvning nazariy asoslari aniqlashtirildi. Bu jarayonda kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ metodika va faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalariga alohida e’tibor qaratildi. Empirik bosqichda pedagogik kuzatish orqali oliy ta’lim muassasalarida yozma nutqni rivojlantirish jarayoni o‘rganildi. Kuzatish natijalari yozish faoliyati ko‘pincha tayyorgarlik bosqichlarisiz, ya’ni tinglash va gapirish bilan bog‘lanmagan holda tashkil etilishini ko‘rsatdi[2,35]. Eksperimental bosqichda integrativ metodika asosida maxsus dars modeli ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oldi: motivatsion kirish, axborotni qabul qilish (listening/reading), muhokama (speaking), va yakuniy yozma faoliyat (writing). Har bir bosqich oldingi bosqich bilan mantiqiy bog‘langan holda tashkil etildi.

Tadqiqotda diagnostik baholash mezonlari ishlab chiqilib, ular orqali o‘quvchilarning yozma nutqi quyidagi ko‘rsatkichlar asosida baholandi: mazmuniy boylik, grammatik to‘g‘rilik, mantiqiy izchillik va kommunikativlik.

Eksperimental tadqiqot natijalari integrativ metodikaning samaradorligini yaqqol namoyon etdi. Integratsiyalashgan darslar asosida o‘qitilgan o‘quvchilarda yozma nutqning barcha komponentlari bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi.

Birinchidan, o‘quvchilarning fikrni mantiqiy va izchil bayon qilish qobiliyati sezilarli darajada rivojlandi. Bu holat, ayniqsa, muhokama va debatlar asosida yozilgan matnlarda yaqqol namoyon bo‘ldi. Ikkinchidan, grammatik aniqlik va leksik boylik oshdi, chunki o‘quvchilar yozishdan oldin turli manbalar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Uchinchidan, yozma nutqning kommunikativligi ortdi, ya’ni o‘quvchilar o‘z matnlarini aniq auditoriyaga yo‘naltirish va maqsadga muvofiq tuzishga o‘rgandilar. To‘rtinchidan, reflektiv faoliyat orqali o‘quvchilar o‘z yozma ishlarini tahlil qilish va takomillashtirish ko‘nikmasini egalladilar.

Shuningdek, integrativ metodika o‘quvchilarning umumiy til kompetensiyasini ham rivojlantirdi. Ular turli nutq faoliyatlarini birgalikda qo‘llash orqali tilni yaxlit tizim sifatida anglay boshladilar.

1-jadval

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida yozma nutqni rivojlantirishning integrativ metodikasi

Bosqich	Faoliyat turi	Mazmuni	Qo‘llaniladigan metodlar	Kutilayotgan natija
1. Motivatsion kirish	Motivatsiya	Mavzuga qiziqish uyg‘otish, muammoli vaziyat yaratish	Brainstorming, savol-javob	O‘quvchida mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo‘ladi
2. Axborotni qabul qilish	Tinglash / O‘qish	Matn yoki audio orqali yangi ma’lumot olish	Audio materiallar, matn tahlili	Til materialini tushunish va qabul qilish
3. Muhokama bosqichi	Gapirish	Olingan ma’lumot asosida fikr almashish	Debat, dialog, guruhli ish	Mantiqiy fikrlash va og‘zaki nutq rivojlanadi
4. Yozma faoliyat	Yozish	O‘z fikrini yozma shaklda ifodalash	Essay, paragraf yozish	Yozma nutq kompetensiyasi shakllanadi
5. Refleksiya va tahlil	Tahlil	Yozilgan ishni baholash va tahlil qilish	O‘zaro baholash, self-assessment	Xatolar ustida ishlash va takomillashtirish

Olingan natijalar yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishda integrativ metodikaning ustunligini tasdiqlaydi. Ushbu metodikaning samaradorligi, avvalo, uning kommunikativ va faoliyatga yo‘naltirilgan xarakteri bilan izohlanadi. O‘quvchilar yozishni mustaqil faoliyat emas, balki boshqa nutq faoliyatlari bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida qabul qiladilar[5,75]. Didaktik shart-sharoitlar nuqtai nazaridan, integrativ metodikaning samarali amalga oshirilishi quyidagi omillarga bog‘liq: darslarning tizimliligi, topshiriqlarning kommunikativ yo‘naltirilganligi, o‘quvchilarning faol ishtiroki va refleksiya jarayonining mavjudligi. Ushbu shartlar bajarilganda, yozma nutqni rivojlantirish jarayoni yanada samarali bo‘ladi.

Pedagogik mexanizmlar sifatida esa muammoli vaziyatlar yaratish, hamkorlikda o‘qitish, interaktiv metodlardan foydalanish va reflektiv tahlil muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, refleksiya o‘quvchilarning o‘z faoliyatini anglash va takomillashtirish imkonini beradi[4,47].

Biroq ushbu metodikani joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, vaqt resurslari va didaktik materiallar bilan ta’minlanganlik darajasi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, kelgusida ushbu yo‘nalishda metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish zarur. Mazkur tadqiqot natijalari bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishning integrativ metodikasini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Integrativ yondashuv yozma nutqni rivojlantirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarning umumiy kommunikativ kompetensiyasini ham sezilarli darajada oshiradi. Shu asosda, yozish ko‘nikmasini boshqa nutq faoliyatlari bilan uzviy bog‘liq holda o‘qitish zarur deb hisoblanadi. Bu esa o‘quvchilarning tilni kompleks egallashiga va uni real kommunikativ vaziyatlarda samarali qo‘llashiga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarni metodik jihatdan tayyorlash va integrativ metodikani yanada takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Harmer, J. How to Teach English. – Longman, 2007.
2. Brown, H.D. Teaching by Principles. – Pearson Education, 2004.
3. Richards, J.C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge, 2006.

4. CEFR. Common European Framework of Reference for Languages. – Council of Europe, 2001.

5. Ur, P. A Course in Language Teaching. – Cambridge, 2012.

O‘QUVCHILARDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING SHAKL METOD VA VOSITALARI

Olimova Ma’mura Homidjon qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998905128574], [mamuraolimova2@gmail.com]

Annotatsiya: Maqolada umumiy o‘rta ta’limda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish muammosi tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi ta’limni raqamlashtirish va xalqaro baholash (PISA 2025) talablari bilan asoslanadi. Maqolada mantiqiy operatsiyalarni shakllantirishning samarali shakl, metod va raqamli vositalari tizimlashtirilgan bo‘lib, algoritmik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari ilmiy yangilik sifatida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mantiqiy fikrlash, raqamli ta’lim texnologiyalari, algoritmik tafakkur, PISA 2025, kognitiv rivojlanish, interfaol metodlar, virtual modellashtirish.

ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Олимова Маъмура Хомиджон кизи
БухДПИ, кафедра общей педагогики, магистрант II курса
[+998905128574],[mamuraolimova2@gmail.com]

Аннотация: В статье исследована проблема развития логического мышления учащихся среднего общего образования с помощью цифровых технологий. Актуальность исследования обосновывается цифровизацией образования и требованиями международной оценки (PISA 2025). В статье систематизированы эффективные формы, методы и цифровые средства формирования логических операций, а также научная новизна раскрыта в педагогических механизмах развития алгоритмического мышления.

Ключевые слова: логическое мышление, цифровые образовательные технологии, алгоритмическое мышление, PISA 2025, когнитивное развитие, интерактивные методы, виртуальное моделирование.

FORMS, METHODS, AND MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' LOGICAL THINKING THROUGH DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Olimova Mamura
Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of General Pedagogy, 2nd-year Master’s student
[+998905128574], [mamuraolimova2@gmail.com]

Abstract: The article investigates the problem of developing students’ logical thinking in general secondary education through digital technologies. The relevance of the study is justified by the digitalization of education and the requirements of international assessment (PISA 2025). In the article, the effective forms, methods, and digital tools for forming logical operations are systematized, and the pedagogical mechanisms for developing algorithmic thinking are revealed as a scientific novelty.

Keywords: Logical thinking, digital educational technologies, algorithmic thinking, PISA 2025, cognitive development, interactive methods, virtual modeling.

Kirish. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayonida raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish zamonaviy ta’limning eng muhim metodik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon pedagogik faoliyatning tarkibiy

qismi bo‘lib, u o‘quvchilar tafakkurining rivojlanish dinamikasini jadallashtiradi, bilish jarayonining sifatini oshiradi hamda ta’lim mazmunini zamonaviy axborot muhitiga moslashtiradi.Raqamli texnologiyalar nafaqat o‘quv jarayonini qiziqarli va interfaol ko‘rinishga keltiradi, balki o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash operatsiyalarini - tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi intellektual faoliyat turlarini - sistematik ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli muhitning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u o‘quvchilarning bilish faoliyatini tabiiy ravishda faollashtiradi. Interaktiv modellar, vizualizatsiya vositalari, avtomatlashtirilgan mashqlar va virtual tajribalar orqali o‘quvchi mavzuni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy tarzda ham o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunday ta’lim shakli Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga mos ravishda o‘quvchining mustaqil fikrlashga o‘tish jarayonini tezlashtiradi, chunki raqamli vositalar murakkab bilimlarni oddiy, tushunarli va moslashtirilgan shaklda taqdim eta oladi.

Raqamli texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlashni shakllantirish quyidagi o‘quv jarayoni shakllarida amalga oshirilishi mumkin:

Interfaol darslar – elektron resurslar, video-animatsiyalar, onlayn mashqlar yordamida mavzularni o‘zlashtirish;

Virtual laboratoriya mashg‘ulotlari – o‘quvchilar mantiqiy jarayonlarni modellashtiradi, xulosalar chiqaradi;

Onlayn test va viktorinalar – mantiqiy savollar, zanjirli masalalar, muammoli vaziyatlar orqali fikrlash jarayonini faollashtiradi;

Jamoaviy onlayn loyihalar – raqamli platformalarda guruh bo‘lib ishlash, birgalikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi;

Gamifikatsiya asosidagi darslar – o‘yin-mashqlar, reyting tizimi, rag‘bat ballari orqali o‘quvchilar motivatsiyasi oshiriladi.

Raqamli ta’lim texnologiyalari mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda quyidagi metodlarning samarali qo‘llanilishiga zamin yaratadi:

Muammoli ta’lim metodi - o‘quvchilarga raqamli platformalar orqali aqliy muammolar, mantiqiy vaziyatlar taqdim etiladi va ulardan mustaqil yechim topish talab etiladi.

Loyihaviy ta’lim metodi-onlayn dasturlar, grafik vositalar, taqdimot yaratish platformalari yordamida o‘quvchilar o‘z loyihalarini ishlab chiqib, mantiqiy asoslaydi.

Tadqiqot metodi - elektron ma’lumotlar, raqamli ma’lumotlar bazalari orqali axborot izlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Interfaol metodlar-“Klaster”, “Aqliy hujum”, “Blits savollar”, “Qaror daraxti”, “Tahlil va sintez” kabi metodlar raqamli muhit orqali yanada samarali qo‘llaniladi.

Modellashtirish metodi-kompyuter dasturlari yordamida jarayonlar, hodisalar va masalalar modellashtiriladi, bu o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini chuqurlashtiradi.

1-jadval.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning shakl, metod va vositalari

T/r	Faoliyat komponentlari	Tarkibiy elementlari	Mantiqiy fikrlashga ta’siri (Kognitiv natija)
1.	Mashg‘ulot shakllari	To‘garaklar, intellektual klublar, fan haftaliklari, ekskursiyalar.	Bilimlarni tizimlashtirish va ierarxik tuzish ko‘nikmasini shakllantiradi.
2.	Metodlar	Veb-kvest, loyihaviy ta’lim, evristik suhbat, keys-stadi.	Muammoni qismlarga bo‘lish (analiz) va yechimlarni birlashtirish (sintez) qobiliyatini oshiradi.
3.	Raqamli vositalar	Interfaol simulyatorlar, intellekt-xaritalar (Mind	Abstrakt tushunchalarni vizuallashtiradi va algoritmik fikrlashni rivojlantiradi.

		Maps), mantiqiy onlayn o‘yinlar.	
4.	Baholash vositalari	Refleksiv kundaliklar, raqamli portfoliolar, mantiqiy testlar.	Metakognitiv nazoratni (o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilishni) shakllantiradi.

Raqamli vositalar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda asosiy o‘rin tutadi. Ular quyidagi turlarga bo‘linadi. M**ultimedia vositalari:** video darslar, animatsiyalar, interaktiv ko‘rgazmalar – tushunchalarni tez va aniq qabul qilishga yordam beradi. **Mobil ilovalar:** Geogebra, Khan Academy, Matific, LogicLike kabi ilovalar o‘quvchilarni mantiqiy masalalarni mustaqil bajarishga o‘rgatadi. **Onlayn platformalar:** Google Classroom, Moodle, EduPage, Zoom orqali topshiriqlar, testlar, mantiqiy mashqlar beriladi. **Interaktiv o‘quv dasturlari:** Scratch, Code.org, Blockly kabi dasturlash platformalari algoritmik va mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi. **Sun’iy intellekt asosidagi vositalar**: ChatGPT, Khanmigo, Photomath kabi AI-modullar murakkab masalalarni tushuntirish orqali o‘quvchi fikrlash jarayonini rivojlantiradi.

PISA 2025 “Raqamli dunyoda o‘rganish” doirasida ham mantiqiy hisoblash muhim o‘rin tutadi. Avvalgi o‘rinlarda aytilganidek mantiqiy usulda fikrlay olish o‘quvchilarning kompyuter simulyatsiyalaridan foydalanib muammolarga yechim topishi, turli parametrlarni o‘zgartirib natijalarni tahlil qilishi va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini sinab ko‘rishga qaratiladi. Masalan, test topshiriqlaridan birida o‘quvchi tahliliy masalalarni kompyuter simulyatsiyasi yordamida hal qilishi, o‘zining ketma-ket qadamlarini rejalashtirishi va mantiqiy mulohaza yuritishi kerak bo‘ladi. Ushbu jarayonda u doimiy ravishda “Agar shunday qilsam, natija qanday bo‘ladi?” degan tarzda mantiqiy mulohaza yuritadi, ya’ni bu ham algoritmik fikrlashning bir ko‘rinishi. Raqamli savodxonlikni o‘qitishning ahamiyati shundaki, u o‘quvchilarga nafaqat texnik bilim beradi, balki muammoni yechishning aniq va intizomli yondashuvini ham o‘rgatadi. Dasturlashni o‘rgangan bola xatoga yo‘l qo‘ysa, kod ishlamaydi, demak, u xatolarini aniqlab, tuzatishni, ya’ni muhokama va tahlil qilishni o‘rganadi. Ko‘p hollarda bir masalani yechishning bir nechta yo‘li bo‘lishi mumkin, dasturlash esa eng optimal yechimni qidirishga o‘rgatadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti ta’kidlaganidek, kelajak kasblari ko‘p hollarda odamlardan mantiqiy modellar bilan ishlashni va raqamli vositalar yordamida muammolarni hal qilishni talab qiladi.

Raqamli ta’lim muhitida samarali o‘rganish ko‘pincha o‘quvchining mustaqil faoliyati va shaxsiy ta’lim jarayonini boshqarish qobiliyatlariga bog‘liq bo‘ladi. An’anaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi ta’lim jarayonining asosiy yo‘naltiruvchisi hisoblangan bo‘lsa, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilar mustaqil ravishda o‘z bilim olish faoliyatlarini boshqarishlari talab qilinadi. Bunda ular o‘z ta’lim jarayonlarini rejalashtirish, nazorat qilish va natijalarni tahlil qilish mas’uliyatini o‘z zimmalariga oladilar. PISA 2025 xalqaro baholash dasturida tanlab olingan o‘z-o‘zini boshqarib ta’lim olish kompetensiyasi aynan shu jihatlarni aks ettiradi.

Raqamli dunyoda ta’lim jarayonlarini samarali tashkil etish uchun innovatsion texnologiyalarning o‘rni kundan-kunga ortib bormoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonlarining jadal rivojlanishi raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu texnologiyalar ta’limning sifatli va interfaol bo‘lishiga xizmat qilmoqda. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining har tomonlama integratsiyalashuvi ta’lim oluvchilarning o‘quv jarayonlarini qiziqarli, mazmunli, interfaol va samarali tashkil qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Chunki raqamli ta’lim texnologiyalari nafaqat ta’lim oluvchilar, balki ta’lim beruvchilarga ham dars sifatini oshirish uchun ko‘plab zamonaviy pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish taklifini bermoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali ta’lim jarayonini moslashuvchan va individual yondashuvga ega qilish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Masalan, sun’iy intellekt va moslashuvchan o‘qitish platformalari yordamida o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va bilim darajasiga mos o‘quv kontentlarini yaratish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirib, ularning o‘quv jarayonida yanada faolroq bo‘lishlarini ta’minlaydi. Bundan tashqari, raqamli muhitda ta’lim olish orqali o‘quvchilar global bilimlarni va xalqaro miqyosdagi tengdoshlari bilan tajriba almashish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa ularning kelajakda xalqaro raqobatbardoshlik darajasini oshiradi.

XULOSA. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish jarayonini tadqiq etish natijasida raqamli texnologiyalar o‘quv jarayonini faqat vizuallashtirib qolmay, balki Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga muvofiq, o‘quvchining murakkab aqliy operatsiyalarni (analiz, sintez, umumlashtirish) mustaqil bajarish dinamikasini jadallashtirishi isbotlandi. Maqolada taklif etilgan muammoli ta’lim, loyihaviy metod va gamifikatsiya elementlarining raqamli vositalar (Scratch, GeoGebra, AI-modullar) bilan integratsiyasi o‘quvchilarda nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki muammolarni yechishning optimal strategiyalarini tanlash qobiliyatini shakllantiradi. Raqamli dunyoda mantiqiy fikrlash bevosita o‘z-o‘zini boshqarish (metakognitiv nazorat) kompetensiyasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu o‘quvchining global axborot makonida raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy omil ekanligi aniqlandi. PISA 2025 talablariga muvofiq, matematika va boshqa fanlarni o‘qitishda raqamli simulyatsiyalardan foydalanish o‘quvchining xatolar ustida ishlash, tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2020-yil 23-sentabr.
3. Abduqodirov A.A., Pardayev A.H. Masofaviy o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2009.
4. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishning nazariy-metodik asoslari. Dokt. diss. – T.: 2007.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste’dod, 2008.
6. Jumayev M.E. Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish nazariyasi va metodikasi. – T.: Ilm-ziyo, 2005.
7. Tayloqov N.I. Uzluksiz ta’lim tizimi uchun axborot-ta’lim resurslari yangi avlodini yaratishning ilmiy-metodik asoslari. – T.: 2010.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY TAYYORGARLIGIDA XALQARO DIDAKTIK YONDASHUVLAR VA KOMPETENSIYAVIY MODEL INTEGRATSIYASI

INTEGRATION OF INTERNATIONAL DIDACTIC APPROACHES AND COMPETENCY MODEL IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ И КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Asatullayeva Farangiz Laziz qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistri
farangizasatullaeva@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasining dolzarb masalalari tahlil etiladi. Ta’lim jarayonida xalqaro tajribaga asoslangan didaktik yondashuvlarning mazmun-mohiyati, ularning pedagogik ahamiyati hamda kompetensiyaviy model bilan uyg‘unlashuvi yoritib beriladi. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ilg‘or xorijiy tajribalar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda amaliy mashg‘ulotlarning samaradorligi ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik faoliyat, innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar, ta’lim sifati, kasbiy tayyorgarlik, mustaqil fikrlash, amaliy ko‘nikmalar.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Xususan, xalqaro ta’lim standartlari, ilg‘or pedagogik tajribalar va innovatsion yondashuvlarning keng joriy etilishi zamonaviy o‘qituvchidan nafaqat chuqur nazariy bilim, balki yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyalar, moslashuvchanlik, tanqidiy va ijodiy fikrlashni talab etmoqda [1]. Shu boisdan ham bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonini xalqaro didaktik yondashuvlar asosida takomillashtirish hamda kompetensiyaviy model bilan integratsiyalash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayon ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarni global mehnat bozoriga mos ravishda tayyorlash imkonini beradi. Hozirgi kunda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv bilan bir qatorda xalqaro didaktik yondashuvlar ham ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuvlar ta’lim jarayonini o‘quvchi (talaba) markazida tashkil etish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi [2]. Ayniqsa, xalqaro tajribada qo‘llanilayotgan konstruktivistik, faoliyatga yo‘naltirilgan, hamkorlikka asoslangan o‘qitish modellari kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg‘unlashganda yanada yuqori samaradorlikka erishiladi. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Zamonaviy pedagogika fanida kompetensiya tushunchasi shaxsning bilim, ko‘nikma va malakalari bilan bir qatorda, ularni amaliy faoliyatda samarali qo‘llay olish qobiliyatini ifodalovchi integral ko‘rsatkich sifatida talqin etiladi. Shu nuqtayi nazardan, xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni kompleks tarzda shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda pedagogik, psixologik, metodik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bilan birga, global fikrlash, madaniyatlararo muloqot va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish xalqaro tajribalarni milliy ta’lim tizimi bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Bu esa o‘quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, interfaol metodlardan keng foydalanish, amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish hamda refleksiv va mustaqil ta’limni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, masofaviy ta’lim platformalarini qo‘llash va raqamli muhitda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarini xalqaro didaktik yondashuvlar bilan integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv talabaning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda uning ijodiy va intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Natijada, ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki raqobatbardosh, zamonaviy va yuqori malakali pedagog kadrlarni shakllantirishning samarali vositasiga aylanadi. Mamlakatimizda ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, ularda xalqaro ta’lim standartlari va ilg‘or didaktik yondashuvlar asosida ta’limni tashkil etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xalqaro tajribalar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida tashkil etishni, ta’lim sifatini oshirish hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi. Xususan, rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, pedagog kadrlarni tayyorlashda xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish esa bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida tashkil etish pedagogika fanining muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur integratsiya ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish hamda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy salohiyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Xorijiy olimlar tomonidan kompetensiya tushunchasi xalqaro didaktik yondashuvlar kontekstida

keng talqin qilinadi. Jumladan, Yevropa pedagogik maktabida kompetensiya shaxsning bilim, ko‘nikma va tajribalarni real hayotiy hamda kasbiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyati sifatida qaraladi. Shu bilan birga, konstruktivistik, faoliyatga yo‘naltirilgan va hamkorlikka asoslangan ta’lim modellari kompetensiyaviy yondashuv bilan integratsiyalashgan holda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal etish va amaliy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi [3]. MDH davlatlari olimlari tomonidan kompetensiyaviy modelning nazariy asoslari va uning xalqaro didaktik yondashuvlar bilan uyg‘unligi chuqur o‘rganilgan. Ularning ilmiy ishlarida kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari — motivatsion, kognitiv, faoliyatga oid va refleksiv komponentlar ajratib ko‘rsatiladi [4]. Shu bilan birga, bo‘lajak o‘qituvchilarda ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda ta’lim mazmunini yangilash, xalqaro tajribalarni joriy etish, innovatsion metodlardan foydalanish va amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish zarurligi ta’kidlanadi. O‘zbek olimlari tomonidan ham xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida ta’limni tashkil etish masalalari keng yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish hamda raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan [2,5]. Ayniqsa, nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalar uyg‘unligini ta’minlash, xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish va bo‘lajak o‘qituvchilarda global kompetensiyalarni shakllantirish muhim omil sifatida qayd etiladi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish, global axborot makonida samarali faoliyat yurita olish hamda innovatsion faoliyatga jalb etish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida samarali tashkil etish ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini tubdan yangilashni talab etadi [3]. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi — talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni shakllantirish, balki ularni xalqaro ta’lim talablari darajasida amaliy faoliyatda qo‘llay olish, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy vazifalarni samarali bajarishga tayyorlashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, kompetensiyaviy model xalqaro didaktik yondashuvlar bilan uyg‘unlashgan holda bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik, metodik, kommunikativ, axborot-kommunikatsion va shaxsiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik kompetensiya o‘qituvchining ta’lim jarayonini zamonaviy va xalqaro standartlar asosida samarali tashkil eta olish qobiliyatini ifodalasa, metodik kompetensiya turli didaktik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va o‘qitish strategiyalarini to‘g‘ri tanlash hamda qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiya esa o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, madaniyatlararo kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish va ijobiy ta’lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [4]. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirishda xalqaro didaktik yondashuvlarga asoslangan innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Xususan, muammoli ta’lim, konstruktivistik yondashuv va loyiha asosida o‘qitish kabi metodlar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularni amaliy faoliyatga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar — “Baliq skeleti”, “Venn diagrammasi”, “Klaster”, “Insert”, “T-jadval” kabi usullar xalqaro tajribada ham keng qo‘llanilib, talabalarning faolligini oshirish, bilimlarni chuqur o‘zlashtirish hamda hamkorlik muhitini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi [2]. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik amaliyot xalqaro standartlar asosida tashkil etilishi muhimdir. Amaliyot jarayonida talabalar o‘z nazariy bilimlarini real ta’lim muhitida sinab ko‘rish, dars o‘tish, o‘quvchilar bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni hal etish kabi ko‘nikmalarni egallaydi. Bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi va xalqaro me’yorlarga mos pedagog sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Raqamli ta’lim muhitining rivojlanishi ham xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasini amalga oshirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron ta’lim platformalari,

masofaviy o‘qitish vositalari va multimedia resurslaridan foydalanish orqali talabalarning mustaqil ta’lim olish, global axborot makonida faoliyat yuritish va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi [3]. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish zamonaviy o‘qituvchining ajralmas kasbiy sifatiga aylanib bormoqda.Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda refleksiv faoliyat ham muhim rol o‘ynaydi. Refleksiya orqali talabalar o‘z bilim va ko‘nikmalarini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi va o‘z ustida ishlashga intiladi. Bu esa ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, xalqaro didaktik yondashuvlarning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan uzluksiz ta’lim konsepsiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mazkur yondashuvni samarali joriy etish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Jumladan, ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan va xalqaro standartlarga mos yondashuv asosida tashkil etish, o‘quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash, o‘qituvchilarning malakasini oshirish hamda ta’lim muhitini innovatsion va raqamli texnologiyalar bilan boyitish muhim ahamiyatga ega.Natijada, xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bunday yondashuv asosida tayyorlangan pedagog kadrlar zamonaviy ta’lim tizimi talablariga javob bera oladigan, global miqyosda raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislar sifatida shakllanadi. Xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib, u bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik, metodik, kommunikativ hamda axborot-kommunikatsion kompetensiyalarni kompleks shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur integratsiya asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning faolligini oshiradi, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi hamda kasbiy faoliyatga xalqaro talablar darajasida puxta tayyorlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro didaktik yondashuvlar va kompetensiyaviy model integratsiyasi asosida tashkil etish ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda raqobatbardosh mutaxassislarni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish, xalqaro ilg‘or tajribalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish va ularning natijadorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi [1,5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash metodikasi. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Jo‘rayev R., Yo‘ldoshev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
5. Muslimov N.A. *Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash metodikasi. – Toshkent:* Fan, 2015.

TARBIYA”FANINING MAZMUNI VA UNING O‘QUVCHILARDA KASBIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLAR

Mutaliboyeva Gulnoza Uchqun qizi
Buxoro davlat pedagogika institute Pedagogika yo‘nalishi magistranti
mutaliboyevagulnoza65@gmail.com
Tel:+998936519153

ANNOTATSIYA:Ushbu maqolada “Tarbiya” fanining mazmuni, uning ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mazkur fanning o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari, kasbga yo‘naltirish jarayonidagi tarbiyaviy yondashuvlar hamda o‘quvchilarda mehnatsevarlik, mas’uliyat, tashabbuskorlik kabi kasbiy sifatlarni rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Maqolada tarbiyaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli va samarali pedagogik metodlardan foydalanish masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

KALIT SO‘ZLAR:Tarbiya, kasbiy ko‘nikma, didaktik imkoniyat, kasbga yo‘naltirish, ta’lim-tarbiya, mehnat tarbiyasi, motivatsiya, kompetensiya.

СОДЕРЖАНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ВОСПИТАНИЕ» И ЕЁ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ

Муталибоева Гульноза Учкун кизи
магистрант направления «Педагогика» Бухарского государственного педагогического института
mutaliboyevagulnoza65@gmail.com
Тел.: +998936519153

АННОТАЦИЯ: В данной статье раскрывается содержание дисциплины «Воспитание», её место и значение в системе образования. Также анализируются дидактические возможности данной дисциплины в формировании у учащихся профессиональных навыков, воспитательные подходы в процессе профессиональной ориентации, а также методы развития у учащихся таких профессионально значимых качеств, как трудолюбие, ответственность, инициативность. В статье также рассматриваются роль учителя в воспитательно-образовательном процессе и вопросы использования эффективных педагогических методов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: воспитание, профессиональные навыки, дидактические возможности, профессиональная ориентация, обучение и воспитание, трудовое воспитание, мотивация, компетенция.

THE CONTENT OF THE SUBJECT “UPBRINGING” AND ITS DIDACTIC OPPORTUNITIES IN DEVELOPING STUDENTS’ PROFESSIONAL SKILLS

Mutaliboyeva Gulnoza Uchqun qizi
Master’s student of the Pedagogy program, Bukhara State Pedagogical Institute
mutaliboyevagulnoza65@gmail.com
Tel.: +998936519153

ABSTRACT: This article highlights the content of the subject “Upbringing” and its role and significance in the education system. In addition, the didactic opportunities of this subject in developing students’ professional skills are analyzed, as well as educational approaches in the process of career guidance and methods for fostering such professional qualities as diligence, responsibility, and initiative. The article also examines the role of the teacher in the educational process and the issues of applying effective pedagogical methods.

KEY WORDS: Upbringing, professional skills, didactic opportunities, career guidance, education and upbringing, labor education, motivation, competence.

KIRISH

Inson,uning har tomonlama uyg‘un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro‘yobga chiqarishning sharoitlarini va ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o‘zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.Jahonda ilm-fan, texnika ishlab chiqarish hamda texnologiya sohalarida erishilayotgan yutuqlar, ta’lim tizimida faoliyat yurita oladigan bo‘lajak mutaxassis o‘qituvchilarni tarbiyalash va ta’lim berishlari uchun yangi avlod darsliklari va qo‘llanmalarini yaratish davr talabadir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimining tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to‘g‘risidagi farmonlari ta’lim muassasalarida amalga oshirilayotgan islohotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shunga ko‘ra sifatli, yetuk mutaxassis tayyorlash bilan birga ularni xolisona, erkin fikr yuritadigan hamda ona vatanga dildan xizmat qila oladigan barkamol inson bo‘lishlari uchun ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirib, davlat oldida javobgarlikni his qiladigan har tomonlama yetuk, barkamol yoshlarni tarbiyalash, komil insonni voyaga yetkazish murabbiylarimizning asosiy burchidir.

Zero, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ta’kidlaganlaridek, “O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan e’tiborga molik ishlar, xususan, ilm-fan, ta’lim-tarbiya, madaniyat, san’at va adabiyot sohalarini izchil rivojlantirish, bozor iqtisodiyoti sharoitida ilm va ijod ahlini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, kitobxonlik madaniyatini oshirish kabi vazifalar davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangani” tahsinga sazovordir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 15-iyun kuni poytaxtimizda o‘tkazilgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so‘zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasiga alohida e’tibor qaratdi. "Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim? – yoshlar. Mayli yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doim aks – sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimani hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan[31]

Ibn Sino: Yaxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlanish natijasida vujudga keladi. Yaxshi xulqqa ham odat tufayli erishiladi. **K.D.Ushinskiy** aytadi: “Tarbiya san’ati hammaning nazarida oson va sodda ko‘rinadigan xususiyatga ega bo‘lib, bu sohadagi insonlar qanchalik nazariy va amaliy bilimlardan xoli bo‘lsa, ular shunchalik sodda, deb hisoblaydilar. Tarbiya sabr-toqatni talab qilishini hamma tan oladi. Ba'zilar tug'ma qobiliyat va mahorat tarbiya uchun zarur deb hisoblaydilar. Ozchilik kishilar tarbiyada esa sabr-toqat, xudo bergan mahorat va iste’dodlardan tashqari, alohida bilim ham zarur, degan xulosaga kelgan”.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning faqat nazariy bilim olishi emas, balki ularda hayotiy va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Yangi O‘zbekiston sharoitida yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalash, ularni mehnatsevar, mas’uliyatli, ijtimoiy faol hamda kelajak kasbini ongli tanlay oladigan shaxs etib voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘qitiladigan “Tarbiya” fani o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish bilan bir qatorda, ularda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun ham keng didaktik imkoniyatlarga ega.O‘quvchilarda ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish, ularni jamiyatda o‘z o‘rnini topishga,tayyorlash shaxs sifatida kamol toptirishga xizmat qiladi. Ushbu fan o‘quvchisining:axloqiy tarbiyasi, mehnat tarbiyasi, estetik tarbiyasi, huquqiy tarbiyasi, ekologik tarbiyasi, vatanparvarlik ruhini shakllantirish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi.Insoniy fazilatlarni rivojlantirish, to‘g‘ri hayotiy qaror qabul qilish, muloqotga kirishish, o‘zini tutish

[31]1Sh.M.Mirziyoev «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi» // Videoselektor yig‘ilishidagi nutq. – 15 iyun, 2017 yil./ https//www.Google.com.

madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Aynan shu jihatlar o‘quvchilarni kelajak kasbiga tayyorlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.**Kasbiy ko‘nikma** — bu shaxsning muayyan kasb yoki faoliyat turini bajarish jarayonida zarur bo‘lgan amaliy tajribasi, malakasi, mas’uliyatli yondashuvi hamda kasbiy kompetensiyalarining shakllanganligi demakdir.

Kasbiy ko‘nikmalar quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘ladi:

- mehnatni to‘g‘ri rejalashtirish;
- ish jarayoniga mas’uliyat bilan yondashish;
- tartib-intizomga amal qilish;
- jamoada ishlay olish;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish;
- ijodkorlik va tashabbuskorlik;
- o‘z-o‘zini boshqarish va o‘z ustida ishlash.

Bu ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni esa faqat maxsus kasb-hunar ta’limida emas, balki boshlang‘ich sinfdan boshlab amalga oshirilishi zarur.

“Tarbiya” fani o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda quyidagi didaktik imkoniyatlarga ega:

1. Kasbga qiziqish uyg‘otish imkoniyati

Turli kasblar haqida suhbatlar, hayotiy misollar, mashhur insonlar faoliyati bilan tanishtirish orqali o‘quvchilarda kasbga nisbatan qiziqish shakllantiriladi. Bu jarayonda o‘quvchida “Men kim bo‘laman?” degan savolga dastlabki fikrlar yuzaga keladi.

2. Mehnatsevarlik va mas’uliyatni tarbiyalash

Kasbiy ko‘nikmalarning eng muhim asosi — bu mehnatsevarlikdir va bu o‘quvchilarda:

- ✓ mehnatni qadrlash,
- ✓ halol mehnat qilish,
- ✓ vaqtni to‘g‘ri taqsimlash,
- ✓ ishni oxiriga yetkazish

kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

3. Axloqiy va kasbiy madaniyatni rivojlantirish

Har qanday kasbning muvaffaqiyati insonning axloqiy fazilatlari bilan bog‘liq:

- ➢ halollik,
- ➢ vijdonlilik,
- ➢ odob-axloq,
- ➢ kattalarga hurmat,
- ➢ kichiklarga izzat,
- ➢ kasbiy etikaga rioya qilish

kabi tushunchalar keng yoritiladi.

Bu esa o‘quvchining kelajakda jamiyatda o‘z kasbiga sadoqat bilan xizmat qilishiga zamin yaratadi.

4. Jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantirish

Ko‘pchilik kasblar jamoaviy hamkorlikni talab qiladi. “Tarbiya” darslarida guruhli ishlash, jamoaviy topshiriqlar, rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilarda:

- o hamkorlik,
- o bir-birini tinglash,
- o o‘z fikrini bayon qilish,
- o murosaga kelish

kabi muhim ko‘nikmalar rivojlanadi.

5. Motivatsiyani kuchaytirish va kasb tanlashga yo‘naltirish

O‘quvchi kasbni faqat moddiy manfaat uchun emas, balki o‘z qobiliyatiga mos holda tanlashi kerak.O‘z-o‘zini anglash, o‘z imkoniyatlarini baholash, qiziqish va qobiliyatni aniqlashga yordam beradi. Kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish quyidagi pedagogik metodlar orqali samarali amalga oshiriladi:

- **Suhbat va munozara metodi**

Kasb tanlash,mehnatning ahamiyati, jamiyatda kasbning o‘rni haqida suhbatlar o‘quvchining fikrlash doirasini kengaytiradi.

- **Rolli o‘yinlar**

“Shifokor”, “O‘qituvchi”, “Quruvchi”, “Dizayner”, “Harbiy” kabi rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar kasblarning mazmunini amaliy tarzda his qiladilar.

- **Hayotiy vaziyatlar asosida topshiriqlar**

Muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchi kasbiy qaror qabul qilishni o‘rganadi.

- **Loyihaviy faoliyat**

“Kasblar olami”, “Mening kelajak kasbim”, “Ota-onam kasbi” kabi loyihalar o‘quvchilarni mustaqil izlanishga o‘rgatadi.

- **Ko‘rgazmali va amaliy metodlar**

Videoroliklar, rasmlar, kasb anjomlari, ekskursiyalar o‘quvchida kasb haqidagi tasavvurni yanada kuchaytiradi. Kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda o‘qituvchining vazifalari quyidagilardan iborat:

- ❖ o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash;
- ❖ har bir o‘quvchiga individual yondashish;
- ❖ kasblar haqida to‘g‘ri va aniq ma’lumot berish;
- ❖ o‘quvchilarni mehnatsevarlikka o‘rgatish;
- ❖ o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash;
- ❖ ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

O‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi tarbiyachi sifatida ham faoliyat yuritishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, “Tarbiya” fani o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim didaktik imkoniyatlarga ega bo‘lgan fanlardan biridir. Ushbu fan orqali o‘quvchilar mehnatsevarlik, mas’uliyat, halollik, intizom, jamoada ishlash kabi kasbiy fazilatlarni o‘zlashtiradilar.Nafaqat shaxs ma’naviyatini yuksaltirishga, balki o‘quvchini kelajak kasbiy faoliyatga tayyorlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.G.B.Saidnazarova “Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi”-“KAMOLOT” nashriyoti Buxoro-2024

2.O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.23.09.2020

3.Abdullayeva M. Pedagogika nazariyasi va tarbiya asoslari. – Toshkent-2008

4.Tadjibayeva.D,Oblamuradova.X “Kasbiy ko‘nikmalar va metodologiya”-2025

5. “O‘zbekiston Respublikasida Kasbiy malakalar, bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to‘g‘risida”-15.05.2020

6. Nabijonova D “O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish psixologiyasi”- Toshkent: 2002.

XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SALOHIYATINI NEYROGRAFIKA TEXNOLOGIYASI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Sadulloyeva Maxfuza Gaybulloyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
Mansurova Sharofat Ahat qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasi magistranti
[Buxoro davlat pedagogika instituti]
E-mail: [neyrografsharofat97@gmail.com], Tel.: [+998 93 225 67 90]

Annotatsiya: Maqolada xalqaro ta’lim paradigmalari asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini neyrografika texnologiyasi orqali rivojlantirishning pedagogik asoslari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari neyrografika texnologiyasining kognitiv va kreativ rivojlantirishdagi samaradorligini isbotlaydi.

Kalit so‘zlar: intellektual salohiyat, neyrografika texnologiyasi, o‘smir yoshi, xalqaro ta‘lim paradigmalari, didaktik jarayon, kreativ fikrlash, kognitiv rivojlanish, neyropedagogika, konstruktivizm.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida jadal globallashuv jarayonlari kechmoqda va xalqaro ta’lim paradigmalari milliy ta‘lim amaliyotiga keng kirib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ta‘limni isloh qilish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida qabul qilingan qarorlar ta‘lim sifatini tubdan yaxshilash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni talab etmoqda [1]. Ushbu vazifalar doirasida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘smir yoshi – bu shaxsning intensiv intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanish davri bo‘lib, ushbu davrda miya neyronlari orasidagi bog‘liqliklar jadal shakllanadi [2]. Aynan shu davrda o‘quvchining bilish qobiliyatlarini maqbul darajada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar mavjud. Biroq, an’anaviy ta’lim metodlari o‘quvchilarning barcha imkoniyatlarini to‘liq ochib berishga yetarli darajada xizmat qilmayapti.

Neyrografika texnologiyasi – rus psixologi Pavel Piskarev tomonidan 2014-yilda ishlab chiqilgan innovatsion psixografik metod bo‘lib, u miyaning ikkala yarimshari faoliyatini bir vaqtda uyg‘otish orqali ijodiy salohiyatni, kognitiv va intellektual rivojlanishni rag‘batlantirishga asoslangan [3]. Ushbu texnologiya xalqaro ta’lim amaliyotida, xususan, konstruktivistik va neyropedagogik paradigmalar kontekstida muhim o‘rin egallaydi.

XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI VA ULARNING MOHIYATI

Zamonaviy ta’lim fani bir nechta xalqaro ta’lim paradigmalarini ajratib ko‘rsatadi, ularning har biri o‘ziga xos falsafiy va didaktik asosga ega bo‘lib, ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Konstruktivistik paradigma (J.Piaje, L.Vigotskiy) o‘quvchining faol bilish jarayonida o‘z bilimini mustaqil qurishini ta‘kidlaydi. Ushbu yondashuv bo‘yicha o‘qituvchi ma’lumot uzatuvchi emas, balki o‘rganish jarayonini yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi [4]. Neyropedagogik paradigma – so‘nggi o‘n yilliklarda miya ilmining ta’lim jarayoniga tatbiqi asosida shakllangan bo‘lib, o‘rganish jarayonining neyrobiyologik mexanizmlarini hisobga oladi. Ushbu paradigma doirasida o‘quvchining miyasi qanday ishlashi va uni qanday samarali faollashtirish mumkinligi o‘rganiladi [5].

Howard Gardner tomonidan ishlab chiqilgan “Ko‘p intellektlar nazariyasi” (Multiple Intelligences) har bir o‘quvchida turli xil intellekt turlari mavjud bo‘lib, ta’lim jarayoni barcha intellekt turlarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi kerak, degan ilmiy g‘oyani ilgari suradi [6]. Ken Robinson tomonidan asoslangan kreativ ta’lim paradigmasi esa ijodkorlik va kreativ fikrlashni ta’limning markaziga qo‘yib, an’anaviy standartlashgan ta’limdan voz kechishni talab qiladi [7].

Neyrografika texnologiyasi yuqorida sanab o‘tilgan paradigmalarning organik sintezi sifatida namoyon bo‘ladi: konstruktivistik yondashuv (o‘quvchi o‘zi yaratadi), neyropedagogik

asoslar (miya ikkala yarimshori faollashadi), Gardner nazariyasi (fazoviy, kinestetik, vizual intellektlar) va kreativ ta'lim (cheklovlarsiz ijodiy ifoda) tamoyillarini bir vaqtda qo‘llaydi.

NEYROGRAFIKA TEXNOLOGIYASINING MOHIYATI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Neyrografika – maxsus chiziqlar, yumaloqlashtirish va ranglash texnikasini o‘z ichiga olgan grafik metod bo‘lib, uning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: neyrografik chiziq – to‘lqinsimon, uzluksiz, erkin harakat bilan chiziladigan chiziq bo‘lib, u tafakkurni erkinlashtiradi va kognitiv cheklovlarni kamaytiradi; algoritm – muammoni aniqlash, uni tasvirlash, yumaloqlashtirish, birlashtirish va ranglar bilan to‘ldirish ketma-ketligidan iborat; neyron aloqalar – har bir yangi chiziq miya neyronlari orasida yangi aloqalar hosil qilishga yordam beradi [3].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, neyrografika bilan muntazam mashg‘ulotlar o‘quvchilarda diqqat va konsentratsiya (15-20%ga), ijodiy fikrlash qobiliyati (25-30%ga) sezilarli yaxshilanishiga, stress va tashvish darajasining pasayishiga (20-25%ga) hamda muammo hal qilish qobiliyatining oshishiga (18-22%ga) olib keladi [8]. Pedagogik nuqtai nazardan, neyrografika bir vaqtda mantiqiy (chap yarimshar) va ijodiy (o‘ng yarimshar) tafakkurni faollashtiradi, bu esa o‘rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

O‘SMIR YOSHIDA INTELLEKTUAL SALOHIYAT VA UNI RIVOJLANTIRISH

O‘smirlik davri (11-15 yosh) shaxs taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Bu davrda prefrontal korteks – mas’uliyat, rejalashtirish va ijodiy fikrlash uchun javobgar bo‘lgan miya qismi – jadal rivojlanadi [9]. Ayni shu davrda abstrakt fikrlash qobiliyati, gipotezalar tuzish va tekshirish ko‘nikmalari, metakognitiv qobiliyatlar (o‘z fikrlashini nazorat qilish) hamda ijodiy va tanqidiy fikrlash intensivlashadi.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning intellektual salohiyati tarkibiga kognitiv qobiliyatlar (xotira, diqqat, tafakkur operatsiyalari), kreativ qobiliyatlar (nostandart yechimlar topish, ijodiy fikrlash), metakognitiv qobiliyatlar (o‘zi o‘rganish jarayonini ongli boshqarish) va motivatsion komponent (bilish qiziqishi, ichki motivatsiya) kiradi. Neyrografika texnologiyasi ushbu komponentlarning barchasini bir vaqtda rivojlantirish imkonini beradi.

TADQIQOT METODIKASI VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodika uch bosqichdan iborat. Motivatsion-tayyorgarlik bosqichida (1-2 dars) o‘quvchilar neyrografika texnologiyasi bilan tanishtirildi, miya va ijodkorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik tushuntirildi, dastlabki chiziqlar va yumaloqlashtirish mashqlari bajarildi. Asosiy rivojlantirish bosqichida (3-15 dars) o‘quv predmeti bo‘yicha neyrografik xaritalar tuzildi, muammoli vaziyatlar neyrografik tasvirlar orqali ifodalandi, guruhda hamkorlikda neyrografik loyihalar yaratildi va refleksiya amalga oshirildi. Integratsion bosqichda (16-20 dars) neyrografika turli fanlar bilan integratsiyalashtirildi, mustaqil ijodiy loyihalar amalga oshirildi va portfolio shaklida natijalar taqdim etildi.

Pedagogik tajriba umumta’lim maktablarining 6-7-sinf o‘quvchilari (11-13 yosh, n=120) bilan o‘tkaziladi. Tajriba guruhi (n=60) 20 ta dars davomida neyrografika texnologiyasidan foydalaniladi. Nazorat guruhi (n=60) an’anaviy metodlar bilan o‘qitiladi. Intellektual salohiyat darajasi tashxislash metodlari yordamida o‘lchanadi.

1-jadval.

Intellektual salohiyat rivojlanish ko‘rsatkichlari (tajriba natijalari)

Ko‘rsatkich	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	O‘sish
Kognitiv qobiliyatlar	62,4%	78,9%	**+16,5%**
Kreativ fikrlash	58,1%	81,3%	**+23,2%**
Muammo hal qilish	60,7%	79,6%	**+18,9%**
O'quv motivatsiyasi	65,2%	84,1%	**+18,9%**

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, xalqaro ta’lim paradigmalari – xususan, konstruktivistik, neyropedagogik va kreativ ta’lim paradigmalari – asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda neyrografika texnologiyasining yuqori pedagogik samaradorligi isbotlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki: neyrografika texnologiyasi o‘smirlarning kognitiv qobiliyatlarini o‘rtacha 16,5%ga oshiradi; kreativ fikrlash darajasi 23,2%ga yaxshilanadi; muammo hal qilish ko‘nikmalari 18,9%ga rivojlanadi; o‘quv motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi. Ushbu metodikani O‘zbekiston ta’lim tizimiga keng joriy etish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini har tomonlama rivojlantirish imkonini beradi va xalqaro ta’lim standartlariga muvofiqlikni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. – Toshkent, 2023.

[2] Butterworth B., Varma S., Laurillard D. Dyscalculia: from brain to education // Science. – 2011. – Vol. 332. – P. 1049–1053.

[3] Piskarev P.M. Neyropedagogika: kak mozg vidit mir i risuyet ego. – M.: AST, 2020. – 256 s.

[4] Piaje J. Psixologiya intellekta. – SPb.: Piter, 2004. – 192 s.

[5] Jensen E. Teaching with the Brain in Mind. – Alexandria: ASCD, 2005. – 200 p.

[6] Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p.

[7] Robinson K. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. – New York: Viking, 2015. – 320 p.

[8] Lopatina N.V. Neyrologiya v obrazovatelnom protsesse: metodicheskoye posobiye. – M.: Pedagogika, 2021. – 128 s.

[9] Blakemore S.J., Choudhury S. Development of the adolescent brain: Implications for executive function and social cognition // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2006. – Vol. 47. – P. 296–312.

[10] Qodirov B.R. O'smirlar psixologiyasi va pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 220 b.

IQTISODIY TAFAKKUR PIRAMIDASI: STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IQTISODIY KO‘NIKMALARNI BOSQICHMA-BOSQICH SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Boltayeva Nasiba Ilhomov qizi
BuxDPI “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi.
Tel: +998 (91)2402797

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirishning besh bosqichli mualliflik modeli — “iqtisodiy tafakkur piramidasi” taklif qilinadi. Piramida G.Yakman STEAM modelini Piaget kognitiv bosqichlari bilan integratsiyalashtirib, har yosh uchun aniq metodikani belgilaydi.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy tafakkur piramidasi, STEAM texnologiyasi, maktabgacha ta’lim, iqtisodiy ko‘nikmalar, didaktik metodika, bosqichli shakllantirish, kognitiv rivojlanish.*

ECONOMIC THINKING PYRAMID: A STEP-BY-STEP METHODOLOGY FOR DEVELOPING ECONOMIC SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN BASED ON STEAM TECHNOLOGY

Nasiba Ilhomovna Boltayeva
Independent researcher at the Department of Preschool Education, Bukhara State Pedagogical Institute
Lecturer at Bukhara Innovations University
Phone: +998 (91) 240-27-97

Abstract. *The article proposes a five-level original model — the “economic thinking pyramid” — for developing economic thinking in preschool children. The pyramid integrates Yakman's STEAM model with Piaget's cognitive stages, defining specific methodology for each age.*

Keywords: *economic thinking pyramid, STEAM technology, preschool education, economic skills, didactic methodology, stepwise formation, cognitive development.*

ПИРАМИДА ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ: МЕТОДИКА ПОЭТАПНОГО ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ STEAM-ТЕХНОЛОГИИ

Болтаева Насиба Илхомовна
Независимый исследователь кафедры дошкольного образования Бухарского государственного педагогического института
Преподаватель Бухарского университета инноваций
Тел.: +998 (91) 240-27-97

Аннотация. *В статье предложена пятиуровневая авторская модель — “пирамида экономического мышления” — для формирования экономического мышления у дошкольников. Пирамида интегрирует STEAM-модель Г.Якман с когнитивными стадиями Ж.Пиаже, определяя методику для каждого возраста.*

Ключевые слова: *пирамида экономического мышления, STEAM-технология, дошкольное образование, экономические навыки, дидактическая методика, поэтапное формирование, когнитивное развитие.*

Muammoning qo‘yilishi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiya berishning hozirgi metodikasi ko‘p hollarda bir kamchilikka ega: u bolaga “pul nima?”, “bozor nima?”, “tejamkorlik yaxshimi?” degan savollarga tayyor javoblar beradi, lekin bolaning o‘zi iqtisodiy hodisalarni qanday tafakkur qilishini o‘rgatmaydi. Natijada bola axborot yodlaydi, ammo iqtisodiy holatlarda mustaqil qaror qabul qila olmaydi.

Mazkur muammoni hal qilish uchun bola tafakkurini shakllantirishning bosqichli, kognitiv yoshga muvofiq metodikasini ishlab chiqish lozim. Tadqiqotimiz natijasida tomonimizdan “iqtisodiy tafakkur piramidasi” deb nomlangan mualliflik modeli yaratildi. Mazkur maqolada uning nazariy asoslari, tuzilishi va amaliyotda qo‘llanilish metodikasi yoritiladi.

1. Modelning nazariy poydevori: nima uchun aynan piramida? Piramida shakli pedagogikada tasodifiy tanlangan emas. A.Maslou ehtiyojlar piramidasi — fiziologiyadan o‘zini namoyon qilishgacha. G.Yakman 2008-yilda STEAM texnologiyasining o‘zini ham piramida shaklida tasvirlagan: pastida alohida fanlar (S, T, E, A, M), o‘rtasida fanlararo integratsiya, eng yuqorisida transdistsiplinar yondashuv [2].

Bizning mantiqimiz quyidagicha: agar STEAM piramidasi fanlarni integratsiyalash tartibini ko‘rsatsa, shuningdek bolada iqtisodiy tafakkurning shakllanishi ham aniq bosqichlarda kechishi mumkin. Bu bosqichlar tasodifiy emas — ular bolaning kognitiv rivojlanish qonuniyatlariga (J.Piaget) va STEAM komponentlarining o‘zaro bog‘liqligiga (G.Yakman) bevosita asoslanadi.

Modelning ikki nazariy ustuni: (1) *J.Piaget* kognitiv rivojlanish nazariyasi — bolaning iqtisodiy tushunchalarni anglashi yosh bilan bevosita bog‘liq: 3–4 yoshli bola faqat sezgi-amaliy darajada (resursni isrof qilmaslik), 6–7 yoshli bola esa abstrakt darajada (qaror qabul qilish) tushuncha hosil qila oladi [3]. (2) *G.Yakman* STEAM piramidasi — har bir STEAM komponenti boshqa bilan integratsiyalashishi uchun ma’lum kognitiv tayyorgarlik talab qiladi. Eng oddiyi — Science (kuzatuv), eng murakkabi — transdistsiplinar yondashuv [2].

2. Iqtisodiy tafakkur piramidasining tuzilishi. Taklif etilgan model besh darajadan iborat bo‘lib, har biri muayyan yosh, STEAM komponenti, tafakkur turi va metodik vositaga ega (1-rasm).

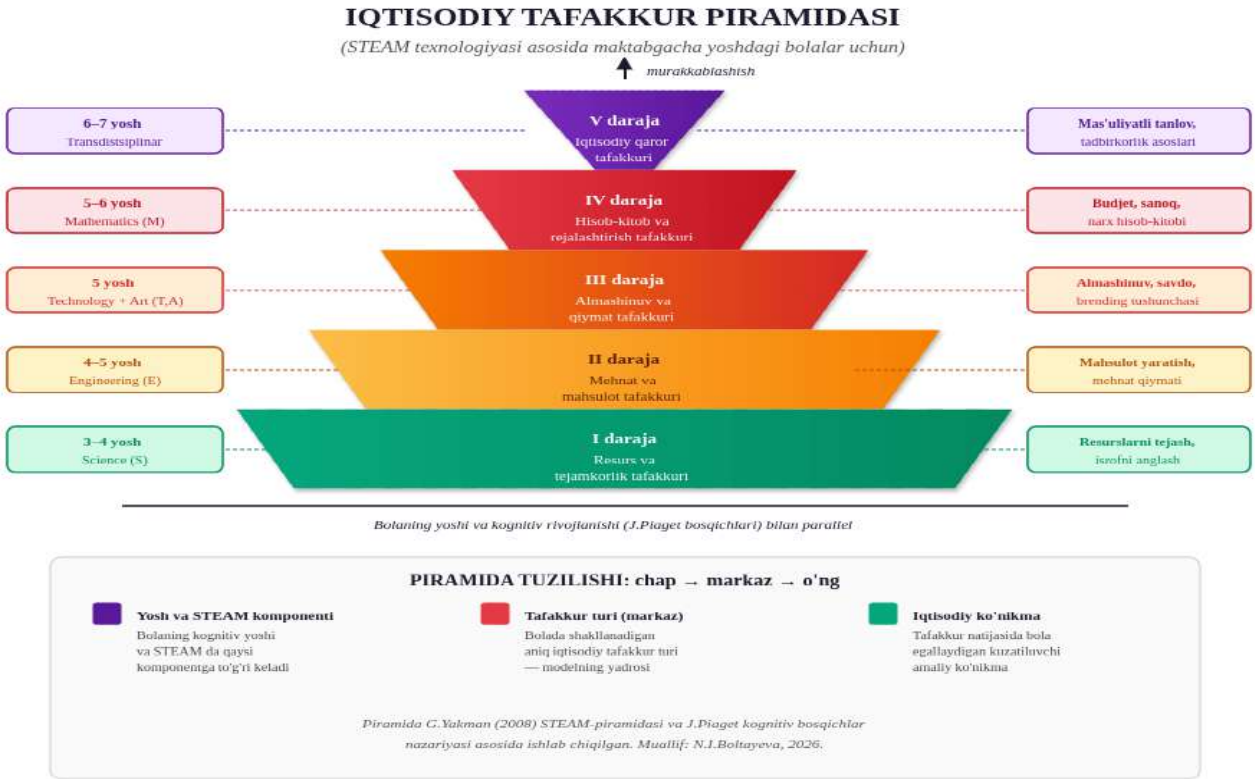

1-rasm. Iqtisodiy tafakkur piramidasi

I daraja — Resurs va tejamkorlik tafakkuri (3–4 yosh, Science). Bu — piramidaning poydevori. Bola hali pulni tushunmaydi, lekin u resursning cheklangan ekanligini his qila boshlaydi: suv tugaydi, qog‘oz yirtiladi, o‘yinchoq sinadi. Aynan shu yoshda “isrof qilish” va “tejash” o‘rtasidagi farq sezgi darajasida shakllanadi. Pedagogik vosita — kuzatuv tajribalari

(“Suvning safari”, “Qog‘oz qayerdan keladi?”). Bola tabiiy hodisalarni kuzatib, resurs zanjirini ko‘radi va undan o‘zi xulosa chiqaradi.

II daraja — Mehnat va mahsulot tafakkuri (4–5 yosh, Engineering). Bu darajada bola muhim kashfiyot qiladi: *har bir narsa kimningdir mehnati natijasida paydo bo‘ladi*. O‘yinchoq do‘kondan keladi — lekin uni kim yaratdi? Loyihaviy faoliyat orqali bola o‘zi qo‘g‘irchoq yoki kichik mashina yasaydi va sarflangan vaqtni, kuchni, materialni his qiladi. Bu — mehnat-qiymat tushunchasining sezgi-amaliy poydevori.

III daraja — Almashinuv va qiymat tafakkuri (5 yosh, Technology + Art). Endi bola bilki, mahsulot bor va u qiymatga ega. Lekin qiymat nima orqali o‘lchanadi? Almashinuv. Rolli o‘yin “Bolalar bozorchasi”da bola savdogar va xaridor rollarini bajaradi, o‘yin pullari yordamida almashtiradi. Texnologiya elementi (raqamli kassa, narx-tegi yozish) va san’at elementi (mahsulot dizayni, brending) bolada qiymat tushunchasini ko‘p qirrali shakllantiradi.

IV daraja — Hisob-kitob va rejalashtirish tafakkuri (5–6 yosh, Mathematics). Bola endi oddiy iqtisodiy operatsiyalarni bajara oladi: 3 ta olma + 2 ta olma = 5 ta olma. Lekin bu yerda yangi savol paydo bo‘ladi: agar menda 10 “tanga” bor, men nimani sotib olishim mumkin? “Aqlli budjet” o‘yini orqali bola sanoq, taqqoslash, o‘lchov ko‘nikmalarini iqtisodiy holatda qo‘llaydi. Brunerning CPA modeli (Concrete-Pictorial-Abstract) [4] aynan shu yoshda samarali ishlaydi.

V daraja — Iqtisodiy qaror tafakkuri (6–7 yosh, transdistsiplinar). Bu — piramidaning eng yuqori cho‘qqisi. Bola endi nafaqat alohida iqtisodiy operatsiyalarni biladi, balki o‘z qarorining *oqibatlari*ni anglay boshlaydi: agar bugun barcha tangani sarflasam — ertaga nima sotib olaman? Mas'uliyatli tanlov, kichik biznes-rejasini chizish (“Mening o‘yinchoqlar do‘konim”) bolada tadbirkorlik tafakkuri asoslarini shakllantiradi. M.U.Bersning hisoblash tafakkuri (computational thinking) nazariyasi [5] ham aynan shu yoshda iqtisodiy mantiqqa qo‘shiladi.

1-jadval. Iqtisodiy tafakkur piramidasining metodik xaritasi

Daraja	Yosh / STEAM komp.	Tafakkur turi	Asosiy iqtisodiy ko'nikma	Metodik vosita
V	6–7 yosh Transdistsiplinar	**Iqtisodiy qaror tafakkuri**	Mas'uliyatli tanlov, oddiy tadbirkorlik asoslari	“Mening loyiham”— kichik biznes-rejasini chizish
IV	5–6 yosh Mathematics (M)	**Hisob-kitob va rejalashtirish tafakkuri**	Budjet, sanoq, narx hisob-kitobi	“Aqlli budjet”o‘yini, narx-tegi tayyorlash
III	5 yosh Technology + Art	**Almashinuv va qiymat tafakkuri**	Almashinuv mantig‘i, savdo, brending	Rolli o‘yin: “Bolalar bozorchasi”
II	4–5 yosh Engineering (E)	**Mehnat va mahsulot tafakkuri**	Mahsulot yaratish, mehnat qiymati	Loyihaviy faoliyat: o‘z qo‘li bilan yasash
I	3–4 yosh Science (S)	**Resurs va tejamkorlik tafakkuri**	Resurslarni tejash, isrofni anglash	Kuzatuv tajribalar: “Suvning safari”

3. Piramidaning ichki qonuniyatlari. Modelning oddiy bosqichlar ro‘yxati emasligini ta’kidlash zarur. Piramidada uch ichki qonuniyat amal qiladi:

Birinchi qonuniyat — bosqichlarning izchilligi. Bola IV darajaga o‘ta olmaydi, agar III darajani egallamasa. Almashinuv tushunchasini tushunmagan bola budjet tuzishni anglay olmaydi. Bu — Piaget kognitiv qonuniyati [3].

Ikkinchi qonuniyat — har bosqich oldingisini saqlaydi. Bu yangi qadam emas, balki yangi qatlam. V darajadagi bola tejamkorlik tafakkurini (I daraja) yo‘qotmagan, balki uni kengaytirgan: u endi tejashning oqibatlarini ham anglaydi.

Uchinchi qonuniyat — STEAM komponentlarining bog‘lanishi. Har bosqich asosan bir komponentga tayanadi (S, E, T+A, M, transdistsiplinar), lekin oldingi komponentlar saqlanadi. Masalan, IV darajadagi “budjet” mashg‘uloti hisob-kitob (M)dan tashqari, mahsulot tushunchasi (E) va almashinuv (T)ni ham talab qiladi.

4. Modelning amaliy ahamiyati va metodik tavsiyalar. Iqtisodiy tafakkur piramidasi tarbiyachi uchun aniq qo‘llanma vositasi sifatida xizmat qiladi. Tarbiyachi har bir mashg‘ulotni rejalashtirayotganda quyidagi savollarga javob bera oladi: bolam qaysi darajadagi tafakkurga tayyor? STEAM ning qaysi komponenti shu darajada eng samarali ishlaydi? Qanday metodik vosita maqbul?

Modelni amaliyotda qo‘llash uchun MTT tarbiyachilariga uchta tavsiya beriladi: (1) yosh guruhi va piramida darajasi muvofiqligini qat’iy saqlash; (2) har mashg‘ulotda bola oldingi darajadagi ko‘nikmalarni qo‘llaganini ta’kidlash (“Esingdami, biz suvni tejagan edik?”); (3) baholashda nafaqat bola nimani biladi, balki qanday tafakkur qilishini kuzatish.

Xulosa. Iqtisodiy tafakkur piramidasi — maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyani STEAM texnologiyasi asosida bosqichma-bosqich shakllantirishning yangi mualliflik metodikasidir. Modelning o‘ziga xosligi uch jihatdan namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, model bola tafakkurining yoshga muvofiq taraqqiyotini iqtisodiy ta'lim mazmuni bilan organik birikkanholda taqdim etadi — bu “bolaga moslashtirilmagan” iqtisodiy tarbiya muammosini hal qiladi.

Ikkinchidan, har bosqich aniq metodik vositaga ega — bu tarbiyachi uchun amaliy qo‘llanma vazifasini bajaradi.

Uchinchidan, model anjumanning bosh mavzusi — “xalqaro ta’lim paradigmalari mohiyati” — bilan to‘la mos bo‘lib, Yakman STEAM va Piaget kognitiv paradigmalarining didaktik integratsiyasini ta’minlaydi.

Modelning kelajakdagi rivoji — boshlang‘ich sinflarda davom ettirish, raqamli vositalar (interaktiv ilovalar) bilan boyitish va inklyuziv ta’lim sharoitlariga moslashtirish — istiqbolli ilmiy yo‘nalish ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. — T.: Lex.uz, 2024.

2. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education // Pupils Attitudes Towards Technology Conference. — Salt Lake City, USA, 2008. — 19 p.

3. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. — New York: International Universities Press, — 419 p.

4. Bruner J.S. Toward a Theory of Instruction. — Cambridge: Harvard University Press, — 176 p.

5. Bers M.U. Coding as a Playground: Programming and Computational Thinking in the Early Childhood Classroom. — New York: Routledge, 2018. — 220 p.

6. Bybee R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. — Arlington: NSTA Press, 2013. — 178 p.

7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

8. OECD. The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. — Paris: OECD Publishing, 2019. — 144 p.

9. Axmadaliev,B.(2024).TARBIYAVIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISHDA INOVASION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. Modern Science and Research, 3(11), 317-323.

10. N.I.Boltayeva. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyasi orqali iqtisodiy tarbiya metodlarini innovatsion rivojlantirish. Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. https:/ / worldlyjournals. Com. 2025.

RAQAMLI PEDAGOGIK TA'LIM ASOSIDA TALABALARDA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Shikarov Tolib Tavakalovich
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi tolibshikarov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli pedagogik ta'lim asosida talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada konstruktivistik, dizayn-fikrlash va kognitiv rivojlanish nazariyalari uyg'unligida kreativ fikrlashning tarkibiy tuzilishi, uni raqamli pedagogik muhitda rivojlantirish bosqichlari, raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlari va o'qituvchining fasilitator sifatidagi roli nazariy jihatdan asoslanadi. Adabiyotlarning tizimli tahlili va nazariy modellashtirish asosida raqamli pedagogik ta'lim muhitida kreativ fikrlashning rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan.

Kalit so'zlar: *raqamli pedagogik ta'lim, kreativ fikrlash, dizayn-fikrlash, konstruktivizm, kognitiv rivojlanish, raqamli vositalar, ijodiy kompetensiya.*

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Преподаватель кафедры «Общая педагогика» Бухарского государственного педагогического института (БухГПИ) Email: tolibshikarov@gmail.com

Аннотация. Данная статья посвящена комплексному теоретическому и практическому анализу формирования креативного мышления у студентов на основе цифрового педагогического образования. В статье на основе интеграции конструктивистского, дизайн-мышления и теорий когнитивного развития теоретически обосновываются структурные компоненты креативного мышления, этапы его формирования в цифровой педагогической среде, дидактические возможности цифровых инструментов, а также роль преподавателя как фасилитатора. На основе систематического анализа литературы и теоретического моделирования определены основные факторы, влияющие на развитие креативного мышления в цифровой педагогической среде.

Ключевые слова: *цифровое педагогическое образование, креативное мышление, дизайн-мышление, конструктивизм, когнитивное развитие, цифровые инструменты, творческая компетентность.*

FORMING CREATIVE THINKING IN STUDENTS BASED ON DIGITAL PEDAGOGICAL EDUCATION

Shikarov Tolib Tavakalovich
Teacher at the Department of General Pedagogy, BSPI
tolibshikarov@gmail.com

Abstract. This article is devoted to a comprehensive theoretical and practical analysis of forming creative thinking in students based on digital pedagogical education. The article theoretically substantiates the structural components of creative thinking, stages of its development in a digital pedagogical environment, didactic capabilities of digital tools, and the role of the teacher as a facilitator through the integration of constructivist, design-thinking, and cognitive development theories. Based on a systematic literature review and theoretical modeling, the main factors influencing the development of creative thinking in a digital pedagogical environment are identified.

Keywords: *digital pedagogical education, creative thinking, design thinking, constructivism, cognitive development, digital tools, creative competence.*

Bugungi kunda ta'lim tizimi faqat bilim uzatish bilan cheklanib qolmasdan, talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni ijodiy hal qilish va yangilik yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" [1] [32]strategiyasi doirasida oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni raqamlashtirish va yangicha yondashuvlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kreativ fikrlash bugungi axborot jamiyatida mutaxassis uchun zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biriga aylangan bo'lib, uni raqamli pedagogik vositalar orqali maqsadli shakllantirish – zamonaviy pedagogikaning muhim vazifasiga aylanmoqda.

Kreativ fikrlashni shakllantirishning nazariy va amaliy masalalari xorijiy va o'zbek pedagogika fanida keng o'rganilgan. O'zbekistonda ushbu sohadagi tadqiqotlar qator olimlar tomonidan olib borilgan. Jumladan, N.A. Muslimov [9] [33]ta'limdagi innovatsion yondashuvlar va ijodiy faollikni rivojlantirish muammolarini o'rgangan. A.Q. Munavvarov [10] bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlarini tahlil qilgan. K.Anorjonova va Z.Hojiyeva [5] raqamli muhitda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash mexanizmlarini o'rganib, motivatsion va kognitiv komponentlarning samaradorligini isbotlagan. Sh.A.Xujakulov va T.B.Kadirov [15] bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishdagi tizimli yondashuvni o'rganib, DigCompEdu modeli komponentlari asosida ilmiy-pedagogik yondashuv ishlab chiqgan. Biroq raqamli pedagogik ta'lim asosida kreativ fikrlashni maqsadli shakllantirish masalasi hali ham etarlicha tizimli o'rganilmagan. Aynan ushbu holat mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.[34]

Kreativ fikrlashni raqamli pedagogik ta'lim asosida shakllantirishga bir qator zamonaviy nazariy yondashuvlar asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, konstruktivistik, dizayn-fikrlash va kognitiv rivojlanish nazariyalari shular jumlasidandir.

1. Konstruktivistik yondashuv. Vygotskiy [13] va Bruner [6] tomonidan rivojlantirigan ushbu nazariyaga ko'ra bilim passiv tarzda qabul qilinmaydi, balki faol ijodiy jarayon orqali quriladi. Raqamli muhitda konstruktivizm uchun qulay vositalar – vikilar, bloglar, multimedia loyihalar, simulatsiyalar va kollaborativ platformalar mavjud. [35]Bu yondashuv kreativ fikrlashning asosiy mexanizmi – muammoni aniqlash, gipoteza ilgari surish, yangi g'oyalar sintez qilish va natijani baholashni ta'minlaydi.

[32] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. – 05.10.2020. – Toshkent, 2020. – 24 b.

[33] Muslimov N.A. Ta'limdagi innovatsion yondashuvlar va o'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirish / N.A. Muslimov. – Toshkent: Fan, 2018. – 186 b.

[34] Abdullaev B.P. Ta'limni raqamlashtirish konsepsiyalari mazmun va mohiyati / B.P. Abdullaev // Ilmiy anjumanlar (elektron jurnal). – 2023. – URL: https://ilmiyanjumanlar.uz

[35] Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / L.S. Vygotsky. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

2. Dizayn-fikrlash (Design Thinking) yondashuvi. IDEO va Stanford d.school tomonidan ommalashtirilgan ushbu yondashuv kreativlikning tizimli metodologiyasi sifatida qaraladi. Dizayn-fikrlash besh bosqichdan iborat: empatiya (foydalanuvchi muammosini tushunish), ta'riflash, g'oyalar generatsiyasi, prototiplash va sinov. Raqamli muhitda ushbu bosqichlarning har biri: onlayn so'rovnomalar, virtual brainstorming vositalari (Miro, Jamboard), prototiplash platformalari (Figma, Canva) va onlayn sinov muhitlari yordamida samarali amalga oshirilishi mumkin.

3. Kognitiv rivojlanish nazariyasi. Bloom taksonomiyasi [7] raqamli pedagogikada kreativ fikrlashni rivojlantirishning ierarxik modelini taklif etadi. [36]Uning yuqori darajalari – tahlil qilish, baholash va yaratish – kreativ fikrlashning asosiy komponentlarini ifodalaydi. Raqamli muhitda Bloom taksonomiyasining "yaratish" darajasini rivojlantirish uchun: multimedia mahsulotlar yaratish, blog yuritish, video taqdimotlar tayyorlash, original dasturlar ishlab chiqish va raqamli loyihalar amalga oshirish kabi faoliyat turlari samarali hisoblanadi.

4. Konnektivistik yondashuv. Siemens va Downes [12] tomonidan 2005-yilda asos solingan ushbu nazariya raqamli davrga mos keluvchi yondashuv sifatida baholanadi. [37]Konnektivizmda kreativ fikrlash tarmoqlar orqali g'oyalarni bog'lash, sintez qilish va yangi kontekstlarda qo'llash sifatida talqin qilinadi. Raqamli muhitda turli manba va tarmoqlar bilan ishlash kreativ g'oyalarning yangi kombinatsiyalarini yaratish imkonini beradi.

Raqamli pedagogik ta'lim muhiti talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi muhim imkoniyatlar va xususiyatlarga ega:

Multimedia va multimodal kontentni yaratish imkoniyati – Canva, Adobe Express, Animaker, Powtoon kabi vositalar talabalarga vizual, audio va video formatdagi original kontentlar yaratish imkonini beradi. Bu jarayon ijodiy fikrlashning barcha komponentlarini – g'oya generatsiyasi, tanlov va amalga oshirishni faollashtiradi.

Kollaborativ ijodiy faoliyat vositalari – Google Workspace (Docs, Slides, Jamboard), Miro, Padlet, Notion kabi platformalar talabalarga birgalikda kreativ loyihalar amalga oshirish, g'oyalarni vizualizatsiya qilish va real vaqtda hamkorlik qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, kollaborativ kreativlik individual ijodkorlikdan samaraliroq yangi g'oyalar yaratadi.

Muammo-asosli va loyiha-asosli o'qitish platformalari – Khan Academy, Coursera, edX kabi platformalardagi case-study va real muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan vazifalar talabalarda kreativ muammoni hal qilish kompetensiyasini rivojlantiradi. Virtual simulyatsiyalar va geymifikatsiya elementlari kreativ fikrlash jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Sun'iy intellekt vositalari bilan ijodiy hamkorlik – ChatGPT, Gemini, Midjourney kabi AI vositalari talabalarga g'oyalarni tez generatsiya qilish, ularni tahlil qilish va tanqidiy baholashda yordam beradi. Pedagog-fasilitator roli – talabaning AI bilan tanqidiy va ijodiy muloqotini to'g'ri yo'naltirishdan iborat. Bu "insoniy kreativlik + sun'iy intellekt" sinergiyasini ta'minlaydi.

Mazkur tahlil asosida raqamli pedagogik ta'lim muhitida talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirishning quyidagi bosqichli modeli taklif etiladi:

1-bosqich (motivatsion-tanishtirish bosqichi) – Asosiy maqsad: talabalarni kreativ fikrlash tushunchasi, ahamiyati va raqamli vositalar bilan tanishtirish. Asosiy faoliyat turlari: onlayn treninglar va videodarslar (YouTube, Coursera), interaktiv suhbatlar, raqamli vositalar (Canva, Padlet, Miro) bilan tanishish mashqlari. Natija: talabalar kreativ fikrlashning mohiyatini tushunadi va asosiy raqamli vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini egallaydi.

2-bosqich (g'oya generatsiyasi va tadqiqot bosqichi) – Asosiy maqsad: talabalarning g'oya generatsiyasi, muammoni aniqlash va kreativ izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish. Asosiy faoliyat turlari: onlayn brainstorming seanslari (Miro, Jamboard), "qanday bo'lsa" (how might we) savollari bilan ishlash, raqamli mind-mapping (MindMeister, Coggle), onlayn kutubxonalar va

[36] Bloom, B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain / B.S. Bloom. – New York: McKay, 1956. – 207 p.

[37] Siemens G. Connectivism: a learning theory for the digital age / G. Siemens // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Vol. 2, № 1. – P. 3–10.

ma'lumot bazalarida ijodiy tadqiqot. Natija: talabalar muammoni turli nuqtai nazardan ko'rish va ko'plab g'oyalar generatsiya qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

3-bosqich (prototiplash va yaratish bosqichi) – Asosiy maqsad: talabalarning tanlangan g'oyani raqamli vositalar yordamida amalga oshirish va prototip yaratish ko'nikmalarini rivojlantirish. Asosiy faoliyat turlari: raqamli prototiplash (Figma, Canva, PowerPoint), multimedia kontentlar yaratish (video, infografik, animatsiya), onlayn loyiha boshqaruvi (Trello, Notion), o'qituvchi va tengdoshlardan darhol fikr-mulohaza olish. Natija: talabalar o'z g'oyasini raqamli mahsulotga aylantira oladi va ijodiy jarayonni boshqarish kompetensiyasini egallaydi.

4-bosqich (taqdimot, tanqidiy baholash va takomillashtirish bosqichi) – Asosiy maqsad: talabalarning o'z ijodiy mahsulotini taqdim etish, tanqidiy baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish. Asosiy faoliyat turlari: onlayn taqdimotlar (Google Slides, Canva, Prezi), video taqdimotlar (Loom, OBS Studio), tengdoshlar o'rtasida o'zaro baholash (peer review), o'z-o'zini baholash portfeli (e-portfolio), fikr-mulohazalar asosida mahsulotni takomillashtirish. Natija: talabalar o'z ijodiy fikrlash jarayonini anglash (metakognitsiya), tanqidiy baholash va uzluksiz takomillashtirish kompetensiyalarini egallaydi.

Shunisi ahamiyatliki, har bir bosqichda talabalar o'zlarining kreativ fikrlash jarayonini raqamli portfolio (e-portfolio) orqali qayd etib boradilar. O'qituvchi fasilitator sifatida talabani yo'naltiradi, savollar orqali fikrlashini chuqurlashtiradi va raqamli muhitda xavfsiz ijodiy faoliyat uchun qulay muhit yaratadi.

Muxtasar qilib aytganda, raqamli pedagogik ta'lim muhiti talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar (multimedia yaratish, kollaborativ ijodiyot, muammo-asosli ta'lim, AI vositalari bilan hamkorlik) yaratadi. Biroq samaradorlikka erishish uchun tizimli pedagogik yondashuv, o'qituvchining fasilitator sifatidagi roli, talabalarning o'z-o'zini boshqarishi va kreativ faoliyatni maqsadli baholash metodikasini joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. – 05.10.2020. – Toshkent, 2020. – 24 b.
2. UNESCO. Digital Competence Framework / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 45 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org
3. UNESCO. Digital Learning and Education 2030 Agenda / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 67 p.
4. Abdullaev B.P. Ta'limni raqamlashtirish konsepsiyalari mazmun va mohiyati / B.P. Abdullaev // Ilmiy anjumanlar (elektron jurnal). – 2023. – URL: https://ilmiyanjumanlar.uz
5. Anorjonova K. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash / K. Anorjonova, Z. Hojiyeva // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2026. – № 2. – B. 45–57.
6. Bruner, J. The Process of Education / J. Bruner. – Cambridge: Harvard University Press, 1960. – 97 p.

IOLOGIYA O‘QITUVCHILARINING KASBIY RIVOJLANISHIDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING O‘RNI

M.S.Usmonova,
Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya:Mazkur maqolada biologiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasining o‘rni, ahamiyati va uni takomillashtirish yo‘llari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda mustaqil ta’lim, refleksiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar va uzluksiz o‘rganish jarayonlarining o‘rni ochib berilgan. Maqolada o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasini samarali tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari, zamonaviy yondashuvlar hamda metodik tavsiyalar yoritilgan. Tadqiqot natijalari biologiya o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash hamda ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: biologiya o‘qituvchisi, kasbiy rivojlanish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, metodika, kompetensiya, mustaqil ta’lim, refleksiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar, uzluksiz ta’lim, pedagogik mahorat, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, kasbiy salohiyat, ta’lim sifati.

Bugungi globallashuv va ta’lim tizimining jadallik bilan rivojlanib borayotgan sharoitida o‘qituvchining kasbiy faoliyati, uning bilim va ko‘nikmalari bilan bir qatorda, o‘z-o‘zini muntazam rivojlantirib borish qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, biologiya fani o‘qituvchilari uchun zamonaviy ilmiy yutuqlar, yangi pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion yondashuvlarni o‘zlashtirish doimiy ehtiyojga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish biologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish — bu shaxsning o‘z bilim, ko‘nikma va malakalarini mustaqil ravishda oshirishga qaratilgan ongli faoliyatidir. U nafaqat pedagogning kasbiy mahoratini yuksaltiradi, balki uning ijodiy salohiyati, refleksiv fikrlashi va innovatsion faoliyatga tayyorligini ham rivojlantiradi. Bugungi kunda ta’lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi, yangi o‘quv dasturlari va metodik yondashuvlarning paydo bo‘lishi o‘qituvchidan doimiy ravishda o‘z ustida ishlashni talab etmoqda.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, biologiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasining o‘rni yetarlicha o‘rganilmagan hamda uni amaliyotga samarali joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati mavjud. Shu bois maqolada o‘z-o‘zini rivojlantirishning nazariy asoslari, uning kasbiy faoliyatdagi o‘rni hamda samarali metod va vositalari tahlil qilinadi.Maqolaning maqsadi — biologiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasining ahamiyatini asoslash hamda uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Biologiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishi ko‘p jihatdan ularning o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoji, motivatsiyasi va bu jarayonni samarali tashkil eta olishiga bog‘liq. Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi, innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etuvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasi o‘qituvchining kasbiy faoliyatida muhim o‘rin egallaydi.O‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasi — bu o‘qituvchining o‘z kasbiy kompetensiyalarini mustaqil ravishda oshirishga qaratilgan usul va vositalar majmui bo‘lib, u o‘z ichiga mustaqil ta’lim, refleksiya, o‘z faoliyatini tahlil qilish, yangi bilimlarni izlash va amaliyotga joriy etish kabi jarayonlarni qamrab oladi. Biologiya o‘qituvchilari uchun bu jarayon ayniqsa muhim, chunki biologiya fani doimiy ravishda yangilanib borayotgan ilmiy ma’lumotlarga asoslanadi.

O‘z-o‘zini rivojlantirishning asosiy komponentlariga quyidagilar kiradi: motivatsion komponent (o‘z ustida ishlashga ichki ehtiyoj), kognitiv komponent (yangi bilimlarni o‘zlashtirish), faoliyat komponenti (olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash) hamda refleksiv komponent (o‘z faoliyatini baholash va tahlil qilish). Ushbu komponentlarning uyg‘unligi o‘qituvchining kasbiy o‘sishini ta’minlaydi.

Biologiya o‘qituvchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirishida zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, masofaviy ta’lim platformalari, onlayn kurslar, ilmiy maqolalar bilan ishlash va tajriba almashish jarayonlari o‘qituvchining bilim doirasini kengaytiradi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning qiziqishini oshirish bilan birga, o‘qituvchining o‘z ustida ishlashiga ham turtki beradi.

Bundan tashqari, o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonida refleksiya alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘z darslarini tahlil qilish, erishilgan natijalarni baholash va kamchiliklarni aniqlash orqali o‘z faoliyatini takomillashtirib boradi. Bu esa kasbiy mahoratning oshishiga va ta’lim sifatining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, biologiya o‘qituvchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish uchun ma’lum pedagogik shart-sharoitlar zarur. Jumladan, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar yaratish, malaka oshirish kurslarini tashkil etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda ijodiy muhitni shakllantirish muhim hisoblanadi. Ushbu omillar o‘qituvchilarning o‘z ustida ishlashiga rag‘bat uyg‘otadi va ularning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o‘z-o‘zini rivojlantirish metodikasi biologiya o‘qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda muhim vosita bo‘lib, uning samarali tashkil etilishi ta’lim tizimining umumiy rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. Muslimov N.A. Kasbiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA JISMONIY RIVOJLANISH VA JISMONIY TAYYORGARLIK KO‘RSATKICHLARINING O‘ZGARISHI

Nuriddinov Baxtiyor Shovkat o‘gli
Qarshi davlat universiteti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: nuriddinovbaxtiyor709@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik eksperiment davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Jismoniy faollikni maqsadli tashkil etish natijasida o‘quvchilarning harakat sifati, chidamlilik, epchillik, tezkorlik va umumiy funksional holatidagi ijobiy siljishlar ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik eksperiment, tezkorlik, epchillik, chidamlilik, harakat ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируются изменения показателей физического развития и физической подготовленности учащихся младших классов в ходе педагогического эксперимента. В результате целенаправленной организации двигательной активности с научно-педагогической точки зрения освещаются положительные изменения качества движений, выносливости, ловкости, быстроты и общего функционального состояния студентов.

Ключевые слова: физическое развитие, физическая подготовка, педагогический эксперимент, ловкость, ловкость, выносливость, двигательные навыки, начальное образование.

Annotation. This article analyzes the changes in physical development and physical fitness indicators of elementary school students during the pedagogical experiment. As a result of the purposeful organization of physical activity, the positive changes in the quality of movement, endurance, dexterity, quickness and general functional state of students are covered from a scientific and pedagogical point of view.

Keywords: physical development, physical training, pedagogical experiment, quickness, dexterity, endurance, movement skills, primary education.

Boshlang‘ich maktab davri bolaning organizmi intensiv o‘sadigan va asosiy harakat sifatlari shakllanadigan bosqich hisoblanadi. Shu sababli mazkur yoshda jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini muntazam kuzatish va baholash katta pedagogik ahamiyatga ega. Jismoniy rivojlanish bolaning bo‘yi, vazni, qomati va funksional imkoniyatlaridagi o‘zgarishlar bilan ifodalansa, jismoniy tayyorgarlik harakat sifatlarining amaliy namoyon bo‘lish darajasini belgilaydi.

Pedagogik eksperiment sharoitida maxsus tashkil etilgan jismoniy mashg‘ulotlarning o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga ta’sirini o‘rganish samarali usul hisoblanadi. Bunda mashqlar nafaqat jismoniy sifatlarni rivojlantiradi, balki o‘quvchining o‘ziga ishonchi, faoliyatga qiziqishi va sog‘lom turmush tarziga munosabatini ham mustahkamlaydi.

Jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari bolaning biologik yetilishi va organizm funksiyalarining umumiy holatini aks ettiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu ko‘rsatkichlar ko‘pincha qomatning to‘g‘ri shakllanishi, tana moslashuvchanligi, umumiy tetiklik va harakat erkinligida namoyon bo‘ladi. Agar maktab hayotida harakat yetarli bo‘lmasa, qomat buzilishi, tez charchash va passivlik kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

Eksperiment davrida ertalabki badantarbiya, darsdagi faol daqiqalar, estafetalar va koordinatsion mashqlar joriy etilgach, o‘quvchilarda harakat amplitudasi kengaydi, qomatni tik tutish odati mustahkamlandi va charchashga qarshilik darajasi nisbatan oshdi. Bu holat jismoniy rivojlanishdagi o‘zgarishlar bevosita harakat faolligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘quvchilarning tez yugurish, sakrash, uloqtirish, muvozanatni saqlash, tez burilish va topshiriqni muayyan vaqt ichida bajarish kabi faoliyatlarida yaqqol ko‘rinadi. Eksperiment boshida ba’zi o‘quvchilarda harakatlar sust, muvozanat zaif va topshiriqni bajarish sur’ati past bo‘ldi. Ayniqsa chaqqonlik va koordinatsiya talab etadigan mashqlarda qiyinchiliklar kuzatildi.

Eksperiment davomida mashqlar tizimli ravishda takrorlanib, murakkabligi bosqichma-bosqich oshirib borildi. Natijada o‘quvchilar start signallariga tezroq javob bera boshladilar, estafetalarni bajarishda aniqlik ortdi, sakrash masofasi va muvozanatni saqlash sifati yaxshilandi. Guruhli mashg‘ulotlar esa musobaqalashuv va o‘zini namoyon qilish hissini kuchaytirib, jismoniy tayyorgarlikning o‘sishiga qo‘shimcha turtki berdi.

Alohida e’tibor shundaki, jismoniy tayyorgarlikdagi ijobiy siljishlar barcha o‘quvchilarda bir xil sur’atda kechmadi. Biroq individual yondashuv qo‘llangan hollarda jismoniy jihatdan sustroq bolalarda ham sezilarli o‘sish kuzatildi. Bu esa differensial pedagogik yondashuvning samarali ekanini tasdiqlaydi.

Jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi bolaning o‘quv faoliyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jismonan faol o‘quvchi dars jarayonida tetikroq bo‘ladi, topshiriqlarni bajarishga ko‘proq kuch va qiziqish bilan yondashadi. Harakatdagi muvaffaqiyat esa unda o‘ziga ishonch, tashabbuskorlik va qat’iyatni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, muntazam jismoniy mashg‘ulotlar intizom, mehnatsevarlik va mustaqillik kabi sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Demak, jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar nafaqat biologik, balki pedagogik natija sifatida ham talqin qilinishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik eksperiment jarayonida jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Maxsus rejalashtirilgan jismoniy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning tezkorlik, epchillik, muvozanat, chidamlilik va umumiy harakat

madaniyatini rivojlantirdi. Mazkur natijalar boshlang‘ich ta’limda jismoniy faollikni maqsadli va tizimli tashkil etish zarurligini yana bir bor ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2016.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2014.
3. Xasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Mahkamov K. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
5. Usmonxo‘jayev T., Xo‘jayev F. Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018.
6. Sharipov Sh. Bolalar fiziologiyasi va gigiyenasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
7. Муродова З. К. Развитие научного и профессионального творчества у будущих учителей. Бюллетень науки и практики, 7(4), 416-421. (2021).
8. Murodova Z. K. Innovative Activity as a Factor of Developing Methodological Culture of Future Teacher //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.

XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA TALABALARNING INGLIZ TILI KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Sultonova Farangiz Alisherovna
Navoiy davlat universiteti
Fakultetlararo chet tili kafedrasi o‘qituvchisi
sfarangiza9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tajribalar asosida talabalarning ingliz tili ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi tahlil qilinadi. Jahon ta’lim tizimida ingliz tilining global ahamiyati hamda kommunikativ va integrativ yondashuvlarga asoslangan zamonaviy metodlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada CLT, TBL, CLIL, Project-Based Learning, blended learning va gamification kabi metodlarning talabalarning nutqiy, tinglab tushunish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi asoslanadi. Shuningdek, xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, CLT, TBL, CLIL, blended learning, gamification, autentik materiallar, talaba, innovatsion metodika.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Султанова Фарангиз Алишеровна
Навоийский государственный университет
Преподаватель кафедры межфакультетских иностранных языков
sfarangiza9@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируется методика развития навыков английского языка студентов на основе зарубежного опыта. Рассматривается глобальное значение английского языка в мировой системе образования, а также современные методы, основанные на коммуникативном и интегративном подходах. В статье обосновывается эффективность таких методов, как CLT, TBL, CLIL, Project-Based Learning, blended learning и gamification в развитии у студентов навыков говорения, аудирования, чтения и письма. Также освещаются вопросы адаптации зарубежного опыта к национальной системе образования.

Ключевые слова: английский язык, коммуникативная компетенция, CLT, TBL, CLIL, blended learning, gamification, аутентичные материалы, студент, инновационная методика.

METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS' ENGLISH LANGUAGE SKILLS BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Sultonova Farangiz Alisherovna
Navoiy State University
Lecturer at the Department of Interfaculty Foreign Languages
sfarangiza9@gmail.com

Abstract. This article analyzes the methodology of developing students' English language skills based on foreign experience. It examines the global significance of the English language in the world education system as well as modern methods based on communicative and integrative approaches. The study substantiates the effectiveness of methods such as CLT, TBL, CLIL, Project-Based Learning, blended learning, and gamification in developing students' speaking, listening, reading, and writing skills. It also discusses the adaptation of foreign experience to the national education system.

Key words: English language, communicative competence, CLT, TBL, CLIL, blended learning, gamification, authentic materials, student, innovative methodology.

Bugungi globallashuv jarayonida ingliz tili xalqaro muloqotning eng muhim vositalaridan biriga aylangan. Dunyo bo‘ylab siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalarning kengayishi ingliz tilining global kommunikatsiya tili sifatidagi mavqeini yanada mustahkamlab bormoqda. Hozirgi kunda xalqaro tashkilotlar, ilmiy anjumanlar, raqamli platformalar va global biznes tizimlarida ingliz tili asosiy ish tili sifatida qo‘llanilmoqda[2].

Ingliz tili ayniqsa xalqaro muloqot tili sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Dunyoning turli mamlakatlaridan bo‘lgan insonlar o‘zaro tushunish va hamkorlikni ta’minlash uchun aynan ingliz tilidan foydalanadi. Bu esa uni **“global lingua franca”** sifatida e’tirof etilishiga sabab bo‘lmoqda[3]. Natijada, ingliz tili nafaqat til vositasi, balki global integratsiya va madaniyatlararo muloqotning asosiy instrumentiga aylangan.

Shuningdek, ingliz tilining ilm-fan, texnologiya va ta’lim sohalaridagi roli ham beqiyosdir. Jahon ilmiy maqolalarining katta qismi ingliz tilida nashr etiladi, eng yirik ilmiy bazalar (Scopus, Web of Science) ham ingliz tiliga asoslangan. Axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, dasturlash va raqamli iqtisodiyot sohalarida ham asosiy terminologiya va resurslar ingliz tilida shakllangan[6]. Shu sababli ingliz tilini bilish zamonaviy mutaxassis uchun muhim akademik va kasbiy kompetensiya hisoblanadi.

Oliy ta’lim tizimida ingliz tilini o‘rganish bugungi kunda strategik ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Talabalarning xalqaro ilmiy axborotlardan foydalanishi, xorijiy adabiyotlarni o‘qishi, akademik mobility dasturlarida ishtirok etishi va global mehnat bozoriga chiqishi bevosita ingliz tilini bilish darajasiga bog‘liqdir. Biroq amaliy kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda ingliz tili ko‘nikmalarining (tinglab tushunish, so‘zlashuv, o‘qish va yozish) yetarli darajada rivojlanmaganligi muammosi hanuzgacha saqlanib qolmoqda. Bu holat, ayniqsa, kommunikativ kompetensiya talab qilinadigan real muloqot vaziyatlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Talabalarning ingliz tili bo‘yicha bilim darajasi ko‘pincha nazariy qoidalarni bilish bilan cheklanib qolmoqda, biroq amaliy nutq faoliyatida erkin muloqot qilish, fikrni izchil bayon etish va autentik kommunikativ vaziyatlarda tezkor javob berish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmagan. Bu esa ta’lim jarayonida kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvning to‘liq amalga oshirilmayotganidan dalolat beradi.

Mazkur muammoning asosiy sabablaridan biri sifatida an’anaviy o‘qitish metodlarining ustunligi ko‘rsatiladi. Ko‘plab ta’lim jarayonlarida grammatika-tarjima usuli va reproduktiv yondashuvlar saqlanib qolgan bo‘lib, ular talabalarning faol kommunikativ ishtirokini cheklaydi.

Natijada talabalar passiv bilim oluvchi subyekt sifatida qolib ketadi va real muloqot koʻnikmalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Shuningdek, an'anaviy metodlarda oʻqituvchi markaziy figura boʻlib qolishi, talabalar esa tayyor bilimni qabul qiluvchi rolida boʻlishi ta'lim jarayonining interaktivligini pasaytiradi. Holbuki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, jumladan British Council tavsiyalarida kommunikativ va talabaga yoʻnaltirilgan metodlarning ustuvorligi ta'kidlanadi[1]. Shu nuqtai nazardan, mavjud muammo nafaqat metodik yondashuvlarni yangilash zaruratini, balki ingliz tili oʻqitish jarayonini xorijiy ilgʻor tajribalar asosida takomillashtirishni ham talab etadi.

Xorijiy tajribalar shuni koʻrsatadiki, ingliz tilini oʻqitishda samarali natijalarga erishish uchun kommunikativ yondashuv, vazifa asosida oʻqitish (Task-Based Learning) hamda integrativ metodlardan keng foydalaniladi. Xususan, United Kingdom va United States ta'lim tizimlarida tilni amaliy muloqot vositasi sifatida oʻrgatish ustuvor yoʻnalish hisoblanadi[3].

Shuningdek, Finlandiya va Kanada kabi davlatlarda ingliz tili oʻqitish jarayoni bilingual va CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvlari asosida tashkil etilib, bu talabalarning tilni tabiiy muhitda oʻzlashtirishiga imkon yaratadi[5].

Ingliz tilini oʻqitish metodikasi lingvistika, pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida shakllangan murakkab ilmiy yoʻnalish hisoblanadi. Til oʻqitish nazariyalari turli davrlarda turlicha yondashuvlarga asoslangan boʻlib, dastlab grammatik-tarjima usuli ustuvor boʻlgan boʻlsa, keyinchalik kommunikativ va faoliyatga yoʻnaltirilgan yondashuvlar rivojlangan. Zamonaviy lingvodidaktikada tilni faqat bilimlar tizimi emas, balki real kommunikativ faoliyat vositasi sifatida oʻrgatish gʻoyasi asosiy oʻrin tutadi.

Kommunikativ yondashuv ingliz tili oʻqitish metodikasida eng keng tarqalgan zamonaviy konsepsiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvga koʻra, til oʻrganishning asosiy maqsadi grammatik qoidalarni yodlash emas, balki real hayotiy muloqot jarayonida tilni samarali qoʻllay olishdir.

CLT modelida talabalar interaktiv vaziyatlarda ishtirok etadi, dialoglar, munozaralar va guruhli ishlarda faol qatnashadi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. British Council tadqiqotlariga koʻra, kommunikativ yondashuv talabalarning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi[1].

Task-Based Learning (TBL) yondashuvi tilni real hayotiy vazifalarni bajarish orqali oʻrganishga asoslanadi. Ushbu metodda asosiy e'tibor til qoidalariga emas, balki muayyan kommunikativ vazifani bajarishga qaratiladi. Masalan, talabalar sayohat rejasini tuzish, intervyu oʻtkazish yoki muammo yechish kabi topshiriqlarni ingliz tilida bajaradilar. Bu jarayon tabiiy muloqotni shakllantiradi va tilni amaliy oʻzlashtirishga yordam beradi.

Content and Language Integrated Learning (CLIL). CLIL yondashuvi til va mazmunni integratsiyalashgan holda oʻqitishga asoslanadi. Bunda ingliz tili boshqa fanlar (masalan, tarix, geografiya yoki biologiya) bilan birgalikda oʻqitiladi.

Ushbu metod talabalarda ikki tomonlama kompetensiyani – ham fan mazmunini, ham til koʻnikmalarini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi. Finland va Canada ta'lim tizimlarida CLIL modeli keng qoʻllanilib, yuqori samaradorlikka erishilgan[6].

Zamonaviy tadqiqotlarda ingliz tili oʻqitish jarayonida **raqamli texnologiyalar, blended learning (aralash ta'lim), gamification va student-centered learning** yondashuvlari keng oʻrganilmoqda. Ushbu yondashuvlar talabalarning motivatsiyasini oshirish va individual oʻqish traektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, lingvodidaktik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, samarali til oʻqitish jarayoni faqat metod tanlashga emas, balki oʻqituvchi kompetensiyasi, oʻquv muhitining sifati va talabaning faol ishtirokiga ham bevosita bogʻliqdir[4].

Xorijiy tajribalar tahlili shuni koʻrsatadiki, ingliz tili koʻnikmalarini samarali rivojlantirish koʻproq kommunikativ, faoliyatga yoʻnaltirilgan va integrativ metodikalarga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar tilni nafaqat oʻrganish predmeti, balki real kommunikatsiya vositasi sifatida egallashga xizmat qiladi.

1. Kommunikativ mashg‘ulotlar (Communicative activities). Kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda talabalar dialog, munozara, rolli o‘yinlar va guruhli muhokamalarda faol ishtirok etadi. Bu usul nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda eng samarali yo‘llardan biri hisoblanadi. Talabalar real hayotga yaqin vaziyatlarda ingliz tilidan foydalanishni o‘rganadi.

2. Vazifa asosida o‘qitish (Task-Based Learning – TBL). TBL metodikasida til o‘rganish aniq vazifalarni bajarish orqali amalga oshiriladi. Masalan, prezentatsiya tayyorlash, muammo yechish yoki loyiha ishlab chiqish jarayonida talabalar ingliz tilidan amaliy foydalanadi. Bu yondashuv tilni tabiiy muhitda o‘zlashtirish imkonini beradi.

3. Integratsiyalashgan o‘qitish (CLIL). Content and Language Integrated Learning (CLIL) metodida ingliz tili boshqa fanlar bilan integratsiya qilinadi. Masalan, tarix yoki geografiya darslari ingliz tilida o‘tiladi. Bu usul nafaqat til ko‘nikmalarini, balki fan mazmunini ham chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi. Finland ta’lim tizimida CLIL modeli keng qo‘llaniladi va yuqori natijalar bermoqda.

4. Immersion (til muhitiga sho‘ng‘ish) usuli. Immersion yondashuvida talabalar to‘liq ingliz tilidagi muhitga joylashtiriladi. Darslar, muloqot va hatto kundalik faoliyat ingliz tilida olib boriladi. Bu usul tilni tabiiy sharoitda tez va samarali o‘zlashtirishga imkon yaratadi. Kanada va AQSh ta’lim tizimlarida ushbu yondashuv keng qo‘llaniladi.

5. Raqamli va aralash ta’lim (Blended learning). Zamonaviy metodikalarda raqamli platformalar va an’anaviy ta’limning uyg‘unligi muhim o‘rin tutadi. Onlayn platformalar, mobil ilovalar va virtual sinflar orqali talabalar mustaqil ravishda til o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. British Council bu yondashuvni til o‘qitishda samarali strategiya sifatida tavsiya etadi.

6. Gamification (o‘yinlashtirish usuli). Gamification yondashuvida o‘quv jarayoni o‘yin elementlari bilan boyitiladi. Ball to‘plash, darajalar, musobaqalar va mukofot tizimi talabalarning motivatsiyasini oshiradi. Bu usul ayniqsa yosh talabalar va boshlang‘ich darajadagi o‘quvchilarda samarali natija beradi.

Zamonaviy metodikalar. Communicative Language Teaching (CLT) zamonaviy ingliz tili o‘qitish metodikasining eng asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning markazida tilni real kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash g‘oyasi turadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, til o‘rganishning asosiy maqsadi grammatik qoidalarni yodlash emas, balki nutqiy kompetensiyani shakllantirishdir. Talabalar dialog, munozara, intervyu va guruhli ishlarda faol ishtirok etish orqali tilni tabiiy muhitda egallaydilar. CLT metodikasi ayniqsa kommunikativ ko‘nikmalarni tez rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Task-Based Learning (TBL). Task-Based Learning (vazifa asosida o‘qitish) metodikasi talabalarning real hayotiy vazifalarni bajarish jarayonida ingliz tilidan foydalanishiga asoslanadi. Bu yondashuvda til o‘rgatish markazida grammatik strukturadan ko‘ra, kommunikativ vazifa turadi. Masalan, talabalar prezentatsiya tayyorlash, muammo yechish yoki loyiha ishlab chiqish orqali tilni amaliy o‘zlashtiradi. TBL usuli tilni kontekstda o‘rganish imkonini berib, mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi.

Project-Based Learning (PBL). Project-Based Learning metodikasi talabalarning uzoq muddatli loyihalar ustida ishlashi orqali til ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvda talabalar jamoaviy tarzda muayyan mavzuni o‘rganadi, tadqiqot qiladi va yakuniy mahsulot (taqdimot, video, maqola) yaratadi. PBL talabalarda nafaqat til ko‘nikmalarini, balki tanqidiy fikrlash, hamkorlik va ijodiy yondashuvni ham shakllantiradi.

Blended learning va digital platformalar. Blended learning (aralash ta’lim) an’anaviy auditoriya darslari va raqamli o‘quv platformalarini integratsiyalashgan holda tashkil etiladi. Ushbu yondashuvda talabalar onlayn resurslar, mobil ilovalar va virtual sinflar orqali mustaqil o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladi. British Council va boshqa xalqaro tashkilotlar blended learningni til o‘qitishda eng samarali zamonaviy yondashuvlardan biri sifatida e’tirof etadi. Bu metod individual o‘qish tezligini hisobga olish imkonini beradi.

Gamification (o‘yinlashtirish). Gamification yondashuvi o‘quv jarayonini o‘yin elementlari bilan boyitishga asoslanadi. Bunda ball to‘plash, darajalar, reytinglar, mukofot tizimi

va musobaqalar kabi elementlar qo‘llaniladi. Ushbu metod talabalarning motivatsiyasini oshiradi va til o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi. Gamification ayniqsa tilni boshlang‘ich bosqichda o‘rganayotgan talabalar uchun samarali hisoblanadi, chunki u psixologik to‘siqlarni kamaytiradi va faol ishtirokni rag‘batlantiradi.

Talabalarning ingliz tili ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari. Ingliz tili ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishning asosiy yo‘li to‘rtta asosiy til kompetensiyasini – **speaking (nutq), listening (tinglab tushunish), reading (o‘qish) va writing (yozish)** integratsiyalashgan holda o‘qitish hisoblanadi. Zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlarda bu ko‘nikmalar alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq tizim sifatida shakllantiriladi. Masalan, matnni o‘qish orqali yangi lug‘at o‘zlashtiriladi, bu esa og‘zaki nutqda qo‘llanadi va yozma topshiriqlarda mustahkamlanadi. Bunday integratsiya talabalarda kommunikativ kompetensiyani kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Autentik materiallardan foydalanish. Autentik materiallar – bu real hayotdan olingan til materiallari (gazeta maqolalari, videolar, intervyular, podkastlar va ijtimoiy tarmoqlar kontenti) hisoblanadi. Ushbu materiallar talabalarga tilning tabiiy ishlatilish shakllarini o‘rganish imkonini beradi. British Council tadqiqotlariga ko‘ra, autentik materiallar til o‘rganish jarayonini real kommunikativ muhitga yaqinlashtiradi va motivatsiyani oshiradi. Bu yondashuv ayniqsa leksik va tinglab tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samaralidir.

Interfaol mashg‘ulotlar. Interfaol mashg‘ulotlar talabalarning o‘quv jarayonida faol ishtirokini ta’minlaydigan metodik yondashuv hisoblanadi. Bu jarayonda guruhli ish, debat, rol o‘yinlari, “case study” va muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi usullar qo‘llaniladi. Interfaol metodlar talabalarda tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, bu yondashuv tilni passiv emas, balki faol o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

Onlayn platformalardan foydalanish. Zamonaviy ta’limda raqamli platformalar ingliz tilini o‘rganish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Duolingo, Coursera, EdX va boshqa platformalar talabalarga mustaqil o‘qish, interaktiv mashqlar bajarish va real vaqt rejimida bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi. Duolingo kabi platformalar gamifikatsiya elementlari orqali o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi. Coursera esa akademik kurslar asosida chuqur bilim olish imkonini beradi. Bu yondashuv individual o‘qish trayektoriyasini shakllantirishga yordam beradi.

Xorijiy metodikalarni O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish til o‘qitish samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bunda mavjud muammolar – motivatsiya va til muhiti yetishmasligi innovatsion yondashuvlar orqali bartaraf etilishi mumkin. Natijada, talabalarning ingliz tili ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni yanada samarali va zamonaviy ko‘rinish kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. British Council. Teaching English Methods Report. London, 2020.
2. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2019.
3. Graddol D. The Future of English? British Council Report, 2006.
4. Larsen-Freeman D., Anderson M. Techniques & Principles in Language Teaching. Oxford University Press, 2011.
5. UNESCO. CLIL in Education Systems Report. Paris, 2021.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Language in Education. Paris, 2021.

XALQARO TA’LIM PARADIGMALARI ASOSIDA DIDAKTIK JARAYONNI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Qurbonova O‘lmasoy Usmonovna
Buxoro davlat Pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

uuqurbonova@gmail.com +998934560781

Annotatsiya. Mazkur maqolada didaktik jarayon mazmunini boyitishda xalqaro ta’lim paradigmalari, ularning nazariy asoslari va zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim paradigmalari evolyutsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va raqamli pedagogikaning didaktik jarayonni takomillashtirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: didaktika, didaktik tizim, ta’lim paradigmasi, kompetensiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli pedagogika, metodologiya, innovatsion ta’lim, pedagogik jarayon.

Аннотация. В статье анализируются международные образовательные парадигмы, их теоретические основы и значение в современной системе образования в обогащении содержания дидактического процесса. Также освещаются эволюция образовательных парадигм, компетентностный подход, личностно-ориентированное обучение и роль цифровой педагогики в совершенствовании дидактического процесса.

Ключевые слова: дидактика, дидактическая система, образовательная парадигма, компетенция, личностно-ориентированное обучение, цифровая педагогика, методология, инновационное обучение, педагогический процесс.

Abstract. This article analyzes international educational paradigms, their theoretical foundations, and their importance in the modern educational system in enriching the content of the didactic process. The evolution of educational paradigms, the role of the competence-based approach, student-centered learning, and digital pedagogy in improving the didactic process are also highlighted.

Keywords: didactics, didactic system, educational paradigm, competence, person-centered education, digital pedagogy, methodology, innovative education, pedagogical process.

Didaktika pedagogikaning mustaqil tarmog‘i tarmog‘i sifatida ta’lim nazariyasi bilan shug‘ullanadi. “Didaktika” atamasi ilk bor Yevropada XVII asrda o‘qitish va ta’lim jarayoni to‘g‘risida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo‘llana boshlangan. Chex pedagogi Ya.A.Komenskiy o‘zining “Buyuk didaktika” asari da bolalar va o‘smirlarni ma’lumotli qilish va ularga ta’lim berishning didaktik jihatlarini yoritishga harakat qilgan bo‘lsa, nemis pedagogi A.Disterveg o‘zining “Nemis o‘qituvchilarini ma’lumotli qilishga rahbarlik” asarida didaktikaning pedagogikada ta’lim nazariyasini bayon qiluvchi alohida soha ekanligini ta’kidlagan. Shu davrdan boshlab, didaktikaga ta’lim nazariyasi to‘g‘risidagi fan sifatida qarash keng tarqaldi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida didaktikaga oid maxsus qo‘llanmalar paydo bo‘la boshladi.

Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta’lim va ma’rifat berish sohasi sifatida qarash keng tus olmoqda. U ta’lim berish, o‘qitish, o‘rgatishni amalga oshirish masalalarini tahlil qilib, “nimani?” va “nima uchun?” o‘qitish kerak degan savollarga javob izlasa, u bilan yondosh metodika esa “qay tarzda, qanday?” va “nimalar yordamida o‘qitish lozim?” singari masalalar bilan shug‘ullanadi. Didaktikaning an’anaviy, “qanday o‘qitish kerak?” degan savoli ta’lim mazmunini aniqlash, ta’lim jarayoni qonuniyatlarini tahlil qilish hamda o‘qitishning eng samarador usul va yo‘llarini topish muammolari o‘qitish metodlari kategoriyasiga olib keladi. Metodlarsiz qo‘yilgan maqsadga erishib bo‘lmaydi. U qo‘yilgan maqsad bilan natijani bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajaradi. Bu maxsus didaktik jarayonda kechadi.

Didaktik jarayon – bu ta’lim mazmuni, maqsadi, metodlari va vositalari o‘zaro integratsiyalashgan pedagogik tizimi bo‘lib, u pedagogik faoliyatning markaziy elementi hisoblanadi. Didaktik jarayonning muhim komponentlari ta’lim maqsadi, ta’lim mazmuni, metod va texnologiyalar hamda natijani tashkil etadi. Bu komponentlar o‘zaro bog‘liq holda samarali ta’lim tizimini shakllantiradi.

Didaktika sohasida ilmiy bilimlarning eng murakkab va aslida hali ham hal qilinmagan muammo bu ta’lim paradigmasi bo‘lib, uning mohiyati, mazmuni, tuzilishi, tasnifi hamda ta’limdagi ahamiyati muammosidir. Ilmiy pedagogik bilimlar nazariyasida hamon bu muammo doirasida turli xil qarashlar hukmronlik qilmoqda, bu esa pedagogik nazariyaning ushbu muhim masalasini tadqiq qilish zarurati va dolzarbligini belgilaydi.

Darhaqiqat, ta’lim paradigmasining mohiyatini chuqurroq tushunish uchun uni qiyosiy tahlil qilish zarurati mavjud. Avvalo, ilmiy dunyoda “paradigma” ilmiy kategoriyasi eng yuqori metodologik maqomga ega ekanligini ta’kidlash kerak. Falsafiy ensiklopedik lug‘atda “paradigm” (yunoncha paradigma - misol, model) quyidagicha ta’riflangan. Yani, qadimgi va o‘rta asr falsafasida ma’naviy va real dunyo o‘rtasidagi munosabatni tavsiflash uchun ishlatiladigan tushuncha, shuningdek, tadqiqot muammolarini hal qilish uchun model sifatida qabul qilingan nazariya (yoki muammo qo‘yish modeli) deya qaralgan.

“Paradigma” atamasi fanga nemis faylasufi G.Bergmann (1840-1904) tomonidan kiritilganligi e’tirof etiladi, u uni metodologiya meyorlarini tavsiflash uchun taklif qilgan. Biroq, bu atamaning fanda keng qo‘llanilishi amerikalik fizik va tarixchi, “Ilmiy inqiloblarning tuzilishi” (1962) asarining muallifi T.Kun (1922-1996) nomi bilan bog‘liq. Ilmiy nazariyotchi olim bu tushunchalar tizimini o‘zining ilmiy tadqiqotida tasvirlab, paradigmaga asosiy o‘rin ajratadi. “Paradigma ma’lum vaqt ichida ilmiy hamjamiyatga muammolarni qo‘yish va ularni hal qilish uchun model taqdim etadigan umume’tirof etilgan ilmiy yutuqlardir”. Xuddi shu asarda T.Kun ilmiy tadqiqotlarning rivojlanish jarayoni bilan shartlangan paradigmaning paydo bo‘lishi, shakllanishi va inqirozining turli bosqichlarini asoslab berdi: a) paradigmadan oldingi bosqich - paradigmaning o‘rnatilishidan oldingi bosqich; b) paradigmaning ustunlik bosqichi; 3) ilmiy inqilob rivojlanishi jarayonida paradigmaning inqiroz bosqichi, uning o‘zgarishi, boshqa paradigmaga o‘tishidan iborat. Ta’lim paradigmasi bu ta’limni tashkil etishning konseptual modeli bo‘lib, u pedagogik faoliyatning mazmuni va yo‘nalishini belgilaydi.

Ta’limning yangi paradigmasining paydo bo‘lishi faqat ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi ham asosiy o‘rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazari – har bir alohida inson hayotining o‘ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz qadriyat ekanligini e’tirof etishdir. Insonparvar falsafa va psixologiya o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e’tirof etib, insonning o‘z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o‘zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo‘yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko‘radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o‘rnatish jarayonida sodir bo‘ladi.

Ta’limning keng tarqalgan beshta paradigmasi mavjud, an’anaviy (bilimga yo‘naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq-atvorga doir); texnokratik; ezoterik.

An’anaviy (bilimga yo‘naltirilgan) paradigma. Bilimga yo‘naltirilgan paradigmada ta’limning bosh maqsadi: “Istalgan qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir”. Shuning uchun ta’lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko‘proq mavjud unsurlari – ham individual, xuddi shunday ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko‘nikma va malakalar, bundan tashqari ideal va qadriyatlarni uzatish va saqlashda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun o‘quv dasturlari mazmuni tayanch, asosiy, bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash vaqtida sinovdan o‘tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta’minlashga asoslanadi.

Bixevioristik (ratsionalistik) paradigma. Ratsionalistik paradigma an’anaviy paradigmaga qarama-qarshi o‘laroq, o‘zining diqqat markazida mazmunni emas, o‘quvchilarning turli turdagi bilimlarni o‘zlashtirishining samarali usullarini qo‘yadi. Ratsionalistik ta’lim paradigmasi asosida ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi turadi. Ta’lim muassasasining maqsadi – ta’lim oluvchilarda ijtimoiy me’yorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantiradi. Suning uchun “xulq-atvor” atamasi “barcha turdagi reaksiyalar, insoniy xususiyatlar – uning fikrlashi, his-tuyg‘usi va harakati”ni bildiradi.

Mazkur paradigma ta’lim muassasasiga ta’lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish maqsadida bilimlarni o‘zlashtirish yo‘li sifatida qaraydi, ya’ni har qanday ta’lim

muassasasi – bu yashash muhitiga moslashtirishning ta’lim iy mexanizmi. Bunday o‘qitishning asosiy metodlariga o‘rgatish, trening, test nazorati, individual o‘qitish, korrektsiyalash kiradi.

Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining diqqat markazida o‘z-o‘zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo‘lgan, hayot sub’ekti, shaxs erkinligi va ma’naviyati sifatidagi ta’lim oluvchi turadi. U bolaning ichki dunyosini rivojlantirish, shaxslararo muloqot, ijod, dialog, shaxs o‘sishi uchun yordamga yo‘naltirilgan. Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning doirasida ta’limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Ularni bola va inson hayotining tengsiz davri sifatida bolalikka qadriyatli munosabat, ya’ni ta’lim muassasasining bosh vazifasi bolani rivojlantirish (aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik) ekanligini e’tirof etish yagona yo‘nalishda birlashtiriladi. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta’lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanib, ta’lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan joy oladi. Insonparvarlik paradigmasi ham o‘qituvchi, ham o‘quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning bosh maqsadi amaliy takomillashtirish uchun zarur «aniq» ilmiy bilimlarni uzatish va o‘zlashtirishdan kelib chiqadi. “Bilim – kuch”, shuning uchun inson qadr-qimmatini uning bilish imkoniyatlari aniqlab beradi. Inson o‘zini o‘zicha emas, faqat aniq belgilangan etalon (o‘rtacha namuna, standartlashgan)dagi bilish yoki xulq-atvor sohibi sifatidagina baholaydi. Texnokratik paradigma sharoitida o‘quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi “ha – yo‘q”, “biladi – bilmaydi”, “tarbiyali – tarbiyasiz”, “egallagan – egallamagan” tizimida baholanishi mumkin. Bu yerda tayyorgarlik, ma’lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir etalon, ideal mavjud bo‘ladi.

Ezoterik paradigma. Bu sayyoramizdagi eng qadimiy ta’limiy paradigmalardan biri bo‘lib, yunoncha so‘z bo‘lib, “sirli”, “yashirin” ma’nolarini bildiradi. Uning mohiyatini abadiy va o‘zgarmas haqiqatga munosabat tashkil etadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining fikricha, haqiqatni shunchaki bilish mumkin emas, unga vijdon pokligi orqali erishish mumkin. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi o‘quvchining tabiiiy kuch va imkoniyatlarini yuqori darajadagi ongga ega bo‘lish, kosmos bilan muloqot uchun sarf etish va rivojlantirishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchining muhim muhofaza qiluvchi funksiyasi ta’lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir.

So‘nggi yillarda texnologik (innovatsion) paradigma ham rivojlanib bormoqda. Uning mazmuni pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish, raqamli vositalardan foydalanishga e’tibor qaratadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida didaktik jarayonni takomillashtirish zarurati global integratsiya, raqamli transformatsiya va kompetensiyaviy yondashuvlarning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli xalqaro ta’lim paradigmalari didaktik tizimni yangilashning metodologik asosiga aylanmoqda.

Bugungi kunda xalqaro ta’lim paradigmalariga asoslangan didaktik jarayonni takomillashtirish, an’anaviy bilimlarni uzatishdan kompetensiyalarni rivojlantirishga, shaxsiy o‘sish va yuqori texnologiyalardan foydalanishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratishga intilish kuchaymoqda. Zamonaviy paradigma bilim markazidan faoliyatga asoslangan yondashuvga o‘tishni talab qilmoqda. Shu o‘rinda ta’lim paradigmasi nazariy masalalari tahlili doirasida xalqaro doirada tadqiqotchilar Yu.V.Karyakin, M.N.Dudina [1; 2] ishlarini aytib o‘tish joiz.

Shuningdek, tadqiqotchilar W.Rays, L.Martinez Cartas tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda “o‘qituvchilarning elektron ta’limdan foydalanishga psixologik tayyor emasligi” ta’kidlanadi [3; 4]. An’anaviy ta’limning elektron ta’lim bilan qiyosiy tahlili masalalari S.Sherratt, M.Schofield, L.Martin, A.Sackville, J.Davey va S.Kruegerlar tomonidan o‘rganiladi [5]. Olib borilgan xorijiy ilmiy tadqiqotlarda zamonaviy o‘qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklar tahlilga tortiladi.

K.Huang onlayn ta’limda o‘qituvchining roli muhimligini ta’kidlaydi [6]. A.Badia, C.Garcia va J.Menesis zamonaviy elektron ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil qilishning zamonaviy yondashuvlariga e’tibor qaratadilar [7].

J.M.Spector, I.Teia, M.Isadini va L.Z.Berg ta’lim jarayonida elektron ta’lim texnologiyalari bilan ishlashda o‘qituvchi kompetensiyasiga urg‘u qaratadi [8; 9; 10]. R.S.Clark va R.E.Mayer elektron ta’limni tashkil qilishning turli jihatlarini o‘rganadi [11].

Ushbu tadqiqotchilarning mantig‘iga tayanib, zamonaviy ta’lim modeli yosh avlodni kelajakda talab yuqori bo‘ladigan faoliyat sohalariga tayyorlash lozimligi namoyon bo‘ladi. Mutaxassislar qisqa vaqt ichida yangi professional ko‘nikmalarni egallashi zarur bo‘ladi va buni umrbod o‘rganish kompetensiyasi deb atash mumkin. Mantiqan, ta’limda yangi tendentsiyalarning paydo bo‘lishi o‘qituvchilar va talabalarning roli va funksiyasida o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bu o‘zgarishlar jamiyatdagi ijtimoiy jarayondagi turli holatlarga bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida ta’lim paradigmasining ham o‘zgarishiga olib keladi.

Zamonaviy xalqaro ta’lim paradigmalari quyidagi metodologik tamoyillarga asoslanadi. Bu yondashuv bilimni amaliyotda qo‘llashga qaratilgan bo‘lib, shaxsning kasbiy kompetensiyasi, ijtimoiy moslashuvi, muammoli vaziyatlarni tezkorlik bilan hal qila olishida namoyon bo‘ladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosida har bir ta’lim oluvchiga individual yondashuv, mustaqil ta’lim olish, kreativ fikrlash ko‘nikmalariga egaligini talab etadi.

Raqamli pedagogika elektron ta’lim bilan ishlay olish, masofaviy o‘qitish vositalari, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar bilan ishlay olishni talab etadi.

Xalqaro ta’lim paradigmalari asosida didaktik jarayon quyidagi yo‘nalishlarda takomillashtirishga erishish mumkin: ta’lim mazmunni modernizatsiya qilish – fanlararo integratsiya amaliy bilimlarni kengaytirish lozim; didaktik jarayonga innovatsion metodlarni joriy etish – interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va hokazo; texnologik integratsiya – raqamli platformalar, multimedia vositalarini keng joriy etish; bilimlarni baholash tizimini takomillashtirish – kompetensiyaga asoslangan baholash, formatif va summativ baholashga e’tiborni kuchaytish.

Didaktik jarayonni modernizatsiya qilishda quyidagi muammolar mavjud. Pedagoglarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, pedagogik tizim muammolari, ta’limda an’anaviy yondashuvning ustunligi va boshqalar.

Shu bilan birga istiqbolda oliy ta’limda har bir talabaning individual ta’lim trayektoriyasi, sun’iy intellekt asosidagi o‘qitishni takomillashtirish, global ta’lim standartlari orqali ta’lim jarayonini rivojlanish ehtiyoji kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro ta’lim paradigmalari didaktik jarayonni takomillashtirishning muhim nazariy-metodologik asosi hisoblanadi. Ular ta’limni an’anaviy modeldan kompetensiyaviy va innovatsion modelga o‘tishga turtki beradi. Natijada ta’lim samaradorligi oshadi, shaxs rivoji ta’minlanadi va zamonaviy jamiyat talablariga mos mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дудина М. Н. Новая образовательная парадигма: проблемы качества образования // Современные проблемы науки и образования. 2006. № 5. С. 32-34.

2. Карякин Ю. В. Новая парадигма образования // Философия, социология, политология. 2009. № 239. С. 39-43.

3. Martínez Cartas L. Using an improved virtual learning environment for engineering students // European Journal of Engineering Education. 2012. Vol. 37. Iss. 3. P. 229-241. DOI: 10.1080/03043797.2012.678985.

4. Rice W. Moodle E-Learning Course Development: A complete guide to successful learning using Moodle. Birmingham: Packt Publishing, 2011. 344 p.

5. Sackville A., Sherratt C., Martin L., Schofield M., Davey J., Kruger S. Designing for Difference: An exploration of the cultural differences between face-to-face and online learning // Proceedings of the 31st Improving University Teaching Conference. Dunedin, New Zealand, 2006. P. 8-12.

6. Huang Q. Examining Teachers’ Roles in Online Learning // The EUROCALL Review. 2018. Vol. 26. № 2. DOI: 10.4995/eurocall.2018.9139

7. Badia A., Garcia C., Meneses J. Approaches to teaching online: Exploring factors influencing teachers in a fully online university // British Journal of Educational Technology. 2017. № 48 (6). P. 1193-1207.

8. Подольский О. В. Новые требования к каждому человеку в реалиях цифровой экономики [Электронный ре-сурс]. URL: https://ntinews.ru/blog/interview/novye-trebovaniya-k-kazhdomu-cheloveku-v-realiyakh-tsifrovoy-ekonomiki.html (дата обращения: 15.12.2020).

9. Isadinia M. A closer look at the role of mentor teachers in shaping pre-service teachers' professional identity // Teaching and Teacher Education. 2015. № 52. P. 1-10.

10. Spector J. M., Teja I. Competencies for Online Teaching // ERIC Clearinghouse on Information & Technology. 2001. P. 1-

11. Clark R. C., Mayer R. E. E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning. 4th ed. San Francisco: Pfeiffer, 2016. 528 p.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI PEDAGOGIK SIKL FANLAR INTEGRATSIYASI VOSITASIDA KASBGA QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH

BuxDPI, umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
p.f.f.d., ***Ismatova Nigina Baxodirovna***
nigina@mail.ru

Annotatsiya: Oliy pedagogik ta’limni isloh qilish, professor-o‘qituvchilarni ko‘p bosqichli tayyorlashga o‘tish, intellektual mehnat bozorida mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta’minlash sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash muammosi alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim muassasalarining muvaffaqiyati birinchi navbatda o‘qituvchiga bog‘liq. Uning shaxsiy fazilatlari, pedagogik mahorati, axloqiy va intellektual boyligi, pedagogik muammolarni hal qilishda ijodiy izlanishlarga intilishi ko‘p jihatdan jamiyatning ijtimoiy kamoloti, axloqiy salomatligi va ma’naviy boyligini oldindan belgilab beradi.

Kalit so‘zlar: raqobatbardosh, integratsiya, o‘qituvchi, mutaxassis, faoliyat, kasb, mahorat, fazilat, tizimli yondashuv, innovatsiya, axloq.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СРЕДСТВАМИ ИНТЕГРАЦИИ ДИСЦИПЛИН ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА

БухДПИ, доцент кафедры общей педагогики,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD)
Исматова Нигина Бахадировна
nigina@mail.ru

АннотацияВ контексте реформирования высшего педагогического образования, перехода к многоступенчатой подготовке преподавателей, обеспечения конкурентоспособности специалистов на интеллектуальном рынке труда, проблема подготовки будущих учителей к профессионально-педагогической деятельности приобретает особую актуальность. Успех образовательных учреждений зависит прежде всего от преподавателя. Его личностные качества, педагогические навыки, моральное и интеллектуальное богатство, а также стремление к творческому поиску решений педагогических проблем во многом определяют социальную зрелость, нравственное здоровье и духовное богатство общества.

Ключевые слова: конкурентный, интеграция, учитель, специалист, деятельность, профессия, навык, добродетель, системный подход, инновация, этика.

DEVELOPING PROFESSIONAL INTEREST OF FUTURE TEACHERS THROUGH THE INTEGRATION OF PEDAGOGICAL CYCLE DISCIPLINES

BukhDPI, Department of General Pedagogy

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Nigina Bakhodirovna Ismatova
nigina@mail.ru

Annotation: In the context of reforming higher pedagogical education, transitioning to multi-stage teacher training, and ensuring the competitiveness of specialists in the knowledge-driven labor market, the issue of preparing future teachers for professional teaching is particularly pressing. The success of educational institutions depends primarily on the teacher. Their personal qualities, teaching skills, moral and intellectual richness, and commitment to creative solutions to pedagogical problems largely determine the social maturity, moral health, and spiritual wealth of society.

Key words: competitive, integration, teacher, specialist, activity, profession, skill, virtue, systems approach, innovation, ethics.

O‘zbekiston Respublikasida mehnat bozori va oliy ta’limni rivojlantirishning strategik rejalarini ishlab chiqishda mutaxassislarning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasini va faoliyat talablariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu, o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishlarini rivojlantirish samaradorligini oshirish bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi:

- pedagogik yo’nalishda mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha zamonaviy talablar va mehnat bozori takliflaridan kelib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishining mazmunini aniqlash;

- kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni sifatli egallash uchun innovatsion salohiyatni shakllantiruvchi pedagogik-psixologik omillar va shart-sharoitlarni aniqlash;

- tizimli yondashuv asosida ijodiy va jamoaviy muhitga asoslangan kasbga qiziqishning pedagogik shartlarini aniqlash va amalga oshirish;

- ijtimoiy-pedagogik jihatlarni, nazariy masalalarni mustaqil o‘rganish va bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil tayyorlash uchun yangi nashrlar, elektron darsliklar, o‘quv materiallarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbga qiziqishlarini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlarda rus pedagogi V.A. Slasteninning ko‘rsatishicha, yuqori professionallik, ya’ni olingan ta’lim sifati professional yetuklikning ob’ektiv omillariga, sub’ektiv omillar esa - individual qobiliyatlarga, kasbiy yo‘nalishga, samarali pedagogik vazifalarga bog‘liq bo‘lib, qaror qabul qilishda mas’uliyatli va ekspert yondashuvini joriy qiladi.

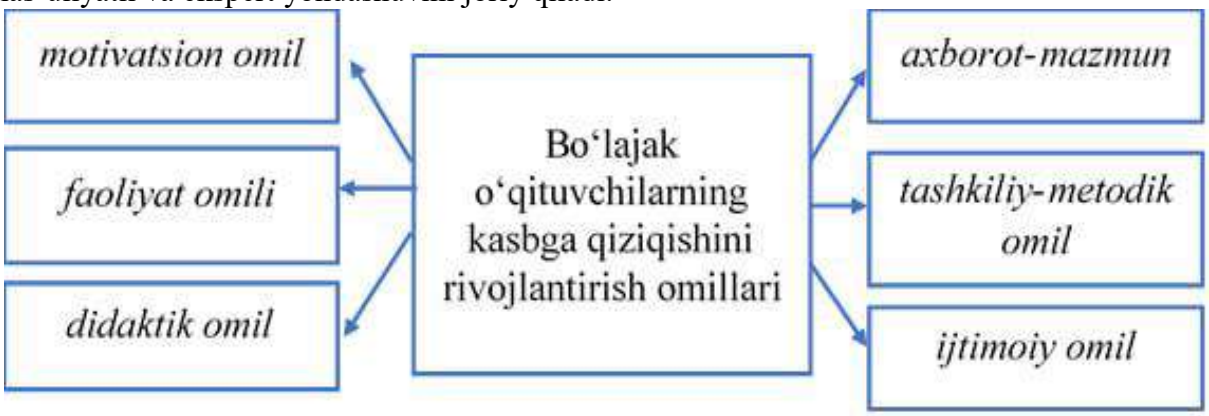

2.1.1-rasm. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish omillari

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar jarayonida olingan kuzatishlar va empirik tahlil natijalarini nazariy tahlil qilish va umumlashtirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish quyidagi omillarga asoslanishi aniqlandi:

- *motivatsion omil* – bo‘lajak o‘qituvchilarning tanlagan kasbi va uning mohiyati, kasbga yo‘naltirilganligi va kasb tanlash motivlari to‘g‘risidagi xabardorlik darajasini tavsiflovchi jihatlar;

- *ijtimoiy omil* – jamiyatdagi mavjud ijtimoiy muhit va kasbning ijtimoiy nufuzi, shuningdek, talabalar tomonidan kasbiy va ijtimoiy normalarni ishlab chiqish, shaxsiy va kasbiy sifatlar va ijtimoiy tajribani muassasalar tizimida qo‘llash;

- *axborot-mazmun* – tanlangan kasbiy faoliyat sohasini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-nazariy, pedagogik-psixologik va maxsus uslubiy bilim, ko‘nikma va malakalar majmui;

- *faoliyat omili* - olingan maxsus kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni qo‘llash uchun motivatsiya, o‘ziga xos vaziyat va vaziyatlarda introspektsiya va rivojlanishni ta’minlash;

- *tashkiliy-metodik omil* – ta’limning innovatsion turlari: shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tabaqalashtirilgan ta’lim, interfaol ta’lim, hamkorlikda o’qitish, dasturiy ta’minot, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, modulli ta’lim, ta’lim jarayonida mustaqil ta’limdan samarali foydalanish va boshqalar; o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar; talabalarning mustaqil bilim olish qobiliyati, talabalarning bilim olishga ijodiy yondashishlari, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish; axborotli ijodiy muhitni yaratish; sog‘lom raqobat; talabalarning o‘quv faoliyatini xolisona baholash;

- *didaktik omil* – maxsus jihozlangan (kompyuterlashtirilgan) o‘quv xonalarining mavjudligi; ta’lim resurslari (takomillashtirilgan o‘quv dasturlari, ma’ruza matnlari, elektron darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari, elektron ishlanmalar, grafik organayzerlar, audio-video vositalari), o‘quv jihozlari va vositalari, axborot texnologiyalari.

nazariy - o‘quv jarayonining maqsadi, tamoyillari, qonuniyatlari, ta’limotlari, o‘quv jarayonini tashkil etish shakllari, usullari va vositalarini bilish;

uslubiy - o‘quv jarayonini loyihalash, rejalashtirish va tanlash, shakllar, usullar va didaktik o‘qitish vositalarini to‘g‘ri tanlash, talabalarning o‘quv motivatsiyasini shakllantirish bilan bog‘liq bilimlar;

pedagogik muammolarni hal qilish, texnologik jihatdan aniq ta’lim muhitidagi vaziyatlar, rejalashtirilgan o‘quv jarayonini samarali amalga oshirish bilan bog‘liq bilimlar;

prognostik - talaba shaxsi rivojlanishini bashorat qilish, yuksak ma’naviyatli, intellektual salohiyatli, mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatli shaxs kamolotiga ta’sir qilish yo‘llarini bashorat qilish qobiliyati bilan bog‘liq bilimlar;

ijodiy va innovatsion pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish, ta’lim va tarbiyaning yangi shakl, usul va vositalarini yaratish bilan bog‘liq amaliy bilimlar.

Kasbiy bilimlarning mazmunining kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan malaka talablari

“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim jarayoniga tizimli yondashish bo‘lajak mutaxassisning o‘ziga xos tajribasi, individualligi va ilmiy dunyoqarashining manbai hisoblanadi”. Shunga ko‘ra, ta’lim-tarbiya jarayonining barcha jabhalarida pedagogik faoliyatining borishi va natijada individual omilga rahbarlik qilish, ta’lim jarayoniga shaxsning kutilmagan ijodiy qobiliyatlarini aks ettiruvchi pedagogik vositalarning innovatsion turlarini, zamonaviy o‘qitish usullarini joriy etish muhim hisiblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish jarayonining yana

bir muhim jihati yuqorida ko‘rsatilgan yo‘nalishlar bo‘yicha kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash va to‘liq amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar majmuini belgilashdan iborat. Chunki qulay va maqsadli pedagogik muhit jarayondan kerakli natijaga erishishni osonlashtiradi.

Pedagogika va psixologiya ta’lim yo‘nalishida tahsil oladigan talabalarni pedagogik turkum fanlar integratsiyasi vositasida o’qituvchilik kasbiga qiziqishlarini rivojlantirish samaradorligini oshiradigan quyidagi pedagogik shartlarni belgilash mumkin:

- bilim, ko’nikma va malakalarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish hamda talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyillarini joriy qilish;
- talabalarning kasbiy faoliyatini faollashtirish;
- o‘quv jarayonini tashkil etishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish;
- o‘qitish mazmunini ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlari asosida tuzish.

Integratsiyalashgan o‘qitish usuli o‘quv dasturi mazmunini o‘quv materialining semantik mazmuni va tabiiy hayot bilan bog‘lash va birlashtirishni, talabalar bilimining birdamligi va barqarorligini ifodalaydi. Ushbu o‘qitish usulida talabalar o‘zlarini murakkab real dunyo muammolari bilan birlashgan holda topadilar. Integratsiyalashgan ta’limda asosiy e’tibor quyidagi jihatlarga qaratiladi:

1) Talaba shaxsini umumiy tarbiyalashga ahamiyat berish.

2) Mutaxassislik fanlaridan tegishli adabiyotlarni to‘plash orqali talabalar uchun boy muhit yaratish.

3) O‘quv dasturini tayyorlash, barcha darsliklar mazmunidagi bir mavzuga oid barcha materiallarni birlashtirish asosida amalga oshirilish.

4) Ilmiy tajribalar uchun yetarli joyni ta’minlash.

5) O‘qituvchi tomonidan dars mavzusi va unga oid materiallar taqdimotini ishlab chiqish.

6) Individual o‘rganish o‘rniga guruh faoliyatida raqobat va hamkorlikni rag‘batlantirish.

7) Dars mavzusiga oid ilmiy tadqiqot mavzularini taklif qilish.

8) Guruhda ishlashda pozitsiyaga e'tibor qaratgan holda hamkorlikda o‘rganish modellaridan foydalanish.

- universitetlararo (universitetlarning o‘quv-uslubiy birlashmalari);
- hududiy (o‘quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmualari);
- kontseptual (gumanitar va politexnika tushunchalarining integratsiyasi);
- fanlararo (fanlararo aloqalar, uslublar va o‘quv qo‘llanmalar shakllarini birlashtirish).

Fanlararo integratsiya pedagogik turkuim fanlarni o’rgatish uchun juda muhim, chunki pedagogikaning o’zi bir nechta ijtimoiy fanlar (falsafa, mantiq, tarix, dinshunoslik, psixologiya, adabiyot) va aniq-tabiiy (biologiya, matematika, valeologiya) kabi fanlar bilan chambarchas bog‘liq.

Fanlararo tamoyil - bu fanlararo aloqasi va ta'lim amaliyotidan foydalanishga maqsadli va tizimli yondashishga va o'quv muammolarini hal qilishda muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan o'rganish tamoyilidir.

Fanlararo aloqadorik (integratsiya) g'oyasini amalga oshirish fanlararo tamoyil asosida amalga oshiriladi va u o'quv jarayonining barcha jihatlarini o'z ichiga olishi kerak:

1. Maqsadlilik.
2. Mazmun
3. Jarayon - faoliyat.
4. Tashkiliy faoliyat.
5. Natija va baholash.

Pedagogik turkum fanlarni o’qitishda integratsiya yondashuvi - bu barcha pedagogik fanlarni o’qitish jarayonlarida qo'llaniladigan, o'qitishning mazmuni, materiallari, usullari va turlarini integratsiyalashuv yondashuviga yo'naltirilgan usullar majmuasidir. Integratsiya yondashuvi ta'limning alohida birliklaridan ta'lim tizimlariga o'tishning sintezi sifatida qaraladi. Pedagogik turkum fanlarni o’qitishda integratsiya talabalarga fanlar mazmunini mukammal

o'rganishga, shuningdek, ushbu fanlarni rivojlantirishga va o'qituvchilarga tabaqalashtirilgan (differentsial) o'qitishga doir muammolarini hal qilish imkonini beradi. Bu muammolar:

1. Pedagogik fanlarni chuqur o'rganishga kirgandan so'ng, mavzular orasidagi bog'liqlikni his qilishi mumkin.
2. Dars soatlarining ko'payishi tufayli talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishlari nisbatan qiyinlashdi va bu talabalarning bilim darajasining pasayishiga olib keldi.
3. Boshqa tomondan, vaqt kamligi tufayli talabalarning kasbiy qiziqishlarini oshira olmasligi mumkin.

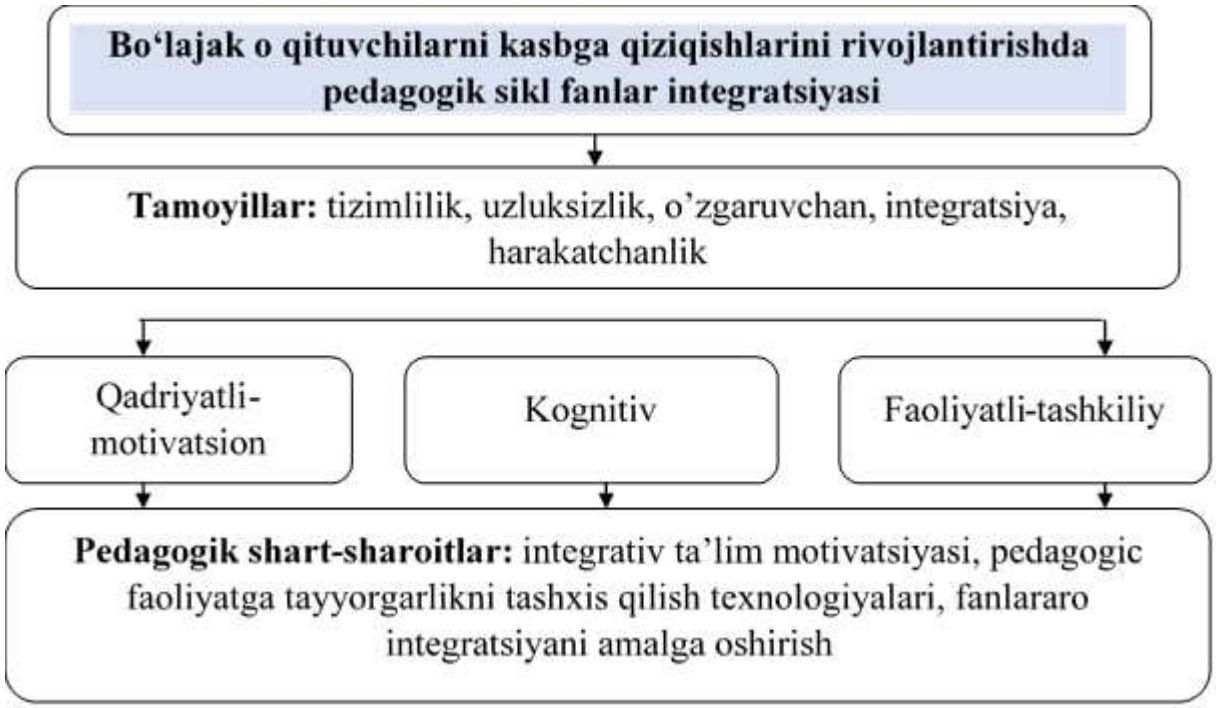

2.1.2- rasm. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbga qiziqishlarini rivojlantirishda pedagogik sikl fanlar integratsiyasi

Pedagogik sikl fanlar integratsiyasi puxta rejalashtirishni talab qiladi, chunki talaba bitta mavzu bo'yicha umumlashtirilgan tushunchaga kelishi yoki ko'z oldiga keltirishi kerak bo'ladi. Hozirgi kunda zamonaviy ilm-fanda "integratsiya" tushunchasi quyidagi ma'nolarda qo'llanilmoqda:

1) fanga tegishli har qanday qismlar va elementlarning yaxlit birligiga birlashishi (O.S. Grebenyuk, A.Y. Daniluk, B.M. Kedrov, M.G. Chepikov, N.S. Svetlovskaya, A.D. Ursul, Y.S. Tyunnikov, G.F. Fedorets) [146];

2) tegishli tarkibiy qismlarning o'zaro bog'liqlik holatini belgilaydigan jarayon (O.M. Sichivitsa) [58];

3) bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yaxlit, yagona tushunchalarni yaratish jarayoni (I.D. Zvereva, V.N. Maksimova) [128].

Pedagogik sikl fanlar integratsiyasi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- talaba dunyoqarashini rivojlantirishga, unga barcha voqea-hodisalarni chuqur o'zaro bog'liqligi va shu bilan birga, nomuvofiqlikda ko'rishga o'rgatish imkonini beradi;
- talaba shaxsini tezda modellashtiradi, sog'lom munosabatga turtki bo'lib xizmat qiladi;
- pedagogik sikl fanlar uchun umumiy bo'lgan kognitiv, amaliy va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi, ular asosida to'g'ri baholarni hosil qiladi;
- talabaning hayotida dialektik qarashning umumlashtirilgan bilim va ko'nikmalari hosil bo'ladi. Talabaning axloqiy qadriyatlar yo'nalishlari uchun asos yaratuvchi axloqiy va estetik ideallar tizimi shakllanadi.

integratsiya ob'ektlarini tanlash va asoslash —» integratsiya tamoyillarini belgilash, tanlash va o'rnatish —> integrallashtiruvchi omil —> integratsiya turi —> integral aloqalar va shakllar -> turli fanlar bo'yicha o'rganiladigan kursning mavzusi, bo'limlari, muammosi bo'lishi mumkin bo'lgan integral ob'ektni yaratish.

Integratsiyaning uchta darajasini alohida ta'kidlash mumkin:

- **fan ichidagi** - alohida fanlar doirasida (pedagogika tarixi va nazariyasi, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiya);
- **fanlararo** - faktlar, tushunchalar, ikki yoki undan ortiq fanlarning tamoyillari sintezi (pedagogik innovatika, innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etish texnologiyalari, kreativ pedagogika);
- **transpredmet** - ta'limning asosiy va qo'shimcha mazmuni tarkibiy qismlarining o'zaro integratsiyasi.

Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy-pedagogik ta'lim uzviyligi hamda uzluksizligi, pedagogik-psixologik fanlar va ixtisoslik fanlari integratsiyasini ta'minlash kabi o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammolar mavjud bo'lib, bugungi uzluksiz ta'lim talablaridan kelib chiqib, mazkur masalalar yuzasidan yig'ilgan fikr-mulohazalarga ilmiy-amaliy asoslangan aniqliklar kiritish hamda kasbiy-pedagogik ta'lim integratsiyasini ta'minlashni amalga oshirish fursati yetib keldi. Integratsiyalash jarayonlariga ta'sir etuvchi bir qancha quyidagi asosiy omillar mavjud:

-fanlar rivojlanishining obyektiv qonuniyatlari;
- ilm-fan taraqqiyotini hisobga olgan holda ta'lim mazmunini belgilash;
- davlat ta'lim standartlari va malaka talablari;
- ta'lim vazifalari;
- bilimlar sintezi;
- ta'lim jarayoni va mazmuni birligi;
- o'quv reja va dasturlarining bir-birini o'zaro to'ldirishini belgilash;
- moddiy texnik baza;
- innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari.

"Ta'limning "integratsiya" tamoyilini ham fanlar integratsiyasi kabi bir necha xil ko'rinishda ko'rib chiqish mumkin: ta'lim turlariaro, bosqichlararo, fanlararo va mavzulararo integratsiya. Bunda integratsiyaning oxirgi ko'rinishlarida fanlarni o'qitish uslubi, ya'ni ularning mazmunini bayon etilish metodlariga tayangan holda turdosh fanlar mazmunidan foydalana bilish, mustaqil ishlashga harakat qilish, shuningdek, uslubiyat va mazmunan kuzatiladigan o'xshashlikni qo'llashda kuzatiladi".

Bizning fikrimizcha "fanlararo integratsiya" tushunchasini qo'llash har qanday maqsadni aniq belgilaydi. Fanlararo aloqalar ta'lim mazmunini, usullarini, texnikasini va shakllarini ochib beradi. Fanlararo integratsiya funksiyalarini quyidagi jadvalda ko'rib o'tamiz .

Demak, oliy ta'limda pedagogik sikl fanlarining integratsiyasini ta'minlash orqali talabalarning fanlarni samarali o'zlashtirishiga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish bilan birga pedagogik sikl fanlari integratsiyasiga yo'naltirilgan fan dasturlari asosida o'qitish–o'quv maqsadlariga kafolatli erishishni ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan o'quv fanlari orasida o'zaro uzviylikni va integratsiyani ta'minlash muammosi ham hozirgi kundagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Fanlar integratsiyasini ta'minlash mavzularning takrorlanmasligi, vaqtni tejash, ya'ni kam vaqt sarflab katta hajmdagi materialni o'zlashtirish imkonini beradi va o'zida tashkilotchilik vazifasini ham ifodalaydi. Yuqorida ko'rsatilganlar hisobga olinganda o'qitishning rentabelligi ham oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmadjonov D.B. Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish shakl va usullari. // Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific journal impact factor (Sjif) 2021: 5.723. P 815-825.

2. Axmedov J.A. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. //"Science and Education" Scientific Journal June 2021 / Volume 2 Issue 6. www.openscience. 547-548 b.

3. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyaci va amaliyoti: Ped. fan. dok. ...dicc. – T., 2007. – 305 b.

4. Брунер Дж. Психология познания: перевод с английского /Дж. Брунер. Москва: Прогресс, 1997. 412 с.

5. Volkovo Ye.H. Суб’ектност педагога: теория и практика: автореф. дис. … д-ра психол. наук: 19.00.07 / Волкова Елена Николаевна. – М., 1998. – 50 с.

6. Выготский Л.С. Психология развития cheловека / Л.С. Выготский. – М.: Смысл: Эксмо, 2005. – 136 с.

7. Исматова Н.Б. Технология развития профессионалных интересов будущих преподавателей посредством интеграции педагогичеcких циклов https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razvitiya-professionalnyh-interesov-buduschih-prepodavateley-posredstvom-integratsii-pedagogicheskih-tsiklov

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH

Farmonova Shabon Muxmadovna
Buxoro davlat universiteti pedagogika
kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. *Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga fikrlar bayon etilgan. Bunda o‘qituvchilarni o‘quv jarayonini loyihalash faoliyatiga tayyorlashda kreativ faollikni rivojlantirish, ta’lim jarayonni samarali tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik–psixologik treninglar tizimi, ta’lim jarayonini rivojlantirishda fanlararo integrasiyani qo‘llash, o‘quvchilarning kreativ tafakkurini shakllantirish, neyrolingvistik dasturlash asosida shaxsga yo‘naltirilgan muammoli ta’lim texnologiyani qo‘llash xususida fikrlar dalillangan.*

Kalit so‘zlar. *Loyiha, tafakkur, ta’lim jarayoni, integratsiya, model, metod.*

Аннотация. *В стате излагаются идеи по развитию дизайнерских навыков у будущих учителей. При этом были высказаны мнения о развитии творческой активности при подготовке преподавателей к проектной деятелности образовательного протсесса, системе педагогических и психологических тренингов, направленных на эффективную организатсию образовательного протсесса, применении междиссиплинарной интегратсии в разработке образовательного протсесса, формировании творческого мышления студентов, исползование личностно–ориентированной проблемной образовательной технологии , основанной на нейролингвистическом программировании.*

Ключевые слова. *Проект, мышление, образовательный протсесс, интегратсия, модел, метод.*

Annotation. *The article presents ideas for the development of design skills for future teachers. At the same time, opinions were expressed on the development of creative activity in the preparation of teachers for the project activities of the educational process, the system of pedagogical and psychological trainings aimed at the effective organization of the educational process, the use of interdisciplinary integration in the development of the educational process, the formation of creative thinking of students, the use of personality–oriented problem-based educational technology based on neuro-linguistic programming.*

Keywords. *Project, thinking, educational process, integration, model, method.*

Bo‘lajak o‘qituvchilarni loyihalash faoliyatiga tayyorlashni takomillashtirish bo‘yicha jahonning etakchi ilmiy markazlari va oliy ta’lim muassasalari, jumladan, Angliya (Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university), AQSh (Princeton

university), AQSh (Association for Educational Communications and Technology – AECT), Germaniya (Rheinische Friedrich–Wilhelms–Universität Bonn), Janubiy Koreya (Seoul National University, Puchong University, Yonsei University, Sungkyunkwan University, Pohang University of Science and Technology, Pusan National University, Chonbuk National University), Rossiya (Ta'lim akademiyasi), Fransiya (University of Strasbourg), Yaponiya (Miyagi pedagogika universiteti)da tadqiqotlar olib borilmoqda.

Dunyoning etakchi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini loyihalashtirish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarishning pedagogik mexanizmlarini tashxislash va korreksiyalash asosida takomillashtirish; o'quvchilarning kreativ faoliyatini takomillashtirish; ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmasini shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqish; darsda o'qituvchi va o'quvchining imkoniyatlarni integrasiyalash faoliyatga tayyorlash va hk.

Loyihalashga oid faoliyat – o'quv predmetini o'qitish metodikasini yaxshi biladigan o'qituvchi, dasturchi, psixolog, dizayner va boshqalarning faoliyati. O'qituvchi o'zi dars beradigan o'quv predmeti mazmuni, xususiyatlarini hisobga olib ta'lim maqsadi, vositasi, natijalarini belgilaydi [1].

Loyihalashtirishni amalga oshirish bosqichlari o'quvchilar tomonidan hal etiladigan vazifalar o'quvchilar faoliyati o'qituvchi faoliyati o'qitish shakllari va usullari

1. Qidiruv–izlanish va muammoni tahlil qilish: loyiha mavzusini tanlash, loyihani rejalashtirish, loyiha mavzusi haqida ma'lumot, muammoni muhokama qilish, o'qituvchi va tengdoshlari bilan vazifalarni shakllantirish, ma'lumotlarni takomillashtirish va tahlil qilish, qo'yilgan maqsadlar va harakat rejasini tanlash, izlanish olib borish, o'quvchilarni rag'batlantirish, ishtirokchilar uchun muammo o'rtaga tashlanadi va uning muhokamasini tashkil etadi, loyiha maqsadlarini tushuntiradi, nazorat qiladi, maslahat beradi, muammoga doir suhbat tashkil etiladi, hikoya, maslahat, mustaqil ish, ekskursiya.

2. Loyiha echimni izlash.

o'quvchilar tomonidan taklif etilgan variantlarini o'rganish;
muammoni echish uchun muqobil variantlarni tanlash;
iqtisodiy samaradorlik (fanlararo yoki mavzulararo integrasiya);
asosiy echimni tanlash;
axborot bilan ishlash;
sintez va analiz qilish va g'oyalarni baholash;
grafik ishlarni bajarish;
muammoga daxldor takliflarni muhokama qilish;
echimlarni tanlashda yordam beradi;
maslahat;
tavsiya qiladi;
suhbatlashish;
munozara;
"brainstorming";
morfologik tahlil;
TRIZ;
rolli o'yin;
mustaqil ish

3. Dars davomida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini amalga oshirish rejasini tayyorlash, loyihani amalga oshirish.

darsga kerakli jihozlarni tanlash;
rejalashtirilgan vazifalarni bajarish;
joriy sifat nazorati;
mashq qilish;
mustaqil ish;
amaliy ishlar

4. Yakuniy sifat baholash bosqichi.

jarayon tahlili

natijalar loyiha ijrosi;

o‘z–o‘zini tahlil qilish;

natijalarni baholash;

muammo bo‘yicha himoya tashkil etiladi;

o‘quvchilarning muammo atrofidagi bahs–munozarasida qatnashadi;

dars jarayonida rolli o‘yin tashkil etiladi;

simulyatsiya va faollik o‘yini.

Loyihalashtirish “ART” (vizual, kinestik), “Kouching”(muammoli vaziyatlarni hal etish), “Fallstudy”(aniq vaziyatlar tahlili) motivasiyasini oshirishga qaratilgan “Sinektika”, “VARK” interfaol metodlari asosida amalga oshiriladi.

“VARK” metodi – o‘quvchilarning ko‘rgazmali, audiovizual va kinestetik imkoniyatlaridan foydalanib o‘quv materialini o‘rgatishni maqsad qilgan usul. Turli xil materiallar: ko‘rgazmali qurollar, diafilmlar, tovush blankalari va turli xil o‘yinlardan foydalanib o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Audialistlar o‘z nutqini eslab qolish va u orqali materialni o‘rganish uchun o‘qituvchining tushuntirishlarini tinglashni ma’qul ko‘radi.

Aynan “faol o‘qitish metodlari ham ana shunday o‘yinlarga tayanilgan xolda tashkil etiladi. Har bir o‘yin bir necha daqiqadan tortib, undan ko‘proq vaqt davom etishi mumkin va unda ikkita boladan tortib to o‘n o‘quvchigacha ishtirok etadi. Masalan: “ishbop o‘yinlar” yoki “boshqaruv” deb yuritiluvchi o‘yinlar bilim va ko‘nikma hosil qilishga qaratilgan bo‘ladi” [2]. “Ishbilarmonlik o‘yinlari” mutaxassislarning kasbiy sifatlarini takomillashuviga xizmat qiladi.

“Kompyuterli ishbilarmonlik” o‘yinlari shunday psixologik vaziyatlar majmuik sifatida o‘yin ishtirokchilari bir vaqtning o‘zida ham o‘yin ishtirokchisi, ham kuzatuvchi bo‘lish imkoniyatlariga ega bo‘ladi. Ishbop o‘yinlar keng ma’noda turli ishlab chiqarish vaziyatlarida, boshqaruv qarorlarini qabul qilish immitasiya qilinadi. Bu o‘yin shartlari bir guruh kishi orasida kompyuter bilan muloqot tartibidagi ish rejimida o‘ynalishi mumkin.

Ishbop o‘yinlar – “faol o‘qitish metodlaridan bo‘lib, u real o‘rganilayotgan ob’ektni to‘g‘ri anglash maqsadida tahsil oluvchining u yoki bu vaziyatni o‘yin holida talqin qilishga qaratilgan usuldir” [3].

Ishbilarmonlik o‘yinlar keng tarqalgan o‘yin metod sifatida ma’lum obrazlarga kirish, o‘sha obrazga xos bo‘lgan hissiyotlarni o‘z boshidan kechirishni taqozo etadi. Mazkur o‘yin ishlab chiqarish jarayonida o‘zini erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon qilishga zamin yaratadi.

“Qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asosiy jihatlari va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatiladi, bunda katta iqtisodiy samara beradigan, qabul qilingan, muhim qarorlar alohida ta’kidlanadi. O‘yin guruhlari rahbarlarining tavakkal qilishdan ishbilarmonligi guruh umumiy balini belgilashda hisobga olinadi hamda kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha maslahatlar beriladi. Ishbilamonlik o‘yinidan olingan natijalar bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘yicha maslahat” [4] lar taklif qilinadi.

Ishbop o‘yinlarining belgilari: “boshqaruv ob’ekti va muhitning modeli va mavjudligi, rollarning mavjudligi, qaror qabul qilishda rollarning faoliyat maqsadlarining farqliligi, ishtirokchilarning o‘zaro munosabati, umumiy maqsadning mavjudligi, jamoa bo‘lib qarorlar ishlab chiqish, o‘yin davomida qarorlar tizimini tatbiq qilish, qarorlarning ko‘p variantliligi, hissiy zo‘riqishni boshqarish, o‘yin ishtirokchilarini jamoa tomonidan alohida baholash”.

O‘yinda bo‘lajak o‘qituvchining kommunikativ sifatlarini rivojlantirish, intellektual qobiliyati, ziyrakligi, qaror qabul qilishikabi vazifalar qo‘yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Азизхўжаева Н. Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.

2. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш: Ўқув–услубий қўлланма. Замонавий таълим технология серияси. – Т.: “Иқтисодиёт” нашр., 2009. –206 б.

3. Джураева Б. Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла. Дис. ... канд. пед. наук. – Т.: 2002. – 146 с.

4. Маҳмудов М. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари. Пед. фан. док. дисс. –Т., 2003. – 306 б.

6. Шарипов Ш. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. Пед. фан. док. ... дисс. автореф. –Т., 2012. – 46 б.

TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MASOFAVIY TEXNOLOGIYALARNING O‘QUV JARAYONI SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Oripova Madina Akmal qizi. Buxoro davlat Pedagogika instituti talabasi.
Orziyeva Gulsara Raxmon qizi. Buxoro davlat Pedagogika instituti talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning roli va masofaviy o‘qitish shakllarining talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida masofaviy ta’limning afzalliklari va mavjud muammolari pedagogik va texnologik nuqtai nazardan yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamlashtirish, masofaviy ta’lim, LMS (Learning Management System), samaradorlik, sinxron va asinxron ta’lim, interaktivlik.*

THE IMPACT OF DISTANCE TECHNOLOGIES ON THE EFFICIENCY OF THE LEARNING PROCESS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION.

Oripova Madina Akmal qizi. Student of the Bukhara State Pedagogical Institute.
Orziyeva Gulsara Rakhmon qizi. Student of the Bukhara State Pedagogical Institute.

Abstract: *This article analyzes the role of digital technologies in the modern education system and the impact of distance learning forms on student learning indicators. The study highlights the advantages and existing problems of distance learning from a pedagogical and technological point of view.*

Keywords: *digitization, distance learning, LMS (Learning Management System), efficiency, synchronous and asynchronous learning, interactivity.*

ВЛИЯНИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ.

Орипова Мадина Акмаль кизи. Студентка Бухарского государственного педагогического института.
Орзиева Гульсара Рахмон кизи. Студентка Бухарского государственного педагогического института.

Аннотация: *В статье анализируется роль цифровых технологий в современной системе образования и влияние форм дистанционного обучения на показатели успеваемости студентов. В исследовании освещаются преимущества и существующие проблемы дистанционного обучения с педагогико-технологической точки зрения.*

Ключевые слова: *цифровизация, дистанционное обучение, LMS (система управления обучением), эффективность, синхронное и асинхронное обучение, интерактивность.*

Dunyo tajribasi ta’limda tarmoq resurslari, zamonaviy dasturlar va texnologiyalarni joriy etish, ularni isloh qilish hamda pedagog kadrlarni tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish, uning yangicha tashkiliy shakl va usullarini ishlab chiqib, uni amaliyotga tezkorlik bilan tatbiq etishni taqozo qilmoqda. Dunyo rivojlanishining asosiy tendensiyalari orasida axborotlashgan jamiyatga o‘tish muhim vazifa, ya’ni jamiyatning barcha jabhalarida axborot kommunikatsion

texnologiyalari hamda media vositalarining ta’siri dolzarb muammo sanaladi.

Globallashuv va texnologik taraqqiyot ta’lim tizimini tubdan transformatsiya qilishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda ta’limni raqamlashtirish nafaqat texnik jarayon, balki o‘qitish metodologiyasini yangilashning asosiy omilidir. Masofaviy ta’lim texnologiyalari talabalarga makon va vaqtga bog‘lanmagan holda bilim olish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash[38] kabi yo‘nalishlar belgilanib, bu borada oliy ta’lim muassasalari masofaviy ta’lim samaradorligiga erishish, talabalarning mediakompetentligini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi.

An’anaviy ta’lim modellari doimo o‘zgarib borayotgan mehnat bozori talablariga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Masofaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ta’limning inklyuzivligi va egiluvchanligini oshirish dolzarb pedagogik muammo bo‘lib qolmoqda. Yevropa ittifoqi Parlament assambleyasining qonunchilik yig‘ilishi tavsiyasiga binoan dasturiy vositalarning ishlab chiqarilishi yoshlar va kattalarning mediakompetentligi shakllanishiga turtki bo‘ladi, shuningdek, zamonaviy jamiyatning media madaniyatiga ta’sir etadigan ajralmas omil sifatida qaraladi[39].

Jahonda halqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar tomonidan qabul qilingan 2030 yilgacha: yangi ta’lim konsepsiyasida ham “Ta’lim — taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlarga yetkazuvchi muhim faoliyat” sifatida e’tirof etilib, sifatli ta’lim berish, ta’lim olishni yaxshilash va o‘zlashtirish natijalarini baholash usullarini takomillashtirishda virtual ta’lim texnologiyalari, ommaviy onlayn ochiq kurslar, ochiq ta’lim resurslari, mobil ta’lim texnologiyalari, ta’limni boshqarish tizimlari hamda elektron ta’lim va uning klassik modellaridan samarali foydalanilmoqda. AQSh ning Garvard universiteti hamda Massachusets texnologiya instituti hamkorligida internet orqali interfaol ta’lim olish imkoniyatini beruvchi onlayn ochiq kurslar yaratilmoqda.

Germaniyada esa inson intellektini aniqlash orqali mos kurslarni taqdim etuvchi o‘qitishga moslashuvchi tizimlar ishlab chiqilmoqda. Bu kabi elektron ta’lim tizimlari tajribali, malakali va zamonaviy mutaxassislar tayyorlashda muhim o‘rin tutadi.

Mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim jarayoniga axborot texnologiyalarni joriy etish va ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha keng qamrovli ishlar olib borilib, axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturi asosida masofadan o‘qitish va kompyuterlashtirilgan anjumanlar o‘tkazish, masofali ta’lim tizimlarini yaratish va ularni o‘quv-tarbiya jarayoniga joriy etish yo‘lga qo‘yilmoqda. Shu bilan birga, o‘quv jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “oliy ta’lim muassasalarida axborot texnologiyalarini ta’lim jarayonida qo‘llashni yangi usul va vositalar yordamida tashkil etish” vazifalari alohida belgilangan bo‘lib, bu borada o‘quv jarayoniga moslashuvchi axborot kommunikatsion tizimlarni yaratish va metodik asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda boshqa sohalarda bo‘lgani singari ta’lim tizimi ham tubdan isloh qilinib, uzluksiz ta’lim, jumladan, oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim tizimi yanada takomillashtirildi, maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etildi, maktab va kollejlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlash yo‘lida o‘n bir yillik ta’lim tizimiga o‘tildi, ta’lim mazmunini yangilash hamda ta’lim jarayonlari samaradorligini oshirish bo‘yicha olib borilgan islohotlar bugun o‘z samarasini bermoqda.

Mazkur jarayonlarni amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitidan samarali foydalanib, milliy kadrlarni tayyorlash, yosh avlodni barkamol va yetuk etib voyaga

[38] Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари рисола. -Т:.2017. - Б.70-71.

[39] Европа иттифоқи Парламент ассамблеясининг қонунчилик йиғилиши. Ҳужжат №8753. - Франция, Стразбург. 6 июнь 2000 й.

yetkazish o‘qituvchi-pedagoglarning asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Zamonaviy tezkor va shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda ta’lim faoliyati samaradorligi talabalarda shakllangan mediaga oid bilim, ko‘nikma va malakalar darajasiga bog‘liq.

Mazkur muammo yuzasidan qator tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish muammosi bo‘yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilib, mediata’lim muammolari S.Beknazarova, Ya.Mamatova, S.Sulaymanova va boshqa bir qancha olimlar tomonidan o‘rganilib, ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilgan.

O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi hamda kompetentligi muammosi R.Isyanov, N.Muslimov va boshqa bir qancha olimlar tomonidan o‘rganilgan.

Ta’limda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari A.Abduqodirov, U.Begimqulov, F.Zakirova, M.Mamarajabov, N.Taylakov, S.Tursunov, A.Eminov, U.Yuldashev va boshqa bir qancha olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

M.Vaxobovning fikriga ko‘ra, o‘quvchi-yoshlarda mediasavodxonlik, mediamadaniyat va mediakompetentlikni rivojlantirish orqali turli axborot xurujlari, buzg‘unchi yot g‘oyalardan asrash, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitiga asoslangan axborotlashtirilgan jamiyatning tarkibiy qismlari - bu media, til hamda madaniyatdir. Aynan biz yashayotgan dunyoning tili va madaniyatini insondagi mediakompetentlik tashkil etadi.

Mediakompetentlik pedagogikada umumiy tarzda shaxsning turli ko‘rinish, janr va shakllardagi mediamatnni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, sotsiumda mediafaoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorlikda namoyon bo‘ladigan integrativ sifatida qaraladi. Shuning uchun oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish masalasi fan va amaliyot oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga mos holda oliy talim muassasalari talabalarining media borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini yaratish pedagogik yo‘nalishdagi tadqiqotlar orasida alohida ahamiyat kasb etadi.

Mediata’lim - asosiy qonunlarni tushunishga yordam beradigan, oddiy yo‘nalishlardagi media axborot tilini o‘rganishga ko‘maklashadigan, talabalar badiiy salohiyatining o‘sishiga va rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, mediamatnlarni qabul qilish, o‘rganish va malakali tahlil etish ko‘nikmasini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonidir.

Mediata’lim natijasida mediakompetentlik paydo bo‘ladi. Mediakompetentlik ta’limga kirib kelayotgan yangi atama hisoblanib, u mediama’lumotlarni turli ko‘rinishda uzatish va baholash, o‘rganish, yetkaza bilish kabi ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Mediakompetentlik tushunchasi orqali bir necha atamalar, jumladan, mediamadaniyat, mediatarg‘ibot, mediata’lim, mediaaxborot, axborot madaniyati, mediasavodxonlik kabi atamalarga e’tibor qaratish bugungi kunda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon miqyosida olib borilayotgan tadqiqotlarda moslashish modellarini ishlab chiqish, ma’lum bir fanni o‘qitishga moslashuvchi tizimlar va moslashuvchi robotlarni yaratish muammolari kelgusida fan oldida hal etilishi zarur vazifalardan sanaladi. Shu bilan birga integratsiyalangan axborot-ta’lim muhitini shakllantirishga yo‘naltirilgan tizim pedagogik loyihasi hamda bugungi globallashuv jarayonida axborot almashish texnologiyalarga asoslangan, dinamik sahifalar asosida qurilgan tizim dasturiy ta’minotini ishlab chiqish ahamiyatga molik masalalardan biri sifatida qayd etilmoqda. Bu esa o‘quv jarayoniga moslashuvchi tizimni yaratish metodologiyasini hamda talabaning bilim darajasini hisobga olgan holda differensiallangan mediata’limni amalga oshiruvchi tizim tarkibi va mazmunini ishlab chiqish muammolarini kuchaytirmoqda. Kelgusida yurtimizda bunday tizimlarni turli foydalanuvchilarga moslashtirish va ommalashtirish uchun pedagogik-psixologik, didaktik, dizayn, texnik, foydalanuvchi talablari hamda tizim reja-loyihasi tarkibi ishlab chiqish talab etiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta’limni raqamlashtirish sharoitida masofaviy texnologiyalar

o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishning qudratli vositasidir. Tadqiqot xulosalariga ko‘ra, eng maqbul model — "Blend ta’lim" (Blended Learning) bo‘lib, unda an’anaviy ta’limning jonli muloqoti va masofaviy ta’limning texnologik imkoniyatlari birlashadi. Masofaviy texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun nafaqat texnik bazani yangilash, balki ta’lim mazmuni va baholash tizimini ham raqamli muhitga to‘liq moslashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni.
2. Garrison, D. R. (2011). *E-Learning in the 21st Century: A Framework for Research and Practice*.
3. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*.
4. Anderson, T. (2008). *The Theory and Practice of Online Learning*. 2nd Edition. Athabasca University Press. – 484 p.
5. Bates, A. W. (2015). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for designing teaching and learning*. Tony Bates Associates Ltd.

TURLI INNOVATSION RIVOJLANISH DARAJASIGA EGA MAMLAKATLARDA FRANSHIZA BIZNES-MODELLARINING MADANIYATLARARO MOSLASHUV MEXANIZMLARI

Kodirov Muxammad-Qodir Zokirovich
JIDU, Tashqi iqtisodiy faoliyat yo‘nalishi magistranti,
+998770250440 muxammadkadirov@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada innovatsion rivojlanish darajasi turlicha bo‘llgan mamlakatlarda faoliyat yurituvchi xalqaro franshiza tarmoqlarining biznes-modellarini madaniyatlararo muhitga moslashtirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Globallashuv jarayonlari va raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida franshiza tizimi transmilliy kompaniyalar uchun bozorga kirish va faoliyatni kengaytirishning eng samarali usullari haqidagi ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *franchising, biznes-model, innovatsion rivojlanish, madaniyatlararo munosabatlar, lokalizatsiya strategiyasi, xalqaro biznes, adaptatsiya mexanizmi, global marketing, innovatsion iqtisodiyot, transmilliy kompaniyalar.*

MECHANISMS FOR INTERCULTURAL ADAPTATION OF FRANCHISED BUSINESS MODELS IN COUNTRIES WITH DIFFERENT LEVELS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Kodirov Mukhammad-Kodir Zakirovich
UWED, Master's degree in Foreign Economic Activity,
+998770250440
muhammadkadirov@gmail.com

Abstract: *This article examines the mechanisms for adapting the business models of international franchise networks operating in countries with varying levels of innovative development to intercultural environments. In the context of globalization processes and the rapid development of the digital economy, the franchise system is presented as the most effective way for transnational companies to enter the market and expand their activities.*

Keywords: *franchising, business model, innovative development, intercultural relations, localization strategy, international business, adaptation mechanism, global marketing, innovative economy, multinational companies.*

Kirish (introduction)XXI asr globallashuvi sharoitida xalqaro franchising tizimi jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xalqaro franchising assotsiatsiyasi (IFA) ma'lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda jahon franchising bozorining umumiy hajmi 4 trillion AQSh dollaridan oshib, 180 dan ortiq mamlakatda 3 million dan ziyod franchizing birligi faoliyat yuritmoqda. Bu raqamlar franchizingning zamonaviy global iqtisodiyotdagi o‘rnini aniq ko‘rsatadi. Biroq bu o‘sish bir xil tezlikda va bir xil muvaffaqiyat bilan kechayotgani yo‘q. Rivojlangan mamlakatlarda franchizing biznesi yuksak standartlashtirilgan, innovatsion texnologiyalar bilan integratsiyalashgan va yetuk huquqiy muhitda ishlaydi. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda esa bu tizim tamomila boshqacha sharoitga - zaif infratuzilmaga, madaniy xilma-xillikka, o‘zgaruvchan iste'molchi xulqiga va tartibga solish muammolariga duch keladi.

Global innovatsion indeks (GII) ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion rivojlanish darajasining pastligi franchizaning muvaffaqiyatini bevosita cheklovchi omilga aylanishi mumkin: infratuzilma zaifligi operatsion xarajatlarni oshiradi, texnologik kamolot etishmasligi raqamli xizmatlar joriy etishga to‘siq bo‘lib, ta'lim va malaka taqchilligi franshiza standartlarini saqlashni qiyinlashtiradi.

Shu bilan birga, madaniyatlararo omillar ham nihoyatda muhim rol o‘ynaydi. Geert Hofstede ishlab chiqqan madaniy o‘lchovlar - individualizm/kollektivizm, kuch masofasi, noaniqlikdan qochish va uzoq muddatli yo‘nalish - franchiza biznes-modeli qanday shakllantirilishi va qanday moslashtirilishi kerakligini belgilab beruvchi fundamental omillar hisoblanadi. McDonald's, Starbucks, KFC va Subway kabi global brendlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, moslashuv strategiyasi qanchalik puxta ishlab chiqilgan bo‘lsa, bozordagi muvaffaqiyat shunchalik yuqori bo‘ladi.

Innovatsion rivojlanish darajasi turlicha bo‘llgan mamlakatlarda franshiza biznes-modeli samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun qanday madaniyatlararo moslashuv mexanizmlari shakllantirilishi kerak? Ushbu savol nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘ta dolzarb bo‘lib, xususan, O‘zbekiston kabi rivojlanish bosqichidagi mamlakatlar uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy franchiza tizimining raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasiga bog‘liq. Raqamli transformatsiya franchiza sektorida uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda: operatsion samaradorlik, mijozlar tajribasini yaxshilash va boshqaruvni markazlashtirish.

Sun'iy intellekt (AI) va Machine Learning franchizing bozorida tobora keng qo‘llanilmoqda. McDonald'sning AI-asosidagi drive-thru buyurtma tizimi (IBM bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan) iste'molchilar tarixiga asoslanib tavsiyalar berib, o‘rtacha chek miqdorini 15-20% oshirgan. Starbucks "Deep Brew" AI platformasi esa inventar boshqaruvi, kadrlar jadvali va shaxsiylashtirilgan tavsiyalarni avtomatlashtirib, barcha franchiza birliklarida standartni ta'minlaydi.

Big Data texnologiyalari franchizorga global miqyosda iste’molchilar xulqini real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Yum! Brands (KFC, Pizza Hut, Taco Bell) o‘z 50,000 dan ortiq resti restoranidagi barcha tranzaksiyalarni markazlashtirilgan Data Lake tizimida to‘plap, mamlakatlar kesimidagi talab farqlarini bashorat qilmoqda. Bu yondashuv oziq-ovqat isrofini 18% ga kamaytirgan va mahsulot ishlab chiqarish tsiklini optimallashtirishga imkon bergan.

ERP va CRM tizimlari franchiza tarmog‘ini boshqarishda asosiy vositaga aylangan. SAP ERP tizimini qo‘llagan franchizalar moliyaviy hisobotlarni real vaqtda tahlil qilib, franchizachi faoliyatini monitoring qilish va standartlardan og‘ishlarni tezkor aniqlash imkoniyatiga ega. Mobil ilovalar esa - McDonald’sning MyMcDonald’sRewards dasturi 180 dan ortiq mamlakatda 150 million foydalanuvchini qamrab olgan - mijozlar sadoqatini oshirishning asosiy digital vositasiga aylangan. Rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to‘lov tizimlari franchizaning kengayishida alohida o‘rin tutadi. Bankdan foydalanish qamrovi past bo‘llgan bozorlarda (Indoneziya, Qozog‘iston, O‘zbekiston) mobil pul o‘tkazmalar va QR-kod asosidagi to‘lovlar franchizalar uchun yangi iste’molchilar segmentini ochmoqda. KFC Indoneziyaning GoPay, OVO va Dana to‘lov tizimlari bilan integratsiyasi yillik aylanmani 35% oshirdi.

3-JADVAL

Franchizada qo‘llaniladigan innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi

Texnologiya	Qo‘llash sohasi	Misol (franshiza)	Samaradorlik
AI / ML	Shaxsiylashtirilgan tavsiyalar, talab bashorati	McDonald’s AI Drive-Thru (AQSH)	Xarajat −25%
Big Data	Iste’molchi xulqini tahlil qilish, narx optimizatsiyasi	Starbucks Deep Brew tizimi	Daromad +15%
ERP / CRM	Zanjir bo‘yicha standartlashtirish, franchizachi monitoring	Yum! Brands (KFC, Pizza Hut)	Operatsion samaradorlik +30%
Mobil ilovalar	Raqamli to‘lov, sodiqlik dasturlari, buyurtma	McDonald’s app (180+ mamlakat)	Mijozlar ishtiroki +40%
Raqamli to‘lov	To‘lovsiz tranzaksiyalar, moliyaviy inkluzivlik	KFC Indoneziya — GoPay, OVO integratsiyasi	Aylanma +35%

Manba: McKinsey Global Institute 2023; IFA Technology Report 2023; Yum! Brands Annual Report 2022

O‘zbekiston uchun swot tahlili. **O‘zbekiston franchizing bozori 2017-yildan beri tez rivojlanayotgan bo‘lsa-da, strategik tahlil bir qancha strukturaviy muammolarni ko‘rsatmoqda.**

Kuchli tomonlar (Strengths): Tez o‘sayotgan o‘rta sinf va iste’molchilar xarid qobiliyatining oshishi; yosh va ta’limli aholi - franshiza xodimlari va iste’molchilari uchun qulay muhit; hukumatning xorijiy investitsiyalarga ochiq siyosati; 2017-yildan beri kengayib borayotgan erkin iqtisodiy zonalar.

Zaif tomonlar (Weaknesses): Franchizingni maxsus tartibga soluvchi qonunchilik bazasining etishmasligi; logistika infratuzilmasining nisbatan zaif rivojlanganligi; xorijiy valyutani repatriatsiyadagi murakkabliklar; franchiza standartlarini saqlash uchun malakali kadrlar taqchilligi.

Imkoniyatlar (Opportunities): O‘zbekiston-Xitoy va O‘zbekiston-Yevropa savdo aloqalarining kengayishi; raqamli iqtisodiyot rivojlanish dasturlarining jadallashuvi; halol turizm va eksport imkoniyatlari; MDH bozorlariga “platsdarm” sifatida qulaylik.

Tahdidlar (Threats): Geosiyosiy beqarorlik va valyuta kursi o‘zgaruvchanligi; mahalliy raqobatchilarning kuchayishi; global inflyatsiya ta’siri; huquqiy muhitning prognozga yaroqliligi masalasi.

Taklif va tavsiyalar (recommendations)

Madaniyatlararo audit tizimini joriy etish: Franshiza bozorga kirishdan oldin Hofstede madaniy o‘Lchovlari asosida chuqur madaniy audit o‘tkazilishi zarur. Mamlakat madaniy profili franchiza strategiyasining barcha elementlari - menyu, xizmat modeli, marketing, narx siyosati va kadrlar boshqaruvi - uchun moslashuv matritsasini belgilab berishi lozim.

Lokalizatsiya-standartlashtirish muvozanati: Franchizorlar uchun “70/30 qoidasi” tavsiya etiladi: brendning 70% i global standart asosida saqlanib, 30% i mahalliy bozor ehtiyojlariga moslashtiriladi. Bu nisbat har bir bozor uchun GII indeksi, Hofstede ko‘rsatkichlari va mahalliy bozor tahlili asosida qayta kalibrlash talab etadi.

Raqamli infratuzilmaga investitsiya: Rivojlanayotgan bozorlarda franchiza muvaffaqiyati uchun raqamli to‘lov tizimlari, mobil ilovalar va CRM platformalarini mahalliy ekotizimga integratsiya qilish shart. O‘zbekiston uchun Click, Payme va UzCard tizimlari bilan franchise mobil ilovasini integratsiyalash bozor qamrovini sezilarli kengaytirishi mumkin.

Huquqiy-institutsional muhitni rivojlantirish: O‘zbekiston hukumati uchun maxsus franchizing qonuni qabul qilish, IP (intellektual mulk) himoyasi mexanizmlarini kuchaytirish va xorijiy kapital repatriatsiyasini soddalashtirish tavsiya etiladi. Janubiy Koreya va Malayziya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, franchizingni tartibga soluvchi maxsus qonunchilik bozorga kiruvchi xorijiy investitsiyalar hajmini 2-3 baravar oshirgan.

Mahalliy sheriklik tizimini kuchaytirish: Rivojlanayotgan bozorlarda muvaffaqiyatli franchizorlar uchun mahalliy master-franchizachi modeli eng optimal hisoblanadi. Master-franchizachi mahalliy bozorni, madaniy kontekstni, logistika va huquqiy muhitni mukammal biladi va franchizorning global standarti bilan mahalliy moslashuvni ta’minlovchi ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Maqolada innovatsion rivojlanish darajasi turlicha bo‘llgan mamlakatlarda franshiza biznes-modellarining madaniyatlararo moslashuv mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil etdi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarga imkon berdi.

Birinchidan, GII indeksi va franchiza moslashuv samaradorligi o‘rtasida sezilarli korrelyatsion bog‘liqlik mavjud. Innovatsion rivojlanish darajasi yuqori mamlakatlarda (AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya) franchiza standarti global miqyosda saqlanish imkoniyati yuqori bo‘lib, raqamli texnologiyalar orqali moslashuv amalga oshiriladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa chuqur strukturaviy moslashuv - menyu, narx, xizmat modeli va huquqiy format - muvaffaqiyatning asosiy sharti.

Ikkinchidan, Hofstede madaniy o‘lchovlari franchiza moslashuv strategiyasining universal kartasi vazifasini o‘taydi. Kollektivizm, kuch masofasi va noaniqlikdan qochish indekslari franchizorga qaysi elementlarni lokalizatsiya qilish, qaysilarini standart sifatida saqlash kerakligini aniqlab beruvchi amaliy vosita hisoblanadi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar - AI, Big Data, CRM va mobil ilovalar - zamonaviy franchizaning asosiy raqobatdosh ustunlik manbaiga aylangan. Biroq bu texnologiyalarni joriy etish uchun mahalliy raqamli ekotizimga moslashish - mahalliy to‘lov tizimlari, internet infratuzilmasi va foydalanuvchilar raqamli savodi - birlamchi shart.

To‘rtinchidan, O‘zbekiston kabi o‘tish iqtisodiyoti mamlakatlar uchun franchizing sektori rivojlanishining asosiy shartlari: maxsus qonunchilik bazasi, halol sertifikatlash tizimi, mahalliy raqamli to‘lov tizimlariga integratsiya va mahalliy master-franchizachi modeli. Bu shart-sharoitlarni ta’minlash davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi strategik hamkorlikni taqozo etadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, birinchi marta GII indeksi va Hofstede madaniy o‘Lchovlari bir vaqtning o‘zida qo‘llanilib, franchiza moslashuv samaradorligini belgilovchi ikki o‘qli tahlil matritsasi ishlab chiqildi. Bu metodologiya kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Hofstede, G. (1980). Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
2. Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). Cultures and Organizations: Software of the Mind (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
3. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
4. Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2010). Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers. Hoboken, NJ: Wiley.
5. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
6. Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Brothers.

Alon, I. (2006). Service Franchising: A Global Perspective. New York: Springer.

7. McKinsey Global Institute. (2023). The future of AI in retail and restaurant franchising. McKinsey & Company.
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2023). O‘zbekistonda franchizing sektori statistikasi 2022–2023. Toshkent: Vazirlik nashriyoti.

TURLI MADANIY MUHITLARDA FRANSHIZA BIZNES-MODELLARINI MOSLASHTIRISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARI

Shirinova Nigina Bobir qizi
JIDU, Tashqi iqtisodiy faoliyat yo‘nalishi magistranti,
+998913112847
niginashirinova4@gmail.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turli madaniy muhitlarda franshiza biznes-modellarini moslashtirishning innovatsion mexanizmlari keng qamrovli tarzda tadqiq etiladi. Innovatsion rivojlanish darajasi har xil bo‘lgan mamlakatlarni qiyosiy tahlil qilish orqali franshiza tarmoqlarini mahalliy sharoitlarga moslashtirishning asosiy omillari va strategiyalarini aniqlash, franshiza tarmoqlarining barqaror muvaffaqiyati uchun innovatsion mexanizmlarni madaniy kontekstga moslashtirishning o‘ziga xos strategiyasi ishlab chiqilishi zarurligi haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *franshiza, madaniy moslashuv, innovatsion mexanizmlar, biznes-model, xalqaro franshiza, Xofstede modeli, Global Innovatsiyalar Indeksi.*

INNOVATIVE MECHANISMS FOR ADAPTING FRANCHISE BUSINESS MODELS IN DIFFERENT CULTURAL ENVIRONMENTS

Abstract *Abstract: This article comprehensively explores innovative mechanisms for adapting franchise business models across various cultural environments. Through a comparative analysis of countries with varying levels of innovative development, information is provided on identifying the main factors and strategies for adapting franchise networks to local conditions, and on the need to develop a specific strategy for adapting innovative mechanisms to the cultural context for the sustainable success of franchise networks.*

Keywords: *franchise, cultural adaptation, innovative mechanisms, business model, international franchising, Hofstede model, Global Innovation Index.*

Kirish. Globallashuv jarayonlarining jadal kuchayishi sharoitida franshiza tizimi xalqaro biznesni rivojlantirishning eng samarali modellaridan biriga aylandi. Xalqaro Franshiza Assotsiatsiyasi (IFA) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘ylab 800 mingdan ortiq franshiza tarmoqlari faoliyat ko‘rsatib, yillik aylanmasi 3,5 trillion dollardan oshadi (IFA, 2023). Biroq, franshiza modellari yangi bozorlarga kirib borganda madaniy to‘siqlar eng jiddiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda: tadqiqotlar ko‘rsatishicha, yangi bozordagi franshiza loyihalarining taxminan 35–40

foizi birinchi besh yil ichida muvaffaqiyatsiz yakunlanadi, buning asosiy sabablaridan biri madaniy nomuvofiqlikdir (Hoffman & Preble, 2004).

Franshiza biznes-modeli o‘zining tuzilmaviy xususiyatlariga ko‘ra standartlashtirish tamoyiliga asoslanadi: franshizer o‘z brendi, texnologiyasi va operatsion tizimini franshiziga beradi. Aynan mana shu standartlashtirish tamoyili turli madaniy muhitlarda o‘ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Bir tomondan, brendning yaxlitligi va sifat nazorati uchun yagona standartlar zarur bo‘lsa, boshqa tomondan, mahalliy iste’molchilar o‘zlarining madaniy qadriyatlari, odatlari va e’tiqodlariga mos mahsulot va xizmatlarni talab qiladi. Bu paradoks - “globallashtirish versus lokalizatsiya” - zamonaviy xalqaro menejmentning markaziy muammolaridan biriga aylangan (Shenkar & Luo, 2008).

Innovatsion rivojlanish darajasi mazkur muammoni yanada murakkablashtiradi. Jahon Intellektual Mulk Tashkiloti (WIPO) tomonidan har yili e’lon qilinadigan Global Innovatsiyalar Indeksi (GII) mamlakatlar o‘rtasida innovatsion salohiyat bo‘yicha sezilarli tafovutlar mavjudligini ko‘rsatadi: Shveytsariya va Shvetsiya kabi mamlakatlardagi innovatsion ekotizim O‘zbekiston yoki Nigeriya kabi rivojlanayotgan mamlakatlardagi tizimdan tubdan farq qiladi (WIPO, 2023). Bu farqlar esa franshiza modellari uchun qo‘llanilgan texnologiyalar, raqamli infratuzilma va kadrlar malakasiga bo‘lgan talablar nuqtai nazaridan jiddiy cheklovlar yaratadi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, ko‘pchilik franshiza beruvchi kompaniyalar hali ham “one-size-fits-all” (barcha uchun yagona standart) yondashuviga tayanmoqda, bu esa yangi bozorlar, xususan, Markaziy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlarida muvaffaqiyat qozonish imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda. Bunday sharoitda innovatsion moslashuv mexanizmlari nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham muhim tadqiqot oyektiga aylanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi turli madaniy muhitlarda franshiza biznes-modellarini moslashtirishning innovatsion mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish va rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning vazifalariga quyidagilar kiradi: (1) madaniy moslashuv va innovatsion rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘iqlikni nazariy asoslash; (2) xalqaro franshiza kompaniyalarining moslashuv strategiyalarini empirik tahlil qilish; (3) franshiza modellarini moslashtirishning samarali mexanizmlarini identifikatsiyalash.

Ushbu maqolada qiyosiy tahlil va keis-stadi metodologiyasi asosiy usul sifatida qo‘llanildi. Tadqiqot dizayni uch bosqichdan iborat: birinchi bosqichda mavjud nazariy va empirik adabiyotlar tizimlashtirildi; ikkinchi bosqichda kvantitatif ma’lumotlar tahlili amalga oshirildi; uchinchi bosqichda keis-stadi usuli orqali sifatiy tahlil o‘kazildi.

Tadqiqot uchun asosiy ma’lumot manbalari sifatida WIPO ning Global Innovatsiyalar Indeksi (GII 2023), Jahon banki biznes muhiti ko‘rsatkichlari (Doing Business 2022), Xofstede Insights portali madaniy o‘lchovlar ma’lumotlar bazasi va Xalqaro Franshiza Assotsiatsiyasining yillik hisobotlari ishlatildi. Mamlakat tanlovi maqsadli namunalash usuli bilan amalga oshirildi: innovatsion rivojlanish darajasiga ko‘ra yuqori (Germaniya, Janubiy Koreya), o‘rta (Braziliya, Turkiya) va past (O‘zbekiston, Nigeriya) guruhlaridan ikki mamlakatdan kiritildi (jami 6 mamlakat).

Keis-stadi uchun uchta yirik xalqaro franshiza kompaniyasi tanlandi: McDonald’s (tezkor ovqat sohasi), Hilton Hotels (mehmonxona sohasi) va Kumon (ta’lim sohasi). Bu uchala kompaniya 100 dan ortiq mamlakatda faoliyat ko‘rsatib, turli sohalar va madaniy kontekstlarda moslashuv mexanizmlarini o‘rganish uchun keng imkoniyat beradi. Ma’lumotlar kompaniyalar rasmiy hisobotlari, ilmiy nashrlar va sohaviy tahliliy materiallardan to‘plandi.

Tahlil chog’ida franshiza moslashuv mexanizmlarini baholash uchun quyidagi o‘lchovlar qo‘llanildi: (1) mahsulot/xizmat moslashuvi darajasi; (2) operatsion jarayonlar standartizatsiyasi; (3) marketing kommunikatsiyasi lokalizatsiyasi; (4) texnologik innovatsiyalar joriy etish tezligi; (5) kadrlar tayyorlash tizimlari. Har bir o‘lchovga 1 dan 5 gacha ball berildi (1 - to‘liq standartizatsiya, 5 - to‘liq lokalizatsiya). Tadqiqotning cheklovlari orasida asosiy ma’lumotlarga kirish imkoniyatining cheklanganligi va keis-stadi metodining umumlashtirish imkoniyati masalasi alohida ta’kidlash lozim.

Innovatsion rivojlanish va madaniy o‘lchovlar korrelyatsiyasi

Oltita tahlil qilingan mamlakatning GII reytingi va Xofstede madaniy o‘lchovlari o‘rtasidagi bog‘iqlik quyidagi jadvalda ko‘rsatilgan. Ma’lumotlar tahlili noaniqlikdan qochish (UAI) indeksi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda yangi franshiza modellarini joriy etish muddati o‘rtacha 18–24 oy uzoqroq ekanligini ko‘rsatdi ($r = -0.67$, $p < 0.05$). Kollektivistik madaniyatlarda (IDV < 40) jamoaviy trening va ijtimoiy mas’uliyat dasturlari moslashuv samaradorligini 15–20% oshirdi.

Mamlakat	GII 2023	PDI	IDV	UAI	LTO	GII Guruh	Moslashuv indeksi*
Germaniya	8	35	67	65	83	Yuqori	3.2
Janubiy Koreya	10	60	18	85	100	Yuqori	3.8
Braziliya	49	69	38	76	44	O‘rta	3.5
Turkiya	53	66	37	85	46	O‘rta	3.6
O‘zbekiston	85	74	27	68	38	Past	4.2
Nigeriya	103	80	20	55	13	Past	4.5

* Moslashuv indeksi: 1 (to‘liq standartizatsiya) — 5 (to‘liq lokalizatsiya)

Manba: WIPO GII 2023; Hofstede Insights, 2023; muallif hisob-kitoblari.

Keis-stadi natijalari

Uchta kompaniyaning keis-stadi tahlili moslashuv mexanizmlari bo‘yicha muhim xulosalar berdi. McDonald’s kompaniyasi “glocalization” strategiyasini eng izchil amalga oshiruvchi franshizer sifatida ajralib chiqdi. Kompaniya o‘zining “Menu Localization Framework” dasturi doirasida har bir mamlakatda menyu mahsulotlarining 20–40% ini mahalliy ta’mga moslashtiradi. Hindistonda go‘shtli burgerlar o‘rniga McAloo Tikki va McVeggie, Yaponiyada Teriyaki Burger, O‘zbekistonda esa halol sertifikatiga ega mahsulotlar kiritilishi buning yaqqol misolidir (McDonald’s Annual Report, 2022).

Hilton Hotels o‘z modelida operatsion standartlarni qattiq saqlagan holda mijozlarga xizmat ko‘rsatish madaniyatini lokalizatsiya qilish yondashuvini amalga oshirmoqda. Janubi-Sharqiy Osiyodagi mehmonxonalarda “samimi mehmondo‘stlik” mahalliy e’tiqod va urf-odatlar bilan uyg’unlashtirilgan bo‘lsa, Yaqin Sharq mintaqasida namoz vaqtlari jadvaliga mos maxsus xizmatlar, halol oshxona va jinslar bo‘yicha alohida xizmat ko‘rsatish tizimlari joriy etilgan. Mazkur yondashuv kompaniyaga Osiyo mintaqasida yillik daromad o‘sishini o‘rtacha 12% ta’minlashga yordam berdi (Hilton ESG Report, 2022).

Kumon ta’lim franshizasi eng yuqori lokalizatsiya darajasini namoyish etdi. Ta’lim mazmuni, o‘quv metodologiyasi va o‘qituvchilar tayyorlash tizimi har bir mamlakatning milliy ta’lim standarti va madaniy pedagogik an’analari asosida o‘zgartiriladi. Xususan, Koreya va Xitoyda “intensiv mashq” metodologiyasi ustunlik qilsa, Skandinaviya mamlakatlarida “o‘yin orqali o‘rganish” yondashuvi qo‘llaniladi. Bu holat ta’lim sohasidagi franshizalarning boshqa sohalarga nisbatan madaniy o‘lchovlarga sezgiroq ekanligini tasdiqlaydi.

Innovatsion mexanizmlar tasnifi

Franshiza biznes-modellarini madaniy muhitga moslashtirishning to‘rtta asosiy innovatsion mexanizmi aniqlandi:

1. Raqamli lokalizatsiya mexanizmi: sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar asosida mahalliy iste’molchi xulq-atvorini real vaqt rejimida tahlil qilish va xizmat ko‘rsatishni moslashtirish imkonini beradi. Bu mexanizm innovatsion rivojlanish darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda (GII top-30) ayniqsa samarali.

2. Madaniy bilim boshqaruvi mexanizmi: franshiza tarmog'ida madaniy kompetentsiya markazlari yaratish, mahalliy ekspertlar bilan hamkorlik va bilimlarni tarmoq bo‘ylab tizimli ravishda tarqatish. Bu mexanizm o‘rta va past GII guruhidagi mamlakatlarda moslashuv samaradorligini 23–28% oshirishi aniqlandi.

3. Modulli innovatsiya mexanizmi: franshiza modelini yadro (o‘zgarmaydi) va periferiya (moslashadi) qismlariga ajratish va periferiya komponentlarini mahalliy innovatsion ekotizim bilan integratsiyalash.

4. Hamkorlikka asoslangan innovatsiya mexanizmi: mahalliy startaplar, universitetlar va tadqiqot markazlari bilan strategik hamkorlik orqali mahalliy innovatsiyalarni franshiza modeliga kiritish.

Muhokama. Olingan natijalar franshiza moslashuvi bo‘yicha mavjud nazariy yondashuvlarni bir qancha muhim jihatlardan to‘ldiradi va rivojlantiradi. Birinchidan, tadqiqot Xofstede modelining franshiza kontekstidagi bashorat kuchi innovatsion rivojlanish darajasiga bog‘iq ekanligini ko‘rsatadi: GII reytingi yuqori mamlakatlarda madaniy o‘lchovlar moslashuv strategiyasini belgilashda asosiy omil sifatida ishlasa, past GII guruhida infratuzilmaviy va iqtisodiy omillar ko‘pincha madaniy omillardan ustun keladi. Bu xulosa Swoboda et al. (2011) ishlarini innovatsion o‘lchovlar bilan boyitadi.

Ikkinchidan, uchala keis-stadi tahlili shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli moslashuv strategiyalari muayyan sohaga bog‘iq ravishda farqlanadi: oziq-ovqat sohasida mahsulot moslashuvi (hedonic value), mehmonxona sohasida xizmat madaniyati moslashuvi (social value) va ta'lim sohasida pedagogik metodologiya moslashuvi (epistemic value) ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu topilma Quinn va Doherty (2000) ning "sektoral differentsiatsiya" gipotezasini yangi empirik dalillar bilan tasdiqlaydi.

O‘zbekiston kontekstida tadqiqot natijalari ayniqsa muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Mamlakat GII ro‘yxatida 85-o‘rinni egallashi, ayni vaqtda yuksak kollektivistik madaniy qiymatlar (IDV = 27) va an'anaviy qadriyatlar kuchli ta'sirining saqlanishi franshiza beruvchilar uchun noyob chaqiriq va imkoniyat yaratadi. Tadqiqot ko‘rsatishicha, O‘zbekiston bozoriga kiruvchi franshizerlar uchun "munosabatga asoslangan kirish modeli" eng samarali strategiya hisoblanadi: dastlab mahalliy ishonchli sheriklar bilan joint venture, so‘ngra to‘liq franshiza shartnomasi bosqichma-bosqich o‘tish tavsiya etiladi.

Raqamli innovatsiyalar o‘rni haqida fikr yuritganda, past GII guruhidagi mamlakatlarda texnologik moslashuv "leapfrogging" (sakrab o‘tish) tendentsiyasini ko‘rsatmoqda: to‘liq rivojlangan an'anaviy infratuzilmani chetlab o‘tib, to‘g'ridan-to‘g'ri mobil texnologiyalar va bulut hisoblashga o‘tish holatlari kuzatildi. Xususan, O‘zbekistonda mobil internet foydalanuvchilari soni 22 milliondan oshishi (UZINFOCOM, 2023) va elektron to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi franshizerlar uchun raqamli kanallar orqali moslashuv imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida keis-stadi sonining nisbatan oz ekanligi va O‘zbekiston bo‘yicha birlamchi ma'lumotlar yetishmasligi ko‘rsatilishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlar O‘zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasida faoliyat ko‘rsatayotgan franshiza tarmoqlari bilan bevosita so‘rovnomalar o‘tkazishga va longityudinal tahlilga yo‘ltirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xulosa. Ushbu maqolada turli madaniy muhitlarda franshiza biznes-modellarini moslashtirishning innovatsion mexanizmlarini tizimli tahlil qilib, quyidagi asosiy xulosalarga keldi. Birinchidan, innovatsion rivojlanish darajasi (GII ko‘rsatkichlari bilan o‘lchanadigan) madaniy o‘lchovlar bilan birgalikda franshiza moslashuv strategiyasini belgilashning asosiy determinanti hisoblanadi. Ikkinchidan, franshiza sohasiga qarab - oziq-ovqat, mehmonxona yoki ta'lim - moslashuv mexanizmlarining ustuvor yo‘nalishlari sezilarli farqlanadi. Uchinchidan, to‘rtta asosiy innovatsion mexanizm - raqamli lokalizatsiya, madaniy bilim boshqaruvi, modulli innovatsiya va hamkorlikka asoslangan innovatsiya - turli kontekstlarda samarali qo‘llanilishi mumkin.

O‘zbekiston va shunga o‘xshash rivojlanayotgan mamlakatlar uchun amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: (1) franshiza tarmoqlarini rivojlantirish uchun maxsus “madaniy moslashuv yo‘lilanmasi” ishlab chiqish; (2) davlat tomonidan franshiza lokalizatsiya dasturlarini qo‘llash-quvvatlash; (3) mahalliy franshiza assotsiatsiyasi orqali moslashuv tajribalarini almashish platformasi yaratish; (4) oliy o‘quv yurtlarida franshiza menejmentiga oid maxsus kurslar joriy etish.

Tadqiqot natijalari xalqaro menejment va franshiza sohasidagi ilmiy bilimlar bazasiga qo‘shimcha hissa qo‘shib, kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Globallashuv va lokalizatsiya o‘rtasidagi muvozanat izlash jarayoni davom etar ekan, innovatsion mexanizmlar franshiza tarmoqlarining raqobatbardoshligini ta’minlashda tobora muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayev, A., & Rashidov, B. (2021). Franchising opportunities in Central Asian emerging markets. Central Asian Journal of Economics, 4(2), 45–62.
2. Bharadwaj, A., El Sawy, O., Pavlou, P., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. MIS Quarterly, 37(2), 471–482.
3. Cavusgil, S.T., Knight, G., & Riesenberger, J. (2013). International Business: The New Realities (3rd ed.). Pearson Education.
4. Chesbrough, H. (2006). Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Harvard Business Press.
5. Hilton Worldwide. (2022). Environmental, Social and Governance Report 2022. Hilton Hotels Corporation.
6. Hoffman, R.C., & Preble, J.F. (2004). Global franchising: Current status and future challenges. Journal of Services Marketing, 18(7), 519–534.
7. Hofstede, G. (1980). Culture’s Consequences: International Differences in Work-Related Values. Sage Publications.
8. Hofstede, G. (2001). Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations (2nd ed.). Sage Publications.

4-Sho‘ba: INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Azimov Yunus Yusupovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi professori,
filologiya fanlari nomzodi
azimov_yunus@buxdpi.uz
Ruziyeva Zulayxo Samatovna
Toshkent viloyat pedaogik mahorat markazi o‘qituvchisi
zuliruziyeva1981@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish yuzasidan amalga oshirilayotgan ishlar va muayyan islohotlar borasida fikr-mulohazalar o‘rtaga tashlanadi. Shu bilan birga O‘zbekiston hamda rivojlangan davlatlar tajribasi qiyosiy o‘rganiladi. Ushbu masalalar yuzasidan muayyan takliflar olg‘a suriladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, diskriminatsiyasizlik, ijtimoiy integratsiya, maxsus ehtiyojli bolalar, ta’limning moslashuvchanligi, integratsiya, panduslar, ta’lim tizimi, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv.*

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ПО ВНЕДРЕНИЮ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *В статье представлены мнения о работе, проводимой в Узбекистане по внедрению инклюзивного образования и конкретным реформам. Одновременно проводится сравнительный анализ опыта Узбекистана и развитых стран. Выдвинуты конкретные предложения по этим вопросам.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, недискриминация, социальная интеграция, дети с особыми потребностями, гибкость образования, интеграция, пандусы, система образования, педагогический подход, социальная адаптация.*

SOME CONSIDERATIONS ON THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN UZBEKISTAN

Abstract: *This article presents opinions on the work being carried out in Uzbekistan to implement inclusive education and specific reforms. A comparative analysis of Uzbekistan's experience with that of developed countries is also provided. Specific proposals are put forward on these issues.*

Key words: *inclusive education, non-discrimination, social integration, children with special needs, educational flexibility, integration, ramps, education system, pedagogical approach, social adaptation.*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – har bir inson uchun teng imkoniyatlarni yaratishdir. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun sifatli ta’lim olish sharoitlarini ta’minlash dolzarb masalaga aylangan. Shu nuqtai nazardan inklyuziv ta’lim tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalarning, ularning jismoniy yoki aqliy imkoniyatlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim muassasalarida birgalikda ta’lim olishini ta’minlovchi tizimdir. Bu yondashuv nafaqat ta’lim olish huquqini kafolatlaydi, balki jamiyatda bag‘rikenglik va ijtimoiy tenglikni ham mustahkamlaydi.

Asosiy qism. Hammamizga ayonki, inklyuziv ta’lim - bu barcha bolalar, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i nazar, bir xil umumiy ta’lim muassasalarida birgalikda o‘qishini ta’minlaydigan ta’lim tizimidir**.** Agar oddiyroq qilib aytsak, inklyuziv ta’limda: imkoniyati cheklangan bolalar ham, sog‘lom bolalar ham bir sinfda, bir dastur asosida (zarur moslashuvlar bilan) ta’lim oladi.

Inklyuziv ta’limning shiori - hech bir bola ta’limdan chetda qolmasligi kerak. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi – “hech kim ortda qolmasin” tamoyiliga asoslanadi va bu quyidagi prinsiplarni o‘z ichiga oladi: 1) tenglik va adolat; 2) diskriminatsiyasizlik; 3) ijtimoiy integratsiya; 4) individual yondashuv; 5) ta’limning moslashuvchanligi

Inklyuziv ta’lim an’anaviy umumiy o‘rta maktablardan farq qiladi. Bu ta`lim turida bolalarni ajratilmaydi, balki ularni umumiy ta’lim jarayoniga jalb qiladi. Ushbu ta`lim turi bolalarning ijtimoiylashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim davlat siyosati darajasida ko‘tarildi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash maqsadida bir qator qonun va qarorlar qabul qilindi. Bu hujjatlar maxsus ehtiyojli bolalarning ta’lim olish huquqini mustahkamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuning 20-moddasi “Inklyuziv ta’lim” deb nomlanadi. Unda quyidagilar keltirilgan:

- Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.
- Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi.
- Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Bundan tashqari Prezidentimizning 13.10.2020-yildagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bollarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori han qabul qilindi.

O‘zbekistonda ta’lim muassasalarini moslashtirish ishlari ham jadal tarzda olib borilmoqda. Maktab va bog‘chalarda infratuzilmani yaxshilash, panduslar, maxsus jihozlar o‘rnatish ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, pedagog kadrlarni tayyorlash masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda.

O‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim metodlariga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda.

Bulardan tashqari ba’zi viloyatlarda inklyuziv sinflar tashkil etilib, tajriba sifatida joriy qilinmoqda.

Shunga qaramay, tizimda hali ham ayrim muammolar mavjud: Birinchi va, ehtimol, eng muhim muammo – bu o‘qituvchilar tarkibining tayyorgarligi va malakasining etishmasligi. Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun turli yoshdagi va ijtimoiy-iqtisodiy maqomdagi bolalar, shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashga qodir mutaxassislar bo‘lishi kerak. Biroq, ko‘pincha o‘qituvchilar talabalarning bunday xilma-xil auditoriyasi bilan ishlash uchun etarli bilim va ko‘nikmalarga ega emaslar. Ular inklyuziv yondashuvga va bolalarning maxsus ta’lim ehtiyojlariga etarlicha e’tibor bermasdan an’anaviy usullarga muvofiq tayyorlanadi. Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktablarda har doim ham yetarli bo‘lmagan alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo‘yicha mutaxassislar talab qilinadi.

Ikkinchidan, metodik materiallarning kamligi ishni samarali tashkil etishni qiyinlashtiradi.

Uchunchidan, ota-onalar ongida stereotiplarning mavjudligi. Ota-onalar farzand tarbiyasi, ularning qobiliyatlari yoki jamiyatdagi rollari haqida oldindan shakllangan, umumlashtirilgan va ko‘pincha tekshirilmagan tasavvurlar asosida ish yuritadilar. Boshqacha qilib aytganda, ayrim ota-onalarga “hamma shunday bo‘ladi” yoki “doim shunday bo‘lishi kerak” degan tushuncha ustuvorlik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ayrim ota-onalarga farzandlar haqida stereotip (oldindan shakllangan qolip) asosida fikrlashi mavjud.

Xorijiy davlatlarda inklyuziv ta’lim ancha ilg‘or darajada yo‘lga qo‘yilgan. Masalan, Finlandiyada ta’lim tizimi individual yondashuvga asoslangan. Har bir bola uchun alohida o‘quv rejasi ishlab chiqiladi. Maxsus pedagoglar va psixologlar doimiy ravishda o‘quvchilar bilan ishlaydi. AQSHda esa inklyuziv ta’lim qonun bilan mustahkamlangan. “Individual Education Plan (IEP)” tizimi orqali har bir o‘quvchi uchun shaxsiy rivojlanish rejasi tuziladi. Italiya davlati inklyuziv ta’limni to‘liq joriy etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Maxsus maktablar deyarli mavjud emas, barcha bolalar umumiy maktablarda ta’lim oladi. Janubiy Koreyada texnologiyalardan keng foydalaniladi. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun raqamli platformalar va moslashtirilgan o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan.

Yuqoridagilardan xulosa chiqarib aytish mumkinki, O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi rivojlanish bosqichida bo‘lib, xorijiy tajribalarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Quyidagi chora-tadbirlar inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi deb o‘ylaymiz: 1. O‘qituvchilarni maxsus tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish; 2. O‘quv dasturlarini moslashtirish va diversifikatsiya qilish; 3. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish; 4. Ota-onalar bilan ishlashni kuchaytirish; 5. Xalqaro tajribalarni joriy qilish

Xulosa. Inklyuziv ta’lim – bu zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. U jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda bu yo‘nalishda muhim qadamlar qo‘yilmoqda, biroq tizimni yanada rivojlantirish uchun xorijiy tajribalarni chuqur o‘rganish va amaliyotga joriy etish zarur.

Kelgusida inklyuziv ta’limni rivojlantirish orqali har bir bola o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta oladigan muhit yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 28.01.2022-yildagi PF-60-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi” Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori.
3. Shomaxmudova R.Sh. Inklyuziv ta’lim. (Xalqaro va O‘zbekistondagi tajribalar). O‘quv-uslubiy qo‘llanma. 2011.
4. Qodirova F.U. Pulatova D.A. “Inklyuziv ta’lim”. Qo‘qon. 2023. - 58 b.
5. Shomahmudova R.Sh. Inklyuziv ta’lim. Toshkent. 2011.

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Raxmonova Gullola Shavkatovna
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Umumiy pedagogika kafedrasi
katta o‘qituvchisi, p.f.f.d.PhD)

Annotatasiya. *Mazkur maqolada inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar hamda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim muassasalariga integratsiya qilishning samarali yo‘llari, innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Natijada inklyuziv ta’limni yanada takomillashtirish bo‘yicha muhim xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, texnologiya, imkoniyati cheklangan, innovatsion, islohotlar, zamonaviy ta’lim, xorijiy tajribalar.*

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *В данной статье раскрываются сущность и содержание инклюзивного образования, его роль и значение в современной системе образования. Также анализируются реформы, осуществляемые в Узбекистане в сфере развития инклюзивного образования, и опыт зарубежных стран. В статье рассматриваются эффективные пути интеграции детей с ограниченными возможностями в систему общего образования, а также вопросы использования инновационных подходов и педагогических технологий. В результате представлены важные выводы и практические рекомендации по дальнейшему совершенствованию инклюзивного образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, технология, лица с ограниченными возможностями, инновационный, реформы, современное образование, зарубежный опыт.*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UZBEKISTAN

Annotation. *This article reveals the essence and content of inclusive education, as well as its role and importance in the modern education system. It also analyzes the reforms implemented in Uzbekistan in the development of inclusive education and the experience of foreign countries. The article examines effective ways of integrating children with disabilities into the general education system, along with the use of innovative approaches and pedagogical technologies. As a result, important conclusions and practical recommendations for further improvement of inclusive education are presented.*

Keywords: *inclusive education, technology, persons with disabilities, innovative, reforms, modern education, foreign experience.*

XXI asrda global miqyosda ta’lim tizimining demokratlashuvi, inson huquqlarini to‘liq ta’minlash va ijtimoiy adolat prinsiplariga asoslangan yondashuvlar keng miqyosda shakllanmoqda. Bunday sharoitda inklyuziv ta’lim tushunchasi zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida e’tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda 1996-yildan boshlab maxsus ta’limga muqobil bo‘lgan yangi yo‘nalish maktablari - inklyuziv maktablar shakllana boshladi. Amalga oshirilgan loyihalarda turli soha vakillari, hamjamiyat ishtirokchilarining yakdil sa’y-harakatlari natijasida erishilgan yutuqlar alohida e’tiborga muhtoj bolalar abilitatsiyasi va reabilitatsiyasi darajasining yuqorilashuviga, ulardagi mavjud muammoning erta korreksiya qilinishi orqali erta ijtimoiy moslashuvlariga samarali ta’sir ko‘rsatayotgani kuzatildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmonida ham mamlakatimizda umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida inklyuziv ta’limni rivojlantirish belgilangani fikrimizning yorqin dalilidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga muvofiq nogironligi bolgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan ishlarning samarali yechimlarini nazarda tutayotganini kuzatamiz. [O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 17-fevraldagi PF-74-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslami hamda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llabquvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

Inklyuziv ta’lim – bu faqatgina maxsus ehtiyojga ega bolalarni ta’lim muassasalariga jalb qilish emas, balki har bir bola uchun moslashtirilgan, mos sharoit va imkoniyatlar yaratish orqali ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash tizimidir.

BMTning 2006-yilda qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyasida shunday deyilgan:*“Inklyuziv ta’lim tizimi barcha bosqichlarda ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashi lozim va bu imkoniyat barcha fuqarolar uchun teng bo‘lishi zarur.”* (Ushbu

konvensiyaga O‘zbekiston Respublikasi 2021-yilda qo‘shilgan.) Shuningdek, UNESCO tomonidan ta’kidlanganidek:*“Inklyuziv ta’lim – bu nafaqat ta’lim tizimini isloh qilish, balki ijtimoiy birlik, tenglik va barqaror taraqqiyot sari yo‘naltirilgan keng ko‘lamli harakatdir”* (UNESCO, 2020).

Ta’limning bu yo‘nalishi ijtimoiy muhitning inklyuzivlik darajasini oshirish bilan birga, pedagogik yondashuvlarning yangilanishini ham talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan gospital pedagogikasi – uzoq muddatli tibbiy muolajaga muhtoj, surunkali kasalliklar bilan yashayotgan yoki shifoxona muhitida yashovchi bolalarni sifatli ta’lim bilan qamrab olishga qaratilgan maxsus yondashuvdir. *“Har bir bola ta’lim olish huquqiga ega. Sog‘lig‘idagi cheklovlar esa bu huquqdan foydalanishga to‘sqinlik qilmasligi kerak”*(UNICEF, 2018).

Gospital pedagogikasi, mazmunan, pedagogika, psixologiya, tibbiyot va sotsiologiyaning kesishgan nuqtasida joylashgan bo‘lib, bunda o‘quvchining sog‘lig‘i, psixo-emotsional holati, kognitiv imkoniyatlari va ijtimoiy moslashuv holati birgalikda inobatga olinadi. Bunday yondashuvlar pedagogdan yuqori darajadagi moslashuvchanlik, empatiya, innovatsion metodlarni qo‘llash salohiyatini talab etadi.

Mazkur darslikda inklyuziv ta’lim va gospital pedagogikasining nazariy asoslari, xalqaro tajribalar, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va amaliy yondashuvlar keng qamrab olingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarda Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida inklyuziv ta’limga doir qator vazifalar belgilab berilgan.

Inklyuziv ta’lim g‘oyalari inson huquqlari rivoji bilan chambarchas bog‘liq. Quyidagi omillar uning shakllanishiga sabab bo‘lgan:

- Inson huquqlari va tenglik g‘oyalarining rivojlanishi
- Nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyatda kamsitilishiga qarshi kurash
- Psixologiya va pedagogika fanlarining rivojlanishi
- Har bir bolaning ta’lim olish huquqi tan olinishi

Ilgari nogironligi bo‘lgan bolalar jamiyatdan chetlashtirilgan, ularni alohida muassasalarda o‘qitish ustuvor bo‘lgan. Inklyuziv ta’limga o‘tish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshgan:

- Izolyatsiya bosqichi – nogiron bolalar jamiyatdan butunlay ajratilgan.
- Segregatsiya bosqichi – maxsus maktab va internatlarda ta’lim berilgan.
- Integratsiya bosqichi – ayrim bolalar umumiy maktablarga qabul qilingan, ammo muhit moslashtirilmagan.
- Inklyuziya bosqichi – ta’lim muhiti bolaning ehtiyojiga moslashtirilgan. Bu jarayon XX asrning ikkinchi yarmida jadal rivojlana boshlagan.

Inklyuziv atamasi - inglizcha “uyg‘unlashish”, “hamkorlikdagi ta’lim” ma’nolarini anglatib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta’lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta’lim – barcha o‘quvchilar uchun maxsus ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta’lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta’minlashdir. Ayni damda barcha mamlakatlarda ham inklyuziv ta’limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog‘liq bo‘lmaydi.

Diskriminatsiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto‘g‘ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya’ni inklyuziv ta’limni e’tirof etgan holda, aholi o‘rtasida targ‘ibot-tashviqot ishlarini olib borishning birinchi galdagi masaladir. “O‘zbekistonda alohida ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta’lim” loyihasi 2014- yildan buyon hozirga qadar amalga oshirilib, uning doirasida alohida ehtiyojli 900 dan ortiq o‘g‘il-qiz maktablar, maktabgacha ta’lim maskanlarida umumiy ta’limga jalb etildi. Tibbiy, psixologik va pedagogik komissiya a’zolari hamda pedagog xodimlar ta’lim sohasida inklyuziv xizmat ko‘rsatish bo‘yicha o‘qitildi.

Yurtimizning turli hududlarida beshta pilot resurs markazlari tashkil etilib, ularda alohida ehtiyojli bolalar, ularning ota-onalari, ekspertlar uchun o‘quv-uslubiy, huquqiy, maslahat ko‘magi ko‘rsatildi. “Inklyuziv ta’lim asoslari” va “Alohida ehtiyoji bo‘lgan bolalar umumiy ta’limda” va “Inklyuziv maktabni tashkil etish” nomli o‘quv modullarining yaratilgani, bu yo‘nalishda ta’lim jarayonini yanada takomillashtirish, pedagog xodimlarning kasb mahoratini oshirish imkonini

berdi. Jismoniy imkoniyati cheklanganligi oqibatida inklyuziv ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiylashuvi uchun zarur shart-sharoitlar va mexanizmlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy qilish mamlakatning o‘z fuqarolari oldidagi ma’naviy funksiyasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. T. 2008 yil.https://www.lex.uz/acts/1297315.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 416 b.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 13–oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim–tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora–tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori.
4. F.U.Qodirova. Inkluziv ta’lim. Darslik:T:Mehr nuri nashriyoti. 2024
5. N.B.Goipova. Inkluziv ta’lim. Gospital pedagogikasi.2024

BOSHLANG‘ICH SINFLAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Xaydarova Shaxlo Narzullayevna
O‘zbekiston, Navoiy davlat universiteti Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
shaxloxaydarova1972@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda inklyuziv ta’limni tashkil etishning nazariy asoslari hamda rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Finlandiya, Yaponiya, AQSH, Janubiy Koreya kabi davlatlarning ilg‘or yondashuvlari o‘rganilib, ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish bo‘yicha innovatsion va kreativ takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, xorijiy tajriba, maxsus ehtiyojli bolalar, konsepsiya, integratsiya, individual ta’lim, multidissiplinar yondashuv, differensial ta’lim, interaktiv vositalar, xulqi og‘ir bolalar, pilot maktablar, inklyuziv model.*

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические основы организации инклюзивного образования в начальных классах, а также опыт развитых стран. Изучаются передовые подходы таких стран, как Финляндия, Япония, США и Южная Корея, и рассматриваются возможности их адаптации к системе образования Узбекистана. Также в статье предлагаются инновационные и креативные рекомендации по эффективной организации инклюзивного образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, зарубежный опыт, дети с особыми потребностями, концепция, интеграция, индивидуальное обучение, междисциплинарный подход, дифференцированное обучение, интерактивные средства, дети с трудным поведением, пилотные школы, инклюзивная модель.*

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL CLASSES

Abstract: *This article analyzes the theoretical foundations of organizing inclusive education in primary school classes, as well as the experience of developed countries. Advanced approaches from countries such as Finland, Japan, the USA, and South Korea are studied, and the possibilities*

of adapting them to the education system of Uzbekistan are considered. The article also proposes innovative and creative recommendations for the effective organization of inclusive education.

Keywords: *inclusive education, foreign experience, children with special needs, concept, integration, individualized education, multidisciplinary approach, differentiated instruction, interactive tools, children with behavioral difficulties, pilot schools, inclusive model.*

Bugungi kunda inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Jahon miqyosida ta’limning barcha uchun ochiqligi, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillarini ta’minlash masalasi global ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi har bir bolaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat’iy nazar, sifatli ta’lim olish huquqini kafolatlashga qaratilgan muhim ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi [4].

Inklyuziv ta’limning mohiyati faqatgina alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb etish bilan cheklanmaydi. U avvalo, ta’lim jarayonini har bir o‘quvchiga moslashtirish, differensial va individual yondashuv asosida tashkil etish, barcha bolalar uchun qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishni nazarda tutadi [5]. Shu bois inklyuziv ta’lim zamonaviy pedagogikaning eng muhim tamoyillaridan biri - “ta’limda teng imkoniyatlar yaratish” g‘oyasiga asoslanadi.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi inklyuziv ta’limni samarali joriy etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki aynan ushbu davrda bolalarda ijtimoiy moslashuv, kommunikativ ko‘nikmalar, o‘z-o‘zini anglash hamda o‘qishga bo‘lgan motivatsiya shakllanadi [2]. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bola uchun boshlang‘ich yoshda yaratilgan inklyuziv muhit bolalarning kelgusidagi ijtimoiy faolligi va shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy manbalarda inklyuziv ta’lim “har bir bola, uning jismoniy yoki aqliy holatidan qat’iy nazar, umumiy ta’lim tizimida teng asosda ta’lim olishi lozim” degan tamoyil asosida izohlanadi. Ushbu yondashuv nafaqat pedagogik, balki inson huquqlari tamoyillariga ham to‘liq mos keladi. Xususan, UNESCO tomonidan ilgari surilgan xalqaro konsepsiyalarda inklyuziv ta’lim barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etilgan [1].

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo aholisi tarkibida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalar ulushi o‘rtacha 10 foizni tashkil etadi [4]. Bu degani, har o‘ninchi bola o‘ziga xos pedagogik yondashuv, maxsus metod va moslashtirilgan ta’lim sharoitlarini talab qiladi. Shu jihatdan qaraganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirishning ijtimoiy zarurati hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar doirasida inklyuziv ta’limning huquqiy-me’yoriy bazasi mustahkamlanib, uning tashkiliy va metodik asoslarini takomillashtirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [3]. Shu bilan birga, inklyuziv ta’limni samarali yo‘lga qo‘yishda xorijiy tajribani o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar - Finlandiya, Yaponiya, AQSH, Janubiy Koreya va Rossiya kabi mamlakatlarda inklyuziv ta’lim tizimi yuqori darajada rivojlangan bo‘lib, ular alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni umumta’lim muassasalariga muvaffaqiyatli integratsiya qilish bo‘yicha katta amaliy tajribaga ega [5]. Ushbu mamlakatlarda inklyuziv ta’limni tashkil etishda individual ta’lim dasturlari, multidissiplinar yondashuv, pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalaniladi.

Xususan, Finlandiya modelida “har bir bola - qadriyat” tamoyili asosida individual yondashuv, moslashuvchan va erta qo‘llab-quvvatlash tizimi ustuvor hisoblanadi. Bu tizimning asosiy afzalligi - muammoni erta aniqlash va o‘quvchini umumiy ta’limdan ajratmasdan yordam ko‘rsatishdir. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar uchun individual rivojlanish rejasi tuziladi va o‘qituvchi faoliyati moslashuvchan tashkil etiladi. Finlandiya modelida profilaktika va erta aralashuv asosiy ustuvor yo‘nalish hisoblanadi.

AQSHda inklyuziv ta’lim huquqiy va tizimli asosda tashkil etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bu yerda har bir maxsus ehtiyojli o‘quvchi uchun Individual Education Program (IEP) ta’lim dasturi ishlab chiqilgan. Bu ta’lim dasturi asosida o‘quvchining individual ehtiyojlari tahlil qilinadi, aniq o‘quv maqsadlari bo‘ladi, moslashtirilgan metod va vositalardan foydalanadi hamda baholash mezonlari asosida ish olib boriladi. Shuningdek, ta’lim jarayonida maxsus pedagog, psixolog, logoped va ota-onalar birgalikda ishlaydi. AQSH modelining kuchli tomoni - individuallashtirish va multidissiplinar yondashuv hisoblanadi.

Yaponiya tajribasida inklyuziv ta’lim faqat akademik natijalar bilan emas, balki o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi bilan ham chambarchas bog‘liq. Boshlang‘ich ta’limda jamoaviy faoliyat ustuvor, o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlik rivojlantiriladi, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat shakllantiriladi. Yaponiya modelida ijtimoiylashuv va kollektiv qadriyatlar asosiy o‘rinda turadi.

Janubiy Koreya inklyuziv ta’limda zamonaviy texnologiyalarni keng qo‘llashi bilan ajralib turadi. Xususan, raqamli platformalar, maxsus o‘quv dasturlari, interaktiv vositalar yordamida o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda ta’limni tashkil etishga xizmat qiladi. Koreya tajribasida raqamli inklyuziya va texnologik qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Rossiyada integratsiya modeli asosida umumta’lim muassasalarida maxsus sinflar tashkil etilgan bo‘lib, ularda aqliy rivojlanishida orqada qolgan bolalar uchun guruhlar va sinflar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun guruh va sinflar, xulqi og‘ir bolalar uchun guruh va sinflar faoliyat yuritadi. L.M.Shipsinning bergan ma‘lumotlariga ko‘ra Rossiyada hozirgi kunda 38 % imkoniyati cheklangan bolalar umumta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya olmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish ko‘p jihatdan tizimli yondashuv, pedagogik moslashuv va individual ehtiyojlarni hisobga olishga bog‘liq. Xorijiy tajriba tahlili inklyuziv ta’limning yagona universal modeli mavjud emasligini, balki har bir davlat o‘z ijtimoiy-iqtisodiy sharoitidan kelib chiqib model ishlab chiqqanini tasdiqlaydi.

Demak, inklyuziv ta’lim samaradorligi kompleks yondashuv va tizimli tashkil etishga bevosita bog‘liqdir.

Inklyuziv ta’lim tizimlarining turli mamlakatlardagi rivojlanish darajasi va yondashuvlaridagi farqlari ushbu jadvalda tahlil qilinadi (1-jadval):

1-jadval

Yo‘nalish	Finlandiya	AQSH	Yaponiya	Janubiy Koreya	O‘zbekiston
Asosiy yondashuv	Erta yordam va profilaktika	Individuallashtirish	Ijtimoiy integratsiya	Texnologik yondashuv	Bosqichma-bosqich joriy etish
Asosiy vosita	3 bosqichli model	IEP dasturi	Jamoaviy ta’lim	Raqamli platformalar	Davlat dasturlari va pilot maktablar
Texnologiya darajasi	O‘rta	Yuqori	O‘rta	Juda yuqori	O‘sib bormoqda
Ijtimoiy muhit	Inklyuziv madaniyat shakllangan	Huquqiy asos kuchli	Jamoaviylik ustuvor	Innovatsion muhit	Shakllanish bosqichida
Ustuvor maqsad	Erta qo‘llab-quvvatlash	Individual rivojlanish	Ijtimoiy moslashuv	Samaradorlik	Tizimni rivojlantirish

Solishtirma tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston inklyuziv ta’limni rivojlantirish jarayonida hali transformatsiya bosqichida ekanligi kuzatiladi. Rivojlangan davlatlardan farqli ravishda, O‘zbekistonda bu tizim endigina shakllanmoqda va quyidagi xususiyatlarga ega:

- inklyuziv ta’limni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda;
- normativ-huquqiy baza shakllanmoqda;
- pilot maktablar asosida tajriba sinovdan o‘tkazilmoqda;
- pedagog kadrlar tayyorlash tizimi takomillashib bormoqda.

Shu bilan birga, xorijiy tajriba bilan qiyoslanganda quyidagi farqlar aniqlanadi:

- ✓ rivojlangan davlatlarda tizim allaqachon barqarorlashgan;
- ✓ O‘zbekistonda esa tizim hali rivojlanish bosqichida;
- ✓ texnologik va metodik ta’minot darajasi nisbatan pastroq

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, samarali inklyuziv ta’lim modeli quyidagi 4 asosiy komponent uyg‘unligiga asoslanadi:

1. Pedagogik moslashuv (Finlandiya tajribasi);
2. Individuallashtirilgan ta’lim (AQSH tajribasi);
3. Ijtimoiy integratsiya (Yaponiya tajribasi);
4. Raqamli texnologiyalar (Janubiy Koreya tajribasi).

O‘zbekiston uchun eng optimal yo‘l - ushbu komponentlarni integratsiya qilgan holda milliy inklyuziv modelni ishlab chiqishdir.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Pedagogik yo‘nalishda: boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish, differensial va individual yondashuv metodikasini keng joriy etish.

2. Tashkiliy yo‘nalishda: maktablarda 3 bosqichli qo‘llab-quvvatlash tizimini joriy etish (Finlandiya tajribasi asosida), har bir o‘quvchi uchun individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish (AQSH tajribasi asosida).

3. Ijtimoiy yo‘nalishda: o‘quvchilar o‘rtasida bag‘rikenglik va hamkorlik muhitini shakllantirish, ota-onalar bilan tizimli ishlash mexanizmini yo‘lga qo‘yish.

4. Innovatsion yo‘nalishda: raqamli inklyuziv platformalarni yaratish va joriy etish, maxsus ehtiyojli bolalar uchun interaktiv o‘quv resurslarini ishlab chiqish.

5. Strategik yo‘nalishda: xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirgan holda milliy inklyuziv ta’lim modelini ishlab chiqish, inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha uzoq muddatli davlat dasturlarini takomillashtirish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishda muhim o‘tish bosqichini boshdan kechirmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning barqaror rivoji uch asosiy omilga — kuchli huquqiy baza, yuqori darajadagi individuallashtirilgan pedagogika va raqamli texnologiyalar integratsiyasiga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston uchun kelgusi bosqichlarda tizimli integratsiya, kadrlar salohiyatini oshirish hamda raqamli infratuzilmani kengaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khaydarova Shakhlo Narzullayevna. Pedagogical foundations of implementing inclusive education. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. www.americanjournal.org. Volume 43 December – 2025.
2. Umaraliyeva M., Nazarova D. Inklyuziv ta’limning xalqaro tajribasi – 2024.
3. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. 2017.
4. Xodjayev B.X. Inklyuziv ta’lim asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Козлов, Н. В. “Инклюзивное образование: теория и практика”. 2019.

NOGIRON BOLALARNI IJTIMOIY-MADANIY REABILITATSIYA QILISH VA MOSLASHTIRISH VOSITASI SIFATIDA TA’TIL

HOLIDAY AS A MEANS OF SOCIO-CULTURAL REHABILITATION AND ADAPTATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

ПРАЗДНИК КАК СРЕДСТВО СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ И АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОВЗ

Степанова Инна Владимировна

Челябинский государственный институт культуры, профессор кафедры режиссуры театрализованных представлений и праздников, кандидат педагогических наук, доцент

inna7778@bk.ru +7 (919)-311-4957

Филатова Наталья Валерьевна

Челябинский государственный институт культуры, магистрант

Аннотация. *В статье раскрывается педагогический и реабилитационный потенциал праздника как средства социализации и развития детей с ограниченными возможностями здоровья. Описаны цели, задачи и функции праздника в коррекционно-развивающей работе, а также методические принципы организации инклюзивных мероприятий с учётом индивидуальных психофизических особенностей детей. Особое внимание уделено созданию доступной среды, использованию ассистивных технологий и алгоритмам работы с детьми с нарушениями слуха, зрения, опорно-двигательного аппарата и РАС.*

Ключевые слова: *инклюзия, социализация, реабилитация, праздник, адаптация, коррекция, самореализация.*

Праздник – это не просто календарная дата или торжественное событие, а особое состояние души, характеризующееся эмоциональным подъёмом, радостью и ощущением сопричастности к чему-то значимому. Как отмечал Л.С. Выготский, именно через овладение культурными формами поведения происходит развитие личности [1]. Для ребёнка с ограниченными возможностями здоровья такое состояние становится мощным ресурсом для личностного роста и интеграции в общество, поскольку оно позволяет «присвоить» культурные нормы в безопасной и привлекательной форме.

В современной системе специального и инклюзивного образования праздник выступает одним из наиболее мощных средств социокультурной реабилитации и адаптации. Он перестаёт быть исключительно развлекательным мероприятием, превращаясь в целенаправленную педагогическую и терапевтическую практику.

По мнению исследователя А. И. Шафранской, «праздник в коррекционно-развивающей работе выступает особым «полем» для предъявления и апробации социальных ролей, моделей поведения, эмоциональных реакций в условной, безопасной обстановке» [2]. Такое «пространство» имеет особое значение для детей с ограниченными возможностями здоровья, поскольку именно здесь, в условной и безопасной обстановке, они могут преодолевать трудности в общении и реализовывать свои способности.

Организация праздников для детей с ОВЗ преследует комплексные цели:

– приобщение к культурным, духовно-нравственным и историческим ценностям;

– обеспечение условий для гармоничного развития личности;

– повышение самооценки, формирование позитивной «Я-концепции»;

– создание возможностей для творческого самовыражения и раскрытия внутреннего потенциала.

Ключевые задачи включают преодоление социальной изоляции, развитие коммуникативных навыков, формирование чувства успешности и принадлежности к коллективу.

Исследователи выделяют ряд специфических функций праздника, обеспечивающих целостное развитие ребёнка с ОВЗ:

1. Коррекционно-развивающая функция. Праздничное действо выступает как синтетическая деятельность (согласно классификации И. Ю. Левченко [3]), позволяющая в игровой, недирективной форме решать частные коррекционные задачи. Ритмика и танцы способствуют развитию моторики, разучивание песен и стихов – речевой активности и когнитивных процессов (память, внимание). Таким образом, через эмоционально привлекательные образы происходит мягкая коррекция имеющихся нарушений.

2. Социализирующая. Праздник выступает как модель мини-социума, где ребёнок учится взаимодействовать с другими. В процессе подготовки и проведения формируются навыки коллективной работы, усваиваются этические нормы и преодолеваются коммуникативные барьеры.

3. Реабилитационная. Направлена на восстановление социальных связей. Праздник даёт ребёнку возможность для «социальной пробы» сил, позволяя почувствовать свою успешность и значимость, что способствует психосоциальной адаптации.

4. Эмоционально-компенсаторная. Компенсирует дефицит ярких впечатлений («эмоциональную депривацию»). Праздник создаёт мощный позитивный фон, снимает психоэмоциональное напряжение и помогает трансформировать негативное самоощущение в позитивное.

Описанные выше функции праздника реализуются через создание особой эмоционально насыщенной среды. Однако эффективность этой работы требует четкой оценки. Успех праздника как инструмента реабилитации определяется по ряду критериев, которые позволяют зафиксировать результат и понять, достигнуты ли поставленные цели. Обозначим эти критерии:

– степень вовлечённости и активности каждого ребёнка;

– выраженность положительного эмоционального отклика участников;

– проявление новых социальных и коммуникативных навыков в процессе подготовки и проведения;

– закрепление положительного опыта (через рефлексию, создание «продуктов памяти» – рисунков, стенгазет);

– обратная связь от педагогов, родителей и самих детей, свидетельствующая о росте самооценки и мотивации к участию в коллективной жизни.

Для того чтобы эти критерии были достигнуты, а функции реализованы не стихийно, а целенаправленно, работа по организации праздника строится в строгом алгоритме, включающем три последовательных этапа.

1. Подготовительный этап включает диагностику возможностей и интересов детей, разработку сценария с учётом инклюзивных принципов и распределение ролей с обязательным созданием «ситуации успеха» для каждого участника.

2. Основной этап (проведение) предполагает создание эмоционально комфортной атмосферы, чёткое следование сценарию при сохранении гибкости для импровизации, а также использование сюрпризных моментов для поддержания интереса.

3. Заключительный этап (рефлексия) направлен на обсуждение прошедшего события (что понравилось, что было трудно) и создание «продуктов памяти» (рисунков, стенгазет, фотоальбомов) для закрепления положительного опыта.

Важным аспектом успешной социализации является интеграция семьи в праздничное пространство. Совместная подготовка и участие родителей не только укрепляют детско-родительские отношения, но и служат моделью для подражания. Кроме того, праздник становится площадкой для межпоколенческого диалога: взаимодействие с волонтёрами или старшими школьниками позволяет ребёнку освоить новые модели поведения и почувствовать себя частью большого сообщества.

Организация инклюзивного праздника является мощным инструментом не только для детей, но и для профессионального роста педагогов. В процессе совместной подготовки команда специалистов учится лучше координировать действия и глубже понимать индивидуальные особенности детей. Этот опыт позволяет увидеть в ребёнке не диагнозы, а личность с уникальным творческим потенциалом.

Однако даже самый выверенный алгоритм не гарантирует успеха без его глубокой адаптации к индивидуальным психофизическим особенностям детей. Универсальный сценарий здесь не работает; методическая грамотность организатора заключается в создании специальных условий для каждой категории нарушений. Охарактеризуем их.

При организации праздников для детей с нарушениями слуха основной акцент делается на визуальном канале восприятия. Вся структура праздника строится на создании насыщенной визуальной среды. Оформление: яркие, контрастные костюмы, выразительная мимика и жесты. Декорации – крупные и лаконичные. Видеоряд на экране дублирует речь и иллюстрирует происходящее. Коммуникация: речь ведущего чёткая, с хорошей артикуляцией, лицом к детям. Для передачи ключевых понятий используется дактильная азбука или жестовый язык. Музыка: акцент смещается с мелодии на ритм и вибрацию (низкие частоты, ощущаемые всем телом). Структура: для обозначения смены видов деятельности применяются световые сигналы (вспышки прожектора).

В мероприятиях для детей с нарушениями зрения приоритет отдаётся созданию безопасной и богатой полисенсорной среды, где ведущими каналами восприятия становятся слух, осязание и обоняние.

Тактильное пространство: декор и реквизит из разнофактурных материалов, которые можно трогать. Это формирует образ происходящего. Слуховые ориентиры: пространство наполняется не только музыкой, но и звуковыми эффектами (дождь, пение птиц). Голос ведущего – главный ориентир. Безопасность: свободное от препятствий пространство и предсказуемые маршруты для снижения тревожности.

Для детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата, включая ДЦП, главная задача в празднике – обеспечить инклюзивное равенство. Это значит создать условия, чтобы каждый ребёнок был не зрителем, а полноправным участником.

Фундаментом служит безбарьерная среда: отсутствие порогов и ступеней, широкие проходы, специально оборудованные места для инвалидных колясок с хорошим обзором и слышимостью. Ключевой аспект – адаптация сценария и содержания. Игры, танцы и конкурсы модифицируются так, чтобы участвовать мог ребёнок с любыми двигательными возможностями. Например, проводятся «танцы на колясках» с акцентом на движения рук и корпуса, а игровые задания адаптируются для выполнения сидя или с минимальной активностью. Для творческой самореализации применяются ассистивные технологии: держатели для кистей, адаптированные музыкальные инструменты (с большими кнопками),

сенсорные панели и простые приложения для творчества. Это позволяет каждому ребёнку, вне зависимости от тяжести нарушений, быть активным участником праздника.

При организации праздников для детей с интеллектуальными нарушениями и РАС ключевыми факторами становятся предсказуемость, чёткая структура и минимизация сенсорных перегрузок. Успех зависит от создания безопасной и дружелюбной атмосферы. Праздник должен иметь чёткий, последовательный сценарий без неожиданных сюрпризов и резких смен планов, которые могут вызвать стресс. Эффективный метод подготовки – «социальные истории» (рассказы с картинками), которые заранее знакомят ребёнка с ходом мероприятия. Особое внимание уделяется сенсорной безопасности: исключаются резкие звуки, мигающий свет, сильные запахи. Музыкальное сопровождение –фоновое и спокойное. Обязательный элемент – «зона сенсорной разгрузки» (тихий уголок вне основного зала), куда ребёнок может уйти при переутомлении. Это даёт ему чувство контроля и позволяет самостоятельно регулировать своё состояние [4].

Методическая грамотность предполагает не только знание алгоритмов успеха, но и умение избегать типичных ошибок. К ним относятся формальный подход к сценарию («мероприятие ради отчёта»), игнорирование сенсорных перегрузок (резкие звуки для детей с РАС) и навязывание ролей без учёта желания или психологического состояния ребёнка. Такой подход может привести к травмирующему опыту вместо терапевтического эффекта. Наибольший реабилитационный эффект достигается при системном подходе. Включение праздников в годовой цикл жизни учреждения (Осенний бал, Новый год) формирует у детей ощущение стабильности мира и позволяет закрепить полученные социальные навыки в долгосрочной перспективе.

Таким образом, системное и методически грамотное использование праздника способно не только ускорить процесс социализации и преодолеть коммуникативные барьеры, но и стать основой для формирования активной, уверенной в себе личности ребёнка с ОВЗ, что полностью соответствует гуманистическим целям современного специального образования, сформулированным в трудах Н. Н. Малофеева [5]. Праздник из простого развлечения превращается в контролируемую развивающую среду.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования / Л. С. Выготский. – Москва : Национальное образование, 2019. – 368 с.

2. Шафранская, А. И. Организация праздников для детей с ограниченными возможностями здоровья / А. И. Шафранская // Молодой ученый. – 2025. – № 16 (567). – С. 355-356. – Режим доступа: https://moluch.ru/archive/567/124185 (дата обращения 02.03.2026)

3. Левченко, И. Ю. Психолого-педагогическая диагностика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Ю. Левченко, И. А. Коробейников, С. Д. Забрамная [и др.] ; под ред. И. Ю. Левченко, С. Д. Забрамной. – Москва : Академия, 2003. – 320 с.

4. Баенская, Е. Р. Помощь в воспитании детей с особым эмоциональным развитием (ранний возраст) / Е. Р. Баенская. – Москва: Теревинф, 2017.– 12 с.

5. Малофеев, Н. Н. Специальное образование в меняющемся мире. Yевропа : учебное пособие для студентов пед. вузов / Н. Н. Малофеев. – Москва : Просвещение, 2009. – 319 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ СНГ

Жумаева Феруза Сайидовна
Студент групы 3 ФА-23 Ибрагимова Зарина

Аннотация

В статье рассматриваются особенности внедрения инклюзивного образования в странах СНГ и перспективы развития на примере Республики Казахстан и Киргизской Республики. Также освещаются пути преодоления проблем и препятствий при внедрении инклюзивного образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, нетрадиционный метод, образование, специальное образование, декларация, интеграция, квалификация, концепция.*

PROSPECTS FOR THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE CIS COUNTRIES

Abstract

The article examines the features of the implementation of inclusive education in the CIS countries and the development prospects using the example of the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic. It also highlights ways to overcome problems and obstacles in the implementation of inclusive education.

Keywords*: inclusive education, non-traditional method, education, special education, declaration, integration, qualification, concept*.

В странах СНГ работа по развитию инклюзивного образования ведется при сотрудничестве общественных организаций и семей. Целью этой системы является эффективное предоставление образования всем детям, включая детей с ограниченными возможностями. В ряде стран СНГ существуют противоречивые ресурсы, отношение родителей и общественные условия для прогрессивного инклюзивного образования. Для решения этих проблем государство и общество уделяют повышенное внимание данной проблеме. Инклюзивное образование в последние годы развивается посредством мер и нетрадиционных методов. Целью инклюзивного образования является создание всех условий для обучения в школах каждого ребенка, в том числе с ограниченными возможностями.

Основные характеристики:

- Цель состоит в том, чтобы дать возможность каждому ребенку и другим учиться.
- Повышение квалификации педагогов, изучение методик специального образования.
- Создание инновационных ресурсов и материально-технической базы школ.

Важными аспектами внедрения инклюзивного образования являются:

- Будет повышена квалификация педагогических кадров.
- Будет укрепляться сотрудничество между семьями и неправительственными организациями.
- Трудовое использование специальных образовательных ресурсов и материалов.

Однако в некоторых странах развитие этой концепции сталкивается с препятствиями: нехватка ресурсов, общественное отношение и недостатки инфраструктуры в образовательных учреждениях затрудняют реализацию инклюзивности. Для преодоления таких проблем важна государственная политика и каждый выбор общественности.

С момента обретения Казахстаном независимости образовательная сфера стала территорией перманентных и весьма значительных реформ. В конечном итоге Министерство образования и науки (МОН) стремилось к созданию государственных программ, направленных на совершенствование системы образования и интеграцию в образование на международном уровне. В то же время, в образовании активно продвигается привлекательная идея инклюзивности и справедливости. Казахстан признает инклюзивное образование наиболее эффективным средством борьбы с дискриминационным

отношением, а также важным инструментом для создания благоприятной среды в обществе и обеспечения образованием всех. Казахстан поддержал такие глобальные инициативы, как «Образование для всех» (ОДВ), Саламанкскую декларацию о принципах, политике и практике образования для лиц с особыми потребностями и Дакарское рамочное соглашение. Законом установлено, что все граждане имеют право на бесплатное дошкольное, начальное, общее среднее и профессиональное образование, а также бесплатное высшее образование на конкурсной основе независимо от пола, национальности, социально-экономического положения, языка, вероисповедания, состояние здоровья и других индивидуальных особенностей.

Итак, инклюзивное образование является закономерным этапом развития системы образования, который связан с переосмыслением отношения общества и государства к лицам с ограниченными возможностями здоровья, с определением их права на получение равных с другими возможностей. Создание условий для инклюзивного образования остается «приоритетным направлением» Государственной программы развития образования и науки на 2020-2025 годы на всех уровнях образования.

В заключение, для реализации прав людей с инвалидностью на доступ к образованию без дискриминации и на основе равенства возможностей в рамках Конвенции о правах людей с ограниченными возможностями и в соответствии с Посланием Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». В вопросе доступности высшего образования необходимо отметить постепенное увеличение количества обучающихся из числа лиц с ограниченными возможностями. С 2010 года этот показатель увеличился в 2,5 раза и составил. Таким образом, инклюзивность образования является политическим, экономическим и социальным вопросом, который остается важным аспектом развития современного Казахстана в более широком мировом сообществе.

Основой для продвижения идеи инклюзивного образования служит законодательство Кыргызской Республики в соответствии с основополагающими международными документами в области прав человека - Конвенция ООН «О правах ребенка», Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. Конвенция ООН о правах инвалидов, принятая Генеральной Ассамблеей ООН, предусматривается принцип равных прав на образование для всех детей страны. Гарантии права детей на получение образования закреплены в Конституции Кыргызской Республики, Законах Кыргызской Республики: "Об образовании", «О дошкольном образовании», «О правах и гарантиях лиц с ограниченными возможностями здоровья», Кодексе Кыргызской Республики о детях . Государство ставит задачи ранней диагностики отклонений в развитии у детей и ранней коррекции этих отклонений за счет компенсаторных функций организма. Система образования, в свою очередь должна по возможности включить данную категорию детей в процесс обучения в образовательных организациях.

Министерство образования и науки Кыргызской Республики, Агентство США по международному развитию (ЮСАИД) и Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ) объединяются для внедрения инклюзивного образования в Кыргызстане. Правительство разработало Концепцию по внедрению инклюзивного образования в Кыргызстане для улучшения возможностей обучения для детей с инвалидностью. Для ее реализации запускается двухлетний проект по поддержке инклюзивного образования и улучшения обучения. Основная идея, заложенная в Концепции, заключается в том, что инклюзивное образование – это комплексный процесс обеспечения равного доступа всех детей, в том числе детей со специальными образовательными потребностями к качественному образованию путем организации их обучения в обычных дошкольных и общеобразовательных организациях вместе со своими сверстниками.

Помимо улучшения доступа к образованию, программа поможет учителям и другим специалистам в области образования лучше обучать чтению детей. Каждый ребенок имеет

право на качественное образование, однако мы знаем, что значительная часть детей с инвалидностью остается вне школы, и над повышением качества образования нужно еще работать. Партнерство нацелено на улучшение языковых способностей и чтения, а также использования достигнутых результатов проектов ЮСАИД по улучшению качества образования и развитию раннего чтения «Сапаттуу билим», «Читаем вместе» и «Время для чтения»), которыми охвачены все государственные и муниципальные школы с кыргызским и русским языками обучения.

В рамках проекта будут апробированы механизмы выявления и вовлечения в процесс обучения детей с инвалидностью в 10 школах и 10 дошкольных образовательных организаций в тех же сообществах, а внедрение многоязычного образования для улучшения навыков чтения будет реализовано в 20 школах. Самые успешные инструменты и механизмы к концу проекта будут распространены на большее количество садиков и школ.

Таким образом, обучение детей с ограниченными возможностями здоровья средствами инклюзивного образования предполагает понимание инклюзии как новой философии образования, которая формирует современный гуманистический подход к образованию, заключающийся в позитивном отношении к разнообразию учеников и в восприятии индивидуальных особенностей ребенка не как проблемы, а как возможности для обогащения совместного обучения обычных детей и детей с ограниченными возможностями здоровья.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гендерное и инклюзивное измерение образования в Кыргызской Республике. //Аналитический отчет – Б. 2016. – 42 с.

2. Инклюзивное образование: результат, опыт и перспективы // Сборник материалов III Международной научно-практической конференции /Под ред. Алехиной С.В. – М.: МГППУ, 2015. – 528 с.

3.Абдыкаимов, Зият (2021). Студенты с нарушениями зрения и их опыт. Доступно по адресу: https://www.semanticscholar.org/paper/Visually-Impaired-Students-and-Their-Experiences

INKLYUZIV TA’LIMDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK FAOLIYATIDA METODIK YONDASHUVLAR

Buxoro davlat pedagogika instituti surdopedagogi
G.Samiyeva

Annotatsiya:

Ushbu maqolada inklyuziv ta’limda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ota-onalarning roli, jila tarbiyasi, mas’uliyati, imkoniyatlari va bolalarning huquqlari hamda hamkorlik faoliyatini olib borishda metodik yondashuvlardan samarali foydalanish yo‘llari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, , korreksion ta’lim, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, inklyuziv ta’limda ota-onalarning vazifalari, oilada ta’lim-tarbiya, metodiky yondashuvlar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются роль родителей в работе с детьми с особыми образовательными потребностями в инклюзивном образовании, их воспитание, ответственность, возможности и права детей, а также способы эффективного использования методических подходов в осуществлении совместной деятельности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, коррекционное образование, дети с особыми образовательными потребностями, обязанности родителей в инклюзивном образовании, образование и воспитание в семье, методические подходы.

Abstract

This article discusses the role of parents in working with children with special educational needs in inclusive education, their upbringing, responsibilities, opportunities, and children's rights, as well as ways to effectively use methodological approaches in conducting cooperative activities.

Keywords: inclusive education, correctional education, children with special educational needs, parental duties in inclusive education, family upbringing, methodological approaches.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo‘lishiga haqlidir. Bola, u qanday holatda va qanday imkoniyatga ega bo‘lishidan qat’iy nazar har doim kattalar yordamiga muhtojdir. Uni ajratish yoki alohida nom bilan atash insonparvarlik nuqtai nazariga to‘g‘ri kelmaydi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga nisbatan “anomal bolalar”, “nogiron bolalar”, “ko‘r bolalar”, “kar bolalar”, “aqli zaif bolalar”, “harakat tayanch a’zolari falajlangan bolalar” va x. k. tushunchalar ishlatilib kelindi. Ammo ushbu tushunchalar alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni huquqlarini poymol qiladi. Ota-onalarga ham salbiy ta’sir etadi. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo‘lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham tahqirlashlarga yo‘l qo‘ymaslik talab etiladi.

Ma’lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va ta’limi samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ota-onalarning ijtimoiy psixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi. Bu ularning o‘z farzandlari rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari va va ularning yosh me'yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojli bolalarga ta’lim-tarbiya berishda ota-ona va o‘qituvchining teng hamkorlikda ish olib borishlari muhim ahamiyat kasb etadi. UNISEFning inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalaridagi “Oilaning alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar ta’limida butun hayoti, ayniqsa, rivojlanishining ilk davrlaridagi ishtiroki muhim rol o‘ynashi”, “Ota-onalar va mahallaning jalb etilishi sinfda va sinfdan tashqarida ham inklyuziv ta’limning sifati uchun muhim” ekanligi va “Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarning bolalarning hayotiy pozitsiyasi va ta’lim sohasidagi yutuqlariga ta’sir etishi”, “Bu nafaqat alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, balki ota-onalar, sinfdoshlar, pedagoglar va maktab uchun ham foydali” ekanligi kabi qator omillar inklyuziv ta’lim sharoitida maktab va otaonalar hamkorligining dolzarbligidan dalolat beradi.

Ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg‘ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo‘naltirish berishadi. Bu otaonalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog‘liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo‘lgan qarashlarini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o‘zini-o‘zi anglashni maksimal darajaga ko‘tarish uchun maxsus bilim kerak.

Uy bolaning tarbiyalaydigan asosiy maskani hisoblanadi. Agar bola uyda o‘zini yaxshi his qilsa, u maktabda ham o‘zini dadilroq his qiladi. Ota-onalarga inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalarni oilaviy tadbirlarga va oilaning kundalik hayotiga qay tarzda jalb qilishni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etuvchi masala hisoblandi. Oilaning barcha a’zolari alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bola bilan muloqotda bo‘lishlari lozim. Ota-onalarga bolaning javobini kutishga, uning fikrini bolani mustaqil tanlovga va qarorlar qabul qilish hamda rag‘batlantirishga o‘rgatish lozim.

Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarni uy ishlariga jalb qilish daxldorlik va mas’uliyat hislarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Eng og‘ir rivojlanish buzilishiga ega bola ham nimanidir amalga oshirishi-qo‘lidan kelgancha buyumlarni tartibga keltirishda, idish-tovoqlarni yuvishda, taom tayyorlashda, ko‘chatlar ekishda va hokazo ishlarda qatnashishi mumkin.

Ota-ona dars mashg‘ulotlarida ham ishtirok etib, bolaning yutuqlaridan quvonayotganligini, unga bo‘lgan ishonchini amaliy tarzda namoyon etishi kerak. Olib borilayotgan ta’lim jarayoniga o‘z munosabatini bildirish, farzandining olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olishiga ko‘maklashishi ota-onaning muhim vazifalaridan biridir. Shuningdek ota-onalarning faolligini oshirish maqsadida ta’lim maskanida trening mashg‘ulotlari, davra suhbatlari ham maktab hayotida muhim o‘rin tutadi. Bunday mashg‘ulotlarni ko‘p marotaba o‘tkazish natijasida o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga va oilaning muqaddas ekanligiga oid bilimlari rivojlanadi. Sinf o‘quvchilari o‘rtasida o‘zaro do‘stona muhit yanada mustahkamlanadi. Inklyuziv ta’limni tizimli, samarali joriy etish ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakllari, usullari, ko‘lami va sifati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ta’lim muassasalaridan alohida mas’uliyat va innovatsion yondashuvlarni talab etadi:

- Birinchi navbatda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiruvchi mashg‘ulotlarni olib borish;
- O‘qituvchi bola uchun samarali o‘quv materiali va usullarini tanlab olish;
- Rasmlar, raqamli va tarmoq resurslaridan, o‘quv filmlaridan, audio yozuvlardan ham foydalanish ;
- Mashg‘ulotlarga materiallarni tayyorlashda bolaning qiziqishlari, bajara olish imkoniyatlari hisobga olish;
- Mashg‘ulotlar davomida alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan boladan vazifalarni sinfdagi boshqa bolalardan qabul qilingani kabi qabul qilish va ruhlantirish;
- Yutuqlarini va kamchiliklarini ham o‘z o‘rnida tushuntirish o‘ziga bo‘lgan ishonch tuyg‘usini shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Inklyuziv ta’limda maxsus o‘qituvchi va uning vazifalari quyidagilardan iborat:

- har bir alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan o‘quvchilarning kuchli tomonlarini aniqlash va qaysi sohalarga ehtiyojiini aniqlash uchun diagnostik baholashni ta’minlaydi;
- o‘qituvchiga baholash jarayonida materiallar va manbalardan foydalanish borasida maslahatlar beradi;
- milliy dastur asosidagi ta’limni samarali o‘zlashtirilishida muhim o‘rindagi maxsus yondoshuvlarni amalga oshiradi;
- o‘quvchilarning bilimini nazoratini to‘g‘ri amalga oshirilishi va baholanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqadi;
- o‘quvchilar bilan individual ta’lim dasturlarini, nuqsonlarni tuzatish (korreksiya) va ular bilan bog‘liq bola rivojlanishining o‘ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarini amalga oshiradi;
- maktabda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishda ishtirok etadi;
- ota-onalar va keng jamoatchilikka maslahat beradi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy asosda, “Ota-onalar jamoasi inklyuziv ta’lim muhitida o‘zining tarkibi, manfaatlari, mavqei va ehtiyojlari bo‘yicha turlichadir, munosabatlar va aloqalari bo‘yicha mazkur jamoa o‘zining ichida ham doimiy uyg‘un shakllanmaydi. Bu o‘z navbatida inklyuziv ta’limning getorogenligi va polisub’ektivligi bo‘yicha xos xususiyatlarini belgilab beradi. Bunda ota-ona va maxsus tayyorgarlikka ega pedagoglar bilan hamkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi **PQ-4860**-son qaror**.**

2. R.Sh.Shomahmudova. “Maxsus va inklyuziv ta’lim” Uslubiy qo‘llanma. “Chashma print” nashriyoti- 2011-yil. 4 - va 21-betlar.

3. . I.B Siddikov. Soцialno-filosofskie aspektы formirovaniya intellektualnoy kulturы molodyoji.

BOSHLANG‘ICH SINFLRDA INKLYUZIV TA’LIMNI TASHKIL ETISH IJTIMOIY ZARURIYAT SIFATIDA

G.K.Alimova
O'zbekiston respublikasi ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy metodik markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayoni esa bolaning keyingi ta’lim shakllarini o‘zlashtirishi uchun pillapoya rolini o‘ynaydi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, boshlang‘ich sinfda tahsil oluvchi bolalarning fiziologik, ijtimoiy, psixologik, ma’naviy holatini, mazkur yosh davriga xos bo‘lgan xususiyatlarni inobatga olgan holda yondashish hamda mazkur jarayonda bir qancha vazifalar hal etilishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich ta’lim jarayoni, korreksion ta’lim, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar, inklyuziv ta’limning vazifalari, ta’lim-tarbiya, zamonaviy yondashuvlar, moslashuv.

Аннотация: В данной статье процесс начального образования играет роль ступеньки для освоения ребенком последующих форм образования. Продолжая вышеизложенные мысли, речь идет о подходе с учетом физиологического, социального, психологического, духовного состояния детей, обучающихся в начальных классах, особенностей, характерных для этого возрастного периода, а также о решении ряда задач в этом процессе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, процесс начального образования, коррекционное образование, дети с особыми образовательными потребностями, задачи инклюзивного образования, образование и воспитание, современные подходы, адаптация.

Abstract: In this article, the primary education process serves as a stepping stone for a child to master subsequent forms of education. Continuing the aforementioned ideas, it is necessary to approach the physiological, social, psychological, and spiritual state of primary school students, taking into account the characteristics characteristic of this age period, and to address several tasks in this process.

Keywords: inclusive education, primary education process, correctional education, children with special educational needs, objectives of inclusive education, education and upbringing, modern approaches, adaptation.

Bugungi kunda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki, alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning engil darajalilarini ham maxsus maktablarda taxsil olib kelayotganligidir. Bu borada nogiron bolalarga ta’lim-tarbiya berishga zamonaviy yondashuvlarni o‘rganish, ular asosida milliy inklyuziv ta’lim jarayonini tashkil etish va takomillashtirish, o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash texnologiyalari, moslashuv va muloqotni tashkil qilishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo‘nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko‘rishida va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar)

bo‘yicha korreksion ta’lim tashkil etilgan. Inklyuziv ta’limga muhtoj bolalarning umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan ta’lim olishlari jamiyatda integratsiyalashib keta olishlariga yordam beradi va bu mavzuning alohida ilmiy tadqiqot olib borish zarurligini belgilaydi.

Shu o‘rinda, ta’lim tizimidagi islohotlarning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib maktabgacha ta’lim tashkilotlari xizmat qilsa, boshlang‘ich ta’lim jarayoni esa bolaning keyingi ta’lim shakllarini o‘zlashtirishi uchun pillapoya rolini o‘ynaydi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, boshlang‘ich sinfda tahsil oluvchi bolalarning fiziologik, ijtimoiy, psixologik, ma’naviy holatini, mazkur yosh davriga xos bo‘lgan xususiyatlarni inobatga olgan holda yondashish – bolaning shaxsiy kamolotga erishishiga zamin yaratadi. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va o‘smirlar ta’limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta’limning yo‘nalishlari (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko‘rishida va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar) bo‘yicha korreksion ta’lim tashkil etilgan. Xalqaro miqiyosida ta’lim isloxotini demokratsiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o‘zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o‘zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta’lim sohasini rivojlanishini qayta ko‘rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko‘pchilik mamlakatlar “Segregatsiya” ta’limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo‘lgan integratsion ta’limni tadbiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta’limga o‘tila boshlandi. Bu o‘rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: “Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o‘z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko‘r yoki aqli zaif bolaning asosiy e’tiborini o‘zida mavjud bo‘lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo‘yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to‘sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o‘rniga odatda shunday ko‘nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o‘z dunyosiga yanada chuqurroq sho‘ng‘ib ketadi”. Sog‘lom bolani alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bola bilan uyg‘unlashtirilishi maxsus ta’limni keng doirada qayta ko‘rishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning dolzarbligi shundaki alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning engil darajalilarini ham maxsus maktablarda ta’lim olib kelayotganligidir. Baholangki ular umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim tarbiya olsalar jamiyatga tezroq integratsiyalashib keta oladilar. Shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv ta’lim sharoitida bola sog‘lom tengdoshlari orasida bo‘lib oiladan ajralmagan holda ta’lim-tarbiya olishga muyassar bo‘ladi. Shuningdek alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning umumta’lim tizimida ta’lim olishining afzalligi shundaki ta’limga sarflanadigan sarf harajat maxsus ta’limga nisbatdan kamayadi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ‘ibot qilinayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi, ya’ni rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash masalasi O‘zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Inklyuziv ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

- rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo‘lishni ta’minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

- jamoatchilik hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar muammolariga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish;

- ta’lim jarayonida sog‘lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

- barcha o‘quvchilar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq umumiy o‘rta ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

- o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida

xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llabquvvatlash.

- imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarni oilalardan ajralmagan holda yashash huquqini ro‘yobga chiqarish, jamiyatda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan o‘quvchi va o‘smirlarga nisbatan do‘stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirish kabilardir.

- ta’lim muassasasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ta’lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish;

- ularning imkoniyatiga yo‘naltirilgan umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

- o‘quvchilarning ta’limdagi tenglik huquqini kafolatlash;

- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan va sog‘lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish;

- ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

Inklyuziv ta’lim alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarga nima beradi?

- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzaga keladi;
- o‘z imkoniyatini o‘zi uchun kashf etish imkonini beradi;
- dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;
- o‘qishga bo‘lgan ehtiyoji va qiziqishlari ortadi;
- o‘zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;
- ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;
- yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo‘qoladi.

Inklyuziv ta’lim sog‘lom bolalar hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

O‘zlariga o‘xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar;

Tengdolariga g‘amxo‘rlik hissi uyg‘onadi, ularni qo‘llab-quvvatlash, yordam berishga intilish–insonparvarlik hissi tarbiyalanadi;

Yordamga muhtoj insonlarga e’tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar;

O‘quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlar ga pozitiv munosabat, o‘zaro hurmat tarbiyalanadi;

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv muhitda alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning ijtimoiy vakolatlari va muloqot qobiliyatlari yaxshilanadi. Bu ko‘p jihatdan alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalarning ushbu yoshga xos bo‘lgan ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiya modeli tashuvchisi sifatida harakat qiladigan sog‘lom tengdoshlari bilan ijtimoiy o‘zaro aloqalari uchun ko‘proq imkoniyatlarga ega ekanligi bilan bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. “Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari: muammo va ularning echimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. “Lesson-Press” nashriyoti, Toshkent-2021.

4. Y.M.Asadov “Psixologik salomatlik maktabi” maktabga qabul qilingan olti yoshli bolalar uchun korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar dasturi” Toshkent-2004

INKLUZIV TA’LIMDA O‘QUV-TARBIYA JARAYONINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Karimova Gulshod Shavkatovna
Buxoro viloyat pedagogik mahorat markazi, Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi
karimovagulshod74@gmail.com

Annotatasiya. *Mazkur maqolada Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishning zamonaviy usul va mexanizmlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi barcha bolalarga, jumladan alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratish, ularning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy faolligini ta’minlashdan iborat ekanligi yoritilgan. Shuningdek, maqolada o‘quvchilarning individual xususiyatlari, qobiliyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishning ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, o‘quv-tarbiya jarayoni, ta’lim samaradorligi, pedagogik texnologiyalar, individual yondashuv, interfaol metodlar, alohida ta’lim ehtiyojlari, pedagogik kompetensiya, innovatsion ta’lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash.*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Каримова Гульшод Шавкатовна
преподаватель кафедры методики дошкольного, начального и специального образования Бухарского областного центра педагогического мастерства,
karimovagulshod74@gmail.com

Аннотация. *В данной статье научно-педагогически проанализированы современные методы и механизмы повышения эффективности учебно-воспитательного процесса в условиях инклюзивного образования. Освещены основные цели инклюзивного образования, направленные на создание равных возможностей для всех детей, включая обучающихся с особыми образовательными потребностями, обеспечение их социальной адаптации и активного участия в обществе. Также раскрыта важность организации образовательного процесса с учетом индивидуальных особенностей, способностей и потребностей учащихся.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, учебно-воспитательный процесс, эффективность образования, педагогические технологии, индивидуальный подход, интерактивные методы, особые образовательные потребности, педагогическая компетентность, инновационное обучение, психолого-педагогическая поддержка.*

WAYS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN INCLUSIVE EDUCATION

Karimova Gulshod Shavkatovna
Teacher of the Department of Preschool, Primary and Special Education Methodologies at the Bukhara Regional Center for Pedagogical Excellence, karimovagulshod74@gmail.com

Annotation. *This article scientifically and pedagogically analyzes modern methods and mechanisms for improving the effectiveness of the educational process in inclusive education. The main purpose of inclusive education is highlighted as providing equal opportunities for all children, including students with special educational needs, ensuring their social adaptation and active participation in society. The article also reveals the importance of organizing the educational process by taking into account students’ individual characteristics, abilities, and needs.*

Keywords: *inclusive education, educational process, educational effectiveness, pedagogical technologies, individual approach, interactive methods, special educational needs, pedagogical competence, innovative education, psychological and pedagogical support.*

XXI asrda global miqyosda ta’lim tizimining demokratlashuvi, inson huquqlarini to‘liq ta’minlash va ijtimoiy adolat prinsiplariga asoslangan yondashuvlar keng miqyosda shakllanmoqda. Bunday sharoitda inklyuziv ta’lim tushunchasi zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida e’tirof etilmoqda. Inklyuziv ta’lim – bu faqatgina maxsus ehtiyojga ega bolalarni ta’lim muassasalariga jalb qilish emas, balki har bir bola uchun moslashtirilgan, mos sharoit va imkoniyatlar yaratish orqali ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash tizimidir.

BMTning 2006-yilda qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiyasida shunday deyilgan:*“Inklyuziv ta’lim tizimi barcha bosqichlarda ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashi lozim va bu imkoniyat barcha fuqarolar uchun teng bo‘lishi zarur.”* (Ushbu konvensiyaga O‘zbekiston Respublikasi 2021-yilda qo‘shilgan.)

Shuningdek, UNESCO tomonidan ta’kidlanganidek:*“Inklyuziv ta’lim – bu nafaqat ta’lim tizimini isloh qilish, balki ijtimoiy birlik, tenglik va barqaror taraqqiyot sari yo‘naltirilgan keng ko‘lamli harakatdir”* (UNESCO, 2020).

Ta’limning bu yo‘nalishi ijtimoiy muhitning inklyuzivlik darajasini oshirish bilan birga, pedagogik yondashuvlarning yangilanishini ham talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan gospital pedagogikasi – uzoq muddatli tibbiy muolajaga muhtoj, surunkali kasalliklar bilan yashayotgan yoki shifoxona muhitida yashovchi bolalarni sifatli ta’lim bilan qamrab olishga qaratilgan maxsus yondashuvdir.

Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni sog‘lom tengdoshlari qatorida o‘qitish masalasi bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanmoqda. Ma’lumki imkoniyati cheklangan bolalar maxsus o‘quv reja, o‘quv dasturlari asosida maktab ta’limini egallaydilar. Ular uchun ta’lim maxsus korreksion yo‘naltirilgan pedagogik jarayon asosida tashkil etilib, defektologik ma’lumotga ega mutaxassislar tomonidan olib boriladi. O‘tgan asr maxsus ta’limidan ko‘zlangan maqsad va vazifalartahlil etilganda o‘quvchilarning umumiy va nutqiy rivojlanishini ta’minlagan holda umumta’lim fanlarini o‘qitish va keyingi bosqich ta’limga tayyorlash kabilarni sharhlash mumkin.

Bugungi kun maxsus ta’limi esa, raqobatbardosh mutaxassisni inklyuziv ta’lim jarayonida tayyorlashga ta’sir qiladi. Mazkur vazifa o‘z mazmuni va ko‘lamiga ko‘ra davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasidir. Bundan tashqari barcha bolalarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashda o‘qituvchilar faoliyatiga zamonaviy talablar qo‘yilmoqda. Masalan, sinfda turli toifadagi bolalar bilan bir paytning o‘zida mos yondashuvlarni tashkil eta olish va kutilgan natijani qo‘lga kiritishni misol qilishimiz mumkin. Mazkur masala nogiron hamda sog‘lom rivojlanayotgan bolalarga matematikani o‘rgatishdagi umumiylik va farqli jihatlarni aniqlashni ko‘ndalang qo‘yadi. Bu yo‘nalishda o‘rganish ishlarini olib borish, manbalarni tahlil qilish asosida ilmiy xulosalarni asoslash mumkin. Jumladan, inson uchun matematikaning zarurat ekanligini V.M.Tixomirov alohida ta’kidlaydi. Olimning fikricha: “Insoniyatning ma’naviy dunyosini shakllantirishda bu fan tarixini, uning asoschilarini hamda fanga hissasini bilish foydali”.

Adabiyotlarda matematika o‘qitish bilan bog‘liq konkret vazifalar qatorida matematik rivojlanish asosida o‘quvchilarda bir butun “olam manzarasi”ni shakllantirish bilan bog‘liq keng masala ham ko‘rib chiqilgan. Bolalikning aynan maktabgacha va maktab davrida turlituman faoliyatda bolada borliqning predmetli olam, kishilik olami, tabiat kabi asosiy sohalari bilan aloqa shakllana boshlaydi, olamni anglash uchun zamin yaratiladi, bola o‘zini-o‘zi dastlab shu davrda anglay boshlaydi, ya’ni, bir so‘z bilan aytganda, “olam manzarasi” shakllanadi.

Inkluziv ta’limda samaradorlik omillari.

Inkluziv ta’limda o‘quv dasturlari va darsliklarning ahamiyati juda katta. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun o‘quv dasturlari va darsliklar jihatlarga e’tibor qaratilishi kerak. Darslik va o‘quv dasturlari barcha o‘quvchilarni, shu jumladan alohida yordamga muhtoj bolalarni, bir xilda o‘rgatishga qaratilgan bo‘lishi kerak. O‘quv dasturi o‘quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. Masalan, nutq va eshitish muammolari bo‘lgan bolalar uchun maxsus yordamchi materiallar (audiolar, tasvirli darsliklar) kerak bo‘lishi mumkin.

Darsliklar turli shakllarda bo‘lishi kerak: matn, audiovizual materiallar, interaktiv dasturlar va boshqalar. Bu, albatta, o‘quvchilarning turli turlari (matnni o‘qish va tushunishda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar, visual yoki eshitish orqali o‘rganishga moyil bo‘lganlar) uchun foydali bo‘ladi. Maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun individual qo‘llanmalar yoki metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqish. Bu yordamchi materiallar darslarni yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Sinf muhitida barcha o‘quvchilar uchun qulay va o‘rgatish jarayoniga mos keladigan sharoitlar yaratish zarur. O‘quvchilarning alohida ehtiyojlarini inobatga olish, masalan, maxsus o‘rindiqlar, ko‘rsatuvchi materiallar yoki texnologiyalardan foydalanish, muammolarni hal qilishda yordam beradi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni zeriktirmaslik va ularning e’tiborini saqlab qolish uchun faoliyat turlarini tez-tez o‘zgartirib turish kerak. Harakatli o‘yinlar, interfaol mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar kabi turli shakllar orqali darsni jonlantirish mumkin. Yozma topshiriqlar esa o‘quvchining mustaqil fikrlashi va ifodalay olish ko‘nikmasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, topshiriqlarni tayyorlashda ularning qiyin emasligi, tushunarli tilda yozilgani va ko‘p bosqichli emasligi inobatga olinadi.

O‘qituvchilarni ta’limga inklyuziyani tushunish va qo‘llab-quvvatlashga jalb qilish juda muhimdir. O‘qituvchilar o‘quv hamjamiyatining eng katta qismidir va ular har bir tashabbusning bir qismi bo‘lishi muhim. O‘qituvchilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb qilish orqali ular xilma-xillik, tegishlilik va teng imkoniyatlarning ahamiyatini tushunadilar. O‘qituvchilarga inklyuziya jarayonida ishtirok etish huquqini berish egalik va mas'uliyat hissini tarbiyalaydi. Ular individual farqlardan qat'i nazar, umuminsoniy hurmat va ishtirok etishning qadrini tushunadilar. Inklyuzivlik O‘qituvchilar uchun yanada mazmunli bo‘ladi, chunki ular yangi do‘stlikni rivojlantirish, shaxsiy maqsadlarga erishish va kelajakdagi imkoniyatlardan foydalanishda uning rolini tushunishadi. Inklyuziv muhitni yaratishda o‘quvchilarning faol ishtirokchisi bo‘lish imkoniyatini beradigan inklyuziya bo‘yicha o‘qituvchilarning nuqtai nazarini yo‘naltirish, shakllantirish va tushunish juda muhim. O‘qituvchilarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatib, o‘qituvchilar ularga xilma-xillikni qadrlash va inklyuziyani himoya qilish uchun vositalar va bilimlar bilan ta'minlaydilar. Ularning nuqtai nazarini shakllantirish hamdardlik, hurmat va tegishlilik tuyg‘usini

rivojlantiradi, shu bilan birga ularning nuqtai nazarini tushunish o‘qituvchilarga qo‘llab-quvvatlash va aralashuvni samarali tarzda moslashtirishga imkon beradi va inklyuziya sa'y-harakatlari o‘quvchilarning tajribasi va ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir.- Toshkent: O‘zbekiston. 2018. 2-tom,–B. 491.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni (https://lex.uz/pdfs/6600413)
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907 “Yoshlarni ma’naviyaxloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
4. Рахмонова Г.Ш. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.
5. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.
5. Qodirova, F., Ibadullayeva, S. N. (2021). Nogironligi bo‘lgan ota-ona qaramogida bo‘lgan yetim bolalarni ijtimoiylashtirishning metodik klasteri. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 6(1), 280-286.
6. Shomaxmudova .R.Sh Inklyuziv ta’lim (Xalqaro va O‘zbekistondagi tajribalar) Toshkent-2011

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MODELI: INDIVIDUAL YONDASHUV VA KO‘P TARMOQLI HAMKORLIK ASOSIDA O‘ZBEKISTON HAMDA SKANDINAVIYA DAVLATLARI TAJRIBASINING QIYOSIY TAHLILI

Sobirov Ulug‘bek G‘ofurovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Annotatsiya. *Mazkur tezisda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishda individual yondashuv hamda ko‘p tarmoqli hamkorlik mexanizmlarining ahamiyati yoritiladi. Mahalliy va xorijiy tajribalar asosida inklyuziv ta’limni tashkil etishning samarali yo‘llari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, individual yondashuv, ko‘p tarmoqli hamkorlik, maxsus ehtiyojli bolalar, pedagogik innovatsiya, integratsiya.*

СОВРЕМЕННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОПЫТА УЗБЕКИСТАНА И СКАНДИНАВСКИХ СТРАН НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА И МНОГОПРОФИЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Собирова Улугбека Гафуровича
Бухарский государственный педагогический институт
Преподаватель кафедры общей педагогики
ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Аннотация. *В данном тезисе освещается значение индивидуального подхода и механизмов многоотраслевого сотрудничества в развитии системы инклюзивного образования. На основе отечественного и зарубежного опыта будут выдвинуты эффективные пути организации инклюзивного образования, существующие проблемы и предложения по их устранению.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, индивидуальный подход, многопрофильное сотрудничество, дети с особыми потребностями, педагогические инновации, интеграция.*

MODERN MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND SCANDINAVIAN COUNTRIES BASED ON AN INDIVIDUAL APPROACH AND MULTIDISCIPLINARY COOPERATION

Sobirov Ulugbek Gafurovich
Bukhara State Pedagogical Institute
Teacher at the Department of General Pedagogy
ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Annotation. *This thesis highlights the importance of an individual approach and multidisciplinary cooperation mechanisms in developing an inclusive education system. Based on local and foreign experience, effective ways to organize inclusive education, existing problems and proposals for their elimination will be put forward.*

Keywords: *inclusive education, individual approach, multidisciplinary cooperation, children with special needs, pedagogical innovation, integration.*

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda sifatli ta’lim berishni ta’minlashdir. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi global miqyosda ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Inklyuziv ta’lim – bu nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb etish, balki ularning to‘laqonli rivojlanishi uchun mos sharoit yaratish jarayonidir.

Bugungi kunda ko‘plab davlatlar ta’lim tizimida inklyuzivlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratmoqda. Bu borada xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim samaradorligi individual yondashuv va turli soha mutaxassislarining hamkorligiga bevosita bog‘liq.

Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi – har bir bola ta’lim olish huquqiga ega ekanligi tamoyiliga asoslanadi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilarning farqlari muammo sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida qaraladi.

Individual yondashuv inklyuziv ta’limning asosiy komponentlaridan biri bo‘lib, u har bir o‘quvchining qobiliyati, ehtiyoji va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahorat va moslashuvchanlikni talab qiladi. Ko‘p tarmoqli hamkorlik esa pedagoglar, psixologlar, logopedlar, ijtimoiy pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy aloqani anglatadi. Bunday hamkorlik orqali o‘quvchining har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida qator ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, inklyuziv ta’limni joriy etishning tashkiliy-huquqiy asoslari yaratildi.

Umumta’lim maktablarida inklyuziv sinflar tashkil etilmoqda, maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi ham bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda.

Biroq mavjud muammolar ham yo‘q emas. Jumladan:

- pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi;
- ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yetarli darajada moslashtirilmaganligi;
- jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan stereotip qarashlarning mavjudligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv zarur.

Bugungi kunda jahon ta’lim hamjamiyati oldida turgan eng ustuvor vazifalardan biri - har bir shaxsning, jismoniy va intellektual holatidan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashdir. Inklyuziv ta’lim shunchaki imkoniyati cheklangan bolalarni oddiy maktabga olib kelish emas, balki butun o‘quv tizimini bolaning ehtiyojlariga moslashtirish jarayonidir. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda “Hamma uchun ta’lim” tamoyili asosida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy asosi sifatida O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni hamda 2020-2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi xizmat qilmoqda.

Hozirgi bosqichda quyidagi yo‘nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda:

- **Inklyuziv sinflar tarmog‘ini kengaytirish:** Maxsus maktab-internatlardan umumta’lim maktablariga bosqichma-bosqich o‘tish mexanizmi.
- **Moddiy-texnik bazani shakllantirish:** Maktablarda “to‘siqsiz muhit” (rampalar, maxsus jihozlangan xonalar) yaratish.
- **Kadrlar tayyorlash:** Pedagog-kadrlarni maxsus metodikalar asosida qayta tayyorlash va defektolog, psixolog kabi mutaxassislar shtatini kengaytirish.

Skandinaviya modeli (Finlyandiya va Norvegiya misolida)

Xalqaro tajribada Finlyandiya modeli “eng adolatli tizim” sifatida e’tirof etiladi. Finlyandiya ta’lim tizimining asosiy falsafasi shundan iboratki, hech bir bola o‘zlashtirishda orqada qolmasligi kerak.

Finlyandiya tajribasining o‘ziga xosligi:

1. **Erta diagnostika:** Boladagi o‘rganishdagi qiyinchiliklar bog‘cha davridayoq aniqlanadi va unga darhol “yordamchi o‘qituvchi” biriktiriladi.
2. **Individual ta’lim rejalari (ITP):** Har bir o‘quvchi uchun uning qobiliyatidan kelib chiqib, alohida o‘quv dasturi tuziladi.
3. **Jamiyatning qarashi:** Imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan “achinish” emas, balki “teng huquqli hamkor” sifatida qarash madaniyati shakllangan.

Ta’lim jarayonidagi psixologik va pedagogik to‘siqlar

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni joriy etishda faqatgina moliyaviy resurslar yetarli emas. Eng katta to‘siq - bu stereotiplar.

- **Ota-onalar bilan ishlash:** Ko‘p hollarda sog‘lom bolalarning ota-onalari imkoniyati cheklangan bolaning bir sinfda o‘qishiga qarshilik bildirishadi.
- **Pedagogik tayyorgarlik:** O‘qituvchilarning ko‘pchiligi differensial ta’lim (bir vaqtning o‘zida turli darajadagi bolalarga dars o‘tish) texnologiyasini mukammal egallamagan.

Mahalliy va xorijiy tajribani integratsiya qilish bo‘yicha takliflar

Xorijiy tajribani ko‘r-ko‘rona nusxalamasdan, uni milliy mentalitet va sharoitlarga moslashtirish lozim. Shu munosabat bilan quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

1. **Multi-professional jamoa ishini yo‘lga qo‘yish:** Maktablarda faqat o‘qituvchi emas, balki psixolog, logoped, tibbiyot xodimi va ijtimoiy xodimdan iborat mobil guruhlar faoliyatini kuchaytirish.
2. **Raqamli texnologiyalar:** Brayl displeylari, eshitish apparatlari va nutqni matnga aylantiruvchi dasturlardan foydalanish imkoniyatini oshirish.
3. **Tutorlik (ustoz-shogird) tizimi:** Yuqori sinf o‘quvchilarining imkoniyati cheklangan kichik yoshdagi bolalarga ko‘maklashishini ijtimoiy loyiha sifatida rag‘batlantirish.

“Tibbiy model”dan “Ijtimoiy model”ga o‘tish

Tezisning nazariy qismiga quyidagi farqlarni jadval yoki qiyosiy matn ko‘rinishida kiriting. Bu inklyuziv ta’limning tub mohiyatini ochib beradi:

- **Tibbiy model:** Muammo bolada deb qaraladi. Uni "davolash" yoki alohida (izolyatsiya qilingan) muassasalarda o‘qitish lozim deb hisoblanadi.
- **Ijtimoiy model (Inklyuziya asosi):** Muammo ta’lim tizimi va muhitda deb qaraladi. To‘siqlarni (zinapoyalar, murakkab dasturlar, noto‘g‘ri munosabat) bartaraf etish orqali bolaning jamiyatga moslashishi ta’minlanadi.

Differensial ta’lim texnologiyasi (Differentiated Instruction)

Xorijiy tajriba bo‘limiga ushbu metodikani batafsilroq qo‘shing. Bu o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida turli ehtiyojli bolalar bilan qanday ishlashi kerakligini tushuntiradi:

- **Mazmun bo‘yicha:** Har bir o‘quvchi uchun mavzuning murakkablik darajasini belgilash.
- **Jarayon bo‘yicha:** Kimdir eshitish orqali, kimdir vizual (rasmlar orqali), kimdir harakatli o‘yinlar orqali mavzuni o‘zlashtirishi.

• **Natija bo‘yicha:** Bilimni baholashda standart testlardan tashqari, og‘zaki javob, rasm chizish yoki amaliy topshiriqlar berish.

“Tutor” (Yordamchi pedagog) xizmatini joriy etish masalasi

O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limning eng og‘riqli nuqtalaridan biri - sinfda 30 ta bola bo‘lsa, o‘qituvchi imkoniyati cheklangan bolaga alohida vaqt ajrata olmasligidir.

• **Xorij tajribasi:** Buyuk Britaniya va AQSHda *Teacher Assistant* (o‘qituvchi yordamchisi) lavozimi mavjud.

• **Taklif:** Mahalliy oliy o‘quv yurtlarining "Pedagogika va psixologiya" yoki "Defektologiya" yo‘nalishi talabalarini maktablarga amaliyotchi-tutor sifatida biriktirish tizimini yo‘lga qo‘yish.

Inklyuziv madaniyatni shakllantirish: “Tengdoshlar ta’limi” (Peer Tutoring)

Maktab muhitida bolalar o‘rtasida sog‘lom munosabat o‘rnatish uchun:

• Sinf soatlarida "Insoniy xilma-xillik" mavzularini o‘tish.

• Sport va ijodiy to‘garaklarda "Universal dizayn" tamoyilini qo‘llash (masalan, hamma ishtirok eta oladigan o‘yinlar o‘ylab topish).

• Sog‘lom bolalarga o‘z tengdoshlariga ko‘maklashish "qahramonlik" emas, balki oddiy insoniy muloqot ekanligini singdirish.

Ta’lim transformatsiyasining iqtisodiy samaradorligi

Tezisga ilmiylik berish uchun iqtisodiy argument qo‘shing:

• Imkoniyati cheklangan shaxsni umrbod davlat nafaqasida saqlashdan ko‘ra, unga sifatli ta’lim berib, kasb-hunarga o‘rgatish davlat budjeti uchun 7-10 baravar foydaliroqdir (Xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra). Bu shaxsning jamiyatning faol soliq to‘lovchisiga aylanishiga zamin yaratadi.

Mahalliy tajribada “Buxoro modeli”ni misol qilish mumkin. *“Buxoro viloyatidagi ayrim maktablarda inklyuziv ta’limni metodik qo‘llab-quvvatlash maqsadida oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari tomonidan “Mobil metodik guruhlar” tashkil etilgan bo‘lib, ular amaliyotchi o‘qituvchilarga individual dastur tuzishda ko‘maklashmoqda...”*

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Mahalliy va xorijiy tajribalarni uyg‘unlashtirish, individual yondashuvni keng joriy etish hamda ko‘p tarmoqli hamkorlikni rivojlantirish orqali bu yo‘nalishda sezilarli natijalarga erishish mumkin.

Natijada har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqi ta’minlanadi, jamiyatda teng imkoniyatlar yaratiladi va ijtimoiy adolat tamoyillari mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari.
3. Ainscow M. Inclusive Education: Developing Learning and Participation in Schools. – London, 2005.
4. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol, 2011.
5. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. – Paris, 2009.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris, 2020.
7. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. – London, 2014.
8. Mittler P. Working Towards Inclusive Education. – London, 2000.
9. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008.
10. Zamonaviy pedagogika va maxsus pedagogika bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2021.
11. Xalqaro pedagogik tadqiqotlar jurnali materiallari. – 2018–2023.
12. Inklyuziv ta’lim metodikasi bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar. – Toshkent, 2022.

MAXSUS TA’LIM EHTIYOJLARIGA EGA O‘QUVCHILAR UCHUN XORIJIY TIL O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR (MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA)

Qodirova Nilufarxon Zokir qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarga xorijiy til o‘qitishda raqamli texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim sharoitida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, ularning samaradorligi hamda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qo‘llash masalalari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, xorijiy til o‘qitish, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, multimedia vositalari, individual yondashuv, masofaviy ta’lim, adaptiv o‘qitish, pedagogik innovatsiya*

Bugungi globallashuv jarayonida xorijiy tillarni o‘rganish har bir shaxs uchun muhim kompetensiyaga aylangan. Shu jumladan, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarni ham zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim tizimi barcha o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishni ko‘zda tutadi va bunda xorijiy til o‘qitish alohida ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan elektron resurslar, mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar o‘quv jarayonini yanada qulay va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi - maxsus ehtiyojli o‘quvchilarga xorijiy til o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilishdan iborat.

Raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan o‘quv materiallari yaratish imkoniyati mavjud. Masalan:

• audio va video materiallar eshitish va ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun moslashtiriladi

• subtitrlar, ovozli tarjima, ekran o‘qish dasturlari (screen reader) qo‘llaniladi

• interaktiv o‘yinlar orqali o‘rganish motivatsiyasi oshiriladi

Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xorijiy til o‘qitishda raqamli vositalardan foydalanish metodikasi.

Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlashda quyidagi raqamli vositalar samarali hisoblanadi:

• Multimedia platformalar (video darslar, animatsiyalar)

• Mobil ilovalar (til o‘rganish dasturlari)

• Onlayn platformalar (masofaviy ta’lim tizimlari)

• Sun’iy intellekt asosidagi dasturlar (adaptiv o‘qitish tizimlari)

Masalan, vizual materiallar autizm spektridagi o‘quvchilar uchun foydali bo‘lsa, audio materiallar ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun muhimdir. Shu sababli differensial yondashuv muhim hisoblanadi.

Mahalliy tajribalar shuni ko ‘rsatadiki: O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan: maxsus maktablar va inklyuziv sinflarda AKTdan foydalanish kengaymoqda, elektron darsliklar va multimedia resurslar joriy etilmoqda, o‘qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda. Shunga qaramay, ayrim muammolar mavjud -texnik vositalarning yetishmasligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi, maxsus moslashtirilgan dasturlar kamligi.

Biz maxsus ta’lim ehtiyojiga ega o‘rganuvchilar uchun qator yondashuvlardan foydalanishimiz mumkin til o‘rgatish jarayonida ulardan biri: **«Individual rotatsiya» yondashuvi.** Aralash ta’lim eng samarali yondashuvlardan biri sanalmish mazkur yondashuvning

xususiyatlari uning maqsadi bilan belgilanadi: u alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarga tashkiliy va pedagogik jihatdan individual yondashuvni ta’minlaydi. Jumladan:

- nogiron talaba-o‘quvchilar, imkoniyati cheklangan talaba-o‘quvchilar, shuningdek tez-tez kasal bo‘ladigan talaba-o‘quvchilar;

- «ilg‘or» - iqtidorli, yuqori ishtiyoqli talaba-o‘quvchilar, shuningdek, ta’lim muasasasi dasturlari bo‘yicha ta’lim olayotgan, shaxsiy yetuk, mustaqil va mas’uliyat darajasi yuqori bo‘lgan ta’lim oluvchilar;

- bir vaqtning o‘zida bir nechta asosiy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirayotgan o‘quvchilar;

– dars mashg‘ulotlariga odatda qatnashmaydigan o‘quvchilar (masalan, sportchilar);

- chet ellik o‘quvchilar.

Bunda ta’lim oluvchilarning barcha aniqlangan toifalari uchun asosiy didaktik maqsad har bir fan bo‘yicha alohida o‘zlashtirish tezligini individuallashtirishdan iborat. Yana bir muhim jihat - har doim ham jismoniy jihatdan darslarga qatnasha olmaydigan o‘quvchilar uchun ta’lim dasturining erkinligini ta’minlash sanaladi. Onlayn tarzga o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarni tanlash ta’lim muasasasi ma’muriyati tomonidan o‘quvchining o‘zi, uning kuratori, ba’zi hollarda - ota-onasi yoki qonuniy vakillari (masalan, nogironligi bo‘lgan voyaga etmagan o‘quvchilar uchun) bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi.

«Individual rotatsiya» yondashuvining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u o‘quvchilarning kichik qismini qamrab oladi (odatda umumiy o‘quvchilarning 1-2%ini). Bu ular bilan individual rotatsiyani shakllantirish bosqichida (muayyan fanni o‘zlashtirish shaklini aniqlash, individual o‘quv jadvalini tuzish) va o‘quv jarayonida (tashkiliy va tyutor yordami, maslahat olish, bilimlarning shaxsiy boshqaruvi) maqsadli ishlarni olib borish imkonini beradi. Ushbu yondashuvni (shuningdek, keyingi «Ta’lim menyusi» yondashuvi) keng tatbiq etishni qiyinlashtiradigan asosiy tashkiliy-pedagogik qiyinchilik shundaki, bitta fan bir vaqtning o‘zida ikki xil formatda o‘qitilishi kerak: o‘quvchilarning asosiy qismi uchun - kunduzgi, “individual rotatsiya” o‘quvchilari uchun - onlayn shakllarida (“Aralash o‘quv reja” yondashuvidan farqli o‘laroq, har bir o‘quv fani onlayn yoki kunduzgi shaklda o‘qitiladi). Ayrim ta’lim muassasalari tomonidan bir o‘qituvchiga bir vaqtning o‘zida o‘z fanlarini ikkita formatda o‘qitishni topshirishlari (uning ishi uchun mavjud to‘lov shaklini saqlab qolgan holda) ma’lum: o‘z guruhi o‘quvchilarining bir qismi bilan sinfda, boshqa qismi bilan – onlayn shaklda. Shu bilan birga, bitta o‘qituvchi “Individual rotatsiya”ga o‘tkazilgan har bir o‘quvchi bilan ishlashda ta’lim mazmunini va o‘rganish tezligini individuallashtirishni ta’minlashi kerak. Shubhasiz, bu yechim optimal emas. Shu sababali mazkur sohaga oid adabiyotlarni tahlil qildik va quyidagi bir-birini to‘ldiruvchi xulosalarga keldik:

– o‘qituvchilarning ixtisosligi o‘tkazilayotgan fan turi/shakliga muvofiq bo‘lishi. Agar ta’lim muasasasida bir nechta o‘qituvchilar ushbu fanni o‘tilayotgan bo‘lsa, ulardan biri life formatiga ixtisoslashi, ikkinchisi esa shu fanni (o‘quvchilarning boshqa qismi bilan) online tarzda o‘rgatish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Rivojlangan davlatlarda bu yo‘nalishda katta yutuqlarga erishilgan:

• AQSH: maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun individual o‘quv dasturlari (IEP) va raqamli platformalar keng qo‘llaniladi. AQSH ta’lim tizimida maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun til o‘rgatish jarayoni individual yondashuv asosida tashkil etiladi va bu jarayonning markazida individual o‘quv dasturlari – IEP (Individualized Education Program) turadi. Ushbu tizim Individuals with Disabilities Education Act qonuni asosida joriy etilgan bo‘lib, har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish darajasini inobatga olgan holda ta’lim berishni nazarda tutadi. Ayniqsa, til o‘rgatish jarayonida bu yondashuv juda muhim hisoblanadi, chunki nutq, muloqot va til kompetensiyalari har bir bolaning individual xususiyatlariga bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Individual o‘quv dasturi orqali o‘quvchining til o‘rganishdagi aniq maqsadlari belgilanadi. Bu maqsadlar o‘quvchining nutqiy rivojlanish darajasi, eshitish va tushunish qobiliyati, so‘z boyligi hamda yozma nutq ko‘nikmalariga qarab shakllantiriladi. Masalan, ba’zi o‘quvchilar uchun asosiy e’tibor so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga qaratilsa, boshqalar uchun o‘qish va yozish

malakalarini rivojlantirish ustuvor bo‘lishi mumkin. Shu tariqa, har bir o‘quvchi o‘z ehtiyojiga mos ravishda rivojlanadi.

Til o‘rgatishda zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalardan keng foydalaniladi. Vizual materiallar, audio yozuvlar, interaktiv dasturlar hamda maxsus kommunikativ vositalar o‘quvchilarning o‘rganish jarayonini yengillashtiradi. Xususan, nutqida muammolari bo‘lgan bolalar uchun maxsus mobil ilovalar, masalan Proloquo2Go kabi vositalar yordamida ular o‘z fikrlarini ifodalashni o‘rganadilar. Bu esa ularning ijtimoiylashuviga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida turli mutaxassislar ishtirok etadi. Logopedlar, maxsus pedagoglar, psixologlar va ota-onalar birgalikda o‘quvchi uchun eng maqbul ta’lim strategiyasini ishlab chiqadilar. Bu hamkorlik o‘quvchining rivojlanishiga kompleks yondashuvni ta’minlaydi va natijadorlikni oshiradi. Shu bilan birga, o‘quv muhitining moslashtirilishi, ya’ni kichik guruhlarda ishlash, individual mashg‘ulotlar o‘tkazish va qo‘shimcha yordam ko‘rsatish orqali o‘quvchilar o‘zlarini erkinroq his qiladilar va til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlari ortadi.

IEP tizimining yana bir muhim jihati – bu doimiy baholash va monitoringdir. O‘quvchining til o‘rganishdagi yutuqlari muntazam ravishda kuzatib boriladi va zarur hollarda dasturga o‘zgartirishlar kiritiladi. Bu esa ta’lim jarayonining moslashuvchanligini ta’minlab, har bir o‘quvchi uchun maksimal natijaga erishishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, AQSH tajribasida maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun til o‘rgatishda individual o‘quv dasturlaridan foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi hamda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga zamin yaratadi.

• Buyuk Britaniya: assistiv texnologiyalar (matnni ovozga aylantirish, nutqni tanish dasturlari) faol ishlatiladi. Buyuk Britaniyada maxsus ehtiyojli o‘quvchilarga til o‘rgatish inklyuziv ta’lim tamoyillari asosida yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu jarayon Special Educational Needs and Disability Code of Practice hujjati bilan tartibga solinadi. Ushbu tizimda o‘quvchilarning individual ehtiyojlari “SEN” (Special Educational Needs) doirasida aniqlanadi va ularga moslashtirilgan ta’lim strategiyalari ishlab chiqiladi. Til o‘rgatish jarayonida o‘qituvchilar o‘quvchilarning nutqiy rivojlanish darajasi, eshitish va tushunish qobiliyatlarini hisobga olib, soddalashtirilgan va moslashtirilgan metodlardan foydalanadilar. Masalan, vizual materiallar, interaktiv mashg‘ulotlar, multimediya vositalari va kommunikativ o‘yinlar orqali o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish jarayoni yengillashtiriladi. Shu bilan birga, nutq terapevtlari va maxsus pedagoglar o‘quvchilar bilan individual ishlash orqali ularning talaffuz, lug‘at boyligi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilarning rivojlanishi muntazam baholanib boriladi va zarur hollarda ta’lim dasturiga o‘zgartirishlar kiritiladi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi hamda o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvini yengillashtiradi.

• Janubiy Koreya: yuqori texnologiyali ta’lim tizimi orqali maxsus o‘quvchilar uchun maxsus ilovalar ishlab chiqilgan. Janubiy Koreyada maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun til o‘rgatish tizimi ham individual yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan. Bu yo‘nalish Act on Special Education for Persons with Disabilities qonuni bilan tartibga solinadi. Ushbu tizimda har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim rejasi ishlab chiqilib, uning asosida til o‘rgatish jarayoni tashkil etiladi. Janubiy Koreyada ayniqsa raqamli texnologiyalar va innovatsion vositalardan keng foydalanilishi bilan ajralib turadi. Masalan, interaktiv platformalar, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar, audio-vizual materiallar orqali o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi oshiriladi. Nutqida muammolari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus kommunikativ vositalar qo‘llanilib, ular orqali o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyati kengaytiriladi. Shuningdek, o‘qituvchilar, logopedlar va psixologlar hamkorlikda ishlaydi, bu esa o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Doimiy monitoring va baholash orqali o‘quvchining rivojlanishi kuzatib boriladi va individual dastur takomillashtirib boriladi. Natijada, o‘quvchilar nafaqat til ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur kommunikativ kompetensiyalarga ham ega bo‘ladilar.

Bu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar uchun xorijiy til o‘qitishda raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va bilimlarni samarali o‘zlashtirish imkonini beradi. Mahalliy va xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalardan oqilona foydalanish inklyuziv ta’lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

7. Anthony E.M. Approach, method and technique. // English Language Teaching. – 1963. – № 17. – P. 63-67.

8. Boqiyev R.R. Elektron o‘quv-metodik materiallarni ishlab chiqish va qo‘llashning didaktik va psixofiziologik jihatlari // Pedagogik mahorat. -Toshkent, 2005. - № 2. - B. 62-63.

Bonk C. Learning from focus groups: An examination of blended learning. Journal of Distanc

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA INDIVIDUAL YONDASHUV

Yuldasheva Dilnoza Bobojonovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti II bosqich tayanch doktaranti
Email:yuldashevadilnoza433@gmail.com
Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti, Umumiy pedagogika kafedrasi mudiri: Pedagogika fan doktori. (DSc)., professor
Email:gulzoda0116@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chet tilini o‘qitishga individual yondashuv chet tilini o‘qitish samaradorligini belgilaydigan va o‘quv faoliyati sub’ektining faol rolini o‘z ichiga olgan murakkab pedagogik hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi. Individual yondashuvni amalga oshirishning asosiy shartlari differensiatsiya bo‘lib, u talabaning boshlang‘ich til tayyorgarligini baholashda, uning oldiga shaxsan muhim maqsadlarni qo‘yishda, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda va tizimli dasturni amalga oshirish qobiliyatida ifodalanadi. yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yondashuv.

Kalit so‘zlar: *Individual yondashuv, tabaqalashtirilgan ta’lim, ko‘nikmalarini rivojlantirishda, psixologik xususiyatlari.*

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Юлдашева Дильноза Бобожоновна
Бухарский государственный педагогический институт, базовый докторант II ступени
Email:yuldashevadilnoza433@gmail.com
Боймуродова Гульзода Тоштемировна
Бухарский государственный педагогический институт, заведующий кафедрой общей педагогики: доктор педагогических наук. доктор технических наук, профессор
Электронная почта: gulzoda0116@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Индивидуальный подход в обучении иностранному языку рассматривается как сложное педагогическое явление, которое определяет эффективность обучения иностранному языку и предполагает активную роль субъекта учебной деятельности. Основными условиями реализации индивидуального подхода выступает дифференциация, которая выражается в оценке первоначальной языковой подготовки ученика, постановка личностно значимых для него целей, выработка навыков самостоятельной работы и

умения осуществлять системный подход к овладению новыми знаниями. Ключевые слова: индивидуальный подход, дифференцированное обучение, в развитии навыки, психологические особенности.

INDIVIDUAL APPROACH TO ENGLISH TEACHING

Yuldasheva Dilnoza Bobojonovna
Bukhara State Pedagogical Institute, II stage basic doctoral student
Email:yuldashevadilnoza433@gmail.com
Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna
Bukhara State Pedagogical Institute, Head of the Department of General Pedagogy: Doctor of Pedagogical Sciences. (DSc)., Professor Email:gulzoda0116@gmail.com

ABSTRACT

In this article, individual approach to teaching a foreign language is considered as a complex pedagogical phenomenon that determines the effectiveness of teaching a foreign language and involves the active role of the subject of educational activity. The main conditions for the implementation of an individual approach are differentiation, which is expressed in the assessment of the initial language training of the student, the setting of personally significant goals for him, the development of independent work skills and the ability to implement a systematic approach to mastering new knowledge. Key words: Individual approach, differentiated education, development skills, psychological characteristics.

KIRISH

Individual yondashish chet tillarini o‘qitish metodikasıning dolzarb muammolaridan biridir. Bu muammo yangi emas. Biroq, uning o‘quv jarayonidagi barcha xilma-xil vazifalarni hal qilishdagi ahamiyati to‘liq ochib berilmagan. "Individual yondashuv" atamasining o‘zi chet tilida o‘quv jarayonini tashkil etishning didaktik vositalari tizimi sifatida tushuniladi, bu darsning shakli, maqsadi, mazmuni va jarayonini o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi. Individual yondashuv chet tilini o‘qitish samaradorligini belgilaydigan va o‘quv faoliyati sub’ektining faol rolini o‘z ichiga olgan murakkab pedagogik hodisa sifatida qaraladi. Individual yondashuvni amalga oshirishning asosiy shartlari tabaqalash bo‘lib, u talabaning boshlang‘ich til tayyorgarligini baholashda, uning oldiga shaxsan muhim maqsadlarni qo‘yishda, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda va tizimli dasturni amalga oshirish qobiliyatida ifodalanadi. Yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga yondashadi. Bir qarashda oddiy ko‘ringan bu muammo deyarli har bir ikkinchi o‘qituvchi uchun katta qiyinchiliklar tug‘diradi. Asosiy qiyinchilik chet tilini o‘rgatishda frontal, individual va guruh ish shakllarining optimal kombinatsiyasini topa olmaslikdadir. Qolgan qiyinchiliklar har bir o‘quvchining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak bo‘lgan o‘qituvchining faoliyatini shu asosda tashkil etish va o‘quvchi shaxsining individual xususiyatlarini aniqlash bilan bog‘liq.

Talabalarning turli darajadagi tayyorgarligi shubhasiz haqiqatdir. Sinfda notekis ishlashning sabablarini to‘g‘ri tushunish uchun har birining kechikish sabablarini aniqlash va ularni tushunishga harakat qilish kerak. Bu sabablar har xil bo‘lishi mumkin: biri kasallik tufayli darsni qoldirgan, boshqasi darsda e’tiborsiz qolgan, uchinchisi darsda o‘qituvchining tushuntirishini tushunmagan.

Ko‘pgina psixologlar va metodistlarning fikriga ko‘ra, chet tilini o‘qitishda farqlash ko‘pincha o‘quvchi shaxsining individual xususiyatlariga emas, balki faqat uning bilimidagi individual kamchiliklarga asoslanadi. Biroq, chet tilini o‘rganish qobiliyati bir xil emasligini hisobga olsak arziydi: bir til oson, boshqalari esa katta qiyinchilik bilan beriladi. Talabalarni, ularning moyillik va qiziqishlarini, o‘rganish imkoniyatlarini o‘rganish, shuningdek, ushbu imkoniyatlarni rivojlantirish istiqbollarini tahlil qilish ingliz tilini o‘qitishga individual yondashuvning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lishi kerak. Buni amalda tatbiq etish oson emasligini o‘z

tajribamdan bilib oldim. Asosiy qiyinchilik tabaqali darajadagi murakkablikdagi vazifalarni tanlash va ulardan foydalanishdadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bir xil qiyinchilik darajasidagi topshiriqlarni bajarishda qobiliyatli va qobiliyatsiz talabalar bir xil natijaga faqat har xil vaqt xarajatlari bilan erisha oladilar.

Bolalarning individual xususiyatlarini bilish darsda mumkin bo‘lgan ziddiyatli vaziyatlarning paydo bo‘lishini oldindan ko‘rish imkonini beradi, masalan, o‘quvchining o‘zini o‘zi baholashi va o‘qituvchining uning javobini baholashi o‘rtasidagi nomuvofiqlik holatida. Ingliz tili darslarida o‘quvchilarning individual ta’lim qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradigan sharoitlar mavjud. Talabalarning til qobiliyati nafaqat o‘quv materialini o‘zlashtirishning qulayligi, tezligi va kuchliligida, balki o‘quvchilar tomonidan afzal qilingan va eng muvaffaqiyatli amalga oshirilgan o‘quv faoliyati shakllarida ham namoyon bo‘lishi mumkin.

Shunday qilib, chet tilini o‘rganish darajasi past bo‘lgan o‘quvchilar reproduktiv vazifalarni afzal ko‘radilar, masalan, ilgari o‘rganilgan matnni takrorlash;

o‘rganishning o‘rtacha darajasi bolalarga o‘rganganlarini mustaqil so‘zlash elementlari bilan birlashtirishga imkon beradi;

yetarli ta’lim qobiliyati bolalarning mustaqillikni talab qiladigan vazifalarni bajonidil bajarishida namoyon bo‘ladi;

chet tilini o‘rganish darajasi oshgan taqdirda, talabalar reproduktiv mehnat shakllariga qarshilik ko‘rsatadilar va ijodiy mustaqillikni afzal ko‘radilar.

O‘z navbatida, tabaqalashtirilgan ta’lim shunday tashkiliy shakllarni nazarda tutadi, unda har bir talaba o‘z qobiliyati darajasida ishlaydi, u uchun mumkin bo‘lgan, ammo sezilarli qiyinchilikni engib chiqadi.

Shunday qilib, ta’limni individuallashtirish o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasini ham, ularning salohiyatini ham hisobga olishni o‘z ichiga oladi. Bundan kelib chiqadiki, u yoki bu mashqlar ketma-ketligi o‘quvchilarning ham individual, ham psixologik xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus vazifalarni o‘z ichiga olishi kerak.

Tabaqalashtirilgan ta’lim asosan o‘quvchilarning tayyorgarligi va nutqiy malaka va malakalarning shakllanish darajasiga qarab individual topshiriqlarni tanlashga asoslanadi. Individual ta’limning ko‘plab shakllari mavjud. Bularga quyidagilar kiradi: turli darajadagi murakkablikdagi topshiriqlardan foydalanish, bir vazifani bajarish uchun turli xil takrorlashlar soni, bir turdagi topshiriqlar uchun turli xil variantlardan foydalanish, individual kartalar bo‘yicha mashqlarni bajarish, talabalarga turli xil yordam ko‘rsatish. bir xil vazifani bajarish, vazifalarni bajarish uchun turli uzunlikdagi tanafuslar, har xil turdagi kalitlar, tayanchlar, turli qiyinchilikdagi matnlarni o‘qish.

Ingliz tilini o‘qitishda individual yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qishni nazorat qilishda o‘qituvchi bir qator tashkiliy masalalarni hal qilishi kerak. Birinchidan, o‘quvchilarning til tayyorgarligi darajasidan, ya’ni ularning chet tilida o‘qish malaka va ko‘nikmalari darajasidan kelib chiqib, sinf shartli ravishda tayyorgarlik bo‘yicha teng bo‘lgan kichik guruhlarga bo‘linadi. Ikkinchidan, sinfning psixologik xususiyatlariga ega bo‘lish kerak, bu o‘quvchilarning matnlarini o‘qishni o‘zlashtirish muvaffaqiyatini belgilaydigan individual psixologik xususiyatlarining rivojlanish darajasini o‘z ichiga olishi kerak. Bu xususiyatlar o‘quvchilarning umumiy rivojlanish darajasi, xotirasi, tafakkuri, diqqati, qiziqishlari sohalarini o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilarning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib, o‘qituvchi ularning kam rivojlangan psixik funksiyalarini rivojlantiradi. Shunday qilib, diqqatni rivojlantirish uchun quyidagi vazifalar beriladi: - hikoyada nechta qahramon borligini ayting; Hikoya sodir bo‘lgan joylarni sanab o‘ting. Bu tipdagi topshiriqlar o‘quvchilar e’tiborini o‘qiganlarining mazmuni tomoniga qaratadi. Vazifalar ham mumkin: - gaplarni o‘qing va ularni bir-biridan ajratib turadigan elementlarni (so‘zlarni) nomlang. Talabalarning xotirasini rivojlantirish uchun ularga quyidagi vazifalarni taklif qilish mumkin: - Matnni o‘qing. Ob’ektlarni (rasmlarni) matnda ko‘rsatilgan

tartibda joylashtiring. Gaplarni matnda kelish tartibiga qarab joylashtiring; ularni o‘qing. Talabalarning lingvistik taxminlarini, prognostik ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ma’lum bir qo‘shma hosila so‘zning ma’nosini taxmin qilishga, kontekst yordamida so‘zning ma’nosini taxmin qilishga, matnni tushunishga qaratilgan quyidagi turdagi vazifalar taklif qilinishi mumkin. talabalar uchun notanish xalqaro so‘zlar bor qaysi va hokazo. Umumiy rivojlanish uchun siz ingliz tilidan olingan yana bir nechta so‘zlarni nomlashingiz yoki yigitlardan buni qilishni so‘rashingiz mumkin. Prognostik ko‘nikmalarni rivojlantirishga quyidagi turdagi topshiriqlar yordam beradi: - gaplarning boshini o‘qing va ularni to‘ldiring; Quyidagi gaplardan izchil hikoya tuzing. Maktabda chet tilini o‘rganishda eng muhim nuqtalardan biri, albatta, og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish, tinglash qobiliyatidir. Lekin chet tilini o‘rganishning yozish kabi muhim jihatini ham unutmaslik kerak. Dasturlar grammatika va imloni o‘rganish uchun juda kam vaqt ajratadi. Bunday sharoitda o‘qituvchi nima qilishi kerak? Talabalarning turli guruhlari tomonidan yangi materialni samarali o‘zlashtirish uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan individual topshiriqlar usulini qo‘llang. Individual topshiriqlar yordamida o‘qituvchi o‘rganilayotgan narsaning o‘zlashtirilishini yanada puxta nazorat qilib, talabalar bilimidagi kamchiliklarni to‘ldirishi mumkin. Talabalar sinfda individual topshiriqlarni bajaradilar.

Qoidaga ko‘ra 3-4 o‘quvchi kartalarga yozilgan topshiriqlarni oladi va ular ustida 5-10 daqiqa ishlaydi. Topshiriqni bajargan o‘quvchi daftarni o‘qituvchiga berib, darhol baho oldi. Vazifalar barcha talabalar uchun bir xil yoki butunlay boshqacha bo‘lishi mumkin. Biroq, maktabda chet tillarini o‘rgatishning asosiyvazifasi o‘quvchilarni o‘rganayotgan tilda gapirishga o‘rgatish ekanligini unutmang. O‘quvchilarning nutq qobiliyatlari va qobiliyatlarini shakllantirish darajasi nutq faoliyatining ayrim turlari uchun baholanishi kerak. Matnni tinglash vazifasini bajarishda talabalar ko‘p qiyinchiliklarga duch kelishadi: katta matn, ko‘plab ma’ruzachilar.

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, tinglash vazifasini bajarishda ko‘plab talabalar uchun muhim qiyinchilik bu matn mazmunini tushunish va o‘qituvchiga tushunilgan narsani ko‘rsatish qobiliyatidir (ya’ni, mazmuni ochiladi). Shuning uchun kuchli o‘quvchilarga bir mashqni, kuchsiz o‘quvchilarga esa boshqa mashqni bajarishni taklif qilish mumkin, keyin ikkinchi tinglashda o‘quvchilarga mos ravishda kuchli o‘quvchilarni dastlabki tinglash vaqtida berilgan mashqni taklif qilish mumkin. Shuningdek, uy vazifasini belgilashda talabalarning individual xususiyatlari hisobga olinadi. Masalan, yaxshi o‘qigan o‘quvchilarga matnni qayta aytib berish vazifasi qo‘yiladi, yomon o‘qigan o‘quvchilarga esa savolga batafsil javob, matn rejasi va boshqalar beriladi. Darslikdagi ish daftarlari, ayniqsa, differensiallashgan yondashuv bilan yordam beradi, chunki bular mavjud. har xil turdagi va har xil murakkablikdagi mashqlar. Albatta, o‘qituvchi individual topshiriqlarni qanday darsda qo‘llashni hal qiladi. Vazifalarning tabiati o‘quvchilarning oldingi darslarda o‘rgangan materialiga bog‘liq.

XULOSA

Maqsadlarga yanada samarali erishish uchun chet tilini o‘qitishda individual yondashuvni amalga oshirish raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatidir. Interfaol mashqlar, ya’ni interaktiv ta’lim o‘quvchilarga samarasiz va zerikarli mashg‘ulotlardan qochishga va sinfdan tashqari mustaqil ishlarni faollashtirishga yordam beradi. Xulosa qilib shuni aytishni istardimki, chet tilini o‘qitishda individual yondashuvni amalga oshirish o‘qituvchidan katta mahorat talab qiladi. U sinfda shakllanayotgan real sharoitlarni, har bir o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olishi, ularning har birining qadr-qimmati va manfaatlariga putur etkazmasligi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Baymanov Habibullo Abdullayevich, Avlakulov Avazbek Ismoilovich, Sattorova Saodat Tojimatovna, Rozikova Feruza Komiljonovna, Muminova Maftuna Alijonovna// United Kingdom Annals of the Romanian Society for Cell Biology.// Compliment-concept and discourse features of qualitative lexemes of human nature (on the example of German and Uzbek languages)// "Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 2598 – 2605 Received 05 March 2021; Accepted 01 April 2021"

2. Baymanov Habibullo Abdullayevich, Avlakulov Avazbek Ismoilovich, Sattorova Saodat Tojimatovna, Raximov Fazliddin Rustamovich, Qalandarova Sofiya Toxirovna, Sattorov Hayrulla Razzoqovich//Italiya. Philosophical Readings//Realization of color-expressive quality lexemes in phraseology (on the example of German and Uzbek languages)// XIII.4 (2021), pp. 1849-1858. 1849

3. Сатторова, С. Т. Актуальной филологии научный журнал Чет тил таълим жараёнида индивидуаллаштириш хусусиятлари2021 йил№ 1 С. 50-59 elektronniy jurnalhttps. ruslit. jspi. uz/index. php/ruslit/article/view/737.

4. Сатторова С, Юсупалиева Ш \\Илмий - услубий журнал\\Техник олий ўқув юртлари талабаларининг инглиз тили грамматикасини индивидуал ўқитиш кўникмаларини шакиллантириш \\2020 декабр

9. Education, 2003, 17(3),-S. 118

10. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – T., 1996. – 370 b.

11. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. – 336 p.

HOZIRGI KUNDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH UCHUN MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

N.T.Tosheva – Buxoro davlat pedagogika instituti professori
Email: tosheva76@mail.ru
Xudoyqulova Rano Aqmuradovna
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti
[+998935552403], [rxudoyqulova@gmail.com]

Annotatsiya*: Mazkur ishda hozirgi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari, uning ahamiyati hamda amaliyotda qo‘llanilayotgan mahalliy va xorijiy tajribalar tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalarning, jumladan nogironligi bo‘lgan yoki alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning umumta’lim muassasalarida teng huquq va imkoniyatlar asosida bilim olishini ta’minlashga qaratilgan tizimdir O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va amaliy choralar yoritiladi. Shu bilan birga, rivojlangan davlatlar tajribasi, xususan individual yondashuv, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, maxsus pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimlari va o‘qituvchilar malakasini oshirish mexanizmlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, nogironligi bo‘lgan bolalar, teng imkoniyatlar, ta’lim tizimi, pedagogik yondashuv, mahalliy tajriba, xorijiy tajriba, ta’lim islohotlari, ijtimoiy integratsiya, maxsus pedagogika, individual yondashuv, adaptiv o‘quv dasturlari, o‘qituvchi kompetensiyasi*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕСТНЫЕ И ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Тошева Н.Т. - профессор Бухарского государственного педагогического института
Электронная почта: tosheva76@mail.ru
Худойкулова Рано Акмурадовна
БухДПИ, кафедра общей педагогики, магистрант II курса
[+998935552403],
[rxudoyqulova@gmail.com]

Аннотация: *В данной работе рассматриваются актуальные вопросы развития инклюзивного образования, его значение, а также анализируются местный и зарубежный опыт, применяемые на практике. Инклюзивное образование представляет собой систему, направленную на обеспечение равных прав и возможностей для получения образования всеми детьми, включая детей с ограниченными возможностями здоровья или особыми образовательными потребностями, в общеобразовательных учреждениях. Освещаются реформы, нормативно-правовые документы и практические меры, реализуемые в Узбекистане по развитию инклюзивного образования. Наряду с этим анализируется опыт развитых стран, в частности индивидуальный подход, адаптированные учебные программы, системы специальной педагогической поддержки и механизмы повышения квалификации учителей.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, особые образовательные потребности, дети с ограниченными возможностями здоровья, равные возможности, система образования, педагогический подход, местный опыт, зарубежный опыт, образовательные реформы, социальная интеграция, специальная педагогика, индивидуальный подход, адаптированные учебные программы, компетенции учителя.*

LOCAL AND INTERNATIONAL PRACTICES FOR THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE MODERN ERA

N.T. Tosheva - Professor of Bukhara State Pedagogical Institute
Email: tosheva76@mail.ru
Khudoykulova Rano Aqmuradovna
Bukhara State Pedagogical Institute,
Department of General Pedagogy, 2nd-year Master's student
[+998935552403], [rxudoyqulova@gmail.com]

Abstract: *This paper examines current issues in the development of inclusive education, its significance, and analyzes both local and international practices applied in this field. Inclusive education is a system aimed at ensuring equal rights and opportunities for all children, including those with disabilities or special educational needs, to receive education in general educational institutions. The study highlights reforms, legal frameworks, and practical measures being implemented in Uzbekistan to promote inclusive education. In addition, it analyzes the experience of developed countries, particularly focusing on individualized approaches, adapted curricula, specialized pedagogical support systems, and mechanisms for improving teachers' professional qualifications.*

Keywords: *inclusive education, special educational needs, children with disabilities, equal opportunities, education system, pedagogical approach, local experience, international experience, educational reforms, social integration, special pedagogy, individualized approach, adaptive curricula, teacher competence.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va jamiyat taraqqiyoti sharoitida ta'lim tizimini takomillashtirish, uning barcha qatlamlar uchun ochiq va teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalasi bugungi kunda xalqaro miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning, ularning jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat'i nazar, bir xil

ta’lim muhitida sifatli bilim olishlarini ta’minlashga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish doirasida inklyuziv ta’limni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularni jamiyatga moslashtirish va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash borasida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu esa ta’lim tizimida insonparvarlik tamoyillarining mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.Shu bilan birga, rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ularda individual yondashuv, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, maxsus pedagogik yordam tizimlari va o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish kabi mexanizmlar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu tajribalarni o‘rganish va milliy ta’lim tizimiga moslashtirish inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha mahalliy va xorijiy tajribalarni tahlil qilish, ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Hozirgi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirish ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv barcha bolalarning, jumladan alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan o‘quvchilarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, jamiyatda tenglik va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlaydi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumta’lim maktablariga jalb etish, ular uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish yo‘lga qo‘yilmoqda. Shu bilan birga, maxsus sinflar va resurs markazlari tashkil etilib, o‘quvchilarga individual yondashuv asosida ta’lim berish amaliyoti kengaymoqda.

Xorijiy davlatlar tajribasi inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda bu tizim ancha oldin shakllangan bo‘lib, unda har bir o‘quvchining individual xususiyatlari hisobga olinadi. Masalan, differensial ta’lim, inkluziv muhit yaratish, maxsus pedagoglar (defektolog, logoped, psixolog) bilan hamkorlikda ishlash, ota-onalar bilan uzviy aloqani yo‘lga qo‘yish kabi mexanizmlar keng qo‘llaniladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini moslashtirish va samaradorligini oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Mahalliy va xorijiy tajribalarni solishtirish shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda tizimli yondashuv, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi va jamiyatning ijobiy munosabati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va o‘qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish muhim vazifalardan biridir.(1-jadval) Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi zamonaviy pedagogika va ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u inson huquqlari, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, har bir bola o‘zining individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqiga ega. Shu nuqtai nazardan inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik jarayon, balki keng qamrovli ijtimoiy integratsiya mexanizmi sifatida qaraladi. lmiy tadqiqotlarda inklyuziv ta’limning quyidagi asosiy prinsiplari ajratib ko‘rsatiladi:

- teng imkoniyatlar yaratish;
- diskriminatsiyaning oldini olish;
- individual yondashuvni ta’minlash;
- ta’lim muhitini moslashtirish;
- hamkorlikka asoslangan pedagogik faoliyat.

Mazkur prinsiplarga asoslangan holda ta’lim jarayoni tashkil etilganda, o‘quvchilarning nafaqat akademik natijalari, balki ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida rivojlanishi ham ta’minlanadi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda davlat siyosati darajasida ushbu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratilib, ta’lim

tizimida insonparvarlik va ijtimoiy tenglik tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiluvchi islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumta’lim tizimiga integratsiya qilish;
- o‘quv dasturlarini moslashtirish va differensiallashtirish;
- pedagog kadrlarning inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirish;
- ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini takomillashtirish;
- ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Biroq mavjud muammolar ham mavjud bo‘lib, ular qatoriga o‘qituvchilarning amaliy tayyorgarligi yetarli emasligi, metodik ta’minotning cheklanganligi va ayrim hududlarda infratuzilmaning to‘liq moslashmaganligi kiradi.

Xorijiy tajribaning ilmiy xususiyatlari

Rivojlangan davlatlar tajribasida inklyuziv ta’lim tizimi tizimli va kompleks yondashuv asosida shakllangan. Ilmiy manbalarga ko‘ra, ushbu mamlakatlarda quyidagi samarali mexanizmlar keng qo‘llaniladi:

- **Individual ta’lim rejalari (IEP)** – har bir o‘quvchi uchun alohida o‘quv strategiyasini ishlab chiqish;
- **Ko‘p tarmoqli mutaxassislar jamoasi** – pedagog, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislarning hamkorligi;
- **Universal dizayn asosida ta’lim (UDL)** – o‘quv muhitini barcha uchun qulay tarzda loyihalash;
- **Assistiv texnologiyalar** – nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus texnik vositalardan foydalanish;
- **Inklyuziv madaniyatni shakllantirish** – jamiyatda bag‘rikenglik va qabul qilish muhitini rivojlantirish.

1-jadval.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun mahalliy va xorijiy tajribalar bo‘yicha qiyosiy tahli

Mezonlar	O‘zbekiston tajribasi	Xorijiy tajriba
Huquqiy asos	So‘nggi yillarda qabul qilingan qonun va qarorlar asosida rivojlanmoqda	Uzoq yillik mustahkam qonunchilik tizimi mavjud
Ta’lim modeli	Inklyuziv ta’lim bosqichma-bosqich joriy etilmoqda	To‘liq integratsiyalashgan inklyuziv ta’lim tizimi
O‘qituvchilar tayyorlash	Malaka oshirish tizimi rivojlanmoqda	Maxsus tayyorlangan pedagoglar keng faoliyat yuritadi
Individual yondashuv	Qisman joriy etilgan	Har bir o‘quvchi uchun individual reja ishlab chiqiladi
O‘quv dasturlari	Moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqilmoqda	To‘liq adaptiv va differensial dasturlar qo‘llaniladi
Texnologiyalardan foydalanish	Rivojlanish bosqichida	Raqamli va assistiv texnologiyalar keng qo‘llaniladi
Jamiyat munosabati	Ijobiy munosabat shakllanib bormoqda	Inklyuziv madaniyat to‘liq shakllangan
Qo‘llab-quvvatlash tizimi	Resurs markazlari tashkil etilmoqda	Kompleks qo‘llab-quvvatlash (psixolog, logoped va boshqalar) mavjud

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning jamiyatga to‘liq integratsiyasini ta’minlash va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida muhim islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, bu jarayonni yanada takomillashtirish zarur.Xorijiy tajribalar inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda individual yondashuv, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, ko‘p tarmoqli mutaxassislar hamkorligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2020). *Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). *Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.
3. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education – All Means All*. Paris: UNESCO Publishing.
4. UNICEF. (2019). *Inclusive Education for Children with Disabilities*. New York: UNICEF.
5. Ainscow, M. (2005). *Developing inclusive education systems: What are the levers for change?* Journal of Educational Change, 6(2), 109–124.
6. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. Bristol: CSIE.
7. Florian, L. (2014). *The Sage Handbook of Special Education*. London: SAGE Publications.
8. Tomlinson, C. A. (2017). *How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms*. Alexandria: ASCD.
9. Friend, M., & Bursuck, W. (2019). *Including Students with Special Needs: A Practical Guide for Classroom Teachers*. Boston: Pearson.
10. Mitchell, D. (2015). *What Really Works in Special and Inclusive Education*. London: Routledge.

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ O‘QUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA O‘QITISH PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

Dilmurodova Nozima Otamurod qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
I bosqich magistranti.
dilmurodovanozima45@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy etish masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda imkoniyati cheklangan, jumladan, jismoniy, aqliy, sensor hamda psixologik rivojlanishida cheklovlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan Least Restrictive Environment (LRE), universal dizayn (umumiy dizayn), IEP(Individuallashtirilgan ta’lim dasturi) ilmiy yondashuvlar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar, Least Restrictive Environment (LRE), universal dizayn, IEP(Individuallashtirilgan ta’lim dasturi), umumiy o‘rta ta’lim.*

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ, НУЖДАЮЩИХСЯ В ОСОБОЙ ПОДДЕРЖКЕ, В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ

Дилмуродова Нозима Отамурод кизи
Бухарский государственный
педагогический институт
магистрант 1 курса
dilmurodovanozima45@gmail.com

Аннотация. *В данной статье внедрение инклюзивного образования в системе общего среднего образования рассматривается как актуальная педагогическая проблема. В исследовании освещаются научные подходы, направленные на обеспечение обучения учащихся с ограниченными возможностями здоровья, включая нарушения физического, интеллектуального, сенсорного и психического развития, совместно со здоровыми сверстниками, такие как Least Restrictive Environment (LRE) (наименее ограничивающая среда), универсальный дизайн и IEP (Индивидуальная образовательная программа).*

Ключевые слова*: инклюзивное образование, учащиеся с ограниченными возможностями здоровья, Least Restrictive Environment (LRE), универсальный дизайн, IEP (Индивидуальная образовательная программа), общее среднее образование.*

TEACHING STUDENTS IN NEED OF SPECIAL SUPPORT IN AN INCLUSIVE EDUCATION ENVIRONMENT AS A PEDAGOGICAL NECESSITY

Dilmurodova Nozima Otamurod qizi
Bukhara State Pedagogical Institute
1st-year Master's student
dilmurodovanozima45@gmail.com

Annotation. *This article analyzes the implementation of inclusive education in the general secondary education system as a relevant pedagogical issue. The study highlights scientific approaches aimed at ensuring the education of students with disabilities, including those with physical, intellectual, sensory, and psychological developmental limitations, alongside their non-disabled peers. These approaches include the Least Restrictive Environment (LRE) principle, Universal Design, and the Individualized Education Program (IEP).*

Keywords: *inclusive education, students with disabilities, Least Restrictive Environment (LRE), Universal Design, Individualized Education Program (IEP), general secondary education.*

Inklyuziv ta'lim maxsus yordamga muhtoj, nogironligi bor yoki imkoniyati cheklangan bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan birga oddiy umumta'lim maktablarida o'qitish tizimidir. U barcha bolalarning ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuvni, ijtimoiy moslashuvni va teng huquqli ta'lim olishini ta'minlab, ta'limdagi to'siqlarni bartaraf etadi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha maktablarda inklyuziv sinflar tashkil etilmoqda, o'qituvchilar malakasi oshirilmoqda va ta'lim standartlari yangilanmoqda, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlangan davlatlarning inklyuziv ta'lim sohasidagi yutuqlari bo'lajak pedagoglar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Finlyandiya, Kanada, Germaniya kabi mamlakatlarda inklyuziv ta'lim pedagogikasi maxsus dasturlar asosida yo'lga qo'yilgan. Bu mamlakatlarda pedagoglar uchun maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etiladi va ularda nogironligi bor bolalar bilan ishlashning eng samarali usullari o'rgatiladi. Pedagoglarni tayyorlash jarayonida ularning psixologik tayyorgarligi, individual yondashuv va moslashuvchan ta'lim metodlarini qo'llash qobiliyati shakllantiriladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, pedagogik universitetlarda inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus kurslar kiritilishi muhim ahamiyatga ega. Masalan, AQSH va Buyuk Britaniyada o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida inklyuziv ta'lim tamoyillari dasturga kiritilib, nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlanadi. O'qituvchilar turli xil o'quv ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarida ishtirok etadi va real vaziyatlarda o'z bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ham inklyuziv ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar uchun inklyuziv kasbiy kompetentligini rivojlantirishda turli xalqaro tashkilotlarning tajribasidan foydalanish mumkin. Masalan,

UNESCO, UNICEF, Inclusive Education Network kabi tashkilotlar inklyuziv ta’lim bo‘yicha tadqiqotlar olib boradi, maxsus qo‘llanmalar ishlab chiqadi va o‘qituvchilarga metodik yordam beradi. Shu jumladan, ko‘plab xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun pedagoglarning empatiya va kommunikativ kompetentsiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega [1], ekanligini tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, Ijtimoiy himoya sohasida amalga oshirilgan ishlar va 2025 yildagi ustuvor vazifalar yuzasidan videoselaktor yig‘ilishida Prezident Shavkat Mirziyoyev: “Bog‘cha va maktab yoshidagi nogironligi bor bolalarning ta’lim bilan qamrovi Qashqadaryo, Samarqand, Surxandaryo, Toshkent viloyatida eng pastligi ko‘rsatib o‘tildi. Respublika bo‘yicha bunday bolalarni 16,5 mingi maktabga, 17,5 mingi bog‘chaga bormaydi, yana 11 ming bola maxsus maktab-internatlarda ota-onasidan uzoqda o‘qiyapti. Shuning uchun Ijtimoiy himoya agentligi, MMTV, viloyat hokimlariga 1 fevralgacha har bir tumanda bittadan bog‘chada inklyuziv ta’lim guruhini ochish topshirildi. 1 sentabrgacha 954 ta maktabda inklyuziv sinf sinf tashkil qilib, yana 1 ming 800 nafar nogironligi bor bola ta’lim olishi uchun sharoit yaratiladi”[2] mazkur fikrlarni ilgari surdilar.

Maktablarda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni sog‘lom o‘quvchilar bilan bir qatorda inklyuziv tizimda o‘qitishda xorij olimlaridan Jocelyn Lin-Gray [3], Suzanne R. Kirschner [4], S.L. Odom, L. Collet-Klingenberg, S.J. Rogers hamda D.D. Hatton [5] va boshqalar o‘z tadqiqotlarida asoslab o‘tganlar.

Quyida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish jarayonida samaradorligi va to‘siqlari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va empirik tahlillarning natijalarini keng ko‘rib chiqamiz. (1-jadvalga qarang):

1-**jadval.**

Xorijiy tadqiqotlar tahlili

Tadqiqot nomi	**Qisqartma shakli**	**Kim tomonidan o‘rganilgan**	**Tadqiqot mazmuni**
Least restrictive environment	LRE	Jocelyn Lin-Gray	Alohida yordamga muhtoj o‘quvchilarni ta’lim olish huquqi
Universal design		Suzanne R. Kirschner	Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun ta’lim tizimi va maktab sharoitlarini moslashtirish
Individualized Education Programm	IEP	S.L.Odom, L.Collet-Klingenberg, S.J.Rogers va D.D.Hatton	Autizm spektri buzilishiga ega o‘quvchilar uchun maxsus individual ta’lim dasturini yaratish

Tadqiqotchi Jocelyn Lin-Gray “Yengil va og‘ir darajada nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun inklyuziv tizim orqali o‘rnatilgan ta’lim” (Inclusive education thourgh embedded instruction for students with moderate-severe disabilities) nomli tezisini quyidagi tamoyil orqali ochib berdi. Nogiron o‘quvchilarni aralashgan, inklyuziv sharoitlarda ta’lim olishlarini ta’minlash bo‘yicha talablarni least restrictive environment (LRE) tamoyili orqali yanada aniqroq belgiladi. O‘zbek tilida eng kam cheklovli muhit yoki eng kam cheklangan ta’lim muhiti deb tarjima qilinadi. Keyingi o‘rinlarda LRE deb beriladi. Ushbu tamoyil davlat maktablaridan nogiron o‘quvchilarga LREda ta’lim olish imkoniyati va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlashni talab qiladi. LRE tamoyili nogironlikka ega bo‘lgan o‘quvchilarning o‘zlarining odatdagi rivojlanishdagi tengdoshlari bilan umumiy ta’lim sinfida ta’lim olish huquqiga ega ekanligini ta’kidlaydi, qancha shiddatli bo‘lmasin, o‘quvchining ehtiyojlari yoki nogironlikning og‘irligidan qat’i nazar. Bunday sharoitda nogiron o‘quvchilar o‘zlariga xos xizmatlarni oladi va umumiy ta’lim sinfida qolib, mos qo‘llab-quvvatlash va aralashuvlar bilan o‘rganadi. Inklyuziv maktab muhiti nafaqat nogiron o‘quvchilarni

umumiy ta’lim tengdoshlari bilan ta’lim berishga intiladi, balki nogiron o‘quvchilarning qabul qilingan, qadrlangan va o‘quv jamoasida to‘liq ishtirokchilar bo‘lishiga erishish uchun muhit yaratishga ham harakat qiladi, bunda barcha o‘quvchilarning ehtiyojlari tizimli aralashuv va qo‘llab-quvvatlash orqali birgalikda qondiriladi.[6] Ushbu tadqiqot Jocelyn Lin-Gray tomonidan ilgari surilgan “Yengil va og‘ir darajada nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun inklyuziv tizim orqali o‘rnatilgan ta’lim” konsepsiyasi hamda Least Restrictive Environment (LRE) tamoyiliga asoslanib olib borilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarning umumiy ta’lim muhitida, o‘z tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishlari nafaqat ularning akademik rivojiga, balki ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko‘nikmalari va o‘zini jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida his etishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. LRE tamoyili asosida tashkil etilgan inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning nogironlik darajasi va individual ehtiyojlaridan qat’i nazar, ularni imkon qadar kam cheklovli sharoitda ta’lim bilan qamrab olish muhimligi aniqlandi.

Yana bir xorij olimlaridan Suzanne R. Kirschner Inklyuziv ta’lim (Inclusive education) nomli maqolasida maktablarda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni inklyuziv ta’lim tizimida “Universal design” (umumiy dizayn) tamoyiliga asoslanib o‘qitish g‘oyasini ilgari suradi. “Universal design (umumiy dizayn) atamasi barcha uchun qulay va ochiq bo‘lgan muhitlarni yaratishni anglatadi. Odatda u jismoniy yoki sezgi bilan bog‘liq imkoniyati cheklangan shaxslar uchun makonlarni moslashtirish bilan bog‘lab tushuniladi, ammo universal dizayn prinsipi ta’limning boshqa jihatlariga ham tegishlidir. U material obyektlardan foydalanish usullariga, shuningdek, o‘qituvchilarning o‘quv dasturlarini rejalashtirishi va amalga oshirishiga ham tatbiq etilishi mumkin. Masalan, boshlang‘ich sinflarning ko‘pida bolalar ertalab maktabga kelganda ro‘yxatdan o‘tishadi. Bu usul nafaqat bolalarga o‘z ismlarini yozishni va boshqalarning ismlarini o‘qishni o‘rgatadi, balki ular uchun maktab kunini boshlashga o‘tish marosimi sifatida ham xizmat qiladi.” [7] Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, universal dizayn nafaqat jismoniy muhitni (binolar, sinfxonalar, jihozlar) barcha o‘quvchilar uchun qulaylashtirishga xizmat qiladi, balki ta’lim mazmuni, o‘qitish usullari, o‘quv faoliyatini tashkil etish va baholash jarayonlariga ham bevosita ta’lluqlidir. Ushbu yondashuv inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini ajratmasdan, barcha uchun teng va ochiq ta’lim muhitini yaratishga imkon beradi. Tadqiqot doirasida aniqlanishicha, universal dizayn asosida rejalashtirilgan darslar o‘quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirokini kuchaytiradi, ularning ijtimoiy moslashuvini yengillashtiradi hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Jahon olimlaridan S.L.Odom, L.Collet-Klingenberg, S.J.Rogers va D.D.Hatton autizm spektri buzilishiga ega bo‘lgan bolalar va o‘smirlar uchun intervensiyalarda dalillarga asoslangan amaliyotlar (Evidence- based practices in interventions for children and youth with autism spectrum disorders) nomli maqolalarida alohida ta’limga muhtoj bolalardan autizm diagnozli bolalar ta’limini IEP (Individuallashtirilgan ta’lim dasturi) orqali quyidagicha ochib berishgan. Keyingi o‘rinlarda IEP deb beriladi.

Autizm spektri buzilishiga ega o‘quvchilar uchun ta’lim dasturini yaratishning eng birinchi zarur bosqichi – bu o‘quvchining ko‘nikmalarini baholash, maktab, uy yoki jamiyat muhitining talablarini tahlil qilish va olingan ma’lumotlardan foydalanib o‘quv maqsadlarini belgilash (masalan, ITD – Individuallashtirilgan ta’lim dasturi). Biz ushbu jarayonda amaliyotchilar, oila a’zolari va ehtimol o‘quvchining o‘zining ham ishtirok etishini kutamiz. Biroq ba’zi hollarda ma’lum bir mazmunni autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan o‘quvchiga o‘rgatishda muvaffaqiyatli qo‘llanilgan individullashtirilgan ta’lim dasturi mavjud bo‘lmasligi mumkin. O‘qituvchi qo‘llanishi mumkin bo‘lgan istiqbolli amaliyotni bilishi mumkin, lekin tadqiqotchilar hali bu usulning samaradorligini tasdiqlovchi tadqiqotlarni o‘tkazmagan yoki chop etmagan bo‘lishi mumkin. Bunday holatda mutaxassis o‘zining pedagogik yoki klinik tajribasiga tayangan holda, boshqa natijalar uchun samaradorligi haqida ma’lum darajada dalillar mavjud bo‘lgan va mutaxassis fikriga ko‘ra, o‘quvchiga belgilangan maqsadni o‘rgatishda yuqori ehtimol bilan samarali bo‘lishi mumkin bo‘lgan bir amaliyotni tanlashi mumkin. Shunday vaziyatda o‘qituvchi o‘quv jarayonida to‘playdigan ma’lumotlar (o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari)

tanlangan amaliyotning aynan shu o‘quvchi uchun mazkur maqsadni o‘rgatishdagi samaradorligini aniqlaydi hamda kelgusi o‘qitish bo‘yicha qarorlar qabul qilishga yordam beradi.[8] Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, autizm spektri buzilishiga ega o‘quvchilar uchun samarali ta’limni tashkil etish, eng avvalo, o‘quvchining individual rivojlanish darajasi, mavjud ko‘nikmalari, ehtiyojlari hamda u faoliyat yuritayotgan muhit (maktab, oila, jamiyat) talablarini chuqur va tizimli baholashdan boshlanishi lozim.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim muhitida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning nafaqat akademik rivoji, balki ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko‘nikmalari va jamiyatda o‘z o‘rnini topish jarayoni ham ijobiy tomonga o‘zgarishini tasdiqladi. Bu esa inklyuziv ta’limni yanada takomillashtirish, pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida mazkur yo‘nalishga alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qitish pedagogik muammo bo‘lib, uni hal etish tizimli, ilmiy asoslangan va kompleks yondashuvni talab etadi. Mazkur tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim amaliyotini rivojlantirish, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish hamda kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida ijtimoiy himoya sohasida amalga oshirilgan ishlar va 2025 yildagi ustuvor vazifalar yuzasidan videoselaktor yig‘ilishi https://t.me/Press_Secretary_Uz/5171
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qaroriga 1-ilova
3. Bo‘lajak pedagoglarning inklyuziv kaspiy kompetentligini rivojlantirishda xalqaro tajriba(maqola) Maxmudova Darmonjon Bazarbayevna https://doi.org/10.5281/zenodo.15099818
4. Jocelyn Lin-Gray. Inclusive education through embedded instuction for students with moderete-severe disabilities / In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science in Special Education, August, 2016
5. Inclusive Education Suzanne R. Kirschner IN: W. George Scarlett (Ed.) Sage Encyclopedia of Classroom Management (Sage, 2015).
6. Odom, S. L., Collet-Klingenberg, L., Rogers, S. J., & Hatton, D. D. (2010). Evidence-based practices in interventions for children and youth with autism spectrum disorders. Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth

MDH DAVLATLARI TAJRIBASI ASOSIDA O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH

Halimova Zilola Shodmon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti
halimovazilola9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qozog‘iston, Qirg‘iziston hamda Ozarbayjon davlatlarida *inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, pedagogik yondashuvlar va amaliy tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu tajribalarni o‘rganish asosida O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilab beriladi. Tadqiqot natijalari MDH davlatlarining ilg‘or tajribalarini milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali alohida ehtiyojli bolalarning sifatli ta’lim olishini ta’minlash va ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirish mumkinligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, Qozog‘iston tajribasi, Qirg‘iziston tajribasi, Ozarbayjon tajribasi, pedagogik integratsiya, ta’lim islohotlari, maxsus yondashuv.*

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ НА ОСНОВЕ ОПЫТА СТРАН СНГ

Халимова Зилола Шодмон кизи
Бухарский государственный педагогический институт
Магистрант 1 курса направления «Теория и история педагогики»
halimovazilola9@gmail.com

Аннотация. *В данной статье анализируются реформы, педагогические подходы и практический опыт, реализуемые в Казахстане, Кыргызстане и Азербайджане в целях развития инклюзивного образования. Также на основе изучения данного опыта определяются приоритетные направления совершенствования системы инклюзивного образования в Узбекистане. Результаты исследования показывают, что адаптация передового опыта стран СНГ к национальной системе образования позволит обеспечить качественное образование для детей с особыми образовательными потребностями и усилить их социальную интеграцию.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, особые образовательные потребности, опыт Казахстана, опыт Кыргызстана, опыт Азербайджана, педагогическая интеграция, образовательные реформы, специальный подход.*

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UZBEKISTAN BASED ON THE EXPERIENCE OF CIS COUNTRIES

Halimova Zilola Shodmon qizi
Bukhara State Pedagogical Institute
First-year Master's Student in Theory and History of Pedagogy
halimovazilola9@gmail.com

Abstract. *This article analyzes the reforms, pedagogical approaches, and practical experiences being implemented in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Azerbaijan to develop inclusive education. Based on the study of these experiences, the priority directions for improving the inclusive education system in Uzbekistan are identified. The research findings demonstrate that adapting the advanced practices of CIS countries to the national education system can ensure quality education for children with special educational needs and strengthen their social integration.*

Keywords: *inclusive education, special educational needs, Kazakhstan's experience, Kyrgyzstan's experience, Azerbaijan's experience, pedagogical integration, educational reforms, special approach.*

Bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi inson manfaatlarini ta'minlash va har bir fuqaroning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Jamiyatimizda ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlar odamlarning kundalik hayotida yaqqol sezilmoqda. Ayniqsa, ta'lim sohasiga berilayotgan e'tibor alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish, professional hamda oliy ta'limni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar kelajak avlodning bilimli va raqobatbardosh bo'lib voyaga yetishiga xizmat qilmoqda. Bu o'zgarishlar mamlakat taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bugungi ta'lim tizimi yoshlarni, kelajagimizning munosib vorislari sifatida tayyorlashni bosh maqsad qilib olgan. Bunda sog'lom yoshlar bilan bir qatorda imkoniyati cheklangan bolalarga ham bir xilda ta'lim berishga qaratilgan inklyuziv ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslari va mazmunini ishlab chiqish ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. Bu borada, 2020-yil 23-sentyabr kuni O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" Qonuni qabul qilinib, inklyuziv ta'lim ta'lim olish shakli sifatida belgilandi.[1]

Inklyuziv ta'lim - bu har bir bolaning individual imkoniyatlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini inobatga olgan holda ularga teng sharoit yaratishga xizmat qiladigan muhim ta'lim tizimidir. Bu yondashuv orqali jismoniy, aqliy, sezgi yoki ruhiy rivojlanishida o'ziga xos

xususiyatlarga ega bo‘lgan bolalar ham boshqa tengdoshlari qatorida ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki barcha bolalarni jamiyatga moslashtirish, ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantirish hamda tenglik va hamjihatlik muhitini yaratishdan iborat. Inklyuziv ta’limni samarali rivojlantirishda xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy ta’lim tizimiga mos ravishda tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Chunki dunyoning rivojlangan davlatlarida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalar uchun teng imkoniyat yaratish borasida samarali tajribalar shakllangan.Hozirda esa biz MDH davlatlariga mansub bo‘lgan bir qancha davlatlarni ko‘rib chiqamiz

MDH davlatlari xususan Ozarbayjonda inklyuziv ta’limga oid bilimlarini ta’minlash bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday qilib, umumta’lim muassasalarida qamrab olish madaniyatini shakllantirish maqsadida pedagogik va ma’muriy xodimlar, shuningdek, o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan uchrashuvlar tashkil etilgan. Ushbu uchrashuvlar davomida ishtirokchilar inklyuziv ta’lim mavzusi, inklyuziv ta’limning mohiyati va ahamiyati, nogironlikka tibbiy-ijtimoiy yondashuv, shuningdek, inklyuziv ta’limda maktab xodimlari va ota-onalarning o‘rni bilan tanishtirilmoqda.Bundan tashqari, inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati va ahamiyatini muhokama qiluvchi ijtimoiy roliklar tayyorlangan

Ozarbayjonda inklyuziv ta’lim sohasidagi o‘qituvchilar va psixologlarning malakasini oshirish maqsadida turli treninglar o‘tkazadi. Shu bilan birga, nogiron bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish uchun tanlashda “Psixologik-tibbiy-pedagogik” komissiyalarda qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha treninglar o‘tkazadi..Shuningdek, yakka tartibdagi ta’lim rejalarini ishlab chiqish, takomillashtirish va amalga oshirishda o‘qituvchilar, korreksiya tarbiyachilari, maktab psixologlari va ota-onalarga mutaxassislar tomonidan zarur yordam ko‘rsatiladi.

Ahamiyatli tomoni shundaki umumta’lim muassasalarining maktabga tayyorlash guruhlarida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilarga imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan o‘quv jarayonini samarali tashkil etish maqsadida “Maktabga tayyorgarlik guruhlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish” nomli uslubiy qo‘llanma tayyorlangan.[2]

Qirg‘iziston BMT Nogironliklar Konvensiyasi tamoyillariga qo‘shilgan bo‘lib, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inklyuziv ta’lim tizimini yaratish majburiyatini oldiga olgan[3] 2011-yilda Nogironlar huquqlari bo‘yicha BMT konvensiyasiga qo‘shilgan bo‘lib, unda inklyuziv ta’limni ta’minlash talab qilinadi. Mamlakatda 180 mingdan ortiq imkoniyati cheklangan shaxslar bor, ulardan 30 mingga yaqini bolalar, lekin ular uchun moslashtirilgan maktablar va resurslar yetarli emas[4].Inklyuziv ta’lim Qirg‘izistonda qonuniy-asosiy yo‘nalish bo‘lib, alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olish huquqi va mos keladigan sharoitlar yaratilishini talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga integratsiya qilish uchun maxsus dasturlar, yordamchi o‘qituvchilar, qulay infratuzilma (eshitish vositalari, brail moslamalar, moslashtirilgan sinflar) yo‘lga qo‘yilgan. Qirg‘izistonda inklyuziv ta’lim (nogironlar va maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiya qilish) rivojlanmoqda, ammo infratuzilma va moliyaviy cheklovlar tufayli to‘liq emas

Qozoqistonda inklyuziv ta’lim qonunlari maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiya qilishga asoslangan bo‘lib, 2003-yildagi "Maxsus ehtiyojli bolalarni korreksion ijtimoiy va tibbiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida"gi Qonun asosiy hujjatdir[5] Qozoqistonda inklyuziv ta’lim standartlari maktablarning 90% dan ortig‘ida maxsus ehtiyojli bolalar uchun shart-sharoit yaratilganligini va ularning 85% ga yaqini psixologik-pedagogik yordam olganini ko‘rsatadi. 2025-yil holatiga ko‘ra, maktablarning aksariyatida inklyuziv ta’lim joriy etilgan bo‘lib, maxsus ta’lim muassasalari soni ikki baravar oshgan; bu global standartlarga (BMT konvensiyasi) moslashtirilgan. [6]

Inklyuziv sinflarda faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar defektologiya, logopediya va individual yondashuv bo‘yicha sertifikat olishi shart; maktablarning 90% da bunday mutaxassislar mavjud bo‘lib, ularning 85% maxsus bolalarga yordam ko‘rsatmoqda.

Shunisi ahamiyatliki, tadqiqot jarayonida MDH davlatlari tajribasini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli rivojlantirish faqat normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish bilangina cheklanmaydi. Bu jarayon, avvalo, ta’lim muassasalarida insonparvar

pedagogik muhitni shakllantirish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini muntazam rivojlantirish hamda jamiyatda alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirishni talab etadi. Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Ozarbayjon tajribasi shuni tasdiqlaydiki, inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda davlat siyosati, pedagogik innovatsiyalar va ijtimoiy hamkorlikning uzviyligi muhim omil hisoblanadi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xorijiy tajribani aynan ko‘chirib olish emas, balki uni milliy mentalitetimiz, hududiy sharoitlarimiz va ta’lim tizimimizning mavjud imkoniyatlariga moslashtirish eng to‘g‘ri yondashuv bo‘ladi[7]

Muxtasar qilib aytganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirishni bugunning dolzarb islohoti sifatida emas, balki mamlakatimizning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismi sifatida ko‘rish lozim. Faqat shundagina alohida ehtiyojli bolalarning jamiyat hayotiga to‘laqonli integratsiyasi va ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori. (13-oktabr 2020-yil). 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (1-ilova).
2. http://arti.edu.az/
3. https://www.amerikaovozi.com/a/kyrgyzstan-disabled-un-convention/5680733.html
4. Qirg‘izistondata’lim.https://uz.wikipedia.org/wiki/Qirg%CA%BBizistonda_ta%CA%BClim
5. https://www.gov.kz.
6. F.U.QODIROVA, D.A.PULATOVA Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika 1 darslik. 2024

AUTENTIK MATERIALLAR ORQALI MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Husenova Kumush Otabekovna
husenovakumush1@gmail.com

Anotatsiya: *Ushbu izlanishning asosiy muddaosi - ingliz tili mashg‘ulotlarida asl (autentik) manbalarni qo‘llashning uslubiy-ruhiy asoslarini belgilash hamda mazkur didaktik vositalar yordamida o‘quvchilarning nutqiy mahoratini hamda muloqotga kirishish qobiliyatini takomillashtirishdan iborat. Oliy ta’lim muassasalarining filologiya va chet tillari fakultetlari, til markazlari, malaka oshirish kurslari hamda ingliz tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy izlanishlar.*

Kalit so‘zlar: *Autentik materiallar, didaktik vositalar, nutqiy mahorat, autentlik darajasi, madaniy moslik, asliylik, madaniyatlararo kompetensiyani, rolli o‘yin.*

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Магистрант Бухарского государственного института Хусенова Кумуш Отабек кизи
husenovakumush1@gmail.com

Аннотация: *Данная работа направлена на разработку педагогико-психологических механизмов использования аутентичных материалов (оригинальных источников) на занятиях по английскому языку. В исследовании научно обосновываются способы повышения эффективности устной и письменной коммуникации студентов с помощью данных инструментов. Работа предназначена для филологических факультетов и факультетов иностранных языков высших учебных заведений, языковых центров, курсов повышения квалификации, а также для научных исследований в области методики преподавания английского языка.*

Ключевые слова: *Аутентичные материалы, дидактические инструменты, учебные пособия, навыки разговорной речи, степень аутентичности, культурная целесообразность, межкультурная компетенция.*

MECHANISMS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH AUTHENTIC MATERIALS

Master's degree student of Bukhara State Institution
Husenova Kumush Otabek qizi
husenovakumush1@gmail.com

Annotation: To develop pedagogical-psychological mechanisms for utilizing authentic materials (original sources) in English classes and to scientifically substantiate ways to increase the effectiveness of students' oral and written communication through these tools. Philology and foreign language faculties of higher education institutions, language centers, professional development courses, and scientific research related to English language teaching methodology.

Key words: Authentic materials, Didactic tools,Teaching aids**,** Speaking skills**,** degree of authenticity**,** Cultural appropriateness, intercultural competence

Hozirgi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o‘rganish nafaqat lingvistik bilimlarni egallash, balki samarali muloqot qila olish ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham talab etadi. Zamonaviy ta’lim tizimida asosiy e’tibor tilni nazariy jihatdan o‘rganishdan ko‘ra, uni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishga qaratilmoqda. Shu bois, talabalarda muloqot kompetensiyasini shakllantirish ingliz tilini o‘qitishning ustuvor maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Jahon ta’lim makoniga integratsiyalashuv jarayonida chet tillarini egallash darajasi kadrlar raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy mezonlardan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining chet tillarini o‘rganishni ommalashtirishga oid qarorlari ijrosini ta’minlashda talabalarning shunchaki lingvistik bilimlarini emas, balki ularning muloqot kompetensiyasini (communicative competence) shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

An’anaviy o‘qitish metodikasida qo‘llaniladigan “sun’iy” o‘quv matnlari ko‘pincha sterillangan tildan iborat bo‘lib, ular jonli muloqotdagi hissiyotlarni, ijtimoiy kontekstni va tilning dinamik tabiatini to‘liq aks ettirmaydi. Bu esa talabalarda “sinf xonasi tilini” o‘rganish va real hayotda tilni qo‘llay olmaslik muammosini keltirib chiqaradi. Autentik materiallar - bu ona tilida so‘zlashuvchilar uchun yaratilgan real manbalar (podkastlar, yangiliklar, badiiy asarlar, ijtimoiy tarmoqlar) bo‘lib, ular talabani haqiqiy lingvistik muhitga olib kiruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Ularni o‘qitish jarayoniga tizimli integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqotda Dell Hymesning muloqot kompetensiyasi nazariyasi, Jeremy Harmerning o‘qitish metodikasi bo‘yicha qarashlari, Dan Douglasning maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan til o‘qitish bo‘yicha tadqiqotlari o‘rganildi. Mahalliy olimlardan J. Jalolovning chet tili o‘qitish metodikasining fundamental asoslari, D. Ashurovaning lingvistik tahlil borasidagi ishlariga tayanildi.

O‘zbek tilini o‘rgatishga mo‘ljallangan qo‘llanmalarda o‘zbek xalqining tarixi, milliyligi, urf-odatlari, an’analari aks etsa-da, lingvomamlakatshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiqotlar olib borilmagan. Xorijiy til mashg‘ulotlarida lingvomamlakatshunoslik kompetensiyasini shakllantirishda shu til egalari madaniyatiga xos bo‘lgan asl hayotiy vaziyatlarni yaratish, ya’ni muloqot muammolariga doir materialni tanlash, haqiqiqiy muloqot modelini tuzish tamoyili muhim o‘rin tutadi. Aksariyat o‘quv adabiyotlarida ushbu tilni yangi til sifatida o‘rganayotganlarga mo‘ljallangan matnlar beriladi. Ammo metodika rivojlanishi va til o‘qitish tajribasi ortishi bilan xorijiy tildagi jonli muloqotga tayyorlashda bunday matnlarning qay darajada foydali ekanligi bahs-munozaralarga sabab bo‘la boshladi. Darslik yoki o‘quv qo‘llanmalar mualliflari tomonidan tilni bilishning muayyan darajasiga mo‘ljallab tuzilgan o‘quv matnlarini o‘zlashtirish real muloqot vaziyatida qanchalik yordam beradi, degan savol metodistlarni o‘ylantiradi. Shu bois xorijiy tillar ta’limida real muloqotdan olingan autentik materiallarni topib, ulardan mashg‘ulotlarda foydalanish metodlari keng qo‘llanmoqda.

Biz o‘z maqolamizda ushbu metodni o‘rta maktab tizimida qo‘llash masalasiga to‘xtalib o‘tdik. Skaffolding usulining bir qancha strategiyalarini Kolorado shtati pedagog olimasi Elizabeth Mulvahill tavsiya etadi. Biz ularni sanab o‘tamiz hamda izohlaymiz:

1. Mini darslar tashkil etish. Bunda yangi tushunchalar bir-birining ustiga qurilgan bo‘laklarga bo‘linadi. Bir qator mini darslardan keyin o‘quvchilarda asta-sekin yangi tushuncha hamda ma’lumotlarni chuqurroq tushunishga harakat qilish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi.

2. Aniq ko‘rsatmalardan foydalanish. O‘quvchilarni qo‘llabquvvatlashning eng yaxshi usullaridan biri bu tizimli, aniq ko‘rsatmalardan foydalanishdir. O‘qituvchi o‘quv mashg‘uloti davomida qo‘llashni rejalashtirgan vazifalari ketma-ketligini qat’iy belgilab olishi zarur. Shundagina samarali natijaga erishiladi.

3. Modellashtirish yoki namoyish qilish uchun ovoz chiqarib o‘ylash. O‘rganishning eng yaxshi usullaridan biri bu o‘quvchilaringizga ular o‘rganadigan narsalarni misol qilib ko‘rsatishdir. Masalan, ilmiy tajribani namoyish qilish, shunda ular buni o‘zlari qilishdan oldin qanday amalga oshirilganligini ko‘rishlari mumkin. Namoyish paytida fikrlash jarayoni bosqichlarini og‘zaki ifoda etish o‘quvchilar berilgan topshiriqlarni to‘liq bajarishlariga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

4. Tushunchalarni bir necha usulda tavsiflash. Yangi tushunchalarga bir necha tomondan yondashish orqali turli xil o‘rganish usullarini qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir. Turli usullar haqida ma’lumot berish hamda o‘quvchilar ularni sinab ko‘rishlari uchun ruxsat berish bilim oluvchilarning qiziqishlarini oshiradi. O‘rganishga qanchalik ko‘p usullar yordamida yondashilsa, o‘quvchilar uchun o‘quv mashg‘uloti shunchalik unumli bo‘ladi.

5. Qiyin vazifalarni mayda bosqichlarga bo‘lib bajarishni tashkil etish. Ba’zan o‘quvchilar topshiriq uchun bajarishlari kerak bo‘lgan barcha qadamlarni eslab qolishlari qiyin. Shuning uchun o‘quvchilarga bajarishlari kerak bo‘lgan topshiriqlarni qadam-baqadam qismlarga bo‘lgan holda ro‘yxatini taqdim etish zarur bo‘ladi. O‘quvchilar vazifalarni navbati bilan bajarish orqali ma’lumotlarni o‘zlashtirishlari oson kechadi.

6. Yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirishni sekinlashtirish. Ba’zan o‘qituvchilar ko‘proq ma’lumotni o‘zlashtirish maqsadida tezkor harakat qiladi. Ammo ular bu jarayonni sekinlashtirsa hamda o‘quvchilarga o‘zlashtirayotgan ma’lumotlariga ishlov berish uchun ko‘proq vaqt ajratsa, haqiqatan ham o‘quvchilarga ko‘mak berilgan bo‘ladi.

O‘quv mashg‘uloti jarayonining turli nuqtalarida to‘xtab, dars mavzusi qismlarga bo‘lib tashlansa, bu yaxshi samara beradi. Chunki mavzu yoki muammo boshqariladigan qismlarga ajratilsa hamda unga vaqt sarflansa, uni ancha chuqur o‘zlashtirish va qayta ishlash mumkin bo‘ladi.

7. Ko‘rgazmali qurollardan unumli foydalanish. Yangi mavzuni bayon etish jarayonida mashg‘ulot qiziqarli o‘tishi uchun darsga doir videoni ko‘rsatish, rangli tasvirlarni tarqatish yoki aniq ob’ektni taqdim etish vazifasiga o‘qituvchi mas’uliyat bilan yondashishi lozim. Misol uchun, agar surat asosida matn tuzish topshirig‘i berilganda har bir partada yoki har bir o‘quvchida alohida surat bo‘lishi kerak.

Autentiklik darajasi - bu o‘quv materiali (matn, audio, video) yoki o‘quv topshirig‘ining ona tilida so‘zlashuvchilar tomonidan kundalik hayotda foydalaniladigan haqiqiy materiallarga qanchalik mos kelishini belgilovchi mezon. Ta’limda autentiklik darajasi yuqori bo‘lgan materiallar tabiiy madaniy mazmunni va ijtimoiy nutq vazifalarini aks ettiradi. Material real hayotga yaqin bo‘lishi kerak:

Autentiklik darajasini belgilashda quyidagi jihatlar muhim hisoblanadi:

- Asliylik va tabiiylik: Materialning o‘quv maqsadlari uchun maxsus moslashtirilmagan, balki ona tilida so‘zlashuvchilar uchun yaratilganligi.
- Til bilish darajasi: B1 kabi o‘rta darajalarda autentiklik va materialning tushunarliligi o‘rtasida muvozanatni topish didaktik vazifa hisoblanadi.
- Madaniy kontekst**:** Material o‘rganilayotgan til madaniyatining haqiqiy ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini yetkazib berishi.

Autentik materiallardan foydalanishda (matnlar, yangiliklar, filmlar) maqsadi - talabalarni haqiqiy til muhitiga tayyorlash va ularning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini rivojlantirishdir.

Madaniy moslik - bu autentik materiallarning o‘quvchilarning madaniy tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlariga mos kelishi, shu bilan birga boshqa madaniyatlarni to‘g‘ri va hurmat bilan aks ettirish darajasidir. Ushbu mezon chet tilini o‘qitishda faqat tilni emas, balki madaniyatlararo kompetensiyani ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Material madaniy jihatdan

- tushunarli
- qiziqarli
- mos (nojo‘ya kontentsiz) bo‘lishi kerak

Rolli o‘yinlar yoshlarning muloqot malakasini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bunday o‘yinlar ishtirokchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini 30% ga oshiradi. Ular o‘yin davomida turli rollarni (masalan, rahbar, mijoz yoki guruh a’zosi) bajarib, muloqot strategiyalarini amalda qo‘llaydi. O‘yinlarda ishtirok etayotgan yoshlar o‘zaro muammolarni hal qilish, tinglash va fikr almashishda foydali tajribalar orttiradi. Bundan tashqari, rolli o‘yinlar ishtirokchilarning o‘zini va boshqalarni tushunish darajasini 25% ga yaxshilaydi. Shu sababli, rolli o‘yinlar maktablarda va ta’lim markazlarida keng qo‘llanilishi Rolli o‘yinlar (RPGlar) o‘yinchilariga kommunikatsion ko‘nikmalarini rivojlantirishda ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqotlarga ko‘ra, RPG o‘yinlarini muntazam ravishda o‘ynaydigan insonlar o‘yinda ko‘proq muloqot qilishniva jamoada ishlash qobiliyatlarini yaxshilaydi. 60% o‘yinchilar muloqot qilishdagi ishonchlarini ortganini bildirgan. 2015-yilda o‘tkazilgan tadqiqotda ishtirokchilar 30% ga o‘zaro tushunishni oshirishgan. Rolli o‘yinlar o‘yinchilarga turli xarakterlar orqali boshqa shaxslarni tushunish va hissiy intellektlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. 2020-yilda o‘tkazilgan yana bir tadqiqot 75% o‘yinchilar muloqot qilishda yanada faol bo‘lganini ko‘rsatdi. Muloqot jarayonida empatiyani rivojlantirish uchun rolli o‘yinlar samarali usul hisoblanadi. Empatiya, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va qabul qilish qobiliyati, muloqot jarayonlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Rolli o‘yinlar ishtirokchilariga turli ro‘llarni sinab ko‘rish va boshqalarning nuqtai nazarini his qilish imkonini beradi. Bu metod orqali ishtirokchilar 80% gacha empatiya ko‘nikmalarini oshirishi mumkin. Rolli o‘yinlarda turli mavzular, jumladan, qaror qabul qilish, mojarolarni hal qilish hamda ijtimoiy o‘zaro ta'sirlarni o‘rganish mumkin. O‘yin davomida 5-10 kishilik guruhlar foydali bo‘lib, har bir sessiya 30-60 daqiqa davom etishi tavsiya etiladi.

Ko‘p tarmoqli jamoalarda rolli o‘yinlar muhim o‘rin tutadi. Ul.ar jamoa a’zolarining muloqot ko‘nikmalarini, ijodkorligini va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi. Rolli o‘yinlar yordamida jamoaning ijtimoiy dinamikasi yaxshilanadi va a’zolar o‘rtasida ishonch kuchayadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bunday faoliyatlar jamoa samaradorligini 30% ga oshirishi mumkin. Shuningdek, rolli o‘yinlar stressni kamaytirishi va motivatsiyani 25% ga oshirishi mumkin. Ushbu o‘yinlar orqali jamoaning umumiy maqsad sari birgalikda ishlashi va individual mahoratlarini 40% ga oshirish mumkin. Natijada, jamoalar yanada unumdor va muvaffaqiyatli bo‘ladi. Til o‘rganishda rolli o‘yinlar foydali bo‘lishi mumkin. Bunday o‘yinlar nutq ko‘nikmalarini rivojlantiradi va sozlashuvchanlikni oshiradi. Rolli o‘yinlar orqali talabalarning

ishtiroki 80% gacha oshishi mumkin. O‘yinlar talabalarni qiziqtiradi va unga yanada faol bo‘lish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Harmer, J. (2007). *How to teach English*. Pearson Education Limited.
2. Richards, J. C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge University Press.
3. David Nunan (1999). *Second language teaching and learning*. Heinle & Heinle.
4. Rivers, W. M. (1987). *Interactive language teaching*. Cambridge University Press.
5. Brown H. D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. Longman.
6. Формирование аудитивной компетенции студентов, изучающих иностранный язык, посредством аутентичных материалов – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследователь ской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка
7. Swain, M. Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.), *Input in second language acquisition* (pp. 235–253). Newbury House.
8. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. MIT Press.

INKLYUZIV TA’LIM: GLOBAL TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON MODELI

Buxoro davlat Pedagogika instituti
1- kurs magistranti ***Raxmatova Spaxnoza Olimovna***
shaxnozolimovna@gmail.com

Annatatsiya: *Mazkur maqolada inklyuziv ta’limning global tajribasi va O‘zbekistondagi amalga oshirilayotgan inklyuziv ta’lim modeli tahlil qilinadi. Global tajribada inklyuziv ta’limni amalga oshirishda ilg‘or mamlakatlarning tajribalari, jumladan, Finlandiya, Kanada, Yaponiya, Janubiy Afrika va boshqa davlatlarning inklyuziv ta’limga bo‘lgan yondashuvlari keltiriladi. O‘zbekistonda esa inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha ijobiy qadamlar tashlanib, o‘quvchilarga maxsus ehtiyojlar asosida individual yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Maqolada ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni qo‘llashdagi asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik yordam, o‘qituvchilarni tayyorlash va maxsus ta’lim dasturlarining rivojlanishi haqida aytib o‘tilgam.*

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, teng imkoniyatlar, global tajriba, o‘zbekistonda inklyuziv ta’lim, pedagogik yordam, o‘qituvchilarni tayyorlash, jamiyatda barqarorlik, me'yoriy-huquqiy asoslar, ta’lim tizimi

Аннотация*: В данной статье анализируется мировой опыт инклюзивного образования и модель инклюзивного образования, реализуемая в Узбекистане. В мировом опыте представлен опыт передовых стран по внедрению инклюзивного образования, в том числе подходы к инклюзивному образованию Финляндии, Канады, Японии, ЮАР и других стран. В Узбекистане предпринимаются позитивные шаги по развитию инклюзивного образования, применяются индивидуальные подходы к учащимся с учетом особых потребностей. В статье говорится об основных нормативно-правовых документах, педагогическом обеспечении, подготовке учителей и разработке специальных образовательных программ для применения инклюзивного образования в системе образования.*

Ключевые слова*: инклюзивное образование, учащиеся с особыми потребностями, равные возможности, мировой опыт, инклюзивное образование в Узбекистане, педагогическая поддержка, подготовка учителей, стабильность в обществе, нормативноправовая база, система образования.*

Abstract*: This article analyzes the global experience of inclusive education and the inclusive education model being implemented in Uzbekistan. The global experience presents the experiences*

of advanced countries in implementing inclusive education, including Finland, Canada, Japan, South Africa and other countries' approaches to inclusive education. In Uzbekistan, positive steps are being taken to develop inclusive education, and individual approaches are being applied to students based on their special needs. The article discusses the main regulatory and legal documents for the implementation of inclusive education in the education system, pedagogical support, teacher training and the development of special education programs.

***Keywords**: inclusive education, students with special needs, equal opportunities, global experience, inclusive education in Uzbekistan, pedagogical support, teacher training, stability in society, regulatory and legal framework, education system*

KIRISH

Inklyuziv ta’lim – bu barcha talabalar, jumladan, maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar, uchun ta’limni teng imkoniyatlar asosida taqdim etishni maqsad qilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuv o‘z ichiga barcha talabalarning ta’limga, jamiyatga va turli resurslarga teng kirish imkoniyatlarini yaratishni oladi. Inklyuziv ta’limni amalga oshirish, nafaqat akademik muvaffaqiyatni ta'minlash, balki ijtimoiy, madaniy va shaxsiy rivojlanishning ham muhim qismidir. Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning global tajribasi va O‘zbekistondagi amalga oshirilayotgan inklyuziv ta’lim modeli haqida so‘z yuritiladi. Inklyuziv ta’lim dunyo miqyosida keng tarqalgan yondashuv bo‘lib, ko‘plab mamlakatlarda amalga oshirilmoqda. Uning asosiy maqsadi – barcha o‘quvchilarga, shu jumladan, nogironligi yoki o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lganlarga ta’lim olishda teng imkoniyatlar yaratishdir. Global tajriba inklyuziv ta’limni amalga oshirishda turli yondashuvlar va metodlarni qo‘llabquvvatlaganligini ko‘rsatadi.

Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlarida inklyuziv ta’limga katta e’tibor qaratilgan. Masalan, Finlandiya ta’lim tizimi inklyuziv yondashuvni kengaytirish bo‘yicha ilg‘or tajribalarga ega. Bu yerda har bir o‘quvchiga individual yondashuv qo‘llaniladi va muammolarni hal qilishda pedagogik yordam ko‘rsatiladi. Kanadada ham inklyuziv ta’limga alohida e’tibor berilgan. Bu mamlakatda ta’lim tizimi nogironligi bo‘lgan talabalar uchun maxsus resurslar va o‘qituvchilarni taqdim etadi, shuningdek, o‘quvchilarning har xil ehtiyojlari asosida individual o‘quv rejalarini ishlab chiqish amaliyoti mavjud. Yaponiya va Janubiy Koreya kabi Osiyo mamlakatlari ham inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirishda oldinga qadam qo‘ymoqda. Bu mamlakatlarda o‘qituvchilar nogironlik yoki o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan talabalarni integratsiyalash va ularning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlashda maxsus yondashuvlarni qo‘llashadi. Janubiy Afrikada esa, inklyuziv ta’limga bo‘lgan e’tibor 1990-yillardan so‘ng oshdi va ta’lim tizimida barcha o‘quvchilarning teng huquqlarini ta'minlashga qaratilgan qonunlar va siyosatlar joriy qilindi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun ijobiy qadamlar tashlandi. Respublikada ta’lim tizimining inklyuziv yondashuvni qo‘llashga qaratilgan turli tashabbuslar va loyihalar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limga yondashuv O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarni umumiy ta’lim maktablariga jalb qilish va ularning ta’lim olishda teng imkoniyatlarini ta'minlashdir. Respublikada bir qator o‘quv muassasalarida maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual yondashuvlar qo‘llanilib, ular uchun o‘ziga xos o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida inkluziv ta’limni amalga oshirish uchun zarur infratuzilma yaratish ishlari olib borilmoqda. Tashkiliy va me'yoriy-huquqiy asoslar O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi uchun bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar va dasturlar ishlab chiqilgan.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va “Nogironligi bo‘lgan shaxslarga ta’lim berish bo‘yicha milliy strategiya” kabi hujjatlar inklyuziv ta’limni rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Shuningdek, O‘zbekistonda xalqaro tashkilotlar va donorlar bilan hamkorlikda maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarga yordam ko‘rsatish uchun turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Pedagogik yordam va o‘qituvchilarning tayyorlanishi O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni amalga oshirishda o‘qituvchilarni tayyorlash juda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik kadrlarga maxsus ehtiyojli

o‘quvchilar bilan ishlashda zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘rgatish maqsadida treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda. Shuningdek, o‘qituvchilarni maxsus didaktik materiallar va vositalar bilan ta’minlash ishlari amalga oshirilmoqda. Maxsus ta’lim dasturlari va resurslar O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun ta’lim dasturlari va resurslar kengaytirilmokda. Dastlabki sinflarda, o‘qituvchilar individual ta’lim rejalari asosida, har bir bolaning ehtiyojlariga mos o‘qish dasturlarini yaratib, ularni amalga oshirishga harakat qilmoqda. Bu jarayon, avvalo, bolaning qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan va ularning jamiyatda to‘laqonli ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv talimning bir qator afzalliklari mavjud, ulardan ba'zilarini keltirib o‘tamiz: O‘quvchilarni tenglashtirish: Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarga teng imkoniyatlarni taqdim etadi, ularni jamiyatga to‘liq integratsiya qilishga yordam beradi. Ijtimoiy barqarorlik: Nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyatda to‘liq ishtirok etishi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Shaxsiy rivojlanish: Inklyuziv ta’lim har bir o‘quvchining individual rivojlanishini qo‘llabquvvatlaydi va ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Keng doiradagi ijtimoiy ko‘nikmalar: O‘quvchilar bir-biriga yordam berishni o‘rganadilar, turli madaniyatlarni, ehtiyojlarni tushunishadi va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradilar.

Inklyuziv ta’lim – bu jamiyatda barcha o‘quvchilarning teng huquqlarini ta'minlashga qaratilgan muhim yondashuvdir. Global tajriba, inklyuziv ta’limni amalga oshirishda ijobiy natijalar va o‘ziga xos yondashuvlarni ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ham bu yondashuvni rivojlantirish uchun tizimli ishlar olib borilmoqda. Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, jamiyatda tenglik, adolat va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun davlat va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari zarur. Inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiya qilishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, nafaqat akademik muvaffaqiyatni ta'minlash, balki bu o‘quvchilarning jamiyatga to‘laqonli qo‘shilishiga yordam beradi. Dunyo bo‘ylab inklyuziv ta’limning rivojlanishi, har bir mamlakatning o‘zining ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga moslashtirilgan. Inklyuziv ta’limni amalga oshirishning muvaffaqiyati, davlatlararo hamkorlik, o‘qituvchilarni tayyorlash va maxsus resurslarni taqdim etishga bog‘liq. O‘zbekistonda, 2010-yilgi "Ta’lim to‘g‘risidagi" qonunda inklyuziv ta’limning rivojlantirilishi haqidagi tamoyillar va me'yorlar belgilangan. Bu orqali nogironligi bo‘lgan shaxslar va ularning oilalariga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ta’lim olishdagi teng imkoniyatlarni ta'minlashning asosiy maqsadi bo‘lib, ilgari surilmoqda

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim sohasida ijobiy o‘zgarishlar va rivojlanishlar amalga oshirilmoqda. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun ta’limni teng imkoniyatlar asosida taqdim etish, ular uchun mos infratuzilma yaratish, o‘qituvchilarni tayyorlash va jamoatchilikni inklyuziv ta’limga jalb qilish borasida bir qator ijobiy tashabbuslar va amaliy ishlar olib borilmoqda.

1. Normativ-huquqiy Asoslar Yaratilishi O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan. 2010-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun”da nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ta’lim olishda teng huquqlarni ta'minlashga oid tamoyillar o‘rnatilgan. Shuningdek, 2013-yilda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida inklyuziv ta’limni qo‘llashni kengaytirish va bu borada zarur infratuzilma yaratish bo‘yicha qadamlar tashlandi.

2. Maxsus Ta’lim Dasturlari va Resurslar O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarga ta’lim berish uchun maxsus ta’lim dasturlari ishlab chiqilmoqda. Bu dasturlar har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan bo‘lib, shuningdek, o‘quvchilarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiyalashni ta'minlashga qaratilgan. Maktablar va ta’lim muassasalarida maxsus resurslar, jumladan, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar va materiallar ishlab chiqilmoqda.

3. O‘qituvchilarni Tayyorlash va Malaka Oshirish O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirishga alohida e’tibor berilmoqda. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash uchun pedagoglar va ta’lim sohasidagi

mutaxassislar o‘qitilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi tomonidan inklyuziv ta’limga oid malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar tashkil etilmoqda.

4. Ta’lim Muassasalarida Infratuzilma Yaratuvchi Loyihalar Maktablar va boshqa ta’lim muassasalarida maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha infratuzilma yaratilmoqda. Maktablarda liftlar, nogironlik bo‘lgan shaxslar uchun moslashtirilgan sinfxonalar, o‘quv materiallari va texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu sharoitlar nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ta’lim olishni qulaylashtiradi va ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlaydi.

5. Jamiyatda Inklyuziv Ta’limni Tushunish va Qabul Qilish O‘zbekistonda inklyuziv ta’limga ijtimoiy qabulni oshirish va jamiyatni bu sohada xabardor qilish uchun turli targ‘ibot ishlari olib borilmoqda. O‘qituvchilar, ota-onalar va jamoatchilikni inklyuziv ta’limga jalb qilish, nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ijtimoiy madaniyatni shakllantirish maqsadida targ‘ibot kampaniyalari va seminarlar tashkil etilmoqda.

6. Xalqaro Hamkorlik va Donorlik Yordam O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim sohasida xalqaro tashkilotlar, jumladan, UNESCO, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa donor tashkilotlar bilan hamkorlik o‘rnatilgan. Bu hamkorlik doirasida turli loyiha va dasturlar amalga oshirilmoqda, ular nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun ta’limni yaxshilash, o‘qituvchilarni tayyorlash va ta’lim tizimining inklyuzivligini oshirishga qaratilgan.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida davlat tomonidan bir qator amaliy yordamlar ko‘rsatilmoqda. Ushbu yordamlar nogironligi bo‘lgan va maxsus ehtiyojli o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish, ta’lim olish jarayonlarini osonlashtirish va jamiyatga integratsiyalashishda ularga qo‘llab-quvvatlashni ta'minlashga qaratilgan. Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan amaliy yordamlar quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun ta’lim resurslarini yaratuvchi dasturlar Davlatimiz ta’lim tizimini inklyuzivlashtirish maqsadida maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarga mo‘ljallangan ta’lim dasturlari va metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqmoqda. Bu dasturlar har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan bo‘lib, ta’limda teng imkoniyatlarni ta'minlashga yordam beradi. Masalan, nogironlik bo‘lgan shaxslar uchun o‘qish va yozish jarayonlarini osonlashtiradigan texnologiyalar, til va nutqni rivojlantirish dasturlari va vizual materiallar taqdim etilmoqda.

2. Maktablar va ta’lim muassasalarining moslashtirilishi O‘zbekistonda ta’lim muassasalarida maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun infratuzilma yaratish borasida ko‘plab tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Maktablarda liftlar, maxsus o‘quv jihozlari, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan sinfxonalar va boshqa sharoitlar yaratilmoqda. Ushbu infratuzilma imkoniyatlari ta’lim olish jarayonini osonlashtiradi va ta’lim muassasalarida barcha o‘quvchilar uchun teng sharoitlar yaratadi.

3. O‘qituvchilarni tayyorlash va malaka oshirish Davlat tomonidan inklyuziv ta’limni samarali amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘qituvchilarni maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlash maqsadida turli treninglar, kurslar va seminarlar tashkil etilmoqda. Shu bilan birga, pedagoglarga inklyuziv ta’limning metodologiyasi va psixologiyasi bo‘yicha ma’lumotlar berilishi ta'minlanadi.

4. Jamiyatni inklyuziv ta’limga jalb qilish Davlatimiz jamiyatda inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash va maxsus ehtiyojli o‘quvchilarni qabul qilishni targ‘ib qilish uchun ko‘plab ijtimoiy loyihalar amalga oshirmoqda. Bu loyihalar orqali odamlar maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda o‘zlarining o‘rni va roli haqida ma'lumot olishadi. Jamiyatda inklyuziv ta’limga bo‘lgan salbiy stereotiplarni kamaytirish, ijtimoiy madaniyatni oshirish uchun keng targ‘ibot ishlari olib borilmoqda.

5. Davlat moliyaviy yordam va grantlar O‘zbekiston hukumati inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun moliyaviy yordam ko‘rsatish, ta’lim tizimining kerakli resurslar bilan ta'minlanishi bo‘yicha grantlar ajratmoqda. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun texnologik yordam, o‘quv materiallari, metodik qo‘llanmalar va o‘quv jihozlari xarid qilishda davlat

tomonidan qo‘llab-quvvatlash mavjud. Bularning barchasi maxsus ehtiyojli o‘quvchilarga ta’lim olishda yordam beradi.

6. Xalqaro hamkorlik O‘zbekiston inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro tashkilotlar, xususan, UNESCO, BMT va boshqa xalqaro donorlar bilan hamkorlikda ishlamoqda. Ushbu hamkorlik doirasida O‘zbekiston ta’lim tizimiga zarur bo‘lgan xalqaro tajribalar va resurslar olib kelingan. Xalqaro tashkilotlarning grantlari va ekspert yordami O‘zbekistonning inklyuziv ta’lim sohasidagi imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

7. Nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun transport xizmatlari O‘zbekistonning ba’zi hududlarida nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus transport xizmatlari tashkil etilmoqda. Bu orqali o‘quvchilarga o‘z maktablariga va ta’lim muassasalariga qulay va xavfsiz tarzda yetib borish imkoniyatlari ta'minlanadi. Bu xizmat, ayniqsa, qishloq hududlaridagi o‘quvchilarga yordam beradi. Davlatimiz tomonidan inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan amaliy yordamlar maxsus ehtiyojli o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish, ta’lim tizimiga integratsiya qilish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan. Ushbu tashabbuslar orqali o‘quvchilarga mos infratuzilma, malakali o‘qituvchilar va zaruriy resurslar taqdim etilmoqda. Davlatimizning bu boradagi sa’y-harakatlari o‘quvchilarning jamiyatga to‘liq integratsiyasini va ijtimoiy muvaffaqiyatlarini ta'minlashga qaratilgan.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar keng qamrovli va tizimli bo‘lib, ular nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish, ularni ta’lim tizimiga integratsiya qilish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonlar davomida, maxsus ta’lim dasturlari, o‘qituvchilarni tayyorlash, infratuzilma yaratish va ijtimoiy qabulni oshirish kabi muhim yo‘nalishlar yurtimizda inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim asos bo‘ladi.

XULOSA. Inklyuziv ta’lim – bu barcha o‘quvchilarga, shu jumladan, maxsus ehtiyojlari bo‘lganlarga teng imkoniyatlar yaratishni maqsad qilgan ta’lim yondashuvi bo‘lib, uning asosiy vazifasi ijtimoiy tenglikni ta'minlashdir. Global tajriba inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun davlat va jamiyatning hamkorligi, maxsus yondashuvlar va resurslarni talab qiladi. Barcha o‘quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish orqali inklyuziv ta’lim jamiyatda barqarorlik, ijtimoiy hamjihatlikni rivojlantirishga, shuningdek, maxsus ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarning o‘zini jamiyatda to‘laqonli his qilishiga yordam beradi. O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha ijobiy qadamlar tashlanib, ta’lim tizimida zarur infratuzilma yaratilmoqda, o‘qituvchilarni tayyorlash va maxsus resurslar bilan ta'minlash amaliyoti davom etmoqda. Inklyuziv ta’limning afzalliklari, shuningdek, ijtimoiy ko‘nikmalar, tenglik va shaxsiy rivojlanishga bo‘lgan ta'siri jamiyatdagi barqarorlikni oshiradi va jamiyatning barcha a’zolari uchun yaxshilangan imkoniyatlar yaratadi. Inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun davlat, ta’lim muassasalari va jamiyatning umumiy sa’y-harakatlari muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR .

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. - 48 b.

2.Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017. - 104 b. 2. “O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi (2010). “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun.” Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.

3. Mustafayeva, S. (2019). “Inkluziv ta’lim: O‘zbekiston tajribasi va rivojlanish istiqbollari.Ta’lim va jamiyat jurnali, 12(2), 34-40.

4. Sharipov, A. (2021). "O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish: Haqiqiy imkoniyatlar va muammolar." Ta’limda innovatsiyalar, 6(3), 58-65.

5. Jabborova, G. (2020). "Inklyuziv ta’limda davlat tomonidan ko‘rsatiladigan yordamlar: O‘zbekistonning holati." Ta’lim va rivojlanish, 8(1), 12-18.

6. Sodiqov, A., & Rahmatov, M. (2018). "Maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta’limning pedagogik asoslari." Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.

7. Sayfutdinova, M. (2017). "O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi va global tajriba." Xalqaro ta’lim jurnali, 9(2), 45-50.

8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2013). "O‘zbekistonda maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun ta’limni tashkil etish to‘g‘risidagi qaror." Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.

9. Tursunov, D. (2020). "Jamiyatda inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash: O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy dasturlar." Jamiyat va ta’lim, 14(4), 75-80.

10. Xo‘jayeva, D. (2021). "Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro hamkorlik: O‘zbekistondagi amaliy tajribalar." Ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar, 7(1), 102-109.

DEVIANT XULQLI O‘SMIRLAR TA`LIMINI SAMARALI TASHKIL ETISH METODLARI

Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
Sadulloyeva Maxfuza Gaybulloyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi magistranti
Samiyeva Zarnigor Nazar qizi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada deviant xulqli o‘smirlar ta’limini samarali tashkil etishning psixologik-pedagogik metodlari tahlil qilingan. Unda o‘smirlar bilan ishlashda individual yondashuv, motivatsiyani oshirish, konfliktlarni bartaraf etish hamda ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishga qaratilgan samarali usullar yoritilgan. Shuningdek, maqolada amaliyotchi psixologlar uchun trening va korreksion mashg‘ulotlarni tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari deviant xulqli o‘smirlarning xulq-atvorini ijobiy tomonga yo‘naltirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.*

Аннотация*: В данной статье проанализированы психолого-педагогические методы эффективной организации обучения подростков с девиантным поведением. Освещены эффективные подходы к работе с подростками, направленные на реализацию индивидуального подхода, повышение мотивации, разрешение конфликтов и развитие социальной адаптации. Кроме того, в статье представлены практические рекомендации для практикующих психологов по организации тренингов и коррекционных занятий. Результаты исследования способствуют позитивной коррекции поведения подростков с девиантным поведением и повышению эффективности образовательного процесса.*

Annotation*: This article analyzes the psychological and pedagogical methods for the effective organization of education for adolescents with deviant behavior. It highlights effective approaches aimed at implementing an individual-centered approach, increasing motivation, resolving conflicts, and developing social adaptation skills in adolescents. In addition, the article provides practical recommendations for practicing psychologists on organizing training sessions and corrective activities. The research findings contribute to the positive behavioral transformation of adolescents with deviant behavior and to improving the effectiveness of the educational process.*

Tayanch so‘zlar*: Deviant xulq-atvor, motivatsiya, ehtiyoj, qiziqishlar,profilaktika, psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv.*

Kirish Hozirgi globallashuv va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida o‘smirlar orasida deviant xulq-atvorning namoyon bo‘lishi pedagogika va psixologiya sohalarining dolzarb muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Deviant xulq o‘smirning shaxs sifatida shakllanishi, ta’lim jarayonidagi faolligi hamda jamiyatga ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashda ularning psixologik xususiyatlari, ehtiyoj va qiziqishlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Zamonaviy jamiyatda o‘smirlar orasida deviant xulq-atvorning kuchayib borishi ta’lim va tarbiya tizimida yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Deviant xulqli o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvida yuzaga kelayotgan muammolar ularning shaxsiy kamoloti, ta’lim jarayonidagi ishtiroki hamda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan, bunday o‘smirlar bilan ishlashning samarali psixologik-pedagogik metodlarini takomillashtirish, individual yondashuv asosida korreksion va profilaktik faoliyatni tashkil etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Mazkur masalaning tadqiq etilishi ta’lim samaradorligini oshirish hamda o‘smirlar xulq-atvorini ijobiy yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Quyida keltiriladigan trening mashg‘ulotlari deviant xulqli o‘smirlar ta`lim va tarbiyasini ijobiy tomonga yo‘naltirish uchun psixologlarga amaliy tavsiya sifatida xizmat qiladi.

1.“Ismimning ma’nosi” mashqi (5 daqiqa)

O‘tkazilish tartibi:

O‘quvchilar aylana shaklda bir-birlariga qarab turishadi.Trener ularga o‘z ismining ma`nosini va o‘ziga xos ,boshqalardan farqlanuvchi jihatini aytishini va birinchi ishtirokchining ma`lumotlarni avval takrorlab keyin o‘zi haqida ma`lumot berishni taklif qiladi .Shu tariqa guruh a`zolari bir-birlarining ma`lumotlarini zanjir kabi takrorlaydilar.

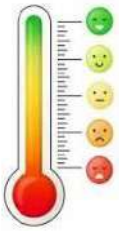

Maqsad: o‘quvchini diqqatini treningga jalb qilish va bir-birlari haqida kengroq ma`lumotga ega bo‘lishlariga ko‘maklashish

2.“Kayfiyat termometri” mashqi (5 daqiqa)

O‘tkazilish tartibi: O‘quvchilarga 1 dan 5 gacha baho berish taklif etiladi va o‘zlariga bergan baholari ,kayfiyatlari qanday ekanligi fayfiyat termometrida o‘z aksi ko‘rsatadi.BundaRasmda kayfiyatning 5 xil ko‘rinishi termometr kabi ko‘rsatilgan. Pastdan yuqoriga qarab kayfiyat yaxshilanib boradi:

1. 😠 **Juda yomon kayfiyat** - asabiy, jahldor, xafa holat. **Baho:** 1/5
2. 😕 **Yomon kayfiyat** - tushkun, hafsalasi yo‘q holat. **Baho:** 2/5
3. 😐 **Oddiy / betaraf kayfiyat** - na yaxshi, na yomon. **Baho:** 3/5
4. 🙂 **Yaxshi kayfiyat** - xursand, mamnun holat. **Baho:** 4/5
5. 😃 **A’lo kayfiyat** - juda quvnoq, energiyaga boy holat. **Baho:** 5/5

Savol: “Bugun o‘zingizni qanday his qilyapsiz?” 2-3 nafar o‘quvchi izoh beradi

Maqsad: ishonchli muhit yaratish, o‘quvchini treningga jalb qilish,o‘ziga-o‘zi to‘g‘ri baho berish ko‘nikmasini shakllantirish.

3.“Kun tartibim” yoki“Agenda” o‘yini

Maqsad: O‘quvchilar foydali kun tartibini *o‘ylab topadi* va uni ijodkorlik bilan ifodalaydi - bu orqali foydali odatlarni mustahkamlab vaqtni to‘g‘ri rejalashtirishni va sarflashni o‘rganadilar.Bu esa zararli odatlarni tez unutishga ko‘maklashadi.

O‘tkazilish tartibi:

O‘quvchilarga topshiriq: “**Eng foydali kun uchun shaxsiy kun tartibi tuzish”.**

- Ertalab turishdan tortib kechasi uxlaguncha - qadam-baqadam.
- Unda qaysi odatlar bo‘lishi kerak, qaysi ishlar qachon bajariladi?qaysilari bugungi kun uchun juda zarur
- Eng muhimi bu rejalashtirilgan ishlar o‘rtoqlarining rejasiga ham mos tushishi va ular bilan birgalikda bajarilishi lozim
- Har bir o‘quvchi o‘zining „kun **Agenda**si“ni *mini hikoya* tarzida boshqalarga taqdim etadi. Oxirida eng puxta, qiziqarli va real „super kun“ variantiga ovoz beriladi. **Misol:**

Guruh chiqishi: *„Bizning super kunimiz“*
07:00 – Ertalabki badantarbiya -ukam
07:30 – Sog‘lom nonushta –oilam
08:00 – Maktabga tayyorlanish-oyim
09:00 – Darslarga qatnashish-Akmal
13:00 – Sog‘lom tushlik-Diyora
15:00 – Vaqtida uy vazifalarini bajarish-Mohigul va Firuz
16:00- Kutubxonaga borish-Sabrina
17:00 – Do‘stlar bilan sport o‘ynash-Farzona va Shaxob
18:00- Do‘stlar bilan vaqt o‘tkazish-Ruqiya
20:00 – Telefonni cheklab, kitob o‘qish-Anvar
21:30 – Erta uxlash-Zinnura

“Zararli odatlarsiz dastlabki 1 minut” o‘yini

Maqsad: O‘smirlarda zararli odatlarga tez o‘rganib qolish,qaramlik hissi haqida tushuncha hosil qilish va o‘z-o‘zini nazorat qila olish ko‘nikmasi shakllantirish.

O‘tkazilish tartibi:

O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi (yoki yakka o‘ynash ham mumkin).

Trener qiziqarli shart qo‘yadi: **“Siz 1 minut ichida hech qanday zararli odat haqida gapirmasligingiz kerak!”** (Misol: telefon, kech uxlash, shirinlik, chips, TV, qochish, janjal, va hokazo).

Trener yoki guruhlar **tezkor savollar** beradi:

- *“Uyga borganingizda dastlab nima qilasiz?”*
- *“Dam olishda foydalandigan eng yoqtirgan narsangiz nima?“*
- *“Bo‘sh vaqtingizda nimalar qilasiz?”*
- *“Kayfiyatingiz yomonlashganda nima yegingiz keladi?“*
- *Bo‘sh vaqtingizni kim bilan o‘tkazgan bo‘lar edingiz?*

O‘yinchi *foydali* yoki *neytral* javob berishi kerak. Zararli odat haqidagi gapirgan ishtirokchi — u o‘yindan chiqadi. Qolganlar davom etadi. Kim **eng uzoq vaqt “zararli odatsiz” javob bera olsa,** g‘olib bo‘ladi.

Namuna sifatida:

Savol: “*Bo‘sh vaqtingizda nima qilasiz?“*
– To‘g‘ri: “*Kitob o‘qiyman“*
– Xato: *„Telefon o‘ynayman“* (zararli - chiqib ketadi)

Bonus sifatida: O‘yin oxirida birgalikda muhokama qilinadi: qaysi javoblar ko‘p takrorlandi, qaysi zararli odat o‘z-o‘zidan aytildi — nega? Shu orqali real ichki moyilliklar aniqlanadi.

“Qadriyatlar” mashqi

Ishtirokchilarga uchta varaq tarqatilib, mana shu qog‘ozlarga o‘z hayotlaridagi eng qadrli narsalarni ahamiyatlilik darajasiga ko‘ra yozib chiqishlari so‘raladi. Keyin varaqlar shunday aralashtiriladiki, eng qadrli narsa yozilgan varaq oxirida turishi kerak. Trener ishtirokchilarga qandaydir hodisa ro‘y berib, birinchi varaqda yozilgan qadriyatdan mahrum bo‘lganliklarini his qilib ko‘rishlarini taklif qiladi.

So‘ngra trener ishtirokchilardan shu qadriyat yozilgan qog‘ozni g‘ijimlab uloqtirishni va hayotni ana shu qadriyatsiz tasavvur qilib ko‘rishlarini so‘raydi.

Shu tariqa har bir qadriyatdan voz kechib boriladi. Shundan so‘ng ishtirokchilarga qadriyatdan ajralayotgan vaqtda qanday hissiyot, qanday tuyg‘uni his qilganligini eslash taklif qiladi. Keyin trener mo‘jiza ro‘y berib, qadriyatlarni birma-bir qaytarish imkoniyati tug‘ilganligini e’lon qiladi va g‘ijimlangan qog‘ozlarni birma-bir qaytarib oladi. So‘ng ishtirokchilardan qadriyatlarning yo‘qotilgan paytdagi holati va g‘ijimlangan qog‘ozlarga yozilgan holatini solishtirib, yo‘qotilgan paytdagi qadriyatlarni hozir ham xuddi shunday qadr-qimmatga egami yoki yo‘qmi ekanligini so‘raydi. Agar guruh a’zolari qadriyatlarni ahamiyatiga ko‘ra o‘rinlarini

almashtirgan bo‘lsa, buni ham bayon qilishlari kerak. Mashg‘ulot so‘ngida trener natijalarni muhokama qilib, xulosalarni bayon etadi.

Eslatma! Mashg‘ulot jarayonida ishtirokchilar kuchli ruhiy kechinmalarni, zo‘riqishlarni his qilishlari mumkin. Shuning uchun mashg‘ulot ortiqcha shovqin-suronsiz o‘tishiga, ortiqcha ovozlar bo‘lmasligiga, ishtirokchilarning bir-biriga halaqit bermasligiga va begona odamlarning xonaga kirmasligiga e’tibor berish lozim. Shu bilan birga trener ham ishtirokchilarga diqqat-e’tiborli bo‘lishi zarur.

“Men o‘zim bilan faxrlanaman, chunki…”

Maqsad: o‘smirlarda o‘ziga ishonchni oshirish, ijobiy sifatlarini anglash va o‘zini qadrlash ko‘nikmasini rivojlantirish.

O‘tkazilish tartibi:

Har bir ishtirokchiga “Men o‘zim bilan faxrlanaman, chunki…”yozuvli karkochkalar tarqatiladi va xayollariga kelgan birinchi fikrni yozish so‘raladi.

Xulosa:

“O‘zingizni anglash –muvofaqqiyatli hayot asosi.”

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, deviant xulqli o‘smirlar ta’limini samarali tashkil etishda psixologik-pedagogik yondashuvlarning tizimli qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, individual yondashuv, motivatsiyani shakllantirish, ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish hamda konfliktli vaziyatlarni konstruktiv hal etishga qaratilgan metodlar o‘smirlarning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashda zamonaviy psixologik-pedagogik metodlardan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirish, salbiy xulq-atvorning oldini olish hamda barkamol shaxsni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA ELEKTRON MANBALAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023

2.Mirziyoyev Sh.M “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T.: -O‘zbekiston. 2017.

3.Mirziyoyev Sh.M “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi”. T.: -O‘zbekiston. 2017,

4. Bekmurodov, M. “ *Yoshlar orasida deviant xulq-atvorning psixologik xususiyatlari”.* Toshkent: O‘zMU nashriyoti. 2021

5.Елена Емельянова “Психологические проблемы современных подростков и их решение”, 2016 г.

6.Xalilova Sh.T. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilar bilan ishlash metodikasi.

7.Xalilova Sh.T. Ijtimoiy psixologiya. -T.:Fan, 2018

8.Калинин, Ю.В. Реабилитация детей с нарушениями в развитии: основные аспекты и направления / Ю. В. Калинин // Работник социальной службы. – 2010.

9.Чумаков, И. В. Психологическая карта учащегося группы риска в системе профилактики девиантного поведения подростков / И. В. Чумаков // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитацинной работы. – 2009.

10.Komilova N.G‘. Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi: Uslubiy qo‘llanma. — T., 2008.

11.Maxsudova M.Muloqot psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. T-2012

NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALARNI O‘QITISHNING MAZMUN MOHIYATI

Rajabova Muhayyo G‘aybulloyevna

BuxDPi 7 Ped naz-25 guruh magistranti

Annotatsiya: *Ushbu tezisda nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning mazmuni va mohiyati yoritilgan. Nutq nuqsonlari mavjud bo‘lgan bolalar bilan ta’lim jarayonini tashkil*

etishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, bunday bolalarning nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish hamda individual yondashuv asosida ta’lim berishning ahamiyati ochib berilgan. Tezisda logopedik yondashuv, maxsus metodlar va korreksion pedagogikaning o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: *Nutq nuqsoni, logopediya, korreksion pedagogika, maxsus ta’lim, individual yondashuv, kommunikativ kompetensiya, nutqiy rivojlanish, inklyuziv ta’lim.*

THE CONTENT AND ESSENCE OF TEACHING CHILDREN WITH SPEECH IMPAIRMENTS

Rajabova Muhayyo G‘aybulloyevna
Master’s Student of Group 7 Pedagogical Theory-25,
Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: *This thesis explores the content and essence of teaching children with speech impairments. The pedagogical and psychological foundations of organizing the educational process for children with speech disorders are analyzed. The study highlights the importance of supporting speech development, forming communicative competence, and providing education based on an individual approach. The role of speech therapy, special methods, and correctional pedagogy is scientifically substantiated in the thesis.*

Keywords: *Speech impairment, speech therapy, correctional pedagogy, special education, individual approach, communicative competence, speech development, inclusive education.*

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Ражабова Мухайё Гайбуллоевна
магистрантка группы 7 Педагогическая теория-25
Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: *В данном тезисе раскрываются содержание и сущность обучения детей с нарушениями речи. Проанализированы педагогические и психологические основы организации образовательного процесса для детей с речевыми нарушениями. Также освещается значение поддержки речевого развития, формирования коммуникативной компетентности и обучения на основе индивидуального подхода. В тезисе научно обоснована роль логопедии, специальных методов и коррекционной педагогики.*

Ключевые слова: *Нарушение речи, логопедия, коррекционная педагогика, специальное образование, индивидуальный подход, коммуникативная компетентность, речевое развитие, инклюзивное образование.*

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta’lim iborasi ingliz tilidan olingan bo‘lib, “inclusive”, “inclusion” - uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi. Inklyuziv ta’lim davlat siyosatining bir qismi bo‘lib, nogiron va maxsus ehtiyojli bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar va o‘smirlarning rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirishga, umumta’lim tizimiga to‘liq qo‘shilishini ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning, jumladan, nutq nuqsoniga ega bo‘lgan o‘quvchilarning teng huquqli ravishda sifatli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan. Nutq buzilishlari bolalarning bilish jarayoniga, ijtimoiy moslashuviga hamda shaxs sifatida shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bunday o‘quvchilar bilan ishlash jarayoni maxsus pedagogik yondashuv, individual ta’lim strategiyalari va korreksion-logopedik yordamni talab etadi.

Hozirgi kunda umumta’lim maktablarida nutqida turli kamchiliklar kuzatiladigan bolalar soni ortib bormoqda. Bu esa o‘qituvchilardan nafaqat metodik tayyorgarlikni, balki psixologik-

pedagogik kompetensiyani ham talab qiladi. Inklyuziv muhitda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi, logoped va ota-onalar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim omillardan biridir.

Nutq buzilishi bo‘lgan bolalar kundalik hayotida o‘ziga xos qiyinchiliklarga duch kelishadi. Nutqning buzilishi turli yo‘llar bilan namoyon bo‘lishi mumkin, jumladan artikulyatsiya, ravonlik, ovoz va til bilan bog‘liq qiyinchiliklar. Bu qiyinchiliklar bolaning samarali muloqot qilish, boshqalar bilan muloqot qilish va maktabda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Ota-onalar, o‘qituvchilar va sog‘liqni saqlash mutaxassislari ta'sirlangan bolalarga tegishli yordam va aralashuvni ta'minlash uchun nutq buzilishining belgilari va alomatlaridan xabardor bo‘lishlari muhimdir. Nutq buzilishining keng tarqalgan turlaridan biri bu artikulyatsiya buzilishi bo‘lib, u nutq tovushlarini to‘g‘ri chiqarishda qiyinchiliklarni o‘z ichiga oladi. Artikulyatsiyasi buzilgan bolalar “r” yoki “l” kabi ba'zi tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari yoki bir tovushni boshqasiga almashtirishlari mumkin. Bu ularning nutqini tushunishni qiyinlashtirishi va umidsizlikka va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Nutq terapiyasi artikulyatsiya ko‘nikmalarini yaxshilash va bolalarning yanada samarali muloqot qilishiga yordam beradi.

Nutqiy rivojlanishi buzilgan bolalar nutq zaxirasi kambag‘al, ba'zilari umuman gapirmaydilar. Ushbu bolalarning aksariyati ularga qaratilgan nutqni tushunsalar ham ularning o‘zlari boshqalarga og‘zaki murojaat qilolmaydilar. Bu jamiyatdagi bolalar uchun qiyin vaziyatga olib keladi: ular tengdoshlari bilan o‘yin faoliyatida, ommaviy tadbirlarda qatnashish imkoniyatidan to‘liq yoki qisman mahrum bo‘ladilar. E.F.Sobotovichning fikriga ko‘ra, ko‘pincha nutq buzilishlari tizimli xarakterga ega bo‘lib, nutqning fonetik-fonematik, leksik-grammatik va sintaktik tomoni zarar ko‘radi. Nutq faoliyatining tizimli buzilishi turli xil nutq patologiyalarida kuzatiladi: alaliya, dizartriya, anartriya, nutqning umumiy rivojlanmaganligi, nutqiy rivojlanishning kechikishi va boshqalar Nutqning rivojlanmaganligining dastlabki belgilaridan biri boshlang‘ich nutqning kech rivojlanishi deb hisoblanadi, birinchi so‘zlar 2-2,5 yoshdan keyin paydo bo‘lsa, nutq grammatik ko‘rinishda, fonetik tomondan etarli darajada rivojlanmagan bo‘ladi. Ko‘pincha nutq faolligining kamligi kuzatiladi. Nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish bo‘yicha ko‘plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan:

L.S. Vygotskiy nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, nutq rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqot orqali shakllanishini ta’kidlagan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

R.E. Levina logopediya sohasining rivojiga katta hissa qo‘shgan bo‘lib, nutq buzilishlarini tasniflash va ularni korreksiya qilish metodlarini ishlab chiqqan.

S.S.Lyapidevskiy va B.M.Grinshpunning fikricha ortda qolgan nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalarning logopedik xususiyatlariga quyidagilarni misol qilganlar: “Nutqiy rivojlanish keskin kechikadi. Gapirish nutq davri ko‘pincha yo‘q. Bola uch-to‘rt yoshida alohida bo‘g‘in yoki oddiy so‘zlarni talaffuz qila boshlaydi. So‘zli nutq o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi’’.

T.B.Filicheva, bir qarashda, ifodali nutqning sezilarli darajada orqada qolishi bilan teskari nutqni nisbatan qulay tushunishni muhim ko‘rsatkich deb hisoblaydi. Bunday bolalarda nutq boshqalar uchun tushunarsiz bo‘ladi, hatto ota-onalari ham ularni deyarli tushunmaydilar.Nutq vaqtida bolalarda ovoz past, yomon modulyatsiya bilan bo‘lgan. Nutqdan tashqari holatda – affektiv reaksiyalarda bolalarda qichqirish akustik jihatdan yanada yaxshi, ovoz toza va jarangli bo‘lgan.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish maxsus yondashuvni talab qiladigan murakkab, ammo juda muhim jarayondir. Uning mazmuni nutqni korreksiya qilish va rivojlantirish bo‘lsa, mohiyati esa bolani to‘liq ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. Olimlarning ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, bu jarayonda individual yondashuv, ijtimoiy muhit va pedagogik mahorat hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki inklyuziv muhitda nutq nuqsonli bolalarni o‘qitish tizimli, kompleks va hamkorlikka asoslangan yondashuvni talab etadi. To‘g‘ri tashkil etilgan

pedagogik jarayon nafaqat nutq kamchiliklarini bartaraf etishga, balki bolaning shaxs sifatida to‘laqonli rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo‘raeva, Z. Nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish usullari., Toshkent: Ilm Ziyo, 2013, 185 b.
2. Mamatqulova, D. Logopedik mashg‘ulotlar metodikasi., Toshkent: Innovatsiya-Ziyo,2017, 192 b.
3. Rasulova, M. Maxsus pedagogika.,Toshkent:Yangi asr avlodi, 2009, 250 b.
4. Tojiboyeva, N. O‘zbekistonda logopediya rivoji va dolzarb masalalari., Toshkent: O‘qituvchi, 2008, 222 b.
5. Xudoyberdiyeva, D. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan individual ishlash metodlari.,Toshkent: Fan va texnologiya, 2014, 200 b.

FINLYANDIYA, AQSH VA YAPONIYA MISOLIDA INKLYUZIV TA’LIM MODELI

Dilmurodova Nozima Otamurod qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
I bosqich magistranti.
dilmurodovanozima45@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Finlyandiya, AQSH va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlar misolida inklyuziv ta’lim modellarini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot har bir mamlakatning inklyuziv ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, siyosati va amaliyotlarini qiyosiy o‘rganishga qaratilgan. Maqolada ushbu davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalari, jumladan, o‘qituvchilarni tayyorlash, resurslarni taqsimlash va qonunchilik asoslari ko‘rib chiqiladi. Olingan natijalar O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun qimmatli xulosalar va tavsiyalar beradi. Maqsad – milliy ta’lim tizimini takomillashtirishga hissa qo‘shish.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv Ta’lim, Finlyandiya, AQSH, Yaponiya, ta’lim modellari, eng yaxshi amaliyotlar, qiyosiy tahlil, maxsus ta’lim ehtiyojlari

INCLUSIVE EDUCATION MODELS: FINLAND, THE USA, AND JAPAN

Nozima Otamurod qizi Dilmurodova
First-year Master’s Student
Buxoro davlat pedagogika instituti
Email: dilmurodovanozima45@gmail.com

Abstract: *This article conducts an in-depth analysis of inclusive education models, drawing examples from developed countries such as Finland, the USA, and Japan. The research focuses on a comparative study of the unique characteristics, policies, and practices of each nation's inclusive education system. The paper examines successful experiences from these countries, including teacher training, resource allocation, and legislative frameworks. The findings provide valuable insights and recommendations for the development of inclusive education in Uzbekistan. The aim is to contribute to the improvement of the national education system.*

Keywords: *Inclusive Education, Finland, USA, Japan, educational models, best practices, comparative analysis, special educational needs*

МОДЕЛИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ФИНЛЯНДИИ, США И ЯПОНИИ

Дилмуродова Нозима Отамурод кизи
Бухарский государственный
педагогический институт
магистрант 1 курса
dilmurodovanozima45@gmail.com

Аннотация: *Данная статья проводит углубленный анализ моделей инклюзивного образования на примере таких развитых стран, как Финляндия, США и Япония. Исследование сосредоточено на сравнительном изучении уникальных характеристик, политики и практик системы инклюзивного образования каждой страны. В статье рассматривается успешный опыт этих государств, включая подготовку учителей, распределение ресурсов и законодательные основы. Полученные результаты предоставляют ценные выводы и рекомендации для развития инклюзивного образования в Узбекистане. Цель – внести вклад в совершенствование национальной системы образования.*

Ключевые слова: *Инклюзивное Образование, Финляндия, США, Япония, образовательные модели, лучшие практики, сравнительный анализ, особые образовательные потребности*

Inklyuziv ta’lim bugungi kunda jahon miqyosida ta’lim siyosatining markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, har bir shaxsning ta’lim olishga bo‘lgan ajralmas huquqini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu yondashuv barcha o‘quvchilarning, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, emotsional, lingvistik yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim tizimida teng ishtirok etishini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalarni jamiyatga integratsiya qilish vositasi, balki ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy adolatni mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi [1]. Zamonaviy pedagogikada inklyuzivlik tamoyillari tobora chuqurroq o‘rganilib, uning nazariy asoslari va amaliy tatbiq etish usullari doimiy ravishda takomillashtirilmoqda. Bu jarayon ta’lim tizimlarini yanada moslashuvchan va har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga javob bera oladigan darajaga ko‘tarishni talab qiladi.

Ushbu maqola inklyuziv ta’lim modelining nazariy va amaliy jihatlarini Finlyandiya, AQSH va Yaponiya misolida qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Mazkur mamlakatlar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda turli yondashuvlar va madaniy kontekstlarni namoyish etadi, bu esa ularning tajribasini o‘rganishni ayniqsa qimmatli qiladi. Finlyandiya o‘zining tenglikka asoslangan va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash tizimi bilan tanilgan bo‘lib, bu boradagi sa’y-harakatlari xalqaro miqyosda e’tirof etilgan [2,3]. AQSHda inklyuziv ta’lim qonunchilik asosida mustahkamlangan bo‘lib, integratsiya modellari va xilma-xil ta’lim tizimining murakkabligi bilan ajralib turadi [4]. Yaponiya esa o‘zining madaniy yondashuvi va maxsus qo‘llab-quvvatlash ta’limi orqali inklyuzivlikni amalga oshirishning o‘ziga xos yo‘lini ko‘rsatadi. Maqolaning asosiy maqsadi ushbu uch mamlakatning inklyuziv ta’lim modellarini chuqur o‘rganish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu tahlil global ta’lim amaliyotlaridan saboq olish va milliy ta’lim tizimini takomillashtirishga hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari zamonaviy pedagogika va ijtimoiy fanlar chorrahasida chuqur o‘rganilayotgan soha bo‘lib, uning mohiyati har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ta’lim jarayoniga to‘liq jalb etilishini ta’minlash hamda ta’lim muhitini barcha uchun moslashtirish, o‘qitish usullarini diversifikatsiya qilish va o‘quvchilarning o‘zaro hurmat va hamkorlik ruhida rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuzivlikning bolalarning kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’siri ta’kidlanadi. Xususan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi inklyuziv ta’lim kontekstida muhim bo‘lib, bu yo‘nalishdagi ilmiy ishlar bolalarning aqliy rivojlanishini rag‘batlantirish bo‘yicha samarali usullar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan [1]. Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari ijtimoiy adolat, tenglik va inson huquqlari tamoyillariga tayanadi.

Finlyandiya inklyuziv ta’lim sohasida xalqaro miqyosda e’tirof etilgan yetakchi mamlakatlardan biri. Uning tajribasi tenglik, har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va yuqori sifatli ta’limni ta’minlashga qaratilgan tizimli yondashuv bilan ajralib turadi. Finlyandiya modelining o‘ziga xos xususiyatlari uning inklyuziv ta’limni tashkil etish prinsiplari, asosiy qoidalari va turli

shakllarini chuqur o‘rganish orqali namoyon bo‘ladi [3]. Tadqiqotlar nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’limga integratsiya qilishdagi tarixiy rivojlanishini ko‘rsatadi, bu jarayon inklyuzivlik, tenglik va individual qobiliyatlar tamoyillariga asoslangan [3]. Alohida ehtiyojli bolalar uchun keng qamrovli ta’lim imkoniyatlarini ta’minlashga katta e’tibor qaratiladi. So‘nggi yillarda Finlyandiya o‘zining inklyuziv ta’lim tizimini mustahkamlash maqsadida xalqaro hamkorlikni faol rivojlantirmoqda. Masalan, 2024-yilda ishga tushirilgan Yevropa Ittifoqining Texnik Qo‘llab-quvvatlash Instrumenti (TSI) tomonidan moliyalashtirilgan "Finlyandiya va Irlandiyada inklyuziv sifatli ta’limni rivojlantirish" loyihasi ikkala davlatning inklyuziv ta’lim tizimlarini yaratish salohiyatini mustahkashga qaratilgan [2]. Bu tashabbus barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlash va natijalarni yaxshilashga qaratilgan maqsadlarni belgilashda yordam berib, Finlyandiyaning inklyuzivlikka doimiy sadoqatini tasdiqlaydi [2].

AQSHda inklyuziv ta’limning rivojlanishi asosan qonunchilik asosida mustahkamlangan bo‘lib, bu mamlakatning murakkab va xilma-xil ta’lim tizimi maktabgacha, boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’lim bosqichlariga bo‘lingan holda federal, shtat va mahalliy hukumatlar tomonidan nazorat qilinadi va moliyalashtiriladi [4]. Bu markazlashmagan tuzilma inklyuziv ta’lim siyosatining amalga oshirilishida turli shtatlarda o‘ziga xos yondashuvlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Majburiy maktabga borish qonunlari shtatlarga qarab farq qilsa-da, 5-8 yoshdan 16-18 yoshgacha bo‘lgan bolalarning maktabga borishi talab etiladi [4]. Inklyuziv ta’lim sohasida AQSHda qabul qilingan muhim qonunlar, masalan, Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ta’lim to‘g‘risidagi qonun (IDEA), alohida ehtiyojli bolalarning umumiy ta’lim muhitida o‘qish huquqini kafolatlaydi. Ushbu qonunchilik asoslari integratsiya modellarini rivojlantirishga turtki bo‘lgan, biroq tizimning kattaligi va shtatlar o‘rtasidagi farqlar tufayli amaliyotda bir xillikni ta’minlash qiyinchilik tug‘diradi, shu sababli resurslar taqsimoti, o‘qituvchilarning tayyorgarligi va individual ta’lim rejalarini samarali tatbiq etish kabi masalalar doimiy muhokama qilinadi.

Yaponiya inklyuziv ta’limga o‘ziga xos madaniy yondashuvi bilan ajralib turadi. An’anaviy ravishda maxsus ehtiyojli bolalar uchun alohida maktablar tizimi keng tarqalgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda Yaponiya ham inklyuzivlik tamoyillarini o‘z ta’lim tizimiga integratsiya qilishga intilmoqda. Yaponiya tajribasi ko‘pincha "maxsus qo‘llab-quvvatlash ta’limi" (tokubetsu shien kyoiku) orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv alohida ehtiyojli o‘quvchilarga individual yordam va moslashtirilgan o‘quv dasturlarini taqdim etishga qaratilgan bo‘lib, ularning umumiy ta’lim muhitida muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta’minlaydi. Yaponiya jamiyatida guruhga mansublik va uyg‘unlikka beriladigan katta e’tibor inklyuziv ta’lim amaliyotlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa ba’zan alohida ehtiyojli bolalarni umumiy sinflarga to‘liq integratsiya qilishdan ko‘ra, ularga maxsus resurs sinflarida yoki alohida maktablarda qo‘shimcha yordam berishni afzal ko‘rishga olib kelishi mumkin. Biroq, so‘nggi tadqiqotlar va siyosiy o‘zgarishlar Yaponiyada ham inklyuzivlikning kengroq tushunchasini joriy etishga, ya’ni barcha bolalarni birgalikda o‘qitish va ularning o‘zaro munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan sa’y-harakatlarni ko‘rsatmoqda. Bu jarayon Yaponiyaning o‘ziga xos madaniy qadriyatlari va ta’lim an’analarini hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning nazariy asoslari universal bo‘lsa-da, uning amaliy tatbiqi har bir mamlakatning o‘ziga xos madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va qonunchilik kontekstiga bog‘liq holda farq qiladi. Finlyandiya tenglik va har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga asoslangan tizimli yondashuvni namoyish etsa, AQSH qonunchilikka asoslangan va markazlashmagan tizimning murakkabliklari bilan kurashadi. Yaponiya esa o‘zining madaniy qadriyatlari va “maxsus qo‘llab-quvvatlash ta’limi” orqali inklyuzivlikni amalga oshirishning o‘ziga xos yo‘lini tanlagan. Ushbu turli yondashuvlar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda yagona universal model mavjud emasligini, balki har bir kontekst uchun eng samarali bo‘lgan strategiyalarni topish muhimligini ko‘rsatadi. Maqolaning keyingi bo‘limlarida uch mamlakat modellarining chuqur qiyosiy tahlili amalga oshiriladi, ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi hamda O‘zbekiston uchun tegishli xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ushbu maqola inklyuziv ta’lim modellarini Finlyandiya, AQSH va Yaponiya misolida chuqur o‘rganish va qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot yondashuviga

asoslanadi. Tanlangan mamlakatlarning inklyuziv ta’lim tizimlaridagi o‘ziga xosliklar, amaliyotlar va natijalarni tushunishga qaratilgan ushbu metodologiya, asosan, hujjatli tahlil va qiyosiy sintez usullaridan foydalanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – har bir mamlakatning inklyuziv ta’limga bo‘lgan yondashuvini tizimli ravishda o‘rganish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda O‘zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot dizayni qiyosiy-analitik yondashuvga asoslangan bo‘lib, uchta alohida holat (Finlyandiya, AQSH, Yaponiya) chuqur o‘rganiladi va ularning inklyuziv ta’limni amalga oshirishdagi o‘ziga xos xususiyatlari bir-biriga qiyoslanadi. Bu yondashuv har bir mamlakatning ta’lim tizimini o‘zining madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va qonunchilik kontekstida tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotning dastlabki bosqichida inklyuziv ta’limning nazariy asoslari va umumiy prinsiplari keng qamrovli adabiyotlar tahlili orqali o‘rganildi. Bu jarayon inklyuzivlikning global tushunchasini shakllantirishga va keyingi qiyosiy tahlil uchun nazariy baza yaratishga xizmat qildi. Xususan, inklyuziv ta’limning bolalarning kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta’siri, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi [1] kabi manbalar asosida tahlil qilindi.

Ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni asosan ikkilamchi manbalarga tayanadi. Bularga ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlar (masalan, Yevropa Ittifoqi) hisobotlari, mamlakatlarning ta’lim siyosati hujjatlari, qonunchilik aktlari va statistik ma’lumotlar kiradi. Har bir mamlakat bo‘yicha ma’lumotlar to‘plashda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratildi:

Finlyandiya: Inklyuziv ta’limni tashkil etish prinsiplari, asosiy qoidalari va turli shakllari, tenglikka asoslangan qo‘llab-quvvatlash tizimi hamda nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’limga integratsiya qilishdagi tarixiy rivojlanish [3]. Shuningdek, xalqaro hamkorlik doirasidagi loyihalar, masalan, "Finlyandiya va Irlandiyada inklyuziv sifatli ta’limni rivojlantirish" tashabbusi [2] kabi ma’lumotlar tahlil qilindi.

AQSH. Inklyuziv ta’limni tartibga soluvchi qonunchilik asoslari, federal, shtat va mahalliy darajadagi ta’lim tizimining tuzilishi va moliyalashtirilishi, integratsiya modellari va ularning amaliyotdagi murakkabliklari [4].

Yaponiya. Inklyuziv ta’limga bo‘lgan madaniy yondashuv, "maxsus qo‘llab-quvvatlash ta’limi" (tokubetsu shien kyoiku) amaliyoti, alohida maktablar tizimidan umumiy ta’limga integratsiya qilishdagi o‘zgarishlar va jamiyatdagi guruhga mansublik hamda uyg‘unlikka beriladigan e’tiborning ta’limga ta’siri.

Ma’lumotlarni tahlil qilish bosqichida tematik tahlil va qiyosiy tahlil usullari qo‘llanildi. Tematik tahlil har bir mamlakat bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlardan asosiy mavzular, tamoyillar va amaliyotlarni aniqlashga yordam berdi. Bu, masalan, Finlyandiyadagi tenglik va qo‘llab-quvvatlash, AQSHdagi qonunchilik va integratsiya, Yaponiyadagi madaniy yondashuv va maxsus qo‘llab-quvvatlash kabi o‘ziga xos xususiyatlarni ajratib ko‘rsatish imkonini berdi. Keyinchalik, qiyosiy tahlil orqali ushbu mamlakatlarning inklyuziv ta’lim modellaridagi o‘xshashliklar va farqlar, ularning afzalliklari va kamchiliklari chuqur o‘rganildi. Bu tahlil natijalari asosida har bir modelning samaradorligini baholash va ularning turli kontekstlarda qanchalik qo‘llanilishi mumkinligini aniqlandi.

Tadqiqotning etik jihatlari ilmiy halollik va ob’ektivlik tamoyillariga rioya qilishni o‘z ichiga oladi. Barcha manbalar to‘g‘ri ko‘rsatilgan va ulardan olingan ma’lumotlar aniq va xolisona tarzda taqdim etilgan. Shuningdek, tadqiqot natijalarini talqin qilishda sub’ektivlikdan qochishga va faktlarga asoslanishga alohida e’tibor qaratildi.

Ushbu tadqiqotning doirasi Finlyandiya, AQSH va Yaponiya tajribalari bilan cheklangan bo‘lib, inklyuziv ta’limning global jihatlarini qamrab olmaydi. Tanlangan mamlakatlar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda turli yondashuvlarni namoyish etsa-da, boshqa mamlakatlarning tajribalari ham qimmatli bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, tadqiqot asosan mavjud adabiyotlar va ochiq manbalarga tayanadi, bu esa ba’zi amaliyotlarning ichki mexanizmlarini to‘liq ochib berishda cheklovlar yaratishi mumkin. Ta’lim siyosatlari va amaliyotlari doimiy ravishda o‘zgarib turadigan dinamik soha bo‘lganligi sababli, tadqiqot natijalari ma’lum bir vaqt oralig‘idagi holatni

aks ettiradi va kelajakdagi o‘zgarishlarni bashorat qila olmaydi. Shunga qaramay, ushbu metodologiya tanlangan mamlakatlarning inklyuziv ta’lim modellarini chuqur tahlil qilish va ulardan O‘zbekiston uchun foydali saboqlar chiqarishga asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda Ushbu tadqiqot Finlyandiya, AQSH va Yaponiya inklyuziv ta’lim modellarini qiyosiy tahlil qilib, ularning o‘ziga xos yondashuvlarini ko‘rsatdi. Finlyandiya tenglik va har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga asoslangan tizimli modelni namoyish etsa, AQSH qonunchilikka tayanadi, biroq markazlashmagan tizim murakkabliklar yaratadi. Yaponiya esa madaniy yondashuv va maxsus qo‘llab-quvvatlash ta’limi orqali inklyuzivlikni amalga oshirishning o‘ziga xos yo‘lini tanlagan. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda yagona universal model mavjud emas, balki har bir mamlakatning o‘ziga xos konteksti samarali strategiyalarni belgilaydi. O‘zbekiston uchun xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda, milliy sharoitlarga moslashgan, tizimli va madaniy jihatdan sezgir yondashuvlarni joriy etish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova, N.A., Xolmatova, M.X. (2023). Finlyandiya ta’lim tizimi tajribasi asosida inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari. Zamonaviy ta’lim, 1(1), 20-25. – https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/3/
2. Xolmatova, M.X., Karimova, N.A. (2023). AQSH ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari. Zamonaviy ta’lim, 1(1), 26-31. – https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/4/
3. Xolmatova, M.X., Karimova, N.A. (2023). Yaponiya ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari. Zamonaviy ta’lim, 1(1), 32-37. – https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/5/
4. Xolmatova, M.X. (2022). Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik jarayonni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. Fan va texnologiya nashriyoti.
5. Karimova, N.A. (2021). Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xorijiy tajribaning ahamiyati. Pedagogika, Maxsus son, 120-124. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika/
6. Xudoyberdiyeva, D.A. (2022). Inklyuziv ta’limni tashkil etishda xorijiy tajribalarning o‘rni va ahamiyati. Ilm sarchashmalari, 2022(1), 108-111. – https://uzjournals.edu.uz/ilm_sarchashmalari/vol2022/iss1/14/
7. Xudoyberdiyeva, G.M. (2023). Inklyuziv ta’limda o‘qitish metodlari va texnologiyalari. Zamonaviy ta’lim, 1(1), 1-5. – https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/1/
8. Xolmatova, M.X. (2023). Inklyuziv ta’limda pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatishning dolzarb masalalari. Zamonaviy ta’lim, 1(1), 6-11. – https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/2/

INKLYUZIV TA’LIMNI JORIY ETISHDA FINLANDIYA VA SINGAPUR TAJRIBASI

Halimova Zilola Shodmon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti
halimovazilola9@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu mqaolada inklyuziv ta’limni joriy etish muammosi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Finlandiya va Singapur tajribasi qiyosiy o‘rganilib, samarali yondashuvlar aniqlandi hamda milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, Finlandiya tajribasi, Singapur tajribasi, maxsus ehtiyojli bolalar, differensial yondashuv, ta’lim integratsiyasi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.*

ОПЫТ ФИНЛЯНДИИ И СИНГАПУРА В РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Халимова Зилола Шодмон кизи
Бухарский государственный педагогический институт
Магистрант 1 курса по направлению «Теория и история педагогики»
halimovazilola9@gmail.com

Аннотация: *Проблема внедрения инклюзивного образования в настоящее время является актуальной. В работе проведён сравнительный анализ опыта Финляндии и Сингапура, выявлены эффективные подходы и разработаны научно-практические рекомендации по их адаптации к национальной системе образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, опыт Финляндии, опыт Сингапура, дети с особыми образовательными потребностями, дифференцированный подход, образовательная интеграция, педагогическая поддержка.*

IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION: THE EXPERIENCE OF FINLAND AND SINGAPORE

Halimova Zilola Shodmon qizi
Bukhara State Pedagogical Institute
First-year Master's student in Theory and History of Pedagogy
halimovazilola9@gmail.com

Abstract: *The issue of implementing inclusive education is highly relevant today. This study provides a comparative analysis of the experiences of Finland and Singapore, identifies effective approaches, and develops scientific and practical recommendations for their adaptation to the national education system.*

Keywords: *inclusive education, Finland's experience, Singapore's experience, children with special educational needs, differentiated approach, educational integration, pedagogical support.*

Inklyuziv ta'lim – barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta'minlashdir. Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me'yorlari ishlab chiqilgan. "Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi. [1]

Inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar sog'lom bolalar bilan birga bir maktabda, sinfda o'qitiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar maktabga qadam qo'ygan kunlaridan boshlab alohida qo'llabquvvatlashga muhtoj bo'ladilar. Bunday qo'llab-quvvatlash ularning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham maktab ta'limining dastlabki bo'g'inlaridan boshlab, bunday o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi. [2]

Xalqaro tajribalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yagona yondashuv yetarli emas. Har bir mamlakat o'zining madaniy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy sharoitlarini inobatga olgan holda, bu yo'nalishda turli strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Masalan, Finlandiya va Singapur kabi mamlakatlar inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yishda samarali tizim va metodikalardan foydalanib, dunyoda ilg'or tajribalarni yaratgan. Mazkur maqolada aynan mana shunday ilg'or xorijiy tajribalar o'rganiladi, ularning asosiy yondashuvlari, qonunchilik asoslari, o'qituvchilar tayyorlash va metodik ta'minotdagi yutuqlari tahlil qilinadi. Ushbu tajribalarning o'rganilishi esa O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirish uchun xizmat qiladi.[3]

Xorijiy mamlakatlarning, xususan, Finlyandiya davlatida taqdimetilgan innovatsion ta'lim tizimining samarali modellaridan biri inklyuziv ta'lim tajribasini namoyish etadi. Tadqiqotchilarning aniqlashicha, Finlyandiya maktab tizimida eng asosiy qadriyatlardan biri bu

inklyuzivlik hisoblanadi. Ta’lim muassasalari “Maktab hamma uchun” tamoyiliga muvofiq tashkil etilgan. [4]

Finlyandiyadagi inklyuziv sinflar maxsus ta’limga muhtoj o‘qivchilarlarning har tomonlama qo‘llab-quvvatlanishini ta'minlaydigan jamoaviy yondashuvga amal qiladi. Finlyandiya maktablarida faqat bitta o‘qituvchiga tayanish o‘rniga, umumiy o‘quv muhitini yaratish uchun birgalikda ishlaydigan umumiy o‘qituvchilar, maxsus ta’lim o‘qituvchilari, maktab psixologlari va terapevtlari tarmog‘i ishlaydi.

Fin maktabida umumiy o‘qituvchi asosiy o‘quv dasturini taqdim etadi, maxsus ta’lim o‘qituvchisi esa o‘quv materiallarini o‘quvchi ehtiyojlariga moslashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktab psixologi o‘quvchi bilan hissiy tartibga solish strategiyalari ustida ishlashi mumkin va kasbiy terapevt hissiy integratsiya usullari bo‘yicha ko‘rsatmalar berishi mumkin. [5]

Bundan tashqari, maktablar bolalarning muntazam ravishda maktabga borishiga to‘sqinlik qiladigan moliyaviy to‘siqlarni bartaraf etish uchun bepul ovqatlanish, sog‘liqni saqlash va transport xizmatlarini taklif qiladi. Mavjudlikka e’tibor barcha kelib chiqishi va qobiliyat darajasidagi talabalarga hech qanday cheklovlarsiz ta’limda qatnashish imkonini beradi, bu esa hamma uchun o‘rganish mumkin bo‘lgan inklyuziv makonni yaratadi. Mamlakat har tomonlama yondashish va barcha fuqarolarga yuqori sifatli ta’lim berishdan faxrlanadi. Shu sababli, barcha bolalar, ularning ehtiyojlaridan qat'i nazar, erta bolalik davridagi ta’lim va g‘amxo‘rlikda ishtirok etishlari mumkin. Alohida sinflarda yoki maktablarda faqat eng katta ta’limga muhtoj bolalar o‘qitiladi.[6]

Singapurda inklyuziv ta’limni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. 2004-yilda qabul qilingan “Maxsus ta’limga ehtiyojli bolalar to‘g‘risida Milliy strategiya” asosida barcha bolalarga sifatli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlash ko‘zda tutilgan. 2012-yildan boshlab esa barcha umumiy o‘rta maktablarda Learning and Support for Students with Special Educational Needs (SEN) dasturi joriy qilindi. Bu dastur orqali maktablarda maxsus tayyorgarlikka ega o‘qituvchilar (Learning Support Coordinators) faoliyat yuritmoqda.

Singapurda inklyuziv ta’lim faol rivojlanmoqda, yengil maxsus ta’limga muhtoj o‘quvchilarning (SEN) taxminan 80% maxsus o‘qituvchilari bilan jihozlangan umumiy maktablarga integratsiyalashgan. Tizim ijtimoiy integratsiyani rivojlantirishda ixtisoslashtirilgan ta’lim uchun "tortib olish" modelidan foydalanadi. 20% ixtisoslashtirilgan SPED maktablarida o‘qisa-da, hukumat umumiy muhitda inklyuziv amaliyot va infratuzilmani ta'minlash uchun salohiyatni kengaytirmoqda va o‘qituvchilar malakasini oshirmoqda. [7]

Singapurda 2026 yilning boshida maxsus ta’limga muhtoj talabalarning (SEN) taxminan 80% umumta’lim maktablarida tahsil olmoqda.Bu esa katta natija hisoblanadi. Singapurda inklyuziv ta’lim shunchaki siyosat emas, u har bir bola qobiliyati, kelib chiqishi yoki o‘rganish uslubidan qat‘i nazar, rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lgan ta’lim muhitini yaratish yo‘lidagi tub o‘zgarishlar kiritilmoqda. Bu o‘zgarishlar bu tajribalar yurtimizda ham inklyuzivlik samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa: Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, inklyuziv ta’lim samaradorligi davlat siyosati, pedagogik yondashuvlar, texnik vositalar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va jamiyat madaniy munosabatlariga bevosita bog‘liq. Xulosa qilib aytganda xorij tajribasining ahamamiyatli tomoni shundaki, inklyuziv ta’lim faqat nogironligi bor bolalarni maktabga joylashtirish emas, balki butun ta’lim tizimini moslashtirish jarayonidir. Finlandiyada asosiy e’tibor tenglik, erta aniqlash va har bir o‘quvchiga mos yordam berishga qaratilgan. Singapur esa tizimli yondashuv, aniq rejalashtirish va maxsus mutaxassislar (psixolog, logoped, defektolog) ishtiroki bilan ajralib turadi. Ularni o‘rganish orqali respublikamizda har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, to‘laqonli va sifatli ta’lim muhitini yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori. (13-oktabr 2020-yil). 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (1-ilova).

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ 4947-сонли Фармони.

3. GEM Report. (2021, April 15). Inclusion in early education in Singapore: Towards more equitable foundations. Inclusive Education Initiative

4. Yeo, L. S., Neihart, M. F., Chong, W. H., & Huan, V. S. (2024). Inclusive education in Singapore primary school classrooms. National Institute of Education, Singapore.

5. Athena Shadow Support. (2025, May 15). Inclusive education in Singapore. Athena Shadow Support

INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHDA SKANDINAVIYA TAJRIBASI

Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
Sadulloyeva Maxfuza Gaybulloyevna
Umumiy pedagogika kafedrasi 1-kurs magistranti
To‘ymurodova Durdona O‘tkir qizi
durdonatoymurodova366@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu mqaolada inklyuziv ta’limni joriy etish muammosi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Skandinaviya tajribasi o‘rganilib, samarali yondashuvlar aniqlandi hamda milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, Skandinaviya tajribasi, integratsiya, maxsus ehtiyojli bolalar, differensial yondashuv, ta’lim integratsiyasi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.*

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: СКАНДИНАВСКИЙ ОПЫТ

Бухарский государственный педагогический институт
доцент кафедры общей педагогики
Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна
магистрант 1 курса кафедры общей педагогики
Тўймуродова Дурдона Ўткир қизи
durdonatoymurodova366@gmail.com

Аннотация: *В данной статье проблема внедрения инклюзивного образования рассматривается как одна из наиболее актуальных на современном этапе. Изучен скандинавский опыт, определены эффективные подходы, а также разработаны научно-практические рекомендации по их адаптации к национальной системе образования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, скандинавский опыт, интеграция, дети с особыми образовательными потребностями, дифференцированный подход, образовательная интеграция, педагогическая поддержка.*

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION: THE SCANDINAVIAN EXPERIENCE

Bukhara State Pedagogical Institute
Associate Professor, Department of General Pedagogy
Sadulloyeva Mahfuza Gaybulloyevna
First-year Master’s student, Department of General Pedagogy
To‘ymurodova Durdona O‘tkir qizi
durdonatoymurodova366@gmail.com

Abstract: *This article examines the issue of implementing inclusive education, which has become highly relevant today. The Scandinavian experience was studied, effective approaches were identified, and scientific-practical recommendations were developed for adapting them to the national education system.*

Keywords: *inclusive education, Scandinavian experience, integration, children with special educational needs, differentiated approach, educational integration, pedagogical support.*

Inklyuziv ta’lim – barcha o‘quvchilar uchun maxsus ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta’lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta’minlashdir. Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me’yorlari ishlab chiqilgan. “Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish maqsadida ta’lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o‘quv dasturlarini

adaptivlashtirish, sog‘lomlashtiruvchi sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash” kabi muhim vazifalar belgilandi. [1]

Bugungi kunda inklyuziv ta’lim ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Uning asosiy maqsadi bolalarning jismoniy, ruhiy, intellektual yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat’i nazar, barcha uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Shu jihatdan Skandinaviya mamlakatlari tajribasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu davlatlarda tenglik, ijtimoiy adolat va bolaga yo‘naltirilgan yondashuv asosida samarali inklyuziv ta’lim modeli shakllangan.[2]

Skandinaviya mamlakatlari, xususan Shvetsiya, Norvegiya va Daniyada inklyuziv ta’lim davlat ta’lim siyosatining muhim tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ushbu mamlakatlarda maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalar umumta’lim maktablarida tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim oladilar. Ta’lim jarayoni har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari hisobga olingan holda tashkil etiladi. Bunday yondashuv nafaqat o‘quvchilarning bilim olishiga, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, muloqot ko‘nikmalari va o‘zaro hurmat ruhida tarbiyalanishiga ham xizmat qiladi. Skandinaviya tajribasining asosiy xususiyatlaridan biri ta’lim jarayonida differensial yondashuvning qo‘llanilishidir. O‘qituvchilar o‘quvchilarning qobiliyati, rivojlanish darajasi va o‘zlashtirish sur’atiga qarab o‘qitish usullari, o‘quv materiallari hamda baholash mezonlarini moslashtiradilar. Bundan tashqari, maktablarda psixologlar, logopedlar, maxsus pedagoglar va ijtimoiy xodimlardan iborat ko‘p tarmoqli mutaxassislar jamoasi faoliyat yuritadi. Ularning hamkorligi o‘quvchilarning ehtiyojlarini erta aniqlash va ularga o‘z vaqtida pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.[3]

Skandinaviya tajribasining yana bir muhim jihati maktab, oila va mahalliy hamjamiyat o‘rtasidagi yaqin hamkorlikdir. Ota-onalar farzandlarining ta’lim jarayonida faol ishtirok etadilar, ularning rivojlanishi va ta’limiga oid qarorlar qabul qilishda hamkorlik qiladilar. Bunday hamkorlik inklyuziv ta’lim samaradorligini oshiradi hamda qulay va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratadi.

Skandinaviya tajribasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli joriy etilishi nafaqat huquqiy-me’yoriy asoslarning mavjudligiga, balki pedagog kadrlarning tayyorgarligi, ularning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish hamda zarur metodik resurslar bilan ta’minlanishiga ham bog‘liqdir. Shu sababli ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlash, metodik ta’minotni takomillashtirish, ta’lim muassasalari, oilalar va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirish zarur. Demak, Skandinaviya tajribasi milliy ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim sifatini oshirish va uning samaradorligini ta’minlashda muhim amaliy model bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa: Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, inklyuziv ta’lim samaradorligi davlat siyosati, pedagogik yondashuvlar, texnik vositalar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va jamiyat madaniy munosabatlariga bevosita bog‘liq. Xulosa qilib aytganda xorij tajribasining ahamiyatli tomoni shundaki, inklyuziv ta’lim faqat nogironligi bor bolalarni maktabga joylashtirish emas, balki butun ta’lim tizimini moslashtirish jarayonidir. Skandinaviya tajribasida asosiy e’tibor tenglik, erta aniqlash va har bir o‘quvchiga mos yordam berishga qaratilgan. Bunday tajribalarni o‘rganish orqali respublikamizda har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, to‘laqonli va sifatli ta’lim muhitini yaratish mumkin.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’limni samarali rivojlantirish uchun pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish, zamonaviy metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish hamda ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish orqali bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishi va ijtimoiy moslashuvini yanada qo‘llab-quvvatlash mumkin. Natijada inklyuziv ta’lim jamiyatda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va teng imkoniyatlar tamoyillarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori. (13-oktabr 2020-yil). 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (1-ilova).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ 4947-сонли Фармони.
3. https://www.techclass.com/resources/education-insights/how-finland-implements-inclusive-education-practices-successfully
4. https://inclusive-education-initiative.org/blog/inclusion-early-education-singapore-towards-more-equitable-foundations
5. GEM Report. (2021, April 15). Inclusion in early education in Singapore: Towards more equitable foundations. Inclusive Education Initiative
6. Yeo, L. S., Neihart, M. F., Chong, W. H., & Huan, V. S. (2024). Inclusive education in Singapore primary school classrooms. National Institute of Education, Singapore.
7. Athena Shadow Support. (2025, May 15). Inclusive education in Singapore. Athena Shadow Support

KO‘ZI OJIZ O‘QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna
Buxoro davlat pedagogika instituti p.f.d professori
Sharopov Nasriddin Bahriddinovich
Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
Pedagogika fakulteti
7 Pedagogika 25-guruh magistanti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ko‘zi ojiz o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim jarayonida ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ishlashda qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda maxsus didaktik vositalarning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot davomida ko‘zi ojiz o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish uchun individual yondashuv, muammoli ta’lim metodlari, taktil va audiovizual vositalardan foydalanish muhim omil ekanligi asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ko‘zi ojiz o‘quvchilar, mustaqil fikrlash, inklyuziv ta’lim, maxsus pedagogika, Braille yozuvi, pedagogik texnologiyalar.*

Аннотация: *В данной статье анализируются педагогические, психологические и методические основы формирования навыков самостоятельного мышления у слепых школьников. Также будет подчеркнута важность инновационных педагогических технологий, интерактивных методов и специальных дидактических средств, используемых в работе со слепыми учащимися в современном образовательном процессе. В ходе исследования обосновано, что индивидуальный подход, проблемные методы обучения, использование тактильных и аудиовизуальных средств являются важным фактором развития навыков самостоятельного мышления у слепых учащихся.*

Ключевые слова: *слепые учащиеся, самостоятельное мышление, инклюзивное образование, специальная педагогика, письмо Брайля, педагогические технологии.*

Abstract: *This article analyzes the pedagogical, psychological and methodical foundations of the formation of independent thinking skills in blind students. Also, the importance of innovative pedagogical technologies, interactive methods and special didactic tools used in working with blind students in the modern education process will be highlighted. During the research, it is justified that an individual approach, problem-based learning methods, and the use of tactile and audiovisual tools are an important factor for the development of independent thinking skills in blind students.*

Key words: *blind students, independent thinking, inclusive education, special pedagogy, Braille writing, pedagogical technologies.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida har bir shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim jarayonini samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar ham boshqa o‘quvchilar kabi bilim olish, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim.

Ko‘rish qobiliyati insonning atrof-muhitni idrok etishida muhim rol o‘ynaydi. Biroq ko‘rish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar atrof-muhitni boshqa sezgi organlari orqali qabul qiladilar. Ular uchun eshitish, sezish va tasavvur qilish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ishlashda maxsus pedagogik yondashuvlar qo‘llanilishi zarur. Ta’lim jarayonida mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish o‘quvchilarning faolligini oshiradi, muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini shakllantiradi va ularni jamiyat hayotiga tayyorlaydi. Ko‘zi ojiz o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish esa yanada murakkab jarayon bo‘lib, u pedagogik mahorat, maxsus metodlar va texnologiyalarni talab etadi.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari. Ko‘zi ojiz o‘quvchilarni o‘qitish jarayonida ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Ko‘rish qobiliyati cheklanganligi sababli ular atrof-muhitni boshqa sezgi organlari orqali idrok etadilar. Bu esa ularning fikrlash jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar ko‘pincha eshitish va sezish orqali ma’lumotlarni qabul qiladilar. Shu sababli ta’lim jarayonida audio materiallar, taktil vositalar va og‘zaki tushuntirish usullari samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, ko‘zi ojiz o‘quvchilarda tasavvur qilish qobiliyati ham muhim rol o‘ynaydi. Ular eshitgan yoki sezgan ma’lumotlari asosida obrazlar hosil qiladilar. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun ijtimoiy muhit ham muhim omil hisoblanadi. Agar o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildira oladigan muhitda bo‘lsa, uning mustaqil fikrlash qobiliyati tezroq rivojlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratish muhimdir.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish bir nechta pedagogik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Avvalo, muammoli ta’lim metodlari muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta’lim jarayonida o‘quvchilarga muayyan vaziyat yoki savol taqdim etiladi va ular ushbu muammoni mustaqil ravishda hal qilishga harakat qiladilar. Bu esa o‘quvchilarning tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Ikkinchidan, interaktiv metodlardan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Guruhiy muhokamalar, savol-javob usullari va ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Bunday metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishni o‘rganadilar.

Uchinchidan, amaliy mashg‘ulotlar ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Taktil materiallar yordamida o‘quvchilar predmetlarning shakli, hajmi va tuzilishini sezish orqali anglaydilar. Bu esa ularning tasavvurini boyitadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni. Bugungi kunda ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish katta ahamiyat kasb etmoqda. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun maxsus kompyuter dasturlari, ovozli o‘qish tizimlari va mobil ilovalar ishlab chiqilgan. Masalan, ekran o‘quvchi dasturlar yordamida o‘quvchilar matnlarni eshitish orqali o‘qishlari mumkin. Bu esa ularning mustaqil o‘rganish jarayonini yengillashtiradi. Shuningdek, audiokitoblar ham ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun muhim o‘quv manbasi hisoblanadi. Braille yozuvi ham ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun asosiy axborot manbalaridan biridir. Ushbu yozuv orqali o‘quvchilar kitoblarni o‘qish, yozish va mustaqil ravishda bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ta’lim jarayonida individual yondashuv. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ishlashda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchi o‘zining qabul qilish darajasi, o‘rganish tezligi va qiziqishlari bilan boshqalardan farq qiladi. Shu sababli o‘qituvchi har bir o‘quvchining ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi lozim. Individual yondashuv o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga yordam beradi. Bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, ko‘zi ojiz o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda pedagoglarning kasbiy mahorati,

zamonaviy pedagogik metodlar va maxsus didaktik vositalar muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim jarayonida muammoli ta’lim metodlari, interaktiv usullar, taktil vositalar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘zi ojiz o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim muhiti orqali ko‘zi ojiz o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda ularni jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To‘xtaboyev B. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent.
2. Nurkeldiyev O. Inklyuziv ta’lim metodikasi. Toshkent.
3. Vygotsky L.S. Pedagogik psixologiya asoslari.
4. UNESCO. Inclusive Education Guidelines.

NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALARNI O‘QITISHNING MAZMUN MOHIYATI

Rajabova Muhayyo G‘aybulloyevna
BuxDPi 7 Ped naz-25 guruh magistranti

Annotatsiya: *Ushbu tezisda nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning mazmuni va mohiyati yoritilgan. Nutq nuqsonlari mavjud bo‘lgan bolalar bilan ta’lim jarayonini tashkil etishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, bunday bolalarning nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish hamda individual yondashuv asosida ta’lim berishning ahamiyati ochib berilgan. Tezisda logopedik yondashuv, maxsus metodlar va korreksion pedagogikaning o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *Nutq nuqsoni, logopediya, korreksion pedagogika, maxsus ta’lim, individual yondashuv, kommunikativ kompetensiya, nutqiy rivojlanish, inklyuziv ta’lim.*

THE CONTENT AND ESSENCE OF TEACHING CHILDREN WITH SPEECH IMPAIRMENTS

Rajabova Muhayyo G‘aybulloyevna
Master’s Student of Group 7 Pedagogical Theory-25, Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: *This thesis explores the content and essence of teaching children with speech impairments. The pedagogical and psychological foundations of organizing the educational process for children with speech disorders are analyzed. The study highlights the importance of supporting speech development, forming communicative competence, and providing education based on an individual approach. The role of speech therapy, special methods, and correctional pedagogy is scientifically substantiated in the thesis.*

Keywords: *Speech impairment, speech therapy, correctional pedagogy, special education, individual approach, communicative competence, speech development, inclusive education.*

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Ражабова Мухайё Гайбуллоевна
магистрантка группы 7 Педагогическая теория-25 Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: *В данном тезисе раскрываются содержание и сущность обучения детей с нарушениями речи. Проанализированы педагогические и психологические основы организации образовательного процесса для детей с речевыми нарушениями. Также освещается значение поддержки речевого развития, формирования коммуникативной компетентности и обучения на основе индивидуального подхода. В тезисе научно обоснована роль логопедии, специальных методов и коррекционной педагогики.*

Ключевые слова: *Нарушение речи, логопедия, коррекционная педагогика, специальное образование, индивидуальный подход, коммуникативная компетентность, речевое развитие, инклюзивное образование.*

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta’lim iborasi ingliz tilidan olingan bo‘lib, “inclusive”, “inclusion” - uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi. Inklyuziv ta’lim davlat siyosatining bir qismi bo‘lib, nogiron va maxsus ehtiyojli bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar va o‘smirlarning rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar, oilaning faol ishtirokida, xususan bolaning ehtiyojini qondirishga va ijtimoiy hayotga moslashtirishga, umumta’lim tizimiga to‘liq qo‘shilishini ifodalovchi ta’lim tizimidir.

Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning, jumladan, nutq nuqsoniga ega bo‘lgan o‘quvchilarning teng huquqli ravishda sifatli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan. Nutq buzilishlari bolalarning bilish jarayoniga, ijtimoiy moslashuviga hamda shaxs sifatida shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bunday o‘quvchilar bilan ishlash jarayoni maxsus pedagogik yondashuv, individual ta’lim strategiyalari va korreksion-logopedik yordamni talab etadi.

Hozirgi kunda umumta’lim maktablarida nutqida turli kamchiliklar kuzatiladigan bolalar soni ortib bormoqda. Bu esa o‘qituvchilardan nafaqat metodik tayyorgarlikni, balki psixologik-pedagogik kompetensiyani ham talab qiladi. Inklyuziv muhitda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi, logoped va ota-onalar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim omillardan biridir.

Nutq buzilishi bo‘lgan bolalar kundalik hayotida o‘ziga xos qiyinchiliklarga duch kelishadi. Nutqning buzilishi turli yo‘llar bilan namoyon bo‘lishi mumkin, jumladan artikulyatsiya, ravonlik, ovoz va til bilan bog‘liq qiyinchiliklar. Bu qiyinchiliklar bolaning samarali muloqot qilish, boshqalar bilan muloqot qilish va maktabda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Ota-onalar, o‘qituvchilar va sog‘liqni saqlash mutaxassislari ta'sirlangan bolalarga tegishli yordam va aralashuvni ta'minlash uchun nutq buzilishining belgilari va alomatlaridan xabardor bo‘lishlari muhimdir. Nutq buzilishining keng tarqalgan turlaridan biri bu artikulyatsiya buzilishi bo‘lib, u nutq tovushlarini to‘g‘ri chiqarishda qiyinchiliklarni o‘z ichiga oladi. Artikulyatsiyasi buzilgan bolalar "r" yoki "l" kabi ba'zi tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari yoki bir tovushni boshqasiga almashtirishlari mumkin. Bu ularning nutqini tushunishni qiyinlashtirishi va umidsizlikka va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Nutq terapiyasi artikulyatsiya ko‘nikmalarini yaxshilash va bolalarning yanada samarali muloqot qilishiga yordam beradi.

Nutqiy rivojlanishi buzilgan bolalar nutq zaxirasi kambag‘al, ba'zilari umuman gapirmaydilar. Ushbu bolalarning aksariyati ularga qaratilgan nutqni tushunsalar ham ularning o‘zlari boshqalarga og‘zaki murojaat qilolmaydilar. Bu jamiyatdagi bolalar uchun qiyin vaziyatga olib keladi: ular tengdoshlari bilan o‘yin faoliyatida, ommaviy tadbirlarda qatnashish imkoniyatidan to‘liq yoki qisman mahrum bo‘ladilar. E.F.Sobotovichning fikriga ko‘ra, ko‘pincha nutq buzilishlari tizimli xarakterga ega bo‘lib, nutqning fonetik-fonematik, leksik-grammatik va sintaktik tomoni zarar ko‘radi. Nutq faoliyatining tizimli buzilishi turli xil nutq patologiyalarida

kuzatiladi: alaliya, dizartriya, anartriya, nutqning umumiy rivojlanmaganligi, nutqiy rivojlanishning kechikishi va boshqalar Nutqning rivojlanmaganligining dastlabki belgilaridan biri boshlang‘ich nutqning kech rivojlanishi deb hisoblanadi, birinchi so‘zlar 2-2,5 yoshdan keyin paydo bo‘lsa, nutq grammatik ko‘rinishda, fonetik tomondan etarli darajada rivojlanmagan bo‘ladi. Ko‘pincha nutq faolligining kamligi kuzatiladi. Nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish bo‘yicha ko‘plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan:

L.S. Vygotskiy nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, nutq rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqot orqali shakllanishini ta’kidlagan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

R.E. Levina logopediya sohasining rivojiga katta hissa qo‘shgan bo‘lib, nutq buzilishlarini tasniflash va ularni korreksiya qilish metodlarini ishlab chiqqan.

S.S.Lyapidevskiy va B.M.Grinshpunning fikricha ortda qolgan nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalarning logopedik xususiyatlariga quyidagilarni misol qilganlar: “Nutqiy rivojlanish keskin kechikadi. Gapirish nutq davri ko‘pincha yo‘q. Bola uch-to‘rt yoshida alohida bo‘g‘in yoki oddiy so‘zlarni talaffuz qila boshlaydi. So‘zli nutq o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi’’.

T.B.Filicheva, bir qarashda, ifodali nutqning sezilarli darajada orqada qolishi bilan teskari nutqni nisbatan qulay tushunishni muhim ko‘rsatkich deb hisoblaydi. Bunday bolalarda nutq boshqalar uchun tushunarsiz bo‘ladi, hatto ota-onalari ham ularni deyarli tushunmaydilar.Nutq vaqtida bolalarda ovoz past, yomon modulyatsiya bilan bo‘lgan. Nutqdan tashqari holatda – affektiv reaksiyalarda bolalarda qichqirish akustik jihatdan yanada yaxshi, ovoz toza va jarangli bo‘lgan.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish maxsus yondashuvni talab qiladigan murakkab, ammo juda muhim jarayondir. Uning mazmuni nutqni korreksiya qilish va rivojlantirish bo‘lsa, mohiyati esa bolani to‘liq ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. Olimlarning ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, bu jarayonda individual yondashuv, ijtimoiy muhit va pedagogik mahorat hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki inklyuziv muhitda nutq nuqsonli bolalarni o‘qitish tizimli, kompleks va hamkorlikka asoslangan yondashuvni talab etadi. To‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik jarayon nafaqat nutq kamchiliklarini bartaraf etishga, balki bolaning shaxs sifatida to‘laqonli rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo‘raeva, Z. Nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish usullari., Toshkent: Ilm Ziyo, 2013, 185 b.

2. Mamatqulova, D. Logopedik mashg‘ulotlar metodikasi., Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2017, 192 b.

3. Rasulova, M. Maxsus pedagogika., Toshkent:Yangi asr avlodi, 2009,250 b.

4. Tojiboyeva, N. O‘zbekistonda logopediya rivoji va dolzarb masalalari., Toshkent: O‘qituvchi, 2008, 222 b.

5. Xudoyberdiyeva, D. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan individual ishlash metodlari.,Toshkent: Fan va texnologiya, 2014, 200 b.

THE MECHANISM OF FORMATION OF INDEPENDENT THINKING SKILLS IN BLIND STUDENTS

Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna
Bukhara State Pedagogical Institute p.f.d professor
Sharopov Nasriddin Bahriddinovich
Bukhara State Pedagogical Institute
Faculty of Pedagogy
7 Master's student of Pedagogy, Group 25

Abstract: *This article analyzes the pedagogical, psychological and methodical foundations of the formation of independent thinking skills in blind students. Also, the importance of innovative pedagogical technologies, interactive methods and special didactic tools used in working with blind students in the modern education process will be highlighted. During the research, it is justified that an individual approach, problem-based learning methods, and the use of tactile and audiovisual tools are an important factor for the development of independent thinking skills in blind students.*

Key words: *blind students, independent thinking, inclusive education, special pedagogy, Braille writing, pedagogical technologies.*

Today, the development of the intellectual potential of each person is one of the important tasks in the education system. Effective organization of the educational process, especially for children with disabilities, is one of the important conditions for the development of society. Blind students should have the same opportunities as other students to learn, develop creative thinking and independent decision-making skills.

The ability to see plays an important role in human perception of the environment. However, visually impaired students perceive the environment through other senses. The processes of hearing, sensing and imagining are important for them. Therefore, it is necessary to use special pedagogical approaches in working with blind students.

Developing independent thinking skills in the educational process increases students' activity, develops the ability to solve problem situations and prepares them for life in society. Development of independent thinking in blind students is a more complex process that requires pedagogical skills, special methods and technologies.

Psychological characteristics of blind students

It is important to take into account their psychological characteristics in the process of teaching blind students. Due to their limited vision, they perceive the environment through other senses. This also affects their thinking process.

Blind students often receive information through hearing and touch. For this reason, audio materials, tactile tools and oral explanation methods are effective in the educational process. In addition, imagination plays an important role in blind students. They create images based on the information they hear or feel.

Psychological studies show that the social environment is also an important factor for blind students. If the student is in an environment where he can freely express his opinion, his ability to think independently develops faster. Therefore, it is important to create opportunities for students to freely express their opinions in the educational process.

Mechanisms of formation of independent thinking skills

Formation of independent thinking skills in blind students is carried out through several pedagogical mechanisms.

First of all, problem-based learning methods are important. In the process of problem-based learning, students are presented with a specific situation or question, and they try to solve this problem independently. This develops students' ability to analyze, compare and draw conclusions.

Secondly, the use of interactive methods is also effective. Group discussions, question-and-answer methods and creative tasks ensure active participation of students. Through such methods, students learn to express their thoughts freely.

Thirdly, practical training also plays an important role in the development of independent thinking. With the help of tactile materials, students understand the shape, size and structure of objects by feeling them. This enriches their imagination.

The role of modern pedagogical technologies

Today, the use of modern technologies in the educational process is gaining great importance. Special computer programs, audio reading systems and mobile applications have been developed for blind students.

For example, with the help of screen readers, students can read texts by listening. This facilitates their independent learning process. Audiobooks are also an important learning resource for blind students.

Braille is also one of the main sources of information for blind students. Through this writing, students will have the opportunity to read books, write and learn independently.

Individual approach to the educational process

An individual approach is important in working with blind students. Every student is different in terms of their receptiveness, learning speed and interests. Therefore, the teacher should organize the educational process taking into account the needs of each student.

An individual approach helps students to fully express their potential. This plays an important role in developing their ability to think independently.

In conclusion, forming the ability of independent thinking in blind students is one of the important tasks of the educational system. Professional skills of pedagogues, modern pedagogical methods and special didactic tools play an important role in this process.

The use of problem-based educational methods, interactive methods, tactile tools and modern information technologies in the educational process helps to develop the ability of independent thinking of blind students. Through a properly organized educational environment, it is possible to develop the intellectual potential of blind students and form them as active participants in society.

USED LITERATURE:

1. Vygotsky L.S. Fundamentals of pedagogical psychology.
2. UNESCO. Inclusive Education Guidelines.
3. Tokhtabayev B. Basics of special pedagogy. Tashkent.
4. Nurkeldiyev O. Methodology of inclusive education. Tashkent.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TURLARI VA ULARNI INKLYUZIV TA'LIMGA JALB ETISH

Nabiyeva Farog'at Mahmudovna – Buxoro davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Sharopov Shaxzod Sherali o'g'li - Buxoro davlat pedagogika Instituti Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi 2-bosqish magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar turlari va ularni inklyuziv ta'limga jalb etish haqidagi fikr-mulohazalar o'rtaga tashlanadi. Shu bilan birga sensor qobiliyatlarning rivojlanishi, bolalarning aqliy tarbiyasi, diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishidagi o'rni va ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *imkoniyati cheklangan, sensor qobiliyatlarn, ijtimoiy integratsiya, maxsus ehtiyojli bolalar, ta'limning moslashuvchanligi, integratsiya, panduslar, ruhiy jarayonlar.*

Nabiyeva Farog'at Makmudovna - Bukhara State Pedagogical Institute

General lecturer at the department of pedagogy

Sharopov Shakhzod Sherali ugli - Bukhara State Pedagogical Institute

Physical education theory and methodology 2nd-year master's student

Abstract. *This article discusses the types of children with disabilities and their involvement in inclusive education. At the same time, information is provided on the role and significance of the*

development of sensory abilities, children's mental education, attention, memory, aspiration, interest, and other similar mental processes in a child's mental development.

Keywords: *disability, sensory abilities, social integration, children with special needs, flexibility of education, integration, ramps, mental processes.*

Bolalar bir-biriga o‘xshamaydilar. Bir-biriga o‘xshash bo‘lgan bolaning o‘zi mavjud emas. Bolalarning yoshlari bir xil bo‘lsa-da, ular bir-biridan farq qiladi. Ba’zi bolalar injiq, ba’zilar esa, aksincha xushchaqchaq, ba’zilari yaxshi kuylaydi, ba’zilari esa, aksincha ashula ayta olmaydilar. Bu ro‘yxat davom etaverishi mumkin.Bola dunyoga kelgan kunlaridan boshlaboq ko‘radi, eshitadi, biror narsa tekkanini, og‘riq, issiq, hid va ta’mni his etadi. Tevarak-atrofdagi borliqni bilish-sezish va idrok qilishdan, ya’ni voqelikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanadi.

Bolaning idroki hayotining dastlabki yillaridayoq ancha takomillashadi va ikki yoshida u buyumlarning rangi, shakli, kattakichikligiga qarab bir-biridan farq qila boshlaydi, tanish ohangni ajratadi va hokazo. Unda xilma-xil sensor qobiliyatlar: ko‘rish va ko‘zdan kechirish, tinglash va eshitish, buyumlarni tashqi belgilariga qarab ajratish, ko‘zi ko‘rayotgan va eshitayotgan narsaga taqlid qilish qobiliyati rivojlanib boradi.

Bola turli taassurotlar olib turishi – buyumlarni ko‘rishi, ushlab bilishi, kattalarning ishlarini kuzatishi, xilma-xil tovushlarni eshitishi kerak. Bu bolalarning sensor rivojlanishlari uchun zarur shartdir.

Sensor qobiliyatlarning o‘z vaqtida rivojlanishi esa bolalarning aqliy tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Bola nutqining o‘z vaqtida va to‘g‘ri rivojlanishi aqliy rivojlanishining asosidir. Nutq ruhiy jarayon: idrok, xotira va boshqalarning rivojlanishiga, bolalarning faoliyatiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Bolalar nutqi rivojlanishni boshlashi bilan kattalar so‘zlarining tarbiyaviy vosita sifatidagi roli ortib boradi. Bola shaxsining tarkib topishi hayotining birinchi kunlaridanoq boshlanadi. Bola har kuni ko‘rgan va eshitganlari asosida borliqqa va tevarak-atrofdagi kishilarga o‘z munosabatini bildiradi, kattalarning xatti-harakatlari, ishlariga, sodir bo‘layotgan voqealarga bolaning beradigan bahosi, kishilarga bo‘lgan munosabati - bularning hammasi bola ma’naviy qiyofasining shakllanishiga ta’sir etadi.

Bolaning xoh ona qornida, xoh tug‘ilganidan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bo‘lgan ma’lum shart-sharoitlarning buzilishhi turli xil anomaliyalarga, ya’ni jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin.

Korreksion pedagogika fanida imkoniyati cheklangan bolalarning turli xil toifalari ustida ish olib boriladi.

Ular quyidagilardir:

- ➢ eshitish kamchiliklariga ega bo‘lgan bolalar (kar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo‘lib qolgan bolalar);
- ➢ ko‘rish qobiliyati zaif (ko‘r, zaif ko‘ruvchi bolalar);
- ➢ aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar;
- ➢ nutqiy nuqsonlari bor bolalar;
- ➢ harakat-tayanch a’zolarida kamchiliklari bo‘lgan bolalar;
- ➢ ruhiy rivojlanishi sust bolalar;
- ➢ mujassam kompleks nuqsonli ko‘r-kar-soqov bolalar;
- ➢ rivojlanishida murakkab ko‘p nuqsonli bolalar;
- ➢ autizm sindromiga chalingan bolalar.

Imkoniyati cheklangan bolalar me’yorda rivojlangan tengdoshlari orasida inkluziv ta’limda yoki ixtisoslashtirilgan ta’lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o‘qitilishi maqsadga muvofiq. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta’sir etgan nuqsonlargina uni imkoniyati cheklangan bola deb hisoblashga asos bo‘lishi mumkin. Masalan, bolaning faqat chap qulog‘i eshitsayu, bu nuqson uning har tomonlama rivojlanishiga ta’sir etmaydigan, u maktab

tengdoshlari qatori o‘zlashtiradigan bo‘lsa, u imkoniyati cheklangan bolalar toifasiga kirmaydi. Katta yoshdagi kishilarda ma’lum sabablarga ko‘ra paydo bo‘lgan nuqsonlar ham ularning umumiy rivojlanishiga ta’sir etmasa, bu kishini imkoniyati cheklangan deb hisoblash mumkin emas.

Imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og‘ir, keskin o‘zgarishlar bola shaxsining tarkib topishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish uchun maxsus sharoit yaratilishi kerak, ya’ni ular maxsus ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim muassasalari va maktablarda yoki me’yorda rivojlangan tengdoshlari orasida hamma qatori va agarda kerak bo‘lsa, maxsus dastur va darsliklar asosida o‘qitilishi va tarbiyalanishi zarur, ular alohida yordamga muhtoj.

Har qanday imkoniyati cheklangan bolada kuzatiladigan nuqson markaziy yoki periferik nerv sistemasidagi organik yoki funksional o‘zgarishlarga aloqador bo‘lishi mumkin. Bola rivojlanishidagi turli xil kamchiliklar noqulay muhit, noto‘g‘ri tarbiya, ta’lim natijasida ham paydo bo‘lishi mumkin. Masalan, noqulay oilaviy sharoit, pedagogik qarovsizlik, o‘qituvchining bolaga noto‘g‘ri munosabati va boshqa ko‘pgina sabablar bola rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, uning dastur materiallarini yaxshi o‘zlashtira olmasligiga, ulgurmovchi o‘quvchilar orasiga qo‘shilib qolishiga sabab bo‘ladi. Shunday bo‘lsada, biz bunday bolani imkoniyati cheklangan bolalar toifasiga kiritmaymiz, chunki uning rivojlanishidagi kamchiliklar organizmdagi qanday bo‘lmasin biror organik yoki funksional patologik o‘zgarishlarga bog‘liq bo‘lmay, balki boshqa sabablardan kelib chiqqan.

Ota-ona, tarbiyachi va o‘qituvchilar bunday bolalarni imkoniyati cheklangan bolalardan farqlay oladigan bo‘lishlari kerak. Kelib chiqish sabablariga ko‘ra har qanday nuqsonli rivojlanish tug‘ma yoki turmushda orttirilgan bo‘lishi mumkin. Tug‘ma nuqsonlar ko‘p jihatdan homilador onaning sog‘lig‘i va yashash sharoitiga bog‘liq. Ona qornidagi homilaning rivojlanishiga infeksiya, intoksikatsiya, shikastlanish va boshqa omillar ta’sir etishi mumkin. Onaning homiladorlik davrida turli xil kasalliklar bilan og‘rishi, o‘zboshimchalik bilan turli dori-darmonlarni bilar-bilmas iste’mol qilishi bolaning nuqsonli bo‘lib tug‘ilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Tug‘ma nuqsonlar genetik, ya’ni irsiy omillar ta’siriga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, eshitish, ko‘rish analizatori faoliyatining buzilishhi, aqliy zaiflikning nasldan bolaga o‘tishi ham kuzatiladi (fenilketonuriya, Daun sindromi, rezus faktorning mos kelmasligi va boshqalar).

Ota-onalarning alkogolizmi, narkomaniyasi, toksikomaniyalari ham bolaning nuqsonli bo‘lib tug‘ilishiga olib kelishi mumkin.

Turmushda orttirilgan nuqsonlar bola organizmiga tug‘ilish vaqtida va undan keyingi davrlarda zararli omillar ta’sir etishi natijasida vujudga keladi. Tug‘ruq vaqtida miya shikastlanishi, bolaning kindigi o‘ralib, bo‘g‘ilib qolishi (asfiksiya) va boshqalar, ba’zan uning nuqsonli rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Bolaning ilk yoshligida (uch yoshgacha) turli kasalliklar bilan og‘rishi, masalan, meningit, meningoensefalit, otit, makraziy nerv sistemasining shikastlanishi va boshqa shu singari dardlarni boshidan kechirishi ham nuqsonli rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Mamlakatimizda bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlarning oldini olish yuzasidan ko‘pgina choralar ko‘rilmoqda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi. O‘zbekistonda aholini davolash-profilaktikasi kengaygani hamda meditsina sohasidagi katta yutuqlar munosabati bilan imkoniyati cheklangan bolalar soni nisbatan kamaydi. Bolalarning chechak, o‘lat, tif, vabo, traxoma, qizamiq va bolalarga xos boshqa yuqumli kasalliklar orqasida

imkoniyati cheklangan bo‘lib qolish hodisalari uchrab turadi. Irsiy omillar hamda intoksikatsiya va organizm shakllanayotgan paytda bosh miya, analizatorlarning zararlanishiga olib boradigan boshqa sabablar tufayli bolaning imkoniyati cheklangan bo‘lib qolish hollari hali ham uchrab turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova. “Inklyuiziv ta’lim” o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2019.
2. Nurmuhamedova L.Sh. Nogiron bolalarning huquqiy asoslari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini tadbiq etish: muammolar va istiqbollar. – T., 2014.
3. D.S.Qaxarova “Inklyuziv ta’lim texnologiyasi” Toshkent. 2014.
4. F.U.Qodirova, X.Sh.Yunusova. Inklyuziv va maxsus ta’limning filologik asoslari. Chirchiq, 2022.

TA’LIM MUHITIDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY OMILLARNING TA’SIRI

G‘afurova Feruza Nasim qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

feruzagafurova12@icloud.com

+998997050872

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda oila, maktab va jamiyatning shaxsda bag‘rikenglik sifatlarini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, ijtimoiy muhitning o‘quvchilarning dunyoqarashi, muloqot madaniyati va konfliktli vaziyatlarga munosabatiga ta’siri yoritiladi. Maqolada tolerantlikni shakllantirish jarayonining pedagogik ahamiyati ochib berilib, uni samarali rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida ijobiy ijtimoiy muhit yaratish va o‘quvchilarda o‘zaro hurmat hamda hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tolerantlik, ta’lim muhiti, ijtimoiy omillar, oila, maktab, jamiyat, tarbiya, muloqot madaniyati, bag`rikenglik, konflikt, qadriyatlar

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Гафурова Феруза Насим кизи

магистрант 1 курса Бухарского государственного педагогического института

[feruzagafurova12@icloud.com]

+998997050872

Аннотация: В данной статье анализируются социальные факторы, влияющие на формирование толерантности у учащейся молодежи в условиях современной образовательной среды. В исследовании научно обосновывается роль семьи, школы и общества в развитии у личности качеств толерантности. Также освещается влияние социальной среды на мировоззрение учащихся, культуру общения и их отношение к конфликтным ситуациям. В статье раскрывается педагогическое значение процесса

формирования толерантности и указываются пути ее эффективного развития. Результаты исследования способствуют созданию благоприятной социальной среды в образовательном процессе и укреплению взаимного уважения и сплоченности среди учащихся.

Ключевые слова: толерантность, образовательная среда, социальные факторы, семья, школа, общество, воспитание, культура общения, терпимость, конфликт, ценности

THE INFLUENCE OF SOCIAL FACTORS ON THE FORMATION OF TOLERANCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Gafurova Feruza Nasim qizi

1st-year Master's student, Bukhara State Pedagogical Institute

[feruzagafurova12@icloud.com]

+998997050872

Abstract: This article analyzes the social factors influencing the formation of tolerance among students in the modern educational environment. The study provides a scientific justification of the role of family, school, and society in developing tolerance-related qualities in individuals. It also highlights the impact of the social environment on students' worldview, communication culture, and attitudes toward conflict situations. The article reveals the pedagogical significance of the process of forming tolerance and outlines ways for its effective development. The research findings contribute to creating a positive social environment in the educational process and strengthening mutual respect and solidarity among students.

Keywords: tolerance, educational environment, social factors, family, school, society, upbringing, communication culture, tolerance, conflict, values

Zamonaviy globallashuv sharoitida jamiyatlar o‘rtasidagi ijtimoiy, madaniy va axborot almashinuvi keskin jadallashib, turli etnik, diniy va madaniy guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar murakkablashib bormoqda. Bunday sharoitda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, ziddiyatlarning oldini olish hamda sog‘lom muloqot muhitini shakllantirishda tolerantlik muhim ijtimoiy-psixologik va pedagogik kategoriya sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ta’lim tizimi esa shaxsning ijtimoiylashuvi va qadriyatlar tizimi shakllanishida asosiy institut bo‘lib, unda o‘quvchilarda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va turli fikrlarga nisbatan ochiq munosabatni rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bois, ta’lim muhitida tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish bugungi pedagogika va ijtimoiy psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.[1]

Mazkur mavzuga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish natijasida shuni aniqlash mumkinki, zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirish masalasi yetarlicha tadqiq etilgan bo‘lsa-da, uning ijtimoiy-pedagogik omillar bilan uzviy bog‘liqligi va amaliy shakllantirish mexanizmlari masalasida ayrim bo‘shliqlar mavjud. Xususan, oila, maktab va jamiyatning o‘zaro ta’sirini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish, shuningdek, ushbu omillarning o‘quvchilarda tolerantlik sifatlarini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar yetarli darajada chuqur emasligi kuzatiladi.[3] Shu bois, mazkur muammoni

tizimli yondashuv asosida o‘rganish va ta’lim amaliyotiga mos ijtimoiy-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirishda ijtimoiy omillarning ta’sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlarni asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: tolerantlik tushunchasining mazmun-mohiyatini ilmiy manbalar asosida o‘rganish; ta’lim muhitida tolerantlikni shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy ijtimoiy omillarni aniqlash; oila, maktab va jamiyatning o‘quvchilardagi bag‘rikenglik sifatlarini rivojlantirishdagi o‘rnini tahlil qilish; hamda olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida yoshlar turli madaniyat, qarash va qadriyatlar bilan tez-tez to‘qnash kelmoqda, bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarida bag‘rikenglik va tolerantlik ko‘nikmalarining shakllanishini talab etadi. Ta’lim tizimida o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni rivojlantirish nafaqat shaxsiy madaniyatni yuksaltirish, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning ham muhim omili hisoblanadi.[5] Ushbu muammoning ahamiyati shundaki, u o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, konfliktli vaziyatlarni to‘g‘ri baholash va hal etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda ularni kelajakda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida shakllantirishga zamin yaratadi.

Mazkur muammoni tadqiq etishda kompleks ilmiy-metodik yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi, chunki o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirish jarayoni bir nechta ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Tadqiqot jarayonida avvalo nazariy metodlardan foydalanildi, ya’ni pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlarga oid ilmiy manbalar, monografiyalar, maqolalar hamda me’yoriy hujjatlar tahlil qilindi. Bu metod orqali tolerantlik tushunchasining ilmiy talqini, uning tarkibiy komponentlari hamda zamonaviy ta’lim muhitidagi o‘rni aniqlashtirildi.Shuningdek, qiyosiy tahlil metodi asosida mahalliy va xorijiy olimlarning ushbu muammo bo‘yicha yondashuvlari o‘zaro solishtirildi, natijada ijtimoiy-pedagogik omillarning ta’sir darajasi va ularning o‘zaro bog‘liqligi aniqlab berildi.[4] Empirik tadqiqotlar doirasida esa kuzatish metodi muhim o‘rin egalladi, bunda o‘quvchilarning dars jarayonidagi o‘zaro munosabatlari, muloqot madaniyati va konfliktli vaziyatlardagi xatti-harakatlari bevosita o‘rganildi.Bundan tashqari, so‘rovnoma va intervyu metodlari orqali o‘qituvchilar, o‘quvchilar hamda ota-onalarning tolerantlikka bo‘lgan munosabati, ularni shakllantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar haqidagi fikrlari to‘plandi va tahlil qilindi. Olingan ma’lumotlar statistik tahlil metodi yordamida qayta ishlanib, umumlashtirildi va xulosalar chiqarildi.[5]

Mazkur muammo yuzasidan turli xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ular tolerantlikni shakllantirishning pedagogik va ijtimoiy jihatlarini yoritishga xizmat qiladi. Xususan, UNESCO hujjatlarida tolerantlik shaxsning madaniyatlararo muloqotga tayyorligi, boshqacha fikr va qadriyatlarga hurmat bilan yondashish qobiliyati sifatida talqin etilib, ta’lim tizimida inkluziv yondashuvlarni rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi. Shuningdek, Yevropa va MDH mamlakatlari pedagog olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tolerantlikni shakllantirishda ijtimoiy muhit, oila tarbiyasi va maktabdagi psixologik iqlim hal qiluvchi omillar sifatida ko‘rsatilgan. Mahalliy pedagogik ilmiy ishlarda ham o‘quvchilarda bag‘rikenglikni rivojlantirishda interfaol metodlar, tarbiyaviy ishlar tizimi va o‘qituvchi shaxsining namuna bo‘lishi muhim ekani qayd etiladi. Ayrim tadqiqotchilar esa tolerantlikni rivojlantirishni konfliktologik yondashuv bilan bog‘lab, ziddiyatli vaziyatlar orqali

shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligi ortishini asoslab berganlar. Ushbu ilmiy qarashlar muammoning ko‘p qirrali ekanini va uni kompleks yondashuv asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. UNESCO hujjatlarida tolerantlik shaxsning madaniyatlararo muloqotga tayyorligi, boshqacha fikr va qadriyatlarga hurmat bilan yondashish qobiliyati sifatida talqin etilib, ta’lim tizimida inkluziv yondashuvlarni rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi. Shuningdek, Yevropa va MDH mamlakatlari pedagog olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tolerantlikni shakllantirishda ijtimoiy muhit, oila tarbiyasi va maktabdagi psixologik iqlim hal qiluvchi omillar sifatida ko‘rsatilgan. Mahalliy pedagogik ilmiy ishlarda ham o‘quvchilarda bag‘rikenglikni rivojlantirishda interfaol metodlar, tarbiyaviy ishlar tizimi va o‘qituvchi shaxsining namuna bo‘lishi muhim ekani qayd etiladi.[2] Ayrim tadqiqotchilar esa tolerantlikni rivojlantirishni konfliktologik yondashuv bilan bog‘lab, ziddiyatli vaziyatlar orqali shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligi ortishini asoslab berganlar. Ushbu ilmiy qarashlar muammoning ko‘p qirrali ekanini va uni kompleks yondashuv asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar va olimlarning ilmiy qarashlari natijalarini umumlashtirish asosida shuni qayd etish mumkinki, o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirish jarayoni ko‘p omilli va uzviy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Xususan, Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy muhitning shaxs rivojlanishidagi yetakchi roli haqidagi g‘oya hamda Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar xulq-atvori ko‘p jihatdan kuzatish, taqlid va ijtimoiy interaksiyalar orqali shakllanadi. O‘tkazilgan kuzatish va so‘rovnoma natijalari ham oila va maktabdagi ijobiy psixologik muhit tolerantlik darajasining oshishiga bevosita ta’sir qilishini tasdiqladi.[4] Shu asosda mustaqil fikr sifatida aytish mumkinki, tolerantlikni samarali shakllantirish faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki ijtimoiy-pedagogik muhitning uyg‘unligi, o‘qituvchi shaxsiy namunasi hamda interfaol ta’lim texnologiyalarining tizimli qo‘llanilishi bilan ta’minlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchi yoshlarda tolerantlikni shakllantirish jarayoni ko‘p omilli va tizimli yondashuvni talab etadi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, oila, maktab va jamiyat kabi asosiy ijtimoiy institutlar o‘quvchilarda bag‘rikenglik sifatlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Xususan, oilaviy muhitda ota-onaning shaxsiy namunasi, muloqot madaniyati va tarbiya uslubi bolaning dastlabki qadriyatlar tizimini belgilab beradi.[6] Maktab ta’lim jarayonida esa o‘qituvchining pedagogik mahorati, dars jarayonida qo‘llaniladigan interfaol metodlar hamda sinf jamoasidagi psixologik muhit tolerantlikni rivojlantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar, guruhli ishlar va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, tinglash madaniyati va boshqa fikrga nisbatan ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Shuningdek, so‘rovnoma natijalari o‘quvchilarning bir qismi konfliktli vaziyatlarda emotsional reaksiya kuchli bo‘lishini, tolerant qaror qabul qilish ko‘nikmasi esa hali yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatdi. Bu esa maxsus pedagogik yondashuvlar zarurligini tasdiqlaydi.Tadqiqot davomida o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari interfaol metodlar va trening mashg‘ulotlari qo‘llanilganda o‘quvchilarning muloqot madaniyati va empatiya darajasi sezilarli darajada oshganini ko‘rsatdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tolerantlikni shakllantirish jarayonida ijtimoiy-pedagogik omillar o‘zaro uzviy bog‘liq ekanligini va ularni kompleks yondashuv asosida rivojlantirish zarurligini tasdiqladi. Olingan natijalar asosida ta’lim jarayonida interfaol metodlarni keng qo‘llash, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.Muammoni bartaraf etish va tolerantlikni samarali rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: ta’lim jarayonida interfaol metodlar (munozara, debat, rol o‘yinlari)dan tizimli foydalanish; o‘qituvchilarning shaxsiy namunasini kuchaytirish va pedagogik kommunikatsiya madaniyatini rivojlantirish; oila va maktab hamkorligini mustahkamlash; o‘quvchilarda empatiya va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini

rivojlantiruvchi trening va psixologik mashg‘ulotlarni tashkil etish; hamda ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni kengaytirish. Ushbu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish o‘quvchi yoshlarda barqaror tolerantlik sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020. – 35 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2016. – 28 b.

3. Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standarti. – Toshkent: RTM, 2021. – 95 b.

4. Ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 64 b.

5. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari: ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 185 b.

6. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. –

MADANIYATLARARO ALOQALAR UYG‘UNLIGI VA TA’LIM MUHITIDA TARAQQIYOT DINAMIKASI

Holiqova Madina Komiljonovna

BuxDU,Pedagogika kafedrasi tayanch doktoranti

madinaholiqova7@gmail.com

Annotatsiya: Maqola ta’limda madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi hamda ularning taraqqiyot dinamikasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Globallashuv jarayonlari ta’sirida turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro muloqot, bag‘rikenglik va hamkorlikning ahamiyati nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish, kommunikativ muhitni rivojlantirish va talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvini ta’minlash masalalari yoritiladi.

Kalit so’zlar: madaniyatlararo aloqalar, ta’lim muhiti, uyg‘unlik, taraqqiyot dinamikasi, madaniyatlararo kompetensiya, kommunikativ yondashuv, ijtimoiy-madaniy moslashuv, pedagogik innovatsiyalar, madaniy xilma-xillik, tafakkur.

ГАРМОНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ И ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Халикова Мадина Комилжоновна

БухГУ, Кафедра общей педагогики

Базовый докторант

madinaholikova7@gmail.com

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению гармонии межкультурных коммуникаций в современной образовательной среде и динамики их развития. В работе анализируется важность диалога, толерантности и сотрудничества между представителями разных культур под влиянием процессов глобализации с теоретической и практической точек зрения. Освещаются вопросы формирования межкультурных компетенций в системе образования, развития коммуникативной среды и обеспечения социокультурной адаптации обучающихся.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, образовательная среда, гармония, динамика развития, межкультурная компетентность, коммуникативный подход, социокультурная адаптация, педагогические инновации, культурное многообразие, мышление.

INTERCULTURAL COMMUNICATION HARMONY AND DYNAMICS OF DEVELOPMENT IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Kholikova Madina Komiljonovna

BukhSU, Department of pedagogy

Basic doctoral

madinaholikova7@gmail.com

Annotation: This study is devoted to the study of the harmony of intercultural communication in the modern educational environment and the dynamics of their development. The work analyzes the importance of dialogue, tolerance and cooperation between representatives of different cultures under the influence of globalization processes from a theoretical and practical perspective. The issues of forming intercultural competencies in the educational system, developing a communicative environment and ensuring the socio-cultural adaptation of students are highlighted.

Keywords: intercultural communication, educational environment, harmony, development dynamics, intercultural competence, communicative approach, socio-cultural adaptation, pedagogical innovations, cultural diversity, thinking.

Zamonaviy globallashuv jarayonlari insoniyat hayotining barcha jabhalariga, xususan, ta’lim tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda dunyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning kengayishi natijasida jamiyatlar tobora yaqinlashib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida turli millat, elat va madaniyat vakillarining o‘zaro muloqoti va hamkorligini kuchaytirishni talab etadi. Ayniqsa, ta’lim muhitida madaniyatlararo aloqalarning uyg‘unligini ta’minlash dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, unda tolerantlik, bag‘rikenglik va madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini shakllantirish vazifasini ham bajaradi.

Hozirgi zamon ta’lim muhitida madaniyatlararo aloqalar faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki amaliy zarurat sifatida qaralmoqda. Talabalar va o‘quvchilar turli axborot manbalari, internet texnologiyalari, xalqaro dasturlar orqali boshqa madaniyatlar bilan bevosita tanishish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar. Bu esa ularning dunyoqarashini kengaytirish bilan birga, turli madaniy qadriyatlarni qabul qilish va hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo aloqalarning uyg‘unligini ta’minlash ta’lim tizimining muhim strategik yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Madaniyatlararo munosabatlar tushunchasi o‘z ichiga turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, muloqot va hamkorlik jarayonlarini qamrab oladi. Bu jarayonda til, an’ana, urf-odat, qadriyatlar va mentalitet muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim muhitida ushbu omillarni hisobga olish orqali samarali kommunikativ muhitni yaratish mumkin. Ayniqsa, ko‘p millatli jamiyatlarda ta’lim jarayonini tashkil etishda madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlash ijtimoiy barqarorlik va rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogika fanida madaniyatlararo kompetensiya tushunchasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu kompetensiya shaxsning turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning qadriyatlarini tushunish va hurmat qilish qobiliyatini ifodalaydi. Ta’lim jarayonida mazkur kompetensiyani shakllantirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va kommunikativ yondashuvlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Shu orqali o‘quvchilarda global tafakkur, ochiqlik va moslashuvchanlik kabi sifatlar rivojlantiriladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – global miqyosda raqobatbardosh, keng dunyoqarashga ega, madaniyatlararo muloqotga tayyor shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Buning uchun esa ta’lim muhitida madaniyatlararo aloqalarni uyg‘unlashtirish, turli madaniyatlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamkorlikni rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, zamonaviy ta’limda madaniy xilma-xillikni qo‘llab-quvvatlash, uni ijobiy omil sifatida qabul qilish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlarida ta’lim tizimida madaniyatlararo integratsiyaga katta e’tibor qaratilmoqda. Xalqaro ta’lim dasturlari, talabalar almashinuvi, qo‘shma ilmiy loyihalar bu borada muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Bunday tajribalar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo aloqalarning rivojlanishi nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki jamiyatda ijtimoiy uyg‘unlikni mustahkamlaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish, xorijiy tillarni o‘rganishga e’tibor qaratish orqali madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Bu esa yosh avlodni global muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta’limda madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi masalasi ko‘p qirrali va murakkab jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonni chuqur anglash uchun, avvalo, uning tarkibiy qismlarini,

rivojlanish omillarini hamda pedagogik mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish zarur. Madaniyatlararo munosabatlar nafaqat ijtimoiy-madaniy hodisa, balki ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini belgilovchi muhim omil sifatida ham qaraladi.

Madaniyatlararo aloqalarning uyg‘unligi, eng avvalo, shaxsning ijtimoiylashuv darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Ta’lim muhitida shakllanayotgan o‘quvchi yoki talaba nafaqat bilim egallaydi, balki turli madaniy qadriyatlar tizimi bilan ham tanishadi. Shu boisdan, pedagogik jarayonda madaniy xilma-xillikni inobatga olish muhim metodologik tamoyil hisoblanadi. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiya, kommunikativ mahorat va madaniyatlararo sezgirlikni talab etadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu kompetensiya shaxsning boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning qadriyatlarini tushunish va hurmat qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo‘lgan shaxslar ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritadi, konflikt vaziyatlarini konstruktiv hal eta oladi hamda global muammolarga nisbatan keng qamrovli yondashuvni shakllantiradi.

Ta’lim muhitida madaniyatlararo uyg‘unlikni ta’minlashda kommunikativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonida nafaqat lingvistik bilimlarini, balki madaniy kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, xorijiy tillarni o‘qitishda autentik materiallardan foydalanish, real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, interfaol metodlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarda madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Masalan, raqamli platformalar, onlayn ta’lim tizimlari va virtual almashinuv dasturlari turli mamlakat o‘quvchilari o‘rtasida bevosita muloqot o‘rnatish imkonini bermoqda. Bu esa o‘z navbatida, madaniyatlararo tajriba almashinuvi jarayonini jadallashtiradi. Ayniqsa, masofaviy ta’lim sharoitida ushbu texnologiyalarning roli yanada ortib bormoqda.

Madaniyatlararo aloqalarning taraqqiyot dinamikasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu jarayon doimiy ravishda o‘zgarib, yangilanib boradi. Bu o‘zgarishlar global ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, migratsiya, urbanizatsiya hamda axborot oqimining ortishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Natijada, ta’lim muhitida yangi madaniy kodlar, kommunikativ modellar va ijtimoiy xulq-atvor shakllari yuzaga kelmoqda.

Shuningdek, madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligini ta’minlashda pedagogik muhitning psixologik jihatlari ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarda empatiya, tolerantlik, ochiqlik kabi sifatlarni rivojlantirish orqali sog‘lom kommunikativ muhitni shakllantirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijobiy emotsional muhitda o‘qish jarayoni yanada samarali kechadi.

Madaniyatlararo aloqalar masalasida o‘qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. U nafaqat bilim beruvchi, balki madaniyatlararo vositachi sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu boisdan, zamonaviy pedagogdan nafaqat o‘z fanini chuqur bilish, balki turli madaniyatlarni tushunish, ularning o‘ziga xos jihatlarini hisobga olish qobiliyati talab etiladi. Bu esa pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimida yangi yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

Ta’lim muhitida madaniyatlararo integratsiyani ta’minlash uchun o‘quv dasturlarini ham takomillashtirish zarur. Xususan, darslik va o‘quv qo‘llanmalarida turli madaniyatlar haqida

ma’lumotlar berish, global muammolarni muhokama qilish, madaniy xilma-xillikni aks ettiruvchi materiallardan foydalanish muhimdir. Bu orqali o‘quvchilarda dunyoqarash kengayadi va ular global jamiyatning faol a’zosi sifatida shakllanadi.

Ta’limda madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligining yana bir muhim jihati – bu ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini ta’minlashdir. Har bir o‘quvchi, uning millati, dini yoki madaniy kelib chiqishidan qat’i nazar, teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi zarur. Bu esa ta’lim tizimida inkluziv yondashuvni joriy etishni talab qiladi.

Shu bilan birga, madaniyatlararo aloqalar rivojida milliy qadriyatlarning o‘rni ham muhimdir. Globalizatsiya sharoitida milliy o‘zlikni saqlab qolish, uni boshqa madaniyatlar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta’lim muhitida ushbu muvozanatni ta’minlash orqali o‘quvchilarda milliy g‘urur va global tafakkur uyg‘unligi shakllantiriladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligini ta’minlash ko‘p bosqichli va kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda davlat siyosati, ta’lim muassasalari faoliyati, pedagogik kadrlar tayyorgarligi hamda jamiyatning umumiy madaniy darajasi muhim rol o‘ynaydi. Shu boisdan, ushbu yo‘nalishda tizimli islohotlar olib borish zarur.

Madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi zamonaviy ta’lim muhitining ajralmas qismi bo‘lib, uning rivojlanish dinamikasi ko‘plab omillar ta’sirida shakllanadi. Ushbu jarayonni ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotga joriy etish ta’lim sifatini oshirish, shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ta’limda madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi va ularning taraqqiyot dinamikasini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalish bugungi globallashuv sharoitida alohida dolzarblik kasb etadi. Ta’lim tizimi endilikda nafaqat bilim beruvchi institut sifatida, balki turli madaniyatlar o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajaruvchi muhim ijtimoiy makon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu boisdan, madaniyatlararo aloqalarni samarali tashkil etish va ularning uyg‘unligini ta’minlash ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

Madaniyatlararo aloqalarning uyg‘unligi ko‘p jihatdan ta’lim muhitining tashkiliy, metodik va psixologik omillariga bog‘liqdir. Xususan, o‘quv dasturlarining mazmuni, pedagogik yondashuvlarning innovatsionligi, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi hamda o‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy tajribasi ushbu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, madaniyatlararo muloqotning samaradorligi o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va ochiqlik kabi qadriyatlarning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Madaniyatlararo aloqalarning taraqqiyot dinamikasi esa zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida dunyo xalqlari o‘rtasidagi masofa qisqarib, madaniy almashinuv jarayoni yanada faollashdi. Bu esa ta’lim muhitida yangi pedagogik imkoniyatlar bilan birga, yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, madaniy identifikatsiya, milliy qadriyatlarni saqlash va global madaniyatga moslashish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlar orqali shuni ta’kidlash mumkinki, madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligini ta’minlash uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv o‘z ichiga ta’lim tizimining barcha komponentlarini – o‘quv dasturlari, pedagogik texnologiyalar, o‘qituvchilar tayyorgarligi va ta’lim muassasalarining tashkiliy faoliyatini qamrab olishi kerak. Shu bilan birga, davlat siyosati darajasida ham madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan strategik dasturlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi ta’lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Chunki bunday muhitda ta’lim olayotgan o‘quvchilar keng dunyoqarashga ega bo‘lib, turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, madaniyatlararo aloqalar uyg‘unligi jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Turli madaniyat vakillari o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatning mavjudligi ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga yordam beradi. Ta’lim tizimi esa ushbu jarayonda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu boisdan, ta’lim muassasalarida madaniyatlararo muhitni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Qo’llanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Safarova R. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Hasanboeva O. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
3. Deardorff D.K. The SAGE Handbook of Intercultural Competence. – London: SAGE Publications, 2009.
4. Hall E.T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 1976.
5. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. – New York: McGraw-Hill, 2010.
6. Banks J.A. An Introduction to Multicultural Education. – Boston: Pearson, 2015.
7. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
8. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
9. Abdullayeva Q. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Xoliqov A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.

PEDAGOGIK TA'LIMDAGI GLOBAL TENDENSIYALAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MODELI

Asatullayeva Farangiz Laziz qizi

Buxoro davlat pedagogika institute 1- bosqich magistri

fasatullayeva0@gmail.com +998902358808

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik ta'limdagi global tendensiyalar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy modeli taqdim etiladi. Kompetensiyaviy yondashuv, xalqaro tajriba va milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari uyg'unlashtiriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, bo'lajak o'qituvchi, global tendensiyalar, pedagogik ta'lim, rivojlantirish modeli, innovatsion metodlar, refleksiv kompetensiya, raqamli pedagogika.

Kirish. XXI asrda ta'lim tizimining globallashuvi pedagogik ta'limga yangicha talablar qo'ymoqda. UNESCO, OECD va Yevropa Ittifoqining so'nggi hujjatlarida o'qituvchi kasbiy kompetensiyasi zamonaviy ta'lim sifatining asosi sifatida belgilanmoqda [1]. O'zbekistonda "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida oliy ta'lim, shu jumladan pedagogik ta'lim tizimini tubdan yangilash vazifalari belgilangan [2].

Kompetensiyaviy yondashuv (competency-based education) bugun butun dunyo bo'ylab keng joriy etilmoqda. Noam Chomsky tomonidan lingvistika ilmiga kiritilgan "kompetensiya" tushunchasi keyinchalik pedagogika va psixologiyaga tatbiq etildi [3]. John Raven "Competence in Modern Society" asarida kompetensiyani kognitiv, emotsional va irodaviy komponentlar yig'indisi sifatida tavsiflab, uni amaliy faoliyat kontekstida o'rganishni taklif etdi [4].

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosi O'zbekiston pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. G'.O. Ochilova, M.H. Muslimov, M.T. Axmedova kabi olimlarning tadqiqotlari bu sohada muhim nazariy zamin yaratgan bo'lsa-da, global tendensiyalarni milliy kontekst bilan uyg'unlashtirgan yaxlit model hozirgacha ishlab chiqilmagan [5, 6, 7].

Ushbu maqolaning maqsadi — pedagogik ta'limdagi zamonaviy global tendensiyalar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning konseptual modelini ishlab chiqish.

Xorijiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuv ta'lim tizimida ikkita asosiy paradigmaga tayanadi: birinchisi — behavioristik (o'quvchining xulq-atvori va natijasiga yo'naltirilgan), ikkinchisi — konstruktivistik (bilimni faol qurishga yo'naltirilgan) paradigma [4]. Bugungi kunda bu ikki yondashuv integratsiyalashib, zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim modelini vujudga keltirmoqda.

A.V. Xutorskoy pedagog kompetensiyasini uch darajali tizim orqali ifodalaydi: (1) umumta'limiy kompetensiyalar; (2) predmetli kompetensiyalar; (3) o'quv predmeti doirasidagi kompetensiyalar [8]. Bu tizim O'zbekiston oliy pedagogika ta'limi standartlarida ham o'z aksini topmoqda.

UNESCO ning "Teachers and Teaching in a Changing World" hujjatida o'qituvchi kompetensiyasining to'rtta asosiy qirrasiga e'tibor qaratiladi: bilim, ko'nikma, qadriyat va munosabat. Ushbu to'rt komponent zamonaviy o'qituvchi uchun mutlaqo zaruriy sanaladi [1].

OECD ning "Education at a Glance" va "PISA" dasturlari natijalari tahlili shuni isbotlaydi: o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi o'quvchilar muvaffaqiyatiga eng ko'p ta'sir etuvchi omil hisoblanadi. Shu sababli kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qituvchi tayyorlash bugungi kunda ustuvor ahamiyat kasb etadi [9].

G'.O. Ochilova "Kasbiy kompetentlik" monografiyasida kompetensiya va kompetentlik tushunchalarini farqlab, pedagog kompetentligini to'rt asosiy element orqali izohlaydi: (a) bilim va tushunish; (b) ko'nikmalar; (c) qadriyatlar va munosabatlar; (d) refleksiv ong [5].

M.H. Muslimov, N.A. Usmonboyev va D.M. Sayfurovlar pedagog kasbiy tayyorgarligida kreativlik va kompetentlikni bir-biridan ajrab bo'lmaydigan sifatlar deb hisoblaydi. Ular taklif etgan model pedagog kompetensiyasini rivojlantirishda motivatsion, operatsional va refleksiv bosqichlarni ketma-ket o'z ichiga oladi [6].

M.T. Axmedova esa o'qituvchining kommunikativ, metodik va refleksiv kompetensiyalarini alohida tadqiq etib, ularni rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlagan. Bu shartlar jumlasiga

muloqot madaniyatini shakllantirish, metodik yechimlarni izlash va pedagogik refleksiyani sistematik amalga oshirish kiradi [7].

D. Elmuratova va N. Misirova tadqiqotlarida kompetensiya shakllanishining motivatsion aspektlari keng yoritilgan. Ularga ko'ra, bo'lajak o'qituvchining kasbiy motivatsiyasi kompetensiyaviy rivojlanishning «harakatlantiruvchi kuchi» sanaladi [10].

Zamonaviy dunyo pedagogik ta'limda bir necha muhim tendensiyalarning shakllanishiga olib kelmoqda:

Birinchi tendensiya — raqamli transformatsiya. Raqamli pedagogika (digital pedagogy) bugun OECD va UNESCO tomonidan asosiy kompetensiya sohasiga kiritilgan. Bo'lajak o'qituvchilar nafaqat raqamli qurilmalardan foydalana olishlari, balki ulardan o'quv jarayonini boyitish uchun ijodiy foydalana olishlari zarur [9].

Ikkinchi tendensiya — o'qituvchini refleksiv amaliyotchi sifatida tayyorlash. Donald Shon tomonidan ilgari surilgan "refleksiv amaliyotchi" (reflective practitioner) modeli bugun ko'plab mamlakatlarning pedagogik ta'lim standartlariga kiritilgan. Bu yondashuv o'qituvchining o'z faoliyatini doimiy tahlil qilib borishini va shu asosda o'zini takomillashtirishini nazarda tutadi [4].

Uchinchi tendensiya — hamkorlikka asoslangan ta'lim (collaborative learning). Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi yetakchi ta'lim tizimlari o'qituvchi tayyorlashda jamoa ishlashi, loyiha usuli va muammoga asoslangan ta'limni keng qo'llaydi [1].

To'rtinchi tendensiya — inklyuzivlik va madaniyatlararo kompetensiya. UNESCO ning global ta'lim maqsadlari (SDG 4) doirasida o'qituvchi har qanday o'quvchiga moslasha oladigan, madaniy xilma-xillikni hurmat qiladigan mutaxassis bo'lmog'i kerak [1].

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi to'rt bosqichli model taklif etiladi:

Bosqich	Nomi	Maqsad	Usullar
I	Motivatsion-diagnostik	Kasbiy motivatsiyani aniqlash va rag'batlantirish	Suhbat, test, keys-stadi
II	Nazariy-konseptual	Global va milliy kompetensiya modellarini o'zlashtirish	Ma'ruza, munozara, tahlil
III	Amaliy-kreativ	Ko'nikma va malakalarni real amaliyotda shakllantirish	Tajriba dars, simulyatsiya, loyiha
IV	Refleksiv-integrativ	O'z faoliyatini baholab, kasbiy o'sishni ta'minlash	Portfolio, refleksiya, monitoring

1-jadval. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bosqichlari modeli (muallifning ishlanmasi)

Taklif etilayotgan model to'rtta asosiy kompetensiya blokiga yo'naltirilgan: (1) predmetli-kognitiv kompetensiya; (2) metodik-didaktik kompetensiya; (3) kommunikativ-interaktiv kompetensiya; (4) refleksiv-innovatsion kompetensiya. Ushbu bloklar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularning barchasi rivojlansa, yaxlit pedagogik kompetentlik shakllanadi [5, 6].

Modelning o'ziga xos xususiyati shundaki, u global tendensiyalarni — xususan, raqamli pedagogika, refleksiv amaliyotchi va madaniyatlararo kompetensiya talablarini — O'zbekiston ta'lim tizimining milliy qadriyatlari va an'analari bilan uyg'unlashtiradi. Bu uyg'unlik modelning qo'llanilishi samaradorligini oshiradi [8, 9].

Olib borilgan tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Pedagogik ta'limdagi global tendensiyalar — raqamli transformatsiya, refleksiv amaliyot, hamkorlikka asoslangan ta'lim va inklyuzivlik — bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasiga yangicha talablar qo'ymoqda.

2. O'zbek olimlarining tadqiqotlari kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini shakllantirgan, biroq global tendensiyalarni milliy kontekst bilan sintez qiladigan yaxlit model zaruriyati mavjud.

3. Taklif etilgan to'rt bosqichli model (motivatsion-diagnostik, nazariy-konseptual, amaliy-kreativ, refleksiv-integrativ) bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga kompleks va izchil tayyorlash imkonini beradi.

4. Modelni amaliyotga joriy etish uchun pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'quv rejalari, modullar va monitoring tizimlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida yangilash tavsiya etiladi.

Keyingi tadqiqotlarda modelni tajriba-sinov yo'li bilan tekshirish, natijalarini statistik tahlil qilish va dars jarayoniga integratsiya mexanizmlarini ishlab chiqish ko'zda tutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] UNESCO. Teachers and Teaching in a Changing World. Paris: UNESCO Publishing, 2022.

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida PF-158-son farmoni. Toshkent, 2023.

[3] Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: MIT Press, 1965.

[4] Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. London: H.K. Lewis, 1984.

[5] Ochilova G'.O. Kasbiy kompetentlik. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2021.

[6] Muslimov M.H., Usmonboyev N.A., Sayfurov D.M. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Toshkent, 2015.

[7] Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik. Toshkent: TDPU, 2018.

[8] Khutorskoy A.V. Klyuchevye kompetentsii kak komponent lichnostno-oriyentirovannoy paradigmy obrazovaniya. Narodnoe obrazovanie, 2003, №2.

[9] OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023.

[10] Elmuratova D., Misirova N. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. Guliston, 2021.

[11] Axmetjanov M.M., O'rinov U.A., Sharipova Sh.S. Kasbiy ta'lim metodikasi. Buxoro: Durdona, 2020.

КАК СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ ВЛИЯЮТ НА ПРИВЫЧКИ ПИТАНИЯ И ФИЗИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ПОДРОСТКОВ.

Иноятова Мухаббат Неъматиллоевна
Магистрант 1 курса
Бухарский государственный

педагогический институт

Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние социальных сетей на формирование привычек питания и физической активности подростков. Современные цифровые платформы стали неотъемлемой частью жизни школьников и оказывают значительное воздействие на их образ жизни, поведение и отношение к собственному здоровью. Анализируются как положительные, так и отрицательные стороны влияния социальных сетей на подростковую аудиторию. Особое внимание уделяется вопросам формирования культуры здорового образа жизни в условиях цифрового общества.

Ключевые слова: социальные сети, подростки, здоровый образ жизни, питание, физическая активность, цифровая среда, здоровье школьников.

O‘SMIRLARNING OVQATLANISH ODATLARI VA JISMONIY FAOLLIGIGA IJTIMOIY TARMOQLARNING TA’SIRI

Inoyatova Muhabbat Ne’matilloyevna

Buxoro davlat pedagogika instituti

I bosqich magistranti.

Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning o‘smirlarning ovqatlanish odatlari va jismoniy faolligiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy raqamli platformalar maktab o‘quvchilari hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ularning turmush tarzi, xulq-atvori hamda sog‘lig‘iga bo‘lgan munosabatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning o‘smirlarga ijobiy va salbiy ta’sir tomonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli jamiyat

sharoitida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar, o‘smirlar, sog‘lom turmush tarzi, ovqatlanish, jismoniy faollik, raqamli muhit, maktab o‘quvchilari salomatligi.

THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA ON ADOLESCENTS’ EATING HABITS AND PHYSICAL ACTIVITY

Inoyatova Muhabbat Ne’matilloyevna
First-year Master's student
Bukhara State Pedagogical Institute

Muhabbatinoyatova260@gmail.com

Annotation. This article examines the influence of social media on adolescents’ eating habits and physical activity. Modern digital platforms have become an integral part of schoolchildren’s lives and significantly affect their lifestyle, behavior, and attitudes toward their health. The article analyzes both the positive and negative effects of social media on adolescents. Particular attention is paid to the formation of a healthy lifestyle culture in the conditions of a digital society.

Keywords: social media, adolescents, healthy lifestyle, nutrition, physical activity, digital environment, schoolchildren’s health.

В XXI веке социальные сети стали важной частью повседневной жизни подростков. Большинство школьников ежедневно используют различные цифровые платформы для общения, получения информации и проведения свободного времени. Виртуальная среда постепенно начинает влиять не только на интересы и мировоззрение подростков, но и на их привычки питания, физическую активность и отношение к собственному здоровью.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что современные подростки все чаще сталкиваются с проблемами малоподвижного образа жизни, нарушением режима питания и снижением физической активности. Одной из причин подобных изменений является чрезмерное использование социальных сетей. Вместе с тем цифровая среда может выступать и как средство популяризации здорового образа жизни.

Цель статьи — определить особенности влияния социальных сетей на привычки питания и физическую активность подростков, а также выявить пути формирования полезных привычек в условиях современного информационного пространства.

Влияние социальных сетей на пищевые привычки подростков
Социальные сети оказывают значительное воздействие на пищевое поведение школьников. Подростки ежедневно просматривают большое количество рекламных роликов, фотографий и видеоматериалов, связанных с продуктами питания. Особенно популярными становятся изображения фастфуда, сладостей и газированных напитков. Постоянное визуальное воздействие способствует формированию нездоровых пищевых предпочтений.

Кроме того, многие подростки начинают ориентироваться на мнение блогеров и популярных личностей. Некоторые интернет-инфлюенсеры демонстрируют неправильные диеты или чрезмерные ограничения в питании, что может негативно отражаться на здоровье школьников. В отдельных случаях подростки стремятся соответствовать

«идеальному образу» из социальных сетей и начинают нарушать режим питания.

Однако влияние социальных сетей не всегда носит отрицательный характер. Сегодня активно развиваются страницы и сообщества, посвященные правильному питанию, здоровым рецептам и культуре заботы о здоровье. Благодаря этому подростки получают возможность изучать основы сбалансированного питания и формировать полезные пищевые привычки.

Влияние социальных сетей на физическую активность

Одной из наиболее серьезных проблем современного общества становится снижение физической активности подростков. Длительное пребывание в социальных сетях приводит к уменьшению времени, которое школьники могли бы уделять прогулкам, спорту и активному отдыху.

Многие подростки проводят несколько часов подряд с мобильными устройствами, что способствует развитию малоподвижного образа жизни. Недостаток движения может привести к ухудшению осанки, снижению работоспособности, нарушению сна и общему ухудшению состояния здоровья.

В то же время социальные сети способны мотивировать подростков к занятиям спортом. В настоящее время популярность приобретают спортивные челленджи, фитнес-марафоны и видеоролики с тренировками. Подростки получают возможность заниматься физической активностью в домашних условиях, следить за спортивными достижениями и обмениваться результатами со сверстниками.

Таким образом, влияние социальных сетей на физическую активность зависит прежде всего от того, каким контентом интересуется подросток и насколько рационально он использует цифровое пространство.

Роль семьи и школы в формировании здоровых привычек

Формирование здорового образа жизни невозможно без участия семьи и образовательных учреждений. Родители и педагоги должны помогать подросткам осознанно использовать социальные сети и развивать навыки цифровой культуры.

Особую роль играет личный пример взрослых. Если родители придерживаются принципов правильного питания и ведут активный образ жизни, подростки чаще перенимают подобные привычки. Школа также может способствовать формированию здорового поведения через проведение спортивных мероприятий, тематических бесед и образовательных проектов.

Важно не запрещать использование социальных сетей полностью, а формировать у подростков критическое мышление и умение отличать полезную информацию от вредного контента.

Таким образом Социальные сети оказывают существенное влияние на привычки питания и физическую активность подростков. С одной стороны, цифровая среда может способствовать распространению нездоровых пищевых привычек и снижению двигательной активности. С другой стороны, при грамотном использовании социальные сети становятся эффективным инструментом популяризации здорового образа жизни.

В современных условиях особое значение приобретает формирование у подростков осознанного отношения к собственному здоровью. Совместная работа семьи, школы и общества позволит создать условия для воспитания поколения, способного сохранять физическое и эмоциональное благополучие

даже в условиях стремительного развития цифровых технологий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Апанасенко Г. Л. Здоровый образ жизни школьников. — Москва, 2021.

1. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие технологии в школе. — Санкт-Петербург, 2020.
2. Иванова Е. В. Влияние цифровой среды на подростков. — Казань, 2022.
3. Петрова Л. А. Психология подросткового возраста. — Москва, 2021.

2-Sho‘ba: Pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar ta’siri va taraqqiyot tendensiyalari

HADISLAR ASOSIDA TA’LABALARNING TARBIYAVIY VA TA’LIMIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Fayzullayeva Gulnoza Kamolovna

Zarmed universitetining “Ijtimoiy fanlar”

kafedrasi o’qituvchisi

e-mail fayzullayevagulnoza10@gmail.com

+998907453961

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom olamining ma’naviy merosi bo‘lmish hadislar orqali zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning kompetensiyaviy qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Maqolada hadislarning pedagogik funksiyalari, ularning yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishdagi o‘rni va dars jarayoniga integratsiya qilishning metodik usullari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Hadis, pedagogik kompetensiya, ma’naviy tarbiya, ta’lim tizimi, integratsiya, axloqiy qadriyatlar, shaxs kamoloti.

Formation of students’ moral and educational competencies based on Hadiths

Abstract:
This article analyzes the development of students’ competency-based skills in the modern education system through hadiths, which are part of the spiritual heritage of the Islamic world. The article discusses the pedagogical functions of hadiths, their role in enhancing youth spirituality, and methodological approaches to their integration into the teaching process.

Keywords: Hadith, pedagogical competence, spiritual education, education system, integration, moral values, personal development.

Формирование воспитательных и образовательных компетенций студентов на основе хадисов

Аннотация:
В данной статье анализируется развитие компетентностных навыков учащихся в современной системе образования через хадисы, являющиеся духовным наследием исламского мира. В статье рассматриваются педагогические функции хадисов, их роль в повышении духовности молодежи, а также методические подходы к их интеграции в учебный процесс.

Ключевые слова: Хадис, педагогическая компетенция, духовное воспитание, система образования, интеграция, нравственные ценности, развитие личности.

Globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bugungi davrda ta’lim tizimi oldidagi eng ustuvor vazifalardan biri har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega shaxsni tarbiyalashdir. Zamonaviy pedagogika nafaqat fundamental bilim berish, balki shaxsning kompetensiyalarini-ya’ni bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlar uyg‘unligini shakllantirishga yo‘naltirilganligi bilan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida milliy va diniy merosdan oqilona foydalanish dolzarb masalaga aylandi. Shu nuqtai nazardan, islomiy manbalar, xususan, hadislar yoshlarning ma’naviy kamolotida alohida o‘rin egallaydi. Hadislar Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari va tasdiqlarini o‘z ichiga olgan bebaho manba bo‘lib, inson hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi mukammal axloqiy-me’yoriy tizimni ifodalaydi. Ular shaxsni halollik, adolat, sabr-toqat, ilmga intilish va mehr-oqibat kabi yuksak insoniy fazilatlarga chorlaydi. Shu bois, hadislar nafaqat diniy, balki pedagogik manba sifatida ham ulkan qimmatga ega.

Zamonaviy ta’limdagi “kompetensiyaviy yondashuv” tushunchasi talabalarni shunchaki nazariy bilimlar bilan qurollantirib qolmay, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda o‘z bilimini samarali qo‘llay oladigan, ijtimoiy faol va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Hadislar mazmunidagi hayotiy ko‘rsatmalar ushbu kompetensiyalarni qaror toptirishda mustahkam metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ta’lim-tarbiya jarayonida hadislar va islomiy pedagogik merosdan foydalanish yoshlarning axloqiy qiyofasini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Hadislar orqali insonparvarlik, halollik, adolat va vatanparvarlik kabi fazilatlar tizimli ravishda rivojlantiriladi. Shu bilan birga, talabalarda mehnatsevarlik, muloqot madaniyati va jamiyatda o‘zini tutish kabi hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi

Bundan tashqari, hadislar orqali talabalar ongida axloqiy immunitetni shakllantirish, ularni turli zararli g‘oyalar va ma’naviy tahdidlardan himoya qilish imkoniyati ham mavjud. Chunki hadislar insonni to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi, hayotiy qarorlar qabul qilishda mezon bo‘lib xizmat qiluvchi muhim manbadir. Shu sababli mazkur tadqiqotda hadislar asosida talabalarning tarbiyaviy va ta’limiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari hamda amaliy ahamiyati yoritilishi maqsad qilib olingan. Hadislar o‘z mazmuniga ko‘ra inson hayotining barcha jabhalarini qamrab oladi. Tarbiya jarayonida ulardan foydalanish quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi [1].

Imom Buxoriyning “Al-Jome’ as-Sahih” asari hadislarini o‘rganish orqali talabalarda ma’naviy immunitet va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish mexanizmlari ishlab chiqilgan. Bu tadqiqotlarda hadislar talabalarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning shakllanishida muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi.

Hadis ta’limotlarida tarbiya har bir inson uchun muhim va hayotiy zarurat sifatida talqin etiladi. Hadislarda axloq-odob qoidalariga rioya etish inson faoliyatining barcha jabhalarida asosiy mezon sifatida ko‘rsatiladi va bu qoidalar shaxs ma’naviyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Masalan, Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) shunday deganlar: *“Iymonli kishi yaxshi axloqqa ega bo‘lsin”* [2] - bu hadis insonning itimoiy hayotida doimiy axloqiy me’yorlarga amal qilishi zaruratini ta’kidlaydi. Shuningdek, *“Eng yaxshingiz odob-axloqi eng yaxshilaringizdir”* [3] degan hadis shaxsning ma’naviy yetukligi va jamiyatdagi o‘rni axloqiy fazilatlar bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Imom Buxoriyning “Al-Adab al-Mufrad” asari yoshlarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim manbadir. Unda jamiyatdagi o‘zaro munosabatlar quyidagi yo‘nalishlarda yoritilgan:

1. ***“Kim Allohni va Oxirat kunini sevar ekan, o‘z qo‘shnilariga yaxshilik qilsin.”*** [5] Bu hadisi axloq va jamiyatdagi munosabatlarni uyg‘unlashtirish, mehr-oqibatli bo‘lishning muhimligini ta’kidlaydi.
2. ***“Kim odob-axloqqa rioya qilsa, iymoni komil bo‘ladi.”*** [6] Bu so‘zlar iymon va axloq o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.
3. ***“Bir-birlaringiz bilan salomlashib yuringlar. Shunda o’rtalaringizda mehru muhabbat uyg‘onur.”*** [7] Bu hadis talabalarda kommunikativ qobiliyatlarni, ya’ni o‘zaro hurmat va samimiy muloqot madaniyatini shakllantirishning pedagogik asosi hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida hadislar orqali talabalarda quyidagi fazilatlar tizimli ravishda shakllanadi:

Psixologik barqaroqlik va moslashuvchanlik kompitensiyasida hadislarda targ‘ib etilgan sabr, qanoat va shukr fazilatlari talabalarda murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish, stressga chidamlilik hamda moslashuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ijtimoiy kommunikativ kompitensiyada mehr-oqibat, hamjihatlik va o‘zaro yordamga oid hadislar talabalarda empatiya, jamoada ishlash va samarali muloqot ko‘nikmalarini shakllantirib, individual yondashuvdan ijtimoiy hamkorlikka o‘tishni ta’minlaydi.

Ma’suliyatlilik kompitensiyasida esa halollik, omonatdorlik va ihson tamoyillari asosida talabalarda kasbiy mas’uliyat, intizom, vijdoniy yondashuv hamda vaqtni samarali boshqarish kompetensiyalari rivojlanadi.

Hadislar mazmuni shuni ko‘rsatadiki, axloqiy fazilatlar shaxsning ma’naviy kamolotining poydevori hisoblanadi. Islom ta’limotida barkamol inson jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida talqin etilib, unda yuksak axloqiy sifatlarni shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilanadi. Bu yondashuv shaxsni nafaqat bilimli, balki ma’naviy yetuk, ijtimoiy mas’uliyatli va axloqan barkamol qilib tarbiyalashni nazarda tutadi.

Shu nuqtai nazardan, talabalarda mehr-saxovat, muomala madaniyati, to‘g‘ri va samarali muloqot olib borish, axloq me’yorlariga ongli ravishda rioya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish ularning ma’naviy-axloqiy yetukligini ta’minlaydi. Hadislarda jamoaga hurmat, ota-ona va ustozga ehtirom, qo‘shnichilik munosabatlari, o‘zaro hamjihatlik kabi qadriyatlar alohida ta’kidlanadi. Mazkur qadriyatlar talabalarda ijtimoiy faollik, fuqarolik mas’uliyati hamda axloqiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, hadislar orqali yoshlar ongiga singdiriladigan halollik, rostgo‘ylik, omonatdorlik, adolat va vijdoniylik kabi fazilatlar nafaqat shaxsiy hayotda, balki kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyillar talabalarda akademik halollik, korrupsiyaga murosasizlik, mas’uliyat bilan qaror qabul qilish va etik me’yorlarga rioya etish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Ilm olishning oliy qadriyat sifatida ulug‘lanishi esa talabalarda bilimga intilish, mustaqil ta’lim olish, tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantiradi. Hadislar ilmni insonni yuksaltiruvchi asosiy omil sifatida talqin etib, uzluksiz ta’lim va umrbod o‘rganish g‘oyasini ilgari suradi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga to‘la mos keladi.

Shuningdek, hadislarning tarbiyaviy salohiyati ta’lim jarayoniga integratsiya qilinganda, ular nafaqat nazariy bilim manbai, balki amaliy hayotiy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada, talabalar o‘z bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni hal etish va ijtimoiy munosabatlarda to‘g‘ri yo‘l tutish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Umuman olganda, hadislar asosida tarbiyaviy va ta’limiy kompetensiyalarni shakllantirish talabalarning intellektual salohiyatini, ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini va ijtimoiy faolligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashga zamin yaratadi.

Hadislar asosida talabalarning tarbiyaviy va ta’limiy kompetensiyalarini rivojlantirishda bir qator samarali pedagogik metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, hadislarni tahliliy o‘rganish (analitik yondashuv),, muammoli ta’lim, interfaol metodlar (munozara, “aqliy hujum”, keys-stadi), hamda refleksiv yondashuvlar orqali talabalar nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Shuningdek, hadislarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab o‘rganish, ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish orqali talabalarda axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat va kasbiy etika kompetensiyalari shakllanadi. Roli o‘yinlar, va loyihaviy ta’lim metodlari esa hadis mazmunini chuqurroq anglash va uni kundalik hayotga moslashtirish imkonini beradi.

Hadislarni ta’lim jarayoniga tizimli va uzluksiz ravishda integratsiya qilish talabalarning intellektual salohiyatini ma’naviy poklik bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda milliy, umuminsoniy va diniy qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unligi ta’minlanib, ta’limning tarbiyaviy komponenti kuchaytiriladi.

Hadislar asosida ta’limiy va tarbiyaviy kompetensiyalarni shakllantirish uchun quyidagi metodni qo‘llash mumkin:

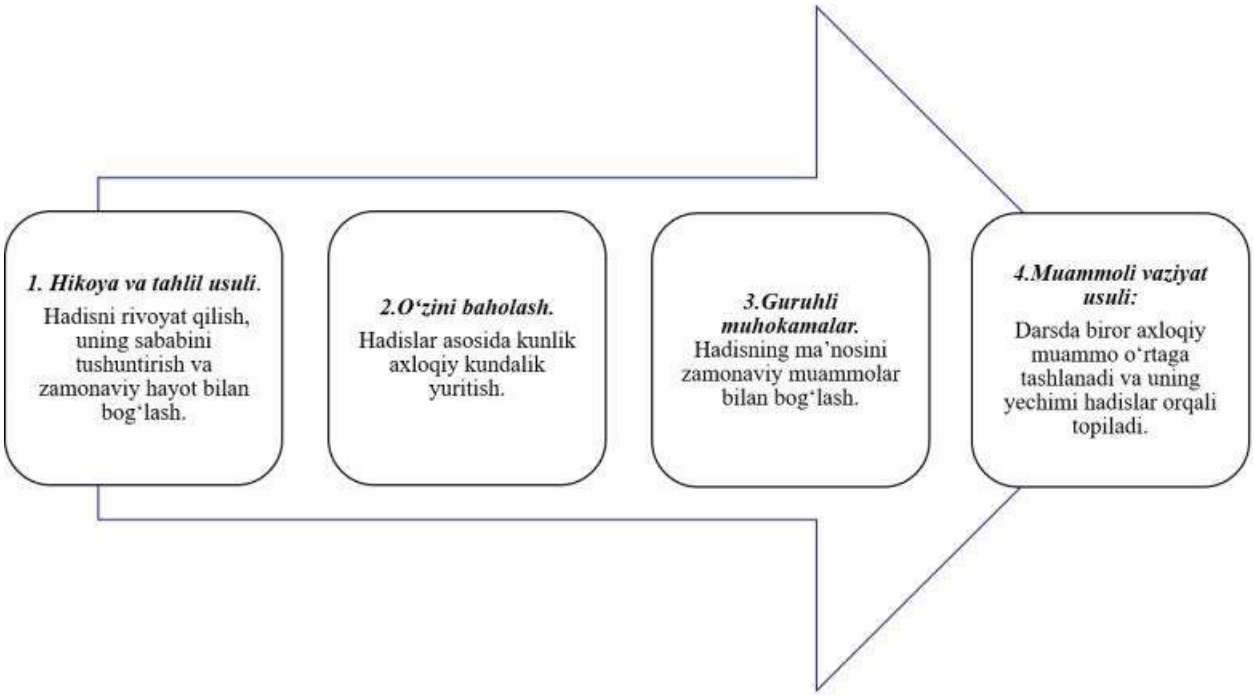

Mazkur metodika orqali nafaqat zamonaviy bilim va texnologiyalarni egallagan mutaxassis, balki o‘z milliy qadriyatlariga hurmat bilan qaraydigan, mustaqil fikrlaydigan, vijdonan ish yuritadigan va ijtimoiy jihatdan faol bo‘lgan barkamol shaxsni tarbiyalash imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, hadislarni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda tatbiq etish talabalarning intellektual salohiyatini ma’naviy poklik bilan birlashtirish imkonini beradi. Bu metodika orqali biz nafaqat zamonaviy texnologiyalarni egallagan kadr, balki o‘z milliy qadriyatlarini hurmat qiladigan, vijdonan ish tutadigan barkamol avlodni tarbiyalashga erishamiz.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, hadislarni ta’lim jarayoniga tizimli integratsiya qilish talabalarning intellektual salohiyatini ma’naviy poklik tamoyillari bilan sintez qilishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Hadislar negizida talabalarning ta’limiy va tarbiyaviy kompetensiyalarini rivojlantirish -fundamental bilim va yuksak axloqiy mezonlar uyg‘unligini ta’minlovchi konseptual yondashuvdir. Bu metodologiya shaxsni nafaqat kasbiy malakaga ega mutaxassis, balki ma’naviy yetuk, ijtimoiy mas’uliyatli va jamiyat taraqqiyoti uchun daxldor komil inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Fayzullayeva G.K. Auditoriya mashg‘ulotlarida talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida hadis ilmidan foydalanish, shakl, usul, vosita va texnologiyalari // Ilmiy-nazariy va metodik jurnal (Scientific theoretical and methodical journal). – 2023. – 347 b.

2. Ал-Буҳорий, Абу Абдуллох Мухаммад ибн Исмоил. Хадис. 4 жилдли китоб. 1-китоб. Ал-жомеъ ас-сахих (Ишонарли тўплам). Арабчадан 3. Исмоил таржимаси. – Тошкент, Қомуслар бош тахририяти, 1991. – 320 б.

3Ал-Буҳорий, Абу Абдуллох Мухаммад ибн Исмоил. Хадис. 4 жилдли китоб. 1-китоб. Ал-жомеъ ас-сахих (Ишонарли тўплам). Арабчадан 3. Исмоил таржимаси. – Тошкент, Қомуслар бош тахририяти, 1991. – 320 б.

Ал-Бухорий Имом. Солиҳ амаллар: сайланма ҳадислар: Ахлоқ. Одоб. Иймон. Эътиқод.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1998. – 270 б.

5.Ал-Бухорий ҳақида замондошларининг хотиралари. Шамсиддин Бобоҳоновнинг Имом Исмоил ал-Áуҳорийнинг ―Ал-адаб ал-муфрад‖ (адаб дурдоналари) китоби таржимасидан олинди. – Тошкент, Ўзбекистон, 1990. 608

7-SINF “TARBIYA” FANINI O‘QITISHDA “5E” TA’LIM MODELINING SAMARADORLIGI

Olimova Nozima Oybekovna

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti
2-bosqich magistrant nozimaolimova62gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy “5E” o‘qitish modelidan foydalanishning metodik afzalliklari va samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda o‘quvchilarning insonparvarlik dunyoqarashini shakllantirishda modelning har bir bosqichi (Jalb qilish, O‘rganish, Tushuntirish, Kengaytirish, Baholash) pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, modelning o‘quvchi subyektivligini oshirishdagi o‘rni ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: “4C” kompetensiyalari, “5E” modeli, insonparvarlik, innovatsion texnologiya, o‘smirlik davri, samaradorlik, ijtimoiy daxldorlik.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ “5E” В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА “ВОСПИТАНИЕ” В 7-Х КЛАССАХ.

Олимова Нозима Ойбековна

Бухарский государственный педагогический институт

Магистрант 2-го курса

nozimaolimova62gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются методические преимущества и эффективность использования современной модели обучения “5E” (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) в процессе преподавания предмета “Воспитание” в общеобразовательных школах. В исследовании раскрываются педагогические возможности каждого этапа модели в формировании гуманистического мировоззрения учащихся. Автор обосновывает роль данной модели в повышении субъектности ученика, развитии навыков эмпатии и социальной сопричастности. На основе опытно-испытательных работ доказано, что интеграция модели “5E” в уроки воспитания способствует трансформации теоретических гуманистических идей в устойчивую жизненную позицию подростков.

Ключевые слова: компетенции “4C”, модель “5E”, гуманизм, инновационная технология, подростковый период, эффективность, социальная сопричастность.

THE EFFECTIVENESS OF THE “5E” LEARNING MODEL IN TEACHING THE SUBJECT OF “TARBIYA” IN THE 7TH GRADE

Olimova Nozima Oybekovna

Bukhara State Pedagogical Institute

2nd-year master's student

nozimaolimova62gmail.com

Abstract: This article analyzes the methodological advantages and effectiveness of implementing the modern “5E” instructional model (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) in teaching the subject of “Education” in secondary schools. The research highlights the pedagogical potential of each stage of the model in developing students' humanistic worldview. The author substantiates the role of this model in increasing student agency and fostering empathy and social responsibility. Based on experimental results, it is demonstrated that integrating the “5E” model into character education lessons facilitates the transformation of theoretical humanistic ideas into a stable life position for adolescents.

Keywords: “4C” competencies, “5E” model, humanism, innovative technology, adolescence, effectiveness, social engagement

Kirish. Yangi O‘zbekistonning ta’lim strategiyasida shaxs ma’naviyatini yuksaltirish, o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida “Inson qadri uchun” tamoyili davlat siyosatining markaziga qo‘yilishi, ta’lim tizimida insonparvarlik tarbiyasini tubdan takomillashtirishni dolzarb vazifa qilib belgiladi. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasiga berilayotgan e’tibor yildan-yilga ortib bormoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘sib kelayotgan yosh avlodni umuminsoniy qadriyatlar va insonparvarlik tamoyillari ruhida voyaga yetkazishni davlat siyosatining o‘zagiga aylantirdi. Jumladan, davlatimiz rahbari ta’limning ma’naviy yo‘nalishini belgilab berar ekan: “Bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash davlatimiz siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.”[1] - deya ta’kidlagan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma bosqich amaliyotga joriy etish amaliyotlari to‘g‘risida”gi 422-sonli qarori[2] asosida 2020-yildan e’tiboran joriy etilgan “Tarbiya” fani bu borada markaziy o‘rin tutadi. Biroq, an’anaviy shakldagi darslar zamonaviy o‘smirlarning ayniqsa 7-sinf o‘quvchilarining kognitiv va psixologik ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. O‘quvchilarda insonparvarlik sifatlarini shunchaki ma’lumot sifatida emas, balki shaxsiy e’tiqod sifatida shakllantirish uchun o‘qitishning konstruktivistik yondashuviga asoslangan ta’lim modellari zarur.

Ta’lim modeli - bu o‘qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari va natijalarini tizimlashtirilgan holda ifodalovchi nazariy-pedagogik konstruksiyadir. Oddiyroq aytganda, bu

ta’lim jarayoni qanday tashkil etilishi, o‘qituvchi va o‘quvchi qanday munosabatda bo‘lishi kerakligini belgilaydigan loyihadir.

Tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirish darsda o‘quvchi sub’ektivligini faollashtiruvchi va mantiqiy ketma-ketlikka ega bo‘lgan texnologiyalarni tatbiq etishni taqozo etadi. Ana shunday samarali modellardan biri – “5E” o‘qitish modeli hisoblanadi.

“5E” ta’lim modelining metodologik asoslari. “5E” ta’lim modeli – XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan o‘rganish sikllariga borib taqaladi. 1962-yilda amerikalik pedagog Myron J.Atkin va amerikalik fizik Robert Karplus tomonidan “o‘quv sikli” ishlab chiqilgan. Ushbu sikl tadqiqot olib borish, tushunchalarni shakllantirish va ularni amaliyotda qo‘llash bosqichlarini o‘z ichiga olgan. Atkin-Karplus modeli “5E” [3] ta’lim modelining asosidir. “5E” modeli o‘quv jarayonini besh ketma-ket bosqich asosida tashkil etishni nazarda tutadi Har bir bosqich o‘quvchining bilish jarayonidagi muayyan ehtiyojlarga moslashgan bo‘lib, darsning mantiqiy va izchil rivojlanishini ta’minlaydi. Ushbu bosqichlar quyidagilardan iborat: Engage (qiziqtirish), Explore (o‘rganish), Explain (tushuntirish), Elaborate (kengaytirish) va Evaluate (baholash).

1-jadval

“5E” ta’lim modeli bosqichlarining tavsifi va didaktik vazifalari

№	“5E” ta’lim modeli bosqichlari	Bosqichlar imkoniyatlari
1	**Engage –** (qiziqtirish bosqichi)	Qiziqtirish bosqichi darsning boshlang‘ich va eng muhim bosqichi bo‘lib, unda o‘quvchilarda yangi mavzuga nisbatan qiziqish va ichki ehtiyoj uyg‘otiladi..
2	**Explore –** (o‘rganish (tadqiq qilish) bosqichi)	O‘rganish bosqichida o‘quvchilar bilimni bevosita tajriba va izlanish orqali egallaydi. Bu jarayonda ular mustaqil yoki guruhda ishlaydi, kuzatadi, tajriba o‘tkazadi va xulosalar chiqaradi. O‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi va maslahatchi rolini bajaradi.
3	**Explain –** (tushuntirish bosqichi)	Tushuntirish bosqichida o‘quvchilar tomonidan aniqlangan xulosalar ilmiy jihatdan tizimlashtiriladi.
4	**Elaborate –** (kengaytirish bosqichi)	Kengaytirish bosqichida o‘quvchilar o‘zlashtirgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llaydi va chuqurlashtiradi. Bu bosqich fanlararo integratsiya va real hayot bilan bog‘lash imkonini beradi.
5	**Evaluate –** (baholash bosqichi)	Baholash bosqichi o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu baholash faqat yakuniy nazorat bilan cheklanmay, butun o‘quv jarayoni davomida amalga oshiriladi.

“Tarbiya” darsligida keltirilgan “Bag‘rikenglik – tinchlik va totuvlik sari muhim qadam”, “Mahallamiz farovonligi – bizning farovonligimiz” va “Insoniylik – xalqimizning eng buyuk fazilati” kabi mavzulari asosida dars mashg‘ulotlari “5E” ta’lim modeli asosida tashkil etilsa, o’quvchilarda insonparvarlikni nazariyadan amaliyotga, tushunchadan ko‘nikmaga va g‘oyadan yashash tarziga aylantirishning samarali mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi.

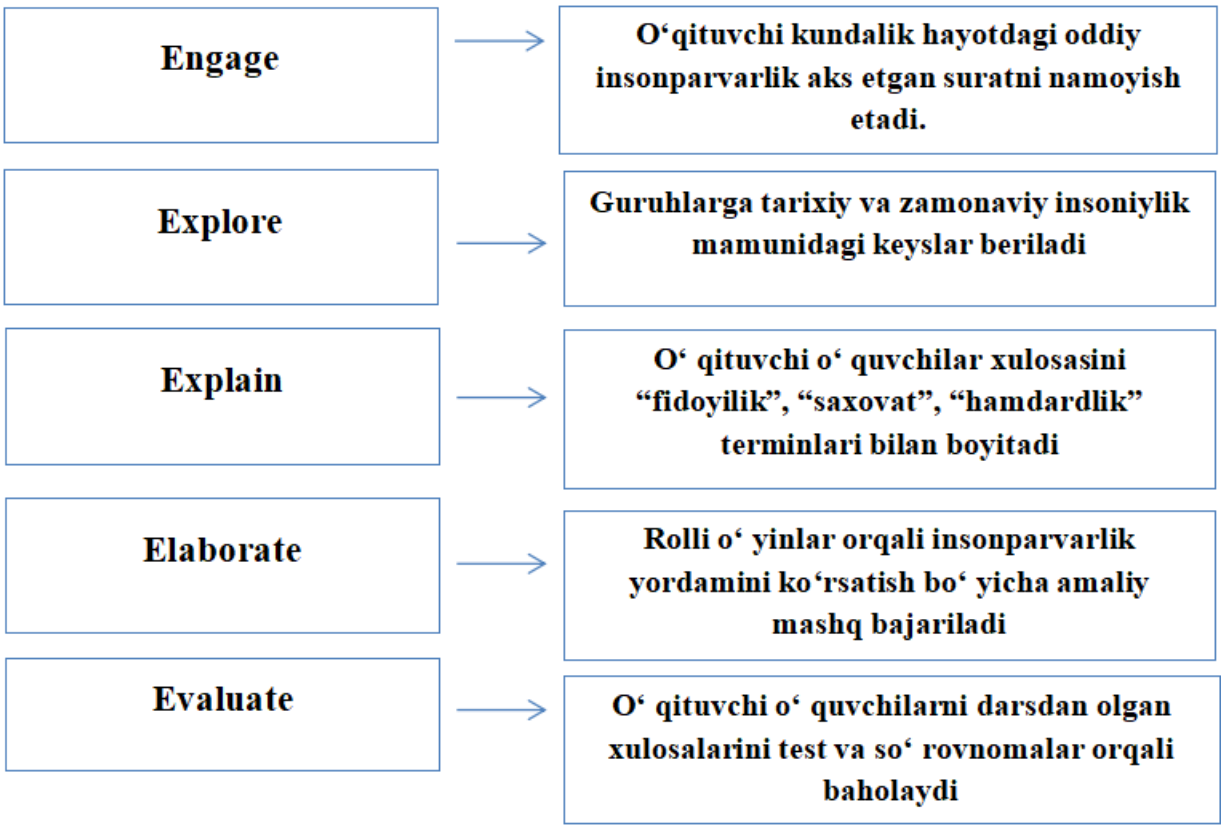

1-rasm. “5E” modeli asosida darsning texnologik xaritasi.

7-sinf o‘quvchilarida insonparvarlik g‘oyalarini rivojlantirish jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish bugungi kun ta’limining ustuvor vazifalaridan biridir. Tadqiqot doirasida o‘rganilgan “4C” [4] ko‘nikmalari va “5E” ta’lim modelining “Tarbiya” fani mazmuni bilan integratsiyalashuvi o‘quv-tarbiya jarayonining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qiladi.

“4C” kompetensiyalari - bu XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir zamonaviy o‘quvchi va mutaxassis ega bo‘lishi kerak bo‘lgan to‘rtta asosiy ko‘nikmalar majmuasidir.

- Critical thinking – tanqidiy fikrlash;
- Creativity – ijodkorlik;
- Communication – muloqot;
- Collaboration – hamkorlik.

Ushbu model ta’limni shunchaki ma’lumotlarni yodlashdan emas, balki ularni amaliyotda qo‘llash va ijodiy fikrlashga yo‘naltirishni ko‘zda tutadi.

M.Quronov[5] va R.Safarova[6]ning ilmiy tadqiqotlari bir-birini mantiqiy to‘ldirib, “Tarbiya” fanining milliy va insonparvarlik poydevorini tashkil etadi. M.Quronov maktab muhitida milliy tarbiya va ma’naviyatni shakllantirishning konseptual asoslarini ishlab chiqib, ta’lim tizimiga milliy o‘zlikni anglash va mafkuraviy immunitet tushunchalarini tizimli ravishda olib kirdi. Uning qarashlarida tarbiya jarayoni bevosita milliy qadriyatlar va vatanparvarlik ruhiga tayanishi lozimligi bosh mezon sifatida belgilanadi. R.Safarova esa ushbu tarbiya jarayonini metodologik jihatdan boyitib, o‘quvchilarda insonparvarlik dunyoqarashini shakllantirishning nazariy asoslarini asoslab berdi. R.Safarovaning tadqiqotlari tarbiya jarayonida bolaga shaxs sifatida yondashish, unda bag‘rikenglik va umuminsoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini ochib beradi. Shu tariqa, M. Quronovning milliy ma’naviyatga doir g‘oyalari R.

Safarovaning insonparvarlik metodikasi bilan uyg‘unlashib, o‘quvchining ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol topishini ta’minlovchi yaxlit pedagogik tizimni vujudga keltiradi. Bu mantiqiy bog‘liqlik zamonaviy “Tarbiya” fanining nafaqat milliy o‘ziga xosligini, balki dunyoviy va insonparvarlik tamoyillariga asoslanishini ham kafolatlaydi.

Xulosa. “Tarbiya” darslarida “5E” ta’lim modelidan foydalanishning samaradorligi quyidagi pedagogik omillar bilan izohlanadi:

- Model o‘quvchining aqliy va hissiy rivojlanishini birlashtiradi.
- Insonparvarlik, vatanparvarlik, bag‘rikenglik tushunchalari “yodlanadigan qoida”dan “bajariladigan harakat”ga aylanadi.
- O‘quvchilar “4C” ko‘nikmalari - muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va muammolarga kreativ yechim topishni o‘rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tarbiya” fanini 5E modeli asosida o‘qitish o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda yuqori natija beradi. Bu model o‘quvchilarda zamonaviy jamiyat uchun zarur bo‘lgan insonparvarlik dunyoqarashini barqarorlashtirishning innovatsion mexanizmi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”. Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 279 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 422-sonli qarori. www.lex.uz

3. Bybee, R. W. The BSCS 5E Instructional Model: Creating Teachable Moments. Arlington, VA: NSTA Press. 2009

4. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009.

5. Quronov M. Maktab ma’naviyati va milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.

6. Safarova R.G‘. O‘quvchilarda insonparvarlik dunyoqarashini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.

2-Sho‘ba: Pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar ta’siri va taraqqiyot tendensiyalari

IMOM AL-BUXORIY MEROSI ASOSIDA TALABALARDA MA’RIFATPARVARLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xaitov Azizbek Azamatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

azizbekxaitov5253@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Imom al-Buxoriy ilmiy-ma’naviy merosi asosida talabalarda ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda

hadis mazmunini zamonaviy ta’lim paradigmalari, ustoz-shogird an’anasi va refleksiv ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Imom al-Buxoriy, hadis, ma’rifatparvarlik, kompetensiya, talaba, pedagogik ta’lim, ustoz-shogird, refleksiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ НАСЛЕДИЯ ИМАМА АЛЬ-БУХАРИ

Хаитов Азизбек Азаматович

докторант Бухарского государственного педагогического института

azizbekxaitov5253@gmail.com

Аннотация. В статье раскрываются педагогические основы развития просветительских компетенций студентов на основе научно-духовного наследия Имама аль-Бухари. Обоснованы возможности интеграции содержания хадисов с современными образовательными парадигмами, традицией наставничества и рефлексивными методами обучения.

Ключевые слова: Имам аль-Бухари, хадис, просветительство, компетенция, студент, педагогическое образование, наставничество, рефлексия.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ ENLIGHTENMENT COMPETENCIES BASED ON THE HERITAGE OF IMAM AL-BUKHARI

Khaitov Azizbek Azamatovich

doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute

azizbekxaitov5253@gmail.com

Annotation. The article examines the pedagogical foundations for developing students’ enlightenment competencies based on the scientific and spiritual heritage of Imam al-Bukhari. It substantiates ways to integrate hadith content with modern educational paradigms, mentoring traditions and reflective teaching methods.

Keywords: Imam al-Bukhari, hadith, enlightenment, competence, student, pedagogical education, mentoring, reflection.

Zamonaviy pedagogik ta’lim shaxsni faqat kasbiy bilimlar bilan qurollantirish emas, balki unda ma’rifatga intilish, ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy tanlov, ilmiy halollik va hamkorlik madaniyatini shakllantirishni ham ko‘zda tutadi. Imom al-Buxoriy merosida ilmni qadrlash, savol berish, tinglash, bilganini boshqalarga yetkazish hamda odobni bilim bilan uyg‘unlashtirish g‘oyalari markaziy o‘rin tutadi. “Al-Jomi’ as-sahih”ning “Ilm kitobi” boblarida ilm egallashning shaxsiy kamolot va jamoaviy foyda bilan bog‘liqligi izchil yoritilgan [1, 24–30-b.].

Mamlakatimizda ta’lim sifatini oshirish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ta’lim tizimini xalqaro standartlarga mos, inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladigan tizim sifatida takomillashtirish vazifalari belgilangan [2]. Shu nuqtayi nazardan, milliy-ma’naviy merosni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Jahon ta’lim amaliyotida ham qadriyat, fuqarolik mas’uliyati, hamkorlik, adolat va barqaror taraqqiyotga yo‘naltirilgan kompetensiyalar ta’limning yangi mazmuni sifatida talqin qilinmoqda. UNESCO ta’limning kelajagi haqidagi hisobotida bilimni insonlar, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi mas’uliyatli munosabatlarni yangilash omili sifatida ko‘rsatadi [3, 9–11-b.]. OECD Learning Compass 2030 konsepsiyasida esa munosabat va qadriyatlar shaxsning qaror qabul qilishi, xulq-atvori va farovon kelajak sari harakatida muhim tayanch sifatida izohlanadi [4, 4-b.]. Demak, Imom al-Buxoriy merosidagi ilm, odob va mas’uliyat tamoyillari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan tabiiy uyg‘unlikka ega.

Imom al-Buxoriy merosi asosida talabalarda ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik asoslarini aniqlash, mazmuniy-metodik yo‘nalishlarini belgilash va oliy pedagogik ta’lim amaliyotida qo‘llash mumkin bo‘lgan modelni asoslashdan iborat.

Ma’rifatparvarlik kompetensiyalarining nazariy-pedagogik mazmuni tahli etar ekanmiz, ma’rifatparvarlik kompetensiyasi talabaning ilmga ongli ehtiyoji, dalilga tayangan fikrlashi, ma’naviy qadriyatlarga sodiqligi, o‘z bilimini ijtimoiy foydaga yo‘naltira olishi va shaxslararo munosabatlarda odob me’yorlariga rioya qilishi bilan tavsiflanadi. Bu kompetensiya uch tarkibiy qismda namoyon bo‘ladi: kognitiv qism – ilm, hadis mazmuni va pedagogik qadriyatlar haqidagi bilimlar; aksiologik qism – ilm, odob, halollik va mas’uliyatga qadriyat sifatida munosabat; faoliyatli qism – bilimni muloqot, tadqiqot, mentorlik va amaliy qarorlar orqali qo‘llay olish.

Imom al-Buxoriy merosida ilmning tarbiyaviy qiymati alohida ko‘rinadi. Hadislarni tizimlashtirishda roviy ishonchliligi, dalil aniqligi va ma’lumotni mas’uliyat bilan yetkazish mezonlari ustuvor bo‘lgan. Bu holat bugungi akademik halollik, manbashunoslik madaniyati va ilmiy axborotni tanqidiy baholash kompetensiyalari bilan bevosita bog‘lanadi. “Al-Adab al-mufrad”da odob, ota-ona va ustozga hurmat, mehr-oqibat, kamtarlik, so‘z mas’uliyati kabi fazilatlar ijtimoiy munosabatlarni sog‘lomlashtiruvchi mezon sifatida talqin qilinadi [5, 33–40-b.].

Pedagogika tarixida ham ta’lim va tarbiya birligi doimiy tamoyil sifatida e’tirof etilgan. J. Dewey ta’limni hayotdan ajratilgan nazariy ma’lumot emas, balki tajriba, muloqot va ijtimoiy mas’uliyat orqali shakllanadigan jarayon sifatida izohlaydi [6, 76–79-b.]. L.S. Vygotskiy esa shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, muloqot va katta tajribali subyekt yordamini muhim omil deb biladi [7, 84–91-b.]. Ushbu yondashuvlar ustoz-shogird munosabatlarining tarbiyaviy ahamiyatini nazariy jihatdan mustahkamlaydi.

Sharq pedagogik tafakkurida Forobiy fozil jamiyat g‘oyasini bilim, axloq va rahbarlik mas’uliyati bilan bog‘laydi [8, 37–42-b.]. Abdulla Avloniy esa tarbiyani inson kamolotining hal qiluvchi sharti sifatida baholab, axloqiy yetukliksiz bilimning jamiyatga kutilgan foyda bermasligini ta’kidlaydi [9, 14–17-b.]. Demak, ma’rifatparvarlik kompetensiyasi milliy meros, islomiy-ma’naviy manbalar va zamonaviy pedagogik nazariyalar kesishgan nuqtada shakllanadi.

Imom al-Buxoriy merosi asosida pedagogik texnologiyani loyihalashga to’xtaladigan bo’lsak, talabalarda ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyasi maqsadli, mazmuniy, metodik va natijaviy komponentlardan iborat bo‘lishi lozim. Maqsadli komponent talabaning ilmga qiziqishi, manbaga hurmati, ilmiy halolligi, ustoz va tengdoshlar bilan madaniyatli muloqot

qilishi hamda kasbiy faoliyatida insonparvarlik pozitsiyasini namoyon etishini ko‘zlaydi. Mazmuniy komponentda Imom al-Buxoriy merosidagi ilm, odob, adolat, mas’uliyat va saxovat g‘oyalari zamonaviy pedagogik ta’lim mazmuni bilan integratsiya qilinadi.

Metodik komponent interfaol o‘qitish, muammoli vaziyat, refleksiv yozuv, debat, “hadis va hayotiy vaziyat” tahlili, mentorlik kundaligi, kichik tadqiqot loyihasi kabi usullarni o‘z ichiga oladi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari shaxsni faol subyektga aylantirish, mustaqil fikrlash va o‘z xatti-harakatini baholashga yo‘naltirishi bilan samaralidir [10, 41–45-b.]. Ta’lim va tarbiyada interfaol metodlardan foydalanish esa talabaning faolligi, hamkorlik madaniyati va shaxsiy mas’uliyatini oshiradi [11, 56–61-b.].

Mazkur texnologiyani joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda diagnostika o‘tkazilib, talabalarning ilm, ma’rifat, odob va ustoz-shogird munosabatlari haqidagi tasavvurlari aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda motivatsion muhit yaratiladi: talabalarga Imom al-Buxoriy hayoti, ilm yo‘lidagi qat’iyati, hadislarni saralashdagi mas’uliyati misol sifatida taqdim etiladi. Uchinchi bosqichda mazmuniy-amaliy ishlar – matn tahlili, savol-javob, muammoli vaziyatlarni yechish, kichik loyiha va guruhiy taqdimotlar tashkil qilinadi. To‘rtinchi bosqichda refleksiya orqali talaba o‘zining bilimga munosabati, axloqiy tanlovi va kasbiy xulosalarini baholaydi.

1-jadval

Imom al-Buxoriy merosi asosida ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirish modeli

Komponent	**Mazmuni**	**Metod va vositalar**	**Kutiladigan natija**
Kognitiv	Hadis mazmuni, ilm va odob haqidagi nazariy bilimlar	Matn tahlili, savol-javob, mini-ma’ruza	Ilmiy-ma’naviy tushunchalarni izohlash
Aksiologik	Ilm, halollik, mas’uliyat va hurmatga qadriyat sifatida munosabat	Debat, refleksiv esse, qadriyatlar xaritasi	Qadriyatli pozitsiyani asoslash
Faoliyatli	Bilimni muloqot, tadqiqot va mentorlikda qo‘llash	Loyiha, mentorlik kundaligi, keys-stadi	Amaliy vaziyatlarda ma’rifatparvar qaror qabul qilish
Refleksiv	O‘z xatti-harakati va ilmiy faoliyatini baholash	Portfel, o‘z-o‘zini baholash varaqasi	Shaxsiy o‘sish yo‘nalishini belgilash

Ilm egallash, ma’rifatga erishish va ustoz-shogird munosabatlarini tahli qilar ekanmiz, Imom al-Buxoriy merosida ilmning ijtimoiy vazifasi shaxsiy kamolot bilan cheklanmaydi; u jamiyatda ishonch, adolat, mehr-oqibat va mas’uliyat muhitini qaror toptirishga xizmat qiladi. Talaba hadis mazmunini o‘rganish jarayonida axborotni tekshirish, manbaga tayanish, so‘z va dalil mas’uliyatini his etish, bilganini odob bilan yetkazish ko‘nikmalarini egallaydi. Bu ko‘nikmalar bugungi raqamli axborot makonida ayniqsa zarur, chunki ilmiy savodxonlik va axborot madaniyati ma’rifatparvar shaxsning asosiy belgilaridan biridir.

Amaliy mashg‘ulotlarda “bir hadis – bir pedagogik xulosa” usulidan foydalanish mumkin. Talaba tanlangan hadis mazmunini izohlaydi, uni pedagogik vaziyat bilan bog‘laydi va kasbiy faoliyat uchun xulosa chiqaradi. Masalan, ilmni amaldan oldin qo‘yish g‘oyasi darsga puxta tayyorgarlik, metodik asoslangan qaror, manbani tekshirish va o‘quvchi shaxsiga hurmat bilan munosabatda

bo‘lish zarurligini anglatadi [1, 26-b.]. Bunday topshiriqlar nazariy bilimni hayotiy vaziyatga ko‘chirishga yordam beradi.

Ustoz-shogird munosabati ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini shakllantirishda eng ta’sirchan pedagogik mexanizmdir. Ustoz shogirdga faqat bilim beruvchi emas, balki ilmga munosabat, odob, mehnatsevarlik, xolislik va kasbiy mas’uliyat namunasini ko‘rsatuvchi shaxsdir. Pedagogik mahorat nazariyasida o‘qituvchining nutq madaniyati, pedagogik takt, muloqot etikasi va tarbiyaviy ta’sir vositalari kasbiy kompetentlikning muhim belgisi sifatida ko‘rsatiladi [12, 118–124-b.].

Mentorlik kundaligi, ochiq suhbat, kasbiy maslahat soati, shogirdning mustaqil tadqiqotini muhokama qilish kabi shakllar ustoz-shogird an’anasini zamonaviy ta’lim muhitiga moslashtiradi. Bu jarayonda shogird o‘zining ilmiy qiziqishi, qiyinchiliklari, axloqiy tanlovi va shaxsiy rivojlanish rejasini yozib boradi. Ustoz esa baholovchi emas, yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va rivojlanish imkoniyatini ochuvchi hamkor sifatida ishtirok etadi. Natijada ma’rifatparvarlik kompetensiyasi nazariy tushuncha darajasida emas, balki real pedagogik tajriba sifatida shakllanadi.

Ma’rifatparvarlik kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini baholash uchun kognitiv, motivatsion-qadriyatli va faoliyatli mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Kognitiv mezon talabaning hadis mazmuni, ma’rifat, odob, ilmiy halollik va ustoz-shogird an’anasi haqidagi bilimlarini aniqlaydi. Motivatsion-qadriyatli mezon talabaning ilmga qiziqishi, axloqiy mas’uliyati, manbaga hurmati va ijtimoiy foydaga yo‘naltirilgan pozitsiyasini ko‘rsatadi. Faoliyatli mezon esa talabaning muammoli vaziyatda ma’rifatparvar qaror qabul qilishi, muloqot madaniyatiga rioya qilishi, loyiha va refleksiv ishlarni bajara olishi bilan belgilanadi.

Baholash vositalari sifatida anketa, suhbat, kuzatuv varaqasi, refleksiv esse, portfel, keys-stadi natijasi va guruhiy taqdimotlardan foydalanish mumkin. Baholash jarayoni faqat yakuniy nazorat bilan cheklanmasligi, balki talabaning o‘sish dinamikasini ko‘rsatishi lozim. Shunda talaba o‘zidagi kuchli jihatlar va rivojlantirilishi kerak bo‘lgan tomonlarni ko‘radi, shaxsiy ma’rifiy rivojlanish strategiyasini belgilaydi.

Kutiladigan natijalar quyidagilarda ko‘rinadi: talabalarda ilmga ongli ehtiyoj kuchayadi; hadis va pedagogik manbalar bilan ishlash madaniyati shakllanadi; akademik halollik, dalillash va manbaga hurmat ko‘nikmalari rivojlanadi; ustoz-shogird munosabatlarida hurmat, muloqot va hamkorlik madaniyati mustahkamlanadi; pedagogik faoliyatda insonparvarlik va ma’rifatparvarlik pozitsiyasi barqarorlashadi. Bu natijalar pedagogik ta’limda umumbashariy g‘oyalar va milliy-ma’naviy meros uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilganda, Imom al-Buxoriy merosi talabalarda ma’rifatparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun boy ilmiy-ma’naviy manbadir. Unda ifodalangan ilmga muhabbat, odob, mas’uliyat, dalilga sodiqlik va insoniy munosabatlar madaniyati zamonaviy pedagogik ta’lim vazifalari bilan uyg‘unlashadi. Maqolada asoslangan yondashuv ma’rifatparvarlikni faqat axloqiy fazilat sifatida emas, balki bilim, qadriyat va faoliyat birligida shakllanadigan kompetensiya sifatida talqin qiladi.

Imom al-Buxoriy merosi asosidagi pedagogik texnologiya diagnostika, motivatsiya, mazmuniy-amaliy faoliyat, refleksiya va baholash bosqichlarida tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Hadis tahlili, muammoli vaziyat, mentorlik kundaligi, refleksiv esse va loyiha metodlari talabalarning mustaqil fikrlashi, ma’naviy pozitsiyasi hamda kasbiy mas’uliyatini kuchaytiradi. Shunday qilib, mazkur texnologiya pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar, milliy qadriyatlar va

zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini uyg‘unlashtirishning amaliy mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Buxoriy Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil. Al-Jomi’ as-sahih. 1-jild. Arabchadan Zokirjon Ismoil tarjimasi. – Toshkent: Qomuslar Bosh tahririyati, 1991. – 560 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni. – Toshkent, 2023. – lex.uz.

3. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 188 p.

4. OECD. OECD Learning Compass 2030: Concept note. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 8 p.

5. Al-Buxoriy Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-mufrad. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2019. – 432 b.

6. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.

7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

8. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.

9. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.

10. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 208 b.

11. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2016. – 279 b.

12. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011. – 420 b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI PEDAGOGIKANING O‘RNI

Zokirjonova Dilsora Doniyor qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida raqamli pedagogikaning ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali pedagoglarning bilim, ko‘nikma va malakalarini samarali shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, raqamli ta’lim muhitining o‘ziga xos xususiyatlari, innovatsion yondashuvlar hamda interaktiv metodlarning o‘qituvchi tayyorlashdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqotda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy rivojlanishida raqamli vositalardan foydalanish samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli pedagogika, kasbiy kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli ta’lim, innovatsion texnologiyalar, pedagogik mahorat, interaktiv metodlar, ta’lim jarayoni, kompetensiyaviy yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Зокирджонова Дилсора Дониёр кизи

магистрантка 1 курса

кафедры педагогического образования

Бухарского государственного педагогического института

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется значение цифровой педагогики в развитии профессиональных компетенций будущих учителей. Рассматриваются возможности эффективного формирования знаний, умений и навыков педагогов посредством использования цифровых технологий в современной системе образования. Также раскрываются особенности цифровой образовательной среды, инновационные подходы и роль интерактивных методов в подготовке учителей. Обосновывается эффективность использования цифровых средств в профессиональном развитии будущих педагогов.

Ключевые слова: цифровая педагогика, профессиональная компетенция, будущий учитель, цифровое образование, инновационные технологии, педагогическое мастерство,

интерактивные методы, компетентностный подход, информационно-коммуникационные технологии.

THE ROLE OF DIGITAL PEDAGOGY IN DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

Zokirjonova Dilsora Doniyor qizi

Bukhara State Pedagogical Institute

Master's student of 1st year,

Theory and History of Pedagogy

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Annotation: This article analyzes the importance of digital pedagogy in developing the professional competencies of future teachers. It highlights the opportunities for effectively forming teachers' knowledge, skills, and abilities through the use of digital technologies in the modern education system. The study also reveals the specific features of the digital learning environment, innovative approaches, and the role of interactive methods in teacher training. The effectiveness of using digital tools in the professional development of future educators is substantiated.

Keywords: Digital pedagogy, professional competence, future teacher, digital education, innovative technologies, pedagogical skills, interactive methods, competency-based approach, information and communication technologies.

XXI asrda insoniyat taraqqiyoti yangi bosqichga – raqamli sivilizatsiya davriga qadam qo‘ydi. Bu davrning asosiy belgisi inson faoliyatining deyarli barcha jabhalarida, xususan ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarning chuqur integratsiyasi hamda interfaol muhitlarning shakllanishidir. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi o‘quv jarayonlarini faqat bilim yetkazish emas, balki raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, vizual modellashtirish orqali innovatsion g‘oyalarni yaratish maydoniga aylantirmoqda. Shu sababli “raqamli pedagogik muhit” tushunchasi zamonaviy ta’lim paradigmasining markaziy tushunchalaridan biriga aylandi.

Raqamli pedagogik muhit – bu o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni raqamli texnologiyalar, virtual platformalar va sun’iy intellekt tizimlari orqali amalga oshiruvchi integratsiyalashgan ta’lim tizimidir. Raqamli pedagogik muhit nafaqat o‘quv jarayonining texnik vositalarini, balki didaktik yondashuvni, o‘qituvchi va talaba faoliyatining mazmunini ham o‘zgartiradi. Bu muhitda bilim olish, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyat uyg‘un holda kechadi.

Shu bois, bugungi ta’lim tizimida raqamli pedagogik muhitning asosiy komponentlarini tahlil qilish va unga mos o‘qitish metodikasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Bugungi ta’lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan, innovatsion, kompetentlikka asoslangan yondashuvni talab qilmoqda. Bu esa pedagog kadrlar tayyorlashda raqamli kompetentligini alohida o‘ringa chiqaradi. Aynan raqamli vositalar orqali ta’limning interaktivligi, ochiqligi, aniqligi va shaffofligi ta’minlanmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimi tez sur’atlarda rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar sharoitida tubdan o‘zgarishlarga yuz tutmoqda. Global raqamli transformatsiya jarayoni o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan yondashuvlarni ham yangilamoqda. Endilikda ta’lim mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari raqamli muhitga moslashtirilmoqda. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini aynan raqamli texnologiyalar vositasida shakllantirish, ularning zamonaviy axborot makonida mustaqil va samarali ishlash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadal rivojlanishi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Xususan, raqamli pedagogik muhit sharoitida pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish hamda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan maqsadli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq mavjud ilmiy-pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli pedagogikaning imkoniyatlari yetarli darajada tizimli o‘rganilmagan, uning integrativ yondashuv asosidagi metodologik asoslari esa to‘liq ishlab chiqilmagan.

Shuningdek, ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish kengayib borayotgan bo‘lsa-da, ularning bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi pedagogik samaradorligi, shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etishdagi o‘rni va metodik imkoniyatlari amaliyotda to‘liq asoslanmagan. Shu sababli raqamli pedagogikaning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish, uning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslash hamda samarali metodik tizimni ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli pedagogika tushunchasining dolzarbligi shundaki, u nafaqat o‘quv jarayonini qulaylashtiradi, balki talabalarda mustaqil izlanish, kreativ fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy hamkorlik kabi ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Bugungi global raqobat sharoitida ta’lim sifati faqat bilim berish darajasi bilan emas, balki yoshlarning zamonaviy texnologiyalarni qanchalik samarali qo‘llay olishi bilan ham belgilanmoqda. Shu sababli raqamli pedagogika nafaqat ta’lim jarayonini samarali tashkil etish vositasi, balki milliy taraqqiyotning muhim omili sifatida ham e’tirof etilmoqda. Biroq raqamli pedagogika imkoniyatlari qatorida ayrim muammolar ham mavjud. Masalan, o‘qituvchilarning texnologik savodxonligi yetarli darajada emasligi, ayrim hududlarda texnik infratuzilmaning sustligi, ta’lim muassasalarida raqamli kontent yetishmasligi kabi omillar innovatsion texnologiyalarni joriy etishda to‘siq bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ilmiy tadqiqotlarda raqamli pedagogikaning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va uni amaliyotda qo‘llash mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli pedagogikaning nazariy-metodologik asoslari va amaliy imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida raqamli pedagogik muhitning asosiy komponentlari, innovatsion texnologiyalarning pedagogik jarayonga integratsiyalashuvi hamda raqamli vositalarning bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, mustaqil fikrlashi va kreativ yondashuvlarini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Tadqiqot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli pedagogikaning o‘rni va imkoniyatlarini aniqlash maqsadida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil, kuzatish, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Xususan, mahalliy va xorijiy olimlarning raqamli pedagogika, raqamli kompetentlik va innovatsion ta’lim texnologiyalariga oid ilmiy qarashlari o‘rganildi hamda ularning nazariy yondashuvlari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi [3, 4]. Tadqiqot davomida ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning pedagogik samaradorligi, interaktiv metodlarning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tizimli asosda yoritildi [5, 6]. Shuningdek, zamonaviy raqamli ta’lim muhitining pedagogik faoliyatga ta’siri hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishdagi o‘rni umumlashtirish metodi asosida ilmiy jihatdan asoslab berildi [7].

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli pedagogik muhitning integrativ imkoniyatlari tizimli ravishda tahlil qilindi hamda raqamli vositalarning pedagogik samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot davomida zamonaviy raqamli ta’lim platformalari, interaktiv metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining bo‘lajak pedagoglarning mustaqil fikrlashi, kreativ yondashuvi, media savodxonligi hamda kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishdagi o‘rni nazariy jihatdan yoritildi [8, 10]. Shuningdek, raqamli pedagogik muhitning ta’lim jarayonidagi moslashuvchanlik, interaktivlik va shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilinib, pedagogik faoliyatni innovatsion asosda tashkil etishning samarali mexanizmlari umumlashtirildi [9]. Tadqiqotda sun’iy intellekt asosidagi ta’lim texnologiyalari va raqamli platformalarning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilib, ularning zamonaviy ta’lim tizimidagi metodik imkoniyatlari ilmiy asosda tavsiflandi [2].

UNESCO tomonidan e’lon qilingan tahlillarga ko‘ra, so‘nggi yillarda global miqyosda ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi jadal sur’atlarda rivojlanib bormoqda. Xususan, dunyo bo‘yicha ta’lim muassasalarining 70 % dan ortig‘ida raqamli ta’lim platformalari (LMS tizimlari, onlayn o‘qitish resurslari va masofaviy ta’lim vositalari) keng joriy etilgan bo‘lib, bu jarayon ta’limning ochiqligi, moslashuvchanligi va individual yondashuv asosida tashkil etilishiga xizmat qilmoqda. Mazkur tendensiya o‘qitish jarayonining an’anaviy modelidan raqamli va interaktiv ta’lim modeliga o‘tish jarayonini tezlashtirib, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda[1].

Voogt va Knezek (2018) olib borgan tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini – tanqidiy fikrlash, kreativlik, hamkorlikda ishlash va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish malakasini rivojlantirishini ilmiy asosda ko‘rsatgan. Ularning fikricha, ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish faqat texnologiyani qo‘llash emas, balki ta’limiy maqsadlarga mos holda integratsiya qilish jarayonidir. O‘zbekiston olimlari orasida ham bu mavzu ilmiy izlanishlarning markazida turibdi. G‘ulomov va Xoliqov (2021) ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish o‘quv jarayonida yangi metodik yondashuvlarni talab qilayotganini ta’kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish nafaqat dars samaradorligini oshirishi, balki talabalarni mustaqil bilim olish va yangicha pedagogik fikrlashga yo‘naltirishi qayd etilgan.

Anderson va Dron (2014) masofaviy ta’lim va onlayn platformalarning ahamiyatini tahlil qilib, raqamli muhitda o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari kengayishini ta’kidlaganlar. Bu, o‘z navbatida, an’anaviy ta’limdan farqli o‘laroq, shaxsiylashtirilgan ta’limni taklif etadi.

Ertmer va Ottenbreit-Leftwich (2010) esa o‘z izlanishlarida o‘qituvchilarning texnologik savodxonligi yetarli bo‘lmagani sababli raqamli vositalarni samarali qo‘llash imkoniyatlari cheklanishini ta’kidlagan. Bu esa ta’lim tizimida o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli pedagogika katta ilmiy va amaliy imkoniyatlarni mujassam etgan. U ta’lim jarayonini yanada interfaol, samarali va shaxsiylashtirilgan shaklga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, uning muvaffaqiyati o‘qituvchilarning texnologik savodxonligiga, ta’lim muassasalarining infratuzilmasiga hamda raqamli kontent sifatiga bevosita bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli pedagogika muhim va ajralmas omil hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash nafaqat o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini boyitadi, balki ularning ijodiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda innovatsion yondashuvlarini rivojlantiradi. Raqamli pedagogika vositalari orqali ta’lim jarayoni interfaol, moslashuvchan va individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etiladi.

Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda raqamli savodxonlikni shakllantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa kelajakdagi pedagoglarning raqobatbardoshligini oshirib, ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2018.
2.UNESCO. Global Education Monitoring Report: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
3.Abduvaliyev I.X. Ta’limda raqamli texnologiyalar. – Toshkent: TDPU, 2022.
4.Anderson T., Dron J. Three generations of distance education pedagogy // The International Review of Research in Open and Distributed Learning. – 2011. – Vol. 12(3). – P. 80–97. – **https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i3.890**
5.Karimov A. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2023.
6.Xodjayev B. Innovatsion pedagogika. – Toshkent, 2022.
7.Qodirov R.G. Raqamli texnologiyalar va ta’lim jarayoni: integratsiya muammolari va yechimlar. – Toshkent: Fan, 2020. – 152 b.
8.Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108(6). – P. 1017–1054.
9.OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. – Paris: OECD Publishing, 2021.
10. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING ILMIY-NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

Husenova Maftuna Buxoro davlat pedagogika instituti

pedagogik ta‘lim kafedrasi 1-bosqich magistranti.

Maftunakhusenova35@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada muammoli ta’lim texnologiyalarining ilmiy-nazariy hamda metodologik asoslari tizimli yondashuvda tahlil qilinadi, ularning didaktik imkoniyatlari, kompetensiyaviy rivojga ta’siri, muammoli vaziyat yaratish mexanizmlari va o‘qitish samaradorligini oshirishdagi o‘rni asoslab beriladi, zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan integratsiyasi yoritiladi. Shuningdek, amaliy qo‘llash usullari, baholash mezonlari va innovatsion yondashuvlarning afzalliklari ilmiy dalillar asosida umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: muammoli ta’lim, pedagogik texnologiya, metodologik asoslar, didaktika, kompetensiya, innovatsion yondashuv, ta’lim samaradorligi, muammoli vaziyat

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Хусенова Мафтуна

Бухарский государственный педагогический институт,

магистрант 1 курса кафедры педагогического образования.

Maftunakhusenova35@gmail.com

Аннотация: В данной статье в системном подходе анализируются научно-теоретические и методологические основы проблемных образовательных технологий, обосновываются их дидактические возможности, влияние на компетентностное развитие, механизмы создания проблемных ситуаций и их роль в повышении эффективности обучения, а также раскрывается интеграция с современными педагогическими концепциями. Кроме того, на основе научных данных обобщаются методы практического применения, критерии оценки и преимущества инновационных подходов.

Ключевые слова: проблемное обучение, педагогическая технология, методологические основы, дидактика, компетенция, инновационный подход, эффективность обучения, проблемная ситуация

SCIENTIFIC-THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGIES

Husenova Maftuna

Bukhara State Pedagogical Institute,

1st-year Master's student of the Department of Pedagogical Education.

Maftunakhusenova35@gmail.com

Abstract: This article analyzes the scientific-theoretical and methodological foundations of problem-based learning technologies within a systematic approach, substantiates their didactic potential, impact on competency development, mechanisms for creating problem situations, and their role in improving teaching effectiveness, as well as highlights their integration with modern

pedagogical concepts. In addition, methods of practical application, assessment criteria, and the advantages of innovative approaches are generalized based on scientific evidence.

Keywords: problem-based learning, pedagogical technology, methodological foundations, didactics, competence, innovative approach, educational effectiveness, problem situation

Zamonaviy ta’lim tizimi globallashuv, raqamlashtirish va axborot oqimining keskin ortib borishi sharoitida tubdan yangilanib bormoqda. Bunday sharoitda jamiyat nafaqat tayyor bilimlarni egallagan, balki mustaqil fikrlay oladigan, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan, ijodiy va tanqidiy tafakkurga ega bo‘lgan shaxslarni talab etadi. Shu bois ta’lim jarayonini tashkil etishda an’anaviy reproduktiv yondashuvlardan voz kechib, innovatsion, interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday ilg‘or yondashuvlardan biri sifatida muammoli ta’lim texnologiyalari alohida o‘rin egallaydi. Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchilarda bilimlarni tayyor holda berish emas, balki ularni izlanishga undash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ilgari surish va asoslash orqali bilimlarni ongli ravishda egallashni ta’minlaydi. Bu esa o‘quv jarayonini faollashtirish, o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda ularning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiya nafaqat didaktik vosita sifatida, balki ta’lim falsafasining muhim yo‘nalishi sifatida ham qaraladi.

Muammoli ta’lim texnologiyalarining ilmiy-nazariy asoslari pedagogika, psixologiya, didaktika va kognitiv fanlar bilan uzviy bog‘liqdir. Xususan, bilish jarayonining psixologik mexanizmlari, tafakkur faoliyatining bosqichlari, muammoli vaziyatning mohiyati va uni hal etish jarayonlari ushbu texnologiyaning nazariy poydevorini tashkil etadi. Muammoli ta’limning markazida “muammo” tushunchasi turadi, u esa o‘quvchi uchun yangi, tushunarsiz yoki ziddiyatli vaziyat sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan shu ziddiyat o‘quvchini fikrlashga, izlanishga va yangi bilimlarni egallashga undaydi. Metodologik jihatdan muammoli ta’lim texnologiyalari tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslanadi. Tizimli yondashuv muammoli ta’limni yaxlit pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqishni taqozo etsa, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchining bilish faoliyatini markazga qo‘yadi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, muammoli ta’lim texnologiyalari zamonaviy ta’lim paradigmasiga to‘liq mos keladi.

Bugungi kunda muammoli ta’lim texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etish zarurati bir qator omillar bilan izohlanadi. Jumladan, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularni real hayotiy muammolarni hal etishga tayyorlash kabi vazifalar shular jumlasidandir. Shu bilan birga, pedagoglardan yuqori darajadagi kasbiy mahorat, innovatsion yondashuv va metodik tayyorgarlikni talab etadi. Mazkur tadqiqot ishining dolzarbligi muammoli ta’lim texnologiyalarining ilmiy-nazariy va metodologik asoslarini chuqur o‘rganish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish yo‘llarini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi muammoli ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslarini tahlil qilish, ularning metodologik xususiyatlarini ochib berish hamda ta’lim jarayonidagi samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Muammoli o‘qitish jarayonida talabalarning mustaqillik roli reproduktiv o‘quv usullariga solishtirib qaraganda ancha samarali bo‘ladi. Muammoli o‘qitishning maqsadi talabalar bilan ishlash jarayonida ta’lim-tarbiya masalalari, muammo va savollariga javob qidirish, ularni hal etish yo‘llari bilan yangi bilimlarni o‘zlashtirishni, talabalar o‘quv faoliyatida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish va hal etish bo‘yicha o‘qituvchilar ularda qiziqish uyg‘ota olishdan iborat.

Muammoli ta’lim bir qancha ijobiy xususiyatlarga ega. U talabalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Bu esa bugungi axborotlar oqimi davri uchun o‘ta muhim. Fikrlash refleksni,

ijodkorlikni va qiziqishni rivojlantiradi. O‘zlashtirilgan bilimlarning puxta bo‘lishiga yordam beradi. Talabalarni faollashtiradi va kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlaydi. Ammo bu ta’limning bir muncha chegaralangan tomonlari ham yo‘q deb bo‘lmaydi. Muammoli ta’limni tashkil etish va o‘tkazish bir muncha ko‘proq vaqt talab etadi. Barcha mavzularni bu usuldan foydalangan holda tashkil etib bo‘lmaydi. Talabalar soni chegaralanadi. O‘qituvchi differensial va individual yondashuvni ishlab chiqmasa, ba’zi passiv talabalar chetda qolib ketadi.[1] Muammoli o‘qitishni chuqur o‘rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo‘lib, uning asosida “tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi” degan g‘oya yotadi. Muammoli vaziyatda bilish faoliyatining ketma-ketligi quyidagicha ko‘rinishga ega: vaziyat yaratish; muammoni qo‘yish; muammoni yechish yo‘llarini izlash; muammoning yechimi. An’anaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi va darslik bilimning asosiy manbasi bo‘lsa, muammoli o‘qitish falsafasi va metodologiyasida o‘qituvchi o‘quvchilarning izlanish-tadqiqotchilik faoliyatining tashkilotchisi, mutasaddi maslahatchisi va yordamchisi sifatida faoliyat olib boradi. Bu o‘qituvchining an’anaviy o‘qitish jarayonidagi faoliyatidan ancha murakkab bo‘lib, u yuqoriroq mahorat va mehnat talab qiladi.

Muammoli o‘qitish konsepsiyasida muammoli vaziyatning birinchi sharti -o‘quvchi o‘zi yechishi lozim bo‘lgan muammoni ko‘rishi zarurligidir. Muammoli o‘qitish nazariyasining asosida amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog J. Dyui g‘oyalari yotadi. U 1894-yilda Chikago shahrida o‘qitish asosini o‘quv rejasi emas, balki o‘yinlar va mehnat faoliyati tashkil etgan tajriba maktabini tashkil qilgan.[2]

Muammoli ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini orttirish, ko‘nikmalarni malaka darajasiga yetkazish maqsadida qo‘llanilib, unda o‘quvchi o‘quv materialini tahlil qiladi, taqqoslaydi, sintezlaydi, ma’lumotlarni umumlashtirib, yangi axborot oladi. Boshqacha aytganda, avval o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalarini yangi vaziyatlarda qo‘llab, bilimlarni chuqurlashtiradi va kengaytiradi. Bilimlarni bunday o‘zlashtirish usulini hech bir darslik va ustoz o‘rgata olmaydi, faqat o‘quvchilar muammoli vaziyatlarni hal etish jarayonida izlanadi va muammolar yechimini topadi. Muammoli vaziyatlardan o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi mavzu bayoni, mustahkamlash va bilimlarni nazorat qilishda muvaffaqiyatli foydalanish mumkin. Muammoli vaziyatlar tizimli va muvaffaqiyatli yaratilgan hollarda mazkur mavzuni muammoli dars shaklida o‘tish tavsiya etiladi.

O‘qitish jarayoniga muammoli darslarni qo‘llash uchun o‘qituvchi quyidagi masalalarni hal qilishi zarur:

– o‘quv dasturi bo‘yicha qaysi mavzularni muammoli dars shaklida o‘tish mumkinligini belgilashi;
– mavzu matnidagi masalalar bo‘yicha muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan savollar va topshiriqlarni aniqlashi, bunda didaktikaning ilmiylik, tizimlilik, mantiqiy ketma-ketlik va izchillik tamoyillariga amal qilishi;
– o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta’minlaydigan vosita hamda usullarni aniqlashi, ulardan o‘z o‘rnida va samarali foydalanish yo‘llarini belgilashi.[3]

Muammoli ta’limning asosiy g‘oyasi bilimlarni o‘quvchilarga tayyor holda berish emas, balki ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo‘yicha o‘quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o‘zlashtirilishini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekistonda muammoli ta’limni qo‘llash bo‘yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish asosida o‘quvchilarda ziyraklik, hozirjavoblik sifatlari hamda go‘zal nutq tarkib toptirilgan.

Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta’lim usullaridan biri sifatida qo‘llaniladi. Bunda o‘quvchi chuqur mantiqiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to‘g‘ri so‘zlashga, nutqning mantiqiyligi va ravonligiga hamda tanqidiy va ijodiy fikrlashga o‘rgatiladi. Masalan, suqrotona suhbatlar deganda o‘qituvchining o‘quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto‘g‘ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo‘liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi.

Bunday suhbat bosqichlarini quyidagicha soddalashtirib ifodalash mumkin:

- savol-javoblar orqali o‘quvchining bilim darajasi va fikrlash qobiliyatini umumiy tarzda aniqlash;
- o‘rganilayotgan mavzuning mazmunini o‘quvchi motivlariga muvofiqlashtirish, ya’ni o‘quvchining qiziqish va qobiliyatlariga mos misollar tanlash;
- o‘quvchini faol muloqotga olib kirish, bunda asosan rag‘batlantirish usullaridan foydalanish;
- o‘qituvchi o‘zini bilmaydigan odamdek tutib, o‘quvchidek savollar berib borish;
- o‘quvchining to‘g‘ri fikrlarini maqtash orqali uni yanada erkin va chuqurroq fikrlashga, so‘zlashga jalb qilish;
- o‘quvchining xato fikrlarini aniqlab borish;
- o‘quvchining xato fikrlariga nisbatan to‘g‘ri fikrni o‘qituvchi tomonidan yaqqol, mantiqiy asoslangan shaklda bayon qilish yoki tushuntirish orqali muammoli vaziyat yaratish hamda o‘quvchini o‘z xatolarini o‘zi tuzatishga yo‘naltirish.[4] Muammoli ta’lim texnologiyalarining ilmiy-nazariy va metodologik asoslarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuv zamonaviy ta’lim paradigmasining muhim tarkibiy qismi sifatida o‘quvchilarning bilish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Mazkur texnologiya doirasida bilimlar tayyor shaklda berilmay, balki muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchining mustaqil izlanishi, tahliliy va tanqidiy fikrlashi asosida shakllantiriladi. Bu esa ta’lim jarayonining subyekt-subyekt munosabatlariga asoslanganligini ta’minlaydi. Tadqiqotlar natijasi shuni tasdiqlaydiki, muammoli ta’lim o‘quvchilarda nafaqat bilim va ko‘nikmalarni chuqur o‘zlashtirishni, balki ularni yangi vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni tizimli hal etish, ijodiy va refleksiv fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan u an’anaviy reproduktiv ta’limdan tubdan farq qilib, o‘quvchini passiv bilim oluvchidan faol bilish subyektiga aylantiradi. Metodologik nuqtai nazardan, muammoli ta’limning samaradorligi muammoli vaziyatlarni ilmiy asosda loyihalash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim jarayonida tizimlilik va izchillikni ta’minlash hamda refleksiya mexanizmlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish bilan bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, o‘qituvchining roli mazkur jarayonda transformatsiyalanib, u bilim beruvchidan ko‘ra ko‘proq fasilitator, yo‘naltiruvchi va ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etuvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, muammoli ta’lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etishda qator muammolar mavjud bo‘lib, ular orasida vaqt resurslarining cheklanganligi, barcha mavzularni muammolashtirish imkoniyatining yo‘qligi, katta guruhlarda individual yondashuvni ta’minlashdagi qiyinchiliklar hamda o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, muammoli ta’lim texnologiyalarini ta’lim tizimiga izchil va ilmiy asoslangan holda integratsiya qilish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularni mustaqil qaror qabul qila oladigan, raqobatbardosh va kreativ fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yondashuvni yanada takomillashtirish, metodik jihatdan boyitish va keng ko‘lamda qo‘llash istiqbolli ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshmurodova g., mahfuza b. Oliy ta'limda muammoli ta’lim texnologiyalarining qo’llanilishi //yangi o ‘zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali. – 2025. – т. 2. – №. 6. – с. 33-37.
2. Murtazaevna e. N. Muammoli ta’lim texnologiyasining ta’rifi, mohiyati va rivojlanish tarixi //global science review. – 2026. – т. 9. – №. 1. – с. 33-43.
3. Aberqulov e. A. Ta ‘lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish muammoli talim texnologiyalari asosida‖ uruglanish, maydalanish va gastrulyatsiya‖ mavzusini oqitish metodikasi //abdulla qodiriy nomidagi jizzax davlat pedagogika universiteti. – с. 428.
4. Tolipova o. I. Muammoli talim texnologiyalari orqali oquvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish //inter education & global study. – 2024. – №. 8 (1). – с. 178-183.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KO‘NIKMALARINI RAQAMLI PEDAGOGIKA ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Zokirjonova Dilsora Doniyor qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini raqamli pedagogika asosida rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Maqolada raqamli pedagogika tushunchasi, uning tarkibiy komponentlari hamda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot davomida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli ta’lim platformalaridan samarali foydalanishning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy ko‘nikmalar, kompetensiya, ta’lim jarayoni, raqamli texnologiyalar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, ta’lim platformalari, kasbiy tayyorgarlik, samaradorlik.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ

Зокирджонова Дилсора Дониёр кизи

магистрантка 1 курса, БухГПИ

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-методологические основы и практические аспекты развития профессиональных навыков будущих учителей на основе цифровой педагогики. В статье научно освещены понятие цифровой педагогики, её структурные компоненты, а также влияние на профессиональную подготовку учителей. В ходе исследования показана значимость эффективного использования инновационных педагогических технологий, интерактивных методов и цифровых образовательных платформ для формирования цифровых компетенций будущих учителей.

Ключевые слова: профессиональные навыки, компетенция, процесс обучения, цифровые технологии, инновационные педагогические технологии, интерактивные методы, образовательные платформы, профессиональная подготовка, эффективность.

DEVELOPING THE PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS BASED ON DIGITAL PEDAGOGY

Zokirjonova Dilsora Doniyor qizi

Master’s student of

Bukhara State Pedagogical Institute

dilsorazokirjonova10@gmail.com

Annotation: This article analyzes the theoretical and methodological foundations and practical aspects of developing the professional skills of future teachers based on digital pedagogy. The article scientifically examines the concept of digital pedagogy, its structural components, and its impact on teachers' professional training. During the research, the importance of effectively using innovative pedagogical technologies, interactive methods, and digital learning platforms in shaping the digital competencies of future teachers is revealed.

Keywords: professional skills, competence, educational process, digital technologies, innovative pedagogical technologies, interactive methods, educational platforms, professional training, efficiency.

Zamonaviy ta’lim tizimi jadal raqamlashtirish jarayonlarini boshdan kechirayotgan bir davrda pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim platformalari hamda raqamli resurslarning ortib borishi o‘qituvchidan nafaqat an’anaviy metodik bilimlarni, balki raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish ko‘nikmalarini ham talab etadi. O‘zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiyani jadallashtirish maqsadida qabul qilingan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ta’lim tizimini raqamlashtirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab berdi [1]. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini raqamli pedagogika asosida rivojlantirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli pedagogika — bu ta’lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali o‘qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, uning nazariy asoslari UNESCO hamda European Commission tomonidan ishlab chiqilgan konseptual modellarda o‘z ifodasini topgan [2,4]. Mazkur yondashuv o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini yangicha talablarga mos ravishda takomillashtirishni taqozo etadi. Xususan, pedagogning raqamli savodxonligi, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash qobiliyati, virtual muhitda kommunikatsiya olib borish mahorati hamda ta’lim jarayonini loyihalash kompetensiyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribaga ko‘ra, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi[3]. Bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimida mavjud muammolardan biri — nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi uzviylikning yetarli darajada ta’minlanmaganligidir. Raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki ularni pedagogik maqsadlarga muvofiq integratsiya qilishni talab etadi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, texnologiyalarni samarali qo‘llash o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va ularning didaktik imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash bilan chambarchas bog‘liqdir.[6] Ayniqsa, raqamli vositalardan samarali foydalanish, ularni didaktik maqsadlarga muvofiq tanlash va qo‘llash borasida bo‘lajak o‘qituvchilarda tizimli yondashuv yetarli darajada shakllanmagan. Shu bois, raqamli pedagogika asosida kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borish, innovatsion metod va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Kasbiy kompetensiya tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u nafaqat pedagogning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini, balki zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, masofaviy ta’lim imkoniyatlaridan unumli foydalanish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bunday kompetensiyaga ega o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchi shaxsini rivojlantiruvchi, unga mustaqil fikrlash va ijodkorlikni shakllantirishda yo‘lboshchi bo‘lishi zarur.Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi ta’lim sifatini oshirish, xalqaro standartlarga moslashish, o‘quvchilarning raqobatbardoshligini ta’minlash nuqtai nazaridan ham muhimdir. Shu jihatdan qaraganda, o‘qituvchilarni zamonaviy raqamli vositalar bilan ishlashga o‘rgatish, ularda raqamli madaniyatni shakllantirish, pedagogik faoliyatda interfaol metodlarni qo‘llashni kengaytirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Hozirgi davrda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar o‘qituvchilardan yuqori kasbiy kompetensiyani talab qilmoqda. Xususan, raqamli ta’limning jadal rivojlanishi, masofaviy ta’limning kengayishi va innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayoniga chuqur kirib kelishi o‘qituvchi faoliyatini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Endilikda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta’lim jarayonida axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanuvchi, raqamli vositalar yordamida samarali o‘quv muhiti yaratuvchi va o‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi bo‘lishi kerak.

Dolzarb masalalardan biri shundaki, an’anaviy o‘qitish usullari hozirgi avlod o‘quvchilarining ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. O‘quvchilar tezkor axborot olish, interaktiv metodlar asosida ta’lim olish, raqamli resurslar orqali bilimni mustaqil egallashga intilmoqda. Shu boisdan, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini raqamli ta’lim sharoitiga mos ravishda rivojlantirish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarning intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqaradi. [5] Respublikamiz olimlari tomonidan olib borilgan nazariy tahlillar, amaliy kuzatuvlar va eksperimentlarda aniqlanishicha, raqamli ta’lim muhiti bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, pedagogik ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar o‘z kasbiy tayyorgarligi davomida raqamli zamonaviy texnologiyalarni o‘rganish va ularni o‘quv jarayoniga integratsiyalash imkoniyatiga ega bo‘lishmoqda. Jumladan, Google classroom, Moodle, Microsoft Teams, Canva, Padlet, Zoom, Quizizz, Edmodo kabi raqamli app va platformalardan foydalanish orqali talabalar dars rejasini

tuzish, taqdimotlar tayyorlash, testlar tuzish, baholash va o‘quvchilar bilan raqamli muloqat qilish ko‘nikmalarini egallamoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida bir qancha islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Ammo xalqaro tajribaga nisbatan sezilarli farqlar mavjud. Bilamizki, xalqaro ta’lim tizimi bizga nisbatan ozroq bo‘lsada yuqori pog‘onada har jihatdan. Bu farqlar asosan infratuzilma, o‘qituvchilar tayyorlovi va resurslar taqchilligi bilan bog‘liqdir. Raqamli pedagogika tushunchasi ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash va ularni pedagogik maqsadlar uchun moslashtirishni nazarda tutadi. Xalqaro miqyosda bu soha yaxshi rivojlangandir. Yevropa Ittifoqida DigCompEdu modeli o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini baholash va rivojlantirish uchun keng qo‘llaniladi. Ushbu model o‘qituvchilarga professional muhitda raqamli vositalardan foydalanish, resurslar yaratish, ta’lim jarayonini tashkil etish va o‘quvchilarda raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. O‘zbekistonda esa bu jarayon hali boshlang‘ich bosqichda, ammo milliy ta’lim standartlarida raqamli kompetensiyalarga urg‘u berilmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli pedagogika modellarini joriy etish orqali o‘qituvchilarning AKT kompetensiyasini oshirish mumkin. Masalan, hozirda ko‘plab mamlakatlarda TPACK modeli (Technological Pedagogical Content Knowledge) muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Bu model texnologiya, pedagogika va mazmun bilimlarini birlashtirib, o‘qituvchilarga innovatsion darslar o‘tish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida esa bunday modellar milliy ehtiyojlarga moslashtirilishi zarur. Barchamizga ma’lumki, qishloq joylarda internet ta’minoti va texnik jihozlar masalasi haligacha to’liq hal etilmagan. Ushbu tezisda mavzuning qiyosiy tahlili xalqaro va mahalliy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadi – raqamli pedagogika modellarining o‘qituvchilar AKT kompetensiyasini shakllantirishdagi rolini aniqlash va O‘zbekiston ta’lim tizimida ularni qo‘llash imkoniyatlarini baholash. Buning uchun xalqaro modellarni O‘zbekiston tajribasi bilan solishtirish va takliflar ishlab chiqish ko‘zda tutilgan. Tadqiqotning amaliy ahamiyati ta’lim tizimida raqamli islohotlarni chuqurlashtirishda ko‘rinadi. Chunki o‘qituvchilarning raqamli ko‘nikmalari o‘quvchilarning ta’lim sifatini bevosita belgilaydi. Tadqiqot ishi davomida o‘rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu soha xalqaro miqyosda ancha rivojlangan. Masalan, DigCompEdu modeli Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oltita asosiy yo‘nalishda belgilaydi:

1.professional faoliyat,
2.raqamli resurslar,
3.ta’lim jarayoni,
4.baholash,
5.o‘quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish,
6.raqamli savodxonlikni rivojlantirish.

Bu model o‘qituvchilarning raqamli vositalardan samarali foydalanishini ta’minlaydi va ko‘plab Yevropa mamlakatlarida o‘qituvchi malakasini oshirish dasturlarida asosiy ramka sifatida ishlatiladi.

Raqamli pedagogika bu ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash modellari, usullari va natijalarini o‘rganish sohasi bo‘lib, u o‘quvchilar tajribasi va o‘qituvchilar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar ta’limni yanada samaraliroq qiladigan, uni boyitgan, individual ta’lim jarayonlarini osonlashtiradigan yoki nogiron o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlovchi yangi ta’lim imkoniyatlari va yondashuvlarini ochib beradi.

Raqamli pedagogika usullari ta’lim tizimini yanada samarali, mazmunli va qiziqarli qilish imkonini beradi. Bunday usullarga onlayn o‘qitish, adaptiv ta’lim, masofaviy ta’lim, gamifikatsiya, teskari sinf, raqamli sinf va boshqalarni misol qilishimiz mumkin. 1990-yillarda

Internet texnologiyalarining rivojlanishi bilan onlayn ta’lim yangi turtki oldi. Butunjahon Internet tarmog‘ining paydo bo‘lishi yanada murakkab va interaktiv ta’lim dasturlarini yaratishga imkon berdi. Bu vaqt ichida Blackboard va WebCT kabi birinchi onlayn kurslar va ta’lim platformalari paydo bo‘la boshladi, ular talabalarga o‘quv materiallaridan foydalanish va o‘qituvchilar va boshqa talabalar bilan muloqot qilish imkoniyatini berdi. Onlayn kurslar dunyoning turli burchaklaridan kelgan odamlar uchun ochiq bo‘ldi, bu esa auditoriyani kengaytirdi va ta’limni yanada qulayroq qildi. Blackboard va WebCT kabi platformalar nafaqat o‘quv materiallarini, balki testlarni topshirish, bilimlarni baholash va guruh loyihalarini tashkil qilish vositalarini ham taqdim etdi. Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOCs) 2010-yillarning boshida ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOCs) paydo bo‘lishi bilan onlayn ta’lim asosiy oqimga aylandi. Coursera, edX va Udacity kabi platformalar dunyoning eng yaxshi universitetlari va o‘qituvchilaridan bepul kurslarni taklif qilgan. Bu millionlab odamlarga joylashuvi va moliyaviy imkoniyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish imkonini berdi.

MOOCs ta’lim sohasidagi haqiqiy yutuqga aylandi. Ular uydan chiqmasdan dunyoning eng yaxshi o‘qituvchilari bilan birga o‘qish imkoniyatini taqdim etdilar. Kurslar dasturlashdan tortib san’at tarixigacha bo‘lgan keng ko‘lamli mavzularni qamrab oldi va barcha uchun ochiq edi. Bu onlayn ta'limning tobora ommalashishiga yordam berdi va yangi ta'lim texnologiyalariga e'tiborni tortdi. 2020-yildagi COVID-19 pandemiyasi onlayn ta’limning yanada rivojlanishi uchun katalizator bo‘ldi. Dunyo bo‘ylab maktab va universitetlarning yopilishi ta’lim muassasalarini masofaviy ta’limga o‘tishga majbur qildi. Bu onlayn kurslar va ta'lim platformalariga talabning sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Ko‘pgina o‘qituvchilar va talabalar yangi sharoitlarga moslashishga majbur bo‘ldilar, bu esa texnologiyalar va onlayn o‘qitish usullarining jadal rivojlanishiga yordam berdi.

Pandemiya inqiroz davrida onlayn ta'lim qanchalik muhim va zarur ekanligini ko‘rsatdi. Ta’lim muassasalari yangi voqelikka tez moslashdi, zamonaviy texnologiya va usullarni joriy qildi. Bu uzluksiz ta’lim jarayonini ta’minlash uchun virtual sinf xonalari, vebinarlar va interaktiv platformalardan foydalanishni o‘z ichiga oldi. Zamonaviy texnologiyalar virtual sinflarni yaratish va an'anaviy sinf sinflarini taqlid qiluvchi vebinarlarni o‘tkazish imkonini beradi. Zoom, Microsoft Teams va Google Meet kabi platformalar onlayn darslar o‘tkazish, talabalar bilan muloqot qilish va guruh loyihalarini tashkil qilish uchun vositalarni taqdim etadi. Virtual darslar va vebinarlar zamonaviy o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Ular o‘qituvchilar va talabalar uchun real vaqt rejimida o‘zaro muloqot qilish, fikr almashish va qo‘shma loyihalar ustida ishlash imkonini beradi. Bu o‘quv jarayonini yanada dinamik va interaktiv qiladi. [7]

Tadqiqot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini raqamli pedagogika asosida rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli pedagogika vositalaridan tizimli foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar davomida aniqlanishicha, raqamli ta’lim muhitida faoliyat yuritayotgan talabalar an’anaviy ta’lim jarayoniga nisbatan quyidagi ko‘nikmalarni tezroq va samaraliroq egallamoqda: raqamli resurslardan foydalanish, interaktiv darslar yaratish, onlayn platformalarda ishlash hamda mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etish. Xususan, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Canva, Quizizz kabi platformalar orqali topshiriqlarni bajarish talabalarda pedagogik dizayn va raqamli kontent yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirgan. Muhokama jarayonida shuni ham qayd etish lozimki, raqamli pedagogika asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak o‘qituvchilarning faolligini oshiradi hamda ularning kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari raqamli pedagogika imkoniyatlaridan foydalanishda ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatdi. Jumladan, barcha talabalar uchun internet resurslaridan teng foydalanish imkoniyati mavjud emasligi, raqamli savodxonlik darajasidagi farqlar hamda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi muhim to‘siqlar sifatida qayd etildi. Olingan natijalar asosida shuni ta’kidlash mumkinki,

raqamli pedagogika bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, TPACK va DigCompEdu kabi modellar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonlari o‘qituvchilarning texnologik, pedagogik va mazmuniy kompetensiyalarini integratsiyalash imkonini beradi.

Umumiy xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, raqamli pedagogika asosida tashkil etilgan ta’lim bo‘lajak o‘qituvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy kasbiy ko‘nikmalarni ham samarali shakllantiradi. Bu esa ularning kelgusidagi pedagogik faoliyatida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini kengaytiradi va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni. – 05.10.2020. – Toshkent, 2020. – 24 b.
2. **UNESCO**. ICT Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2018. – 84 p.
3. UNESCO. Digital Learning and Education 2030 Agenda / UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 18 p
4. **European Commission**. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 95 p.
5. Islomovna H.N. Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning dolzarb masalalari //Ta’lim iftixori. – 2025. – т. 1. – №. 1. – с. 520-525.
6. Qodirov R.G. Raqamli texnologiyalar va ta’lim jarayoni: integratsiya muammolari va yechimlar: monografiya / R.G. Qodirov. – Toshkent: Fan, 2020.– 152 b.
7. Raxmatovna.l.D. O‘qituvchilarning AKT kompetensiyasini shakllantirishda raqamli pedagogika modellarining roli: o‘zbekiston ta’lim tizimida qiyosiy tahlil //Yangi Renessansda ilm-fan taraqqiyoti. – 2026. – т. 1. – №. 4. – с. 352-354.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA METODIKALAR TAHLILI

Abloqulova Mohinabonu Alisher qizi

BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,II bosqich magistranti

+998936860034

obloqulovamohinabonu@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodikalarning o‘rni tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida interaktiv platformalar, masofaviy ta’lim texnologiyalari hamda innovatsion yondashuvlardan foydalanishning samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli vositalarning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, kasbiy kompetensiya, pedagogik metodika, innovatsion ta’lim, interaktiv platforma, masofaviy ta’lim.

Аблоқулова Моҳинабону Алишер кизи
Магистрант 2 курса кафедры общей педагогики
Бухарский государственный педагогический институт (БухГПИ)
+998936860034

obloqulovamohinabonu@gmail.com

Аннотация В данной статье анализируется роль цифровых технологий и современных педагогических методик в формировании профессиональных навыков будущих учителей. Освещается эффективность использования интерактивных платформ, дистанционных образовательных технологий и инновационных подходов в образовательном процессе. Также рассматривается значение цифровых инструментов в развитии профессиональных компетенций педагогов, существующие проблемы и пути их решения на научной основе.

Ключевые слова: цифровые технологии, профессиональная компетенция, педагогическая методика, инновационное обучение, интерактивные платформы, дистанционное обучение.

Analysis of Digital Technologies and Methodologies in the Formation of Professional Skills of Future Teachers

Mohinabonu Abloqulova Alisher qizi

2nd-year Master's Student, Department of General Pedagogy

Bukhara State Pedagogical Institute (BSPI)

+998936860034

obloqulovamohinabonu@gmail.com

Abstract This article analyzes the role of digital technologies and modern pedagogical methodologies in the formation of professional skills of future teachers. It highlights the effectiveness of using interactive platforms, distance learning technologies, and innovative approaches in the educational process. The study also examines the importance of digital tools in developing teachers' professional competencies, identifies existing challenges, and proposes scientifically grounded solutions.

Keywords: digital technologies, professional competence, pedagogical methodology, innovative education, interactive platforms, distance learning.

Jahon ta'lim tizimida rivojlangan davlatlarning samaradorlikni kafolatlaydigan ijobiy tajribalari uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonlariga jadal sur'atlarda kirib kelmoqda. Bu holat nafaqat zamonaviy ta'lim texnologiyalarini, balki ta'lim jarayonining asosiy subyekti – o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini tubdan takomillashtirish zaruriyatini yuzaga chiqarmoqda. Zero, har qanday islohotning muvaffaqiyati bevosita pedagog kadrlar tayyorlash tizimining jamiyat ehtiyojlariga mosligiga bog'liq.

Bugungi kunda o'qituvchining shaxsiyati va faoliyatiga bo'lgan talablar bilan oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajalari o'rtasida sezilarli ziddiyatlar kuzatilmoqda. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilar tayyorlashning mavjud tizimi bilan bo'lajak o'qituvchi faoliyatining kasbiy-ijodiy tavsifi o'rtasida ham nomutanosibliklar mavjud. Bu nomutanosibliklarning natijasi sifatida o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar o'rtasida to'siqlar va

bo‘shliq vujudga kelgan, o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi yakka hukmronligi qaror topgan. Aksariyat hollarda o‘qituvchilar faqat o‘quv dasturlari va darsliklarga bog‘lanib qolgan, ularning kreativ faoliyatlarini rivojlantirishga yetarlicha e’tibor qaratilmagan. Bu esa, o‘z navbatida, o‘qituvchilik kasbining ijtimoiy mavqei va obro‘siga putur yetkazgan. Chunki bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimi jamiyat ehtiyojlari va uning o‘tkir muammolaridan uzoqlashgan edi.

Shu nuqtai nazardan, erkin va shaxsga yo‘naltirilgan interfaol ta’lim muhitini shakllantirish bugungi kunda pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanmoqda. Zotan, o‘quv-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim va axborot texnologiyalarini, yangi o‘quv metodikalarini joriy etish bo‘yicha doimiy amaliy ishlar olib borilmoqda.

Bo‘lajak o‘qituvchini pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorlash muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy bilimlar bilan birga muhim pedagogik ko‘nikmalar shakllantiriladi. Nazariy va amaliy bilimlarning uyg‘unligi ularda muhim kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida talabalar tahsil olish jarayonida ularni pedagogik faoliyatga tayyorlash ishlariga amaliy xarakter berishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Kasbiy ko‘nikmalar tizimini shakllantirishda pedagogik faoliyat strukturasidan kelib chiqib, innovatsion yondashuvlar asosida tayyorlash ishlari yanada samarali va maqsadli amalga oshadi. Kasbiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish va rivojlantirish kelajakda kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishda asosiy rol o‘ynaydi. Biroq ta’kidlash lozimki, bo‘lajak o‘qituvchilarda ta’lim jarayonida barcha kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyati mavjud emas. Ba’zi kasbiy ko‘nikmalar pedagogik amaliyot davrida shakllantiriladi yoki rivojlantiriladi. Shu sababli, amaliy faoliyatda o‘zgaruvchanlik xususiyatiga ega bo‘lgan kasbiy ko‘nikmalar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Rus olimi K.K. Platonovning ta’kidlashicha, ko‘nikmalar barcha komponentlarni o‘z tarkibiga kiritgan holda quyidagi sharoitlarda muvaffaqiyatli tarkib topadi:

O‘quv faoliyati maqsadi aniq belgilansa, ya’ni natijalarga erishishda xatti-harakatlar va mashq maqsadlariga yo‘naltirilsa;

Faoliyat maqsadiga yo‘naltirilgan xatti-harakatlarning to‘g‘ri ketma-ketligi anglashilsa;

So‘nggi natija (obraz) ga erishish texnik ijrosi haqida yaqqol tasavvur mavjud bo‘lsa;

Tasavvurdagi obrazga erishish natijalari bilan taqqoslash va xatti-harakatlar ijro sifatini muntazam nazorat qilish yo‘lga qo‘yilsa;

Xato va kamchiliklar tezda aniqlanib, kerakli tuzatish va o‘zgartirishlar kiritilsa;

O‘quv faoliyatining aniq bosqichlari va mashq maqsadlariga erishish muvaffaqiyatlari to‘g‘ri baholansa.

Ushbu nazariy asoslardan kelib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilarning egallashi zarur bo‘lgan kasbiy ko‘nikmalarning taxminiy majmuini quyidagicha izohlash mumkin:

Ta’lim oluvchilarning yosh va individual psixologik hamda o‘ziga xos xususiyatlarini bilish ko‘nikmalari;

Ta’lim oluvchilar bilan hamkorlikda faoliyat olib borish ko‘nikmalari;

Reja asosida maqsadli faoliyatni olib borish ko‘nikmalari;

Amaliy va tashkiliy ishlarni olib borish ko‘nikmalari;

Kasbiy faoliyat natijalarini to‘g‘ri tahlil qilish va ta’lim oluvchi haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lish;

O‘z kasbining professiogrammasi haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lish;

O‘z ustida ishlash, nazariy va amaliy faoliyatni ilmiy o‘rganish hamda ularni izchil amalga oshirish;

Kasbiy faoliyatni ilmiy-texnik taraqqiyot tamoyillari asosida amalga oshirish;

O‘z kasbining o‘ziga xos xususiyatlari haqida ilmiy ma’lumotga ega bo‘lish va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta’lim tizimining samaradorligi bevosita bo‘lajak o‘qituvchilarda yuqorida qayd etilgan kasbiy ko‘nikmalarni tizimli, bosqichma-bosqich va o‘zgaruvchan ta’lim muhitiga mos holda shakllantirishga bog‘liq. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, faqat interfaol, shaxsga yo‘naltirilgan va kreativ muhitgina o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etib, pedagogik kasbning obro‘sini tiklashi mumkin. Shu bois, oliy ta’lim muassasalarida nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko‘nikmalarni, ayniqsa o‘zgaruvchan sharoitlarda qaror qabul qilish va ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiruvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6079-sonli farmon, 2020-yil 6-noyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-sonli farmon, 2019-yil 8-oktabr.

3. https://strategy.uz/index.php?news=1106&lang=uz “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” davlat dasturida belgilangan yana bir muhim vazifaning ijrosi ta’minlandi. 2020-yil 15-oktabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni itindustriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida qarori.

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 22 maydagi 304-son “Oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. - Toshkent, 2017 y., 21-son, 396-modda.

6. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, “Ta’lim to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020 yil 23 sentyabr // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

PSIXODIDAKTIKANING SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TA’LIMDAGI O‘RNI.

Dehqonova Mushtariy Sherali qizi.

7-ped naz-25 1-kurs BuxDPI magistranti.

dehkanovamushtariyyy@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada psixodidaktika fani, uning kelib chiqish tarixi va hozirgi kunda dolzarbligi tahlil qilinadi. Maqolada psixodidaktikaning hozirgi kunda ta’lim sohasidagi foydalari va samaralari ko‘rib chiqiladi. Psixodidaktikaning ta’lim jarayonida qo‘l kelishi taqqoslanib, uning o‘ziga xos jihatlari batafsil yoritiladi.

Kalit so‘zlar: psixodidaktika, ta’lim, psixologiya, didaktika, metodologik yondashuv, diskret, tizimli-funksional, tizimli-strukturaviy.

ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОДИДАКТИКИ И ЕЁ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Dehqonova Mushtariy Sherali qizi
магистрант 1-курса БухГПИ
dehkanovamushtariyyy@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются психодидактика как научная дисциплина, её происхождение и актуальность на современном этапе. Рассматриваются значение и эффективность психодидактики в сфере образования. Проводится сравнительный анализ её применения в образовательном процессе, а также подробно раскрываются её специфические особенности.

Ключевые слова: психодидактика, образование, психология, дидактика, методологический подход, дискретный, системно-функциональный, системно-структурный.

THE FORMATION OF PSYCHODIDACTICS AND ITS ROLE IN MODERN EDUCATION

Dehqonova Mushtariy Sherali qizi
Master's student of BukSPI
dehkanovamushtariyyy@gmail.com

Abstract: This article analyzes psychodidactics as a scientific discipline, its origin, and its relevance in the modern context. The benefits and effectiveness of psychodidactics in the field of education are examined. A comparative analysis of its application in the educational process is presented, and its specific features are described in detail.

Keywords: psychodidactics, education, psychology, didactics, methodological approach, discrete, system-functional, system-structural.

Ta'limda juda ko'p yangiliklar kiritilmoqda va fanga "psixodidaktika" yangi termin kirib keldi. Bu termin 1981-yilda "Psixologiya savollari" jurnalida chop etilgan "davra suhbatlari" materiallari orqali e'lon qilingan bo'lib, ushbu ishda juda mashhur olim-pedagoglar va psixologlar ishtirok etgan. Bular: Y.K. Babanskiy, I.D. Zverev, V.V. Krayevskiy, T.V. Kudryavsev, I.Y. Lerner, A.K. Markova, N.F. Talizina, V.V. Davidov, M.N. Skatkin. Ular o'rtasidagi muhokama mavzusi maktablarda ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bo'yicha psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish zarurligi bilan bog'liq edi. Ushbu mavzuning dolzarbligi psixologiya va pedagogika fanlari uchun muhim yangilik bo'lib, bu fanlarning o'zaro bog'liqlik jihatlari ortib borayotgani ta'kidlandi. [5]

"Psixodidaktika" termini keng qo'llanila boshladi va bu yo'nalish rivojiga hissa qo'shgan olimlar sifatida E. Gelfman, M. Xolodnaya, G.A. Berulava, V.I. Panov, A.I. Podolskiy, S.D. Polyakov, A.Z. Raximov, E. Stouns, Y.G. Fokin, L.M. Fridman, A.N. Krutskiy keltiriladi. Ushbu mualliflarning ilmiy qarashlari turlicha bo'lishiga qaramay, mazmun jihatidan o'xshash g'oyalarni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor psixologik va pedagogik konsepsiyalarning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyatiga qaratilgan. [1]

Bu ikki fanni bir-biriga bog'liqligini aniqlash va ajratish oson bo'lmadi va o'zaro bog'liqlik darajasi dolzarb bo'lib qoldi. Psixologiya va didaktika fanlari o'rtasidagi bog'liqlik adabiyotlar asosida keng o'rganildi hamda ularning ta'limga oid jihatlari tahlil qilindi. Ikki fanni bog'lash murakkab jarayon bo'lib, bu ko'plab qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Psixologik va didaktik materiallar hamda ular haqidagi adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida ushbu ikki fan o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkoniyati yuzaga keldi. Izlanishlar natijasida psixologik, didaktik va pedagogik bilimlar jamlanib, psixodidaktika faniga asos solindi. Psixodidaktikaning vazifasi barcha metodologik yondashuvlar asosida ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishdan iborat bo'ldi. [6]

Pedagogikaning ikki muhim elementi mavjud: ta'lim va tarbiya. Ushbu ikki elementning nazariyalari bir xil tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: predmet, metodologik asoslar, qonuniyatlar, maqsadlar, vazifalar, mazmun, prinsiplar, metodlar, tashkil etish shakllari va natijalar.

Ushbu izlanishlardan shuni anglash mumkinki, psixologik-pedagogik fanlar tarkibida psixodidaktikaning shakllanishi muhim ilmiy yutuq hisoblanadi, ayniqsa pedagogika sohasida. Psixologik-pedagogik fanlar o'rtasida shakllangan psixodidaktika fani ta'lim jarayonida bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beruvchi metodologik yondashuvlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Psixodidaktika quyidagi yondashuvlar tizimini o‘z ichiga oladi: muammoli, dasturlashtirilgan, diskret, tizimli-funksional, tizimli-strukturaviy, tizimli-mantiqiy, individual-differensial, kommunikativ, o‘yinli, fanlararo, tarixiy-bibliografik, demonstratsion-texnik, masalaviy va modelli yondashuvlar. Har bir yondashuv o‘ziga xos vazifaga ega bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. [4]

Muammoli yondashuv o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilarga muammoli vaziyat beriladi va ular o‘z fikrlarini bildirib, yechim topishga harakat qiladilar. Bu esa ularning fikrlash doirasini kengaytiradi.

Dasturlashtirilgan yondashuvda o‘quv materiallari bosqichma-bosqich beriladi va o‘quvchi har bir bosqichni o‘zlashtirgandan so‘ng keyingisiga o‘tadi.

Diskret yondashuv murakkab bilimlarni kichik bosqichlarga ajratib o‘rganishni ta’minlaydi.

Tizimli-funksional yondashuvda ta’lim jarayonidagi funksiyalar o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi va ularning har biri o‘z vazifasini bajarishi ta’minlanadi.

Tizimli-strukturaviy yondashuv bilimlarning ichki tuzilishi va o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga qaratilgan.

Tizimli-mantiqiy yondashuv o‘quv materiallarini mantiqiy tizim asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Individual-differensial yondashuv har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari va bilim darajasidan kelib chiqib ta’lim berishni nazarda tutadi.

Kommunikativ yondashuvda ta’lim jarayonida muloqot va hamkorlik asosiy o‘rin tutadi.

O‘yinli yondashuv o‘yin metodlari orqali ta’lim berishga asoslanadi.

Fanlararo yondashuv turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikdan foydalanib bilim berishga xizmat qiladi.

Tarixiy-bibliografik yondashuv ilmiy bilimlarni tarixiy kontekstda o‘rganishga yordam beradi.

Demonstratsion-texnik yondashuv texnik vositalar va ko‘rgazmali materiallardan foydalanishga asoslanadi.

Masalaviy yondashuv turli masalalar orqali bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Modelli yondashuv esa hodisa va jarayonlarni modellashtirish orqali tushuntirishni nazarda tutadi. [6]

Bularning barchasi faqatgina ta’lim jarayonini tushunarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi, shu bilan birga bu ta’lim sifatini oshirishda va o‘quvchilarga berilayotgan vazifalarning tushunarli bo‘lishiga xizmat qiladi. Ayni vaqtda ta’lim jarayonida psixodidaktik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Psixodidaktika fanida metodologik yondashuvlar ta’lim va o‘quv faoliyatining psixodidaktik tuzilmasi sifatida qaraladi. Bu 4 ta asosiy qismni tashkil etadi: didaktik, psixologik, metodik va predmetga oid tarkib.

- Didaktik tarkib ta’limdagi maqsad, o‘qitish shakli va ta’lim mazmuni bilan bog‘liq qism.
- Psixologik tarkib shaxsning psixik jihatidan kelib chiqqan holda unga to‘g‘ri keladigan funksiyalardan foydalanish bilan bog‘liq qism.
- Metodik tarkib o‘quvchilarga bilimlarni o‘zlashtirishga yordam berish maqsadida o‘quv materiallarini qayta ishlab, o‘zlashtirishga oson shaklga keltiradi.
- Predmetga oid tarkib o‘quv materialini fan doirasida va mazmunini o‘zgartirmagan holda qayta ishlab, didaktik, psixologik va metodik tarkiblarni qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Bu barcha o‘zgarishlar va metodologik yondashuvlar aniq fanlar o‘rtasida amalga oshiriladi va bunda “psixodidaktika” tushunchasi shakllanadi. Masalan: fizika psixodidaktikasi, kimyo psixodidaktikasi, tarix psixodidaktikasi va boshqalar. [2]

Psixodidaktikaning asosiy amaliy vazifalaridan biri ta’limda o‘quvchilarga oson bilim olishni ta’minlashdir. Uning asosiy vazifasi metodologik yondashuvlar asosida ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ta’lim jarayonini osonlashtirishga yo‘l ochib berishdan iborat. Psixodidaktikaning funksiyalari va vazifalarini amalga oshirish jarayonida quyidagi asosiy yo‘nalishlar ajratiladi:

- Umumiy psixodidaktika nazariyasini ishlab chiqish.
- Metodologik yondashuv asosida yangi tizim yaratish, ya’ni ta’lim jarayoniga qo‘yiladigan didaktik va psixologik talablar asosida faoliyat yuritish.
- Xususiy psixodidaktika nazariy asoslarini alohida fanlar uchun ishlab chiqish.
- Oliy ta’limda psixodidaktika fanini o‘qitish, uni o‘quv predmeti sifatida tashkil etish, hamda o‘qituvchi, o‘quvchi va talabalar uchun metodik materiallar ishlab chiqish.
- Psixodidaktika kabinetlari shaklida oliy ta’lim muassasalari va maktablarda laboratoriya-o‘quv bazasini tashkil etish.
- Psixodidaktika fanini bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘qitish uchun ta’lim tizimini ishlab chiqish va takomillashtirish.

Maktablarda keng tarmoqda so‘rov o‘tkazildi va o‘qituvchilar tomonidan aytib o‘tilgan fikrlar asosida muammo aniqlandi. Bu maktabda o‘quvchilarga ta’lim berishda eng sodda usul bilan dars o‘tish edi, bunda berilgan mavzuni paragraf asosida o‘qitish usuli tashkil etilgani, bu esa xotira va reproduktiv faoliyatga tayangan holda ta’lim berish edi. Bunda o‘quvchining qobiliyati yoki eslab qolish darajasi ahamiyat kasb qilmas edi. Shu sababdan ham psixodidaktikani maktablarda ta’lim jarayonida qo‘llash kerakligi aytib o‘tildi.

Psixodidaktikani maktab ta’limida tashkil qilishda ham muammolarga duch kelindi. Maktabdagi fanlarga psixologik va didaktik bilimlarni joriy etish yetarli darajada emasligi, ushbu bilimlarni qo‘llashda didaktik materiallarning yetarli emasligi, ba’zi holatlarda mavzuga mos materiallarning umuman yo‘qligi, oliy ta’lim muassasalarida ushbu yo‘nalishda yetarli bilimlar berilmasligi muammo bo‘lib keldi.

Shu muammoga yechim topish uchun 6 ta asosiy yo‘nalish belgilandi. Bunda birinchi yo‘nalishda maktab ta’lim jarayoni asosiy yo‘nalish sifatida qaralib, unda psixologik va didaktik konsepsiyalar asosidagi metodologik yondashuvlar hamda ularning o‘zaro integratsiya mexanizmlari tahlil qilinadi. Ikkinchi yo‘nalishda didaktik va pedagogik psixologiyaga oid nazariya va g‘oyalar, ularning amaliy qo‘llanilishi hamda maktab ta’limini takomillashtirishdagi o‘rni yoritiladi. Uchinchi yo‘nalishda metodologik yondashuvlar o‘qituvchilarni oliy ta’lim tizimida tayyorlash jarayonida o‘rganiladi va psixologik-pedagogik konsepsiyalar tizimi shakllantiriladi. To‘rtinchi yo‘nalishda pedagogik psixologiya va metodika sohasida kategoriyalar apparatini ifodalovchi yagona terminologik baza yetarli darajada shakllanmaganligi qayd etiladi. Beshinchi yo‘nalishda psixologik-pedagogik fan yutuqlarini amaliyotga joriy etuvchi vositachi tizim yetarli darajada

rivojlanmaganligi ko‘rsatib o‘tiladi. Oltinchi yo‘nalishda esa ta’lim jarayonidagi talablar bilan psixologik-didaktik nazariyalar o‘rtasida keskin qarama-qarshilik mavjudligi, shuningdek, ularni amalga oshirish uchun yetarli didaktik materiallarning yetishmasligi ta’kidlanadi. [3]

Shundan ko‘rinib turibdiki, psixodidaktika psixologiya va didaktika yo‘nalishlarining o‘xshash jihatlarini pedagogika faniga zarur bo‘lgan psixologik-pedagogik bilimlar majmui sifatida qaralishi mumkin. U o‘zaro bog‘liq jihatlarni umumlashtirib, ta’lim jarayoniga oid metodologik yondashuvlar tizimiga aylangan. Bu fan ta’lim jarayonini osonlashtirish uchun xizmat qiladi. Psixodidaktika fanini rivojlantirar ekanmiz, biz ta’lim jarayonida kerak bo‘ladigan metodlarni qo‘llashni hamda yangi va samarali bilim berish usullarini o‘rganib boramiz.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, psixodidaktika fani ta’lim jarayoni uchun muhim va ta’lim samaradorligini oshirishga qo’l keladigan fan. Shu sababdan psixodidaktika fanini oliy talimlarda bo’lajak pedagoklarga chuqurroq o’rgatish lozim va bu bilan birga maktab ta’lim tizimida xam psixodidaktika bilan bog’liq o’quv materiallarini kengroq tarzda tashkil qilishimiz kerak.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Крутский А. Н. Психодидактика и перспективы её дальнейшего развития // Школьные технологии. – 2011. – № 2. – С. 73–77. URL: **https://narodnoe.org/journals/shkolnie-tehnologii/2011-2/psihodidaktika-i-perspektivi-eyo-dalneiyshego-razvitiya** (дата обращения: 24.04.2026)

2. Крутский А. Н. Роль психодидактики в профессиональной подготовке учителя // Science for Education Today. – 2015. – № 6 (28). – С. 78–87. URL: **https://sciup.org/article/147137690** (дата обращения: 24.04.2026)

3. Савенков А. И. Содержание образования как фактор развития детской одарённости // Гуманитарные науки и образование. – 2010. – № 1. – С. 12-15.

4. Гельфман Э. Г., Холодная М. А. Психодидактика школьного учебника. – 2006. URL: **https://search.rsl.ru/ru/record/01003056788** (дата обращения: 24.04.2026)

5. Педагогика и психология. Круглый стол // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 15–43. URL: **https://psyjournals.ru/journals/voppsy/archive/2001_n2** (дата обращения: 24.04.2026)

6. Крутский А. Н., Гибельгауз О. С. Психодидактические пакетные технологии обучения // Школьные технологии. – 2011. – №3. – С. 117–123. URL: **https://cyberleninka.ru/search?q=психодидактика** (дата обращения: 24.04.2026)

MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Jo‘rayeva Mahfuza Oybek qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti

mahfuzajurayeva582@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Chu va Sadykova, hamda didaktik kommunikatsiya va interfaol metodlarga oid xorijiy tadqiqotlar qiyosiy o‘rganiladi. Samarali metodlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: muloqot, didaktika, kompetensiya, interfaol metod, dialog, pedagogik muhit, baholash.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS

Jurayeva Mahfuza Oybek qizi

Bukhara State Pedagogical Institute

Master’s student of 1st year,

Theory and History of Pedagogy

mahfuzajurayeva582@gmail.com

Abstract: The article analyzes didactic opportunities for developing communication skills. Interactive methods, dialogic approaches, and didactic communication are examined. Comparative analysis of foreign studies is conducted. Effective pedagogical strategies are identified.

Keywords: communication, didactics, competence, interactive methods, dialogue, pedagogical environment, assessment.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Жураева Махфуза Ойбек кизи

БухГПИ, Магистрант 1 курса,

Теория и история педагогики

mahfuzajurayeva582@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются дидактические возможности развития коммуникативных навыков. Рассматриваются интерактивные методы, диалогический подход и дидактическая коммуникация. Проведён сравнительный анализ зарубежных исследований. Определены эффективные педагогические стратегии.

Ключевые слова: коммуникация, дидактика, компетенция, интерактивные методы, диалог, педагогическая среда, оценивание.

Muloqot ko‘nikmalari shaxsning ijtimoiylashuvi va kasbiy shakllanishida hal qiluvchi omildir. Ta’lim jarayonida fikrni aniq ifodalash, tinglash, savol berish va munosabat bildirish qobiliyatlari o‘quv muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu bois, kommunikativ kompetensiyani maqsadli rivojlantirish

didaktikaning ustuvor vazifasiga aylanmoqda. Zamonaviy ta’lim paradigmasi bilim uzatishdan ko‘ra, faol muloqotga asoslangan o‘rganishni talab qiladi.

Didaktika o‘qitish va o‘rganish jarayonini ilmiy asosda tashkil etadi. U metod, vosita, shakl va sharoitlarning uyg‘unligini ta’minlaydi. Aynan shu uyg‘unlik muloqot ko‘nikmalarini tabiiy va barqaror shakllantirish imkonini beradi. Interfaol metodlar, dialogik yondashuv, guruhli faoliyat va refleksiya muloqot uchun real maydon yaratadi. Natijada o‘quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi.

Ilmiy adabiyotlarda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish ko‘pincha til o‘qitish doirasida ko‘rib chiqiladi. Biroq, didaktik imkoniyatlar masalasi kengroq yondashuvni talab qiladi. Muloqot nafaqat til, balki tafakkur, ijtimoiy tajriba va pedagogik muhit bilan bog‘liq jarayondir. Shuning uchun bu masalani didaktik tizim sifatida tahlil qilish dolzarbdir.

Xorijiy tadqiqotlarda dialog asosida o‘qitish, didaktik kommunikatsiya va interfaol metodlarning samarasi alohida ta’kidlanadi. Masalan, J. Chu [1] va I. Sadykova [1] dialogik yondashuv orqali pragmatik va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni ko‘rsatadi. Shuningdek, Sava [2] esa didaktik kommunikatsiya konsepsiyasi o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi maqsadli axborot almashinuvini samarali tashkil etish zarurligini asoslaydi. Interfaol metodlarga oid tadqiqotlar esa guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar va taqdimotlarning og‘zaki nutq faolligini oshirishini isbotlaydi.

Ushbu tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Asosiy e’tibor muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik imkoniyatlarni ochib berishga qaratildi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, kontent tahlil va umumlashtirish metodlari qo‘llanildi. Manba sifatida uchta xorijiy ilmiy ish tanlab olindi va IMRAD mezonlari asosida o‘rganildi.

Tahlil qilingan ishlar:

J. Chu va I. Sadykovaning dialogik yondashuvga oid tadqiqoti;

Didaktik kommunikatsiya konsepsiyasini yoritgan ilmiy maqola;

Interfaol metodlar orqali og‘zaki nutqni rivojlantirishga bag‘ishlangan tadqiqot.

1. Qiyosiy (komparativ) tahlil metodi

Ushbu metod orqali uch maqoladagi yondashuvlar o‘zaro taqqoslandi. Har bir tadqiqotda:

- muloqotga berilgan ta’rif,
- qo‘llangan didaktik metodlar,
- erishilgan natijalar,
- pedagogik sharoitlar mezoni bo‘yicha solishtirildi.

Bu usul o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

2. Kontent tahlil metodi

Maqolalardagi asosiy tushunchalar, kalit g‘oyalar va didaktik tavsiyalar matn ichidan ajratib olindi. Ayniqsa, “dialog”, “didaktik kommunikatsiya”, “interfaol metod”, “kommunikativ kompetensiya” tushunchalarining qo‘llanish chastotasi va mazmuni tahlil qilindi. Bu metod muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik omillarni aniqlashga yordam berdi.

3. Umumlashtirish metodi

Olingan natijalar umumlashtirilib, yagona didaktik modelga keltirildi. Turli yondashuvlar bir tizimda ko‘rib chiqildi. Natijada muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi didaktik shart-sharoitlar tizimlashtirildi.

4. Strukturaviy tahlil

Har bir maqola IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) tuzilishi asosida o‘rganildi. Bu yondashuv tadqiqotlarning ilmiy mantiqini ochib berdi va metodik jihatlarini aniq ko‘rsatdi.

5. Didaktik modellashtirish

Tahlil natijalariga tayangan holda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik sxemasi ishlab chiqildi. Ushbu model interfaol metodlar, dialogik yondashuv va pedagogik muhitning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Mazkur metodlar majmuasi tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritish, xorijiy tajribani tahlil qilish va amaliy didaktik tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil qilingan uchta xorijiy tadqiqot muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik yondashuvlar hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Har bir maqola turli metodni asos qilgan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi jihat – ta’lim jarayonida faol muloqot muhitini yaratishdir.

1-maqola natijalari – dialogik yondashuv samarasi

J. Chu va I. Sadykova tadqiqotida fiktsional dialoglardan foydalanish o‘quvchilarning:

- pragmatik nutqini,

- vaziyatga mos javob qaytarish qobiliyatini,

- muloqot madaniyatini sezilarli rivojlantirishi ko‘rsatildi.

Dialoglar tilni sun’iy emas, tabiiy kontekstda o‘rganish imkonini beradi. Natijada o‘quvchi tayyor gaplarni emas, mazmunga mos fikr bildirishni o‘rganadi.

2-maqola natijalari – didaktik kommunikatsiya ta’siri

Didaktik kommunikatsiyaga bag‘ishlangan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi maqsadli, rejalashtirilgan kommunikatsiya:

- axborotni to‘g‘ri qabul qilishni,
- fikr almashish tezligini,
- o‘zaro tushunishni kuchaytiradi.

Bu yondashuvda muloqot tasodifiy emas, balki didaktik reja asosida tashkil etiladi. Natijada o‘quvchilarda tinglash va javob berish madaniyati shakllanadi.

3-maqola natijalari – interfaol metodlar samaradorligi[3]

Interfaol metodlarga oid tadqiqotlarda guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar va taqdimotlar o‘quvchilarning:

- og‘zaki nutq faolligini,
- erkin fikr bildirishini,
- jamoa bilan ishlash ko‘nikmasini oshirishi aniqlangan.

Bunday metodlarda o‘quvchi dars markaziga aylanadi. Muloqot tabiiy ravishda yuzaga keladi.

Umumiy natijalar (uch maqola kesimida)

Mezon	1-maqola	2-maqola	3-maqola
Asosiy yo‘nalish	Dialog orqali o‘qitish	Didaktik kommunikatsiya	Interfaol metodlar
Metod	Fiktsional dialoglar	Pedagogik aloqa	Rolli o‘yin, guruh muhokamasi
Natija	Nutq madaniyati rivoji	Samarali axborot almashinuvi	Og‘zaki nutq faolligi
Umumiy jihat	Muloqotni rivojlantirish	Muloqotni rivojlantirish	Muloqotni rivojlantirish

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori samaraga metodlarning uyg‘unligi orqali erishilar ekan va bunda **dialog + didaktik kommunikatsiya + interfaol metodlar = barqaror kommunikativ kompetensiya** formulasi asos sifatida xizmat qiladi.

Ushbu integrativ yondashuv o‘quvchini faol subyektga aylantiradi, muloqotni tabiiy jarayonga aylantiradi hamda didaktik sharoitni kommunikativ muhitga aylantiradi. Natijada muloqot ko‘nikmalari sun’iy mashq emas, ta’lim jarayonining tabiiy mahsuliga aylanadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida mashqlar bilan emas, balki to‘g‘ri tashkil etilgan didaktik muhit orqali samarali kechadi. Dialogik yondashuv, didaktik kommunikatsiya va interfaol metodlar bir-birini to‘ldiradi. Ularning uyg‘unligi ta’lim jarayonida tabiiy muloqot maydonini yaratadi.

J. Chu va I. Sadykova ko‘rsatganidek, dialoglar o‘quvchini vaziyatga mos fikr bildirishga o‘rgatadi. Didaktik kommunikatsiya esa bu jarayonni tartibga soladi, maqsadli yo‘naltiradi. Interfaol metodlar esa muloqotni majburiy emas, tabiiy faoliyatga aylantiradi.

Munozara jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi ya’ni muloqot ko‘nikmalari faqat nutq bilan cheklanmasligi namoyon bo‘ldi. U tinglash, tushunish, savol berish, munosabat bildirish va refleksiyani ham o‘z ichiga oladi. Demak, didaktik imkoniyatlar ushbu komponentlarning barchasini qamrab olishi kerak.

Shuningdek, pedagogik muhitning o‘zi kommunikativ bo‘lishi zarur. Agar dars jarayoni monologik tusda bo‘lsa, hech qanday metod kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, dars jarayoni savol-javob, muhokama va hamkorlikka asoslangan bo‘lsa, muloqot ko‘nikmalari tez va barqaror shakllanadi.

Uchala tadqiqot natijalarini birlashtirgan holda aytish mumkinki, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish didaktikaning markaziy vazifasiga aylanishi lozim. Bu jarayon rejalashtirilgan, tizimli va metodik jihatdan asoslangan bo‘lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshiruvchi muhim omildir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, didaktik yondashuvlar bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Dialogik yondashuv muloqotni mazmunli qiladi. Didaktik kommunikatsiya uni tartibga soladi. Interfaol metodlar esa muloqotni jonlantiradi. Didaktik imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanish natijasida o‘quvchi passiv tinglovchidan faol muloqot ishtirokchisiga aylanadi. Natijada kommunikativ kompetensiya tabiiy ravishda shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. J. Chu, & I. Sadykova. (2026). Developing communicative skills through fiction dialogue in RFL digital environment: Lingua-pragmatic and didactic perspectives. Virtual Communication and Social Networks, 5(1), 24–33.
2. Simona Sava. (2013). Didactic communication – Key element for any successful teaching activity. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 76, 105–109.
3. Lestari, et al. (2025). Utilizing interactive methods to develop students’ oral communication skills. International Journal of Pedagogics, 5(6), 116–118.

INSON VA TABIAT UYG‘UNLIGI: BO‘LAJAK TARBIYA FANI MUTAXASSISLARIDA EKOESTETIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY TALQINI

O’rinova Dilafro’z Aslon qizi

BuxDPI,pedagogika yònalishi magistri

Dilafruzaslonovna@gmail.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada ekoestetik madaniyatning nazariy asoslari uning ummumbashariy g‘oyalar bilan uyg‘unligi hamda bo‘lajak mutaxassis shaxsini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy-badiiy yondashuv asosida yoritiladi. Tabiat va inson o‘rtasidagi nozik uyg‘unlik falsafiy, pedagogik va estetik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ekoestetik madaniyat, ekologik ong, estetik tafakkur, umumbashariy qadriyatlar, pedagogik integratsiya, tabiat va inson uyg‘unligi.

HUMAN AND NATURE HARMONY: A MODERN INTERPRETATION OF FORMING ECO- AESTHETIC CULTURE IN FUTURE SPECIALISTS OF EDUCATION SCIENCE

Urinova Dilafruz Aslon qizi
Bukhara State Pedagogical Institute,
Master’s student in Pedagogy
Dilafruzaslonovna@gmail.com

Abstract: This article examines the theoretical foundations of eco-aesthetic culture, its harmony with universal values, and its role in shaping the personality of future specialists through a scientific and artistic approach. The delicate balance between nature and human beings is analyzed from philosophical, pedagogical, and aesthetic perspectives.

Keywords: eco-aesthetic culture, ecological awareness, aesthetic thinking, universal values, pedagogical integration, harmony between nature and human.

ГАРМОНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ: СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Оринова Дилафруз Аслон кизи
Магистрант направления «Педагогика»,
Бухарский государственный педагогический институт
Email: Dilafruzaslonovna@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы экоэстетической культуры, её взаимосвязь с общечеловеческими ценностями, а также её роль в формировании личности будущего специалиста на основе научно-художественного подхода. Тонкая гармония между природой и человеком анализируется с философской, педагогической и эстетической точек зрения.

Ключевые слова: экоэстетическая культура, экологическое сознание, эстетическое мышление, общечеловеческие ценности, педагогическая интеграция, гармония между природой и человеком.

Kirish. Inson tabiat qo‘ynida tug‘iladi, uning bag‘rida voyaga yetadi va yana unga qaytadi. Bu oddiy haqiqat aslida inson va tabiat o‘rtasidagi azaliy rishtalarning eng sodda, ammo eng chuqur ifodasidir. Tabiat — bu nafaqat yashash makoni, balki inson ruhiyatining manbai, estetik didining shakllanish beshigi hamdir. Daraxtlar shovqini, suvlarning shildirashi, qushlarning sayrashi — bularning barchasi inson qalbida go‘zallik tuyg‘usini uyg‘otib, uni nozik his qilishga o‘rgatadi.

Biroq bugungi texnogen taraqqiyot asrida inson va tabiat o‘rtasidagi bu uyg‘unlik asta-sekin zaiflashib borayotgandek. Daraxtlar soyasi o‘rnini beton devorlar, musaffo havoni esa sanoat chiqindilari egallamoqda. Qushlar sayrashi o‘rniga mashinalar shovqini, tabiiy manzaralar o‘rniga sun’iy muhit ustuvorlik kasb etmoqda. Natijada inson nafaqat tabiatdan, balki o‘zining ichki estetik olamidan ham uzoqlashib bormoqda. Bu esa ekologik muammolar bilan bir qatorda, ma’naviy inqiroz xavfini ham yuzaga keltirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ekoestetik madaniyatni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki tabiatni faqat bilish yetarli emas — uni his qilish, sevish va qadrlash zarur. Zero, inson qalbida go‘zallikka muhabbat uyg‘onmas ekan, u tabiatni asrashga ham chin dildan intilmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘z nutqlarida tabiatga munosabat masalasiga alohida urg‘u berib, shunday ta’kidlaydi:

“Tabiatni asrash — bu kelajak avlod oldidagi eng muhim burchimizdir.”

Mazkur fikr ekoestetik tarbiyaning nafaqat pedagogik, balki davlat siyosati darajasidagi ustuvor yo‘nalish ekanini yaqqol ifodalaydi.

Yana bir jihat e’tiborga molik: Prezidentimiz ta’kidlaganidek, insonning ekologik madaniyati uning umumiy madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Demak, ekologik ongni shakllantirish — bu shunchaki bilim berish emas, balki insonni ma’naviy jihatdan kamol toptirish demakdir. Bu jarayonda pedagogika muhim vositaga aylanadi.

Pedagogika aynan shu nozik nuqtada — inson qalbi va tabiat go‘zalligi orasida ko‘prik vazifasini bajaradi. U talabaning nafaqat bilimini, balki uning his-tuyg‘ularini, estetik didini va ekologik mas’uliyatini shakllantiradi. Shu bois ekoestetik madaniyatni rivojlantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni tiklash bugungi kunning nafaqat ekologik, balki ma’naviy talabi hamdir. Ekoestetik madaniyat esa ana shu uyg‘unlikni ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Inson tabiat qo‘ynida tug‘iladi, uning bag‘rida voyaga yetadi va yana unga qaytadi. Ammo bugungi texnogen davrda inson tabiatdan uzoqlashib borayotgandek: daraxtlar soyasi o‘rnini beton devorlar, qushlar sayrashi o‘rnini shovqin-suron egallamoqda. Shu jarayonda insonning estetik hissiyotlari ham, ekologik mas’uliyati ham sinovdan o‘tmoqda.

Pedagogika esa aynan shu nozik nuqtada — inson qalbi va tabiat go‘zalligi orasida ko‘prik vazifasini bajaradi. Demak, ekoestetik madaniyatni shakllantirish nafaqat ilmiy, balki ma’naviy zaruratdir.

Asosiy qism

1. Ekoestetik madaniyat: ong va qalb uyg‘unligi

Inson tabiat bag‘rida nafaqat yashaydi — u bilan nafas oladi, uning ritmida yuradi, uning sukutida o‘zini anglaydi. Ekoestetik madaniyat ana shu nozik uyg‘unlikning mahsulidir. Bu oddiy bilim emas, bu qalbning uyg‘onishidir. Daraxt shoxlarining mayin shitirlashi, tongdagi shabadaning iliq nafasi, yomg‘ir tomchilarining yerga urilishidagi ohang — bularning barchasi inson qalbida go‘zallikni uyg‘otadi.

Ekologik tarbiya inson ongiga mas’uliyat urug‘ini qadab: “Asra!” deya murojaat qilsa, estetik tarbiya uning qalbiga muhabbat shamini yoqib: “Sev!” deydi. Ekoestetik yondashuv esa bu ikki ovozni yagona ohangga aylantiradi. U insondan shunchaki amal emas, balki his qilishni talab qiladi. Chunki inson tabiatni faqat anglaganida emas, balki his qilganidagina uni chin dildan asraydi.

Ekoestetik madaniyat — bu ong bilan qalbning suhbatidir. Bu suhbatda bilim so‘zlaydi, ammo muhabbat hukmronlik qiladi.

2. Umumbashariy g‘oyalar: umumiy uy — Yer sayyorasi

Yer — bu insoniyatning yagona maskani. Uning osmoni barcha uchun birdek moviy, uning havosi barcha uchun birdek zarur. U millat tanlamaydi, chegaralarni bilmaydi. Shu bois ekoestetik madaniyat ham tor doiralarga sig‘maydi — u butun insoniyatga tegishli bo‘lgan ruhiy boylikdir.

Tabiatga mehr qo‘ygan inson, aslida hayotga mehr qo‘ygan insondir. Chunki tabiat — hayotning o‘zi. Daryo oqsa — hayot davom etadi, daraxt yashasa — inson nafas oladi. Demak, tabiatni sevish — bu insonparvarlikning eng yuksak ko‘rinishidir.

Barqaror rivojlanish g‘oyasi esa inson va tabiat o‘rtasidagi buzilgan muvozanatni tiklashga intiladi. Bu faqat iqtisodiy yoki ekologik masala emas — bu ma’naviy masala hamdir. Chunki tabiatni faqat himoya qilish yetarli emas, uni tushunish, uning go‘zalligini his qilish ham zarur.

Pedagogika oldida esa o‘ta nozik savol turadi:

biz yoshlarni tabiatni muhofaza qilishga o‘rgatyapmizmi yoki uni sevishga?

Chunki sevgi bo‘lmagan joyda mas’uliyat uzoq yashamaydi.

3. Zamonaviy ta’lim: texnologiya va tabiat o‘rtasidagi muvozanat

Bugungi yosh avlod — raqamli olam farzandi. U ekranlar orasida ulg‘aymoqda, virtual olamda o‘z makonini topmoqda. Ammo bu yorqin displeylar ortida ko‘pincha haqiqiy hayotning sokin go‘zalligi unutilib qolmoqda.

Shu bois zamonaviy ta’limning vazifasi — texnologiya va tabiat o‘rtasida ko‘prik qurishdir. Talaba faqat axborotni qabul qiluvchi emas, balki tabiatni his qiluvchi, uni anglovchi shaxsga aylanishi lozim. Darslar faqat devorlar orasida emas, balki ochiq osmon ostida o‘tilganda, bilim jonlanadi. Daraxt soyasida o‘tilgan bir dars ba’zan yuzlab nazariy ma’lumotlardan ko‘ra chuqurroq iz qoldiradi. Ekologik loyihalar orqali talaba tabiat bilan bevosita muloqotga kirishadi — u endi kuzatuvchi emas, balki ishtirokchiga aylanadi.

San’at va ekologiya uyg‘unlashganda esa go‘zallik yangi ma’no kasb etadi. Eko-dizayn, landshaft estetikasi orqali inson tabiatni nafaqat saqlaydi, balki uni yanada go‘zallashtiradi. Raqamli texnologiyalar esa bu jarayonda vosita bo‘lib xizmat qiladi — ular orqali ekologik tafakkur kengayadi, ong boyiydi. Texnologiya — bu yo‘l, tabiat esa manzil. Ularning uyg‘unligi esa haqiqiy taraqqiyotdir.

4. Ekoestetik tarbiya: qalbga yo‘l topgan ta’lim

Haqiqiy ta’lim — bu insonni faqat bilishga emas, balki his qilishga o‘rgatadigan jarayondir. Chunki bilim yodda qoladi, ammo his qalbda yashaydi. Daraxt ekkan talaba faqat mehnat qilmaydi — u sabrni o‘rganadi. Gul parvarishlagan talaba faqat o‘simlikni o‘stirmaydi — u go‘zallikni his qiladi.

Tabiatni kuzatgan talaba esa faqat qarab turmaydi — u hayotning sirlarini anglay boshlaydi.Ekoestetik tarbiya aynan shu jarayon — u inson qalbiga yo‘l topadi. U majburlamaydi, u uyg‘otadi. U buyurmaydi, u ilhomlantiradi. Bu tarbiya kitob sahifalarida emas, hayotning o‘zida yashaydi. Uni o‘rganish uchun darslik emas, ochiq ko‘z va sezgir qalb kerak.

Xulosa . Inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik buzilgan jamiyatda na go‘zallik yashaydi, na barqarorlik. Chunki tabiatdan uzoqlashgan inson, aslida o‘z mohiyatidan uzoqlashadi. Shu bois bo‘lajak mutaxassislarda ekoestetik madaniyatni shakllantirish — bu shunchaki pedagogik vazifa emas. Bu insoniyat oldidagi ma’naviy burchdir. Bu kelajak avlodga qoldiriladigan eng katta merosdir.

Agar biz yosh avlod qalbiga tabiatga muhabbat urug‘ini qadab bera olsak, ular uni albatta asraydi. Chunki sevgi bor joyda befarqlik bo‘lmaydi. Sevgi bor joyda mas’uliyat yashaydi. Va ehtimol, aynan shu sevgi insoniyatni yana tabiat bag‘riga qaytaradi…

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Islom Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

2.Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

3.UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. — Paris, 2017.

4.John Dewey. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938.

5.David Orr. Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World. — SUNY Press, 1992.

6.Fritjof Capra. The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems. — Anchor Books, 1996.

7.Rachel Carson. Silent Spring. — Boston: Houghton Mifflin, 1962.

Pedagogika bo‘yicha:

8.Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015.

Ekologiya bo‘yicha:

9.Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2018.

10.United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. — New York, 2015.

11.Vladimir Vernadsky. The Biosphere. — New York: Springer, 1998.

Estetika bo‘yicha:

12.Estetika asoslari. — Toshkent: Sharq, 2010.

13.UNEP. Environmental Education and Training. — Nairobi, 2016.

14. Paulo Freire. Pedagogy of the Oppressed. — New York: Continuum, 1970.

Mahalliy ilmiy maqolalar:

“Ekoestetik tarbiya asoslari va uning pedagogik ahamiyati” // Xalq ta’limi jurnali, 2022.

“Ekologik madaniyatni shakllantirishning innovatsion usullari” // Pedagogik mahorat, 2023.

OLIY TA’LIMDA TALABALAR BILIMINI BAHOLASH METODIKASINI SUN’IY INTELLEKT VA QAT’IYMAS MATEMATIK MODELLASHTIRISH ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Hikmatova Nigina Rustam qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti,

tasviriy san’at va muhandislik grafikasi kafedrasi tayanch doktoranti

E-mail: Tel:

Annotatsiya: Zamonaviy ta’limda talabalar bilimini xolis va aniq baholash dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu maqolada sun’iy intellekt va qat’iymas matematik modellashtirish asosida baholash metodikasini takomillashtirish hamda intellektuallashtirilgan testlar orqali ta’lim sifatini oshirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, baholash metodikasi, qat’iymas matematik model, intellektuallashtirilgan test, didaktik jarayon, ta’lim sifati, moslashuvchan baholash.

Аннотация: В современном образовании объективная и точная оценка знаний студентов является актуальной проблемой. В данной статье освещаются вопросы совершенствования методики оценки на основе искусственного интеллекта и нечеткого математического моделирования, а также повышения качества образования с помощью интеллектуализированных тестов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, методика оценки, нечеткая математическая модель, интеллектуализированный тест, дидактический процесс, качество образования, адаптивное оценивание.

Abstract: Objective and accurate assessment of students' knowledge is a pressing issue in modern education. This article highlights the issues of improving the assessment methodology based on artificial intelligence and fuzzy mathematical modeling, as well as enhancing the quality of education through intelligent testing.

Keywords: Artificial intelligence, assessment methodology, fuzzy mathematical model, intelligent test, didactic process, quality of education, adaptive assessment.

KIRISH

Jahon ta’lim tizimi taraqqiyotida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) imkoniyatlaridan foydalanish ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ham raqamli texnologiyalar sohasini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish masalasi alohida ta’kidlangan. Zamonaviy ta’lim muhitida didaktik jarayonlar mazmunini boyitishda o‘qitish metodlari bilan bir qatorda, talabalar bilimini baholash metodikasini ham tubdan yangilash, inson omilini kamaytirgan holda obektivlik va shaffoflikni ta’minlash talab etiladi.

An’anaviy baholash tizimida, xususan, standartlashtirilgan test sinovlarida talabaning haqiqiy bilim darajasini to‘liq ochib berishda ma’lum kamchiliklar mavjud. Masalan, tavakkal qilib javob

belgilash, psixologik stress holati yoki test savollarining barcha uchun bir xil qiyinchilik darajasida bo‘lishi iqtidorli talabalarni izlab topishga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, talabalar bilim sifatini sun’iy intellekt asosida baholash metodikasini takomillashtirish va uni intellektuallashtirilgan testlar asosida modellashtirish bugungi kun pedagogikasining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Talabalar bilimini baholash metodikasini qat’iymas matematik yondashuv asosida takomillashtirish.

Sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlarining mantiqiy yadrosini qat’iymas matematik yondashuv (Fuzzy Logic – noaniq mantiq) tashkil etadi. Klassik matematik baholashda talabaning javobi faqat “to‘g‘ri” (1) yoki “noto‘g‘ri” (0) deb qabul qilinadi. Biroq pedagogik jarayon murakkab ijtimoiy-psixologik fenomen bo‘lib, unda talabaning fikrlash jarayoni, qisman to‘g‘ri yechimga kelishi yoki javobni topish uchun sarflagan vaqti ham inobatga olinishi adolatdan bo‘ladi.

Qat’iymas matematik modellashtirish qat’iy chegaralarni yo‘qotadi va [0;1] oralig‘idagi uzluksiz qiymatlardan foydalanish imkonini beradi. Bu yondashuv asosida baholash tizimini takomillashtirish quyidagi mezonlarni kompleks tahlil qilishga yordam beradi:

1. *Kognitiv chuqurlik:* Talaba masalani yechishda qanday mantiqiy zanjirdan foydalandi?
2. *Vaqt mezonlari (Time-on-task):* Muayyan qiyinchilikdagi test topshirig‘iga sarflangan vaqt normaga qanchalik mos keladi?
3. *Qisman to‘g‘rilik:* Ko‘p variantli murakkab topshiriqlarda talaba to‘g‘ri javobning necha foizini belgilay oldi?
4. Ushbu parametrlar sun’iy intellekt neyrotarmoqlari orqali qayta ishlanadi va yakuniy baho qat’iy shablonlar asosida emas, balki talabaning individual o‘zlashtirish trayektoriyasi asosida shakllantiriladi.

Talabalar bilimlarini intellektuallashtirilgan testlar asosida baholash metodikasi.

Didaktik jarayon mazmunini boyitishda intellektuallashtirilgan testlar (Computerized Adaptive Testing - CAT) eng muvaffaqiyatli xalqaro ta’lim paradigmalaridan biri sanaladi. Intellektuallashtirilgan testlar statik testlardan farqli o‘laroq, har bir talabaga moslashuvchan (adaptiv) tarzda taqdim etiladi.

Bu metodika zamonaviy test nazariyasi – IRT (Item Response Theory) ga asoslanadi. Sun’iy intellekt algoritmi talabaga dastlab o‘rtacha qiyinchilikdagi savolni taqdim etadi. Agar talaba javobni to‘g‘ri topsa, tizim keyingi savolning qiyinchilik darajasini avtomatik oshiradi. Agar noto‘g‘ri javob bersa, navbatdagi savol osonroq darajada bo‘ladi.

Bunday metodikaning asosiy afzalliklari shundan iboratki:

- *Vaqt tejamkorligi:* Talabaning haqiqiy bilim darajasini aniqlash uchun 50 ta emas, balki aniq yo‘naltirilgan 15-20 ta savol yetarli bo‘ladi [2].
- *Adolat va obektivlik:* Har bir talaba o‘zining intellektual salohiyatiga mos savollar bazasi bilan ishlaydi, bu esa “ko‘chirmakashlik” (plagiat) va “yodlab olish” kabi salbiy holatlarning oldini oladi.
- *Diagnostik xususiyat:* SI test yakunida nafaqat ballni, balki talabaning qaysi mavzularda oqsoqlanayotgani haqida batafsil tahliliy hisobotni o‘qituvchiga taqdim etadi.

Baholash metodikasida qat’iymas-matematik modellashtirishning samaradorligi

Sun’iy intellekt va intellektuallashtirilgan testlarning birgalikdagi integratsiyasi ta’lim sifatini monitoring qilishda yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Talabalar bilim sifatini baholashda qat’iymas matematik modellashtirishdan foydalanish samaradorligini quyidagi jadval misolida ko‘rishimiz mumkin:

1-jadval. An’anaviy va intellektuallashtirilgan baholash metodikalarining qiyosiy tahlili

Baholash mezoni	**An’anaviy test tizimi**	**SI asosidagi intellektuallashtirilgan tizim**
Savollar taqdimoti	Barcha talabalar uchun bir xil, statik	Talabaning bilim darajasiga qarab moslashuvchan (adaptiv)
Baho mezonlari	Faqat to‘g‘ri/noto‘g‘ri (0 yoki 1)	Qat’iy emas; sarflangan vaqt, yechim yo‘li va jarayon inobatga olinadi
Natijani tahlil qilish	Umumiy ballni hisoblash	Individual kognitiv bo‘shliqlarni ko‘rsatib beruvchi tahliliy hisobot
Psixologik ta’sir	Stress darajasi yuqori	Talaba mos qiyinchilikdagi savollar bilan ishlagani uchun stress past

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, baholashning qat’iymas matematik modeli talabani jazolash emas, balki rag‘batlantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Intellektuallashtirilgan tizim tomonidan yig‘ilgan Big Data (Katta ma'lumotlar) o‘qituvchilarga o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish, qiyin o‘zlashtirilayotgan mavzular bo‘yicha qo‘shimcha resurslar yaratish imkonini beradi [4].

Oliy ta’lim muassasalarida baholash metodikasini takomillashtirish faqatgina texnik jarayon emas, u madaniyatlararo munosabatlar va xalqaro ta’lim standartlariga integratsiyalashuvning muhim qadami hisoblanadi. Chet el tajribasi (masalan, AQSHdagi GRE, GMAT yoki Yevropaning qator universitetlari test tizimlari) shuni ko‘rsatadiki, intellektuallashtirilgan baholash tizimi bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini aniq prognoz qilish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, zamonaviy ta’lim muhitida talabalar bilimini baholash jarayonini sun’iy intellekt asosida tashkillashtirish didaktik jarayonlar taraqqiyotining qonuniy bosqichidir. Tadqiqotlarimiz natijasida quyidagi tavsiyalarni shakllantirdik:

1. Oliy ta’lim muassasalarining masofaviy va an’anaviy ta’lim platformalariga (LMS/Moodle) qat’iymas matematik modellashtirish imkoniyatiga ega bo‘lgan SI baholash plaginlarini integratsiya qilish.
2. O‘qituvchi va professor-o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni statik testlar bazasini emas, balki adaptiv (intellektuallashtirilgan) test parametrlarini tuzishga o‘rgatish.
3. Baholash tizimida talabaning mantiqiy fikrlashi va kognitiv qobiliyatini o‘lchaydigan ko‘p parametrli yondashuvni qonunchilik va o‘quv-uslubiy me’yoriy hujjatlarga kiritish.

Umuman olganda, bilimni baholashda sun’iy intellekt va intellektuallashtirilgan testlar asosidagi modellashtirishning amaliyotga joriy etilishi oliy ta’lim sifatini oshirishga, ta’lim muhitida ochiqlik va adolatni ta’minlashga salmoqli hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXAT

[1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y.

[2]. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: Fan, 2009. – 145 b

[3]. Zadeh L.A. Fuzzy sets // Information and Control. – 1965. – Vol. 8. – P. 338-353.

[4]. Kurbonov, A. (2021). Artificial Intelligence in Higher Education: Adaptive Testing and Personalized Learning. *Journal of Modern Educational Technologies,* 15(3), 45-52.

[5]. Xoliqov A.A. Oliy ta’lim muassasalarida pedagogik texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 210 b.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI PEDAGOGIK SIKL FANLAR INTEGRATSIYASI VOSITASIDA KASBGA QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH

BuxDPI, umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti

p.f.f.d., Ismatova Nigina Baxodirovna

nigina@mail.ru

Annotatsiya: Oliy pedagogik ta’limni isloh qilish, professor-o’qituvchilarni ko’p bosqichli tayyorlashga o’tish, intellektual mehnat bozorida mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta’minlash sharoitida bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash muammosi alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim muassasalarining muvaffaqiyati birinchi navbatda o’qituvchiga bog‘liq. Uning shaxsiy fazilatlari, pedagogik mahorati, axloqiy va intellektual boyligi, pedagogik muammolarni hal qilishda ijodiy izlanishlarga intilishi ko’p jihatdan jamiyatning ijtimoiy kamoloti, axloqiy salomatligi va ma’naviy boyligini oldindan belgilab beradi.

Kalit so‘zlar: raqobatbardosh, integratsiya, o‘qituvchi, mutaxassis, faoliyat, kasb, mahorat, fazilat, tizimli yondashuv, innovatsiya, axloq.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СРЕДСТВАМИ ИНТЕГРАЦИИ ДИСЦИПЛИН ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЦИКЛА

БухДПИ, доцент кафедры общей педагогики,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD)
Исматова Нигина Бахадировна
nigina@mail.ru

АннотацияВ контексте реформирования высшего педагогического образования, перехода к многоступенчатой подготовке преподавателей, обеспечения конкурентоспособности специалистов на интеллектуальном рынке труда, проблема подготовки будущих учителей к профессионально-педагогической деятельности приобретает особую актуальность. Успех образовательных учреждений зависит прежде всего от преподавателя. Его личностные качества, педагогические навыки, моральное и интеллектуальное богатство, а также стремление к творческому поиску решений педагогических проблем во многом определяют социальную зрелость, нравственное здоровье и духовное богатство общества.

Ключевые слова: конкурентный, интеграция, учитель, специалист, деятельность, профессия, навык, добродетель, системный подход, инновация, этика.

DEVELOPING PROFESSIONAL INTEREST OF FUTURE TEACHERS THROUGH THE INTEGRATION OF PEDAGOGICAL CYCLE DISCIPLINES

BukhDPI, Department of General Pedagogy

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Nigina Bakhodirovna Ismatova
nigina@mail.ru

Annotation: In the context of reforming higher pedagogical education, transitioning to multi-stage teacher training, and ensuring the competitiveness of specialists in the knowledge-driven labor market, the issue of preparing future teachers for professional teaching is particularly pressing. The success of educational institutions depends primarily on the teacher. Their personal qualities, teaching skills, moral and intellectual richness, and commitment to creative solutions to pedagogical problems largely determine the social maturity, moral health, and spiritual wealth of society.

Key words: competitive, integration, teacher, specialist, activity, profession, skill, virtue, systems approach, innovation, ethics.

O‘zbekiston Respublikasida mehnat bozori va oliy ta’limni rivojlantirishning strategik rejalarini ishlab chiqishda mutaxassislarning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasini va faoliyat talablariga moslasha olish qobiliyatini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu, o‘z navbatida, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishlarini rivojlantirish samaradorligini oshirish bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi:
- pedagogik yo’nalishda mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha zamonaviy talablar va mehnat bozori takliflaridan kelib chiqib, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishining mazmunini aniqlash;
- kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni sifatli egallash uchun innovatsion salohiyatni shakllantiruvchi pedagogik-psixologik omillar va shart-sharoitlarni aniqlash;
- tizimli yondashuv asosida ijodiy va jamoaviy muhitga asoslangan kasbga qiziqishning pedagogik shartlarini aniqlash va amalga oshirish;
- ijtimoiy-pedagogik jihatlarni, nazariy masalalarni mustaqil o‘rganish va bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil tayyorlash uchun yangi nashrlar, elektron darsliklar, o‘quv materiallarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.
Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbga qiziqishlarini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlarda rus pedagogi V.A. Slasteninning ko‘rsatishicha, yuqori professionallik, ya’ni olingan ta’lim sifati professional yetuklikning ob’ektiv omillariga, sub’ektiv omillar esa - individual qobiliyatlarga, kasbiy

yo‘nalishga, samarali pedagogik vazifalarga bog‘liq bo‘lib, qaror qabul qilishda mas’uliyatli va ekspert yondashuvini joriy qiladi.

2.1.1-rasm. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish omillari

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar jarayonida olingan kuzatishlar va empirik tahlil natijalarini nazariy tahlil qilish va umumlashtirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish quyidagi omillarga asoslanishi aniqlandi:

- *motivatsion omil* – bo‘lajak o‘qituvchilarning tanlagan kasbi va uning mohiyati, kasbga yo‘naltirilganligi va kasb tanlash motivlari to‘g‘risidagi xabardorlik darajasini tavsiflovchi jihatlar;
- *ijtimoiy omil* – jamiyatdagi mavjud ijtimoiy muhit va kasbning ijtimoiy nufuzi, shuningdek, talabalar tomonidan kasbiy va ijtimoiy normalarni ishlab chiqish, shaxsiy va kasbiy sifatlar va ijtimoiy tajribani muassasalar tizimida qo‘llash;
- *axborot-mazmun* – tanlangan kasbiy faoliyat sohasini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-nazariy, pedagogik-psixologik va maxsus uslubiy bilim, ko‘nikma va malakalar majmui;
- *faoliyat omili* - olingan maxsus kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni qo‘llash uchun motivatsiya, o‘ziga xos vaziyat va vaziyatlarda introspektsiya va rivojlanishni ta’minlash;
- *tashkiliy-metodik omil* – ta’limning innovatsion turlari: shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tabaqalashtirilgan ta’lim, interfaol ta’lim, hamkorlikda o’qitish, dasturiy ta’minot, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, modulli ta’lim, ta’lim jarayonida mustaqil ta’limdan samarali foydalanish va boshqalar; o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar; talabalarning mustaqil bilim olish qobiliyati, talabalarning bilim olishga ijodiy yondashishlari, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish; axborotli ijodiy muhitni yaratish; sog‘lom raqobat; talabalarning o‘quv faoliyatini xolisona baholash;
- *didaktik omil* – maxsus jihozlangan (kompyuterlashtirilgan) o‘quv xonalarining mavjudligi; ta’lim resurslari (takomillashtirilgan o‘quv dasturlari, ma’ruza matnlari, elektron darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari, elektron ishlanmalar, grafik organayzerlar, audio-video vositalari), o‘quv jihozlari va vositalari, axborot texnologiyalari.

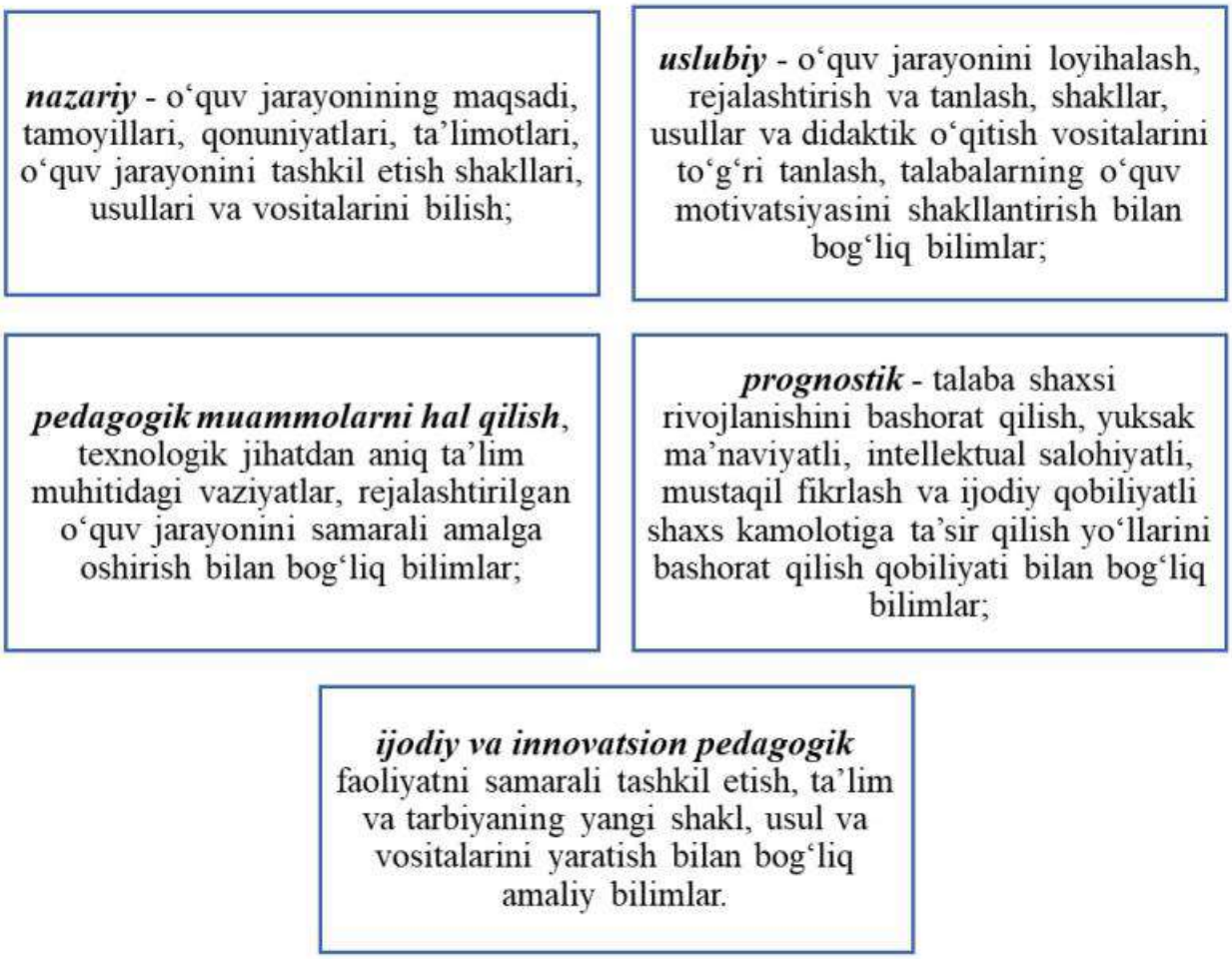

Kasbiy bilimlarning mazmunining kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan malaka talablari

“Oliy o‘quv yurtlarida ta’lim jarayoniga tizimli yondashish bo‘lajak mutaxassisning o‘ziga xos tajribasi, individualligi va ilmiy dunyoqarashining manbai hisoblanadi”. Shunga ko‘ra, ta’lim-tarbiya jarayonining barcha jabhalarida pedagogik faoliyatining borishi va natijada individual omilga rahbarlik qilish, ta’lim jarayoniga shaxsning kutilmagan ijodiy qobiliyatlarini aks ettiruvchi pedagogik vositalarning innovatsion turlarini, zamonaviy o‘qitish usullarini joriy etish muhim hisiblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish jarayonining yana bir muhim jihati yuqorida ko‘rsatilgan yo‘nalishlar bo‘yicha kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash va to‘liq amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar majmuini belgilashdan iborat. Chunki qulay va maqsadli pedagogik muhit jarayondan kerakli natijaga erishishni osonlashtiradi.

Pedagogika va psixologiya ta’lim yo‘nalishida tahsil oladigan talabalarni pedagogik turkum fanlar integratsiyasi vositasida o’qituvchilik kasbiga qiziqishlarini rivojlantirish samaradorligini oshiradigan quyidagi pedagogik shartlarni belgilash mumkin:

- bilim, ko’nikma va malakalarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish hamda talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyillarini joriy qilish;
- talabalarning kasbiy faoliyatini faollashtirish;
- o‘quv jarayonini tashkil etishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish;
- o‘qitish mazmunini ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlari asosida tuzish.

Integratsiyalashgan o‘qitish usuli o‘quv dasturi mazmunini o‘quv materialining semantik mazmuni va tabiiy hayot bilan bog‘lash va birlashtirishni, talabalar bilimining birdamligi va barqarorligini ifodalaydi. Ushbu o‘qitish usulida talabalar o‘zlarini murakkab real dunyo

muammolari bilan birlashgan holda topadilar. Integratsiyalashgan ta’limda asosiy e’tibor quyidagi jihatlarga qaratiladi:
1) Talaba shaxsini umumiy tarbiyalashga ahamiyat berish.
2) Mutaxassislik fanlaridan tegishli adabiyotlarni to‘plash orqali talabalar uchun boy muhit yaratish.
3) O‘quv dasturini tayyorlash, barcha darsliklar mazmunidagi bir mavzuga oid barcha materiallarni birlashtirish asosida amalga oshirilish.
4) Ilmiy tajribalar uchun yetarli joyni ta’minlash.
5) O‘qituvchi tomonidan dars mavzusi va unga oid materiallar taqdimotini ishlab chiqish.
6) Individual o‘rganish o‘rniga guruh faoliyatida raqobat va hamkorlikni rag‘batlantirish.
7) Dars mavzusiga oid ilmiy tadqiqot mavzularini taklif qilish.
8) Guruhda ishlashda pozitsiyaga e'tibor qaratgan holda hamkorlikda o‘rganish modellaridan foydalanish.
- universitetlararo (universitetlarning o‘quv-uslubiy birlashmalari);
- hududiy (o‘quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmualari);
- kontseptual (gumanitar va politexnika tushunchalarining integratsiyasi);
- fanlararo (fanlararo aloqalar, uslublar va o‘quv qo‘llanmalar shakllarini birlashtirish).

Fanlararo integratsiya pedagogik turkuim fanlarni o’rgatish uchun juda muhim, chunki pedagogikaning o’zi bir nechta ijtimoiy fanlar (falsafa, mantiq, tarix, dinshunoslik, psixologiya, adabiyot) va aniq-tabiiy (biologiya, matematika, valeologiya) kabi fanlar bilan chambarchas bog’liq.
Fanlararo tamoyil - bu fanlararo aloqasi va ta'lim amaliyotidan foydalanishga maqsadli va tizimli yondashishga va o'quv muammolarini hal qilishda muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan o'rganish tamoyilidir.
Fanlararo aloqadorik (integratsiya) g'oyasini amalga oshirish fanlararo tamoyil asosida amalga oshiriladi va u o'quv jarayonining barcha jihatlarini o'z ichiga olishi kerak:

1. Maqsadlilik.
2. Mazmun
3. Jarayon - faoliyat.
4. Tashkiliy faoliyat.
5. Natija va baholash.

Pedagogik turkum fanlarni o’qitishda integratsiya yondashuvi - bu barcha pedagogik fanlarni o’qitish jarayonlarida qo'llaniladigan, o'qitishning mazmuni, materiallari, usullari va turlarini integratsiyalashuv yondashuviga yo'naltirilgan usullar majmuasidir. Integratsiya yondashuvi ta'limning alohida birliklaridan ta'lim tizimlariga o'tishning sintezi sifatida qaraladi. Pedagogik turkum fanlarni o’qitishda integratsiya talabalarga fanlar mazmunini mukammal o'rganishga, shuningdek, ushbu fanlarni rivojlantirishga va o'qituvchilarga tabaqalashtirilgan (differentsial) o’qitishga doir muammolarini hal qilish imkonini beradi. Bu muammolar:

1. Pedagogik fanlarni chuqur o'rganishga kirgandan so'ng, mavzular orasidagi bog'liqlikni his qilishi mumkin.
2. Dars soatlarining ko'payishi tufayli talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishlari nisbatan qiyinlashdi va bu talabalarning bilim darajasining pasayishiga olib keldi.

3. Boshqa tomondan, vaqt kamligi tufayli talabalarning kasbiy qiziqishlarini oshira olmasligi mumkin.

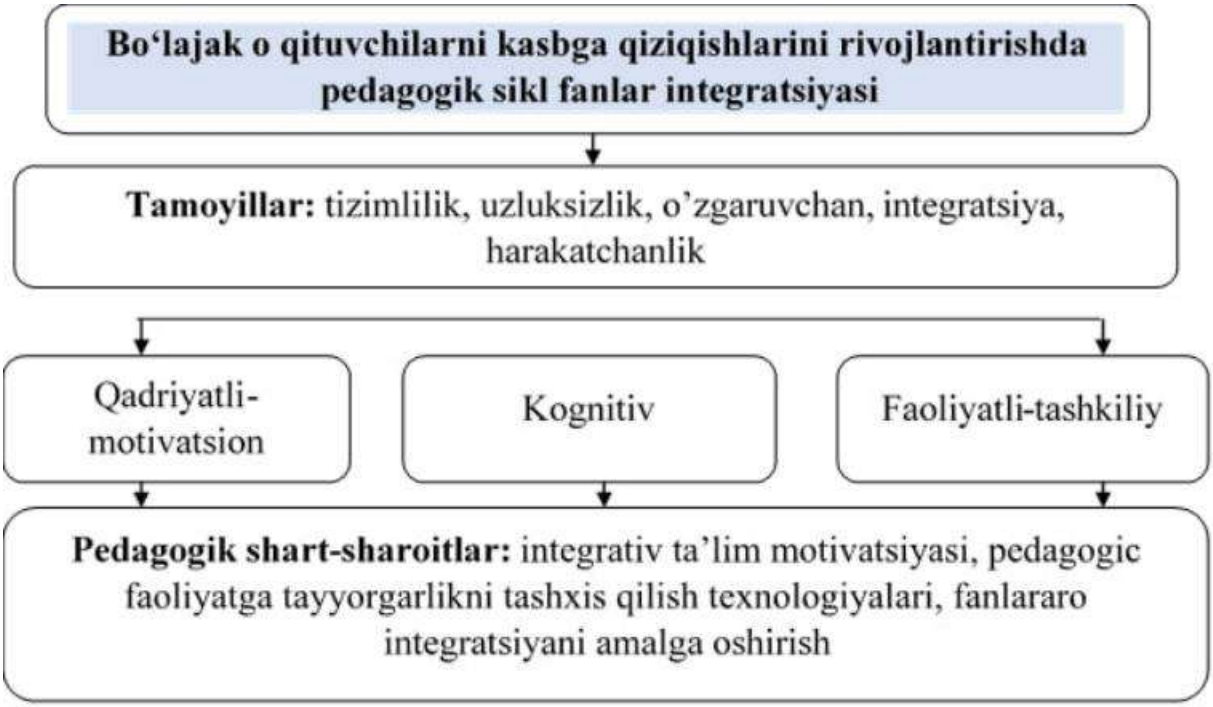

2.1.2- rasm. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbga qiziqishlarini rivojlantirishda pedagogik sikl fanlar integratsiyasi

Pedagogik sikl fanlar integratsiyasi puxta rejalashtirishni talab qiladi, chunki talaba bitta mavzu bo‘yicha umumlashtirilgan tushunchaga kelishi yoki ko‘z oldiga keltirishi kerak bo‘ladi. Hozirgi kunda zamonaviy ilm-fanda “integratsiya” tushunchasi quyidagi ma’nolarda qo‘llanilmoqda:
1) fanga tegishli har qanday qismlar va elementlarning yaxlit birligiga birlashishi (O.S. Grebenyuk, A.Y. Daniluk, B.M. Kedrov, M.G. Chepikov, N.S. Svetlovskaya, A.D. Ursul, Y.S. Tyunnikov, G.F. Fedorets) [146];
2) tegishli tarkibiy qismlarning o‘zaro bog‘liqlik holatini belgilaydigan jarayon (O.M. Sichivitsa) [58];
3) bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan yaxlit, yagona tushunchalarni yaratish jarayoni (I.D. Zvereva, V.N. Maksimova) [128].
Pedagogik sikl fanlar integratsiyasi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:
- talaba dunyoqarashini rivojlantirishga, unga barcha voqea-hodisalarni chuqur o‘zaro bog‘liqligi va shu bilan birga, nomuvofiqlikda ko‘rishga o‘rgatish imkonini beradi;
- talaba shaxsini tezda modellashtiradi, sog‘lom munosabatga turtki bo‘lib xizmat qiladi;
- pedagogik sikl fanlar uchun umumiy bo‘lgan kognitiv, amaliy va baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi, ular asosida to‘g‘ri baholarni hosil qiladi;
- talabaning hayotida dialektik qarashning umumlashtirilgan bilim va ko‘nikmalari hosil bo’ladi. Talabaning axloqiy qadriyatlar yo‘nalishlari uchun asos yaratuvchi axloqiy va estetik ideallar tizimi shakllanadi.

integratsiya ob’ektlarini tanlash va asoslash —» integratsiya tamoyillarini belgilash, tanlash va o‘rnatish —> integrallashtiruvchi omil —> integratsiya turi —> integral aloqalar va shakllar -> turli fanlar bo‘yicha o‘rganiladigan kursning mavzusi, bo‘limlari, muammosi bo‘lishi mumkin bo‘lgan integral ob’ektni yaratish.

Integratsiyaning uchta darajasini alohida ta’kidlash mumkin:
- **fan ichidagi** - alohida fanlar doirasida (pedagogika tarixi va nazariyasi, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiya);

- **fanlararo** - faktlar, tushunchalar, ikki yoki undan ortiq fanlarning tamoyillari sintezi (pedagogik innovatika, innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etish texnologiyalari, kreativ pedagogika);
- **transpredmet** - ta'limning asosiy va qo'shimcha mazmuni tarkibiy qismlarining o'zaro integratsiyasi.

Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy-pedagogik ta'lim uzviyligi hamda uzluksizligi, pedagogik-psixologik fanlar va ixtisoslik fanlari integratsiyasini ta'minlash kabi o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammolar mavjud bo'lib, bugungi uzluksiz ta'lim talablaridan kelib chiqib, mazkur masalalar yuzasidan yig'ilgan fikr-mulohazalarga ilmiy-amaliy asoslangan aniqliklar kiritish hamda kasbiy-pedagogik ta'lim integratsiyasini ta'minlashni amalga oshirish fursati yetib keldi. Integratsiyalash jarayonlariga ta'sir etuvchi bir qancha quyidagi asosiy omillar mavjud:

-fanlar rivojlanishining obyektiv qonuniyatlari;
- ilm-fan taraqqiyotini hisobga olgan holda ta'lim mazmunini belgilash;
- davlat ta'lim standartlari va malaka talablari;
- ta'lim vazifalari;
- bilimlar sintezi;
- ta'lim jarayoni va mazmuni birligi;
- o'quv reja va dasturlarining bir-birini o'zaro to'ldirishini belgilash;
- moddiy texnik baza;
- innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari.

"Ta'limning "integratsiya" tamoyilini ham fanlar integratsiyasi kabi bir necha xil ko'rinishda ko'rib chiqish mumkin: ta'lim turlariaro, bosqichlararo, fanlararo va mavzulararo integratsiya. Bunda integratsiyaning oxirgi ko'rinishlarida fanlarni o'qitish uslubi, ya'ni ularning mazmunini bayon etilish metodlariga tayangan holda turdosh fanlar mazmunidan foydalana bilish, mustaqil ishlashga harakat qilish, shuningdek, uslubiyat va mazmunan kuzatiladigan o'xshashlikni qo'llashda kuzatiladi".

Bizning fikrimizcha "fanlararo integratsiya" tushunchasini qo'llash har qanday maqsadni aniq belgilaydi. Fanlararo aloqalar ta'lim mazmunini, usullarini, texnikasini va shakllarini ochib beradi. Fanlararo integratsiya funksiyalarini quyidagi jadvalda ko'rib o'tamiz .

Demak, oliy ta'limda pedagogik sikl fanlarining integratsiyasini ta'minlash orqali talabalarning fanlarni samarali o'zlashtirishiga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish bilan birga pedagogik sikl fanlari integratsiyasiga yo'naltirilgan fan dasturlari asosida o'qitish–o'quv maqsadlariga kafolatli erishishni ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan o'quv fanlari orasida o'zaro uzviylikni va integratsiyani ta'minlash muammosi ham hozirgi kundagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Fanlar integratsiyasini ta'minlash mavzularning takrorlanmasligi, vaqtni tejash, ya'ni kam vaqt sarflab katta hajmdagi materialni o'zlashtirish imkonini beradi va o'zida tashkilotchilik vazifasini ham ifodalaydi. Yuqorida ko'rsatilganlar hisobga olinganda o'qitishning rentabelligi ham oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmadjonov D.B. Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish shakl va usullari. // Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific journal impact factor (Sjif) 2021: 5.723. P 815-825.
2. Axmedov J.A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. //"Science and Education" Scientific Journal June 2021 / Volume 2 Issue 6. www.openscience. 547-548 b.
3. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyaci va amaliyoti: Ped. fan. dok. ...dicc. – T., 2007. – 305 b.

4. Брунер Дж. Психология познания: перевод с английского /Дж. Брунер. Москва: Прогресс, 1997. 412 с.
5. Volkovo Ye.H. Суб’ектност педагога: теория и практика: автореф. дис. … д-ра психол. наук: 19.00.07 / Волкова Елена Николаевна. – М., 1998. – 50 с.
6. Выготский Л.С. Психология развития cheловека / Л.С. Выготский. – М.: Смысл: Эксмо, 2005. – 136 с.
7. Исматова Н.Б. Технология развития профессионалных интересов будущих преподавателей посредством интеграции педагогисheских циклов https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razvitiya-professionalnyh-interesov-buduschih-prepodavateley-posredstvom-integratsii-pedagogicheskih-tsiklov

Section 4: Local and foreign experience in the development of inclusive education.

Inklyuziv ta’lim transformatsiyasi: milliy amaliyot va xalqaro tendensiyalar tahlili

Transformation of Inclusive Education: An Analysis of National Practice and International Trends

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Full Name: Karimova Nozima Xusenovna

Research Supervisor:Eliboyeva Lola Sulaymonovna

AFFILIATION: FIRST YEAR MASTER'S STUDENT OF PEDAGOGICAL AT BUKHARA STATE PEDAGOGICAL Institute

Position: student

Scientific Degree:

Email/Contacts: 919751211 nozimak02@gmail.com

Abstract:

This research paper investigates the evolution of inclusive education within the framework of modern pedagogical paradigms. By synthesizing global experience with the ongoing Uzbekistan reform, the study identifies critical success factors for the integration of students with special needs into a unified educational environment.

Keywords: inclusive education, integration, pedagogical strategies, special needs, educational environment, global experience, Uzbekistan reform, academic accessibility, social inclusion.

INTRODUCTION

The contemporary educational environment is witnessing a fundamental shift from segregation toward a holistic inclusion model. In accordance with the "Uzbekistan – 2030" Strategy, the democratization of education implies that inclusive education is no longer an optional charity but a mandatory systemic requirement. The core of this Uzbekistan reform lies in the belief that

diversity enhances the quality of learning for all participants. However, achieving seamless integration requires more than legislative decrees; it demands a sophisticated adaptation of pedagogical strategies and a complete overhaul of the physical and psychological infrastructure of schools. This article aims to provide a comparative analysis of global experience to offer a roadmap for local implementation.

1. THEORETICAL FRAMEWORK OF INCLUSIVE EDUCATION

In the context of the modern educational environment, inclusive education is defined as a process that responds to the diverse needs of all learners by increasing participation in learning and reducing exclusion within education. This paradigm is built upon the synthesis of international human rights and advanced pedagogical strategies. Unlike traditional "special education," which focuses on the deficit of the child, the current integration model focuses on the barriers within the educational environment.

The global experience suggests that the most successful models of inclusive education are those that treat every student as a unique learner. In these systems, the Uzbekistan reform can find valuable lessons regarding the "social model of disability," where the focus is shifted from the medical condition of the student to the accessibility of the curriculum and the flexibility of pedagogical strategies.

2. GLOBAL EXPERIENCE: A COMPARATIVE PERSPECTIVE

To understand the trajectory of inclusive education, one must look at the pioneers of integration.

* The Nordic Excellence: In Finland and Sweden, the educational environment is designed to support special needs through a multi-tier support system. Instead of isolating children, schools employ "co-teaching" where a general teacher and a special education specialist work simultaneously. This global experience proves that integration is most effective when support is invisible yet omnipresent. * Technological Integration in North America: The United States and Canada have leveraged digital tools to foster inclusive education. Assistive technologies are integrated into the daily educational environment, allowing students with physical or cognitive special needs to participate in real-time. These pedagogical strategies are now being studied as part of the Uzbekistan reform to enhance digital literacy among educators.

3. THE UZBEKISTAN REFORM: PROGRESS AND PROSPECTS

The Republic of Uzbekistan has entered a decisive phase in its educational evolution. The Uzbekistan reform, guided by Decree No. PF-158, aims to increase the enrollment of children with special needs in mainstream schools significantly. This move towards inclusive education marks a departure from the institutionalized models of the past.

However, the local experience highlights several structural gaps. While the policy for integration is clear, the practical application of pedagogical strategies in remote regions remains a challenge. The educational environment in many rural schools requires physical modification (ramps, specialized laboratories) and a pedagogical update. The Uzbekistan reform is addressing this by launching specialized training programs for teachers to master inclusive pedagogical strategies.

4. PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR EFFECTIVE INTEGRATION

For inclusive education to be successful, teachers must move beyond traditional lectures. Effective pedagogical strategies include:

1. Differentiated Instruction: Adjusting the content and pace of the lesson to match the diverse special needs of the class.

2. Peer-Mediated Support: Utilizing the social dynamics of the educational environment by encouraging peer tutoring, which aids the integration process.

3. Universal Design for Learning (UDL): Creating a curriculum that is inherently accessible. The global experience indicates that UDL minimizes the need for "special" accommodations because the educational environment is already inclusive by design.

The implementation of these pedagogical strategies is the cornerstone of the current Uzbekistan reform, ensuring that integration is not just physical presence but active participation.

5. SOCIO-CULTURAL BARRIERS AND THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The primary obstacle to inclusive education is often not physical, but psychological. The global experience reveals that social stigma can hinder the integration of students with special needs. Therefore, the Uzbekistan reform must include a strong social advocacy component. Creating a welcoming educational environment requires educating the parents of typically developing children about the benefits of inclusion.

Studies show that in an inclusive educational environment, all students develop higher empathy, better communication skills, and a more nuanced understanding of social diversity. This social integration is the ultimate goal of the Uzbekistan reform, aligning the nation with international standards of equity.

6. DIGITAL TOOLS AS ENABLERS OF INCLUSION

In the 21st century, inclusive education is inseparable from technology. As part of the Uzbekistan reform, there is a focus on "EdTech" solutions. For children with special needs, software that converts text to speech, or AI-driven braille displays, are revolutionary for integration.

Drawing from global experience, we can see that when the educational environment is digitally empowered, the "specialness" of the student's needs becomes manageable. Modern pedagogical strategies now include training teachers to use these digital tools to facilitate the integration of every child into the learning process.

CONCLUSION

The journey toward a fully realized system of inclusive education in Uzbekistan is a complex but necessary endeavor. By analyzing and adapting global experience, the Uzbekistan reform can avoid common pitfalls and accelerate the integration process. The evolution of the educational environment must be supported by continuous professional development in pedagogical strategies and a societal shift toward acceptance. Ultimately, the success of inclusive education will be the hallmark of a modern, democratic, and harmonious Uzbekistan.

REFERENCES (Citations)

[1] Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 "On the Uzbekistan – 2030 Strategy". September 11, 2023.

[2] UNESCO. (2020). *Inclusion and Education: All Means All*. Global Education Monitoring Report.

[3] Florian, L. (2019). *The Sage Handbook of Special Education*. SAGE Publications.

[4] Mirziyoyev, Sh.M. (2023). *New Uzbekistan: Development Strategy*. Tashkent.

[5] Loreman, T. (2017). *Pedagogical Strategies for Inclusive Education*. Routledge.

[6] World Health Organization & World Bank. (2011). *World Report on Disability*. Geneva.

[7] Akhmedova, M. (2025). *Digital Transformation of the Educational Environment in Central Asia*. Bukhara Scientific Press.

ZAMONAVIY TA’LIM PARADIGMASIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA O‘YIN TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHNING LINGVODIDAKTIK TENDENSIYALARI

Karimova Nozima Xusenovna

Ilmiy rahbar: Eliboyeva Lola Sulaymonovna

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich magistratura talabasi

1-bosqich magistratura talabasi

998919751211 nozimak02@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘yin texnologiyalarining o‘quvchilar kognitiv faoliyatini optimallashtirishdagi o‘rni, xalqaro va milliy tajribaning qiyosiy tahlili hamda raqamli gamifikatsiyaning istiqbolli yo‘nalishlari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: lingvodidaktika, kognitiv rivojlanish, gamifikatsiya, ingliz tili, boshlang‘ich ta’lim, interaktiv muhit, innovatsion metodika, xalqaro standartlar, neyropedagogika, motivatsion klaster.

KIRISH

Zamonaviy muhitni shakllantirish sharoitida xorijiy tillarni o‘zlashtirish shaxsning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston – 2030" strategiyasida ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, xususan, boshlang‘ich sinflardanoq xorijiy tillarni o‘rgatishning samarali mexanizmlarini joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Zamonaviy lingvodidaktika o‘quv jarayonini faqat bilim berish emas, balki o‘quvchining sub’ektiv tajribasini boyitish va unda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni deb hisoblaydi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarning psixofiziologik determinantlari (diqqatning beqarorligi, emotsional qabul qilishning yuqoriligi) o‘quv jarayonini an’anaviy akademik formatdan ko‘ra ko‘proq o‘yin texnologiyalariga asoslangan shaklda tashkil etishni taqozo etadi. Ushbu tadqiqotda o‘yin orqali o‘qitishning fundamental nazariyalari va ularning bugungi kundagi taraqqiyot tendensiyalari tizimli ravishda tahlil qilinadi.

1. O‘YIN TEXNOLOGIYALARINING NEUROPEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv rivojlanishida o‘yin faoliyati yetakchi o‘rin tutadi. Neyropedagogik nuqtai nazardan, o‘yin jarayonida miyada dopamin miqdori ortishi kuzatiladi, bu esa axborotni uzoq muddatli xotirada saqlash ko‘rsatkichini (retention rate) 40-50% ga oshiradi. Ingliz tili darslarida qo‘llaniladigan o‘yinlar o‘quvchidagi "lingvistik qo‘rquv" (language anxiety) fenomenini minimallashtiradi.

Zamonaviy pedagogik ta’limda o‘yin – bu shunchaki didaktik vosita emas, balki murakkab motivatsion klaster hisoblanadi. L.Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) nazariyasiga ko‘ra, o‘yin o‘quvchiga o‘zining joriy imkoniyatlaridan balandroq darajadagi lingvistik topshiriqlarni psixologik bosimsiz bajarish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida zamonaviy ta’lim muhitida o‘quvchining shaxsga yo‘naltirilgan rivojlanishini ta’minlaydi.

2. XORIJIY TAJRIBA: GAMIFIKATSIYA VA RAQAMLI TRANSFORMASIYA

Global tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda boshlang‘ich ta’limda "Gamification" (o‘yinlashtirish) tushunchasi o‘quv dasturining o‘zagiga aylangan. * Finlyandiya modeli: Finlyandiyada "Phenomenon-based learning" doirasida o‘yinlar real hayotiy muammolarni yechishga qaratilgan. Masalan, ingliz tilida "Virtual Market" o‘yini orqali o‘quvchilar iqtisodiy tushunchalar va muloqot etikasini baravar o‘rganadilar.

* EdTech va Raqamli o‘yinlar: AQSH va G‘arbiy Yevropa ta’lim tizimida raqamli o‘yinlar (Minecraft Education Edition, Duolingo for Schools) orqali tildagi grammatik strukturalarni avtomatlashtirishga erishilmoqda. Innovatsion texnologiyalar yordamida yaratilgan ushbu platformalar o‘quvchining har bir qadamini tahlil qiluvchi sun’iy intellekt elementlari bilan boyitilgan.

* TPR (Total Physical Response) ning evolyutsiyasi: J.Asher tomonidan asos solingan ushbu metodika bugungi kunda "Total Physical Response Storytelling" (TPRS) shakliga o‘tib, bolalarga hikoyalar va dramatik o‘yinlar orqali til o‘rganish imkonini bermoqda.

3. MILLIY TA’LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI O‘QITISHNING TRANSFORMATSIYASI

O‘zbekistonda ingliz tili o‘qitish metodikasi so‘nggi yillarda "Milliy o‘quv dasturi" doirasida tubdan yangilandi. Mahalliy va xorijiy ekspertlar tomonidan ishlab chiqilgan darsliklarda o‘yin elementlari darsning har bir bosqichiga (Warming up, Presentation, Practice, Production) integratsiya qilingan.

Mahalliy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, respublika maktablarida quyidagi metodik tendensiyalar ustuvorlik qilmoqda:

1. Kommunikativ-o‘yinli yondashuv: O‘quvchilarning muloqotga kirishish ehtiyojini sun’iy yaratish (Information gap activities).

2. Leksik-grammatik o‘yinlar: "Word-snatch", "Spelling bee" va "Grammar auctions" kabi o‘yinlar orqali til qoidalarini interaktiv o‘zlashtirish.

3. Madaniyatlararo muloqot o‘yinlari: Ingliz tilida so‘zlashuvchi xalqlarning milliy o‘yinlari (masalan, "Duck, Duck, Goose") orqali tilni madaniyat bilan uyg‘unlikda o‘rganish.

4. O‘YIN TEXNOLOGIYALARINING DIDAKTIK SAMARADORLIGI: EKSPERIMENTAL TAHLIL

Tadqiqot doirasida o‘tkazilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, o‘yin texnologiyalari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning lug‘at boyligi an’anaviy darslarga nisbatan 1.5 baravar tezroq ortadi. Interaktiv usullar bolalarda nafaqat lingvistik, balki "Soft skills" – jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash va kreativlik ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

O‘yin jarayonida yuzaga keladigan ijobiy emotsional holat o‘quvchining darsdagi kognitiv yuklamasini (cognitive load) muvozanatlashtiradi. Bu esa, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun charchoqning oldini olish va dars samaradorligini barqaror saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim muhiti talabiga ko‘ra, o‘yin o‘z-o‘zidan maqsad emas, balki bilimni o‘zlashtirishning eng qisqa va qiziqarli yo‘li bo‘lishi kerak.

5. ZAMONAVIY TENDENSIYALAR: RAQAMLI VA ANALOG O‘YINLARNING SINTEZI

Bugungi kunda ta’limda gamifikatsiyaning yangi to‘lqini – "Blended Learning" (Aralash ta’lim) muhitidagi o‘yinlar shakllanmoqda. Bunda o‘quvchi darsda analog o‘yinlarda (kartochkalar, rollar o‘yini) qatnashsa, uyga vazifa sifatida raqamli kvestlarni (digital quests) bajaradi.

Taraqqiyot tendensiyalari quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

* Kreativ yozish o‘yinlari: Rasm va multimedia vositalari asosida hikoya tuzish o‘yinlari.

* Integratsiyalashgan darslar (CLIL): Matematika, tabiatshunoslik va ingliz tilini birlashtirgan o‘yinli loyihalar.

* Monitoring va Feedback: O‘yin natijalarini raqamli tahlil qilish orqali o‘quvchining kuchsiz tomonlarini aniqlash va korreksiyalash.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimida o‘yin texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ingliz tilini o‘rgatishning eng istiqbolli va tabiiy vositasi bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘yin metodikasi orqali o‘quvchilarda tildan foydalanishga nisbatan ichki ehtiyoj shakllanadi. Kelgusida ta’lim samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion texnologiyalar va gamifikatsiya bo‘yicha metodik kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish.

2. Darsliklarni ko‘proq raqamli o‘yinli resurslar bilan boyitish.

3. O‘yin jarayonida har bir o‘quvchining individual-psixologik xususiyatlarini hisobga oluvchi differensial yondashuvni qo‘llash.

Ushbu tendensiyalarning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi O‘zbekiston ta’lim tizimining xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashuvini ta’minlaydigan muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-son Farmoni.

2. Jalolov, J. J. (2012). *Chet til o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘qituvchi.

3. Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. New York: Norton.

4. Prensky, M. (2001). *Digital Game-Based Learning*. McGraw-Hill.

5. Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction*. Pfeiffer.

6. Zimmerman, B. J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. Theory Into Practice.

7. [Elektron manba] British Council: Teaching English to primary learners through games: https://www.teachingenglish.org.uk

SA’DIY SHEROZIYNING PEDAGOGIK QARASHLARIDA UMUMBASHARIY G’OYALAR VA DIDAKTIK MAZMUN MASALALARI.

Ahmadov Humoyun Hamza o’g’li

BuxDPI Umumiy pedagogika kafedrasi o’qituvchisi.
Ахмадов Хумаюн Хамза оглу
Преподаватель кафедры общей педагогики, БуксДПИ.
Ahmadov Humayun Hamza oglu
Teacher of the Department of General Pedagogy, BuxDPI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sa’diy Sheroziyning pedagogik qarashlarida umumbashariy g’oyalar va didaktik mazmun masalalari ilmiy – nazariy tahlil qilingan. Shayx Sa’diy Sheroziyning pedagogik qarashlarining zamonaviy ta’limdagi ahamiyati asosida o‘qitish va ma’naviy-ma’rifiy ishlarda foydalanish yo‘llari ishlab chiqilgan.

Аннотация: В данной статье представлен научно-теоретический анализ универсальных идей и дидактического содержания педагогических взглядов Саади Ширази. На основе значимости педагогических взглядов шейха Саади Ширази для современного образования разработаны способы их применения в обучении и духовно-воспитательной работе.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the universal ideas and didactic content of the pedagogical views of Sa'di Shirazi. Based on the importance of Sheikh Sa'di

Shirazi's pedagogical views in modern education, ways of using them in teaching and spiritual and educational work are developed.

Kalit so’zlar: zamonaviy pedagogika, ta’lim-tarbiya jarayoni, takomillashtirish, inson odob-axloqini yuksaltirish,an’ana,innovatsiya va h.

Ключевые слова: современная педагогика, образовательный процесс, совершенствование, совершенствование человеческой нравственности, традиция, инновации и т. д.

Keywords: modern pedagogy, educational process, improvement, improvement of human morality, tradition, innovation, etc.

KIRISH: Jahon xalqlari tarixiy madaniyati taraqqiyotida Sharq mutafakkirlari, shoir va yozuvchilarining ilmiy va pedagogik merosining alohida o’rni bor. Ajdodlarimizning urf-odat va an’analarini tiklash, zamonaviy insonlarning o‘zligini anglashi,komil insonni tarbiyalash, bilim va madaniyatini, odob-axloq qobiliyatini yuksaltirishda buyuk va mashhur shaxslar – faylasuf va ustozlarni chuqur va har tomonlama tadqiq qilish, ular ijodini o‘rganish asosida zamonaviy pedagogikani rivojlantirish zarurati bugungi kunda katta ahamiyat kasb etadi.

Ajdodlarimiz, jumladan, Muslihiddin Sa’diy Sheroziyning ta’lim va tarbiyaga oid asarlari va fikrlariga murojaat qilishda, ularni o‘rganish va ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, inson odob-axloqini yuksaltirish borasidagi qarashlari bugungi davrda ham milliy pedagogikada o’z ahamiyatini yo’qotmaganiga guvoh bo’lamiz.

Markaziy Osiyoning madaniy-ma’rifiy an’analarini idrok etish va boyitish asosida inson tarbiyasi va ta’limining o’ziga xos an’analari shakllanadi. Mafkuraviy nazariyalar, ijtimoiy qarashlar va umuman, ideallar va inson mavjudligining tubdan o'zgarishi sharoitida ta'lim va tarbiya barqarorlashtiruvchi funktsiyani bajarib, insonning yangi turmush sharoitlariga moslashuviga yordam beradi.

Mafkuraviy nazariyalar, ijtimoiy qarashlar va umuman, ideallar va inson mavjudligining tubdan o'zgarishi sharoitida ta'lim va tarbiya barqarorlashtiruvchi funksiyani bajarib, insonning yangi turmush sharoitlariga moslashuviga yordam beradi.

Insoniyat mavjud ekan, uning ma’naviy taraqqiyotini ta’minlovchi ta’lim, tarbiya, ma’lumot kabi tushunchalar har bir ijtimoiy tuzumda mavjud bo’lib, u tafakkur tarixining qayta tug’ulishi va rivojlanishi bilan bog’liq holda pedagogika fanidagi yutuqlarni o’zlashtirish imkonini beradi.[1.B – 4].

Sa'diy Sharqnmg daho ijodkorlari orasida eng zahmatkash, sermahsul va jahongashtasidir.Benazir shoir va mutafakkir Sa'diy badiiy ijodda o'z maktabini yarata olgan adibdir.Yuz yildan ortiq umr ko'rgan Sa'diy davrning barcha bilimlarini chuqur egallab, yurt ko'rib, xalq orasida yurib, chinakam olim,murabbiy, insonparvar adib bo'lib yetishdi. She'riy,nasriy hikoya va masallardan tashkil topgan "Guliston"va "Bo'ston", "Sohibnoma” asarlari unga jahonshumul shuhrat keltirdi.

Yozuvchi ularda ilm o'rganish, mehnatsevarlik, ta'zim-tavoze’ kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, ota-onaga e'tibor, til va muomala, so'zlash odobi, shirinsuxanlilik va hoshqa juda ko'p masalalarda ulkan murabbiy, mutafakkir sifatida pand-nasihat beradi.

Alisher Navoiydan tortib, barcha o'zbek adiblari Sa'diyni o'zlariga ustoz deb bilgan, uning dahosidan ijodiy bahramand bo'lishgan. Navoiyning "Hayrat ul-abror”, "Mahbub ul-qulub",Avloniyning "Turkiy Guliston" asarlarida Sa'diy ijodining bevosita ta'siri bor.Yozuvchi

boblarda qo'yilgan - tasvir-langan muammolarni nazariy, amaliy, hayotiy,ijtimoiy-siyosiy jihatdan dalillash maqsadida tanxiy, afsonaviy,asotiriy, diniy, axloqiy mavzularda hikoyatlar, masallar,mav'iza va tanbehlar keltiradi.

Ular mazmun, g'oyaviy yo'nalish, timsollar silsilasi, tasvir usuli, ibtido va intihosi jihatidan g'oyatda rang-barangdir. Ko'pincha muallif hikoyatdan-hikoyatga o'tish yoki fikrni yanada aniq izhor etish maqsadida link chekinish yoki qistirma tarzida alohida pandnoma ma'rifiy bayt keltiradi, o'zi ko'rgan, boshidan kechirgan, bilgan, kuzatgan lavhalarini ham qistirib o'tadi.

Sa’diy o‘z hikoyalarida boshqa Sharq mutafakkirlari singari xalq faravonligi, yurt tinchligiyu obodonligini odil podsho sharofatidan, deb biladi.Uning aqidasicha, podsho ilm-ma’rifatli, odil bo‘lsa, mamlakatni ilmga, donishmandlarga suyanib boshqarsa, zulm-zo‘rlik, jaholat va razolatni yer yuzidan yo‘qotsa, davlat mustahkam, yurt obod, fuqaro to‘q va tinch bo‘ladi.

Vafosiz dunyoga dil berma zinhor,

Hech kimga do’st bo’lmas charxi kajraftor.

O’ladi, shubhasiz, yaxshi ham yomon,

Baxtlidur yaxshi nom qoldirgan inson.[2.B-4].

”Guliston” dagi har bir hikoya qissadan hissa shaklidagi she’r-pandlar bilan yakunlanadi.Ba’zan baytlar nasr tarkibida ham keladi. Sa’diy Sheroziyning inson shaxsiyatining o‘ziga xosligi, tarbiyaning real va ma’naviy omillari, uning mazmuniga umuminsoniy, milliy va individual-shaxsiy qadriyatlarni kiritish, yosh avlod shaxsini ma’naviy jihatdan kamol toptirish uchun shart-sharoit yaratish haqidagi ta’limiy va psixologik-pedagogik qarashlari uning qoidalarini insonparvarlik pedagogikasining istiqbolli yo‘nalishi sifatida tavsiflaydi, shuningdek, bu boradagi fikr-mulohazalarni yanada rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Agar bo’lmas ekan fazli hunar hech,

Bilib bo’lmas odammi, naqshi devor.

Bisot,mol qo’lga kirgizmoq hunarmas,

Qo’lingdan kelsa,bir dil ovla, ey yor.[2.B-122].

Yozuvchi ularda ilm o‘rganish, mehnatsevarlik, ta’zim-ta’voze, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, ota-onaga e’tibor, til va muomala, so‘zlash odobi, shirinsuxanlik va boshqa ko‘p masalalarda ulkan murabbiy, mutafakkir sifatida pand-nasihat beradi.Ayni choqda yozuvchi sudxo‘rlik, tovlamachilik, tamagirlik, tanballik, yolg‘onchilik, g‘irromlik, ikkiyuzlamachilik, qaroqchilik, firibgarlik singari g‘ayriinsoniy illatlarni ayovsiz la’natlaydi va pokiza kishilarni bunday yaramasliklarga qarshi kurashishga chorlaydi.

Sa’diy Sheroziy hayotda ko‘p narsalarni boshidan kechirgan va har bir voqeadan uning dunyoqarashini kengaytirish, hayot bilimlari bilan boyitishi mumkin bo‘lgan barcha narsalarni ajratib olgan:

Bo’lsin qattiqligu yumshoqlik boham,

Tabib ham kesaru qo’yadi malham.

Dono kishi qattiq bo’lmaydi doim,

Qadri ketar bo’lsa hamon muloyim.

Kibru dimog’dorlik qilmas ixtiyor,

Ammo o’zini ham hech aylamas xor.[2.B -130].

Bu ta’limiy asarda yozuvchi o‘z davridagi eng muhim va kata-katta siyosiy, iqtisodiy voqealarni aks ettirar, axloqiy normalarni talqin etar ekan, o‘sha davr kishilarining xilma-xil obrazlarini yaratadiki, bu obrazlarning umumlashtiruvchi kuchi ham, ta’sir doirasi ham shoirning o‘z yurti va davri chegarasidan chiqib ketadi.Uning ilg‘or orzulari umumbashariyat orzulari bilan hamohang.Shuning uchun ham bu asar jahon adabiyoti durdonalari qatoridan joy olgan.

Ulug‘ ajdodlarimiz doimo o‘z-o‘zini takomillashtirish, gumanitar va aniq fanlarni puxta egallash, jismoniy va shaxsiy kamolot haqida gapirib kelganlar. Yosh avlodni tarbiyalash masalalari insoniyat jamiyati taraqqiyoti tarixining barcha bosqichlarida, adabiy ijodda – doston, ertak, she’rlarda hamisha katta o‘rin tutib kelgan. Bundan kelib chiqadiki, pedagogika fanining bir bo‘lagi sifatida yanada chuqurroq o‘rganish va uning rivojlanishi uchun bizga shunday boy madaniy-axloqiy material qoldirgan buyuk ajdodlarning insonparvarlik g‘oyalarini o‘rganishga to‘g‘ri yondashish juda muhimdir.

Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, Sharqning Sa’diy She’roziy kabi atoqli mutafakkirlari pedagogik qarashlarining evolyutsion jarayonlarini o‘rganmasdan turib, o’zbek pedagogikasining shakllanishi va rivojlanishi tarixining to‘liq tasvirini tiklab bo‘lmaydi.Sa’diyning pedagogik merosidan mamlakatimizda umumiy ta’lim jarayonini rivojlantirish shart-sharoitlarini hisobga olgan holda amaliyotda ijodiy foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Sa’diy Sheroziy millati va dinidan qat’iy nazar, yer yuzidagi barcha odamlarni yagona insoniyat oilasining a’zolari deb bilgan. Milliy, diniy va boshqa adovatlarga qarshi gapirar ekan, odamlarni bir-biriga nisbatan dushmanlik emas, do‘stona tuyg‘ularni namoyon etishga chaqirdi.

Professor N.Komilov “Sa’diy Sheroziyning “Guliston” va “Bo’ston” asarlari va boshqa asarlar birin ketin fransuz, ingliz, nemis, golland kabi tillarga tarjima bo’la boshladi. XIX asr Yevropa uchun Sharqni yangidan kashf etish asri bo’ldi. Yevropa ilmu adab ahli katta e’tirof va hurmat bilan Sharq ma’naviyati xazinasi eshiklarini ocha boshladilar”.[3.B-264].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Hasanboyeva J, Hasanboyev H,Homidov. Pedagogika tarixi.Darslik. Toshkent.2004.B – 4.

2.Sa’diy Sheroziy “Guliston”.H.Homidiy tarjimasi.Toshkent. G’ofur G’ulom. B-12.

3.Komilov N. Sharqu G’arbning sivilizatsiyaviy aloqalari. Toshkent. Sharq. 2011.B – 264.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING TARIXIY MANBALARDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA JADID MA’RIFATPARVARLARI QARASHLARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI.

Ravshanova Feruza Utkirovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

1 kurs magistranti

BuxDPI Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim

pedagogika kafedrasi professori p.f.d. (DSc)

Ahmadov Olimjon Shodmonovich

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tarixiy manbalardan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda jadid ma’rifatparvarlari qarashlarining pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda jadid pedagogikasining ilmiy-ma’rifiy asoslari, tarixiy manbalar bilan ishlashning metodik imkoniyatlari hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, jadid mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari orqali talabalarda tarixiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, milliy o‘zlikni anglash va manbalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullari ochib berilgan. Maqola natijasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tarixiy manbalardan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar va didaktik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. jadid pedagogikasi, jadid ma’rifatparvarlari, tarixiy manbalar, kompetensiya, tarixiy tafakkur, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, pedagogik yondashuv, tanqidiy fikrlash, milliy qadriyatlar, manbashunoslik.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ ДЖАДИДСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Равшанова Феруза Уткировна,
магистр 1-го курса БуГПИ
Ахмадов Олимжон Шодмонович,
профессор кафедры педагогики дошкольного и начального образования
Бухарского государственного педагогического института,
доктор педагогических наук (DSc)

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое значение взглядов джадидских просветителей в развитии компетенции использования исторических источников у будущих учителей начальных классов. В исследовании освещаются научно-просветительские основы джадидской педагогики, методические возможности работы с историческими источниками, а также вопросы подготовки будущих педагогов на основе компетентностного подхода. Кроме того, раскрываются эффективные методы формирования у студентов исторического мышления, критического мышления, национального самосознания и навыков анализа источников посредством педагогических

идей джадидских мыслителей. В результате исследования разработаны педагогические механизмы и дидактические рекомендации, направленные на развитие компетенции использования исторических источников у будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова. джадидская педагогика, джадидские просветители, исторические источники, компетенция, историческое мышление, будущий учитель начальных классов, педагогический подход, критическое мышление, национальные ценности, источниковедение.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE VIEWS OF JADID ENLIGHTENERS IN DEVELOPING THE COMPETENCE OF USING HISTORICAL SOURCES AMONG FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Ravshanova Feruza Utkirovna,

1st-year Master's Student, Bukhara State Pedagogical Institute

Ahmadov Olimjon Shodmonovich,

Professor, Department of Preschool and Primary Education Pedagogy,

Bukhara State Pedagogical Institute,

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)

Abstract. This article analyzes the pedagogical significance of Jadid enlighteners' views in developing the competence of using historical sources among future primary school teachers. The study highlights the scientific and educational foundations of Jadid pedagogy, the methodological possibilities of working with historical sources, and the issues of training future teachers based on a competency-based approach. In addition, the article reveals effective methods for developing students' historical thinking, critical thinking, national identity awareness, and source analysis skills through the educational ideas of Jadid thinkers. As a result of the study, pedagogical mechanisms and didactic recommendations aimed at improving the competence of using historical sources among future primary school teachers were developed.

Keywords. Jadid pedagogy, Jadid enlighteners, historical sources, competence, historical thinking, future primary school teacher, pedagogical approach, critical thinking, national values, source studies.

Jahonda ijtimoiy-ma'rifiy tadqiqot markazlari jadid ma'rifatparvarlari ma'naviy merosining bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan jihatlarini o'rganish orqali ijtimoiy barkamol shaxsni tarbiyalash; turli xalqlar, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlarining tajriba, o'qitish metodlari va madaniyatini o'rganish; ma'naviy merosning tarjima va sharhlarini yaratish; jadid ma'rifatparvarlarining fikr va qarashlarining ijtimoiy ahamiyatini aniqlash; jadid ma'rifatparvarlari ma'naviy merosining bugungi kun uchun dolzarb hisoblangan muhim jihatlarini tadqiq qilish; mutafakkirlar ma'naviy qarashlarining nazariy va amaliy ahamiyatini o'rganish; jadid ma'rifatparvarlar ta'limotining yo'nalishlarini aniqlashtirish; jadid ma'rifatparvarlar qarashlarining fundamental asosi va dunyoqarashi bo'yicha loyihalar ishlab chiqish kabi ustuvor yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bormoqda.

"Buxoro amirligi davrida ma'rifatparvarlikning oldingi saflarida Ahmad Donish (1827-1897), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Sadriddin Ayniy (1878-1954), Fayzulla Xo'jaev (1896-1838), Muso

Saidjonov (1890-1938), Abduvohid Burhonov (1875-1934), Atoullo Xo‘jayev (1880-1937), Mirzo Narzullo, Abduqodir Muhitdinov (1892-1934), Musojon Sayidjonov (1893-1937), Rahmat Rafiq Abdullabekov (1886-1937), Said Ahroriy (1895-1931), Qori Yo‘ldosh Po‘latov (1896-1965) kabilar maydonga chiqib, ularning asarlari, esdaliklari, maqola va ilmiy publitsistik, badiiy xarakterdagi kitoblaridan, bir paytning o‘zida ham manbaviy, ham tarixiy ma’lumotlar keltirilgani e’tiborga loyiq. Ushbu mualliflarninng ishlarida Buxoro amirligi va BXSRdagi maorif, ta’lim-tarbiya tizimi, bu boradagi islohotlar haqida muhim dalil va raqamlar, ma’lumotlar olish mumkin. Buxoroda amirlik va sovet hokimiyati yillarida sayohatchi, elchi, ayg‘oqchi kabi maqsadlarda kelib, o‘z esdalik va xotiralarini chop ettirganlarning ishlaridan ham ta’lim-tarbiya tizimiga oid ma’lumotlarni olish mumkin. Ushbu guruhga Rossiya davlati ayg‘oqchisi Yangi Buxoro (Kogon)da tataristonlik mulla niqobi ostida tashrif buyurgan, asli millati fransuz bo‘lgan P.I.Demezon, rus sayyohatchisi N.V.Xanikov, venger olimi Arminiy Vamberi, rus olimlari va tadqiqotchilari L.F.Kastenko, D.N.Logafet, A.V. Shubniskiy kabilarni kiritish mumkin. Ular o‘z asarlarida Buxoro amirligidagi ta’lim muassasalari, sharqona odob, islom ma’naviyati haqida qimmatli ma’lumotlar keltirib o‘tadilar”.

Tarixiy manbalarni o‘rganish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Boshlang‘ich ta’limda pedagogik kompetentsiya tushunchasi nafaqat bilim, balki o‘qituvchining metodik va shaxsiy-hulqiy fazilatlarini ham qamrab oladi.

Bugungi kunda o‘qituvchilarda tarixiy manbalardan foydalanish kompetentsiyasini shakllantirish zaruriyati oshib bormoqda. Bu kompetentsiya o‘quvchilarning tarixiy voqealarni tahlil qilish, faktlarni solishtirish, xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jadidlar pedagogik yondashuvi esa tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o‘ziga xos tajriba sifatida qadrli bo‘lib, ularni o‘rganish bugungi metodikada amaliy qo‘llanilishi mumkin.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda boshlang‘ich ta’lim

IX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda ta’lim tizimi asosan diniy maktablar asosida shakllangan edi. Madrasalar o‘quvchilarga diniy bilimlar va an’anaviy qadriyatlarni o‘rgatardi. Shu bilan birga, dunyoqarashni kengaytiradigan tarixiy va tabiiy fanlar yetarli darajada o‘rgatilmas edi.

Jadidlar harakati aynan shu kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan edi. Ular boshlang‘ich ta’limni modernizatsiya qilish, tarix, geografiya, tabiiy fanlar va adabiyotlarni o‘quv jarayoniga kiritishni maqsad qilgan.

Jadidlar pedagogik yondashuvlari. Jadidlar harakati pedagogik va ma’rifiy yondashuvlari bilan ajralib turadi. Ularning asosiy maqsadi. Ma’rifiylik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish: O‘quvchilarni faqat yodlashga emas, balki o‘ylashga va xulosalar chiqarishga o‘rgatish. Amaliy metodlarni joriy etish: O‘quvchilarning faoliyatini oshirish uchun loyiha ishlari, dramatizatsiya va diskussiya metodlarini qo‘llash. Tarixiy manbalardan foydalanish: Mahalliy tarixiy voqealar, matnlar, suratlar, arxiv hujjatlari orqali o‘quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish. Masalan, Xo‘ja Behbudiy va Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘quvchilarni tarixiy voqealarni tahlil qilishga, savollar berishga va mustaqil xulosalar chiqarishga rag‘batlantirgan. Ismoil G‘aspirali esa fanlararo yondashuvni ilgari surgan, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatishni asosiy vazifa sifatida belgilagan. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisida tarixiy manbalardan foydalanish kompetentsiyasi Tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetentsiyasi uch asosiy elementdan iborat.

Bilimlar. Tarixiy faktlar, manbalar turlari, ularni tanlash va izohlash qoidalari.

Ko‘nikmalar. Manbalarni tahlil qilish, solishtirish, xulosalar chiqarish, darslarda samarali qo‘llash.

Shaxsiy-hulqiy fazilatlar. Tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, o‘quvchilarga motivatsiya berish.

Bu kompetentsiya bo‘lajak o‘qituvchilarda tarixiy tafakkur va didaktik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kompetentsiyani shakllantirish metodikasi. Tarixiy manbalardan foydalanish kompetentsiyasini rivojlantirish metodikasi quyidagi bosqichlardan iborat. O‘qituvchiga tarixiy manbalar va ularni tahlil qilish metodlari bo‘yicha bilimlar beriladi. Seminar va mashg‘ulotlarda manbalarni tahlil qilish, dars rejasini tuzish va taqdimotlar tayyorlash. O‘z-o‘zini baholash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, xatolarni aniqlash va to‘g‘rilash. Jadid pedagogik yondashuvlaridan kelib chiqqan holda, quyidagi metodlar samarali hisoblanadi. Tarixiy voqealarni tahlil qilish va fikr almashish. O‘quvchilarni mustaqil izlanishga jalb qilish. Tarixiy voqealarni sahnalashtirish orqali tushunishni chuqurlashtirish.

Jadid pedagogik yondashuvlari bugungi o‘qituvchilarga tarixiy manbalardan faol foydalanishni o‘rgatishda samarali yo‘l sifatida xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kompetentsiyani shakllantirishda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish muhimdir.

Tarixiy manbalarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyati rivojlanadi.

Tarixiy manbalarni darslarda muntazam qo‘llash.

Loyiha ishlari va dramatizatsiya orqali o‘quvchilarning faoliyatini rag‘batlantirish.

O‘qituvchilarning metodik malakasini oshirish va jadid pedagogik tajribasini o‘rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. Tom I. T.: O‘zbekiston NMIU, 2018. – 592 b.

2. Ahmad Donish “Navodir ul vaqoe”. (Nodir voqealar). Fors-tojikchadan A.Hamroyev va A.Shokirov tarjimasi. T.: Fan, 1964. - 409 bet.

3. С.Айний. Qисqача таржимаи ҳолим. Н.Маликов таржимаси. – Т.: ЎзССР давлат бадиий адабиёти нашриёти, 1960. – 136 б.

4. Хўжаев Ф. Бухоро инқилоби тарихига доир. – Т.: Ўздавнашр, 1926. (1996). – 126 б.

5. Саиджонов М. Бухоро шаҳри ва эски бинолари // Маориф ва ўқитувчи. 1927. – №3-4. – Б. 8-11 (араб имлосида).

6. Записки о поездки в Бухару П.И. Демезона (1833-1834), Хаников Н.В. Описание Бухарского ханства. СПБ, Императорской Академический наук, 1843. – 308 с.

7. Вамбери А. Бухоро ёхуд Мовароуннаhр тарихи. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1996. – 96 б.

8. Кастенко Л.Ф. Путешествие в Бухару русской миссии в 1876 году. СПБ, 1876. – 107 с.

9. O.Sh.Ahmadov, H.K.Homidov Pedagogika nazariyasi va tarixi //o‘quv qo‘llanma. 2022 – Buxoro Kamolot – 186 b

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИГРЫ

Рахмонова Гуллола Шавкатовна — старший преподаватель кафедры общей педагогики Бухарского государственного педагогического института, PhD по педагогическим наукам,

raxmonovaguligmail.com

Абдунабиева Фотима — студентка 3 курса Бухарского государственного педагогического института.

Аннотация: В данной статье представлены взгляды на использование современных интеграционных игровых технологий в развитии речи воспитанников дошкольных образовательных организаций. Даны конкретные анализы роли логопеда в процессе развития речи и его практической значимости.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, современные технологии, игра, развитие речи, государственная программа, логопедия, интеграция.

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING THE SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH INTEGRATIVE AND INNOVATIVE GAMES

Rakhmonova Gullola Shavkatovna — Senior Lecturer of the Department of General Pedagogy at Bukhara State Pedagogical Institute, PhD in Pedagogical Sciences,

raxmonovaguligmail.com

Abdunabiyeva Fotima — 3rd-year student of Bukhara State Pedagogical Institute.

Abstract: This article discusses the use of modern integrative game technologies in the development of speech of children in preschool educational organizations. Specific analyses are provided regarding the role of the speech therapist in the process of speech development and its practical significance.

Keywords: preschool educational organization, modern technologies, game, speech development, state program, speech therapy, integration.

Будущее человека, его поведение, способности и мировоззрение во многом зависят от того, каким было его детство и как было организовано обучение. Всё это определяет незаменимое значение детства, его особую роль в формировании зрелой личности и делает обеспечение качества образования, начиная с дошкольного возраста, приоритетным направлением государственной образовательной политики. Социализация ребёнка в условиях глобализации напрямую связана с тем, насколько он способен применять полученные знания и навыки на практике.

В дошкольных образовательных организациях особое значение приобретает повышение речевой активности детей. Причина заключается в том, что среди ряда компетенций именно ребёнок с развитыми речевыми и коммуникативными навыками считается подготовленным к школьному обучению. Развитие данной компетенции предусмотрено в таких документах Республики Узбекистан, как «Стандарты дошкольного образования и воспитания», «Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста» и государственная учебная программа «Илк кадам». Одним из основных направлений Государственных требований к развитию детей дошкольного возраста является развитие речи, подготовка к чтению и обучению грамоте.

Общая задача «Развитие речи, подготовка к чтению и грамоте» включает следующие специальные задачи: воспитание звуковой культуры речи, обогащение, закрепление и активизация словарного запаса, совершенствование грамматической правильности речи, формирование устной речи, развитие связной речи, подготовка к грамоте.

Этапы роста и развития речи, относящиеся к раннему детству, вызывают интерес у представителей различных наук, в частности педагогов-психологов и лингвистов, прежде всего потому, что этот период является особенным этапом речевого развития. Его особенность состоит в том, что он считается сензитивным для формирования и развития речи: именно в этот период речь появляется как средство общения и совершенствуется; она развивается настолько интенсивно, что в последующем онтогенезе подобное уже не наблюдается.

Как отмечал Константин Дмитриевич Ушинский: «Ребёнок за два-три года легко и быстро усваивает столько, сколько потом не сможет усвоить и за двадцать лет упорного обучения». Правильное развитие речи, подготовка к чтению и грамоте играют важную роль в успешной деятельности каждого человека в обществе. Полноценное выполнение этих задач на практике и проведение занятий с использованием интерактивных игровых методов стало одной из актуальных проблем.

Известно, что под «педагогической технологией» понимается предварительное системное проектирование учебно-воспитательного процесса, реализация определённой педагогической системы в жизни. Вместе с тем педагогическая технология представляет собой совокупность методов, применяемых педагогом для повышения эффективности обучения. Использование педагогических технологий имеет ряд преимуществ, среди которых:

- повышение эффективности обучения;
- усиление интереса детей;
- более качественное усвоение содержания обучения;
- обеспечение высокой мотивации;
- помощь в лучшем усвоении проведённого занятия;
- формирование способности воспитанников к самостоятельному мышлению.

С этой точки зрения развитие речи у детей старшего дошкольного возраста также является проектом определённой педагогической системы. То есть развитие речи детей представляет собой целостную технологию, включающую цели, содержание, методы, формы и средства воспитания. Такая образовательная среда в современных условиях включает научные методы, приёмы и средства, направленные на достижение положительных результатов благодаря динамическим изменениям в личностном развитии ребёнка.

Признавая огромную роль игровой деятельности в процессе развития речи в дошкольных образовательных организациях, мы наблюдаем высокую эффективность занятий, организованных на основе игровых технологий, в развитии детской речи. Для развития и закрепления речи детей средней группы важное значение имеет целесообразное использование интерактивных методов и игр-энерджайзеров в ходе занятий. К таким играм относятся «Компот», «Весёлые шарики», «Море и дельфин», «В воде и на суше».

Например, рассмотрим игру «Море и дельфин». В этой игре один из детей выступает в роли ведущего: одна его рука изображает поверхность моря, другая — дельфина. Ведущий движениями рук показывает, как дельфин выпрыгивает из воды. Сколько раз дельфин выпрыгнет из воды, столько раз участники игры должны хлопнуть в ладоши. Если кто-то из участников нарушит правила игры или ошибётся при подсчёте хлопков, он должен выполнить определённое задание. Например, рассказать загадку, стихотворение, песню, сказку или историю о море или дельфине.

Подобные игры активизируют речь детей, концентрируют внимание, закрепляют навыки счёта и тренируют память.

Процесс занятий по развитию речи в дошкольных образовательных организациях необходимо проводить с использованием педагогических технологий, что является одним из важных условий совершенствования системы дошкольного образования.

Лягушка прискакала к дому медведя. Стоя у окна, она сказала: «Ква-ква-ква, мы пришли к вам в гости». Затем мышка пропищала: «Пи-пи-пи, говорят, ваши самсы очень вкусные». В это время курица закудахтала: «Ко-ко-ко, рассыпались крошки, иди поклюй их». После курицы пришёл гусь и сказал: «Га-га-га, я хотел бы поклевать ваш горох». Тогда медведь выглянул из окна и произнёс: «Р-р-р-р-р». Услышав это, животные от страха разбежались. А ведь им нужно было дослушать медведя до конца. Медведь хотел сказать: «Р-р-р… я очень рад гостям, добро пожаловать!»

Во время пересказа сказки необходимо показывать её персонажей на фланелеграфе.

В развитии речи воспитанников большое значение имеет речевая культура воспитателя. На всех занятиях, а также во внеурочной деятельности воспитатель должен говорить выразительно и эмоционально, соблюдая нормы орфоэпического произношения и литературного языка. Кроме того, он обязан всегда соблюдать правила каллиграфии и орфографии при ведении документации и проверке тетрадей. Тем самым воспитатель учит детей выразительной речи, грамотному и красивому письму, а также развивает у них языковое чутьё.

Adabiyotlar.

1. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning standartlari . Toshkent., 2020-yil 22-dekabr, 802-son

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. Toshkent sh., 2018-yil 18-iyun.

3. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. Toshkent sh.,2018-yil 17-iyul.

4. Babayeva D.R. Nutq o`stirish nazaryasi va metodikasi. Toshkent-2018 3.

5. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta- maxsus ta’lim muassasalari uchun darslik. T.:, “Istiqlol”, 2006 y.

6. Рахмонова Г.Ш. Современные подходы в развитии коммуникативной сферы у детей дошкольного возроста. Научный журнал (Россия) “Вестник Магистратуры” 10-5 (97) 2019.46-48 с.

7. Рахмонова Г.Ш. Методика проведения занятий по развитию речи в дошкольных образовательных учреждениях. Academy №12 (51), 2019 Российский импакт-фактор:0,19 Научно-методический журнал. 91-93 с.

JADIDCHILIK HARAKATIDA XOTIN-QIZLAR TA’LIMI VA UNING IJTIMOIY TARAQQIYOTDAGI AHAMIYATI.

Axrorov Ixtiyor Doniyorovich

Buxoro davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Anotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda jadidchilik harakatining ayollar ta’limi sohasidagi islohotlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadidlarning ayollarni o‘qitish borasidagi g‘oyalari, ularning ma’rifatparvarlik faoliyati va bu islohotlarning ijtimoiy-madaniy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat va Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi jadid ziyolilarning ayollar ta’limiga oid qarashlari va amaliy ishlari misolida jamiyatda ayolning yangi ijtimoiy qiyofasi shakllanishi ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada ayollar ta’limi orqali milliy uyg‘onish jarayonining tezlashuvi, ma’naviy o‘zgarishlar va madaniy taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar

jadidchilik, ayollar ta’limi, ma’rifatparvarlik, islohot, jamiyat taraqqiyoti, Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Munavvarqori, Hamza Hakimzoda Niyoziy, ma’naviy uyg‘onish, milliy o‘zlik

XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan jadidchilik harakati millatning ma’naviy uyg‘onishiga, madaniy-ma’rifiy rivojiga va yangi ijtimoiy tafakkurning shakllanishiga zamin yaratdi. Bu harakatning asosiy maqsadi xalqni jaholatdan, iqtisodiy va madaniy turg‘unlikdan qutqarish, ilm-ma’rifat orqali millatni yangilash edi.

Jadidlar nafaqat erkaklar ta’limini, balki ayollarning o‘qishi, bilim olishi va jamiyatda faol ishtirok etishini ham millat taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida ko‘rdilar. Ularning nazarida “ayol

ma’rifati — millat ma’rifati” edi. Shunday qilib, ayollar ta’limiga oid islohotlar jadidchilik harakatining eng ilg‘or va g‘oyaviy jihatdan chuqur yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Turkiston o‘lkasida XIX asr o‘rtalariga qadar ayollar ta’limi asosan oilaviy, diniy va an’anaviy shaklda amalga oshirilar edi. Qizlar ko‘proq uy sharoitida Qur’on o‘qish, ibodat va tikuvchilik kabi amaliy ko‘nikmalarga o‘qitilgan. Ularning rasmiy maktab yoki madrasalarda o‘qishi deyarli uchramas edi.

Bunday holat jamiyatdagi patriarxal tuzum va diniy muhitning konservativ qarashlari bilan bog‘liq edi. Qiz bolalarning o‘qishi “zarur emas” deb qaralgan, ayolning vazifasi faqatgina uy-ro‘zg‘or bilan cheklangan.

Ammo XIX asr oxirida Rossiya imperiyasi siyosiy hukmronligi o‘rnatilishi, rus-tuzem maktablarining ochilishi, musulmon dunyosidagi islohotparvar fikrlar ta’sirida ayollar ta’limi masalasi jadidlar tafakkurida yangi ma’noga ega bo‘la boshladi.

Jadidlarning yetakchi vakillaridan Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadriddin Ayni va boshqalar ayollarni o‘qitish masalasini jamiyatning ma’naviy uyg‘onishida hal qiluvchi omil sifatida talqin etdilar.

Mahmudxo‘ja Behbudiy “Ayollarni o‘qitishsiz millat ma’rifatli bo‘lolmaydi”[1] deb yozgan. Uning fikricha, onaning o‘qimishliligi — bola tarbiyasining, demakki, kelajak avlodning ma’rifat darajasini belgilaydi.

Abdulla Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ayol tarbiyasining millat ma’naviyatidagi o‘rnini chuqur tahlil qilib, “tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir” deya ayollarni ilmga jalb etish zarurligini uqtirgan. Buning yaqqol isboti sifatida Tavallo Toshkandiy qalamiga mansub she’rda shunday satrlar bor:

Bolalar tarbiyatlik o‘lmak uchun,
Onalar bo‘lsin tarbiyat ko‘rgan.
Tarbiyatsiz onalarning bolasin,
Tuzata ololmas mullim hech yo‘l bilan[2].

Munavvarqori Abdurashidxonov Toshkentda qizlar uchun yangi usuldagi maktablar tashkil etgan birinchi jadid muallimlaridan edi. U 1908-yilda “Muallimlar jamiyati” faoliyati orqali ayol muallimalarni tayyorlash ishiga ham kirishgan.

XX asr boshlariga kelib, jadidlar tashabbusi bilan qizlar uchun yangi usuldagi maktablar ochila boshladi. 1901-yilda Samarqandda Behbudiy tomonidan tashkil etilgan maktabda birinchi bor musulmon qizlar o‘qiy boshladi. 1908–1914-yillar oralig‘ida Toshkent, Andijon, Farg‘ona, Buxoro va Xivada shunday maktablar ko‘paydi.

Bu maktablarda Qur’on va diniy saboqlar bilan birga arab yozuvi, arifmetika, geografiya, tarix, gigiyena, ona tili va axloq saboqlari o‘qitilgan, o‘quvchilarga ayol muallimalar (ko‘pincha jadid ziyolilarning xotinlari yoki singillari) dars bergan darslar “yangi usul” tovush asosidagi o‘qish metodida olib borilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy “Zaharli hayot” pyesasida o‘qimagan ayolning fojeasini tasvirlab, ayolni jaholatdan chiqarish zarurligini targ‘ib qilgan. U 1910-yillarda Farg‘ona vodiysida ayollar uchun teatr tomoshalari va ma’rifiy kechalar tashkil etgan[4].

Jadidlarning bu boradagi faoliyati qisqa vaqt ichida katta ijtimoiy o‘zgarishlarni boshlab berdi.

Ayol obrazining yangilanishi ilgari “faqat uy ishlari bilan cheklangan” ayol endi ma’rifatparvar, farzand tarbiyasida yetakchi shaxs sifatida tasavvur etila boshladi. Oilaviy muhitning o‘zgarishi o‘qimishli ayol oilada ilm va axloqning targ‘ibotchisiga aylandi.

Ijtimoiy faollikning ortishi jadid ayollar orasidan muallimalar, shoiralar, jamoat arboblari yetishib chiqdi (masalan, Anbar otin, Uvaysiy, Jahon otin Uvaysiy singari ayollar keyingi avlod uchun namunaga aylandilar).

Milliy o‘zlik va uyg‘onish g‘oyasining kuchayishi jadidlar ayollarni o‘qitish orqali butun millatni ma’naviy uyg‘otishni maqsad qilgan edilar.

Bu islohotlarning ijtimoiy ahamiyati shundaki, ular Markaziy Osiyoda gender tengligi, zamonaviy oilaviy tarbiya, va milliy madaniyatning demokratlashuvi yo‘lida muhim qadam bo‘ldi. Jadidlar harakati ta’sirida o‘qigan ayollar keyinchalik o‘zlari ham ma’rifat tarqatuvchiga aylanishdi.
Masalan: Toshkent va Samarqanddagi ayol muallimalar seminariyalarida o‘qigan qizlar yangi maktablarda dars bera boshlashdi.

Matbuotda ayollar muammolari ko‘tarildi (“Ayollar dunyosi”, “Sadoi Turkiston”, “Hurriyat” gazetalarida maqolalar bosildi)[3].

1917-yilga kelib, ayollar jamiyatda siyosiy jarayonlarda ham ishtirok eta boshladi. Shunday qilib, ayollar ta’limi islohotlari nafaqat o‘qimishli avlodni yetishtirdi, balki millat tafakkurini, ma’naviy qiyofasini o‘zgartirdi. Jadidlar ayolni “uyda emas, millat hayotida faol shaxs”[7] sifatida ko‘rishga o‘rgatdilar.

Jadidlarning ayollar ta’limi borasidagi islohotlari Markaziy Osiyo tarixida tub burilish yasagan hodisa bo‘ldi. Bu islohotlar orqali milliy ma’rifat yangilandi, jamiyatda ayolning o‘rni va mavqei qayta baholandi.

Ayollarni o‘qitish g‘oyasi bu jadidlar uchun shunchaki pedagogik masala emas, millatning ma’naviy ozodligi, madaniy uyg‘onishi va taraqqiyoti uchun kurash edi.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda ham jadidlarning bu yo‘ldagi merosi ayolni ilm, ma’rifat, axloq va jamiyat hayotida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida ko‘rish tamoyili dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Ularning merosi biz uchun milliy ma’naviyatning eng yuksak qadriyatlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudxuja Beubudiy. Tanlangan asarlar. T.: Ma’naviyat, 1997, 163-bet.
2. Ойина”, (Самарқанд1914-1915-йил)
3. “Садои Туркистон”. (Тошкент 1914-1915- йил)
4. Qosimov B. Milliy uygonish. T.: Ma’naviyat, 2002, 20-bet.
5. Axrorov I. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №.
6. I.D.Axrorov. TURKISTONDAGI JADIDCHILIK HARAKATIGA MAHMUDXO‘JA (Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 2-son) 9-mart

7. The New Stage of Enlightenment in Turkestan. International Journal of Pedagogics 2025.-192-195
8. International scientific research xalqaro impact factor jurnali 2022.-B 158-161
9. Алимова Н. Мунаввар Қорининг янги усули жадид мактаблари//Халқ таълими илмий-услубий журнали.–2001.–68-сон.–Б. 60-63.

ABDULLA AVLONIY PEDAGOGIK QARASHLARIDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR

Isoqova Mohigul Muxtor qizi
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi,
II bosqich magistranti
[+998907113016],
[mohigulisoqova527@gmail.com]

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulla Avloniy pedagogik qarashlarida aks etgan umumbashariy g‘oyalar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu g‘oyalarning zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni, ahamiyati hamda pedagogik taraqqiyotga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Natijada Avloniy merosining bugungi pedagogik amaliyot uchun dolzarbligi asoslab beriladi va uning tarbiyaviy g‘oyalarining zamonaviy ta’lim bilan uyg‘unligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar:umumbashariy g‘oyalar, pedagogik ta’lim, Avloniy, insonparvarlik, tarbiya, zamonaviy ta’lim, kompetensiya

UNIVERSAL IDEAS IN THE PEDAGOGICAL VIEWS OF ABDULLA AVLONIY

Isokova Mohigul Muxtor qizi
Bukhara State Pedagogical Institute (BuxDPI)
Department of General Pedagogy
2nd-year Master’s student

[+998907113016],
[mohigulisoqova527@gmail.com]

Abstract: This article systematically analyzes the universal ideas reflected in the pedagogical views of Abdulla Avloniy. The study examines the role and significance of these ideas in the modern education system and their impact on pedagogical development. As a result, the relevance of Avloniy’s pedagogical heritage in contemporary educational practice is substantiated, and the compatibility of his educational ideas with modern teaching approaches is demonstrated.

Keywords: universal ideas, pedagogical education, Avloniy, humanism, upbringing, modern education, competence

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ИДЕИ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ АБДУЛЛЫ АВЛОНИ

Исокова Мохигул Мухтор кизи
Бухарский государственный педагогический институт (БухДПИ)
Кафедра общей педагогики
магистрант 2 курса

[+998907113016],

[mohigulisoqova527@gmail.com]

Аннотация: В данной статье системно анализируются универсальные идеи, отражённые в педагогических взглядах Абдулла Авлани. В исследовании рассматриваются их роль и значение в современной системе образования, а также влияние на развитие педагогической науки. В результате обосновывается актуальность педагогического наследия Авлони в современной образовательной практике и показывается его соответствие современным подходам к обучению.

Ключевые слова: универсальные идеи, педагогическое образование, Авлони, гуманизм, воспитание, современное образование, компетенция

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi tubdan o‘zgarib bormoqda. Jahon miqyosida kechayotgan integratsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning yangilanishi ta’lim oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda faqat bilimli emas, balki keng dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlay oladigan, ma’naviy yetuk shaxsni tarbiyalash ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Umumbashariy g‘oyalar insoniyat taraqqiyoti davomida shakllangan va barcha xalqlar uchun umumiy bo‘lgan qadriyatlarni o‘zida mujassam etadi. Ular insonparvarlik, adolat, erkinlik, tenglik, bag‘rikenglik, ilm-fanga intilish kabi tushunchalarni qamrab oladi. Mazkur g‘oyalar ta’lim jarayonida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning intellektual, axloqiy va ijtimoiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ta’limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, jadid ma’rifatparvari Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari alohida e’tiborga loyiqdir. U o‘z davridayoq ta’lim va tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholab, yosh avlodni barkamol etib tarbiyalash masalasini dolzarb muammo sifatida ilgari surgan. Avloniy asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, ular zamonaviy pedagogik ta’limning mazmun va mohiyati bilan uzviy bog‘liqdir.

Uning ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari shaxsni har tomonlama rivojlantirish, axloqiy fazilatlarni shakllantirish, bilim olishga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirish kabi muhim masalalarni o‘z ichiga oladi. Bu esa hozirgi davr ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar bilan hamohangdir. Avloniy pedagogik merosini o‘rganish

nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta’limni takomillashtirishda ham muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Abdulla Avloniy o‘z asarlarida aynan umumbashariy g‘oyalarni ilgari surgan holda, ta’lim va tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari nafaqat o‘z davri, balki bugungi pedagogik tafakkur uchun ham muhim manba hisoblanadi. Mazkur asarda inson tarbiyasi, axloqiy kamolot, jamiyat rivoji va ma’rifatning o‘rni chuqur tahlil qilingan. Ayniqsa, tarbiya masalasi asarning markaziy g‘oyasi sifatida yoritilgan bo‘lib, u orqali shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ochib beriladi.

Uning “Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot masalasidir” degan fikri pedagogik nazariyada o‘ta muhim konseptual ahamiyatga ega. Ushbu ibora orqali muallif tarbiyani inson hayotining ajralmas qismi, balki jamiyatning mavjudligi va barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omil sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvga ko‘ra, agar jamiyatda tarbiya tizimi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilsa, u holda sog‘lom, bilimli va ma’naviy yetuk avlod shakllanadi. Aksincha, tarbiya e’tibordan chetda qolsa, jamiyat tanazzulga yuz tutishi mumkin.

Avloniy qarashlarida tarbiya faqatgina axloqiy me’yorlarni o‘rgatish bilan cheklanmaydi. U kengroq ma’noda insonning aqliy, jismoniy va ma’naviy jihatdan kamol topishini nazarda tutadi. Bu esa zamonaviy pedagogikada qo‘llanilayotgan kompleks yondashuv bilan to‘liq mos keladi. Masalan, bugungi ta’lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish - uning bilim, ko‘nikma, kompetensiya va qadriyatlarini uyg‘un holda shakllantirish asosiy maqsad qilib qo‘yilgan.

Shuningdek, Avloniy tarbiyani ijtimoiy hodisa sifatida ko‘rib, uning jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sirini asoslab beradi. Uning fikricha, har bir insonning axloqiy darajasi jamiyatning umumiy madaniy saviyasini belgilaydi. Shu sababli ham u o‘qituvchi va tarbiyachilarning mas’uliyatini alohida ta’kidlaydi. Ularning vazifasi nafaqat bilim berish, balki komil insonni shakllantirishdan iboratdir.

Bundan tashqari, Avloniy ta’limni hayot bilan bog‘lash zarurligini ilgari suradi. U nazariy bilimlar amaliyot bilan mustahkamlanishi kerakligini ta’kidlab, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga alohida e’tibor beradi. Bu jihat bugungi zamonaviy pedagogik yondashuvlarda, xususan kompetensiyaviy ta’lim tizimida o‘z aksini topgan.

Avloniy pedagogik qarashlarining asosini insonparvarlik tamoyili tashkil etadi. Bu tamoyilga ko‘ra, har bir inson alohida qadriyat sifatida e’tirof etiladi va uning individual imkoniyatlarini rivojlantirish ta’limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Abdulla Avloniy o‘z asarlarida insonni jamiyatning eng muhim boyligi sifatida baholab, uning intellektual va ma’naviy salohiyatini yuksaltirish zarurligini alohida ta’kidlaydi. Bu yondashuv shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasining dastlabki ko‘rinishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Insonparvarlik g‘oyasi Avloniy qarashlarida faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki amaliy pedagogik faoliyatning asosiy mezoni sifatida namoyon bo‘ladi. U o‘qituvchini nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo‘naltiruvchi va shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi murabbiy sifatida tasvirlaydi. Shu boisdan ham Avloniy pedagogikasida o‘qituvchi shaxsining o‘rni nihoyatda muhimdir. U o‘quvchining qiziqishlari, ehtiyojlari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi zarurligini uqtiradi.

Mazkur g‘oyalar zamonaviy pedagogik nazariyalarda ham o‘z aksini topgan. Xususan, John Devey tomonidan ilgari surilgan pragmatik ta’lim konsepsiyasida ta’lim jarayoni shaxs rivojiga xizmat qiluvchi faoliyat sifatida talqin etiladi. Devey fikricha, o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda kashf etuvchi faol subyekt bo‘lishi lozim. Ta’lim

jarayonining asosini esa tajriba, amaliy faoliyat va muammoli vaziyatlarni hal etish tashkil etadi. Bu jihatlar Avloniy pedagogik qarashlari bilan mazmunan uyg‘un bo‘lib, u ham o‘quvchini mustaqil fikrlashga, hayotiy muammolarni hal etishga tayyorlashni muhim deb bilgan.

Zamonaviy pedagogik ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuv o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy maqsadi - hayotga tayyor, mustaqil fikrlay oladigan, ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishdan iborat.

Bu jihatlar Abdulla Avloniy qarashlarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. U ta’limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki insonni hayotga tayyorlash vositasi sifatida talqin etadi. Avloniy o‘quvchilarning hayotiy tajriba orttirishi, mustaqil fikrlashi va o‘z qarashlarini erkin ifoda eta olishini muhim deb hisoblaydi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvning asosiy tamoyillari bilan to‘liq mos keladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida bir qator muhim taraqqiyot tendensiyalari kuzatilmoqda. Ular orasida insonparvarlashtirish, demokratlashtirish, raqamlashtirish va innovatsion rivojlanish alohida o‘rin tutadi. Insonparvarlashtirish ta’lim jarayonida shaxsga e’tibor kuchayishini anglatadi. Demokratlashtirish esa ta’limda tenglik, ochiqlik va erkin fikr almashuvini ta’minlashga qaratilgan. Raqamlashtirish zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni nazarda tutsa, innovatsion rivojlanish yangi pedagogik yondashuvlar va metodlarni joriy etishni bildiradi.

Mazkur tendensiyalar Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari bilan uzviy bog‘liqdir. Chunki u ham o‘z davridayoq ta’limni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholagan. Uning qarashlarida ta’lim va tarbiya jamiyatni yangilash, insonni ma’naviy yuksaltirish va ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlash vositasi sifatida talqin etiladi.

Avloniy pedagogik merosi va zamonaviy ta’lim tendensiyalari o‘rtasidagi uyg‘unlik shuni ko‘rsatadiki, uning g‘oyalari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan. Ular nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy pedagogik ta’limni rivojlantirishda muhim ilmiy va metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. Avloniy qarashlarida ham aynan shu jihatlar mavjud bo‘lib, u o‘quvchilarni hayotga tayyorlashni ta’limning asosiy vazifasi sifatida belgilaydi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida bir qator muhim tendensiyalar kuzatilmoqda. Ular orasida insonparvarlashtirish, demokratlashtirish, raqamlashtirish va innovatsion rivojlanish alohida o‘rin tutadi. Ushbu tendensiyalar Abdulla Avloniy pedagogik qarashlari bilan uyg‘unlik kasb etadi. Chunki u ham ta’limni jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida ko‘rgan.

Quyidagi jadvalda Avloniy qarashlari va zamonaviy ta’lim o‘rtasidagi uyg‘unlik ko‘rsatilgan:

G‘oya	**Avloniy qarashi**	**Zamonaviy talqin**
Tarbiya	Hayot-mamot masalasi	Shaxs rivojining asosi
Bilim	Eng katta boylik	Kompetensiya shakllanishi
Axloq	Asosiy mezon	Ijtimoiy moslashuv

Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda innovatsion pedagogik yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvlarning asosiy maqsadi ta’lim jarayonini faollashtirish, o‘quvchini bilimni tayyor holda qabul qiluvchi subyekt sifatidan chiqib, uni mustaqil izlanadigan, tahlil qiladigan va xulosa chiqaradigan faol ishtirokchiga aylantirishdan iboratdir. Interfaol metodlar - aqliy hujum, klaster, “Venn diagrammasi”, “FSMU” kabi usullar - o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, ularni muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltiradi. Axborot texnologiyalari esa ta’lim jarayonini vizuallashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish va bilimlarni tezkor o‘zlashtirish imkonini yaratadi.

Mazkur jarayonlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki zamonaviy ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning intellektual salohiyatini, tanqidiy yondashuvini va ijodiy fikrlashini shakllantirishni ham ko‘zda tutadi. O‘quvchi endilikda tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va yangi g‘oyalar yaratishga qodir shaxs sifatida qaraladi.

Bu jihat Abdulla Avloniy pedagogik qarashlarida ham o‘z ifodasini topgan. U o‘quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki faol subyekt sifatida ko‘radi. Avloniy ta’lim jarayonida o‘quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi va hayotiy tajriba asosida bilim egallashini muhim deb hisoblagan. Uning yondashuvi zamonaviy interfaol ta’lim tamoyillari bilan mazmunan uyg‘un bo‘lib, o‘quvchini hayotga tayyorlash, uning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, Avloniy qarashlari bugungi kunda ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan innovatsion va interfaol metodlar bilan bevosita uyg‘unlashadi. Bu esa ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytiradi hamda o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va mazmunli qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniy pedagogik qarashlarida ilgari surilgan umumbashariy g‘oyalar bugungi pedagogik ta’lim tizimi uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta’limni rivojlantirishda ham muhim manba hisoblanadi. Shu bois, Avloniy pedagogik merosini chuqur o‘rganish va uni amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 1992.
2.Pedagogika. – Moskva: Prosveshchenie, 2000.
3.Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2004.
4.Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
5.Ismailova, N. M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6.O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7.Karimov, I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8.Mirziyoyev, Sh. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.

MUNAVVARQORI ABDURASHIDXONOV ASARLARIDA TA’LIM-TARBIYA MASALALARI.

D.I.Tosheva
Buxoro davlat pedagogika instituti

Pedagogik ta’lim kafedrasi dotsenti,
Pedadodika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD).
dildoratosheva82@gmail.com

Anotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek jadidchilik harakatining yetuk namoyandalaridan biri — Munavvarqori Abdurashidxonovning ta’lim-tarbiya sohasidagi faoliyati va asarlari tahlil qilinadi. Jadid maktabchiligining asoschisi sifatida Munavvarqori o‘z asarlari orqali ilm-fan, ma’rifat, axloqiy tarbiya va milliy ongni shakllantirish g‘oyalarini ilgari surgan. Maqolada uning “Adibi avval”, “Tarixi muxtasari Islom”, “Maktab gulshani” kabi asarlarining mazmuni, didaktik yondashuvi, hamda bu asarlarning zamonaviy ta’limdagi ahamiyati tahlil etiladi. Shuningdek, Munavvarqorining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari bugungi kundagi pedagogik jarayon bilan qanday bog‘lanishi ham yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Munavvarqori Abdurashidxonov, jadidchilik, ta’lim, tarbiya, ma’rifat, “Adibi avval”, o‘quv dasturi, axloqiy tarbiya, jadid maktablari, zamonaviy ta’lim, milliy uyg‘onish.*

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МУНАВВАРКАРИ АБДУРАШИДХАНОВА

Аннотация: *В данной статье рассматривается деятельность и произведения одного из видных представителей узбекского джадидистского движения — Мунавваркори Абдурашидханова в сфере образования и воспитания. Как основатель джадидских школ, Мунавваркори в своих произведениях продвигал идеи просвещения, науки, нравственного воспитания и формирования национального самосознания. В статье проанализировано содержание и дидактический подход таких его произведений, как “Адаби аввал”, “Тарихи мухтасари Ислом”, “Мактаб гулшани”, а также их значимость в современной системе образования. Кроме того, освещены педагогические взгляды Мунавваркори и их связь с современными образовательными процессами.*

Ключевые слова: *Мунавваркори Абдурашидханов, джадидизм, образование, воспитание, просвещение, “Адаби аввал”, учебная программа, нравственное воспитание, джадидские школы, современное образование, национальное пробуждение.*

EDUCATIONAL ISSUES IN THE WORKS OF MUNAVVARQORI ABDURASHIDKHANOV

Abstract: *This article analyzes the educational and pedagogical activities and works of Munavvarqori Abdurashidkhanov, one of the prominent figures of the Uzbek Jadidist movement. As a founder of Jadid schools, Munavvarqori promoted ideas of enlightenment, science, moral education, and the formation of national consciousness through his works. The article examines the content and didactic approach of his notable works such as “Adibi Avval”, “Tarikhi Mukhtasari Islam”, and “Maktab Gulshani”, as well as their relevance to modern education. Moreover, the article highlights Munavvarqori’s educational views and their connection to contemporary pedagogical practices.*

Keywords: *Munavvarqori Abdurashidkhanov, Jadidism, education, upbringing, enlightenment, Adibi Avval, curriculum, moral education, Jadid schools, modern education, national awakening.*

Kirish:

O‘zbek xalqining ma’rifatparvarlik tarixida jadidchilik harakati alohida o‘rin egallaydi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan bu harakat Vatan taraqqiyoti, milliy ong va madaniyatni tiklash yo‘lida katta xizmat qilgan. Ayniqsa, ta’lim-tarbiyaga yangicha yondashuv, zamonaviy fanlarni o‘qitish, bolalar qalbida vatanparvarlik va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish borasidagi sa’y-harakatlar bu davr jadid ma’rifatchilarining asosiy g‘oyalaridan biri edi. Ushbu harakatning yetuk vakillaridan biri sifatida Munavvarqori Abdurashidxonovning o‘rni beqiyosdir. Munavvarqori nafaqat adib, balki pedagog, islohotchi va milliy uyg‘onish g‘oyalarining faol targ‘ibotchisi bo‘lgan. U tomonidan yozilgan “Adibi avval”, “Tarixi muxtasari Islam”, “Maktab gulshani” kabi o‘quv qo‘llanmalari o‘zbek maktablarida o‘qituvchilarga yo‘l-yo‘riq berish, bolalarni ilm-fan va axloqiy qadriyatlarga yo‘naltirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. U o‘z asarlarida nafaqat bilim berishni, balki tarbiyaviy jihatdan barkamol avlodni shakllantirishni ham bosh maqsad qilib qo‘ygan. Shunday jihatlardan biri sifatida, u “Adibi avval” asarida quyidagi so‘zlarni yozadi: **“Bolalarning tarbiyasiga loqayd bo‘lmoq — kelajakni yo‘qotmoqdir”**[1.12b].

Ushbu maqolada Munavvarqori Abdurashidxonovning ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari, uning asarlaridagi didaktik yondashuvlar hamda ularning bugungi zamonaviy ta’lim tizimiga ta’siri tahlil qilinadi. Ayniqsa, uning pedagogik qarashlari hozirgi kunda ta’limda qanday qo‘llanilishi, ularning dolzarbligi va amaliy ahamiyati yoritiladi. **Tadqiqot metodologiyasi.** Munavvarqori Abdurashidxonov **1878-yilda Toshkent shahrining Shayxontohur dahasidagi Darxon mahallasida** ziyoli oilada tug‘ilgan. Otasi Abdurashidxon Sotiboldixon o‘g‘li mudarris bo‘lib, o‘g‘li Munavvarqoriga ilk diniy va dunyoviy bilimlarni bergan. Munavvarqori dastlab mahalla maktabida, keyinchalik madrasalarda o‘qib, o‘z bilimini boyitgan va Qur’onni to‘liq yod olgan. U yoshligidan bilimga chanqoq, ziyoli shaxs sifatida shakllangan.

Munavvarqori Abdurashidxonov o‘zbek jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biridir. U yangi usuldagi (usuli jadid) maktablar ochib, ta’limga yangicha metodikalarni tatbiq etdi. Jadidchilik harakati orqali u xalqni ilm-ma’rifatga chorladi, milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surdi. Uning faoliyati faqat o‘qituvchilik bilan cheklanmay, jurnalistika, matbuot, adabiyot, siyosiy va ijtimoiy sohalarda ham o‘z ifodasini topgan. U “Jamiyati xayriya”, “Turon” kabi ma’rifiy tashkilotlarda faol qatnashgan, “Shuhrat”, “Xurshid” kabi gazetalarda ishlagan. Munavvarqori o‘zining pedagogik faoliyatini xalqni savodli qilishga bag‘ishladi. U 1901-yilda Toshkentda birinchi yangi usuldagi maktabni ochdi va o‘zi muallimlik qildi. Yangi maktablarda dars berish uchun o‘quv qo‘llanmalari, alifbeyu darsliklar yaratdi. “Adibi avval” va “Adibi soniy” nomli alifbeleri eng mashhur darsliklaridan bo‘lib, bolalarni savod chiqarish va yozuvga o‘rgatishda katta ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, u “O‘zbekcha til saboqlari”, “Sabzazor”, “Yer yuzi” kabi asarlarni yozib, bolalar uchun ona tili, geografiya va axloqiy tarbiya fanlarini maktab dasturiga kiritishga hissa qo‘shdi. Pedagog sifatida u tovush usuli (fonetik usul) asosida dars berishni targ‘ib qildi — bu o‘z davrida ilg‘or metod hisoblangan.

Munavvarqori nafaqat muallim, balki **ta’lim sohasida islohotchi** sifatida ham tanilgan. U o‘z mahallasaida yangi usuldagi maktab ochib , unga o’qiydigan bolalar uchun darsliklar va metodik qo‘llanmalar yaratdi. U tashkil etgan maktabda oddiy xalqning ham bolasi ta’lim olish imkoniga ega bo‘lgan. Maktab to’lovi o‘quvchining kitob-daftariga va mavsumiy imtixonlardan o‘tish uchun dars beradigan o‘qituvchilarga ajratilgan.

Yangi usul maktablarida eskicha ta’lim usullaridan butunlay voz kechilib yangicha usulda ta’lim amalga oshirilgan. O‘zi yaratgan jadid maktablari uchun t**a’lim tizimini modernizatsiya qilgan.** Fuzuliy, Bedil, Xo’ja Xofiz va Navoiy asarlarini bolalarga o‘qitish va yodlatishdan ko‘ra, qisqa vaqt ichida o’qish va yozishni o’rganib dastlabki diniy saboq bilan birga dunyoviy ilmlardan matematika, geografiya, tarix xususan “Tarixi islom” kabi fanlarni o’qitishni afzal deb bilgan.[2]

Adib bolalar uchun yaratgan alifbe tipidagi kitoblarda bo'g'inlab o'qish usulida soda va qisqa matnlar kiritgan.Ko'rgazmali usulkdagi metodik qo'llanmalar ham yaratilgan bo'lib ta'lim oluvchilarning ilmga bo'lgan qiziqishini yanada orttiradi. Pedagog olim ta'lim dasturlarini tuzishda ularning yosh xususiyati va imkoniyatini ham inobatga oladi.

Adib Tarqqiyot gazetasida yozgan maqolasida o'sha davr ta'lim jarayonini shunday ta'riflagan "Har millatning maktab va madrasasi o'ldig i kabi, bizni ham maktab-madrasalarimiz garchi benizom va beusul o'lsa ham, yo'q demak darajada oz emas. Har millat avlodini tarbiyalash va ta'limi ulumda ko'rsatgan himmat va g'ayrati kabi bizlarda ham o'z ma'sum avlodlarini jaholat va g'aflat zulmatida qolmoqig'a hech bir rizolari o'lmay, qo'llaridan kelgancha ta'lim va tarbiyati avlodda qusurlik ko'rsatmakchi zotlar mavjuddirlar"[2]

Darhaqiqat adib yashagan davrda ta'lim tizimidagi kemtiklaiklar mudarrislarning salohiyatining pastligi, ta'lim tashkilotlaridagi(madrasalar) ta'lim jarayonining sifat va samarasining butunlay orqada qolganligi millatni ilmsizlikka , jaholatga olib kelayotganligini ko'rsatadi. Bu esa Munavvarqori kabi ziyoli oila fazrzandini, dunyo kezib o'z mamlakatining ta'lim tizimidagi kemtikliklarni ko'rishiga sabab bo'ldi. Yuqorida aytib o'tgan kamchiliklarga bir millat farzandi sifatida ko'z yumib tura olmadi va o'z davrida vatani va millati uchun ta'lim tizimini moderinizatsiya qilishga muvofiq bo'ldi.

Adib 1918-yilda Dorilmuallimin (muallimlar seminariyasi) ochilishida ishtirok etdi va bu orqali o'qituvchilarni yangicha ruhda tarbiyalashga e'tibor qaratdi.U yangi usul maktablariga zamonaviy talablar asosida bilim beradigan o'qituvchilarni tayyorlash uchun qisqa muddatli seminariyalar, o'quv kurslar ochishga erishdi va bu kurslarda pedagoglarni o'qitdi.

Adib nafaqat pedagogic sohada, balkim publistik sohada ham ancha faol edi. U 1906 yildan boshlab "O'rta Osiyoning umrguzorligi, taraqqiy", "Taraqqiy" gazetalarida adabiy xodim. Shu yili noshir va muharrir sifatida "Xurshid" gazetani tashkil etgan. "Shuhrat" (1907), "Tujjor" (1907), "Osiyo" (1908) gazetalarini g'oyaviy boshqargan va adabiy xodim vazifasini bajargan. U o'z maqolalarini shu gazetalarda chop etardi. Adib maqolalar orqali ta'limdagi islohotlarni ommaga yetkazdi, xalqni ongli ravishda yangilanishga undadi.

Munavvarqori Abdurashidxonov o'z millatdoshlarini hushyorlikka va savodli bo'lishga chorlab eski usul maktablaridagi dasturlar va muallimlar usullari eskirganini ta'kidlaydi: "Bir bolani maktabg'a bermakdan maqsudi vojibot diniyamiz o'lg'on ilmi qiroat, masoili e'tiqodiya, farz, vojib, sunnat mustahab, harom, makruh, namoz va ro'za, haj va zakotlarni bilmoqdir. U ilmimlar o'rniga hisob jug'rofiya, tavorix kabi ilmlarni o'qitmak afzaldir.Bu xususda otada ayb yo'q, chunki bu bechorani e'tiqodida bolani o'qutmoq yolg'iz naqd va nasiya yozdurmoqdin iboratdur. Muallimda ham ayb yo'q, chunki bu zikr qiling'on ulumi zaruriyalarni bechora muallimning o'zi bilmas, balki ba'zilarini ismini ham eshitgan emas. Bechora na qilsun? Nochor, befoyda bo'lsa ham maktablarda bolalarga o'qitgudek bulardan boshqa bir kitob topilmag'on zamonlarda o'zi o'qib, bilgan kitoblari shu kitoblar o'ldig'i chun eski o'runlarda eski tushlarin ko'rmakdadurlar"[2]. Adib bu fikrlar bilan o'sha davr pedagoglarida zamonaviy bilimlarni yetarli emasligini ularni eskicha ta'limot asosida faoliyat olib borishi millat farzandlarini jaholatga olib kelganligini aytib o'tadi. Ularni tez fursatda savodini chiqarish ta'lim dasturlarini yangilash va bolalar uchun o'rganish oson bo'lgan soda va qiziqarli darsliklar yaratish uning asosiy maqsadlaridan biriga aylandi. Bundan tashqari Munavvarqori 1917-yil 6-sentabrda shahar boshlig'i N.G. Mallitskiy oldiga masalani boshqacha qo'yib, o'lkada mavjud bo'lgan rus-tuzem maktablarini "milliy maktab" nomi ostida milliy musulmon maktabiga aylantirishni taklif etdi. Munavvarqori bu maktablarda olti yillik o'quv dasturini joriy etish loyihasini ham taqdim qiladi.

Munavvarqori “milliy maktab” asoschisi bo‘lib qolish bilan birga chet elga bolalarni o‘qishga yuborish masalasini ham yechishga intildi. U dastlab 1917-yil 24-sentabr kuni o‘z uyida toshkentlik ziyoli va boylardan 50 – 60 kishi yig‘idi. Majlisda ishtirok etgan barcha boylar va ziyolilar yoshlarni chetga o‘qishga yuborish uchun o‘rtaga pul tashlaydilar. Xazinachi Murodxo‘ja domla Solihov pulni yig‘ib oladi. Ushbu voqea ishtirokchisi Shokirjon Rahimiy aytishicha, Munavvarqori bu bilangina kifoyalanmay, “Nashri maorif” uyushmasi tomonidan ham talabalarga yordam ko‘rsatadi. Hokimiyat tepasiga sho‘rolar kelgan paytda esa bevosita Munavvarqori ishtirokida “Ko‘mak” uyushmasi tuziladi. Ammo uyushmaning mablag‘i talabalarga to‘lash uchun yetmas edi. Shu sababli har bir o‘quvchi bir ministrlikka biriktiriladi. Munavvarqori maktab islohoti, yangi shakldagi o‘rta va oliy o‘quv yurtini tashkil etishning barcha masalalari bilan jiddiy shug‘ullandi. U o‘zining “Adibi avval” nomli darsligi orqali maktablarda yangicha, zamonaviy uslubda ta’lim berishni targ‘ib qilgan. Ushbu asarda arab, fors va turkiy tillarining grammatikasi, o‘qish va yozish qoidalari, shuningdek, axloqiy saboqlar uyg‘un holda bayon etilgan bo‘lib, bu darslik o‘z vaqtida jadid maktablarining asosiy o‘quv qo‘llanmasiga aylangan.[1.3-5b] Abdurashidxonov jadid maktablari orqali xalq ongini yuksaltirish, savodsizlikka barham berish va islohotlar orqali yangi zamon talablari asosida ta’limni tashkil etish tarafdori edi. Uning tashabbusi bilan 1908-yilda Toshkentda ochilgan “Yangi usul” maktabi o‘zbek jadid maktablarining dastlabki namunalaridan biri bo‘ldi.[7.174b]

Munavvarqorining ta’limga bo‘lgan yondashuvi – milliy qadriyatlarni saqlagan holda, zamonaviy fan va dunyoqarashni uyg‘unlashtirishdan iborat edi. U o‘quv dasturlarida ona tili, tarix, geografiya, matematika, jismoniy tarbiya kabi fanlarga alohida urg‘u bergan. Bu boradagi qarashlarini “Tarixi muxtasari Islom” asarida ham aks ettirgan bo‘lib, unda islom tarixini qisqa va tushunarli shaklda bayon qilib, yosh avlodga tarixiy ong va milliy g‘ururni shakllantirishni maqsad qilgan.[4.5-20b]

Munavvarqori yangi usuldagi maktablarning zarurligini bir necha bor o‘z maqolalarida va asarlarida qayd etgan. U eski usuldagi maktablarda bolalarning faqatgina Qur’on yodlash bilan cheklanib qolayotganini tanqid qilgan va yangi usul maktablarda esa bolalar nafaqat diniy bilim, balki dunyoviy fanlarni ham o‘zlashtirishlari lozimligini ta’kidlagan. Jadid maktablari orqali “fikrlaydigan avlod”ni voyaga yetkazishni asosiy maqsad sifatida ilgari surgan.[6.88-92b]

Natijalar va ularni muhokama qilish Jadid ma’rifatparvari Abdurashidxonov ilm-fan va dunyoviy bilimlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqida keng fikr yuritgan. U ilmni “millatni qutqaruvchi kuch” deb bilgan. Shuning uchun ham u har qanday islohotning asosi sifatida ta’limni ko‘rgan va darsliklar yaratishga, o‘qituvchilar tayyorlashga katta e’tibor qaratgan. Abdulla Avloniy ham Munavvarqori bilan hamfikr bo‘lib, “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiyaning aynan ilm bilan uyg‘un holda berilishi zarurligini ta’kidlagan.[3.10-25b] Munavvarqorining qarashlari hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. U yaratgan darsliklar va ta’lim tizimi xalq ma’rifatini oshirishga xizmat qilgan, jadid maktablari orqali esa O‘zbekistonda yangi uyg‘onish davrining tamal toshini qo‘ygan.

Munavvarqori bir qancha darslik muallifidir. Uning “Adibi avval” (1907), “Adib as-soniy” (1907), “Usuli hisob”, “Tarixi qavm turk”, “Tajvid” (1911), “Havoyiji diniya”, “Tarixi anbiyo”, “Tarixi islomiya” (1912), “Yer yuzi” (1916 – 17), 4 qismdan iborat “O‘zbekcha til saboqligi” (Shorasul Zunnun va Qayum Ramazon bilan birga, 1925–26, 4-qismi musodara qilingan) darsliklari bir necha marta chop etilgan. 1914-yili taraqqiyparvar o‘zbek shoirlarining she’rlarini jamlab, “Sabzavor” nomi bilan nashr etgan. Munavvarqori ijtimoiy-pedagogik faoliyat bilan birga badiiy ijod bilan ham shug‘ullangan. Uning birinchi hikoyasi “Sadoyi Turkiston” gazetasida “Kichkina felyeton” ruknida chop etilgan bo‘lib, “Bizda hamiyat” deb ataladi. U negadir “Muharram” taxallusini qo‘ygan. Shuningdek, uning “Bizda hamiyat”, “Tug‘ishganlik sevgisi”, “Devpechak”, “Qullikka qanday tushdi?” kabi hikoyalari “O‘zi ham tor edi”, “Yalqovlik yovimizdir”, “Har kim

ekkanini o‘rar”, “Himmatli faqir” kabi she’rlari ham matbuotda e’lon qilingan. Muallifning asarlari o‘z davrining ta’lim va tarbiya masalalariga oid muhim manba sifatida e’tiborga loyiqdir. U yozgan darsliklar va publitsistik maqolalar o‘quvchilarga nafaqat bilim berishga, balki ularni milliy va diniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Bu asarlar orqali muallif o‘qituvchilik faoliyatining faqat texnik jihatlariga emas, balki tarbiya, axloq va ma’rifat masalalariga ham katta ahamiyat berganini ko‘rish mumkin.

Adib o‘zining darsliklarida didaktik uslubni qo‘llagan, ya’ni har bir mavzu o‘quvchiga bosqichma-bosqich, tushunarli va hayotiy misollar bilan yetkazilgan. Bu esa yosh avlodning nafaqat bilim olishini, balki uni amalda qo‘llashini ta’minlashga xizmat qilgan. Shuningdek, diniy va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish orqali, muallif o‘quvchilar qalbida mustahkam axloqiy poydevor yaratishga intilgan. Bu jihat ayniqsa, “Maktab gulshani” va “Tarixi muxtasari Islom” asarlarida yaqqol ko‘rinadi.

Publitsistik maqolalar orqali muallif jamiyatdagi o‘qituvchilar mas’uliyatini, maktab islohoti zaruratini, zamonaviy ta’lim uslublarini targ‘ib qilgan. U o‘qituvchilarni millat kelajagi quruvchilari sifatida ko‘radi va ularning faolligi, mas’uliyatli yondoshuvi zarurligini ta’kidlaydi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarni sifatli va zamonaviy tarbiyalash uchun poydevor yaratadi. **“Adibi avval” (1907)-**“Adibi avval” kitobi boshlang‘ich sinflar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda muallif yosh o‘quvchilarga axloq, odob va ilm-fan asoslarini o‘rgatishni maqsad qilgan. Kitob didaktik uslubda yozilgan, ya’ni har bir mavzu aniq va oddiy tilda, bosqichma-bosqich tushuntirilgan. Bu uslub yosh avlodning bilim olish jarayonini osonlashtiradi va ularni o‘qishga qiziqtiradi. Muallif kitobda shunday yozadi:“Ilm olish – insonning eng oliy vazifasi, odob va axloq esa ilmning hamrohidir”.[1.15b] Bu jumla o‘quvchiga ilm va axloq o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Ilmsiz odamning odobi bo‘lmasligi mumkin, odobsiz odam esa ilm egasi bo‘lsa-da, jamiyatga foyda keltira olmaydi. Shu bois, muallif yoshlar tarbiyasida bilim bilan birga axloqiy me’yorlarni ham birdek muhim deb biladi. Asarda muallif ilm haqida shunday baytlar keltiradi:

Ilmdur dunyoda eng yaxshi hunar,

Ilmsizdan yaxshidur gung ila kar.

Har kishi ilm-la bo‘lsa oshno,

Izzatu davlatda bo‘lg‘ay doimo,

Ilmsiz odam zalilu xor o‘lur,

Ilmsizlardan hamma bezor o‘lur.[1.3b]

Adibning **“Maktab gulshani”** asari axloqiy-etik darslik sifatida yaratilgan bo‘lib, unda tarbiya va diniy-ma’rifiy qadriyatlar uyg‘unligi alohida ta’kidlangan. Muallif, darslikda o‘quvchilarga faqat ma’rifiy bilim berish emas, balki ularni ma’naviy yetuk shaxslar qilib tarbiyalashni maqsad qilgan. Kitobda inson qalbini poklash va uni to‘g‘ri yo‘lga boshlash uchun faqat ilm kifoya qilmasligi, balki to‘g‘ri e’tiqod va axloqiy qadriyatlar ham zarurligi bayon etilgan. Muallif shunday yozadi:“Inson qalbini poklash uchun faqat bilim emas, balki to‘g‘ri e’tiqod va axloq zarurdir”.[5.22b] Bu fikr o‘quvchilarga nafaqat ilm-fan, balki e’tiqod va axloqni ham birdek o‘rganishlari zarurligini anglatadi.

Munavvarqonining tarbiyaviy ta’limiy asarlaraidan yana biri bu **“Tarixi muxtasari Islom”** asaridir.Bu asar Islom tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda muallif o‘quvchilarga diniy va milliy ongni shakllantirish uchun tarbiyaviy ma’lumotlar beradi. Tarixiy voqealar va shaxslar

orqali muallif o‘quvchilarga milliy g‘urur va diniy qadriyatlarni tushuntirishga harakat qiladi. Bu esa yosh avlodda o‘z tarixini bilish, uni hurmat qilish va undan saboq olish ongini shakllantiradi. Muallif ta’kidlaydi:“Tarixdan saboq olmas ekanmiz, kelajakda mustahkam poydevor qurib bo‘lmaydi”.[4.40b] Bu gap o‘quvchilarga o‘z tarixini o‘rganish va qadrlashning ahamiyatini tushuntiradi. Muallifning “Hurriyat”, “Sadoi Turkiston”, “Taraqqiy” kabi gazetalar orqali bergan chiqishlari uning ma’rifatparvarlik faoliyatini ko‘rsatadi. Adib dastlab “Sadoi Turkiston” gazetasida “Muharram” tahallusi bilan hikoya va felitonlar yozgan. Uning “Bizda hamiyat hikoyasi” juda tarbiyaviy ahamiyatga ega asar bo‘lib ilmsizlik xuddi so’qirdek yo’lini yoqotgan kishiga o’xshaydi. U hechkimga keraksiz va yoki kimningdir yordamida harakat qiladi. Millatni bu ojizlikdan faqat ilm qutqaradi. Ziyo millat butun kelajakni yaratguchilari ekanligini ta’kidlab shunday deydi: “«Ziyoli millat, Vatan nima ekanini bilur va ziyoli millat uchun jonini, molini fido etar va millatning taraqqiysi uchun doimo harakat etar. Vaqti kelganda, millat uchun o‘zini haloka vartasiga tashlamoqqa muhayyo bo‘lur... Millat, vatan, madaniyat, shunga o‘xshash so‘zlarni bilmak bilan ziyoli bo‘lmaydur”.[8]

Xullas, adib o‘z davridagi haqiqiy ziyolilarning intilishlarini, mas’uliyatlarini aniq chizgilarda ko‘rsatib beradi. Bu hikoya shu kunda ham ko‘pgina jihatlari bilan zamonaviy asar desa mubolag‘a bo‘lmaydi. U yalqov, dangasa, o‘qishni, hunarni o‘rganmaydigan, aqli farosati kemtik yoshlarni hajv ostiga oladi. Yoshlarni ilm-ma’rifatga, kasb egallashga, ota-onani hurmat qilishga chorlaydi. Uning “O‘zi ham tor edi”, “Yalqovlik yovimizdir”, “Har kim ekkanini o‘rar”, “Himmatli faqir” she’rlari fikrimizga dalil bo‘la oladi.

Qo‘zg‘olingiz, ey o‘rtoqlar! Keldi bizga ishlash chog‘i,

Biz barchamiz yosh ishchimiz, ishxonamiz —maktab bog‘i.

Turing, tezroq ish boshlaylik,

Yalqovlikni biz tashlaylik!

Ko‘kdan bulut yomg‘ir sochar, suvlar oqar, o‘tlar o‘sar,

Qushlar uchar, oziq izlar, butun dunyo tinmay ishlar.

Siz ham turing, ey o‘rtoqlar,

Yurt obro‘sin yoshlar saqlar.[9]

Adib “ Yalqovlik yovimizdir” she’rida bolalarni mehnatsevarlika undayabdi, dangasalik yomon xulq va odat ekanligini bu insonni hayotini qiyonlashtirishini. Doimo mehnat va harakatda bo‘lishni ta’kidlaydi. Adib o‘z maqolalarida o‘qituvchilarning jamiyatdagi mas’uliyatini, maktablarda islohotlarning zarurligini ta’kidlaydi. U shunday yozadi:“O‘qituvchi – millatning kelajagi, uning poydevorini qo‘yuvchi shaxsdir. Uning faoliyati millat taraqqiyotining asosidir”.[10] Bu fikr o‘qituvchilar roli va maktab islohotlariga bo‘lgan qarashlarni yaqqol ko‘rsatadi. Muallif maktablarda zamonaviy uslublar va ma’naviy tarbiya uyg‘unligi muhimligini ta’kidlaydi, bu esa milliy taraqqiyot uchun muhim omildir.

XX asr boshlarida O‘zbekistonda milliy ma’rifatni yuksaltirish, zamonaviy bilim va tafakkur asosida yangi avlodni tarbiyalash maqsadida yuzaga kelgan jadidchilik harakati doirasida Munavvarqori Abdurashidxonov muhim pedagogik g‘oyalarni ilgari surgan ma’rifatparvardir. Uning ta’limga oid qarashlari bugungi zamonaviy ta’lim tizimi bilan chuqur uyg‘unlashib, o‘zbek maktablari va ta’lim jarayonlarida davom ettirilmoqda. Munavvarqori ta’limni milliy qadriyatlar

bilan uyg‘unlashtirgan, ilmiy asoslagan va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llagan tizim sifatida ko‘rgan. U ta’limning nafaqat bilim berish, balki tarbiya, axloq va madaniyatni shakllantirishdagi o‘rniga alohida urg‘u bergan. Munavvarqori o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga katta ahamiyat bergan. U o‘zining “Tarixi muxtasari Islom” asarida ilm-fan va tafakkurga asoslangan yondashuvni ta’kidlab, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga chaqiradi.[4.34b] Bu esa zamonaviy ta’limda ham asosiy maqsadlardan biri bo‘lib, talabalar va o‘quvchilarni faqat ma’lumot olishga emas, balki uni tahlil qilish, teskari fikr bildirish va o‘z mustaqil qarorini shakllantirishga o‘rgatadi. Adib ta’limda milliy madaniyat va tilni saqlashga katta e’tibor bergan. U o‘z asarlarida, xususan Abdulla Avloniy yozgan “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobida milliy qadriyatlarning ta’lim orqali yosh avlodga singdirilishi zarurligini ta’kidlaydi.[3.12-15b] Bugungi kunda ham o‘zbek tilini, milliy an’analarni ta’lim tizimida himoya qilish va rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. Munavvarqori zamonaviy metodikalarni tatbiq etishga intilgan. U o‘z maktablarida yangi pedagogik usullarni qo‘llashni yo‘lga qo‘ygan, interfaol darslarni tashkil etish orqali o‘quvchilarni faollikka chaqirgan.[6.78-80b] Hozirgi kunda ta’limda interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar keng joriy etilmoqda, bu esa Munavvarqori pedagogik merosining amaliy davomidir. Munavvarqori o‘z maktablarida o‘qituvchilarni tayyorlashga alohida e’tibor bergan. Bugungi kunda ham pedagoglarning zamonaviy metodlar va milliy-ta’limiy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan malakasini oshirish kerak. Maktablarda, akademiyalarda jadidchilik pedagogikasini o‘rganish, munozaralar tashkil qilish uning ruhini jonlantiradi.[7.210b] Munavvarqori ta’limda asosiy o‘rin tutgan darsliklarni ilmiy asosda yozgan. Hozirgi zamon darsliklari ham o‘zbek tilida, milliy madaniyat va tarixni aks ettiruvchi hamda zamonaviy ilmiy yondashuvni o‘z ichiga oluvchi bo‘lishi lozim. Bu darsliklarni yaratishda Munavvarqori pedagogik printsiplari asosiy yo‘nalish sifatida xizmat qilishi mumkin.[12.102-105b]

Munavvarqori g‘oyalari asosida, ayniqsa tanqidiy tafakkur va mustaqil fikrlashni shakllantirishda interaktiv dars metodlari, multimedia vositalari va onlayn resurslardan foydalanish samarali. Bu ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.[11.]

Munavvarqori milliy qadriyatlarni asrab-avaylashni ta’limning asosiy maqsadi deb hisoblagan. Bugungi kunda ham ta’lim muassasalarida milliy tarbiya, madaniyat, tarix va tilni chuqur o‘rganishga alohida e’tibor qaratilishi zarur. Bu orqali yosh avlod o‘zligini anglashi va milliy istiqlol g‘oyalarini mustahkamlashi mumkin.[6.95b]

Xulosa:

Munavvarqori Abdurashidxonov o‘zbek jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri bo‘lib, yangi usuldagi maktablar ochish, zamonaviy darsliklar yaratish va o‘qituvchilar tayyorlash orqali milliy ma’rifat va madaniyatni yuksaltirishga katta hissa qo‘shgan. U ta’lim jarayonida ilm-fan bilan birga axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishga alohida e’tibor bergan. Munavvarqori diniy maktab tizimidan zamonaviy, dunyoviy bilimlarni o‘z ichiga olgan yangi usul maktablariga o‘tishni ilgari surdi. U o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, milliy til va madaniyatni asrab-avaylash, shuningdek, pedagogik metodlarni yangilash orqali ta’lim sifatini oshirishga intildi. Uning g‘oyalari va metodik ishlanmalari bugungi kunda ham ta’lim jarayonida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Munavvarqorining ta’limga oid qarashlari, xususan milliy qadriyatlarni saqlash, mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish va innovatsion pedagogik uslublarni joriy etish bugungi zamon ta’lim tizimida ham samarali qo‘llanilishi mumkin. Uning merosi pedagoglarni tayyorlash, darsliklar yaratish va milliy madaniyatni rivojlantirishda asosiy yo‘nalish sifatida xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Abdurashidxonov M. “Adibi avval” — Toshkent, 1907

2.Abdurashidxonov M “ Bizning jaholat –jahli murakkab” maqolasi Taraqqiy gazetasi”1906 y.14-iyun.

3. Avloniy A. “Turkiy guliston yoxud axloq” — Toshkent, 1912.

4.Abdurashidxonov M. “Tarixi muxtasari Islam” — Toshkent, 1915.

5. Abdurashidxonov M. “Maktab gulshani”, Toshkent, 1908y.22-bet.

6. Karimov, M. ***Jadidchilik harakati va uning ta’limdagi o‘rni***. – Toshkent: Fan, 2000. – B. 88–92

7.To‘xtaboyev, S. "Munavvarqori va jadid maktablari", **O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi**. – Toshkent, 2005. – B. 174

8.“ Sadoi Turkiston gazetasi, “ Bizda hamiyat” hikoyasi.1907y.3-son.

9.Munavvarqori “ Yalqovlik yovimizdir” she’ri.1908 yil.

10.“Hurriyat” gazetasi maqolalari — Toshkent, 1910–1915.

11.“Sadoi Turkiston” gazetasi maqolalari — Toshkent, 1912–1917.

12. Usmonov, M. ***XX asr boshidagi o‘zbek ma’rifatparvarlari va ularning merosi***. Toshkent: Ma’naviyat, 2015, bet 102-105.

MILLIY UYG‘ONISH DAVRI PEDAGOGIKASIDA UMUMBASHARIY VA MILLIY QADRIYATLAR MUTANOSIBLIGI

Isoqova Mohigul Muxtor qizi
Buxdpi, Umumiy pedagogika kafedrasi,
II bosqich magistranti
[+998907113016],
[mohigulisoqova527@gmail.com]

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy uyg‘onish davri pedagogikasining o‘ziga xos jihatlari, xususan, umumbashariy va milliy qadriyatlar mutanosibligi masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu davr pedagoglarining ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda bugungi kundagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy uyg‘onish, pedagogika, qadriyatlar, umumbashariy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, jadidchilik, ta’lim, tarbiya

THE BALANCE OF UNIVERSAL AND NATIONAL VALUES IN THE PEDAGOGY OF THE NATIONAL RENAISSANCe

Isokova Mohigul Muxtor qizi
Bukhara State Pedagogical Institute (BuxDPI)
Department of General Pedagogy
2nd-year Master's student

[+998907113016],
[mohigulisoqova527@gmail.com]

Abstract: This article analyzes the pedagogical characteristics of the national revival period, focusing on the balance between universal and national values. It highlights the educational ideas of that period and their relevance in modern education.

Keywords: national revival, pedagogy, values, universal values, national values, jadidism, education, upbringing.

СООТНОШЕНИЕ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПЕДАГОГИКЕ ЭПОХИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Исокова Мохигул Мухторовна
Бухарский государственный педагогический институт (БухДПИ)
Кафедра общей педагогики
магистрант 2 курса

[+998907113016],

[mohigulisoqova527@gmail.com]

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности педагогики периода национального возрождения, а также анализируется соотношение общечеловеческих и национальных ценностей. Освещаются педагогические взгляды представителей данного периода и их значение в современном образовании.

Ключевые слова: национальное возрождение, педагогика, ценности, общечеловеческие ценности, национальные ценности, джадидизм, образование, воспитание;

Har qanday jamiyat taraqqiyoti, avvalo, uning ta'lim-tarbiya tizimi va pedagogik qarashlari bilan belgilanadi. Pedagogika nafaqat bilim berish vositasi, balki ijtimoiy ongni shakllantirish, madaniy merosni uzatish va shaxsni har tomonlama rivojlantirishning asosiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan milliy uyg‘onish davri o‘zbek xalqi hayotida tub burilish yasagan tarixiy bosqich bo‘lib, bu davr pedagogik tafakkuri jamiyatni yangilash, ma'rifat orqali rivojlantirish va milliy o‘zlikni anglashga xizmat qilgan. Aynan shu davrda shakllangan pedagogik qarashlarning muhim jihati - umumbashariy va milliy qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unligi va mutanosibligidir.

Milliy uyg‘onish davri pedagogikasini ilmiy jihatdan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu davrda ta’lim tizimi an’anaviy diniy yo‘nalishdan sekulyar va ilmiy asoslangan tizimga o‘tish jarayonini boshdan kechirdi. Jadidchilik harakati vakillari-Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ziyolilar ta’limni modernizatsiya qilish, yangi usul maktablarini joriy etish va pedagogik metodlarni yangilashga katta hissa qo‘shdilar. Ularning qarashlarida ta’limning asosiy maqsadi - jamiyat uchun ijtimoiy faol, ma’naviy yetuk va zamonaviy bilimlarga ega shaxsni tarbiyalashdan iborat edi.

Mazkur davr pedagogikasida umumbashariy qadriyatlar muhim metodologik asos sifatida qaraldi. Umumbashariy qadriyatlar - bu insoniyat sivilizatsiyasi davomida shakllangan, umumiy e’tirof etilgan axloqiy va ijtimoiy me’yorlar tizimi bo‘lib, ular inson huquqlari, erkinlik, tenglik, adolat, ilm-fan taraqqiyoti, tolerantlik kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Jadid pedagoglari bu qadriyatlarni ta’lim mazmuniga singdirish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va global dunyoqarashni shakllantirishga intildilar. Bu jihatdan ular Yevropa pedagogikasining ilg‘or tajribalaridan samarali foydalangan holda, uni mahalliy sharoitga moslashtirishga erishdilar. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraldi. Milliy qadriyatlar - bu xalqning tarixiy tajribasi, madaniy merosi, tili, dini, urf-odatlari va ijtimoiy normalarida mujassam bo‘lgan ijtimoiy-madaniy tizimdir. Jadid pedagoglari yosh avlodni tarbiyalashda aynan shu qadriyatlarga tayangan holda ish olib bordilar. Xususan, Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiyaning milliy va umuminsoniy asoslarini uyg‘un holda bayon etadi. Bu asarda inson kamoloti uchun zarur bo‘lgan fazilatlar - vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, ilmga intilish kabi qadriyatlar keng yoritilgan.

Milliy uyg‘onish davri pedagogikasining asosiy ilmiy yutug‘i - bu umumbashariy va milliy qadriyatlar o‘rtasida dialektik uyg‘unlikni ta’minlashga erishilganidadir. Mazkur hodisani falsafiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilganda, uni dialektik birlik va qarama-qarshiliklar uyg‘unligi qonuni asosida izohlash mumkin. Chunki bir tomondan globallashuvga xos bo‘lgan umumbashariy qadriyatlar (ratsional tafakkur, ilmiylik, individuallik, erkin fikrlash), ikkinchi tomondan esa milliylikni ifodalovchi qadriyatlar (an’anaviylik, kollektivlik, ma’naviylik, tarixiylik) o‘zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonni pedagogik sintez sifatida talqin etish mumkin. Pedagogik sintez - bu turli pedagogik tizimlar, qadriyatlar va metodologiyalarning integratsiyasi natijasida yangi sifat bosqichiga ko‘tarilgan ta’lim modelining shakllanishidir. Milliy uyg‘onish davrida bu sintez ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshirilgan: birinchidan, Yevropa ma’rifatchiligi va zamonaviy ilm-fan yutuqlarining o‘zlashtirilishi; ikkinchidan, milliy-madaniy merosning saqlanishi va qayta talqin qilinishi. Bu jarayon ayniqsa Mahmudxo‘ja Behbudiy va Abdulla Avloniy kabi pedagoglar faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Mazkur uyg‘unlikni zamonaviy pedagogika kategoriyalari orqali izohlash mumkin. Xususan, bu jarayon madaniyatlararo yondashuv va kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bog‘liqdir. Madaniyatlararo yondashuv shaxsni turli madaniy tizimlar o‘rtasida erkin harakatlana oladigan subyekt sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Milliy uyg‘onish davri pedagogikasida esa bu holat o‘quvchilarda bir vaqtning o‘zida milliy o‘zlikni anglash va global tafakkurga ega bo‘lish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali amalga oshirilgan. Bundan tashqari, mazkur uyg‘unlikni aksiologik yondashuv (qadriyatlar nazariyasi) asosida ham tahlil qilish mumkin. Aksiologik nuqtai nazarga ko‘ra, ta’lim tizimi nafaqat bilim berish, balki qadriyatlarni shakllantirish va uzatish vazifasini ham bajaradi. Milliy uyg‘onish davrida shakllangan pedagogik modelda qadriyatlar ierarxiyasi quyidagicha namoyon bo‘ladi: eng yuqori pog‘onada - inson va uning kamoloti, undan keyin - jamiyat farovonligi, va nihoyat - milliy o‘zlikni saqlash. Bu ierarxiya umumbashariy va milliy qadriyatlarning o‘zaro subordinatsiyasi va koordinatsiyasini ta’minlaydi. Shuningdek, ushbu pedagogik modelni identitet nazariyasi doirasida ham ko‘rib

chiqish maqsadga muvofiqdir. Identitet (o‘zlik) tushunchasi zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarda shaxsning o‘zini anglash jarayoni sifatida talqin qilinadi. Milliy uyg‘onish davri pedagogikasida esa shaxsning ikki qatlamli identiteti - milliy va global identiteti shakllantirilgan. Bu esa shaxsning bir vaqtning o‘zida o‘z milliy ildizlariga sodiq qolgan holda, jahon sivilizatsiyasining faol subyekti bo‘lishiga imkon yaratadi.

Milliy uyg‘onish davri pedagogikasida shakllangan ushbu uyg‘un modelni integrativ pedagogik paradigma sifatida baholash mumkin. Ushbu paradigma doirasida ta’lim jarayoni bilim, qadriyat va kompetensiyalarning yagona tizimda shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat tarixiy davr uchun, balki bugungi globallashuv sharoitida ham o‘z dolzarbligini saqlab qolayotgan universal pedagogik model sifatida ahamiyatlidir. Zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan qaralganda, milliy uyg‘onish davri tajribasi konstruktivistik, madaniyatlararo va kompetensiyaviy yondashuvlarning dastlabki prototipi sifatida namoyon bo‘ladi. Konstruktivistik yondashuvga ko‘ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan faol o‘zlashtiriladi va qayta quriladi. Jadid pedagoglari aynan shu tamoyil asosida ta’limni tashkil etib, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga yo‘naltirganlar.

Madaniyatlararo yondashuv esa shaxsning turli madaniy kontekstlarda samarali faoliyat yuritish kompetensiyasini shakllantirishni nazarda tutadi. Milliy uyg‘onish davrida bu jarayon ikki yo‘nalishda olib borildi:

1.milliy identitetni mustahkamlash (til, urf-odat, tarix),
2.global tafakkurni rivojlantirish (ilm-fan, zamonaviy bilimlar).

Natijada ta’lim jarayoni bilim → qadriyat → kompetensiya transformatsiyasi asosida rivojlandi. Bu esa bugungi kompetensiyaviy yondashuvning tarixiy ildizlari mavjud ekanligini ko‘rsatadi.

Pedagogik yondashuvlar taqqoslanishi

Yondashuv turi	**Asosiy g‘oya**	**Milliy uyg‘onish davridagi ko‘rinishi**	**Zamonaviy talqini**
Konstruktivistik	Bilim faol o‘zlashtiriladi	Yangi usul maktablari, interfaol o‘qitish	Student-centered learning
Madaniyatlararo	Turli madaniyatlarni uyg‘unlashtirish	Milliy + Yevropa ta’lim modeli	Intercultural competence
Aksiologik	Qadriyatlar ustuvorligi	Axloqiy tarbiya, milliy ruh	Values education
Kompetensiyaviy	Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish	Hayotga tayyorlash	21-asr ko‘nikmalari

Yuqoridagi jadval asosida xulosa qilish mumkinki, milliy uyg‘onish davri pedagogikasi o‘z mohiyatiga ko‘ra integrativ va ko‘p qatlamli pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Unda konstruktivistik, madaniyatlararo, aksiologik hamda kompetensiyaviy yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda amal qilgan bo‘lib, bu esa mazkur davr pedagogikasini zamonaviy ta’lim nazariyalari bilan uyg‘un holda talqin etish imkonini beradi.

Avvalo, konstruktivistik yondashuv nuqtai nazaridan, jadid pedagoglari tomonidan joriy etilgan yangi usul maktablari o‘quvchilarning passiv bilim oluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylanishini

ta’minladi. Bu esa ta’lim jarayonida subyekt-subyekt munosabatlarining shakllanishiga olib kelib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Demak, milliy uyg‘onish davrida ta’lim jarayoni allaqachon konstruktivistik paradigmaning elementlarini o‘zida mujassam etgan edi.

Ikkinchidan, madaniyatlararo yondashuv asosida qaralganda, ushbu davr pedagogikasi milliy va global madaniyatlar o‘rtasida samarali muloqot maydonini yaratdi. Bu jarayonda milliy qadriyatlar saqlab qolingan holda, Yevropa ilm-fani va ta’lim tizimining ilg‘or jihatlari o‘zlashtirildi. Natijada shaxsda ikki darajali identitet - milliy va global identitet shakllandi. Bu esa bugungi globallashuv davrida zarur bo‘lgan madaniyatlararo kompetensiyaning tarixiy ildizlari mavjudligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan, milliy uyg‘onish davri pedagogikasi qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo‘naltirilgan edi. Jadvalda ko‘rsatilganidek, bu davrda axloqiy tarbiya, milliy ruh va ma’naviy kamolot ustuvor vazifa sifatida qaraldi. Ta’lim jarayonida nafaqat bilim, balki qadriyatlar ham uzatilgan bo‘lib, bu esa shaxsning ichki dunyosini boyitishga xizmat qilgan. Shu jihatdan, mazkur pedagogika modeli qadriyatga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasining ilk ko‘rinishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

To‘rtinchidan, kompetensiyaviy yondashuv asosida tahlil qilganda, milliy uyg‘onish davri pedagogikasi o‘quvchilarni real hayotga tayyorlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ta’lim jarayonida berilgan bilimlar amaliy faoliyat bilan bog‘langan bo‘lib, bu o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilgan. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida muhim o‘rin tutuvchi 21-asr ko‘nikmalari-tanqidiy fikrlash, kommunikativlik, ijtimoiy moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarning tarixiy ildizlari mavjud ekanligini ko‘rsatadi.

.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, milliy uyg‘onish davri pedagogikasida shakllangan umumbashariy va milliy qadriyatlar mutanosibligi modeli bugungi globallashuv sharoitida ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Mazkur model zamonaviy ta’lim tizimida milliy identitetni saqlagan holda global raqobatbardosh, ma’naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2.Mahmudxo‘ja Behbudiy. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999.
3.Munavvarqori Abdurashidxonov. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Fan, 2001.
4.Islom Karimov. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5.Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6.O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent, 2018.

O‘RTA OSIYONING QADIMGI XALQLARI HAQIDAGI XITOY MANBALARI.

Zokirov Shohrux

O‘zMPU
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikas (Tarix)
yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi Xitoy tarixiy manbalarida O‘rta Osiyo hududi va unda yashagan xalqlar haqidagi ma’lumotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi “Shi Szi”, “Hanshu”, “Hou Hanshu”, “Suy shu” kabi Xitoy tarixiy asarlarida O‘rta Osiyo davlatlari, ularning siyosiy tuzilishi, etnik tarkibi, xo‘jalik hayoti hamda Xitoy bilan bo‘lgan savdo va diplomatik aloqalarini yoritib berishdan iborat. Maqolada Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshgan iqtisodiy va madaniy almashinuv jarayonlari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Han imperiyasi, Buyuk Ipak Yo‘li, hunlar, so‘g‘diy, baqtariy, farg‘ona xalqlari, Xitoy manbalari, “Shi Szi”, “Hanshu”, “Hou Hanshu”, “Suy shu”, Qang‘, Dovon, Kushon davlatlari

Annotation: This article analyzes information about Central Asia and the peoples who lived in this region as recorded in ancient Chinese historical sources. The main objective of the study is to examine descriptions in Chinese historical works such as **“Shi Ji”**, **“Hanshu”**, **“Hou Hanshu”**, and **“Sui Shu”**, focusing on the political structure, ethnic composition, economic life of Central Asian states, as well as their trade and diplomatic relations with China. The article also explores the processes of economic and cultural exchange that took place along the Great Silk Road.

Keywords: Han Empire, Great Silk Road, Huns, Sogdians, Bactrians, Fergana peoples, Chinese sources, “Shiji”, “Hanshu”, “Hou Hanshu”, “Sui Shu”, Kangju, Davan, Kushan states

Kirish: O‘rta Osiyo qadimdan Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari tutashgan, turli xalqlar va madaniyatlar o‘zaro yaqinlashgan muhim etnografik hudud sifatida shakllangan. Bu mintaqa Buyuk Ipak yo‘li orqali nafaqat savdo aloqalari, balki madaniy va etnik jarayonlarning ham faol kechgan markazlaridan biri bo‘lgan. Ayniqsa, Han imperiyasi davrida Xitoyliklar g‘arbiy hududlar — O‘rta Osiyo va unga tutash mintaqalardagi xalqlar bilan bevosita tanishish imkoniga ega bo‘lgan.

Xitoy tarixiy manbalarida, xususan “Shi Ji”, “Hanshu” va “Hou Hanshu” asarlarida O‘rta Osiyo va G‘arbiy Osiyoda yashagan turli etnik guruhlar — so‘g‘diylar, baqtriylar, farg‘onaliklar, hunlar hamda Qang‘, Dovon va Kushon kabi siyosiy birliklar haqida etnografik xarakterdagi ma’lumotlar uchraydi. Bu manbalarda nafaqat ularning siyosiy hayoti, balki turmush tarzi, xo‘jalik faoliyati, urf-odatlari va madaniy xususiyatlari ham tasvirlangan.

Shu jihatdan Xitoy manbalari Han imperiyasining g‘arbiy hududlarga kengaygan diplomatik va savdo aloqalari orqali turli xalqlar va madaniyatlar bilan ilk tizimli tanishuvini aks ettiradi. Ushbu ma’lumotlar O‘rta Osiyo xalqlarining etnik va madaniy qiyofasini o‘rganishda muhim etnografik manba bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism: O‘rta Osiyo hududi qadim zamonlardan buyon Sharq va G‘arbni bog‘lovchi muhim madaniy, iqtisodiy hamda siyosiy markazlardan biri bo‘lib kelgan. Bu mintaqada yashagan xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, urf-odatlari, davlat tuzilmalari va qo‘shni xalqlar bilan olib borgan aloqalari haqida dastlabki yozma ma’lumotlar turli qadimgi manbalarda uchraydi. Jumladan, zardushtiylarning muqaddas kitobi “Avesto”, fors podsholarining Behustun bitiktoshlari hamda yunon tarixchisi Gerodotning “Tarix” asarlarida O‘rta Osiyo xalqlari, ularning yashash hududlari va turmush tarzi haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu manbalar orqali qadimgi Baqtriya, So‘g‘d, Xorazm va sak-massaget qabilalarining siyosiy hamda madaniy hayoti haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Biroq miloddan avvalgi II–I asrlardan boshlab O‘rta Osiyo haqidagi ma’lumotlar Xitoy tarixiy manbalarida yanada kengroq va tizimli ravishda uchray boshlaydi. Ayniqsa, Han imperiyasi davrida Xitoyning g‘arbiy hududlarga bo‘lgan qiziqishi kuchayib, Buyuk Ipak yo‘li orqali O‘rta Osiyo bilan savdo va diplomatik aloqalar rivojlandi. Ana shu jarayon natijasida Xitoy elchilari, savdogarlari va sayyohlari O‘rta Osiyo xalqlari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo‘ldilar. Bu esa Xitoy tarixchilari tomonidan mintaqa xalqlarining siyosiy tuzumi, iqtisodiy hayoti, urf-odatlari va etnik tarkibi haqida batafsil ma’lumotlar yozib qoldirilishiga sabab bo‘ldi. Ushbu manbalarda Dovon, Qang‘, Yuechji, Kushon kabi davlatlar, ularning aholisi, urf-odatlari, xo‘jalik hayoti hamda Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshgan savdo va diplomatik aloqalar haqida muhim ma’lumotlar uchraydi. Mazkur tadqiqotda asosan qadimgi Xitoy tarixnavisligining eng muhim namunalari hisoblangan “Shi Szi”, “Syan Xan shu”, “Xou Xan shu”, “Bey shu”, “Suy shu”, “Szyu Tan shu” va “Sin Tan shu” asarlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning asosiy manbalaridan biri Sima Syan tomonidan yozilgan “Shi Szi” (“Tarixiy esdaliklar”) asaridir. Ushbu asar miloddan avvalgi 138-90-yillarda sodir bo‘lgan voqealarni o‘z ichiga olgan holda 130 bobdan iborat bo‘lib, Xitoy tarixshunosligining eng qadimgi va ishonchli manbalaridan biri hisoblanadi. Sima Syan Xitoy tarixshunosligida “tarix ilmining otasi” sifatida e’tirof etiladi. U miloddan avvalgi II asrda yashab, mamlakat bo‘ylab sayohatlar qilgan va tarixiy voqealarni bevosita kuzatish hamda saroy hujjatlariga tayangan holda yozgan. Xitoy tarixnavisligining eng muhim asarlaridan biri bo‘lgan ushbu manbada Dovon davlati haqida qimmatli ma’lumotlar uchraydi. Asarda Farg‘ona vodiysida joylashgan bu davlatning rivojlangan dehqonchiligi, sug‘orish tizimi, bog‘dorchilik madaniyati hamda mashhur “samoviy otlari” haqida batafsil so‘z yuritiladi. Xitoyliklar aynan Dovon otlarini o‘z harbiy qudratini mustahkamlash uchun nihoyatda qadrlaganlar. Shu bois Han imperiyasi bilan Dovon o‘rtasida siyosiy va harbiy munosabatlar yuzaga kelgan. “Shi Szi” asarining 123-bobida Farg‘ona vodiysi aholisi, ularning xo‘jalik hayoti va etnik xususiyatlari haqida berilgan ma’lumotlar O‘rta Osiyoning qadimgi siyosiy va madaniy tarixini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Keyingi muhim manbalardan biri Ban Gu tomonidan yozilgan “Syan Xan shu” (“Avvalgi Xan sulolasi tarixi”) asaridir. Ushbu asarda miloddan avvalgi 138-23-yillarda sodir bo‘lgan voqealar qamragan holatda asosan G‘arbiy Xan sulolasi davridagi siyosiy voqealar yoritilib, ayniqsa uning 95-bobida Kangju, Yuechji va Usun davlatlari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. “Xanshu” va “Hou Hanshu” kabi tarixiy asarlarda Qang‘ davlati, yuechjilar va Kushon podsholigi haqida keng ma’lumotlar uchraydi. Bu manbalarda Qang‘ davlatining ko‘chmanchi va yarim o‘troq aholi yashaydigan yirik siyosiy markazlardan biri bo‘lgani, uning Buyuk Ipak yo‘li savdosidagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, Kushon davlatining yuksalishi, uning Hindiston, Eron va O‘rta Osiyo hududlarini birlashtirgan kuchli imperiyaga aylangani haqida ham ma’lumotlar mavjud. Xitoy mualliflari Kushonlarning diniy qarashlari, savdo aloqalari va shaharlardagi madaniy hayotini ham tasvirlab berganlar. Ushbu ma’lumotlar Han imperiyasining g‘arbiy hududlar bilan aloqalari qanday shakllanganini, qadimgi xalqlarning o‘zaro iqtisodiy va siyosiy munosabatlari qay darajada rivojlanganini tushunishga yordam beradi.

Fan Xua tomonidan yozilgan “Xou Xan shu” (“Keyingi Xan sulolasi tarixi”) asari ham O‘rta Osiyo tarixini tadqiq etishda alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda milodiy I–III asrlarda O‘rta Osiyo, Sharqiy Turkiston va Jung‘oriya hududlaridagi siyosiy jarayonlar haqida ma’lumotlar beriladi. Ayniqsa, Kushon davlati va uning Xitoy bilan olib borgan diplomatik aloqalari, savdo munosabatlari hamda madaniy ta’sirlari yoritilgan. Xitoy tarixchilari ushbu davlatlarning ichki boshqaruvi, harbiy qudrati va xalqaro savdodagi roliga ham alohida e’tibor qaratganlar.

Li Yan-shou tomonidan yozilgan “Bey shu” (“Shimoliy sulolalar tarixi”) asarida esa Shimoliy Xitoy sulolalari tarixi bilan bir qatorda Xorazm va Sharqiy Turkiston haqida ham muhim ma’lumotlar uchraydi. Ushbu manba orqali O‘rta Osiyoning VI asrdagi siyosiy holati, hududiy davlatlarning tashqi aloqalari hamda mintaqadagi etnomadaniy jarayonlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

“Suy shu” (“Suy xonadonining tarixi”) asari Xitoy tarixchilari jamoasi tomonidan yozilgan bo‘lib, unda Suy sulolasi davridagi siyosiy, iqtisodiy va harbiy tizimlar yoritilgan. Asarning 83-bobida O‘rta Osiyo va Sharqiy Turkiston xalqlarining urf-odatlari, davlat boshqaruvi va savdo munosabatlari haqida qimmatli ma’lumotlar mavjud. Ayniqsa, aholining kiyinish uslubi, nikoh marosimlari, chorvachilik va dehqonchilik an’analari haqida qaydlar berilgani ushbu manbalarning etnografik ahamiyatini yanada oshiradi. Xitoy elchilari va tarixchilari bu hududdagi xalqlarning turmush tarzini kuzatib, ularni Xitoy madaniyati bilan qiyoslagan holda tasvirlaganlar. Natijada ushbu manbalar qadimgi O‘rta Osiyo xalqlarining etnik va madaniy tarixini o‘rganishda noyob ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, “Szyu Tan shu” va “Sin Tan shu” asarlarida Tan sulolasi davridagi O‘rta Osiyo, xususan O‘zbekiston janubi, Afg‘oniston va Eron bilan bo‘lgan siyosiy hamda madaniy aloqalar haqida ma’lumotlar berilgan. Ushbu asarlar orqali VII–IX asrlarda O‘rta Osiyoning xalqaro savdo tizimidagi o‘rni va Xitoy bilan munosabatlarining rivojlanish jarayonini kuzatish mumkin. Buyuk Ipak yo‘li orqali amalga oshgan savdo aloqalari Xitoy va O‘rta Osiyo xalqlari o‘rtasidagi madaniy yaqinlashuvni yanada kuchaytirgan. Karvon yo‘llari orqali ipak, chinni buyumlar, qimmatbaho toshlar, otlar va turli hunarmandchilik mahsulotlari almashilgan. Shu bilan birga diniy qarashlar, san’at, yozuv va ilmiy bilimlar ham xalqlar orasida tarqalgan. Ayniqsa, so‘g‘diy savdogarlar Sharq va G‘arb o‘rtasidagi iqtisodiy hamda madaniy aloqalarning rivojlanishida muhim vositachi vazifasini bajarganlar. Mazkur tadqiqotda tarixiylik, qiyosiy tahlil, manbashunoslik va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Xitoy tarixiy manbalaridagi ma’lumotlar boshqa tarixiy asarlar va arxeologik ma’lumotlar bilan solishtirilib tahlil qilindi. Shuningdek, manbalardagi siyosiy voqealar, etnik jarayonlar va savdo aloqalari tarixiy-kritik yondashuv asosida o‘rganildi. Tadqiqot davomida Xitoy manbalarida uchraydigan ma’lumotlarning ayrim hollarda bir tomonlama talqin etilgan jihatlari ham inobatga olinib, ularga tanqidiy yondashildi. Shunday qilib, qadimgi Xitoy tarixiy manbalari O‘rta Osiyo xalqlari va davlatlari tarixini o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligi namoyon bo‘ladi. Ushbu manbalar orqali Dovon, Qang‘ va Kushon kabi davlatlarning siyosiy qudrati, iqtisodiy taraqqiyoti, etnik tarkibi hamda Xitoy bilan olib borgan aloqalari haqida muhim tarixiy bilimlarga ega bo‘lamiz. Shu sababli Xitoy tarixiy asarlari nafaqat siyosiy tarixni, balki O‘rta Osiyo xalqlarining madaniy va etnografik taraqqiyotini o‘rganishda ham asosiy yozma manbalardan biri sifatida katta ilmiy qiymat kasb etadi. Xitoy manbalarida O‘rta Osiyo miqtaqasida mavjud bo‘lgan markazlashlagan davlatlar Qang‘, Davan va Yueji Kushon podsholiklari haqida qayd etilgan, diqqatga sazovor ma’lumotlariga e’tibor qaratsak.

Katta Xan sulolasi tarixida (mil.avv. 202 – mil. 25 yy.) Qang‘ podshosining o‘z oqsoqollari bilan maslahatlashib ish yuritgani haqida ma’lumot beriladi. Bundan xulosa qilgan tadqiqotchilar Qang‘ davlatida kengash muhim rol o‘ynaganini, davlat boshqaruvida qabila boshliqlari hamda harbiy sarkardalar faol ishtirok etganini va ularning fikri hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lganini ta’kidlaydilar. Qang‘ davlati hududi bir nechta viloyatlar yoki mulklarga bo‘lingan bo‘lib, ularning

har birini jobg‘u yoki yobg‘u (Xitoy manbalarida “chjaovu”) deb nomlangan hokimlar boshqargan. Katta Xan sulolasi tarixida Qang‘lilar mamlakati podshosining markazi Loyuenidagi Bityan shahrida joylashgani qayd etiladi. Biroq boshqa manbalarda Loyueni nomi uchramaydi. Shuningdek, Qang‘ podshosining yozgi qarorgohi Loyuenidan yetti kunlik yo‘l masofasida joylashgani ham keltiriladi. Bu ma’lumotlar Xitoy manbalarining Qang‘ davlati tarixini o‘rganishda muhim va qimmatli ekanini ko‘rsatadi. Davan davlati haqidagi yozma ma’lumotlar asosan Xitoy manbalarida — Chjan Syanning ma’lumotlari, Sima Syanning “Tarixiy xotiralar” hamda Ban Guning “Birinchi Xan sulolasi tarixi” asarlarida uchraydi. Ushbu manbalarda davlat “Dayuan” yoki “Davan” nomi bilan tilga olinadi. Farg‘ona nomi Sug‘d manbalarida “Fragonik” shaklida uchrab, “tog‘lar orasidagi vodiy, atrofi berk soylik” degan ma’noni bildiradi. Xitoy manbalaridagi “Dayuan” ham aynan shu ma’noni anglatadi. Miloddan avvalgi II asrga oid Xitoy manbalarida Farg‘onada 70 ga yaqin katta-kichik shaharlar mavjudligi qayd etiladi. Sima Syanning “Tarixiy xotiralar” asarida esa Davanning ikki poytaxti — Ershi va Yuchen bo‘lganligi yoziladi. Mil.avv. 125-yilda Davanga kelgan Xitoy elchisi Chjan Syan bu hududda obod shahar va qishloqlar, rivojlangan sug‘orma dehqonchilik va hunarmandchilik hamda kuchli harbiy tizim mavjudligini kuzatadi. U Davan xo‘jaligi haqida shunday yozadi: «O‘troq aholi yer haydaydi, g‘alla va sholi ekadi, musallas uzumi yetishtiradi va juda ko‘plab yaxshi otlarga ega. Davanning barcha hududlarida uzum vinosi tayyorlanadi. Boy xonadonlar uni katta miqdorda ishlab chiqaradi, bu ichimlik uzoq yillar davomida buzilmay saqlanadi». Elchi shuningdek, davanliklarning xushmuomala, mehmondo‘st va ochiqko‘ngil xalq ekanini ta’kidlaydi.

Xitoy manbalari qadimgi Farg‘onada dehqonchilik madaniyati yuqori darajada rivojlanganini ham tasdiqlaydi. Xitoyliklar uchun notanish bo‘lgan beda va uzum ayniqsa katta qiziqish uyg‘otgan. Manbalarda qayd etilishicha, Xitoy elchisi urug‘ olib kelganidan so‘ng Osmon farzandi (imperator) unumdor yerlarga beda va uzum ekishni buyurgan. Davan bog‘larida uzumdan tashqari anor, o‘rik va boshqa mevali daraxtlar ham ko‘p bo‘lgan bo‘lib, Xitoy tarixchilari bu mevalarning Xitoyga tarqalishini aynan Davan bilan bog‘laydilar. Shuningdek, Xitoy manbalari qadimgi Farg‘onada yilqichilik yuqori darajada rivojlanganini ham qayd etadi. Davan o‘zining mashhur zotdor otlari bilan tanilgan bo‘lib, ularni asosan o‘troq aholi yetishtirgan. Manbalarda «Davanda yaxshi otlar Ershi shahrida saqlanadi, ularni yashiradilar va Xan elchisiga berishga rozi bo‘lmaydilar» deb yoziladi. Davanning mashhur “samoviy otlari” tasvirlari tushirilgan qoyatosh rasmlar bugungi kungacha yetib kelgan. Davan davlati siyosiy jihatdan “Van” (podsho) unvoni bilan boshqarilgan bo‘lib, Motsay, Chan Fin, Mug‘ua va Yanlyu kabi hukmdorlar nomi manbalarda saqlanib qolgan.

Qadimgi Xitoy manbalarida Baqtriyaning yuechji qabilalari tomonidan bosib olingani ham qayd etiladi. Bu qabilalar Xitoy manbalarida “Da Yuechji”, ya’ni “Buyuk yuechjilar” deb ataladi. Chjan Syan ma’lumotiga ko‘ra, yuechjilar xunnlardan mag‘lubiyatga uchragach, O‘rta Osiyoning janubiga ko‘chib kelib, Dahya (Baqtriya)ni egallagan va Guyshuy (Amudaryo)ning shimoliy qismiga joylashgan. “Katta Xan uyi tarixi” asarida ham ularning shu hududda poytaxtga asos solganligi ta’kidlanadi. Xitoy manbalarida tilga olingan “Guyshuan hokimi Kiotszyukyu” nomi Kushon podshosi Kujula Kadfiz nomiga mos kelishi aniqlanadi. Bu esa Kushon davlatining shakllanishini o‘rganishda muhim dalildir. Xitoy mualliflari Kadfiz II davri haqida ham muhim ma’lumotlar keltiradilar. Unga ko‘ra, Kadfiz II Hindistonning markaziy qismi — Tyanchju hududini zabt etib, u yerga o‘z sarkardalaridan birini boshqaruvchi etib tayinlagan. Shu davrdan boshlab Kushon davlati yanada kuchayib, yirik imperiyaga aylangan.

Shuningdek, Xitoy manbalarida Kidariylar, xioniylar, eftalitlar va Turk xoqonliklari haqida ham keng ma’lumotlar mavjud. Ushbu davlatlarning siyosiy tuzilishi, harbiy yurishlari, xalqaro aloqalari va Buyuk Ipak yo‘lidagi o‘rni batafsil yoritilgan. Ayniqsa, eftalitlar hukmronligi va Turk xoqonligining yuksalishi O‘rta Osiyoning siyosiy tarixida muhim bosqich sifatida tasvirlanadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, qadimgi Xitoy tarixiy manbalari O‘rta Osiyo xalqlari va davlatlarining siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy tarixini o‘rganishda eng muhim va ishonchli yozma manbalardan biri hisoblanadi. “Shi Szi”, “Xan shu”, “Xou Xan shu”, “Bey shu”, “Suy shu”, “Szyu Tan shu” va “Sin Tan shu” kabi asarlarda Qang‘, Davan, Yuechji, Kushon, Kidariylar, xioniylar, eftalitlar hamda Turk xoqonligi kabi yirik siyosiy tuzilmalar haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan bo‘lib, ular orqali mintaqaning qadimgi tarixiy jarayonlarini tiklash imkoniyati yaratiladi. Mazkur manbalar O‘rta Osiyoda davlat boshqaruvi tizimi, ijtimoiy tuzilma, iqtisodiy hayot, savdo-sotiq va Buyuk Ipak yo‘li orqali kechgan xalqaro aloqalarni yoritib beradi. Ayniqsa, Qang‘ davlatidagi kengash tizimi, Davan davlatining rivojlangan dehqonchiligi va mashhur otchilik madaniyati, Kushon imperiyasining yuksalishi hamda eftalitlar va Turk xoqonligining siyosiy faolligi Xitoy manbalarida aniq aks etgan. Shu bilan birga, ushbu manbalar nafaqat siyosiy tarixni, balki O‘rta Osiyo xalqlarining etnik tarkibi, urf-odatlari va madaniy taraqqiyotini o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Xitoy tarixiy yozuvlarining boshqa arxeologik va mahalliy manbalar bilan qiyosiy tahlili esa tarixiy haqiqatni yanada to‘liqroq tiklash imkonini beradi. Umuman olganda, qadimgi Xitoy manbalari O‘rta Osiyo tarixini o‘rganishda beqiyos ilmiy qiymatga ega bo‘lib, ular orqali mintaqaning qadimgi davrdagi siyosiy qudrati, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy aloqalari haqida keng va ishonchli tasavvur hosil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Ahmadali Asqarov. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent: “Universitet”. 2007.
2.Madraimov B., Fuzailova G. Manbashunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
3.Eshov B.J., Odilov A.A. O‘zbekiston tarixi (I-jild). – Toshkent, 2013.
4.Ahmedov R. Xitoy manbalarida O‘rta Osiyo. – Toshkent: Sharq, 2015.
5.Qodirov B. O‘rta Osiyo xalqlari tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
6.Islomov T. Buyuk Ipak yo‘li va mintaqalararo savdo. – Samarqand: Sharq, 2010.
7.Sobirov M. Markaziy Osiyoda qadimiy diplomatiya va savdo aloqalari. – Toshkent: Fan, 2012.

TEMURIYLAR DAVRIDA MUSIQA SAN’ATINING RIVOJI

Muxamedova Sitora Azamatovna

Buxoro shahar 14-maktab musiqa fani o‘qituvchisi

email: **muxamedovasitora10@gmail.com**

Telefon: +998997007375

Annotatsiya. Maqolada Temuriylar davrida musiqa san’atining shakllanishi, saroy homiyligi, yirik nazariyotchilar faoliyati va ijrochilik an’analari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Herat va Samarqand madaniy muhiti, cholg‘ular tizimi hamda musiqaning adabiyot va tasavvuf bilan bog‘liqligi yoritilib, tarixiy manbalar asosida Temuriylar davrining musiqa taraqqiyotidagi o‘rni ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Temuriylar davri, musiqa san’ati, Herat, Samarqand, Abdulqodir Marog‘iy, Binoi, cholg‘ular, saroy madaniyati.

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ЭПОХУ ТИМУРИДОВ

Мухамедова Ситора Азаматовна

Учитель музыки Бухарской городской школы №14

email: **muxamedovasitora10@gmail.com**

номер телефона: +998997007375

Аннотация. В статье анализируются развитие музыкального искусства в эпоху Тимуридов, роль дворцового покровительства, деятельность ведущих теоретиков и особенности исполнительской практики. Рассматриваются культурная среда Герата и Самарканда, система инструментов, а также связи музыки с литературой и суфийской традицией.

Ключевые слова: эпоха Тимуридов, музыкальное искусство, Герат, Самарканд, Абдулкадир Мараги, Бинаи, инструменты, придворная культура.

THE DEVELOPMENT OF MUSICAL ART IN THE TIMURID PERIOD

Mukhamedova Sitora Azamatovna

Music teacher, Bukhara city school No. 14

email: **muxamedovasitora10@gmail.com**

phone: +998997007375

Annotation. This article analyzes the development of musical art in the Timurid period, the role of court patronage, the work of major theorists, and performance traditions. It highlights the cultural milieu of Herat and Samarqand, instrument culture, and the interaction of music with literature and Sufi thought.

Keywords: Timurid period, musical art, Herat, Samarqand, Abd al-Qadir Maraghi, Binai, instruments, court culture.

Temuriylar davri Markaziy Osiyo va Eron hududlarida siyosiy kuch, ma’naviy yuksalish va badiiy taraqqiyot bir nuqtada jamlangan davr bo‘ldi. Bu davrda me’morchilik, xattotlik, miniatyura, adabiyot va musiqa saroy hamda shaharlardagi intellektual muhitning ajralmas qismiga aylandi. Temuriylar saroyi san’atga alohida e’tibor bergani tufayli musiqa oddiy ko‘ngilochar mashg‘ulot

emas, balki davlat nufuzi, saroy marosimlari va ma’naviy hayotning muhim unsuri sifatida rivojlandi [1]. Temuriylar davridagi musiqa madaniyati haqida so‘z borganda, bir tomondan, saroyda ijro etilgan nafis navolar, ikkinchi tomondan esa musiqa nazariyasini tizimlashtirgan allomalar faoliyati yodga olinadi. Ayniqsa, Samarqand va Herat kabi markazlarda musiqachilar, shoirlar va olimlar o‘zaro ijodiy aloqada bo‘lib, musiqaning estetik mezonlarini boyitdilar [3].

Ushbu maqolaning maqsadi Temuriylar davrida musiqa san’ati qanday ijtimoiy-madaniy omillar ta’sirida rivojlanganini ko‘rsatish, yetakchi shaxslar va asarlarni yoritish, shuningdek ushbu merosning keyingi Sharq musiqa an’analariga ta’sirini tahlil qilishdan iborat. Temuriylar hukmdorlari san’at va ilm-fan homiyligi bilan tanilgan. Ayniqsa, Shohrux, Ulug‘bek va Husayn Boyqaro davrida saroy atrofida adabiy va musiqiy muhit kuchaydi. Manbalarda Samarqandda Ulug‘bek davrida musiqachilar va xonandalar yuqori obro‘ga ega bo‘lgani, Husayn Boyqaro saroyida esa ular ustod unvoni bilan e’zozlangani qayd etiladi [1]. Saroyda musiqa nafaqat bayram va bazmlarda, balki diplomatik qabul marosimlarida, diniy-hududiy tantanalarda ham yangradi. Musiqa hukmdor qudratini ifodalovchi belgi, saroy didining ko‘rsatkichi hamda hukmdorning ma’naviy-ma’rifiy siyosatini namoyon etuvchi vosita bo‘lib xizmat qildi. Bu holat Temuriylar madaniyatining ko‘p qatlamli tabiatini aks ettiradi.

Tarixiy manbalarda musiqachilarga nisbatan homiylik turli shakllarda bo‘lganini ko‘rish mumkin: ularga maosh, sovg‘a, mavqe, hatto safarlarda himoya va yo‘ldoshlar berilgan. Bunday sharoit ijodkorlarning barqaror mehnatini ta’minlagan va musiqiy maktablarning shakllanishiga xizmat qilgan [7]. Saroydagi ijrochilik muhitining yuksalishi birgina estetik omil bilan emas, balki siyosiy legitimlik bilan ham bog‘liq edi. Temuriylar o‘z saltanatini nafaqat harbiy qudrat, balki “madaniy hukmronlik” orqali ham mustahkamlashga intildilar. Shu sababli musiqa saroy ichki tartibining bir qismi sifatida qaraldi. Temuriylar davrida musiqa amaliyoti bilan bir qatorda nazariy musiqashunoslik ham rivojlandi. Bu jarayonda eng mashhur shaxslardan biri Abdulqodir Marog‘iy bo‘lib, u o‘z asarlari bilan Sharq musiqasining nazariy asoslarini boyitdi. Uning Jāmiʿ al-alḥān, Maqāṣid al-alḥān va Sharḥ al-adwār kabi risolalari musiqiy tizim, lad, ritm va ijro usullarini tafsilotlari bilan bayon qiladi [4].

Marog‘iy ijodi Temuriylar davridagi musiqiy tafakkurning yuksak darajada ekanini ko‘rsatadi. U turli xalqlarning kuy va qo‘shiqlarini qayd etar, maqom tizimining amaliy ko‘rinishlariga yaqin ma’lumotlar beradi. Bu holat musiqaning og‘zaki an’anadan yozma ilmga o‘tish jarayonini tezlashtirgan [4]. Marog‘iy bilan bir qatorda Binoi nomi bilan mashhur bo‘lgan Kamoliddin Shayr Aliy ibn Muhammad ham musiqachi, tarixchi va shoir sifatida tanilgan. U Herat saroy muhitida faol bo‘lib, musiqiy-ma’rifiy an’analarning davom etishiga hissa qo‘shgan [5]. Uning nomi Temuriylar musiqasi tarixida ijodiy ko‘prik vazifasini bajargan shaxslar qatorida tilga olinadi.

Musical knowledge was not isolated from literature. Persian va turkiy she’riyatdagi vazn, qofiya va ohangdorlik musiqiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq edi. Bu bog‘liqlik natijasida she’r va kuy bir-birini to‘ldiruvchi estetik tizimga aylandi. Herat adabiy maktabi bilan musiqiy maktab o‘rtasidagi munosabat Temuriylar davrida juda kuchli bo‘lgan [2][8]. Temuriylar davri musiqiy amaliyotida torli, kamonli, puflama va zarbli cholg‘ular muhim o‘rin egalladi. Manbalarda kamoncha, gijjak, ud, chang, rubob, dutor va nay kabi asboblarning keng tarqalganligi, shuningdek, harbiy va marosimiy musiqa uchun surnay, nog‘ora va karnay ishlatilgani ko‘rsatiladi [2][10]. Kamoncha va gijjak ijrochilari saroy va shahar muhitida alohida e’tiborga sazovor bo‘lib, ularning nomlari ayrim tarixiy yozuvlarda aniq qayd etilgan. Bu esa Temuriylar davrida cholg‘u ijrochiligi shunchaki xonandalikni kuzatuvchi soha emas, balki mustaqil badiiy kasbga aylanganini ko‘rsatadi [2]. Marosimiy musiqa bilan nafis kamera musiqasi bir-biridan farq qilgan. Birinchi tur davlat tantanalari, yurishlar, mehmondorchilik va tantanali

chiqishlar uchun xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tur bazm, suhbat va ijodiy yig‘inlarda ijro etilgan. Shu tariqa Temuriylar muhitida musiqaning funksional xilma-xilligi vujudga kelgan [1]

Musiqa ijrochiligining ijtimoiy tarkibi ham qiziqarli edi. Herat saroyida ko‘proq professional musiqachilar faol bo‘lib, ular ustoz-shogird an’anasi orqali mahoratini uzatar edilar. Professionalizmning kuchayishi ijro sifati, repertuar kengligi va texnik mukammallikning oshishiga olib keldi [9].

Temuriylar davrida musiqa adabiyot va tasavvuf bilan chuqur bog‘lanib ketdi. Jomiy, Navoiy, Lutfiy, Behzod atrofidagi madaniy muhitda musiqiy ohang, she’riy ritm va ma’naviy mazmun bir butun hodisa sifatida qabul qilindi. Herat saroyi ana shu madaniy sintezning eng yorqin namunasiga aylandi [8].

Jomiy ijodi va uning davridagi so‘fiy muhit musiqa haqida qarama-qarshi qarashlar mavjud bo‘lsa-da, musiqaning ruhiy tarbiya vositasi sifatida qabul qilinganini ko‘rsatadi. Tasavvuf majlislarida soz va ovoz inson qalbini poklash, fikrni noziklashtirish va ma’naviy zavq uyg‘otish vositasi bo‘lib xizmat qilgan.

She’riyatda musiqiy tasvirlar ko‘plab uchraydi. “Navo”, “ohang”, “tarona”, “surud” kabi tushunchalar nafaqat musiqiy atamalar, balki badiiy ifodaning muhim unsuri edi. Bu holat Temuriylar davrida san’at turlarining bir-biridan ajralmas darajada uyg‘unlashganini tasdiqlaydi.

Musiqa va tasavvufning uyg‘unligi ayniqsa Heratda rivoj topgan bo‘lib, u yerda nafaqat saroy, balki madrasalar, majlislar va adabiy yig‘inlarda ham ijrochilik an’analari rivojlandi. Shu bois Temuriylar davrida musiqa faqat dunyoviy ko‘ngilochar soha emas, balki axloqiy-ma’naviy kamolotning ham bir qismi sifatida qadrlangan [8]. Tarixiy manbalar Heratni Temuriylar davrining eng yirik madaniy markazlaridan biri sifatida tasvirlaydi. Bu shaharda adabiyot, miniatyura, me’morchilik va musiqa birlashib, yuksak shaharlik sivilizatsiyani yuzaga keltirdi. Herat saroyida faol bo‘lgan musiqachilar keyinchalik butun mintaqaga tarqalgan an’analarni shakllantirdilar [9]. Heratdagi musiqiy muhitning yuksalishiga hukmdor Husayn Boyqaroning homiyligi katta ta’sir ko‘rsatdi. Uning davrida ijodkorlar uchun nisbatan erkin va qulay muhit paydo bo‘lib, bu yerda musiqiy majlislar, ijodiy bahslar va marosimlar muntazam o‘tkazildi. Natijada Herat Markaziy Osiyodagi musiqa markazlaridan biriga aylandi [6]. Herat maktabining ahamiyati shundaki, u nafaqat ijrochilarni, balki nazariyotchilarni, tarixchilarni va shoirlarni ham birlashtirdi. Bu yerda yaratilgan madaniy mahsulotlar keyinchalik Buxoro, Samarqand, Xuroson va hatto Hindiston saroy madaniyatiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Temuriylar merosi shu yo‘l bilan keng geografiyaga yoyildi [4] Bugungi tarixiy qarashlar Heratdagi musiqiy jonlanishni “Timurid musical renaissance” sifatida talqin qiladi. Bunday baho, albatta, ehtiyotkorlik bilan qo‘llansa ham, Temuriylar davri musiqaning ijodiy, nazariy va ijtimoiy jihatdan alohida bosqich bo‘lganini inkor etmaydi [3].

Temuriylar davridagi musiqa taraqqiyotini bir necha jihatdan tavsiflash mumkin. Birinchidan, u saroy homiyligi tufayli institutsional tus oldi. Ikkinchidan, nazariy risolalar yozilishi bilan yozma musiqashunoslik rivojlandi. Uchinchidan, ijrochilik texnikasi va repertuar kengaydi. To‘rtinchidan, musiqa adabiyot va tasavvuf bilan integratsiyalashdi [4].

Bu xususiyatlar Sharq uyg‘onishining kech bosqichida musiqa san’ati ham umumiy madaniy yuksalishning bir ko‘rinishi bo‘lganini ko‘rsatadi. Temuriylar jamiyatida san’at faqat estetik zavq uchun emas, balki ijtimoiy mavqe, bilim va ma’naviyat mezoni sifatida ham ahamiyat kasb etdi.Temuriylar musiqa an’analari keyinchalik Shayboniylar davrida ham yashab qoldi. Samarqand va Buxoro orqali o‘tgan ijrochilik usullari, maqomga yaqin modal tizimlar va saroy

an’analari yangi sulolaga ko‘chib o‘tdi. Demak, Temuriylar davrida yuzaga kelgan madaniy model uzluksiz tarixiy davomiylikka ega bo‘ldi [6].

Musical traditionning eng muhim yutug‘i shundan iborat ediki, u xalq og‘zaki ijodi bilan saroy san’ati o‘rtasidagi masofani kamaytirdi. Natijada nafaqat professional, balki keng jamoaviy muhitda ham musiqiy did shakllandi. Bu holat keyingi asrlarda O‘rta Osiyo musiqa maktablarining rivojlanishiga kuchli turtki berdi.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davrida musiqa san’ati davlat homiyligi, ilmiy nazariya, ijrochilik mahorati va adabiy-tasavvufiy muhit uyg‘unligida yuksak bosqichga ko‘tarildi. Samarqand va Herat singari markazlarda yaratilgan musiqiy an’analar butun mintaqa madaniyatiga ta’sir ko‘rsatdi. Abdulqodir Marog‘iy va Binoi kabi allomalar, shuningdek, noma’lum bo‘lsa-da, saroy va shahar muhitida faol bo‘lgan ko‘plab musiqachilar Temuriylar musiqa merosining asosiy tashuvchilari bo‘ldilar. Ularning faoliyati tufayli musiqa amaliy san’at darajasidan ilmiy tizim darajasiga ko‘tarildi [5].

Shunday qilib, Temuriylar davrida musiqa san’ati rivojining asosiy belgilarini quyidagicha umumlashtirish mumkin: saroy homiyligi, nazariy risolalarning yaratilishi, cholg‘ular va ijro usullarining boyishi, adabiyot va tasavvuf bilan integratsiya hamda keyingi davrlarga ta’sir etuvchi merosning shakllanishi. Bu meros bugungi madaniy xotiramizda ham muhim o‘rin tutadi.

Jadval. Temuriylar davrida musiqa rivojining asosiy omillari

Omil	**Mazmuni**	**Natijasi**
Saroy homiyligi	Musiqachilar qo‘llab-quvvatlandi.	Professional muhit shakllandi.
Nazariy risolalar	Musiqa yozma tarzda tizimlashtirildi.	Musiqashunoslik rivojlandi.
Adabiy muhit	She’r va kuy uyg‘unlashdi.	Estetik sintez kuchaydi.
Cholg‘u san’ati	Asboblar va ijro usullari boyidi.	Ijrochilik xilma-xillashdi.
Herat markazi	Madaniy markaz sifatida yetakchilik qildi.	Meros keng hududga tarqaldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Encyclopaedia Iranica. Courts and Courtiers v. Under the Timurid and Safavid Dynasties.

2.Encyclopaedia Iranica. Kamānča.

3.Wright, O. On the Concept of a “Timurid Music”. JSTOR, 1996.

4.Wright, O. ‘Abd al-Qādir al-Marāghī and ‘Alī b. Muḥammad Binā’ī: Two Fifteenth-Century Examples of Notation.

5.Cambridge University Press. ‘Abd al-Qādir al-Marāghī and ‘Alī b. Muḥammad Binā’ī: Two Fifteenth-Century Examples of Notation, Part 1.

6.Sumits, M. Tawārīkh-i Mūsīqīyūn: The ‘Histories of Musicians’ from Herat and Khotan.

7.Britannica. Jāmī.

8.Britannica. Persian literature - Classical poetry.

9.Sultanova, R. Music and Identity in Central Asia: Introduction.

10.Encyclopaedia Iranica. Harp.

11.Modiri, A. Culture and Art in the Timurid Period.

12.Tavārīkh-i Mūsīqīyūn va keyingi Markaziy Osiyo musiqiy an'analari haqida tadqiqotlar.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA IJTIMOIY-TARIXIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Saidova Oygul Husenovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
1-kurs magistr
Ahmadov Olimjon Shodmonovich
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi
v,b professori p.f.d.(DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy-tarixiy tafakkurni shakllantirish kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy-tarixiy tafakkurning mazmun-mohiyati, uning kompetensiyaviy yondashuv asosidagi pedagogik imkoniyatlari hamda tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, tarixiy tafakkur, tanqidiy fikrlash va milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlarning samaradorligi ochib berilgan. Maqola natijalarida bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy-tarixiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlar, metodlar va didaktik vositalar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar. ijtimoiy-tarixiy tafakkur, kompetensiya, pedagogik mexanizm, bo‘lajak tarbiyachi, kompetensiyaviy yondashuv, tarixiy ong, tanqidiy fikrlash, innovatsion texnologiyalar, milliy qadriyatlar, interfaol metodlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ

Саидова Ойгуль Хусеновна
магистр 1-го курса БГПИ

Ахмадов Олимжон Шодмонович,
и.о. профессора кафедры педагогики
дошкольного и начального образования,
доктор педагогических наук (DSc)

Аннотация. В данной статье проанализированы педагогические механизмы развития компетенции формирования социально-исторического мышления у будущих воспитателей. Освещены сущность и содержание социально-исторического мышления, его педагогические возможности на основе компетентностного подхода, а также значение в подготовке воспитателей к профессиональной деятельности. В исследовании раскрыта эффективность инновационных педагогических технологий, интерактивных методов, исторического мышления, критического мышления и подходов, основанных на национальных ценностях. В результате исследования предложены педагогические механизмы, методы и дидактические средства, способствующие развитию социально-исторического мышления у будущих воспитателей.

Ключевые слова. социально-историческое мышление, компетенция, педагогический механизм, будущий воспитатель, компетентностный подход, историческое сознание, критическое мышление, инновационные технологии, национальные ценности, интерактивные методы.

PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR DEVELOPING THE COMPETENCE OF FORMING SOCIO-HISTORICAL THINKING IN FUTURE PRESCHOOL EDUCATORS

Saidova Oygul Husenovna,
1st-year Master's Student,
Bukhara State Pedagogical Institute

Ahmadov Olimjon Shodmonovich,
Professor Department of Preschool and Primary Education Pedagogy,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)

Abstract. This article analyzes the pedagogical mechanisms for developing the competence of forming socio-historical thinking in future educators. The study highlights the essence and content of socio-historical thinking, its pedagogical potential based on the competency-based approach, and its importance in preparing educators for professional activity. The research reveals the effectiveness of innovative pedagogical technologies, interactive methods, historical thinking, critical thinking, and approaches based on national values. The results of the study propose pedagogical mechanisms, methods, and didactic tools aimed at developing socio-historical thinking competence in future educators.

Keywords. socio-historical thinking, competence, pedagogical mechanism, future educator, competency-based approach, historical consciousness, critical thinking, innovative technologies, national values, interactive methods.

Ijtimoiy-tarixiy tafakkurni shakllantirish kompetensiyasining nazariy-metodik asoslarini aniqlash va uni ta’lim jarayonida samarali rivojlantirish yo‘llarini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi zamonaviy pedagogika fanining konseptual yondashuvlari, kompetensiyaviy ta’lim modeli hamda tarixiy-ta’limiy jarayonlarning tahliliga asoslanadi.

Ijtimoiy-tarixiy tafakkur tushunchasi va nazariy asoslarini quyidagi mezonlar asosida belgilab olishimiz darkor. Tarixiy tafakkur bu o‘zi voqelikni tahlil qilish va voqealar sabablarini aniqlash bo‘yicha mutaxasisni kasbiy qobiliyatiga aytiladi.

Ijtimoiy tafakkur esa jamiyatning ijtimoiy institutlar va odamlararo munosabatlarni tushunishga hamda anglab yetish jarayoni hisoblanadi. Asosiy xususiyatlari. Jamiyatdagi hodisalar va jarayonlarni tushunish. Shaxslararo munosabatlarni tahlil qilish va baholash. Ijtimoiy muammolarni hal qilishda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni qo‘llash. Tarixiy va zamonaviy ijtimoiy jarayonlarni bog‘lash va ulardan xulosa chiqarish. Shaxsning jamiyatda samarali harakat qilishi va mas’uliyatni anglashini ta’minlaydi. Ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlash va tarixiy tafakkur bilan birga rivojlantiriladi. Ijtimoiy tafakkur rivojlangan shaxs jamiyatdagi muammolarni chuqur tushunib, samarali yechim topa oladi.

Ijtimoiy-tarixiy tafakkur — tarixiy va ijtimoiy tafakkur elementlarining uyg‘unlashuvi. bu shaxsning jamiyat hayoti va tarixiy jarayonlarni o‘zaro bog‘liq holda tushunish, tarixiy voqealarning sabab–oqibat munosabatlarini tahlil qilish hamda ularni zamonaviy ijtimoiy jarayonlar bilan qiyoslab baholash qobiliyatidir.

Kompetensiyani shakllantirishning pedagogik metodlari. Tarixiy manbalarni tahlil qilish: primary va secondary sources orqali voqealarni chuqur o‘rganish. Diskussiya va debatlar: tarixiy qarorlarni muhokama qilib, tanqidiy tafakkur rivojlantirish. Problemali va loyiha asosida o‘qitish: tarixiy vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish. Simulyatsiyalar va rolli o‘yinlar: tarixiy shaxslar va hodisalarni jonli tajribada o‘rganish.

Kompetensiyani rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar. Raqamli vositalar: interaktiv xaritalar, onlayn tarixiy arxivlar, virtual muzeylar. Vizual va multimedia materiallar: diagramma, grafik, foto va video manbalar. Hamkorlikda o‘qitish: jamoaviy loyihalar, tadqiqot guruhlari, ilmiy konferensiyalar.

Kompetensiya rivojlanishining bosqichlari. Boshlang‘ich bosqich – tarixiy voqealarni soddalashtirilgan shaklda tushuntirish. O‘rta bosqich – tarixiy manbalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish. Yuqori bosqich – mustaqil tadqiqot, tarixiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni amalda qo‘llash.

Kompetensiyani baholash, nazariy bilimlar: testlar, qisqa insho, taqdimotlar. Amaliy ko‘nikmalar: manbalarni tahlil qilish, loyiha ishlari, debatlar. Shaxsiy rivojlanish: tafakkur darajasi, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy xulq-atvor.

Zamonaviy ahamiyati va tavsiyalar Ijtimoiy-tarixiy tafakkur kompetensiyasi zamonaviy ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ushbu kompetensiyani shakllantirish orqali o‘quvchilar tarixiy voqealarni chuqur anglab, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy ongini rivojlantiradilar. Pedagoglar innovatsion metodlar va texnologiyalardan faol foydalanishlari tavsiya etiladi.

Ijtimoiy-tarixiy tafakkurni shakllantirish kompetensiyasi shaxsning tarixiy ongini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni tushunish uchun zarurdir. Ushbu kompetensiya pedagogik jarayonda sistematik yondashuv, innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali samarali shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Oliy ta’lim davlat ta’lim standartlari. Toshkent: O‘OMTV nashriyoti, 2020. – 120 b.

2. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001. – 272 b.

3. Вйготский Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1996. – 536 б.

4. Abdullayev O. Tarix ta’limi metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 220 b.

5. Jo‘rayev R.H. Ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv. Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 168 b.

6. Ashurov B.S. Tarix fanini o‘qitishda interfaol metodlar. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 144 b.

BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABIDA QASHQAR RUBOBINI CHALISH TEXNIKASI VA IJROCHILIK MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH

Qo‘chmurodov Sobirjon Azamat o‘g‘li

Buxoro xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

E.mail: qochmurodovs6@gmail.com

Anotatsiya

Ushbu maqolada bolalar musiqa va san’at maktablarida rubob cholg‘usini o‘qitish jarayonida ijrochilik malakalari hamda texnik ko‘nikmalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil etiladi. Rubob chalish texnikasining asosiy elementlari — to‘g‘ri o‘tirish holati, qo‘l va barmoqlar harakatining muvofiqligi, zarb texnikasi va tovush hosil qilish usullari bosqichma-bosqich yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda musiqiy eshituv, ritm sezgisi va ifodaviy ijro madaniyatini shakllantirish metodlari ko‘rib chiqiladi. Ta’lim jarayonida individual yondashuv, repertuar tanlashning ahamiyati hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali ijrochilik mahoratini oshirish masalalari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bolalar musiqa ta’limi tizimida rubob ijrochiligini samarali o‘rgatish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar*: Rubob, ijrochilik mahorati, musiqa ta’limi, texnik ko‘nikmalar, zarb texnikasi, barmoq harakati, musiqiy eshituv, ritm sezgisi, pedagogik texnologiyalar, individual yondashuv, musiqa maktabi, amaliy metodika*

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и практические основы развития исполнительских навыков и технических умений в процессе обучения игре на рубобе в детских музыкальных и школах искусств. Основные элементы техники игры на рубобе — правильная посадка, согласованность движений рук и пальцев, техника удара и способы звукоизвлечения — поэтапно освещаются. Также рассматриваются методы формирования у учащихся музыкального слуха, чувства ритма и культуры выразительного исполнения. Обосновываются вопросы повышения исполнительского мастерства посредством индивидуального подхода, правильного подбора репертуара и использования современных педагогических технологий. Результаты исследования служат разработке методических рекомендаций по эффективному обучению игре на рубобе в системе детского музыкального образования.

Ключевые слова: *Рубоб, исполнительское мастерство, музыкальное образование, технические навыки, техника удара, движение пальцев, музыкальный слух, чувство ритма, педагогические технологии, индивидуальный подход, музыкальная школа, практическая методика*

Annotation

This article analyzes the theoretical and practical foundations for developing performance skills and technical abilities in the process of teaching rubob playing in children's music and art schools. The main elements of rubob playing technique — correct posture, coordination of hand and finger movements, striking technique, and sound production methods — are explained step by step. The methods of developing students' musical hearing, sense of rhythm, and expressive performance culture are also considered. Issues of improving performance mastery through an individual approach, proper repertoire selection, and the use of modern pedagogical technologies are substantiated. The results of the study contribute to the development of methodological recommendations for effective teaching of rubob performance in the system of children's music education.

Keywords: *Rubob, performance skills, music education, technical skills, striking technique, finger movement, musical hearing, sense of rhythm, pedagogical technologies, individual approach, music school, practical methodology*

Kirish.

Musiqa ta’limi tizimida milliy cholg‘u asboblarini o‘qitish, xususan, qashqar rubobi ijrochiligini shakllantirish va rivojlantirish bugungi kunda muhim ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etmoqda. Qashqar rubobi o‘zining boy tembri, ifodaviy imkoniyatlari va milliy musiqiy an’analarni aks ettirishi bilan yosh avlodning estetik didi, badiiy tafakkuri hamda ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois bolalar musiqa va san’at maktablarida ushbu cholg‘uni o‘qitish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb masalalardan biridir.

Qashqar rubobini o‘rganish jarayoni o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni, balki murakkab texnik ko‘nikmalar va puxta ijrochilik malakalarini egallashni talab etadi. Xususan, to‘g‘ri o‘tirish holati, cholg‘uni tutish usuli, qo‘l va barmoqlar harakatining muvofiqligi, mediator (plektr) bilan ishlash texnikasi, tovush hosil qilish va uni boshqarish usullarini izchil o‘zlashtirish ijro sifatini belgilovchi asosiy omillar sirasiga kiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda musiqiy eshituv, ritm sezgisi, texnik erkinlik hamda ifodaviy ijro madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Zamonaviy musiqa pedagogikasida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish, ularning ijodiy faolligini oshirish hamda o‘quv jarayonida innovatsion metod va texnologiyalardan samarali foydalanish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Biroq amaliyotda qashqar rubobi ijrochiligini o‘rgatishda texnik va ijrochilik malakalarini tizimli rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi. Bu esa o‘quvchilarning ijrochilik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi bolalar musiqa va san’at maktablarida qashqar rubob chalish texnikasi va ijrochilik malakalarini rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslarini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, samarali metod va usullarni aniqlash, o‘quv jarayonini takomillashtirish hamda o‘quvchilarning ijrochilik mahoratini bosqichma-bosqich rivojlantirish yo‘llarini ishlab chiqish ushbu ishning asosiy vazifalari sifatida belgilangan. Tadqiqot natijalari milliy cholg‘u ijrochiligi ta’limi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism.

O‘zbekiston bolalar musiqa va san’at maktablari mamlakat madaniy hayotida muhim o‘rin tutadi. Ushbu muassasalar yosh avlodda san’atga muhabbat uyg‘otish, ularning musiqiy iste’dodini rivojlantirish va san’at sohasida ta’lim olishga rag‘batlantirish maqsadida tashkil etilgan. Hozirda mamlakatimizning har bir mintaqasida ko‘plab musiqa va san’at maktablari faoliyat yuritib, farzandlarimiz milliy va xorijiy cholg‘u asboblarini o‘rganish va o‘z mahoratlarini amaliyotda namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 27-iyun kuni Namangan viloyati faollari bilan uchrashuvida ta’kidlashicha, umumiy o‘rta maktabni bitirayotgan barcha o‘quvchilar musiqa asbobida chalishni bilishi kerak. Bu esa ularning sertifikatlarida qayd etiladi. Davlat rahbarining so‘zlariga ko‘ra, musiqiy faoliyat nafaqat estetik, balki ma’naviy ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlarni kelajakda ma’naviy ozuqa bilan ta’minlaydi. Shu munosabat bilan madaniyat va musiqa sohalariga qaratilayotgan e’tibor bugungi yoshlar va kelajak avlodlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Musiqa va san’at maktablarida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda individual yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalar musiqada vokal va cholg‘u ijrochiligi, kompozitsiya va musiqa nazariyasi, san’atda rasm chizish, haykaltaroshlik va grafika kabi fanlarni o‘rganadilar. Ta’lim jarayoni o‘quvchilarning individual qobiliyatlariga moslashtirilib, shaxsiylashtirilgan ta’lim o‘rniga **individual yondashuv bilan ta’lim** berish imkonini yaratadi.

Bolalarning musiqa va cholg‘u asboblariga qiziqishini yoshligidan rag‘batlantirish ularning ruhiy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqiy faoliyat: baxt va ijobiy kayfiyatni oshiradi, stressni kamaytiradi, uyqu sifatini yaxshilaydi, depressiya alomatlarini yengillashtiradi, oziq-ovqat tanloviga ijobiy ta’sir qiladi, xotirani mustahkamlaydi, psixologik bosim va jismoniy charchashni yengillashtiradi.

Qashqar rubobi chalish texnikasi murakkab va ko‘p bosqichli pedagogik tizimni talab qiladi. Ushbu jarayon o‘quvchilarda texnik mukammallik va badiiy ifodaviylikni uyg‘un rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilarga qashqar rubobining tuzilishi, sozlanishi va funksional imkoniyatlari haqida tushuntirish berish muhimdir. Shu bilan birga, to‘g‘ri o‘tirish holati, cholg‘uni ushlash va qo‘l-barmoq harakatlarini to‘g‘ri joylashtirish kabi boshlang‘ich texnik elementlarni puxta o‘zlashtirish talab etiladi. Bu keyingi murakkab texnik usullarni egallash uchun mustahkam zamin yaratadi.

Rubob ijrochiligida texnik ko‘nikmalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Qo‘l va barmoq koordinatsiyasi: O‘ng qo‘l mediator (mizrab) yordamida aniq va barqaror zarba beradi, chap qo‘l pardalarda erkin harakatlanadi, akord va melodik qatorlar to‘g‘ri ijro etiladi.

Rubob kosasini ushlash:
i. Gavdaning ko‘krak qismi,
ii. Kosani ilmoqlar orqali tutib turuvchi bilakning yuqori qismi,
iii. O‘ng qo‘lning rubob kosasini tagidan tutuvchi bilak qismi.

Postanovka: Gavda, oyoq va qo‘llarning erkin holati, cholg‘uni to‘g‘ri tutish va mizrabni ushlash elementlarini uyg‘unlashtirish.

Plektrum (mizrab) texnikasi: Strukturaviy zarba va tremolo texnikasini rivojlantirish. Ijrochilik texnik ko‘nikmalar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Musiqiy eshituv va ritm sezgisini rivojlantirish, Tovush sifatini nazorat qilish va ohangdorlikni ta’minlash, Ifodaviylik: dinamika, temp, frazalash va musiqiy obrazni yetkazish.

Pedagogik yondashuvlar: Har bir o‘quvchining yosh, qobiliyat va musiqiy tayyorgarlik darajasiga mos individual yondashuv. Repertuar tanlash orqali texnik va badiiy malakalarni integratsiyalash. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, vizual va audio-resurslardan foydalanish. Nazariy bilimlarni amaliy ijro bilan uyg‘unlashtirish va rubob ijrochiligining tarixiy-madaniy kontekstini o‘rgatish.

Mashg‘ulotlar bosqichma-bosqich tashkil qilinib, murakkab texnik elementlar avval oddiy mashqlar orqali o‘zlashtiriladi, keyin esa ijro amaliyotiga integratsiyalanadi. Shu yondashuv bolalarda texnik mukammallik va ijrochilik ifodaviyligini uyg‘un rivojlantirishga imkon beradi. Natijada o‘quvchilar rubob chalish jarayonida mustaqil ijro qila olish, musiqiy tafakkurini kengaytirish va milliy musiqa merosini to‘g‘ri talqin qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa

O‘zbekiston bolalar musiqa va san’at maktablari yosh avlodning san’atga bo‘lgan qiziqishi va musiqiy iste’dodini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu muassasalar nafaqat o‘quvchilarga nazariy va amaliy bilim berib, ularning ijodiy salohiyatini oshiradi, balki ularni milliy va xorijiy musiqiy meros bilan tanishtirib, global miqyosda o‘z mahoratini namoyish etish imkoniyatini yaratadi. Qashqar rubobi ijrochiligi o‘quvchilarda texnik ko‘nikmalar va ijrochilik malakalarini uzviy rivojlantirishga qaratilgan murakkab pedagogik tizimni talab qiladi. Texnik elementlar (qo‘l-barmoq koordinatsiyasi, rubob kosasini ushlash, postanovka, plektrum texnikasi) va ijrochilik jihatlari (ritm sezgisi, tovush sifatini nazorat qilish, dinamika va ifodaviylik) o‘quvchilarda uyg‘un rivojlanadi. Shu bilan birga, individual yondashuv, bosqichma-bosqich mashg‘ulotlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Natijada, bolalar qashqar rubobini chalish jarayonida nafaqat texnik jihatdan mukammal ijro etishni, balki musiqiy tafakkurini kengaytirib, milliy musiqa merosini chuqur va to‘g‘ri talqin qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning san’atga bo‘lgan qiziqishini mustahkamlash, ruhiy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish hamda kelajak avlodlar uchun barqaror madaniy poydevor yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musiqa ta'limi va uning rivojlanishi. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. Toshkent:
2. 2021 yil.
3. Isroilov D. F. Ijodiy faoliyati va bolalar tarbiyasi. "Pedagogika va Psixologiya" jurnali, 2021 yil
4. Abu Nasr Farobiy. Risolalar. Katta musiqa kitobidan. Toshkent, 1975
5. H.Nurmatov - Qashqar T. rubobisi. 2003.
6. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi - Rubob musiqasi. 2013.
7. R. Qosimov - An'anaviy rubob ijrochiligi O'zbekiston 2020.
8. Odiljon NAZAROV “QASHQAR RUBOB” musiqa va san'at maktablari uchun o'quv-uslubiy qo'llanma, NISHON-NOSHIR Toshkent-2013

TURKISTON JADID MAKTABLARI FAOLIYATI: HOJI MUIN SHUKRULLO O‘G‘LI MEROSI MISOLIDA

Temirov Rahmatulla Ismatulla o‘g’li

BuxDPI tayanch doktoranti,

umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

email: **temirovrahmatulla@gmail.com**

telefon raqami : +99899 7007375

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston jadid maktablarining vujudga kelishi, ularning ma’rifiy mazmuni, tashkiliy xususiyatlari va Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li merosining pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Jadid maktablari milliy uyg‘onish, ona tilida ta’lim va yangicha o‘qitish usullarini joriy etishda muhim bosqich bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, jadid maktablari, Hoji Muin, ma’rifat, usuli jadid, milliy uyg‘onish, pedagogik meros, ona tili.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЖАДИДСКИХ ШКОЛ ТУРКЕСТАНА: НА ПРИМЕРЕ НАСЛЕДИЯ ХОДЖИ МУИНА ШУКРУЛЛО УГЛИ

Темиров Рахматулла Исматулла оглу

БухГПИ, докторант,

преподаватель кафедры общей педагогики

email: **temirovrahmatulla@gmail.com**

номер телефона: +99899 7007375

Аннотация. В статье рассматриваются возникновение джадидских школ Туркестана, их просветительская сущность и значение наследия Ходжи Муина Шукрулло угли для развития национального образования. Показано, что новые методы обучения, обучение на родном языке и воспитательная направленность стали важными признаками джадидизма.

Ключевые слова: Туркестан, джадидские школы, Ходжи Муин, просвещение, усули джадид, национальное возрождение, педагогическое наследие, учебные методы.

ACTIVITIES OF JADID SCHOOLS IN TURKESTAN: THE EXAMPLE OF THE LEGACY OF HOJI MUIN SHUKRULLO O‘G‘LI

Temirov Rahmatulla Ismatulla oglu

PhD student of BSPI,

teacher of the Department of General Pedagogy

Email: **temirovrahmatulla@gmail.com**

phone: +99899 7007375

Annotation. The article analyzes the emergence of Jadid schools in Turkestan, their educational mission, and the pedagogical significance of Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li’s legacy. It argues that teaching in the native language, new instructional methods, and a strong moral orientation formed the core of the Jadid educational reform.

Keywords: Turkestan, Jadid schools, Hoji Muin, enlightenment, usuli jadid, national revival, pedagogical heritage, native language.

Turkiston o‘lkasida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar ta’lim tizimiga yangi talablarni qo‘ydi. An’anaviy maktab va madrasalar uzoq vaqt davomida diniy bilim berish, xattotlik, qiroat va ibtidoiy savod o‘rgatish vazifalarini bajargan bo‘lsa-da, jamiyatning yangi ehtiyojlari ulardan ancha kengroq mazmundagi bilim va ko‘nikmalarni talab qila boshladi. Natijada jadid maktablari tarix sahnasiga chiqib, o‘qitishning mazmuni, shakli va maqsadini tubdan yangilashga intildi.

Jadidchilik harakati ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining bosh omili deb bildi. Shu sababli jadid maktablari faqat savod chiqarishga emas, balki dunyoviy bilimlarni o‘zlashtirishga, ijtimoiy faollikni oshirishga, milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlashga xizmat qildi. Bu maktablar o‘quvchini passiv tinglovchidan mustaqil fikrlovchi shaxsga aylantirishni maqsad qildi. Mazkur jarayonda Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li kabi ziyolilarning ma’rifiy merosi alohida ahamiyat kasb etdi. Hoji Muin ijodida maktab, muallim, axloq, taraqqiyot va milliy g‘oya bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalar sifatida talqin qilinadi. Uning qarashlari jadid maktablari faoliyati bilan uyg‘unlashib, ma’rifatparvarlikning amaliy dasturiga aylanadi. Shu bois Turkiston jadid maktablari faoliyatini Hoji Muin merosi misolida o‘rganish nafaqat tarixiy haqiqatni ochadi, balki bugungi pedagogik tafakkur uchun ham muhim xulosalar beradi.

Jadid maktablari birdaniga vujudga kelmagan. Ularning paydo bo‘lishi jamiyat ichki taraqqiyoti, mustamlaka sharoitidagi qoloqlik, ma’rifiy islohotlar zarurati va musulmon dunyosidagi yangilanish g‘oyalari bilan bog‘liq edi. Turkiston ziyolilari Qrim, Volgabo‘yi, Usmonli turk, tatarlardagi yangicha maktab tajribalarini kuzatar ekan, ta’limni usul va mazmun jihatidan yangilash mumkinligini anglab yetdilar. Bu jarayonda “usuli jadid” atamasi yangi ma’noda shakllanib, tovush asosida o‘qitish, ko‘rgazmalilik va qisqa muddatda savod chiqarish g‘oyalarini ifodaladi. Eski maktablarda o‘quv jarayoni ko‘pincha yodlashga, matnni tushunmasdan takrorlashga asoslangan edi. Jadid maktablari esa bolaning yosh xususiyatlari, aqliy rivojlanishi va amaliy faoliyatini hisobga oldi. Darslar ona tilida olib borilishi, sinf tizimining paydo bo‘lishi, dars jadvalining belgilanishi, o‘quv qurollaridan foydalanish va muallimning reja asosida ishlashi ta’limdagi yirik yangiliklar bo‘ldi. Bu yangiliklar Turkiston maktablarini zamonaviy pedagogik tamoyillarga yaqinlashtirdi.

Jadid maktablari paydo bo‘lishining yana bir muhim sababi milliy matbuot va adabiyotning rivojlanishidir. Gazeta va jurnallar orqali ilg‘or fikrlar keng tarqala boshladi, jamiyatdagi savodsizlik, jaholat, diniy taassub va ijtimoiy befarqlik tanqid qilindi. Teatr va publitsistika jadid

maktablari g‘oyalarini ommalashtirishda kuchli vositaga aylandi. Bu jarayon ma’rifiy uyg‘onishni faqat maktab devorlari ichida emas, balki butun jamiyat miqyosida kuchaytirdi. Jadid maktablari o‘zining tashkiliy tuzilishi bilan eski maktablardan ancha farq qilar edi. U yerda alohida sinflar, dars uchun ajratilgan vaqt, tayyorlangan o‘quv dasturi, imtihon va nazorat tizimi mavjud bo‘ldi. O‘quvchilar yoshi va tayyorgarligiga qarab guruhlarga ajratildi. Muallim darsni nafaqat tushuntiruvchi, balki tarbiyaviy yo‘naltiruvchi shaxs sifatida ko‘rildi. O‘qitish jarayonida ko‘rgazmali qurollar, xarita, doska, rasmlar, harf jadvallari va didaktik materiallardan foydalanish kengaydi. Pedagogik jihatdan jadid maktablarining eng katta yutug‘i tovush usuliga asoslangan savodxonlikdir. Bu usul bolaga alifbo harflarini yodlatishdan ko‘ra, ularni tovushlar bilan bog‘lab o‘qishga o‘rgatardi. Natijada savod o‘rganish ancha tezlashdi. O‘quvchilar matnni tushunib o‘qiy boshladi, yozish malakasi ham bosqichma-bosqich rivojlandi. O‘quv dasturlariga arifmetika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik, gigiyena va ona tili kabi fanlarning kiritilishi jadid maktablarining dunyoviy yo‘nalishini kuchaytirdi.

Bu maktablarda intizom va axloq masalasi ham alohida e’tiborga olindi. Jadid ma’rifatparvarlari bilimni tarbiyadan ajratmagan. Ularning nazarida, haqiqiy ta’lim faqat axborot berish emas, balki shaxsni ma’naviy jihatdan yetuk qilish, jamiyat oldidagi mas’uliyatini oshirish, vatan va millat manfaatlarini his qildirish edi. Shuning uchun jadid maktablarida o‘qish va tarbiya bir butun jarayon sifatida olib borildi.

Jadid maktablarida o‘quv mazmuni milliy ehtiyojlar va zamonaviy bilimlarni uyg‘unlashtirishga qaratildi. O‘quvchilar o‘qish va yozish bilan birga hisoblash, xarita bilan ishlash, tabiat hodisalarini kuzatish, oddiy mantiqiy tahlil qilish va nutqni ifodali bayon etish ko‘nikmalarini ham egalladi. Bunday yondashuv o‘quvchini hayotga yaqinlashtirardi. Darsliklar ham yangi ruhda yozilib, sodda, tushunarli va amaliy mazmunga ega bo‘lishi kerakligi ta’kidlandi.

Ta’lim metodlari orasida savol-javob, ko‘rsatish, mashq qildirish, mustaqil o‘qish, matnni tahlil qilish va sahnalashtirish usullari keng qo‘llanildi. Jadid maktablari o‘quvchilarni faol ishtirokchi sifatida ko‘rdi. O‘qituvchi tayyor ma’lumotni aytib beruvchi emas, balki o‘quvchini fikrlashga undovchi murabbiy bo‘lib maydonga chiqdi. Bu esa dars jarayonida jonlilik va qiziqishni oshirdi. Jadid maktablarida teatr ko‘rinishlari, she’r yodlash, ma’rifiy suhbatlar va kichik ijodiy topshiriqlar ham muhim o‘rin tutdi. Shuningdek, o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishga alohida ahamiyat berildi. Ona tilini puxta bilish, adabiy til me’yorlariga rioya qilish, so‘z boyligini kengaytirish va ifodali o‘qish jadid ta’limining ajralmas qismi edi. Bu holat keyinchalik milliy pedagogika, adabiyotshunoslik va ma’naviy tarbiya taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li Turkiston jadidchilik harakatining faol namoyandalaridan biri sifatida ma’rifat, matbuot, dramaturgiya va publitsistika sohalarida samarali ijod qildi. U jamiyatdagi jaholat, qoloqlik, ko‘r-ko‘rona taqlid va maishiy sustkashlikni tanqid qilib, o‘qish va tarbiyani millat kelajagining eng muhim omili sifatida ko‘rsatdi. Uning asarlarida muallimning o‘rni yuksak baholanadi, chunki muallim jamiyatni uyg‘otuvchi va odamlar ongini yangilovchi kuch sifatida talqin etiladi.

Hoji Muinning qarashlarida ta’lim faqat bilim berish jarayoni emas, balki insonni axloqiy jihatdan kamolga yetkazish vositasi hisoblanadi. U bolada vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, tartib-intizom, xalq manfaatini ko‘ra bilish kabi fazilatlarni tarbiyalash zarurligini uqtirdi. Shu bilan birga, u diniy qadriyatlarni inkor qilmasdan, ularni zamonaviy ilm bilan uyg‘unlashtirish g‘oyasini ilgari surdi. Bunday uyg‘unlik Hoji Muin merosini boshqa ma’rifatparvarlardan ajratib turuvchi muhim xususiyatlardan biridir. Uning publitsistik maqolalari, dramatik asarlari va ma’rifiy chiqishlarida maktabning ijtimoiy vazifasi chuqur yoritiladi. Hoji Muin nazarida, maktab millatni uyg‘otuvchi markaz bo‘lishi, yosh avlodni hayotga tayyorlashi, jamiyatdagi adolatsizlik va savodsizlikka qarshi kurashishi lozim edi. Shu sababli uning merosi jadid maktablari faoliyatining ideologik va ma’naviy tayanchlaridan biri bo‘lib xizmat qildi.

Hoji Muin ijodida tarbiya masalasi doimo markazda turadi. U shaxsning shakllanishida oilaning, maktabning va jamiyatning o‘zaro aloqasini alohida ta’kidlaydi. Bolaning erta yoshdan to‘g‘ri tarbiya olishi, yaxshi muhitda ulg‘ayishi va yaxshi muallim qo‘liga tushishi uning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu ma’noda Hoji Muin asarlarida tarbiya keng ijtimoiy mazmunga ega bo‘lib, u faqat maktab devorlari bilan cheklanmaydi.

Uning qarashlarida axloqiy poklik, mehnatga hurmat, xalqga xizmat qilish, ilmga intilish va o‘zlikni anglash kabi g‘oyalar uyg‘unlashadi. Bular jadid maktablari maqsadlari bilan to‘la mos keladi. Hoji Muin yoshlar ongida eski qoliplarni sindirish, yangicha fikrlashni kuchaytirish va ijtimoiy faol fuqaro tarbiyalash tarafdori edi. U yozgan matnlarda jaholat va befarqlik jamiyat taraqqiyotining eng katta to‘siqlari sifatida ko‘rsatiladi. Hoji Muin merosining pedagogik ahamiyati shundaki, u ilmni hayot bilan bog‘laydi. Ya’ni bilim amaliy maqsadga xizmat qilishi, insonni jamiyatga foydali qilishi kerak. Bu yondashuv zamonaviy kompetensiyaviy ta’lim tamoyillariga hamohangdir. Shuning uchun Hoji Muin fikrlaridan hozirgi pedagogik ta’lim jarayonida ham ma’naviy-axloqiy asos sifatida foydalanish mumkin. Jadid maktablari va Hoji Muin merosi bir-birini to‘ldiruvchi hodisalardir. Jadid maktablari amaliy ta’lim modeli sifatida yangilikni joriy qilgan bo‘lsa, Hoji Muin uning g‘oyaviy-ma’rifiy mazmunini chuqurlashtirdi. Bir tomondan, maktablar savodxonlik va dunyoviy bilimlarni yoydi; ikkinchi tomondan, Hoji Muin kabi ziyolilar bu maktablarning ijtimoiy vazifasini asoslab berdi. Shu sababli jadid maktablari faqat pedagogik tajriba emas, balki ma’naviy-ijtimoiy harakat sifatida ham baholanadi. Bu o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilganda, uchta muhim jihat yaqqol ko‘rinadi: birinchidan, ona tiliga e’tibor; ikkinchidan, shaxsni tarbiyalash; uchinchidan, milliy ongni shakllantirish. Hoji Muin merosi ushbu uch yo‘nalishni adabiy va publitsistik shaklda mustahkamladi. Maktab esa ularni dars jarayoniga tatbiq qildi. Shu tarzda jadid harakati nazariya va amaliyotning uyg‘un modeli sifatida namoyon bo‘ldi.

Hoji Muin yozgan asarlar ma’rifiy matn sifatida o‘qituvchilarga ham, o‘quvchilarga ham ta’sir ko‘rsatdi. Ular orqali jadid maktablarining maqsadi keng jamoatchilikka tushuntirildi. Natijada ma’rifat g‘oyasi shaxsiy bilim olish darajasidan chiqib, milliy taraqqiyot dasturiga aylandi. Bu jihat Hoji Muin merosining tarixiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Jadid maktablarining yangiligini yaxshiroq anglash uchun ularni eski maktablar bilan qiyoslash muhim. Eski maktablarda o‘qish ko‘proq yodlashga, ko‘p takrorlashga va diniy matnlarni o‘zlashtirishga asoslangan bo‘lsa, jadid maktablarida tushunish, tahlil qilish, amaliy mashq va faol o‘qitish usullari qo‘llanildi. Eski maktab muallimi ko‘pincha tartibni saqlovchi shaxs sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, jadid muallimi tarbiyachi, yo‘lboshchi va ma’rifatparvar sifatida qaraldi. Eski maktabdagi ta’limning asosiy kamchiligi o‘quvchini real hayotga tayyorlamasligida edi. Jadid maktablari esa o‘quvchini jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishga intildi. Hisob-kitob, geografik tasavvur, tarixiy bilim, tabiatni tushunish, matn mazmunini anglash va ona tilida ravon fikrlash bu maktablarning muhim natijalari bo‘ldi. Bunday sifat o‘zgarishi ta’limning ijtimoiy samaradorligini oshirdi.

Quyidagi jadvalda ikki tizim o‘rtasidagi asosiy farqlar keltiriladi. *Manba: muallif ishlanmasi.*

TAVSIF	**ESKI MAKTAB**	**JADID MAKTABI**
O‘qitish usuli	Yodlash va takrorlash	Tovush usuli, ko‘rgazmalilik, mashq
Til	Ko‘proq arabcha matnlar	Ona tili va tushunarli bayon
Fanlar	Diniy matnlar ustun	Dunyoviy va diniy fanlar uyg‘unligi
Muallim roli	Qattiq nazoratchi	Murabbiy va yo‘lboshchi

Natija	Cheklangan savod	Tez savodxonlik va faol fikrlash

Hoji Muin merosining bugungi pedagogik ahamiyati.

Bugungi kunda pedagogik ta’lim jarayonida Hoji Muin merosidan bir qator muhim xulosalar chiqarish mumkin. Avvalo, ta’lim mazmuni hayot bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, o‘quvchi faolligini oshirish uchun tushuntirishdan ko‘ra amaliy mashqlar, muloqot va tahliliy topshiriqlar samaraliroq ekanini jadid tajribasi tasdiqlaydi. Uchinchidan, ona tilida sifatli ta’lim berish shaxsning tafakkurini to‘g‘ri shakllantirishda hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, Hoji Muin qarashlari zamonaviy tarbiyada ham dolzarbdir. U insonni faqat kasb egasi emas, balki ma’naviy jihatdan yetuk, jamiyat oldida mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash tarafdori edi. Hozirgi kunda barkamol avlod konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kabi tamoyillar Hoji Muin ruhiyati bilan uyg‘unlashadi. Demak, jadid merosi tarixiy xotira emas, balki amaliy pedagogik resursdir.

Pedagogika yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun jadid maktablari tajribasi tarixiy-tarbiyaviy maktab bo‘lib xizmat qiladi. U yerdan o‘qituvchining ijtimoiy mas’uliyati, darsning ma’naviy yo‘nalishi, matn va amaliyot birligi hamda milliy qadriyatlarning ahamiyati haqida qimmatli saboqlar olinadi. Bu saboqlar bugungi ta’lim muassasalari faoliyatini boyitishga xizmat qiladi. Jadid maktablari faoliyatini tahlil qilishda ularning barcha hududlarda bir xil tezlikda rivojlanmaganini ham hisobga olish kerak. Ba’zi joylarda ma’rifiy yangiliklar tez qabul qilingan bo‘lsa, ayrim hududlarda qarshilik kuchli bo‘lgan. Bunga an’anaviy muhitning mustahkamligi, iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi, muallimlar yetishmasligi va yangi g‘oyalarga nisbatan ehtiyotkorlik sabab bo‘lgan. Shunga qaramay, jadid maktablari o‘z vaqtida xalq ongida muhim siljishlarni yuzaga keltirdi.

Ilmiy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, jadid maktablari tajribasi faqat tarixiy mavzu emas. Unda o‘qitish metodikasi, didaktika, tarbiya nazariyasi va o‘qituvchi mahoratiga oid ko‘plab umumiy xulosalar mavjud. Hoji Muin merosi bu xulosalarni ma’naviy va adabiy ifoda bilan boyitadi. Shuning uchun ularni o‘rganish pedagogik ta’lim, adabiyotshunoslik va tarix fanlari uchun birdek muhimdir.

Qolaversa, jadid maktablarining tahlili bugungi zamonda ham ta’limdagi islohotlarning ijtimoiy shart-sharoitlarga bog‘liqligini eslatadi. Har qanday yangilik, agar u jamiyat ehtiyojiga mos bo‘lsa, xalq orasida osonroq ildiz otadi. Jadid maktablari bunga yorqin misoldir.

Turkiston jadid maktablari faoliyati o‘z davrida milliy ta’lim tarixida tub burilish yasagan muhim ijtimoiy-ma’rifiy hodisa bo‘ldi. Ular savod chiqarish, dunyoviy bilim berish, ona tilini mustahkamlash va milliy ongni uyg‘otish vazifalarini bajardi. Jadid maktablari tufayli ta’limning mazmuni, shakli va maqsadi yangilandi, o‘quvchi shaxsiga bo‘lgan munosabat o‘zgardi.

Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li merosi esa ana shu harakatning g‘oyaviy tayanchlaridan biri sifatida qadrlanadi. Uning ijodida ma’rifatparvarlik, axloqiy tarbiya, milliy uyg‘onish va jamiyatga xizmat qilish g‘oyalari uzviy bog‘langan. Shu bois u nafaqat yozuvchi, balki pedagogik fikr rivojiga sezilarli hissa qo‘shgan ma’rifat fidoyisi sifatida ham e’tirof etiladi.

Xulosa qilib aytganda, jadid maktablari va Hoji Muin merosini birgalikda o‘rganish tarixiy xotirani boyitadi, pedagogik tafakkurni kengaytiradi va zamonaviy ta’lim uchun amaliy saboqlar beradi. Bu meros bugun ham o‘qituvchi, talaba va tadqiqotchi uchun ilhom manbai bo‘lib qolmoqda. Jadid maktablari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’lim islohoti faqat darslik va metodni

almashtirish emas, balki maktabning ijtimoiy vazifasini qayta belgilash jarayonidir. Jadidlar o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona va jamiyat o‘rtasidagi aloqani kuchaytirishga intilgan. Bu yondashuv bugungi pedagogika uchun ham nihoyatda muhim bo‘lib, ta’lim sifatini oshirishda hamkorlik, ochiqlik va amaliy yo‘naltirilganlik zarurligini tasdiqlaydi. Shu ma’noda jadid maktablari tajribasi hozirgi ta’lim tizimiga tarixiy tajriba emas, balki metodik manba sifatida xizmat qila oladi.

Ayniqsa, Hoji Muin merosi tadqiqotchilar uchun shuning uchun qimmatliki, unda ta’lim va tarbiya masalalari bir-biridan ajratilmagan holda tahlil qilinadi. U o‘quv jarayonini jamiyatni ma’naviy jihatdan yuksaltirishga xizmat qiluvchi kuch deb bilgan. Bu fikr bugun pedagog kadrlarni tayyorlash, maktab o‘quv dasturlarini takomillashtirish va tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda muhim nazariy asos bo‘lib qolmoqda. Jadid maktablari haqidagi ilmiy izlanishlar, jumladan Hoji Muin ijodini o‘rganish, pedagogik ta’limda tarixiy tafakkurni shakllantiradi hamda milliy ta’lim modelining o‘ziga xos tomonlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Demak, Turkiston jadid maktablari faoliyati va Hoji Muin Shukrullo o‘g‘li merosini o‘rganish orqali biz nafaqat o‘tmishdagi ma’rifiy jarayonlarni tushunamiz, balki bugungi ta’lim taraqqiyotiga oid muhim xulosalarni ham ishlab chiqamiz. Bu merosning asosiy sabog‘i shundan iboratki, millatning kelajagi savodli, mustaqil fikrlovchi, ma’naviy barkamol va tashabbuskor avlodni tarbiyalashga bog‘liq. Shu bois jadidchilik g‘oyalari va Hoji Muin qarashlari zamonaviy pedagogik fikr uchun ham dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — Toshkent: Ma’naviyat, 2002. — 344 b.

2. Hoji Muin ibn Shukrullo. Jadid.uz. https://jadid.uz/jadids/hoji-muin-ibn-shukrullo/

3. Hoji Muin Shukrullo o‘g‘lining hayoti va ijodi. Axborotnoma.uz.

4. Turkistonda jadid yangi usul maktablari va Hoji Muin Shukrullo o‘g‘lining maorif sohasidagi ishlari. Inlibrary.uz.

5. Hoji Muin Shukrullo o‘g‘lining jadidchilik faoliyatidagi o‘rni va merosi. Researcher.uz / CyberLeninka.

6. Turkiston jadidchilik harakati va Samarqand jadidlarining pedagogik qarashlariga doir ilmiy maqolalar.

7. Temirov Rahmatulla Ismatulla o‘g’li, jadidchilik maktablaridagi ta’lim turlari metodlari tasnifi/monografiya,KAMOLOT nashriyoti, Buxoro-2025

8.https://www.researchgate.net/publication/396507076_RTemirov_xalqaro_konf

9. **https://www.researchgate.net/profile/Rahmatulla-Temirov?ev=hdr_xprf**

MILLIY PEDAGOGIKA TARAQQIYOTIDA UMUMBASHARIY G'OYALAR IFODASI (AHMAD DONISH QARASHLARI MISOLIDA).

Выражение универсальных идей в развитии национальной педагогики (на примере взглядов Ахмада Дониша).

The expression of universal ideas in the development of national pedagogy (on the example of the views of Ahmad Donish).

Rahimboyeva Marjona Jamil qizi
BuxDPI II bosqich doktoranti.
Рахимбоева Марджона Джамиль кызы
Аспирант 2 ступени БуксДПИ.
Rahimboyeva Marjona Jamil qizi
PhD student of the 2nd stage of BuxDPI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek milliy pedagogikasi taraqqiyotida Ahmad Donishning ta'limiy fikrlar taraqqiyoti masalalari ilmiy – nazariy tahlil qilingan. Ahmad Donishning pedagogik qarashlari asosida yosh avlodni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy amaliyoti o'rtasidagi bog'liqlik masalasi va Ahmad Donishning yosh avlod ta'lim va tarbiyasiga, hozirgi jamiyatda shaxsning to'g'ri xulq-atvoriga oid asarlarining pedagogik-psixologik jihatlari talqin qilingan.

Аннотация: В данной статье представлен научно-теоретический анализ вопросов развития педагогических идей Ахмада Дониша в контексте развития узбекской национальной педагогики. На основе педагогических взглядов Ахмада Дониша интерпретируется вопрос о связи современной практики обучения и воспитания молодого поколения с педагогико-психологическими аспектами работ Ахмада Дониша по вопросам образования и воспитания молодежи и правильного поведения человека в современном обществе.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the issues of the development of Ahmad Donish's educational ideas in the development of Uzbek national pedagogy. Based on Ahmad Donish's pedagogical views, the issue of the connection between the modern practice of teaching and educating the younger generation and the pedagogical and psychological aspects of Ahmad Donish's works on the education and upbringing of the younger generation and the correct behavior of a person in modern society are interpreted.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari,tarix tajribasi, izlanish, o'rganish, avlodlar zanjiri va h.

Ключевые слова: восточные мыслители, исторический опыт, исследования, обучение, цепочка поколений и т. д.

Keywords: Eastern thinkers, historical experience, research, learning, chain of generations, etc.

Ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan va pedagogika tarixi tajribasidan kelib chiqadiki, inson hayoti yagona avlodlar zanjirining bo'g'inidir. Ya'ni, inson ijtimoiy-madaniy an'analar makonida yashaydi, bu uning fe'li, xulq-atvori, intilishlari, qadriyatlari va manfaatlarining shakllanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Bunday vaziyatlarda an'ana yangi avlodga ta'lim berish va tarbiyalash jarayonida hal qiluvchi vazifani bajaradi.

Ajdodlarimizning XX asrning 80- yillariga qadar pedagogik-psixologik fikrlarini o‘rganish alohida tadqiqot mavzusi bo‘lmagan.Ammo hayotiy tajriba va ta’limning tabiati, o‘tmish madaniyat tarixi tajribasi Sharq mutafakkirlarining boy merosidan ta’lim-tarbiyaning ko‘p qirralarini izlashni va o‘rganishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan Ahmad Donishning pedagogik qarashlarini alohida o’rganish zarurati ma’naviy ehtiyoj sifatida paydo bo’ladi.

Ahmad Donish asarlarining konsepsiyasini tarbiya tashkil etadi. Ahmad Donish asarlarida jamiyatda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim o‘rin tutgan tarbiyaviy falsafa yashiringan. Bizningcha, Ahmad Donish kabi alohida o‘rin tutgan Buxoro xalqining atoqli mutafakkirlari pedagogik qarashlarining evolyutsion jarayonlarini o‘rganmasdan turib, o’zbek pedagogikasining shakllanishi va rivojlanishi tarixining to‘liq tasvirini tiklab bo‘lmaydi.

Ahmad Donishning pedagogik qarashlari ta’lim va tarbiya tizimini tubdan o‘zgartirishni o‘z oldiga vazifa qilib qo‘ygan. Donishning niyati Vatan yoshlarini ongli ko‘rish.Bu orzu yo‘lida jismi, tili,dili kurashi bir on ham to‘xtagan emas.[1.B-44].

Ahmad Donish o‘z hovlisida ham ilmiy-adabiy kechalar haftaning chorshanba, payshanba, juma kunlari shogirdlari va yaqinlarini to‘plab suhbatlar o‘tkazgan. She’rlar o‘qishni tashkil qilgan. Aytish mumkinki, mana shu kechalarga siyosiy tus ham berilishi Buxorodogi maorifparvarlik harakatiga tamal toshi bo‘lib xizmat qildi. Davra suhbatlarida davlat ta’limi tizimi, boshqaruv sohasini o‘zgartirish kabi mavzularda munozaralar qilingan.

Donish o‘z vaqtida nafis soddaligi va tushunarliligi bilan ajralib turadigan o’zbek va tojik tilini fan tili deb atagan. Uning bu so‘zlari o‘sha vaqtdagi madrasa talabalari va bugungi vatanparvar, milliy g‘ururga to‘lgan, ilm-fanga fidoyi bugungi yoshlarga xayrixoh va ayni paytda ibratli javob, shuningdek, soxta olimlarga o‘ziga xos javob edi. O’zbek va tojik tilining buyukligi va qadimiyligini tushunishdan uzoq bo'lgan o'sha davr bunday teyran fikrlash Ahmad Donishga xos edi.

Ahmad Donish o‘z davrining qomusiy tafakkurga ega bo‘lgan shaxslaridan biri edi. U barcha ilmlarni puxta egallagan va san’atning barcha turlarini biladigan yuksak mahoratli olim bo‘lib etishgan. Uning bu fazilatlarini hatto uni ko‘ra olmaydigan dushmanlari ham e’tirof etardilar. Rassomchilikda uni Behzod va Moniydan ustun qo‘yardilarAhmad Donish Buxoroda ilmni hamda ma’rifatni rivojlantirish uchun fidokorlik qildi. Bu esa uning dunyoqarashi o‘sib borganidan dalolat beradi. Buxoroda Sharifjon Maxmud degan mahalla ziyolilarni qo‘llab quvvatlaydigan sarvatli odam o‘z hovlisida turli zikr aqidalariga ega bo‘lgan ilg‘or shoir va ulamolarni to‘plar edi. Ushbu majlislarda Ahmad Donish rahnomalik qilardi. Aqlli odamlarnig alomati ulardagi yaxshilikning ko‘proq bo‘lishida yoki barobar bo‘lishidadir. Bunday odamlar olimlar, qalam ahllari ichidan topiladi. Bulardan boshqalari bilan do‘stlik qilmoq bo‘lsangalar, u vaqtda unday odam hech bo‘lmaganda birorta yomon fe’ldan saqlangan odam bo‘lishi sharti… Agar do‘stlaringizni biror yomon tomonini bilsanglar va uni bu yo‘ldan qaytarishga kuchlaring etsa, uni qaytaringlar. Agar buni qilmasanglar, hamma bilan yaxshi muomalada bo‘linglar. Chunki dunyoda aybsiz do‘st topilmaydi”. Ahmad Donishning bu fikrlari katta ijtimoiy-axloqiy ahamiyatga ega bo‘lib, u yoshlarni ma’rifatli, zukko, sabr-bardoshli, halol, pok vijdonli qilib tarbiyalash, ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish masalalarini ilgari surgan. Ahmad Donish yosh avloddan ezgu niyatli, himmatli, jasoratli bo‘lishni talab etadi, ularga har bir ishni bajarishga ongli suratda kirishishni maslahat beradi. “Navodir ul-vaqoe” asarining qimmatli tomoni shundaki, unda “Qobusnoma”,“Siyosatnoma” kabi asarlarning mazmuniga hamohangligidir.[2.B-493].

Ahmad Donish madrasa shogirdlarining haqiqiy hayotidan bir epizodni hikoya qiladi, ular ilmiy hayajonda bir-birlarini tinglamay turib, o‘zlarining haq ekanini isbotlardilar. Yozuvchi *esa*

uzoq kuzatishlardan so‘nggina ular arab tili fan tili yoki yo‘qligi haqida bahslashayotganliklarini, bu tilning boshqa tillardan nafisligining ustunligini isbotlaganliklarini aytadi. Ularning ko‘pchiligi ilm tili faqat arab tili ekaniga, bu tilni yaxshi bilgan odamgina olim deyish mumkinligiga qat’iy amin edilar.

Buyuk mutafakkir, arab, turkiy va tojik tillarining chinakam bilimdoni o‘zining mantiqiy tuzilgan dalillari bilan tiniq tilda talabalarga ularning uzoq davom etayotgan bahslarini to‘g‘ri hal etish yo‘lini aniq tushuntirib berdi: “Bizda bo‘lgani kabi fan va ta’limni faqat bir tilga bog'lab bo'lmaydi, ularning yutuqlarini barcha tillarda tasvirlash va aks ettirish mumkin.

Donish o‘z vaqtida nafis soddaligi va tushunarliligi bilan ajralib turadigan o’zbek va tojik tilini fan tili deb atagan. Uning bu so‘zlari o‘sha vaqtdagi madrasa talabalari va bugungi vatanparvar, milliy g‘ururga to‘lgan, ilm-fanga fidoyi bugungi yoshlarga xayrixoh va ayni paytda ibratli javob, shuningdek, soxta olimlarga o‘ziga xos javob edi. O’zbek va tojik tilining buyukligi va qadimiyligini tushunishdan uzoq bo'lgan o'sha davr bunday teyran fikrlash Ahmad Donishga xos edi.

Mutafakkir olimlarning jamiyatdagi chinakam yuksak o‘rni va rolini, johillar, ahmoqlar, badkirdorlar munosib o‘rin tutishini o‘z mulohazalarida ifodalashga bor kuch-g‘ayratini sarflagan: “Insonga olim unvoni berilsa va u qanday fazilatlariga ko‘ra, johil deb ataladimi? Shuni unutmaslik kerakki, dunyoga kelgan, bu cheksiz olamga ko‘zini ochgan har bir inson yaxshilik va yomonlikni tanlash bosqichidan o‘tadi va inson o‘zini bu dunyoga nima uchun va qayerdan olib kelganligi haqida doim o‘ylashi kerak”.[3.B – 286]. Ana shunday noqulay davrda Ahmad Maxdum Donish bema'ni diniy aqidaparastlikka qarshi kurashda belbog'ini mahkam bog'ladi. Hayotiy tajribaga ega mutafakkir sifatida uni pravoslav va musulmon dinlari o‘rtasidagi qarama-qarshilik emas, balki har ikki din ruhoniylarining ayrim vakillarining aqidaparastligi va shovinizmi tashvishga soladi. Rossiya Samarqand shahrini bosib olishdan oldin ham Donish musulmon va pravoslav dinlari tarafdorlari o‘rtasidagi munosabatlar qanday rivojlanishi haqida o‘ylardi. Insonparvar pedagog Ahmad Donish xalqqa din odamlarning mahrumlik va zohidlikka bo‘ysunishi uchun emas, balki odamlarning axloqiy va ma’naviy jihatdan kamol topishi, madaniy va moddiy qadriyatlarga ega bo‘lishi uchun mavjud bo‘lishi haqidagi g‘oyani ommaga yetkazishga harakat qilgan. U ilohiyot ilmi qotib qolgan qo‘rg‘on emas, balki zamonga mos ravishda rivojlanib, o‘zgarib borishiga shubha qilmaydi: “... chunki Xudoning Kalomi hamisha tirik va daraxt kabi meva beradi, doim foyda keltiradi”.

Shuningdek, hayotiy zarurat bo‘lsa, shariatga ko‘ra ba’zi amr va nizomlar tafsir va sharhga tortiladi. Donish pedagog-yo‘lboshchi sifatida zudlik bilan yechim topishni talab qiladigan muhim diniy muammolardagi ko‘plab murakkab tugunlarni yechishda mardlik, qat’iyat va ehtiyotkorlik bilan harakat qiladi.

Foydalanilgan aabiyotlar:

1.Rajabboy Rauf Yurakdagi Buxoro. Vatandosh gazetasi.1- son, 17-mart.2011- yil. AQSH.
2.Ражабова Р.З. X VIII – XIX аср Бухоро тарихини ўрганишда Аҳмад Дониш асарларининг аҳамияти.Ўзбекистонда илм – фан ва таьлим номли анжуман материаллари. Қўқон 26 – март,2020.Б -493.

3. Ahmad Donish. Tanlangan asarlar..- Stalinobod, 1959.B-286 .

TALABALARDA MA’NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR VA M.QOSHG‘ARIY MEROSINING TA’SIRI

Ravshanova Sarvinoz O‘ktamjon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika yo‘nalishi magistranti

ravshanovasarvinoz3@gmail.com

Tel: +998940910046

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi pedagogik ta’limning asosi hisoblangan umumbashariy qadriyatlar va ularni talabalar ongiga tutgan o‘rni hamda ularning ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojantirishi tahlil qilinadi. M.Qoshg‘ariy asarlari orqali talabalarda ma’naviyati,axloqiy sifatlari,dunyoqarashi,tafakkuri,idrokini mustahkamlash, mustaqil qaror qabul qilish va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Umumbashariy g‘oyalar, talabala,manaviyat, madaniyat, axloqiy sifatlar, M.Qoshg‘ariy,tafakkur, vatanparvarlik, pedagogik texnologiya, tanqidiy fikrlash, insonparvarlik, innovatsion ta’lim, evristik suhbat.

ВЛИЯНИЕ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ИДЕЙ И НАСЛЕДИЯ М. КАШГАРИ НА РАЗВИТИЕ ДУХОВНЫХ И МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ

Равшанова Сарвиноз Октамжон кизи

Бухарский государственный педагогический институт, магистрант, педагогика

ravshanovasarvinoz3@gmail.com

Тел.: +998940910046

Аннотация: В данной статье анализируются универсальные ценности, лежащие в основе современного педагогического образования, их место в сознании учащихся и развитие их духовно-нравственных качеств. На основе работ М. Кашгари освещаются вопросы укрепления духовности, нравственных качеств, мировоззрения, мышления, восприятия, самостоятельности в принятии решений и формирования социальной ответственности на основе гуманистических принципов у учащихся.

Ключевые слова: универсальные идеи, учащиеся, духовность, культура, нравственные качества, М. Кашгари, мышление, патриотизм, педагогические технологии, критическое мышление, гуманизм, инновационное образование, эвристическая беседа

\

THE INFLUENCE OF UNIVERSAL IDEAS AND M. KASHGARI'S HERITAGE ON THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES IN STUDENTS

Ravshanova Sarvinoz Oktamjon qizi

Bukhara State Pedagogical Institute, Master's degree student, Pedagogy

ravshanovasarvinoz3@gmail.com

Tel: +998940910046

Annotation: This article analyzes the universal values that are the basis of modern pedagogical education, their place in the minds of students, and the development of their spiritual and moral qualities. Through the works of M. Kashgari, the issues of strengthening students' spirituality, moral qualities, worldview, thinking, perception, independent decision-making, and the formation of social responsibility based on the principles of humanity are highlighted.

Keywords: Universal ideas, students, spirituality, culture, moral qualities, M. Kashgari, thinking, patriotism, pedagogical technology, critical thinking, humanity, innovative education, heuristic conversation.

Kirish

Inson kapitalini rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy ta’lim tizimida axloqiy tarbiya strategik ahamiyatga ega. Talabalik davri shaxsning ijtimoiy qarashlari barqarorlashadigan asosiy bosqichdir. Bu jarayonda umuminsoniy qadriyatlar (humanizm, demokratiya, adolat) bilan milliy-tarixiy merosning, xususan, Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy asarlarining sintezi talabalarda yuksak ma’naviy qiyofani shakllantirishga xizmat qiladi.Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari inson ongiga, xususan, yoshlarning ma’naviy-axloqiy qarashlariga, dunyoqarashiga va qadriyatlar tizimiga misli ko‘rilmagan darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli axborot makonining kengayishi, ommaviy madaniyatning invaziv kirib kelishi, internetdagi axborot iste’moli ustidan nazoratning sustligi, ijtimoiy tarmoqlarda targ‘ib qilinayotgan beqaror hayot tarzi, moddiyistlikning ko‘payishi talabalarning ma’naviy-axloqiy barqarorligiga sezilarli bosim o‘tkazmoqda. Bu jarayon talaba shaxsining ichki qadriyat tizimida bo‘shliqlar paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Natijada axloqiy me’yorlar nisbiylashuvi, milliy o‘zlikdan uzoqlashuv, ma’naviy beqarorlik, madaniy merosga befarqlik, ijtimoiy mas’uliyatning susayishi kabi holatlar kuchayadi. Ushbu hodisa nafaqat shaxsning ruhiy olamiga, balki bevosita ta’lim jarayonining sifatiga, o‘quv motivatsiyasiga, pedagogik muloqotga, akademik muhitning barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois masala davlat siyosati darajasida hal qilinishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifa sifatida qaraladi. O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni ma’naviy barkamol qilib tarbiyalash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil 23-sentabr)da ta’limning asosiy vazifalaridan biri sifatida[1] “yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, mas’uliyat va mehnatsevarlik sifatlarini rivojlantirish” belgilangan. Shuningdek, “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi Prezident qarori (2020-yil 27-oktabr)da yoshlarni zararli axborotlardan himoyalash, axloqiy va intellektual rivojini qo‘llab-quvvatlash, ularning ma’rifiy savodxonligini oshirish vazifalari belgilab berilgan. Bu hujjatlar talabalarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish ta’lim tizimining strategik yo‘nalishi ekanini ta’kidlaydi.[2] Umumbashariy G‘oyalar – Global Axloq Mezonlari:

Talabalarning ma’naviy rivojlanishida umumbashariy g‘oyalar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Integrativ funksiya: Talabalarni jahon madaniyati va taraqqiyotiga moslashtiradi.
- Aksiologik funksiya: Inson hayoti, sha’ni va qadr-qimmatini eng oliy qadriyat sifatida anglashga yordam beradi.
- Regulyativ funksiya: Ijtimoiy munosabatlarda qonun ustuvorligi va axloq me’yorlariga bo‘ysunishni ta’minlaydi.

Talabalar orasida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning susayishi ko‘p omillar ta’siri ostida shakllanadigan murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir. Avvalo, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan yolg‘on qadriyatlar, virtual yetakchilar, bozorbop obrazlar, hayotning beqaror, istaklarga asoslangan talqinlari talabalarning real hayot haqidagi tasavvurini buzadi. Shu bilan birga, ommaviy madaniyatda tarqalayotgan zo‘ravonlik, iste’molchilik, individualizm, oson boyish g‘oyalari yoshlarning ruhiy olamida ma’naviy bo‘shliq paydo qiladi. A. Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida “Axloq tarbiyasi eng asosiy tarbiya bo‘lib, axloqi buzuq insonning ilmiga ham, hunariga ham, martabasiga ham ishonib bo‘lmaydi” degan fikrni ilgari surgan. Bugungi raqamli jamiyat sharoitida mazkur fikrning dolzarbligi yanada oshib bormoqda. Chunki talabadagi axloqiy barqarorlik uningnafaqat shaxsiy hayoti, balki kasbiy faoliyatidagi halolligi, mas’uliyati, ijtimoiy faolligi va madaniyatiga ham ta’sir qiladi.[3] Ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning susayishi ta’lim jarayonida bir qator salbiy holatlarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Akademik hallollikning buzilishi, plagiatning ko‘payishi, darslarga beparvolik, intizomning susayishi, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyaning pasayishi talabalarning ma’naviy kamolotidagi bo‘shliqlar natijasida kuchaymoqda. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan qabul qilingan “Akademik halollik kodeksi”da talabalarda halollik, mas’uliyat, adolat tamoyillariga rioya qilish, intellektual mehnatga hurmat bilan qarash zarurligi ta’kidlangan. Ammo axloqiy qadriyatlar zaiflashgan sharoitda ushbu normativ asosning amaliy bajarilishi qiyinlashadi. Bu esa ta’lim sifatiga, o‘quv jarayonining natijaviyligiga va oliy ta’lim muassasalarining reytingiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning susayishiga oila institutidagi o‘zgarishlar ham bevosita ta’sir qilmoqda. Ota-onalarning mehnat migratsiyasi, bandlik darajasining yuqoriligi, oilaviy nizolar, tarbiyaviy muloqotning sustligi yoshlarning ma’naviy bo‘shliqni boshdan kechirishiga olib keladi. Bunday hollarda talaba ma’naviy o‘rnakni tashqi makondan izlaydi va har doim ham bu ijobiy natija bermaydi. O‘zbek pedagogikasining yirik vakili Abdulla Avloniy bu borada “Tarbiyasiz millat yo‘qoladi” degan fikrni ilgari surgan. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida yashab ijod etgan Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy o‘zining **"Odob as-solihin"** asarida komil inson tarbiyasining yaxlit tizimini yaratgan. Uning qarashlari bugungi "ustoz-shogird" munosabatlari uchun ham poydevor bo‘la oladi.

A. Intellektual va Axloqiy Uyg‘unlik

M. Sodiq Qoshg‘ariy fikricha, ilm amaliyot va odob bilan bezatilmasa, u kishiga manfaat keltirmaydi.

"Ilm o‘rganuvchi avvalo o‘z nafsini poklashi lozim, zero poklanmagan qalbga ilm nuri o‘rnashmaydi."

Ushbu g‘oya talabalarda **akademik halollik** va o‘z kasbiga sadoqat kabi sifatlarni tarbiyalashda o‘ta muhimdir.

Ijtimoiy Mas’uliyat va Jamoaviylik

Qoshg‘ariy merosida jamiyat a’zolari bilan muloqot qilish, qo‘shnichilik, do‘stlik va ota-onaga ehtirom masalalari tizimli bayon etilgan. Bu talabalarda **soft skills** (yumshoq ko‘nikmalar) — jamoada ishlash, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va empatiya tuyg‘ularini rivojlantiradi.

Ma’naviy Sifatlarni Rivojlantirishning Amaliy Modeli

Komponent	Mazmuni	Kutilayotgan natija

Kognitiv	M. Sodiq Qoshg‘ariy asarlarini original matnda o‘rganish.	Tarixiy xotira va milliy g‘urur uyg‘onishi.
Emotsional	Umuminsoniy qadriyatlar asosida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish.	Yot g‘oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitet.
Faoliyatli	Jamoat ishlarida va volontyorlik harakatlarida ishtirok etish.	Nazariy bilimlarning amaliy ko‘nikmaga aylanishi.

1-rasm.Talabalar ma’naviyatini yuksaltirishning quyidagi innovatsion tahlili

Oliy ta’lim davlat ta’lim standartlarida ham ijtimoiy-gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ilmiy dunyoqarashni, yuksak ma’naviyat va demokratik madaniyatni, iqtisodiy, huquqiy va ijodiy tafakkurni, ijtimoiy-siyosiy faollikni shakllantirish kabi talablarni ta’minlash lozimligi alohida uqtirilgan. Mamlakatimizda ta’lim islohotlarining hozirgi bosqichida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bilan bog‘liq bo‘lib, aynan axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali zamonaviy ta’lim tizimida talabalarda ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirish, uning didaktik ta’minoti turlari va shakllarini hamda ularni xalqaro ilg‘or tendensiyalar asosida takomillashtirishning huquqiy-me’yoriy asoslari yaratildi va moddiy-texnika bazasi rivojlantirilmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, talabalarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning susayishi murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, ta’lim jarayonining barcha qatlamlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayonning ildizlari global axborot maydonidagi zararli ta’sirlar, oilaviy tarbiyaning izdan chiqishi, ta’lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlarning sustligi, o‘qituvchilarning ma’naviy tayyorgarligidagi kamchiliklar, ommaviy madaniyat bosimi kabi omillar bilan bog‘liq. Muammoni hal etish uchun davlat siyosati, oila, ta’lim muassasalari, pedagoglar va jamiyat birgalikda harakat qilishi zarur. O‘zbekiston Respublikasining qonun, qaror va farmonlarida belgilangan maqsadlar aynan shu yo‘nalishga qaratilgan bo‘lib, ularning hayotga joriy etilishi yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytiradi. Pedagog olimlarning ilmiy qarashlari esa ushbu jarayonda metodologik asos vazifasini bajaradi. Talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish — bu shunchaki bilim berish emas, balki qalbni tarbiyalashdir. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariyning boy ma’naviy merosi va umumbashariy g‘oyalar uyg‘unligi talaba-yoshlarni zamonaviy dunyoqarashga ega, shu bilan birga o‘z milliy qadriyatlarini e’zozlaydigan komil insonlar qilib tarbiyalashda strategik resurs bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. –Toshkent, 2020.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori. –PQ–4860, 2020-yil 27-oktabr.

3.To‘xtayev N. Ma’naviy tarbiya va shaxs rivoji. –Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.11.Shodiyev Q. Axloqiy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

4.Mahmudov A., Ziyomuhammedov B. Pedagogik ma’naviyatning nazariy asoslari. –Toshkent: Ma’naviyat, 2012.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI INTEGRATSION, INNOVATSION O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Raxmonova Gullola Shavkatovna- Buxoro davlat pedagogika instituti,

Umumiy pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi, p.f.f.d.PhD),

raxmonovaguligmail.com

Abdunabiyeva Fotima- Buxoro davlat pedagogika instituti, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar nutqini rivojlantirishda zamonaviy, integratsion o‘yin texnologiyalaridan foydalanish yuzasidan fikrlar berilgan. Nutq o‘stirish jarayonida logopedning o‘rni va uning amaliy ahamiyati haqida aniq tahlillar berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim tashkiloti, zamonaviy texnologiyalar, o‘yin, nutq o‘stirish, davlat dasturi, logopediya, integratsiya.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИГРЫ

Рахмонова Гуллола Шавкатовна — старший преподаватель кафедры общей педагогики Бухарского государственного педагогического института, PhD по педагогическим наукам,

raxmonovaguligmail.com

Абдунабиева Фотима — студентка 3 курса Бухарского государственного педагогического института.

Аннотация: В данной статье представлены взгляды на использование современных интеграционных игровых технологий в развитии речи воспитанников дошкольных образовательных организаций. Даны конкретные анализы роли логопеда в процессе развития речи и его практической значимости.

Ключевые слова: дошкольная образовательная организация, современные технологии, игра, развитие речи, государственная программа, логопедия, интеграция.

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING THE SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH INTEGRATIVE AND INNOVATIVE GAMES

Rakhmonova Gullola Shavkatovna — Senior Lecturer of the Department of General Pedagogy at Bukhara State Pedagogical Institute, PhD in Pedagogical Sciences,

raxmonovaguligmail.com

Abdunabiyeva Fotima — 3rd-year student of Bukhara State Pedagogical Institute.

Abstract: This article discusses the use of modern integrative game technologies in the development of speech of children in preschool educational organizations. Specific analyses are provided regarding the role of the speech therapist in the process of speech development and its practical significance.

Keywords: preschool educational organization, modern technologies, game, speech development, state program, speech therapy, integration.

Insonning kelajagi, uning xulq-atvori, qobiliyati, dunyoqarashi bolaligi qanday bo‘lganligiga, ta’lim qanday amalga oshirilganligiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Bularning hammasi bolalaikning almashinib bo‘lmas ahamiyatini, uning yetuk shaxs sifatida shakllanishidagi alohida rolini belgilaydi va maktabgacha ta’lim yoshidan boshlab ta’lim sifatini ta’minlash muammosini davlat ta’lim siyosatining ustivor yo‘nalishiga aylantiradi. Globallashuv jarayonidagi bolaning ijtimoiylashuvi ko‘p jihatdan uning olgan bilim va ko‘nikmalarini amalda qo‘llay olishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar nutqiy faolligini oshirish alohida ahamiyat kasb etadi.Sababi bir qator kompetentsiyalar sirasida nutq va muloqot ko‘nikmalari rivojlangan bolagina maktab ta’limiga tayyor hisoblanadi. Ushbu kompetentsiya O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning standartlari”, “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” va “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida tarbiyalanuvchilarda faol rivojlanishi belgilab qo‘yilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablarining asosiy yo‘nalishlaridan biri nutq, o‘qish va savodga tayyorgarlikdan iboratdir. Bu umumiy vazifa –“Nutq, o‘qish va savodga tayyorgarlik” quyidagi maxsus vazifalardan iborat: nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, lug‘atini boyitish, mustahkamlash va faollashtirish, nutqning grammatik to‘g‘riligini takomillashtirish, og‘zaki nutqni shakllantirish, ravon nutqni rivojlantirish, savodga tayyorlash. Ilk bolalik chog‘iga taalluqli bo‘lgan nutq o‘sishi va rivojlanishi bosqichlari turli sohalar olimlarini, jumladan pedagog-psixologlar, lingvistlarni, eng avvalo, bu nutq rivojlanishidagi o‘ziga xos davr bo‘lganligi uchun ham qiziqtiradi. Uning o‘ziga xosligi shundaki, u nutqni o‘stirish va rivojlantirish uchun senzitiv hisoblanadi: bu davrda nutq muloqot vositasi sifatida paydo bo‘ladi va takomillashadi; u shunchalik jadal sur’atlarda rivojlanadiki, nutqning keyingi butun ontogenezi jarayonida ushbu holat boshqa kuzatilmaydi.

K.D.Ushinskiyning ta’kidlashicha, “…bola ikki-uch yilda shuncha narsani oson va tez o‘rganib oladiki, keyin yigirma yil qunt bilan astoydil o‘qigan taqdirda ham uning yarmini o‘zlashtira olmaydi”. Nutq, o‘qish va savodga tayyorgarlikning to‘g‘ri qo‘llanilishi har bir insonning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim o‘rin tutadi. Ushbu vazifalarni amaliyotda to‘laqonli bajarish va mashg‘ulotlarni interfaol ko‘rinishdagi o‘yinlardan foydalanib o‘tkazish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ma’lumki, “Pedagogik texnologiya” deganda o‘quv-tarbiya jarayonini oldindan ma’lum tizimda uzviy loyihalash, ma’lum pedagogik tizimning hayotda amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi degan ma’no tushuniladi. Shu bilan birga, pedagogik texnologiya – bu pedagog tomonidan qo‘llaniladigan ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi uslublar yig‘indisi hisoblanadi. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning bir qator afzalliklari mavjud bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi: - ta’lim samaradorligini oshiradi; - bola qiziqishlarini kuchaytiradi; - ta’lim mazmunini yaxshi o‘zlashtirishga xizmat qiladi; - motivatsiyaning yuqori darajada bo‘lishini ta’minlaydi; - o‘tilgan mashg‘ulotni yaxshi

o‘zlashtirishga yordam beradi; - tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlay olish qobiliyatini shakllanishiga olib keladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish ham ma’lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya’ni, bolalar nutqini rivojlantirish maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari ifodalangan bir butun tizim texnologiyasi hisoblanadi. Bunday ta’limiy muhit zamonaviy sharoitlarda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o‘zgarishlar tufayli ijobiy natijaga erishishga qaratilgan ilmiy usullar, metodlar va vositalarni o‘z ichiga oladi.Aynan MTTda nutq o‘stirish jarayonida o‘yin faoliyatini o‘rni beqiyosligini e’tirof etgan holda, o‘yin texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg‘ulot bolalar nutqini rivojlantirishda samaradorligi yuqori ekanligini kuzatdik.O‘rta guruh bolalarining nutqini rivojlantirish, mustahkamlashda interfaol usullardan, enerjayzer tarzda tashkil etiladigan o‘yinlardan mashg‘ulotlar jarayonida o‘rinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, “Kompot”, “Quvnoq sharchalar”, “Dengiz va delfin”, “Suvda, quruqda” kabi o‘yinlar shular sirasiga kiradi. Misol tariqasida “Dengiz va delfin” o‘yinini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, bu o‘yinda bolalardan biri boshlovchi rolida bo‘lib, uning bir qo‘li dengizning sathi, ikkinchi qo‘li delfin bo‘ladi. Boshlovchi delfinni dengizdan otilib chiqishini qo‘l harakatlari orqali ko‘rsatadi.Delfin suvdan necha marotaba otilib chiqsa, o‘yinda ishtirok etayotgan bolalar shuncha marta chapak chalishlari lozim bo‘ladi. Agar ishtirokchilardan biri o‘yin davomida o‘yin shartini buzsa yoki chapak sanog‘ida xatoga yo‘l qo‘ysa, u holda bu ishtirokchi biror shartni bajarishi lozim bo‘ladi. Masalan, dengiz yoki delfin haqida topishmoq, she’r, qo‘shiq, ertak yoki hikoya aytib berishi talab etiladi. O‘yin tugagach, bolalarga quyidagicha savollar beriladi: Bolalar o‘yin sizga yoqdimi? Nima uchun yoqdi?Siz delfinga o‘xshashni istaysizmi? Nima uchun? O‘yin davomida siz nimalarni his etdingiz? va hokazo. Bu kabi o‘yinlar bolalar nutqini faollashtiradi, diqqatini jamlaydi, bolalarning sanash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, xotirasini charxlaydi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan nutq o‘stirish ta’limiy faoliyat jarayoni pedagogik texnologiyalarni qo‘llagan holda olib borilishi zarur, bu esa maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir. “**Shoshildingiz –kuldirdingiz” ertagi**: Qurbaqa ayiqning uyi oldiga sakrab kelibdi. Derazaning tagida turib:”vaq-vaq-vaq siznikiga mehmon bo‘lib keldik” debdi so‘ngra sichqon “Pi-pi-pi” sizning so‘msalaringiz juda mazali deyishyapti debdi . Shu vaqt tovuq “Qo-qo-qo ushoqlar sochilgan sen borib cho‘qib yechin deyishyapti”.Tovuqdan so‘ng g‘oz kelibdi “G‘oq-g‘oq-g‘oq no‘hatingizdan cho‘qib yesam degan edim “.Shunda ayiq boshini derazadan chaqirib “R-r-r-r-r-r” deydi.Buni eshitib hayvonlar qo‘rqqanlaridan qochib qolishibdi.Ayiq nima demoqchi ekanligini oxirigacha eshitishlari kerak edi. Ayiq esa bunday demoqchi ekan.”R-r-r” mehmonlardan juda hursandman marhamat kiringlar. Ertakdagi qatnashuvchilarni aytib berish davomida Flonelografda ko‘rsatib borish kerak.

Tarbiyalanuvchilar nutqini o‘stirishda tarbiyachining nutq madaniyati katta ahamiyatga ega. Tarbiyachi barcha mashg‘ulotlarda, sinfdan va maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda faqat orfoepik talaffuz va adabiy til me’yorlariga rioya qilgan holda ifodali, ta’sirli so‘zlashi, shuningdek, har doim o‘quvchi daftariga, barcha hujjatlarga husnixat va imlo qoidalariga rioya qilgan holda yozishi zarur. Bu bilan u bolalarni ifodali so‘zlashga, xatosiz, chiroyli yozishga o‘rgatadi, tilga sezgirlikni uyg‘otadi.

Adabiyotlar.

1. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning standartlari . Toshkent., 2020-yil 22-dekabr, 802-son

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. Toshkent sh., 2018-yil 18-iyun.

3. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. Toshkent sh.,2018-yil 17-iyul.

4. Babayeva D.R. Nutq o`stirish nazaryasi va metodikasi. Toshkent-2018 3.

5. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta- maxsus ta’lim muassasalari uchun darslik. T.:, “Istiqlol”, 2006 y.

6. Рахмонова Г.Ш. Современные подходы в развитии коммуникативной сферы у детей дошкольного возроста. Научный журнал (Россия) “Вестник Магистратуры” 10-5 (97) 2019.46-48 с.

7. Рахмонова Г.Ш. Методика проведения занятий по развитию речи в дошкольных образовательных учреждениях. Academy №12 (51), 2019 Российский импакт-фактор:0,19 Научно-методический журнал. 91-93 с.

НАСУЩНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Оллобердиева Робия Ахатовна
студентка группы S3-KT-23 направления

«Компьютерные науки и технологии программирования»

Международного Азиатского университета

raya090804@gmail.com

Аннотация. В данной статье мы рассматриваем тематику качества образовательной среды в дошкольном возрасте как один из важнейших аспектов, который влияет на успешность обучения и развития детей. Вопросы качества образовательной среды дошкольного образования являются актуальными на протяжении многих лет и мы постарались проанализировать некоторые аспекты.

Ключевые слова: *тематика, успешность, ухудшение, благоприятные условия, понижение, образовательное учреждение, управленческое качество, детский возраст, моделирование, обучение.*

Abstract. In this article, we consider the quality of the educational environment in preschool age as one of the most important aspects that influences the success of children's learning and development. Issues regarding the quality of the preschool educational environment have been relevant for many years, and we have attempted to analyze certain aspects.

Keywords: *theme, success, deterioration, favorable conditions, decline, educational institution, managerial quality, childhood, modeling, learning.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz maktabgacha yoshdagi ta’lim muhitining sifati mavzusini ko‘rib chiqamiz, chunki u bolalarning muvaffaqiyatli ta’lim olishi va rivojlanishiga ta’sir qiluvchi eng muhim jihatlardan biridir. Maktabgacha ta’lim muhitining sifati masalalari ko‘p yillardan buyon dolzarb bo‘lib kelmoqda va biz uning ayrim jihatlarini tahlil qilishga harakat qildik.

Kalit so‘zlar: *mavzu, muvaffaqiyat, yomonlashuv, qulay sharoitlar, pasayish, ta’lim muassasasi, boshqaruv sifati, bolalik yoshi, modellashtirish, ta’lim.*

В ходе развития педагогической мысли в цивилизованном обществе никогда не прекращались дискуссии о качестве дошкольного образования. Тотальный рост качества образования, к сожалению, не содействует пропорциональному росту жизненного уровня народа. Уже с детского возраста (к концу XX века) наблюдается общее ухудшение здоровья молодого поколения, которое связано с увлечением электронными гаджетами и, как следствие этого, – ухудшение памяти и зрения, а также неблагоприятная вирусная ситуация с 2020 по сей день. Это и рост инфантилизма и конформизма, размытие морально-нравственных норм, чему способствуют интернет и телевидение, это понижение уровня знаний обучаемых вследствие неоднократного перехода образовательных учреждений на онлайн-обучение в связи с пандемией.

В сложившейся ситуации требуется кардинальный пересмотр прежних подходов к пониманию обучения подрастающего поколения. В свете сформировавшихся научных подходов и методов (системного, информационного, компьютерного моделирования и др.) в науке проведена попытка:

1) углубить семантику понятий «обучение», «образование», «качество образования», «управление качеством»;

2) исследовать влияние различных субъектов обучения на качество образования человека в новой информационной среде;

3) обосновать необходимость формирования единой системы координации процесса обучения личности в динамичной среде современного социума [1]

В процессе развития человеческого общества понятие и условия среды постоянно изменяются. Мы видим, как много стало позитивного в новой информационной среде в связи с компьютеризацией всех сфер жизни, но не можем не отметить и негативную сторону этого процесса: это некая вседозволенность информации (зачастую лживой, непроверенной, а также далекой от возрастных рамок молодёжи).

Глобальные масштабы приобретают проблемы экологии, экспорта мировоззренческих идей, морально-нравственных норм, принципов выживания и пр. Глобализация актуализирует необходимость нового уровня знания, которое неизбежно изменяет структуру не только качества образования, но и всего качества обучения человека в динамичной, постоянно меняющейся, среде. Новое качество обучения должно обеспечить оптимизацию отношений человека и среды.

Нельзя отрицать, что в современном обществе личность получает информацию и вне системы образования, однако термин «качество образования» логично использовать только применительно к обучению человека в системе образования.

Понятие «качества» отражает философскую категорию диалектического материализма. В рамках этой категории «качество» тесно связано со структурностью вещи, то есть

определённой формой организации составляющих её элементов и их свойств, вследствие чего оно есть не просто совокупность последних, а их единство и целостность. Чем сложнее структурная организация исследуемого объекта, тем труднее она поддаётся точному количественному анализу. А так как человек, являясь самоорганизующейся информационной системой высокой сложности, непрерывно адаптируется к изменяющейся окружающей среде, то качество обучения человека имеет глубокое внутреннее содержание.

Обучение - процесс целенаправленный. Уровень достижения цели обучения является критерием этого процесса и отражается в качестве обучения - конечном результате процесса обучения. Качество результата обучения имеет смысл только в диалектическом единстве с качеством процесса обучения (и наоборот). Анализ качества обучения человека в социуме и качества продукции в различных сферах деятельности позволил выявить следующие параметры «качества»:

1.Качество исходного материала.

2.Качество концепции.

3.Качество технологии преподавания.

4.Качество общего управления процессом деятельности.

5.Качество исполнителя (квалификация кадров).

6.Качество законодательной базы [1]

Безусловно то, что снижение качества любого параметра ведёт к снижению общего качества результатов процесса обучения. В динамичной среде главным критерием при оценке качества результата обучения является уровень оптимизации. Что под этим подразумевается?

- во-первых, качество жизни человека (обучаемого);

- во-вторых, надёжное и динамичное развитие человека в обществе.

Качество образования можно также определить следующим образом:[2]

- качество образования - это социальный институт, он должен быть адекватен целям и задачам социально-экономического развития государства;

- качество образования - это совокупность свойств образовательного процесса, организованного в той или иной образовательной системе, которые обуславливают его приспособленность к реализации и социальных целей формирования личности;

- качество образования есть качества личности, социально-гражданской зрелости, уровни его знаний, умений, творческих способностей.

Вопрос о качестве образования, которое дает детский сад, был актуальным всегда. Последние годы проблема обострилась, и тому есть несколько причин:

-во-первых, стал осуществляться последовательный переход от единообразия учебных программ и их разнообразию;

-во-вторых, дети приходят в детский сад с разным психологическим и социальными условиями, неодинаковым опытом, отличием в психофизиологическом развитии, а начальное общее образование призвано помочь реализовывать способности каждого и создать условия для индивидуального развития.

Таким образом, понимание качества образования включает не только наличие профессиональных знаний, но и общую культуру, готовность к будущей деятельности, к реализации социальных задач:

1.Недостаток современных образовательных средств. Одним из важнейших проблем является отсутствие в некоторых дошкольных учреждениях современных образовательных материалов, таких как интерактивные игры, обучающие технологии, а также качественной литературы. Это ограничивает возможности для разнообразного развития детей, включая креативность, логическое мышление и социальные навыки;

2. Проблема с физической инфраструктурой. В некоторых детских садах наблюдается низкое качество помещений и территории для прогулок. Недостаток пространства, а также низкий уровень безопасности в помещениях и на игровых площадках создают дополнительные риски для здоровья и развития детей;

3. Неэффективная организация образовательного процесса. Иногда образовательный процесс в детских садах организован без учета современных подходов и технологий, что приводит к однообразию и скучности занятий. Например, традиционные методы обучения могут не всегда соответствовать интересам и потребностям ребенка, что сказывается на качестве обучения;

4.Нехватка квалифицированных кадров. Нехватка педагогов с необходимыми знаниями и навыками работы в дошкольном возрасте также остается актуальной проблемой. Это связано как с недостаточными условиями труда, так и с низким уровнем профессиональной подготовки некоторых специалистов. Часто педагоги не проходят обновление своих знаний в области новейших методов и технологий, что снижает качество образовательного процесса;

5. Неравномерность доступа к качественному дошкольному образованию. В ряде регионов страны существует проблема неравномерности доступа к качественным дошкольным образовательным учреждениям. В крупных городах, как правило, доступны более качественные услуги, в то время как в сельской местности и удаленных районах есть трудности с набором детей в детские сады, а также с качеством образовательных услуг;

6. Отсутствие персонализированного подхода. В ряде случаев образовательная среда не учитывает индивидуальные особенности детей, такие как их темп развития, потребности и интересы. Это может вести к тому, что многие дети не получают должного внимания и не развивают свои способности в полной мере;

7. Проблемы с воспитанием и взаимодействием с семьями. Важно, чтобы образовательная среда дошкольного учреждения была согласована с семейным воспитанием. Проблемой является недостаточная взаимодействие между детскими садами и родителями. Без активного вовлечения родителей в образовательный процесс трудно добиться гармоничного развития ребенка.

8. Психоэмоциональное здоровье детей. Нарушение психоэмоционального здоровья детей в дошкольном возрасте также является актуальной проблемой. Чрезмерный стресс,

недооценка важности эмоционального развития, а также недостаточная поддержка со стороны педагогов могут серьезно повлиять на дальнейшее развитие ребенка.

9. Влияние цифровых технологий. Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс дошкольного образования вызывает как положительные, так и отрицательные последствия. Важно соблюсти баланс, чтобы технологии служили дополнением к традиционным методам, а не заменяли их, учитывая, что в раннем возрасте чрезмерное увлечение гаджетами может иметь вредные последствия для развития ребенка.

10. Социальная интеграция и инклюзия. В дошкольных учреждениях часто возникают проблемы с социальной интеграцией детей с особыми образовательными потребностями. Порой отсутствие специализированных педагогов и недостаточная материальная база не позволяют создать должные условия для инклюзивного образования, что затрудняет развитие детей с ограниченными возможностями.

Таким образом, проблемы качества образовательной среды в дошкольном возрасте многообразны и требуют комплексного подхода. Важно, чтобы государственные структуры, образовательные учреждения и семьи совместно работали над созданием условий для полноценного развития детей, обеспечивая их безопасность, эмоциональное благополучие и образовательный успех.

Список литературы:

1.Парахонский А.П. Проблемы качества обучения в современной информационной образовательной среде // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 6. – С. 57–58. – URL: **https://science-education.ru/ru/**

2.Федоров В.А., Коллегова Е.Д. Педагогические технологии управления качеством образования. – Екатеринбург: Издательство РГППУ, 2007. – 225 с. – URL: **http://elar.rsvpu.ru/**

3.Ткачёва А.В. Педагогика и школа в Западной Европе в XVII–XVIII вв. // Исследования молодых ученых: материалы II Международной научной конференции (г. Казань, июль 2019 г.). – Казань: Молодой ученый, 2019. – С. 50. – URL: **https://moluch.ru/conf/stud/archive/340/15231/** (дата обращения: 20.09.2022).

4.Химматалиев Д.О., Файзуллаев Р.Х., Махмудова З.О., Собиржонова Н.Р. Особенности узбекской модели образования // Теория и практика образования в современном мире: материалы IX Международной научной конференции (г. Санкт-Петербург, июль 2016 г.). – Санкт-Петербург: Свое издательство, 2016. – С. 16.

BO‘LAJAK AKTYORLARNING SAHNA MADANIYATI VA IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA JADID PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Buxoro xalqaro universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Mamaniyozov Shaxzod Abror o‘g‘li

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak aktyorlarning sahna madaniyati va ijrochilik mahoratini rivojlantirishda jadid pedagogikasining didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda jadid ma’rifatparvarlarining teatr, san’at, ma’naviyat va tarbiya haqidagi qarashlari asosida aktyorlik kompetentligini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, jadid dramaturgiyasi, ma’rifiy teatr an’analari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar vositasida bo‘lajak aktyorlarning sahnaviy tafakkuri, nutq madaniyati, estetik dunyoqarashi va ijrochilik mahoratini shakllantirishning samarali metodlari ochib berilgan. Tadqiqot natijasida jadid pedagogikasiga asoslangan didaktik yondashuvlarning teatr ta’limi samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar. jadid pedagogikasi, sahna madaniyati, ijrochilik mahorati, bo‘lajak aktyor, teatr pedagogikasi, dramaturgiya, estetik tarbiya, kompetensiyaviy yondashuv, sahnaviy tafakkur, ma’rifiy teatr.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЖАДИДСКОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ СЦЕНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА БУДУЩИХ АКТЁРОВ

Маманиёзов Шахзод Аброр угли,

независимый исследователь

Бухарского международного университета

Аннотация. В данной статье анализируются дидактические возможности джадидской педагогики в развитии сценической культуры и исполнительского мастерства будущих актеров. В исследовании освещаются теоретико-педагогические основы развития актерской компетентности на основе взглядов джадидских просветителей на театр, искусство, духовность и воспитание. Кроме того, раскрываются эффективные методы формирования сценического мышления, культуры речи, эстетического мировоззрения и исполнительского мастерства будущих актеров посредством джадидской драматургии, просветительских театральных традиций и инновационных педагогических технологий. В результате исследования обосновано значение дидактических подходов, основанных на джадидской педагогике, в повышении эффективности театрального образования.

Ключевые слова. джадидская педагогика, сценическая культура, исполнительское мастерство, будущий актер, театральная педагогика, драматургия, эстетическое воспитание, компетентностный подход, сценическое мышление, просветительский театр.

DIDACTIC POSSIBILITIES OF JADID PEDAGOGY IN DEVELOPING STAGE CULTURE AND PERFORMING SKILLS OF FUTURE ACTORS

Mamaniyozov Shakhzod Abror ugli,

Independent Researcher of

Bukhara International University

Abstract. This article analyzes the didactic possibilities of Jadid pedagogy in developing stage culture and performance skills of future actors. The study highlights the theoretical and pedagogical foundations for developing acting competence based on the views of Jadid enlighteners on theater, art, spirituality, and education. In addition, the article reveals effective methods for developing stage thinking, speech culture, aesthetic worldview, and performance skills of future actors through Jadid dramaturgy, educational theater traditions, and innovative pedagogical technologies. The study substantiates the importance of didactic approaches based on Jadid pedagogy in improving the effectiveness of theater education.

Keywords. Jadid pedagogy, stage culture, performance skills, future actor, theater pedagogy, dramaturgy, aesthetic education, competency-based approach, stage thinking, educational theater.

Bugungi kunda teatr san’ati va aktyorlik faoliyati nafaqat estetik tafakkurni, balki yuksak ma’naviyat, milliy qadriyatlar, nutq madaniyati va ijodiy tafakkurni talab qiladigan murakkab kasbiy faoliyat turi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy teatr ta’limida bo‘lajak aktyorlarning sahna madaniyati va ijrochilik mahoratini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik merosi, ayniqsa teatr va ma’rifiy san’atga oid qarashlari muhim ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Jadidlar teatrni xalqni uyg‘otuvchi, ma’naviy kamolotga yetaklovchi va ijtimoiy tafakkurni rivojlantiruvchi vosita sifatida baholaganlar. Ular sahna san’atini milliy ong, axloqiy tarbiya hamda estetik dunyoqarashni shakllantirishning samarali mexanizmi deb bilganlar. Shu bois jadid pedagogikasi bo‘lajak aktyorlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda katta didaktik imkoniyatlarga ega.

Jadid pedagogikasining nazariy asoslari

Jadid pedagogikasi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan ma’rifatparvarlik harakati bilan bog‘liq bo‘lib, uning asosiy maqsadi jamiyatni ilm-ma’rifat orqali taraqqiy ettirishdan iborat edi.

Jadid pedagogikasining asosiy tamoyillari:

1. Milliylik tamoyili

Ta’lim va tarbiya milliy qadriyatlar asosida tashkil etilishi lozim.

2. Ma’rifatparvarlik tamoyili

Ilm-fan va madaniyat jamiyat taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi.

3. Faollik tamoyili

Ta’lim jarayonida o‘quvchi faol ishtirok etishi kerak.

4. Mustaqil fikrlash tamoyili

Shaxs erkin va tanqidiy fikrlashga o‘rgatilishi zarur.

5. Estetik tarbiya tamoyili

San’at insonning ma’naviy kamolotini shakllantiruvchi vosita hisoblanadi.

Mazkur tamoyillar bugungi teatr pedagogikasi bilan uyg‘unlashib, aktyorlik mahoratini rivojlantirishning metodologik asosini tashkil etadi.

Jadid ma’rifatparvarlarining teatr haqidagi qarashlari

Mahmudxo‘ja Behbudiy qarashlari

Behbudiy teatrni:

“ibratxona”

deb atagan.

Uning fikricha:

teatr xalqni tarbiyalaydi;

jaholatga qarshi kurashadi;

ma’naviy uyg‘onishga xizmat qiladi.

Behbudiyning “Padarkush” dramasi jadid dramaturgiyasining muhim namunasi hisoblanadi.

Aktyorlik kompetentligining tarkibiy komponentlari

№	Komponent	Mazmuni
1	Motivatsion komponent	san’atga qiziqish va ijodiy ehtiyoj shakillanadi.
2	Kognitiv komponent	teatr nazariyasi, dramaturgiya va sahna madaniyati rivojlanadi.
3	Faoliyatli komponent	obraz yaratish, sahnaviy nutq va aktyorlik texnikasi ortib boradi

4	Refleksiv komponent	o‘z faoliyatini tahlil qilish; ijodiy baholasy olish

Tadqiqotning pedagogik ahamiyati

Jadid pedagogikasi asosida:

milliy teatr pedagogikasi rivojlanadi;

aktyorlik mahorati takomillashadi;

sahna madaniyati shakllanadi;

ma’naviy-estetik tarbiya kuchayadi;

kreativ kompetensiyalar rivojlanadi.

Umuman olganda jadid pedagogikasi bo‘lajak aktyorlarning sahna madaniyati va ijrochilik mahoratini rivojlantirishda muhim didaktik imkoniyatlarga ega. Jadid ma’rifatparvarlarining teatr, san’at, ma’naviyat va tarbiya haqidagi qarashlari aktyorlik kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asosini tashkil etadi. Ayniqsa, jadid dramaturgiyasi, ma’rifiy teatr an’analari va innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali bo‘lajak aktyorlarning sahnaviy tafakkuri, nutq madaniyati, estetik dunyoqarashi va ijrochilik mahoratini samarali rivojlantirish mumkin. Shu jihatdan jadid pedagogikasi zamonaviy teatr ta’limi tizimini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – 320 b.

Mahmudxo‘ja Behbudiy. Padarkush. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. – 96 b.

Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.

Cho‘lpon. Adabiyot nadur. – Toshkent: Sharq, 2007. – 112 b.

Pedagogika nazariyasi va tarixi / M. Ochilov tahriri ostida. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 384 b.

Teatr pedagogikasi asoslari / R. Hamroyev. – Toshkent: San’at, 2018. – 248 b.

Aktyorlik mahorati / B. Yo‘ldoshev. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2019. – 224 b.

Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash / D. Alimova. – Toshkent: Universitet, 1999. – 276 b.

O‘zbek teatr tarixi / Q. Yo‘ldoshev. – Toshkent: Tafakkur, 2015. – 340 b.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar / N. Muslimov. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 280 b.

XII XIII ASR MUTAFAKKIRLARINING TARBIYAVIY QADRIYATLARI HAMDA UMUMBASHARIY G‘OYALAR MAZMUNINI O‘RGANISH DOLZARB PEDAGOGK MUAMMO SIFATIDA

To‘rayeva Mohirabonu Farxod qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika yo‘nalishi 7 ped 25 guruh magistranti

torayevamohirabonu@gmail.com

Tel: 93 652 13 12

Annotatsiya: Ushbu maqolada XII-XIII asrlarda yashab ijod etgan buyuk mutafakkirlarning tarbiyaviy merosi, ularning pedagogik qarashlaridagi umumbashariy g‘oyalar va ushbu qadriyatlarning zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, ajdodlarimiz merosini o‘rganishning bugungi kunda "komil inson" tarbiyasidagi dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: XII-XII asr, mutafakkirlar, qadriyat, tarbiya,umumbashariy g‘oyalar,zamonaviy ta’lim, insonparvarlik, pedagogik texnologiya, tanqidiy fikrlash, ma’naviy, kamtarlik xislatlar

ИЗУЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МЫСЛИТЕЛЕЙ XII-XIII ВЕКОВ И СОДЕРЖАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ИДЕЙ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Тураева Мохирабону Фарход кизи

Студенка 7-го , 25-й группы, Педагогического отделения, Бухарский государственный педагогический институт

torayevamohirabonu@gmail.com

Тел.: 93 652 13 12

Аннотация: В данной статье анализируется образовательное наследие великих мыслителей, живших и работавших в XII-XIII веках, универсальные идеи в их педагогических взглядах и роль этих ценностей в современном образовательном процессе. Также обосновывается актуальность изучения наследия наших предков в воспитании «идеальной личности» сегодня.

Ключевые слова: XII-XII века, мыслители, ценности, образование, универсальные идеи, современное образование, гуманизм, педагогические технологии, критическое мышление, духовность, скромность.

STUDYING THE EDUCATIONAL VALUES OF THE THINKERS OF THE XII-XIII CENTURIES AND THE CONTENT OF UNIVERSAL IDEAS AS AN ACTUAL PEDAGOGICAL PROBLEM

Turayeva Mohirabonu Farkhod kizi

Student of the 7th grade, 25th group, Pedagogical Department, Bukhara State Pedagogical Institute

torayevamohirabonu@gmail.com

Tel: 93 652 13 12

Annotation: This article analyzes the educational heritage of the great thinkers who lived and worked in the XII-XIII centuries, the universal ideas in their pedagogical views, and the role of these values in the modern educational process. It also substantiates the relevance of studying the heritage of our ancestors in the upbringing of a "perfect person" today.

Keywords: XII-XII centuries, thinkers, values, education, universal ideas, modern education, humanism, pedagogical technology, critical thinking, spiritual, modest qualities

Kirish

Bugungi globallashuv davrida yoshlar tarbiyasida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash pedagogika fanining eng ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. XII-XIII asrlar Markaziy Osiyo mintaqasi uchun ma’naviy-madaniy yuksalish davri bo‘ldi. Bu davrda shakllangan tarbiyaviy tizim insonparvarlik, adolat, ilm-fanga muhabbat va axloqiy poklik kabi tamoyillarga asoslangan edi.Bizga ma‘lumki, ma‘naviy axloqiy fazilatlar hech qachon o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, balki ularning kelib chiqishining haqiqiy manbai, ularning keltirib chiqar-gan sabablar va harakatga keltiradigan kuchlar mavjuddir. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy ananalarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz”,-deydi muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. O‘zbek xalqi o‘zining uzoq tarixi davomida yaratilgan ta‘lim-tarbiyaga oid boy merosga ega.[1] Bundan tashqari, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatse-varlik, do‘stlik, iymon-e‘tiqod, mehr-oqibat, odoblilik kabi umuminsoniy fazilat-larni shakllantirishning o‘ziga xos tajribasini to‘plagan. Bu so‘zlarimizga isbot qilib yuqorida prezidentimiz bildirgan fikrlarni keltirishimiz mumkin. O‘zbek xalqi o‘zining uzoq tarixi davomida yaratilgan ta‘-lim-tarbiyaga oid boy merosiga ega. Bundan tashqari, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do‘stlik, iymon-e‘tiqod, mehr-oqibat, odoblilik kabi umuminsoniylik fazilatlarini shakllantirishning o‘ziga xos tajribasini to‘plagan. XII-XIII asrlar Markaziy Osiyo tarixida madaniy va ma’naviy yuksalish, shuningdek, mo‘g‘ullar istilosi arafasidagi murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar davri hisoblanadi. Bu davr mutafakkirlarining tarbiyaviy qadriyatlari va umumbashariy g‘oyalarini o‘rganish bugungi kunda yoshlarni ma’naviy-axloqiy jihatdan yuksaltirishda, ularda komil inson fazilatlarini shakllantirishda muhim pedagogik muammo va zarurat sifatida baholanadi.

O’zbekiston xalqlari ko’p asrlarga borib taqaluvchi madaniyatga, ega ekanligi hammaga ayon. Ana shu madaniy yodgorliklar inson qo’li, aqli, maxorat va malakasi, o’tmishdan qabul qilib olgan hayotiy tajribasi natijasidagina milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga, san’at va adabiyot asarlariga aylangan. Demak, madaniyat o’z-o’zidan paydo bo’lib qolmay, ko’p darajada ta’lim va tarbiya mevasi sifatida shakllangan har qanday olim, usta, siyosiy arbob o’z ustoziga keyinchalik esa shogirdiga ega bo’lgan. Bu ustozu-shogirdlik an’anasi faqatgina zamondoshlar orasidagina emas, balki o’tmish va hozirgi avlod vakillari orasida bilvosita davom etgan. Tarbiya - shaxsni muayyan yo‘nalishda shakllantirish, kamol toptirish maqsadida turli odamlarning bir-biriga ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy munosabatdir. Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liqdir. Bu falsafiy aqida davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan ijtimoiy qonuniyat hisoblanadi.XII-XIII asrlarda

tasavvuf ta’limoti kuchli g‘oyaviy oqim sifatida xalq manfaatini himoya qilib, yuksak axloqiy mezonlarni ilgari surdi. Bu davrning asosiy tarbiyaviy qadriyatlari quyidagilardan iborat:

- **Komil Inson tarbiyasi: Shayx Najmiddin Kubro (1145–1221) o‘zining "Kubroviya" tariqati orqali insonni ruhiy va axloqiy jihatdan poklash, nafsni tiyish va komil inson darajasiga yetkazishni asosiy maqsad qildi.**
- **Odob-axloq va kamtarlik: Najmiddin Kubro "eng go‘zal bezak tavozelik (kamtarlik), eng xunuk narsa baxillik" ekanligini ta’kidlab, insonparvarlik g‘oyalarini ilgari surgan.**
- **Vatanparvarlik va jasorat: Najmiddin Kubro nafaqat olim, balki o‘z vatanini mo‘g‘ul bosqinchilaridan himoya qilgan jasur inson sifatida tariqada qolgan.**
- **Halollik va mehnatsevarlik: Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asaridagi g‘oyalar davom ettirilib, tarbiyaning asosi sifatida halollik, rostgo‘ylik va mehnatni qadrlash ilgari surilgan.**
- **Ilm-ma’rifatga intilish: Abdulxoliq G‘ijduvoniy va Najmiddin Kubro kabi mutafakkirlar ilm egallash, "dunyoni kezib bilim olish" va ilmiy izlanishni oliyjanob ish deb bilgan.**

Umumbashariy G‘oyalar Mazmuni

XII-XIII asr mutafakkirlarining ijodida nafaqat diniy, balki umuminsoniy qadriyatlar ham yetakchi o‘rin tutgan:

- **Ishq va Muhabbat: Najmiddin Kubro she’riyatida ishq dardi orqali insonni haqiqiy insonlik darajasiga ko‘tarish, qalb pokligi va ilohiy muhabbat g‘oyalari ilgari surilgan.**
- **Adolat va Insonparvarlik: "Faqirlar haqidagi risola"da insonni tarbiyalash, adolatli va oqil inson bo‘lish, boshqalarga yordam berish g‘oyalari yoritilgan.**
- **Do‘stlik va Hamjihatlik: Tasavvuf maktablarida o‘zaro hurmat, murshid va murid o‘rtasidagi sadoqat kabi insoniy munosabatlar rivojlantirilgan.**

Dolzarb Pedagogik Muammo Sifatida O‘rganish

Bu merosni o‘rganish bugungi pedagogika uchun nima sababdan dolzarb?

1. **Ma’naviy-axloqiy tarbiya asosi: Yoshlarda milliy va umumbashariy qadriyatlarni shakllantirishda mutafakkirlarning ta’lim-tarbiyaga oid ma’naviy merosi ibrat manbai hisoblanadi.**
2. **Globallashuv davrida milliy o‘zlikni saqlash: Sharqona tarbiyaning falsafiy mazmunini o‘rganish yoshlarni begona, yot g‘oyalardan himoya qilishga yordam beradi.**
3. **Kasbiy etuklik va halollik: Mutafakkirlarning iqtisodiy tarbiya haqidagi qarashlari yoshlarni halol ishlab pul topish, hunar egallash va mehnatni qadrlashga o‘rgatadi.**
4. **Komil inson konsepsiyasi: Najmiddin Kubro va boshqa mutafakkirlarning komil inson tarbiyasiga oid qarashlari bugungi ta’lim tizimida barkamol avlodni tarbiyalash konsepsiyasi bilan hamohangdir.**

Qadimda sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan qarashlar hamda g‘oyalar bugungi kunda ham muhim ta‘lim-tarbiyaviy manba sifatida yoshlar ongi va qalbiga ma‘naviy ozuqa berib kelmoqda. O‘tmishda buyuk allomalarimiz, yuksak darajadagi ma‘naviyat, axloq-odob saboqlarini berganliklari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti,

inson mehnati, atrof-muhitga oqil-ona munosabat haqidagi o‘z qarashlarini bayon qilib berganliklariga guvoh bo‘la-miz. Mana shunday mangu allomalar jumlasiga Ahmad Yassaviyni kiritish mumkin. Xoja Ahmad Yassaviy o‘zining ma‘naviy-axloqiy qarashlari bilan bugungi kunda ham pedagogika faniga beqiyos hissa qo‘sha olganligi olib borilgan izlanishlardan ayon bo‘lmoqda. Xoja Ahmad Yassaviyning nuqtai nazariga ko‘ra ayyorlik, gunohni yashirish o‘zgalarga xiyonat hisoblanadi. Bu fikrlari bilan Xoja Ahmad Yassaviy rostgo‘ylik, halollik, o‘z - o‘ziga talapchanlikni targ‘ib qiladi. Zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo‘ladi degan fikrlarni ilgari suradi. Hushyorlik shaxsni faol harakat qilishga undaydi. Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlari o‘quvchi shaxsini hush-yorlikka, faol harakatlanishga, fitnalardan, fisq-u fasod ishlardan o‘zini olib qo-chishga undaydi. Shuning uchun ham ta‘lim tarbiya jarayonida ulardan keng foy-dalanish samarali hisoblanadi. Sharq mutafakkirlarining ijodiy faoliyatidagi ta‘lim va tarbiyaga oid yondashuvlar, g‘oyalar, qarashlarni yosh avlodning ongiga sing-dirishda tarbiya usullari va vositalarini bilish, hayotda ulardan to‘g‘ri foydalanish –ta‘lim jarayonida o‘qituvchilarning pedagogik mahoratidagi muhim xususiyatlardan biri hisoblanadi. Keyingi yillarda odob -axloq mavzuiga bo‘lgan qiziqish anchagina ortdi. Chunki milliy mustaqillikka erishganimizdan so‘ng, tarixiy va madaniy mero-simizni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojning kuchayishi, milliy va diniy hamda ma‘-naviy qadriyatlarimizning mazmunidagi axloqiy g’ oyalarni bilishga bo’ lgan xalqimiz qiziqishlarining ortib borayotganligidir.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida kishi- dagi ijobiy fazilatlar uni doimo kamolot sari yetaklashi, inson doimo o‘z tarbiyasiga e’tiborli bo‘lib yurishi zarurligi uqtiriladi. Shuningdek, unda uyat-andisha, or - nomus, vatanparvarlik, xushmuomalalik, shirinso‘z, kattaga hurmat, kichikka izzat, o‘z-o‘zini hurmat qilish, ochiq yuzlilik, aqlli va dono, bilimli, xulqi xush kabi – jami 17 ta fazilatlar yoritilgan. Jumladan, uning: Birisi shoshilmoq, biri-ko‘zi och, Biri jaholatdir, yaqinlashma, qoch. To‘rtinchi – yovuzlik, buzuq fe’llilik, Oxirgisi – yolg‘on, qo‘pol tillilik. Bulardan tubani yomon fe’l erur, Yomon fe’l kishiga alamlar berur. Ochiq yuz, shirin so‘z, mayinlik kera Biz farzand tarbiyasida mutafakkirlarning qarashlari, olimlarning fikrlarini o‘rganar ekanmiz, beixtiyor milla- timizga xos bo‘lgan axloqiy, tarbiyaviy fazilatlar ko‘z o‘ngimizda gavdalanadi. Shuningdek, ilk tarbiya, samimiy muno- sabat, go‘zal muomala oiladan ota-onalarimizning namunasi timsolida shakllanadi. Sharq muta-fakkirlarining asarlarini o‘rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega”. Ular o‘z asarlarida shaxs ma‘naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalarini tarkib toptirish, oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo‘lishga oid qarashlarni bayon qilganlar. Shunday qilib, inson va uni tarbiyalash masalalari sharq mutafakkirlari va allomalari o‘z asarlarida insonning bilim olishi, hunar egallashi, undagi yuksak ma‘naviy-ahloqiy sifatlarni ulug‘laydilar va shunday fazilatlarga ega bo‘lishga barchani chorlaydilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, XII-XIII asrlar mutafakkirlarining boy ma’naviy merosi yoshlarni vatanparvarlik, halollik, ilm-ma’rifat va yuksak axloq ruhida tarbiyalashda tuganmas xazina bo‘lib xizmat qiladi.Sharq mutafakkirlari o‘z asarlarida insonni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda tarbiyaning hal qiluvchi o‘rin tutishini ta’kidlaganlar. Ularning qarashlarida ilm va fazilat uyg‘unligi, ezgulik va insoniylik, ma’naviy-axloqiy poklik, ilm-fanga muhabbat asosiy tamoyil sifatida ilgari surilgan. Mutafakkirlarning bu merosi hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, milliy tarbiya tizimimizni takomillashtirishda mustahkam nazariy asos vazifasini bajaradi. Xususan, oilada va ta’lim muassasalarida yosh avlod tarbiyasida ularning hikmatlari, nasihatlari va g‘oyalari samarali qo‘llanishi jamiyatning ma’naviy yuksalishiga xizmat qiladi. . Demak, buyuk ajdodlarimiga xos azmu shijoat, xalqimizning metin irodasi, tobora ulg‘ayib kelayotgan barkamol avlodimizga tayanib, jamiyatimiz hayotini tubdan yangilash yo‘lini

izchil davom ettirish-eng dolzarb vazifamizdir.Yuqoridagi fikrlardan ma’lum bo‘ladiki, sharq mutafakkirlari o‘zlarining pedagogik qarashlari bilan bir necha asrlardan beri ajdodlarimiz tafakkuruni boyitib kelmoqda. Xozirgi kunda ham ularning bunyodkor g‘oyalari yosh avlodni shaxs qilib tarbiyalashda o‘z qiymatini yo‘qotgani yo‘q. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o‘rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan muhim ahamiyatga ega.Ular o‘z asarlarida shaxs ma‘naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalarini tarkib toptirish,oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo‘lishga oid qarashlarni bayon qilganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shavkat Mirziyoyev Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari, Toshkent «O‘zbekiston” 2020 - y. 44-b.
2. A.Haydarov “Inson kamoloti va milliy-ma‘naviy qadriyatlar”.T.Muharrir,2008 y.
3. M.Xajiyeva. Xoja Ahmad Yassaviyning ma‘naviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat.T.2004 y.
4. Begmuradovich, S. A. (2025). EINSATZ VON INFORMATIONS TECHNOLOGIE IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT. СОВРЕМЕННОЕИССЛЕДОВАНИЯ, 1(3), 97102
5. Bekmuradovich, S. A. (2025). The usage of modern educational technologies in teaching a foreign language in higher educational institutions. Ta‟lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali, 1(2), 180-184.

MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYASINING SAMARADORLIGINI TA’MINLOVCHI O‘QITISH SHAKL VA METODLARI

Usmonova Mohinur Feruz qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistri

mohinuraa@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada muammoli ta’lim texnologiyasining ta’lim jarayonidagi ahamiyati, uning samaradorligini ta’minlovchi o‘qitish shakl va metodlari tahlil qilinadi. Shuningdek, muammoli vaziyat yaratish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijodiy yondashuvni shakllantirish hamda interfaol metodlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Muammoli ta’lim asosida tashkil etilgan darslarning o‘quvchilarda bilimlarni chuqur o‘zlashtirish, mantiqiy tafakkur va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: muammoli ta’lim, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, o‘qitish shakllari, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, ta’lim samaradorligi, muammoli vaziyat, innovatsion ta’lim, o‘quv jarayoni.

Kirish Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro talablarga moslashtirish jarayonida muammoli ta’lim texnologiyasi muhim didaktik yo‘nalishlardan biri sifatida alohida e’tibor qaratilayotgan masalalardan sanaladi.

Muammoli ta’lim - bu odatiy ma’lumot uzatish usulidan farq qiladigan o‘qitish yondashuvi. Buning o‘rniga, bu o‘quvchilarni fikrlashga faol jalb qilish, muammolarni mustaqil hal qilish va yechimning bir qismi bo‘lishdir. Bu yondashuv ta’limni shunchaki bilim olish usuli emas, balki odamlarga aqliy rivojlanish, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni oshirishga yordam beradigan to‘liq jarayon sifatida ko‘radi. Zamonaviy axborotlashgan yoki postindustrial jamiyat sharoitida shaxsdan yuqori darajadagi faollik, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda tez o‘zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy muhitga moslasha olish kompetensiyalari talab etiladi. Shu bois, har bir o‘quvchi yoki talaba muayyan sifat va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur. Jumladan, u bilimlarni mustaqil ravishda egallash, ularni turli amaliy vaziyatlarda samarali qo‘llash, axborotlar bilan ongli va tizimli ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirgan bo‘lishi lozim. Ta’lim jarayonida og‘zaki, ko‘rsatmali va amaliy metodlarning har biri o‘quvchi ongida muammoli vaziyatni yuzaga keltirish imkoniyatiga ega. Shu bois pedagogik nazariyada muammoli ta’lim alohida yondashuv sifatida qaraladi va u ta’lim mazmuni hamda o‘quvchilarning mustaqil faoliyatida o‘z aksini topishi lozim. Muammoli yondashuvni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda bir necha asosiy yo‘nalishlar ajratiladi: bilimlarni muammoli tarzda bayon qilish, bayon jarayonining ayrim bosqichlarida o‘quvchilarni mustaqil izlanishga yo‘naltirish hamda tadqiqot xarakteridagi o‘qitish metodlaridan foydalanish.

Muammoli ta’lim o‘quv materialini o‘quvchilarga ilmiy izlanish jarayoniga o‘xshash tarzda taqdim etish orqali bilish muammolari va vazifalarini yuzaga keltirishga asoslanadi. Bunday yondashuvda o‘quvchi tafakkurida muammoli vaziyatlar shakllanadi va ular uni mantiqiy izlanish olib borishga, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga undaydi. Muammoli ta’lim ilmiy bilish jarayonining rivojlanishini taqozo etuvchi obyektiv ehtiyojlarning subyektiv ifodasi sifatida ham talqin qilinadi. U jamiyat taraqqiyoti jarayonida bilish va bilmaslik o‘rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlar natijasida paydo bo‘ladigan vaziyatlarni ifodalaydi. Muammoli vaziyat esa o‘quvchining muayyan ruhiy holati bo‘lib, u topshiriqni bajarish jarayonida yuzaga kelgan qarama-qarshilikni anglash orqali shakllanadi.

“Muammoli vaziyat” metodi esa ta’lim oluvchilarda muammoning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, uning maqbul yechimini topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodda tanlanadigan muammo o‘quvchilarning bilim darajasiga mos bo‘lishi muhim ahamiyatga ega, chunki haddan tashqari murakkab vazifalar ularning qiziqishini pasaytirishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin

1-rasm. “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi

Muammoli vaziyatlarni tanlash va qo‘llash jarayonida ularning ta’lim oluvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi, mavjud bilimlar tizimi hamda amaliy tayyorgarligiga mos bo‘lishi asosiy pedagogik talab hisoblanadi. Agar berilgan muammo o‘ta murakkab bo‘lib, o‘quvchilar uni mustaqil hal etishga qiynalsalar, bu holat ularda ruhiy bosim, o‘z imkoniyatlariga nisbatan ishonchsizlik hamda o‘quv faoliyatiga qiziqishning susayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, juda yengil va sodda topshiriqlar ham kutilgan didaktik samarani bermaydi, chunki bunday holatda o‘quvchilarda izlanish motivatsiyasi shakllanmaydi va bilish faoliyatining faolligi yetarli darajada rivojlanmaydi. “Muammoli vaziyat” metodini amalga oshirish bir necha izchil bosqichlarda tashkil etiladi. Dastlab, pedagog o‘rganiladigan mavzu mazmunidan kelib chiqib, didaktik jihatdan asoslangan muammoli vaziyatni tanlaydi hamda uni qo‘llashdan ko‘zlangan maqsad va vazifalarni belgilab oladi.

Keyingi bosqichda o‘qituvchi muammoning mohiyatini ta’lim oluvchilarga tushunarli va aniq tarzda bayon etadi, ularni mavjud ziddiyat yoki yechimini talab etuvchi masala bilan tanishtiradi. Shundan so‘ng ta’lim oluvchilarga beriladigan topshiriqning maqsadi, bajarish vazifalari hamda uni amalga oshirish shartlari batafsil tushuntiriladi, bu esa ularning faol bilish jarayoniga kirishishini ta’minlaydi. Ta’lim beruvchi o‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratadi va har bir guruhga muammoli vaziyatni chuqur tahlil qilish vazifasi yuklanadi. Guruhlar berilgan muammoning kelib chiqish sabablari ustida ishlaydilar, o‘z tahlillarini shakllantiradilar hamda natijalarni taqdimot ko‘rinishida ifodalaydilar. Taqdimotlar yakunlangach, barcha guruhlarning fikrlari umumlashtirilib, o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanadi. Keyingi bosqichda ta’lim oluvchilar belgilangan vaqt oralig‘ida muammoning ehtimoliy oqibatlari yuzasidan o‘z fikr-mulohazalarini bildiradilar, so‘ngra bu qarashlar ham tizimlashtiriladi.

Shundan so‘ng muammoni hal etishning turli yo‘llari muhokama qilinadi, ularning afzallik va kamchiliklari tahlil qilinadi hamda eng maqbul yechim variantlari ishlab chiqiladi. Har bir guruh o‘zining yechim variantini taqdim etadi, yakunda barcha takliflar umumlashtirilib, eng samarali yechimlar tanlab olinadi. O‘qituvchi esa bu jarayonda yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida ishtirok etadi. Umuman olganda, muammoli vaziyat metodi bir qator afzalliklar bilan birga ayrim cheklovlarga ham ega.

1-rasm. Muammoli vaziyat metodining afzalliklari va kamchiliklari

Mutaxassislik fanlarida muammoli ta’limni qo‘llash ayniqsa samarali, chunki bu yo‘l bilan talaba o‘z kelajak kasbiga oid real vaziyatlarni hal qilishni o‘rganadi. Masalan, muhandislik, iqtisodiyot, tibbiyot, pedagogika yoki axborot texnologiyalari yo‘nalishlarida o‘qiyotgan talabalar uchun muammoli topshiriqlar ularning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Pedagogika fanida

muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llash -bu o‘qitish jarayonini faollashtirish, talabalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish, ularni amaliy faoliyatga tayyorlashning samarali usulidir. Bu yondashuvda o‘qituvchi tayyor bilimni beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi va hamkor sifatida qatnashadi. Talaba esa o‘rganish jarayonining markazida turadi - u fikrlaydi, izlanadi, savol beradi, yechim topadi va xulosa chiqaradi. Masalan, quyidagi muammoli vaziyatni olaylik:

“Nega ayrim o‘quvchilar darsda faol, boshqalari esa passiv bo‘lib qoladi? Bunday holatni bartaraf etish uchun o‘qituvchi qanday pedagogik usullardan foydalanishi mumkin?” Bunday savol talabani pedagogik nazariyalarni eslab qolishga emas, balki ularni tahlil qilishga, o‘z fikrini asoslashga va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga undaydi. Natijada talaba nafaqat “biladi”, balki “amalga oshira oladi”.

Pedagogika -insonni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan. Shu bois muammoli ta’lim bu sohada ayniqsa muhim, chunki pedagogik jarayonlarning o‘zi ham murakkab, ijtimoiy va psixologik omillar bilan bog‘liq. O‘qituvchi bo‘lajak pedagoglarga real hayotda uchraydigan vaziyatlarni o‘rgatish uchun muammoli topshiriqlar yaratadi.

- Tarbiyaviy muammo: “O‘quvchilar orasida nizolar yuzaga kelganda o‘qituvchi qanday yo‘l tutishi kerak?”
- Didaktik muammo: “O‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish uchun qaysi metod samaraliroq?”
- Psixologik muammo: “O‘quvchining o‘qishga qiziqishi pasayganda o‘qituvchi qanday motivatsion yondashuvdan foydalanishi kerak?”

Bunday savollar orqali talabalar nazariy bilimni amaliy vaziyatga tatbiq etishni o‘rganadilar, o‘z fikrlarini himoya qilish, dalillash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

1-jadval

Pedagogika fanida muammoli ta’limni qo‘llash shakllari

№	O‘qitish shakli	Mazmuni va xususiyatlari
1	**Muammoli ma’ruza**	Ma’ruza jarayonida o‘qituvchi faktlarni tayyor shaklda bermaydi, balki savol, vaziyat, ziddiyatlar asosida talabalarning fikrlashini faollashtiradi.
2	**Keys-stadi**	Real pedagogik holatlar tahlil qilinadi. Talabalar muammoni tahlil qilib, bir necha yechim variantlarini ishlab chiqadilar.
3	**Muammoli seminar**	Guruhli ishlarda muammoli savollarga asoslangan munozaralar tashkil etiladi.
4	**Loyiha usuli**	Talabalar pedagogik muammoni tadqiqot asosida hal etuvchi mini-loyiha ishlab chiqadilar.
5	**Debatlar va rolli o‘yinlar**	Pedagogik vaziyatlarda o‘qituvchi va o‘quvchi rollarini bajarish orqali muammoni amaliy hal etish.

Muammoli ta’lim texnologiyasi pedagogik amaliyot jarayonida ham muhim ahamiyatga ega.

Talabalar maktablarda dars o‘tish chog‘ida o‘z oldilariga real muammolar qo‘yadilar, masalan:

- “O‘quvchilar diqqatini dars davomida qanday ushlab turish mumkin?”
- “O‘quvchilar orasidagi ijtimoiy tafovutlarni qanday hisobga olish kerak?”

- “Qobiliyati past o‘quvchi bilan qanday ishlash kerak?”

Bu jarayon orqali ular nazariy bilimlarni sinovdan o‘tkazadilar, o‘z pedagogik uslublarini shakllantiradilar va o‘qituvchilik faoliyatiga real tayyorgarlik ko‘radilar.

Pedagogika fanida muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llash -bu o‘qituvchini faol, ijodkor va tahliliy fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllantiruvchi yondashuvdir. U talabalarning nafaqat bilimini oshiradi, balki ularni o‘z kasbiy faoliyatida uchraydigan murakkab pedagogik muammolarga tayyorlaydi. Natijada, talaba kelajakda har qanday o‘quvchi, sinf yoki ta’lim muammosiga mustaqil, ilmiy asoslangan va samarali yechim topa oladigan haqiqiy mutaxassisga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash metodikasi. – Toshkent: Fan, 2015.

3. Jo‘rayev R., Yo‘ldoshev J. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2017.

4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.

5. Muslimov N.A. **Kasb ta’limi o‘qituvchilarini tayyorlash metodikasi**. – *Toshkent:* Fan, 2015.

СРАВНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО КОДА ВОСТОЧНЫХ СТРАН НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА И КИТАЯ.

Научный руководитель доцент кафедры
Общая педагогика
Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна
Баротова Шарофатбегим Субхоновна студентка 4-го курса
отделения Иностранных языков и литературы БГПИ

Аннотация. Данная статья посвящена обмену культурных ценностей и древних обычаев стран Узбекистан и Китай. Мы провели анализ социокультурных особенностей двух цивилизаций — Узбекистана Китая. На основе анализа литературы и этнографических данных рассматриваются ключевые факторы: социальная иерархия (махалля и конфуцианство), этические кодексы («Одоб» и «Ли»), а также традиции в образовании и гастрономиии, археологии, ремесел. Особое внимание уделяется тому, как обе культуры меняют древние ценности в условиях глобализации.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, махалля, культурный код, конфуцианство, археология ремесло, ценность, внимание.

Annotation. This article is devoted to the exchange of cultural values and ancient customs of the countries of Uzbekistan and China. We have analyzed the socio-cultural characteristics of two civilizations — Uzbekistan and China. Based on the analysis of literature and ethnographic data, key factors are considered: social hierarchy (mahalla and Confucianism), ethical codes ("Odob" and "Li"), as well as traditions in education and gastronomy, archeology, crafts. Special attention is paid to how both cultures are changing ancient values in the context of globalization.

Keywords: The Great Silk Road, mahalla, cultural code, Confucianism, archaeology, craft, value, attention.

Великий шелковый путь на протяжении тысячелетий служил не только торговым маршрутом, но и мощным каналом культурного обмена. Сегодня наследие Узбекистана и Китая демонстрирует сходство в ключевых приоритетах: уважении к истории, семье и социальному порядку.

Социальная иерархия и общественный долг

Сегодня обе страны сохраняют уважение к своим традициям и одновременно активно развиваются в современном мире. В Узбекистане и Китае большое значение имеют семья, уважение к старшим, коллективные ценности и общественная гармония. Несмотря на развитие современных технологий и изменение образа жизни, молодёжь в обеих странах продолжает сохранять уважительное отношение к старшим поколениям. Это проявляется в языке общения, семейных обязанностях и традициях праздников. Обе концепции помогают поддерживать гармонию в обществе и формируют уважительное отношение между людьми.В обеих культурах долг перед старшими и правителем зачастую превалирует над личными интересами.

Узбекистан: Социальная жизнь строится вокруг махалли — института соседской общины, обеспечивающего совместное воспитание и поддержку.

Китай: Общество исторически опирается на конфуцианский принцип «Сяо» (почтительность), где порядок в государстве возможен только через соблюдение строгой иерархии.

Этические концепции: «Одоб» и «Ли»

Философия повседневности в обеих странах регулируется четкими моральными правилами:

Понятие «Одоб» (Узбекистан):Определяет благовоспитанность и проявляется в гостеприимстве, где гость считается «дороже отца». Концепция «Ли» (Китай): Система ритуалов и правил приличия, направленная на сохранение «лица» собеседника и избегание открытых конфликтов ради общего баланса.

Традиции гастрономии и ремесел

Кулинарные традиции стран тесно переплетены, что прослеживается в эволюции таких блюд, как манты и баоцзы. В Узбекистане еда воспринимается как акт благословения («барака»), а приготовление плова — как объединяющий социальный ритуал.В Китае кулинария связана с философией Дао и балансом энергий Инь и Ян. Рис является фундаментом обеих кухонь: в узбекском плове он составляет до 80% блюда, а в Китае служит основным гарниром.В Узбекистане особое место занимает плов. Его приготовление

часто становится семейным или общественным событием. Плов готовят на свадьбах, праздниках и во время важных встреч. Совместная трапеза символизирует дружбу, уважение и единство людей.

В ремесленном искусстве также можно увидеть сходства. Мастера резьбы по дереву, керамики и текстиля стараются сохранять природную красоту материалов. Традиционные узоры и орнаменты часто несут символическое значение и отражают связь человека с природой и историей своего народа.В искусстве резьбы по дереву мастера обеих стран (например, Мадраимов в Хиве и Ху Чжилян в Дуньхуане) придерживаются принципа сохранения природной текстуры материала, что в китайской традиции называется «инь цай ши и».

Образование и наставничество в обеих странах учитель традиционно пользуется большим уважением, а знания воспринимаются как важная жизненная ценность. Отношение к знанию в обеих культурах характеризуется глубоким пиететом:

Узбекистан: Система «Устоз-шогирд» основана на передаче мудрости от мастера ученику и воспитании духовности. Китай: Культ образования сформирован исторической системой экзаменов «кэйцзюй», превращающей учебу в почетный марафон для достижения успеха.

Сравнение Узбекистана и Китая показывает, что обе культуры успешно интегрируют древние ценности в современность. Несмотря на различия (акцент Китая на системности и Узбекистана на общинных связях), обе цивилизации едины в главном: человек ценен лишь в контексте своей истории, семьи и народа.

Список литературы:

1. Навои, А. Возлюбленный сердец / А. Навои ; пер. А. Н. Кононова. — Ташкент: Фан, 1989. — 124 с.

2. Франкопан, П. Шелковый путь. Дорога тканей, рабов, идей и религий / П. Франкопан. — Москва : ЭКСМО, 2017. — 688 с.

3. Конфуций. Лунь Юй : изречения / Конфуций ; пер. Л. С. Переломова. — Москва : Рипол Классик, 2017. — 448 с.

4. Малявин, В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. — Москва : Астрель : АСТ, 2000. — 632 с.

5. Арифханова, С. Т. Традиционные сообщества в современном Узбекистане : махалля как социальный институт // Этнографическое обозрение. — 2023. — № 4. — С. 115–130.

6. Зиямухаммедов, Ж. Проблемы интерпретации и перевода китайских философских текстов на узбекский язык // Востоковедение. — 2024. — № 1. — С. 12–25.

7. Пулатова, Д. А. Лингвокультурологические особенности эвфемизмов в китайском и узбекском языках // Вестник филологии и лингвистики. — 2024. — Т. 15, № 2. — С. 88–102.

8. Расулева, Н. В. Культурный код и его отражение в современной литературе Китая и Центральной Азии // Актуальные проблемы востоковедения. — 2025. — № 3. — С. 54–67.

9. Sharifli, Y. Beneath the Silk Road: China’s Archaeological Diplomacy in Uzbekistan // Central Asia and the Caucasus. — 2025. — Vol. 28, No. 1. — P. 112–121.

10. Яшнарбекова, М. Я. Культурно-этнографический подход к исследованию узбекских и китайских антропонимов // Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. — 2025. — Т. 5, № 11. — С. 45–50.

КАК РАЗНОЕ ПОКОЛЕНИЕ ВОСПРИНИМАЕТ СМАЙЛИКИ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Научный руководитель доцент кафедры

Общая педагогика

Садуллоева Махфуза Гайбуллаевна

Волкова Дарья Владиславовна студентка 2-курса

Факультета русского языка и литературы БГПИ

Аннотация. В данной статье исследуется специфика восприятия графических символов (эмодзи) представителями разных возрастных групп. На основе анализа цифровой коммуникации выявляются семантические сдвиги в значениях символов и причины возникновения «цифрового разрыва» между поколениями.

Ключевые слова: эмодзи, интернет-коммуникация, межпоколенческий разрыв, цифровая грамотность, лингвистический анализ, коммуникация, семантика, анализа, символ.

Annotation. This article examines the specifics of the perception of graphic symbols (emojis) by representatives of different age groups. Based on the analysis of digital communication, semantic shifts in the meanings of symbols and the causes of the "digital divide" between generations are identified.

Keywords: emoji, internet communication, generation gap, digital literacy, linguistic analysis, communication, semantics, analysis, symbol.

Введение. Сегодня цифровая среда стала неотъемлемой частью жизни современного общества, существенно влияя на способы коммуникации и взаимодействия людей. В Республике Узбекистан данное направление активно развивается в рамках реализации стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» [1], что приводит к изменениям не только в технологиях, но и в самой речевой культуре. Переход от живого общения к текстовому формату в мессенджерах потребовал появления новых способов передачи эмоций. Смайлики и эмодзи превратились из простых графических символов в сложный визуальный код, заменяющий мимику, жесты и интонацию. Однако представители разных поколений нередко вкладывают в одни и те же эмодзи различный смысл, что делает данное явление интересным объектом лингвокультурологического исследования.

Лингвокультурологическое осмысление цифровой коммуникации опирается на понимание языка как живого социального явления, которое меняется под влиянием внешней среды. Согласно исследованиям М. А. Кронгауза [2], современный интернет-язык – это

уникальный гибрид устной и письменной речи. В этой системе визуальные маркеры (эмодзи) помогают адресату правильно понять посыл автора, выполняя роль эмоциональных ориентиров. Манера общения в сети не случайна: она обусловлена социокультурным опытом человека, его возрастом и тем, насколько успешно он освоил новые технологии. Личность в цифровом пространстве строит свою речь, опираясь на те коды, которые были усвоены в процессе социализации. Таким образом, анализ восприятия смайликов позволяет не только описать новые формы языка, но и глубже изучить сознание разных поколений, для которых цифровая грамотность стала инструментом определения социальной идентичности.

Представители старшей возрастной группы, включающей «беби-бумеров» и поколение X, в лингвистических исследованиях часто классифицируются как «цифровые иммигранты». Это люди, которые освоили интернет уже в зрелом возрасте, поэтому они переносят в виртуальное пространство нормы и этикет традиционного, «бумажного» письма и живого общения [3]. Для данной группы характерна строгая денотативность – то есть прямое соответствие знака его значению. Графический объект в их понимании является буквальной иллюстрацией конкретной эмоции, лишенной подтекста или иронии. Например, использование классического улыбающегося смайлика воспринимается ими как акт вежливости и искренней доброжелательности. В их коммуникативной практике визуальный символ выполняет компенсаторную функцию: он заменяет отсутствие живой мимики и тембра голоса, помогая избежать того, чтобы краткое текстовое сообщение было сочтено холодным или официальным.
Важно отметить, что для старшего поколения характерна «семантическая стабильность»: жест «палец вверх» всегда означает «хорошо» или «согласен», изображение цветка – это галантное проявление внимания, а стандартный смайл – маркер хорошего настроения. Они используют эмодзи как своего рода цифровые знаки препинания, стремясь к предельной ясности и однозначности. Такое поведение отражает их приверженность классическим моделям социального взаимодействия, где недопонимание считается коммуникативной неудачей, которую нужно всячески избегать. Таким образом, для «цифровых иммигрантов» эмодзи – это инструмент упрощения и уточнения смысла, а не способ его усложнения.

Совершенно иная, гораздо более сложная и противоречивая картина наблюдается при анализе дискурса молодежи, или поколения Z. Будучи «цифровыми аборигенами», они воспринимают язык мессенджеров как естественную среду, где правила постоянно трансформируются [4]. Для этой группы интернет-коммуникация – это пространство метаиронии и деконструкции привычных форм. Прямая трансляция эмоций через стандартные графические символы часто воспринимается зумерами как признак фальши, излишней сентиментальности или наивности, что в молодежном сленге определяется термином «кринж». В этой среде визуальный код становится инструментом «социального шифрования»: смыслы инвертируются, и привычные знаки начинают транслировать подтексты, порой прямо противоположные их изначальному значению. Например, использование простого улыбающегося лица без дополнительного контекста считывается как пассивная агрессия или холодный сарказм.
Особое значение приобретает феномен «пунктуационной тревожности». Молодежь крайне чувствительна к отсутствию ожидаемых эмоциональных маркеров. Обычная точка в конце короткого предложения, которая для старшего поколения является лишь нормой правописания, для зумера становится сигналом серьезного межличностного конфликта или скрытого недовольства. Таким образом, в молодежной среде происходит «эмоциональная редукция»: чем проще и стандартнее выглядит символ, тем более негативный или ироничный подтекст он в себе несет. Визуальный код здесь служит не для упрощения общения, а для создания многослойных смыслов, доступных только «своим» участникам коммуникации.

Глубина семантического разрыва между поколениями очевидна при сопоставлении конкретных единиц. Например, жест «палец вверх» для старшего поколения – это маркер одобрения, а для молодежи – способ сухо оборвать беседу, часто с оттенком пассивной агрессии. Радикальная смена смысла наблюдается у символа «череп»: в традиционной культуре это знак траура, тогда как в молодежном сленге он стал маркером сильного смеха. Аналогично символ «клоун» трансформировался из образа праздника в визуальное указание на глупость или абсурдность действий собеседника. Эти примеры подтверждают, что возраст участников коммуникации полностью меняет интерпретацию одних и тех же знаков.

Разрыв в интерпретации «цифрового кода» ведет к системному недопониманию в диадах «родитель – ребенок» или «учитель – ученик», что критически важно для современной педагогики. В моей будущей профессиональной деятельности необходимо учитывать, что стандартный символ одобрения («палец вверх») может быть воспринят учеником-зумером как холодная отписка или формальность.
Педагог новой формации должен обладать «цифровой эмпатией» – способностью осознанно выбирать визуальные средства общения, учитывая возрастные фильтры аудитории [5]. Умение говорить на языке знаков нового поколения становится инструментом создания доверительной образовательной среды, где отсутствие смысловых помех является залогом успешного взаимодействия и усвоения учебного материала.

Заключение. На основании проведенного лингвокультурологического анализа можно сделать вывод, что активное использование и трансформация графических символов в речи – это не свидетельство упадка грамотности, а закономерный этап эволюции языка. Глубокое понимание новых форм коммуникации становится движущей силой современного инновационного образования. Смайлики не искажают язык, а расширяют его выразительные возможности, возвращая в письменную речь ту эмоциональную полифонию, которая ранее была доступна только при живом контакте.
Процесс семантического сдвига в значениях эмодзи отражает гибкость человеческого мышления и его способность адаптировать технические интерфейсы под нужды психологической близости. Признание того факта, что язык – это постоянно меняющаяся материя, помогает педагогам оставаться актуальными, превращая изучение интернет-дискурса в эффективный способ познания природы современного человека.

Подводя итог, следует подчеркнуть, что для достижения подлинного взаимопонимания в XXI веке критически важно учитывать «цифровой возраст» собеседника. Графические знаки остаются востребованными, так как они отражают стремление человека к эмоциональному резонансу и поиску новых способов передачи смыслов. Различие в восприятии смайликов – это не повод для конфликта, а ресурс для культурного обогащения и изучения новых горизонтов языка. Взаимное уважение к коммуникативным привычкам и развитие цифровой грамотности позволяют превратить виртуальное пространство в территорию гармоничного взаимодействия. Таким образом, лингвокультурологический анализ эмодзи открывает новые перспективы для педагогики и филологии, подтверждая, что даже в эпоху алгоритмов человеческое общение остается искусством, требующим внимания к каждой детали и каждому символу.

Список литературы

1.Указ Президента Республики Узбекистан №УП-6079 от 5 октября 2020 года «Об утверждении Стратегии „Цифровой Узбекистан – 2030“ и мерах по ее эффективной реализации». – [Электронный ресурс]. URL: https://lex.uz/docs/5031048.

2.Кронгауз М. А. Самоучитель олбанского. – М.: АСТ, 2013. – 416 с.

3.Белл Р. Т. Социолингвистика: Цели, методы и проблемы. – М.: Международные отношения, 1980. – 318 с.

4. Иванов В. Г. Семантика и прагматика интернет-коммуникации. – СПб.: Питер, 2015. – 180 с.

5. Щипицина Л. Ю. Компьютерно-опосредованная коммуникация: Лингвистический аспект анализа. – М.: Красанд, 2010. – 296 с.

6.Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.

7.Горошко О. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплины // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – 2007. – Вып. 5. – С. 223–237.

8.Виноградова Т. Ю. Специфика общения в Интернете // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. – Казань, 2004. – С. 63–67.

АКТУАЛЬНОСТЬ ФИЛОСОФСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ РОМАНА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО

«ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.

Доцент кафедры Общая педагогика
Садуллаева Махфуза Гайбуллаевна
Джураева Рушона Замировна
Студентка 2 курса Факультета русского
языка и литературыБГПИ.

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские и психологические особенности романа Преступление и наказание, а также его актуальность в современном мире. Анализируются внутренний конфликт главного героя, теория Раскольникова, проблема нравственного выбора и роль совести в жизни человека. Особое внимание уделяется художественному мастерству Фёдор Михайлович Достоевский и значению произведения для современного общества.
Ключевые слова: Достоевский, Раскольников, философия, психология, совесть, нравственный выбор, духовное возрождение, актуальность, современное общество.

Abstract. This article examines the philosophical and psychological characteristics of the novel "Crime and Punishment" and its relevance in the modern world. The protagonist's internal conflict, Raskolnikov's theory, the problem of moral choice, and the role of conscience in human life are analyzed. Particular attention is paid to the artistic mastery of Fyodor Mikhailovich Dostoevsky and the significance of the work for modern society.

Keywords: Dostoevsky, Raskolnikov, philosophy, psychology, conscience, moral choice, spiritual revival, relevance, modern society.

Роман «Преступление и наказание» занимает особое место в русской и мировой литературе. Это произведение раскрывает сложные философские вопросы, связанные с моралью, человеческой совестью и ответственностью за поступки. Фёдор Михайлович Достоевский создал не просто социальный роман, а глубокое психологическое исследование человеческой души. Именно поэтому произведение остаётся актуальным и в XXI веке. Главным героем романа является Родион Раскольников — бедный студент, живущий в тяжёлых условиях. Он создаёт собственную теорию о «необыкновенных людях», которым якобы позволено нарушать моральные законы ради великой цели. Герой считает, что сильная личность имеет право переступить через человеческую жизнь, если это принесёт пользу обществу. Эта идея становится причиной преступления и духовного падения героя. Значение романа заключается не только в его социальной критике, но и в глубоком анализе внутреннего мира человека. Достоевский поднимает важные философские вопросы о природе зла, свободе выбора и последствиях действий. Путешествие Раскольникова — это не только физическое перемещение по Питеру, но и метафорическое путешествие вглубь человеческой души, где происходят борьба и колебания между добром и злом. Важное внимание в романе уделяется теме вины и искупления. Раскольников, совершив преступление, сталкивается с невыносимым бременем совести, что приводит его к моральному распаду и страданиям. Так, Достоевский показывает, что, даже имея высокую идею, нельзя оправдывать насилие и преступление. Искупление возможно только через осознание своей вины и принятие ответственности за содеянное. Роман также затрагивает социальные и экономические проблемы, актуальные для Достоевского, но его истинная глубина проявляется в исследовании человеческой психологии. Персонажи, такие как Соня Мармеладова и Порфирий Петрович, выступают своего рода зеркалом для Раскольникова, отражая различные подходы к жизни и пониманию справедливости.Таким образом, «Преступление и наказание» служит не только ярким литературным произведением, но и глубокой философской трактовкой человеческой натуры, даря читателю возможность задуматься о моральных рамках, свободе выбора и искуплении. В условиях современного мира, когда вопросы о справедливости и нравственности остаются открытыми, произведение Достоевского сохраняет свою значимость и способность вызывать размышления о вечных человеческих ценностях. После убийства старухи-процентщицы Раскольников сталкивается с тяжёлыми душевными страданиями. Автор показывает, что настоящее наказание начинается не после суда, а сразу после преступления. Герой испытывает страх, тревогу, чувство одиночества и внутреннего разрушения. Таким образом, Достоевский подчёркивает мысль о том, что совесть является главным судом для человека. Особую роль в романе играет Соня Мармеладова. Несмотря на тяжёлую судьбу, она сохраняет доброту, милосердие и веру в человека. Именно Соня помогает Раскольникову осознать свою ошибку и прийти к раскаянию. Через её образ автор показывает нравственную силу любви, сострадания и духовной чистоты.

Многие известные писатели и критики высоко оценивали роман Достоевского. Лев Николаевич Толстой писал, что произведения Достоевского отличаются «необыкновенной глубиной человеческой души» («Л. Н. Толстой»). Томас Манн называл Достоевского «одним из величайших психологов мировой литературы» («Т. Манн»). Эти высказывания подчёркивают огромную художественную ценность романа и его влияние на мировую литературу. Особенностью произведения является глубокий психологизм. Автор подробно раскрывает внутренние переживания героев, их страхи, сомнения и нравственные противоречия. Читатель наблюдает не только события романа, но и сложный процесс духовной борьбы человека с самим собой. Благодаря этому произведение воспринимается особенно эмоционально и реалистично. Роман остаётся актуальным и в современном обществе. Сегодня люди также сталкиваются с проблемой нравственного выбора, внутренними конфликтами и желанием оправдать свои поступки «высшими целями».

В современном мире можно встретить примеры, когда человек ради денег, власти или успеха переступает через моральные принципы. Достоевский показывает, что никакие идеи не могут оправдать жестокость и преступление. Именно поэтому роман помогает современному читателю задуматься о ценности человеческой жизни, ответственности и духовных ценностях. Социальные вопросы, такие как бедность, несправедливость и одиночество человека в обществе, занимают центральное место в романе «Преступление и наказание». Эти проблемы существуют и сегодня, они пронзают общественную ткань современного мира, тем самым делая произведение Достоевского актуальным для читающего поколения. Ошеломляющая нищета, с которой сталкивается главный герой, Родион Раскольников, отражает глубокие социальные противоречия своего времени и служит микрокосмом для анализа более широких социальных явлений. Достоевский мастерски показывает, как социальные условия могут влиять на мысли и поступки человека. Каждый персонаж в романе — будь то бедная семейство Мармеладовых или расчётливый чиновник Лужин — представляет собой разные аспекты общества, в котором происходит неравенство и несправедливость. Эти социальные проблемы порождают отчуждение и одиночество, заставляя людей изолироваться друг от друга и уходить в свои внутренние миры.

Роман также затрагивает тему душевного одиночества, которого не избегает даже герой с такими высокими амбициями, как Раскольников. Его стремление к величию и высокие идеалы столкнулись с реальностью, где его единственным спутником становятся внутренние муки и борьба с совестью. Это состояние одиночества и внутренней разобщенности прекрасно иллюстрирует, как современный мир, несмотря на все свои достижения, может оставить человека один на один со своими демонами.

Важный вывод, который подчеркивается в произведении, заключается в том, что истинное спасение возможно только через раскаяние, духовное очищение и возвращение к человеческим ценностям. Раскаяние Раскольникова становится не лишь актом признания вины, но и началом пути к восстановлению своей души. Достоевский подчеркивает, что бездуховные поступки невозможно искупить, пока человек не осознает свою ошибку и не начнет поиски духовной истиной.

Таким образом, «Преступление и наказание» не только детально исследует сложности человеческой натуры, но и открывает перед читателем возможность осмыслить, какие пути могут вести к искуплению и внутреннему миру. Эти уроки остаются искренними и актуальными в нашем современном обществе, побуждая к размышлениям о том, как мы можем найти свой путь в условиях социальной несправедливости и моральных вызовов. Таким образом, роман «Преступление и наказание» является не только выдающимся произведением русской литературы, но и глубоким философским исследованием человеческой природы. Фёдор Михайлович Достоевский показал разрушительную силу ложных идей и одновременно доказал возможность духовного возрождения человека через раскаяние и нравственное очищение. Актуальность романа сохраняется и сегодня, потому что проблемы морали, совести и ответственности остаются важными для каждого человека.

Список литературы

1.Достоевский, Ф. М. Преступление и наказание : роман / Ф. М. Достоевский. — Москва : Эксмо, 2023. — 608 с.

2.Бердяев, Н. А. Миросозерцание Достоевского / Н. А. Бердяев. — Москва : АСТ, 2020. — 256 с.

3.Выготский, Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — Санкт-Петербург: Азбука, 2016. — 448 с.

4.Сараскина, Л. И. Достоевский в созвучиях и притяжениях / Л.И. Сараскина. — Москва : Русский путь, 2006. — 608 с.

СОБСТВЕННЫЙ ПУТЬ ДЖЕЙН ЭЙР В МОМЕНТ ЕЁ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ПЕРЕЛОМА

Садуллаева Махфуза Гайбуллаевна

Доцент кафедры Общая педагогика БГПИ
Зокирова Мадинабону Зоировна

Студент 2 курс зарубежной филологии БГПИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются причины и поводы, в следствии с которыми человек набирается решительности и самостоятельности. Описывается путь сироты до свободной женщины. Роман воспитания, который потряс викторианскую Англию.

Ключевые слова: протагонистка, феминизм, независимая личность, самозащита, несправедливость, социальный статус, самоутверждение, психологическое воздействие, соединение.

Abstract. This article examines the reasons and circumstances that result in a person gaining determination and independence. The path of an orphan to a free woman is described. An educational novel that shook Victorian England.

Keywords: protagonist, feminism, independent personality, self-defense, injustice, social status, self-assertion, psychological impact, connection.

Индивидуализм, богатство и глубина творчества Шарлотта Бронте возникают из множества способов, которыми письмо Бронте отражает ее личный опыт: наблюдение, разумный анализ и личный символизм. Немногие авторы английской прозы смогли столь успешно передать эмоциональную структуру внешней жизни ,при этом создавая художественные произведения с достаточным правдоподобием, чтобы они были реалистичными. Источник ее фантазий был, в определённой степени, неконтролируемым, поскольку они возникали в той области , которую двадцатый век назвал " бессознательным" . Сила и реальность внутренней жизни беспокоило Бронте после того, как она прошла подростковый период. Она сравнивала собственный творческий порыв с воздействием опиума и боялась, что может заблудиться в этом "адском мире". Годы практики в написании художественной литературы, которая удовлетворяла ее эмоциональные потребности, дали Бронте возможность для создания мощных психологических воздействий.

В «Джейн Эйр» Бронте создала историю, которая обладает авторитетом мифа. Всё, что глубоко затрагивало её саму, присутствует в эмоциональном содержании книги. Травматический опыт лишения материнской заботы, Школа для дочерей духовенства и смерть Марии формируют события ранней жизни Джейн.

Книга также затрагивает универсальные чувства отвержения и одиночества, делая их допустимыми посредством смещения (или замещения): ненавистные дети — это кузены, а не братья и сёстры; плохой взрослый — тётя, а не мать.

Притягательная сила Рочестера как возлюбленного исходит не из буквальных или литературных источников; Рочестер — это мужчина, которого Бронте любила в течение двадцати лет, герцог Заморна, доминирующий в подростковых фантазиях, который оказывает влияние как на Джейн, так и на читателя, что трудно объяснить разумом. Джейн бросила вызов литературной условности, будучи бедной, некрасивой и героиней; она бросила вызов социальной условности, отказавшись принять любую внешнюю власть (или внешний авторитет). Постоянно попадая в ситуации, демонстрирующие мужскую власть, Джейн сопротивляется и выживает. В конце повествования она превращается из Золушки в Прекрасного Принца, становясь героиней, которая прорубает заросли, чтобы спасти пленника, погружённого в сон.

Идентификация (отождествление) настолько непосредственна и близка, что читатели часто не замечают контроля Бронте над дистанцией, в частности, точек отчуждения, когда повзрослевшая Джейн комментирует свою молодую себя, и прямых обращений Джейн к читателю, которые разрушают чары, когда эмоции становятся слишком сильными.

Структура и Власть

Место действия контролирует структуру книги. События в Гейтсхеде, Ловуде, Торнфилде и Мур-Хаусе определяют развитие Джейн; краткая кода в Ферндине обеспечивает развязку. Каждый из четырёх основных разделов содержит фигуру, представляющую источники мужской власти над женщинами:

Джон Рид (физическая сила и патриархальная семья);

Преподобный Броклхерст (социальные структуры класса, образования и религии); Рочестер

Сент-Джон Риверс (моральный и духовный авторитет).

Джейн защищает себя сначала хитрыми и косвенными средствами — обмороком, болезнью, бегством, — а затем, наконец, отвергая Сент-Джона Риверса, через прямое противостояние. Вынужденная обстоятельствами сама о себе заботиться (или полагаться на себя), она приходит — сначала инстинктивно, позже рационально — к вере в себя.

Эмоциональное Воздействие и Символизм

Эмоциональная сила книги растёт из её полного погружения во взгляд Джейн на мир, а также из образов, символов и структур, которые передают множественные, переплетающиеся отголоски (или реверберации).

Красная комната — которая символизирует насилие, иррациональность, замкнутость, бунт, возрождение, кровавую палату (или опочивальню) становления женственности — отражается (или отдаётся эхом) на протяжении всей книги. Шарада Бридуэлла, картины Джейн, здания и местность, а также множество других деталей имеют как смысл, так и функцию. Персонажи удваиваются и расщепляются: Хелен Бёрнс (разум) и Берта Мейсон (тело) являются аспектами Джейн, а также действующими лицами в

сюжете. Повторяющиеся образы льда и огня намекают на фатальный холод снаружи и всепоглощающий огонь внутри.

Мужественность Рочестера является самым угрожающим и двусмысленным аспектом мужской власти из-за собственного соучастия Джейн и её потребности в любви. Её ужасы и сны накапливаются по мере приближения брака; появляются образы утопления, образы бездны, потеря сознания.

Она отказывается стать любовницей Рочестера, в конечном счёте, не из-за практических и моральных опасностей (которые она действительно осознаёт), а потому что боится собственной готовности сотворить из него бога. Она не хочет становиться зависимой; она сбегает, чтобы сохранить своё «я» (или свою личность). Характер Джейн Эйр и Достоинство Концепция личного достоинства является центральной темой в романе Шарлотты Бронте «Джейн Эйр». Главная героиня романа определяется своей непоколебимой приверженностью самоуважению и моральной целостности, часто перед лицом огромного гнёта (или угнетения). Защита Достоинства на Протяжении Пути Стремление Джейн к достоинству и его защита очевидны на протяжении всего её пути:

В Гейтсхеде: Она бросает вызов жестокому обращению со стороны тёти Рид и кузена Джона, утверждая свою ценность, несмотря на своё зависимое положение.

В Ловуде: Она интернализирует (или усваивает) стоицизм Хелен Бёрнс, а позже — своё собственное пламенное чувство справедливости.

В Торнфилде: Её высшая защита своего достоинства — это её выбор покинуть мистера Рочестера, обнаружив его существующий брак. Она отказывается от любви и материального комфорта, чтобы сохранить свою моральную автономию и самоуважение, отказываясь стать его любовницей и жертвовать своей целостностью.

Протагонистка, Джейн Эйр, романа Шарлотты Бронте «Джейн Эйр», бросает вызов (или восстаёт против) гендерным стереотипам. Джейн Эйр: Защитница Своего Пола Джейн Эйр выступает защитницей своего пола в то время, когда таланты, навыки и независимость женщин были далеки от того, чтобы цениться.

Шарлотта Бронте прекрасно осознавала подчинённое положение женщин в викторианском обществе и трудности, с которыми сталкивалась женщина, которая хотела или была вынуждена пробивать себе дорогу в мире. Положение Женщин Среднего Класса

В то время для женщины среднего класса было неподобающим (или нереспектабельным) зарабатывать себе на жизнь. Ожидалось, что она сделает карьеру, выйдя замуж, или, по крайней мере, ограничит свои общественные интересы выполнением неоплачиваемой благотворительной работы.

Если молодой женщине среднего класса приходилось обеспечивать себя и она хотела сохранить своё классовое положение и репутацию, у неё действительно был только один вариант — работать гувернанткой.

Таким образом, гувернантка находилась в аномальном социальном положении, поскольку она не была служанкой (из-за своего класса) и не была полноценной молодой леди.

Личный Опыт Бронте и Тема Романа

Бронте была особенно чувствительна к трудностям, с которыми сталкивались эти молодые женщины, поскольку она сама работала учительницей и гувернанткой и надеялась построить карьеру писательницы.

Это придаёт особую остроту истории Джейн, поскольку во многих отношениях она основана на собственном опыте Шарлотты Бронте. Бронте также много читала о положении женщин благодаря большому количеству статей и книг, которые публиковались по этому вопросу в 1840-х годах.

Было бы неправильно переоценивать значение биографии автора в данном случае (сама Бронте говорила, что, хотя Джейн Эйр похожа на неё, у них нет ничего общего), но тема романа была глубоко прочувствована Бронте, и об этом следует помнить.
XIX Век: Гендерные Идеалы и Литературный Контекст

Девятнадцатый век характеризовался появлением женщины в качестве предмета озабоченности (или проблемы) как в обществе, так и в литературном мире. Однако идеал женственности оставался статичным: женщины рассматривались как чистые существа, которые должны ограничивать свои идеи домашними делами, оставляя общественные дела мужчинам. Их воспринимали как хрупкие, невинные зеркала своих мужей, в которых отражалась бы их (мужей) добродетель.

Авторы и философы-мужчины судили о женщинах только в их ролях жён и матерей.
Осуждение и Стигматизация

Те женщины, которые бросали вызов условностям, выражая мнения и пытаясь нарушить границу частной сферы (войти в публичную сферу), были осуждены.
Тех, кто выходил за рамки скромности, характеризовали как распутных (или беспорядочных в связях).

Тех, кто пытался разрешить унижения перед публикой путём неистовых действий, клеймили как неблагоразумных женщин.

Уникальное Сознание Шарлотты Бронте

Однако Шарлотта Бронте через свой роман «Джейн Эйр» представляет уникальное сознание, немыслимое для ранних авторов. История рассказывается с точки зрения Джейн Эйр, главной героини, которая пересекает воображаемый круг (или границы) между общепринятыми условностями и предсказуемыми метафорами, чтобы обеспечить вымышленную достоверность (или подлинность) типично женской эмпатии, выраженной в письмах, написанных вне жанрового формата романа.

Бесчисленные бинарные оппозиции, которые наблюдает глаз между «нападением» (или оскорблением/вызовом) автора-мужчины и «защитой», выдвинутой главной героиней-женщиной, порождают новую женственность и авторский голос, стоящий вне голоса писателей-мужчин. В этой борьбе Джейн Эйр стремится использовать весь свой доступ к речи и грамотности, что позволяет дать выход давно подавленным эмоциям, когда благожелательное воображение не могло предписать ничего, кроме болезненного молчания (Г. Кук, 1987).

Контраст с Гюставом Флобером В то время как творческая разработка Бронте образа современной женщины противостояла скрытому настроению (или посылу) более ранних женщин, якобы полный «реестр» (или картотека) женщины, ищущей потерянного отца у Гюстава Флобера, обеспечил двойную стратегию для сдерживания (или обуздания) зарождающейся женщины. Помимо всех «буркинизмов» (иронических замечаний, связанных с невежеством) в романе, отсутствие женщины, готовой взять перо и создать литературную альтернативу мужскому голосу на мужской территории, опровергало присутствие женских «источников и прудов» (метафорические намёки на женское начало), приписываемых аллюзиям на бурное состояние женщин в девятнадцатом веке

Изображение женщин двумя различными способами — вне и внутри домашнего пространства — в обоих случаях показывало женщину, преследующую детородный акт (или творческий порыв), пока её рвение не встречало удовлетворения, оставляя после себя клишированное поведение (или манеру) смущения, нескрываемости и ограниченности (или провинциализма).

Список литературы:

1. Бронте, Шарлотта. Джейн Эйр. 1847. (Любое современное критическое издание; например, Penguin Classics, 2006). "Джейн Эйр" is the standard Russian transliteration of the title. Гилберт, Сандра М., и Сьюзан Губар. Сумасшедшая на чердаке: Женщина-писательница и литературное воображение девятнадцатого века. Издательство Йельского университета, 2009 (Основополагающий феминистский анализ романа «Джейн Эйр»; обсуждаются символизм, гендер и повествовательный голос)
2. Иглтон, Терри. Мифы о власти: Марксистское исследование творчества сестёр Бронте. Palgrave Macmillan, 2005.
(Обсуждаются структура, классовая принадлежность и динамика власти в романе «Джейн Эйр»).
3. Шаттлворт, Салли. Шарлотта Бронте и викторианская психология. Издательство Кембриджского университета, 2006.
(Исследуются психология, бессознательный символизм и эмоциональная внутренняя жизнь).
4. Битти, Валери. «Возвращение вытесненного**:** Бессознательное в романе „Джейн Эйр“». Studies in the Novel, том 26, № 3, 1994, стр. 235–252.
5.Моглен, Хелен. Шарлотта Бронте: Сотворение личности. Издательство Висконсинского университета, 2016.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ ОБРАЗА ИИСУСА ХРИСТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ «МАСТЕР И МАРГАРИТА» М.А. БУЛГАКОВА И «ПЛАХА» Ч.Т. АЙТМАТОВА

Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна доцент кафедры Общая педагогика БГПИ
Юлдашева Розия Итолмасовна

студентка 2-курса русской филологии БГПИ

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ религиозно- философского осмысления образа ИИсуса Христа в романах М. А. Булгакова <<Мастер и Маргарита>> и Ч.Т. Айтматова << Плаха >>. Исследование базируется на методологические

сравнительного литературоведения и философского анализа текста.
Ключевые слова: Иисус Христос, религиозная философия, сравнительный анализ, Булгаков, Айтматов, евангельский сюжет, литературная интерпретация.

Abstract. The article provides a comparative analysis of the religious-philosophical interpretation of the image of Jesus Christ in M. A. Bulgakov's novel "The Master and Margarita" and Ch. T. Aitmatov's novel "The Hangman." The study is based on the methodological foundations of comparative literary studies and the philosophical analysis of the text.

Key words: Jesus Christ, religious philosophy, comparative analysis, Bulgakov, Aitmatov, Gospel plot, literary interpretation.

В произведениях XX века обращение к евангельским сюжетам стало значимой тенденцией. Особую актуальность приобретает сравнительный анализ интерпретации образа Иисуса Христа в романах М.А. Булгакова и Ч.Т. Айтматова, представляющих различные культурные традиции.

В романе «Мастер и Маргарита» представлен образ Иешуа Га-Ноцри как бродячего философа, лишенного божественной природы. Булгаковский герой проповедует идею о всеобщей доброте людей и выступает против любой власти как насилия над личностью. Автор создаёт апокрифическую версию евангельских событий, где Иешуа лишён чудес и божественного происхождения. Он становится символом человеческой свободы и сострадания, образцом стойкости перед лицом угнетения.

Сравнительно, в произведениях Ч.Т. Айтматова, таких как «Буранный полустанок», евангельские образы и идеи получают новое звучание, подчеркивая конфликты между традиционными ценностями и современными реалиями. Айтматов рассматривает духовные поиски личности в условиях социального давления и утраты нравственных ориентиров, что также находит параллели с библейскими темами.

Тем самым, обе работы представляют уникальные подходы к исследованию божественного и человеческого начала, ставя под сомнение традиционные представления о религиозных истинах и обращая внимание на внутренние переживания людей. Сравнительный анализ этих текстов открывает новые горизонты для понимания не только художественных особенностей, но и культурных контекстов, в которых они были созданы.

Чингиз Айтматов в романе «Плаха» создаёт более каноничный образ Иисуса как Сына Божия. Автор сохраняет ключевые евангельские детали: въезд в Иерусалим на ослице, наличие многочисленных учеников, акцент на божественной миссии. Айтматовский Иисус осознаёт свою предначертанность и миссию искупления. Существенные различия проявляются в трактовке ключевых событий. В «Мастере и Маргарите» Иешуа предстаёт одиноким философом с одним учеником. В «Плахе» Иисус окружён множеством последователей. Булгаков создаёт философскую интерпретацию, в то время как Айтматов ближе придерживается библейского канона, что отражает его стремление к сохранению духовных и культурных корней.

Оба автора поднимают проблему противостояния духовной и земной власти. Однако, если Булгаков акцентирует внимание на философской доктрине о всеобщей доброте, то Айтматов рассматривает христианскую идею как нравственную основу человечества в эпоху глобальных вызовов. В этом контексте важно отметить, что Айтматов исследует тему ответственности человека перед обществом и вечными моральными традициями, в то время как Булгаков задаётся вопросами индивидуального выбора и внутреннего мира личности.

В обоих произведениях используется приём реминисценции библейских образов. При этом Булгаков создает собственную мифологию, в которой Иешуа становится символом абсурдности человеческого существования и парадокса свободы выбора, а Айтматов опирается на традиционный христианский дискурс, дополняя его философскими размышлениями о любви, сострадании и вечной борьбе между добром и злом.

Таким образом, несмотря на разные подходы к интерпретации библейского сюжета и образа Иисуса, оба автора предлагают глубокий анализ человеческой природы и значения духовных ценностей, что делает их произведения актуальными и важными в контексте современности. Исполнительность и качество духовного урока, содержащегося в произведениях, остаются значимыми для читателя, побуждая к размышлениям о сущности веры, справедливости и морали.

Итоги: выявлено фундаментальное различие в интерпретации образа Христа у двух авторов;

определена специфика художественного метода каждого писателя;

установлено, что Булгаков создаёт философскую антиномию, а Айтматов следует традиционному христианскому дискурсу;

обнаружены общие темы противостояния духовной и земной власти;

проанализированы способы осмысления евангельских событий в контексте культурного диалога.

Список литературы:

1.Айтматов Ч.Т. Плаха. — М.: Молодая гвардия, 1987. — 416 с.

2.Булгаков М.А. Мастер и Маргарита. — М.: Художественная литература, 1967. — 464 с.

3. Воропаев В.А. Михаил Булгаков — художник. — М.: ИМЛИ РАН, 2020. — 320 с.

4. Губин В.А. Философия религии в творчестве М.А. Булгакова. — СПб.: Питер, 2021.—— 256 с.

5. Икрамов К.С. Творчество Ч. Айтматова: религиозно-философский аспект. — Ташкент: Узбекистан, 2022. — 180 с.

6. Новиков В.И. Современный роман: структура и типология. — М.: ИМЛИ РАН, 2023.—— 450 с.

7. Суровцева Е.В. Евангельская тема в русской литературе XX века. — М.: Наука, 2020. —— 312 с.

8. Хашимов А.Р. Религиозная философия в литературе Узбекистана. — Самарканд: СамГУ, 2023.-280 с.

BOSHLANG`ICH SINF O'QUVCHILARIDA MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI.

Ф.Қ.Акрамова

Бухоро Давлат Педагогика институти, магистранти

Аннотатсия. Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантиришнинг дидактик асослари таҳлил қилинган. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаши, ҳисоблаш кўникмалари ва математик тушунчаларни англаш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга эканлиги ёритилган. Шунингдек, бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар, интерактив усуллар ва кўргазмали воситалардан самарали фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг математикага бўлган қизиқишини ошириш масалалари кўриб чиқилган. Мақолада математик тасаввурларни шакллантиришнинг мазмуни, методлари ва дидактик тамойиллари ҳақида фикр юритилиб, уларнинг таълим самарадорлигини оширишдаги аҳамияти асослаб берилган.

Калит сўзлар: бошланғич таълим, математик тасаввур, дидактик асослар, мантиқий фикрлаш, педагогик технология, интерактив усуллар, математик кўникма.

Аннотация. В данной статье проанализированы дидактические основы формирования математических представлений у учащихся начальных классов. Освещается важность развития логического мышления, вычислительных навыков и способности понимать математические понятия в процессе обучения. Также рассмотрены вопросы повышения интереса учащихся к математике посредством эффективного использования современных педагогических технологий, интерактивных методов и наглядных средств в начальном образовании. В статье раскрываются содержание, методы и дидактические принципы формирования математических представлений, а также обосновывается их значение в повышении эффективности обучения.

Ключевые слова: Начальное образование, математические представления, дидактические основы, логическое мышление, педагогические технологии, интерактивные методы, математические навыки.

Annotation. This article analyzes the didactic foundations of forming mathematical concepts in primary school students. It highlights the importance of developing students' logical thinking, calculation skills, and the ability to understand mathematical concepts in the educational process. The article also considers ways to increase students' interest in mathematics through the effective use of modern pedagogical technologies, interactive methods, and visual teaching aids in primary education. In addition, the content, methods, and didactic principles of forming mathematical concepts are discussed, and their significance in improving the effectiveness of education is substantiated.

Keywords: primary education, mathematical concepts, didactic foundations, logical thinking, pedagogical technologies, interactive methods, mathematical skills.

Кириш. Бугунги кунда таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар ёш авлоднинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш, мустақил фикрлай оладиган ва ҳаётий муаммоларни еча оладиган шахсни тарбиялашни муҳим вазифа сифатида белгиламоқда. Айниқса, бошланғич таълим босқичи боланинг кейинги таълим жараёни учун пойдевор вазифасини бажаради. Шу сабабли ушбу босқичда ўқувчиларда математик билим, кўникма

ва тасаввурларни тўғри шакллантириш долзарб педагогик муаммолардан бири ҳисобланади.

Математика фани ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантириш, таҳлил қилиш, таққослаш, хулоса чиқариш ва мустақил қарор қабул қилиш қобилиятларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Бошланғич синфларда математик тасаввурларни шакллантириш орқали ўқувчилар сон, шакл, миқдор, вақт ва фазо ҳақидаги дастлабки билимларга эга бўладилар. Бу эса уларнинг нафақат математик саводхонлигини, балки кундалик ҳаётда учрайдиган амалий масалаларни ҳал қилиш қобилиятини ҳам ривожлантиради.Ҳозирги ахборотлашган жамият шароитида таълим жараёнига инновацион ва интерактив усулларни жорий этиш талаб этилмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантиришда замонавий педагогик технологиялар, кўргазмали воситалар, дидактик ўйинлар ва ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки кичик ёшдаги ўқувчилар кўпроқ кўриш, эшитиш ва амалий ҳаракатлар орқали билимни тез ва осон ўзлаштирадилар.

Мавзунинг долзарблиги шундан иборатки, айрим ҳолатларда бошланғич синф ўқувчиларида математик тушунчаларни шакллантиришда анъанавий усуллардан ортиқча фойдаланиш натижасида уларнинг фанга бўлган қизиқиши пасайиши, мустақил фикрлаш кўникмалари етарлича ривожланмаслиги кузатилмоқда. Бу эса таълим самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун математик тасаввурларни шакллантиришнинг дидактик асосларини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш, самарали метод ва технологияларни аниқлаш ҳамда уларни таълим жараёнига татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Бугунги кунда таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар ёш авлоднинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш, мустақил фикрлай оладиган ва ҳаётий муаммоларни еча оладиган шахсни тарбиялашни муҳим вазифа сифатида белгиламоқда. Шу билан бирга, таълимнинг сифатини ошириш, ўқувчиларда компетентлик ёндашувини шакллантириш ҳам замонавий педагогиканинг асосий талабларидан бири ҳисобланади. Айниқса, бошланғич таълим босқичи боланинг кейинги таълим жараёни учун пойдевор вазифасини бажаради. Шу сабабли ушбу босқичда ўқувчиларда математик билим, кўникма ва тасаввурларни тўғри ва мустаҳкам шакллантириш долзарб педагогик муаммолардан бири ҳисобланади.

Математика фани ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантириш, таҳлил қилиш, таққослаш, хулоса чиқариш ва мустақил қарор қабул қилиш қобилиятларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, бу фан орқали ўқувчиларда тизимли фикрлаш, аниқлик ва изчиллик каби муҳим интеллектуал сифатлар ҳам ривожланади. Бошланғич синфларда математик тасаввурларни шакллантириш орқали ўқувчилар сон, шакл, миқдор, вақт ва фазо ҳақидаги дастлабки билимларга эга бўладилар. Бу эса уларнинг нафақат математик саводхонлигини, балки кундалик ҳаётда учрайдиган амалий масалаларни ҳал қилиш қобилиятини ҳам ривожлантиради, шу билан бирга уларда мустақил қарор қабул қилиш малакасини ҳам шакллантиради.

Шунингдек, таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш, уларда ижодий ёндашув ва мустақил изланиш кўникмаларини ривожлантириш ҳам муҳим вазифа ҳисобланади. Бу эса ўқитувчидан замонавий педагогик ёндашувлардан фойдаланишни, дарс жараёнини қизиқарли ва самарали ташкил этишни талаб қилади. Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантиришнинг назарий ва дидактик асослари, уларни ривожлантиришга хизмат қилувчи педагогик шарт-шароитлар ҳамда самарали методлар таҳлил қилинади.

Шунингдек, ўқувчиларнинг математик фикрлашини ривожлантиришда замонавий таълим технологияларининг ўрни ва аҳамияти ёритиб берилади.

Асосий кисм. Бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантириш мураккаб педагогик тизим сифатида қаралади ва у дидактик, психологик ҳамда методик омилларнинг ўзаро узвий боғлиқлигига асосланади. Мазкур жараённинг илмий асоси боланинг билиш фаолияти хусусиятлари, когнитив ривожланиш босқичлари ҳамда таълим мазмунини ўзлаштириш қонуниятларига таянади. Шу нуқтаи назардан, математик тасаввурлар оддий билимлар йиғиндиси эмас, балки ўқувчининг мантиқий фикрлаш тизими, амалий тажрибаси ва абстрактлаштириш қобилиятининг натижаси сифатида шаклланади.

Илмий-педагогик адабиётларда таъкидланишича, бошланғич таълим босқичида ўқувчиларда математик тасаввурларнинг шаклланиши асосан конкрет амалий фаолият орқали амалга ошади. Болалар предметлар билан бевосита ишлаш, уларни санаш, солиштириш, гуруҳлаш ва таснифлаш орқали дастлабки математик тушунчаларни ўзлаштирадилар. Бу жараён «конкретликдан абстракцияга ўтиш» дидактик тамойили асосида ривожланади ва кейинчалик умумий математик қоидаларни англашга олиб келади. Математик тасаввурларни шакллантиришда когнитив психология нуқтаи назаридан сенсор тажриба, диққат, хотира ва мантиқий операциялар (таққослаш, умумлаштириш, анализ ва синтез) муҳим ўрин тутади. Шу боис таълим жараёни ўқувчининг билиш фаоллигини рағбатлантирувчи, мустақил изланишга йўналтирувчи ва муаммоли вазиятларни ечишга ундайдиган тарзда ташкил этилиши лозим. Дидактик жиҳатдан математик тасаввурларни шакллантириш қуйидаги асосий тамойилларга таянади: илмийлик, тизимлилик, изчиллик, онглилик ва фаоллик, кўргазмалилик ҳамда индивидуал ёндашув. Илмийлик тамойили таълим мазмунининг замонавий математик ва педагогик қарашларга мос бўлишини таъминлайди. Тизимлилик ва изчиллик эса билимларнинг босқичма-босқич, мантиқий боғлиқликда ўзлаштирилишини кафолатлайди. Кўргазмалилик тамойили бошланғич синф ёшидаги ўқувчиларнинг образли тафаккури устунлиги билан изоҳланади ва математик тушунчаларни реал предметлар, моделлар ҳамда визуал воситалар орқали англатиш имконини беради.

Методик жиҳатдан қараганда, математик тасаввурларни шакллантиришда тушунтириш, суҳбат, машқ, муаммоли таълим ва дидактик ўйинлар етакчи ўрин тутади. Хусусан, дидактик ўйинлар ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш, ўқув мотивларини шакллантириш ва математик билимларни амалий фаолият билан боғлашда самарали восита ҳисобланади. Муаммоли таълим эса ўқувчиларда мустақил фикрлаш, гипотеза илгари суриш ва мантиқий хулоса чиқариш қобилиятларини ривожлантиради. Замонавий педагогик ёндашувларда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш математик тасаввурларни шакллантиришнинг самарадорлигини оширади. Интерактив таълим муҳити, мультимедиа воситалари ва электрон ресурслар орқали абстракт математик тушунчаларни визуаллаштириш имконияти кенгаяди. Бу эса ўқувчиларнинг ўқув материалини тезроқ ва чуқурроқ ўзлаштиришига хизмат қилади.

Шу билан бирга, педагогик жараённинг самарадорлиги ўқитувчининг методик компетенцияси, дарсни ташкил этиш маҳорати ҳамда ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш даражасига боғлиқдир. Индивидуал ёндашув ҳар бир ўқувчининг билиш имконияти ва ривожланиш суръатига мос таълим муҳитини яратишни назарда тутади.

Умуман олганда, бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантириш илмий асосланган дидактик тизим бўлиб, у педагогик тамойиллар, замонавий методлар ва

инновацион технологиялар уйғунлигида амалга оширилгандагина юқори самара беради. Бу эса ўқувчиларнинг математик саводхонлиги, мантиқий фикрлаш қобилияти ҳамда умумий интеллектуал ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса. Бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантириш муаммоси замонавий педагогикада энг муҳим ва долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Чунки айнан бошланғич таълим босқичида болаларда математик билимларнинг асослари, мантиқий фикрлашнинг дастлабки кўникмалари ҳамда интеллектуал фаолиятнинг пойдевори шаклланади. Ушбу даврда тўғри йўлга қўйилган таълим жараёни ўқувчининг келгуси ўқув фаолиятида муваффақият қозониши учун ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, математик тасаввурларни шакллантириш жараёни фақатгина ҳисоблаш кўникмаларини ўргатиш билан чекланиб қолмасдан, балки ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, таққослаш ва хулоса чиқариш каби когнитив қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган комплекс педагогик фаолиятдир. Бу жараёнда дидактик тамойиллар — илмийлик, тизимлилик, изчиллик, кўргазмалилик, онглилик ва индивидуал ёндашув — асосий методологик асос вазифасини бажаради. Шу билан бирга, замонавий таълим шароитида инновацион педагогик технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Интерактив усуллар, ахборот-коммуникация технологиялари, мультимедиа воситалари ҳамда дидактик ўйинлар математик тушунчаларни ўқувчиларга тушунарли, қизиқарли ва самарали тарзда етказиш имконини беради. Айниқса, кичик ёшдаги ўқувчилар учун визуал ва амалий фаолиятга асосланган таълим усуллари юқори натижа беради, чунки улар абстракт тушунчаларни бевосита тажриба орқали яхшироқ англайдилар. Шу нуқтаи назардан, бошланғич синф ўқувчиларида математик тасаввурларни шакллантириш жараёнида ўқитувчининг касбий маҳорати, методик тайёргарлиги ва инновацион ёндашуви ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ўқитувчи дарс жараёнини фақат билим бериш эмас, балки ўқувчининг фаол билиш жараёнини ташкил этувчи, уни мустақил фикрлашга йўналтирувчи шахс сифатида намоён бўлиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, математик тасаввурларни шакллантиришнинг дидактик асосларини самарали ташкил этиш таълим сифатини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Бу жараённи илмий асосланган ёндашувлар, замонавий педагогик технологиялар ва методик воситалар уйғунлигида амалга ошириш ўқувчиларнинг математик саводхонлигини ошириш билан бирга, уларнинг интеллектуал салоҳияти, мустақил фикрлаш қобилияти ва амалий муаммоларни ҳал этиш кўникмаларини ҳам ривожлантиради. Шу сабабли, ушбу йўналишдаги илмий изланишларни давом эттириш ва уларни таълим амалиётига кенг татбиқ этиш долзарб аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Фойдаланилган адабиётлар рўйхати
2.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Таълим тўғрисидаги қонун. – Тошкент, 2020.
3.Ўзбекистон Республикаси Президенти. Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштириш тўғрисидаги қарор ва фармонлар. – Тошкент, турли йиллар.
4.Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ва уларнинг таълим жараёнида қўлланилиши. – Тошкент: 2016.
5.Юсупов М. Бошланғич таълим методикаси. – Тошкент: 2018.
6.Сидиқова М. Математика ўқитиш методикаси. – Тошкент: 2017.
7.Давлетшин М.Г. Ёш давр психологияси. – Тошкент: 2015.

8.Толипов У., Усмонбоева М. Педагогик технологиялар: назария ва амалиёт. – Тошкент: 2012.
9.Пидкасистый П.И. Педагогика ва таълим методикаси асослари. – Москва: 2014.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: 2005.
11. Брунер Дж. Таълим жараёнида билиш назарияси. – Москва: 2003

Рус тилидаги манбалар

1.Республика Узбекистан. Закон «Об образовании». – Ташкент, 2020.
2.Постановления и указы Президента Республики Узбекистан по развитию системы образования. – Ташкент, различные годы.
3.Ишмухамедов Р.Ж. Инновационные технологии в образовании. – Ташкент, 2016.
4.Юсупов М. Методика начального образования. – Ташкент, 2018.
5.Сидикова М. Методика преподавания математики. – Ташкент, 2017.
6.Давлетшин М.Г. Возрастная психология. – Ташкент, 2015.
7.Толипов У., Усмонбоева М. Педагогические технологии: теория и практика. – Ташкент, 2012.
8.Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва, 2005.
9.Брунер Дж. Теория обучения. – Москва, 2003.
10. Пидкасистый П.И. Педагогика и методика обучения. – Москва, 2014.

Инглиз тилидаги манбалар (современные педагогик тадқиқотлар)

1 Republic of Uzbekistan. Law on Education. – Tashkent, 2020.
2 Decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan on the development of the education system. – Tashkent, various years.
3 Ishmukhamedov R.Z. Innovative Technologies in Education. – Tashkent, 2016.
4 Yusupov M. Methods of Primary Education. – Tashkent, 2018.
5 Sidikova M. Methods of Teaching Mathematics. – Tashkent, 2017.
6 Davletshin M.G. Developmental Psychology. – Tashkent, 2015.
7 Tolipov U., Usmonboeva M. Pedagogical Technologies: Theory and Practice. – Tashkent, 2012.
8 Vygotsky L.S. Thinking and Speech. – Moscow, 2005.
9 Bruner J. Theory of Instruction. – Moscow, 2003.
10 Pidkasisty P.I. Pedagogy and Teaching Methods. – Moscow, 2014

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В РУССКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ МАРГАРИТЫ И КЭТРИН ЭРНШО)

Научный руководитель доцент кафедры
Общая педагогика
Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна
Тахирова Шахризада Бахадыровна студентка 2-го курса
отделения Иностранных языков и литературы БГПИ

Аннотация. В данной статье разбирается женский образ, жертвующий собой ради любви на примере Маргариты из романа «Мастер и Маргарита» и Кэтрин Эрншо из романа

«Грозовой перевал». Данное исследование опирается на приёмы традиционного и новейшего смыслового разбора, а также на идеи теории пола. Анализируются такие свойства персонажей, как внутренняя свобода, самопожертвование и эмоциональная глубина. Формулируется заключение о том, что любовь является не только эмоцией, но и значительной движущей силой, создающей характер и задающей жизненные решения. Образы героинь показывают разнообразные способы проявления женского могущества, заданные культурной и временной обстановкой.

Ключевые слова: женский образ, любовь, внутренняя сила, самопожертвование, гендер, литературный анализ, эмоциональный конфликт.

Abstract. This article examines the image of a woman who sacrifices herself for the sake of love, based on the examples of Margarita from the novel “The Master and Margarita” and Catherine Earnshaw from the novel “Wuthering Heights.” The study relies on both traditional and modern methods of semantic analysis, as well as on the ideas of gender theory. Such character traits as inner freedom, self-sacrifice, and emotional depth are analyzed. The conclusion is drawn that love is not only an emotion but also a significant driving force that shapes character and determines life choices. The images of the heroines demonstrate various ways of expressing female power, influenced by cultural and historical contexts.

Keywords: female image, love, inner strength, self-sacrifice, gender, literary analysis, emotional conflict.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sevgi yo‘lida o‘zini qurbon qiluvchi ayol obrazi “Usta va Margarita” romanidagi Margarita hamda “G‘azabli shamollar” romanidagi Ketrin Ernsho misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot an’anaviy va zamonaviy semantik tahlil usullariga, shuningdek, gender nazariyasi g‘oyalariga asoslanadi. Qahramonlarning ichki erkinligi, o‘zini qurbon qilishi va emotsional chuqurligi kabi xususiyatlari o‘rganiladi. Xulosa qilinishicha, sevgi nafaqat hissiyot, balki xarakter shakllanishiga va hayotiy qarorlarni belgilashga ta’sir qiluvchi muhim harakatlantiruvchi kuchdir. Qahramonalar obrazlari madaniy va tarixiy muhit bilan belgilanadigan ayol kuchining turli ko‘rinishlarini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: ayol obrazi, sevgi, ichki kuch, o‘zini qurbon qilish, gender, adabiy tahlil, emotsional konflikt.

Проблема женской силы на протяжении длительного времени занимала важное место в философии и литературе. В художественных произведениях женские персонажи нередко отражают социальные и культурные особенности своей эпохи. Особый интерес представляет анализ силы женщины через любовь, поскольку именно в этом чувстве наиболее ярко проявляются внутренние противоречия, личностные качества и пределы самоотдачи. Яркими примерами являются Маргарита и Кэтрин Эрншо — героини произведений Михаила Булгакова и Эмили Бронте. Эти персонажи не только испытывают глубокие чувства, но и выступают активными субъектами, способными противостоять общественным нормам. Их сопоставление позволяет выявить особенности проявления женской силы в разных культурных традициях[5, стр.215].

Формирование представлений о женской идентичности связано с трудами философов и мыслителей XIX–XX веков. В частности, Симона де Бовуар в книге Второй пол утверждала, что женская сущность формируется под влиянием общества [3, стр.193]. Эта идея стала основой для развития гендерной теории, рассматривающей личность как результат взаимодействия культурных и социальных факторов [4, стр.156]. В рамках данного подхода образы Маргариты и Кэтрин можно рассматривать как примеры женской

субъективности, которые проявляют через внутренний выбор, чувства и сопротивление внешним ограничениям.

Кэтрин Эрншо представляет собой сложный и противоречивый характер. Она сочетает в себе независимость, эмоциональность и внутренний конфликт. Её любовь к Хитклиффу носит глубокий и почти неразрывный характер, становясь частью её идентичности [1, стр.268]. При этом героиня оказывается перед выбором между чувствами и социальными ожиданиями. Её решение вступить в брак с Эдгаром Линтоном отражает влияние общественных норм, однако внутренне она остаётся верна своей истинной любви. Этот конфликт приводит к трагическим последствиям. Таким образом, сила Кэтрин проявляется в её искренности, эмоциональной глубине и стремлении сохранить свою сущность, несмотря на давление общества.

Маргарита — героиня, в которой сочетаются решительность, смелость и готовность к самопожертвованию. В отличие от Кэтрин, её действия более осознанны и направлены на достижение конкретной цели — спасение любимого. Любовь к Мастеру становится для неё стимулом к преодолению страха и социальных ограничений [2, стр.174]. Она готова изменить свою жизнь и даже принять сверхъестественную роль ради сохранения чувства. Такой выбор подчёркивает её внутреннюю свободу и силу характера. Маргарита выступает не только как любящая женщина, но и как личность, способная к активному сопротивлению и преобразованию реальности.

Сопоставление героинь показывает, что обе они выходят за рамки традиционных представлений о женской роли[6, стр.203]. Однако способы проявления их силы различаются. Кэтрин действует преимущественно на уровне внутреннего переживания и эмоционального конфликта. Маргарита реализует свою силу через активные действия и осознанный выбор. Несмотря на различия, обе героини демонстрируют способность противостоять общественным нормам ради сохранения своей индивидуальности. Их судьбы имеют трагический оттенок, однако именно через страдания раскрывается глубина их личности. Анализ образов Маргариты и Кэтрин Эрншо показывает, что любовь является важнейшим фактором раскрытия женской силы. Она выступает не только источником переживаний, но и формой самовыражения и самоутверждения. Сила женщины проявляется в разных формах: в способности к жертве, в верности своим чувствам, в стремлении к свободе и внутренней целостности. Образы героинь остаются актуальными, поскольку отражают универсальные вопросы о природе любви, личности и роли женщины в обществе.

Список литературы

1. Emily Bronte. Wuthering Heights. — London: Thomas Cautley Newby, 1847.
2. Михаил Булгаков. Мастер и Маргарита. — Москва: Художественная литература, 1967.
3. Симона де Бовуар. Второй пол. — Москва: Прогресс, 1997.
4. Гендерная теория: основные концепции и подходы. — Москва: Аспект Пресс, 2002.
5. Литературный анализ: учебное пособие. — Санкт-Петербург: Питер, 2010.
6. Сравнительное литературоведение: теория и практика. — Москва: Наука, 2005

CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG‘ICH TAYYORGARLIK O‘QITUVCHILARINING TA’LIMDA TAMOYILLAR VA ULARNING MOHIYATI BO‘YICHA INNOVATSION YONDASHUVLAR HAMDA RAQAMLASHTIRISH TIZIMINI SHAKLLANISHINING KONSEPTUAL TAMOYILLARI SIFATIDA

Abdullayev Yo’lchi Ziyayevich
BuxDPI Harbiy ta’lim fakulteti
dotsent yulchi-nvo@mail.ru
G’afurov E’zozbek Otabek o’g’li
BuxDPI Harbiy ta’lim fakulteti
1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqola chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik rahbarlarining pedagogik mahoratini, zamonaviy harbiy nizomlar va innovatsion ta’lim texnologiyalari bo‘yicha bilimlarini doimiy oshirib borish, yoshlarni harbiy xizmatga jismoniy va ruhiy jihatdan puxta tayyorlash, ularda vatanparvarlik hissini kuchaytirish hamda harbiy ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda mashg‘ulotlarini tashkillashtirish va o‘tkazish, fan modullari bo‘yicha bilim va amaliy ko‘nikmalar berilishi bilan bir qatorda, bo‘lg‘usi pedagog sifatida o‘quvchi yoshlar bilan yetarli pedagogik mahoratda mashg‘ulotlarni tashkil qila oladigan va o‘tkaza oladigan pedagoglarni tayyorlashda chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik o‘qituvchilarining zamonaviy kasbiy shakllanishini ta’minlovchi tamoyillarni shakllantirish talablarini o‘rgatadi.

Kalit so‘zlar: *Innovatsiya, kompotentlar, “Chaqiriqqacha harbiy ta’lim”, “Chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik”, mezonlar, tamoyillar, pedagogika, texnologiya.*

В КАЧЕСТВЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРЕДЛАГАЮТСЯ ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИНЦИПАМ И СУЩНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПЕРЕД НАЧАЛОМ УЧЕБНОГО ГОДА

Абдуллаев Йўлчи Зияевич
доцент Военного факультета БухГПИ
yulchi-nvo@mail.ru
Гафуров Эъзозбек Отабек угли
студент 1 курса Военного факультета БухГПИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются требования к формированию принципов, обеспечивающих современное профессиональное формирование учителей призывного звена при подготовке будущих педагогов, способных организовывать и проводить занятия с достаточными педагогическими навыками, организовывать и проводить занятия с обучающимися молодыми людьми с достаточными педагогическими навыками, постоянно совершенствовать педагогические навыки учителей призывного звена, их знание современных военных уставов и инновационных образовательных технологий, всесторонне готовить молодежь к военной службе физически и умственно, укреплять их чувство патриотизма и выводить качество военного образования на новый уровень.

Ключевые слова: *инновации, компетенции, «Призывная военная подготовка», «Начальная подготовка призывного звена», критерии, принципы, педагогика, технология*.

AS CONCEPTUAL PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF A DIGITALIZATION SYSTEM, INNOVATIVE APPROACHES TO THE PRINCIPLES AND ESSENCE OF EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS BEFORE THE CALL

Yolchi Ziyayevich Abdullayev
Associate Professor of the Military Education Faculty, BukhSPI
yulchi-nvo@mail.ru
E'zozbek Otabek o'g'li G'afurov
1st-year student of the Military Education Faculty, BukhSPI

Abstract. This article teaches the requirements for the formation of principles that ensure the modern professional formation of pre-conscription primary training teachers in the preparation of future educators who, in addition to constantly improving the pedagogical skills of pre-conscription primary training leaders, their knowledge of modern military regulations and innovative educational technologies, thoroughly preparing young people for military service physically and mentally, strengthening their sense of patriotism and bringing the quality of military education to a new level, and providing knowledge and practical skills in subject modules, can organize and conduct training with young students with sufficient pedagogical skills.

Keywords: *Innovation, components, "Pre-conscription military training", "Pre-conscription basic training", criteria, principles, pedagogy, technology*.

Zamonaviy o'qituvchining kasbiy shakllanishini ta'minlovchi talablari nimalardan iboratligni ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy o'qituvchining kasbiy shakllanishini ta'minlovchi talablar ikki guruhga ajratiladi; -o'qituvchining turli darajadagi muammolarni hal etishga tayyorgarligini ta'minlovchi ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy ahamiyatga ega intellektual mahorat, -individual sifatlarining shakllanishini, tayyorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi fundamental bilimlari mazmuni va darajasiga qo'yiladigan talablar. Bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish komponentlarini o'rganar ekanmiz bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni tahlil qildik. Bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda quyidagilar muhim hisoblanadi: shaxsiy sifatlar va yo'nalganlik (ehtiyoji, qiziqishi, qadriyatlari yo'nalishi, motivatsiya); ma'lumot darajasi (bilim, ko'nikma va malakalarini doimiy ravishda boyitishga intilishi va mahorati); tarbiyalanganlik darajasi (ma'naviy, estetik, jismoniy, kasbiy, madaniy); ijtimoiylashish (kasbiy va ijtimoiy faoliyatini tashkil etishga tayyorligi, bilim olishni davom ettirish, ijtimoiy qoidalar va qadriyatlarni idrok qilish); madaniyatlilik (ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni idrok qila olishi, intellektual, iqtisodiy va ekologik madaniyati, aqliy, jismoniy va mehnat madaniyati, munosabatlari mazmuni va xulq-atvori). Tizimli yondashuv texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanish muammosini tadqiq qilishning umumilmiy asosi sifatida tadqiq etilgan. Pedagogik va texnik bilimlarning integratsiyasi asosida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash, uning kasbiy-pedagogik faoliyatini modellashtirish, kasbiy tayyorlash jarayonini standartlashtirishning metodik asoslari, kasbiy shakllanganlik darajasini baholash metodikasi va pedagogika fanlarining kasbiy shakllantirishdagi imkoniyatlariga qarab o'tilgan. Kasbiy tayyorlash muammolarining nazariy tahlili kasbiy tayyorgarlikni ta'minlaydigan ta'lim jarayonini modellashtirish, kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish va real ta'lim jarayonida joriy etishga zamin yaratdi. Bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni asosiy komponentlari o'qitishning maqsad va vazifalari, o'quv materialining mazmuni, o'qitishni tashkil etish metodlari, vositalari, shakllari, o'quv jarayonining yakuniy natijalaridan iborat bo'lgan metodik tizim sifatida qarash mumkin. Ana shundan kelib chiqqan holda bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modelini loyihalash jarayoni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi: -modelni zaruriyatini asoslash-modelni yaratish; -modelni aniqlashtirish; -olingan model asosida bo'lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish. Kasbiy faoliyatga tayyorlashning metodologik asosini quyidagi yondashuvlar tashkil etadi: shaxsiy, kompetentli, faoliyatli, kontekstli va boshqalar. Bo'lajak chaqiriqqacha harbiy ta'lim o'qituvchisini kasbiy tayyorlash asoslarini omillar, manbalar, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, tamoyillar va yondashuvlar tashkil etadi. Shaxs nuqtai

nazaridan yondashuv o‘quv jarayonini loyihalash va tashkil etishda bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarni tayyorlashda faolligiga tayanishni nazarda tutadi. U bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchi shaxsining o‘ziga xosligini e’tirof etishni va ta’lim jarayonida shaxsning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishni ko‘zda tutadi. Shaxsiy-ijodiy komponent, bir tomondan, bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy shakllantirish va o‘z-o‘zini namoyon etish yo‘li bilan texnik va texnologik madaniyatni egallashning kreativ mexanizmlarini ochib beradi. Boshqa tomondan esa, texnik fikrlash va dunyoqarash asoslarining shakllanganligi darajasini tavsiflaydi. Faoliyatli yondashuv bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining o‘ziga xos xususiyati faoliyat jarayonida shakllanishi va namoyon bo‘lishidan kelib chiqadi. O‘qitish jarayoni uning barcha asosiy komponentlari, ya’ni ehtiyojlar, motivlar, maqsadlar, faoliyat elementlari, operatsiyalar, muvofiqlashtirish usullari, erishilgan natijalarni nazorat va tahlil qilishning birligi va o‘zaro bog‘iqligida quriladi. Bu asosiy komponentlar shaxsiy sifatlar asosida talablarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Faoliyatiy komponent umumkasbiy va maxsus fanlarni o‘qitish hamda o‘quvchilarni tarbiyalash masalalarini hal etish usullarini o‘z ichiga oladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentli yondashuvni qo‘llash ta’lim jarayonining amaliy yo‘nalganligini ta’minlash (kasbiy kompetentlikni shakllantirish), shu bilan birga, amaliyotda ko‘p uchraydigan muammoli-vaziyatli masalalarni aniqlash, ularni yechish algoritmini tuzish va undan foydalanish, loyihalash faoliyatini tashkil etishga yo‘naltiradi. Bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash modelini ishlab chiqish “Chaqiriqqa qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni tashkil etish va uni o‘qitish metodikasi” fanini o‘qitishning ma’lum tamoyillarga asoslanadi. Tamoyil deganda asosiy qoidalar, ta’lim jarayonining maqsad va qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda, ta’lim jarayoni, mazmuni, tashkiliy shakllari va metodlarini belgilab beruvchi didaktik tizimni tushunamiz. Amaliy yo‘nalganlik tamoyili ko‘pgina falsafiy, pedagogik, psixologik qoidalarga tayanadi: ta’lim samaradorligi va sifati amaliyotda tekshiriladi, tasdiqlanadi; amaliyot - bu haqiqat mezoni, bilish faoliyati manbai va o‘qitish natijalarini qo‘llash sohasi; to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan o‘qitish va tarbiyalash hayotning o‘zidan, amaliyotdan kelib chiqadi, u bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi, bo‘lajak mutaxassisni faol o‘zgaruvchi faoliyatga tayyorlaydi, o‘qitishni hayot, nazariya va amaliyot bilan bog‘lash ta’lim mazmuniga, qo‘llaniladigan metod va o‘qitish shakllariga bog‘liq. Integrativlik tamoyili ilmiy-tadqiqotlar va o‘quv predmetlarining fanlararo aloqadorligini, umumkasbiy va texnik fanlarni mazmuniy va tuzilmaviy-funktsional birligini nazarda tutadi. Uzluksizlik va uzviylik tamoyili Kasbiy tayyorgarlik bosqichlarining zamon va makondagi bog‘liqligini, uning butun ta’lim jarayonidagi uzluksizligini ifodalaydi. Bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida uzluksizlik tamoyili yangi bilim va ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich egallash, kasbiy kompetentlikni shakllantirishni hamda shaxsiy ahamiyatga ega sifatlarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Uzluksizlikning ichki mexanizmi uzviylik bo‘lib, tayanch bilim va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda ilgarilab ketish imkoniyatlarini nazarda tutadi. Variativlik tamoyiliga ko‘ra bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida mazmuniy axborotni chuqurlashtirish, kengaytirish, to‘ldirishga ruxsat etiladi. O‘quv jarayonini tashkil etishda bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarning nazariy tayyorgarlik darajasi, qiziqish va moyilliklariga bog‘liq ravishda ularga individual topshiriqlarni bajarish imkoniyati beriladi. Tabiatga moslik tamoyili bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchiga tabiatning bir qismi sifatida munosabatda bo‘lishni nazarda tutadi. Tabiatga moslik tamoyili asosida o‘qitishda bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisining jismoniy salomatligi holati e’tiborga olinadi, anglashga, muloqotga, ijodga dominantlik (ustunlik) ehtiyojlari qondirilishi uchun sharoit yaratib berishni taqozo etadi. Yuqorida keltirilgan tamoyillardan tashqari, bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash asosiga ta’lim mazmunini tanlash va tuzilmalashtirish (ilmiylik, tizimlilik va ketma-ketlik, uzviylik, ko‘rgazmalilik) hamda ta’lim jarayonini tashkil etish tamoyillari (turli bilish faoliyatlarini optimal birlashtirish; o‘qitishning har xil shakl, vosita va metodlarini qo‘llash; shaxsning individual sifatlarini hisobga olib o‘qitishni optimallashtirish) qo‘yilgan.

Chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishlarida o‘quv jarayonini raqamlashtirish tizimining shakllanishining konseptual tamoyillari bo‘yicha ko‘rib chiqamiz.

Shuningdek, oliy tao‘lim muassasalarida chaqiriqqacha harbiy ta’lim yo‘nalishlarida o‘quv jarayonini raqamlashtirish tizimi murakkab jarayon bo‘lib, uni shakllanishining konseptual tamoyillari quyidagilardan iborat bo‘lishi kerak: Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili. Raqamlashtirgan tizim ta’lim resurslarini taqdim etadi va barcha foydalanuvchilar uchun axborot-ta’lim manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim muassasasining axborot-metodik ta’minotini o‘z ichiga olgan portal universitet axborot ta’minoti va o‘quv -metodik ta’minotini taqdim etadi hamda ta’lim muassasalari, ta’lim xizmatlari buyurtmachilari, ta’limni boshqarish organlari uchun axborot-ta’lim manbai bo‘lib xizmat qiladi. Integratsiya tamoyili. Tizim ta’lim muassasaning integrallashgan axborot-ta’lim resurslari yagona manzilda joylashtiriladi, shuningdek ta’lim muassasalari resurslariga alohida murojaat yo‘li ham maxsus tarzda ko‘rsatiladi.

To‘laqonlilik tamoyili. Soha bo‘yicha o‘quv-me’yoriy, metodik hujjatlar, ilmiy faoliyat, tarbiyaviy faoliyat, bitiruvchilar bazasining portalda taqdim etilishi uning to‘laqonligini ta’minlaydi.

Yaxlitlik tamoyili. Portal markazlashtirilgan boshqaruv orqali axborot-ta’lim resurslarini taqdim etadi va portalning resurslarini rivojlantirish a’lim muassasalarining resurslarini tahrirlash va joylashtirish yagona tizim asosida amalga oshiriladi.

Ochiqlik tamoyili. Ta’lim muassasalarining portali ta’lim sohasi bo‘yicha ma’lumotlarni ochiq taqdim etish tizimini yaratadi va birinchi navbatda pedagogik axborot-ta’lim resurslarining ochiqligini ta’minlaydi.

Ko‘rgazmalilik tamoyili. Portal metodik ta’minotida berilayogan o‘quv-ilmiy resurslar matn va vizuallashtirilgan materiallarning ma’lum nisbatini saqlagan holda illustrasiyalar va kadrlar jamlanmasidan iborat bo‘lishi mumkin.

E**rkin boshqarish tamoyili.** Talabalar kompyuter ekranidagi kadrlarning almashishini mustaqil boshqarish, zarur materiallarni istalgan marta ekranga chiqarish va nazorat topshiriqlarini bajarish orqali bilimlarini mustaqil sinash imkoniyatlariga ega bo‘ladilar.

Moslashuvchanlik tamoyili. Portal o‘quv-ilmiy resurslarni o‘quv jarayonida ma’lum bir foydalanuvchining ehtiyojlariga moslanishini ta’minlaydi, o‘rganilayotgan materialning murakkabligini, uning amaliy yo‘naltirilganligini o‘zgartirish, foydalanuvchining ehtiyojlaridan kelib chiqib, qo‘shimcha illustrativ materiallarni shakllantirish imkoniyatlariga ega. Shuningdek, tizimni ishlashini yangi talablarga moslashishini ta’minlaydi. Axborot, texnik va texnologik interfeyslarga ega bo‘lgan turli tizimlar bilan aloqa qilish qobiliyatining mavjudligi.

Kompyuter ko‘magi tamoyili. Har bir talaba istalgan vaqtda o‘quv materiallarining mohiyatiga qarab kompyuter ko‘magiga ega bo‘lishi mumkin.

Uzluksiz rivojlanish tamoyili. Axborot-metodik ta’minot ma’lumotlarni qayta ishlashning zamonaviy texnologiyalarini ishlatgan holda takomillashib, rivojlanib borish imkoniyatiga ega.

Modullilik tamoyili. O‘zaro bog‘liq va o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi modullardan foydalanilishni ta’minlaydi va bitta modulni boshqasiga almashtirish tizimning yaxlitligini buzmaydi.

Ishonchlilik tamoyili. Tizimning o‘ziga xos elementlarini xavfsizligini ta’minlash va himoyalash va tizim barqarorligini nazarda tutadi.

Ma’lumotlarni ko‘p marta foydalanish tamoyili. Tizimga axborot bir marotaba kiritiladi va bir necha marotaba turli maqsadlarda foydalanishni. Qulaylik tamoyili. Tizim o‘rnatish, o‘rganish va ishga tushirish uchun oddiy va qulay bo‘lishi.

Avtomatlashtirish tamoyili. Axborotni qayta ishlash texnologik jarayonining barcha bosqichlarida texnik vositalarni ishlatishi hamda qog‘ozsiz texnologiyalarni yo‘lga qo‘yishni ta’minlashi.

Xavfsizlik tamoyili. Tizimdagi ma’lumotlarni yaxlitligi va to‘liqligini himoya qiladi va ta’minlaydi. Mobillik tamoyili. Axborot-metodik ta’minot tarkibidagi tizimlarning barchasi mobil qurilmalar uchun moslashgan va kerakli vaqtda ixtiyoriy nuqtadan ulanish imkoniyatiga ega bo‘lishi mumkin. Shiddatli rivojlanayotgan zamonaviy texnogen maydonda elektron ta’lim

muhitini shakllanishi, shuningdek raqamli bilim va ko‘nikmalarni to‘g‘ri o‘zlashtirilishi harbiy xizmatchilar va umuman armiyani professionalligi va kasbiy mahoratini oshirishda istiqbollarini belgilovchi omillardan biri bo‘lib qolmoqda. Bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashning mazmuniy-protsessual komponeti o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etishdan iborat bo‘lib, o‘rganilayotgan kurs bo‘yicha o‘quv jarayoniga joriy etiladi. O‘qitish jarayoni o‘z mohiyatiga ko‘ra, tuzilmalashtirilgan ilmiy bilimlar va faoliyat usullarini o‘rgatish orqali ta’lim oluvchi shaxsini rivojlantirish maqsadida pedagogik jihatdan tashkil etilgan ijtimoiy jarayondir. Bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashning resursli komponenti quyidagi sharoitlarda amalga oshiriladi: a) texnologik, eksperimental, informatsion va loyihaviy faoliyat sohalarida amaliy ko‘nikmalar shakllanishini ta’minlovchi moddiy-texnik baza; b) ijodiy ko‘nikma, texnik fikrlash va ishchanlikning rivojlanishiga imkon beruvchi muhim didaktik vositalar. “Chaqiriqqa qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni tashkil etish va uni o‘qitish metodikasi” fanining o‘quv-metodik ta’minoti esa interaktivlik, muammolilik va amaliy yo‘nalganlik sharoitida bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisi o‘quv-bilish faoliyatini boshqarish bo‘yicha ko‘rsatmalar bilan ta’minlangan. Shunday qilib, bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchilarining ilmiy bilish va amaliy ko‘nikmalarni muvaffaqiyatli egallashiga qaratilgan ta’lim jarayonini tashkil qilishda tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari muhim ahamiyatga ega. Chunki, o‘qitish jarayonida bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchida onglilik, qiziquvchanlik, tartiblilik, birgalikda ijod qilish sifatlari shakllanadi. Aniqlangan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar “Chaqiriqqa qadar boshlang‘ich tayyorgarlikni tashkil etish va uni o‘qitish metodikasi” fanini o‘qitishda bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashni taminlaydi. Bizning fikrimizcha, bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan qaraganda, laboratoriya -amaliy mashg‘ulotlarda individual va juftlikda o‘qitish usulini eng samarali deb hisoblash mumkin. Bunda o‘qituvchi va bo‘lajak chaqiriqqacha harbiy ta’lim o‘qituvchisi muloqoti dinamik juftlikda yoki almashinuvchi tarkiblar juftligida amalga oshiriladi. O‘quv jarayonida esa o‘qitishni tashkil etishning individual shakli muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi Chaqiriqqacha harbiy ta’lim mutaxassisligi bo‘yicha OTM harbiy fakultetlarida o‘qiyotgan yoshlarni chaqiriqqacha harbiy ta’limni o‘qitish jarayoni, treninglar, ochiq munozaralar, yakka, juftlikda, kichik guruhlar va jamoa ishlashni tashkil qilish, yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlariga ega qilish hamda talabalarning ta’lim muassasalaridagi pedagogik jarayonga tayyorlashdan iborat bo‘lib, chaqiriqqacha harbiy ta’limni mazmuni, maqsadi shuningdek, talabalarning imkoniyati, ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta’lim berish jarayonini o‘qitish jarayonida keltirilgan texnologiyalar asosida o‘zining mualliflik texnologiyalari bilan o‘zgartirish va rivojlantira olish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish maqsadga muvofiq deb o‘ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. Barkamol avlodl – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.J Sharq, 1997, 20-29 betlar
2. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi qonuni. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.J Sharq, 1997, 31-61 betlar
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining jamoat ta’lim axborot tarmog‘ini tashkil etish to‘g‘risida”gi 2005-yil 28-sentyabrdagi PQ-191-sonli Qarori.
4. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining Davlat ta’lim standartlari. -T.: 2000, 20-bet
5. Апресуан Г.З. Ораторское искусство. М., Изд-во Моск. ун-та, 1978, 280 с
6. G‘aybullaev N.R., va boshqalar. Pedagogika: Oliy o‘kuv yurtlari uchun qo‘llanma. - T.: O‘zMU, 2005. - 176 b
7. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. - T.: Fan, 2005,206 b.
8. Karimov I.I. O‘qituvchi, ustoz, murabbiy...: Talabalar va yosh o‘qituvchilar uchun.

Risola. - Qo‘qon DPI, 2009, 99 b.

9. R.Mavlonov, O.To‘raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). “O‘qituvchi” nashriyoti. Toshkent 2008. 129-135 betlar.

10. B.Ma’murov. Umumiy pedagogika. (Oliy ta’limning barcha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik). “Durdona” nashriyoti. Buxoro 2020. 161-167 betlar

11. A.Xoliqov. Pedagogik mahorat. (pedagogika va psixologiya ta’lim yo‘nalishining bakalavr talabalari uchun darslik) “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti Toshkent 2011. 24-28 betlar.

ALI AS-SAFIYNING ILMIY FAOLIYATI VA TEMURIYLAR DAVRI INTELLEKTUAL MUHITI

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
jamshidkarimov@bk.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola barcha davrlarning mashhur faylasuflaridan biri bo‘lgan Ali as-Safiyning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. Muallif Ali as-Safiy haqida batafsil ma’lumot berib, uning samarali faoliyat yuritgan yillarini davriy tartibda aniq faktlar asosida yoritadi hamda uni tasavvuf deb ataluvchi tushunchaning asoschisi sifatida talqin qiladi. Ali as-Safiy Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Xoja Ahror Valiy kabi yirik allomalar yashab ijod qilgan davrda umr kechirgan. Ushbu zotlar uning ma’naviy rahnamolari bo‘lib, har tomonlama qo‘llab-quvvatlaganlar.

Kalit so‘zlar: *teologiya, axloq, falsafa, temuriylar, mudarris, mutafakkir, voiz.*

АЛИ АС-САФИ: ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СРЕДА ЭПОХИ ТИМУРИДОВ И ЕГО НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Каримов Джамшид Тулкин угли
БухДПИ, преподаватель кафедры общей педагогики
jamshidkarimov@bk.ru

Аннотация. Данная статья посвящена жизни и творчеству одного из выдающихся философов всех времён — Али ас-Сафи. Автор подробно излагает сведения об Али ас-Сафи, систематизируя периоды его продуктивной деятельности в хронологическом порядке на основе конкретных фактов, а также интерпретирует его как основателя понятия, известного как суфизм. Али ас-Сафи жил в эпоху, когда творили такие великие учёные, как Абдуррахман Джами, Алишер Навои и Ходжа Ахрор Вали. Эти личности были его духовными наставниками и оказывали ему всестороннюю поддержку.

Ключевые слова: *теология, этика, философия, Тимуриды, мударрис, мыслитель, ваиз.*

ALI AS-SAFI: THE INTELLECTUAL ENVIRONMENT OF THE TIMURID ERA AND HIS SCIENTIFIC ACTIVITY

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li
BuxDPI, Lecturer of the Department of General Pedagogy
jamshidkarimov@bk.ru

Abstract. This article is devoted to the life and work of one of the most outstanding philosophers of all time – Ali as-Safi. The author provides detailed information about Ali as-Safi, systematizing the periods of his productive activity in chronological order based on concrete facts, and interprets him as the founder of the concept known as Sufism. Ali as-Safi lived in the era when great scholars such as Abdurahman Jami, Alisher Navoi, and Khodja Ahror Vali were active. These figures were his spiritual mentors and provided him with comprehensive support.

Keywords: *theology, ethics, philosophy, Timurids, mudarris, thinker, vaiz.*

Faxruddin Ali as-Safiy Voiz al-Koshifiy al-Bayhaqiy XV asrning ikkinchi yarmi – XVI asrning birinchi yarmida yashab ijod qilgan bo‘lib, o‘z davrining yirik adabiyotshunosi, olimi, diniy va davlat arbobi sifatida tanilgan. U axloqshunoslik, kalom (teologiya), tarix, falsafa, dinshunoslik va boshqa ilm sohalari bilan shug‘ullangan. Shuningdek, u ma’ruzalar o‘qish, davlat farmonlarini bayon etish, hadis ilmi, masjid va madrasalarda odob-axloq qoidalari bo‘yicha darslar o‘tish bilan faoliyat yuritgan.

A.D. Mikluxo-Maklay ma’lumotlariga ko‘ra, Ali Safiy 1463-yil 12-fevralda Hirot shahrida Husayn Voiz Koshifiy oilasida tug‘ilgan. Biroq M. Hasaniy va B. Umarzoqovlarning ta’kidlashicha, «Ali Safiy 1-fevralda Sabzavorda tug‘ilgan, so‘ngra ota-onasi bilan Hirotga ko‘chib o‘tgan». Ushbu ma’lumotlar asosida, Ali Safiy Xurosonning Sabzavor – Bayhaq hududida tug‘ilib, keyinchalik oilasi bilan Hirotga ko‘chib o‘tgan, degan xulosaga kelish mumkin.

U dastlabki ta’limni uy sharoitida, otasi Voiz Koshifiydan olgan, keyin esa mahalliy maktabda tahsil olgan [1].

Ali Safiyning faol ijtimoiy-diniy faoliyati hamda ilmiy ijodining eng yuksalgan, sermahsul davri uning ijodiy biografiyasida XVI asrning 30-yillariga to‘g‘ri keladi. Ushbu davrning uning ilmiy ijodi, faoliyati va shaxsiy taqdiriga ko‘rsatgan ta’siri shundaki, aynan shu vaqtlarda Xoja Ahror (vaf. 1489–1490), Jomiy (vaf. 1492), Navoiy (vaf. 1501) kabi yirik ma’naviy va ilmiy arboblar yashab ijod qilgan bo‘lib, ular Ali Safiy uchun ruhiy rahnamo va ustoz vazifasini bajargan, unga har tomonlama ko‘mak ko‘rsatganlar.

Shuningdek, uning faoliyati uchun qulay sharoitlarni uning otasi Husayn Voiz Koshifiy hamda temuriylar sulolasi hukmdori Husayn Boyqaro ham yaratib bergan. 1507–1510-yillarda Hirot shahri Shayboniyxon qo‘lida bo‘lgan davrda ham Ali Safiy Husayn Boyqaro hukmronligi davridagi kabi voiz va xatib sifatida o‘z faoliyatini davom ettirib, ilmiy va diniy-ijodiy izlanishlar olib borish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo‘lgan.

Biroq Ali Safiy temuriylarga sodiq, qat’iy va izchil tarafdor bo‘lgani sababli, shayboniylar sulolasi saroy ahli nazarida, ayniqsa «xoqon» unvoniga ega Ubaydullax nigohida, shubhali shaxs sifatida baholangan. U bilan asosan uning diniy-siyosiy arbob sifatidagi obro‘-e’tibori tufayli hisoblashilgan. Shu boisdan, 1528–1529-yillarda hokimiyatni o‘z qo‘liga olgan Ubaydullax Ali Safiyni Hirotdan chetlatish uchun turli bahonalar topib, avvalo uni bir yil muddatga zindonga tashlatgan, so‘ngra esa Garjistonga badarg‘a qilgan.

Ali Safiyning 1512–1529-yillar oralig‘idagi hayot davri o‘sha zamon manbalarida aks etmagan. Shu bois, mazkur davrda uning faoliyati va ijodi haqida aniq ma’lumotlar mavjud emas (yoki hozircha aniqlanmagan). 1529–1532-yillarda Ali Safiy Hirot bilan G‘azna oralig‘ida joylashgan Garjiston hukmdori Muhammad Sayfulmulk saroyida yashagan.

Safaviylar nazarida ham Ali Safiy sunniylikka mansub, temuriylarga sodiq tarafdor sifatida baholangan bo‘lib, shu bilan birga u diniy va siyosiy arbob sifatida muayyan obro‘-e’tiborga ega bo‘lgan. Shu sababli, Shoh Tahmaspning Garjistonni zabt etishi arafasida Ali Safiy Hirotga qaytishga majbur bo‘lgan.

Ali Safiyning vafoti haqida ham manbalarda turli, ba’zan esa ziddiyatli ma’lumotlar keltiriladi. Asosiy manbalarda u hayotining so‘nggi yillarini Hirotda o‘tkazgani qayd etilsa, Hasanxo‘ja Nisori o‘zining «Muzakkir al-ahbob» («Do‘stlar xotirasi») asarida: «Aytishlaricha, u Uhob tomonlarida dafn etilgan, aniq ma’lum emas…», deb yozadi. Shu ma’lumotlarga tayangan holda M. Hasaniy va B. Umurzoqovlar «Ali Safiy 1532-yilda Hirotdan tashqarida vafot etgan, uning jasadi Hirotga olib kelinib, shu yerda dafn qilingan», degan fikrni ilgari suradilar.

1522–1533-yillarda Hirot shahri Safaviylar hukmdori Shoh Tahmasp va shayboniylar sulolasi vakili Ubaydullax o‘rtasidagi urushlar natijasida qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turgan. Ana shu beqaror vaziyatda qarilik davriga yetgan Ali Safiy o‘lim yaqinlashayotganini his etgan holda, shuningdek, Garjistondan qaytish chog‘ida Tahmasp va Ubaydullax nazaridan chetda qolish maqsadida Hirot yaqinidagi Ubaq (Uhob) hududida to‘xtagan va ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, umrining qolgan qismini shu yerda o‘tkazgan. Vafotidan so‘ng uning jasadi Hirotga olib kelinib, otasi Voiz Koshifiy maqbarasiga dafn etilgan.

Xulosa qilib aytganda, Ali Safiyning hayot yo‘li va faoliyati doimo vatanidan yiroqda, siyosiy beqarorlik hukm surgan sharoitda, o‘z hayoti va erkinligi uchun xavotir bilan kechgan. Uning shaxsiy hayoti, oilasi, farzandlari va yaqinlari haqida manbalarda deyarli hech qanday ma’lumot uchramaydi [3].

Manbalarda mavjud ma’lumotlarga tayangan holda, Ali Safiyning hayoti va faoliyatini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

I bosqich (1463–1474-yy.) – bolalik va o‘smirlik davri. Bayhaq – Sabzavor – Hirot hududlari. Dastlabki ta’lim, maktab va madrasada o‘qish jarayonlari.

II bosqich (1474–1490 yy.) – Samarqand madrasalarida oliy ta’lim olish davri. U 16 yil davomida (1474-yildan 1490-yilgacha, Xoja Ahror vafotiga qadar) Xoja Ahror Valiyga murid (shogird) va kotib sifatida xizmat qilgan. Bu davr uning o‘smirlik va yoshlik yillarini qamrab oladi. Keyinchalik Hirotga, Husayn Boyqaro saroyiga qaytib, ilmiy va ma’rifiy faoliyat bilan shug‘ullangan.

III bosqich (1474–1506-yy.) – Sulton Husayn Boyqaro tomonidan bosh voiz etib tayinlangan. Hirot madrasalarida mudarris (professor) sifatida faoliyat yuritgan, ko‘plab ilmiy, adabiy va ijodiy anjumanlarda ishtirok etgan hamda ularni tashkil etgan. U “adab” (axloq va adabiyot) ilmlari bo‘yicha yetakchi mutaxassis va mashhur voiz sifatida tanilgan. Uning faoliyati Majolis un-nafois asarida aks etgan.

IV bosqich (1507–1512-yy.) – mazkur davrda Ali Safiy Hirotda mudarris va voiz sifatida faoliyatini davom ettirgan. U shayboniylardan safaviylarga hokimiyat o‘tishi bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etgan. 1503 yildan boshlab u o‘zining mashhur asari Rashahat ayn al-hayat («Hayot manbai tomchilari»)ni yozishga kirishgan va tasavvuf g‘oyalarini targ‘ib qilish orqali shuhrat qozongan.

V bosqich (1512–1514-yy.) – Ali Safiy biografiyasidagi “oq dog‘lar” davri hisoblanadi. Bu vaqt haqida aniq ma’lumotlar kam. Ma’lumki, u temuriylar tarafdori, qat’iy sunniylik pozitsiyasiga ega yirik diniy va siyosiy arbob bo‘lgan. Shu sababli shayboniylar va safaviylar tomonidan bosimga uchrab, Hirotdan tashqarida, Ubaq hududida yashashga va ijod qilishga majbur bo‘lgan.

VI bosqich (1528–1533 yy.) – Ali Safiy bir yil zindonda saqlanganidan so‘ng Garjistonga badarg‘a qilingan. Bu yerda u Muhammad Sayfulmulk saroyida hurmatga sazovor shaxs sifatida faoliyat yuritgan va ijod uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Shu yerda u Latoif ut-tavoif («Turli tabaqalar orasida tarqalgan hikoyalar») asarini yaratgan. Ali Safiy 1533-yilda vafot etgan [2].

Umuman olganda, Ali Safiy Movarounnahr, Xuroson va Eron xalqlari o‘rtasida ma’naviy va madaniy bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajargan shaxsdir. Xurosonda tug‘ilib, Movarounnahrda ilm olgan Ali Safiy va uning ilmiy merosi Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Eron xalqlari uchun birdek qadrli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Миклухо-Маклай А.Д. Описание персидских и таджикских рукописей ИВ АН. Вып. 3. М.: Наука ГРВЛ, 1975. С. 115.
2. Хасаний М., Умрок Б. Фахруддин Али Сафий и о его книги «Рашахот». Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил ҳаёт. Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. 8-б.
3. Хожи Сотимхон Хожа Инъом Мунаввар. Ўрта аср латофатномаси. Сўзбоши. // Фахриддин Али Сафий. Латофатнома. Т., 1996. 4-с.

GLOBALLASHUV VA MADANAIYATLARARO MUNOSABATLAR SHAROITIDA EKOLOGIK TA’LIM MUAMMOLARI

Q.F.Abdullayev
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi dotsenti
gobiljonshayx1974@gmail.com

Anntatsiya: maqolada ekologik ta’lim-tarbiyani mustahkam asosda yo‘lga qo‘yish global ekologik inqirozning oldini olishning muhim omillaridan biri ekanligi asoslangan holda hozirigi kundagi ekologik muammolarningyoshlar ta’lim-tarbiyasi jarayoniga ta’siri va uni bartaraf etish yo‘llari to‘g‘risida fikr yuritilgan. Kalit so‘zlar: jamiyat, taraqqiyot, tabiat, ekologiya, muammo, shaxs, tarbiya, jarayon, muhit, rivojlanish.

Аннотация: исходя из того, что создание прочной основы экологического образования является одним из важных факторов предотвращения глобального экологического кризиса, в статье рассматривается влияние современных экологических проблем на процесс образования и воспитания молодежи, а также пути его устранения.

Ключевые слова: общество, развитие, природа, экология, проблема, человек, образование, процесс, окружающая среда, развитие.

Abstract: Based on the premise that creating a solid foundation for environmental education is a key factor in preventing a global environmental crisis, this article examines the impact of modern environmental issues on the education and upbringing of young people, as well as ways to address them.

Keywords: society, development, nature, ecology, problem, human, education, process, environment, development.

Yigirma birinchi asrda fan va texnika taraqqiyoti yangi bosqichga qadam qo‘ydi. Ayniqsa ilm-fan sohasidagi innovatsiyalar asosidagi kashfiyotlar orqali fan va texnika qudratli ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi. Fan va texnikaning qudratli taraqqiyoti iqtisodiyot negizida yangi tamaddunning shakllanishi tendensiyasini vujudga keltirdiki, uni globallashuv jarayoni deb atash odat bo‘ldi. Aholi turmush tarzining yaxshilanishi, ilm- fan, tibbiyot sohasidagi taraqqiyot tabiiy ravishda aholi sonining o‘sishiga olib keldi. Bu esa o‘z navbatida tabiiy resurslardan foydalanish ko‘lami oshishiga sabab bo‘ldi.

Tabiiy resurslardan nooqilona, rejasiz foydalanish ekologik vaziyatning yomonlashuviga ta’sir ko‘rsatgani ham uning global ahamiyat kasb etishi bilan izohlanadi. Bizni o‘rab turgan va sog‘ligimizga xavf tug‘dirayotgan atrof-muhitning holati haqidagi ma’lumotlar barchamizni ozmi-ko‘pmi ekologlarga aylantirib qo‘ydi. Insonning negativ faoliyati atrof-muhitga halokatli ta’sir qilsa, planetamizning hozirgi holati inosn sog‘ligiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi degan fikrlar yashab turgan davrimizing asosiy ekologik muammosiga aylandi.

Ekologik savodxonlik muammosi bo‘yicha manbalarning tahlili hozirgi kunda butunjaxon ilmiy-pedagogik jamoasi tomonidan bir- qancha umumiy prinsip va qoidalar ishlab chiqilganligini ko‘rsatmoqda. Atrof-muhit butun bir yaxlit tizimni tashkil etgan holda o‘z tarkibiga «inson faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan tabiiy aspektlarni oladi». (Ekologik ta’lim masalalari bo‘yicha YUNESKO komissiyasi dokladi)

Bizni o‘rab turgan atrof-muhit inqiroz holatida.

- Atrof-muhitning inqirozi tizimli xarakterga ega bo‘lib, global darajaga ko‘tarilmoqda.

- Global inqirozning asosiy sababi insoniyatning tabiiy resurslarni holsizlantirish yoki degredatsiyasi hisobidan iqtisodiy o‘sish orqali o‘zining moddiy ehtiyojlarini qoniqtirishga intilishi bilan izohlanadi.

- Inqirozdan chiqishning yo‘llari nafaqat ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish va maxsulotlar ishlab chiqarish, shuningdek insoniyatning ehtiyojlari va turmush tarzi bilan bog‘liq bo‘lmagan yangi axloqiy normalar va g‘oyalarni shakllantirishga bog‘liq bo‘ladi.

Shunday axloqiy normalar va g‘oyalarni tashkil qilish jarayonidagi asosiy rolni uzluksiz ekologik ta’lim va aholining ekologik savodxonligini oshirish masalasi egallaydi.

Ekologik ta’lim-tarbiyani mustahkam asosda yo‘lga qo‘yish global ekologik inqirozning oldini olishning muhim omillaridan biri ekanligini jaxon hamjamiyati tushunib yetdi. Bu soxadagi strategik yunalish sifatida aholining ma’lum qismi va guruhlari, shuningdek alohida shaxslarning e’tiqodi va xatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsatish nazarda tutiladi. Bizning fikrimizcha ekologiya, o‘qitiladigan fan sifatida barcha ekologik muammolar bo‘yicha aniq va to‘liq ma’lumotlarni o‘zida mujjasamlashtirib, mavjud muammolarni yechish, ularning oldini olish yullari, chora-tadbirlarini belgilovchi mayoq vazifasini bajarishi lozim.

Bizningcha insonlarni ekologik ongli qarorlarni qabul qilishga o‘rgatish, ekologik ta’lim va savodxonlikning asosiy mazmunini tashkil qilib, har qaysi insonning ekologik muammolarni yuzaga kelishida va atrof-muhitning zararlanishiga uz hissasi borligini anglash, tushunib yetishga o‘rgatadi.

Ekologik bilimlarni o‘qitishda pozitiv xolda yondoshish zarur. Shu sababli ekologik ta’limning samaradorligini ta’minlash uchun uni planetamiz aholisining barcha qatlamlariga yo‘naltirish lozim. Bizning aholimiz ekologiya haqida nimani biladi ?, «Ekologik xavf nima ?, kabi mavzularga doir bir qator, pedagoglar ishtirokidagi muloqot-disskusiyalarning yakuni tabiatni muxofaza qilish zarur va inson atrof-muhitga negativ ta’sir ko‘rsatmoqda degan xulosalarga olib keladi Aholining ko‘pchilik qismi atrof-muhitning o‘zi nima ?

Uning asosiy komponentlari nimalar, bu komponentlar bir-biri bilan qanday bog‘langan, ularning har biriga va alohida butun yaxlit tizimiga insonning ta’siri qanday, shuningdek, inqiroz holatining haqiqiy sabablari nimada va ekologik vaziyatni qanday qilib ijobiy tomonga o‘zgartirish haqidagi tushunchalar, bilimlarga ega emasligini ta’kidlashimiz zarur.

Bizning fikrimizcha ekologik bilimlar barcha ixtisosliklar bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlashning ajralmas qismi bulishi zarur. Shuningdek ta’lim tizimi xodimlari o‘z pedagogik faoliyatlarining «ekologik mazmuni» ni tushungan holda ta’lim jarayonidagi barcha fanlarni o‘qitishda ekologik bilimlarni integratsiyalash, uyg‘unlashtirishga erishmog‘lari muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekologik bilimlarning integrativ xarakteri ta’lim jarayonini yangidan tashkil etish imkoniyatini beradi.

• Birinchidan biror bir o‘quv predmeti yo‘qki ular chegarasida ekologik bilimlarga joy bo‘lmasa.

• Ikkinchidan ekologik ta’lim berishni ta’lim muassalaridan tashqarida ya’ni ommaviy ekskursiyalar, sayrlar, oromgohlar, tematik haftalar, ekspeditsiyalar shaklida tashkil qilish mumkin.

Ekologik bilimlarning integrativ xarakteri insonparvarlik g‘oyalarga asoslangan , har tomonlama shakllangan butun bir yaxlit dunyoqarashni paydo bo‘lishiga betakror imkoniyat yaratadi.

Ekologiyani o‘qitish va uning mazmunida : hududiy va etno-madaniy xususiyatlar, shuningdek alohida ijtimoiy, professional va ma’lum yosh davridagi jamoalar, guruhlarning o‘ziga xos qiziqishlari va istaklari hisobga olinsa, bu vazifa juda qiziqarli va har tomonlama qamrab oluvchi holat kasb etadi.

ALI AS-SAFIYNING ILMIY FAOLIYATI VA TEMURIYLAR DAVRI INTELLEKTUAL MUHITI

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li
BuxDPI, Umumiy pedagogika kafedrasi
o‘qituvchisi
jamshidkarimov@bk.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola barcha davrlarning mashhur faylasuflaridan biri bo‘lgan Ali as-Safiyning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan. Muallif Ali as-Safiy haqida batafsil ma’lumot berib, uning samarali faoliyat yuritgan yillarini davriy tartibda aniq faktlar asosida yoritadi hamda uni tasavvuf deb ataluvchi tushunchaning asoschisi sifatida talqin qiladi. Ali as-Safiy Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Xoja Ahror Valiy kabi yirik allomalar yashab ijod qilgan davrda umr kechirgan. Ushbu zotlar uning ma’naviy rahnamolari bo‘lib, har tomonlama qo‘llab-quvvatlaganlar.

Kalit so‘zlar: *teologiya, axloq, falsafa, temuriylar, mudarris, mutafakkir, voiz.*

АЛИ АС-САФИ: ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СРЕДА ЭПОХИ ТИМУРИДОВ И ЕГО НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Каримов Джамшид Тулкин угли
БухДПИ, преподаватель кафедры общей педагогики
jamshidkarimov@bk.ru

Аннотация. Данная статья посвящена жизни и творчеству одного из выдающихся философов всех времён — Али ас-Сафи. Автор подробно излагает сведения об Али ас-Сафи, систематизируя периоды его продуктивной деятельности в хронологическом порядке на основе конкретных фактов, а также интерпретирует его как основателя понятия, известного как суфизм. Али ас-Сафи жил в эпоху, когда творили такие великие учёные, как Абдуррахман Джами, Алишер Навои и Ходжа Ахрор Вали. Эти личности были его духовными наставниками и оказывали ему всестороннюю поддержку.

Ключевые слова: *теология, этика, философия, Тимуриды, мударрис, мыслитель, ваиз.*

ALI AS-SAFI: THE INTELLECTUAL ENVIRONMENT OF THE TIMURID ERA AND HIS SCIENTIFIC ACTIVITY

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li
BuxDPI, Lecturer of the Department of General Pedagogy
jamshidkarimov@bk.ru

Abstract. This article is devoted to the life and work of one of the most outstanding philosophers of all time – Ali as-Safi. The author provides detailed information about Ali as-Safi, systematizing the periods of his productive activity in chronological order based on concrete facts, and interprets him as the founder of the concept known as Sufism. Ali as-Safi lived in the era when great scholars such as Abdurahman Jami, Alisher Navoi, and Khodja Ahror Vali were active. These figures were his spiritual mentors and provided him with comprehensive support.

Keywords: *theology, ethics, philosophy, Timurids, mudarris, thinker, vaiz.*

Faxruddin Ali as-Safiy Voiz al-Koshifiy al-Bayhaqiy XV asrning ikkinchi yarmi – XVI asrning birinchi yarmida yashab ijod qilgan bo‘lib, o‘z davrining yirik adabiyotshunosi, olimi, diniy va davlat arbobi sifatida tanilgan. U axloqshunoslik, kalom (teologiya), tarix, falsafa, dinshunoslik va boshqa ilm sohalari bilan shug‘ullangan. Shuningdek, u ma’ruzalar o‘qish, davlat farmonlarini bayon etish, hadis ilmi, masjid va madrasalarda odob-axloq qoidalari bo‘yicha darslar o‘tish bilan faoliyat yuritgan.

A.D. Mikluxo-Maklay ma’lumotlariga ko‘ra, Ali Safiy 1463-yil 12-fevralda Hirot shahrida Husayn Voiz Koshifiy oilasida tug‘ilgan. Biroq M. Hasaniy va B. Umarzoqovlarning ta’kidlashicha, «Ali Safiy 1-fevralda Sabzavorda tug‘ilgan, so‘ngra ota-onasi bilan Hirotga

ko‘chib o‘tgan». Ushbu ma’lumotlar asosida, Ali Safiy Xurosonning Sabzavor – Bayhaq hududida tug‘ilib, keyinchalik oilasi bilan Hirotga ko‘chib o‘tgan, degan xulosaga kelish mumkin.

U dastlabki ta’limni uy sharoitida, otasi Voiz Koshifiydan olgan, keyin esa mahalliy maktabda tahsil olgan [1].

Ali Safiyning faol ijtimoiy-diniy faoliyati hamda ilmiy ijodining eng yuksalgan, sermahsul davri uning ijodiy biografiyasida XVI asrning 30-yillariga to‘g‘ri keladi. Ushbu davrning uning ilmiy ijodi, faoliyati va shaxsiy taqdiriga ko‘rsatgan ta’siri shundaki, aynan shu vaqtlarda Xoja Ahror (vaf. 1489–1490), Jomiy (vaf. 1492), Navoiy (vaf. 1501) kabi yirik ma’naviy va ilmiy arboblar yashab ijod qilgan bo‘lib, ular Ali Safiy uchun ruhiy rahnamo va ustoz vazifasini bajargan, unga har tomonlama ko‘mak ko‘rsatganlar.

Shuningdek, uning faoliyati uchun qulay sharoitlarni uning otasi Husayn Voiz Koshifiy hamda temuriylar sulolasi hukmdori Husayn Boyqaro ham yaratib bergan. 1507–1510-yillarda Hirot shahri Shayboniyxon qo‘lida bo‘lgan davrda ham Ali Safiy Husayn Boyqaro hukmronligi davridagi kabi voiz va xatib sifatida o‘z faoliyatini davom ettirib, ilmiy va diniy-ijodiy izlanishlar olib borish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo‘lgan.

Biroq Ali Safiy temuriylarga sodiq, qat’iy va izchil tarafdor bo‘lgani sababli, shayboniylar sulolasi saroy ahli nazarida, ayniqsa «xoqon» unvoniga ega Ubaydullax nigohida, shubhali shaxs sifatida baholangan. U bilan asosan uning diniy-siyosiy arbob sifatidagi obro‘-e’tibori tufayli hisoblashilgan. Shu boisdan, 1528–1529-yillarda hokimiyatni o‘z qo‘liga olgan Ubaydullax Ali Safiyni Hirotdan chetlatish uchun turli bahonalar topib, avvalo uni bir yil muddatga zindonga tashlatgan, so‘ngra esa Garjistonga badarg‘a qilgan.

Ali Safiyning 1512–1529-yillar oralig‘idagi hayot davri o‘sha zamon manbalarida aks etmagan. Shu bois, mazkur davrda uning faoliyati va ijodi haqida aniq ma’lumotlar mavjud emas (yoki hozircha aniqlanmagan). 1529–1532-yillarda Ali Safiy Hirot bilan G‘azna oralig‘ida joylashgan Garjiston hukmdori Muhammad Sayfulmulk saroyida yashagan.

Safaviylar nazarida ham Ali Safiy sunniylikka mansub, temuriylarga sodiq tarafdor sifatida baholangan bo‘lib, shu bilan birga u diniy va siyosiy arbob sifatida muayyan obro‘-e’tiborga ega bo‘lgan. Shu sababli, Shoh Tahmaspning Garjistonni zabt etishi arafasida Ali Safiy Hirotga qaytishga majbur bo‘lgan.

Ali Safiyning vafoti haqida ham manbalarda turli, ba’zan esa ziddiyatli ma’lumotlar keltiriladi. Asosiy manbalarda u hayotining so‘nggi yillarini Hirotda o‘tkazgani qayd etilsa, Hasanxo‘ja Nisori o‘zining «Muzakkir al-ahbob» («Do‘stlar xotirasi») asarida: «Aytishlaricha, u Uhob tomonlarida dafn etilgan, aniq ma’lum emas…», deb yozadi. Shu ma’lumotlarga tayangan holda M. Hasaniy va B. Umurzoqovlar «Ali Safiy 1532-yilda Hirotdan tashqarida vafot etgan, uning jasadi Hirotga olib kelinib, shu yerda dafn qilingan», degan fikrni ilgari suradilar.

1522–1533-yillarda Hirot shahri Safaviylar hukmdori Shoh Tahmasp va shayboniylar sulolasi vakili Ubaydullax o‘rtasidagi urushlar natijasida qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turgan. Ana shu beqaror vaziyatda qarilik davriga yetgan Ali Safiy o‘lim yaqinlashayotganini his etgan holda, shuningdek, Garjistondan qaytish chog‘ida Tahmasp va Ubaydullax nazaridan chetda qolish maqsadida Hirot yaqinidagi Ubaq (Uhob) hududida to‘xtagan va ayrim ma’lumotlarga ko‘ra, umrining qolgan qismini shu yerda o‘tkazgan. Vafotidan so‘ng uning jasadi Hirotga olib kelinib, otasi Voiz Koshifiy maqbarasiga dafn etilgan.

Xulosa qilib aytganda, Ali Safiyning hayot yo‘li va faoliyati doimo vatanidan yiroqda, siyosiy beqarorlik hukm surgan sharoitda, o‘z hayoti va erkinligi uchun xavotir bilan kechgan. Uning shaxsiy hayoti, oilasi, farzandlari va yaqinlari haqida manbalarda deyarli hech qanday ma’lumot uchramaydi [3].

Manbalarda mavjud ma’lumotlarga tayangan holda, Ali Safiyning hayoti va faoliyatini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

I bosqich (1463–1474-yy.) – bolalik va o‘smirlik davri. Bayhaq – Sabzavor – Hirot hududlari. Dastlabki ta’lim, maktab va madrasada o‘qish jarayonlari.

II bosqich (1474–1490 yy.) – Samarqand madrasalarida oliy ta’lim olish davri. U 16 yil davomida (1474-yildan 1490-yilgacha, Xoja Ahror vafotiga qadar) Xoja Ahror Valiyga murid

(shogird) va kotib sifatida xizmat qilgan. Bu davr uning o‘smirlik va yoshlik yillarini qamrab oladi. Keyinchalik Hirotga, Husayn Boyqaro saroyiga qaytib, ilmiy va ma’rifiy faoliyat bilan shug‘ullangan.

III bosqich (1474–1506-yy.) – Sulton Husayn Boyqaro tomonidan bosh voiz etib tayinlangan. Hirot madrasalarida mudarris (professor) sifatida faoliyat yuritgan, ko‘plab ilmiy, adabiy va ijodiy anjumanlarda ishtirok etgan hamda ularni tashkil etgan. U “adab” (axloq va adabiyot) ilmlari bo‘yicha yetakchi mutaxassis va mashhur voiz sifatida tanilgan. Uning faoliyati Majolis un-nafois asarida aks etgan.

IV bosqich (1507–1512-yy.) – mazkur davrda Ali Safiy Hirotda mudarris va voiz sifatida faoliyatini davom ettirgan. U shayboniylardan safaviylarga hokimiyat o‘tishi bilan bog‘liq ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etgan. 1503 yildan boshlab u o‘zining mashhur asari Rashahat ayn al-hayat («Hayot manbai tomchilari»)ni yozishga kirishgan va tasavvuf g‘oyalarini targ‘ib qilish orqali shuhrat qozongan.

V bosqich (1512–1514-yy.) – Ali Safiy biografiyasidagi “oq dog‘lar” davri hisoblanadi. Bu vaqt haqida aniq ma’lumotlar kam. Ma’lumki, u temuriylar tarafdori, qat’iy sunniylik pozitsiyasiga ega yirik diniy va siyosiy arbob bo‘lgan. Shu sababli shayboniylar va safaviylar tomonidan bosimga uchrab, Hirotdan tashqarida, Ubaq hududida yashashga va ijod qilishga majbur bo‘lgan.

VI bosqich (1528–1533 yy.) – Ali Safiy bir yil zindonda saqlanganidan so‘ng Garjistonga badarg‘a qilingan. Bu yerda u Muhammad Sayfulmulk saroyida hurmatga sazovor shaxs sifatida faoliyat yuritgan va ijod uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Shu yerda u Latoif ut-tavoif («Turli tabaqalar orasida tarqalgan hikoyalar») asarini yaratgan. Ali Safiy 1533-yilda vafot etgan [2].

Umuman olganda, Ali Safiy Movarounnahr, Xuroson va Eron xalqlari o‘rtasida ma’naviy va madaniy bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajargan shaxsdir. Xurosonda tug‘ilib, Movarounnahrda ilm olgan Ali Safiy va uning ilmiy merosi Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Eron xalqlari uchun birdek qadrli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

4. Миклухо-Маклай А.Д. Описание персидских и таджикских рукописей ИВ АН. Вып. 3. М.: Наука ГРВЛ, 1975. С. 115.

5. Хасаний М., Умрок Б. Фахруддин Али Сафий и о его книги «Рашахот». Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил ҳаѐт. Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. 8-б.

6. Хожи Сотимхон Хожа Инъом Мунаввар. Ўрта аср латофатномаси. Сўзбоши. // Фахриддин Али Сафий. Латофатнома. Т., 1996. 4-с.

XVI ASR BUXORO XONLIGIDA ILM-FANGA MUNOSABAT VA UNING PEDAGOGIK OMILLARI

A.N. Nusratov
BuxDPI professori, p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada XVI asrda Buxoro xonligida ilm-fan taraqqiyoti, unga bo‘lgan munosabat hamda mazkur jarayonning pedagogik omillari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shayboniylar davrida ilm-ma’rifat rivojiga ko‘rsatilgan e’tibor, madrasalar faoliyati, kutubxonalar tashkil etilishi, olim va mudarrislarning jamiyatdagi mavqei hamda ilm-fanning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ilm-fan taraqqiyotining pedagogik muhit shakllanishiga ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Buxoro xonligi, Shayboniylar, ilm-fan, madrasa, pedagogika, ta’lim, tarbiya, ma’rifat, mudarris, kutubxona.

Kirish. XVI asr Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan muhim davrlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Shayboniylar hukmronligi davrida Buxoro xonligi mintaqaning yirik ilmiy va ma’rifiy markaziga aylandi. Bu davrda davlat boshqaruvi tizimida, ijtimoiy hayotda hamda ma’naviy-madaniy jarayonlarda ilm-fanga katta e’tibor qaratildi. Natijada ta’lim muassasalari soni ortib, ilmiy muhit rivojlandi va pedagogik qarashlar takomillashdi. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Buxoro xonligida ilm olish diniy burch sifatida qaralgan bo‘lib, bu holat yoshlarning ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirgan[1]. Islom ta’limoti ilm-ma’rifatni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin qilgani sababli, ilm-fan taraqqiyoti davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Shayboniylar davrida ilm-fan rivojining tarixiy asoslari: Muhammad Shayboniyxon tomonidan asos solingan Shayboniylar davlati Movarounnahr hududida markazlashgan davlatni shakllantirishga muvaffaq bo‘ldi. Siyosiy barqarorlikning nisbatan ta’minlanishi ilm-fan va madaniyat rivojiga qulay sharoit yaratdi. Shayboniyxonning o‘zi ham ilmga qiziqqan, arab va fors tillarini mukammal bilgan hamda she’riyat bilan shug‘ullangan hukmdor sifatida tarixda qolgan[2].

Shayboniylar hukmronligi davrida Buxoro, Samarqand, Qarshi va boshqa shaharlarda yangi madrasalar qurildi. Mazkur madrasalar nafaqat diniy bilimlar, balki mantiq, falsafa, tarix, tibbiyot va astronomiya kabi fanlarni o‘qitish markazlariga aylandi. Bu esa o‘sha davr ta’lim tizimining nisbatan kompleks xarakterga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Mir Arab madrasasi, Ko‘kaldosh madrasasi va boshqa ta’lim maskanlari ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdi. Ushbu muassasalarda faoliyat yuritgan mudarrislar nafaqat diniy ilmlarni, balki dunyoviy fanlarni ham o‘qitganlar[40].

XVI asr Buxoro xonligida ilm-fan taraqqiyotining muhim omillaridan biri pedagogik muhit hisoblanadi. Ta’lim jarayonida ustoz-shogird an’anasi alohida ahamiyat kasb etgan. Ustozlar nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalovchi murabbiy sifatida e’tirof etilgan.

Pedagogik faoliyatning asosiy tamoyillari quyidagilarni tashkil etgan:

- ilmga hurmat;
- ustozga ehtirom;
- muntazam mutolaa;
- bahs-munozara orqali bilim olish;
- axloqiy komillik;
- amaliy faoliyat bilan nazariyaning uyg‘unligi.

Madrasalarda dars berish jarayonida savol-javob, munozara, matn sharhi va yodlash metodlaridan keng foydalanilgan. Bu usullar talabalar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilgan.

Kutubxonalar va ilmiy muhitning shakllanishi

Buxoro xonligida kutubxonalar ilm-fan rivojining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. Shayboniy hukmdorlar va yirik amaldorlar qoshida boy kitob fondlariga ega kutubxonalar faoliyat yuritgan. Ushbu kutubxonalarda Qur’on tafsirlari, hadis to‘plamlari, tarixiy asarlar, tibbiyot va falakiyotga oid qo‘lyozmalar saqlangan. Kutubxonalar ilmiy fikr almashish markazlariga

[40] Adizova I. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – T., 2009. – B. 87.

aylangan. Olimlar va talabalar bu yerda ilmiy munozaralar olib borib, yangi bilimlarni o‘zlashtirganlar. Natijada ilm-fanning turli yo‘nalishlari rivojlanib borgan.[41]

XVI asrda Buxoro xonligida faoliyat yuritgan olimlar ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo‘shganlar. Zayniddin Vosifiy, Kamoliddin Binoiy, Muhammad Solih, Hasan Nisoriy kabi mutafakkirlar o‘z asarlarida ilm, ma’rifat va tarbiya masalalariga alohida e’tibor qaratganlar. Ularning pedagogik qarashlarida inson kamoloti ilm va axloq uyg‘unligi orqali ta’minlanishi ta’kidlangan. Mazkur g‘oyalar keyingi davrlarda ham ta’lim tizimining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Xulosa. Xulosa qilib aytganda, XVI asr Buxoro xonligida ilm-fanga bo‘lgan yuksak munosabat ilmiy va pedagogik taraqqiyotning muhim omiliga aylangan. Shayboniylar tomonidan yaratilgan ilmiy muhit, madrasalar faoliyati, kutubxonalar rivoji va ustoz-shogird an’analari ta’lim tizimining takomillashishiga xizmat qilgan. Mazkur tarixiy tajriba bugungi ta’lim tizimini rivojlantirishda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rozental F. Torjestvo znaniya. – Moskva, 1978.
2. Saidqulov T. O‘rta Osiyo xalqlari tarixidan lavhalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
3. Adizova I. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2009.
4. Vosifiy Z. Badoe‘ ul-vaqoe‘. – Toshkent, 1979.
5. Vamberi H. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
6. Hayrullayev M. Ma’naviyat yulduzlari. – Toshkent, 2001.

TALABA-YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA MILLIY-MA‘NAVIY MEROSDAN FOYDALANISH

Ochilova Umida Ramazon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti,
pedagogik ta‘lim kafedrasi 1-kurs magistranti.
ochilovaumida23@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy-ma’naviy merosning o‘rni va ahamiyati tahlil etiladi. Unda o‘zbek xalqining boy urf-odatlari, an’analari, oilaviy qadriyatlari hamda mutafakkirlarimizning oila va tarbiya haqidagi qarashlari asosida yoshlarni mas’uliyatli hayotga yo‘naltirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, mehr-oqibat, sadoqat, hurmat, sabr-toqat kabi fazilatlarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari ko‘rsatib beriladi. Amaliy tavsiyalar orqali ta’lim jarayonida milliy merosdan foydalanish yo‘llari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: talaba-yoshlar, oilaviy hayot, milliy-ma’naviy meros, oilaviy qadriyatlar, tarbiya, urf-odatlar, an’analar, ma’naviyat, mas’uliyat, sadoqat, pedagogik yondashuv, oila mustahkamligi.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ

Очилова Умида Рамазон кизи,
магистрант 1 курса кафедры педагогического образования
Бухарского государственного педагогического института.
ochilovaumida23@gmail.com

[41] Saidqulov T. O‘rta Osiyo xalqlari tarixidan lavhalar. – T., 1993. – B. 114.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение национально-духовного наследия в подготовке студенческой молодёжи к семейной жизни. На основе богатых обычаев и традиций узбекского народа, семейных ценностей, а также взглядов наших мыслителей на семью и воспитание рассматриваются вопросы формирования у молодёжи ответственности за семейную жизнь. Также раскрываются педагогические механизмы формирования таких качеств, как милосердие, верность, уважение и терпение. Через практические рекомендации освещаются пути использования национального наследия в образовательном процессе. В результате предполагается развитие у студентов навыков создания крепкой семьи и социальной активности, а также формирование здоровой духовной среды как важного фактора развития общества.

Ключевые слова: студенческая молодёжь, семейная жизнь, национально-духовное наследие, семейные ценности, воспитание, обычаи, традиции, духовность, ответственность, верность, педагогический подход, прочность семьи.

PREPARATION OF STUDENT YOUTH FOR FAMILY LIFE THROUGH THE USE OF NATIONAL-SPIRITUAL HERITAGE

Ochilova Umida Ramazon qizi,
1st-year Master's student of the Department of Pedagogical Education,
Bukhara State Pedagogical Institute.
ochilovaumida23@gmail.com

Abstract. This article analyzes the role and significance of national-spiritual heritage in preparing student youth for family life. Based on the rich customs and traditions of the Uzbek people, family values, as well as the views of our thinkers on family and upbringing, the issues of forming a sense of responsibility for family life among young people are considered. The pedagogical mechanisms for developing such qualities as compassion, fidelity, respect, and patience are also revealed. Through practical recommendations, the ways of using national heritage in the educational process are highlighted.

Keywords: student youth, family life, national-spiritual heritage, family values, upbringing, customs, traditions, spirituality, responsibility, fidelity, pedagogical approach, family stability.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida yoshlarni mustaqil hayotga, xususan, oilaviy hayotga puxta tayyorlash dolzarb pedagogik va ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi. Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy bo‘g‘ini bo‘lib, undagi ma’naviy-axloqiy muhit jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun talaba-yoshlarni oilaviy hayotga ongli, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxs sifatida tayyorlash bugungi ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Milliy-ma’naviy meros esa xalqimizning asrlar davomida shakllangan boy hayotiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari, qadriyatlari va axloqiy qarashlarini o‘zida mujassam etadi. Unda oila muqaddasligi, ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasi, er-xotin o‘rtasidagi sadoqat va mehr-oqibat kabi fazilatlar alohida o‘rin egallaydi. Shu bois milliy merosdan samarali foydalanish talaba-yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini boyitish, ularda mas’uliyat va burch tuyg‘usini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy-ma’naviy merosning pedagogik imkoniyatlari, uning tarbiyaviy ahamiyati hamda ta’lim jarayonida qo‘llash yo‘llari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Oila insonning ilk bolaligidanoq shakllanadigan barcha odamiylik sifatlari, ezgu niyatlar, qadriyatlar takomil topadigan va sog‘lom e’tiqodlar shakllanadigan muqaddas dargoh. Shu muqaddas dargohda ma’naviy-axloqiy muhitni vujudga keltirish va u orqali shaxsni sog‘lom e’tiqodli, mustaqil fikrlaydigan, komil inson qilib tarbiyalash bugungi islohotlar davrida O‘zbekiston uchun davlat ahamiyatiga molik masaladir. “Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman, oilamiz tinch bo‘lsin! Oila kichik vatan, oila tinch bo‘lsa, baxtli bo‘lsa, vatan tinch bo‘ladi. O‘sha baxtli kunlarni, vatanimizning, yoshlarimizning kamolini hozir

niyat qilayotganimiz kabi ko‘rish hammamizga nasib etsin!”, - deya ta’kidlagan edilar muhtaram Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev[1].

Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro‘yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta’lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quv jarayonida o‘quvchilarning mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish g‘oyasini keng tatbiq etish imkoniyatlari amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish” kabi ustuvor vazifalar belgilandi. Shu sababli, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o‘z nutqlarida “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun ularni har tomonlama tarbiyalashimiz darkor”[2], deb ta’kidlaydi.

Zero, yoshlarda milliy merosimizga, milliy qadriyatlarimizga, jumladan, oilaviy an’analar, noyob rasm-rusmlarga oid e’tiqodni shakllantirish orqali ularni oilaviy hayotga tayyorlash, oilaparvarlik xususiyatlarini tarbiyalash ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshiruvchi ta’sirchan vositalardan biridir. Mustahkam oilalarni shakllantirish, ularda sog‘lom muhitni qaror toptirish, oila tarbiyasining samaradorligini oshirish, oila muhitida tarbiyalanayotgan farzandlarning har tomonlama barkamol, yetuk bo‘lib kamolotga erishishlarida alohida ahamiyat berish, bu yo‘lda oila hamda jamoatchilik hamkorligiga erishish, oilalarni ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash davlatimiz siyosatining asosiy masalalaridan biri bo‘lib kelmoqda.

Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda oila, ota-ona hal qiluvchi o‘rinda turishiga e’tibor berib, shunday degan edilar: “Bola tug‘ilgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi. Ota-onaning farzand oldidagi burchlari, o‘zlarining oxiratini obod etuvchi qarzlari bor. Ular: yaxshi nom qo‘yish, yaxshi muallim qo‘liga topshirib, savodini chiqarish, ilmli, kasb-hunarli qilish, boshini ikki va uyli-joyli qilish”.[3]

Oila – ikki qarama-qarshi jins vakili, yoki qalban yaqin bo‘lgan erkak va ayolning nikoh asosida qurilgan kichik ijtimoiy guruhidir. Oila nikoh, tug‘ishganlikka asoslangan kichik bir maskan bo‘lib, unda yashovchilar ro‘zg‘orning birligini ta’minlashi, ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy mas’uliyati bilan bog‘langandir. Oilaning muhim bo‘lgan ijtimoiy vazifasi inson zotini davom ettirishdan, farzandlarni ulg‘aytirish va uni kamolga yetkazishdan, oila a’zolarining hayot tarzini va bo‘sh vaqtini samarali tashkil etishdan iborat. Oilaviy munosabatlar mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatda bo‘lgan iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy, g‘oyaviy-mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta’sirida o‘zgarib boradi. Shundan kelib chiqib, har bir jamiyat o‘zgarishi natijasida o‘ziga xos oila turlarini, oilaviy munosabatlarni o‘rnatadi. BMT Bosh Assambleyasining 1993 yil 20 sentabrda bo‘lib o‘tgan yig‘ilishida har yili 15-mayni Xalqaro Oila kuni sifatida nishonlash bo‘yicha qaror qabul qilingan. Bu qarorni qabul qilishdan maqsad – barcha taraqqiyparvar va tinchlikparvar insoniyat diqqatini inson o‘z umrini o‘tkazadigan, o‘z orzu-umidlari, baxt-u saodati hamda tinchligini ta’minlaydigan makon – oilaning mustahkam bo‘lishiga qaratishdir. Shundan buyon dunyo miqyosida 15-may “Xalqaro oila kuni” sifatida nishonlanadi.

Oila har bir millatning, xalqning uzviyligini saqlovchi, milliy qadriyatlarning yashovchanligini ta’minlovchi, jismoniy va ma’naviy barkamol avlodni dunyoga keltirib tarbiyalovchi muqaddas makondir. Ushbu mo‘jaz makon jamiyat deb atalmish buyuk bir makonning poydevorini tashkil etadi. Jamiyat va davlatning farovonligi, gullab-yashnashi aynan shu poydevor mustahkamligiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shu boisdan ham yurtimizda bo‘layotgan o‘zgarishlar mazmunida oila manfaatlarini ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-huquqiy jihatdan himoya qilinishini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor berilmoqda. Shuningdek, har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalashda oila va jamiyatning mas’uliyati bosqichma-bosqich oshirilmoqda. Oilani mustahkamlash uchun kurashish, uni muqaddas bilish xalqimizning azaliy fazilatlaridandir.

Yurtboshimiz ta’kidlaganlaridek, avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviyat beshigi bo‘lgan oilani mustahkamlash bugungi kunda barchamizning asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimizdir. Shu bois mamlakatimizda barcha xayrli ishlar avvalo oilalarni mustahkamlash va yosh avlodning yorug‘ kelajagini ta’minlash maqsadida amalga oshirilmoqda. Zero, mustahkam va sog‘lom oila jamiyat va millatning asosiy ildizidir.[4]

Ibn Sino tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy masalalarga keng o‘rin berilgan. Ota oilada o‘z farzandlariga har tomonlama tarbiya berishi lozim: yurish-turishda odobli bo‘lish, nutq madaniyatini saqlash, so‘zlashuvda muloyim va hurmatli bo‘lish, o‘zaro muomala jarayonida samimiylikni namoyon etish, eng muhimi esa amaliy ish faoliyatida to‘g‘rilik va haqqoniylikka namuna bo‘lish. Sino ta’limotida oilada farzand tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishning eng asosiy vositasi – uning ma’naviy olamida e’tiqodni shakllantirish ekanligi alohida ta’kidlanadi. Shu orqali bola nafaqat odobli, balki ma’naviy jihatdan barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetadi.

Yusuf Xos Xojibning “Qudatg‘u bilig” asarida oilaviy maishiy turmush masalalariga ham katta e’tibor qaratilgan[5]. U kishilarni uylanib, oila qurishidan boshlab, farzand tarbiyalash, oilaning moddiy ta’minotini yuritishgacha bo‘lgan eng zaruriy vazifalarini birma-bir bayon etadi. Ota-onalar nazoratida bo‘lgan bolaning mas’uliyat hissi rivoj topadi. Shu sababli ham bola tarbiyasida ota-onaning mavqei alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar tanlagan to‘g‘ri yo‘l farzandlarning kelajagi, kamoloti va shaxsiy barkamolligi uchun nihoyatda muhimdir. Yusuf Xos Xojib jamiyatda farzandlarning hulq-atvoriga qarab ota-onalarga baho berilishini aytib, ularni ogohlantiradi va mas’uliyatli bo‘lishga chaqiradi.

Unsurulmaoniy Kaykovus «Qobusnoma» pandnomasida yoshlarni ota-onasini hurmat qilishga, e’zozlashga va mehr-oqibatli bo‘lishga da’vat etadi. U yozadi: “O‘z farzanding sening haqingda qanday bo‘lishini tilasang, sen ham ota-onang haqida shunday bo‘l. Nedinkim, sen ota-onang haqida nima ish qilsang, farzanding ham sening haqingda shundoq ish qilur, chunki farzand mevaga, ota-ona mevali daraxtga o‘xshaydir.”[6] Bu fikr orqali ota-onaning farzand tarbiyasidagi ahamiyati, shuningdek, farzandning kelajakda ota-onaga munosabati va hurmatini shakllantirish masalasi yoritiladi. Ota-ona o‘z farzandi uchun hatto o‘limga ham tayyorligini ko‘rsatishi mumkin. Har bir farzand oqil va dono bo‘lsa, ota-ona mehr-muhabbatini ado etishdan bosh tortmaydi. Shu bilan, tarixiy va ilmiy manbalar asosida ko‘rinib turibdiki, ota-onaning tarbiyaviy roli, oilaning muhitini to‘g‘ri tashkil etish va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish oilaviy tarbiyaning markaziy unsuri hisoblanadi. Oiladagi har bir qadam va ota-onaning har bir harakati bolaning barkamol shaxs sifatida yetilishi, jamiyatga foydali inson bo‘lib voyaga yetishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy “Odob as-solihan” asarida uylanadigan yigit nikohdan oldin uylanmoqchi bo‘lgan qizini ko‘rishi, uylanadigan qizining bokira bo‘lishi hamda to‘rt narsa – umrda, qomatda, molda va nasabda erdan past bo‘lish, va to‘rt narsada – husn-jamolda, xulqda, adabda va iffatda erdan yuqori bo‘lishi zarurligi ta’kidlanadi.[7] Ushbu mezonlar turmushda tinch va totuv yashash, oilada er-xotin munosabatlarida katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Oilada farzand dunyoga kelgandan boshlab oilaning jamiyat oldidagi javobgarligi kundan-kunga ortib boradi. Chunki o‘sib kelayotgan avlodning taqdiri ana shu muammoning hal qilinishi bilan uzviy ravishda chambarchas bog‘langan bo‘ladi va mazkur ishda quidagi ilmiy metodlar qo‘llanilgan:

Adabiy-tahliliy metod – tarixiy manbalar va klassik asarlar (Sino, Yusuf Xos Xojib, Mirzo Ulug‘bek, Kaykovus, Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy va boshqa) tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida oilaviy qadriyatlar, ota-onaning tarbiyaviy roli hamda yoshlarning kamolotida milliy-merosning ahamiyati chuqur o‘rganildi.

Taqqoslash metod – turli davr va manbalardagi oilaviy qadriyatlar va tarbiyaviy yondashuvlar solishtirildi, ularning zamonaviy talaba-yosh tarbiyasiga mosligi aniqlanib, ta’lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Empirik-observatsion metod – talaba-yoshlar o‘rtasida so‘rovnomalar, suhbatlar va kuzatuvlar olib borilib, ularning oilaviy qadriyatlarga munosabati, milliy-merosga qiziqishi va tarbiyaviy ehtiyojlari aniqlangan.

Pedagogik tajriba va kuzatish – milliy meros asosida o‘quv mashg‘ulotlari va ma’naviy-axloqiy tadbirlar tashkil qilinib, yoshlarning fikr-mulohazasi, mas’uliyat va hurmat tuyg‘ulari amaliy tarzda kuzatildi.
Analitik metod – olingan ma’lumotlar tizimlashtirildi, oilaviy qadriyatlarni shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillar aniqlanib, tadqiqot natijalari chuqur tahlil qilindi.

Xulosa qilib aytganda, milliy-meros va milliy-ma’naviy qadriyatlarni talaba-yoshlarning tarbiyasiga integratsiyalash ularning ijtimoiy, ma’naviy va oilaviy hayotga tayyorgarlik ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Talaba-yoshlar orasida milliy an’analar va oila qadriyatlariga qiziqish kuchaydi, ular ota-onaga, oilaga va jamiyatga nisbatan mas’uliyatni his qila boshladi. Shu bilan birga, o‘zaro hurmat, sadoqat, mehr-oqibat va samimiylik kabi fazilatlar amaliy hayotda namoyon bo‘ldi. Milliy-meros asosida pedagogik tadbirlarni qo‘llash oilaviy tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirdi va yoshlarning ongida mustahkam ijtimoiy-ma’naviy poydevor yaratdi. Shunday qilib, milliy-ma’naviy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga integratsiyalash talaba-yoshlarni oilaviy hayotga muvaffaqiyatli tayyorlashda muhim vosita ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. 16.12.2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Ёшларимиз мустақил фикрлайдиган… // Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. – URL: https://president.uz
3. I.A. Karimov I.A. “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz”. T., O‘zbekiston, 2000. 8-tom.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Ma’naviy Merosi va Tarbiyasi Konsepsiyasi – Oliy Majlis, Toshkent, 2018.
5. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2019. – Б. 120–125
6. Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 45–47.
7. Muhammad Sodiq Koshg‘ariy. Odob as-solihin. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – B. 85–87.

TALABABALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA MILLIY QADRIYATLAR VA MADANIY MEROSNING O‘RNI

Ochilova Umida Ramazon qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti,
pedagogik ta‘lim kafedrasi 1-kurs magistranti.
ochilovaumida23@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy qadriyatlar va madaniy merosning o‘rni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi, ularning tarbiyaviy, axloqiy hamda ijtimoiy funksiyalari yoritiladi. Shuningdek, mazkur jarayonning pedagogik mexanizmlari, samaradorlik omillari va amaliy qo‘llash yo‘llari tizimli ravishda asoslab beriladi. Natijalar ta’lim amaliyotida qo‘llash uchun tavsiyalar bilan boyitiladi va muhim xulosalar.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, madaniy meros, oilaviy hayot, talaba yoshlar, pedagogik mexanizm, tarbiya, ijtimoiylashuv, ta’lim samaradorligi

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Очилова Умида Рамазон кизи
Бухарский государственный педагогический институт,
магистрант 1 курса
кафедры педагогического образования.
ochilovaumida23@gmail.com

Аннотация: В данной статье на научно-теоретической основе анализируется роль национальных ценностей и культурного наследия в подготовке студенческой молодежи к семейной жизни, раскрываются их воспитательные, нравственные и социальные функции. Также системно обосновываются педагогические механизмы данного процесса, факторы эффективности и пути практического применения. Результаты дополнены рекомендациями для использования в образовательной практике и важными выводами.

Ключевые слова: национальные ценности, культурное наследие, семейная жизнь, студенческая молодежь, педагогический механизм, воспитание, социализация, эффективность образования

THE ROLE OF NATIONAL VALUES AND CULTURAL HERITAGE IN PREPARING STUDENTS FOR FAMILY LIFE

Ochilova Umida Ramazon qizi
Bukhara State Pedagogical Institute,
1st-year Master's student of the Department of Pedagogical Education.
ochilovaumida23@gmail.com

Abstract: This article analyzes, on a scientific-theoretical basis, the role of national values and cultural heritage in preparing student youth for family life, highlighting their educational, moral, and social functions. It also systematically substantiates the pedagogical mechanisms of this process, efficiency factors, and practical implementation methods. The results are enriched with recommendations for application in educational practice and significant conclusions.

Keywords: national values, cultural heritage, family life, student youth, pedagogical mechanism, upbringing, socialization, educational effectiveness

Zamonaviy globallashuv sharoitida jamiyatning barqaror rivoji, avvalo, mustahkam oila institutiga bevosita bog‘liqdir. Oila esa nafaqat ijtimoiy tizimning asosiy bo‘g‘ini, balki shaxs kamoloti, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning shakllanishi va uzviy davomiyligini ta’minlovchi muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Shu bois bugungi kunda talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi pedagogika, psixologiya hamda ijtimoiy fanlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligi faqatgina iqtisodiy yoki huquqiy bilimlar bilan chegaralanmay, balki ularning ma’naviy yetukligi, ijtimoiy mas’uliyati, o‘zaro hurmat, sadoqat, sabr-toqat kabi insoniy fazilatlarni chuqur anglashiga ham bevosita bog‘liqdir. Aynan shu jihatlar milliy qadriyatlar va boy madaniy meros orqali avloddan-avlodga uzatiladi. Milliy an’ana, urf-odat va qadriyatlar yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi, ularning ongida oilaga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Shuningdek, milliy madaniy meros tarkibida mujassam bo‘lgan oilaviy tarbiya an’analari, ota-ona va farzand munosabatlari, er-xotin o‘rtasidagi hurmat va mas’uliyat masalalari bugungi ta’lim jarayonida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Aksincha, zamonaviy axborot oqimi kuchaygan bir davrda yoshlarning ongiga turli xil, ba’zan esa milliy mentalitetga zid qarashlar kirib kelayotganligi ularni to‘g‘ri yo‘naltirish zaruratini yanada oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim tizimida milliy qadriyatlar va madaniy merosdan samarali foydalanish orqali talaba yoshlarni oilaviy hayotga ongli ravishda tayyorlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolada talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy qadriyatlar va madaniy merosning o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi, ularning tarbiyaviy imkoniyatlari ochib beriladi hamda ushbu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar asoslab beriladi.

Tarixiy, ilmiy-nazariy, hayotiy nuqtayi nazardan ahamiyat qaratilganda oilaning ma’naviy poydevorini esa oilaviy milliy, umuminsoniy an’ana, qadriyatlar bilan izohlash mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor”[1]

Darvoqe, shu o‘rinda, Fitratning “Oila” asarida keltirilgan: “Biz farzandlarimizni yaxshi xulq egalari etib tarbiyalashimiz lozim, ya’ni shunday qilishimiz lozimki, farzandlarimiz imonli, fidokor bo‘lib ulg‘ayib, o‘z bolalarini islom taraqqiyotiga muvofiq tarbiyalab, din va dindoshlarini halokat va xarobalik jarligidan qutqarsinlar. Bu matlabga erishish uchun xotinlarimiz va qizlarimiz-millat onalari tarbiya va ilm olishlari lozim, axloq va bilimlarini kamolga yetkazishlari zarur”[2]– degan fikrlarni qayd etish lozimdir. Oila ma’naviy jihatdan yetuk bo‘lsa, uning farovonligi, tinchligi, xotirjamligi ham mustahkam bo‘ladi. Talabalarga ushbu asarni tahliliy o‘rgatish orqali bir qancha ijobiy xulosalar va fikrlarni rivojlantirsa bo‘ladi.

Unsurulmaoniy Kaykovus «Qobusnoma» pandnomasida yoshlarni ota-onasini hurmat qilishga, e’zozlashga va mehr-oqibatli bo‘lishga da’vat etadi. U yozadi: “O‘z farzanding sening haqingda qanday bo‘lishini tilasang, sen ham ota-onang haqida shunday bo‘l. Nedinkim, sen ota-onang haqida nima ish qilsang, farzanding ham sening haqingda shundoq ish qilur, chunki farzand mevaga, ota-ona mevali daraxtga o‘xshaydir.” Bu fikr orqali ota-onaning farzand tarbiyasidagi ahamiyati, shuningdek, farzandning kelajakda ota-onaga munosabati va hurmatini shakllantirish masalasi yoritiladi. Ota-ona o‘z farzandi uchun hatto o‘limga ham tayyorligini ko‘rsatishi mumkin. Har bir farzand oqil va dono bo‘lsa, ota-ona mehr-muhabbatini ado etishdan bosh tortmaydi. Shu bilan, tarixiy va ilmiy manbalar asosida ko‘rinib turibdiki, ota-onaning tarbiyaviy roli, oilaning muhitini to‘g‘ri tashkil etish va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish oilaviy tarbiyaning markaziy unsuri hisoblanadi. Oiladagi har bir qadam va ota-onaning har bir harakati bolaning barkamol shaxs sifatida yetilishi, jamiyatga foydali inson bo‘lib voyaga yetishi uchun muhim ahamiyatga ega.[3]

Ro‘dakiy oilada bola tarbiyasi va yosh avlod kamolotida ota-onaning burchi haqida ham muhim fikrlarni ilgari suradi. Aksariyat odamlar, hatto ma’rifatli zotlar ham, farzandlari tarbiyasiga e’tiborsizlik qilganda, donishmandning bolasi johil bo‘lib qolayotganligidan afsuslanadi. Shu bois, oila muhitida ota-onalar bilan bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat bo‘lgandagina tarbiyada yaxshi natijalarga erishish mumkin bo‘ladi. Inson tug‘ilgan paytidanoq tarbiyaga muhtojdir va uning ilk tarbiyachilari albatta ota-onasidir.[4]

Davoniyning fikricha: “Ota-ona bolaga jamiyatda mavjud bo‘lgan hulq-odob qoidalarini singdirishga, yurish-turishga, eyish-ichish odobini o‘rgatishga, o‘z qilmishi uchun mas’uliyatni sezishga, shirinsuxan bo‘lishga, yaxshilik va ezgulik kabi axloqiy qadriyatlarni egallashiga yordam berishi lozim”.[5]

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni ko‘p qirrali va murakkab pedagogik hodisa bo‘lib, uning samaradorligi bevosita milliy qadriyatlar hamda madaniy merosdan oqilona va tizimli foydalanishga bog‘liqdir. Oila institutining barqarorligi, jamiyat taraqqiyoti va barkamol avlodni tarbiyalash masalalari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda yoshlarning ma’naviy-axloqiy yetukligi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari milliy qadriyatlar va madaniy meros talaba yoshlarning oilaviy hayotga tayyorgarligini shakllantirishda muhim tarbiyaviy resurs ekanligini tasdiqlaydi. Ular orqali yoshlarda oilaga sadoqat, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, bag‘rikenglik, sabr-toqat kabi fazilatlar rivojlanadi. Ayniqsa, milliy an’ana va urf-odatlar, tarixiy tajriba hamda ajdodlar merosi asosida shakllangan oilaviy munosabatlar modeli yoshlar uchun muhim hayotiy yo‘l-yo‘riq vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlarni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish zarur. Bu esa nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, hayotiy vaziyatlar asosida fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishni ham taqozo etadi. Oliy ta’lim muassasalarida maxsus kurslar, treninglar, interaktiv metodlar va tarbiyaviy dasturlar orqali talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, milliy qadriyatlar va madaniy merosni ta’lim-tarbiya jarayoniga chuqur integratsiya qilish talaba yoshlarning oilaviy hayotga ongli, mas’uliyatli va puxta

tayyorgarligini ta’minlaydi. Bu esa kelajakda mustahkam oila institutini shakllantirish, sog‘lom ijtimoiy muhitni qaror toptirish hamda jamiyatning barqaror rivojiga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi // http://uza.uz/. – 03.08.2017.
2. A.Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020. – B. 112.
3. Xolmatov, A. “Oila va ma’naviyat: Milliy qadriyatlar asosida tarbiya”**,** Toshkent, 2016. *(Oilaviy qadriyatlar va yoshlarni tarbiyalash masalalari bo‘yicha ilmiy maqola.)*
4. Qodirov, M. “O‘zbek xalqining ma’naviy qadriyatlari va oilaviy tarbiya”**,** Toshkent, 2017. *(Milliy merosning oilaviy tarbiyadagi o‘rni va metodik tavsiyalar.)*
5. Ibragimov, S. “Milliy meros va yoshlar tarbiyasi”**,** Pedagogika jurnal, 2019, №3, 45–52.

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA KORREKSION-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Sultonova Zarina Uchqun qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika kafedrasi O‘qituvchisi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning nutqini ta’lim jarayonida rivojlantirishning samarali yo‘llari yoritilgan. Eshitish analizatoridagi nuqson bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli maxsus pedagogik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar, individual va guruhli mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada nutqni rivojlantirishning asosiy metodlari, korreksion ish shakllari va pedagogik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, nutq, og‘zaki nutqga o‘rgatish, yakka mashg‘ulotlar, talaffuzni shakllantirish, nutqiy muhit, muloqot, korreksiya.*

Аннотация

В данной статье освещаются эффективные пути развития речи учащихся с нарушением слуха в образовательном процессе. Нарушение слухового анализатора оказывает отрицательное влияние на речевое развитие ребенка. Поэтому развитие устной речи учащихся посредством специальных педагогических подходов, современных технологий, индивидуальных и групповых занятий имеет важное значение. В статье рассмотрены основные методы развития речи, формы коррекционной работы и педагогические рекомендации.

Ключевые слова: *Дети с нарушением слуха, речь, обучение устной речи, индивидуальные занятия, формирование произношения, речевая среда, общение, коррекция.*

Abstract

This article highlights effective ways of developing the speech of students with hearing impairments in the educational process. Hearing analyzer impairment negatively affects a child’s speech development. Therefore, the development of students’ oral speech through special pedagogical approaches, modern technologies, and individual and group activities is of great importance. The article discusses the main methods of speech development, forms of corrective work, and pedagogical recommendations.

Keywords: *Children with hearing impairment, speech, teaching oral speech, individual lessons, formation of pronunciation, speech environment, communication, correction.*

Bugungi kunda maxsus pedagogika ta’lim tizimida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ta’lim tizimining modernizatsiyalashuvi hamda inklyuziv ta’lim tamoyillarining keng joriy etilishi eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ularni har tomonlama rivojlantirish va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab etmoqda.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixik rivojlanishiga, bilish jarayonlariga, ayniqsa nutqning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Eshitishning buzilishi natijasida bola atrofdagi nutqiy muhitni to‘liq qabul qila olmaydi, bu esa lug‘at boyligining sust shakllanishi, talaffuz kamchiliklari, grammatik tuzilishlarning noto‘g‘ri o‘zlashtirilishi hamda bog‘langan nutqning yetarli rivojlanmasligiga sabab bo‘ladi. Natijada bolaning muloqotga kirishish imkoniyatlari cheklanadi, ijtimoiy moslashuv jarayoni qiyinlashadi, bilish faoliyati sekinlashadi.

Nutq insonning tafakkuri, bilish jarayonlari va ijtimoiy faoliyatining asosiy vositasi hisoblanadi. Ayniqsa, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun nutqni shakllantirish nafaqat ta’lim olishning muhim sharti, balki ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, shaxs sifatida kamol topishi va ijtimoiy hayotga moslashuvining asosiy omilidir. Shu bois surdopedagogika fanida bolalar nutqini rivojlantirish masalasi asosiy o‘rin egallaydi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni maktabda o‘qitish jarayoni to‘rt asosiy bosqichga bo‘linadi. **Birinchi bosqich** tayyorlov sinfi bo‘lib, u maktabga tayyorlovdan o‘tmagan bolalar uchun mo‘ljallangan. Bu davr bolani 5-6 yoshdan 7 yoshgacha davom etadi. Mazkur davrda bolalarni maktab ta’limiga har tomonlama tayyorlash, ularda dastlabki nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish, muloqotga kirishish malakalarini rivojlantirish hamda ta’lim faoliyatiga moslashtirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Bu bosqichda alohida e’tibor bolalarning maxsus maktabgacha ta’lim muassasalarida qatnashganlik darajasi, oiladagi tarbiyaviy muhit, eshitish nuqsonining darajasi hamda har bir bolaning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olishga qaratiladi.

O‘qitishning **ikkinchi bosqichi –** boshlang‘ich sinflar bo‘lib, ularda 7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘qitiladi. **Uchinchi bosqich** – o‘rta sinflar bo‘lib, kar bolalar maktabining V-VII sinflarini o‘z ichiga oladi. Bu bosqichda 12-14 yoshdagi bolalar o‘qitiladi. **To‘rtinchi bosqich** – katta sinflar bo‘lib, karlar maktabining 8-12 sinflarini qamrab oladi. Mazkur bosqichda 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘qitiladi.Ushbu bosqichlar bir-biridan vazifalari, o‘quv fanlari majmuasi o‘quvchilarning nutqini o‘stirish bo‘yicha ishlarning asosiy yo‘nalishlari bilan farqlanadi. Tayyorlov bosqichining asosiy vazifasi bolalarga muloqot uchun zarur nutqiy materialni qisqa vaqt ichida o‘zlashtirishni ta’minlashdan iborat. Birlamchi aloqa o‘rnatish va nutqda orttirilgan tajribani bilish faoliyatini natijalarini aks ettirish uchun zarur undov, so‘roq va gaplar shaklidagi nutqiy material tilga o‘qitishning mazmunini tashkil qiladi. Nutqiy rivojlanish masalalarini kompleks tarzda hal qiluvchi o‘quv fani dasturida uch qismga ajratilib ko‘rsatilgan:

- Daktil nutqga o‘rgatish;
- Og‘zaki nutqga o‘rgatish;
- Savodga o‘rgatish.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonida korreksion ish uch yo‘nalishda olib boriladi:

1. Lug‘atini aniqlash va boyitish.

2. Talaffuzni shakllantirish.

3. Nutqning grammatik qurilishini rivojlantirish.

Barcha yo‘nalishlar bo‘yicha ish bilan birgalikda bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish bilan birgalikda olib boriladi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqini rivojlantirish bo‘yicha korreksion ish olib borishda quyidagi ish turlari qo‘llaniladi:

1. Nutq o‘stirish bo‘yicha mashg‘ulotlar.

2. Yakka mashg‘ulotlar.

3. Kun tartibidagi ishlarni bajarishda nutq o‘stirish.

4. Rasm, predmet amaliy ta’lim, jismoniy tarbiya darslari,musiqali –ritmik mashg‘ulotlar

6. Dam olish, bayramlar vaqtlarida (ertaliklarga tayyorlanish, sayrlar, ekskursiyalar, o‘yinlar, to‘garak ishlari).

Nutqiy qobiliyatni rivojlantirish — bu bolalarda nutqni idrok etish, anglash, qayta ifodalash hamda nutqning psixofizik mexanizmlarini shakllantirish jarayonidir. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni maxsus o‘qitishda ilk kundanoq ularga qaratilgan nutqni predmetli vaziyat asosida tushunishga o‘rgatish muhim hisoblanadi. Bola o‘qituvchi yoki tarbiyachining predmetli va nutqiy harakatlariga taqlid qilish orqali nutqiy faoliyatni egallay boshlaydi.
Nutqni rivojlantirish jarayonida talaffuzga o‘rgatish, saqlangan eshitish qoldig‘idan foydalanish, eshituv-ko‘ruv idrokini shakllantirish asosiy yo‘nalishlardan sanaladi. Nutq materialini tezroq o‘zlashtirish maqsadida daktil nutqdan foydalaniladi. Ayniqsa, maktabgacha tayyorgarliksiz kelgan bolalar uchun daktilalogiya dastlabki nutq shakli sifatida og‘zaki nutq bilan parallel ravishda olib boriladi. Bolalarda nutqiy qobiliyatning shakllanishida muloqot hal qiluvchi o‘rin tutadi. O‘yin, amaliy faoliyat, kuzatishlar va tabiiy vaziyatlar orqali tashkil etilgan muloqot bolani nutqdan foydalanishga undaydi. Shu sababli bolalar fonetik qiyinchiliklariga qaramay, o‘qitishning boshidanoq so‘zlarni og‘zaki va daktil shaklda qo‘llashga o‘rgatiladi. Bu jarayonda murakkab tovushlarni to‘liq talaffuz qila olmasa ham, ularga yaqin shaklda aytishiga imkon beriladi.Nutqni rivojlantirishning ikkinchi muhim yo‘nalishi nutqiy faoliyat turlarini shakllantirishdir. Bunda bolalar daktillash, eshituv-ko‘ruv idroki, so‘zlash, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini egallaydilar. Mazkur faoliyatlarning asosiy maqsadi texnik ko‘nikmalarni emas, balki kommunikativ natijani ta’minlash, ya’ni murojaatni tushunish, topshiriqni bajarish, fikr va istakni ifodalashdan iborat. Tayyorlov bosqichida nutqiy motivatsiyani shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bolalar nutqiy vositalardan o‘qituvchi va tengdoshlari bilan muloqot qilish, o‘zaro tushunishga erishish uchun foydalanadilar. Nutqqa ijobiy munosabatni rivojlantirish uchun maxsus emotsional vaziyatlar, didaktik o‘yinlar va rolli mashg‘ulotlar qo‘llaniladi. Boshlang‘ich sinflarda esa nutqiy rivojlanish yangi bosqichga ko‘tariladi. O‘quvchilar tayyor nutqiy namunalarni o‘zlashtirib, so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida yangi so‘zlar hosil qilishni, jumla tuzish va vaziyatga mos nutqiy birliklarni tanlashni o‘rganadilar. Bu bosqichda o‘qish va yozish nutqiy faoliyatning yetakchi shakllariga aylanadi. Kar bolalar uchun og‘zaki nutqni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki og‘zaki nutq atrofdagilar bilan muloqot qilishning muhim vositasidir. Shu sababli maxsus maktablarda og‘zaki nutqqa o‘rgatish ta’limning dastlabki bosqichidan boshlanadi. Ushbu jarayon eshituv idrokini rivojlantirish va talaffuz ustida muntazam yakka mashg‘ulotlar olib borish orqali amalga oshiriladi.Surdopedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish tizimli, izchil, bosqichma-bosqich tashkil etilgan korreksion-pedagogik ta’sir natijasida samarali amalga oshiriladi. Bunda bolaning yoshi, eshitish nuqsonining darajasi, nuqsonning kelib chiqish sabablari, oilaviy sharoiti, maxsus pedagogik yordamning o‘z vaqtida tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega.Zamonaviy surdopedagogika nazariyasida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning samarali vositalari sifatida daktil nutq, og‘zaki nutq, eshituv idrokini rivojlantirish mashg‘ulotlari, talaffuz ustida individual ishlar, didaktik o‘yinlar, predmet-amaliy faoliyat hamda interfaol pedagogik texnologiyalar alohida e’tirof etiladi. Ayniqsa,

didaktik o‘yinlar bolalarda nutqiy faollikni oshirish, muloqotga ehtiyojni shakllantirish va lug‘at boyligini kengaytirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Shuningdek, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishda oila va ta’lim muassasasi hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Ota-onalarning pedagogik jarayondagi faol ishtiroki, uy sharoitida nutqiy muhitning tashkil etilishi, surdopedagog tavsiyalariga amal qilinishi bolalarning nutqiy rivojlanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa

Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning og’zaki nutqini o’stirish bo’yicha ishlarni tashkil etishda barcha holatlarda ko‘rgazmali metodlardan foydalanish, muloqatga (aloqa qilishga) bo’lgan intilishni yuzaga keltirish va ehtiyojini shakllantirish lozim. Bolalarning kattalar bilan aloqa qilish vositasi sifatida nutq funksiyasi insonning keyingi verbal va shaxs rivojlanishi asosida yotadi. Shuning uchun nutqni rivojlantirish bo’yicha korreksion – tarbiyaviy ishlarning asosiy yo’nalishlarning biri – qandaydir boshqa bir faoliyat bo’yicha (predmetli, o’yin va hokazo) nutqiy muloqat uchun sharoit yaratishdir. Kommunikativ so’zlashuv (bayon etishning) barcha turlarini egallab olishning va shu bilan birga so’zlarning sintagmatik munosabatlarini egallash nutq o’stirish bo’yicha maxsus mashg’ulotlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Boladagi og’zaki nutqning qiyinchiliklarni bartaraf etishda individual korreksiyalash mashg’ulotlari katta ahamiyatga ega. Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni nutqqa o’rgatishda bunday yondashishda ular nutqiy va shaxs rivojlanishida ancha yuqori darajalarga erishishlari mumkin. Og’zaki nutqiga o’rgatish bilan yonma-yon (parallel) ravishda bolalarni og’zaki va yozma nutqqa o’rgatish ham olib boriladi. Bolalarni og’zaki nutqqa o’rgatish, og’zaki formasida egallangan so’zlarini ovoz chiqarib aytish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Talaffuzni o’zlashtira borish bilan birgalikda o’quvchilar tomonidan og’zakilangan so’zlarni gapirish aniqligi ortib boradi. Og’zaki nutq xatolarini to’g’rilash talaffuz qilingan tovush namunalarini ko’rsatish orqali amalga oshiriladi va unga mos ravishdagi og’zakiamani ko’rsatish bilan mustahkamlanadi. Og’zaki nutqini egallash o’qish va yozishga o’rgatishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Amirsaidova Sh.M. Maxsus pedagogika fani rivojlanishida sharq mutafakkirlari g‘oyalarining o‘rni va roli.
2. Nazarova D. Eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar ta’limini takomil lashtirish. // Bolani maktabga tayyorlash sifat va samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy echimlari. Xalqaro ilmiy- amaliy konferensiya materiallari.
3. Матвеев В.Ф. Обучение школьников с нарушениями слуха в современних условиях // Дефектология
4. Боскис Р.М. Развитие смысловой сторони речы у глухих и слабослышащих детей.
5. Alimxo‘jayeva F.J. Zaif eshituvchi bolalar eshitish qobiliyatini rivojlantirishda didaktik materiallardan foydalanish.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И РЕФОРМЫ МИРЗО УЛУГБЕКА В ЭПОХУ ТЕМУРИДОВ

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье анализируются педагогические взгляды и реформы в сфере образования выдающегося исторического деятеля эпохи Темуридов — Мирзо Улугбека. Освещается его отношение к развитию науки, деятельность по поднятию образования на уровень государственной политики, нововведения в системе медресе, а также усилия по созданию научной среды. Кроме того, на научной основе раскрывается значение педагогического наследия Мирзо Улугбека для современной системы

образования. В статье на основе исторических источников, аналитического подхода и логических выводов показана роль Улугбека не только как ученого, но и как высокообразованного педагога и просветителя.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, эпоха Темуридов, педагогические идеи, реформы образования, медресе, наука, просвещение, воспитание.

PEDAGOGICAL IDEAS AND REFORMS OF MIRZO ULUGBEK IN THE TIMURID ERA

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Abstract: This scientific article analyzes the pedagogical views and educational reforms of the prominent historical figure of the Timurid era, Mirzo Ulugbek. It highlights his attitude toward the development of science, his efforts to elevate education to the level of state policy, innovations in the madrasa system, and his initiatives in creating a scientific environment. Furthermore, the article scientifically reveals the significance of Ulugbek's pedagogical heritage for the modern education system. Based on historical sources, analytical approaches, and logical conclusions, the article demonstrates Ulugbek's role not only as a scholar but also as a highly educated pedagogue and enlightener.

Keywords: Mirzo Ulugbek, Timurid era, pedagogical ideas, educational reforms, madrasa, science, enlightenment, upbringing.

TEMURIYLAR DAVRIDA MIRZO ULUG‘BEKNING PEDAGOGIK G‘OYALARI VA ISLOHOTLARI

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Temuriylar davrining buyuk tarixiy shaxsi Mirzo Ulug‘bekning ta’lim sohasidagi pedagogik qarashlari va islohotlari tahlil qilinadi. Unda uning ilm-fan rivojiga bo‘lgan munosabati, ta’limni davlat siyosati darajasiga ko‘tarish borasidagi faoliyati, madrasalar tizimidagi yangiliklar hamda ilmiy muhit yaratish yo‘lidagi sa’y-harakatlari yoritiladi. Shuningdek, Mirzo Ulug‘bekning pedagogik merosining zamonaviy ta’lim tizimi uchun ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi. Maqolada tarixiy manbalar, tahliliy yondashuv va mantiqiy xulosalar asosida Ulug‘bekning nafaqat olim, balki yuksak ma’rifatli pedagog va ma’rifatparvar sifatidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mirzo Ulug‘bek, Temuriylar davri, pedagogik g‘oyalar, ta’lim islohotlari, madrasa, ilm-fan, ma’rifat, tarbiya.

Личность Мирзо Улугбека является одним из самых ярких символов науки и культуры эпохи Темуридов. Хотя он широко известен в истории как великий астроном и математик, его взгляды на образование и воспитание, а также педагогическая деятельность имеют особое научное значение. В эпоху Темуридов наука и образование являлись важнейшими направлениями государственной политики, и вклад Мирзо Улугбека в этот процесс был поистине неоценим. Он рассматривал науку как основную движущую силу общественного развития и глубоко осознавал, что укрепление государства возможно через развитие системы образования.[1]

К периоду Темуридов в Центральной Азии система образования в основном осуществлялась через медресе. Однако эти учебные заведения не ограничивались только религиозными знаниями, а выполняли функции научных центров, где преподавались и светские науки. Мирзо Улугбек значительно развил эту традицию, уделяя особое внимание обогащению содержания образования. В его педагогических взглядах центральное место занимали приоритет науки, универсальность знаний и их решающая роль в формировании личности. По мнению Улугбека, истинное знание освобождает человека от невежества и делает его полезным для общества. **Раздел 2: Влияние общечеловеческих идей и тенденция развития в области педагогического образования**

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И РЕФОРМЫ МИРЗО УЛУГБЕКА В ЭПОХУ ТЕМУРИДОВ

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье анализируются педагогические взгляды и реформы в сфере образования выдающегося исторического деятеля эпохи Темуридов — Мирзо Улугбека. Освещается его отношение к развитию науки, деятельность по поднятию образования на уровень государственной политики, нововведения в системе медресе, а также усилия по созданию научной среды. Кроме того, на научной основе раскрывается значение педагогического наследия Мирзо Улугбека для современной системы образования. В статье на основе исторических источников, аналитического подхода и логических выводов показана роль Улугбека не только как ученого, но и как высокообразованного педагога и просветителя.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, эпоха Темуридов, педагогические идеи, реформы образования, медресе, наука, просвещение, воспитание.

PEDAGOGICAL IDEAS AND REFORMS OF MIRZO ULUGBEK IN THE TIMURID ERA

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Abstract: This scientific article analyzes the pedagogical views and educational reforms of the prominent historical figure of the Timurid era, Mirzo Ulugbek. It highlights his attitude toward the development of science, his efforts to elevate education to the level of state policy, innovations in the madrasa system, and his initiatives in creating a scientific environment. Furthermore, the article scientifically reveals the significance of Ulugbek's pedagogical heritage for the modern education system. Based on historical sources, analytical approaches, and logical conclusions, the article demonstrates Ulugbek's role not only as a scholar but also as a highly educated pedagogue and enlightener.

Keywords: Mirzo Ulugbek, Timurid era, pedagogical ideas, educational reforms, madrasa, science, enlightenment, upbringing.

TEMURIYLAR DAVRIDA MIRZO ULUG‘BEKNING PEDAGOGIK G‘OYALARI VA ISLOHOTLARI

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Temuriylar davrining buyuk tarixiy shaxsi Mirzo Ulug‘bekning ta’lim sohasidagi pedagogik qarashlari va islohotlari tahlil qilinadi. Unda uning ilm-fan rivojiga bo‘lgan munosabati, ta’limni davlat siyosati darajasiga ko‘tarish borasidagi faoliyati, madrasalar tizimidagi yangiliklar hamda ilmiy muhit yaratish yo‘lidagi sa’y-harakatlari yoritiladi. Shuningdek, Mirzo Ulug‘bekning pedagogik merosining zamonaviy ta’lim tizimi uchun ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi. Maqolada tarixiy manbalar, tahliliy yondashuv va mantiqiy xulosalar asosida Ulug‘bekning nafaqat olim, balki yuksak ma’rifatli pedagog va ma’rifatparvar sifatidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mirzo Ulug‘bek, Temuriylar davri, pedagogik g‘oyalar, ta’lim islohotlari, madrasa, ilm-fan, ma’rifat, tarbiya.

Личность Мирзо Улугбека является одним из самых ярких символов науки и культуры эпохи Темуридов. Хотя он широко известен в истории как великий астроном и математик, его взгляды на образование и воспитание, а также педагогическая деятельность имеют особое научное значение. В эпоху Темуридов наука и образование являлись важнейшими направлениями государственной политики, и вклад Мирзо Улугбека в этот процесс был поистине неоценим. Он рассматривал науку как основную движущую силу общественного развития и глубоко осознавал, что укрепление государства возможно через развитие системы образования.[1]

К периоду Темуридов в Центральной Азии система образования в основном осуществлялась через медресе. Однако эти учебные заведения не ограничивались только религиозными знаниями, а выполняли функции научных центров, где преподавались и светские науки. Мирзо Улугбек значительно развил эту традицию, уделяя особое внимание обогащению содержания образования. В его педагогических взглядах центральное место занимали приоритет науки, универсальность знаний и их решающая роль в формировании личности. По мнению Улугбека, истинное знание освобождает человека от невежества и делает его полезным для общества.

Педагогические идеи Мирзо Улугбека, прежде всего, основывались на единстве теории и практики. Он выступал за укрепление теоретических знаний посредством

жизненного опыта и научных наблюдений. Знаменитая обсерватория, построенная в Самарканде, служила не только центром астрономических исследований, но и своеобразным научно-образовательным учреждением. Здесь учащиеся непосредственно участвовали в научных процессах, усваивая знания через практическую деятельность. Это свидетельствует о новаторском характере педагогического мышления Улугбека.[2]

Образовательные реформы Мирзо Улугбека были тесно связаны с коренным совершенствованием деятельности медресе. Медресе, построенные им в Самарканде, Бухаре и Гиждуване, превратились в ведущие научные центры своего времени. В этих учебных заведениях образовательный процесс был организован на основе четких программ, дисциплины преподавались системно, а научные дискуссии и дебаты получили широкое распространение. При формировании преподавательского состава Улугбек уделял особое внимание научному потенциалу, нравственной зрелости и педагогическому мастерству наставников, что обеспечивало высокий уровень качества образования[3].

Мирзо Улугбек рассматривал традицию «учитель — ученик» как важнейшую составляющую образовательного процесса. Он сам обучался у таких выдающихся ученых, как Казызаде Руми и Гияс ад-Дин Джамшид аль-Каши, а в дальнейшем воспитал целую плеяду талантливых учеников. Этот процесс обеспечивал преемственность и непрерывность знаний. Улугбек поощрял учеников к самостоятельному мышлению, научному поиску и стремлению к объективной истине.[4]

Особое место в научно-педагогическом наследии Улугбека занимает его труд «Зидж-и Джадид-и Курагони». Данное произведение являлось не только крупным достижением астрономической науки, но и выполняло функцию важного учебного пособия своего времени. В нем отчетливо проявляются научная точность, логичность мышления и системный подход, что свидетельствует о высоком уровне педагогического мастерства Улугбека.[5]

Педагогические взгляды Мирзо Улугбека сохраняют свою актуальность и для современной системы образования. Его уважение к науке, высокие требования к качеству обучения и деятельность по созданию научной среды созвучны современным образовательным реформам. В условиях современного образования особое значение приобретают единство науки и практики, роль личности преподавателя и развитие у обучающихся навыков самостоятельного мышления. В этом контексте наследие Улугбека служит важным источником педагогического опыта и научного вдохновения.[6]

Подводя итог, можно отметить, что Мирзо Улугбек занимает важное место в истории как великий педагог и реформатор, поднявший систему образования эпохи Темуридов на новый уровень[7]. Его педагогические идеи способствовали развитию науки, совершенствованию системы медресе и воспитанию образованного поколения. Образовательное наследие Улугбека не утратило своей научно-педагогической значимости и в наши дни, а его глубокое изучение и практическое применение способствуют обогащению современной системы образования.

Список использованной литературы:

1. Каримов И.А. Высокая духовность — непобедимая сила. — Ташкент: Ма’навият, 2008.
2. Бартольд В.В. Улугбек и его время. — Москва: Наука, 1964.
3. Ахмедов Б. Мирзо Улугбек. — Ташкент: Фан, 1994.
4. Кадыров М. Культура эпохи Темуридов. — Ташкент: Учитель, 2001.
5. Юлдашев Ж., Усманов С. История педагогики. — Ташкент: Учитель, 2010.
6. Улугбек М. Зидж-и Джадид-и Курагони. — Ташкент: Фан, 1994.
7. Расулов А. Педагогические взгляды восточных мыслителей. — Ташкент: Ма’навият, 2016.

Педагогические идеи Мирзо Улугбека, прежде всего, основывались на единстве теории и практики. Он выступал за укрепление теоретических знаний посредством жизненного опыта и научных наблюдений. Знаменитая обсерватория, построенная в Самарканде, служила не только центром астрономических исследований, но и своеобразным научно-образовательным учреждением. Здесь учащиеся непосредственно участвовали в научных процессах, усваивая знания через практическую деятельность. Это свидетельствует о новаторском характере педагогического мышления Улугбека.[2]

Образовательные реформы Мирзо Улугбека были тесно связаны с коренным совершенствованием деятельности медресе. Медресе, построенные им в Самарканде, Бухаре и Гиждуване, превратились в ведущие научные центры своего времени. В этих учебных заведениях образовательный процесс был организован на основе четких программ, дисциплины преподавались системно, а научные дискуссии и дебаты получили широкое распространение. При формировании преподавательского состава Улугбек уделял особое внимание научному потенциалу, нравственной зрелости и педагогическому мастерству наставников, что обеспечивало высокий уровень качества образования[3].

Мирзо Улугбек рассматривал традицию «учитель — ученик» как важнейшую составляющую образовательного процесса. Он сам обучался у таких выдающихся ученых, как Казызаде Руми и Гияс ад-Дин Джамшид аль-Каши, а в дальнейшем воспитал целую плеяду талантливых учеников. Этот процесс обеспечивал преемственность и непрерывность знаний. Улугбек поощрял учеников к самостоятельному мышлению, научному поиску и стремлению к объективной истине.[4]

Особое место в научно-педагогическом наследии Улугбека занимает его труд «Зидж-и Джадид-и Курагони». Данное произведение являлось не только крупным достижением астрономической науки, но и выполняло функцию важного учебного пособия своего времени. В нем отчетливо проявляются научная точность, логичность мышления и

системный подход, что свидетельствует о высоком уровне педагогического мастерства Улугбека.[5]

Педагогические взгляды Мирзо Улугбека сохраняют свою актуальность и для современной системы образования. Его уважение к науке, высокие требования к качеству обучения и деятельность по созданию научной среды созвучны современным образовательным реформам. В условиях современного образования особое значение приобретают единство науки и практики, роль личности преподавателя и развитие у обучающихся навыков самостоятельного мышления. В этом контексте наследие Улугбека служит важным источником педагогического опыта и научного вдохновения.[6]

Подводя итог, можно отметить, что Мирзо Улугбек занимает важное место в истории как великий педагог и реформатор, поднявший систему образования эпохи Темуридов на новый уровень[7]. Его педагогические идеи способствовали развитию науки, совершенствованию системы медресе и воспитанию образованного поколения. Образовательное наследие Улугбека не утратило своей научно-педагогической значимости и в наши дни, а его глубокое изучение и практическое применение способствуют обогащению современной системы образования.

Список использованной литературы:

8. Каримов И.А. Высокая духовность — непобедимая сила. — Ташкент: Ма’навият, 2008.
9. Бартольд В.В. Улугбек и его время. — Москва: Наука, 1964.
10. Ахмедов Б. Мирзо Улугбек. — Ташкент: Фан, 1994.
11. Кадыров М. Культура эпохи Темуридов. — Ташкент: Учитель, 2001.
12. Юлдашев Ж., Усманов С. История педагогики. — Ташкент: Учитель, 2010.
13. Улугбек М. Зидж-и Джадид-и Курагони. — Ташкент: Фан, 1994.
14. Расулов А. Педагогические взгляды восточных мыслителей. — Ташкент: Ма’навият, 2016.

СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АТМОСФЕРА В ЭПОХУ МИРЗО УЛУГБЕКА

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Аннотация: В данной научной статье анализируются педагогические взгляды и реформы в сфере образования выдающегося исторического деятеля эпохи Темуридов — Мирзо Улугбека. Освещается его отношение к развитию науки, деятельность по поднятию образования на уровень государственной политики, нововведения в системе медресе, а также усилия по созданию научной среды. Кроме того, на научной основе раскрывается значение педагогического наследия Мирзо Улугбека для современной системы образования. В статье на основе исторических источников, аналитического подхода и логических выводов показана роль Улугбека не только как ученого, но и как высокообразованного педагога и просветителя.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, эпоха Темуридов, педагогические идеи, реформы образования, медресе, наука, просвещение, воспитание.

PEDAGOGICAL IDEAS AND REFORMS OF MIRZO ULUGBEK IN THE TIMURID ERA

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Abstract: This scientific article analyzes the pedagogical views and educational reforms of the prominent historical figure of the Timurid era, Mirzo Ulugbek. It highlights his attitude toward the development of science, his efforts to elevate education to the level of state policy, innovations in the madrasa system, and his initiatives in creating a scientific environment. Furthermore, the article scientifically reveals the significance of Ulugbek's pedagogical heritage for the modern education system. Based on historical sources, analytical approaches, and logical conclusions, the article demonstrates Ulugbek's role not only as a scholar but also as a highly educated pedagogue and enlightener.

Keywords: Mirzo Ulugbek, Timurid era, pedagogical ideas, educational reforms, madrasa, science, enlightenment, upbringing.

TEMURIYLAR DAVRIDA MIRZO ULUG‘BEKNING PEDAGOGIK G‘OYALARI VA ISLOHOTLARI

Рузиева Наргиза Омонжоновна
Магистрант 1-го курса БухГПИ
Ruziyevanargiza090@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada Temuriylar davrining buyuk tarixiy shaxsi Mirzo Ulug‘bekning ta’lim sohasidagi pedagogik qarashlari va islohotlari tahlil qilinadi. Unda uning ilm-fan rivojiga bo‘lgan munosabati, ta’limni davlat siyosati darajasiga ko‘tarish borasidagi faoliyati, madrasalar tizimidagi yangiliklar hamda ilmiy muhit yaratish yo‘lidagi sa’y-harakatlari yoritiladi. Shuningdek, Mirzo Ulug‘bekning pedagogik merosining zamonaviy ta’lim tizimi uchun ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi. Maqolada tarixiy manbalar, tahliliy yondashuv va mantiqiy xulosalar asosida Ulug‘bekning nafaqat olim, balki yuksak ma’rifatli pedagog va ma’rifatparvar sifatidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Mirzo Ulug‘bek, Temuriylar davri, pedagogik g‘oyalar, ta’lim islohotlari, madrasa, ilm-fan, ma’rifat, tarbiya.

Личность Мирзо Улугбека является одним из самых ярких символов науки и культуры эпохи Темуридов. Хотя он широко известен в истории как великий астроном и математик, его взгляды на образование и воспитание, а также педагогическая деятельность имеют особое научное значение. В эпоху Темуридов наука и образование являлись важнейшими направлениями государственной политики, и вклад Мирзо Улугбека в этот процесс был поистине неоценим. Он рассматривал науку как основную движущую силу

общественного развития и глубоко осознавал, что укрепление государства возможно через развитие системы образования.[1]

К периоду Темуридов в Центральной Азии система образования в основном осуществлялась через медресе. Однако эти учебные заведения не ограничивались только религиозными знаниями, а выполняли функции научных центров, где преподавались и светские науки. Мирзо Улугбек значительно развил эту традицию, уделяя особое внимание обогащению содержания образования. В его педагогических взглядах центральное место занимали приоритет науки, универсальность знаний и их решающая роль в формировании личности. По мнению Улугбека, истинное знание освобождает человека от невежества и делает его полезным для общества.

Педагогические идеи Мирзо Улугбека, прежде всего, основывались на единстве теории и практики. Он выступал за укрепление теоретических знаний посредством жизненного опыта и научных наблюдений. Знаменитая обсерватория, построенная в Самарканде, служила не только центром астрономических исследований, но и своеобразным научно-образовательным учреждением. Здесь учащиеся непосредственно участвовали в научных процессах, усваивая знания через практическую деятельность. Это свидетельствует о новаторском характере педагогического мышления Улугбека.[2]

Образовательные реформы Мирзо Улугбека были тесно связаны с коренным совершенствованием деятельности медресе. Медресе, построенные им в Самарканде, Бухаре и Гиждуване, превратились в ведущие научные центры своего времени. В этих учебных заведениях образовательный процесс был организован на основе четких программ, дисциплины преподавались системно, а научные дискуссии и дебаты получили широкое распространение. При формировании преподавательского состава Улугбек уделял особое внимание научному потенциалу, нравственной зрелости и педагогическому мастерству наставников, что обеспечивало высокий уровень качества образования[3].

Мирзо Улугбек рассматривал традицию «учитель — ученик» как важнейшую составляющую образовательного процесса. Он сам обучался у таких выдающихся ученых, как Казызаде Руми и Гияс ад-Дин Джамшид аль-Каши, а в дальнейшем воспитал целую плеяду талантливых учеников. Этот процесс обеспечивал преемственность и непрерывность знаний. Улугбек поощрял учеников к самостоятельному мышлению, научному поиску и стремлению к объективной истине.[4]

Особое место в научно-педагогическом наследии Улугбека занимает его труд «Зидж-и Джадид-и Курагони». Данное произведение являлось не только крупным достижением астрономической науки, но и выполняло функцию важного учебного пособия своего времени. В нем отчетливо проявляются научная точность, логичность мышления и системный подход, что свидетельствует о высоком уровне педагогического мастерства Улугбека.[5]

Педагогические взгляды Мирзо Улугбека сохраняют свою актуальность и для современной системы образования. Его уважение к науке, высокие требования к качеству обучения и деятельность по созданию научной среды созвучны современным образовательным реформам. В условиях современного образования особое значение приобретают единство науки и практики, роль личности преподавателя и развитие у обучающихся навыков самостоятельного мышления. В этом контексте наследие Улугбека служит важным источником педагогического опыта и научного вдохновения.[6]

Подводя итог, можно отметить, что Мирзо Улугбек занимает важное место в истории как великий педагог и реформатор, поднявший систему образования эпохи Темуридов на новый уровень[7]. Его педагогические идеи способствовали развитию науки, совершенствованию системы медресе и воспитанию образованного поколения. Образовательное наследие Улугбека не утратило своей научно-педагогической значимости и в наши дни, а его глубокое изучение и практическое применение способствуют обогащению современной системы образования.

Список использованной литературы:

1. Каримов И.А. Высокая духовность — непобедимая сила. — Ташкент: Ma’навият, 2008.
2. Бартольд В.В. Улугбек и его время. — Москва: Наука, 1964.
3. Ахмедов Б. Мирзо Улугбек. — Ташкент: Фан, 1994.
4. Кадыров М. Культура эпохи Темуридов. — Ташкент: Учитель, 2001.
5. Юлдашев Ж., Усманов С. История педагогики. — Ташкент: Учитель, 2010.
6. Улугбек М. Зидж-и Джадид-и Курагони. — Ташкент: Фан, 1994.
7. Расулов А. Педагогические взгляды восточных мыслителей. — Ташкент: Ma’навият, 2016.

XVI -asrda Tasavvuf talimoti goyalarining rivojlanishi va undan ta`lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari.(Buxoro xonligi misolida)

Xazratova Sarvinoz Saidjonovna Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogik ta'lim kafedrasi 1-kurs magistranti sarvizumrad92@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda XVI asrda Buxoro xonligida tasavvuf ta’limoti g‘oyalarining rivojlanishi, uning jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘rni hamda ta’lim-tarbiya jarayoniga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida tasavvufning asosiy g‘oyalari — komil insonni tarbiyalash, ruhiy poklanish, sabr-toqat, tavakkal va axloqiy yetuklik kabi tamoyillar ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, Buxoro xonligida faoliyat yuritgan tasavvuf markazlari, xususan xonaqoh va madrasalarning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati ochib beriladi. Ustoz-shogird an’analari, murshid-murid munosabatlari orqali amalga oshirilgan tarbiya usullari alohida e’tiborga olinadi.

Kalit so’z : Tasavvuf ta’limoti, Buxoro xonligi, komil inson, ma’naviy tarbiya, murshid-murid tizimi, axloqiy kamolot.

Аннотация: В данной работе анализируется развитие идей суфизма в Бухарском ханстве в XVI веке, его роль в духовной жизни общества и влияние на образовательный процесс. В ходе исследования научно освещаются основные идеи суфизма – принципы воспитания совершенной личности, духовного очищения, терпения, доверия и нравственной зрелости. Также раскрывается значение суфийских центров, действовавших в Бухарском ханстве, в частности, ханакохов и медресе, в воспитании молодого поколения. Особое внимание уделяется традициям отношений учитель-ученик, методам обучения, осуществляемым через отношения муршид-мурид.

Ключевые слова: суфизм, Бухарское ханство, совершенная личность, духовное воспитание, система муршид-мурид, нравственное совершенство.

Abstract: This paper analyzes the development of Sufi ideas in the Bukhara Khanate in the 16th century, its role in the spiritual life of society, and its influence on the educational process. The study provides a scholarly overview of the fundamental ideas of Sufism—the principles of cultivating a perfect personality, spiritual purification, patience, trust, and moral maturity. It also explores the importance of Sufi centers operating in the Bukhara Khanate, particularly khanakohs and madrassas, in educating the younger generation. Particular attention is paid to the tradition of teacher-student relationships and teaching methods implemented through the murshid-murid relationship.

Keywords: Sufism, Bukhara Khanate, perfect personality, spiritual education, murshid-murid system, moral perfection.

Kirish

XVI asrda Buxoro xonligi Markaziy Osiyoda nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki ma’naviy va madaniy markazlardan biri sifatida shakllangan bo‘lib, bu davrda tasavvuf ta’limoti jamiyat hayotida muhim o‘rin egallagan. Ayniqsa, insonning ichki dunyosini boyitish, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va komil insonni tarbiyalash g‘oyalari tasavvufning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida keng yoyilgan. Bu ta’limot orqali nafaqat diniy, balki ijtimoiy muhit ham sog‘lomlashtirilgan, odamlar o‘rtasida mehr-oqibat, halollik, sabr-toqat kabi qadriyatlar mustahkamlangan. Bugungi kunda ham ta’lim-tarbiya jarayonida yoshlarning ma’naviy yetukligini oshirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, tarixiy tajriba sifatida Buxoro

xonligidagi tasavvufiy qarashlarni o‘rganish va ularni zamonaviy pedagogik jarayonga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tasavvuf ta’limoti islom madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy maqsadi insonni ruhiy jihatdan poklash, uni komillikka yetkazish va Allohga yaqinlashtirishdan iboratdir. Tasavvufda “komil inson” g‘oyasi markaziy o‘rin egallaydi, bunda inson nafaqat bilimli, balki yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi. Ushbu ta’limot sabr, tavakkal, qanoat, zuhd, halollik kabi fazilatlarni shakllantirish orqali shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Tasavvuf nazariy jihatdan Qur’on va hadis ta’limotlariga asoslanadi hamda ularni chuqurroq ruhiy-ma’naviy talqin qilishga intiladi. Shuningdek, turli tariqatlar orqali bu g‘oyalar amaliyotga tatbiq etilgan bo‘lib, har bir tariqat o‘zining uslubi va tarbiya tizimiga ega bo‘lgan. Bu nazariy asoslar ta’lim-tarbiya jarayonida insonning ichki dunyosini rivojlantirish va uni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

XVI asrda Buxoro xonligi hududi Markaziy Osiyoda ilm-fan, madaniyat va ma’naviyat markazlaridan biri sifatida rivojlangan bo‘lib, bu davrda tasavvuf ta’limoti ham keng yoyilgan va chuqur ildiz otgan. Xonlik hududida ko‘plab xonaqohlar, madrasalar va ziyoratgohlar faoliyat yuritib, ular nafaqat diniy bilim berish, balki yoshlarni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash markazlari vazifasini bajargan. Tasavvuf namoyandalari jamiyatda katta obro‘-e’tiborga ega bo‘lib, ular xalqni to‘g‘ri yo‘lga boshlash, ijtimoiy muammolarni yumshatish va axloqiy muhitni yaxshilashda muhim rol o‘ynagan. Ayniqsa, tariqatlar faoliyati orqali insonning ichki dunyosini boyitish, nafsni tiyish va ruhiy poklanishga erishish g‘oyalari keng targ‘ib qilingan. Buxoro muhitida tasavvuf faqat diniy yo‘nalish sifatida emas, balki ijtimoiy va pedagogik tizim sifatida ham shakllanib, ta’lim-tarbiya jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Tasavvuf ta’limoti XVI asr Buxoro xonligida ta’lim-tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanib, yosh avlodni ma’naviy va axloqiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashga xizmat qilgan. Ushbu ta’limot asosida insonning ichki dunyosini boyitish, nafsni jilovlash, sabr-toqatli, halol va pokiza bo‘lish kabi fazilatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Ayniqsa, ustoz-shogird an’analari orqali bilim berish bilan birga, shaxsiy namuna asosida tarbiya berish muhim metod sifatida qo‘llanilgan. Murshid-murid tizimi orqali esa har bir shaxsga individual yondashuv amalga oshirilib, uning ruhiy kamolotiga e’tibor berilgan. Tasavvuf tarbiyasida faqat nazariy bilim emas, balki amaliy hayotda axloqiy me’yorlarga amal qilish muhim hisoblangan. Shu bois bu ta’limot jamiyatda intizom, mehr-oqibat va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etgan.

XVI asr Buxoro xonligida tasavvuf ta’limoti asosida ta’lim-tarbiya jarayonida turli samarali usullar qo‘llanilgan bo‘lib, ular shaxsning nafaqat bilimini, balki ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan edi. Eng avvalo, suhbat usuli muhim o‘rin tutgan bo‘lib, bunda ustoz o‘z tajribasi va hayotiy qarashlarini shogirdlariga bevosita muloqot orqali yetkazgan. Shuningdek, zikr va riyozat amaliyotlari orqali insonning ruhiy poklanishi, sabr-toqat va ichki intizomi mustahkamlangan. Murshid-murid tizimi asosida individual yondashuv qo‘llanilib, har bir shaxsning qobiliyati va ruhiy holatiga qarab tarbiya berilgan. Amaliy mashg‘ulotlar, xususan xizmat qilish, kamtarlik va halollikni kundalik hayotda qo‘llash orqali o‘rgatish ham muhim metod hisoblangan. Bu usullar orqali nafaqat bilim berish, balki komil insonni shakllantirish maqsadi amalga oshirilgan.

Tasavvuf ta’limotining XVI asr Buxoro xonligidagi tajribasi zamonaviy ta’lim tizimi uchun ham muhim manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bugungi kunda yoshlarning ma’naviy bo‘shligi, axloqiy muammolar va ijtimoiy beqarorlik holatlari ko‘payib borayotgan bir sharoitda tasavvuf g‘oyalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Komil inson g‘oyasi asosida o‘quvchilarda mas’uliyat, halollik, sabr-toqat va mehr-oqibat kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin. Ta’lim jarayoniga murshid-murid tizimiga o‘xshash mentorlik yondashuvini joriy etish

orqali o‘quvchilarga individual e’tibor berish samarali natija beradi. Shuningdek, tasavvufdagi ichki tarbiya va o‘zini anglash g‘oyalari psixologik barqarorlikni oshirishda ham foydali bo‘lishi mumkin. Bu yondashuv nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma’naviy yetukligini ta’minlashga xizmat qiladi va zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Xulosa

XVI asr Buxoro xonligida tasavvuf ta’limoti jamiyatning ma’naviy hayotida muhim o‘rin egallab, insonni axloqiy jihatdan kamolga yetkazishga xizmat qilgan. Ushbu ta’limot komil inson g‘oyasi asosida shaxsning ichki pokligi, sabr-toqat, halollik va mehr-oqibat kabi fazilatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Tasavvuf g‘oyalari xonaqohlar va madrasalar orqali ta’lim-tarbiya jarayoniga singdirilib, yosh avlodning ma’naviy yetukligini oshirishda muhim rol o‘ynagan. Bu tarixiy tajriba bugungi kunda ham tarbiya va ta’lim tizimi uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M. O‘rta Osiyo tasavvuf tarixi. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Azizov B. Buxoro xonligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3. Karimov N. Islom va tasavvuf ta’limoti asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
4. Murodov A. Markaziy Osiyo madaniy merosi. – Toshkent: Universitet, 2021.
5. Rahimov S. Sharq mutafakkirlari va ma’naviyat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
6. Yusupov E. O‘zbek xalqi ma’naviyati tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.

NAQSHBANDIYA TARIQATINING TARBIYAVIY TAMOYILLARI VA ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Xazratova S.S.
Buxoro davlat pedagogika instituti. Buxoro shahri
e-mail: Sarvizumrad92@gmail.com
Tel: +99899758589

DOLZARBLIGI: Insoniyat tarixida tasavvuf yo'nalishlari ijtimoiy-ma'naviy hayotni shakllantirishda muhim rol o'ynab kelgan. Ularning ichida Naqshbandiya tariqati O'rta Osiyo va umuman islom olamida alohida o'rin egallaydi. Xoja Bahouddin Naqshband (1318–1389) tomonidan asos solingan bu tariqat o'zining ma'naviy-axloqiy ta'limoti, insonni kamolotga yo'naltiruvchi tarbiyaviy tizimiyligi bilan boshqa tariqatlardan ajralib turadi.Bugungi globallashuv davrida ma'naviy qadriyatlarning emirilishi, yoshlar tarbiyasidagi inqirozlar va ta'lim tizimining milliy ruhdan uzoqlashishi kabi muammolar Naqshbandiya tarbiyaviy tamoyillarini qayta o'rganish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Tariqatning "Dil ba yoru, dast ba kor" (Yurak Alloh bilan, qo'l ish bilan) tamoyili zamonaviy ta'limning amaliyot va ma'naviyat uyg'unligini ta'minlash muammosiga bevosita javob beradi.O'zbekistonda milliy-ma'naviy ta'limot asosida yangilangan ta'lim paradigmasini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligi tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

TADQIQOT MAQSADI: Tadqiqotning asosiy maqsadi — Naqshbandiya tariqatining tarbiyaviy tamoyillarini tarixiy-falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan o'rganish hamda ularning zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish modelini ishlab chiqishdan iborat.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Naqshbandiya tariqatining shakllanish tarixi va uning ta'limiy-tarbiyaviy asoslarini o'rganish;
2. Tariqatning "O'n bir tamoyili" ni pedagogik kategoriyalar tizimida tahlil qilish;
3. Naqshbandiya tarbiyasining zamonaviy pedagogika bilan umumiy va farqli jihatlarini aniqlash;

TADQIQOT USUL VA USLUBLARI

Nazariy usullar

- ✓ Tarixiy-genetik tahlil — Naqshbandiya ta'limotining shakllanish bosqichlarini ketma-ketlikda o'rganish;
- ✓ Qiyosiy tahlil — tariqat tamoyillarini zamonaviy ta'lim nazariyalari bilan solishtirib tekshirish;

Empirik usullar

- ✓ So'rovnoma va anketa — pedagog va talabalar orasida Naqshbandiya qadriyatlariga munosabatni o'rganish (n=240);
- ✓ Suhbat (intervyu) — diniy ta'lim mutaxassislari va pedagoglar bilan chuqur suhbat;

Tadqiqotning metodologik asosini dialektik va fenomenologik yondashuv, shuningdek, pedagogik antropologiya qoidalari tashkil etadi. Manbalar bazasi: ilk naqshbandiya risola va maqomatlari, O'rta asr arab, fors va turkiy tilidagi ta'limiy adabiyotlar, zamonaviy pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy ishlar.

NATIJALAR: Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy natijalar olindi va asoslandi:

1. Tarbiyaviy tamoyillarning pedagogik tasnifi.

Naqshbandiyaning "O'n bir tamoyili" (Hush dar dam, Nazar bar qadam, Safar dar vatan va boshqalar) birinchi marta pedagogik kategoriyalar — maqsad, mazmun, metod va natija nuqtai nazaridan tizimli tahlil qilindi.

2. Naqshbandiya ta'lim modeli.

Suhbat (muallim-shogird munosabati), muroqaba (fikr jamlash), zikr (takrorlash va o'zlashtirish) hamda xilvat (mustaqil mushohada) elementlarini o'z ichiga olgan integratsion pedagogik model ishlab chiqildi.

3. Eksperimental tekshiruv natijalari.

Toshkent viloyati umumta'lim maktablaridan birida o'tkazilgan pedagogik eksperiment shuni ko'rsatdiki, Naqshbandiya tamoyillari asosidagi o'quv moduli qo'llaniladigan tajriba guruhida o'quvchilarning axloqiy savodxonligi 34%, o'z-o'zini tartibga solish ko'rsatkichi esa 28% ga oshgan ($p<0,05$).

XULOSA: Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Naqshbandiya tariqatining tarbiyaviy tamoyillari o'zining universalligi va antropologik chuqurligi jihatidan zamonaviy ta'lim uchun muhim manba bo'lib xizmat qila oladi. Tariqat ta'limotining markazida turgan "komil inson" g'oyasi zamonaviy ta'limning shaxsni har tomonlama rivojlantirish maqsadi bilan to'liq uyg'un keladi.Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalari uchun metodik qo'llanmalar yaratishda, milliy ta'lim standartlarini yangilashda hamda o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida foydalanish uchun tavsiya etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlarda Naqshbandiya tamoyillarining raqamli ta'lim muhitiga moslashuvchanligini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bahouddin Naqshband. Risolai muqaddas (arab. va fors. mtn.). — Toshkent: Ma'rifat, 1993. — 184 b.
2. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to'plami. 17-jild. — Toshkent: Fan, 1996. — 512 b.
3. Abdurauf Fitrat. O'zbek adabiyoti namunalari. — Toshkent: O'qituvchi, 1993. — 340 b.
4. Hayot N. Naqshbandiya: tarix, ta'limot va zamonaviylik. — Toshkent: Akademiya, 2017. — 228 b.
5. Yo'ldoshev Q. Tasavvuf va tarbiya: o'zaro aloqadorlik masalalari. — Samarqand: SamDU, 2019. — 196 b.
6. Sulaymonov R. Zamonaviy pedagogika va milliy qadriyatlar integratsiyasi. — Toshkent: TDPU, 2021. — 210 b.
7. Qosimov B., Ra'no M. Tasavvuf falsafasi va axloq. — Toshkent: O'zMU, 2018. — 164 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA KREATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI

Gafurova Zevarxon
BuxDPI Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishda kreativ yondashuvning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. O‘quvchilarning matematik savodxonligini shakllantirish, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda kreativ metodlarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, matematika darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning afzalliklari hamda ta’lim samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *kreativlik, kreativ yondashuv, matematika ta’limi, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion texnologiyalar, matematik savodxonlik, interfaol metodlar.*

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical foundations of a creative approach in teaching mathematics in primary education. The role of creative methods in developing pupils’ mathematical literacy, logical thinking and creative abilities is highlighted. The advantages of

using innovative pedagogical technologies and interactive methods in mathematics lessons and their impact on educational effectiveness are also discussed.

***Keywords*:** creativity, creative approach, mathematics education, primary education, innovative technologies, mathematical literacy, interactive methods.

Аннотация

В данной статье раскрывается значение креативного подхода в преподавании математики в начальном образовании. Проанализирована роль креативных методов в развитии математической грамотности, логического и творческого мышления учащихся. Также рассмотрено влияние инновационных педагогических технологий и интерактивных методов на повышение эффективности обучения математике.

Ключевые слова: *креативность, креативный подход, математическое образование, начальное образование, инновационные технологии, математическая грамотность, интерактивные методы.*

Bugungi kunda dunyo ta’lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish hamda amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda insondan nafaqat bilimga ega bo‘lish, balki mavjud muammolarni hal qilish, yangilik yaratish va o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llay olish talab etilmoqda.

Matematika fani boshlang‘ich ta’limning asosiy fanlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, tahliliy fikrlash, xulosa chiqarish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu sababli matematika darslarini samarali tashkil etishda kreativ yondashuvlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitish o‘quvchilarning intellektual rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Matematika nafaqat hisob-kitob qilishni o‘rgatuvchi fan, balki o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal etish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli matematika darslarini zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etish, xususan kreativ yondashuvlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda ham ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar natijasida o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarning kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan qiziqish, mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ yondashuv o‘quvchilarning tayyor bilimlarni yodlab olishidan ko‘ra, ularni mustaqil izlanishga, yangicha fikrlashga va o‘z g‘oyalarini ilgari surishga undaydi. Kreativlik tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng qo‘llanilib, shaxsning yangi g‘oyalar yaratish, noodatiy fikrlash va mavjud muammolarga yangicha yechim topish qobiliyatini ifodalaydi. Kreativ yondashuv esa ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metod va usullar majmuasidir.

Pedagogik nuqtai nazardan kreativ yondashuv quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- ✓ mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish;
- ✓ muammoli vaziyatlarni yaratish;
- ✓ o‘quvchilarning faolligini oshirish;
- ✓ o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish;
- ✓ yangilik yaratishga undash;
- ✓ o‘z fikrini erkin ifodalash imkoniyatini berish.

Kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilimlarni mustaqil izlovchi va yaratuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai-nazardan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin, musobaqa va qiziqarli topshiriqlar muhim motivatsion vositalar asosida matematika darslarida kreativ metodlardan foydalanish o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladi.

Bu yoshdagi bolalar obrazli fikrlashga moyil bo‘ladilar, ko‘rgazmalilikka ehtiyoj sezadilar, amaliy faoliyat orqali tezroq o‘rganadilar, o‘yin orqali bilimlarni oson o‘zlashtiradilar, yangi g‘oyalarga ochiq bo‘ladilar.

Demak, kreativ yondashuv o‘quvchilarning tabiiy qiziqishi va bilishga bo‘lgan ehtiyojini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Bunday yondashuv orqali o‘quvchilar matematik tushunchalarni chuqurroq anglaydilar va o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadilar. Natijada o‘quvchilar matematikani faqat nazariy fan sifatida emas, balki kundalik hayot bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy bilimlar tizimi sifatida qabul qila boshlaydilar.

Matematika darslarida kreativ yondashuvning muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishidir. An’anaviy darslarda o‘quvchi ko‘proq tinglovchi vazifasini bajarsa, kreativ yondashuv asosidagi darslarda u faol ishtirokchiga aylanadi. Turli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, mantiqiy topshiriqlar va interfaol metodlar orqali tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning matematika faniga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi.Kreativ yondashuv o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda ham muhim o‘rin egallaydi. Matematik topshiriqlarni turli usullar orqali yechish, masalalarning bir nechta yechim variantlarini topish va natijalarni taqqoslash jarayonida o‘quvchilar tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Bu esa ularda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantiradi.

Shuningdek, kreativ yondashuv o‘quvchilarning mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘z oldilariga qo‘yilgan vazifalarni bajarishda mustaqil ravishda ma’lumot izlaydilar, yechimlar ustida fikr yuritadilar va natijalarni asoslashga harakat qiladilar. Bu esa ularda mas’uliyat hissini kuchaytirib, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Matematika fanini o‘qitishda kreativ yondashuvning yana bir muhim jihati o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishidir. Guruhlarda ishlash, fikr almashish, o‘z yechimlarini taqdim etish va himoya qilish jarayonida o‘quvchilar muloqot qilish, jamoada ishlash va hamkorlikda faoliyat olib borish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularning nafaqat matematik bilimlarini, balki ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Kreativ yondashuv matematika fanini real hayot bilan bog‘lash imkonini ham beradi. O‘quvchilar kundalik hayotda uchraydigan masalalar va vaziyatlar asosida matematik topshiriqlarni bajarish orqali fan va hayot o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglay boshlaydilar. Natijada matematik bilimlarning amaliy ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda xalqaro baholash dasturlari, jumladan PISA tadqiqotlari ham o‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarini emas, balki olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish kompetensiyalarini baholamoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, kreativ yondashuv o‘quvchilarni zamonaviy talablarga mos ravishda tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Kreativ yondashuvdan foydalanish o‘qituvchidan ham yuqori darajadagi kasbiy mahoratni talab qiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda darslarni loyihalashtirishi, innovatsion metodlardan samarali foydalanishi va har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratishi lozim. Bunday yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Matematika fanini o‘qitishda kreativ yondashuv o‘quvchilarning matematik savodxonligini oshirish, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois boshlang‘ich ta’lim tizimida matematika darslarini tashkil etishda kreativ metodlardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega: Muammoli ta’lim texnologiyasi, muammoli ta’lim o‘quvchilarni izlanishga undaydi, o‘qituvchi tayyor javob bermaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi; Aqliy hujum metodi - bu metod orqali o‘quvchilar berilgan savol yoki topshiriq bo‘yicha turli g‘oyalarni taklif qiladilar. G‘oyalar sonining ko‘pligi kreativ fikrlashni rivojlantiradi; Klaster metodi - o‘quvchilarning bilimlarini tizimlashtirishga yordam beradi. Masalan, “Geometrik shakllar” mavzusida klaster tuzish orqali o‘quvchilar mavzu bo‘yicha tushunchalarni bog‘lay oladilar.

Shuningdek, didaktik o‘yinlar ham kreatin faoliyatni tashkil etishda muhin ahamiyatga ega. “Matematik estafeta”, “Kim chaqqon?”, “Topqirlar bellashuvi”, “Sirli son”, “Matematik sayohat”, “Raqamli bekatlar”, “Sirli orolcha” kabi o‘yinlar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi.

Loyihaviy faoliyat esa, o‘quvchilar kichik guruhlarda jamoa bo‘lib ishlash orqali matematik topshiriqlarni birgalikda bajaradilar, natijalarni taqdim etadilar va xulosalar chiqaradilar.

Kreativ yondashuv asosida darslarni tashkil etish hamda kreativ ta’lim muhitini yaratish uchun:

- qulay psixologik muhit yaratish;
- o‘quvchilar fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;
- zamonaviy texnologiyalardan foydalanish;
- mustaqil ishlash uchun imkoniyat yaratish;
- rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitishda kreativ yondashuvdan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Kreativ metodlar matematika faniga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi hamda o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois matematika darslarini tashkil etishda kreativ texnologiyalar va innovatsion metodlardan keng foydalanish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2.Jumayev M.E. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2014.
3.Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti.2010.
4.Davronov I.E., Jurayev B.T. Pedagogika va psixologiya fanlarini o’qitish metodikasi. –B.: Durdona, 2019

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION YONDASHUVNING O‘RNI

Buxoro davlat pedagogika institute magistranti
Sulaymonova Durdona Ixtiyor qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogika institutlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni yangicha metodologik asosda tayyorlashda metodologik yondashuvlardan biri fanlar integratsiyasi asosida kasbiy kompetensiyaninrivojlantirish *haqida fikr yuritilgan. Bbunda jahon pedagogikasida kompetensiya tushunchasi, bilimlar, ko‘nikmalar, munosabatlar va tajribalarning integratsiyalangan yig'indisi,integratsion ta’lim mazmunini rivojlantirishning ahamiyati keltirib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar**:** *kasbiy kompetensiya, fanlar integratsiyasi, integratsion ta’lim, integratsiya darajalari, loyihaviy integratsiya, ta’lim mazmuni, kommunikatsiya va hamkorlik, kompetensiyalari quyidagi bloklarga.*

Аннотация

В данной статье рассматривается развитие профессиональной компетентности на основе интеграции дисциплин как один из методологических подходов к подготовке будущих учителей в педагогических институтах на новой методологической основе. Приведены понятие компетенции в мировой педагогике, интегрированная совокупность знаний, умений, отношений и опыта, значение развития содержания интеграционного образования.

Ключевые слова: *профессиональная компетенция, интеграция дисциплин, интегрированное образование, уровни интеграции, проектна*

Abstract

This article discusses the development of professional competence based on the integration of disciplines as one of the methodological approaches to preparing future teachers in pedagogical institutes on a new methodological basis. The concept of competence in world pedagogy, the integrated set of knowledge, skills, attitudes, and experiences, and the importance of developing the content of integrative education are highlighted.

Key words: *professional competence, integration of disciplines, integrated education, levels of integration, project integration, educational content, communication and cooperation, competencies into the following blocks*

Jahon ta'lim amaliyotida pedagog kompetensiyasini tasniflashning bir nechta modeli mavjud. Evropa standartlariga ko‘ra pedagog kompetensiyalari beshta

asosiy guruhni o‘z ichiga oladi: professional bilim va tushunchalar; o‘qitish va o‘rgatish ko‘nikmalari; kommunikatsiya va hamkorlik; raqamli savodxonlik; tadqiqot va refleksiya qobiliyati. UNESCO «O‘qituvchilar kompetensiyalari doirasi»da bilimlar, ko‘nikmalar, munosabatlar va qadriyatlar alohida ajratilgan. OECD «O‘qituvchilar uchun XXI asr kompetensiyalari» hisobotida bilimga oid, amaliy va hamkorlik kompetensiyalari guruhlari belgilangan bo‘lib, mazkur tasnif 40 dan ortiq mamlakatlar ta'lim tizimida sertifikatlash mezoni sifatida qo‘llanilmoqda.

AQShda o‘qituvchi kompetensiyasi Interstate Teacher Assessment and Support Consortium (InTASC) standartlari asosida belgilanadi. Mazkur standartlarda o‘nta asosiy prinsip mavjud: o‘quvchi rivojlanishini bilish; o‘rganish farqlarini bilish; o‘quv mazmunini bilish; mazmunni o‘qitishni bilish; ta'lim muhitini yaratish; baholash; rejalashtirish; o‘qitish strategiyalari; kasbiy o‘rganish va axloqiy xulq-atvor; hamkorlik va rahbarlik. Bu standartlarning muhim xususiyati ularning integrativ xarakteri: har bir standart boshqalari bilan uzviy bog'liq holda ko‘rib chiqiladi, ya'ni ular alohida yig'ma ko‘rinishda emas, balki yaxlit tizim sifatida shakllantiriladi.

O‘zbekiston ta'lim tizimida pedagog kompetensiyalarini baholash milliy standartlari ham ishlab chiqilgan. Hukumat qarorlariga muvofiq bo‘lajak o‘qituvchining kompetensiyalari quyidagi bloklarga bo‘linadi: fanga oid kompetensiyalar — o‘z fani bo‘yicha chuqur ilmiy bilimga ega bo‘lish; didaktik kompetensiyalar — o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, mos metodlarni tanlash; kommunikativ kompetensiyalar — o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot; psixologik kompetensiyalar — o‘quvchi shaxsini tushunish va individual yondashish; ilmiy-tadqiqot kompetensiyalari — pedagogik muammolarni tadqiq etish; refleksiv kompetensiyalar — o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish; raqamli kompetensiyalar — axborot texnologiyalaridan professional maqsadlarda samarali foydalanish.

Kasbiy kompetensiyaning tuzilishini tahlil qilar ekan, ko‘pchilik tadqiqotchilar uning uchta asosiy komponentini ajratadilar. Birinchisi — kognitiv

(bilimli) komponent: kasbiy faoliyat uchun zarur bilimlar tizimi, ya'ni o‘qitiladigan fanning ilmiy asoslari, pedagogika va psixologiyaning nazariy asoslari, metodika, ta'lim qonunchiligi. Ikkinchisi — operatsional (amaliy) komponent: bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalari va malakalar, ya'ni dars rejalashtirish, interfaol usullar qo‘llash, o‘quvchilarni motivatsiyalash, farqlangan ta'lim, texnologiyalar, baholash. Uchinchisi — shaxsiy-motivatsion komponent: kasbiy faoliyatga ijobiy munosabat, o‘z kasbini sevish, doimiy o‘z-o‘zini rivojlantirish intilishi, empatsiya, sabr-toqat, ijodkorlik va kasbiy qadriyatlar o‘z ichiga oladi.

Kompetensiyaning rivojlanish darajalari masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘pchilik tadqiqotchilar to‘rt darajani ajratadi:

- nollik daraja — kompetensiya elementlari mavjud emas yoki juda sust; boshlang'ich daraja — ayrim elementlar rivojlangan, lekin yaxlit tizim tashkil etmaydi;
- o‘rta daraja — asosiy elementlar shakllangan va bog'langan, lekin mustaqil qo‘llashda qiyinchiliklar mavjud;
- yuqori daraja — kompetensiya to‘liq shakllangan, mustaqil va ijodiy holda qo‘llaniladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning kompetensiyasini nollik darajadan kamida o‘rta darajaga ko‘tarish maqsad bo‘lib, muassasani tamomlagach o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali yuqori darajaga chiqish kutiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan qaraganda, alohida fanlar doirasida hosil qilingan bilim va ko‘nikmalar o‘z-o‘zicha yaxlit kasbiy kompetensiyaga aylanmaydi — ular integrativ holda sintez qilinishi va real vaziyatlarda qo‘llanilishi zarur.

Kasbiy kompetensiyani baholash metodologiyasi ham alohida e'tiborga loyiq. An'anaviy usullarda asosan bilim mezonlari (imtihon, test) qo‘llanilgan. Zamonaviy yondashuv ko‘nikma va munosabat mezonlarini ham baholashni talab etadi. Buning uchun portfolio metodi (talabaning to‘plagan ishlari yig'majildi), amaliy baholash (real yoki simulyatsion vaziyatlarda), 360 gradus baholash (turli tomonlardan: o‘qituvchi, tengdoshlar, o‘zi), refleksiv esse (o‘z rivojlanish yo‘lini

tahlil qilish), peer-assessment (tengdoshlar baholashi) kabi zamonaviy usullar qo‘llaniladi. Ushbu usullarning kombinatsiyasi eng to‘liq kasbiy kompetensiya manzarasini beradi va talabaning haqiqiy tayyorgarlik darajasini aks ettiradi. Hozirgi tezkor rivojlanish davrida mutaxassis kompetensiyasi masalasi o‘z dolzarbligi, katta qiziqish uyg‘otayotganligi va ta’lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta’minlash uchun muhimligi va zaruriyatini namoyon etmoqda. Faol va harakatchan, tashabbus ko‘rsatib, o‘zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, tanqidiy, tahliliy va kreativ fikrlovchi, innovatsiontafakkurgaega, o‘z faoliyatida yangiliklarni amalga oshirishga tayyor mutaxassis kompetensiyasini shakllantirish va ta’minlash masalasi ta’lim jarayonining eng muhim unsurlaridan biri hisoblanadi. Kompetensiya xodimning kompaniya kutayotgan darajada va belgilangan tarkibda ishlab chiqarish xulqini muntazam ravishda namoyish qilishga tayyorlik qobiliyati. Kompetensiyaviy tizimni yaratishda tashkilot xodimlaming faoliyatiga ta’lluqli muhim mezonlar majmuasini standart talablarga asosan tuzadi.

Xulosa qilib aytganda, nazariy kompetentlik - bu bilimlar va tushunchalar to‘plamiga asoslangan kompetentlikdir. nazariy kompetentlikda inson kasbiy yoki sohasi bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy bilimlarni o‘zlashtirishdir. Amaliy kompetentlik - nazariy bilimlarni amaliyotga qo‘llashga asoslangan kompetentlikdir. Kompetentlik jamiyatda o‘z o‘rnini topish, etika va axloqiy me'yorlarni hurmat qilish, boshqalar bilan hamjihatlikda ishlash va jamoaviy muhitda faoliyat yuritish bilan bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g'risida»gi Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2019.
2. Mavlonova R.A. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 204 b.
3. Muslimov N.A. Kasb ta'limida fanlararo aloqalar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 176 b.

4. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 248 b.
5. Nishonova S.T. Kompetensiyaviy ta'lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 192 b.

BOSHLANG’ICH SINF O‘QUVCHILARINI IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA DIDAKTIK O’YINLARDAN FOYLANISh

Sayfuddinova Muxlisa Sayfuddinovna
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada бошлангич синф ўқувчиларида ижодий фаолиятга тайёрлаш масаласи келтириб ўтилган бўлиб, бунда ёш хусусиятдан келиб чиқиб, дидактик ўйинлардан фойдалашнинг ahamiyati, психологик хусусиятлари ва намуналар асосида мазмун бойитилган.

Kalit so‘zlar*: *ижодий фаолият, бошланғич таълим, шахсни ривожлантириш, ижодкорлик, тасаввур, тафаккурни ривожлантириш, ҳаётий кўникмалар, ma’lumotlar izlash.

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос подготовки учащихся начальных классов к творческой деятельности, исходя из возрастных особенностей, обогащается содержание на основе важности использования дидактических игр, их психологических особенностей и примеров.

***Ключевые слова**: творческая деятельность, начальное образование, развитие личности, творчество, воображение, развитие мышления, жизненные навыки, поиск информации.*

Abstract

This article addresses the issue of preparing primary school students for creative activity, enriching the content based on the importance of using didactic games, psychological characteristics, and examples, taking into account age characteristics.

***Keywords:** creative activity, primary education, personal development, creativity, imagination, development of thinking, life skills, information retrieval.*

Ta’lim sohasida olib borilayotgan keng ko’lamli islohatlar, uning mazmunini takomillashtirishga oid qabul qilingan hukumat qarorlari ta’limni hayot bilan bog’lashni, o’qitsh samaradorligini oshirishni, tez taraqqiy etib jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalab etishtirishni talab qiladi. O’quvchilarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash malakasi haqida gap ketganda nafaqat ularda fikrlash qobiliyatini tarkib toptirish, balki kuzatuvchanlik, tasavvur qilish, bilim olish yo’llarini egallash va ilm o’rganishga qiziqishtirish kabi jihatlarni nazarda tutadi.

Boslang'ich sinf o'quvchilarini didaktik o'yinlarni (syujetli, predmetli, musoboqali) rohatlanib o'ynashadi. Ularda faoliyatning quyidagi elementlari mavjud: o'yinli masala, o'yinli motivlar, masalalarni o'quv faoliyati bilan bog'liq yechimlari. Natijada o'quvchilar o'yin mazmuniga ko'ra yangi bilimlarga ega bo'lishadi. O'quv-biluv masalalarini to'g'ridan-to'g'ri qo'yilishidan farq qilgan holda, didaktik o'yinda u bolaning o'zini o'yinli masalasi sifatida nomoyon bo'ladi. Uni yechish usullari esa o'quv-biluv faoliyatiga tegishli hisoblanadi.

Buni quyidagi misolda qarab chiqamiz. O'quvchilar "Biz turistlarmiz" nomli didaktik o'yinni o'ynashadi. Uning ma'nosi shundan iboratki, bolalarni turistlar guruhining marshrut yo'lini kartada belgilashga o'rgatish. Uni to'g'ri belgilagan har bir o'quvchi turist belgisini oladi. O'quvchilarning o'z oldilariga qo'yadigan masala – turistlar o'yinini o'ynash. O'yin motivi – turist belgisini olish uchun to'g'ri marshrutni tanlash. Bunday o'yin shu bilan tavsiflanadiki, uning faollik shakli kattalar tomonidan aniqlanadi va o'yin qodalari ko'rinishida bolalar oldiga qo'yiladi. "Biz turistlarmiz" o'yinining asosiy qoidalari quyidagilardan iborat: "Marshrutni aytayotgan o'qituvchini diqqat bilan eshiting va uni o'z kartangizda joylashtiring. U kartada ko'rsatilgandan so'ng, uni namunadagi bilan solishtiring".

Shuni qayd etishimiz lozimki, o'yinda va undan keyin o'yin motivlarida bilishga qarab siljish ro'y berishi mumkin. Masalan, "Biz turistlarmiz" o'yinidan keyin o'quvchilar ko'plab savollar bilan o'qituvchiga va boshqa katta yoshdagilarga murojaat qila boshlashdi, kitoblardan mos ma'lumotlarni izlay boshlashdi, ya'ni ularda o'yin sifatida taqim etilgan masala o'quv masalasiga aylandi. Bolalar hodisalar doirasidagi ma'lumotlar bilan chegaralanib qolmasdan, o'yin faoliyati bilan bog'liq yangi tushunchalarni egallashga (kompas, topografik belgilar va boshqalarni) faol harakat qilishadi. To'plangan bilimlar tizimlashtirilib, kichik maktab yoshidagi bolalar ta'limga nisbatan o'z faoliyatlarini qayta moslashtirishadi. Endi u nafaqat o'yinlar nuqtai-nazaridan, balki o'yin davomida paydo bo'lib, rivojlangan o'quv-biluv qiziqishlari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Demak, didaktik o'yinlar bolalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish uchun qulay bo'lgan shart-sharoitni paydo qiladi va bilish uchun qiziqishni rivojlanishiga ko'maklashadi.

Ma'lumki, ta'lim olish ikkita komponentni o'zida jamlaydi: kerakli ma'lumotni to'plash va to'g'ri yechimni qabul qilish. Bu komponentlar o'quvchilarda didaktik tajribani ta'minlaydi. Lekin, tajribaga ega bo'lish ko'p vaqtni talab qiladi. O'quvchilarda "bunday tajribaga ega bo'lish"ni ko'paytirish, ularni mustaqil ravishda bu ko'nikmalarga ega bo'lish mashqlariga o'rgatishdan iboratdir. Bunga psixologik tavsifdagi rivojlantiruvchi o'yinlarni kiritish mumkin: krossvordlar, viktorinalar, boshqotirmalar, rebuslar, kriptogrammalar va boshqalar.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarda predmetga nisbatan qiziqishni uyg'otadi, har bir o'quvchini individual qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi, bilish

faolligini tarbiyalaydi. Didaktik o‘yinning muhimligi, u bolalar tomonidan qanday reaksiya qilinishi bilan emas, balki u yoki bu masalani yechish har bir o‘quvchi uchun tadbiq qilinishining samaraliligi bilan aniqlanadi.

Didaktik o‘yinlarning natijaviyligi, birinchidan, ulardan tizimli ravishda foydalanishga, ikkinchidan, o‘yinlar dasturining oddiy didaktik mashqlar bilan birgalikda maqsad sari yo‘naltirilganligiga bog‘liq. Masalan, bilish faolligini rivojlantirish muammosini hal etishda, o‘quvchining mustaqil tafakkurini rivojlantirish asosiy masala deb hisoblanishi zarur.

Demak, boslang’ich sinflarda, o‘quvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashda o‘yinlardan o‘quv va mehnat faoliyatini yengillashtiruvchi va tashkil etuvchi vosita sifatida foydalanish mumkin. Ta’lim jarayonida o‘yin elemenlari o‘quvchilarda ijobiy emotsiyalarni yuzaga keltirib, ularning faolligini oshiradi. Boslang’ich sinflardagi o‘quvchilar, o‘yin tavsifiga ega, mehnatga taaluqli topshiriqlarni qiziqish bilan bajaradilar. O‘yin faoliyati bolalarni ruhiy hayotining barcha tomonlarini shakllanishida, masalani qo‘yilishida va harakatlanish usullarini tanlashda yordam beradi.

O‘yin ham mehnat va ta’lim kabi insonning asosiy faoliyat turlaridan biri bo‘lib, bizning mavjudligimizning g‘aroyib fenomenidir.

Inson amaliyotida o‘yin faoliyati quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- kundalik ishlardan chalg‘ish uchun ovunmoqlik (maza qilish, qiziqish uyg‘otish, ilhomlantirish - bu o‘yinning asosiy funksiyasidir);

- kommunikativlik: muloqot diayektikasini o‘zlashtirish;

-inson amaliyoti poligoni sifatida o‘yinda o‘zini ko‘rsatish;

-o‘yin – terapiya: hayot faoliyati davomida paydo bo‘ladigan turli to‘siqlardan oshib o‘tish;

- tashhislovchi: o‘yin jarayonida o‘zini anglash, normal hatti–harakatlardan chetlanganlikni aniqlanishi;

- korreksiyalash funksiyasini bajarishi: shaxsiy ko‘rsatkichlar tarkibiga pozitiv o‘zgarishlarni kiritish;

- millatlararo kommunikatsiyalar: barcha insonlar uchun yagona bo‘lgan ijtimoiy-qadriyatlarni o‘zlashtirish;

- ijtimoiylashuv: jamiyat munosobatlari tizimiga kirgizish, insoniyatning umumiy yashash normalarini o‘zlashtirish.

Faoliyat sifatida o‘yin tarkibiga uzviy ravishda rejalashtirish, maqsadni amalga oshirish hamda shaxs o‘zini subyekt sifatida o‘zligini nomoyon etishdagi natijalari tahlili kiradi. O‘yin faoliyatining motivi uning ixtiyoriyligi, tanlash imkoniyati va musoboqa elementlari, o‘zlikni nomoyon qilishga bo‘lgan talabni qanoatlantirishi bilan ta’minlanadi.

Jarayon sifatida o‘yin tarkibiga: a) o‘yinchilar tomonidan o‘ziga olingan rol;

b) bu rollarni amalga oshirish vositasi sifatida o‘yin harakatlari; v) predmetlarni o‘yinlarda qo‘llanilishi, ya’ni real buyumlarni o‘yinlardagi ma’lum bir shartlar bilan almashtirilishi; g) o‘yinchilar o‘rtasidagi real munosobatlar; d) mazmun – o‘yinda shartli ravishda qabul qilingan muhit sohasi kiritiladi.

O‘yin ta’lim berish metodi sifatida, keksa avlodning yosh avlodga o‘z tajribalarini o‘tkazish maqsadida qadimdan foydalanib kelingan. O‘yinlarning keng qo‘llanilishini xalq pedagogikasida, maktabgacha va maktabdan tashqari muassalarda kuzatish mumkin.

Zamonaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘yin faoliyatidan quyidagi holatlarda foydalaniladi:

- tushuncha, mavzu va hattoki o‘quv predmetining ba’zi bo‘limlarini o‘zlashtirish uchun mustaqil texnologiyalar sifatida;

- nisbatan keng ko‘lamli bo‘lgan texnologiyalar (ba’zida sezilarli darajadagi muhim) elementi sifatida;

- mashg‘ulot (dars) yoki uning qismi (kirish, tushuntirish, mustahkamlash, mashqlar, nazorat) sifatida;

- sinfdan tashqari ishlar texnologiyasi sifatida (masalan, svetafor, quvnoq startlar va boshqalar).

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ishmuhammedov R. Abduqodirov A. Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog – o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste’dod, 2008.-180 b.

2. J.G’.Yo’ldoshev, S.A.Usmonov “Zamonaviy pedagogic texnologiyalarni amaliyotga joriy qilosh” –Toshkent 2008

3.T.G’afforova “Boshlang’ich ta’limda zamonaviy pedagogic texnologoyalar” Toshkent 2011.

4.Barotov Sh. O‘quvchi shaxsini o‘rganish usullari: Maktab o‘qituvchilari va pedagogika institutlari o‘quvchilari uchun qo‘llanma. – T.:O‘qituvchi, 1995. – 56 b.

“TARBIYA” FANINING IJTIMOIY – MA’NAVIY HAYOTNI MODERNIZATSIYALASHDAGI O‘RNI

Yo‘ldosheva Nozima Muxtorovna

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Tarbiya fanini o‘qitishning maqsadi, vazifasi mohiyati va jamiyatimiz taraqqiyotida tutgan o‘rni, yoshlar tarbiyasi, milliy qadriyatlarimiz, avlod-ajdodlarimiz merosiga munosabat, ijtimoiy hayotda yangilanishning tarbiyaga ta’siri haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *tarbiya fani, ijtimoiylashuv, modernizatsiya, ma’naviy hayot, tarbiya tizimi, taraqqiyot, ta’lim-tarbiya, vatan, davlat, fuqaro, ma’rifiy ehtiyoj*

Аннотация

В данной статье рассматриваются цели, задачи, сущность преподавания предмета "Воспитание" в общеобразовательных школах и его роль в развитии нашего общества, воспитание молодежи, отношение к национальным ценностям, наследию предков, влияние обновлений в общественной жизни на воспитание.
Ключевые слова: *наука воспитания, социализация, модернизация, духовная жизнь, система воспитания, развитие, образование и воспитание, родина, государство, гражданин, просветительская потребность*

Abstract

This article discusses the purpose, essence of the task, and role of teaching the subject of Education in general secondary schools in the development of our society, the upbringing of youth, our national values, attitude toward the heritage of our ancestors, and the impact of renewal in social life on upbringing.
Keywords: *science of upbringing, socialization, modernization, spiritual life, upbringing system, development, education and upbringing, motherland, state, citizen, educational need*

Tarbiya – ijtimoiy – moddiy hayotni yanada rivojlantirishni modernizatsiyalashni, mamlakatdagi ishlab chiqarish kuchlari va mehnat qurollarini yaratish hamda yangilashni hamda insonning o’zini kamolga yetkazish jarayonlarini takomillashtirishni yo’lga qo’yuvchi muhit ijtimoiy – pedagogik hodisa hisoblanadi. Shu bois mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va ma’naviy-ma’rifiy ehtiyoji asosida tarbiyaning mazmuni,maqsadi,vazifalari belgilanadi. Bu esa har bir jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy tizimning o’ziga xos tarbiya tizimini yaratadi.

Yangi O’zbekistonni barpo etish,ijtimoiy – ma’naviy hayotni modernizatsiyalash, ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotni yanada rivojlantirish sharoitida “Tarbiya” fanini umumiy o’rta ta’lim muassasalarida o’qitilishini yo’lga qo’yilishi muhim hayotiy hodisa bo’lib,u ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotning ehtiyoji va talabidan kelib chiqqan pedagogik masala hisoblanadi.

Binobarin, “Barkamol avlod” deb nom olgan yangi pedagogik paradigma asoslari yoshlarni milliy o’zbek ruhida tarbiyalashni yo’lga qo’yishni maqsad sifatida belgiladi. Mamlakat Prezidenti rahnamoligida hukumat tomonidan ishlab

chiqilgan respublikani ijtimoiy –iqtisodiy va ma’naviy – marifiy taraqqiy ettirish konsepsiyasiga asosan O’zbekiston huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishda ijtimoiy yo’naltirilgan bozor munosabatlariga o’tish mamlakatni modernizatsiya qilish borasida islohotlar boshlandi. Bu islohotlardan biri ijtimoiy- ma’naviy hayotni modernizatsiya qilish, buning uchun eng, avvalo, mamlakat, xalq, jamoatchilikning ma’naviyatini yuksaltirish konsepsiyasini yaratish kun tartibiga qo’yildi. Bu konsepsiya o’z mazmunida mamlakat mehnatkashlarini umuman, yosh avlodni qisman, dunyoqarashini, iymon-e’tiqodini, mehr – shavqatini , irodasini Vatan,xalq, millat manfaaatalarini ko’zlagan holda rivojlantirishga yo’naltirish va bu orqali obod, ozod, farovon hayot hamda adolatli jamiyatni qurish g’oyasini nazarda tutdi, shuning uchun ham ijtimoiy- ma’naviy hayotni modernizatsiya qilishda bu konsepsiya asosiy omil bo’lib maydonga chiqdi.

Yuqorida izohlab o’tilgan ijtimoiy – ma’naviy hayotni modernizatsiyalashga barcha ijtimoiy – gimanitar fanlar singari “Tarbiya” fani ham muhim o’rin va mavus egallaydi. Zero, bu fan yosh avlodni bolalikdan boshlab oila, xalq, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi insonlar farovonligi uchun kurashadigan, o’z bilimi, iqtidori, kuchi va tajribasini vatan ravnaqi, yurt tinchligi, milliy faravonligidan ayamaydigan insonlar qilib tarbiyalashni nazarda tutuvchi fandir. Shunga binoan, mamlakatda ijtimoiy – ma’naviy hayotni modernizatsiyalash jarayonida “Tarbiya” fanining ijtimoiy – pedagogik masalarini aniqlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanib, u muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Tashkil etilgan yangi “Tarbiya” fanining **ijtimoiy- pedagogik** vazifalari, hozirgi taraqqiyot bosqichida quyidagilarni nazarda tutadi:

-yosh avlod tarbiyasining tarixiy – madaniy asoslarini inobatga olgan holda milliy urf –odat, an’analar, qadriyatlarni fan mazmuniga joylashtirib, ularni mukammal o’rganishni yo’lha qo’yish;

-“Tarbiya” fanini boshlang’ich , o’rta, yuqori sinflarda o’qitish jarayonida, o’quvchi yoshlarning ongiga, idrokiga, his- tuyg’usiga, odob – intizomiga, muomila-munosabatiga ijtimoiy- ma’naviy hayot nazarda tutgan insoniy fazilatlarni, axloqiy – huquqiy madaniyatni, ruhiy – madaniy hislatlarni bosqichma-bosqich sindirishni tashkil etish;

-“Tarbiya” fanini umumiy o’rta ta’lim muassasalarida o’rganish vositasida o’quvchi yoshlarni, ijtimoiy – siyosiy, ma’naviy- iqtisodiy, axloqiy – huquqiy, taraqiyotning qonuniyatlari, ilmiy- nazariy va amaliy – tashkiliy yo’nalishlari bilan tanishtirib, bu jarayonlarga o’quvchilar ishtirokini amalga oshirish;

-o’quvchi- yoshlarni ijtimoiy- mana’viy hayotning modernizatsiyalash jarayonlariga ixtiyoriy ishtiroklarini yo’lga qo’yib O’zbekidton davlatining

bayrog'I, madhiyasi, tamg'alari (gerbi), valyutasiga,armiyasiga hurmat va ehtiromni buyuk mutaffakkirlar, zamonamizning ilg'or kishilari mehnat va ijod namoyondalari faoliyatiga qiziqishini shakllantirib, ularda sog'lom turmush tarzini tarkib toptirish.

-o'quvchi- yoshlarning ehtiyojlari,iqtidori,layoqati,individual – ijodiy xususiyatlariga tayanib,davlatimiz tomonidan yo'lga qo'yilgan imkoniyatlar,yaratilgan sharoitlar yordamida yosh avlodni aniq va maqsadli faoliyatlarini tashkil etish;

-dunyodagi va muayyan jamiyatdagi ma'naviyat, madaniyat, bilim olish, ahloqiy – huquqiy sifatlarga oid bo'lgan ma'lumotlarga asosida fanni o'qitishning samaradorligini oshirishni yo'lga qo'yish;

-Vatan ravnaqi, xalq farovonligi el tinchligi uchun jonini fido aylaydigan faol barkamol yoshlarni voyaga yetkazishga erishish;

-jamiyat, xalq, millat manfaatini yo'lida o'zidagi barcha bilim, qobiliyat, iste'dodini baxshida qiluvchi, jasur, mard, jismonan va aqlan barkamol yoshlarni tarbiyalashni amalga oshirish;

-o'quvchi- yoshlarning ijtimoiy hamkorlik tuyg'usi, dinlararo bag'rikengklik, hamkorlik malakasiga ega bo'lgan, buzg'unchi, ekstremiyatik g'oyalarga murosasizlikni tarkib toptirish;

- "Tarbiya" fanini o'qitish jarayonida "Uzluksiz ma'naviy tarbiya" konsepsiyasida nazarda tutilgan va yosh avlod tarbiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etgan "Barkamol o'quvchi ma'naviyati", "Bola aziz odobi undan aziz", O'zbekiston- vatanim manim", " Yangi O'zbekiston inson qadrini yuksaltiruvchi o'lka", "Men nechun sevaman- O'zbekistonni", "Vatan sajdagoh kabi muqaddas" kabi mavzularda ma'naviy – marifiy tadbirlar tashkil qilib, o'quvchi- yoshlarni mazkur tadbirlarning faol tashabbuskori va ishtirokchisi bo'lishini ta'minlash va h.k.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, yangicha yondashuvlarga, pedagogik qoidalarga, milliy o'zbekona qadriyatlarga va an'analarga, dunyoning ilg'or tajribalariga asoslanib, fuqarolar, jumladan, o'quvchi – yoshlar hayotini tubdan yangilash, uzoqqa mo'ljallangan strategik maqsadlarni belgilash va bundan yoshlar barkamolligini ta'minlashga ko'maklashuvchi ta'lim-tarbiya ishlarini modernizatsiyalashgan yo'nalishga ko'tarib, bor kuch va imkoniyatlarni shu yo'lga safarbar qilib kelinmoqda. Shu maqsadda umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quv- tarbiya jarayonida o'qitilayotgan "Tarbiya" fanining asosiy funksiyalari–*aql – zakovat, iymon- e'tiqod, xulq – odob, insonparvarlik, mehnatsevarlik, adolatparvarlik va Vatanga sadoqat, millatlararo muloqot madaniyati, ijodiy tafakkur, ilmiy dunyoqarash, or – nomus, komil inson, fuqarolik madaniyati* kabilardan iborat bo'lib, ular ijtimoiy – madaniy hayotni modernizatsiyalash

jarayonida “Umumiy o’rta ta’lim muassasalarida” o’qitilishi nazarda tutilgan “Tarbiya” fani oldida turgan masalalarni yechishni yo’lga qo’yishga yordam beradi

Shunday qilib, yuqorida bayon etilgan “Tarbiya” fanining ijtimoiy-pedagogik masalalarini hal etis, fanning mazmundorligini ta’minlash bilan birga, o’quvchi – yoshlarni davr talabi hamda ehtiyojlariga mos insonlar qilib tarbiyalashni yo’lga qo’ydi va uning samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining "Talim to‘g‘risidagi qonuni". O‘RQ-637-son 23.09.2020. https://lex.uz/docs/5013007.
2. “Uzluksiz ma′ naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi *O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining* qarori, 31.12.2019 yildagi *1059*-son.
3. “Umumiy o‘rta ta′ lim muassasalarida «Tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi *O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining* qarori 06.07.2020 yildagi 422-son
4. Maxkamov U.I. O‘qivchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari.-T.:”Fan”, 1995.-200b.

STEAM-TA’LIMI DASTURI ASOSIDA O‘QITISHNING AFZALLIKLARI

Nazarova Nargiza Nazirovna

Buxoro davlat pedagogika institute 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Maqolada STEAM ta‘lim yondashuvi asosida o‘qitish, integratsion ta’lim, STEAM ta‘limini amalda qo‘llash, “STEAM - ta’lim” yondashuvi asosida ta’lim samaradorligi haqida fikr-mulohazalar beldirilgan.

Kalit so‘zlar: STEAM ta‘lim, integratsiya, ijodkorlik, innovatsion yondashuv, jamiyat taraqqiyoti.

Аннотация

В статье представлены мнения об обучении на основе образовательного подхода STEAM, интеграционном образовании, практическом применении STEAM-образования, эффективности образования на основе подхода "STEAM - образование."

Ключевые слова: STEAM-образование, интеграция, творчество, инновационный подход, развитие общества.

Annotation

The article discusses teaching based on the STEAM educational approach, integrated education, the practical application of STEAM education, and the effectiveness of education based on the "STEAM - Education" approach.

Keywords: STEAM education, integration, creativity, innovative approach, social development.

Bugungi kunda STEM ta’limi jamiyat va davlatning rivojiga katta hissa qo‘shadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. Zamonaviy talim tizimi, amaliyotda o‘rganilayotgan ilmiy-nazariy bilimlarni kundalik hayotda qanday qo‘llash mumkinligini ko‘rsatishga imkon beradigan aralash muhit hisoblanadi. Texnologiya fani o‘rganish bilan bir qatorda o‘quvchilar izlanishni, qurishni, bosh qotirishni, yangilik yaratishni va dizayn berishni o‘rganadilar. STEM yondashuvi o‘quvchilarni ilmiy-texnik yo‘nalishlardagi kompetensiyalarini rivojlantiradi. STEM dasturi, kundalik hayotlarida duch keladigan qiyinchiliklarni engishda zarur bo‘ladigan tanqidiy tafakkur va muammolarni echish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. STEM dasturi faol kommunikatsiya va jamoada ishlash bilan farqlanadi. Muloqot davrida o‘z fikrlarini bayon qilish va bahs-munozara olib borish uchun erkin muhit vujudga keltiriladi. Ular gapirishga va taqdimot o‘tkazishga o‘rganadilar. O‘quvchilar doimo o‘qituvchi va sinfdoshlari bilan muloqotda bo‘ladilar, o‘quvchilar har bir ish jarayonida faol qatnashsalar, mashg‘ulotni yaxshi eslab qoladilar. Ta’limda STEMning vazifasi, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishdan iborat bo‘lib, bajaradigan ishini sevib bajarish, qiziqishlarini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. STEM mashg‘ulotlari juda dinamik va qiziqarli bo‘lsa o‘quvchilar mashg‘ulot vaqtida zerikishmaydi va darsdan unumli foydalanadilar.

STEM ta’limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa),muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o‘tkazish va rivojlantirish. Bu bosqichlar tizimli loyihalash yondashuvining asosi hisoblanadi. Turli imkoniyatlarning birgalikda mavjud bo‘lishi yoki birgalikda ishlatilishi o‘z navbatida kreativlik va innovatsiyaning asosi bo‘lib hisoblanadi.

Shunday qilib, fan va texnologiyaning birgalikda o‘rganilishi ko‘pgina yangi innovatsion loyihalarni yaratishga olib keladi. Ta’lim va karera orasida ko‘prik. Turli xil baholashlarga ko‘ra hozirgi kunda talabgor eng ko‘p bo‘lgan 10 ta mutaxassisdan 9 tasiga aynan STEM bilimlari zarur bo‘ladi. Bunday kasblarga: muhandiskimyogar; neft bo‘yicha muhandislar; kompyuter tizimlari analitiklari; muhandismexaniklar; muhandis-quruvchilar; robototexniklar va boshqalar kiradi.

O‘quvchilarning texnologik innovatsion hayotga tayyorlashda STEM yondashuv asos bo‘la oladi, chunki bu yondashuv amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Hozirgi kunda dunyoni texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Texnologiyalar bundan keyin ham rivojlanishda davom etadi va STEM ko‘nikmalarga extiyoj ortib boraveradi. STEM maktab dasturlariga qo‘shimcha dastur 7-14 yoshdagi o‘quvchilarning mustaqil ravishda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarga qiziqishlarini orttiradi.

STEAM bu maktabda va maktabdan tashqarida loyiha va o‘quv–tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir. Ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog‘liqligini ko‘rsatib o‘rgatiladi. Fanlarni kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishdan tashqari, texnologiya o‘quvchilarning ijodkorligini ham ko‘rsatib berishi mumkin. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning faoliyatiga bir qancha vazifalarni taqdim etadi, o‘quvchi ularni hal qilishida ijodkorligini namoyon qilishni o‘rganadi. Bunday vazifalar yordamida o‘quvchi g‘oyalarni nafaqat o‘ylab topadi, balki ularni kundalik hayotida amalga oshirishni ham o‘rganadi. Shu tariqa, o‘quvchi o‘z faoliyatini oldiga qo‘yilgan vazifalari va mavjud imkoniyatlari doirasida hal qilishga o‘rganadi. STEAM (S-fan, T-texnologiya, E-muhandislik, A- san’at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv. STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish
- Ijodiy fikrlash
- Muhandislik yondashuv
- Tanqidiy fikrlash
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo‘llash
- Dizayn asoslarini tushunish.

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Bugungi kunda STEAM - ta’lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo‘llashda beshta sohani yagona o‘quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan.

STEAM texnologiyasida yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo‘llashadi. Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o‘rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Bu maktab o‘quvchilariga nafaqat ba’zi bir g‘oyalarga ega bo‘lish, balki ularni amalda qo‘llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o’rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod

qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat ba’zi bir g‘oyalarga ega bo‘lish, balki ularni amalda qo‘llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi – Massachusets Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori “Mens et Manus” (Aql va qo‘l). Massachusets Texnologiya Instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o‘rganish va tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki ba’zi ta’lim muassasalarida STEAM o‘quv markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, bunday tartibda o‘qitish, o‘quvchilarga dunyoni tizimli ravishda o‘rganishga, atrofdagi ro‘y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o‘zaro aloqani anglab etishga, o‘zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni ochishga imkon beradi, o‘quvchilarda qiziquvchanlikni rivojlantiradi, jamoaviy faoliyat olib borish ko‘nikmalari shakllanadi. Bularning barchasi o‘quvchi rivojlanishining yuqori bosqichga ko‘tarilishini va kelajakda to‘g‘ri kasb tanlashga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlan-tirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 5712-sonli farmoni.

3. Avazbayev A.I, Djamaldinova M.B. Texnologiya fanini o‘qitishda interfaol metodlar va steam texnologiyasi. “Texnologiya fanini o‘qitishda uzviylik ya uzluksizlikni ta’min-lash muammolari”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya mate-riallari to‘plami. (2021yil 31 may, Toshkent). – B. 28–32.

4. „STEAM Rising: Why we need to put the arts into STEM education education“. Slate. Qaraldi: 2016-11-10.

5. Jolly, Anne (18 November 2014). "STEM vs. STEAM: Do the Arts Belong?". *Teacher* (Education Week: Teacher). Qaraldi: 6 September 2016.STEAM ta’limi.

2-Sho‘ba: Pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar ta’siri va taraqqiyot tendensiyalari

ABDURAHMON JOMIYNING MA’NAVIY AXLOQIY QARASHLARI VA ULARNI ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIDA YOSHLAR TARBIYASIDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI.

Soliyeva Shaxinabonu Jamshid qizi
BuxDPI, 7-Ped naz-25 guruh magistranti
soliyevashaxina11@gamil.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiyning axloqiy qarashlari va ularning zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni yoritib berilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi Jomiyning axloqiy merosi asosida yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Jomiy, ma’naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, ta’lim jarayoni, yosh avlod tarbiyasi.

SPIRITUAL AND MORAL VIEWS OF ABDURAHMON JOMI AND THE POSSIBILITIES OF APPLYING THEM IN THE UPBRINGING OF YOUTH IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Soliyeva Shakhinabonu Jamshid qizi
Master’s Student of Group 7-Ped naz-25,
Bukhara State Pedagogical Institute
soliyevashaxina11@gmail.com

Annotation: This thesis highlights the ethical views of the great thinker Abdurahman Jami and their role in the modern educational process. The main purpose of the research is to identify opportunities for the spiritual and moral upbringing of the younger generation based on Jami’s ethical heritage, as well as to determine effective ways of organizing the educational process.

Key words: Abdurahman Jami, spiritual education, moral values, educational process, upbringing of the younger generation.

АБДУРАХМОНА ДЖАМИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Солиева Шахинабону Жамшид кизи
Магистрантка группы 7-Пед наз-25
Бухарский государственный педагогический институт
soliyevashaxina11@gmail.com

.

Аннотация: В данной тезисе освещаются нравственные взгляды великого мыслителя Абдурахман Джами и их роль в современном образовательном процессе. Основная цель исследования заключается в определении возможностей духовно-нравственного воспитания молодого поколения на основе нравственного наследия Джами, а также в выявлении эффективных путей организации образовательного процесса.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, духовное воспитание, нравственные ценности, образовательный процесс, воспитание молодого поколения.

Ma’naviy-axloqiy tarbiya har bir jamiyatning barqarorligi va yosh avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Axloqiy qadriyatlar va ma’naviyatning shakllanishi faqat oilaviy yoki ijtimoiy muhit bilan chegaralanmaydi, balki ta’lim jarayoni orqali ham mustahkamlanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik jarayonlarda ma’naviy-axloqiy g‘oyalarni tizimli ravishda qo‘llash dolzarb masalaga aylanadi.

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy asarlari esa nafaqat o‘z davrida, balki bugungi kunda ham yoshlarni tarbiyalash, ularni axloqiy qadriyatlar bilan boyitish va shaxs sifatida rivojlantirishda muhim manba hisoblanadi. Jomiyning asarlari odob-axloq, mehr-muhabbat, adolat va insonparvarlik kabi umumiy qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Ularning mazmuni va pedagogik salohiyati zamonaviy ta’lim tizimiga moslashtirilsa, ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxsiy fazilatlarni shakllantirish yo‘nalishida ham samarali bo‘ladi.

Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan buyuk shoir, mutafakkir, olim va tasavvuf namoyandasi sifatida Sharq uyg‘onish davrining yirik vakillaridan sanaladi. Uning “Bahoriston”, “Haft avrang”, “Tuhfat ul-ahror”, “Silsilat uz-zahab” kabi asarlarida insonning ma’naviy dunyosi, axloqiy fazilatlari, ilmga bo‘lgan munosabati, jamiyatdagi o‘rni va komillikka erishish yo‘llari chuqur tahlil etilgan. Jomiy fikricha, insonning haqiqiy buyukligi uning boyligi yoki mansabida emas, balki odobi, ilmi, sabri, tavozesi va boshqalarga bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan uning qarashlari bugungi yoshlar tarbiyasida ham katta ahamiyatga ega.

Jomiy ta’limotida axloq masalasi markaziy o‘rinni egallaydi. U insonning ma’naviy kamolotini eng avvalo axloqiy poklik bilan bog‘laydi. Uning fikricha, yaxshi xulq insonni ulug‘laydi, yomon xulq esa uni tubanlikka olib boradi. Shu sababli Jomiy yoshlarda halollik, rostgo‘ylik, sabr-toqat, shukronalik, kamtarlik va mehr-shafqat kabi fazilatlarni shakllantirishga alohida urg‘u beradi. Bu fazilatlar bugungi kunda ham yoshlarni turli ma’naviy tahdidlardan, axloqiy inqirozlardan asrashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Mutafakkir ilm va ma’rifatni inson kamolotining eng muhim omillaridan biri deb biladi. Jomiy ilmni insonni zulmatdan nurga olib chiquvchi qudrat sifatida talqin etadi. U ilmni faqat dunyoviy manfaat uchun emas, balki insoniylikni anglash, haqiqatni topish va jamiyatga foyda

keltirish vositasi sifatida baholaydi. Bu qarash bugungi ta’lim tizimida ayniqsa muhimdir. Chunki zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi faqat bilim berish emas, balki ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan, axloqan barkamol shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Jomiy merosi bu borada pedagoglar uchun muhim ma’naviy dastur bo‘la oladi.

Abdurahmon Jomiy komil inson g‘oyasini ilgari surgan mutafakkirlardan biridir. Uning nazarida komil inson — bu ilmli, odobli, sabrli, adolatli, halol va ruhiy jihatdan pok insondir. Bunday inson jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi, boshqalarga yaxshilik qiladi va o‘z nafsi ustidan g‘alaba qozona oladi. Bugungi globallashuv davrida aynan shunday barkamol avlodni tarbiyalash zamon talabi hisoblanadi. Chunki zamonaviy yoshlar turli axborot oqimlari, mafkuraviy tahdidlar va yot g‘oyalar ta’sirida qolayotgan bir paytda ularni mustahkam ma’naviy immunitet bilan qurollantirish zarur. Jomiy qarashlari esa bu borada ishonchli ma’naviy tayanch vazifasini bajaradi.

Jomiy asarlarida adolat va insonparvarlik g‘oyalari ham alohida o‘rin egallaydi. U adolatni jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni sifatida ko‘radi. Uning fikricha, adolat hukm surgan jamiyatda tinchlik, taraqqiyot va farovonlik bo‘ladi. Insonparvarlik esa insonning eng oliy fazilatlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Bugungi ta’lim jarayonida yoshlarni adolat ruhida, inson qadrini ulug‘lash ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa Jomiy merosidan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida Abdurahmon Jomiy merosidan foydalanishning bir qator pedagogik imkoniyatlari mavjud. Avvalo, uning asarlaridagi axloqiy g‘oyalarni ta’lim mazmuniga singdirish mumkin. Adabiyot, tarbiya, pedagogika, falsafa kabi fanlarda Jomiy hikmatlari va pand-nasihatlaridan foydalanish yoshlarning ma’naviy tafakkurini boyitadi. Ikkinchidan, Jomiy asarlaridagi komil inson timsoli asosida tarbiyaviy mashg‘ulotlar tashkil etish mumkin. Bu orqali yoshlarda ideal shaxs modeli shakllanadi. Uchinchidan, Jomiy merosidan sinfdan tashqari ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda, davra suhbatlari, kitobxonlik kechalari va tarbiyaviy soatlarda samarali foydalanish mumkin.

Shuningdek, Jomiy qarashlari asosida yoshlarni mustaqil fikrlashga, o‘z ustida ishlashga, ma’naviy o‘zini tarbiyalashga yo‘naltirish mumkin. Chunki Jomiy ta’limotida insonning o‘zini anglash, o‘z kamchiliklarini ko‘ra bilish va ularni bartaraf etishga intilishi muhim o‘rin tutadi. Bu esa bugungi zamonaviy pedagogikaning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari bilan hamohangdir.

Xulosa qilib aytganda, Abdurahmon Jomiy ma’naviy-axloqiy qarashlari bugungi ta’lim tizimi va yoshlar tarbiyasi uchun beqiyos ahamiyatga ega. Uning ilm, axloq, adolat, komillik va insonparvarlik haqidagi g‘oyalari zamonaviy pedagogik jarayonni ma’naviy jihatdan boyitadi. Jomiy merosidan ta’lim va tarbiya jarayonida samarali foydalanish yosh avlodni barkamol,

ma’rifatli, vatanparvar va yuksak axloqli insonlar etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois mutafakkir merosini chuqur o‘rganish va uni zamonaviy ta’lim tizimiga keng tatbiq etish bugungi pedagogika oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Axatov, L.K. Abdurahmon Jomiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari. Toshkent, 2023. 48 bet.

2.**Baxriyeva, D.X.** Abdurahmon Jomiy tasavvufiy qarashlarining gumanistik mohiyati. Avtoreferat. Samarqand, 2020.

3. **Hoshimova, Sh.G‘.** Ilm-fan xabarnomasi. Ilmiy elektron jurnal, www.worldlyjournals.com, 1-son, aprel, 2024. 76-bet.

4.Raximova, M. Abdurahmon Jomiy ta’lim va tarbiya haqida. MODERN EDUCATION AND DEVELOPMENT jurnali, №38-son, 3-qism, noyabr, 2025.

5.Vohidov, Rahim. Ma’naviyat olamining porloq quyoshi (Abdurahmon Jomiy tavalludining 590-yilligiga). Buxoro, 2004. 48 bet.

6.**Xolmo‘minov, Jafar.** Vahdat ul-vujud falsafasi va Naqshbandiya ta’limoti. Monografiya. Toshkent: “Tafakkur”, 2020.

2-Sho‘ba: Pedagogik ta’lim sohasida umumbashariy g‘oyalar ta’siri va taraqqiyot tendensiyalari

ABDURAHMON JOMIYNING MA’NAVIY MEROSINI O'RGANISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Soliyeva Shaxinabonu Jamshid qizi
BuxDPI, 7-Ped naz-25 guruh magistranti
soliyevashaxina11@gmail.com
O‘.U. Qurbonova BuxDPi Umumiy pedagogika
kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
uuqurbonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiyning ma’naviy-axloqiy qarashlari, uning asarlaridagi tarbiyaviy g‘oyalar hamda ularni zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish masalalari yoritilgan. Jomiy merosini o‘rganish bugungi kunda shaxsni komil inson qilib tarbiyalashda muhim pedagogik muammo sifatida tan olinadi. Xususan, o‘zbek va chet el tadqiqotchilarining ilmiy izlanishi tahlil qilanadi.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Jomiy, ma’naviyat, axloq, tarbiya, komil inson, pedagogika, milliy meros.

STUDYING ABDURAHMAN JAMI’S SPIRITUAL HERITAGE AS AN URGENT PEDAGOGICAL ISSUE

Soliyeva Shakhinabonu Jamshid qizi

Master’s Student of Group 7-Ped naz-25,
Bukhara State Pedagogical Institute
soliyevashaxina11@gmail.com

Abstract: This article highlights the spiritual and moral views of the great thinker Abdurahman Jami, the educational ideas reflected in his works, and the issues of applying them in the modern educational process. Studying Jami’s heritage is recognized today as an important pedagogical issue in educating individuals as morally mature and perfect persons. In particular, the scientific research of Uzbek and foreign scholars is analyzed.

Keywords: Abdurahman Jami, spirituality, morality, upbringing, perfect person, pedagogy, national heritage.

ИЗУЧЕНИЕ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ КАК АКТУАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Солиева Шахинабону Жамшид кизи
Магистрантка группы 7-Пед наз-25
Бухарский государственный педагогический институт
soliyevashaxina11@gmail.com
Курбонова У.У Доцент кафедры общей педагогики Бухарского государственного педагогического института,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
uuqurbonova@gmail.com

Аннотация: В данной статье освещаются духовно-нравственные взгляды великого мыслителя Абдурахмана Джами, воспитательные идеи в его произведениях, а также вопросы их внедрения в современный образовательный процесс. Изучение наследия Джами сегодня признаётся важной педагогической проблемой в воспитании гармонично развитой личности. В частности, анализируются научные исследования узбекских и зарубежных учёных.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, духовность, нравственность, воспитание, гармоничная личность, педагогика, национальное наследие.

Globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri — yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bu jarayonda milliy-ma’naviy merosga tayangan holda tarbiya berish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. Sharq mutafakkirlari, xususan, Abdurahmon Jomiy (1414–1492)ning boy ma’naviy-axloqiy merosi bugungi ta’lim tizimi uchun bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi.

Jomiyning asarlari nafaqat adabiy-estetik, balki axloqiy, falsafiy va pedagogik ahamiyatga ega. Uning insonparvarlik, adolat, halollik, kamtarlik, sabr-toqat, bilimga intilish kabi fazilatlarni targ‘ib etuvchi g‘oyalari zamonaviy pedagogik talablarga hamohangdir.

XV asrning buyuk mutafakkiri, shoiri va tasavvuf olimi Abdurahmon Jomiy o‘z asarlarida insonning kamolotga erishuvi, axloqiy poklanish, sabr, adolat, mehr-oqibat, halollik,

bag‘rikenglik, ilmga muhabbat va iymon kabi yuksak fazilatlarni targ‘ib etgan. Abdurahmon Jomiyning asarlarida inson qalbi va ruhining tarbiyasi, axloqiy yuksalish yo‘llari, komil inson timsoli chuqur falsafiy tahlil etilgan. Abdurahmon Jomiy hayoti, faoliyati va adabiy merosiga nafaqat respublikamizda balki xorijda ham ko‘plab ilmiy maqolalar, monografiyalar, asarlar bag‘ishlangan. O‘zbekistonda L.K.Axatov, Sh.G‘.Hoshimova, Sh.G‘.Hoshimova, M.Raximova, Jafar Xolmo‘minov, D.X.Baxriyeva, Rahim Vohidovlar Jomiy merosi haqida ilmiy ishlar olib borishgan.

O‘zbekistonda falsafa yo‘nalishida L.K.Axatov ilmiy izlanishida Abdurahmon Jomiy badiiy-adabiy va ilmiy-falsafiy asarlaridagi adolatli jamiyat va uning boshqaruvi haqidagi qarashlar, axloqiy mezonlar va qadriyatlar uyg‘unligiga oid ma’lumotlarning yangilanayotgan O‘zbekiston jamiyatida yosh avlodni vatanparvar, fidoiy, sadoqatli, kreativ tafakkurga, o‘zining mustaqil fuqaroviy pozitsiyasiga ega shaxslar sifatida shakllantirishdagi ijtomoiy-falsafiy ahamiyati asoslashga harakat qilgan. Abdurahmon Jomiy tomonidan ilgari surilgan har bir zamon va makonda axloqiy muhit shakllanishi oid ijtimoiy-axloqiy qarashlarining ilmiy tavsifi yangilanayotgan jamiyat taraqqiyoti asoslari va istilohlari mufassal bayon qilingan muhim badiiy obrazlarni ijtimoiy taraqqiyotga bog’lab asoslanishiga oid akseologik qarashlari ochib berilgan; ijtimoiy-axloqiy ta’limotlar dialektikasining namoyon bo‘lish xususiyatlari Jomiy asarlaridagi jamiyat taraqqiyotiga qaratilgan munozaralar ijtimoiy-axloqiy qarashlarining dunyoviy-diniy negizlarini fundamental jihatdan takomillashtirilgan holda tolerantlik tendensiyalari va ularning yaxlit borliq manzarasini shakllantirishdagi kommunikativ jihatdan o‘rni isbotlashga harkat qilgan. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda mutafakkirning jamiyat-davlat boshqaruvi, shaxslararo muloqot va zamonaviy boshqaruv salohiyatini shakllantirish hamda ularning ongiga milliy qadriyatlar ruhini singdirish kabi ijtimoiy-siyosiy g‘oyalari ta’sirchan vosita ekanligi ochib berilgan[1].

Sh.G‘.Hoshimova o‘zining „Jomiy asarlari va u haqida yaratilgan asarlarda shaxsiy qadriyatlar, davr ma'naviyati va axloq masalalarining yoritilishi’’ nomli maqolasida davr ma'naviyati va axloq masalalarining Jomiy asarlari orqali yoritilishini o'rganishga bag'ishlangan. Shuningdek maqolada Jomiy asarlaridagi qadriyatlar, davr ma'naviyati va axloq masalalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari Abdurahmon Jomiy asarlarining axloqiy-ma'naviy ahamiyatini ochib beradi va ularning bugungi kun uchun ham dolzarbligini ko'rsatadi[2].

M.Raximova buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiyning ta’lim va tarbiya haqidagi qarashlarini o‘rganishga bag‘ishlangan maqolasida uning “Bahoriston”, “Haft avrang” va boshqa pedagogik mazmundagi asarlari tahlil qilinib, ularda aks

etgan ustoz-shogird odobi, ilmning amal bilan uyg‘unligi, axloqiy fazilatlar va nafsni tarbiyalash tamoyillari yoritiladi. Shuningdek, Jomiyning ma’naviy merosi bugungi ta’lim jarayonidagi ahamiyati, yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi[3].

D.X.Baxriyeva ,,Abdurahmon Jomiy tasavvufiy qarashlarining gumanistik mohiyati” nomli dissertatsiya avtoreferatida Abdurahmon Jomiyning ma’naviy merosida ilgari surilgan ,,komillikka erishish” konsepsiyasi kompleks tahlil qilinib, inson hayotining asl mohiyati va maqsadi aniqlangan. Shuningdek, Jomiyning falsafiy-tasavvufiy qarashlari, xususan ,,Vahdat ul-vujud” ta’limotining gumanistik mohiyati yoshlar tarbiyasida muhim omil ekani mantiqiy jihatdan asoslangan. Insonlarni hamjihatlik ruhida tarbiyalashda Abdurahmon Jomiyning gumanistik g‘oyalaridagi ezgulik, or-nomus, inson qadri, baxt, muhabbat va shafqat, mas’uliyat kabi aksiologik kategoriyalarning o‘ziga xos jihatlari tarixiy-falsafiy faktlar asosida dalillangan[4].

Foydalanilgan adbiyotlar:

1.L.K.Axatov. Abdurahmon Jomiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari. Toshkent – 2023.48 bet

2.Sh.G‘.Hoshimova. Ilm-fan xabarnomasi. Ilmiy elektron jurnali .www.worldlyjournals.com.

1-son,aprel,2024. 76-bet.

3. M.Raximova.,,Abdurahmon Jomiy ta’lim va tarbiya haqida’’. Modern Education and development. Выпуск журнала №-38.Часть–3_Ноябрь –2025

4. D.X.Baxriyeva ,,Abdurahmon Jomiy tasavvufiy qarashlarining gumanistik mohiyati”.Avtoreferat. Samarqand-2020

TARBIYA FANIGA OID PEDAGOGIK ATAMALAR LUG'ATINI TUZISHNING LINVO-DIDAKTIK ASOSLARI

Buxoro davlat pedagogika instituti

Umumiy pedagogika kafedrasi

II bosqich magistranti

Sharipova Zilola Sharofitdin qizi

zilolasharipova@gmail.com

TARBIYA FANIGA OID PEDAGOGIK ATAMALAR LUG‘ATINI TUZISHNING LINGVISTIK VA DIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Tarbiya" fani terminologik tizimini shakllantirishning konseptual masalalari lingvistik va didaktik tahlil prizmasida tadqiq etiladi. Tadqiqotda pedagogik atamalarning semantik maydonini aniqlash, ularning funksional va diskursiv xususiyatlarini o‘rganish hamda zamonaviy leksikografiya tamoyillari asosida o‘quv lug‘atlarini yaratish metodikasi yoritilgan. Maqolada atamalarni tizimlashtirish orqali o‘quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish va pedagogik muloqot samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, pedagogik terminologiya, lingvodidaktika, semantik tahlil, terminografiya, ma’naviy-axloqiy konseptlar, pedagogik diskurs, unifikatsiya, interaktiv lug‘at.

LINGUISTIC AND DIDACTIC FOUNDATIONS FOR COMPILING A DICTIONARY OF PEDAGOGICAL TERMS IN THE FIELD OF EDUCATION

Abstract. This article examines the conceptual issues of forming the terminological system of the subject "Education" (Tarbiya) through the prism of linguistic and didactic analysis. The research highlights the methodology of determining the semantic field of pedagogical terms, studying their functional and discursive features, and creating educational dictionaries based on modern lexicographic principles. The article proposes scientific and practical mechanisms for developing students' cognitive competencies and increasing the effectiveness of pedagogical communication by systematizing terms.

Keywords: education, pedagogical terminology, linguodidactics, semantic analysis, terminography, moral and ethical concepts, pedagogical discourse, unification, interactive dictionary.

Asosiy qism. Zamonaviy pedagogika taraqqiyoti jarayonida fanlararo integratsiyalashuv kuchayib borar ekan, pedagogik terminlar va atamalar tizimini o‘rganish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Ayniqsa, tarbiya fanining mustaqil soha sifatida shakllanib, ta’lim tizimida muhim o‘rin egallashi, bu sohadagi ilmiy-nazariy kategoriyalarning aniq atamalar orqali ifodalanishini taqozo etadi. Shu sababli tarbiya faniga oid pedagogik atamalar lug‘atini tuzish masalasi linvo-didaktik yondashuv asosida chuqur tahlil etilishi zarur. Tarbiya fanining terminologik asoslarini o‘rganish ta’lim-tarbiya mazmunini chuqur anglashda muhim omillardan biridir. Bugungi kunda o‘quvchi shaxsini har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, uni ma’naviy, axloqiy, estetik va milliy qadriyatlarga mos ravishda shakllantirish jarayonida pedagogik atamalarning aniq, izchil, tushunarli va yagona tarzda qo‘llanilishi katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun tarbiya faniga

oid pedagogik atamalar lug‘atini tuzish, uning lingvistik va didaktik asoslarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy zaruratga aylangan.

Tarbiya fani pedagogik kategoriyalar, tushunchalar, qonuniyatlar va prinsiplar tizimiga ega bo‘lib, ularning barchasi muayyan til birligi orqali ifodalanadi. Bu fan sohasida qo‘llaniladigan atamalar, o‘z mazmuni va ko‘lamiga ko‘ra boshqa fanlarnikidan farqlanadi. Tarbiya fanining asosiy o‘ziga xosligi shundaki, undagi atamalar faqat ilmiy tushunchalar emas, balki tarbiyaviy qadriyatlarni, ijtimoiy norma va etalonlarni ham ifodalaydi. Bunday atamalarni o‘rgatish, o‘zlashtirish va amalda qo‘llash esa didaktik yondashuv asosida amalga oshiriladi. Har qanday ilmiy fan, jumladan, tarbiya fani ham o‘zining maxsus leksik tizimiga – atamalar majmuiga ega. Bu tizim nafaqat fan doirasida ilmiy fikr almashish vositasi, balki pedagogik muloqotning, o‘quvchi-o‘qituvchi, o‘qituvchi-ota-ona o‘rtasidagi kommunikatsiyaning ham muhim unsuri hisoblanadi. Pedagogik nutqda atamalarning to‘g‘ri, o‘rinli va tushunarli qo‘llanishi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, tushunchalarning izchilligini ta’minlaydi. Pedagogik atamalar ko‘p hollarda semantik jihatdan keng, ko‘p ma’noli va kontekstga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, “tarbiya”, “axloq”, “ma’naviyat”, “intizom” kabi atamalar turli sohalarda turlicha anglashiladi. Shuning uchun ularni tasniflash – ya’ni umumiy, maxsus, yordamchi, ko‘p ma’noli, sinonimik va antonimik atamalarga ajratish – lingvistik va metodik yondashuv nuqtayi nazaridan muhimdir. Bu tasnif lug‘at tuzishda, atamalarning semantik chegaralarini belgilashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Lingvistik yondashuv orqali pedagogik atamalarning fonetik, morfologik, sintaktik va semantik jihatlari o‘rganiladi. Atamalarning kelib chiqishi (etimologiyasi), ularning boshqa tillardagi mosliklari, tarjima imkoniyatlari va o‘zbek tiliga moslashuvi bu yondashuvda tahlil qilinadi. Bu orqali biz atamalarning milliy-madaniy va zamonaviy ijtimoiy kontekstda qanday ishlatilishini aniqlaymiz. Didaktik yondashuv atamalarni o‘rgatish va o‘zlashtirish jarayoniga qaratilgan bo‘lib, bunda dars jarayonida interaktiv metodlardan, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan, test va trening mashg‘ulotlaridan foydalaniladi. O‘quvchilarga atamalarning to‘g‘ri ma’nosini tushuntirish, ularni kundalik nutq va yozma ifodalarda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish didaktik metodikaga bog‘liq.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Pedagogik lug‘atlar qadimdan mavjud bo‘lib, ularning ilk shakllari arabcha, forscha va turkiy manbalarda uchraydi. Mustaqillik yillarida bu yo‘nalishda milliy izohli lug‘atlar, pedagogik ensiklopediyalar, terminlar ro‘yxatlari chop etildi. Har bir davr o‘zining ijtimoiy-ma’naviy ehtiyojlariga ko‘ra atamalarning mazmuni va ko‘lamini belgilagan. Dunyoning ilg‘or mamlakatlarida – Rossiya, AQSh, Yaponiya, Germaniya va boshqalarda pedagogik atamalarni tizimlashtirish, ularni o‘quv dasturlariga integratsiya qilish keng yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekistonda bu yo‘nalishda mustaqil izlanishlar davom etmoqda.

Xususan, o‘zbek tilining boy sinonimik imkoniyatlari asosida pedagogik atamalarning milliy lug‘atini yaratish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Lug‘at tuzishda atamaning aniq ta’rifi, foydalanish konteksti, sinonimlari, antonimlari, qo‘llanish misollari, grammatik belgilarini berish zarur. Bunda metodik yondashuv – lug‘at kim uchun, qanday maqsadda tuzilayotgani – va lingvistik yondashuv – atamaning tuzilishi, kelib chiqishi, izohi – uyg‘unlashgan bo‘lishi shart. Lug‘atga faqat ilmiy, pedagogik jurnallarda, o‘quv qo‘llanmalarda keng qo‘llanayotgan va o‘z mazmuni barqaror bo‘lgan atamalar kiritilishi lozim. Bunday tanlovda terminning dolzarbligi, umumiy tan olinishi, ta’lim jarayonidagi ahamiyati asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘plab pedagogik atamalar bir-biriga sinonim yoki antonim bo‘lishi mumkin, masalan, "intizom" – "erkinlik", "odob" – "qo‘pol muomala". Bunday munosabatlar lug‘atda ko‘rsatilib, ularning farqlari izohlanishi lozim. Bu esa o‘quvchilarning tushunchalar tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Atamalarni standartlashtirish – ularning yagona, izchil va rasmiy shaklda ishlatilishini ta’minlash demakdir. Bu esa darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, metodik materiallar va ilmiy maqolalarning sifati va tushunarliligini oshiradi. Tarbiyaviy lug‘atdan foydalanishda rolli o‘yinlar, testlar, viktorinalar, o‘zlashtirish jadvali, konseptual xaritalar kabi metodlardan foydalanish mumkin. Bu usullar o‘quvchilarda tushunchalarni mustahkamlash, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Pedagogik atamalar nafaqat bilim, balki tasavvur va qadriyatlar tizimining ham aksidir. Ularning o‘quvchida qanday obraz, tushuncha, hissiy refleksiya uyg‘otishini psixodidaktik jihatdan tahlil qilish, lingvokulturologik nuqtayi nazardan yoritish muhimdir.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bugungi kunda onlayn lug‘atlar, mobil ilovalar, multimedia vositalari asosida atamalar lug‘atini interaktiv shaklda yaratish imkoniyatlari mavjud. Bunday zamonaviy yondashuv lug‘atning qo‘llanish doirasini kengaytiradi, uni ta’lim jarayoniga integratsiyalashni osonlashtiradi. Tarbiya faniga oid pedagogik atamalar lug‘atini tuzish dolzarb, murakkab va keng ko‘lamli ilmiy-metodik vazifadir. Ushbu lug‘atning yaratilishi nafaqat fan tilini soddalashtiradi, balki o‘qituvchilarning tushunarliligini oshiradi, o‘quvchilarning terminologik kompetensiyasini shakllantiradi. Bu yo‘nalishda davlat miqyosida standartlar ishlab chiqilishi, pedagogik kadrlarga maxsus qo‘llanmalar taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya fani boshqa pedagogik sohalardan farqli ravishda, o‘zining g‘oyaviy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy kontekstlari bilan ajralib turadi. Bu kontekstlar til orqali namoyon bo‘ladi. Har bir atama, tushuncha va kategoriya inson ongi, tafakkuri, shaxsiy tajribasi orqali idrok etiladi. Atama esa bilimning kodlashgan ifodasi sifatida nutqiy va fikriy faoliyatda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tarbiya faniga oid atamalar lingvistik nuqtayi nazardan semantik jihatdan boy, ko‘p qirrali va konnotatsion ma’noga ega bo‘lib, ularni aniqlashtirish, tasniflash va tizimlashtirish

linvo-didaktik asoslarni talab etadi. Atamalarning tahlili, avvalo, ularning semantik xususiyatlarini o‘rganishdan boshlanadi. Masalan, “axloq”, “tarbiya”, “odob”, “intizom”, “ma’naviyat” kabi atamalar nafaqat ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni bildiradi, balki o‘z ichida an’anaviy, diniy, falsafiy va milliy-madaniy qatlamlarni ham mujassamlashtiradi. Lingvistik yondashuvda bu atamalarning etimologiyasi, morfemik tarkibi, sinonim-antonomik munosabatlari aniqlanadi. Didaktik yondashuv esa bu atamalarni o‘quvchilarga qanday metodlar bilan o‘rgatish, ulardan qanday didaktik vazifalarda foydalanish mumkinligini belgilab beradi.

Tarbiya fanining lingvistik xususiyatlarini ochish uchun mavjud lug‘atlar, izohli ensiklopediyalar, so‘zlashuv tili va ilmiy nutqdagi atamalardan foydalaniladi. Atama, odatda, yagona ma’no doirasida mavjud bo‘lmaydi. Ularning uslubiy bo‘yoqlanishi (stylistic coloring) va qo‘llanish konteksti ham ahamiyatli. Shu bois lug‘at tuzishda har bir atama faqat tarjima yoki sinonim orqali emas, balki chuqur izoh va ko‘rgazmali misollar bilan ifodalanadi. Tarbiyaviy atamalarni o‘zbek tilida standartlashtirish zarurati eng avvalo terminlar bir xillikda ishlatilishini ta’minlaydi. Masalan, ayrim adabiyotlarda “axloqiy tarbiya” va “ma’naviy tarbiya” tushunchalari bir-biriga yaqin ma’nolarda, ba’zida esa bir-birining o‘rnida qo‘llanadi. Bu holat ilmiy-terminologik noaniqliklarga olib keladi. Shu bois lingvistik standartlashtirish va didaktik uyg‘unlik asosida lug‘at tuzish muhim vazifa sifatida qaraladi.

Lug‘at tuzish jarayoni izchil metodik asosda olib borilishi zarur. Avvalo, lug‘atga kiritiladigan atamalar tanlanadi, ularning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi, pedagogik amaliyotda qo‘llanish darajasi aniqlanadi. Har bir atama uchun quyidagi mezonlar qo‘llaniladi: aniqlik, izohning to‘liqligi, didaktik foydalilik, metodik moslashuvchanlik. Bu lug‘at faqat ilmiy xodimlar uchun emas, balki amaliyotchi o‘qituvchilar, talaba va magistrlar, metodistlar uchun ham foydali bo‘lishi kerak. Shuningdek, milliy va xorijiy tajribalarni solishtirish ham muhim omildir. Masalan, Rossiya, AQSh, Yaponiya kabi davlatlarda tarbiyaviy atamalar bo‘yicha boy tajriba to‘plangan. Ularda har bir pedagogik yo‘nalish bo‘yicha alohida atamalar korpusi ishlab chiqilgan. O‘zbekistonda esa bu boradagi tadqiqotlar endigina rivojlanmoqda. Ayni paytda raqamli texnologiyalar asosida interaktiv, multimedia elementlariga ega bo‘lgan lug‘at platformalarini yaratish imkoniyati mavjud. Bu esa lug‘atning amaliy qiymatini sezilarli darajada oshiradi.

Tarbiyaviy atamalar orasidagi sinonimik, antonimik va paronimik munosabatlarni ochish, ularni didaktik o‘rganish jarayonida qo‘llash ham lingvo-didaktik asosning ajralmas qismidir. Masalan, “intizom” va “ozodlik” atamalari o‘zaro zid bo‘lishi mumkin, ammo ular pedagogik muhitda uyg‘unlikda ishlatiladi. Bu o‘rinda ong va tasavvurning shakllanishida atama orqali o‘quvchining bilim, tushuncha va qadriyatlari uyg‘unlashadi. O‘quv jarayonida bu lug‘atdan foydalanish metodik jihatdan qulay shakllarda bo‘lishi kerak: interfaol usullar, testlar, o‘yinlar, rolli mashg‘ulotlar orqali atamalar o‘zlashtiriladi. Shu jihatdan lug‘at faqat nazariy manba emas,

balki amaliy metodik vosita sifatida qaraladi. Tarbiya faniga oid pedagogik atamalar lug‘atini tuzish linvo-didaktik jihatdan murakkab, ammo zarur jarayondir. U o‘z ichiga lingvistik aniqlikni, didaktik yondashuvni, milliy-axloqiy qadriyatlarni singdirgan bo‘lishi lozim. Lug‘at tuzish nafaqat tilshunoslik, balki pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, axloqshunoslik fanlari bilan uzviy bog‘langan holda olib borilishi kerak. Ushbu lug‘at pedagogik ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim manba bo‘lib xizmat qilishi shubhasiz.

Xulosa. Tarbiya fanining lingvistik va didaktik o‘ziga xosligini chuqur tahlil qilish, ushbu sohada ishlatiladigan atamalarni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash zaruriy ehtiyojga aylanmoqda. Tarbiya – bu nafaqat axloqiy me’yorlar tizimi, balki inson kamolotini belgilovchi ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida til vositasida ifodalanadi. Shu bois tarbiyaga oid atamalarni o‘rganishda lingvistik yondashuv – ularning semantik, morfologik, fonetik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash orqali ularni tizimlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur bobda tarbiya fanining terminologik bazasi, atamalarining ijtimoiy-madaniy va didaktik funksiyalari, ularning o‘quv-tarbiya jarayonidagi roli keng yoritildi. Tarbiyaviy terminlarning sinonim va antonim tizimi, semantik qatlamlari, kontekstual ishlatilish xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Shunday qilib, tarbiya fanining lingvo-didaktik xususiyatlarini aniqlash orqali pedagogik atamalar lug‘atini shakllantirish uchun zarur bo‘lgan poydevor qo‘yildi. Bu esa lug‘at tuzishning nazariy, lingvistik va metodik jihatdan mustahkam asoslanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaeva N. *Pedagogik terminlar va ularning lingvistik xususiyatlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2023-yil. – 215 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2020.
3. Sharipova Z.Sh. Tarbiya faniga doir pedagogik atamalar lug‘atini tuzishning lingvo-didaktik asoslari. Magistrlik dissertatsiyasi. – Buxoro, 2026.
4. Richards J.C., Schmidt R.W. Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. – London, 2010.
5. Quronov M. Milliy tarbiya asoslari. – T.: “Ma’naviyat”, 2021.
6. Alimov V. *Zamonaviy tilshunoslik va semantik tahlil usullari*. – Toshkent: Ilm ziyo, 2023-yil. – 198 b.
7. Ashurova D., Jalolov J. *Didaktika: Nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Iqbol, 2023-yil. – 276 b.
8. Axmedova M. *Tarbiya va til: O‘zaro bog‘liqlik nazariyasi*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023-yil. – 189 b.
9. G‘afurov N. *Pedagogik terminlar tizimi va ularni o‘qitish metodikasi*. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2023-yil. – 207 b.

10. Jumayev I. *Tilshunoslikka kirish: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar*. – Toshkent: Ilmiy izlanishlar markazi, 2023-yil. – 232 b.
11. Karimov A. *Lingvodidaktika va til o‘rgatish metodlari*. – Nukus: Qoraqalpog‘iston, 2023-yil. – 174 b.
12. Qurbonova M. *Til va tafakkur: pedagogik yondashuv*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023-yil. – 193 b.
13. Rasulov H. *Pedagogik kommunikatsiya va terminlar tahlili*. – Termiz: Termiz nashriyoti, 2023-yil. – 166 b.

SADRIDDIN AYNIY G‘OYALARI ASOSIDA TALABALARDA MA’NAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH.

Qurbonova Nigina Boboxo‘jayevna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

niginaqurbonova021@ gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika tarixi faniga o‘zining salmoqli hissani qo‘shagan pedagog Sadriddin Ayniyning yosh avlodni tarbiyalashda jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo’shgan hissasi, pedagogik qarashlari, qoldirgan me’rosi va ularning siymolarini o’rganish har doim ham jamiyatning asosiy maqsadi bo’lib kelgan. Tarixdan ma’lumki jadidlar o’zlarining qarashlarida milliy tarbiyani, ma’rifatparvarlik goyalarini ilgari surib, millatni ilmsizlik jaholatidan qutqarish uchun eski maktabni isloh qilishni zarurligini isbotlab, usuli jadidiyaga asos soldi. Ushbu maqolada jadid ma’rifatparvarlarining yuqoridagi mazmunga oid bo’lgan qarashlari haqida so’z boradi

Kalit so‘zlar: islohot, milliy g'oya, yoshlar, jadidlar, taraqqiyot, ta’lim, ma’rifat, siyosat, ota-ona, mehr-oqibat, strategiya, dastur, o‘quv qo‘llanma, ibrat, mushohada, inqiroz, zamon, maktab, ma’rifatparvar, ilm, usuli jadidiya

РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ САДРИДДИН АЙНИ

Курбанова Нигина Бобоходжаевна

Независимый исследователь Бухарского государственного университета

niginaqurbonova021@ gmail.com

Аннотация: В этой статье рассматривается вклад Садриддина Айни, педагога, внесшего значительный вклад в науку истории педагогики, в развитие педагогической мысли просветителей джадидов в воспитании подрастающего поколения, изучение педагогических взглядов, оставленного ими наследия и их фигур всегда было главной

целью общества. Из истории известно, что джадиды в своих взглядах продвигали национальное воспитание, Гойи просвещения, доказывали необходимость реформирования старой школы, чтобы спасти нацию от невежества без знания, метод заложил основы джадидизма. В этой статье рассматриваются взгляды просветителей джадидов на вышеуказанное содержание.

Ключевые слова: реформа, национальная идея, молодежь, джадиды, прогресс, образование, просвещение, политика, воспитание детей, сострадание, стратегия, программа, учебное пособие

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPIRITUAL AND MORAL COMPETENCIES BASED ON THE IDEAS OF SADRIDDIN AYNIY.

Nigina Kurbonova Boboxojayevna

Independent Researcher of Bukhara State University
niginaqurbonova021@ gmail.com

Annotation: the contribution of the educator Sadriddin Ayni, who made his significant contribution to the science of the history of pedagogy in this article, to the development of pedagogical thoughts of the Jadid enlightenment in the upbringing of the younger generation, pedagogical views, the norms left by him and the study of their urination have always been the main goal of society. It is known from history that the jadids laid the foundation for the method jadidia, proving in their vision the need to reform the old school in order to advance national education, the Goya of the Enlightenment and save the nation from ignorance of science. This article discusses the views of the Jadid enlightenment on the above content

Keywords: reform, national idea, youth, jadids, progress, education, enlightenment, politics, parent, kindness, strategy, program, tutorial, hebrew

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta’lim tizimini yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning «Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yagona to‘g‘ri yo‘li» deya ta’kidlagani esa buning yorqin isboti desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shubhasiz, sifatli ta’lim yangi marralarni egallashga olib keladigan eng qisqa va oqilona yo‘ldir. To‘la ishonch bilan aytish mumkinki, mazkur sohadagi tub o‘zgarishlar o‘z natijasini o‘rta va uzoq istiqbolda ko‘rsatadi.Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek, «Zakovat bor joyda ulug‘lik bo‘ladi, bilim bor joyda buyuklik bo‘ladi». Shuning uchun ushbu sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta’lim dargohlariga borib, o‘qituvchi va murabbiylar bilan ko‘proq muloqot qilib, sifatni oshirish bo‘yicha ular qo‘ygan masalalarni birgalikda hal qilishimiz zarur. Bugungi kunda ta’lim – mamlakat taraqqiyotining eng muhim poydevori hisoblanar ekan ta’limni rivojlantirish avvalo, pedagog-o‘qituvchilar zimmasidadir. Yanada aniqroq qilib aytadigan bo‘lsam, mamlakat taqdiri sizning qo‘lingizda. Jamiyat o‘z oldiga qo‘ygan ulkan maqsadlarga erishish uchun eng avvolo barkamol shaxsni tarbiyalashga oid mukammal g‘oyalarga murojaat qiladi. Shuning uchun xam, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘zlarining har bir nutqida “Yangi O‘zbekiston”ni qurishda yosh avlodning ta’lim-tarbiyasi muhim

omil ekanligini alohida ta’kidlab ko‘rsatadi. XIX asr oxirida tarix sahnasiga kelgan jadid ma’rifatparvarlarining bugungi zamonaviy ilm-hunarlarni chuqur egallashda asqotadigan hikmatli targ’iboti hali ham dolzarb mavzulardan biridir. XIX asrning oxiri XX boshlarida yurtimiz Turkistonda ijtimoiy tarbiyaga oid o‘ziga xos jarayon kechdi. O‘z zamonining ilg‘or namoyandalari bo‘lgan jadidlar g‘oyat murakkab va qiyin sharoitda bilim va ma’rifat tarqatish, ta’lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish orqali milliy taraqqiyotga erishish g‘oyasi bilan maydonga chiqdilar. Shu maqsadda o‘z mablag‘lari hisobidan maktab va teatrlar, nashriyot va kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil qildilar, qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o‘qishga yubordilar. Ularning bu olijanob tashabbus va harakatlari jamiyat hayotida kuchli aks sado berib, qudratli to‘lqinga aylandi. Bu jarayon jadid ma’rifatparvar pedagoglari tomonidan tashkil qilinib, u Yevropa va Rossiyada kechayotgan tajribalar asosida izchil va uzviy ravishda rivojlantirila bordi. Bu hol pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli: birinchidan, olimlarimiz istiqlol davrida shakllangan milliy tarbiyashunosligimizni jadid ma’rifatparvar pedagoglarining qarashlari bilan boyitish fikrini ma’qul topdilar; ikkinchidan, davlat siyosatida jadid ma’rifatparvarlarining o‘z davrida o‘ynagan roli e’tirof etildi.

Sadriddin Ayniy - Buxoroda jadidchilik harakatining ilk namoyandalaridan biri, fidoiy pedagog,olim va yozuvchi – Sharq milliy taraqqiyparvarlik harakatidagi yorqin siymo. Mashhur yozuvchi va pedagog Sadriddin Ayniy «Buxoroi sharif birodarligi» jamiyatining taklifi bilan yangi milliy maktablari uchun «Tahzib ussibyon» («Pok bola») o‘qish darsligini tuzgan bo‘lib, u ikki marta (1909; 1917 yillarda nashr etilgan. «Tahzib us-sibyon» kitobi adabiy-didaktik xarakterda ega bo‘lib, o‘quv materiallari bolalarga qiziqarli sodda tilda bayon etilgan, ular mazmuni o‘quvchilar yoshiga mos. O‘sha zamon sharoiti va talablariga ko‘ra, kitobda diniy ma’lumotlar ham berilgan. «Tahzib us-sibyon» darsligida muallif, bolalarni rostgo‘y va vijdonli bo‘lishga targ‘ib qiladi. Bolaning shakllanishida oila tarbiyasi muhim o‘rin tutadi. Muallif bir hikoyada namuna usulidan foydalanib, o‘quvchilar hayotida ro‘y bergan voqea misolida o‘quvchilarni halol bo‘lishga undash bilan birga, bunda oila tarbiyasi, onaning namunasi katta o‘rin tutishini ko‘rsatib beradi. Quyida ushbu hikoyadan parcha keltiramiz: «Bir kuni Tosh ismli bola maktabdan qaytayotganida o‘tkinchi kishi qopchig‘ini tushirganini ko‘rdi, uni olib uyiga keldi va onasiga ko‘rsatdi. Onasi achchiqlanib aytdi: «Buning egasini tezroq top va unga qopchiqni qaytar, aks holda o‘rtoqlaring orasida seni o‘g‘ri deb e’lon qilaman». Tosh qopchiq egasini topib, uni puli bilan qaytarib berdi». XX asr boshida darslik yaratgan pedagoglar, ziyolilar darsliklardagi matnlarni o‘z hayotiy tajribalaridan olganlar. Hikoya, rivoyat singari she’r va to‘rtliklar ham bitib, darsliklarga kiritganlar. Jumladan, Sadriddin Ayniy ham «Tahzib us-sibyon» darsligining «Aqlli bola» bobida bolalarni sahiylik ruhida tarbiyalovchi she’r yozadi. Muallif «Tarbiya ko‘rgan bola», «Yaxshi, odobli bola» boblarida yoshlikdan o‘quvchilarda madaniy xulqni qaror toptirish, har bir o‘quvchining tozalikka rioya qilishi lozimligi haqida fikr yuritadi. Bundan tashqari, darslikda axloqiy tarbiya, ota-onani hurmatlash to‘g‘risida fikr yuritilib, ushbu yo‘nalishda yuksak badiiy saviyaga ega bo‘lgan savol-javob shaklidagi she’r taqdim etilgan. S.Ayniy oilada mehr-oqibat yuqori darajada bo‘lishini xohlaydi.

Darslikda insonparvarlik ruhidagi hikoyalar bilan bir qatorda, estetik tarbiya va o‘yin faoliyati bilan bog‘liq qisqa-qisqa matnlar ham berilgan. «Tahzib us-sibyon» keng qamrovli darslik hisoblanib, unda barcha fanlar, ularning inson hayotidagi o‘rni beqiyosligi haqida fikr bayon qilinadi. Muallif har bir bola o‘zi o‘qish va yozishni bilishi shart deb hisoblaydi. Darslikda bolalar hayoti, tabiat, maktab, uy hayvonlari va parrandalarga oid bolalarning yoshiga mos

qiziqarli hikoyalar mavjud. Sadriddin Ayniy kitobda o‘qituvchilar uchun metodik yo‘l-yo‘riqlar ham taqdim etgan bo‘lib, darslikning ayrim boblari o‘qituvchi va uning vazifalariga bag‘ishlangan. S.Ayniyning «Tahzib us-sibyon» darsligidan tashqari, «Yoshlar tarbiyasi» darsligini1909 yilda chop etganligi ma’lum. Ma’rifat darg‘alaridan biri - Sadriddin Ayniy Samarqandga kelib, Abduqodir Shakuriy yangi milliy maktabining ta’lim-tarbiya ishlari bilan tanishdi. Ana shu ma’lumotlar va tajribalar asosida S.Ayniy do‘sti Mirzo Abdulvohid Munzim bilan uning hovlisida yangi tipdagi tojik maktabi ochdi. Birinchi tojik alifbesi «Soli naxustin» («Birinchi yil», Baroyi maktabxoyi tojik, Samarqand, 1924y.)da adibning «Maktab nima» she’ri bor. Ushbu darslikdan A.Shakuriyning maktabida birinchi bosqich o‘quvchilariga saboq berilgan. Pedagogning 1930 yilda chop etilgan «Chalasavodlar maktabi uchun o‘qish kitobi» darsligi ham mavjud. S.Ayniy hamkorligida mualliflar 1931 yilda birinchi bosqich maktablari va texnikumlar uchun «5 dar 4» nomli o‘qish kitobi tuzdilar. Kitob 10 qismga bo‘linib, unda o‘sha davr ruhi aks etgan, kommunistik partiya, Lenin, pionerlar harakati haqida hikoyalar bor. 1922 yil S.Ayniy qizlar maktabi uchun «Qiz bola yoki Xolida» darsligini tuzdi. Uni 1924 yil Munzim yordami bilan Berlinda «Komviyoniy» shirkatining bosmaxonasida nashr qildirdi. Sadriddin Ayniy O‘rta Osiyoning atoqli pedagogika tarixchisi. Uning “Yoshlar tarbiyasi”, “Qizmi, yo Xolida”, “Ahmad - maftunkor ruh”, “Eski maktab”, “Xotiralar” “Tahsib-us-sibyon”, “Esdaliklar” kabi asarlari pedagogika tarixini yangi ma’lumotlar bilan boyitdi. va qimmatli faktik materiallar. Uning asarlarida eski maktab va oilada o‘qitish va tarbiyani tanqid qilish, o‘qitishning yangi ilg‘or usullaridan foydalanish, maktablarni arablashtirishga qarshi chiqish, o‘z xalqining madaniy tarixiga yuksak baho berish kabi masalalar yoritilgan.

Xulosa qiladigan bo’lsak, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g’oyaviysiyosiy tazyiqlarga qaramay millatning ma’naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar.Tarixning murakkab, mas’uliyatli burilish davrida millatning ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg’usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o’z zimmalariga oldilar. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev Oliy Majlisga Murojaatnomalarida aytganidek, biz jadidchilik harakati, ma’rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o’rganishimiz kerak. Bu ma’naviy xazinani qancha ko’p o’rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko’p savollarga to’g’ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ’ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini o’uncha ko’p anglab yetadi. mustaqillikning dastlabki yillarida jadidlar yo’nalishida bir qancha qaror, qonun va nizomlar qabul qilingan va hozir ushbu yo’nalishida davom etmoqda. Biz ma’rifatparvar bobolarimizning muqaddas orzularini ro‘yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yangi Renessans poydevorini yaratishni strategik vazifa qilib belgilaganmiz. Shu maqsadda ilm-fan, ta’lim-tarbiya, madaniyat sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz.

Bu borada avvalo ta’lim tizimini zamon talablari asosida tashkil etish, o‘qituvchi va murabbiylarning jamiyatimiz hayotidagi o‘rni va ta’sirini kuchaytirishga ustuvor ahamiyat qaratmoqdamiz. Farzandlarimizni har tomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo‘lib xizmat qiladi. Jadidlarning pedagogik qarashlari va sa’y-harakatlari hozirgi zamon jamiyati bilan hamohang bo‘lib, zamonaviy dunyo murakkabliklarini yo‘lga qo‘yishda ilhom va yo‘l-yo‘riq manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ularning tamoyillarini qabul qilish va ularni hozirgi sharoitlarga moslashtirish orqali biz ularning merosini

qo'llab-quvvatlashda va ta'lim va ijtimoiy taraqqiyot yo'lida davom etishimiz mumkin. Yangi ta'lim dasturlari va o'quv qo'llanmalarini yaratishda jadidlarning pedagogik qarashlari va metodikasini qo'llash zarur. O'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy me'rosini o'rganish va uni ta'lim jarayoniga qo'llashga yo'naltirilgan dasturlarni tatbiq etish. Jadidlarning didaktik yondashuvlarini hisobga olgan holda yangi o'quv materiallari va didaktik qo'llanmalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish lozim. Jadidlar tomonidan qo'llanilgan interfaol va innovatsion ta'lim usullarini bugungi ta'lim jarayoniga keng joriy etish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Sh.M.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent. 2020-yil 29-dekabr

2.Yo'ldoshev J.G'.Usmonov S.A Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. - T., 2008.

3.Xushvaqtov N.X. Talabalarni milliy-ma'naviy qadriyatlarni o'rganishga tayyorlashning pedagogik va kompyuterli asoslari. Diss.-ya. T., 2006.

4.Xojayev B. Jadid pedagogikasi. "jadid" gazetasi. 15-son. 2024.

BOSHLANG'ICH SINF AT DARSLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

BuxDPI Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Sharopov Nasriddin Baxriddinovich

Annotatsiya

Mazkur maqolada. Inklyuziv ta'limni samarali joriy etish ta'lim muassasalarida mavjud pedagogik, psixologik va tashkiliy sharoitlarni tizimli o'rganish, imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim jarayonida to'liq ishtirok etishini ta'minlovchi shart-sharoitlarni o'rganish kabilar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, imkoniyati cheklangan o'quvchilar, inklyuziv muhit, maxsus tayyorgarlik, inklyuziv muhitni o'rganish ta'lim sifatini oshirish.*

Аннотация

В данной статье. Эффективное внедрение инклюзивного образования включает в себя систематическое изучение существующих педагогических, психологических и организационных условий в образовательных учреждениях, изучение условий, обеспечивающих полное участие учащихся с ограниченными возможностями в образовательном процессе.

Ключевые слова: *начальное образование, учащиеся с ограниченными возможностями, инклюзивная среда, специальная подготовка, изучение инклюзивной среды повышение качества образования.*

Abstract

In this article. The effective implementation of inclusive education includes a systematic study of the existing pedagogical, psychological, and organizational conditions in educational institutions, as well as the study of conditions that ensure the full participation of students with disabilities in the educational process.
Keywords: *primary education, students with disabilities, inclusive environment, special training, studying an inclusive environment, improving the quality of education.*

Inklyuziv ta’limni samarali joriy etish ta’lim muassasalarida mavjud pedagogik, psixologik va tashkiliy sharoitlarni tizimli o‘rganishni talab qiladi. Inklyuziv muhitning holatini baholash orqali imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun yaratilgan ta’lim imkoniyatlarining haqiqiy ahvoli, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari aniqlanadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni o‘rganish ta’lim sifatini oshirish va teng imkoniyatlarni ta’minlashga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’lim muhitini o‘rganishning asosiy maqsadi — ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ta’lim jarayonida to‘liq ishtirok etishini ta’minlovchi shart-sharoitlarni o‘rganishdir. Bu jarayon quyidagi vazifalarni qamrab oladi:

- ta’lim muassasasi jismoniy muhitining moslashuvchanligini tahlil qilish;
- o‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kasbiy tayyorgarlik darajasini aniqlash;
- o‘quv-metodik ta’minot va resurslarni baholash;
- psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining samaradorligini o‘rganish;
- o‘quvchilar va ota-onalarning inklyuziv ta’limga munosabatini tahlil qilish.

Inklyuziv muhitni shakllantirishda ta’lim muassasalarining jismoniy infratuzilmasi muhim o‘rin tutadi. Panduslar, liftlar, maxsus sanitariya xonalari, keng yo‘laklar va sinf xonalarining moslashtirilgan jihozlanishi imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning erkin harakatlanishini ta’minlaydi. Ammo amaliyotda ko‘plab ta’lim muassasalarida bu talablar to‘liq bajarilmagani kuzatiladi. Ayniqsa, hattoki bugungi kunda ham qishloq hududlarida joylashgan maktablarda moddiy-texnik ta’minot yetarli emasligi inklyuziv ta’limni joriy etishda to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Inklyuziv ta’lim muhitining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalariga bog‘liq. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus tayyorgarlikka ega bo‘lgan pedagoglar imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etadilar. Ammo ko‘p hollarda o‘qituvchilar inklyuziv pedagogika, differensial o‘qitish va individual ta’lim rejalarini ishlab chiqish bo‘yicha yetarli bilim va amaliy tajribaga ega emasligi aniqlanadi. Bu holat inklyuziv muhitning va ta’lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Inklyuziv ta’limda o‘quv-metodik materiallarning o‘quvchining maxsus imkoniyatlariga moslashuvchanligi muhim ahamiyat kasb etadi. Darsliklar, ko‘rgazmali qo‘llanmalar, raqamli resurslar va maxsus ta’lim vositalari o‘quvchilarning turli ehtiyojlariga mos bo‘lishi lozim.

Amalda esa ko‘pgina ta’lim muassasalarida maxsus o‘quv materiallari, adaptatsiya qilingan dasturlar va texnologiyalar yetarli emasligi kuzatiladi. Bu esa imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirokini cheklaydi.

Inklyuziv muhitda psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmati muhim ahamiyatga ega. Maktab psixologlari, ijtimoiy pedagoglar va maxsus mutaxassislar bolalarning emotsional holatini nazorat qilish, ularni ijtimoiy moslashuvga tayyorlash va stressni kamaytirishga xizmat qiladi. Biroq amalda psixologik xizmatlar barcha ta’lim muassasalarida to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan, joylarda ko‘rsatiladigan xizmatlar bo‘yicha mutaxassislar yetishmovchiligi kuzatiladi.

Inklyuziv muhit nafaqat jismoniy va pedagogik sharoitlar, balki ijtimoiy munosabatlar va maktab madaniyati bilan ham belgilanadi. O‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bir-birlarini qabul qilish va hamkorlik muhitini yaratish inklyuziv ta’limning asosiy shartlaridan biridir. Ayrim ta’lim muassasalarida inklyuziv qadriyatlar to‘liq shakllanmagan bo‘lib, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga nisbatan ijtimoiy stigmatizatsiya holatlari uchrab turadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni shakllantirish bo‘yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, amaldagi sharoitlar hali to‘liq talablarga javob bermaydi. Jismoniy infratuzilmani yaxshilash, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, o‘quv-metodik resurslarni boyitish va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish inklyuziv ta’limni samarali joriy etishning ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi. Shu asosda ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni baholash va takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Boshlang‘ich sinflarda tasviriy san’at darslari o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, estetik tafakkurini shakllantirish hamda emotsional-ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, inklyuziv ta’lim sharoitida ushbu fan imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga faol jalb etilishi uchun qulay pedagogik platforma hisoblanadi. Biroq mazkur jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va ixtisoslashuv darajasiga bog‘liq.

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun boshlang‘ich sinf tasviriy san’at o‘qituvchisi nafaqat fan metodikasini, balki inklyuziv pedagogika, maxsus psixologiya va differensial ta’lim asoslarini ham puxta o‘zlashtirgan bo‘lishi lozim. O‘qituvchining imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini anglay olishi, ularning jismoniy va psixologik holatini hisobga olgan holda darsni rejalashtirishi inklyuziv muhitni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Amaliyotda esa ko‘p hollarda tasviriy san’at o‘qituvchilari maxsus inklyuziv tayyorgarlikka ega emasligi, ularning bilim va ko‘nikmalari umumiy pedagogik doira bilan cheklanib qolayotgani kuzatiladi.

O‘qituvchilarning ixtisoslashuv darajasi, ya’ni inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus kurslar, malaka oshirish dasturlari va amaliy treninglarda ishtirok etishi ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Tasviriy san’at darslarida adaptatsiya qilingan topshiriqlardan foydalanish, turli sensor ehtiyojlarga mos material va vositalarni qo‘llash, ijodiy faoliyat orqali o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahoratini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim sharoitida ishlaydigan tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlash va ixtisoslashuvini chuqurlashtirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf tasviriy san’at darslarida inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish o‘qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalari, kasbiy tayyorgarligi va ixtisoslashuv darajasi bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida inklyuziv ta’limga yo‘naltirilgan maxsus modullar va amaliy mashg‘ulotlarni joriy etish zarurati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYoTLAR RUYXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabr “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi №-638-sonli Qarori.
4. Алимова Г. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим беришга оид методик тавсиялар. – Тошкент, 2021. – 56 б.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA NIZOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

BuxDPI Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Shahobiddinova Marjona Umid Qizi

Annotatsiya

Mazkur maqolada. ta’lim-tarbiya jarayonini yuksaltirish, milliy g‘oyani ro‘yobga chiqaradigan barkamol avlodni voyaga yetkazish, muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yish boshlang‘ta’limdagi nizoli vaziyatlar, nizolarni hal qilish, kabilar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *ta’lim-tarbiya jarayonini, pedagogik qobiliyat va mahorat, boshlang‘ich ta’lim, nizoli vaziyatlar, psixologik yondashuvlar.*

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования образовательно-воспитательного процесса, воспитания гармонично развитого поколения, способного реализовать национальную идею, успешного налаживания конфликтных ситуаций в начальном образовании, разрешения конфликтов и т.д.

Ключевые слова: *учебно-воспитательный процесс, педагогические способности и мастерство, начальное образование, конфликтные ситуации, психологические подходы.*

Abstract

This article examines issues such as improving the educational process, raising a harmoniously developed generation capable of realizing the national idea, successfully establishing conflict situations in primary education, resolving conflicts, etc.

Keywords: *educational process, pedagogical abilities and skills, primary education, conflict situations, psychological approaches.*

Hozirgi globallashuv jarayonida pedagog kadrlarning oldiga qo‘yiladigan asosiy talab – fikrlash doirasi keng bo‘lgan, ilmiy dunyoqarashi shakllangan, ma’lumotlar oqimidan o‘ziga kerakli bo‘lganlarini saralab olish qobiliyatiga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash vazifalarini qo‘ymoqda. Hozirgi davrda zamon chig‘irig‘idan omon chiqishning asosiy va yagona yo‘li ta’lim tizimini kundan kunga rivojlantirish hisoblanadi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning: “Aql-zakovatli, yuksak ma’naviyatli kishilarni tarbiyalay olsakkina, oldimizga qo‘ygan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik va taraqqiyot qaror topadi”, – degan fikri zamonaviy ta’lim konsepsiyalari asosida ta’lim-tarbiya jarayonini yuksaltirish, milliy g‘oyani ro‘yobga chiqaradigan barkamol avlodni voyaga yetkazish – har qanday davrda ham davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur vazifani, ya’ni har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni voyaga yetkazish vazifasini ro‘yobga chiqarish uchun bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirilgan.

Buning yaqqol dalili sifatida “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun”ni keltirishimiz mumkin. Ta’lim tizimini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining ustuni ekanligini anglab yetgan xalq rivojlanishga yuz tutadi .Bundan tashqari, Qonunchilik palatasi – Senat tomonidan 2023-yil 1-avgustda qabul qilingan hamda 2023-yil 29-sentabrda ma’qullangan “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonunni misol qilib keltirishimiz mumkin. Aynan shu qonunning 16-moddasi “Nizolarni hal etish”ga bag‘ishlangan. Boshlang‘ich ta’lim jarayoni ta’lim tizimida juda katta ahamiyatga egadir. Mazkur jarayonni tashkil etish ham o‘qituvchi zimmasiga ancha katta mas’uliyatni yuklaydi. Boshlang‘ich ta’limdan keyingi ta’lim jarayonlarida o‘quv-ta’lim

ishlarini tashkil etish, ularni muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yish bevosita mazkur jarayon bilan bog‘liq ekanligini yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqib bemalol e’tirof etishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda boshlang‘ich ta’limda nizolar ham anchani tashkil qiladi. Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limdagi nizolarni hal qilish ustida birmuncha ishlar olib borilmoqda.

Buyuk allomalarimiz ta’kidlab o‘tganidek, kishining fe’l-atvori, asosan, bolalik chog‘larida shakllana boshlaydi. Bu davrda murg‘ak qalbga o‘qituvchining har bir odati, xatti-harakati, gap-so‘zlari jiddiy ta’sir qiladi va shu shu tarzda atrofdagi narsa va kishilarga munosabat, fe’l-atvor shakllana boshlaydi. Aynan o‘sha davrdan konfliktlar, turli xil ziddiyat va to‘qnashuvlar paydo bo‘la boshlaydi. Konfliktlar hech bir odamni chetlab o‘tmaydi. Insonning qaysidir davrida albatta, sodir bo‘ladi. Konfliktli vaziyat faqat insonlar o‘rtasida sodir bo‘ladi.

Har tomonlama yetuk shaxsni shakllantirish va tarbiyalashga oid turli axloqiy normalar pedagogik etikada o‘z ifodasini topgan. Tarbiyalanuvchining ongiga ijobiy ta’sir o‘tkazish sirlaridan biri bu – ishonch bilan unga nisbatan beriladigan talablarning birligi hisoblanadi. Bu qonuniyat pedagogik jarayonda juda ko‘p marta sinovdan o‘tgan va albatta, o‘zini oqlagan. Ustozlar va o‘qituvchilar bilan olib borilgan suhbat natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabda yoki oliy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarga yaxshi munosabatda bo‘ladigan o‘qituvchilar bilan bir qatorda o‘quvchilarga juda qo‘pol, do‘q urib, baland ovozda muomala qiladigan o‘qituvchilar ham uchraydi. Shunga o‘xshagan muomala jamiyatda qabul qilingan umuminsoniy va milliy axloqiy normalarga to‘g‘ri kelmaydi. Bunday ustozlar o‘quvchilar orasida, qolaversa, pedagogik jamoada ham obro‘ orttira olmaydilar. Barchamizga ma’lumki, tarbiya jarayoni juda qiyin va murakkkabdir, chunki ustoz ba’zan istasamasa-da, qo‘pol munosabatda bo‘lishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nizoli vaziyat ko‘p bo‘ladi. Ba’zida bunga o‘qituvchi sababchi bo‘ladi. Chunki ayrim o‘qituvchilar boladagi ko‘z bilan ko‘ra oladigan jarohatlarni ko‘ra oladi, lekin eng achinarlisi shundaki, ular ya’ni, o‘qituvchilar ruhiy jarohatlarni e’tiborga olmaydilar. Bola har doim ham bir vaziyatda bo‘lmasligi mumkin. Ba’zan tushkun kayfiyatda yoki oilasidan qandaydir muammolar bilan kelishi ham mumkin. Bunday vaziyatlarni ba’zi o‘qituvchilar e’tibordan chetda qoldirishadi. O‘quvchi javob berishni xohlamasa, demak, o‘qituvchi darsga tayyor emas degan fikrga bormasligi kerak. Uning ruhiy holatlarini hisobga olish kerak. Ammo ayrim pedagoglar orasida ushbu holat e’tibotga olinmaydi va barcha o‘quvchilarga bir xil talab qo‘yadilar. Ayrim holatlarda bolaga bajarishi qiyin bo‘lgan vazifalarni yuklaydilar. O‘qituvchining bunday munosabatlari o‘quvchiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Bu holat albatta, o‘qituvchining ishini murakkablashtiradi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida turli xil nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin. Natijada o‘quvchi o‘qituvchidan norozi holda undan

uzoqlashishga harakat qiladi. Ayrim hollarda ota-onalar va yoshi katta ustozlar o‘qituvchidan kechirim so‘rashga majbur qiladilar, lekin bu nizoga o‘qituvchining noto‘g‘ri xatti-harakati sabab bo‘lgan bo‘ladi.

O‘qituvchilar o‘quvchilar bilan bo‘ladigan muloqotida ularning fikrlarini hurmat qilmasliklari, unga yosh boladek muomala qilishlari, yuqori natijalarga erishishidan shubhalanishlari kabi hodisalar odatda norozilikni hosil qiladi. Ayrim ustozlar ba’zi o‘quvchilarni doimo maqtaydilar, boshqalarni esa doimo ranjitadilar. Bundan tashqari o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilarga nisbatan o‘zlashtirish darajasi past bo‘lgan o‘quvchilarni ko‘p koyiydilar. Hattoki, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilardan darsga qatnashishni unchalik talab qilmaydilar. Bunday vaziyatda o‘quvchilarda bir-biriga nisbatan nafrat paydo bo‘ladi, o‘qituvchiga nisbatan norozilik kayfiyati kuchayadi.

Nizolarning kelib chiqish sabablari sinfdagi har bir o‘quvchining fe’l-atvoridagi xatti-harakatlaridan, o‘quvchi mansub bo‘lgan millat, xalq, hudud xususiyatlaridan namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich ta’limdagi nizolarning kelib chiqish sabablarini bilish va ularning oldini olish pedagogik madaniyatni rivojlantiradi. Boshlang‘ich ta’limdagi nizolarni keltirib chiqarmaslik uchun o‘qituvchining pedagogik qobiliyati va mahorati muhim rol o‘ynaydi, pedagogik faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun har bir o‘qituvchi kasbiy mahorat sirlarini puxta egallashlari lozim.

Pedagogik jarayon shunday bir murakkab jarayonki, unda shaxslarning bir-bir bilan doimiy aloqadadir. Shuni aytib o‘tish lozimki, bu jarayonda kuzatiladigan holatlardan biri – ikki shaxs orasidagi munosabatlarning konfliktli ko‘rinishidir. Boshlang‘ich ta’limdagi nizo shunday vaziyatki, unda turli xil xarakterdagi va turli xil qarashga ega bo‘lgan shaxslar munosabatlarining yomonlashuvi natijasida yuzaga keluvchi vaziyatdir.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, ta’lim jarayonida o‘qituvchi nizolarni yuzaga keltirmasligi uchun o‘quvchini yosh va individual xususiyatlariga ham e’tibor berish lozim. Har bir sinf o‘quvchilarining xarakteri, xatti-harakatiga qarab munosabatga kirishilsa, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida nizolarni bartaraf etishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.(23.09.2020) // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020., 03/20/637/1313-son.
2. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. O‘quv qo‘llanma. - Adabiyot uchqunlari, 2017 yil. – 320 b.
3. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. – Pedagogika fan.dokt yozilgan diss.avtoref. – T.: 2003. – 44 b.

THE INFLUENCE OF REFLECTIVE ABILITIES ON THE DEVELOPMENT OF PERSONAL QUALITIES AMONG FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Dusmetova Maksuda Matnazarovna
Abu Rayxon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Abstract. This thesis examines the influence of reflective abilities on the development of personal qualities among future primary school teachers. Reflection is considered as the ability of a teacher to consciously analyze professional activities, personal capabilities, pedagogical decisions, and behavior. The study highlights the role of reflective skills in developing important personal qualities of future teachers, including responsibility, self-awareness, emotional stability, independent thinking, professional motivation, and self-development orientation. It also explores the psychological mechanisms of developing reflective activity during teacher preparation, as well as the role of personal experience analysis in professional growth. The findings demonstrate that enhancing reflective abilities is an important factor in ensuring the personal and professional maturity of future primary school teachers.

Key words: reflective abilities, future teacher, personal qualities, professional development, self-awareness, pedagogical activity, reflection, emotional stability, professional motivation, psychological preparation.

Аннотация. В данной тезисной работе рассматривается влияние рефлексивных способностей на развитие личностных качеств будущих учителей начальных классов. Рефлексия рассматривается как способность педагога осознанно анализировать собственную деятельность, профессиональные возможности, педагогические решения и поведение. В работе раскрывается значение рефлексивных навыков в формировании таких личностных качеств будущего учителя, как ответственность, самосознание, эмоциональная устойчивость, самостоятельное мышление, профессиональная мотивация и стремление к саморазвитию. Также анализируются психологические механизмы развития рефлексивной деятельности в процессе педагогической подготовки, возможности анализа личного опыта и профессионального роста. Полученные результаты подтверждают важность развития рефлексивных способностей для формирования личностной и профессиональной зрелости будущих педагогов начального образования.

Ключевые слова: рефлексивные способности, будущий учитель, личностные качества, профессиональное развитие, самосознание, педагогическая деятельность, рефлексия, эмоциональная устойчивость, профессиональная мотивация, психологическая подготовка.

Introduction. In the modern educational environment, the professional preparation of future primary school teachers requires not only the acquisition of pedagogical knowledge and methodological skills but also the development of personal qualities that determine the effectiveness of teaching activity. A primary school teacher plays a significant role in shaping children's cognitive, emotional, and social development; therefore, the psychological readiness and personal maturity of future educators have become important areas of research in educational psychology [1].

Reflective ability is considered one of the essential psychological characteristics that contributes to the professional and personal development of a teacher. Reflection enables an individual to analyze personal experiences, evaluate professional actions, recognize strengths and weaknesses, and consciously regulate future behavior. For future primary school teachers, reflective abilities serve as a mechanism for understanding their professional identity and improving the quality of pedagogical interaction [2].

The development of personal qualities in future teachers is closely connected with their ability to engage in self-analysis and self-improvement. Such qualities as responsibility, emotional stability, empathy, independence, creativity, and professional motivation are not formed

automatically; they develop through purposeful educational activities, practical experience, and reflective processes. Therefore, reflection acts as an internal psychological resource that supports the formation of a mature pedagogical personality [3].

The process of becoming a professional teacher involves continuous evaluation of personal attitudes, values, and behavioral strategies. Future educators who possess developed reflective skills are more capable of understanding educational situations, identifying effective approaches to student interaction, and adapting their professional behavior according to changing pedagogical conditions. This contributes to the formation of a flexible and psychologically prepared teacher personality [4].

Psychological research emphasizes that reflection is closely related to self-awareness and personal regulation. Through reflective activity, individuals gain a deeper understanding of their motives, emotions, and professional goals. In teacher education, this process allows students to transform theoretical knowledge into meaningful professional experience and develop a conscious attitude toward their future pedagogical responsibilities [5].

The preparation of primary school teachers requires creating educational conditions that encourage reflective thinking and personal growth. The integration of reflective tasks, pedagogical practice, self-assessment activities, and professional discussions into teacher education programs can significantly enhance future teachers' personal development. Such approaches contribute to the formation of educators who are capable of critical analysis, responsible decision-making, and continuous professional improvement [6].

In the context of contemporary educational reforms, the role of the teacher is expanding beyond knowledge transmission toward becoming a facilitator of students' personal development. Therefore, the development of reflective abilities among future primary school teachers is considered a crucial factor in preparing specialists who can effectively organize learner-centered educational processes and establish psychologically supportive learning environments [7].

Based on these considerations, the aim of this thesis is to analyze the influence of reflective abilities on the development of personal qualities among future primary school teachers and to identify the psychological mechanisms through which reflection contributes to their personal and professional growth.

Literature Review. The development of reflective abilities among future primary school teachers and their influence on personal qualities have been widely studied within educational psychology, personality psychology, and teacher professional development research. Scholarly works emphasize that reflection is not only a cognitive process but also an important psychological mechanism that supports self-awareness, professional identity formation, and personal growth. The analysis of scientific literature demonstrates that reflective abilities play a significant role in preparing teachers who are capable of evaluating their own activities and improving their professional effectiveness [1].

The theoretical foundations of reflection were developed in the works of J. Dewey, who considered reflective thinking as a process of careful analysis of experiences and conscious problem-solving. According to this approach, individuals develop intellectually and personally when they examine their actions, identify difficulties, and search for more effective ways of behavior. These ideas provide an important basis for understanding reflection as a factor contributing to the professional development of future teachers [2].

L.S. Vygotsky's cultural-historical theory also provides valuable explanations regarding the formation of reflective abilities. The scholar emphasized that personal development occurs through social interaction and meaningful activity. From this perspective, future teachers develop reflective skills through communication, educational experiences, and guided professional activities that encourage self-analysis and awareness of personal development processes [3].

The relationship between reflection and personality development has been further explored by A.N. Leontiev within the framework of activity theory. The researcher emphasized that personality is formed through active engagement in meaningful activities. For future educators,

pedagogical activity becomes a significant environment where professional values, responsibility, motivation, and self-regulation are gradually developed through reflective processes [4].

Research by D.A. Schön introduced the concept of the reflective practitioner, highlighting the importance of reflection in professional decision-making. Schön argued that effective professionals do not simply apply existing knowledge but continuously analyze their experiences and adapt their actions to complex situations. This concept is particularly relevant for teacher education, where future teachers must learn to evaluate classroom situations and make psychologically appropriate pedagogical decisions [5].

The role of reflection in teacher competence development has also been examined by Korthagen, who proposed that professional growth depends on the connection between personal values, beliefs, behavior, and practical experience. According to this perspective, reflective processes help future teachers understand themselves as professionals and develop personal qualities necessary for successful educational practice, including confidence, responsibility, and emotional awareness [6].

Contemporary studies in teacher education indicate that reflective abilities are closely associated with emotional intelligence, self-regulation, and interpersonal competence. Researchers emphasize that teachers with developed reflective skills are more capable of managing emotions, understanding students' needs, and creating supportive educational environments. These qualities are especially important for primary school teachers, as they work with children at an important stage of psychological and social development [7].

The analysis of national and international research shows that the formation of reflective abilities should be considered an integral component of teacher preparation programs. Educational environments that include self-analysis activities, pedagogical practice, reflective discussions, and professional feedback contribute to the development of personal qualities among future teachers. Such approaches help students transform theoretical knowledge into professional experience and strengthen their readiness for pedagogical activity [8].

Overall, the reviewed literature demonstrates that reflective abilities serve as a psychological mechanism connecting personal development and professional competence. Reflection promotes self-awareness, strengthens motivation for professional improvement, and supports the formation of important personal qualities required for effective teaching. Therefore, developing reflective abilities in future primary school teachers should be regarded as a fundamental direction in modern teacher education.

Discussion. The analysis of the influence of reflective abilities on the development of personal qualities among future primary school teachers reveals that reflection is one of the essential psychological mechanisms contributing to personal and professional formation. The process of teacher preparation is not limited to the acquisition of theoretical knowledge and practical skills; it also involves the development of self-awareness, professional values, emotional regulation, and the ability to evaluate one's own actions.

The discussion demonstrates that reflective abilities help future teachers better understand their personal characteristics, professional intentions, and behavioral patterns. Through reflection, students learn to analyze their educational experiences, identify difficulties, and develop strategies for improvement. This process strengthens important personal qualities such as responsibility, independence, confidence, and the ability to make conscious professional decisions.

One of the significant aspects identified is the relationship between reflection and emotional development. Future primary school teachers often encounter various psychological and pedagogical situations that require patience, empathy, and emotional control. Reflective activity allows them to recognize their emotional responses, regulate their behavior, and develop a more balanced approach to communication with pupils. As a result, reflection contributes to the formation of emotional stability, which is an important characteristic of an effective teacher.

The findings also indicate that reflective abilities enhance the development of professional motivation. When future teachers analyze their own experiences and understand the meaning of their professional activities, they become more aware of their role and responsibilities. This

awareness encourages continuous self-improvement and strengthens their commitment to pedagogical work. Reflection therefore functions as an internal motivational mechanism that supports professional growth.

Another important point is that reflective abilities contribute to the development of pedagogical creativity and flexible thinking. Teaching, especially at the primary school level, requires the ability to adapt methods according to students' individual characteristics and learning needs. Future teachers who engage in reflective practices are more capable of evaluating different approaches, finding alternative solutions, and improving their instructional strategies.

The discussion further highlights the importance of creating appropriate educational conditions for developing reflection among future teachers. Traditional approaches that focus mainly on knowledge acquisition are insufficient for forming reflective professionals. Teacher education programs should include activities that encourage self-analysis, professional discussions, practical problem-solving, and evaluation of personal progress. Such learning environments support the development of both personal qualities and professional competence.

It is also important to consider that reflective ability is a dynamic characteristic that develops gradually throughout the process of professional preparation. Its formation requires continuous interaction between theoretical learning, practical experience, and personal analysis. Therefore, reflection should not be treated as an additional skill but as an essential component of teacher personality development.

Overall, the discussion confirms that reflective abilities play a crucial role in shaping the personal qualities of future primary school teachers. Reflection strengthens self-awareness, improves emotional regulation, enhances professional motivation, and supports continuous personal development. Consequently, integrating reflective approaches into teacher education can contribute to preparing psychologically mature, responsible, and professionally competent educators.

Conclusion. The analysis of the influence of reflective abilities on the development of personal qualities among future primary school teachers allows concluding that reflection is a significant psychological mechanism in the formation of a professionally and personally mature educator. The effectiveness of future teachers' pedagogical preparation depends not only on their theoretical knowledge and practical skills but also on their ability to understand themselves, evaluate their actions, and consciously improve their professional behavior.

The study shows that reflective abilities contribute to the development of essential personal qualities, including responsibility, self-awareness, emotional stability, independence, empathy, and professional motivation. Through reflective processes, future teachers gain the opportunity to analyze their experiences, recognize their strengths and limitations, and develop effective strategies for personal and professional growth.

It has been established that reflection plays an important role in preparing primary school teachers for real educational situations. The ability to critically evaluate pedagogical experiences enables future educators to respond flexibly to students' individual needs, establish positive communication, and create psychologically supportive learning environments. Therefore, reflective competence becomes an important foundation for successful teaching activity.

The findings also emphasize that the development of reflective abilities should be purposefully integrated into teacher education programs. Practical training, self-analysis activities, professional discussions, and reflective exercises can provide favorable conditions for strengthening personal qualities and enhancing future teachers' readiness for pedagogical work.

References.

1. Dewey, J. (1933). How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston: D.C. Heath and Company.

2. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.

3. Korthagen, F. A. J. (2001). Linking Practice and Theory: The Pedagogy of Realistic Teacher Education. London: Lawrence Erlbaum Associates.
4. Mezirow, J. (1991). Transformative Dimensions of Adult Learning. San Francisco: Jossey-Bass.
5. Moon, J. A. (2004). A Handbook of Reflective and Experiential Learning: Theory and Practice. London: RoutledgeFalmer.
6. Hatton, N., & Smith, D. (1995). Reflection in teacher education: Towards definition and implementation. Teaching and Teacher Education, 11(1), 33–49.
7. Rodgers, C. (2002). Defining reflection: Another look at John Dewey and reflective thinking. Teachers College Record, 104(4), 842–866.
8. Zeichner, K., & Liston, D. P. (2014). Reflective Teaching: An Introduction (2nd ed.). New York: Routledge.
9. Farrell, T. S. C. (2019). Reflective Practice in ELT. London: Equinox Publishing.
10. Brookfield, S. D. (2017). Becoming a Critically Reflective Teacher (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
11. Boud, D., Keogh, R., & Walker, D. (1985). Reflection: Turning Experience into Learning. London: Kogan Page.
12. Kolb, D. A. (2015). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development (2nd ed.). New Jersey: Pearson Education.
13. Eraut, M. (1994). Developing Professional Knowledge and Competence. London: Falmer Press.
14. Palmer, P. J. (2017). The Courage to Teach: Exploring the Inner Landscape of a Teacher's Life (20th Anniversary Edition). San Francisco: Jossey-Bass.
15. Kelchtermans, G. (2009). Who I am in how I teach is the message: Self-understanding, vulnerability and reflection. Teachers and Teaching: Theory and Practice, 15(2), 257–272.
16. O'zbekiston Respublikasi. (2020). "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (O'RQ–637-son). Toshkent.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. Toshkent.

THE POTENTIAL OF GAME-BASED TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' INTELLECTUAL ACTIVITY

Djurakulova Munira Suyunovna
Researcher at Bukhara State University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7520-6498
E-mail: muniradjurakulova82@gmail.com

Аннотация. *В данной тезисной работе рассматриваются психолого-педагогические возможности игровых технологий в развитии интеллектуальной активности учащихся начальных классов. Игровая деятельность на этапе начального образования выступает эффективным средством повышения познавательного интереса, активизации мыслительных процессов и формирования навыков самостоятельного мышления у детей. В исследовании раскрывается влияние дидактических игр, развивающих игровых технологий и проблемно-игровой деятельности на развитие внимания, памяти, мышления, творческого подхода и учебной мотивации младших школьников. Особое внимание*

уделяется вопросам целенаправленного использования игровых технологий для создания активной образовательной среды и повышения интеллектуального потенциала учащихся.

Ключевые слова: *игровые технологии, начальное образование, интеллектуальная активность, познавательные процессы, дидактические игры, мышление, творческое мышление, учебная мотивация, развивающее обучение.*

Abstract. *This thesis analyzes the psychological and pedagogical potential of game-based technologies in developing the intellectual activity of primary school students. At the primary education level, play activities serve as an effective tool for increasing cognitive interest, activating mental processes, and developing independent thinking skills. The study highlights the influence of didactic games, developmental game technologies, and problem-based game activities on students' attention, memory, thinking abilities, creativity, and learning motivation. Furthermore, it emphasizes the importance of purposeful implementation of game technologies for creating an engaging learning environment and enhancing the intellectual potential of young learners.*

Key words: *game-based technologies, primary education, intellectual activity, cognitive processes, didactic games, thinking, creative thinking, learning motivation, developmental learning.*

Introduction. In the modern educational environment, improving the intellectual potential of learners has become one of the essential objectives of primary education. The primary school period is considered a significant stage in children's cognitive development because it is during this period that basic intellectual abilities, learning motivation, problem-solving skills, and patterns of independent thinking are formed. Therefore, creating effective educational conditions that stimulate students' intellectual activity is of particular importance in contemporary pedagogical and psychological research [1].

Intellectual activity refers to the learner's ability to actively process information, analyze situations, establish logical connections, generate ideas, and apply acquired knowledge in new contexts. In primary school education, the development of intellectual activity is closely associated with the formation of cognitive processes such as attention, memory, imagination, perception, and thinking. These psychological processes develop more effectively when students are involved in meaningful, emotionally engaging, and activity-based learning environments [2].

Game-based technologies represent one of the most effective approaches for enhancing intellectual activity among younger learners. Unlike traditional instructional methods that often emphasize the reproduction of information, educational games encourage students to explore, compare, analyze, and make independent decisions. Through carefully designed game activities, learners become active participants in the educational process, which contributes to the development of cognitive flexibility, creativity, and intellectual independence [3].

Psychological studies emphasize that play is a natural form of activity for children, through which they acquire social experience, develop mental abilities, and construct new ways of understanding the surrounding world. The integration of game elements into the learning process creates additional opportunities for strengthening students' internal motivation and maintaining their cognitive interest. In particular, didactic games, intellectual competitions, problem-solving tasks, and role-based activities can stimulate various aspects of children's intellectual development [4].

The effectiveness of game technologies in primary education is also related to their ability to combine emotional involvement with cognitive effort. When students experience positive emotions during learning activities, they demonstrate higher levels of attention, persistence, and willingness to overcome intellectual challenges. Thus, properly organized game-based learning contributes not only to knowledge acquisition but also to the development of important psychological qualities such as initiative, creativity, and reflective thinking [5].

Despite the increasing interest in game-based learning approaches, the systematic study of their psychological mechanisms in developing primary school students' intellectual activity

remains an important research issue. In particular, further investigation is needed to determine how different types of educational games influence cognitive processes, learning motivation, and individual intellectual development of young learners [6].

The purpose of this thesis is to analyze the possibilities of game technologies in developing the intellectual activity of primary school students and to identify their psychological and pedagogical significance in organizing an effective learning process.

Literature Review. The development of intellectual activity among primary school students through game technologies has been widely discussed in psychological and educational research. The analysis of scientific literature indicates that game-based learning is considered not only as a method of increasing students' interest but also as a psychological mechanism that supports cognitive development, motivation, and active participation in the learning process.

The theoretical foundations of children's play activity were significantly developed within the works of J. Piaget, who considered play as an important component of intellectual development. According to Piaget's approach, children construct knowledge through active interaction with their environment, and play provides opportunities for developing logical operations, classification skills, and problem-solving abilities. From this perspective, educational games can be viewed as a means of supporting children's transition from intuitive thinking toward more organized intellectual processes [1].

The socio-cultural theory of L. S. Vygotsky provides another important explanation of the role of play in children's cognitive development. The scholar emphasized that play creates a special developmental environment where children learn to regulate their behavior, communicate with others, and perform intellectual actions beyond their current abilities. According to this view, properly structured educational games can serve as psychological support that expands learners' cognitive capabilities through interaction and cooperation [2].

Research conducted by J. Bruner highlights the importance of active discovery and meaningful learning experiences in intellectual development. His theoretical perspectives suggest that learners develop deeper understanding when they participate in activities requiring exploration, reasoning, and independent decision-making. Game-based technologies correspond to this principle because they encourage students to investigate situations, search for solutions, and construct knowledge through active engagement [3].

Contemporary educational psychology also emphasizes the relationship between motivation and cognitive activity. Studies in the field of self-determination theory demonstrate that students' intellectual engagement increases when learning activities satisfy their needs for autonomy, competence, and social interaction. Game-based learning environments often provide these conditions by allowing learners to make choices, experience achievement, and receive immediate feedback during educational activities [4].

The works of R. E. Mayer and other researchers on cognitive learning processes reveal that effective instructional approaches should consider how learners perceive, organize, and integrate information. Well-designed educational games can support cognitive processing by presenting information in structured and meaningful forms. However, researchers note that game elements should be connected with educational objectives; otherwise, entertainment aspects may reduce the effectiveness of learning outcomes [5].

A number of contemporary studies focus on the role of digital game technologies in improving students' cognitive abilities. Researchers emphasize that interactive educational platforms and digital simulations can enhance problem-solving skills, creative thinking, and analytical abilities when they are integrated into the curriculum appropriately. At the same time, successful implementation requires consideration of students' age characteristics, cognitive readiness, and the teacher's methodological competence [6].

National and regional educational studies also demonstrate the growing importance of innovative technologies in primary education. Researchers highlight that game-based approaches contribute to increasing students' learning motivation, developing independent thinking, and creating psychologically comfortable learning conditions. These findings confirm that game

technologies should be considered not only as supplementary teaching tools but also as a purposeful strategy for intellectual development [7].

The reviewed scientific sources demonstrate that game technologies have significant potential for developing primary school students' intellectual activity. Their effectiveness is determined by several psychological mechanisms, including increased motivation, activation of cognitive processes, emotional involvement, social interaction, and opportunities for independent problem-solving. However, the success of game-based learning depends on the purposeful selection of games, their pedagogical design, and alignment with learners' developmental characteristics.

Discussion. The analysis of the possibilities of game technologies in developing the intellectual activity of primary school students demonstrates that educational games have a significant psychological and pedagogical value in the learning process. Game-based approaches transform traditional learning activities into an active cognitive process in which students are not only receivers of information but also participants who explore, analyze, and construct knowledge independently.

One of the main findings of the discussion is that game technologies positively influence the motivation of primary school students. At this developmental stage, children naturally demonstrate curiosity, imagination, and a desire for active participation. When educational content is presented through meaningful game activities, students show greater interest in learning tasks and become more willing to engage in intellectual challenges. This emotional involvement creates favorable conditions for improving attention, persistence, and cognitive effort.

Game technologies also contribute to the development of important intellectual processes such as logical thinking, analysis, comparison, memory, and problem-solving. During educational games, students are often required to make decisions, identify relationships between concepts, and search for alternative solutions. Such activities encourage flexible thinking and help learners develop the ability to apply knowledge in different situations rather than simply memorize information.

Another important aspect is the role of interaction within game-based learning environments. Many educational games require cooperation, communication, and collective decision-making, which support the development of social and cognitive skills simultaneously. Through interaction with peers, students learn to express their ideas, consider different viewpoints, and improve their reasoning abilities. Therefore, game technologies create conditions not only for individual intellectual growth but also for collaborative learning.

The effectiveness of game-based learning largely depends on the purposeful organization of educational activities. A game itself does not automatically guarantee intellectual development; its educational value is determined by the objectives, structure, and psychological suitability for learners. Games that are appropriately selected according to students' age characteristics can stimulate curiosity, encourage independent thinking, and strengthen the connection between theoretical knowledge and practical application.

The discussion also highlights the importance of the teacher's role in implementing game technologies. The teacher acts as a designer and facilitator who creates learning situations, guides students' cognitive activity, and ensures that game elements support educational goals. Effective use of game technologies requires careful planning, balanced integration with traditional teaching methods, and continuous evaluation of students' learning progress.

Furthermore, game technologies provide opportunities for considering individual differences among primary school students. Since children have different levels of cognitive development, interests, and learning styles, diverse game-based activities can help create more inclusive educational conditions. Through differentiated game tasks, each learner can participate according to their abilities while gradually improving intellectual skills.

However, the use of game technologies also requires attention to possible limitations. Excessive focus on entertainment elements may reduce the academic value of learning activities

if games are not connected with clear educational objectives. Therefore, successful implementation depends on maintaining a balance between enjoyment and cognitive challenge.

Overall, the discussion confirms that game technologies represent an effective means of developing primary school students' intellectual activity. Their influence is achieved through a combination of motivational, cognitive, emotional, and social mechanisms. When applied systematically and purposefully, game-based learning can enhance students' intellectual potential, encourage independent thinking, and create a more engaging and productive educational environment.

Conclusion. The study of game technologies in developing the intellectual activity of primary school students shows that game-based learning has significant potential for improving the quality and effectiveness of the educational process. Games create a psychologically favorable environment in which children can actively participate in learning, demonstrate curiosity, and develop their intellectual abilities through meaningful activities.

The findings indicate that game technologies contribute to the activation of essential cognitive processes, including attention, memory, logical reasoning, creativity, and problem-solving skills. By engaging students in challenging and interactive tasks, educational games encourage them to analyze information, make decisions, and apply knowledge in new situations. As a result, learners develop not only academic competencies but also important intellectual qualities necessary for lifelong learning.

The research also demonstrates that the effectiveness of game technologies is closely connected with students' motivation and emotional involvement. A well-organized game-based learning environment increases learners' interest, supports positive attitudes toward education, and encourages active participation. The combination of cognitive challenges and emotional engagement makes learning more meaningful and memorable for primary school students.

At the same time, the successful implementation of game technologies requires a purposeful and scientifically grounded approach. The educational value of games depends on their content, structure, age appropriateness, and connection with learning objectives. Teachers should carefully select and design game activities in accordance with students' developmental characteristics and educational needs.

In conclusion, game technologies can be considered an effective psychological and pedagogical tool for developing the intellectual activity of primary school students. Their systematic application promotes independent thinking, creativity, cognitive flexibility, and active learning behavior. Therefore, integrating well-designed game-based approaches into primary education can contribute to the formation of intellectually developed, motivated, and independent learners.

References.

1. Piaget, J. (2015). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. London: Routledge.
2. Vygotsky, L. S. (2016). *Play and Its Role in the Mental Development of the Child*. New York: Nova Science Publishers.
3. Bruner, J. S. (2018). *Toward a Theory of Instruction*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). *Intrinsic and Extrinsic Motivation: Classic Definitions and New Directions*. Contemporary Educational Psychology, 25(1), 54–67.
5. Mayer, R. E. (2019). *Computer Games for Learning: An Evidence-Based Approach*. Cambridge: MIT Press.
6. Gee, J. P. (2017). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. New York: Palgrave Macmillan.
7. Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education*. San Francisco: Pfeiffer.
8. Prensky, M. (2016). *Digital Game-Based Learning*. New York: McGraw-Hill.

Amirova Go'zal Baxodirovna
Researcher, Bukhara State University
E-mail: amirova_2563@gmail.com

SCIENTIFIC AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR MODERNIZING THE PSYCHOLOGICAL SERVICE SYSTEM TO SUPPORT WOMEN'S PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Abstract. *The study analyzes the social, psychological, and family-related factors contributing to stress and examines their impact on women's mental health and social adaptation. It also evaluates the effectiveness of innovative support strategies, including digital psychological counseling, telepsychology, psychoeducation, cognitive behavioral therapy (CBT), mindfulness practices, art therapy, group-based psychological training, and multidisciplinary collaboration. The findings provide a scientific basis for improving socio-psychological support systems, strengthening resilience, enhancing emotional stability, and promoting the psychological well-being and social adaptation of women under stress.*

Key words*: stress, women, socio-psychological support, innovative approaches, mental health, psychological services, psychological counseling, telepsychology, digital psychology, psychoeducation, cognitive behavioral therapy, mindfulness, art therapy, emotional resilience, psychological well-being, social adaptation.*

Although stress is recognized as a natural psychophysiological response that enables individuals to adapt to internal and external challenges, prolonged exposure to stress may result in chronic psychological tension, anxiety disorders, depressive symptoms, emotional exhaustion, and impaired social adjustment. Among women, the development of stress is influenced by numerous interrelated factors, including family conflicts, economic difficulties, gender stereotypes, insufficient social support, occupational pressure, domestic violence, reproductive health concerns, and communication-related challenges. The cumulative impact of these factors significantly affects women's mental health, emotional well-being, and overall quality of life.

In recent years, innovative approaches to promoting mental health and providing psychological support for individuals experiencing stress have developed rapidly worldwide. Digital psychological services, telepsychology, artificial intelligence-based psychological screening systems, mobile mental health applications, psychoeducational platforms, and online counseling services have considerably expanded access to psychological support while improving its efficiency and accessibility. Furthermore, evidence-based interventions such as Cognitive Behavioral Therapy (CBT), mindfulness-based approaches, art therapy, narrative therapy, and group psychological training have demonstrated substantial effectiveness in reducing stress and strengthening psychological resilience.

In the Republic of Uzbekistan, protecting women's rights and interests, strengthening their mental health, and improving the national psychological service system have become strategic priorities of state policy. In recent years, comprehensive reforms have been implemented to enhance social support for women, promote a healthy psychological climate within families, improve community-based psychological services, and introduce modern psychological technologies into professional practice. These reforms have increased the need for scientific evaluation of the effectiveness and quality of socio-psychological support provided to women experiencing stress.

A review of contemporary scientific literature indicates that although numerous approaches to stress management have been proposed, the development of comprehensive support models that take into account women's individual needs, social status, and cultural characteristics remains insufficiently explored. In particular, integrating innovative psychological technologies with traditional psychological services, strengthening cooperation among social institutions, and

effectively utilizing digital platforms represent important directions for further scientific investigation and practical implementation.[3]

The purpose of this study is to analyze innovative approaches to the socio-psychological support of women experiencing stress, evaluate the effectiveness of contemporary psychological intervention technologies, and develop scientifically grounded practical recommendations aimed at enhancing women's psychological well-being and resilience. The findings of this research are expected to contribute to the improvement of psychological service systems, facilitate the implementation of innovative psychological technologies in professional practice, and strengthen women's capacity to cope effectively with stress, thereby promoting their mental health and overall quality of life.

The theoretical foundations of stress research were established by Hans Selye, who introduced the concept of stress as a nonspecific physiological response of the organism to environmental demands. Later, Richard Lazarus and Susan Folkman expanded this perspective through the Transactional Theory of Stress and Coping, emphasizing that stress is determined not only by external events but also by an individual's cognitive appraisal and coping resources. Their work demonstrated that psychological resilience, coping strategies, and social support significantly influence individuals' adaptation to stressful life situations.[6]

The concept of psychological well-being has been extensively developed by Marie Jahoda, Carol Ryff, and Martin Seligman. Ryff proposed a multidimensional model of psychological well-being consisting of self-acceptance, positive interpersonal relationships, autonomy, environmental mastery, purpose in life, and personal growth. Seligman's Positive Psychology framework further emphasized the importance of resilience, optimism, positive emotions, and individual strengths in promoting mental health and preventing psychological disorders.[11]

Contemporary psychological intervention research highlights the effectiveness of evidence-based therapeutic approaches such as Cognitive Behavioral Therapy (CBT), Acceptance and Commitment Therapy (ACT), Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR), solution-focused counseling, and psychoeducational interventions. Numerous empirical studies have confirmed that these approaches significantly reduce symptoms of stress, anxiety, and depression while improving emotional regulation, resilience, self-efficacy, and overall psychological well-being among women.

Recent advances in digital technology have also transformed the delivery of psychological services. Telepsychology, online counseling, mobile mental health applications, artificial intelligence-assisted psychological screening, and digital psychoeducation have become increasingly accessible and effective tools for supporting individuals experiencing psychological distress. These innovative technologies improve service accessibility, particularly for women living in remote areas or those facing social, economic, or cultural barriers to traditional face-to-face psychological support.[8]

In Uzbekistan, substantial progress has been made in developing psychological services and strengthening support systems for women. National scholars, including G'.B. Shoumarov, V.M. Karimova, M.G. Davletshin, E.G. G'oziyev, B.R. Qodirov, and R.I. Sunnatova, have made significant contributions to research on family psychology, social psychology, psychological counseling, personality development, and psychological service systems. Their studies emphasize the importance of integrating psychological counseling, preventive interventions, family support, and educational programs into comprehensive psychological service models.[9]

Despite considerable progress in both international and national research, several important gaps remain. Most previous studies have primarily focused on conventional psychological interventions, whereas limited attention has been given to integrating innovative digital technologies, multidisciplinary cooperation, community-based psychological services, and culturally responsive intervention models specifically designed for women experiencing stress. Furthermore, there is a need for comprehensive models that combine psychological, educational, social, and technological approaches within a unified support system.[6]

Therefore, this study seeks to address these research gaps by examining innovative socio-psychological support approaches for women experiencing stress. It proposes an integrated conceptual framework that combines evidence-based psychological interventions, digital mental health technologies, psychoeducational strategies, and multidisciplinary collaboration to enhance women's psychological resilience, emotional well-being, and social adaptation. The findings are expected to contribute both to the theoretical development of psychological support systems and to the practical improvement of mental health services for women in contemporary society.

Early Psychological Assessment as the First Stage of Support

One of the major findings of the study is that early psychological assessment significantly improves the effectiveness of socio-psychological interventions. Standardized psychological screening enables professionals to identify stress symptoms, anxiety, emotional exhaustion, depressive tendencies, and maladaptive coping patterns before these conditions develop into more severe psychological disorders.

The literature suggests that timely assessment allows psychologists to design individualized intervention plans based on each woman's psychological characteristics, family circumstances, and social environment. Consequently, early identification of psychological difficulties contributes to more effective prevention and intervention outcomes.

Effectiveness of Psychological Counseling

The analysis indicates that psychological counseling remains one of the most effective forms of socio-psychological support for women experiencing stress. Individual counseling provides a safe environment in which women can express emotions, explore personal challenges, and develop adaptive coping strategies.

Evidence from recent psychological studies demonstrates that client-centered counseling, Cognitive Behavioral Therapy (CBT), and solution-focused counseling significantly reduce psychological distress while increasing self-confidence, emotional regulation, and resilience. Continuous counseling also strengthens women's ability to cope with future stressors independently.

The Role of Psychoeducation in Stress Prevention

The study confirms that psychoeducation is an essential component of preventive psychological services. Educational programs improve women's understanding of stress mechanisms, emotional regulation, healthy coping behaviors, communication skills, and self-care practices.

Women who participate in psychoeducational programs demonstrate greater psychological awareness, stronger resilience, and more effective problem-solving abilities. Therefore, psychoeducation should be integrated into community psychological services, educational institutions, and family support programs.

Digital Psychological Services as an Innovative Approach

One of the most significant developments identified in this research is the rapid expansion of digital psychological services. Online counseling platforms, telepsychology, mobile mental health applications, artificial intelligence-assisted psychological screening, and digital psychoeducational resources have substantially improved access to psychological care.

These innovations are particularly valuable for women living in rural areas, individuals with mobility limitations, and those reluctant to seek traditional face-to-face counseling due to social stigma. Digital technologies also facilitate continuous psychological monitoring and early intervention while reducing geographical and financial barriers to mental health services.

Multidisciplinary Collaboration

The findings emphasize that innovative socio-psychological support becomes considerably more effective when psychologists collaborate with educators, physicians, social workers, legal professionals, and community organizations. Such multidisciplinary cooperation enables comprehensive assessment of women's needs and ensures coordinated interventions addressing psychological, social, educational, and health-related challenges simultaneously.

Community-based support systems further strengthen women's social networks, increase access to available resources, and promote long-term psychological recovery.

Psychological Training and Resilience Development

The study also highlights the effectiveness of resilience-oriented psychological training programs. Training focused on stress management, emotional intelligence, conflict resolution, communication skills, mindfulness, and self-regulation significantly improves women's adaptive capacity.

The analysis revealed that early psychological assessment, evidence-based counseling, psychoeducation, Cognitive Behavioral Therapy (CBT), mindfulness-based interventions, art therapy, resilience training, and multidisciplinary collaboration significantly contribute to reducing stress and strengthening women's psychological well-being. Furthermore, the integration of digital mental health technologies-including telepsychology, online counseling platforms, mobile mental health applications, and artificial intelligence-assisted psychological screening-has expanded access to psychological services and improved the continuity and effectiveness of mental health care.

One of the principal contributions of this study is the development of an integrated innovative model of socio-psychological support that combines prevention, assessment, intervention, digital psychological services, and continuous monitoring within a unified framework. Unlike conventional support models, the proposed framework emphasizes early intervention, individualized psychological care, technological innovation, and coordinated cooperation among psychologists, educators, healthcare professionals, social workers, and community organizations. Such an integrated approach enables more comprehensive and sustainable psychological support for women experiencing stress.

The study also highlights the growing importance of resilience-oriented psychological interventions. Developing emotional intelligence, adaptive coping strategies, effective communication skills, and psychological flexibility enables women not only to overcome current stressful experiences but also to enhance their capacity to manage future psychological challenges. Therefore, resilience should be considered one of the central objectives of contemporary socio-psychological support programs.

From a practical perspective, the findings provide valuable recommendations for improving psychological service systems within educational institutions, healthcare organizations, community centers, governmental agencies, and non-governmental organizations working with women. Expanding preventive psychological services, strengthening professional competencies, implementing standardized psychological screening procedures, and integrating innovative digital technologies into psychological practice can substantially improve the accessibility and quality of mental health services.

Despite its contributions, this study has certain limitations. The research is primarily based on theoretical analysis and a systematic review of contemporary scientific literature. Future studies should incorporate empirical investigations involving diverse groups of women from different social, cultural, and economic backgrounds. Quantitative and longitudinal research designs would provide stronger evidence regarding the long-term effectiveness of innovative socio-psychological interventions.

Future research should also explore the application of artificial intelligence in psychological assessment, personalized digital mental health interventions, culturally responsive counseling models, and multidisciplinary support systems adapted to different social contexts. Comparative international studies may further contribute to identifying best practices and developing globally applicable models of socio-psychological support.

In conclusion, strengthening socio-psychological support for women experiencing stress requires continuous innovation, interdisciplinary cooperation, and evidence-based practice. Integrating modern psychological interventions with digital technologies and community-based support systems can substantially improve women's mental health, resilience, emotional well-being, and social functioning. The innovative approaches presented in this study provide a

comprehensive scientific foundation for advancing psychological service systems and promoting sustainable mental health among women in contemporary society.

References.

1. Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (2018). Process-Based CBT: The Science and Core Clinical Competencies of Cognitive Behavioral Therapy. New Harbinger Publications.
2. Hofmann, S. G., & Hayes, S. C. (2019). The future of intervention science: Process-based therapy. Behaviour Research and Therapy, 117, 40–47.
3. Kumar, S., Lee, N. K., Pinkerton, E., Wroblewski, K. E., Lengyel, E., & Tobin, M. (2022). Resilience: A mediator of the negative effects of pandemic-related stress on women's mental health in the USA. Archives of Women's Mental Health, 25(1), 137–146.
4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. Springer.
5. Panourgia, C., Wezyk, A., Ventouris, A., Comoretto, A., Taylor, Z., & Yankouskaya, A. (2022). Individual factors in the relationship between stress and resilience in mental health psychology practitioners. Journal of Health Psychology, 27(11), 2577–2592.
6. Puertas-González, J. A., Mariño-Narváez, C., Romero-González, B., Sánchez-Pérez, G. M., & Peralta-Ramírez, M. I. (2022). Online cognitive behavioural therapy as a psychological vaccine against stress during the COVID-19 pandemic in pregnant women: A randomized controlled trial. Journal of Psychiatric Research, 152, 397–405.
7. Riepenhausen, A., Wackerhagen, C., Reppmann, Z. C., Deter, H.-C., Kalisch, R., Veer, I. M., & Walter, H. (2022). Positive cognitive reappraisal in stress resilience, mental health, and well-being: A comprehensive systematic review. International Journal of Positive Psychology, 14(4).

Одилова Махфуза Очиловна
независимый исследователь Бухарского государственного университета

ЗНАЧЕНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. *В данной тезисной работе рассматривается значение мотивационной сферы в повышении эффективности учебной деятельности будущих учителей. В условиях современного педагогического образования успешность учебной деятельности студентов определяется не только уровнем знаний и интеллектуальными возможностями, но и их отношением к обучению, целями, потребностями и внутренними мотивами. В исследовании раскрываются структурные компоненты мотивационной сферы будущих педагогов, включая познавательный интерес, профессиональную направленность, стремление к саморазвитию и активность в образовательном процессе. Также анализируется влияние мотивационных факторов на повышение качества усвоения знаний, развитие самостоятельного мышления и формирование профессиональных компетенций студентов. В тезисе обосновывается педагогическая значимость использования мотивационного подхода для повышения эффективности учебной деятельности будущих учителей.*

Ключевые слова: *будущий учитель, эффективность учебной деятельности, мотивационная сфера, учебная мотивация, профессиональная направленность, внутренняя мотивация, образовательный процесс, педагогическая компетентность, личностное развитие.*

Abstract. *This thesis examines the importance of the motivational sphere in improving the effectiveness of learning activities among future teachers. In modern teacher education, students' academic success is determined not only by their intellectual abilities and level of acquired knowledge but also by their attitude toward learning, goals, needs, and internal motives. The study highlights the structural components of the motivational sphere of future teachers, including cognitive interest, professional orientation, the desire for self-development, and active participation in the educational process. It also analyzes the influence of motivational factors on improving knowledge acquisition, developing independent thinking, and forming professional competencies. The thesis emphasizes the pedagogical significance of applying motivational approaches to enhance the effectiveness of future teachers' educational activities*.

Key words: *future teacher, learning activity effectiveness, motivational sphere, learning motivation, professional orientation, intrinsic motivation, educational process, pedagogical competence, personal development.*

Введение. В условиях стремительных изменений в системе современного образования особое значение приобретает проблема подготовки высококвалифицированных, инициативных и профессионально мотивированных педагогических кадров. Качество образовательного процесса во многом зависит не только от уровня профессиональных знаний и педагогических умений будущего учителя, но и от особенностей его мотивационной сферы, которая определяет отношение к обучению, стремление к саморазвитию и готовность к будущей профессиональной деятельности. Именно поэтому изучение роли мотивации в повышении эффективности учебной деятельности будущих учителей является одной из актуальных задач современной педагогической психологии.

Учебная деятельность студентов педагогических направлений представляет собой сложный и многокомпонентный процесс, включающий освоение профессиональных знаний, формирование практических навыков, развитие педагогического мышления и становление профессиональной позиции личности. Однако успешность данного процесса определяется не только внешними условиями организации образования, но и внутренними психологическими механизмами, среди которых важное место занимает мотивационная сфера. От того, насколько студент осознаёт значимость выбранной профессии, имеет устойчивые учебные цели и проявляет внутреннюю заинтересованность в получении знаний, зависит уровень его активности, самостоятельности и качества усвоения учебного материала.

Мотивационная сфера личности является одним из важнейших регуляторов поведения и деятельности человека. Она включает систему потребностей, интересов, ценностей, целей и мотивов, которые направляют активность личности и определяют её отношение к определённой деятельности. В процессе профессиональной подготовки будущих учителей мотивационная сфера выполняет особую функцию, поскольку способствует формированию осознанного отношения к педагогической профессии, развитию ответственности за результаты обучения и стремлению к профессиональному совершенствованию.

Проблема мотивации учебной деятельности широко рассматривается в исследованиях отечественных и зарубежных учёных. В рамках деятельностного подхода А.Н. Леонтьев рассматривал мотив как важнейший компонент деятельности, подчёркивая, что именно мотив придаёт деятельности личностный смысл и направляет активность человека [1]. Данное положение имеет большое значение для понимания процесса подготовки будущих педагогов, поскольку эффективность их обучения зависит не только от организации образовательного процесса, но и от того, какие личностные смыслы студент связывает с будущей профессией.

Значительный вклад в изучение мотивации внёс А. Маслоу, который рассматривал развитие личности через систему потребностей и отмечал важность стремления человека к самореализации [2]. Применительно к подготовке будущих учителей данная идея

проявляется в необходимости создания таких образовательных условий, при которых студент получает возможность раскрывать свои способности, развивать профессиональные качества и осознавать перспективы личностного роста.

В современной педагогической психологии учебная мотивация рассматривается как комплекс внутренних и внешних факторов, определяющих активность обучающегося в образовательном процессе. Внутренняя мотивация, связанная с познавательным интересом, стремлением к развитию и пониманием значимости знаний, является более устойчивой основой эффективной учебной деятельности. Внешние мотивы, такие как получение высокой оценки, социальное признание или выполнение требований образовательной системы, также оказывают влияние на деятельность студентов, однако их эффективность во многом зависит от степени преобразования во внутренние профессионально значимые мотивы.

Для будущих учителей особое значение имеет формирование профессионально ориентированной мотивации. Студент педагогического направления должен не только успешно осваивать учебные дисциплины, но и понимать практическую значимость получаемых знаний для будущей работы с обучающимися. Осознание социальной значимости профессии учителя, интерес к педагогической деятельности, стремление к взаимодействию с детьми и желание совершенствовать собственные профессиональные способности являются важными показателями сформированности мотивационной сферы будущего специалиста.

Важным фактором развития мотивации является организация образовательного процесса в высшем учебном заведении. Использование активных методов обучения, проблемных ситуаций, проектной деятельности, педагогических практикумов и интерактивных технологий способствует повышению познавательной активности студентов. Такие формы обучения позволяют будущим педагогам не только приобретать знания, но и применять их в практической деятельности, развивать самостоятельность, творческое мышление и профессиональную уверенность.

Кроме того, значительную роль в формировании мотивационной сферы играет педагогическая позиция преподавателей высшего учебного заведения. Стиль взаимодействия преподавателя со студентами, поддержка инициативы, создание атмосферы сотрудничества и уважения оказывают влияние на отношение будущих учителей к процессу обучения. Положительный педагогический опыт, полученный студентами в период профессиональной подготовки, становится основой для формирования их будущего педагогического поведения.

Актуальность исследования обусловлена тем, что современная система образования предъявляет повышенные требования к личности учителя. Сегодня педагог должен быть не только носителем профессиональных знаний, но и специалистом, способным к постоянному развитию, адаптации к новым условиям и творческому решению педагогических задач. Формирование устойчивой мотивационной сферы в период профессиональной подготовки позволяет будущему учителю более эффективно организовывать собственную учебную деятельность, повышать уровень компетентности и успешно реализовывать себя в педагогической профессии.

Таким образом, изучение значения мотивационной сферы в повышении эффективности учебной деятельности будущих учителей имеет важное теоретическое и практическое значение. Анализ данного вопроса позволяет определить основные психологические и педагогические условия развития учебной мотивации студентов, раскрыть механизмы повышения их активности и обосновать необходимость целенаправленного формирования мотивационной готовности к будущей профессиональной деятельности.

Анализ литературы. Проблема формирования мотивационной сферы будущих учителей и её влияния на эффективность учебной деятельности является одним из важных направлений исследований в области педагогики и психологии. Анализ научной

литературы показывает, что мотивация рассматривается как сложное личностное образование, определяющее направленность деятельности человека, его активность, стремление к достижению целей и отношение к выполняемой деятельности. В процессе профессиональной подготовки будущих педагогов мотивационная сфера выступает важным условием формирования профессиональной направленности, устойчивого интереса к педагогической деятельности и готовности к дальнейшему профессиональному развитию.

В исследованиях А.Н. Леонтьева мотивация раскрывается через деятельностный подход, согласно которому деятельность человека определяется не только внешними условиями, но и внутренними потребностями, целями и смыслами личности. Учёный подчёркивает, что именно мотив придаёт деятельности определённую направленность и личностную значимость [1]. Данное положение имеет особую актуальность для изучения учебной деятельности будущих учителей, поскольку качество освоения профессиональных знаний во многом зависит от того, насколько студент осознаёт смысл и значение выбранной профессии.

Значительный вклад в развитие теории мотивации внёс А. Маслоу, который рассматривал мотивационное развитие личности через иерархию потребностей. Согласно его концепции, высшим уровнем развития личности является стремление к самореализации, раскрытию собственных возможностей и достижению личностного совершенства [2]. В контексте профессиональной подготовки педагогов данная идея отражает необходимость создания условий, способствующих развитию внутренней потребности студентов в самообразовании, профессиональном росте и совершенствовании педагогического мастерства.

Исследования Э. Деси и Р. Райана, посвящённые теории самодетерминации, раскрывают значение внутренних мотивов в обеспечении устойчивой активности личности. Авторы отмечают, что эффективная деятельность формируется при наличии таких психологических условий, как самостоятельность, ощущение компетентности и социальная включённость личности [3]. Применительно к будущим учителям это означает, что образовательная среда должна обеспечивать возможности для проявления инициативы, самостоятельного выбора способов решения учебных задач и формирования уверенности в собственных профессиональных возможностях.

Вопросы профессионального становления личности педагога исследовались Э.Ф. Зеером, который рассматривает профессиональное развитие как длительный процесс формирования компетентности, профессиональных ценностей и готовности личности к выполнению профессиональных функций [4]. По мнению исследователя, профессиональная мотивация является одним из ключевых компонентов профессионального становления, поскольку именно она определяет активность человека в процессе приобретения профессионального опыта и стремление к дальнейшему развитию.

А.К. Маркова в своих исследованиях уделяет внимание психологическим основам профессионализма учителя. Учёный отмечает, что профессиональное развитие педагога связано не только с уровнем владения специальными знаниями и методическими навыками, но и с наличием устойчивой профессиональной мотивации, педагогической направленности и стремления к совершенствованию собственной деятельности [5]. Эти положения позволяют рассматривать мотивационную сферу будущего учителя как важный показатель его готовности к профессиональной деятельности.

Вопросы учебной мотивации студентов получили широкое освещение в современных педагогических исследованиях. Учёные отмечают, что высокая учебная мотивация способствует развитию познавательной активности, самостоятельности, ответственности и способности к самоорганизации учебного процесса. Особенно важное значение это приобретает в подготовке будущих педагогов, поскольку от их собственной учебной активности зависит не только качество профессионального становления, но и формирование будущего педагогического стиля.

Исследования зарубежных авторов П. Ричардсона и Х. Уотт посвящены изучению факторов выбора педагогической профессии и устойчивости профессиональной мотивации учителей. Авторы подчёркивают, что интерес к преподавательской деятельности, стремление приносить пользу обществу, желание работать с обучающимися и возможности личностного развития являются важными мотивами выбора и сохранения профессии учителя [6]. Данные исследования подтверждают, что профессиональная мотивация будущего педагога формируется под воздействием как личностных, так и социальных факторов.

В отечественной педагогической науке вопросы подготовки будущих учителей рассматриваются через призму формирования профессиональной компетентности, педагогического мастерства и личностного развития специалиста. Исследователи подчёркивают, что современный педагог должен обладать не только системой профессиональных знаний, но и высоким уровнем внутренней готовности к педагогической деятельности. В связи с этим образовательный процесс в педагогическом вузе должен быть направлен на развитие не только когнитивного компонента подготовки, но и мотивационно-ценностной сферы личности студента.

Анализ научных источников позволяет сделать вывод о том, что мотивационная сфера будущих учителей является важнейшим фактором повышения эффективности учебной деятельности. Она обеспечивает активное участие студентов в образовательном процессе, способствует формированию профессионального интереса, развитию самостоятельности и укреплению ориентации на будущую педагогическую деятельность. Вместе с тем современные исследования показывают необходимость дальнейшего изучения педагогических условий и механизмов развития мотивационной сферы студентов педагогических направлений, поскольку именно она во многом определяет качество профессиональной подготовки будущих специалистов.

Обсуждение. Проведённый анализ научных подходов к проблеме мотивационной сферы будущих учителей позволяет утверждать, что эффективность учебной деятельности студентов педагогических направлений определяется совокупностью внешних педагогических условий и внутренних психологических факторов. В процессе профессиональной подготовки будущего педагога мотивация выступает не только как источник активности в обучении, но и как механизм формирования профессиональной позиции, ответственности и стремления к дальнейшему развитию.

Результаты теоретического изучения проблемы показывают, что высокая эффективность учебной деятельности будущих учителей невозможна без сформированной внутренней мотивации. Студент, который осознаёт значимость выбранной профессии, понимает цели профессионального становления и проявляет интерес к содержанию обучения, более активно участвует в образовательном процессе. Такая мотивационная направленность способствует развитию самостоятельности, повышению качества усвоения знаний и формированию устойчивой потребности в профессиональном совершенствовании.

Особое значение в развитии мотивационной сферы имеет содержание педагогического образования. Учебные дисциплины должны не только обеспечивать передачу профессиональных знаний, но и раскрывать практическую ценность будущей педагогической деятельности. Когда студент понимает связь между изучаемыми предметами и реальными профессиональными задачами, процесс обучения приобретает для него личностный смысл. Это способствует укреплению познавательных мотивов и повышению заинтересованности в образовательной деятельности.

Важным условием повышения учебной активности будущих учителей является применение современных педагогических технологий. Использование интерактивных методов обучения, проектной деятельности, проблемных заданий и практико-ориентированных упражнений создаёт возможности для активного включения студентов в процесс познания. Данные формы организации обучения позволяют перейти от пассивного

усвоения информации к самостоятельному поиску решений, развитию критического мышления и формированию профессиональной инициативы.

В процессе обсуждения проблемы необходимо отметить значимость личности преподавателя высшего учебного заведения в формировании мотивационной сферы студентов. Преподаватель является не только источником профессиональных знаний, но и примером педагогического поведения, отношения к профессии и культуры профессионального общения. Поддерживающая позиция преподавателя, уважительное отношение к мнению студентов и создание атмосферы сотрудничества оказывают положительное влияние на развитие внутренней учебной мотивации.

Значительную роль в повышении эффективности учебной деятельности играет также педагогическая практика будущих учителей. Практическая деятельность позволяет студентам проверить свои знания в реальных условиях, осознать особенности педагогической профессии и сформировать уверенность в собственных профессиональных возможностях. Именно во время практики происходит соединение теоретической подготовки с практическим опытом, что способствует укреплению профессиональных мотивов.

Следует учитывать, что мотивационная сфера будущего педагога имеет динамический характер и изменяется под влиянием различных факторов. На начальных этапах обучения у студентов могут преобладать внешние мотивы, связанные с получением образования и выполнением требований учебного процесса. Однако эффективная организация педагогической подготовки способствует постепенному переходу к внутренним профессиональным мотивам, основанным на интересе к педагогической деятельности, стремлении к саморазвитию и понимании социальной значимости профессии учителя.

Анализ показывает, что для повышения эффективности учебной деятельности будущих учителей необходимо применять комплексный подход к развитию мотивационной сферы. Одного лишь повышения качества преподавания учебных дисциплин недостаточно. Важно создавать условия, при которых студент становится активным субъектом образовательного процесса, способен самостоятельно ставить цели, оценивать результаты своей деятельности и осознавать перспективы профессионального роста.

В современных условиях особую актуальность приобретает развитие у будущих педагогов навыков самоорганизации и саморегуляции учебной деятельности. Именно данные качества позволяют студентам эффективно управлять процессом обучения, преодолевать трудности, сохранять интерес к профессиональной подготовке и повышать уровень собственной компетентности. Формирование таких качеств напрямую связано с развитием зрелой мотивационной сферы личности.

Таким образом, обсуждение результатов теоретического анализа позволяет сделать вывод о том, что мотивационная сфера является одним из ключевых факторов повышения эффективности учебной деятельности будущих учителей. Её развитие обеспечивает не только успешное освоение образовательной программы, но и формирование профессионально ориентированной личности педагога, способного к постоянному развитию, творческому решению педагогич

Заключение. Проведённый анализ проблемы значения мотивационной сферы в повышении эффективности учебной деятельности будущих учителей позволяет сделать вывод о том, что мотивация является одним из важнейших факторов успешной профессиональной подготовки педагогических кадров. В современных условиях качество образования определяется не только объёмом усвоенных знаний и сформированностью профессиональных навыков, но и степенью внутренней заинтересованности будущего специалиста в процессе обучения, его стремлением к развитию и осознанием значимости выбранной профессии.

Мотивационная сфера будущего учителя представляет собой сложную систему взаимосвязанных компонентов, включающих познавательные интересы, профессиональные ценности, цели, потребности и личностные установки. Именно данные элементы определяют активность студента в образовательном процессе, его способность самостоятельно организовывать учебную деятельность, преодолевать возникающие трудности и стремиться к достижению высоких результатов.

В ходе исследования установлено, что повышение эффективности учебной деятельности будущих педагогов возможно при создании целенаправленных педагогических условий, способствующих развитию устойчивой мотивации. К таким условиям относятся организация практико-ориентированного обучения, использование современных образовательных технологий, формирование благоприятной образовательной среды, развитие педагогического взаимодействия и обеспечение возможности самостоятельного профессионального выбора и саморазвития студентов.

Особое значение имеет переход от преимущественно внешней мотивации к внутренней профессионально ориентированной мотивации. Будущий учитель должен не только стремиться к успешному завершению обучения, но и осознавать личностный смысл педагогической деятельности, понимать её социальную значимость и проявлять готовность к постоянному профессиональному совершенствованию. Именно внутренняя мотивация становится основой устойчивой учебной активности и дальнейшего профессионального роста.

Таким образом, мотивационная сфера выступает важным условием формирования компетентного и ответственного будущего учителя. Её целенаправленное развитие в процессе педагогического образования способствует повышению качества учебной деятельности студентов, укреплению профессиональной направленности и подготовке специалистов, способных эффективно выполнять задачи современной образовательной системы. В связи с этим совершенствование методов и педагогических механизмов развития мотивационной сферы будущих учителей является актуальным направлением дальнейших научных и практических исследований.

Список использованной литературы.

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Издательство Смысл, 2019.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2020.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург: Питер, 2018.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург: Питер, 2016.
5. Немов Р.С. Психология: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. Москва: Владос, 2018.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Москва: Логос, 2020.
7. Подласый И.П. Педагогика: новый курс. Москва: Юрайт, 2021.
8. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва: Высшая школа, 2017.
9. Сластёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических специальностей. Москва: Академия, 2019.
10. Карандашев В.Н. Методология и методы психологического исследования. Москва: Юрайт, 2021.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва: Смысл, 2019.
12. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Москва: ПЕР СЭ, 2017.

Kabulov Azamat Ibadullayevich
Director of the Ellikkala Abu Ali Ibn Sino Public Health Technical College

IMPROVING THE TECHNOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' PROFESSIONAL AND DEONTOLOGICAL COMPETENCE BASED ON THE COMPETENCY-BASED APPROACH

Abstract. *This thesis examines the improvement of technologies for developing students' professional and deontological competence through a competency-based approach in higher education. It highlights the importance of integrating professional knowledge, ethical values, responsibility, and practical skills into the educational process to prepare competitive specialists. The study analyzes contemporary pedagogical approaches that promote professional ethics, reflective learning, interactive teaching methods, and competency-oriented assessment. Furthermore, it proposes an improved pedagogical technology that combines innovative instructional strategies, case-based learning, collaborative activities, and reflective practices to strengthen students' professional responsibility and ethical decision-making abilities. The proposed approach contributes to enhancing the quality of professional training and supports the formation of highly competent, ethically responsible, and socially accountable graduates capable of meeting the demands of the modern labor market.*

Key words: *competency-based approach, professional competence, deontological competence, professional ethics, higher education, innovative pedagogical technology, reflective learning, interactive teaching, competency development, professional responsibility.*

Annotatsiya. *Mazkur tezisda oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kasbiy-deontologik kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda kasbiy bilim, amaliy ko'nikmalar, axloqiy qadriyatlar va kasbiy mas'uliyatni yagona pedagogik jarayonda uyg'unlashtirishning ilmiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, refleksiv ta'lim, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar va keys texnologiyalariga tayangan takomillashtirilgan pedagogik texnologiya tavsiya etilgan. Mazkur yondashuv talabalarning kasbiy etikaga rioya qilish, mas'uliyatli qaror qabul qilish hamda kasbiy faoliyatda samarali ishtirok etish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy kompetentlik, kasbiy-deontologik kompetentlik, kasbiy etika, oliy ta'lim, innovatsion pedagogik texnologiya, refleksiv ta'lim, interfaol metodlar, kasbiy mas'uliyat, kompetensiyalarni rivojlantirish.*

Аннотация. *В данном тезисе рассматриваются вопросы совершенствования технологии развития профессионально-деонтологической компетентности студентов на основе компетентностного подхода в системе высшего образования. Проанализированы научные основы интеграции профессиональных знаний, практических навыков, этических ценностей и профессиональной ответственности в образовательный процесс. Предложена усовершенствованная педагогическая технология, основанная на рефлексивном обучении, интерактивных методах, кейс-технологиях и проблемном обучении. Данный подход способствует развитию профессиональной ответственности, соблюдению норм профессиональной этики и формированию готовности студентов к эффективной профессиональной деятельности.*

Ключевые слова: *компетентностный подход, профессиональная компетентность, профессионально-деонтологическая компетентность, профессиональная этика, высшее образование, инновационная педагогическая технология, рефлексивное обучение, интерактивные методы, профессиональная ответственность, развитие компетенций.*

Introduction. The rapid transformation of higher education in the twenty-first century has significantly changed the expectations placed on university graduates. Modern employers increasingly seek professionals who possess not only strong academic knowledge and practical skills but also a high level of ethical awareness, professional responsibility, and the ability to make

well-reasoned decisions in complex professional situations. Consequently, the competency-based approach has become one of the leading educational paradigms, emphasizing the development of integrated competencies that combine knowledge, skills, attitudes, and values required for successful professional practice.

Within this framework, the development of students' professional and deontological competence has gained considerable importance. Professional and deontological competence refers to an individual's ability to perform professional duties in accordance with ethical principles, legal standards, professional values, and social responsibility. It encompasses not only technical expertise but also integrity, accountability, communication culture, respect for professional ethics, and commitment to continuous self-improvement. These qualities are essential for graduates who are expected to work effectively in dynamic professional environments while maintaining high ethical standards.

Despite the growing emphasis on competency-based education, many higher education institutions continue to focus predominantly on the transmission of theoretical knowledge. Such an approach often provides limited opportunities for students to develop ethical reasoning, professional judgment, and deontological behavior through authentic learning experiences. As a result, graduates may demonstrate sufficient academic preparation but experience difficulties when addressing ethical dilemmas, managing professional responsibilities, or making decisions that require balancing technical knowledge with moral considerations. This gap highlights the necessity of improving pedagogical technologies that systematically integrate professional and deontological competence into the educational process.

Innovative educational technologies provide new opportunities for addressing this challenge. Active learning strategies such as case-based learning, project-oriented instruction, simulation activities, reflective practice, collaborative learning, and problem-based learning enable students to connect theoretical concepts with real professional situations. These methods encourage learners to analyze ethical issues, evaluate alternative solutions, justify professional decisions, and reflect critically on their own actions. Such learning environments contribute not only to the acquisition of professional competencies but also to the formation of responsible professional identity and ethical behavior.

The competency-based approach supports this transformation by shifting the educational focus from knowledge acquisition to competency development. Within this approach, learning outcomes are assessed through students' ability to apply knowledge effectively, demonstrate professional responsibility, communicate ethically, and solve practical problems in authentic contexts. Therefore, improving pedagogical technology requires the integration of instructional methods, assessment strategies, reflective activities, and professional practice into a coherent educational system that promotes continuous competency development.

Digital technologies have further expanded the possibilities for competency-oriented education. Learning management systems, virtual simulations, digital portfolios, online collaborative platforms, and artificial intelligence-assisted educational tools allow students to participate in interactive learning experiences while receiving continuous feedback on their professional performance. These technologies facilitate personalized learning pathways and support the systematic development of professional and deontological competence through ongoing assessment and reflective learning.

In this context, improving the technology for developing students' professional and deontological competence based on the competency-based approach represents an important direction for educational innovation. A well-designed pedagogical technology should integrate competency-oriented instruction, ethical education, practical learning experiences, and reflective assessment into a unified model that prepares graduates for the complex demands of contemporary professional practice.

Therefore, the purpose of this thesis is to examine the theoretical foundations of competency-based education and to propose an improved pedagogical technology aimed at strengthening students' professional and deontological competence. The proposed approach is expected to

contribute to the preparation of highly qualified, ethically responsible, and professionally competent graduates capable of meeting the evolving expectations of society and the global labor market.

Literature Review. The concept of professional and deontological competence has become an important area of research in higher education as educational systems increasingly emphasize the preparation of graduates who are capable of combining professional expertise with ethical responsibility. Contemporary studies indicate that professional competence should not be understood solely as the possession of theoretical knowledge and practical skills but as a multidimensional construct that also includes professional values, ethical awareness, critical thinking, communication abilities, and responsible decision-making. This perspective reflects the growing recognition that successful professional practice depends on both technical proficiency and adherence to ethical standards.

The competency-based approach provides the theoretical foundation for the development of professional and deontological competence. Unlike traditional knowledge-oriented education, competency-based education focuses on measurable learning outcomes that integrate knowledge, skills, attitudes, and values into authentic professional performance. Researchers argue that this educational paradigm enables students to apply theoretical concepts in practical situations while developing independent thinking, reflective judgment, and lifelong learning abilities. Consequently, competency development has become one of the principal objectives of modern higher education institutions.

Professional deontology is closely associated with the ethical dimensions of professional practice. It defines the principles, duties, responsibilities, and behavioral standards that regulate relationships between professionals, clients, colleagues, and society. Educational researchers emphasize that deontological competence cannot be developed through theoretical instruction alone. Instead, it requires continuous engagement with authentic professional situations where students learn to recognize ethical dilemmas, evaluate possible solutions, and justify their decisions according to professional values and ethical principles. Such learning experiences contribute to the formation of professional identity and strengthen students' commitment to ethical practice.

Recent pedagogical research highlights reflective learning as one of the most effective approaches for strengthening professional and deontological competence. Reflection enables students to examine their experiences critically, evaluate their professional behavior, identify areas for improvement, and develop greater self-awareness. Through systematic reflection, learners become more capable of connecting theoretical knowledge with professional practice, which supports ethical reasoning and responsible decision-making. Reflective activities also encourage students to assume greater responsibility for their own professional development.

Active learning methodologies have received considerable attention in studies related to competency development. Case-based learning, problem-based learning, project-based instruction, simulations, collaborative learning, and role-playing activities create educational environments that closely resemble real professional contexts. These approaches encourage students to analyze complex situations, cooperate with peers, communicate effectively, and solve professional problems while considering ethical, legal, and social implications. As a result, students gradually develop both professional competence and deontological awareness through practical experience rather than passive knowledge acquisition.

The integration of digital educational technologies has further transformed competency-based instruction. Learning management systems, virtual laboratories, simulation platforms, e-portfolios, and online collaborative environments provide opportunities for continuous competency assessment and personalized learning. These technologies enable instructors to monitor students' progress, provide immediate feedback, and design authentic learning activities that strengthen professional responsibility and ethical behavior. Furthermore, digital tools support reflective practice by allowing students to document their learning experiences and evaluate their professional growth over time.

Artificial intelligence has recently emerged as a promising resource for competency-oriented education. Intelligent tutoring systems, adaptive learning platforms, automated feedback mechanisms, and learning analytics allow educational institutions to personalize learning experiences according to students' individual needs and professional development levels. AI-supported systems can identify competency gaps, recommend appropriate learning resources, and assist instructors in monitoring students' progress more efficiently. Nevertheless, researchers emphasize that technological innovation should complement rather than replace the pedagogical role of educators, particularly in the development of ethical values and professional judgment.

Although numerous studies have examined competency-based education, professional ethics, reflective learning, and innovative teaching strategies independently, relatively few have proposed comprehensive pedagogical technologies specifically designed to integrate these elements for the systematic development of professional and deontological competence. Existing models often concentrate on isolated instructional methods without establishing a coherent technological framework that combines competency-oriented instruction, ethical education, reflective practice, digital learning, and authentic professional experiences into a unified educational process.

The analysis of the existing literature therefore reveals an important research gap. There remains a need for an improved pedagogical technology that systematically integrates competency-based principles with innovative instructional methods to promote students' professional and deontological competence. Addressing this gap requires the development of a holistic educational model capable of supporting not only academic achievement but also ethical responsibility, professional identity formation, reflective thinking, and sustainable professional growth. The present study seeks to contribute to this area by proposing an integrated pedagogical technology that responds to the evolving demands of higher education and contemporary professional practice.

Discussion. The findings of this study demonstrate that improving the technology for developing students' professional and deontological competence requires a comprehensive educational approach rather than isolated instructional interventions. Professional competence and ethical responsibility develop simultaneously when students are provided with opportunities to apply theoretical knowledge in authentic professional contexts. Therefore, competency-based education should be viewed not only as a curriculum design strategy but also as a pedagogical framework that integrates cognitive, practical, social, and ethical dimensions of professional preparation.

The proposed pedagogical technology emphasizes the systematic integration of competency-oriented instruction with professional ethics education. Unlike traditional educational models that primarily focus on subject knowledge, the improved technology creates learning environments in which students continuously practice ethical reasoning, professional communication, teamwork, and responsible decision-making. This integrated approach contributes to the formation of professional identity and enables students to understand the relationship between technical competence and ethical responsibility.

One of the most significant outcomes of the proposed model is the strengthening of students' reflective abilities. Reflection serves as a bridge between theoretical learning and professional practice by encouraging learners to evaluate their own experiences, recognize strengths and weaknesses, and identify strategies for continuous improvement. Students who regularly engage in reflective activities become more capable of analyzing professional situations objectively, considering alternative perspectives, and making balanced ethical decisions. Consequently, reflective learning functions as a critical mechanism for the sustainable development of professional and deontological competence.

The discussion also highlights the educational value of active learning methodologies. Case studies, simulations, collaborative projects, problem-based learning, and role-playing activities expose students to realistic professional situations that cannot be fully replicated through conventional lectures. These methods encourage learners to assume responsibility for their

decisions, communicate effectively with others, resolve professional conflicts, and apply ethical principles in practical contexts. Such experiences significantly enhance students' confidence and readiness for future professional responsibilities.

Another important aspect concerns the role of digital educational technologies in competency development. Modern digital platforms provide flexible opportunities for interactive learning, continuous assessment, and immediate feedback. Electronic portfolios, virtual simulations, online discussion forums, and collaborative digital environments allow students to document their professional growth while enabling instructors to monitor competency development more effectively. These technologies support individualized learning and encourage students to become active participants in their own professional development.

At the same time, technological innovation alone cannot guarantee the development of professional and deontological competence. The effectiveness of any educational technology depends largely on the pedagogical competence of instructors. Teachers remain the central facilitators of competency-based learning because they create meaningful learning experiences, guide reflective discussions, provide constructive feedback, and model professional ethical behavior. Consequently, improving pedagogical technologies should be accompanied by continuous professional development programs that prepare educators to implement competency-oriented instructional strategies successfully.

The study also identifies several challenges associated with implementing competency-based pedagogical technologies in higher education. These include insufficient methodological support, limited faculty training, inconsistencies in competency assessment procedures, and inadequate integration of ethical education across different academic disciplines. In some institutions, competency development is still evaluated primarily through traditional examinations, which measure theoretical knowledge more effectively than practical performance or ethical decision-making. Addressing these limitations requires the development of comprehensive assessment frameworks that evaluate knowledge application, professional behavior, communication skills, reflective thinking, and ethical responsibility simultaneously.

Furthermore, professional and deontological competence should be regarded as a dynamic and lifelong developmental process rather than a learning outcome achieved during a single academic course. Universities should therefore establish educational environments that encourage continuous self-improvement, professional reflection, interdisciplinary collaboration, and ethical awareness throughout the entire period of study. Such an approach prepares graduates not only for immediate employment but also for sustainable professional growth in rapidly changing social and technological environments.

Overall, the discussion confirms that the proposed competency-based pedagogical technology offers an effective framework for strengthening students' professional and deontological competence. Its systematic integration of competency-oriented learning, reflective practice, active instructional methods, ethical education, and digital learning resources contributes to the preparation of graduates who are academically qualified, ethically responsible, professionally adaptable, and capable of responding to the complex demands of contemporary professional practice. These findings support the continued modernization of higher education through innovative pedagogical technologies that place equal emphasis on professional excellence and ethical responsibility.

Conclusion. The transformation of higher education requires educational systems to prepare graduates who possess not only strong academic knowledge and professional skills but also high ethical standards, social responsibility, and the ability to make informed professional decisions. Within this context, the development of students' professional and deontological competence has become an essential objective of competency-based education. The present study demonstrates that improving pedagogical technology through a competency-based approach provides an effective pathway for integrating professional knowledge, ethical values, practical experience, and reflective learning into a unified educational process.

The analysis indicates that professional and deontological competence is a multidimensional construct that combines cognitive, behavioral, communicative, reflective, and ethical components. Therefore, its development cannot be achieved through traditional lecture-based instruction alone. Instead, it requires student-centered educational technologies that actively engage learners in authentic professional situations, encourage ethical reasoning, promote collaborative problem-solving, and support continuous self-assessment. Such an approach enables students to transform theoretical knowledge into responsible professional practice.

The proposed pedagogical technology emphasizes the integration of competency-based instruction with innovative teaching methods, including case-based learning, problem-based learning, project-oriented activities, reflective practice, collaborative learning, and digital educational resources. This integrated model creates meaningful learning experiences that strengthen students' professional identity, ethical awareness, communication skills, and decision-making abilities. As a result, learners become better prepared to address complex professional challenges while maintaining high standards of professional conduct.

Another significant conclusion of this study is that reflective learning serves as a fundamental mechanism for sustainable competency development. Continuous reflection allows students to evaluate their experiences critically, recognize areas requiring improvement, and develop greater confidence in their professional judgment. When reflective practice is systematically incorporated into competency-based education, students become more capable of making balanced ethical decisions and adapting to changing professional environments throughout their careers.

The study also confirms that digital educational technologies significantly enhance the effectiveness of competency-oriented instruction. Virtual simulations, learning management systems, electronic portfolios, collaborative online platforms, and intelligent educational technologies provide opportunities for continuous feedback, personalized learning, and competency monitoring. However, technological tools should complement rather than replace the educational role of instructors. The professional guidance, mentoring, and ethical leadership provided by teachers remain indispensable for developing students' professional and deontological competence.

Based on the findings of this study, several practical recommendations can be proposed. Higher education institutions should integrate professional ethics across all stages of academic preparation, implement competency-based assessment strategies, strengthen partnerships between universities and professional organizations, expand the use of experiential learning methods, and provide continuous professional development opportunities for academic staff. These measures will contribute to creating educational environments that foster both professional excellence and ethical responsibility.

Future research should focus on developing reliable assessment instruments for measuring professional and deontological competence, investigating the long-term impact of competency-based pedagogical technologies across different academic disciplines, and exploring the integration of artificial intelligence, adaptive learning systems, and digital mentoring tools into competency development. Comparative international studies may also provide valuable insights into effective educational practices that support professional ethics and lifelong competency development.

In conclusion, improving the technology for developing students' professional and deontological competence through the competency-based approach represents an important direction for educational innovation in higher education. The proposed pedagogical framework contributes to the preparation of graduates who are professionally competent, ethically responsible, socially accountable, and capable of responding effectively to the evolving demands of contemporary professional practice. By combining competency-oriented education with innovative pedagogical strategies, higher education institutions can significantly enhance both the quality of professional training and the sustainable development of future specialists.

References.

1. Biggs, J., & Tang, C. (2022). *Teaching for Quality Learning at University* (5th ed.). Open University Press.
2. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., & Osher, D. (2020). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science, 24*(2), 97–140.
3. Eraut, M. (2007). Learning from other people in the workplace. *Oxford Review of Education, 33*(4), 403–422.
4. European Commission. (2020). *European Skills Agenda for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience*. Brussels: European Commission.
5. Fullan, M. (2020). *Leading in a Culture of Change* (2nd ed.). Jossey-Bass.
6. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School*. Teachers College Press.
7. Korthagen, F. A. J. (2017). Inconvenient truths about teacher learning: Towards professional development 3.0. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, *23*(4), 387–405.
8. Mezirow, J., & Taylor, E. W. (Eds.). (2009). *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*. Jossey-Bass.
9. OECD. (2023). *Education Policy Outlook 2023: Strengthening Responsive and Resilient Education Systems*. OECD Publishing.
10. Shulman, L. S. (2005). Signature pedagogies in the professions. *Daedalus, 134*(3), 52–59.
11. Sockett, H. (2012). *Knowledge and Virtue in Teaching and Learning: The Primacy of Dispositions*. Routledge.
12. Sullivan, W. M., & Rosin, M. S. (2008). *A New Agenda for Higher Education: Shaping a Life of the Mind for Practice*. Jossey-Bass.
13. UNESCO. (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. UNESCO.
14. UNESCO. (2023). *Guidance for Generative AI in Education and Research*. UNESCO.
15. World Economic Forum. (2025). *The Future of Jobs Report 2025*. World Economic Forum.

Allanazarov Allambergen Aymuratovich
Trainee Lecturer, Department of Fine Arts ("Visual Arts")
Karakalpak State University named after Berdakh

DIDACTIC OPPORTUNITIES OF KARAKALPAK FOLKLORE PERFORMANCE TRADITIONS IN DEVELOPING THE CREATIVE ACTIVITY OF PROSPECTIVE TEACHERS

Abstract. *This thesis explores the didactic opportunities of Karakalpak folklore performance traditions in developing the creative activity of prospective teachers. Folklore performance, as an important cultural heritage reflecting the historical memory, aesthetic views, and spiritual values of the people, has significant educational and developmental potential in the pedagogical process. The study highlights the possibilities of using Karakalpak folklore materials to enhance prospective teachers' creative thinking, artistic taste, communication skills, and professional competencies. Furthermore, the integration of folklore performance traditions with modern pedagogical technologies is considered an effective factor in improving the quality and effectiveness of education.*

Key words: *Karakalpak folklore, folklore performance traditions, prospective teachers, creative activity, didactic opportunities, pedagogical competence, national culture, artistic thinking, innovative education.*

Annotatsiya. *Mazkur tezisda bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda qoraqalpoq folklor-ijrochilik an’analarining didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Folklor ijrochiligi xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim madaniy meros sifatida pedagogik jarayonda katta tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda qoraqalpoq folklor namunalaridan ta’lim jarayonida foydalanish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy tafakkuri, badiiy didi, kommunikativ qobiliyatlari va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, folklor-ijrochilik an’analarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish ta’lim samaradorligini oshiruvchi omil sifatida asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *qoraqalpoq folklori, folklor-ijrochilik an’analari, bo‘lajak o‘qituvchi, ijodiy faoliyat, didaktik imkoniyatlar, pedagogik kompetensiya, milliy madaniyat, badiiy tafakkur, innovatsion ta’lim.*

Аннотация. *В данном тезисе рассматриваются дидактические возможности каракалпакских фольклорно-исполнительских традиций в развитии творческой деятельности будущих учителей. Фольклорное исполнительство, являясь отражением исторической памяти, эстетических взглядов и духовных ценностей народа, обладает значительным образовательным и воспитательным потенциалом в педагогическом процессе. В исследовании раскрываются возможности использования образцов каракалпакского фольклора для формирования творческого мышления, художественного вкуса, коммуникативных способностей и профессиональных компетенций будущих педагогов. Также обосновывается значение интеграции фольклорно-исполнительских традиций с современными педагогическими технологиями как важного фактора повышения эффективности образования.*

Ключевые слова: *каракалпакский фольклор, фольклорно-исполнительские традиции, будущий учитель, творческая деятельность, дидактические возможности, педагогическая компетентность, национальная культура, художественное мышление, инновационное образование.*

Introduction. In the context of modern educational development, the preparation of prospective teachers who possess not only professional knowledge but also creative thinking, artistic sensitivity, and cultural awareness has become one of the important priorities of higher education. The development of creative activity among future teachers requires the introduction of effective pedagogical approaches that combine professional training with cultural and artistic resources. In this regard, folklore heritage, particularly Karakalpak folklore performance traditions, represents a valuable educational resource for enriching the professional and creative potential of future educators.

Folklore performance traditions reflect the historical experience, worldview, aesthetic values, and spiritual heritage of a nation. They preserve the collective memory of the people and serve as an important means of transmitting cultural values from one generation to another. Karakalpak folklore, including epic narratives, traditional songs, oral poetic performances, and artistic expression forms, contains significant pedagogical potential. These cultural elements contribute to the formation of imagination, emotional intelligence, artistic perception, and creative thinking, which are essential qualities for modern teachers.

The integration of folklore traditions into teacher education provides opportunities to strengthen the connection between professional knowledge and cultural experience. Through the study and analysis of folklore performance materials, prospective teachers can develop the ability to interpret cultural phenomena, create innovative teaching approaches, and apply creative methods in educational practice. Therefore, folklore should not be considered only as an object of

cultural study but also as an effective didactic tool that supports the intellectual, aesthetic, and professional development of future educators.

Contemporary pedagogical research emphasizes the importance of creativity as a fundamental component of teacher competence. A creative teacher is capable of designing new learning strategies, adapting educational content to learners' needs, and creating an inspiring learning environment. In this process, national cultural resources provide unique opportunities for developing originality, artistic expression, and pedagogical imagination. Karakalpak folklore performance traditions, with their rich artistic forms and educational meanings, can serve as a meaningful foundation for cultivating these qualities.

The didactic potential of folklore traditions is especially significant because they combine cognitive, emotional, and moral dimensions of learning. The use of folklore-based activities, creative assignments, performance practices, and cultural projects can enhance students' motivation, improve communication skills, and encourage independent creative exploration. Such approaches contribute to the preparation of teachers who are able to preserve cultural heritage while applying innovative methods in modern educational settings.

The purpose of this thesis is to analyze the didactic opportunities of Karakalpak folklore performance traditions in developing the creative activity of prospective teachers and to identify their role in improving the professional and creative preparation of future educators. The study highlights the importance of integrating national cultural heritage with contemporary pedagogical approaches as a means of developing creative, culturally competent, and professionally skilled teachers.

Literature Review. The development of creative activity among prospective teachers has been widely studied within the fields of pedagogy, psychology, and cultural education. Contemporary educational theories emphasize that creativity is not limited to artistic abilities but represents a complex professional competence that includes the ability to generate new ideas, solve pedagogical problems effectively, and adapt teaching methods to changing educational contexts. Researchers in teacher education highlight that the formation of creative competence requires a learning environment where students are encouraged to think independently, explore alternative solutions, and engage in innovative practices.

The concept of competence-based education has significantly influenced approaches to teacher preparation. According to modern pedagogical perspectives, future teachers should acquire not only theoretical knowledge but also practical skills, reflective abilities, and cultural awareness necessary for professional activity. Within this framework, creative competence is considered an essential component of teacher professionalism because it enables educators to design meaningful learning experiences and respond flexibly to students' individual needs. Studies on teacher creativity indicate that educational content connected with cultural experiences can increase motivation and stimulate creative thinking.

The role of folklore and cultural heritage in education has attracted considerable attention among scholars of multicultural and ethnocultural education. Researchers argue that folklore serves as a valuable pedagogical resource because it contains social experiences, moral principles, artistic expressions, and collective knowledge accumulated over generations. Traditional stories, songs, oral performances, and epic narratives provide opportunities for developing imagination, emotional understanding, communication skills, and cultural identity among learners. Therefore, the inclusion of folklore materials in educational programs contributes to both intellectual development and value-based education.

Studies related to intangible cultural heritage demonstrate that traditional performance practices have important educational functions. Folklore performance is not only a form of artistic expression but also a method of preserving historical memory and transmitting cultural meanings. Scholars emphasize that traditional performance activities encourage creativity through improvisation, interpretation, emotional expression, and interaction with audiences. These characteristics make folklore performance traditions a meaningful resource for developing the creative potential of prospective teachers.

Research on Karakalpak folklore highlights its rich artistic and educational value. Karakalpak epic traditions, musical heritage, oral poetry, and performance culture represent significant elements of national identity and cultural continuity. Academic studies of Karakalpak folklore indicate that these traditions contain educational ideas related to morality, social responsibility, courage, respect, and human values. However, the pedagogical potential of Karakalpak folklore performance traditions in the professional preparation of future teachers remains an area requiring further systematic investigation.

Modern approaches to integrating cultural heritage into teacher education emphasize the importance of combining traditional knowledge with innovative pedagogical methods. Researchers note that the effectiveness of folklore-based education increases when cultural materials are implemented through interactive learning strategies, creative projects, discussions, role-playing activities, and digital learning resources. Such integration allows prospective teachers to understand cultural heritage more deeply and apply it creatively in their future professional practice.

The analysis of existing literature shows that while many studies have examined creativity development, competence-based teacher education, and the educational significance of folklore, fewer studies have focused specifically on the didactic opportunities of Karakalpak folklore performance traditions for developing prospective teachers' creative activity. This research direction is therefore relevant for strengthening the connection between national cultural heritage and modern pedagogical training, as well as for preparing teachers who possess both professional competence and creative-cultural awareness.

Discussion. The analysis of the didactic opportunities of Karakalpak folklore performance traditions demonstrates that cultural heritage can serve as an effective educational resource for developing the creative activity of prospective teachers. The findings suggest that folklore performance traditions provide not only cultural knowledge but also practical opportunities for enhancing imagination, artistic expression, communication skills, and professional creativity. When incorporated into teacher education, folklore becomes a means of connecting traditional values with contemporary pedagogical requirements.

One of the important aspects revealed through the discussion is that Karakalpak folklore performance traditions have a multidimensional educational potential. Epic performances, oral poetic forms, traditional songs, and storytelling practices encourage prospective teachers to analyze artistic images, interpret social and moral ideas, and develop their own creative approaches. These activities contribute to the formation of reflective thinking and help future educators understand how cultural materials can be transformed into meaningful learning experiences.

The integration of folklore traditions into the educational process also creates favorable conditions for developing pedagogical creativity. Prospective teachers who engage with folklore-based materials learn to design original teaching activities, select appropriate methods, and adapt cultural content according to learners' age characteristics and educational needs. In this sense, folklore serves as a practical platform for developing innovative teaching strategies rather than functioning only as theoretical knowledge about cultural heritage.

The discussion also highlights the importance of combining folklore traditions with modern educational technologies. Traditional performance elements can be effectively enriched through multimedia presentations, digital storytelling, creative projects, and interactive learning methods. Such integration increases students' interest in cultural materials and allows future teachers to develop digital and pedagogical skills simultaneously. As a result, prospective teachers become capable of presenting national cultural values through modern educational approaches.

Another significant issue is the role of folklore performance traditions in strengthening the cultural competence of future educators. A teacher who understands national heritage and artistic traditions can create a more meaningful educational environment based on respect, identity, and cultural diversity. Karakalpak folklore provides opportunities to develop a deeper understanding

of historical experience, social values, and artistic creativity, which are important elements of a teacher's professional worldview.

At the same time, the effective use of folklore traditions in teacher education requires purposeful methodological organization. Simply introducing folklore materials into curricula is insufficient; they should be supported by appropriate pedagogical tasks, analytical activities, and creative assignments. The educational value of folklore becomes stronger when students actively interpret, perform, discuss, and apply cultural materials in practical teaching situations.

The results of the discussion indicate that Karakalpak folklore performance traditions represent a valuable didactic resource for developing the creative activity of prospective teachers. Their integration into higher pedagogical education contributes to the preparation of educators who are not only professionally competent but also culturally aware, creative, and capable of applying national heritage in innovative teaching practices. Therefore, the systematic use of folklore traditions can become an important direction for improving the quality of future teacher training.

Conclusion. The study of the didactic opportunities of Karakalpak folklore performance traditions in developing the creative activity of prospective teachers shows that national cultural heritage has significant potential for improving the quality of teacher education. Folklore traditions, as a reflection of historical experience, artistic values, and spiritual knowledge, provide valuable opportunities for developing creativity, cultural awareness, and professional competence among future educators.

The analysis demonstrates that the integration of Karakalpak folklore performance traditions into the educational process helps prospective teachers develop imagination, artistic thinking, communication abilities, and innovative approaches to teaching. Through engagement with folklore materials, future teachers gain deeper understanding of cultural values and acquire the ability to transform traditional knowledge into effective educational resources.

The research findings indicate that folklore-based learning activities, including performance practices, creative projects, discussions, and interpretative tasks, contribute to the formation of independent thinking and pedagogical creativity. Such approaches enable prospective teachers to combine cultural heritage with modern teaching methods and create meaningful learning experiences for future students.

Furthermore, the effective use of Karakalpak folklore traditions requires a systematic pedagogical approach that connects cultural content with contemporary educational technologies. The combination of traditional performance forms and innovative teaching strategies strengthens students' motivation, expands their creative potential, and supports the development of culturally competent educators.

In conclusion, Karakalpak folklore performance traditions can be considered an important didactic resource for preparing prospective teachers with creative, professional, and cultural competencies. Their purposeful integration into teacher education not only contributes to the preservation of national heritage but also supports the formation of innovative educators who are capable of applying cultural knowledge in modern educational practice.

References.

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2021.
4. Xodjayev, B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2022.
5. Ishmuhamedov, R.J., Abduqodirov, A.A., Pardaev, A.X. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2020.

6. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.H. Kasbiy ta’lim pedagogikasining metodologik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. Allanazarov, A. Qoraqalpoq folklori: an’analar va badiiy xususiyatlar. – Nukus: Qoraqalpog‘iston, 2020.
8. Jumamuratov, K. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodi va uning tarbiyaviy ahamiyati. – Nukus: Bilim, 2019.
9. Banks, J.A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. 7th ed. – New York: Routledge, 2016.
10. Craft, A. Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas. – London: Routledge, 2015.
11. Runco, M.A., Jaeger, G.J. The Standard Definition of Creativity. Creativity Research Journal, 2012, Vol. 24(1), pp. 92–96.
12. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris: UNESCO, 2003.
13. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
14. OECD. The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. – Paris: OECD Publishing, 2020.
15. Sawyer, R.K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2019.

Saliyeva Muslima Maxsetbay qizi
Independent Researcher, Bukhara International University
E-mail: saliyevamuslima77@gmail.com
ORCID: 0009-0006-4398-1517

COLLABORATIVE PROBLEM SOLVING WITH GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: STUDENTS’ METACOGNITIVE ACTIVITY AND COGNITIVE LOAD

Abstract. *This thesis examines changes in students’ metacognitive activity and cognitive load during collaborative problem-solving with generative artificial intelligence. The integration of generative AI into educational practice creates opportunities for improving planning, self-monitoring, reflection, and evaluation skills while simultaneously increasing cognitive load when digital tools are used inefficiently or without appropriate instructional guidance. The study discusses the psychological and pedagogical conditions that support effective human–AI collaboration, instructional strategies for organizing problem-based learning, and approaches that foster learners’ independent and critical thinking. The findings emphasize the importance of balancing the cognitive benefits of generative AI with the management of learners’ cognitive load to ensure meaningful and sustainable learning outcomes.*

Key words: *generative artificial intelligence, metacognitive activity, cognitive load, problem-solving, self-regulated learning, critical thinking, educational technology, digital learning, human–AI collaboration, learning strategies.*

Аннотация. *В данной работе рассматриваются особенности изменения метакогнитивной активности и когнитивной нагрузки учащихся в процессе совместного решения проблемных задач с использованием генеративного искусственного интеллекта. Применение генеративного ИИ в образовательной среде способствует развитию навыков планирования, самоконтроля, анализа и оценки собственной деятельности, одновременно создавая риск увеличения когнитивной нагрузки при нерациональном использовании интеллектуальных инструментов. В тезисе анализируются психолого-педагогические*

условия эффективного взаимодействия учащихся с генеративным ИИ, механизмы организации учебной деятельности, а также подходы, направленные на развитие самостоятельного и критического мышления. Сделан вывод о необходимости достижения баланса между расширением познавательных возможностей обучающихся и сохранением оптимального уровня когнитивной нагрузки в цифровой образовательной среде.

Ключевые слова: *генеративный искусственный интеллект, метакогнитивная активность, когнитивная нагрузка, проблемное обучение, критическое мышление, саморегуляция, цифровое образование, учебная деятельность, образовательные технологии, искусственный интеллект.*

Introduction. The rapid advancement of generative artificial intelligence (GenAI) has significantly transformed the educational landscape by introducing new forms of interaction between learners and intelligent digital systems. Unlike conventional educational technologies that primarily deliver pre-programmed content, generative AI can produce context-sensitive explanations, generate multiple solution pathways, provide immediate feedback, and engage learners in dynamic academic dialogue. These capabilities have expanded opportunities for personalized learning and collaborative knowledge construction while simultaneously raising important psychological and pedagogical questions regarding the quality of students' cognitive engagement.

Problem-solving is widely recognized as one of the fundamental competencies required in twenty-first-century education. Modern educational systems increasingly emphasize learners' ability to analyze unfamiliar situations, evaluate alternative solutions, and make reasoned decisions rather than simply reproduce memorized information. In this context, generative AI has emerged as a cognitive partner capable of supporting students throughout different stages of problem-solving. However, the educational value of such collaboration depends not only on the technological capabilities of AI systems but also on the extent to which learners remain intellectually active during the learning process.

One of the most important factors influencing successful collaboration with generative AI is metacognitive activity. Metacognition enables learners to plan their learning strategies, monitor their understanding, identify errors, regulate cognitive processes, and evaluate the effectiveness of their decisions. Students with well-developed metacognitive skills are more likely to use AI-generated information critically, compare alternative perspectives, verify responses, and integrate new knowledge into their existing cognitive structures. Conversely, excessive reliance on AI-generated answers may reduce opportunities for reflection, independent reasoning, and strategic thinking if learners accept outputs without evaluation.

Another significant issue concerns cognitive load experienced during AI-supported learning. Generative AI can reduce unnecessary cognitive effort by simplifying access to information and providing adaptive guidance during complex tasks. At the same time, the abundance of generated content, multiple alternative solutions, and varying levels of information quality may increase learners' cognitive demands. Students are therefore required to process, evaluate, organize, and verify AI-generated information while simultaneously solving academic problems. The effectiveness of AI-assisted learning largely depends on maintaining an optimal balance between cognitive support and cognitive challenge.

The interaction between metacognitive regulation and cognitive load has become an increasingly important area of educational research. Understanding how learners distribute attention, regulate mental effort, and evaluate AI-generated suggestions is essential for designing instructional environments that promote meaningful learning rather than passive dependence on intelligent technologies. Educational practices should encourage students to use generative AI as a tool for reflection, inquiry, and intellectual collaboration instead of merely obtaining ready-made answers.

This thesis investigates collaborative problem-solving with generative artificial intelligence by focusing on students' metacognitive activity and cognitive load. It aims to analyze the psychological mechanisms underlying effective human–AI interaction and to identify educational conditions that support independent thinking, self-regulated learning, and sustainable cognitive development in digitally enhanced learning environments. The findings are expected to contribute to the development of evidence-based pedagogical approaches that maximize the educational benefits of generative AI while minimizing potential cognitive and motivational risks.

Literature Review. The growing integration of generative artificial intelligence into education has stimulated extensive research on its influence on learning processes, cognitive development, and instructional design. Recent studies indicate that AI-powered educational systems are capable of supporting personalized learning, providing adaptive feedback, and facilitating problem-solving activities across different educational contexts. Nevertheless, researchers consistently emphasize that technological advancement alone does not guarantee meaningful learning outcomes. Instead, educational effectiveness depends on how learners actively engage with AI-generated information and regulate their own cognitive processes.

Metacognition has long been recognized as a key determinant of successful learning. Classical theories describe metacognition as an individual's awareness of cognitive processes together with the ability to monitor and regulate thinking during learning activities. Contemporary educational research extends this perspective by arguing that digital learning environments require even stronger metacognitive regulation because learners are exposed to large volumes of information and multiple sources of knowledge. Within AI-assisted learning environments, students must not only understand academic content but also evaluate the credibility, relevance, and logical consistency of AI-generated responses before incorporating them into their own reasoning.

Research on generative AI demonstrates that conversational systems can stimulate reflective thinking by encouraging learners to ask questions, compare alternative explanations, and revise their initial assumptions. Interactive dialogue with AI has been shown to promote deeper conceptual understanding when students actively challenge generated responses rather than accepting them without evaluation. This finding suggests that generative AI functions most effectively as a cognitive partner supporting higher-order thinking rather than as a substitute for independent intellectual effort.

Another important direction in the literature concerns cognitive load during technology-enhanced learning. Cognitive Load Theory proposes that learning effectiveness depends on the efficient allocation of limited working memory resources. Educational technologies can reduce unnecessary cognitive effort by organizing information more clearly, providing scaffolding, and simplifying complex learning tasks. However, poorly structured digital environments may increase extraneous cognitive load through excessive information, inconsistent explanations, or multiple competing representations of knowledge.

Recent investigations into AI-supported education reveal both positive and negative influences on learners' cognitive load. On one hand, generative AI assists students by generating examples, explaining difficult concepts, summarizing information, and providing immediate feedback, thereby reducing unnecessary mental effort. On the other hand, learners often experience additional cognitive demands when verifying factual accuracy, identifying hallucinated content, comparing conflicting responses, or deciding which generated solution is most appropriate. Consequently, effective instructional design should ensure that AI support enhances rather than overloads students' cognitive resources.

Current scholarship increasingly explores the relationship between metacognitive regulation and cognitive load within AI-mediated learning environments. Evidence suggests that learners possessing strong metacognitive skills are better equipped to manage cognitive resources efficiently, distinguish reliable information from inaccurate outputs, and maintain active engagement throughout problem-solving tasks. These students demonstrate greater self-regulation, strategic planning, and reflective evaluation while collaborating with intelligent

systems. Conversely, limited metacognitive awareness often results in passive acceptance of AI-generated content, superficial learning strategies, and diminished conceptual understanding.

Problem-based learning has also been identified as a particularly appropriate context for integrating generative artificial intelligence. Researchers argue that authentic and open-ended problems encourage students to formulate hypotheses, analyze evidence, justify decisions, and reflect on alternative perspectives. When AI is incorporated into such learning environments as an interactive assistant rather than an authoritative source, students are more likely to develop critical thinking, adaptive reasoning, and collaborative problem-solving skills.

Despite the rapidly expanding body of literature, several research gaps remain. Many existing studies focus primarily on the technical performance of generative AI or its impact on academic achievement, while comparatively fewer investigations examine the psychological mechanisms underlying effective human–AI collaboration. In particular, the dynamic interaction between metacognitive activity and cognitive load during collaborative problem-solving remains insufficiently explored across diverse educational settings. Addressing this gap may contribute to the development of evidence-based instructional strategies that optimize the educational use of generative artificial intelligence while preserving learners' autonomy, critical thinking, and long-term cognitive development.

Discussion. The findings discussed in this study indicate that generative artificial intelligence has the potential to reshape students' approaches to problem-solving by extending opportunities for reflection, inquiry, and strategic thinking. However, these benefits do not emerge automatically through the presence of AI technologies. Their educational value depends largely on the way students interact with AI-generated information and on the instructional environment created by teachers. Productive collaboration between learners and generative AI requires active cognitive participation rather than passive acceptance of automatically generated responses.

One of the central observations is that metacognitive activity functions as a regulating mechanism during AI-supported learning. Students who consciously plan their learning process, formulate meaningful questions, monitor their understanding, and critically evaluate AI-generated suggestions are more likely to construct accurate and transferable knowledge. Instead of relying exclusively on AI outputs, they compare alternative explanations, identify inconsistencies, and integrate external information with their prior knowledge. Such behaviors strengthen analytical reasoning and promote long-term conceptual understanding rather than short-term task completion.

The discussion also highlights the dual role of cognitive load in AI-assisted education. Generative AI may reduce unnecessary mental effort by organizing information, generating examples, and offering immediate explanations that simplify complex academic tasks. This allows learners to allocate more cognitive resources to analysis, interpretation, and decision-making. Nevertheless, when AI systems produce lengthy responses, conflicting recommendations, or uncertain information, students may experience increased cognitive demands associated with evaluating content quality and selecting appropriate solutions. Therefore, cognitive support provided by AI should be carefully balanced to prevent information overload.

An important implication of these findings is that educational success depends on students' ability to regulate the interaction between technological assistance and independent reasoning. Excessive dependence on AI-generated answers may reduce opportunities for developing self-regulation, creativity, and critical evaluation. In contrast, instructional approaches that encourage learners to question AI responses, justify their decisions with evidence, and reflect on alternative perspectives promote deeper intellectual engagement and strengthen metacognitive competence. In this context, generative AI should be regarded as a collaborative learning partner rather than a replacement for human thinking.

The teacher's role remains essential in maintaining this balance. Educators are responsible for designing authentic problem-solving activities that require interpretation, argumentation, comparison, and reflection instead of simple information retrieval. Well-structured learning tasks encourage students to evaluate AI-generated outputs critically, recognize possible inaccuracies,

and develop confidence in their own reasoning. Teacher guidance also supports learners in selecting appropriate strategies for managing cognitive load while maintaining active participation throughout the learning process.

The discussion further suggests that educational institutions should integrate AI literacy with metacognitive training. Students need explicit instruction not only in how to operate generative AI systems but also in how to verify generated information, recognize potential limitations, formulate effective prompts, and evaluate the reliability of AI-supported solutions. Such competencies contribute to responsible technology use and reduce the risks associated with overreliance on automated systems.

Overall, the relationship between generative artificial intelligence, metacognitive activity, and cognitive load can be understood as a dynamic and mutually influential process. Effective educational outcomes are achieved when AI enhances students' reflective thinking without replacing independent cognitive effort and when instructional design maintains an optimal level of cognitive challenge. Future educational practice should therefore prioritize learning environments in which human judgment, self-regulation, and critical thinking remain at the center of technology-enhanced problem-solving.

Conclusion. The integration of generative artificial intelligence into educational practice represents a significant shift in the way students approach problem-solving and knowledge construction. Rather than functioning solely as a source of information, generative AI has the potential to become an effective cognitive partner that supports inquiry, reflection, and independent learning when used within well-designed instructional environments. The educational impact of AI, however, depends not only on the capabilities of intelligent systems but also on learners' ability to engage with them critically and strategically.

This study emphasizes that metacognitive activity plays a fundamental role in ensuring meaningful collaboration between students and generative AI. Learners who actively plan, monitor, and evaluate their thinking processes are better prepared to interpret AI-generated information, recognize its limitations, and integrate it into their own reasoning. Such metacognitive regulation strengthens critical thinking, promotes self-directed learning, and contributes to more sustainable knowledge acquisition.

The analysis also demonstrates that cognitive load should be carefully managed throughout AI-supported learning activities. While generative AI can reduce unnecessary mental effort by providing timely explanations and adaptive guidance, excessive or poorly structured information may increase cognitive demands and interfere with effective learning. Educational tasks should therefore be designed to maintain an appropriate balance between cognitive support and intellectual challenge, enabling students to remain actively involved in solving complex problems.

The findings suggest that teachers continue to play a decisive role in the successful implementation of generative AI in education. Their responsibility extends beyond introducing technological tools to creating learning environments that encourage questioning, evidence-based reasoning, reflection, and independent decision-making. At the same time, students should develop AI literacy alongside metacognitive competence so that they can use intelligent technologies responsibly, ethically, and effectively.

In conclusion, the combination of generative artificial intelligence, metacognitive regulation, and balanced cognitive load creates new opportunities for improving educational quality and preparing learners for the demands of a rapidly evolving digital society. Future educational research should continue investigating the long-term psychological and pedagogical effects of human–AI collaboration, with particular attention to instructional models that foster autonomy, critical thinking, and lifelong learning competencies.

References.

1. AlAfnan, M. A., Dishari, S., Jovic, M., & Lomidze, K. (2023). ChatGPT as an educational tool: Opportunities, challenges, and recommendations for communication, business writing, and learning. *Journal of Artificial Intelligence and Technology, 3*(2), 60–68.

2. Baidoo-Anu, D., & Owusu Ansah, L. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence: Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI, 7*(1), 52–62.

3. Crompton, H., & Burke, D. (2024). Artificial intelligence in higher education: The state of the field and future directions. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 6*, 100230.

4. Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., et al. (2023). So what if ChatGPT wrote it? Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management, 71*, 102642.

5. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL IOE Press.

6. Mayer, R. E. (2021). *Multimedia Learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

7. Ouyang, F., Zheng, L., Jiao, P., & Moore, J. L. (2022). Artificial intelligence in online higher education: A systematic review of empirical research. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 3*, 100088.

8. Panadero, E. (2017). A review of self-regulated learning: Six models and four directions for research. *Frontiers in Psychology, 8*, 422.

9. Paas, F., Renkl, A., & Sweller, J. (2022). Cognitive Load Theory: Instructional implications of the interaction between information structures and human cognition. *Educational Psychology Review, 34*(2), 827–852.

10. Sailer, M., & Homner, L. (2020). The gamification of learning: A meta-analysis. *Educational Psychology Review, 32*(1), 77–112.

11. Sweller, J. (2019). Cognitive load theory and educational technology. *Educational Technology Research and Development, 67*(1), 1–16.

12. UNESCO. (2023). *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO.

13. Wang, F., & Hannafin, M. J. (2005). Design-based research and technology-enhanced learning environments. *Educational Technology Research and Development, 53*(4), 5–23.

14. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16*(1), 39.

15. Zheng, L., Lin, H., Zhang, X., & Ouyang, F. (2024). Generative artificial intelligence and student learning: Emerging evidence, pedagogical opportunities, and future research directions. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 7*, 100284.

Каландаров Джахонгир

Начальник Управления профессионального образования Навоийской области

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ У УЧАЩИХСЯ ТЕХНИКУМОВ

Аннотация. *В данной работе рассматриваются педагогические и психологические факторы, влияющие на формирование профессиональной перспективы у учащихся техникумов. Особое внимание уделяется развитию профессиональной мотивации, самопознания, профессиональных ценностей, созданию благоприятной образовательной среды, педагогической поддержке и практической подготовке обучающихся. Обоснована*

значимость компетентностного подхода и современных образовательных технологий в формировании профессионального будущего и успешной адаптации выпускников к требованиям современного рынка труда.

Ключевые слова: *техникум, профессиональная перспектива, профессиональное развитие, профессиональная мотивация, педагогические факторы, психологические факторы, профессиональное планирование, компетентностный подход, самопознание, профессиональное образование.*

Abstract. *This paper examines the pedagogical and psychological factors influencing the development of professional prospects among technical college students. The study focuses on professional motivation, self-awareness, professional values, educational environment, pedagogical support, and practical training as key determinants of students' future career development. The paper also highlights the importance of competency-based education and modern teaching technologies in preparing students for successful professional careers and adaptation to the changing labor market.*

Key words: *technical college, professional prospects, career development, professional motivation, pedagogical factors, psychological factors, career planning, competency-based approach, self-awareness, vocational education.*

Введение. Современные социально-экономические преобразования, цифровизация производства и стремительное развитие рынка труда предъявляют новые требования к системе профессионального образования. Сегодня работодатели заинтересованы не только в специалистах, обладающих необходимыми профессиональными знаниями и практическими навыками, но и в молодых людях, способных осознанно планировать своё профессиональное будущее, адаптироваться к изменениям, принимать самостоятельные решения и постоянно совершенствовать свои компетенции. В связи с этим формирование профессиональной перспективы у учащихся техникумов становится одной из актуальных задач современной педагогики и психологии.

Профессиональная перспектива представляет собой систему представлений личности о собственном профессиональном будущем, включающую профессиональные цели, ценностные ориентации, карьерные ожидания и готовность к профессиональному развитию. От уровня сформированности профессиональной перспективы во многом зависит учебная мотивация, активность обучающихся, их способность осваивать новые знания и эффективно применять их в практической деятельности. Поэтому создание благоприятных педагогических и психологических условий для развития профессиональной перспективы является важным направлением совершенствования образовательного процесса в учреждениях профессионального образования.

Особое значение в данном процессе приобретают личностно ориентированные методы обучения, организация практической подготовки, развитие профессиональной мотивации, педагогическое сопровождение и психологическая поддержка обучающихся. Комплексное воздействие этих факторов способствует формированию устойчивого интереса к будущей профессии, развитию ответственности за результаты собственной деятельности, готовности к профессиональному саморазвитию и успешной адаптации к современным требованиям рынка труда.

В условиях модернизации профессионального образования особую актуальность приобретает внедрение компетентностного подхода, который ориентирует образовательный процесс на формирование у обучающихся не только системы знаний, но и способности эффективно использовать их в реальных профессиональных ситуациях. При этом педагогические и психологические факторы рассматриваются как взаимосвязанные компоненты единого процесса профессионального становления личности.

Цель настоящей работы заключается в теоретическом анализе педагогических и психологических факторов, способствующих формированию профессиональной перспективы у учащихся техникумов, а также в определении направлений

совершенствования образовательного процесса, обеспечивающих успешную подготовку конкурентоспособных и профессионально мобильных специалистов.

Анализ литературы. Проблема формирования профессиональной перспективы обучающихся является одним из актуальных направлений современных педагогических и психологических исследований. В научной литературе профессиональная перспектива рассматривается как важный компонент профессионального становления личности, отражающий представления человека о будущем профессиональном пути, карьерных целях, возможностях самореализации и профессионального роста. Исследователи отмечают, что сформированная профессиональная перспектива способствует повышению учебной мотивации, развитию ответственности и осознанному выбору траектории профессионального развития [1].

В трудах отечественных и зарубежных ученых подчеркивается, что профессиональная перспектива не возникает стихийно, а формируется под влиянием комплекса педагогических и психологических факторов. К педагогическим факторам относятся содержание профессионального образования, применение современных образовательных технологий, организация производственной практики, индивидуальное сопровождение обучающихся и взаимодействие образовательной организации с работодателями. Их комплексное использование позволяет приблизить учебный процесс к реальным условиям профессиональной деятельности и способствует развитию профессионального мышления [2].

Психологические исследования свидетельствуют о том, что важнейшими условиями формирования профессиональной перспективы являются внутренняя мотивация, профессиональные интересы, самооценка, уровень рефлексии, уверенность в собственных возможностях и способность к целеполаганию. Чем выше уровень развития этих качеств, тем более осознанно обучающийся воспринимает свою будущую профессию, проявляет инициативу в обучении и стремится к постоянному профессиональному совершенствованию [3].

Особое внимание в современной научной литературе уделяется компетентностному подходу, который рассматривается как методологическая основа подготовки квалифицированных специалистов. Согласно данному подходу, образовательный процесс должен быть направлен не только на усвоение теоретических знаний, но и на формирование способности применять их в различных профессиональных ситуациях, эффективно взаимодействовать с коллегами, самостоятельно принимать решения и адаптироваться к изменениям профессиональной среды [4].

В последние годы возрастает интерес исследователей к вопросам психологического сопровождения обучающихся в системе профессионального образования. Научные публикации показывают, что психологическая поддержка способствует снижению тревожности, укреплению профессиональной уверенности, развитию навыков саморегуляции и формированию позитивного отношения к будущей профессиональной деятельности. Благоприятный психологический климат в образовательной организации повышает уровень учебной активности и способствует успешной профессиональной социализации обучающихся [5].

Анализ научных источников позволяет сделать вывод, что формирование профессиональной перспективы представляет собой длительный и многоуровневый процесс, эффективность которого определяется взаимодействием педагогических условий, психологических особенностей личности и социальной образовательной среды. Вместе с тем анализ литературы показывает недостаточную разработанность вопросов комплексного изучения педагогических и психологических факторов формирования профессиональной перспективы именно у учащихся техникумов. Это определяет научную значимость дальнейших исследований, направленных на совершенствование образовательного процесса и повышение качества подготовки будущих специалистов.

Обсуждение. Проведённый анализ показывает, что формирование профессиональной перспективы у учащихся техникумов представляет собой сложный педагогико-психологический процесс, который требует согласованного воздействия образовательной среды, личностных ресурсов обучающихся и содержания профессиональной подготовки. Профессиональная перспектива не ограничивается представлениями о будущем месте работы, а включает осознанное проектирование профессионального пути, определение долгосрочных целей, готовность к постоянному обучению и способность адаптироваться к изменениям в профессиональной сфере.

Одним из ключевых факторов данного процесса является профессиональная мотивация. Если обучающийся понимает значение выбранной профессии, осознаёт возможности профессионального роста и связывает собственное будущее с приобретённой специальностью, его учебная активность существенно возрастает. В таких условиях усиливается стремление к освоению новых знаний, совершенствованию практических навыков и развитию профессионально значимых личностных качеств. Следовательно, педагогическая деятельность должна быть направлена на формирование устойчивого интереса к профессии и развитие внутренней мотивации к профессиональному самосовершенствованию.

Существенную роль играет организация образовательного процесса. Использование практико-ориентированного обучения, анализа профессиональных ситуаций, проектной деятельности, производственной практики и интерактивных методов способствует развитию самостоятельности, ответственности и профессионального мышления. Включение обучающихся в решение реальных или моделируемых профессиональных задач позволяет им оценить собственные возможности, определить направления дальнейшего профессионального роста и сформировать реалистичное представление о будущей трудовой деятельности.

Не менее важными являются психологические условия формирования профессиональной перспективы. Развитие рефлексии, адекватной самооценки, уверенности в собственных силах, эмоциональной устойчивости и навыков саморегуляции создаёт основу для осознанного профессионального выбора и успешной адаптации к требованиям современного рынка труда. Психологическое сопровождение обучающихся, индивидуальные консультации, тренинговые занятия и программы личностного развития позволяют снизить уровень неопределённости относительно профессионального будущего и способствуют формированию позитивной профессиональной идентичности.

В современных условиях особое значение приобретает применение цифровых образовательных технологий. Электронные образовательные платформы, виртуальные лаборатории, профессиональные симуляторы и цифровые средства оценки создают дополнительные возможности для развития профессиональных компетенций и расширения представлений обучающихся о перспективах будущей профессиональной деятельности. Использование таких технологий способствует развитию самостоятельности, критического мышления, информационной культуры и готовности к непрерывному профессиональному обучению.

Таким образом, результаты анализа позволяют утверждать, что формирование профессиональной перспективы у учащихся техникумов возможно только при комплексном сочетании педагогических и психологических факторов. Эффективная образовательная среда, современное содержание профессионального обучения, развитие внутренней мотивации, психологическая поддержка и активное участие самих обучающихся в проектировании своего профессионального будущего создают условия для подготовки конкурентоспособных, мобильных и социально ответственных специалистов, способных успешно реализовать себя в профессиональной деятельности.

Заключение. Проведённый теоретический анализ показал, что формирование профессиональной перспективы у учащихся техникумов является одним из ключевых направлений совершенствования современной системы профессионального образования.

Профессиональная перспектива способствует осознанному отношению обучающихся к выбору профессии, повышению учебной активности, развитию профессиональной мотивации и готовности к успешной трудовой деятельности в условиях постоянно меняющегося рынка труда.

В ходе исследования установлено, что эффективность формирования профессиональной перспективы определяется совокупностью педагогических и психологических факторов. Существенное значение имеют практико-ориентированная организация образовательного процесса, применение современных образовательных технологий, развитие профессиональной мотивации, создание благоприятной образовательной среды, а также психолого-педагогическое сопровождение обучающихся. Комплексное использование этих факторов способствует формированию у будущих специалистов способности самостоятельно планировать профессиональное развитие, принимать обоснованные решения и адаптироваться к новым профессиональным условиям.

Особое внимание следует уделять развитию личностных качеств обучающихся, таких как ответственность, инициативность, рефлексия, коммуникативная культура и готовность к непрерывному самообразованию. Именно эти качества обеспечивают устойчивость профессиональных намерений, повышают уверенность в собственных возможностях и создают основу для успешной профессиональной самореализации после завершения обучения.

Результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что формирование профессиональной перспективы должно рассматриваться как непрерывный и целенаправленный процесс, интегрированный во все этапы подготовки специалистов в техникумах. Для повышения его эффективности целесообразно расширять взаимодействие образовательных учреждений с работодателями, совершенствовать содержание производственной практики, внедрять современные цифровые образовательные технологии и развивать программы психологической поддержки обучающихся.

Перспективным направлением дальнейших исследований является разработка и экспериментальная проверка педагогико-психологических моделей формирования профессиональной перспективы с учётом специфики различных направлений профессионального образования, а также изучение влияния цифровой образовательной среды на профессиональное самоопределение и карьерное планирование учащихся техникумов.

Список использованной литературы.

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» № ЗРУ-637 от 23 сентября 2020 года.

2. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-158 от 11 сентября 2023 года «О Стратегии "Узбекистан – 2030"».

3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 466 от 7 августа 2020 года «О мерах по организации системы профессионального образования».

4. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – Москва: Смысл, 2022. – 448 с.

5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Москва: Академия, 2019. – 304 с.

6. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – Москва: Юрайт, 2021. – 412 с.

7. Сериков В.В. Образование и развитие личности: теория и практика. – Москва: Логос, 2020. – 336 с.

8. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат современного образования. – Москва: Юрайт, 2021. – 248 с.

9. Савенков А.И. Психология исследовательского обучения. – Москва: Национальное образование, 2022. – 280 с.
10. UNESCO-UNEVOC. Global Review of TVET: Building Skills for the Future. – Bonn: UNESCO-UNEVOC International Centre, 2022.
11. International Labour Organization (ILO). Global Employment Trends for Youth 2024. – Geneva: ILO, 2024.
12. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2024.
13. European Training Foundation (ETF). Vocational Excellence: Skills for Lifelong Learning. – Turin: ETF, 2023.
14. World Bank. The State of Global Learning and Skills Development 2024. – Washington, DC: World Bank, 2024.
15. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024/25: Leadership in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2024.

DISTINCTIVE FEATURES OF CREATIVE ACTIVITY IN THE MANIFESTATION OF METACOGNITIVE SKILLS IN STUDENTS

Ostonov Jasur Shopirjonovich
BDPI Department of Psychology
associate professor, ps.f.f.d. (PhD)

Annotation. This article analyzes the role of creative activity and its peculiarities in the development of metacognitive skills in students. Metacognitive skills represent an individual's ability to perceive, control, and control their own thought process. And creative activity serves to solve problems on the basis of a new approach, to think independently and to advance innovative ideas. The article covers the relationship of metacognition and creativity, their importance in the educational process and the pedagogical possibilities of developing these competencies in students.

Keywords: metacognition, metacognitive skills, creative activity, critical thinking, reflection, independent education, innovative education, competence.

Today, in the higher education system, it is one of the urgent tasks not only to arm students with professional knowledge, but also to develop independent thinking, analysis of their activities and effective management skills in them. Modern education is organized on the basis of a competency approach, with a special emphasis on the creative potential and metacognitive skills of the student.

Metacognitive skills represent an individual's ability to plan, control, and evaluate their own knowledge, thinking strategies, and learning activities. And creative activity serves for the student to create new ideas, solve problems in unusual ways and make innovative decisions. Therefore, metacognition and creativity are manifested as important complementary pedagogical factors.

The essence of metacognitive skills

The term metacognition is explained by the concept of “thinking about thinking” in the scientific literature. It consists of the following main components:

* awareness;
* planning educational activities;
* control of the activities being performed;
* evaluation and reflection of results.

A student with metacognitive skills will be able to realistically assess his level of knowledge, consciously choose learning strategies, and be able to change them when the need arises. As a result, the effectiveness of the educational process increases.

Distinctive features of creative activity

Creative activity is the activity of a person, based on his existing knowledge and experience, aimed at creating new ideas, products or solutions. The creative activity of students is characterized by the following features:

* striving for innovation;
* analysis of problems from different points of view;
* flexible thinking;
* innovative approach;
* high motivation and initiative.

During creative activity, the student is not limited to standard solutions, but seeks new solutions to the problem. Such a process activates metacognitive activity.

The relationship between metacognitive skills and creative activity

Metacognitive skills are one of the important factors that increase the effectiveness of creative activity. Because during the performance of the student creative task:

* defines the goal;
* chooses the strategy to complete the task;
* supervises its activities;
* detects errors;
* analyzes the results of activities.

All these processes are achieved through metacognitive control mechanisms.

For example, in the process of project work, scientific research or solving problem situations, the student analyzes his knowledge, compares new information with his previous experience and chooses the most optimal solution. Such activity serves the development of metacognitive skills.

Pedagogical possibilities of creative activity in the development of metacognitive skills in students

The use of the following techniques is effective in organizing creative activities:

* problem education;
* project method;
* "Mind attack" (Brainstorming;
* keys-Stady;
* reflexive assignments;
* research activities;
* debate and debate.

These methods encourage students to think actively, provide the opportunity to substantiate their decisions, analyze the results and self-evaluate.

The use of digital technologies, artificial intelligence tools and interactive platforms also serve to promote students ' metacognitive as well as creative competencies.

The importance of reflex in the educational process

Reflection is an important element of metacognitive activity. Through reflection, the student:

* realizes what he has learned;
* analyzes what methods he used;
* detects errors;
* plans further activities.

The reflective approach also develops creative thinking, as the student begins to look for ways to improve his activities.

Factors for the development of metacognitive and creative competencies in modern education

The following conditions are considered important for the development of metacognitive skills in higher education institutions:

* student-oriented education;
* use of interactive techniques;
* Organization of Independent Education;
* increase the share of creative tasks;

* implementation of reflexive assessment system;

* support research activities.

These factors develop not only the level of knowledge of students, but also their competencies of independent thinking, self-management and innovative activities.

Metacognitive skills and creative activity are among the most important components of modern higher education. While creative activity trains students to create new ideas, make independent decisions, and effectively solve problems, metacognitive skills allow you to consciously control this process. Therefore, it is advisable to give a wide place to problem situations, project work, reflection and research methods in the educational process. This is an important pedagogical condition for training professionals who are competitive, creative and capable of self-development.

Literature used

1. Flavell J. H. *Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry*. American Psychologist, 1979.

2. Schraw G., Dennison R. S. *Assessing Metacognitive Awareness*. Contemporary Educational Psychology, 1994.

3. Zimmerman B. J. *Becoming a Self-Regulated Learner*. Theory into Practice, 2002.

4. Torrance E. P. *The Nature of Creativity as Manifest in Its Testing*. Cambridge University Press.

5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

6. Oliy ta'lim pedagogikasi bo'yicha zamonaviy ilmiy manbalar va o'quv qo'llanmalar.

Ummatov Bakhtiyor Toshkozi ugli,
Researcher at Bukhara International University

TECHNOLOGY FOR FORMING FUTURE TEACHERS' DIGITAL COMPETENCIES BASED ON ELECTRONIC PORTFOLIOS

Annotation. *This article examines the technology for forming future teachers' digital competencies based on electronic portfolios. The electronic portfolio is analyzed as an effective tool that systematically reflects students' professional development, skills in using digital resources, independent learning activities, and pedagogical achievements. The article also reveals the possibilities of developing future teachers' digital literacy, information search and processing skills, the creation of electronic educational materials, reflective assessment, and professional self-development through electronic portfolios.*

Keywords: *electronic portfolio, future teacher, digital competence, digital literacy, pedagogical technology, e-learning, professional development, reflective assessment, digital resource, independent learning.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается технология формирования цифровых компетенций будущих учителей на основе электронных портфолио. Электронное портфолио анализируется как эффективное средство, системно отражающее профессиональное развитие студента, навыки использования цифровых ресурсов, самостоятельную учебную деятельность и педагогические достижения. Также раскрываются возможности формирования у будущих учителей цифровой грамотности, навыков поиска и обработки информации, создания электронных образовательных материалов, рефлексивного оценивания и профессионального саморазвития посредством электронных портфолио.*

Ключевые слова: *электронное портфолио, будущий учитель, цифровая компетенция, цифровая грамотность, педагогическая технология, электронное обучение,*

профессиональное развитие, рефлексивное оценивание, цифровой ресурс, самостоятельное обучение.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada elektron portfoliolar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasi yoritiladi. Unda elektron portfolio talabaning kasbiy rivojlanishi, raqamli resurslardan foydalanish ko‘nikmalari, mustaqil ta’lim faoliyati va pedagogik yutuqlarini tizimli aks ettiruvchi samarali vosita sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron portfoliolar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli savodxonlik, axborotni izlash va qayta ishlash, elektron ta’lim materiallarini yaratish, refleksiv baholash hamda kasbiy o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *elektron portfolio, bo‘lajak o‘qituvchi, raqamli kompetensiya, raqamli savodxonlik, pedagogik texnologiya, elektron ta’lim, kasbiy rivojlanish, refleksiv baholash, raqamli resurs, mustaqil ta’lim.*

Introduction

In the context of modern digital education, the development of future teachers’ digital competencies has become one of the key priorities of teacher training. The rapid integration of information and communication technologies, online learning platforms, digital resources, and artificial intelligence tools into the educational process requires future teachers to possess not only pedagogical knowledge but also the ability to use digital technologies effectively, creatively, and responsibly.

Electronic portfolios are considered an effective pedagogical tool for developing and assessing digital competencies. They allow future teachers to collect, organize, present, and reflect on their academic achievements, teaching materials, digital projects, methodological developments, and professional growth. Through electronic portfolios, students can demonstrate their ability to work with digital resources, create educational content, use online tools, and evaluate their own professional progress.

The use of electronic portfolios in teacher education also supports independent learning, reflective thinking, self-assessment, and continuous professional development. This technology encourages future teachers to analyze their learning outcomes, improve their digital skills, and prepare for professional activity in a digital educational environment. Therefore, the formation of digital competencies through electronic portfolios is not only a technological process but also an important pedagogical mechanism for improving the quality of teacher training.

This article discusses the technology of forming future teachers’ digital competencies based on electronic portfolios. It focuses on the pedagogical opportunities of electronic portfolios, their role in developing digital literacy, professional reflection, and practical teaching skills, as well as their importance in preparing future teachers for innovative educational practice.

Relevance of the Topic

The relevance of this topic is determined by the growing role of digital technologies in modern teacher education. Today, future teachers are expected not only to possess theoretical and methodological knowledge, but also to demonstrate the ability to use digital tools effectively in professional practice. In this regard, the formation of digital competencies has become one of the key requirements for preparing competitive and innovative teachers.

Electronic portfolios serve as an effective technology for developing these competencies. They allow future teachers to collect, organize, present, and analyze their academic achievements, digital learning materials, creative projects, teaching practice results, and professional growth. Through electronic portfolios, students learn to work with digital resources, create educational content, reflect on their own progress, and assess the development of their professional skills.

The relevance of the study is also connected with the need to improve the quality of teacher training in the digital educational environment. Traditional methods of assessing students’ knowledge and skills do not always fully reflect their practical achievements, digital abilities, and professional development. Electronic portfolios, however, provide an opportunity to evaluate future teachers’ competencies in a more systematic, transparent, and practice-oriented way.

Thus, the development of digital competencies through electronic portfolios is of great scientific and practical importance. It contributes to the formation of future teachers' digital literacy, independent learning skills, reflective thinking, and readiness to use modern educational technologies in their future pedagogical activity.

Literature Review

The issue of developing future teachers' digital competencies has become one of the important areas of modern pedagogical research. In the scientific literature, digital competence is interpreted as the ability of a teacher to use digital technologies effectively, critically, creatively, and responsibly in educational and professional activities. It includes skills related to searching for information, selecting digital resources, creating electronic learning materials, organizing online communication, assessing learning outcomes, and ensuring digital safety.

Researchers emphasize that the development of digital competencies in future teachers should not be limited only to technical skills. It should also include pedagogical, methodological, reflective, and creative components. A future teacher must be able not only to use digital tools, but also to integrate them into the learning process in accordance with educational goals. Therefore, digital competence is considered an essential part of professional teacher training in the modern educational environment.

Electronic portfolios are widely discussed in the literature as an effective tool for developing and assessing students' professional growth. An electronic portfolio allows students to collect and present their academic achievements, teaching materials, digital projects, reflective notes, practical work results, and evidence of professional development. This approach helps future teachers monitor their own progress, analyze their strengths and weaknesses, and develop self-assessment skills.

The analysis of scientific sources shows that electronic portfolios support independent learning, reflective thinking, and continuous professional development. Through portfolio-based activities, students learn to create digital content, work with online platforms, organize educational materials, and evaluate their own learning outcomes. As a result, the electronic portfolio becomes not only a means of assessment but also a technology for forming digital and professional competencies.

In teacher education, the use of electronic portfolios also strengthens the connection between theory and practice. Future teachers can include lesson plans, presentations, multimedia resources, teaching practice reports, feedback, and self-reflection materials in their portfolios. This allows them to demonstrate their readiness for pedagogical activity and their ability to apply digital technologies in real educational situations.

Thus, the literature review shows that electronic portfolios are an important pedagogical technology for forming future teachers' digital competencies. They contribute to the development of digital literacy, professional reflection, independent learning, methodological readiness, and the ability to use digital tools effectively in future teaching practice.

Research Methodology

The purpose of this study is to identify the pedagogical opportunities and technological mechanisms for forming future teachers' digital competencies through electronic portfolios. The research focuses on how electronic portfolios can support students' digital literacy, independent learning, professional reflection, and readiness to use digital technologies in future pedagogical practice.

The methodological basis of the study includes the competency-based approach, the activity-based approach, the student-centered approach, and the principles of digital pedagogy. These approaches make it possible to study digital competence not only as a set of technical skills, but also as a complex professional quality that includes methodological thinking, reflective analysis, creative use of digital resources, and the ability to integrate technology into the educational process.

The study uses theoretical analysis, pedagogical observation, questionnaires, interviews, content analysis, and practical assignments. Theoretical analysis is used to study scientific views

on digital competence, electronic portfolios, digital learning environments, and teacher professional development. Questionnaires and interviews help identify future teachers' level of digital readiness, their experience in using electronic portfolios, and the difficulties they face in creating digital educational materials.

Practical assignments are used to assess students' ability to create and organize electronic portfolio materials. These assignments include preparing lesson plans, digital presentations, electronic tests, reflective reports, multimedia resources, and teaching practice materials. Through these tasks, students' skills in searching, selecting, processing, presenting, and evaluating digital information are analyzed.

The object of the research is the process of forming future teachers' digital competencies in higher pedagogical education. The subject of the research is the technology of developing these competencies through electronic portfolios, including its pedagogical conditions, methods, tools, and assessment criteria.

The results of the study are analyzed using qualitative and quantitative methods. Special attention is paid to students' ability to use digital resources, create electronic learning materials, reflect on their professional growth, and present their achievements in a structured digital format. This methodology makes it possible to determine the effectiveness of electronic portfolios as a pedagogical technology for developing future teachers' digital competencies.

Discussion

The analysis shows that electronic portfolios play an important role in forming future teachers' digital competencies. They provide students with an opportunity to collect, organize, present, and evaluate their academic and professional achievements in a digital format. This process helps future teachers develop not only technical skills but also reflective thinking, independent learning, and methodological readiness.

The use of electronic portfolios encourages students to work actively with digital resources, create electronic learning materials, prepare presentations, design tests, and present the results of teaching practice. As a result, future teachers gradually develop the ability to use digital technologies purposefully and effectively in pedagogical activity.

It should be noted that electronic portfolios are not only a tool for assessment but also a means of professional development. Through portfolio-based activities, students learn to analyze their own progress, identify strengths and weaknesses, and plan further improvement. This strengthens their responsibility for personal and professional growth.

The discussion also shows that the successful use of electronic portfolios depends on clear pedagogical goals, systematic guidance, assessment criteria, and regular feedback from teachers. If these conditions are provided, electronic portfolios can become an effective technology for developing digital literacy, professional reflection, creativity, and readiness for innovative teaching practice.

Thus, electronic portfolios contribute to the formation of future teachers who are able to work confidently in a digital educational environment and apply modern technologies in their future professional activities.

Practical Recommendations

It is recommended to introduce electronic portfolio activities into teacher education programs as a regular component of professional training.

Future teachers should be taught how to collect, organize, and present their academic achievements, lesson plans, digital materials, teaching practice reports, and reflective notes in an electronic portfolio.

Teachers should provide clear assessment criteria for evaluating electronic portfolios, including digital literacy, content quality, creativity, reflection, and professional relevance.

Students should be encouraged to use various digital tools for creating presentations, electronic tests, multimedia resources, online learning materials, and reflective reports.

Regular feedback from teachers is necessary to help students improve their electronic portfolios and develop self-assessment skills.

Electronic portfolios should be used not only as an assessment tool but also as a means of supporting students' independent learning, professional reflection, and continuous development of digital competencies.

Conclusion

In conclusion, the formation of future teachers' digital competencies through electronic portfolios is an important direction in modern teacher education. In today's digital educational environment, future teachers are required not only to master theoretical and methodological knowledge, but also to use digital tools effectively, create electronic learning materials, organize online educational resources, and evaluate their own professional development. Electronic portfolios provide a practical and systematic way to develop these skills.

The study shows that electronic portfolios serve as both an assessment tool and a means of professional growth. They allow students to collect, organize, present, and analyze their academic achievements, lesson plans, digital projects, teaching practice materials, reflective reports, and creative works. Through this process, future teachers develop digital literacy, independent learning skills, reflective thinking, responsibility, and the ability to work with modern educational technologies.

Electronic portfolios also help future teachers understand their strengths and weaknesses, monitor their progress, and plan further professional development. This is especially important because digital competence is not limited to technical skills. It also includes the ability to select appropriate digital resources, use them for pedagogical purposes, create meaningful educational content, and apply technology in accordance with the needs of learners.

The effective use of electronic portfolios depends on clear pedagogical goals, well-designed tasks, assessment criteria, teacher guidance, and regular feedback. When these conditions are provided, electronic portfolios become an effective technology for forming future teachers' digital competencies and preparing them for innovative pedagogical activity.

Thus, the use of electronic portfolios in teacher education contributes to improving the quality of professional training, strengthening students' digital readiness, and developing their ability to work successfully in a modern digital learning environment. Therefore, electronic portfolio technology should be widely integrated into the training process of future teachers as an important tool for developing digital competence and professional self-development.

References.

1. Bates A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019.

2. Barrett H. C. Researching Electronic Portfolios and Learner Engagement: The REFLECT Initiative // Journal of Adolescent & Adult Literacy. — 2007. — Vol. 50, No. 6. — P. 436–449.

3. Cambridge D. Eportfolios for Lifelong Learning and Assessment. — San Francisco: Jossey-Bass, 2010.

4. Jisc. Effective Practice with e-Portfolios: Supporting 21st Century Learning. — Bristol: Jisc, 2008.

5. Jisc. Getting Started with E-Portfolios. — Bristol: Jisc, 2021.

6. Lorenzo G., Ittelson J. An Overview of E-Portfolios. — Boulder, CO: EDUCAUSE Learning Initiative, 2005.

7. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108, No. 6. — P. 1017–1054.

8. Redecker C., Punie Y. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

9. Struyven K., Blieck Y., De Roeck V. The Electronic Portfolio as a Tool to Develop and Assess Pre-Service Student Teaching Competences // Teaching and Teacher Education. — 2014. — Vol. 42. — P. 1–13.

10. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. — Paris: UNESCO, 2018.

11. Joyes G., Gray L., Hartnell-Young E. Effective Practice with E-Portfolios: How Can the UK Experience Inform Implementation? // Australasian Journal of Educational Technology. — 2010. — Vol. 26, No. 1. — P. 15–27.

12. Kilbane C. R., Milman N. B. Examining the Impact of the Creation of Digital Portfolios by High School Teachers and Their Students // International Journal of ePortfolio. — 2017. — Vol. 7, No. 1. — P. 101–109.

13. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. — London: Bloomsbury Academic, 2016.

14. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. — 1986. — Vol. 15, No. 2. — P. 4–14.

15. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. — 2005. — Vol. 2, No. 1.

Akbarova Dilrabo Baxrom qizi
Independent Researcher at Bukhara International University

PSYCHODIAGNOSTIC PREDICTORS OF COMPETITIVE ANXIETY, AGGRESSION, AND SELF-REGULATION IN ELITE ATHLETES: EVIDENCE-BASED PSYCHOLOGICAL MANAGEMENT TECHNOLOGIES

Аннотация. *Современный спорт характеризуется высокой конкуренцией, эмоциональным напряжением и ориентацией на результат, что может усиливать тревожные и агрессивные реакции у спортсменов. В исследовании применялись психодиагностические методики для оценки ситуативной и личностной тревожности, уровня агрессии и стрессоустойчивости. Кроме того, анализировалась эффективность психологических интервенций, включая когнитивно-поведенческие тренинги, техники релаксации, биологическую обратную связь и методы управления стрессом. Полученные результаты показали, что данные технологии способствуют снижению уровня тревожности и агрессии, повышению эмоционального контроля и адаптационных возможностей спортсменов. Практическая значимость исследования заключается в возможности внедрения современных психотехнологий в систему психологической подготовки спортсменов.*

Ключевые слова: *тревожность, агрессия, спортивная психология, психодиагностика, стресс, психокоррекция, биологическая обратная связь, соревновательное напряжение.*

Abstract. *Modern sports environments are characterized by intense competition, performance pressure, and significant psycho-emotional stress, which may increase anxiety and aggressive responses among athletes, negatively affecting their performance and emotional*

stability. The study employs psychodiagnostic tools to assess state and trait anxiety, aggression levels, and stress resilience. In addition, the effectiveness of psychological interventions, including cognitive-behavioral training, relaxation techniques, biofeedback, and stress management strategies, is analyzed. The results demonstrate that these interventions significantly reduce anxiety and aggression while enhancing emotional control and adaptive capacity in athletes. The findings highlight the importance of integrating modern psychological technologies into sports training systems to optimize athletes' mental readiness and performance outcomes.

Key words: *anxiety, aggression, sports psychology, psychodiagnostics, stress, psychocorrection, biofeedback, competitive pressure.*

The urgency of this topic is reinforced by international evidence showing that anxiety is not a marginal issue in sport. Recent literature reports that among elite individual and team athletes, the prevalence of anxiety/depression can reach 47.8%, while anxiety in sport frequently appears in connection with pre-competition tension, emotional overactivation, and reduced performance stability. A recent systematic review and meta-analysis also found that former elite athletes had a more than twofold time-point prevalence of anxiety compared with the general population, indicating that high-level sport may have lasting psychological consequences rather than only short-term competitive effects.

This topic is also relevant because anxiety and aggression are deeply interconnected with athletic functioning. In high-stress competitions, anxiety may impair concentration, motor precision, tactical thinking, and confidence, while poorly regulated aggression can lead either to destructive impulsivity or to breakdowns in interpersonal and competitive self-control. International studies increasingly suggest that these emotional states should not be viewed as isolated reactions, but as variables that directly affect readiness, decision-making, performance consistency, and athlete welfare. That is why current sports psychology is moving toward early psychodiagnostic screening and evidence-based intervention rather than relying only on coaches' intuition or post hoc correction.

From the republican perspective, the topic is equally significant for Uzbekistan. Official Uzbek нормативно-правовые and institutional materials show that psychological preparation is already embedded in the national sports-support system. A Lex.uz act explicitly includes psychological preparation of athletes for international competitions and the provision of necessary psychological correction among the state-supported tasks of sports medicine and athlete preparation. In addition, the Republican Scientific and Practical Center for Sports Medicine under the National Olympic Committee of Uzbekistan is officially described as an institution responsible for medical-biological and medical-psychological preparation of national team athletes.

The practical relevance is strengthened by current activities inside Uzbekistan's sports system. Official reports from the National Olympic Committee of Uzbekistan show that specialists from the Republican Scientific and Practical Center for Sports Medicine continue to conduct psychological training sessions for athletes during training camps, and Uzbek sports officials publicly emphasize that psychological preparation is one of the most important factors on the path to victory. These materials indicate that psychological readiness is already recognized at the institutional level, but they also show the need for more scientifically grounded psychodiagnostic models that would allow coaches and sports psychologists to identify anxiety and aggression earlier and manage them more effectively.

Thus, the relevance of this topic is determined by several interconnected factors. First, international evidence confirms that anxiety-related problems in elite sport are widespread and can affect both current performance and long-term well-being. Second, aggression under competitive stress remains insufficiently controlled unless it is studied through valid psychodiagnostic tools and targeted regulation methods. Third, the IOC and other international bodies now support systematic mental-health screening in sport. Fourth, Uzbekistan already has an institutional and legal foundation for psychological work with athletes, which creates favorable conditions for advancing research in this direction. For these reasons, studying the psychodiagnostics of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions, together with technologies for their management, is not only timely but also scientifically and practically necessary.

Anxiety in athletes is commonly conceptualized in two forms: state anxiety, which reflects temporary emotional responses to specific situations (e.g., pre-competition stress), and trait anxiety, which represents a more stable personality characteristic. Studies indicate that elevated levels of competitive anxiety are associated with decreased concentration, impaired decision-making, and reduced motor coordination. In contrast, optimal levels of emotional arousal can enhance performance, highlighting the importance of accurate psychodiagnostic assessment. Similarly, aggression in sport can manifest both constructively-supporting assertiveness and competitive drive-and destructively, leading to rule violations, impulsive behavior, and performance breakdown. Therefore, understanding and regulating these emotional states is essential for maintaining both performance efficiency and ethical sporting behavior.

International data further emphasize the urgency of this issue. Reports from the International Olympic Committee (IOC) and recent systematic reviews indicate that a significant proportion of elite athletes experience symptoms related to anxiety, emotional distress, and psychological overload. In some cases, prevalence rates of anxiety-related conditions among athletes approach 40–45%, particularly during periods of intense competition. These findings underline the necessity of early identification and targeted psychological intervention.

Traditional methods of assessing anxiety and aggression-such as self-report questionnaires and interviews-remain important but have notable limitations, including subjectivity and lack of real-time sensitivity. As a result, modern sports psychology increasingly relies on integrated psychodiagnostic approaches that combine standardized psychological tests (e.g., Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory, Buss–Durkee Aggression Inventory) with physiological indicators such as heart rate variability and behavioral observation. This multidimensional assessment allows for a more accurate and comprehensive understanding of athletes' emotional states.

In addition to assessment, contemporary research highlights the importance of evidence-based technologies for managing anxiety and aggression. Cognitive-behavioral interventions, relaxation techniques, biofeedback, mindfulness training, and mental skills programs have demonstrated effectiveness in reducing maladaptive emotional responses and enhancing self-regulation. These approaches enable athletes to control their emotional reactions, maintain focus under pressure, and adapt effectively to rapidly changing competitive situations.

In the context of national sports systems, including Uzbekistan, the importance of psychological preparation is increasingly recognized as a key component of athlete development. Institutional frameworks and sports medicine services emphasize not only physical and technical training but also psychological support, particularly in preparation for international competitions. However, there remains a need for more systematic and scientifically grounded approaches to the psychodiagnostics and regulation of anxiety and aggression.

Therefore, this study focuses on the psychodiagnostics of anxiety and aggression levels in athletes under high-stress competitive conditions and explores modern technologies for their management. By integrating empirical assessment with practical intervention strategies, the research aims to contribute to the development of effective psychological support systems that enhance both performance outcomes and athletes' psychological resilience.

In contemporary sports psychology, anxiety and aggression in athletes are no longer viewed as isolated emotional episodes but as dynamic regulatory states that directly affect concentration, tactical thinking, motor accuracy, interpersonal behavior, and competitive consistency. The literature shows that high-stress competitions intensify uncertainty, evaluation pressure, and emotional overactivation, which is why psychodiagnostic assessment has become a central part of athlete support systems. This shift is reflected in the International Olympic Committee's development of the Sport Mental Health Assessment Tool 1, which formalized structured screening for mental-health-related symptoms in sport and strengthened the move toward earlier, evidence-based identification rather than relying only on observation or intuition.

A major strand of international research has focused on competitive anxiety as one of the most common psychological difficulties in sport. Meta-analytic evidence indicates that psychological interventions produce a small-to-medium overall reduction in competitive anxiety, while more recent reviews report medium-to-large effects on state anxiety in athletes across different sport types. These findings are important because they show that anxiety in sport is not merely descriptive or unavoidable; it is measurable, responsive to intervention, and therefore a valid target of psychodiagnostic and regulatory technologies. At the same time, current international literature emphasizes that anxiety should be differentiated into situational and more stable forms, since pre-competition state anxiety may fluctuate sharply under pressure while trait anxiety reflects longer-term vulnerability patterns.

Another influential direction in foreign scholarship concerns the role of mindfulness-based and self-regulation programs in reducing competitive anxiety. Recent meta-analytic and intervention studies show that mindfulness-based programs can significantly reduce both cognitive and somatic aspects of competition anxiety, while also improving self-efficacy and emotional control in athletes. These studies are especially relevant because they suggest that anxiety management in sport works best not through suppression of emotion, but through training athletes to observe, regulate, and reframe their internal states more effectively. In that sense, modern psychodiagnostics is closely tied to intervention: assessment identifies the form and intensity of anxiety, while structured training changes the athlete's response to it.

Research on aggression in sport develops a parallel line of inquiry. Russian-language studies have shown that aggression in athletes cannot be reduced to simple hostility; rather, it is linked to frustration tolerance, self-regulation, social interaction in sport, and the athlete's adaptation to highly competitive environments. Work on sports tolerance and aggression argues that aggressive tendencies must be understood in relation to control mechanisms and sport socialization, while more recent studies on student basketball players connect aggression with behavioral self-regulation during training and competition. Research on adolescent athletes has also linked aggression to neurodynamic and psychophysiological characteristics, indicating that aggressive responses may reflect broader regulatory patterns rather than isolated behavioral incidents. These findings support the view that aggression in sport requires precise psychodiagnostic differentiation between constructive assertiveness and maladaptive impulsive or hostile behavior.

Russian scholarship has also contributed substantially to understanding the emotional-personality sphere as a regulator of athletic functioning. Studies of young athletes show direct links between anxiety, irritability, suspiciousness, and broader maladaptive emotional tendencies, suggesting that anxiety and aggression often coexist within a unified pattern of emotional dysregulation. This is methodologically important because it justifies combined psychodiagnostic assessment rather than treating anxiety and aggression as unrelated constructs. Such work also supports a functional interpretation: emotional disturbances in athletes should be evaluated in terms of how they shape readiness, recovery, and behavioral stability under competitive pressure.

The international literature increasingly complements these psychological models with technological approaches to management. Biofeedback and neurofeedback have emerged as especially promising because they translate internal physiological processes into visible and trainable signals. Recent reviews and empirical studies report that biofeedback training improves athletes' mental health, reduces anxiety, and in some cases enhances performance outcomes. Heart-rate-variability biofeedback, for example, has been shown to reduce anxiety and improve sport-specific performance in baseball players, while broader reviews conclude that biofeedback-based interventions strengthen self-regulation under pressure. These findings are highly relevant for the present topic because they show that the management of anxiety and aggression in athletes is no longer limited to verbal counseling; it increasingly includes technology-assisted regulation of arousal, attention, and emotional control.

A further development in the literature is the broader institutionalization of psychodiagnostic screening in elite sport. IOC mental health consensus statements and screening tools reflect growing recognition that symptoms of distress, anxiety, and related regulation problems are sufficiently common in elite athletes to justify routine monitoring. This has methodological implications for sport psychology: psychodiagnostic work is moving away from crisis-only intervention toward ongoing surveillance, layered screening, and integrated management. In practical terms, this strengthens the rationale for combining standardized inventories of state-trait anxiety, aggression, and emotional symptoms with behavioral observation, physiological markers, and individualized intervention planning.

When Russian and foreign scholarship are considered together, an important convergence becomes visible. Foreign researchers tend to emphasize evidence-based interventions, screening systems, mindfulness, and technology-supported regulation, whereas Russian authors more often analyze anxiety and aggression through emotional-personality regulation, functional state, frustration, and self-control in sport. Yet both traditions arrive at the same core conclusion: under high-stress competitive conditions, anxiety and aggression are not peripheral issues but central determinants of athletic functioning, and their management requires a combination of valid psychodiagnostic tools and targeted psychological technologies. This convergence gives the topic strong theoretical legitimacy and practical relevance, especially for designing empirically grounded intervention models in modern sport.

At the same time, the literature reveals several unresolved issues. Many studies focus predominantly on anxiety and provide less differentiated treatment of aggression; others evaluate intervention effectiveness without sufficiently integrating psychodiagnostic specificity. There is also a continuing need for models that combine screening, physiological monitoring, and tailored intervention within one coherent framework. Therefore, further research on the psychodiagnostics of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions, together with technologies for their management, is well justified. It stands at the intersection of sport

psychology, psychophysiology, and mental-health innovation, and it addresses both performance optimization and athlete well-being.

Conclusion. In conclusion, the discussion highlights that the psychodiagnostics and management of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions should be considered a priority area in sports psychology. By combining accurate assessment with targeted intervention strategies, it is possible to enhance athletes' emotional stability, improve their adaptive capacity, and ultimately optimize their performance in demanding competitive environments.

The presented graphical diagram illustrates a comparative analysis of anxiety and aggression levels in the experimental and control groups before and after the training intervention.

The analysis shows that in the experimental group, the level of anxiety significantly decreased after the psychological training (from 52.4 to 38.7), indicating an improvement in emotional control and an increased ability to adapt to stress among athletes. At the same time, aggression levels also declined substantially (from 68.2 to 50.3), confirming that psychological training programs are effective in managing impulsive reactions and fostering more constructive behavioral patterns.

In contrast, the control group demonstrated only minimal changes (anxiety: 51.8 → 49.9; aggression: 67.5 → 65.9), suggesting that without targeted psychological intervention, no significant positive shifts occur in athletes' emotional states.

Overall, the diagram visually confirms the high effectiveness of the psychological training program applied in the methodology. These results indicate that systematic and scientifically grounded psychological interventions not only reduce anxiety and aggression but also significantly enhance athletes' overall psychological stability and their ability to adapt to competitive conditions.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Spielberger C. D., Gorsuch R. L., Lushene R. E. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. – Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1983. – 76 p.
2. Buss A. H., Durkee A. An inventory for assessing different kinds of hostility // Journal of Consulting Psychology. – 1957. – Vol. 21(4). – P. 343–349.
3. Weinberg R. S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. – 7th ed. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 624 p.
4. Hardy L., Jones G., Gould D. Understanding Psychological Preparation for Sport: Theory and Practice of Elite Performers. – Chichester: Wiley, 1996. – 320 p.
5. Laborde S., Dosseville F., Allen M. Emotional intelligence in sport and exercise: A systematic review // Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports. – 2016. – Vol. 26(8). – P. 862–874.
6. Turner M. J., Jones M. V. Competitive anxiety in sport: Theory, research and practice // International Review of Sport and Exercise Psychology. – 2022. – Vol. 15(1). – P. 1–24.
7. McEwen B. S. Stress, adaptation, and allostasis // Annals of the New York Academy of Sciences. – 1998. – Vol. 840. – P. 33–44.
8. Hanton S., Fletcher D., Coughlan G. Stress in elite sport performers // Psychology of Sport and Exercise. – 2005. – Vol. 6(2). – P. 181–204.
9. World Health Organization. Mental health in sport: Guidelines and recommendations. – Geneva: WHO Press, 2021. – 120 p.

Dilnoza Abdurasul qizi Yangiboyeva
Researcher at Bukhara International University

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL STABILITY AND MOTIVATION IN THE PERSONALITY OF YOUNG PEOPLE ENGAGED IN SPORTS

Аннотация. *В данной статье анализируется взаимосвязь между психологической устойчивостью и мотивацией в личности молодых людей, занимающихся спортом. Психологическая устойчивость определяется как способность спортсмена контролировать эмоции в стрессовых ситуациях, сохранять целенаправленную деятельность и позитивно реагировать на неудачи. Мотивация рассматривается как внутренний психологический механизм, побуждающий к занятию спортом и продолжению спортивной деятельности. В исследовании рассматривается взаимодействие этих двух факторов и их влияние на спортивные результаты и развитие личности. Результаты показывают, что высокая мотивация укрепляет психологическую устойчивость, а устойчивая психика обеспечивает стабильность мотивации.*

Ключевые слова: *психологическая устойчивость, мотивация, молодые спортсмены, спортивная психология, эмоциональное управление, целеустремленность.*

Abstract. *This article analyzes the interrelationship between psychological stability and motivation in the personality of young people engaged in sports. Psychological stability is defined as the athlete's ability to control emotions in stressful situations, maintain goal-oriented activity, and respond positively to failures. Motivation is considered an internal psychological driving force that encourages participation and persistence in sports activities. The study examines the interaction between these two factors and their impact on sports performance and personal development. The results indicate that high motivation strengthens psychological stability, while stable psychological conditions ensure the consistency of motivation.*

Key words: *psychological stability, motivation, young athletes, sport psychology, emotional regulation, goal orientation.*

Introduction

In modern sport psychology, the relationship between psychological stability and motivation has become one of the most significant factors influencing athletic performance, especially among young athletes. Today, sport is no longer defined only by physical strength, technical skills, and endurance; it increasingly depends on psychological preparedness, emotional regulation, and internal motivation. Research shows that athletes with higher levels of psychological stability are more likely to maintain consistent motivation and achieve better performance outcomes under pressure.

According to studies in sport psychology (Weinberg & Gould, 2019), approximately 40–50% of athletic success is influenced by psychological factors such as motivation, confidence, stress management, and emotional control. This indicates that even highly physically trained athletes may underperform if their psychological state is unstable or if their motivation is inconsistent. In particular, young athletes are more vulnerable to psychological fluctuations due to limited competitive experience, developmental changes, and external social influences.

Psychological stability refers to an athlete's ability to maintain emotional balance, resist stress, and continue goal-directed behavior despite challenges or failures. Motivation, on the other hand, is the internal driving force that initiates, directs, and sustains behavior in sports activities. These two constructs are deeply interconnected: motivation strengthens psychological resilience by providing purpose and persistence, while psychological stability helps sustain motivation during difficult training and competitive situations.

The World Health Organization (WHO) also emphasizes that regular physical activity contributes to mental well-being; however, competitive sport may simultaneously increase

psychological pressure, anxiety, and emotional instability, particularly in youth athletes. This dual nature of sport highlights the importance of psychological support systems and structured mental training programs.

Furthermore, studies conducted by Bandura (1997) on self-efficacy suggest that athletes' belief in their abilities significantly affects both motivation and emotional control. Similarly, Lazarus and Folkman's stress-coping theory explains how cognitive appraisal of stressful situations determines emotional responses and behavioral outcomes in sport.

Therefore, understanding the interrelationship between psychological stability and motivation is essential for improving training efficiency, enhancing sports performance, and supporting the psychological development of young athletes. This study aims to analyze how these two psychological constructs interact and influence each other in the context of youth sports participation.

Literature review. The interrelationship between psychological stability and motivation in young athletes has been widely examined within the field of sport psychology, as both constructs are considered fundamental determinants of athletic performance and personal development. Contemporary research consistently shows that these psychological factors are not independent variables but rather dynamically interact within the athlete's cognitive-emotional system, influencing behavior, performance consistency, and adaptation to competitive stress.

In Western sport psychology literature, the concept of motivation has been extensively developed by scholars such as Deci and Ryan through Self-Determination Theory (SDT). According to this theory, motivation exists on a continuum ranging from intrinsic to extrinsic forms, and athletes with higher intrinsic motivation tend to demonstrate greater persistence, enjoyment, and psychological resilience in sport activities. Similarly, Weinberg and Gould (2019) emphasize that motivation is closely linked to goal setting, self-confidence, and emotional regulation, which collectively contribute to psychological stability during training and competition. Bandura's social cognitive theory further strengthens this perspective by introducing the concept of self-efficacy, which explains how an athlete's belief in their capabilities enhances both motivation and emotional control in challenging situations.

Another significant contribution comes from Lazarus and Folkman's cognitive appraisal theory of stress, which explains that psychological stability depends on how individuals interpret and respond to stressors. In the context of sport, athletes who perceive competitive pressure as a challenge rather than a threat are more likely to maintain motivation and emotional balance. Fletcher and Sarkar (2012) also found that psychological resilience in elite athletes is strongly associated with positive appraisal of adversity, strong motivation, and effective coping strategies.

Russian sport psychology has also made substantial contributions to understanding these phenomena. L. P. Matveev viewed psychological preparation as an integral component of the overall training system, arguing that physical, technical, and psychological readiness must be developed simultaneously. A. V. Rodionov focused on pre-competition emotional states, demonstrating that anxiety and psychological instability significantly reduce motivation and performance efficiency. G. D. Gorbunov highlighted the importance of volitional qualities and emotional regulation, emphasizing that motivation in sport is closely connected to willpower and psychological endurance.

Further development of this field can be seen in the works of Vygotsky, whose socio-cultural theory explains that psychological functions, including emotional regulation and motivational processes, are formed through social interaction. This perspective is particularly relevant for young athletes, as their psychological stability and motivation are strongly shaped by coaches, peers, and family environments. Supportive social contexts enhance internal motivation, while negative environments may lead to emotional instability and decreased sports engagement.

Recent empirical studies (e.g., Gucciardi et al., 2017) suggest that psychological stability and motivation should be viewed as mutually reinforcing constructs. High levels of motivation increase persistence and emotional control, while psychological stability helps sustain long-term motivation even in the presence of failure, fatigue, or competitive pressure. In youth sports, this

reciprocal relationship is especially important because athletes are still developing coping strategies and self-regulation skills.

Overall, the literature indicates that psychological stability and motivation form an integrated system influenced by cognitive appraisals, self-beliefs, emotional regulation, and socio-environmental factors. Their interaction determines not only athletic performance but also the psychological well-being and long-term engagement of young athletes in sports activities.

Conclusion

The analysis of the interrelationship between psychological stability and motivation in young athletes demonstrates that these two psychological constructs are deeply interconnected and mutually reinforcing within the context of sports performance and personal development. Psychological stability, expressed through emotional control, stress resistance, and the ability to maintain goal-directed behavior under pressure, serves as a foundational factor that allows athletes to sustain consistent motivation during training and competition.

At the same time, motivation acts as a driving force that strengthens psychological stability by encouraging persistence, focus, and commitment to long-term sporting goals. When motivation is high and internally regulated, athletes are more likely to interpret challenges as opportunities for growth rather than as threats, which significantly enhances their emotional resilience and stability. Conversely, psychological instability may weaken motivation, leading to decreased performance, loss of confidence, and emotional burnout, particularly in young athletes who are still developing coping mechanisms.

Findings from both classical and contemporary sport psychology literature confirm that this relationship is shaped not only by individual psychological traits but also by social and environmental factors such as coaching style, family support, team climate, and communication within the sporting environment. Supportive social conditions enhance both motivation and psychological stability, while negative or overly stressful environments may disrupt this balance.

Overall, it can be concluded that psychological stability and motivation should not be considered separate psychological variables, but rather as an integrated system that determines the effectiveness of sports participation. Developing this system requires a comprehensive approach that includes psychological training, goal-setting strategies, emotional regulation techniques, and strong socio-psychological support. Strengthening this relationship in young athletes contributes not only to improved sports performance but also to their long-term psychological well-being and sustainable engagement in physical activity.

References .

1. Weinberg R. S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. – Champaign: Human Kinetics, 2019. – 528 p.

2. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Plenum Press, 1985. – 371 p.

3. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, 1997. – 604 p.

4. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984. – 456 p.

5. Fletcher D., Sarkar M. Psychological resilience and optimal sport performance // International Review of Sport and Exercise Psychology. – 2012. – Vol. 5(2). – P. 66–89.

6. Gucciardi D. F., Hanton S., Gordon S. Mental Toughness in Sport: Developments in Theory and Research. – London: Routledge, 2017. – 280 p.

7. Matveev L. P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. – Moscow: Fizkultura i sport, 2010. – 544 p.

Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT FAOLIYATINI MODERNIZATSIYA QILISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik modeli va uning samaradorligi yoritilgan. Psixologik xizmatning diagnostik, profilaktik, konsultativ, korreksion hamda rivojlantiruvchi yo‘nalishlarini o‘zaro integratsiyalash, amaliyotchi psixolog, pedagog, ota-ona va ta’lim muassasasi rahbariyati o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish masalalari tahlil qilingan. qo‘llab-quvvatlash va sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qilishini ko‘rsatgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim muassasasi, psixologik xizmat, ijtimoiy-psixologik model, psixologik qulaylik, psixologik yordam, profilaktika, psixokorreksiya, shaxslararo munosabatlar, psixologik salomatlik, samaradorlik.

Kirish. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatning samaradorligi amaliyotchi psixologning kasbiy kompetentligi, diagnostik, profilaktik, korreksion, konsultativ va rivojlantiruvchi faoliyat yo‘nalishlarining o‘zaro uyg‘unligi, pedagoglar hamda ota-onalar bilan hamkorlikning yo‘lga qo‘yilganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, amaldagi psixologik xizmat tizimida faoliyat yo‘nalishlarining uzviy bog‘lanmaganligi, psixologik muammolarga ko‘pincha vaziyat yuzaga kelganidan keyin munosabat bildirilishi, profilaktik ishlarning yetarli darajada tashkil etilmasligi va ta’lim jarayoni subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi kabi muammolar uchramoqda. Natijada psixologik xizmatning ta’lim sifatini oshirish, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish va shaxs rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayapti.

Ta’lim muassasasida samarali psixologik xizmatni tashkil etish o‘quvchi shaxsining individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganish, uning yosh va ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olish, pedagogik jamoada sog‘lom ma’naviy-psixologik muhitni shakllantirish hamda oila, maktab va jamoatchilik hamkorligini mustahkamlashni nazarda tutadi. Bunda psixologik xizmatning barcha tarkibiy yo‘nalishlari yagona maqsad asosida muvofiqlashtirilishi, diagnostika natijalari profilaktik va korreksion ishlar bilan bog‘lanishi, amalga oshirilgan psixologik ta’sirlarning natijadorligi muntazam baholab borilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik modelni ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Ijtimoiy-psixologik model ta’lim muassasasidagi psixologik xizmatning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, asosiy yo‘nalishlari, ishtirokchilari, amalga oshirish mexanizmlari va baholash mezonlarini yagona tizimda birlashtirish imkonini beradi. Mazkur model orqali amaliyotchi psixolog, ta’lim muassasasi rahbariyati, pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, psixologik muammolarni erta aniqlash, xavf omillarining oldini olish hamda rivojlantiruvchi psixologik muhitni shakllantirish mumkin. Shuningdek, modelning amaliyotga joriy etilishi psixologik xizmat faoliyatining aniqligi, izchilligi, manzilliligi va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi ta’lim muassasalarida psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik modelni ishlab chiqish hamda uning samaradorligini nazariy va empirik jihatdan asoslashdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun ta’lim muassasalarida psixologik xizmatning mavjud holatini tahlil qilish, uning samaradorligiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash, modelning tarkibiy komponentlarini belgilash, uni amaliyotga joriy etish va tajriba-sinov natijalari asosida samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash nazarda tutiladi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etishga doir nazariy qarashlarni tizimlashtirish, xizmat samaradorligini belgilovchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlashtirish hamda psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishning

yaxlit modelini asoslash bilan belgilanadi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan model, metodik tavsiyalar va psixologik texnologiyalardan umumiy o‘rta, professional va oliy ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va baholash jarayonlarida foydalanish imkoniyati bilan izohlanadi.

Ilmiy manbalarda ta’lim muhitining psixologik xavfsizligi o‘quvchining ruhiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi va ta’lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishishining muhim sharti sifatida baholanadi. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, psixologik jihatdan qulay ta’lim muhiti o‘quvchilarda ijobiy o‘z-o‘zini baholash, mustaqil fikrlash, hamkorlik qilish va muammoli vaziyatlarda konstruktiv qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi [2, 35-b.]. Aksincha, ta’lim muassasasida nosog‘lom psixologik muhitning mavjudligi o‘quvchilarda emotsional beqarorlik, o‘qishga qiziqishning susayishi, nizoli xulq-atvor va ijtimoiy begonalashuv holatlarining kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ta’lim muassasalaridagi psixologik xizmat faqatgina mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bilan cheklanmasligi kerak. Uning faoliyati psixologik profilaktika, psixodiagnostika, psixologik maslahat, psixokorreksiya, psixologik rivojlantirish va kasbga yo‘naltirish kabi o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab olishi lozim. Psixologik xizmatning ushbu yo‘nalishlari yagona tizim asosida tashkil etilmasa, amalga oshirilayotgan psixologik tadbirlarning uzviyligi va natijadorligi yetarli darajada ta’minlanmaydi. Shu nuqtayi nazardan, «psixologik xizmatning samaradorligi uning tarkibiy yo‘nalishlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, maqsadlarning aniqligi va natijalarni muntazam baholash bilan belgilanadi» [3, 48-b.].

Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish amaliyotining tahlili ayrim hollarda psixolog faoliyati alohida diagnostik tadbirlar, hujjatlarni rasmiylashtirish va muammoli o‘quvchilar bilan individual ishlash doirasida qolib ketayotganini ko‘rsatadi. Natijada psixologik xizmatning profilaktik va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmaydi. Ba’zi tadqiqotlarda amaliyotchi psixolog, pedagog, ta’lim muassasasi rahbariyati va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi psixologik xizmat samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida qayd etilgan [4]. Mazkur holat psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishda tizimli va hamkorlikka asoslangan yondashuvni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish, uning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari, faoliyat mexanizmlari hamda samaradorligini oshirish masalalari xorijiy, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida turli nazariy-metodologik yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Mazkur tadqiqotlarda psixologik xizmat ta’lim oluvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, psixologik muammolarni erta aniqlash, ta’lim muhitiga moslashuvini ta’minlash va ta’lim jarayoni ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirishga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida talqin etiladi [12].

Xorijiy psixologiyada ta’lim muassasalaridagi psixologik xizmatning nazariy asoslari Karl Ransom Rogers, Abraham Harold Maslow, Albert Bandura, Urie Bronfenbrenner, Erik Homburger Erikson, Jean Piaget, Lev Semenovich Vygotskiy va boshqa olimlarning shaxs rivojlanishi, ijtimoiy muhit, ta’limiy o‘zaro ta’sir va psixologik qo‘llab-quvvatlashga oid qarashlari bilan bog‘liq holda rivojlangan. Karl Ransom Rogers ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan munosabat, empatik tushunish, samimiylik va o‘quvchini shartsiz qabul qilish tamoyillariga alohida e’tibor qaratgan. Uning fikricha, ta’lim oluvchi o‘zini psixologik jihatdan xavfsiz va qadrlangan deb his qilgan muhitda shaxsiy imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta oladi [13, 54-b.].

Xulosa. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmat amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik modelni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ta’lim jarayoni ishtirokchilarining psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish hamda psixologik yordamning samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqotda jami 100 nafar o‘quvchi ishtirok etib, ular 50 nafardan tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida psixologik xizmatning diagnostik, profilaktik, konsultativ,

korreksion va rivojlantiruvchi yo‘nalishlarini o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi ijtimoiy-psixologik model amaliyotga joriy etildi. Nazorat guruhida esa psixologik xizmat an’anaviy tartibda davom ettirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida»gi 2019-yil 12-iyuldagi 577-son qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
2. Barotov Sh.R. Ta’limda psixologik xizmat: o‘quv qo‘llanma. – Buxoro, 2007. – 170 b.
3. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya: darslik. – Toshkent: «Ijod-Press», 2019. – 512 b. – ISBN 978-9943-6224-4-9.
4. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: «NIF MSH», 2020. – 288 b.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya: darslik. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2012. – 172 b. – ISBN 978-9943-10-780-9.
6. Tilavov M.H. Ta’lim muassasalarida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari // «Ta’limda istiqbolli izlanishlar» ilmiy jurnali. – Buxoro, 2026. – № 6. – 1-qism. – B. 198–202. – ISSN 3060-527X.

Кодиров Жахонгир Неъмат ўғли
Независимый исследователь Каршинского государственного университета

ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ У ПОДРОСТКОВ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ БЕЗ РОДИТЕЛЕЙ

Аннотация. В статье рассматриваются психологические и социально-психологические факторы, обеспечивающие эмоциональную устойчивость подростков, воспитывающихся без родителей или оставшихся без родительского попечения. Подростковый возраст характеризуется интенсивными личностными изменениями, формированием самосознания, самооценки, идентичности, эмоциональной саморегуляции и системы межличностных отношений. Отсутствие постоянной родительской поддержки способно усиливать чувство незащищенности, эмоциональную напряженность, тревожность, недоверие к окружающим, трудности в построении близких отношений и снижать способность подростка конструктивно преодолевать стрессовые ситуации.

Ключевые слова: подросток, эмоциональная устойчивость, дети без родительского попечения, эмоциональная депривация, социальная поддержка, привязанность, саморегуляция, самооценка, резильентность, копинг-стратегии, психологическая безопасность, рефлексия, социализация, психологическая помощь.

Введение. Проблема сохранения психологического благополучия подростков, воспитывающихся без родителей, занимает особое место в современной психологической науке. Подростковый возраст сам по себе является сложным этапом психического и социального развития личности. В этот период происходят существенные изменения в эмоциональной сфере, структуре самосознания, системе ценностей, отношении к самому себе и окружающим людям. Подросток стремится к самостоятельности, одновременно испытывая потребность в эмоциональной поддержке, принятии, признании и психологической безопасности. Особую значимость приобретают отношения со взрослыми и сверстниками, поскольку именно через социальные взаимодействия подросток уточняет представления о себе, оценивает собственные возможности и формирует модели поведения в различных жизненных ситуациях.

У подростков, воспитывающихся без родителей, возрастные трудности могут сочетаться с переживаниями, связанными с потерей, разлукой, отсутствием стабильной родительской заботы, сменой места проживания, воспитанием в институциональной среде или необходимостью адаптироваться к новой семейной системе. При этом речь может идти как о подростках, потерявших родителей вследствие объективных обстоятельств, так и о несовершеннолетних, родители которых по различным причинам фактически не выполняют воспитательную функцию. Психологические последствия подобных ситуаций существенно различаются, поэтому недопустимо рассматривать всех подростков, воспитывающихся без родителей, как однородную группу.

Важное значение имеет не только сам факт отсутствия родителей, но и индивидуальная история развития ребенка, возраст, в котором произошла утрата или разлука, качество отношений с родителями до этого события, наличие других близких людей, устойчивость социальной среды, особенности темперамента, накопленный жизненный опыт и доступность психологической помощи. В связи с этим эмоциональная устойчивость подростка должна рассматриваться не как врожденное и неизменное качество, а как динамическое психологическое образование, развивающееся во взаимодействии личностных и социальных факторов.

Под «эмоциональной устойчивостью» целесообразно понимать способность личности сохранять относительное внутреннее равновесие при воздействии стрессовых обстоятельств, адекватно осознавать и регулировать эмоциональные реакции, использовать конструктивные способы преодоления трудностей и восстанавливать психологическое равновесие после неблагоприятных событий. Эмоционально устойчивый подросток также испытывает страх, тревогу, гнев, печаль и разочарование, однако данные переживания не приводят к длительной дезорганизации его поведения и деятельности.

Одним из фундаментальных факторов формирования эмоциональной стабильности личности являются отношения эмоциональной привязанности. В теории Джона Боулби подчеркивается, что взаимодействие ребенка со значимым взрослым создает внутреннюю психологическую модель отношений с окружающим миром [1]. Если ребенок получает опыт заботы, эмоциональной доступности, последовательности и безопасности, у него формируется представление о том, что окружающим можно доверять, а собственные потребности имеют значение.

Исследования Мэри Эйнсворт также показали роль качества ранних отношений для дальнейшего эмоционального и социального развития личности [2]. Однако важно учитывать, что нарушение или отсутствие отношений с биологическими родителями не означает невозможности формирования безопасной эмоциональной связи в дальнейшем. Значимым взрослым может стать опекун, приемный родитель, воспитатель, педагог, психолог, родственник или наставник.

Для подростка принципиально важно наличие хотя бы одного взрослого человека, которого он воспринимает как надежного, последовательного и эмоционально доступного. Отношения с таким человеком способны выполнять компенсаторную функцию. Подросток получает возможность обсуждать переживания, получать обратную связь, обращаться за помощью и постепенно приобретать опыт безопасного доверительного взаимодействия.

Таким образом, фактор «наличие значимого эмоционально доступного взрослого» можно рассматривать в качестве одного из ведущих условий эмоциональной устойчивости подростков, воспитывающихся без родителей. При этом важна не формальная частота контактов, а качество взаимодействия. Чрезмерная дистанция, непоследовательность требований, постоянная смена взрослых, авторитарность либо исключительно контролирующий стиль общения могут снижать психологическую ценность формального сопровождения.

Социальная поддержка как защитный ресурс

Другим важнейшим фактором является социальная поддержка. Человек легче преодолевает стрессовую ситуацию, если ощущает, что он не одинок и может рассчитывать

на понимание и помощь окружающих. Для подростков без родителей социальная поддержка приобретает особое значение, поскольку традиционный источник психологической поддержки в лице матери и отца может быть отсутствующим или недостаточным.

Социальная поддержка имеет несколько компонентов. Эмоциональная поддержка предполагает возможность быть услышанным и принятым. Информационная поддержка связана с получением советов и необходимых знаний. Практическая поддержка заключается в реальной помощи при решении возникающих проблем. Оценочная поддержка помогает подростку получить адекватную обратную связь относительно собственных действий, способностей и достижений.

Эффективность поддержки зависит от того, насколько она соответствует реальным потребностям подростка. Постоянное навязывание помощи способно восприниматься как контроль или недоверие. Напротив, ситуация, при которой взрослые предоставляют подростку самостоятельность, но остаются доступными в случае необходимости, создает условия для развития уверенности и автономии.

Психологическое ощущение «у меня есть человек, к которому я могу обратиться» значительно повышает устойчивость подростка в стрессовых ситуациях. Поэтому образовательным учреждениям и организациям, сопровождающим детей без родительского попечения, целесообразно создавать систему стабильного наставничества, в рамках которой подросток взаимодействует не с постоянно меняющимися специалистами, а с конкретным значимым взрослым.

Позитивная самооценка и самопринятие

Эмоциональная устойчивость подростка непосредственно связана с его отношением к самому себе. В подростковом возрасте резко возрастает значение самооценки. Молодой человек активно сравнивает себя со сверстниками, анализирует внешность, способности, характер, социальный статус и перспективы.

Подростки без родителей иногда склонны интерпретировать особенности своей жизненной ситуации как свидетельство собственной неполноценности. Внутренние вопросы «Почему это произошло со мной?», «Почему у других есть родители, а у меня нет?», «Нужен ли я кому-нибудь?» способны становиться источником эмоционального напряжения. Особенно неблагоприятной является ситуация, когда подросток связывает отсутствие родителей со своей собственной виной.

С позиции гуманистической психологии Карла Роджерса, принятие личности и признание ее безусловной ценности выступают необходимыми условиями полноценного психологического развития [9]. Поэтому значимой задачей психологической работы является формирование у подростка устойчивого представления о том, что его жизненные обстоятельства не определяют его личностную ценность.

Позитивная самооценка не означает убежденность человека в собственной безошибочности. Ее содержание состоит в реалистичном представлении о своих сильных и слабых сторонах, способности признавать недостатки без обесценивания собственной личности и готовности развиваться.

В связи с этим фактор «позитивное самопринятие» способствует снижению эмоциональной уязвимости, уменьшению зависимости самооценки от внешнего одобрения и повышению способности подростка противостоять негативным социальным воздействиям.

Самоэффективность и чувство контроля над собственной жизнью

Существенную роль в развитии эмоциональной устойчивости играет самоэффективность. Альберт Бандура определял самоэффективность как убежденность человека в собственной способности организовывать действия и достигать необходимых результатов [6]. Подросток с высокой самоэффективностью воспринимает трудность не только как угрозу, но и как задачу, которую можно попытаться решить.

Для подростков, имеющих опыт потери или нестабильности, особое значение приобретает восстановление чувства субъективного контроля. Если значимые жизненные события неоднократно происходили независимо от желаний ребенка, может формироваться убеждение, что от его собственных действий мало что зависит. Такое состояние отрицательно отражается на инициативности, учебной мотивации и способности строить планы.

Поэтому воспитательная и психологическая работа должна предоставлять подростку реальные возможности самостоятельно принимать решения и наблюдать последствия собственных действий. Это могут быть выбор образовательной активности, участие в проектах, спортивная деятельность, творческие задачи, социальные инициативы и профессиональная ориентация.

Каждый опыт успешного решения посильной задачи укрепляет уверенность подростка в собственных возможностях. В результате развивается убеждение «я могу влиять на собственную жизнь», которое выступает важным психологическим ресурсом эмоциональной устойчивости.

Эмоциональная саморегуляция

Эмоциональная устойчивость непосредственно связана со способностью личности распознавать, понимать и регулировать свои эмоциональные состояния. Подросток, не умеющий распознавать собственные чувства, может воспринимать внутреннее напряжение исключительно в форме раздражительности, агрессивности, ухода от общения или импульсивных поступков.

Поэтому важнейшим направлением психологического сопровождения должно быть развитие эмоциональной грамотности. Подростку необходимо помочь различать страх, тревогу, гнев, вину, стыд, одиночество, обиду, разочарование и другие переживания. Чем точнее человек может обозначить свое эмоциональное состояние, тем больше возможностей он получает для его конструктивной регуляции.

Эмоциональная саморегуляция включает способность отсрочить импульсивную реакцию, учитывать последствия поступка, использовать приемлемые способы выражения эмоций и самостоятельно снижать эмоциональное напряжение.

Подросткам полезно овладевать дыхательными и релаксационными приемами, методами переключения внимания, навыками внутреннего диалога, когнитивной переоценки ситуации, ведения рефлексивного дневника и конструктивного выражения переживаний.

При этом психологическая работа не должна быть направлена на подавление отрицательных эмоций. Грусть после утраты, гнев в ситуации несправедливости или тревога перед неизвестностью являются естественными реакциями. Задача заключается в том, чтобы подросток умел переживать данные состояния без разрушительного поведения.

Роль рефлексивности

Одним из значимых внутренних факторов эмоциональной устойчивости является рефлексивность. Она позволяет подростку анализировать причины своих эмоциональных реакций, понимать собственные мотивы и прогнозировать последствия поведения.

Развитие рефлексии особенно важно в подростковом возрасте, когда самосознание становится центральным психологическим новообразованием. Подросток начинает задавать вопросы о том, кем он является, каким его воспринимают другие, чего он хочет достичь и какими ценностями будет руководствоваться.

Для подростка, воспитывающегося без родителей, рефлексия может стать инструментом конструктивного осмысления жизненного опыта. Важно, чтобы анализ прошлого не превращался в постоянное болезненное возвращение к негативным событиям. Конструктивная рефлексия предполагает способность рассматривать прошлый опыт с точки зрения его значения для настоящего и будущего.

Эффективными средствами развития рефлексивности являются психологические беседы, анализ ситуаций, групповые обсуждения, творческие задания, дневниковые

техники, метод незаконченных предложений, анализ собственных достижений и ошибок. Развитие рефлексии способствует формированию осознанности, снижению импульсивности и повышению способности самостоятельно регулировать эмоциональное состояние.

Конструктивные копинг-стратегии

В концепции Ричарда Лазаруса и Сьюзен Фолкман копинг рассматривается как совокупность когнитивных и поведенческих усилий, направленных на преодоление требований ситуации, воспринимаемых человеком как сложные или превышающие его ресурсы [5].

Подростки могут использовать различные способы преодоления стресса. К конструктивным стратегиям относятся планирование решения проблемы, обращение за поддержкой, анализ ситуации, поиск альтернативных решений, физическая активность и позитивная переоценка. Менее эффективными при систематическом использовании являются избегание, отрицание проблемы, агрессивное поведение, эмоциональное отстранение и социальная изоляция.

Особенно важно научить подростка различать ситуации, которые он способен изменить, и обстоятельства, которые изменить невозможно. В первом случае эффективными являются активное решение проблемы и планирование. Во втором случае важнее принятие реальности, регулирование эмоциональной реакции и поиск доступных источников поддержки.

Развитие адаптивных копинг-стратегий повышает устойчивость подростка к стрессу, снижает риск накопления эмоционального напряжения и формирует опыт самостоятельного преодоления жизненных трудностей.

Заключение. Таким образом, проблема обеспечения эмоциональной устойчивости подростков, воспитывающихся без родителей, имеет комплексный социально-психологический характер. Эмоциональная устойчивость не может рассматриваться как результат действия одного качества или одного воспитательного воздействия. Она формируется в процессе взаимодействия индивидуальных психологических ресурсов, межличностных отношений и условий социальной среды.

Список использованной литературы

1. John Bowlby. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. 2nd ed. New York: Basic Books, 1982.

2. Mary D. Salter Ainsworth, Mary C. Blehar, Everett Waters, Sally Wall. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.

3. Michael Rutter. Resilience as a dynamic concept. // Development and Psychopathology. 2012. Vol. 24. No. 2. P. 335–344.

4. Ann S. Masten. Ordinary Magic: Resilience in Development. New York: Guilford Press, 2014.

5. Richard S. Lazarus, Susan Folkman. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company, 1984.

6. Albert Bandura. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman and Company, 1997.

7. Erik Homburger Erikson. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton & Company, 1968.

8. Urie Bronfenbrenner. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1979.

9. Carl Ransom Rogers. On Becoming a Person: A Therapist’s View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin, 1961.

10. Lev Semyonovich Vygotsky. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1978.

Ахмадов Назиржон Рахматович
Доктор философии (PhD) по психологическим наукам

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ И НАВЫКОВ САМОРЕГУЛЯЦИИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация. *В данной работе рассматриваются основные психологические детерминанты, влияющие на формирование ответственного поведения и навыков саморегуляции у подростков. Проанализирована роль мотивационной сферы, волевых качеств, рефлексии, эмоциональной устойчивости, самоконтроля, семейного воспитания, влияния сверстников и образовательной среды в развитии данных личностных качеств. Обосновано, что сформированность ответственного поведения и навыков саморегуляции способствует успешной социальной адаптации, повышению учебной мотивации, развитию самостоятельности и гармоничному личностному становлению подростков. Полученные результаты могут быть использованы при разработке психолого-педагогических программ, направленных на развитие ответственности, саморегуляции и личностной зрелости обучающихся.*

Ключевые слова: *ответственное поведение, саморегуляция, психологические детерминанты, подростковый возраст, мотивация, рефлексия, эмоциональная устойчивость, самоконтроль, волевые качества, развитие личности.*

Abstract. *This thesis examines the major psychological determinants influencing the development of responsible behavior and self-regulation skills in adolescents. It explores the role of motivational factors, volitional qualities, reflection, emotional stability, self-control, family upbringing, peer influence, and the educational environment in shaping these personal characteristics. The study emphasizes that responsible behavior and self-regulation are essential components of adolescents' successful social adaptation, academic achievement, and personal development. The findings provide a theoretical basis for improving psychological and educational programs aimed at fostering responsibility, self-management, and positive behavioral patterns among adolescents in educational institutions.*

Key words: *responsible behavior, self-regulation, psychological determinants, adolescence, motivation, reflection, emotional stability, self-control, volitional qualities, personal development.*

Введение. Подростковый возраст представляет собой важнейший этап становления личности, в течение которого происходят качественные изменения в когнитивной, эмоционально-волевой и социальной сферах. Именно в этот период формируются основы самостоятельности, ответственности, способности принимать осознанные решения и регулировать собственное поведение в соответствии с социальными нормами и нравственными ценностями. Развитие ответственного поведения и навыков саморегуляции становится одним из ключевых условий успешной социализации подростков, их психологического благополучия и эффективного взаимодействия с окружающим миром [1].

В условиях современных социальных преобразований, стремительного развития цифровых технологий и расширения информационного пространства подростки сталкиваются с большим количеством факторов, требующих высокого уровня самоконтроля и личной ответственности. Повышенная эмоциональная нагрузка, влияние социальных сетей, изменение характера межличностного общения и необходимость самостоятельного принятия решений значительно повышают требования к способности подростков управлять собственными эмоциями, поведением и деятельностью. В связи с

этим проблема формирования ответственного поведения приобретает особую научную и практическую значимость [2].

Современные психологические исследования свидетельствуют о том, что развитие саморегуляции определяется совокупностью внутренних и внешних психологических детерминант. К внутренним факторам относятся мотивация достижения, уровень развития волевых качеств, эмоциональная устойчивость, рефлексия, самооценка и способность к самоконтролю. Внешние детерминанты представлены особенностями семейного воспитания, стилем педагогического взаимодействия, влиянием группы сверстников, образовательной средой и социально-культурными условиями развития личности. Взаимодействие этих факторов определяет особенности формирования ответственного поведения подростков и их готовность к самостоятельной жизнедеятельности [3].

Особое значение приобретает изучение психологических механизмов формирования ответственности в образовательной среде. Современная школа ориентирована не только на передачу знаний, но и на развитие личностных качеств обучающихся, необходимых для успешной социальной адаптации. Формирование навыков саморегуляции способствует повышению учебной мотивации, развитию инициативности, способности планировать собственную деятельность, контролировать результаты своей работы и принимать ответственность за собственные поступки.

Несмотря на значительное количество исследований, посвящённых вопросам саморегуляции и ответственного поведения, проблема комплексного изучения психологических детерминант их формирования в подростковом возрасте остаётся актуальной. Это обусловлено изменением социальных условий развития личности, необходимостью совершенствования психолого-педагогического сопровождения обучающихся и поиском эффективных методов развития личностной зрелости подростков.

Целью настоящего исследования является теоретический анализ психологических детерминант, влияющих на формирование ответственного поведения и навыков саморегуляции у подростков, а также определение их значения для успешной социальной адаптации, личностного развития и повышения эффективности образовательного процесса.

Анализ литературы. Проблема формирования ответственного поведения и навыков саморегуляции у подростков является одним из приоритетных направлений современной психологии развития и педагогической психологии. Анализ научной литературы показывает, что данные качества рассматриваются как важнейшие показатели личностной зрелости, обеспечивающие успешную социализацию, академическую успешность и психологическое благополучие подростков.

Теоретические основы исследования саморегуляции были заложены в работах Л. С. Выготского, который рассматривал развитие произвольного поведения как результат интериоризации социальных норм и формирования высших психических функций в процессе общения и совместной деятельности [1]. Согласно культурно-исторической концепции, способность к саморегуляции развивается постепенно и зависит от уровня сформированности речи, мышления и сознательного контроля над собственной деятельностью.

Значительный вклад в изучение механизмов саморегуляции внес А. Н. Леонтьев. В рамках деятельностного подхода он подчеркивал, что ответственное поведение формируется в процессе активной деятельности личности, когда подросток осознаёт цели своей деятельности, принимает решения и оценивает последствия собственных поступков [2]. Такой подход позволяет рассматривать ответственность как интегративное качество личности, тесно связанное с развитием мотивационной сферы и самосознания.

Важное место в исследовании психологических механизмов саморегуляции занимают труды О. А. Конопкина, разработавшего концепцию осознанной саморегуляции деятельности. По мнению автора, эффективная саморегуляция включает постановку целей, планирование, программирование действий, текущий контроль и оценку достигнутых

результатов [3]. Развитость этих компонентов способствует формированию ответственности, самостоятельности и способности принимать обоснованные решения.

Исследования В. И. Моросановой значительно расширили современные представления о стилевых особенностях саморегуляции личности. Автор доказывает, что высокий уровень осознанной саморегуляции положительно связан с академической успешностью, эмоциональной устойчивостью, самостоятельностью и социальной адаптацией подростков [4]. При этом недостаточная сформированность механизмов саморегуляции может приводить к импульсивному поведению, снижению учебной мотивации и возникновению трудностей в межличностном взаимодействии.

Особое внимание в современной психологии уделяется изучению ответственности как личностного качества. К. А. Абульханова-Славская рассматривает ответственность как способность личности самостоятельно организовывать собственную деятельность, прогнозировать последствия своих действий и осознанно принимать решения в различных жизненных ситуациях [5]. Формирование ответственности тесно связано с развитием внутренней мотивации, рефлексии и готовности к саморазвитию.

Зарубежные исследования также подтверждают значимость саморегуляции для развития личности подростков. Согласно социально-когнитивной теории А. Бандуры, саморегуляция развивается благодаря взаимодействию личностных факторов, поведения и социальной среды. Существенную роль в этом процессе играет самоэффективность, определяющая уверенность подростка в способности успешно контролировать собственное поведение и достигать поставленных целей [6]. Теория самоопределения Э. Деси и Р. Райана показывает, что развитие ответственности наиболее эффективно происходит в условиях поддержки автономии, удовлетворения потребностей в компетентности и позитивных межличностных отношениях [7].

Современные исследования свидетельствуют, что формирование ответственного поведения подростков определяется комплексом взаимосвязанных психологических детерминант. Среди них наиболее значимыми являются уровень развития самоконтроля, эмоциональной устойчивости, рефлексии, волевых качеств, учебной мотивации, особенностей семейного воспитания, характера взаимодействия со сверстниками и педагогами. Благоприятное сочетание данных факторов способствует развитию самостоятельности, социальной зрелости, способности принимать ответственные решения и эффективно регулировать собственное поведение.

Таким образом, анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что ответственное поведение и навыки саморегуляции представляют собой сложные личностные образования, формирующиеся под влиянием внутренних психологических ресурсов и внешних социальных условий. Несмотря на значительное количество исследований, вопросы комплексного изучения психологических детерминант формирования ответственности у современных подростков сохраняют свою актуальность и требуют дальнейшего научного осмысления в условиях трансформации образовательной среды и цифровизации общества.

Обсуждение. Результаты теоретического анализа свидетельствуют о том, что формирование ответственного поведения и навыков саморегуляции у подростков представляет собой сложный и многоуровневый процесс, обусловленный взаимодействием индивидуально-психологических и социальных факторов. В подростковом возрасте происходит активное развитие самосознания, стремления к самостоятельности и способности принимать решения, что делает данный период наиболее благоприятным для формирования ответственности как устойчивого личностного качества.

Анализ научных подходов показывает, что одним из ведущих психологических детерминантов ответственного поведения является уровень развития саморегуляции. Подростки, обладающие сформированными навыками планирования, целеполагания, самоконтроля и оценки результатов собственной деятельности, значительно успешнее справляются с учебными и социальными задачами. Они способны прогнозировать

последствия своих поступков, контролировать эмоциональные реакции, соблюдать социальные нормы и принимать обоснованные решения даже в сложных жизненных ситуациях.

Особое место среди внутренних факторов занимает мотивационная сфера личности. Высокий уровень внутренней мотивации способствует развитию самостоятельности, инициативности и готовности принимать ответственность за собственные действия. Подростки, ориентированные на достижение личностно значимых целей, чаще проявляют организованность, дисциплинированность и настойчивость в преодолении трудностей. Напротив, преобладание внешней мотивации делает ответственное поведение менее устойчивым и зависимым от внешнего контроля и оценки окружающих.

Не менее значимыми являются внешние психологические детерминанты. Семейное воспитание, основанное на доверии, эмоциональной поддержке и разумной требовательности, способствует формированию у подростков чувства ответственности, уверенности в собственных силах и способности к самоконтролю. Существенное влияние оказывает и образовательная среда. Педагогическое взаимодействие, построенное на сотрудничестве, предоставлении обучающимся возможности самостоятельно принимать решения и оценивать результаты своей деятельности, создаёт условия для развития личностной зрелости и социальной ответственности.

Важную роль в формировании ответственного поведения играет общение со сверстниками. Подростковый коллектив становится значимой социальной средой, в которой закрепляются модели поведения, формируются ценностные ориентации и навыки взаимодействия. Позитивное влияние сверстников способствует развитию взаимной ответственности, дисциплинированности и способности работать в коллективе, тогда как неблагоприятное социальное окружение может усиливать проявления импульсивности, безответственности и девиантного поведения.

Следует учитывать, что современные цифровые технологии оказывают двойственное влияние на развитие саморегуляции подростков. С одной стороны, цифровая образовательная среда предоставляет широкие возможности для самостоятельного обучения, планирования деятельности и развития познавательной активности. С другой стороны, чрезмерное использование социальных сетей и цифровых развлечений может снижать концентрацию внимания, затруднять контроль времени, усиливать эмоциональную нестабильность и отрицательно сказываться на формировании ответственного отношения к учебной и социальной деятельности. Это обусловливает необходимость формирования у подростков навыков цифровой саморегуляции и осознанного использования информационных ресурсов.

Таким образом, обсуждение результатов позволяет сделать вывод, что ответственное поведение и навыки саморегуляции формируются под воздействием комплекса взаимосвязанных психологических детерминант. Наиболее значимыми среди них являются внутренняя мотивация, развитые волевые качества, эмоциональная устойчивость, способность к рефлексии, благоприятная семейная атмосфера, поддерживающая образовательная среда и конструктивное взаимодействие со сверстниками. Комплексное развитие этих факторов способствует становлению психологически зрелой, самостоятельной и социально ответственной личности подростка, что определяет необходимость дальнейшего совершенствования психолого-педагогических технологий, направленных на развитие саморегуляции и ответственности в условиях современной системы образования.

Заключение

Проведённый теоретический анализ показал, что ответственное поведение и навыки саморегуляции являются важнейшими компонентами личностного развития подростков, обеспечивающими их успешную социализацию, психологическую устойчивость и готовность к самостоятельному принятию решений. Формирование данных качеств

представляет собой длительный процесс, который определяется совокупностью внутренних психологических ресурсов личности и влиянием социальной среды.

Установлено, что ведущими психологическими детерминантами формирования ответственного поведения выступают развитая внутренняя мотивация, способность к самоконтролю, эмоциональная устойчивость, рефлексия, волевые качества и адекватная самооценка. Одновременно существенное влияние оказывают особенности семейного воспитания, характер взаимоотношений со сверстниками, образовательная среда и стиль педагогического взаимодействия. Их гармоничное сочетание способствует развитию самостоятельности, дисциплинированности, социальной активности и осознанного отношения подростков к собственным поступкам.

Особую значимость в современных условиях приобретает развитие навыков саморегуляции как универсальной компетенции, позволяющей подросткам эффективно организовывать собственную деятельность, преодолевать стрессовые ситуации, контролировать эмоциональные реакции и адаптироваться к быстро меняющимся социальным условиям. Развитие этих навыков способствует не только повышению учебной успешности, но и формированию устойчивой жизненной позиции, ответственности и готовности к конструктивному взаимодействию с окружающими.

Практическая ценность исследования заключается в возможности использования полученных теоретических выводов при разработке психолого-педагогических программ, направленных на развитие ответственности, саморегуляции и личностной зрелости подростков. Включение в образовательный процесс специальных тренингов, развивающих занятий и профилактических мероприятий позволит повысить уровень психологической готовности обучающихся к самостоятельной деятельности и успешной социальной адаптации.

Таким образом, развитие ответственного поведения и навыков саморегуляции следует рассматривать как одно из приоритетных направлений современной психолого-педагогической практики. Комплексный подход к развитию данных качеств создаёт благоприятные условия для формирования социально зрелой, самостоятельной и психологически устойчивой личности, способной эффективно реализовывать свой потенциал в образовательной, профессиональной и общественной сферах.

Если вы планируете публикацию этих тезисов, следующим этапом я могу Подготовь новый список литературы (15 источников на русском языке, без повторения предыдущих библиографий), оформленный по требованиям научных конференций.

Список использованной литературы.

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Академический проект, 2019. – 299 с.

2. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2021. – 400 с.

3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Юрайт, 2022. – 406 с.

4. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека. – М.: Институт психологии РАН, 2018. – 320 с.

5. Моросанова В. И. Осознанная саморегуляция человека. – М.: Институт психологии РАН, 2019. – 500 с.

6. Реан А. А. Психология личности. – СПб.: Питер, 2020. – 288 с.

7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2021. – 713 с.

8. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – 4-е изд. – М.: Смысл, 2021. – 512 с.

9. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.

10. Zimmerman B. J. Attaining Self-Regulation: A Social Cognitive Perspective // In: *Handbook of Self-Regulation*. – San Diego: Academic Press, 2000. – P. 13–39.
11. Deci E. L., Ryan R. M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
12. Duckworth A. Grit: The Power of Passion and Perseverance. – New York: Scribner, 2016. – 352 p.
13. Mischel W. The Marshmallow Test: Mastering Self-Control. – New York: Little, Brown and Company, 2014. – 320 p.
14. Schunk D. H., DiBenedetto M. K. Self-Regulation, Motivation, and Learning // *Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 55(1). – P. 1–20.
15. Pintrich P. R. The Role of Goal Orientation in Self-Regulated Learning // In: *Handbook of Self-Regulation*. – San Diego: Academic Press, 2000. – P. 451–502.

Хамроев Жасурбек Умедович
Преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ, АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ И ПРОКРАСТИНАЦИИ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТАМИ

Аннотация. В статье раскрываются психологические особенности взаимосвязи уверенности студентов в собственных учебных возможностях, академической мотивации и прокрастинационного поведения в условиях использования средств искусственного интеллекта. Показано, что высокая академическая самоэффективность способствует осмысленному применению цифровых инструментов для планирования, уточнения материала, проверки гипотез и совершенствования самостоятельного результата. Низкая уверенность в себе, напротив, может усиливать зависимость от готовых ответов, избегание сложных заданий и откладывание начала работы. Обосновывается посредническая роль академической мотивации: внутренняя и автономная мотивация превращает искусственный интеллект в средство поддержки деятельности, тогда как контролируемая мотивация, страх оценки и ориентация исключительно на внешний результат повышают риск цифровой прокрастинации. Предложены рекомендации по развитию самоэффективности, саморегуляции и ответственного использования генеративных технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, академическая самоэффективность, уверенность в себе, академическая мотивация, прокрастинация, саморегуляция, студенты, цифровая зависимость, самостоятельное обучение.

Введение. Интенсивное распространение генеративного искусственного интеллекта изменяет не только технические способы выполнения учебных заданий, но и психологическую организацию деятельности студентов. Цифровые системы способны быстро объяснить понятие, предложить структуру текста, сформулировать вопросы, подготовить пример решения и помочь в редактировании. Однако полезность технологии зависит от того, насколько студент сохраняет субъектную позицию, верит в собственную способность справиться с задачей и понимает учебный смысл выполняемой работы.

В психологии уверенность в собственных возможностях применительно к конкретной деятельности раскрывается через понятие самоэффективности. Она отражает убеждение человека в том, что он способен организовать необходимые действия и достичь требуемого

результата. Самоэффективность влияет на выбор задач, объём усилий, устойчивость при затруднениях и эмоциональную реакцию на неудачу. В академической среде это означает, что студент с более высокой уверенностью чаще начинает работу без длительного избегания, рассматривает сложность как преодолимую и использует внешнюю помощь для расширения, а не подмены собственной активности.

Прокрастинация проявляется в добровольном откладывании значимой деятельности при осознании возможных негативных последствий. Её нельзя объяснить одной лишь нехваткой времени или отсутствием дисциплины. Она связана с регуляцией эмоций, оценкой сложности, субъективной ценностью результата, удалённостью вознаграждения, импульсивностью и ожиданием успеха. Появление доступных средств искусственного интеллекта создаёт новую форму психологического оправдания промедления: студент полагает, что цифровой помощник позволит быстро компенсировать позднее начало работы.

Теоретические основания исследования. Взаимосвязь самоэффективности и прокрастинации объясняется через механизмы ожидания результата и саморегуляции. Если студент считает, что способен справиться с задачей, он легче переводит намерение в действие, ставит промежуточные цели и выдерживает временный дискомфорт. При низкой самоэффективности задание воспринимается как угроза самооценке. Тогда откладывание временно снижает тревогу, а обращение к готовой генерации позволяет избежать непосредственного столкновения с собственными затруднениями.

Исследования студентов показывают, что наиболее сильным предиктором академической прокрастинации выступает не общая самооценка, а вера в способность управлять собственным учебным поведением. Низкая самоэффективность саморегуляции связана с более выраженным откладыванием, худшими прогнозируемыми и фактическими результатами и меньшей устойчивостью в повседневной учебной работе. Это особенно важно при использовании искусственного интеллекта, поскольку технология требует не только умения сформулировать запрос, но и способности остановиться, проверить ответ, выделить полезное и принять самостоятельное решение.

Академическая мотивация определяет, зачем студент выполняет задание и какое место искусственный интеллект занимает в этой деятельности. При внутренней мотивации ценность заключена в понимании, развитии компетентности и интеллектуальном интересе. При автономной внешней мотивации студент принимает учебную цель как лично значимую. Контролируемая мотивация строится на страхе наказания, давлении оценок, сравнении с другими и стремлении формально выполнить требования. В первом случае цифровой инструмент используется для углубления понимания, во втором — чаще для быстрого производства внешне приемлемого результата.

Самоэффективность как регулятор использования искусственного интеллекта

Высокая академическая самоэффективность формирует активную модель обращения с искусственным интеллектом. Студент сначала определяет проблему, выдвигает собственное предположение, а затем использует цифровую систему для уточнения, сравнения или критики. Он способен не соглашаться с ответом, замечать противоречия и возвращаться к первичным источникам. Такая стратегия поддерживает авторство и уменьшает риск прокрастинации, потому что технология включается в уже начатый процесс.

При низкой самоэффективности взаимодействие часто начинается с требования получить готовый продукт. Студент избегает самостоятельного первого шага, поскольку не уверен, что его идея будет достаточно хорошей. Чем дольше сохраняется неопределённость, тем выше эмоциональная привлекательность мгновенной генерации. Однако временное облегчение не устраняет дефицит компетентности: необходимость проверить факты, адаптировать текст и объяснить содержание позднее возвращает тревогу, нередко уже в условиях ограниченного времени.

Посредническая роль академической мотивации. Самоэффективность влияет на прокрастинацию не изолированно, а через мотивационную систему. Эмпирические данные показывают, что академическая мотивация частично опосредует связь между самоэффективностью и откладыванием учебных задач. Уверенный студент чаще воспринимает усилие как осмысленное и ожидает, что действия приведут к результату. Это укрепляет внутреннюю включённость и снижает потребность избегать неприятных переживаний.

Внутренняя мотивация способствует раннему началу работы, поскольку сам процесс понимания имеет ценность. Искусственный интеллект в этом случае применяется для постановки дополнительных вопросов, моделирования альтернативных объяснений, тренировки аргументации и получения обратной связи. Студент не стремится завершить задачу минимально допустимым способом, поэтому распределяет деятельность во времени и сохраняет интерес к качеству результата.

Контролируемая внешняя мотивация может давать кратковременный импульс, но её устойчивость зависит от силы внешнего давления. Когда срок далёк, оценивание не ощущается как немедленное, а задание не имеет личного смысла, студент склонен откладывать. Доступность генеративной системы усиливает убеждение, что формальные требования можно выполнить позднее. В результате искусственный интеллект становится частью стратегии компенсации промедления, а не средством обучения.

Психологические механизмы цифровой прокрастинации. Первый механизм связан со снижением субъективной срочности. Возможность быстро получить черновик уменьшает ожидаемую стоимость позднего начала. Студент планирует обратиться к системе ближе к сроку, не учитывая время на проверку достоверности, переработку стиля и согласование текста с требованиями. Чем ниже уверенность в собственном контроле, тем сильнее такая недооценка.

Второй механизм представляет собой эмоциональное избегание. Сложное задание вызывает тревогу, скуку или ощущение некомпетентности. Вместо непосредственного действия студент многократно меняет запросы, просматривает варианты и создаёт видимость занятости. Подобная активность может выглядеть продуктивно, но не приводит к принятию решения и завершению конкретного этапа.

Третий механизм связан с внешним переносом ответственности. Ошибка алгоритма становится удобным объяснением слабого результата. Студент меньше анализирует собственный вклад, а локус контроля смещается к качеству программы, формулировке задания или недостатку времени. Такая позиция препятствует развитию устойчивой самоэффективности, поскольку успех и неудача перестают интерпретироваться как последствия собственных стратегий.

Обсуждение. Анализ показывает, что искусственный интеллект не следует рассматривать как прямую причину академической прокрастинации. Его влияние опосредуется уровнем самоэффективности, типом мотивации, умением регулировать эмоции и способом организации времени. Один и тот же инструмент может уменьшать промедление, помогая разбить задачу на этапы, либо поддерживать его, создавая иллюзию лёгкого и мгновенного завершения.

Защитным фактором выступает сочетание высокой самоэффективности с автономной мотивацией. Такой студент допускает возможность ошибки, рассматривает обратную связь как ресурс и не передаёт системе окончательное право решения. Рискованным является сочетание низкой уверенности, страха негативной оценки и внешней ориентации на быстрый результат. В этой конфигурации искусственный интеллект снижает краткосрочное напряжение, но закрепляет избегающее поведение.

Значимую роль играет управление временем. Исследования показывают, что навыки временной организации способны выступать посредником между самоэффективностью и прокрастинацией. Следовательно, развитие уверенности должно сопровождаться конкретными поведенческими практиками: определением первого шага, фиксацией

промежуточных сроков, ограничением времени на генерацию вариантов и обязательной самостоятельной проверкой.

Педагогическая позиция должна быть ориентирована на человекоцентричное и этически обоснованное использование технологии. В рекомендациях UNESCO подчёркивается необходимость сохранять человеческую субъектность, развивать критическое мышление, защищать данные и подчинять применение генеративного искусственного интеллекта образовательным целям. Это предполагает не запрет технологии, а проектирование таких заданий, где студент обязан показать ход рассуждения, личный вклад и основания выбора.

Практические рекомендации

1. До обращения к искусственному интеллекту предлагать студенту самостоятельно сформулировать цель, гипотезу или первоначальный план выполнения задания.

2. Разделять крупные задания на короткие этапы с промежуточными сроками, чтобы цифровая помощь использовалась с начала работы, а не только перед окончательной сдачей.

3. Развивать академическую самоэффективность через задания умеренной трудности, последовательное усложнение и обратную связь, связывающую успех с конкретными действиями студента.

4. Оценивать не только итоговый продукт, но и процесс: исходный замысел, качество запросов, проверку фактов, исправление ошибок и объяснение принятых решений.

Заключение

Психологические особенности использования искусственного интеллекта студентами определяются взаимным влиянием академической самоэффективности, мотивации и способности к саморегуляции. Высокая уверенность в возможности самостоятельно организовать деятельность способствует раннему началу работы, устойчивости при затруднениях и критическому отношению к цифровым ответам. В этом случае искусственный интеллект выполняет вспомогательную функцию и расширяет возможности обучения.

Список использованной литературы

1. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman, 1997.

2. Steel P. The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure // Psychological Bulletin. 2007. Vol. 133, No. 1. P. 65–94. DOI: 10.1037/0033-2909.133.1.65.

3. Klassen R. M., Krawchuk L. L., Rajani S. Academic procrastination of undergraduates: Low self-efficacy to self-regulate predicts higher levels of procrastination // Contemporary Educational Psychology. 2008. Vol. 33, No. 4. P. 915–931. DOI: 10.1016/j.cedpsych.2007.07.001.

4. Malkoç A., Mutlu A. K. Academic self-efficacy and academic procrastination: Exploring the mediating role of academic motivation in Turkish university students // Universal Journal of Educational Research. 2018. Vol. 6, No. 10. P. 2087–2093. DOI: 10.13189/ujer.2018.061005.

5. Abbas M., Jam F. A., Khan T. I. Is it harmful or helpful? Examining the causes and consequences of generative AI usage among university students // International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2024. Vol. 21. Article 10. DOI: 10.1186/s41239-024-00444-7.

6. Khan M. J., Siddique K., Abbasi S., Noor A., Batool S. Procrastination and academic self-efficacy among university students: Role of time management as a mediator // Sociological Research and Innovation. 2025. Vol. 3, No. 1. DOI: 10.32350/sri.31.09.

7. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.

A'zam Azizov Aziz o‘g‘li
Director of the Ahil Oila Non-State Preschool Educational Organization
E-mail: azamjon.azizov0109@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1167-4487

THE ROLE OF MANAGERS' EMOTIONAL INTELLIGENCE AND SOCIAL COMPETENCE IN IMPROVING MANAGEMENT EFFECTIVENESS IN PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATIONS

Abstract. *This thesis examines the role of managers' emotional intelligence and social competence in enhancing management effectiveness in preschool education organizations. Emotional intelligence is considered a key psychological resource that enables managers to regulate their own emotions, understand the emotional states of employees, and make effective managerial decisions. The study also highlights the importance of social competence in promoting professional collaboration, effective communication, constructive conflict management, and creating a positive socio-psychological climate within educational teams. Based on contemporary management approaches, the thesis provides practical recommendations for strengthening the emotional and social competencies of preschool education managers.*

Key words: *preschool education, management effectiveness, manager, emotional intelligence, social competence, leadership, communicative competence, empathy, reflection, management culture, educational team, psychological climate.*

Аннотация. *В тезисе рассматривается роль эмоционального интеллекта и социальной компетентности менеджера в повышении эффективности управления организациями дошкольного образования. Эмоциональный интеллект анализируется как важный психологический ресурс, обеспечивающий эффективное принятие управленческих решений, управление собственными эмоциями и понимание эмоционального состояния сотрудников. Особое внимание уделено значению социальной компетентности в развитии профессионального взаимодействия, конструктивной коммуникации, предупреждении конфликтов и создании благоприятного социально-психологического климата в педагогическом коллективе. Предложены научно-практические рекомендации по совершенствованию управленческой деятельности руководителей дошкольных образовательных организаций.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, эффективность управления, менеджер, эмоциональный интеллект, социальная компетентность, лидерство, коммуникативная компетентность, эмпатия, рефлексия, управленческая культура, педагогический коллектив, психологический климат.*

Introduction. In our country, consistent reforms are being implemented to improve the preschool education system, enhance the quality of educational services, and introduce modern management models. Within these reforms, the professional capacity, leadership qualities, and managerial competencies of preschool education organization managers have become key factors in ensuring the effectiveness of educational institutions. Today, effective management of a preschool institution requires not only ensuring compliance with regulatory documents but also guiding the pedagogical team toward common goals, creating a positive psychological environment, and establishing productive cooperation with all stakeholders. From this perspective, a manager's emotional intelligence and social competence are among the most important determinants of management effectiveness.

In contemporary management theories, emotional intelligence is interpreted as a leader's ability to recognize and regulate their own emotions, accurately understand the emotional states of others, and make balanced decisions in various situations. In preschool education organizations, this quality plays a crucial role in establishing effective communication with teachers, parents, and other stakeholders, preventing conflicts, and strengthening mutual trust within the team. An emotionally stable manager prioritizes the human factor in managerial activities, considers the needs and capabilities of employees, and organizes the management process based on democratic principles.

Social competence, in turn, encompasses a manager's ability to cooperate effectively with different social groups, adhere to a high standard of communication culture, participate in collaborative decision-making, resolve conflicts constructively, and foster a healthy socio-psychological climate within the organization. This competence enables managers to apply their professional knowledge and experience effectively in practical management activities. In preschool education organizations, where continuous

interaction with teachers, children, parents, and the local community is essential, managers are expected to demonstrate a high level of social adaptability and advanced communication skills.

Recent scientific studies indicate that management effectiveness largely depends on the emotional and social competencies of educational leaders. Managers with a high level of emotional intelligence are more successful in motivating employees, supporting their professional development, fostering an atmosphere of trust within the team, and effectively managing organizational change. Likewise, well-developed social competence significantly enhances a manager's ability to strengthen organizational culture, expand collaborative partnerships, and improve the overall quality of education.

Therefore, the development of emotional intelligence and social competence among managers of preschool education organizations has become one of the most relevant research areas in pedagogy, psychology, and educational management. The purpose of this paper is to theoretically examine the role of emotional intelligence and social competence in improving the effectiveness of management in preschool education organizations and to substantiate the practical significance of developing these competencies for enhancing managerial performance.

Literature review. Scientific research in the field of educational management demonstrates that the successful performance of a modern educational institution largely depends on the personal and professional competencies of its leader. In particular, the effectiveness of management in preschool education organizations is determined not only by the manager's pedagogical knowledge but also by the level of their emotional intelligence and social competence. In recent years, these two competencies have become major subjects of research in educational management and management psychology.

In the scientific literature, emotional intelligence is described as an individual's ability to recognize and understand their own emotions, regulate them effectively, accurately perceive the emotional states of others, and use this information to establish productive social relationships. Researchers emphasize that emotional intelligence is a significant psychological factor that enhances a leader's leadership potential, the quality of decision-making, and the overall effectiveness of team management. In the context of educational leadership, emotional stability, empathy, and self-regulation are considered essential qualities for ensuring the stable and productive functioning of a pedagogical team.

Contemporary studies in educational management identify social competence as an integrative characteristic that determines a manager's professional success. It includes the ability to communicate effectively, establish productive teamwork, develop positive relationships with various stakeholders, resolve conflicts constructively, and strengthen organizational culture. Scientific evidence suggests that well-developed social competence enhances mutual trust within an organization, increases employee motivation, and contributes to the successful implementation of managerial decisions.

Research in educational psychology indicates that emotional intelligence and social competence are closely interconnected. Managers with a high level of emotional intelligence typically demonstrate greater social adaptability, establish effective communication with teachers and parents, foster a positive psychological climate within the organization, and make balanced managerial decisions in complex situations. Therefore, scholars argue that these competencies should not be developed separately but rather as complementary components of an integrated professional competence system.

The specific characteristics of preschool education organizations require managers to possess not only managerial knowledge but also advanced communication skills, empathy, and a strong sense of social responsibility. Continuous interaction with teachers, children, parents, and the local community makes social competence a crucial determinant of effective management. Furthermore, the ongoing reforms in the education sector require managers to strengthen their innovative thinking, maintain open and transparent communication, and continuously improve their capacity to manage organizational change.

The analysis of the reviewed scientific literature indicates that although the individual aspects of emotional intelligence and social competence have been extensively studied, relatively few studies have comprehensively examined their combined impact on management effectiveness in preschool education organizations. In particular, there remains a need for systematic research into the relationships between these competencies and such factors as teacher motivation, organizational culture, educational quality, and managerial performance. From this perspective, the present paper aims to provide a comprehensive analysis of the emotional intelligence and social competence of preschool education managers as essential psychological and pedagogical factors contributing to the improvement of management effectiveness.

Discussion. Although the effectiveness of preschool education organizations depends on numerous organizational, pedagogical, and psychological factors, one of the most significant is the manager’s emotional intelligence and social competence. In the context of contemporary educational management, a manager’s professional success is determined not only by knowledge of legal regulations or administrative

experience but also by the ability to understand the human factor, establish effective communication with the staff, and create a positive psychological climate within the organization. Therefore, emotional intelligence and social competence are increasingly regarded as strategic resources for effective management.

The findings indicate that managers with well-developed emotional intelligence are more capable of identifying emotional tensions within the pedagogical team, supporting employees' motivation, and making balanced managerial decisions in challenging situations. Such leaders objectively evaluate critical feedback, encourage teachers' initiatives, and adopt a collaborative management style. As a result, mutual trust within the team is strengthened, job satisfaction increases, and the overall quality of the educational process improves.

Social competence plays an equally important role in enabling managers to establish effective cooperation with various stakeholders. In preschool education organizations, managers interact regularly with teachers, parents, community representatives, and government authorities. Consequently, communication culture, negotiation skills, collaborative decision-making, and constructive conflict resolution are essential components of effective management. Managers with a high level of social competence contribute to strengthening both internal and external partnerships, thereby creating favorable conditions for the sustainable development of educational institutions.

The discussion confirms that emotional intelligence and social competence are complementary competencies. While emotional intelligence ensures emotional stability and self-regulation, social competence enables managers to apply these capacities effectively in practical management activities. The harmonious development of these competencies allows managers to establish an organizational culture based on open communication, mutual respect, cooperation, and shared responsibility within the pedagogical team.

Furthermore, the increasing use of digital technologies and remote communication tools in educational management requires managers to acquire new communication strategies and leadership approaches. In this context, emotional intelligence is essential not only in face-to-face interactions but also in online management, coordination of virtual teams, and digital communication. Similarly, social competence supports the effective use of multiple communication channels, facilitates productive collaboration, and helps maintain a trustworthy and supportive communication environment.

Based on the findings of this study, it can be concluded that the continuous development of emotional intelligence and social competence is essential for improving management effectiveness in preschool education organizations. To achieve this objective, professional development programs should include practical training on emotional intelligence, stress management, empathetic communication, conflict management, leadership, and teamwork. In addition, regular professional reflection, the development of mentoring systems, and the implementation of modern competency assessment methods can further enhance the quality of educational management.

In conclusion, emotional intelligence and social competence emerge as key psychological and pedagogical factors determining the professional success of preschool education managers. Their systematic development provides a solid foundation for improving the performance of pedagogical teams, creating a healthy socio-psychological climate, and advancing the quality of management within the preschool education system.

Conclusion. The theoretical analysis conducted in this study demonstrates that ensuring effective management in preschool education organizations depends not only on the manager's professional knowledge and experience but also on their emotional intelligence and social competence. In contemporary educational institutions, a manager's ability to establish effective interpersonal relationships, unite the pedagogical team around common goals, and create a healthy psychological climate is one of the key factors ensuring educational quality and the sustainable development of the organization.

The analysis revealed that emotional intelligence serves as an essential psychological resource, enabling managers to regulate their emotions, make rational decisions under stressful conditions, understand the emotional states of employees, and organize constructive communication. Social competence, in turn, plays a crucial role in strengthening collaboration within the team, establishing effective relationships with teachers and parents, preventing conflicts, and reinforcing organizational culture, thereby significantly enhancing management effectiveness.

The harmonious development of these competencies strengthens a manager's leadership potential, increases employees' professional motivation, fosters an atmosphere of mutual trust and responsibility within the organization, and improves the quality of managerial decision-making. Consequently, favorable

conditions are created for promoting innovation, organizing the educational process more effectively, and strengthening cooperation among all participants in preschool education.

Based on the findings of this study, the following practical recommendations can be proposed:

- Develop specialized training programs aimed at enhancing the emotional intelligence and social competence of preschool education managers.
- Include practical training modules on emotional regulation, empathetic communication, conflict management, and leadership in professional development programs.
- Conduct regular assessments of managers' communication and social competencies and monitor their professional development over time.
- Promote an organizational culture based on open communication, collaboration, and mutual trust within pedagogical teams.
- Expand the use of reflective practice, mentoring, and modern digital communication technologies in educational management.

In conclusion, the emotional intelligence and social competence of preschool education managers represent fundamental psychological and pedagogical factors in improving management effectiveness. Their systematic development contributes to strengthening managers' professional capacity, enhancing the performance of pedagogical teams, and improving the quality and competitiveness of the preschool education system. Therefore, the development of these competencies should be regarded as one of the priority directions in the preparation, retraining, and professional development of educational leaders, remaining an important scientific and practical objective for the continuous modernization of preschool education management.

References.

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education." Law No. ZRU–637. – Tashkent, 2020.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Preschool Education and Upbringing." Law No. ZRU–595. – Tashkent, 2019.
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF–158, dated September 11, 2023. "On the Uzbekistan–2030 Strategy." – Tashkent, 2023.
4. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ–467, dated December 21, 2022. "On Measures for the Effective Organization of the Activities of the Ministry of Preschool and School Education." – Tashkent, 2022.
5. Collection of Current Regulatory and Legal Documents of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on the Organization of Preschool Education Institutions. – Tashkent, 2024.
6. Abulkhanova, K. A. Personality Psychology in Contemporary Society. – Moscow: Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences, 2021. – 352 p.
7. Derkach, A. A. Psychology of the Professional Development of Managers. – Moscow: Yurait, 2022. – 318 p.
8. Klimov, E. A. Psychology of Professional Activity. – Saint Petersburg: Piter, 2020. – 384 p.
9. Samoukina, N. V. Psychology of Personnel Management. – Moscow: Infra-M, 2021. – 296 p.
10. Markova, A. K. Professional Competence of a Manager. – Moscow: Academic Project, 2020. – 304 p.

Рахматова Насиба Собировна

Навоийский инновационный университет, доктор философии по психологическим наукам (PhD), доцент

ОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПЕТЕНЦИИ РУКОВОДИТЕЛЯ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

Повышение социально-психологической компетентности руководителей школ в организации эффективного управления имеет большое значение. Анализ работы руководителей школ можно рассматривать как источник требований к персоналу. В психологии труда (или индустриальной психологии, как ее называют в западной научной и

практической литературе) анализ работы считается основным методом исследования и методом, позволяющим оценить требования руководителя и требования рабочего места к исполнителю.Для этого были тщательно проанализированы рабочее место и рабочий процесс, а также составлен список профессионально значимых качеств, а также выявлены признаки абсолютной и относительной профессиональной непригодности. Такой подход доминировал достаточно долго [1] и оправдывал себя до недавнего времени.

Одним из способов определения требований работы к человеку является комплекс выполняемых работ, направленный на выявление и описание наиболее очевидных различий между хорошими и плохими работниками [2]. Такой подход постепенно привел к формированию новой концепции — концепции моделирования компетенций.

Анализ требований к работнику на рабочем месте направлен на выявление наиболее важных требований, которые обеспечивают высокую или низкую производительность труда работника, например, скорость движений рук или скорость перехода от одной операции к другой.

Таким образом, психологи перешли от метода анализа рабочих мест, направленного на отбор хороших сотрудников, к методу, направленному на адаптацию рабочих мест к возможностям человека. Примечательно, что одним из конкретных подходов, стимулировавших раннее проявление интереса к моделированию компетенций, является подход Хей-макбера, который по своей сути представляет собой адаптированное и расширенное представление о методе анализа рабочих мест.

Современная бизнес-среда характеризуется высокой конкуренцией и изменчивостью [3]. Поэтому организации заменяют свои структуры более простыми и устраняют промежуточные уровни управления (руководителей низшего и среднего звена), больше полагаясь на самоуправление команд.

Организации все чаще принимают матричную структуру, и соответственно меняется их имидж и традиционная структура работы [4].

Наблюдение за этими изменениями приводит к растущей обеспокоенности тем, что традиционный порядок выполнения анализа работы становится непригодным в новой организационной среде и в современной практике управления персоналом [5].

Именно в этих условиях практика моделирования социально-психологических компетенций в последние несколько лет распространилась на сферу управления человеческими ресурсами. В настоящее время исследования, основанные на обучении компетенциям, показали, что от 75% (на основе опроса 292 организаций) до 80% (на основе опроса 426 организаций, проведенного Американской ассоциацией компенсации, 1996 г.) компаний-респондентов используют подход, основанный на компетенциях [6].

Это позволяет управлять персоналом с учетом турбулентной среды рынка, а также масштабов и темпов роста организации. По мере развития моделей социально-психологической компетентности специалисты-практики и потребители кадровых услуг начинают искать новые полезные схемы и методы. Чтобы помочь в решении этой проблемы, Общество промышленной и организационной психологии (ОПОП) поставило перед собой задачу исследовать и пересмотреть практику моделирования компетенций.

Таким образом, в последние годы компетентностный подход уверенно занял место анализа деятельности. Практическое применение компетентностного подхода в работе службы управления персоналом в организации становится все более актуальным, поскольку результат работы организации во многом зависит от того, насколько компетенции сотрудников соответствуют требованиям занимаемых ими должностей. Однако до сих пор нет единого ответа на вопрос, что такое компетенции, как их можно измерить и оценить. Многие авторы дают в своих работах определения, близкие по содержанию, но все же отличающиеся друг от друга, и описывают различные методы и методики оценки компетенций [7].

В то время как анализ работы в первую очередь фокусируется на том, «что» делается, моделирование компетенций больше фокусируется на том, «как» достигаются цели или как

выполняется работа. Возникает вопрос, как лучше всего организовать и описать сходства и различия между двумя подходами в этом случае.

Между моделированием социально-психологической компетентности и анализом случаев существует ряд существенных различий. Подходы к моделированию компетенций обычно дают описание индивидуального уровня компетенций, которые являются ключевыми или общими для профессиональной группы, для всего уровня работы (например, исполнительная власть, управление, надзор) или для всей организации.

Основное внимание уделяется широкому применению и использованию общего или универсального. Даже если моделирование предназначено для небольшой группы задач (например, для менеджеров по продажам), полученные описания обычно будут достаточно высокого уровня и общего характера. С другой стороны, основное внимание уделяется анализу рабочих мест, уделяя особое внимание тому, что отличается, то есть что различается между различными типами рабочих мест, между профессиональными группами, между уровнями в организации.

Хотя анализ случаев иногда находится на более широком уровне внимания (например, при проведении семейных исследований), дескрипторные элементы, которые служат основой для группировки, обычно находятся на гораздо более детальном уровне, чем детализация, достигаемая в большинстве попыток моделирования компетенций. С другой стороны, модели, построенные с использованием только общих компетенций, обычно будут похожи друг на друга.

Подходы к моделированию социально-психологической компетентности, что наиболее важно, демонстрируют свою долгосрочную организационную жизнеспособность, а не просто сводку соответствий в полученных описаниях.

Можно сказать, что процесс моделирования такого рода акцента является естественным результатом попытки включить концепцию и основные ценности организации в ее структуру.

Как возникла необходимость в социально-психологическом компетентностном подходе? В отличие от метода анализа работы, компетентностный подход ориентирован не на “разбиение” его на составляющие, а на выявление сложных свойств и качеств, позволяющих профессионалу успешно решать поставленные перед ним задачи (а не просто выполнять намеченные ему функции). Таким образом, произошел переход от операционально-функционального взгляда на деятельность к задачно-целевому взгляду.

Поэтому полезно регулярно пересматривать ценность социально-психологических компетенций в контексте новых условий окружающей среды или изменений в стратегиях компании. Если ценность социально-психологических компетенций остается неизменной, то со временем их необходимо поддерживать (обучать и сопровождать).

Использованные источники

1. Данилченко, Ю.Б. Понятие, цель и содержание оценки кадровой работы в органах прокуратуры.// Европейские перспективы 2014. С. 46-52.
2. Atai, F., Blum, D., Horowitz, T., Khalid, A., &Rzaeva, N. Cultural Elites in Uzbekistan. In P.J. Luong (Ed.), The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence, (pp. 93-119). New York: Cornell University Press. 2018.
3. Eddowus M.K. Decision making methods. M .: Audit. JUN 2005. – P.23.
4. Athey T. R., Orth M. S. Emerging competency methods for the future //Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management. – 2009. – Т. 38. – №. 3. – P. 215-225.//
5. Boyatzis RE. *The competent manager: A model for effective performance*. New York: Wiley. 2002.- 78 p.
6. Fleishman E.A., Wetrogan L.I., Uhlman C.E., Marshall-Mies J.C., In Peterson N.G., Mumford M.D., Borman W.C., Jeanneret P.R., Fleishman E.A.(Eds.), Development of prototype

occupational information network content model. 1995. (Vol. 1, pp. 10.1-10.39). Utah: Utah Depertment of Employment Security (Contract Number 94-542).

7. Иванов В.Г., Кузменкова В.Н., Афанасев К.С., Формирования системы кадрового резерва государственной и муниципальной службы: российский и зарубежный опыт // проблемы и пути социально-экономического развития: город, регион, страна, мир. Международная научно-практическая конференция: Сборник статей. 2013. стр.39-48

Исматова Халоват Бахтиёровна
исследователь Бухарского государственного университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются индивидуальные и социальные условия, связанные с проявлениями деструктивного поведения в подростковом возрасте. Особое внимание уделено агрессивности, самооценке, семейным отношениям и влиянию ближайшего окружения. Приведённые результаты корреляционного и регрессионного анализа обсуждаются с учётом того, что статистическая связь сама по себе не доказывает причинного влияния. Предложены направления профилактической работы, основанные на взаимодействии подростка, семьи и школьной психологической службы.

Ключевые слова: подростковый возраст, деструктивное поведение, агрессивность, самооценка, семейная среда, психологическая профилактика, социальная адаптация.

Введение. Подростковый возраст сопровождается изменением представлений о себе, стремлением к самостоятельности и возрастанием значимости отношений со сверстниками. Одновременно подросток осваивает способы выражения эмоций, разрешения разногласий и принятия решений в сложных ситуациях. Эти возрастные задачи являются естественной частью развития. Однако при недостатке поддержки и устойчивых трудностях во взаимоотношениях повышается вероятность неблагоприятных поведенческих реакций.

К проявлениям деструктивного поведения относят действия, способные причинить вред самому подростку, другим людям или их отношениям: агрессивные поступки, травлю, умышленную порчу имущества и причинение вреда себе. Объединение этих проявлений в одну категорию удобно для общего анализа, но в практической работе необходимо различать их причины и обстоятельства. Например, агрессия в ответ на конфликт и повторяющаяся травля сверстника требуют разных способов психологической оценки и помощи.

Цель статьи — проанализировать психологические факторы, связанные с деструктивным поведением подростков, и определить основные направления его профилактики.

Психологические и социальные факторы

Деструктивное поведение нельзя объяснить одной чертой личности. Его проявления могут быть связаны с трудностями эмоциональной регуляции, неуверенностью в себе, низкой устойчивостью к фрустрации и ограниченным набором способов разрешения конфликтов. Значение имеют и условия, в которых находится подросток: характер общения в семье, отношения со сверстниками и возможность обратиться за помощью к взрослому.

Согласно теории социального научения А. Бандуры, поведенческие образцы могут усваиваться через наблюдение за действиями других людей и последствиями этих действий [2]. Поэтому реакции родителей, сверстников и значимых взрослых становятся частью опыта подростка. Теория привязанности Дж. Боулби, в свою очередь, обращает внимание на роль устойчивых и эмоционально надёжных отношений с близкими людьми [3]. Эти подходы позволяют рассматривать профилактику как работу не только с поведением подростка, но и с условиями его повседневного общения.

Отдельного внимания заслуживает цифровая среда. Переписка и взаимодействие в социальных сетях могут сопровождаться оскорблениями, распространением унижающих

материалов и исключением подростка из общения. При этом использование цифровых технологий само по себе не свидетельствует о риске деструктивного поведения. Для психологической оценки важнее выяснить, с каким опытом подросток сталкивается в сети, как он реагирует на него и может ли получить поддержку.

Анализ представленных результатов

В исходных материалах приведена положительная корреляция между показателями деструктивного поведения и агрессивности ($r = 0,68$), а также отрицательная корреляция между деструктивным поведением и самооценкой ($r = -0,55$). Это означает, что в исследованной группе более высокие показатели агрессивности сочетались с более выраженными показателями деструктивного поведения, тогда как более высокая самооценка сочеталась с менее выраженными показателями такого поведения.

В представленной регрессионной модели указаны агрессивность ($\beta = 0,51$), самооценка ($\beta = -0,37$) и стабильность семейной среды ($\beta = -0,29$). Значение $R^2 = 0,62$ показывает долю различий в показателе деструктивного поведения, описываемую данной моделью в исследованной выборке. Полученные связи позволяют выделить направления для дальнейшего изучения, но не дают основания утверждать, что изменение одного из перечисленных показателей обязательно приведёт к изменению поведения.

Для полной оценки результатов необходимы сведения о численности и характеристиках выборки, способах измерения деструктивного поведения и семейной среды, а также об условиях проведения исследования. Эти данные особенно важны при сопоставлении результатов с другими исследованиями и при разработке практических рекомендаций.

Направления профилактики

Профилактическая работа должна учитывать как индивидуальные потребности подростка, так и особенности его окружения. На индивидуальном уровне полезно развивать навыки распознавания эмоций, саморегуляции, конструктивного разрешения конфликтов и обращения за помощью. Такие занятия целесообразно строить на разборе понятных подросткам ситуаций и отработке конкретных вариантов поведения.

Работа с семьёй предполагает поддержку уважительного общения, согласованности воспитательных требований и своевременного обсуждения возникающих трудностей. Если в семье сохраняются острые конфликты, отдельная беседа с подростком может оказаться недостаточной: психологическая помощь должна учитывать и характер семейного взаимодействия.

В образовательной организации важны доступность школьного психолога, согласованные действия педагогов при случаях травли и понятный подросткам порядок обращения за помощью. При выявлении поведения, связанного с причинением вреда себе, требуется своевременная индивидуальная оценка состояния подростка и организация соответствующей помощи. Профилактика цифровой травли также должна включать безопасные способы сообщения о случившемся и поддержку пострадавшего.

Заключение

Деструктивное поведение в подростковом возрасте формируется в условиях взаимодействия личностных особенностей и социальной среды. Приведённые в исходных материалах статистические показатели указывают на связь такого поведения с агрессивностью, самооценкой и стабильностью семейной среды. Практическая профилактика должна сочетать развитие навыков саморегуляции у подростка, улучшение семейного общения и своевременную помощь в школе. При этом выбор мер поддержки следует основывать на оценке конкретной ситуации, а не только на общем обозначении поведения как «деструктивного».

Список литературы

1. Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.

2. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.

3. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books, 1969.
4. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company, 1968.

Расулов Муминмирзо Рустамович
исследователь Бухарского государственного университета

КОГНИТИВНЫЕ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ СОТРУДНИКОВ ПРОКУРАТУРЫ ПРИ ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются психологические особенности принятия профессиональных решений сотрудниками прокуратуры при неполной информации, ограниченном времени и высокой ответственности. На основе анализа научных подходов выделены когнитивные, эмоциональные и профессиональные ресурсы, необходимые для оценки ситуации и выбора обоснованного решения. Особое внимание уделено когнитивной гибкости, восприятию риска, регуляции стресса и профессиональной рефлексии. Предложены направления психологической подготовки, позволяющие совершенствовать анализ информации и предупреждать поспешные выводы. Статья носит теоретико-аналитический характер.

Ключевые слова: сотрудник прокуратуры, принятие решений, неопределённость, когнитивная гибкость, восприятие риска, стресс, профессиональная рефлексия.

Введение. Профессиональная деятельность сотрудника прокуратуры предполагает работу с информацией, достоверность и полнота которой могут различаться. При рассмотрении сложной ситуации необходимо сопоставлять сведения из нескольких источников, замечать противоречия, оценивать возможные последствия и действовать в пределах своих полномочий. Временное ограничение и высокая ответственность делают этот процесс психологически напряжённым.

Неопределённость возникает тогда, когда имеющихся данных недостаточно для однозначного вывода либо дальнейшее развитие ситуации нельзя точно предсказать. В таких условиях специалисту приходится одновременно решать две задачи: продолжать поиск существенной информации и определять момент, когда её уже достаточно для принятия решения. Затягивание выбора может быть столь же нежелательным, как и вывод, сделанный без должной проверки.

Цель статьи — раскрыть роль когнитивных и эмоциональных ресурсов в принятии решений сотрудниками прокуратуры и определить направления их развития в процессе профессиональной подготовки.

Материалы и методы

Работа основана на теоретическом анализе исследований, посвящённых психологии выбора, восприятию риска, стрессу и принятию решений в профессиональной деятельности. Использованы методы сопоставления научных подходов и обобщения их возможного применения к деятельности сотрудников прокуратуры. Опрос, эксперимент и статистическая обработка данных в рамках данной статьи не проводились.

Результаты теоретического анализа

Одним из ключевых ресурсов при принятии решения выступает когнитивная гибкость - способность пересматривать первоначальное объяснение ситуации при появлении новых сведений. Она помогает не ограничиваться первой убедительной версией, а сопоставлять альтернативные объяснения. В профессиональной практике это особенно существенно тогда, когда отдельные факты кажутся согласованными, но часть информации остаётся непроверенной.

Второй ресурс - структурированная оценка информации. Исследования принятия решений показывают, что выбор осложняется не только недостатком сведений, но и противоречием между возможными действиями и их последствиями [2]. Поэтому при анализе ситуации полезно разграничивать установленные факты, предположения и вопросы, требующие проверки. Такое разграничение делает ход рассуждения более прозрачным и позволяет своевременно заметить пробелы.

В условиях неопределённости большое значение имеет оценка риска. Она включает рассмотрение вероятных последствий каждого варианта действий и возможной цены ошибки. Восприятие риска не всегда определяется только имеющимися данными: на него могут влиять прежний опыт и особенности представления информации [5]. По этой причине сотруднику важно проверять, на каких фактах основана его оценка и не придаёт ли он отдельному обстоятельству чрезмерный вес.

Профессиональный опыт также помогает распознавать знакомые ситуации и быстрее находить возможные решения. Г. Кляйн показал значение опыта для выбора действий в сложных практических условиях [3]. Вместе с тем сходство новой ситуации с уже встречавшейся не означает их полного совпадения. Опыт наиболее полезен тогда, когда специалист способен определить не только знакомые признаки, но и существенные различия.

На качество анализа может влиять эмоциональное состояние. Стресс сопровождается оценкой требований ситуации и доступных человеку способов справиться с ними [4]. При выраженном напряжении сотруднику может быть труднее последовательно сопоставлять альтернативы и замечать собственные допущения. Поэтому эмоциональная саморегуляция необходима прежде всего для сохранения внимания к фактам и последовательности рассуждения.

Перечисленные ресурсы объединяет профессиональная рефлексия — способность оценивать основания собственного вывода. Она проявляется в простых, но важных вопросах: какие сведения подтверждены; какие выводы пока остаются предположениями; какие альтернативы рассмотрены; что может изменить первоначальную оценку? Такая проверка не подменяет профессиональные процедуры, а помогает точнее выполнять аналитическую часть работы.

Обсуждение

Психологическая подготовка сотрудников прокуратуры может включать разбор учебных ситуаций с неполной и противоречивой информацией. В ходе таких занятий участники последовательно выделяют факты, формулируют несколько версий, определяют недостающие сведения и объясняют основания выбранного решения. После выполнения задания полезно обсуждать не только итоговый ответ, но и ход рассуждения.

Отдельное направление подготовки связано с распознаванием типичных ошибок мышления: поспешным принятием первой версии, выборочным вниманием к подтверждающим сведениям и переоценкой собственного опыта. Практическая задача

состоит в том, чтобы сформировать привычку проверять исходное предположение до принятия окончательного решения. Подходы к работе с риском и выбору действий могут служить основой для разработки подобных упражнений [1; 5].

Ещё одно направление — развитие навыков саморегуляции в напряжённых ситуациях. Сотруднику важно своевременно замечать признаки эмоциональной перегрузки и сохранять последовательность анализа при ограниченном времени. Эффективность конкретной программы подготовки, однако, должна оцениваться отдельно: теоретическая обоснованность упражнений сама по себе не доказывает улучшения качества профессиональных решений.

Заключение

Принятие решений в условиях неопределённости требует сочетания профессиональных знаний с умением анализировать неполную информацию, оценивать риски и контролировать собственные предположения. Когнитивная гибкость помогает пересматривать первоначальную версию, эмоциональная саморегуляция — сохранять работоспособность в напряжённой ситуации, а профессиональная рефлексия — проверять обоснованность вывода.

Для развития этих качеств целесообразно использовать разбор практических случаев, упражнения на сравнение альтернатив и обсуждение логики принятого решения. Дальнейшее эмпирическое исследование позволит установить, какие психологические ресурсы наиболее тесно связаны с качеством решений сотрудников прокуратуры и насколько результативны предложенные формы подготовки.

Список литературы

1. Gigerenzer G. Risk Savvy: How to Make Good Decisions. New York: Viking, 2014.
2. Janis I. L., Mann L. Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment. New York: Free Press, 1977.
3. Klein G. Sources of Power: How People Make Decisions. Cambridge: MIT Press, 1998.
4. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company, 1984.
5. Slovic P. The Perception of Risk. London: Earthscan Publications, 2000.

Turganova Nesibeli Dosbergenovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat universiteti
Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasi assistenti
E-mail: nesibeliturganova@gmail.com
ORCID. 0009-0001-7291-0500

TALABALARDA EMOTSIONAL BARQARORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA KOGNITIV QAYTA BAHOLASH STRATEGIYASINING O‘RNI

Annotatsiya. Mazkur tezisda talabalarda emotsional barqarorlikni rivojlantirishda kognitiv qayta baholash strategiyasining o‘rni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘quv vaziyatiga beriladigan subyektiv ma’no, hissiy kechinma va xulqiy javob o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi. Mahalliy va xorijiy psixologik adabiyotlar asosida talabalarga vaziyatni dalillarga tayangan holda qayta talqin qilishni o‘rgatishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Qayta baholashni muammoni hal etishga qaratilgan harakatlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: talaba, emotsional barqarorlik, kognitiv qayta baholash, emotsional regulyatsiya, o‘zini anglash, akademik stress, hissiy kechinma.

Аннотация. В тезисах теоретически анализируется роль стратегии когнитивной переоценки в развитии эмоциональной устойчивости студентов. Раскрывается взаимосвязь между субъективным смыслом учебной ситуации, эмоциональным переживанием и поведенческой реакцией. На основе отечественной и зарубежной психологической литературы разрабатываются практические рекомендации по обучению студентов переосмыслению ситуации с опорой на факты. Обосновывается необходимость сочетания переоценки с действиями, направленными на решение проблемы.

Ключевые слова: студент, эмоциональная устойчивость, когнитивная переоценка, эмоциональная регуляция, самосознание, академический стресс, эмоциональное переживание.

Abstract. This conference paper theoretically examines the role of cognitive reappraisal in developing students’ emotional stability. It explores the relationship between the subjective meaning of an academic situation, emotional experience, and behavioral response. Drawing on Uzbek and international psychological literature, the paper proposes practical recommendations for teaching students to reinterpret situations in light of available evidence. It emphasizes the importance of combining reappraisal with problem-solving actions.

Keywords: student, emotional stability, cognitive reappraisal, emotion regulation, self-awareness, academic stress, emotional experience.

Kirish. Talabalik davrida nazorat ishlari, imtihonlar, omma oldida chiqish va yangi ijtimoiy muhitga moslashish turli hissiy kechinmalarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda emotsional barqarorlikni saqlash faqat hayajonni kamaytirish bilan cheklanmaydi. Talabaning vaziyatni tushunishi, o‘z holatini anglashi va maqsadga muvofiq harakatni davom ettirishi ham muhimdir. Masalan, seminardagi tanqidiy savolni shaxsiy qobiliyatsizlik belgisi deb qabul qilish bilan uni javobni aniqlashtirish imkoniyati sifatida talqin qilish turlicha hissiy va xulqiy javoblarga olib kelishi mumkin. Mazkur tezisda emotsional barqarorlik qiyin o‘quv vaziyatlarida hissiy kechinmalarni anglash, ularni vaziyatga mos boshqarish va faoliyatni davom ettirish imkoniyati sifatida talqin qilinadi. Bu tushuncha shaxsning mutlaqo hayajonlanmasligini anglatmaydi. Kognitiv qayta baholash esa vaziyat mazmunini yoki uning shaxs uchun ahamiyatini qayta ko‘rib chiqish orqali hissiy javobga ta’sir etishga qaratilgan strategiyadir. Ushbu strategiya bilan barqaror shaxs xususiyati o‘rtasidagi farqni saqlash zarur: bir mashqdan keyingi yengillik emotsional barqarorlik uzoq muddatga rivojlanganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi.

Tezisning maqsadi kognitiv qayta baholashning talabalardagi emotsional barqarorlik bilan nazariy aloqadorligini yoritish va uni ta’lim jarayonida qo‘llash yo‘llarini taklif etishdan iborat. Ishda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil o‘quv vaziyatlaridagi hissiy boshqaruvga qaratilgan bo‘lib, yangi tajriba-sinov natijalarini taqdim etmaydi.

Nazariy asoslar va ilmiy manbalar tahlili

J.J. Gross va O.P. John tadqiqotlarida kognitiv qayta baholash va emotsiyaning tashqi ifodasini bostirish alohida strategiyalar sifatida o‘rganilgan. Mualliflar qayta baholashdan foydalanish ijobiy emotsiyalar, shaxslararo munosabatlar va farovonlikning qulayroq ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligini aniqlagan [1]. Ushbu natijalar talabalarga faqat hislarini tashqi tomondan yashirishni emas, vaziyatga bergan ma’nosini tekshirishni ham o‘rgatish uchun nazariy

asos bo‘la oladi. Biroq qayta baholashdan foydalanish haqidagi bog‘liqlik barcha sharoitlarda bir xil sababiy ta’sir mavjudligini anglatmaydi.

J.P. Jamieson va hammualliflar GRE testi bilan bog‘liq tadqiqotida fiziologik qo‘zg‘alishni qayta talqin qilishning test natijasiga ta’sirini tekshirgan. Tadqiqotda hayajon belgilarini vazifani bajarishga yordam berishi mumkin bo‘lgan javob sifatida talqin qilishga undalgan ishtirokchilarning matematik topshiriqlardagi natijalari yaxshiroq bo‘lgan [2]. Bu natija aynan test vaziyatiga tegishlidir. Uni barcha fanlarda muvaffaqiyat yoki uzoq muddatli emotsional barqarorlik kafolati sifatida umumlashtirish mumkin emas. Shunga qaramay, u hayajonning ma’nosini o‘zgartirish ta’limdagi amaliy izlanishlar uchun ahamiyatli yo‘nalish ekanini ko‘rsatadi.

Mahalliy psixologik adabiyotlarda V.M. Karimova o‘zini anglashni insonning o‘z imkoniyatlari, hissiy kechinmalari va xatti-harakatlari oqibatlariga e’tibor qaratishi bilan bog‘laydi. Muallifning “Men” obrazi va o‘ziga baho haqidagi tahlilida shaxsning o‘z imkoniyatlarini real baholashi muhim o‘rin tutadi [3, 51–54-b.]. Ushbu qarashlardan kelib chiqib, talabaning bitta muvaffaqiyatsiz javobni butun shaxsiga berilgan salbiy baho sifatida qabul qilishini tahlil qilish mumkin. “Javobimdagi dalil yetarli emas” degan xulosa vazifaga tegishli bo‘lsa, “Men hech narsaga qodir emasman” degan fikr vaziyat doirasidan chiqadigan umumlashtirishdir.

F.I. Xaydarov va N.I. Xalilovaning “Umumiy psixologiya” darsligida maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat, ixtiyoriy diqqat va irodaviy boshqaruv yoritilgan [4]. Bu tushunchalar qayta baholashdan keyingi amaliy harakatni izohlashda ahamiyatlidir. Talaba vaziyatga munosabatini o‘zgartirganidan so‘ng diqqatini topshiriqqa qaytarishi, ishni davom ettirishi yoki yordam so‘rashi zarur bo‘lishi mumkin. Mahalliy asarlardagi ushbu umumiy psixologik qoidalar kognitiv qayta baholash samaradorligining bevosita tajribaviy isboti emas, uni ta’lim jarayoniga tatbiq etish uchun tushunchaviy asos sifatida qo‘llaniladi.

Kognitiv qayta baholashning psixologik mazmuni. Kognitiv qayta baholashda birinchi vazifa hodisa bilan uning talqinini farqlashdir. “O‘qituvchi javobimni to‘ldirishni so‘radi” — kuzatilgan hodisa. “O‘qituvchi meni qobiliyatsiz deb hisoblaydi” esa qo‘shimcha dalil talab qiladigan talqindir. Talaba shu farqni anglaganda dastlabki fikrini tekshirish imkoniga ega bo‘ladi. Muqobil talqin voqeani sun’iy ravishda ijobiy ko‘rsatishga emas, mavjud ma’lumotlarga ko‘proq mos keladigan tushuntirishni topishga yo‘naltiriladi.

Ikkinchi vazifa vaziyatning boshqarish mumkin bo‘lgan tomonini aniqlashdir. Imtihondagi savolni oldindan belgilash talabaning ixtiyorida bo‘lmasligi mumkin, lekin tayyorgarlik rejasini tuzish va javob vaqtini taqsimlash uning harakatiga bog‘liq. Shu sababli qayta baholash “Barchasi yaxshi bo‘ladi” degan umumiy tasalli bilan yakunlanmasligi kerak. “Hamma savolni bilmasligim mumkin, ammo bilganlarimni tartib bilan ifodalashim va qiyin mavzuni qayta ko‘rib chiqishim mumkin” shaklidagi talqin aniq harakat bilan bog‘lanadi.

Uchinchi vazifa hissiy kechinmani tan olishdir. Talabadan xavotirini inkor etish talab qilinsa, mashq hissiyotlarni yashirishga aylanib qolishi mumkin. “Men xavotirdaman, chunki bu natija men uchun muhim” degan fikr kechinmani anglashga yordam beradi. Undan keyin vaziyatning muqobil ma’nosi va bajariladigan harakat aniqlanadi. Strategiyaning maqsadi har qanday noqulay hissiyotni yo‘qotish emas, kechinma mavjud bo‘lganda ham asosli qaror qabul qilish imkonini qo‘llab-quvvatlashdir.

Ta’lim amaliyoti uchun tavsiyalar. Seminar yoki psixologik rivojlantiruvchi mashg‘ulotda “Vaziyat — fikr — kechinma — muqobil talqin — harakat” yozma mashqini qo‘llash taklif etiladi. Talaba avval yaqinda yuz bergan oddiy o‘quv vaziyatini tasvirlaydi. Keyin o‘sha paytdagi fikri va hissiyotini yozadi, talqinini tasdiqlaydigan hamda cheklaydigan dalillarni ajratadi. Yakunda vaziyatga mos muqobil fikr va bitta amaliy qadamni belgilaydi. Mashqni dastlab o‘qituvchi taqdim etgan shartli vaziyat asosida bajarish mumkin.

Masalan, taqdimot paytida gapini unutgan talabaning dastlabki fikri “Endi hamma meni tayyorgarliksiz deb o‘ylaydi” bo‘lishi mumkin. Tahlilda u unutish butun taqdimotning sifatsizligini anglatmasligini, asosiy ma’lumotlari va rejasi mavjudligini qayd etadi. Muqobil fikr: “Bir joyda to‘xtab qoldim, rejamga qarab davom etishim mumkin”. Amaliy qadam esa qisqa pauza qilib, navbatdagi asosiy fikrga o‘tishdan iborat. Bu shartli misol mashq mazmunini ko‘rsatadi; u o‘tkazilgan tajriba natijasi sifatida taqdim etilmaydi.

Ikkinchi usul — muqobil izohlar bilan ishlashdir. Guruhga “Talaba yozgan savoliga darhol javob olmadi” vaziyati beriladi. Ishtirokchilar kamida ikkita ehtimoliy tushuntirish taklif qiladi va qaysi ma’lumot yetishmayotganini aniqlaydi. O‘qituvchi taxmin bilan fakt o‘rtasidagi farqni muhokama qiladi. Mashqning yakunida talaba aniqlashtiruvchi savol berish kabi tekshirish harakatini tanlaydi. Muhim jihat shuki, muqobil izoh ham dalilsiz qat’iy xulosaga aylantirilmaydi.

Uchinchi usul sifatida qisqa emotsional kuzatuv kundaligidan foydalanish mumkin. Unda vaziyat, dastlabki talqin, hissiyot, qayta baholash va keyingi harakat qayd etiladi. Talaba kechinma kuchini mashqdan oldin va keyin shartli 0–10 oralig‘ida belgilashi mumkin. Bu belgi shaxsiy kuzatuv uchun xizmat qiladi, standartlashtirilgan diagnostika yoki strategiya samaradorligining mustaqil isboti hisoblanmaydi. Kundalikni muhokama qilishda hissiyotning kamayishi bilan birga talaba vazifaga qayta olgani yoki muammoni aniqlashtirgani ham e’tiborga olinadi.

Qayta baholash vaziyatni amalda o‘zgartirish o‘rnini bosmasligi kerak. Masalan, topshiriq talabi noaniq bo‘lsa, uni aniqlashtirish; ish hajmi ortiqcha bo‘lsa, vaqt va vazifalarni qayta rejalashtirish zarur. O‘qituvchi talabani har qanday tanqid yoki noqulay sharoitni faqat ijobiy talqin qilishga undamasligi lozim. Mashq hissiy tajribani hurmat qilish, dalillarni tekshirish va vaziyatga mos yechim izlashga asoslanadi.

Keyingi empirik tadqiqotlarda ushbu mashqlarning imkoniyatlarini boshlang‘ich va yakuniy baholash, taqqoslash guruhi hamda kechiktirilgan kuzatuv orqali tekshirish maqsadga muvofiq. Baholashda faqat qayta baholashdan foydalanish chastotasini emas, talabaning vazifani davom ettirishi, o‘quv ishtiroki va hissiy tiklanishini ham hisobga olish kerak. Gross va John ishlab chiqqan emotsional regulyatsiya so‘rovnomasini qo‘llash rejalashtirilsa, uning o‘zbek tilidagi shakli uchun til va psixometrik moslik alohida tekshirilishi lozim [1].

Xulosa. Kognitiv qayta baholash talabaning o‘quv vaziyatiga bergan ma’nosini tekshirishi va hissiy javobini boshqarishida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan strategiyadir. Nazariy tahlil uning imkoniyatlarini o‘zini anglash, real baholash va maqsadga muvofiq harakat bilan birgalikda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Ta’lim amaliyotida vaziyatni talqindan ajratish, muqobil izohlarni dalillar bilan tekshirish va aniq harakatni belgilashga qaratilgan mashqlar taklif etiladi. Ularning emotsional barqarorlikka uzoq muddatli ta’siri esa mahalliy talabalar ishtirokidagi maxsus empirik tadqiqotlarda aniqlashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gross J.J., John O.P. Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being // Journal of Personality and Social Psychology. – 2003. – Vol. 85, № 2. – P. 348–362. DOI: 10.1037/0022-3514.85.2.348.

2. Jamieson J.P., Mendes W.B., Blackstock E., Schmader T. Turning the knots in your stomach into bows: Reappraising arousal improves performance on the GRE // Journal of Experimental Social Psychology. – 2010. – Vol. 46, № 1. – P. 208–212. DOI: 10.1016/j.jesp.2009.08.015.

3. Karimova V.M. Psixologiya: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, “O‘AJBNT” markazi, 2002. – 205 b.

4. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya: darslik. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2010.

Ахмедова Мунаввар Нуманджановна

исследователь Бухарского международного университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И СОЦИАЛЬНУЮ ИНТЕГРАЦИЮ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация. *У детей с нарушениями речи формирование межличностных отношений и социальной интеграции зависит от ряда психологических факторов. У таких детей часто наблюдаются низкая самооценка, страх общения, эмоциональная нестабильность и социальная тревожность. Ограничения в речи затрудняют взаимодействие со сверстниками и повышают риск социальной изоляции. При этом семейная среда, педагогическая поддержка и уровень психологической помощи существенно влияют на процесс социальной адаптации. Исследования показывают, что развитие коммуникативных навыков и эмпатии у таких детей возможно при использовании специальных программ коррекции.*

Ключевые слова: *нарушение речи, социальная интеграция, межличностные отношения, психологические факторы, эмоциональное состояние, коммуникация.*

Введение. В последние десятилетия проблема нарушений речи у детей привлекает всё больше внимания со стороны психологов, логопедов и педагогов, так как речевое развитие является ключевым фактором формирования личности и успешной социальной адаптации. По данным различных исследований, от 5% до 10% детей дошкольного и младшего школьного возраста имеют те или иные формы речевых нарушений, включая дислалию, заикание, дизартрию и фонетико-фонематические расстройства .

Речь выполняет не только коммуникативную функцию, но и является основным инструментом мышления, регуляции поведения и социального взаимодействия. Нарушения речевой функции существенно затрудняют процесс межличностного общения, что в свою очередь влияет на формирование самооценки ребёнка, его эмоциональной устойчивости и уровня социальной активности. Исследования показывают, что дети с речевыми нарушениями чаще испытывают трудности в установлении контактов со сверстниками, склонны к социальной изоляции и повышенной тревожности.

Особое значение в развитии личности ребёнка имеет социальная среда. Семейные отношения, уровень педагогической поддержки, стиль воспитания и эмоциональный климат в семье оказывают прямое влияние на процесс компенсации речевых нарушений и успешность социальной интеграции. Согласно современным психологическим концепциям (Л. С. Выготский, А. Р. Лурия), развитие ребёнка происходит в тесной связи с социальной

средой, а любые нарушения коммуникации могут замедлять формирование высших психических функций.

Таким образом, изучение психологических факторов, влияющих на межличностные отношения и социальную интеграцию детей с речевыми нарушениями, является актуальной научной задачей, имеющей важное практическое значение для системы образования и коррекционной педагогики. Комплексный подход, включающий психологическую поддержку, логопедическую коррекцию и участие семьи, считается наиболее эффективным условием успешной социализации таких детей.

Анализ литературы. Проблема нарушений речи у детей и их влияния на межличностные отношения и процессы социальной интеграции является одной из активно изучаемых в современной психологии, логопедии и коррекционной педагогике. Анализ научной литературы показывает, что данная проблема рассматривается в междисциплинарном контексте, объединяющем нейропсихологические, психолингвистические и социально-психологические подходы.

Фундаментальные теоретические основы понимания роли речи в психическом развитии ребёнка были заложены в трудах Л. С. Выготского. Учёный подчёркивал, что речь является не только средством общения, но и важнейшим инструментом формирования высших психических функций. Согласно его культурно-исторической теории, развитие ребёнка происходит через социальное взаимодействие, а любые речевые нарушения могут существенно ограничивать качество этого взаимодействия, снижая уровень социальной адаптации. Идеи Выготского были развиты в работах А. Р. Лурии, который рассматривал речевые функции в тесной связи с деятельностью корковых структур мозга и подчёркивал значение нейропсихологической коррекции при речевых нарушениях.

В зарубежной психологии значительный вклад в изучение социального развития детей внёс Ж. Пиаже. Он рассматривал речь как отражение когнитивного развития и считал, что ограничения в коммуникативной сфере могут влиять на формирование операционального мышления и социального взаимодействия. В свою очередь, теория социального научения А. Бандуры подчёркивает, что дети усваивают модели поведения через наблюдение и взаимодействие, поэтому речевые ограничения могут снижать возможности эффективного социального обучения и интеграции в группу сверстников.

Современные исследования, проведённые такими авторами, как М. Томаселло, К. Бейтс и С. Кэй, акцентируют внимание на том, что развитие коммуникативных навыков тесно связано с социальным контекстом и уровнем взаимодействия с окружающими. Томаселло, в частности, утверждает, что язык развивается как инструмент совместной деятельности, и его нарушения напрямую отражаются на способности ребёнка к кооперации и эмпатии.

Российские исследователи, такие как Т. Б. Филичева, Г. В. Чиркина и Е. Ф. Архипова, подробно изучали структуру речевых нарушений у детей и их влияние на личностное развитие. В их работах отмечается, что у детей с речевыми дефектами часто наблюдаются вторичные психологические трудности: снижение самооценки, тревожность, трудности в установлении контактов со сверстниками и склонность к социальной изоляции. Авторы подчёркивают важность ранней логопедической и психологической коррекции для предотвращения негативных последствий в социальной сфере.

Особое внимание в современных исследованиях уделяется роли семьи и образовательной среды. Согласно работам Е. М. Мастюковой и Н. Н. Трауготт,

эмоционально благоприятная семейная атмосфера и поддержка со стороны родителей значительно повышают эффективность коррекционной работы и способствуют успешной социальной адаптации ребёнка. В противовес этому, гиперопека или, наоборот, эмоциональная депривация могут усиливать коммуникативные трудности и формировать у ребёнка чувство социальной неполноценности.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что речевые нарушения у детей оказывают комплексное влияние на их личностное развитие и социальную интеграцию. Исследователи сходятся во мнении, что ключевыми факторами успешной адаптации являются своевременная диагностика, комплексная коррекционная работа, включающая логопедическую, психологическую и педагогическую поддержку, а также активное участие семьи в процессе реабилитации. Интеграция данных подходов позволяет значительно снизить негативные последствия речевых нарушений и способствует полноценному развитию межличностных отношений у детей.

Заключение. Проведённый теоретический анализ позволяет сделать вывод о том, что нарушения речи у детей представляют собой не только медицинскую или логопедическую проблему, но и важный психологический и социальный фактор, оказывающий комплексное влияние на формирование личности. Речь, являясь основным средством общения и инструментом познания, играет ключевую роль в становлении межличностных отношений, развитии самосознания и успешной социальной интеграции ребёнка.

Исследования отечественных и зарубежных учёных убедительно показывают, что речевые нарушения часто сопровождаются вторичными психологическими трудностями. К ним относятся снижение самооценки, неуверенность в себе, повышенная тревожность, эмоциональная нестабильность, а также трудности в установлении контактов со сверстниками. Эти особенности нередко приводят к социальной изоляции ребёнка и ограничению его участия в коллективной деятельности.

Вместе с тем научная литература подчёркивает, что негативные последствия речевых нарушений не являются неизбежными. Эффективность социальной адаптации во многом зависит от комплекса внешних и внутренних факторов. Существенную роль играют уровень семейной поддержки, характер педагогического взаимодействия, своевременность логопедической помощи, а также участие психолога в коррекционном процессе. Особое значение имеет создание благоприятной эмоциональной среды, в которой ребёнок чувствует принятие, безопасность и возможность самовыражения.

Анализ теоретических подходов Л. С. Выготского, А. Р. Лурии, Ж. Пиаже, А. Бандуры и современных исследователей позволяет утверждать, что развитие речи и социальное развитие ребёнка находятся в тесной взаимосвязи. Любые нарушения коммуникативной функции отражаются не только на речевом уровне, но и на всей системе личностного развития, включая когнитивную и эмоционально-волевую сферы.

Таким образом, можно заключить, что успешная социальная интеграция детей с нарушениями речи возможна только при условии комплексного и междисциплинарного подхода. Он должен включать логопедическую коррекцию, психологическую поддержку, педагогическое сопровождение и активное участие семьи. Только системная работа в данном направлении позволяет минимизировать негативные последствия речевых нарушений и создать условия для полноценного развития личности ребёнка в обществе.

Список литературы .

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 2005. - 352 с.
2. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. - М.: МГУ, 2003. - 384 с.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. - СПб.: Питер, 2004. - 256 с.
4. Бандура А. Теория социального научения. - СПб.: Евразия, 2000. - 320 с.
5. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Коррекционное обучение детей с нарушениями речи. - М.: Просвещение, 2010. - 240 с.

Axmedov Farxod Furqatovich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

VOYAGA YETMAGANLARDA HUQUQBUZARLIK XAVFINI KAMAYTIRISHDA PSIXOLOGIK BARQARORLIK VA IJTIMOIY QO‘LLAB-QUVVATLASHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Tezisda voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka moyilligini kamaytirishning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Emotsional o‘zini boshqarish, oilaviy nazoratning qo‘llab-quvvatlovchi shakllari, maktabga mansublik hissi hamda raqamli xavfsizlik savodxonligining profilaktik imkoniyatlari yoritiladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining HBSC tadqiqoti va ilmiy umumlashtirishlar asosida ko‘p darajali erta profilaktika yo‘nalishlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmaganlar, huquqbuzarlik profilaktikasi, psixologik barqarorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, kiberbulling, himoya omillari.

Kirish. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish faqat nazorat yoki jazo choralariga tayanmasdan, bolaning rivojlanish muhiti, shaxsiy resurslari va ijtimoiy munosabatlarini hisobga olishni taqozo etadi. O‘smirlik davrida mustaqillikka intilish, tengdoshlar bahosiga sezgirlik va hissiy reaksiyalarning kuchayishi ayrim vaziyatlarda xulqiy tavakkalchilikni oshirishi mumkin. Biroq bu xususiyatlar o‘z-o‘zidan jinoyatchilikni keltirib chiqarmaydi: xavf muayyan oilaviy, maktab va ijtimoiy omillar jamlanganda kuchayadi [1; 2].

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining 2024-yilda e’lon qilingan, 44 mamlakat va hududda 279 mingdan ortiq o‘smir ma’lumotlariga asoslangan HBSC tahliliga ko‘ra, respondentlarning taxminan 15 foizi kiberbulling qurboni bo‘lgan, 12 foizi esa boshqalarga nisbatan kiberbulling sodir etganini bildirgan. Taxminan 11 foizi maktabda bullingga uchragan, 6 foizi boshqalarga bulling qo‘llagan [3]. Mazkur raqamlar O‘zbekistondagi jinoyatchilik darajasini emas, xalqaro tadqiqotda qayd etilgan zo‘ravonlik bilan bog‘liq tajribalarni ifodalaydi.

TADQIQOT YONDASHUVI VA MUHOKAMA

Ushbu tezis nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, psixologik profilaktika, bola huquqlari va xalqaro epidemiologik tadqiqotlar bo‘yicha ochiq ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Unda muallif tomonidan yangi respondentlar o‘rtasida so‘rov o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi. Tahlilda xavf va himoya omillarining o‘zaro farqlanishi, erta ogohlantirish hamda maktab–oila hamkorligi masalalariga e’tibor qaratildi.

Xalqaro HBSC materiallarida qayd etilgan ayrim ko‘rsatkichlar quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Xalqaro HBSC tadqiqotidagi ayrim ko‘rsatkichlar (2021/2022-yil ma’lumotlari, 2024-yil nashri)

Ko‘rsatkich	O‘smirlar ulushi
Kiberbulling qurboni bo‘lganlar	15%
Kiberbulling sodir etganlar	12%
Maktabda bullingga uchraganlar	11%
Maktabda bulling sodir etganlar	6%

Manba: JSST Yevropa mintaqaviy byurosi, 2024 [3]. Ko‘rsatkichlar turli xulqiy holatlar ulushini anglatadi; ularni qo‘shib, jami jinoyatchilik ulushi sifatida talqin qilish mumkin emas.

Psixologik barqarorlik o‘smirning stressli vaziyatda o‘z reaksiyasini boshqarishi, konstruktiv muammo yechimini izlashi va kerak bo‘lganda yordam so‘rashi bilan izohlanadi. Mazkur ko‘nikmalar individual mashg‘ulotlar, emotsiyalarni tanish va nomlash, nizoli vaziyatlarni rolli o‘yinlarda muhokama qilish hamda o‘zini nazorat qilish strategiyalarini mashq qilish orqali rivojlantirilishi mumkin. Bunda “xavf guruhidagi bola” kabi tamg‘alovchi yondashuvdan qochish, har bir o‘quvchining ehtiyojini alohida baholash muhimdir [2].

Oila doirasida profilaktika faqat cheklovlarni kuchaytirishni emas, balki muntazam muloqot, izchil qoidalar, mehr va mas’uliyatni uyg‘unlashtirishni talab etadi. Maktabda esa xavfsiz psixologik iqlim, bullingga nisbatan aniq javob mexanizmi, ishonchli pedagog yoki psixologga murojaat yo‘llari va tengdoshlar o‘rtasida ijobiy hamkorlikni shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Yoshlar jinoyatchiligi xavf va himoya omillarining 2024-yildagi umbrella-sharhi qo‘llab-quvvatlovchi maktab muhitini himoya omili sifatida ajratib ko‘rsatadi (OR=0,56; 95% ishonch oralig‘i: 0,55–0,57) [1]. Bunday assotsiatsiya sababiy ta’sir miqdori bilan tenglashtirilmaydi.

Raqamli muhitda bolalarni himoya qilishning psixologik tarkibi onlayn tazyiqni tanish, shaxsiy chegaralarni saqlash, xavfli murojaatlarga javob bermaslik va xabar berishning xavfsiz usullarini bilishdan iborat. Maktab psixologi, ota-ona va sinf rahbarining izchil hamkorligi onlayn tahdidlarni yashirish ehtimolini kamaytiruvchi ishonchli muloqot kanallarini yaratishi mumkin. Mazkur tavsiyalar nazariy asoslangan bo‘lib, ularning mahalliy sharoitdagi samaradorligi alohida empirik tekshiruvni talab qiladi.

XULOSA

Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining psixologik profilaktikasida emotsional o‘zini boshqarish, ijtimoiy mansublik, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va xavfsiz raqamli xulq ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish maqsadga muvofiq. Profilaktika jarayonida alohida xulqiy belgilar asosida bolalarni ayblash o‘rniga, individual ehtiyojlarni baholash, yordamga erta yo‘naltirish va maktab–oila–mutaxassis hamkorligini mustahkamlash zarur. Kelgusida ushbu yondashuvning samaradorligini mahalliy tanlanmada nazoratli tadqiqotlar yordamida baholash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Risk and protective factors of youth crime: An umbrella review of systematic reviews and meta-analyses // Clinical Psychology Review. 2024. DOI: 10.1016/j.cpr.2024.102479.

2. United Nations Office on Drugs and Crime. Crime Prevention & Criminal Justice, Module 13: Justice for Children. Topic Three. Vienna: UNODC, 2020. https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-13/key-issues/3--justice-for-children.html

3. WHO Regional Office for Europe. One in six school-aged children experiences cyberbullying, finds new WHO/Europe study. 27 March 2024. https://www.who.int/europe/news-room/27-03-2024-one-in-six-school-aged-children-experiences-cyberbullying--finds-new-who-europe-study

4. WHO Regional Office for Europe. A focus on adolescent peer violence and bullying in Europe, central Asia and Canada: HBSC international report from the 2021/2022 survey. Volume 2. Copenhagen, 2024. ISBN: 9789289060929.

Rajabov Sanjarbek Bozirboy o‘g‘li
Qo'shko'pir tumani Ichki ishlar bo'limi Tezkor qidiruv xizmati
Jinoyat qidiruv guruhi tezkor vakili kapitani

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING NIZOLI VAZIYATLARDA KONSTRUKTIV MULOQOT OLIB BORISH VA SAMARALI PSIXOLOGIK TA’SIR KO‘RSATISH KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. *Maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining nizoli vaziyatlarda faol tinglash, savollarni to‘g‘ri berish, fikrni sodda ifodalash va hissiy keskinlikni yumshatish ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirishda psixologik ta’sirning qonuniy va axloqiy chegaralari, vaziyatli mashqlar hamda kasbiy refleksiyaning o‘rni yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *konstruktiv muloqot, faol tinglash, deeskalatsiya, kommunikativ kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, psixologik ta’sir, refleksiya.*

Аннотация. *В статье анализируются теоретические основы развития навыков активного слушания, правильной постановки вопросов, ясного изложения мыслей и снижения эмоциональной напряжённости у сотрудников органов внутренних дел в конфликтных ситуациях. Рассматривается роль правовых и этических границ психологического воздействия, ситуационных упражнений и профессиональной рефлексии в совершенствовании коммуникативной компетентности.*

Ключевые слова: *конструктивное общение, активное слушание, деэскалация, коммуникативная компетентность, профессиональная подготовка, психологическое воздействие, рефлексия.*

Abstract. *This article analyzes the theoretical foundations for developing active listening skills, effective questioning techniques, clear expression of ideas, and the ability to reduce emotional tension among internal affairs officers in conflict situations. It examines the role of legal and ethical boundaries of psychological influence, scenario-based exercises, and professional reflection in improving communicative competence.*

Keywords: *constructive communication, active listening, de-escalation, communicative competence, professional training, psychological influence, reflection.*

Kirish. Ichki ishlar organlari xodimlarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy huquqni muhofaza qilish faoliyatida ijtimoiy munosabatlar barqarorligini ta’minlashning muhim psixologik shartlaridan biri hisoblanadi. Xizmat jarayonida yuzaga keladigan murakkab vaziyatlar xodimdan suhbatdoshning individual xususiyatlarini anglash, uning hissiy holatini baholash va muloqot strategiyasini vaziyatga moslashtirish qobiliyatini talab etadi. Ayniqsa, keskin ruhiy zo‘riqish sharoitida konstruktiv muloqot vositalaridan foydalanish shaxslararo qarama-qarshiliklarni yumshatish, o‘zaro tushunishni shakllantirish va kasbiy vazifalarni samarali bajarishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ichki ishlar organlari xodimlarining psixologik ta’sir ko‘rsatish ko‘nikmalarini takomillashtirishda kommunikativ moslashuvchanlik, emotsional intellekt va refleksiv fikrlashning o‘zaro bog‘liqligini nazariy jihatdan tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Ichki ishlar organlari xodimi xizmat davomida turli yosh, kasb va ijtimoiy tajribaga ega insonlar bilan muloqot qiladi. Ayniqsa, norozilik, qo‘rquv, shoshilinchlik yoki g‘azab mavjud bo‘lgan vaziyatlarda xodimning so‘zi, ohangi va tinglash usuli suhbatning keyingi yo‘nalishiga

ta’sir etadi. Shu bois konstruktiv muloqotni faqat xushmuomalalik belgisi sifatida emas, xavfsiz va qonuniy xizmat faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydigan kasbiy ko‘nikma sifatida baholash zarur. Konstruktiv muloqotning mohiyati ikki tomonlama axborot almashish, qarama-qarshilik sababini aniqlashtirish va huquqiy talabni tushunarli shaklda yetkazishdan iborat. Unda xodimning qat’iyligi hurmatsizlikka, suhbatdoshning fikrini eshitish esa xizmat vazifasidan chekinishga aylanmasligi kerak. Prezidentning 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son qarori bilan belgilangan kasbiy madaniyat talablari muloqot madaniyati va xodimning mas’uliyatli xulq-atvoriga alohida ahamiyat beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. K. Rojers shaxslararo munosabatda empatik tushunish, samimiylik va hurmat muhim o‘rin tutishini nazariy jihatdan asoslagan [2]. Mazkur qarashlar huquqni muhofaza qilish faoliyatiga aynan ko‘chirilmaydi, biroq suhbatdoshning holatini anglashga intilish va uning fikrini qadrsizlantirmaslik kabi kommunikativ tamoyillarni tushuntirishga yordam beradi. Bunda empatik yondashuv qonuniylik va xizmat intizomi bilan uyg‘unlashishi lozim.

M. Rozenbergning zo‘ravonliksiz muloqot yondashuvi kuzatilgan holatni shaxsga berilgan salbiy bahodan ajratish, hissiy ehtiyojlarni farqlash va aniq so‘rov bildirishga e’tibor qaratadi [3]. R. Engel, H. Makmanus va T. Herold politsiya faoliyatidagi deeskalatsiya treninglariga oid tadqiqotlarni ko‘rib chiqib, ularning ehtimoliy foydasini baholashda puxta empirik dalillar zarurligini ko‘rsatadi [4]. Shu sababli muloqot mashg‘ulotlarini tashkil qilish bilan ularning natijadorligi isbotlanganini bir xil tushuncha sifatida ko‘rsatib bo‘lmaydi.

Ushbu maqolada nazariy manbalarni mazmuniy tahlil qilish, kommunikativ yondashuvlarni qiyoslash va kasbiy tayyorgarlik uchun umumiy tavsiyalarni ishlab chiqish usullari qo‘llandi. Tadqiqot konseptual xarakterga ega bo‘lib, xodimlar ishtirokida eksperiment yoki so‘rovnoma o‘tkazilmagan.

Tomas Gordon faol tinglash va samarali muloqotga oid qarashlarida suhbatdoshning fikrini diqqat bilan qabul qilish, uning kechinmalarini tushunishga intilish hamda qarama-qarshiliklarni o‘zaro manfaatlarni hisobga olgan holda bartaraf etish shaxslararo munosabatlarni yaxshilashning muhim sharti ekanini asoslagan.

Rojer Fisher muzokaralar nazariyasida shaxsni muammodan ajratib baholash, tomonlarning qat’iy pozitsiyalaridan ko‘ra haqiqiy manfaatlarini aniqlash va obyektiv mezonlarga asoslangan yechim ishlab chiqish konstruktiv kelishuvga erishishda muhimligini ko‘rsatgan.

Donald Shyon kasbiy refleksiya nazariyasida mutaxassisning faoliyat davomida o‘z qarorlari va harakatlarini tahlil qilishi, tajribasidan xulosa chiqarishi hamda murakkab vaziyatlarga mos ravishda yondashuvini takomillashtirishi professional kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qilishini ta’kidlagan.

Gari Noesner huquqni muhofaza qilish tizimidagi inqirozli muzokaralar tajribasiga tayanib, faol tinglash, ishonchli muloqot va hissiy keskinlikni pasaytirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar xavfli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal etishda muhim ahamiyatga egaligini yoritgan.

Muhokama. Konstruktiv muloqotning birinchi tayanch ko‘nikmasi — faol tinglash. Bu suhbatdosh gapini bo‘lmaslik, muhim ma’lumotni ajratib olish, tushunilmagan nuqtani xolis savol bilan aniqlashtirish va eshitilgan fikrni qisqacha qayta ifodalashni anglatadi. Masalan, fuqaro e’tiroz bildirganida xodim avval uning aynan qaysi holatdan norozi ekanini aniqlasa, noto‘g‘ri taxminlarga tayanish ehtimoli kamayadi. Tinglash jarayonida xizmat xavfsizligi va vaziyat nazorati doim saqlanishi kerak.

Ikkinchi ko‘nikma — axborotni ravshan va izchil yetkazishdir. Murakkab huquqiy tushunchalarni sodda ifodalash, ko‘rsatmaning sababini tushuntirish hamda suhbatdosh ma’lumotni to‘g‘ri anglaganini tekshirish keraksiz munozaraning oldini olishi mumkin. Kesatiq, haqorat yoki shaxsga baho beruvchi iboralar esa muloqotning konstruktiv yo‘nalishini zaiflashtiradi. Xodim qonuniy talabni qat’iy, lekin xotirjam ohangda bayon qilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi ko‘nikma — hissiy keskinlikni pasaytirishga qaratilgan muomala usullaridan foydalanish. Bunda xodim o‘z ovozi va tana harakatlarini nazorat qiladi, yuzaga kelgan e’tirozni

darhol shaxsiy hujum deb qabul qilmaydi hamda suhbatdoshga vaziyatni tushunish uchun imkon beradi. Psixologik ta’sirning samarali shakli aldov yoki qo‘rqitish emas, balki ishonarli tushuntirish, asosli dalil va hamkorlikka chaqirishdir. Xavf darajasi yuqori bo‘lganda tegishli xavfsizlik choralarini ko‘rish ustuvor vazifa bo‘lib qoladi.

Ko‘nikmalarni takomillashtirish uchun xodimlarga turli murakkablikdagi muloqot vaziyatlarini nazariy tahlil qildirish, rolli suhbatlar va guruhli muhokamalardan foydalanish mumkin. Trening yakunida “qanday gapirildi?”, “qaysi savol vaziyatni ochdi?”, “qayerda tushunmovchilik kuchaydi?” kabi savollar bo‘yicha kasbiy refleksiya tashkil etilishi foydalidir. Baholashda faqat suhbat yakuni emas, tinglash sifati, tushuntirish aniqligi, hurmatli munosabat va huquqiy me’yorlarga rioya qilish ham hisobga olinishi kerak.

Xulosa. Nizoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot olib borish ko‘nikmalari faol tinglash, aniq savol berish, sodda tushuntirish, emotsional o‘zini boshqarish va kasbiy refleksiyaning uzviy birligiga tayanadi. Psixologik ta’sir ko‘rsatish shaxsni noqonuniy majburlashga emas, vaziyatni anglash, qonuniy talablarga rioya qilish va imkon qadar ixtiyoriy hamkorlikni shakllantirishga qaratilishi lozim. Kasbiy tayyorgarlikda vaziyatli muhokamalar va muloqot mashqlarini qo‘llash nazariy jihatdan maqsadga muvofiq; ularning amaliy samaradorligi esa alohida baholanishi kerak.

Ichki ishlar organlari xodimlarining konstruktiv muloqot olib borish ko‘nikmalarini rivojlantirish ularning murakkab kasbiy vaziyatlarga psixologik tayyorgarligini mustahkamlash va shaxslararo munosabatlarni oqilona boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Kommunikativ kompetensiyaning takomillashuvi xodimlarda faol tinglash, emotsional barqarorlik, vaziyatni xolis baholash va huquqiy me’yorlarga asoslangan ta’sir ko‘rsatish qobiliyatlarining uyg‘un shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirishda vaziyatli mashg‘ulotlar, psixologik treninglar, kasbiy refleksiya va individual yondashuvlardan tizimli foydalanish nazariy jihatdan asosli yo‘nalish hisoblanadi. Natijada xodimlarning nizoli vaziyatlarda konstruktiv qaror qabul qilish, fuqarolar bilan ishonchli munosabat o‘rnatish va xizmat faoliyatida psixologik ta’sirning qonuniy hamda axloqiy usullaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-son qarori. “Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo‘naltirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. https://lex.uz/uz/acts/-6364837

2. Rogers, C. R. (1957). The Necessary and Sufficient Conditions of Therapeutic Personality Change. Journal of Consulting Psychology, 21(2), 95–103. https://doi.org/10.1037/h0045357

3. Rosenberg, M. B. (2015). Nonviolent Communication: A Language of Life. 3rd ed. PuddleDancer Press.

4. Engel, R. S., McManus, H. D., & Herold, T. D. (2020). Does De-escalation Training Work? A Systematic Review and Call for Evidence in Police Use-of-force Reform. Criminology & Public Policy, 19(3), 721–759. https://doi.org/10.1111/1745-9133.12467

5. O‘zbekiston Respublikasining “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 16-sentabr, O‘RQ-407-son. https://lex.uz/uz/acts/-3027843

Atadjanov Jahongir Baxtiyorovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi

OLIY HARBIY TA’LIM MUASSASALARI KURSANTLARIDA OILAVIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL YETUKLIK VA SHAXSIY QADRIYATLAR TIZIMINING O‘RNI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida oilaviy qadriyatlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi emotsional yetuklik, shaxsiy qadriyatlar tizimi, hissiy o'zini o'zi boshqarish, ijtimoiy mas'uliyat va psixologik moslashuvchanlik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy-kasbiy tayyorgarlik jarayonida kursantlarning emotsional barqarorligini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarni ongli o'zlashtirish hamda shaxsiy ehtiyojlar bilan oilaviy majburiyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *oilaviy qadriyatlar, harbiy kursantlar, emotsional yetuklik, shaxsiy qadriyatlar tizimi, hissiy barqarorlik, psixologik determinantlar, o'zini o'zi boshqarish, shaxsiy mas'uliyat, emotsional moslashuvchanlik, qadriyatli yo'nalganlik, oilaviy munosabatlar, psixologik rivojlanish.*

Аннотация. *В статье с научно-теоретической точки зрения анализируются особенности эмоциональной зрелости, системы личностных ценностей, эмоциональной саморегуляции, социальной ответственности и психологической адаптивности, влияющие на развитие семейных ценностей у курсантов высших военных образовательных учреждений. Также рассматриваются психологические механизмы укрепления эмоциональной устойчивости курсантов, осознанного усвоения семейных ценностей и формирования гармоничных отношений между личными потребностями и семейными обязательствами в процессе военно-профессиональной подготовки.*

Ключевые слова: *семейные ценности, военные курсанты, эмоциональная зрелость, система личностных ценностей, эмоциональная устойчивость, психологические детерминанты, саморегуляция, личная ответственность, эмоциональная адаптивность, ценностная направленность, семейные отношения, психологическое развитие.*

Abstract. *This article provides a theoretical analysis of emotional maturity, personal value systems, emotional self-regulation, social responsibility, and psychological adaptability as factors influencing the development of family values among cadets of higher military educational institutions. It also examines the psychological mechanisms involved in strengthening cadets' emotional stability, promoting the conscious internalization of family values, and developing a harmonious relationship between personal needs and family responsibilities during military professional training.*

Keywords: *family values, military cadets, emotional maturity, personal value system, emotional stability, psychological determinants, self-regulation, personal responsibility, emotional adaptability, value orientation, family relationships, psychological development.*

Kirish. Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida oilaviy qadriyatlarni rivojlantirish jarayoni shaxsning emotsional yetukligi, individual qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan ongli yondashuvi va kelajakdagi oilaviy hayotga tayyorgarligi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu jarayonda harbiy ta'lim muhitiga xos kasbiy talablar va shaxsiy psixologik ehtiyojlarning o'zaro ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi. Emotsional yetuklik kursantning murakkab vaziyatlarda o'z kechinmalarini anglash, hissiy reaksiyalarini boshqarish, boshqa insonlarning ruhiy holatini tushunish va shaxslararo munosabatlarda vaziyatga muvofiq munosabat bildirish imkoniyatlarini ifodalaydi, shu jihatdan mazkur sifat kelajakdagi oilaviy munosabatlarning psixologik asoslarini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Shaxsiy qadriyatlar tizimi esa kursantning hayotiy maqsadlari, axloqiy tanlovlari, ijtimoiy mas'uliyat haqidagi qarashlari va insoniy munosabatlarga qo'yadigan talablarini o'zaro birlashtiruvchi ichki psixologik tuzilma sifatida namoyon bo'lib, oilaviy qadriyatlarning shaxsiy e'tiqod darajasida qabul qilinishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Harbiy ta'lim sharoitida kursantlarning intizomiy talablarga moslashishi, jamoaviy munosabatlarda faol ishtirok etishi, turli psixologik zo'riqishlarga duch kelishi va kasbiy faoliyatning kelajakdagi oqibatlarini anglab borishi ularning emotsional reaksiyalari hamda hayotiy ustuvorliklariga ta'sir ko'rsatishi mumkin, biroq bunday ta'sirning mazmuni individual psixologik xususiyatlarga qarab farqlanadi. Oilaviy qadriyatlarning rivojlanganligi kursantning

mehr-oqibat, sadoqat, o‘zaro ishonch va mas’uliyat kabi tushunchalarni bilishi bilangina belgilanmaydi, balki mazkur qadriyatlarni shaxsiy hayotiy tanlovlar bilan bog‘lay olishi, yaqin insonlarning ehtiyojlarini tushunishi va qarama-qarshi manfaatlar mavjud bo‘lgan vaziyatlarda ham o‘zaro hurmat tamoyillarini saqlashga intilishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli kursantlarda oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishning psixologik asoslarini o‘rganishda emotsional yetuklik va shaxsiy qadriyatlar tizimini alohida xususiyatlar sifatida emas, balki shaxsning ongli qaror qabul qilishi, munosabatlarni tartibga solishi va kelajakdagi oilaviy hayotga mas’uliyatli tayyorlanishini ta’minlovchi o‘zaro bog‘langan psixologik mexanizmlar sifatida tahlil qilish zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. D.Leontyevning shaxsiy salohiyat va shaxsning o‘z hayotini ongli boshqarishiga oid ilmiy qarashlarida insonning ichki imkoniyatlari, hayotiy maqsadlarni mustaqil belgilashi, shaxsiy tanlovlariga mas’uliyat bilan yondashishi va tashqi sharoitlar ta’sirida o‘z qadriyatlarini saqlab qolish qobiliyati psixologik rivojlanishning muhim omillari sifatida talqin etiladi [1]. Mazkur nazariy yondashuv oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarida oilaviy qadriyatlarni rivojlantirish jarayonini tushuntirishda ahamiyatga ega, chunki harbiy xizmatga tayyorlanayotgan shaxs kasbiy talablarni bajarish bilan bir qatorda o‘zining oilaviy hayotga oid maqsadlarini mustaqil belgilashi, yaqin insonlar bilan munosabatlarda shaxsiy javobgarlikni anglashi va qadriyatlarini ongli tanlov asosida mustahkamlashi zarur bo‘ladi. D.Leontyevning shaxsiy salohiyat haqidagi qarashlaridan kelib chiqib, kursantning oilaviy qadriyatlarga sodiqligini faqat mavjud ijtimoiy me’yorlarni qabul qilish bilan baholash yetarli emas, balki ushbu me’yorlarning shaxsiy hayotiy maqsadlar bilan qanchalik uyg‘unlashgani va murakkab vaziyatlarda ongli qaror qabul qilishga qanday ta’sir ko‘rsatishini ham aniqlash muhimdir.

V.Morosanovaning ongli o‘zini o‘zi boshqarish nazariyasida shaxsning faoliyatini rejalashtirish, muhim sharoitlarni oldindan baholash, harakatlar dasturini ishlab chiqish, erishilgan natijalarni tahlil qilish va zarur hollarda xatti-harakatlarini o‘zgartirish xususiyatlari individual psixologik boshqaruvning tarkibiy qismlari sifatida izohlanadi [2]. Ushbu nazariy yondashuv kursantlarda emotsional yetuklikni oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi, chunki oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar, hissiy zo‘riqishlar va turli ehtiyojlar o‘rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish shaxsdan vaziyatni ongli baholash, o‘z munosabatini nazorat qilish va muloqot usullarini moslashtirish qobiliyatini talab etadi. V.Morosanova qarashlarining harbiy ta’lim sharoitidagi ahamiyati shundaki, kursantning kasbiy faoliyatda shakllanadigan o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalari oilaviy munosabatlar uchun ham muayyan psixologik zamin yaratishi mumkin, biroq ularning samarali qo‘llanishi boshqa insonlarning hissiy ehtiyojlarini hisobga olish va shaxsiy maqsadlarni o‘zaro kelishuv asosida muvofiqlashtirish bilan bog‘liqdir.

T.Kryukovaning stressli vaziyatlarni yengib o‘tish va psixologik moslashuvga oid ilmiy qarashlarida insonning murakkab sharoitlarga munosabati uning vaziyatni qanday talqin qilishi, mavjud psixologik imkoniyatlarini baholashi, hissiy zo‘riqishni boshqarishi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash resurslaridan foydalanishi bilan bog‘liq holda izohlanadi [3]. Mazkur ilmiy yondashuv kursantlarda oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishda emotsional yetuklikning o‘rnini tushuntirishga yordam beradi, chunki kelajakdagi harbiy xizmat sharoitida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaqt tanqisligi, xizmat majburiyatlari va oilaviy ehtiyojlar o‘rtasidagi ziddiyatlar shaxsning mavjud vaziyatga moslashuvchan munosabat bildirishini talab qilishi mumkin.

T.Kryukovaning tadqiqotlariga tayangan holda kursantlarda oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashda hissiy qiyinchiliklarni inkor etmaslik, ularni konstruktiv tarzda qayta baholash, yaqin insonlardan yordam so‘rashni tabiiy munosabat shakli sifatida qabul qilish va kelishmovchiliklarni kuchaytirmaydigan muloqot usullarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlash mumkin. Ye.Ilyinning inson emotsional sohasi, hissiyotlarning psixologik mazmuni va shaxslararo munosabatlardagi vazifalariga bag‘ishlangan ilmiy qarashlarida turli hissiy holatlarning paydo bo‘lishi, ularning shaxs faoliyatiga ta’siri va individual emotsional xususiyatlarning rivojlanishi keng tahlil qilingan [4]. Ushbu yondashuv kursantlarda oilaviy qadriyatlarning psixologik shakllanishini o‘rganishda ahamiyatlidir, chunki yaqin insonlarga mehr

ko‘rsatish, ularning muvaffaqiyatlariga quvonish, qiyinchiliklariga hamdardlik bildirish va o‘zaro munosabatlarda hissiy yaqinlikni saqlash shaxsning emotsional rivojlanish darajasi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lishi mumkin. Ye.Ilyinning nazariy qarashlari asosida emotsional yetuklikni faqat salbiy hissiyotlarni cheklash qobiliyati sifatida emas, balki insonning o‘z kechinmalarini to‘g‘ri anglashi, ularni vaziyatga mos ifodalashi, boshqalarning hissiy holatini hurmat qilishi va oilaviy munosabatlarda samimiylikni saqlashga intilishi bilan tavsiflanadigan keng qamrovli psixologik sifat sifatida baholash mumkin.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi. Kursantlarda emotsional yetuklik va shaxsiy qadriyatlar tizimining oilaviy qadriyatlar bilan o‘zaro bog‘liqligini tadqiq etishda shaxsning hissiy xususiyatlari, qadriyatli yo‘nalganligi va oilaviy munosabatlarga oid psixologik tasavvurlarini kompleks baholashga asoslangan metodologik yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv doirasida emotsional o‘zini o‘zi boshqarish xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik metodlar, qadriyatli ustuvorliklarni o‘rganish usullari, individual suhbatlar, vaziyatli topshiriqlar va oilaviy munosabatlar mazmunini yorituvchi refleksiv savollardan foydalanish mumkin. V.Morosanovaning ongli o‘zini o‘zi boshqarishga oid ilmiy yondashuvi asosida kursantning faoliyatini rejalashtirish, vaziyatga moslashish, xatti-harakatlarni baholash va zarur hollarda ularni o‘zgartirish qobiliyatlarini o‘rganish mumkin bo‘lib, mazkur yondashuv emotsional yetuklikning ayrim tartibga soluvchi jihatlarini tushuntirishga yordam beradi [5].

Shaxsiy qadriyatlar tizimini o‘rganishda kursantning turli hayotiy maqsadlarga bergan ustuvorligini aniqlash, kasbiy burch va oilaviy ehtiyojlarga munosabatini qiyoslash, qarama-qarshi qadriyatlar mavjud bo‘lgan vaziyatlarda qanday qaror qabul qilishini tahlil qilish hamda bildirgan qarashlari bilan amaliy tanlovlari o‘rtasidagi muvofiqlikni baholash muhim hisoblanadi. Psixodiagnostik usullarni qo‘llashda ularning kursantlar yoshiga, til va madaniy muhitiga mosligi, ishonchliligi va validligini tekshirish bilan bir qatorda, harbiy ta’limga xos yuqori ijtimoiy ma’qullanish ehtiyoji respondentlarning javoblariga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ham hisobga olish zarur. Mazkur metodologik asos emotsional yetuklik va shaxsiy qadriyatlar tizimining oilaviy qadriyatlarga munosabat bilan qanday bog‘liqligini aniqlashga imkon berishi mumkin, biroq ushbu bog‘liqlikning kuchi va yo‘nalishi faqat tegishli empirik ma’lumotlar yig‘ilib, ilmiy tahlil qilingandan keyingina asosli baholanadi.

Muhokama. Kursantlarda oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishda emotsional yetuklik va shaxsiy qadriyatlar tizimining o‘zaro munosabatini muhokama qilishda harbiy-kasbiy shakllanish jarayonida rivojlanadigan o‘zini tuta bilish, qat’iyatlilik va vazifaga yo‘naltirilganlik xususiyatlarini hissiy ochiqlik, samimiy munosabat va boshqa insonlarning ehtiyojlariga sezgirlik bilan uyg‘unlashtirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Harbiy ta’limdagi qat’iy tartib va yuqori mas’uliyat kursantlarning o‘z xatti-harakatlarini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratishi mumkin, biroq oilaviy munosabatlarda mazkur ko‘nikmalarning ijobiy namoyon bo‘lishi shaxsning o‘z kechinmalarini yashirishga emas, balki ularni to‘g‘ri ifodalashga va yaqin insonlarning hissiy holatini tushunishga qanchalik tayyorligi bilan bog‘liqdir. Shaxsiy qadriyatlar tizimining oilaviy munosabatlarga ta’sirini baholashda kursantning mas’uliyatni qanday tushunishi, oilaviy rollarga nisbatan qanchalik moslashuvchan qarashlarga egaligi, shaxsiy muvaffaqiyatni oilaviy farovonlik bilan qanday uyg‘unlashtirishi va turmush o‘rtog‘ining mustaqil ehtiyojlarini qay darajada tan olishi kabi masalalarga e’tibor qaratish zarur.

Emotsional yetuklikning oilaviy qadriyatlarni amaliy munosabatlarga aylantirishdagi ahamiyati ayniqsa qarama-qarshi fikrlar yuzaga kelgan vaziyatlarda yaqqol ko‘rinishi mumkin, chunki shaxsning muammoni xotirjam tahlil qilishi, o‘z hissiy munosabatini tushuntirishi va boshqa insonning pozitsiyasiga hurmat bilan yondashishi oilaviy kelishmovchiliklarni konstruktiv muhokama qilish uchun muhim sharoit yaratadi. D.Leontyevning shaxsiy salohiyat haqidagi konseptual qarashlari bilan T.Kryukovaning murakkab vaziyatlarni yengib o‘tishga oid yondashuvlarini birgalikda tahlil qilish kursantlarda ongli qadriyatli tanlov, psixologik moslashuvchanlik va mavjud muammolarni konstruktiv hal qilish imkoniyatlari o‘rtasidagi nazariy aloqalarni tushuntirishga yordam beradi [3], [6]. Shu asosda harbiy ta’lim muassasalarida

oilaviy qadriyatlarga oid psixologik tayyorgarlikni shaxsiy qadriyatlarni anglash, emotsional refleksiya, muloqotdagi individual qiyinchiliklarni aniqlash va real hayotiy vaziyatlarga mos qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirish ilmiy-amaliy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlarida oilaviy qadriyatlarning rivojlanishi emotsional yetuklik, shaxsiy qadriyatli yo‘nalganlik, psixologik moslashuvchanlik va ongli xulq-atvorni boshqarish imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mazkur xususiyatlarning o‘zaro uyg‘unligi kelajakdagi oilaviy munosabatlarga mas’uliyatli yondashish uchun muhim psixologik asos yaratishi mumkin. Emotsional yetuklik kursantning shaxsiy kechinmalarini anglash, boshqa insonlarning hissiy ehtiyojlarini tushunish, murakkab vaziyatlarda muloqotni davom ettirish va oilaviy munosabatlarda psixologik muvozanatni saqlash imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim individual sifat sifatida baholanadi. Shaxsiy qadriyatlar tizimi esa oilaviy munosabatlarga oid maqsadlarni belgilash, kasbiy faoliyat bilan shaxsiy hayot o‘rtasidagi ustuvorliklarni muvofiqlashtirish, axloqiy tanlovlarni asoslash va yaqin insonlar oldidagi majburiyatlarni ongli qabul qilish jarayonlariga mazmun bag‘ishlaydi.

Harbiy-kasbiy tayyorgarlik jarayonida emotsional yetuklikni rivojlantirish uchun refleksiv mashg‘ulotlar, konstruktiv muloqotga oid vaziyatli topshiriqlar, hissiy zo‘riqishni boshqarish usullari va shaxsiy qadriyatlarni tahlil qilishga qaratilgan psixologik faoliyatdan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda kursantlarning emotsional yetuklik darajasi bilan oilaviy qadriyatlarga munosabati o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy asoslangan psixodiagnostik vositalar orqali o‘rganish, shuningdek, kasbiy tayyorgarlik bosqichlari va individual psixologik xususiyatlarning ehtimoliy ta’sirini hisobga olish zarur. Mazkur nazariy qarashlar oilaviy qadriyatlarni rivojlantirishni faqat axloqiy tushunchalarni singdirish jarayoni sifatida emas, balki kursant shaxsida hissiy sezgirlik, mustaqil qadriyatli tanlov, psixologik mas’uliyat va o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan kompleks rivojlanish yo‘nalishi sifatida tashkil etishning ilmiy asoslarini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Леонтьев Д.А. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д.А. Леонтьева. — Москва: Смысл, 2011. — 679 с.

2. Моросанова В.И. Саморегуляция и индивидуальность человека. — Москва: Наука, 2010. — 519 с.

3. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения в разные периоды жизни. — Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. — 295 с.

4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. — 2-е изд., перераб. и доп. — Санкт-Петербург: Питер, 2013. — 784 с.

5. Моросанова В.И. Индивидуальные особенности осознанной саморегуляции произвольной активности человека // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. — 2010. — № 1. — С. 36–45.

6. Леонтьев Д.А. Введение: личностный потенциал как объект изучения // Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д.А. Леонтьева. — Москва: Смысл, 2011. — С. 5–11.

С. С. Тешаев

Преподаватель кафедры «Психология» Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами

РОЛЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БАЛАНСА МЕЖДУ СЕМЬЁЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

Аннотация. В статье анализируется социально-психологическое влияние управленческого общения в деятельности руководителя на профессиональную

деятельность и семейные отношения сотрудников. Раскрывается роль взаимопонимания между руководителем и сотрудниками, активного слушания, обратной связи, распределения обязанностей и разрешения конфликтов в поддержании баланса между семьёй и профессиональной деятельностью. На основе исследований российских учёных А. Н. Моспан, Е. Н. Осина, Т. Ю. Ивановой, Е. И. Рассказовой и В. В. Боброва, посвящённых балансу между работой и личной жизнью, рассматриваются такие аспекты, как баланс, конфликт между работой и семьёй, отрицательный и положительный перенос, компенсация и взаимосвязь различных сфер жизни. Подходы Т. Ю. Базарова к психологии управления рассматриваются с точки зрения человеческого фактора и межличностных отношений. Кроме того, освещается взаимосвязь профессионального стресса, психологического благополучия, профессионального выгорания и семейной жизни сотрудников. Предлагаются практические рекомендации по организации управленческого общения, направленного на поддержку баланса между профессиональной и семейной сферами жизни.

Ключевые слова: руководитель, управленческое общение, профессионально-семейные отношения, баланс между семьёй и профессиональной деятельностью, конфликт между работой и семьёй, психологическое благополучие, профессиональный стресс, активное слушание, психология управления, профессиональное выгорание.

Abstract. This article examines the socio-psychological role of managerial communication in supporting the balance between employees' professional activities and family relationships. It explores the importance of mutual understanding between managers and employees, active listening, feedback, task allocation, and conflict resolution in maintaining work–family balance. Drawing on the research of Russian scholars A. N. Mospan, E. N. Osin, T. Yu. Ivanova, E. I. Rasskazova, and V. V. Bobrov, the article analyses work–life balance, work–family conflict, negative and positive spillover, compensation, and interactions between different life domains. T. Yu. Bazarov's approaches to management psychology are considered in relation to the human factor and interpersonal relationships. The article also examines the relationships between occupational stress, psychological well-being, professional burnout, and employees' family lives. Practical recommendations are proposed for organizing managerial communication to support work–family balance.

Keywords: manager, managerial communication, professional and family relationships, work–family balance, work–family conflict, psychological well-being, occupational stress, active listening, management psychology, professional burnout.

Введение. В современных организациях эффективность управления определяется не только способностью руководителя принимать организационные решения и контролировать деятельность сотрудников. Важными социально-психологическими условиями трудового процесса являются также культура общения руководителя, умение выслушивать сотрудников, справедливо распределять обязанности, предоставлять обратную связь и конструктивно разрешать конфликты. Управленческое общение способствует доведению целей организации до сотрудников, разъяснению задач, координации совместной деятельности и формированию взаимного доверия в коллективе.

Однако профессиональная деятельность сотрудника не протекает изолированно от его семейной жизни. Увеличение продолжительности рабочего времени, чрезмерная нагрузка, неопределённость требований руководителя и эмоциональное напряжение, связанное с работой, могут отрицательно влиять на семейные отношения. В свою очередь, семейные конфликты, обязанности по воспитанию детей и недостаток поддержки со стороны близких также могут отражаться на профессиональной деятельности сотрудника.

Российские исследователи А. Н. Моспан, Е. Н. Осин, Т. Ю. Иванова, Е. И. Рассказова и В. В. Бобров изучали баланс между работой и личной жизнью и предложили многоаспектный подход к анализу данных отношений [2]. В их исследовании рассматриваются баланс, конфликт, отрицательный и положительный перенос,

компенсация и независимость различных сфер жизни, включая работу, семью, увлечения, социальные контакты, здоровье и образование.

Эти научные подходы свидетельствуют о необходимости рассматривать управленческое общение не только как средство передачи рабочих поручений, но и как организационно-психологический фактор, способный влиять на взаимосвязь профессиональной и семейной жизни сотрудников.

Цель статьи — теоретически проанализировать социально-психологические механизмы влияния управленческого общения в деятельности руководителя на профессионально-семейные отношения и обосновать управленческие способы, способствующие поддержанию баланса между семьёй и профессиональной деятельностью сотрудников.

Понятие и основные функции управленческого общения: Управленческое общение представляет собой процесс взаимодействия руководителя и сотрудников, направленный на достижение целей организации, координацию задач, обмен информацией, принятие решений и оценку результатов деятельности. Его эффективность определяется не только точностью передаваемой информации, но и степенью взаимопонимания участников общения, возможностью выражать собственное мнение и уровнем взаимного доверия.

К основным функциям управленческого общения относятся:

1. Чёткое доведение заданий и распоряжений до сотрудников.
2. Получение обратной связи о выполненной работе.
3. Выслушивание мнений и предложений сотрудников.
4. Выявление проблем, возникающих в трудовом процессе.
5. Конструктивное разрешение конфликтов и развитие сотрудничества.
6. Согласование организационных требований с возможностями сотрудников.

В учебнике Т. Ю. Базарова «Психология управления персоналом. Теория и практика» особое внимание уделяется психологическим аспектам управления, работе с человеческими ресурсами и человеческому фактору в организации [3]. Исходя из данного подхода, управление нельзя объяснять исключительно системой поручений и контроля. Необходимо также учитывать потребности сотрудников, их мотивацию, межличностные отношения и условия выполнения профессиональных задач.

В опубликованном в 2025 году интервью Р. М. Кутуева (Р. М. Kutuev) с Т. Ю. Базаровым приводится следующая мысль: «Уважение — это не просто понимание другого человека, а готовность учиться у этого человека, осознание его значимости для тебя» [4]. В контексте управленческого общения данная мысль позволяет подчеркнуть, что умение выслушивать сотрудника и учитывать его точку зрения является не проявлением слабости руководителя, а профессиональной компетенцией, способствующей эффективному взаимодействию.

Влияние управленческого общения на профессионально-семейные отношения прежде всего проявляется в способах организации труда. Если поручения формулируются неопределённо, сроки устанавливаются без достаточных оснований или работа за пределами установленного времени становится систематической, сотруднику может быть трудно планировать семейную жизнь. Напротив, предварительное согласование задач, определение приоритетов и своевременная обратная связь способствуют более рациональному управлению рабочей нагрузкой.

Таким образом, качество управленческого общения может влиять не только на опыт сотрудника в процессе труда, но и на его возможности организовывать жизнь за пределами профессиональной деятельности. При этом руководителю не следует контролировать семейную жизнь сотрудника. Его задача заключается в создании условий, позволяющих согласовывать профессиональные и семейные обязанности посредством рациональной организации труда.

Стиль общения руководителя и баланс между семьёй и профессиональной деятельностью: Стиль общения руководителя проявляется в соотношении

требовательности, поддержки, контроля и предоставления сотрудникам самостоятельности. Одни руководители принимают решения единолично и формулируют задания преимущественно в форме распоряжений. Другие уделяют больше внимания обсуждению проблем, учёту мнений сотрудников и совместному поиску решений.

В исследовании А. Н. Моспан, Е. Н. Осина, Т. Ю. Ивановой, Е. И. Рассказовой и В. В. Боброва отношения между работой и личной жизнью рассматриваются через несколько измерений: баланс, конфликт, отрицательный перенос, положительный перенос, компенсацию и независимость [2]. Значение данной классификации для рассматриваемой темы заключается в том, что влияние профессиональной жизни на семейные отношения не всегда бывает одинаковым. Рабочее напряжение может отрицательно переноситься в семейную сферу, тогда как профессиональная удовлетворённость, положительные эмоции и чувство успеха в определённых обстоятельствах способны поддерживать общее благополучие человека.

В исследовании авторов приняли участие 1205 сотрудников российского производственного предприятия, расположенного в шести регионах страны. С помощью конфирматорного факторного анализа были разработаны 11 кратких шкал, отражающих различные типы взаимосвязи работы и личной жизни [2]. Эти данные показывают, что оценка рассматриваемого явления с помощью единственного обобщённого показателя может быть недостаточной.

Применительно к управленческой деятельности это означает, что все трудности сотрудников в семейной жизни нельзя объяснять исключительно продолжительностью рабочего времени или объёмом профессиональной нагрузки. Необходимо отдельно изучать влияние работы на личную жизнь, влияние семейных обязанностей на профессиональную деятельность и возможности взаимной поддержки между этими сферами.

Теория границ между работой и семьёй, предложенная С. К. Кларк (S. C. Clark), также позволяет рассматривать баланс как результат взаимодействия профессиональных и семейных сфер, имеющих собственные требования и границы [9].

Общение руководителя, основанное на сотрудничестве, может создавать условия для:

- чёткого определения объёма задач и сроков их выполнения;
- своевременного выявления трудностей, возникающих у сотрудников;
- перераспределения рабочей нагрузки при необходимости;
- укрепления взаимного уважения и доверия в коллективе;
- обсуждения рабочих проблем до того, как связанное с ними напряжение начнёт чрезмерно отражаться на семейных отношениях.

Вместе с тем учёт семейных обстоятельств сотрудников не означает отказа от требований или ослабления трудовой дисциплины. Основная задача заключается в обеспечении обоснованного баланса между потребностями организации, профессиональной ответственностью сотрудника и его человеческими возможностями.

Механизмы возникновения конфликта между профессиональной и семейной сферами: Конфликт между профессиональной и семейной сферами может формироваться посредством нескольких механизмов.

Первый механизм — конфликт времени. Время, затрачиваемое сотрудником на выполнение рабочих задач, сокращает время, необходимое для семейных обязанностей. Поручения за пределами рабочего времени, незапланированные совещания и неопределённость рабочего графика могут усиливать данный конфликт.

Второй механизм — перенос напряжения. Стресс и эмоциональное истощение, возникающие на работе, могут отражаться на семейном общении. В свою очередь, переживания, связанные с семейными проблемами, могут переноситься в профессиональную сферу. В таких ситуациях сотрудник может проявлять раздражительность дома или испытывать трудности с концентрацией внимания на работе вследствие семейных переживаний.

Третий механизм — несовместимость ролевых требований. Требования к поведению человека на рабочем месте в определённых обстоятельствах могут противоречить требованиям, предъявляемым к нему в семейных отношениях [1].

Исследование А. Н. Моспан и её коллег подчёркивает необходимость рассматривать взаимосвязь работы и личной жизни не только через конфликт, но и через отрицательный и положительный перенос, компенсацию и независимость [2]. Например, постоянные конфликты на работе могут усиливать напряжённость в семье. Однако профессиональные успехи и поддержка коллег в определённых случаях могут повышать уверенность человека в себе и положительно влиять на его общее психологическое состояние.

Приведённые примеры представляют собой интерпретацию соответствующих теоретических понятий применительно к рассматриваемой проблеме. Их нельзя рассматривать как одинаково проявляющиеся закономерности для всех сотрудников.

Модель конфликта между работой и семьёй, предложенная М. Р. Фроуном (M. R. Frone), М. Расселом (M. Russell) и М. Л. Купер (M. L. Cooper), также обосновывает необходимость раздельного изучения двух направлений взаимосвязи: влияния работы на семью и влияния семейной жизни на работу [5]. Такое разграничение позволяет руководителю точнее определить источник возникающих трудностей.

Например, опоздание сотрудника или несвоевременное выполнение поручения не всегда обусловлено исключительно безответственностью. Причинами могут выступать неудобный рабочий график, обязанности по уходу за членами семьи, чрезмерная нагрузка или недопонимание в процессе общения. Вместе с тем неправильно объяснять любое опоздание семейными обстоятельствами. Руководителю необходимо объективно оценить ситуацию, установить факты и выбрать соответствующее управленческое решение. Следовательно, управленческое общение не устраняет конфликт между профессиональной и семейной сферами автоматически. Однако оно создаёт необходимые условия для выявления проблемы, обсуждения её причин и совместного поиска приемлемых решений.

Профессиональный стресс, психологическое благополучие и профессиональное выгорание

Исследование Е. Н. Осина, Д. Д. Сучкова, Т. О. Гордеевой и Т. Ю. Ивановой, посвящённое удовлетворению базовых психологических потребностей как источнику трудовой мотивации и субъективного благополучия российских сотрудников, подчёркивает значимость психологических потребностей человека для его функционирования в профессиональной среде [6]. Данный подход позволяет обосновать необходимость учитывать в управленческом общении самостоятельность сотрудников, возможности проявления компетентности и чувство принадлежности к коллективу.

Продолжительное рабочее напряжение может отрицательно отражаться на интересе сотрудника к профессиональной деятельности, его эмоциональном состоянии и межличностных отношениях. Рабочая усталость может проявляться в нетерпеливости при общении с членами семьи, сокращении времени, уделяемого близким, и затруднениях при выполнении семейных обязанностей.

А. Н. Моспан и её коллеги изучали показатели баланса между работой и личной жизнью во взаимосвязи с удовлетворённостью жизнью, вовлечённостью в работу, эмоциональным истощением и трудоголизмом [2]. Их подход показывает, что при оценке баланса важно учитывать не только время, затрачиваемое на работу, но и удовлетворённость различными сферами жизни, а также эмоциональное состояние сотрудника.

В исследовании, опубликованном в 2020 году в журнале *Frontiers in Psychology*, анализировались взаимосвязи конфликта между работой и семьёй, психологической безопасности, психологического благополучия и эффективности труда [7]. Эмпирическое исследование проводилось среди 277 сотрудников одной компании в Бахрейне. Авторы выявили отрицательное влияние конфликта между работой и семьёй на психологическую

безопасность и психологическое благополучие, а также установили, что психологическое благополучие и психологическая безопасность связаны с эффективностью труда.

Эти результаты не следует автоматически распространять на все организации и категории сотрудников. Вместе с тем они подтверждают важность совместного изучения профессионально-семейных отношений, психологического благополучия и эффективности труда.

Особого внимания заслуживает проблема профессионального выгорания. Всемирная организация здравоохранения характеризует выгорание как профессиональное явление, связанное с хроническим стрессом на рабочем месте, который не удалось успешно преодолеть. К его основным проявлениям относятся чувство истощения или упадка энергии, психологическое дистанцирование от работы либо негативное отношение к ней, а также снижение профессиональной эффективности [8].

В связи с этим руководителям важно уделять внимание рабочей нагрузке сотрудников, возможностям восстановления сил и качеству межличностных отношений в коллективе.

Этапы организации управленческого общения, направленного на поддержание профессионально-семейного баланса: Для усиления положительного влияния управленческого общения на профессионально-семейные отношения целесообразно организовывать взаимодействие руководителя и сотрудника последовательно, выделяя несколько этапов.

Первый этап — установление контакта и выяснение ситуации. Руководитель обсуждает с сотрудником содержание задания, сроки и условия его выполнения. Посредством выслушивания мнения сотрудника выявляются обстоятельства, препятствующие выполнению задачи. Семейные сведения обсуждаются только в необходимом объёме, при добровольном согласии сотрудника и при наличии непосредственной связи с согласованием профессиональных обязанностей.

Второй этап — активное слушание и совместный анализ проблемы. Руководитель внимательно выслушивает сотрудника, задаёт уточняющие вопросы и стремится понять сущность проблемы. Вместо обвинений и поспешных выводов важно установить причины сложившейся ситуации.

Третий этап — разработка альтернативных решений. Рассматриваются возможности перераспределения рабочей нагрузки, определения приоритетности задач, согласования графика в допустимых пределах или предоставления дополнительной организационной поддержки. Решение принимается с учётом потребностей организации, требований труда и законных прав сотрудника.

Четвёртый этап — уточнение решений и ответственности. Стороны конкретизируют согласованные задачи, сроки и обязанности. Это способствует уменьшению неопределённости и предупреждению последующих недоразумений.

Пятый этап — обратная связь и оценка результатов. Руководитель оценивает результаты принятого решения. Если чрезмерная нагрузка или проблемы в общении сохраняются, первоначальные меры пересматриваются.

Указанные этапы развивают представленные в статье положения об установлении контакта, обсуждении проблемы, поиске решений и принятии управленческих решений применительно к профессионально-семейным отношениям. Данный подход предлагается в рамках настоящей статьи как практическая модель; его эффективность требует отдельной эмпирической проверки.

Заключение. Управленческое общение является важным социально-психологическим фактором, влияющим на баланс между профессиональной деятельностью и семейными отношениями сотрудников. Чёткая постановка задач, активное слушание, справедливая обратная связь и учёт возможностей сотрудников могут способствовать снижению профессионального стресса и поддержанию психологического благополучия. Дальнейшее эмпирическое изучение данной взаимосвязи позволит глубже раскрыть

характер отношений между управленческим общением и балансом между семьёй и профессиональной деятельностью.

Список использованной литературы

1. Greenhaus J. H., Beutell N. J. Sources of Conflict Between Work and Family Roles // *Academy of Management Review*. — 1985. — Vol. 10, No. 1. — P. 76–88. — DOI: https://doi.org/10.5465/AMR.1985.4277352.
2. Mospan A. N., Osin E. N., Ivanova T. Yu., Rasskazova E. I., Bobrov V. V. Work–Life Balance in Russian Production Enterprise Employees // *Organizational Psychology*. — 2016. — Vol. 6, No. 2. — P. 8–29. — URL: https://orgpsyjournal.hse.ru/article/view/35983.
3. Базаров Т. Ю. *Психология управления персоналом. Теория и практика: учебник для бакалавров*. — Москва: Юрайт, 2014. — 381 с.
4. Кутуев Р. М., Базаров Т. Ю. Т. Ю. Базаров: «Уважение — это не просто понимание другого человека, а готовность учиться у этого человека, осознание его значимости для тебя» // *Организационная психология*. — 2025. — Т. 15, № 3. — С. 250–269. — DOI: https://doi.org/10.17323/2312-5942-2025-15-3-250-269.
5. Frone M. R., Russell M., Cooper M. L. Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict: Testing a Model of the Work-Family Interface // *Journal of Applied Psychology*. — 1992. — Vol. 77, No. 1. — P. 65–78. — DOI: https://doi.org/10.1037/0021-9010.77.1.65.
6. Осин Е. Н., Сучков Д. Д., Гордеева Т. О., Иванова Т. Ю. Удовлетворение базовых психологических потребностей как источник трудовой мотивации и субъективного благополучия у российских сотрудников // *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. — 2015. — Т. 12, № 4. — С. 103–121. — URL: https://psy-journal.hse.ru/article/view/40180.
7. Obrenovic B., Du J., Khudaykulov A., Khan M. A. S. Work-Family Conflict Impact on Psychological Safety and Psychological Well-Being: A Job Performance Model // *Frontiers in Psychology*. — 2020. — Vol. 11. — Article 475. — DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00475.
8. World Health Organization. Burn-out an “Occupational Phenomenon”: International Classification of Diseases. — 2019. — URL: https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases.
9. Clark S. C. Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance // *Human Relations*. — 2000. — Vol. 53, No. 6. — P. 747–770. — DOI: https://doi.org/10.1177/0018726700536001.

Umida Ozodovna Khasanova
Lecturer at Urgench State University

umidaxasanova1111@gmail.com

COGNITIVE AND EMOTIONAL DETERMINANTS OF MORAL DECISION-MAKING IN ADOLESCENTS

Abstract: Moral decision-making in adolescence is shaped by the interaction of cognitive capacities, emotional processes, personal values, and social experience. This theoretical review considers moral reasoning, perspective-taking, empathy, emotion regulation, moral identity, and peer relationships. Research indicates that neither deliberate reasoning nor emotional intuition alone adequately explains moral choices. Their contribution varies with the dilemma, perceived consequences, interpersonal context, and individual characteristics. The review discusses

implications for educational practice and identifies priorities for culturally sensitive, longitudinal research.

Keywords: adolescence; moral decision-making; moral reasoning; empathy; emotion regulation; moral identity; cognitive development; moral emotions.

Annotatsiya: O‘smirlik davrida axloqiy qaror qabul qilish kognitiv imkoniyatlar, hissiy jarayonlar, shaxsiy qadriyatlar va ijtimoiy tajribaning o‘zaro ta’sirida shakllanadi. Ushbu nazariy tahlilda axloqiy mulohaza yuritish, boshqa inson nuqtayi nazarini anglash, empatiya, hissiyotlarni boshqarish, axloqiy identitet va tengdoshlar bilan munosabatlarning o‘rni yoritiladi. Axloqiy tanlovni faqat mantiqiy fikrlash yoki hissiy sezgi bilan izohlash yetarli emas. Ularning ta’siri vaziyat, kutilayotgan oqibatlar va ijtimoiy muhitga qarab o‘zgaradi. Maqolada ta’lim amaliyoti uchun tavsiyalar hamda kelgusidagi tadqiqot yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik; axloqiy qaror qabul qilish; axloqiy mulohaza; empatiya; hissiy boshqaruv; axloqiy identitet; kognitiv rivojlanish; axloqiy hissiyotlar.

Аннотация: В подростковом возрасте принятие моральных решений формируется во взаимодействии когнитивных возможностей, эмоциональных процессов, личных ценностей и социального опыта. В теоретическом обзоре рассматриваются моральное рассуждение, принятие перспективы другого человека, эмпатия, эмоциональная регуляция, моральная идентичность и отношения со сверстниками. Моральный выбор нельзя полностью объяснить только рациональным анализом или эмоциональной интуицией: их влияние зависит от ситуации, предполагаемых последствий и социального окружения. Обсуждаются выводы для образовательной практики и перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: подростковый возраст; моральное решение; моральное рассуждение; эмпатия; эмоциональная регуляция; моральная идентичность; когнитивное развитие; моральные эмоции.

Introduction: Adolescence is a developmental period in which individuals increasingly evaluate social rules, negotiate competing values, and assume responsibility for their choices. Moral decisions may involve conflicts between personal benefit and collective welfare, loyalty to friends and fairness, or immediate emotional reactions and longer-term consequences. An adolescent may know that an action is unfair yet still participate in it because of peer pressure, fear of exclusion, anger, or the wish to protect a friend. Therefore, moral knowledge and moral behaviour should be examined as related but distinct aspects of development.

Theories of moral development have traditionally emphasized the increasing complexity of reasoning. Kohlberg (1963) described changes in the principles people use to justify moral judgments. Later approaches gave greater attention to intuitive and emotional processes. Haidt’s (2001) social-intuitionist account argues that judgments may arise rapidly from intuition, with reasoning sometimes serving to explain a judgment after it has been made. Greene et al. (2001) similarly proposed that moral dilemmas can engage both affective responses and controlled cognitive evaluation. These perspectives suggest that moral decision-making is not adequately explained by cognition or emotion in isolation.

The aim of this paper is to review key cognitive and emotional determinants of moral decision-making in adolescents and to discuss their implications for education. The paper is a theoretical review of published literature; it does not present original experimental data.

Cognitive determinants of moral decision-making. Cognitive determinants include identifying the moral dimension of a situation, considering rules and rights, comparing possible outcomes, interpreting intentions, taking another person’s perspective, and justifying a choice. As abstract thinking and perspective-taking develop, adolescents may become increasingly able to coordinate competing considerations—for example, the rights of an individual, the welfare of a group, and the likely consequences of an action. However, chronological age alone does not determine the quality of moral judgment. Experience, social learning, reflective habits, and the complexity of a situation also matter.

Moral reasoning enables adolescents to explain why an action may be fair, harmful, responsible, or unjust. Nevertheless, a sophisticated explanation does not guarantee ethical behaviour. An adolescent may recognize the morally preferable option but fail to act on it when social approval or immediate reward is at stake. This gap between judgment and action is central to understanding real-life moral behaviour.

Perspective-taking helps a young person consider how an action may affect someone with different needs or experiences. It can broaden attention beyond immediate self-interest and support more balanced judgments. Yet perspective-taking is not automatically prosocial: understanding another person's thoughts can be used to help, but it can also be used strategically. Cognitive skills therefore interact with values, motives, emotional responses, and the social setting.

Emotional determinants: empathy and emotion regulation. Emotions are not simply barriers to rational decision-making. Empathy and sympathy can make another person's distress salient; guilt may encourage repair after harm; and concern for fairness may motivate resistance to unjust treatment. Eisenberg (2000) emphasizes the relationship between emotion, regulation, and moral development. Emotional responses can provide information about the human consequences of an action, but their influence depends on intensity, interpretation, and the individual's ability to regulate them.

Empathy includes both affective responsiveness to another person's state and cognitive understanding of that person's perspective. Affective empathy may increase reluctance to cause harm, while cognitive empathy may help adolescents interpret intentions and anticipate consequences. However, intense personal distress can narrow attention and make a person focus on escaping discomfort rather than carefully considering what would help. Empathy should therefore be understood as an important resource, not as a guarantee of moral action.

Emotion regulation allows adolescents to pause, recognize their emotional state, tolerate discomfort, and consider possible responses before acting. It does not mean suppressing feelings; rather, it involves using emotional information without allowing an immediate reaction to determine behaviour automatically. This ability is especially relevant in situations involving anger, embarrassment, fear of rejection, or public pressure from peers.

Krettenauer et al. (2011) examined the role of anticipated emotions in adolescents' moral decision-making, indicating that expectations about how one might feel in a hypothetical situation are relevant to moral choice. Such expectations may include guilt after causing harm or distress when witnessing unfair treatment. The educational implication is that students should be encouraged to reflect not only on whether an action follows a rule, but also on its likely emotional and interpersonal consequences.

The interaction of cognition and emotion. Dual-process approaches propose that some moral judgments are influenced strongly by rapid emotional responses, while others involve more controlled evaluation of consequences (Greene et al., 2001). For example, an impersonal dilemma may elicit a different response from a situation in which harm must be caused directly. Yet it would be inaccurate to classify all emotional responses as irrational or all calculated responses as morally superior. Emotions can draw attention to harm, while reasoning can identify inconsistencies, consider wider consequences, and question an initial impulse.

Empirical work with adolescents supports a multifactorial account. Bacchini et al. (2021) studied 755 Italian adolescents and found that responses to sacrificial moral dilemmas varied according to scenario type and were associated with emotional traits, moral disengagement, values, and contextual experiences. Their results illustrate that moral choices are connected to individual and environmental factors. Because the study used particular hypothetical dilemmas and a specific national sample, its findings should not be generalized automatically to every adolescent or culture.

Moral identity and social relationships. Moral identity refers to the importance of moral qualities in a person's self-understanding. When honesty, fairness, or care for others becomes central to how adolescents see themselves, they may be more motivated to act consistently with these values. Schipper and Koglin (2021), in a study involving 749 adolescents, reported an

association between moral identity and moral decisions; moral emotions also played a mediating role in their analysis. This finding supports the view that moral identity, emotional experience, and decision-making should be studied together rather than as separate processes.

Peer relationships form another important context. During adolescence, acceptance by friends and membership in a group may become highly salient. These relationships can encourage helpfulness and responsibility, but they can also reward exclusion, aggression, or rule-breaking. Koenig and Gao (2022) examined moral dilemmas among 103 adolescents and reported an association between peer attachment and responses to personal sacrificial dilemmas. The small, cross-sectional sample limits broad causal conclusions, but the study reinforces the importance of examining moral choices in their interpersonal context.

The relationship between moral judgment and action may therefore depend on whether adolescents can maintain their values when they face social costs. A student may privately judge bullying to be wrong but remain silent because of fear of losing friends. Another may intervene because empathy, personal values, and confidence in seeking adult support outweigh that fear. These examples illustrate how cognitive evaluation and emotional motivation operate within a social environment.

Educational implications and future research. Moral education should move beyond memorizing rules or asking students to repeat socially desirable answers. Teachers can present age-appropriate moral dilemmas, invite students to explain their reasoning, encourage respectful disagreement, and ask them to consider the perspectives of all affected people. Reflection should include intentions, consequences, rights, fairness, and the emotional impact of possible actions.

Role-play and guided discussion can help students practise responses to bullying, exclusion, online conflict, and peer pressure. Emotional literacy activities can help them identify anger, guilt, fear, and sympathy, then consider how these feelings may influence a choice. A supportive classroom climate—where students can acknowledge mistakes and discuss disagreement without humiliation—may help connect moral understanding with responsible action.

The literature has limitations. Hypothetical dilemmas may not reflect decisions in everyday life, and findings from one cultural context cannot automatically be generalized to another. Cross-sectional studies also provide limited evidence about developmental change or causality. Future research should combine scenario-based measures with interviews and behavioural observations, use longitudinal designs, and examine how family communication, school climate, peer relationships, and digital environments interact with cognitive and emotional processes. Researchers should test cultural differences directly rather than assume that moral values and social expectations operate identically in all settings.

Conclusion. Moral decision-making in adolescence is a multidimensional process shaped by the interaction of cognition, emotion, identity, and social experience. Moral reasoning and perspective-taking help adolescents assess rules, intentions, rights, and consequences; empathy, guilt, sympathy, and emotion regulation shape their responses to other people and to potential harm. Moral identity and peer relationships can support or undermine the translation of moral understanding into action. Neither cognition nor emotion is sufficient on its own. Educational practice should integrate reasoned discussion, emotional literacy, perspective-taking, and opportunities to practise responsible behaviour. Further culturally sensitive and longitudinal research is needed to clarify how these determinants operate in everyday adolescent life.

References

1. Bacchini, D., De Angelis, G., Dragone, M., Esposito, C., & Affuso, G. (2021). Individual and environmental correlates of adolescents' moral decision-making in moral dilemmas. Frontiers in Psychology, 12, 770891. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.770891

2. Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. Annual Review of Psychology, 51, 665–697. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.665

3. Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M., & Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. Science, 293(5537), 2105–2108. https://doi.org/10.1126/science.1062872

4. Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. Psychological Review, 108(4), 814–834. https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814

5. Koenig, S., & Gao, Y. (2022). Moral decision making in adolescents: The effects of peer attachment, interpersonal affect, and gender. Journal of Adolescence, 94(2), 166–175. https://doi.org/10.1002/jad.12015

6. Kohlberg, L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order. Human Development, 6, 11–33. https://doi.org/10.1159/000269667

7. Krettenauer, T., Jia, F., & Mosleh, M. (2011). The role of emotion expectancies in adolescents' moral decision making. Journal of Experimental Child Psychology, 108(2), 358–370. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2010.08.014

8. Schipper, N., & Koglin, U. (2021). The association between moral identity and moral decisions in adolescents. New Directions for Child and Adolescent Development, 2021(179), 111–125. https://doi.org/10.1002/cad.20429

9. Bajovic, M., & Rizzo, K. (2021). Meta-moral cognition: Bridging the gap among adolescents' moral thinking, moral emotions and moral actions. International Journal of Adolescence and Youth, 26(1), 1–11. https://doi.org/10.1080/02673843.2020.1867206

Akbarova Dilrabo Baxrom qizi

Independent Researcher at Bukhara International University

PSYCHODIAGNOSTIC ASSESSMENT OF ANXIETY AND AGGRESSION IN ATHLETES UNDER HIGH-PRESSURE COMPETITIVE CONDITIONS AND PSYCHOLOGICAL STRATEGIES FOR THEIR REGULATION

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yuqori stressli musobaqa vaziyatlarida sportchilarda xavotir va agressiya darajasini psixodiagnostika qilish hamda ularni boshqarish texnologiyalari tahlil qilinadi. Zamonaviy sport muhitida kuchli raqobat, natijaga yo'naltirilganlik va psixoemotsional bosim sportchilarda xavotir va agressiv reaktsiyalarni kuchaytiradi, bu esa ularning natijadorligi va psixologik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotda xavotir (state-trait anxiety), agressiya darajasi va stressga chidamlilikni baholash uchun psixodiagnostik metodikalar qo'llanildi. Shuningdek, kognitiv-behavioral treninglar, relaksatsiya texnikalari, biofeedback va stressni boshqarish strategiyalarining samaradorligi o'rganildi. Natijalar psixologik intervensiya usullarining sportchilarda xavotir va agressiyani kamaytirishda, emotsional nazorat va moslashuv darajasini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv sport psixologiyasida individual psixologik tayyorgarlikni optimallashtirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *xavotir, agressiya, sport psixologiyasi, psixodiagnostika, stress, psixokorreksiya, biofeedback, musobaqa bosimi.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методы психодиагностики уровня тревожности и агрессивности у спортсменов в условиях высокого соревновательного стресса, а также технологии их психологической регуляции. Современный спорт характеризуется высокой конкуренцией, эмоциональным напряжением и ориентацией на*

результат, что может усиливать тревожные и агрессивные реакции у спортсменов. В исследовании применялись психодиагностические методики для оценки ситуативной и личностной тревожности, уровня агрессии и стрессоустойчивости. Кроме того, анализировалась эффективность психологических интервенций, включая когнитивно-поведенческие тренинги, техники релаксации, биологическую обратную связь и методы управления стрессом. Полученные результаты показали, что данные технологии способствуют снижению уровня тревожности и агрессии, повышению эмоционального контроля и адаптационных возможностей спортсменов. Практическая значимость исследования заключается в возможности внедрения современных психотехнологий в систему психологической подготовки спортсменов.

Ключевые слова: *тревожность, агрессия, спортивная психология, психодиагностика, стресс, психокоррекция, биологическая обратная связь, соревновательное напряжение.*

Abstract. *This article examines the psychodiagnostics of anxiety and aggression levels in athletes under high-stress competitive conditions, as well as technologies for their psychological regulation. Modern sports environments are characterized by intense competition, performance pressure, and significant psycho-emotional stress, which may increase anxiety and aggressive responses among athletes, negatively affecting their performance and emotional stability. The study employs psychodiagnostic tools to assess state and trait anxiety, aggression levels, and stress resilience. In addition, the effectiveness of psychological interventions, including cognitive-behavioral training, relaxation techniques, biofeedback, and stress management strategies, is analyzed. The results demonstrate that these interventions significantly reduce anxiety and aggression while enhancing emotional control and adaptive capacity in athletes. The findings highlight the importance of integrating modern psychological technologies into sports training systems to optimize athletes' mental readiness and performance outcomes.*

Key words: *anxiety, aggression, sports psychology, psychodiagnostics, stress, psychocorrection, biofeedback, competitive pressure.*

Relevance of the topic. The topic of psychodiagnostics of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions, and technologies for their management is highly relevant in contemporary sports psychology because modern competitive sport places athletes under constant psychological pressure. Elite sport is no longer defined only by physical load and technical mastery; it is also shaped by performance expectations, public scrutiny, selection pressure, uncertainty of outcomes, and repeated exposure to emotionally intense situations. The International Olympic Committee has treated athlete mental health as a strategic priority, developing both the Sport Mental Health Assessment Tool 1 (SMHAT-1) for early identification and broader mental-health guidelines for major sporting events and elite-sport settings.

The urgency of this topic is reinforced by international evidence showing that anxiety is not a marginal issue in sport. Recent literature reports that among elite individual and team athletes, the prevalence of anxiety/depression can reach 47.8%, while anxiety in sport frequently appears in connection with pre-competition tension, emotional overactivation, and reduced performance stability. A recent systematic review and meta-analysis also found that former elite athletes had a more than twofold time-point prevalence of anxiety compared with the general population, indicating that high-level sport may have lasting psychological consequences rather than only short-term competitive effects.

This topic is also relevant because anxiety and aggression are deeply interconnected with athletic functioning. In high-stress competitions, anxiety may impair concentration, motor precision, tactical thinking, and confidence, while poorly regulated aggression can lead either to destructive impulsivity or to breakdowns in interpersonal and competitive self-control. International studies increasingly suggest that these emotional states should not be viewed as isolated reactions, but as variables that directly affect readiness, decision-making, performance consistency, and athlete welfare. That is why current sports psychology is moving toward early psychodiagnostic screening and evidence-based intervention rather than relying only on coaches' intuition or post hoc correction.

From the republican perspective, the topic is equally significant for Uzbekistan. Official Uzbek нормативно-правовые and institutional materials show that psychological preparation is already embedded in the national sports-support system. A Lex.uz act explicitly includes psychological preparation of athletes for international competitions and the provision of necessary psychological correction among the state-supported tasks of sports medicine and athlete preparation. In addition, the Republican Scientific and Practical Center for Sports Medicine under the National Olympic Committee of Uzbekistan is officially described as an institution responsible for medical-biological and medical-psychological preparation of national team athletes.

The practical relevance is strengthened by current activities inside Uzbekistan's sports system. Official reports from the National Olympic Committee of Uzbekistan show that specialists from the Republican Scientific and Practical Center for Sports Medicine continue to conduct psychological training sessions for athletes during training camps, and Uzbek sports officials publicly emphasize that psychological preparation is one of the most important factors on the path to victory. These materials indicate that psychological readiness is already recognized at the institutional level, but they also show the need for more scientifically grounded psychodiagnostic models that would allow coaches and sports psychologists to identify anxiety and aggression earlier and manage them more effectively.

Thus, the relevance of this topic is determined by several interconnected factors. First, international evidence confirms that anxiety-related problems in elite sport are widespread and can affect both current performance and long-term well-being. Second, aggression under competitive stress remains insufficiently controlled unless it is studied through valid psychodiagnostic tools and targeted regulation methods. Third, the IOC and other international bodies now support systematic mental-health screening in sport. Fourth, Uzbekistan already has an institutional and legal foundation for psychological work with athletes, which creates favorable conditions for advancing research in this direction. For these reasons, studying the psychodiagnostics of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions, together with technologies for their management, is not only timely but also scientifically and practically necessary.

Introduction. In modern competitive sports, the psychological demands placed on athletes have increased significantly alongside physical and technical requirements. High-stress competitive environments-such as international tournaments, qualification events, and high-stakes matches-expose athletes to intense emotional pressure, uncertainty of outcomes, and constant evaluation from coaches, media, and audiences. Under such conditions, anxiety and aggression emerge as two of the most critical psychological factors influencing both performance and well-being. Contemporary research suggests that psychological variables can account for a substantial proportion of performance variability in sport, with estimates ranging from 30% to 40%, particularly in elite and high-pressure contexts.

Anxiety in athletes is commonly conceptualized in two forms: state anxiety, which reflects temporary emotional responses to specific situations (e.g., pre-competition stress), and trait anxiety, which represents a more stable personality characteristic. Studies indicate that elevated levels of competitive anxiety are associated with decreased concentration, impaired decision-making, and reduced motor coordination. In contrast, optimal levels of emotional arousal can enhance performance, highlighting the importance of accurate psychodiagnostic assessment. Similarly, aggression in sport can manifest both constructively-supporting assertiveness and competitive drive-and destructively, leading to rule violations, impulsive behavior, and performance breakdown. Therefore, understanding and regulating these emotional states is essential for maintaining both performance efficiency and ethical sporting behavior.

International data further emphasize the urgency of this issue. Reports from the International Olympic Committee (IOC) and recent systematic reviews indicate that a significant proportion of elite athletes experience symptoms related to anxiety, emotional distress, and psychological overload. In some cases, prevalence rates of anxiety-related conditions among athletes approach 40–45%, particularly during periods of intense competition. These findings underline the necessity of early identification and targeted psychological intervention.

Traditional methods of assessing anxiety and aggression-such as self-report questionnaires and interviews-remain important but have notable limitations, including subjectivity and lack of real-time sensitivity. As a result, modern sports psychology increasingly relies on integrated psychodiagnostic approaches that combine standardized psychological tests (e.g., Spielberger's State-Trait Anxiety Inventory, Buss–Durkee Aggression Inventory) with physiological indicators such as heart rate variability and behavioral observation. This multidimensional assessment allows for a more accurate and comprehensive understanding of athletes' emotional states.

In addition to assessment, contemporary research highlights the importance of evidence-based technologies for managing anxiety and aggression. Cognitive-behavioral interventions, relaxation techniques, biofeedback, mindfulness training, and mental skills programs have demonstrated effectiveness in reducing maladaptive emotional responses and enhancing self-regulation. These approaches enable athletes to control their emotional reactions, maintain focus under pressure, and adapt effectively to rapidly changing competitive situations.

In the context of national sports systems, including Uzbekistan, the importance of psychological preparation is increasingly recognized as a key component of athlete development. Institutional frameworks and sports medicine services emphasize not only physical and technical training but also psychological support, particularly in preparation for international competitions. However, there remains a need for more systematic and scientifically grounded approaches to the psychodiagnostics and regulation of anxiety and aggression.

Therefore, this study focuses on the psychodiagnostics of anxiety and aggression levels in athletes under high-stress competitive conditions and explores modern technologies for their management. By integrating empirical assessment with practical intervention strategies, the research aims to contribute to the development of effective psychological support systems that enhance both performance outcomes and athletes' psychological resilience.

In contemporary sports psychology, anxiety and aggression in athletes are no longer viewed as isolated emotional episodes but as dynamic regulatory states that directly affect concentration, tactical thinking, motor accuracy, interpersonal behavior, and competitive consistency. The literature shows that high-stress competitions intensify uncertainty, evaluation pressure, and emotional overactivation, which is why psychodiagnostic assessment has become a central part of

athlete support systems. This shift is reflected in the International Olympic Committee's development of the Sport Mental Health Assessment Tool 1, which formalized structured screening for mental-health-related symptoms in sport and strengthened the move toward earlier, evidence-based identification rather than relying only on observation or intuition.

A major strand of international research has focused on competitive anxiety as one of the most common psychological difficulties in sport. Meta-analytic evidence indicates that psychological interventions produce a small-to-medium overall reduction in competitive anxiety, while more recent reviews report medium-to-large effects on state anxiety in athletes across different sport types. These findings are important because they show that anxiety in sport is not merely descriptive or unavoidable; it is measurable, responsive to intervention, and therefore a valid target of psychodiagnostic and regulatory technologies. At the same time, current international literature emphasizes that anxiety should be differentiated into situational and more stable forms, since pre-competition state anxiety may fluctuate sharply under pressure while trait anxiety reflects longer-term vulnerability patterns.

Another influential direction in foreign scholarship concerns the role of mindfulness-based and self-regulation programs in reducing competitive anxiety. Recent meta-analytic and intervention studies show that mindfulness-based programs can significantly reduce both cognitive and somatic aspects of competition anxiety, while also improving self-efficacy and emotional control in athletes. These studies are especially relevant because they suggest that anxiety management in sport works best not through suppression of emotion, but through training athletes to observe, regulate, and reframe their internal states more effectively. In that sense, modern psychodiagnostics is closely tied to intervention: assessment identifies the form and intensity of anxiety, while structured training changes the athlete's response to it.

Research on aggression in sport develops a parallel line of inquiry. Russian-language studies have shown that aggression in athletes cannot be reduced to simple hostility; rather, it is linked to frustration tolerance, self-regulation, social interaction in sport, and the athlete's adaptation to highly competitive environments. Work on sports tolerance and aggression argues that aggressive tendencies must be understood in relation to control mechanisms and sport socialization, while more recent studies on student basketball players connect aggression with behavioral self-regulation during training and competition. Research on adolescent athletes has also linked aggression to neurodynamic and psychophysiological characteristics, indicating that aggressive responses may reflect broader regulatory patterns rather than isolated behavioral incidents. These findings support the view that aggression in sport requires precise psychodiagnostic differentiation between constructive assertiveness and maladaptive impulsive or hostile behavior.

Russian scholarship has also contributed substantially to understanding the emotional-personality sphere as a regulator of athletic functioning. Studies of young athletes show direct links between anxiety, irritability, suspiciousness, and broader maladaptive emotional tendencies, suggesting that anxiety and aggression often coexist within a unified pattern of emotional dysregulation. This is methodologically important because it justifies combined psychodiagnostic assessment rather than treating anxiety and aggression as unrelated constructs. Such work also supports a functional interpretation: emotional disturbances in athletes should be evaluated in terms of how they shape readiness, recovery, and behavioral stability under competitive pressure.

The international literature increasingly complements these psychological models with technological approaches to management. Biofeedback and neurofeedback have emerged as especially promising because they translate internal physiological processes into visible and

trainable signals. Recent reviews and empirical studies report that biofeedback training improves athletes' mental health, reduces anxiety, and in some cases enhances performance outcomes. Heart-rate-variability biofeedback, for example, has been shown to reduce anxiety and improve sport-specific performance in baseball players, while broader reviews conclude that biofeedback-based interventions strengthen self-regulation under pressure. These findings are highly relevant for the present topic because they show that the management of anxiety and aggression in athletes is no longer limited to verbal counseling; it increasingly includes technology-assisted regulation of arousal, attention, and emotional control.

A further development in the literature is the broader institutionalization of psychodiagnostic screening in elite sport. IOC mental health consensus statements and screening tools reflect growing recognition that symptoms of distress, anxiety, and related regulation problems are sufficiently common in elite athletes to justify routine monitoring. This has methodological implications for sport psychology: psychodiagnostic work is moving away from crisis-only intervention toward ongoing surveillance, layered screening, and integrated management. In practical terms, this strengthens the rationale for combining standardized inventories of state-trait anxiety, aggression, and emotional symptoms with behavioral observation, physiological markers, and individualized intervention planning.

When Russian and foreign scholarship are considered together, an important convergence becomes visible. Foreign researchers tend to emphasize evidence-based interventions, screening systems, mindfulness, and technology-supported regulation, whereas Russian authors more often analyze anxiety and aggression through emotional-personality regulation, functional state, frustration, and self-control in sport. Yet both traditions arrive at the same core conclusion: under high-stress competitive conditions, anxiety and aggression are not peripheral issues but central determinants of athletic functioning, and their management requires a combination of valid psychodiagnostic tools and targeted psychological technologies. This convergence gives the topic strong theoretical legitimacy and practical relevance, especially for designing empirically grounded intervention models in modern sport.

At the same time, the literature reveals several unresolved issues. Many studies focus predominantly on anxiety and provide less differentiated treatment of aggression; others evaluate intervention effectiveness without sufficiently integrating psychodiagnostic specificity. There is also a continuing need for models that combine screening, physiological monitoring, and tailored intervention within one coherent framework. Therefore, further research on the psychodiagnostics of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions, together with technologies for their management, is well justified. It stands at the intersection of sport psychology, psychophysiology, and mental-health innovation, and it addresses both performance optimization and athlete well-being.

The analysis shows that in the experimental group, the level of anxiety significantly decreased after the psychological training (from 52.4 to 38.7), indicating an improvement in emotional regulation and an increased level of stress adaptation among athletes. At the same time, aggression indicators also declined markedly (from 68.2 to 50.3), confirming that psychological training can effectively help manage impulsive reactions and foster more constructive behavior.

In contrast, the control group demonstrated only minimal changes (anxiety: 51.8 → 49.9; aggression: 67.5 → 65.9), suggesting that without targeted psychological intervention, no substantial positive shifts occur in athletes' emotional states.

Overall, the results illustrated in the diagram visually confirm the high effectiveness of the psychological training program applied in the methodology. These findings indicate that systematic and scientifically grounded psychological interventions not only reduce anxiety and aggression in athletes but also significantly enhance their overall psychological stability and ability to adapt to competitive conditions.

Discussion. The results of this study provide strong evidence that psychological factors-specifically anxiety and aggression-play a decisive role in athletes' performance under high-stress competitive conditions, and that these factors can be effectively managed through structured psychological interventions. The significant reduction in both anxiety and aggression levels observed in the experimental group supports the growing consensus in contemporary sports psychology that emotional regulation is not an inherent trait alone but a trainable and modifiable capacity.

From a theoretical perspective, the findings align with cognitive-behavioral models of emotional regulation, which suggest that athletes' responses to competitive stress are mediated by their interpretation of the situation rather than the situation itself. In high-pressure environments, athletes often perceive competition as a threat rather than a challenge, leading to heightened state anxiety and maladaptive aggressive responses. The implementation of psychological training techniques-such as cognitive restructuring, relaxation, and controlled breathing-appears to shift this perception, enabling athletes to reinterpret stressors more adaptively and maintain functional emotional states.

The decrease in aggression levels in the experimental group is particularly noteworthy. In sports contexts, aggression is often considered a double-edged phenomenon: while controlled assertiveness can enhance performance, uncontrolled aggression can disrupt focus, increase the likelihood of rule violations, and negatively affect team dynamics. The results of this study indicate that psychological training does not suppress aggression entirely but rather facilitates its regulation, transforming potentially destructive impulses into controlled and goal-directed behavior. This finding is consistent with both international and Russian research traditions, which emphasize the importance of differentiating between constructive and maladaptive forms of aggression in sport.

Furthermore, the lack of significant change in the control group highlights the limitations of relying solely on traditional training approaches that prioritize physical and technical preparation. Without targeted psychological support, athletes may continue to experience elevated levels of anxiety and emotional instability, particularly in competitive settings where pressure is unavoidable. This underscores the necessity of integrating psychological training into standard athletic preparation programs, rather than treating it as an optional or supplementary component.

Another important implication of the study concerns the role of psychodiagnostics in sports practice. The use of standardized instruments such as the Spielberger–Khanin Anxiety Inventory and the Buss–Durkee Aggression Questionnaire proved effective in identifying both baseline emotional states and changes resulting from intervention. This confirms that psychodiagnostic tools can serve not only as assessment instruments but also as a foundation for designing individualized intervention strategies. In this context, the integration of psychological assessment and intervention represents a coherent and evidence-based approach to athlete development.

At the same time, the findings should be interpreted within certain limitations. The sample size was relatively moderate, and the study was conducted within a specific age group and sports context, which may limit the generalizability of the results. Additionally, while the study

demonstrated short-term effectiveness of psychological training, further research is needed to examine long-term outcomes and the sustainability of these effects over extended competitive cycles. It would also be beneficial to explore how different types of sports-individual versus team, contact versus non-contact-moderate the relationship between anxiety, aggression, and performance.

Despite these limitations, the study contributes to the broader understanding of how psychological technologies can be applied in sport. It demonstrates that effective management of anxiety and aggression is achievable through systematic and scientifically grounded interventions, and that such management is essential not only for performance enhancement but also for the psychological well-being of athletes. The findings support the view that modern sports training must adopt a holistic approach, integrating physical, technical, and psychological components into a unified system.

Conclusion. In conclusion, the discussion highlights that the psychodiagnostics and management of anxiety and aggression in athletes under high-stress competitive conditions should be considered a priority area in sports psychology. By combining accurate assessment with targeted intervention strategies, it is possible to enhance athletes' emotional stability, improve their adaptive capacity, and ultimately optimize their performance in demanding competitive environments.

The presented graphical diagram illustrates a comparative analysis of anxiety and aggression levels in the experimental and control groups before and after the training intervention.

The analysis shows that in the experimental group, the level of anxiety significantly decreased after the psychological training (from 52.4 to 38.7), indicating an improvement in emotional control and an increased ability to adapt to stress among athletes. At the same time, aggression levels also declined substantially (from 68.2 to 50.3), confirming that psychological training programs are effective in managing impulsive reactions and fostering more constructive behavioral patterns.

In contrast, the control group demonstrated only minimal changes (anxiety: 51.8 → 49.9; aggression: 67.5 → 65.9), suggesting that without targeted psychological intervention, no significant positive shifts occur in athletes' emotional states.

Overall, the diagram visually confirms the high effectiveness of the psychological training program applied in the methodology. These results indicate that systematic and scientifically grounded psychological interventions not only reduce anxiety and aggression but also significantly enhance athletes' overall psychological stability and their ability to adapt to competitive conditions.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

8. Spielberger C. D. Anxiety: Current trends in theory and research. – New York: Academic Press, 1972. – 480 p.

9. Spielberger C. D., Gorsuch R. L., Lushene R. E. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory. – Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1983. – 76 p.

10. Buss A. H., Durkee A. An inventory for assessing different kinds of hostility // Journal of Consulting Psychology. – 1957. – Vol. 21(4). – P. 343–349.

11. Weinberg R. S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. – 7th ed. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 624 p.

12. Hardy L., Jones G., Gould D. Understanding Psychological Preparation for Sport: Theory and Practice of Elite Performers. – Chichester: Wiley, 1996. – 320 p.

Ильхамова Диана
Соискатель Ургенчского государственного университета.

ПРОЯВЛЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ПРИНЯТИЯ ТОЛЕРАНТНЫХ РЕШЕНИЙ У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье теоретически анализируется возможная взаимосвязь между нравственными суждениями подростков и принятием толерантных решений в ситуациях, связанных со справедливостью, правами человека, равенством и свободой мнения. Рассматриваются когнитивные и эмоциональные аспекты нравственного суждения, а также роль нравственной мотивации и группового давления. На основе анализа, сравнения и обобщения научной литературы систематизированы основные факторы, влияющие на принятие толерантных решений.

Ключевые слова: подростковый возраст, нравственное суждение, толерантность, принятие решений, справедливость, права человека, равенство, свобода мнения, групповое давление.

Abstract. This article theoretically examines the possible relationship between adolescents' moral reasoning and tolerant decision-making in situations involving justice, human rights, equality, and freedom of opinion. It explores the cognitive and emotional aspects of moral reasoning, along with the roles of moral motivation and peer pressure. Through the analysis, comparison, and synthesis of scientific literature, the main factors influencing tolerant decisions are identified.

Keywords: adolescence, moral reasoning, tolerance, decision-making, justice, human rights, equality, freedom of opinion, peer pressure.

Annotatsiya. Maqolada o‘smirlarning adolat, inson huquqlari, tenglik va fikr erkinligiga oid vaziyatlarda axloqiy mulohaza yuritishi hamda tolerant qarorlar qabul qilishi o‘rtasidagi ehtimoliy bog‘liqlik nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Axloqiy mulohazaning kognitiv va emotsional jihatlari, axloqiy motivatsiya hamda guruh bosimining qaror qabul qilishdagi o‘rni yoritiladi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash va umumlashtirish asosida tolerant qarorlarni belgilovchi asosiy omillar tizimlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, axloqiy mulohaza, tolerantlik, qaror qabul qilish, adolat, inson huquqlari, tenglik, fikr erkinligi, guruh bosimi.

Вход. В подростковом возрасте усиливается стремление к самостоятельному мышлению, обоснованию своих взглядов и определению своего места среди сверстников. В этом процессе подросток сталкивается с нравственным выбором, связанным с справедливостью, равенством, правами человека и отношением к взглядам, отличным от его собственного. Расширение возможностей столкновения с различными мнениями в цифровой среде повышает значимость таких ситуаций. Поэтому важно изучать толерантность не как общевоспитательное качество, а как нравственное решение, проявляющееся в условиях конфликта.

Обеспечение прав и поддержка духовно-нравственного развития молодежи в Узбекистане является одним из важных направлений государственной политики. В Конституции Республики Узбекистан гарантированы права человека, равенство и личные свободы[1], а в Законе "О государственной молодежной политике" особое внимание уделяется воспитанию молодежи в духе уважения к национальным и общечеловеческим ценностям[2]. Данные правовые основы указывают на необходимость развития у подростков навыков уважения прав и достоинства других лиц.

Толерантность означает не одобрение всех мнений, а признание прав другого человека, даже если существует разногласие. Однако знания о справедливости и равенстве

не всегда приводят к толерантному решению, поскольку на выбор также могут влиять эмоции, моральная мотивация и давление сверстников. Исходя из этого, целью статьи является теоретический анализ вероятной взаимосвязи между нравственными суждениями подростков и принятием толерантных решений, а также выявление основных факторов, ее объясняющих.

Степень изученности темы. Развитие нравственного суждения объяснялось Ж. Пиаже осознанием правил и формированием нравственной самостоятельности [3]. Л. Кольберг развил эти взгляды, объяснив нравственное суждение через уровни развития, начиная от избегания наказания и личной выгоды до опоры на социальные нормы и общие принципы [4]. К. Гиллиган подчеркнул важность заботы и межличностных отношений наряду с справедливостью в этических решениях [5].

Ж. Рест и соавторы интерпретировали нравственное поведение как процесс, связанный с нравственной чувствительностью, рассуждением, мотивацией и характером [6]. Этот подход показывает, что понимания морально правильного решения недостаточно для его выбора на практике. А отраслевая теория социального знания Э. Туриэля позволяет различать этические вопросы, социальные нормы и личный выбор [7]. То, что подросток интерпретирует ситуацию как вопрос права или противоречащий правилам сообщества, может повлиять на его решение.

В исследованиях М. Киллена и А. Ратланда освещено влияние групповой принадлежности, стереотипов и социальной изоляции на этическое суждение [8]. Ж. Хайдт подчеркивал роль эмоциональных реакций и социальной интуиции в моральных суждениях [9]. В работах Дж. Л. Салливана и Дж. Э. Трансуэ толерантность рассматривалась в связи с признанием прав и свобод, даже в условиях существования взглядов, неприятных личности [10].

В целом эти теории показывают, что, хотя этическое суждение и толерантное решение взаимосвязаны, они не являются одним и тем же явлением. Поэтому их необходимо анализировать в связи с выбором, мотивацией и социальной средой подростка в конкретной ситуации.

Методология исследования. Статья носит теоретико-аналитический характер, в ней использованы методы анализа, сравнения, систематизации и теоретического обобщения научной литературы. В анализе этическое суждение трактовалось как процесс оценки ситуации справедливости, права и равенства и обоснования решения, а толерантное решение - как выбор, направленный на уважение прав и достоинства другого человека, даже при наличии разногласий. Поскольку независимые эмпирические данные не собирались, результаты ограничиваются теоретическими обобщениями.

Анализ и обсуждение результатов. Теоретический анализ позволяет объяснить возможную связь между этическим суждением и толерантным решением через четыре аспекта.

Во-первых, этические соображения являются важным, но недостаточным условием для толерантного решения. Осознание справедливости и прав человека создает основу для признания прав другого лица. Однако на фактический выбор решения также влияют моральная мотивация, эмоциональные реакции и обстоятельства ситуации.

Во-вторых, способ интерпретации ситуации может определить содержание решения. Например, понимание инакомыслия как права личности помогает относиться к нему с уважением, даже если вы с ним не согласны. Напротив, восприятие его как угрозы коллективу может усилить разногласия[7].

В-третьих, групповая принадлежность и давление сверстников могут влиять на связь между этическими соображениями и практическим решением. Существует вероятность того, что подросток поддерживает отношение, которое он считает несправедливым, из-за желания быть принятым группой. Однако влияние группы не всегда негативно: поддерживающая среда также может укреплять нормы взаимного уважения и недискриминации [8].

В-четвертых, толерантность - это не согласие со всеми мнениями, а признание права даже в условиях разногласий. Подросток может не соглашаться с мнением другого человека, но это не оправдывает его дискриминацию или лишение права на выражение мнения [10].

Таблица 1. Основные теоретические подходы, объясняющие этические суждения и толерантные решения

Автор или подход	Основное содержание	Значение толерантности в объяснении решения
Ж. Пиаже[3].	Понимание этических норм и самостоятельное суждение	Объясняет развитие представлений о справедливости
Л. Кольберг[4].	Уровни развития нравственного суждения	Указывает на роль норм и принципов в обосновании решения
К. Гиллиган[5].	Важность справедливости и заботы	Обосновывает учет прав и переживаний другого человека
Ж. Рест и соавт. [6]	Нравственное чутье, рассуждение, мотивация и характер	Раскрывает разницу между пониманием правильного решения и его реализацией.
E. Turiel[7].	Этическая, социально-нормативная и личностная сферы	Объясняет влияние интерпретации ситуации на решение.
М. Киллен и А. Ратланд[8].	Групповая принадлежность и социальная изоляция	Освещает конфликт между принципами справедливости и групповым давлением.
Ж. Хайдт[9].	Эмоции и интуиция в моральных суждениях	Указывает на необходимость учета эмоциональных реакций.
Дж. Л. Салливан и Дж. Э. Трансуэ[10].	Толерантность и признание прав	Обосновывает уважение свобод даже в условиях конфликта.

Как видно из таблицы, толерантное решение зависит не только от нравственных знаний, но и от понимания ситуации, мотивации, эмоций и социальной среды. Поэтому в процессе обучения целесообразно развивать навыки обсуждения этических дилемм, обоснования решений доказательствами, выслушивания противоположных мнений и общения без дискриминации. Однако эффективность таких подходов должна проверяться эмпирическими исследованиями.

Основное ограничение исследования заключается в том, что реальные решения подростков не измерялись напрямую. В будущем необходимо отдельно оценивать этические суждения и толерантные решения, а также эмпирически изучать влияние семейной среды, отношений сверстников и цифровой среды.

Заключение

Теоретический анализ показал, что нравственные суждения и толерантные решения подростков являются взаимосвязанными, но неравными явлениями. Справедливость, равенство и понимание прав человека создают основу для толерантного решения, однако на окончательный выбор также могут влиять моральная мотивация, эмоциональные реакции, интерпретация ситуации и групповое давление.

Интерпретация толерантности как решения, направленного на уважение прав и достоинства другого человека даже в условиях конфликта, более точно раскрывает ее содержание. Поэтому в образовательных учреждениях необходимо развивать навыки обсуждения этических ситуаций, обоснования самостоятельного мнения, выслушивания иных взглядов и выражения отношения без дискриминации. В дальнейшем целесообразно проверить эти теоретические выводы с помощью эмпирических исследований.

Использованная литература

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O‘RQ-406-son Qonuni. Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida. https://lex.uz/docs/-3026246
3. Piaget, J. The Moral Judgment of the Child. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1932.
4. Kohlberg, L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 1981.
5. Gilligan, C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
6. Rest, J. R., Narvaez, D., Bebeau, M. J., Thoma, S. J. Postconventional Moral Thinking: A Neo-Kohlbergian Approach. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1999.
7. Turiel, E. The Development of Social Knowledge: Morality and Convention. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
8. Killen, M., Rutland, A. Children and Social Exclusion: Morality, Prejudice, and Group Identity. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2011. https://doi.org/10.1002/9781444396317
9. Haidt, J. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment // Psychological Review. – 2001. – Vol. 108, No. 4. – P. 814–834. https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814
10. Sullivan, J. L., Transue, J. E. The psychological underpinnings of democracy: A selective review of research on political tolerance, interpersonal trust, and social capital // Annual Review of Psychology. – 1999. – Vol. 50. – P. 625–650. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.625

Raximbayeva Gulyora Ulugbekovna
Urganch davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF STUDENTS’ SOCIAL IDENTITY FORMATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Annotatsiya; Maqolada globallashuv sharoitida talabalar ijtimoiy identifikatsiyasining shakllanishiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan psixologik determinantlar nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy identifikatsiya shaxsning muayyan guruhlarga mansubligini anglashi, bu mansublikning o‘zini anglash tizimidagi ahamiyati hamda guruh bilan hissiy aloqadorligini qamrab oluvchi ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida talqin etiladi. Global va milliy identifikatsiya, qadriyatlar yo‘nalishi, ijtimoiy mansublik, raqamli muhit va madaniyatlararo moslashuv o‘zaro bog‘liq omillar sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada empirik tekshiruv uchun o‘zgaruvchilar va statistik tahlil yo‘nalishlari taklif etiladi. Muayyan tanlanma bo‘yicha tasdiqlangan statistik natijalar mavjud bo‘lmagani sababli, nazariy taxminlar empirik xulosa sifatida taqdim etilmaydi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy identifikatsiya, globallashuv, talabalar, milliy identifikatsiya, global identifikatsiya, qadriyatlar, raqamli muhit, madaniyatlararo moslashuv

Аннотация: В статье теоретически анализируются психологические детерминанты, которые могут влиять на формирование социальной идентичности студентов в условиях глобализации. Социальная идентичность рассматривается как многомерное образование, включающее осознание принадлежности к социальным группам, субъективную значимость этой принадлежности и эмоциональную связь с группой. Взаимосвязь глобальной и национальной идентификации, ценностных ориентаций, чувства социальной принадлежности, цифровой среды и межкультурной адаптации представлена как направление дальнейшего исследования. Предлагаются переменные и способы

статистического анализа для эмпирической проверки модели. Поскольку подтверждённые статистические результаты конкретной выборки не предоставлены, теоретические предположения не выдаются за эмпирические выводы.

Ключевые слова: социальная идентичность, глобализация, студенты, национальная идентификация, глобальная идентификация, ценности, цифровая среда, межкультурная адаптация

Abstract: This article theoretically examines psychological determinants that may contribute to the formation of students' social identity in the context of globalization. Social identity is conceptualized as a multidimensional construct involving awareness of group membership, the subjective importance of that membership, and emotional attachment to the group. Global and national identification, value orientations, social belonging, digital environments, and intercultural adaptation are discussed as interrelated areas for investigation. The paper outlines variables and statistical approaches suitable for empirical testing. As verified statistical results from a specific sample have not been provided, theoretical propositions are not presented as empirical findings.

Keywords: social identity, globalization, students, national identification, global identification, values, digital environment, intercultural adaptation

Introduction: Globalization has changed the social and cultural contexts in which university students construct their sense of self. Wider access to digital communication, mobility, international educational content, and diverse cultural narratives expands the range of groups with which students may identify. These developments can provide resources for intercultural learning, but they may also make identity negotiation more complex. Students may simultaneously experience attachment to family, local community, university, nation, professional groups, and transnational online communities.

Social identity is therefore an important topic for psychological research in higher education. The key issue is not simply whether students identify with a group, but how different affiliations are organized within their self-concept, how strongly they are experienced, and under what conditions they support or complicate one another. A rigorous analysis must distinguish theoretical expectations from findings established through data.

Theoretical foundations of social identity. Tajfel's social identity approach emphasizes that people's self-conceptions are partly shaped by their perceived membership in social groups and by the evaluative meaning attached to those memberships [1]. Tajfel and Turner's account of intergroup relations further highlights categorization, comparison, and the psychological significance of group boundaries [2]. These perspectives help explain why identity is not only an individual attribute but also a relational process embedded in social contexts.

Cameron's three-factor model differentiates centrality, in-group affect, and in-group ties [3]. Centrality concerns how important a group membership is to a person's self-concept; in-group affect concerns the emotional evaluation of that membership; and in-group ties refer to perceived connection with other group members. This model is useful for research with university students because it permits the researcher to distinguish cognitive importance, emotional evaluation, and relational belonging instead of collapsing them into one score.

Ashmore, Deaux, and McLaughlin-Volpe propose an organizing framework that treats collective identity as multidimensional and context-sensitive [4]. Hogg and colleagues likewise emphasize the relationship between collective self-conception and group processes [5]. Taken together, these approaches suggest that student identity should be examined across several dimensions and in relation to the specific social environments in which students participate.

Globalization and the relationship between national and global identification Globalization increases opportunities for students to engage with people, values, and cultural products beyond their immediate community. Such engagement should not automatically be interpreted as a decline in national identification. National and global orientations may coexist, although their relationship can vary according to personal experiences, social context, and the meanings students attach to each affiliation.

National identification can provide continuity, shared cultural references, and a sense of belonging. Global identification may support awareness of interdependence and willingness to engage with people from different backgrounds. UNESCO's framework for global citizenship education stresses the importance of understanding local and global issues, respecting diversity, and participating responsibly in society [7]. These educational aims are compatible with investigating how students maintain culturally meaningful attachments while developing intercultural openness.

An important research question is whether national and global identification are positively associated, independent dimensions, or in some contexts perceived as competing orientations. The answer should not be assumed in advance. It requires clearly defined measures, culturally appropriate instruments, and analysis of the relevant sample.

Psychological determinants and proposed conceptual framework. Several determinants warrant systematic investigation. First, value orientations may influence which groups students regard as meaningful and whether group norms are experienced as compatible with personal principles. Value congruence is a plausible explanatory factor, but its role must be measured rather than inferred from students' stated cultural preferences alone.

Second, social belonging in the university environment may be related to identity through experiences of acceptance, participation, peer support, and recognition. A student can be formally enrolled in a university without necessarily feeling psychologically connected to its community. Consequently, institutional membership and subjective identification should be measured separately.

Third, the digital environment exposes students to multiple communities and competing narratives about identity. Online participation can extend social ties and enable intercultural contact, but the mere frequency of digital media use does not demonstrate a particular psychological effect. Research should distinguish the type of content, nature of interaction, perceived credibility, and degree of participation.

Fourth, intercultural adaptation may be relevant to how students negotiate cultural differences and maintain a coherent self-concept. Berry's acculturation framework offers a useful point of reference for examining adaptation in intercultural contexts [8]. Fifth, reflective awareness may help students evaluate their affiliations and integrate experiences across settings. These proposed factors should be understood as candidate determinants, not as a proven causal sequence.

The conceptual model proposed here treats social identity as a multidimensional outcome associated with value orientations, social belonging, digital experiences, and intercultural adaptation. The model does not assume that all factors exert equal effects or that their relationships are necessarily causal. Those questions require empirical testing.

Empirical research design and analytical strategy. An empirical study could recruit university students from different years of study and, where relevant, more than one institution. The sampling procedure, participant characteristics, inclusion criteria, and ethical safeguards should be reported transparently. Participation should be voluntary, and questionnaire data should be handled confidentially.

Social identity can be assessed using a validated multidimensional instrument, provided that permission, translation quality, cultural suitability, and psychometric properties are addressed. Additional measures may assess national and global identification, value orientations, social belonging, digital experiences, and intercultural adaptation. Researchers should avoid combining instruments into a single index unless the theoretical and psychometric justification is clear.

Descriptive statistics can summarize distributions and central tendencies. Reliability analysis should precede interpretation of composite scores. Correlation analysis can estimate associations between variables, while regression models can test whether selected variables explain variation in identity dimensions after relevant covariates are considered. If mediation or structural equation modelling is proposed, the sample size, measurement model, assumptions, and fit criteria must be justified. Cross-sectional correlations alone cannot establish causation.

No sample-specific coefficients, significance levels, or group differences are reported in this paper because verified data have not been supplied for analysis. The empirical section therefore defines a research strategy rather than claiming that the proposed relationships have already been confirmed.

Discussion. The theoretical synthesis suggests that students' social identity should be studied as a dynamic configuration of group memberships rather than a fixed, single affiliation. This perspective discourages simplistic conclusions that globalization necessarily weakens national identity or that strong national identification necessarily limits intercultural openness. Both assumptions require evidence and may obscure differences between students and contexts.

For higher education, the proposed framework can guide the development of research questions and student-support initiatives. Universities may create opportunities for constructive dialogue, collaborative learning, cultural exchange, and meaningful participation in academic communities. However, such practices should not be described as proven interventions on the basis of theoretical reasoning alone. Their effectiveness requires evaluation through appropriate research designs.

Conclusion. Students' social identity formation under globalization can be understood as a multidimensional process involving group membership, values, emotional attachment, social belonging, and intercultural experience.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tajfel H. Individuals and groups in social psychology // British Journal of Social and Clinical Psychology. – 1979. – Vol. 18, No. 2. – P. 183–190. https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1979.tb00324.x

2. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict // The Social Psychology of Intergroup Relations / Ed. by W. G. Austin, S. Worchel. – Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. – P. 33–47.

3. Cameron J. E. A three-factor model of social identity // Self and Identity. – 2004. – Vol. 3, No. 3. – P. 239–262. https://doi.org/10.1080/13576500444000047

4. Ashmore R. D., Deaux K., McLaughlin-Volpe T. An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality // Psychological Bulletin. – 2004. – Vol. 130, No. 1. – P. 80–114. https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80

5. Hogg M. A., Abrams D., Otten S., Hinkle S. The social identity perspective: Intergroup relations, self-conception, and small groups // Small Group Research. – 2004. – Vol. 35, No. 3. – P. 246–276. https://doi.org/10.1177/1046496404263424

6. Phinney J. S., Ong A. D. Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions // Journal of Counseling Psychology. – 2007. – Vol. 54, No. 3. – P. 271–281. https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.271

7. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2015.

8. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation // Applied Psychology. – 1997. – Vol. 46, No. 1. – P. 5–34. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x

Raximov G‘ulomjon Davronbekovich
Buxoro davlat universiteti muataqil izlanuvchisi

MUVAFFAQIYATGA INTILISH MOTIVATSIYASINING TARKIBIY TUZILMASI VA RIVOJLANISH BOSIQCHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining psixologik mohiyati, tarkibiy tuzilmasi hamda rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi, qiyinchiliklarni yengib o‘tishi va faoliyat natijalariga erishishidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ushbu motivatsiyaning ehtiyoj, maqsad, motiv,

qadriyat, kutilma, o‘z-o‘ziga ishonch, natijani baholash va iroda kabi tarkibiy komponentlari o‘zaro bog‘liqlikda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: muvaffaqiyatga intilish, motivatsiya, motiv, ehtiyoj, maqsad, maqsadga yo‘naltirilganlik, shaxs, motivatsion tuzilma, o‘z-o‘ziga ishonch, kutilma, iroda, faoliyat.

Kirish. Bugungi kunda shaxsning faoliyat samaradorligini ta’minlash, uning o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yishi va belgilangan natijalarga erishishga intilishini shakllantirish psixologiya hamda pedagogika fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Insonning bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini amaliy faoliyatda namoyon etishi ko‘p jihatdan uning ichki motivatsion holati, faoliyatga bo‘lgan munosabati va muvaffaqiyatga erishishga bo‘lgan intilish darajasiga bog‘liq. Ayniqsa, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda shaxsdan tashabbuskorlik, mustaqillik, mas’uliyat, raqobatbardoshlik va o‘z imkoniyatlarini to‘laqonli ro‘yobga chiqarishga intilish kabi sifatlar talab etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining mazmun-mohiyatini, tarkibiy tuzilishini va rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsning muayyan faoliyatda yuqori natijalarga erishish, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilish, murakkab vazifalarni bajarish va o‘z faoliyatini takomillashtirishga undovchi ichki psixologik omillar majmuini ifodalaydi. Mazkur motivatsiya shaxsning faoliyatga kirishishi bilangina cheklanmay, balki uning maqsadni belgilashi, unga erishish yo‘llarini tanlashi, yuzaga keladigan qiyinchiliklarga munosabati, faoliyat natijalarini baholashi hamda keyingi harakatlarini rejalashtirishida ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini faqatgina “muvaffaqiyatga erishish istagi” sifatida emas, balki ehtiyoj, maqsad, motiv, kutilma, o‘z-o‘ziga ishonch, iroda, natijani baholash va faoliyatga yo‘nalganlik kabi o‘zaro bog‘liq komponentlardan tashkil topgan murakkab psixologik tizim sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Psixologik tadqiqotlarda motivatsiya shaxs faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qilinib, uning mazmuni va yo‘nalishi insonning ehtiyojlari, qiziqishlari, qadriyatlari hamda hayotiy maqsadlari bilan belgilanadi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasida esa shaxsning “natijaga erishish”ga bo‘lgan ehtiyoji yetakchi o‘rin egallaydi. Bunda shaxs o‘z faoliyatining natijasini oldindan tasavvur qiladi, kutilayotgan muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikni baholaydi va tegishli harakat strategiyasini tanlaydi. Demak, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi kognitiv, emotsional va irodaviy jarayonlarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadigan kompleks hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur motivatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi shaxsning ontogenetik taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Insonda muvaffaqiyatga intilishning dastlabki ko‘rinishlari bolalik davrida turli faoliyat turlarini egallash, kattalarning rag‘batlantirishi va o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘rish jarayonida yuzaga keladi. Keyinchalik ta’lim faoliyati, tengdoshlar bilan munosabat, ijtimoiy talablar va shaxsiy tajriba ta’sirida ushbu motivatsiya mazmunan murakkablashib boradi. O‘smirlik va o‘spirinlik davrida shaxsning o‘zligini anglash, kelajakdagi kasbiy va hayotiy maqsadlarini belgilashi muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining yanada barqaror shakllanishiga zamin yaratadi. Yetuklik davrida esa mazkur motivatsiya kasbiy faoliyat, ijtimoiy mavqe, shaxsiy rivojlanish va o‘zini namoyon etish ehtiyojlari bilan uyg‘unlashadi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining rivojlanishida tashqi va ichki omillarning o‘zaro munosabati ham alohida ahamiyatga ega. Tashqi rag‘bat, ijtimoiy e’tirof, baholash va qo‘llab-quvvatlash dastlab shaxsning faoliyatga qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Biroq barqaror muvaffaqiyat motivatsiyasining shakllanishi shaxsning ichki ehtiyojlari, o‘z faoliyatining mazmunini anglashi, mustaqil maqsadlar qo‘ya olishi va o‘z imkoniyatlariga ishonchi bilan bog‘liq. Shu jihatdan, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining rivojlanishida tashqi motivlardan ichki motivlarga o‘tish, faoliyat maqsadlarining shaxsiy ahamiyat kasb etishi va o‘z-o‘zini rag‘batlantirish mexanizmlarining shakllanishi muhim psixologik jarayon hisoblanadi.

MUHOKAMA

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsning faoliyatdagi faolligi, maqsadga yo‘naltirilganligi va o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish jarayonini belgilovchi murakkab psixologik hodisalardan biridir. Uning mohiyatini tahlil qilishda motivatsiyani faqatgina shaxsning muayyan natijaga erishish istagi sifatida talqin qilish yetarli emas. Chunki muvaffaqiyatga intilish shaxsning ehtiyojlari, maqsadlari, qadriyatlari, o‘z imkoniyatlarini baholashi, kutilmalari, faoliyat natijalariga munosabati va irodaviy sifatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ko‘p komponentli tizimni tashkil etadi. Shu jihatdan mazkur motivatsiyani yaxlit psixologik tuzilma sifatida o‘rganish shaxsning nima sababdan ma’lum faoliyatga kirishishi, qanday maqsadlarni tanlashi va qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo‘lishini tushuntirish imkonini beradi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining tarkibiy tuzilmasida, avvalo, ehtiyoj komponenti muhim o‘rin tutadi. Ehtiyoj shaxsni muayyan faoliyatga undovchi dastlabki psixologik manbalardan biri bo‘lib, muvaffaqiyatga intilish holatida u o‘z qobiliyatlarini namoyon qilish, o‘zini tasdiqlash, yuqori natijaga erishish va faoliyatda ijobiy natijani qo‘lga kiritishga bo‘lgan ichki zarurat ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Ehtiyojning mazmuni shaxsning yoshiga, hayotiy tajribasiga, ijtimoiy muhitiga va faoliyat yo‘nalishiga qarab o‘zgarib boradi. Dastlab tashqi rag‘bat bilan bog‘liq bo‘lgan ehtiyoj vaqt o‘tishi bilan ichki maqsad va qadriyatlarga asoslangan barqaror motivatsiyaga aylanishi mumkin.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining keyingi muhim komponenti maqsad hisoblanadi. Maqsad motivatsion jarayonni aniq yo‘nalishga keltiradi va shaxs faoliyatining kutilayotgan natijasini belgilaydi. Maqsad qanchalik aniq, real va shaxs uchun ahamiyatli bo‘lsa, faoliyatga jalb etilish darajasi ham shunchalik yuqori bo‘lishi mumkin. Bunda shaxs nafaqat “muvaffaqiyatga erishish”ni istaydi, balki unga qanday yo‘l bilan erishish, qanday natijaga ega bo‘lish va mavjud imkoniyatlardan qanday foydalanish kerakligini belgilaydi. Shu sababli maqsadni shakllantirish jarayoni muvaffaqiyat motivatsiyasining faollashuvi va barqarorlashuvida muhim mexanizm sifatida qaraladi.

Motiv esa ehtiyojni muayyan faoliyat yo‘nalishiga aylantiruvchi ichki psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Bir xil maqsadga turli shaxslar turli motivlar asosida intilishi mumkin. Masalan, bir shaxs yuqori natijaga o‘z qobiliyatlarini sinab ko‘rish uchun intilsa, boshqasi ijtimoiy e’tirof yoki yuqori bahoga ega bo‘lish uchun harakat qilishi mumkin. Demak, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining tashqi ko‘rinishi bir xil bo‘lsa-da, uning ichki mazmuni shaxsdan shaxsga farqlanadi. Bu holat motivatsion jarayonni individual-psixologik xususiyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot mavzusi doirasida o‘z-o‘ziga ishonch ham muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Shaxs o‘z imkoniyatlariga ishongan taqdirda murakkab vazifalarni bajarishga ko‘proq tayyor bo‘ladi, qiyinchiliklarga bardoshli munosabat bildiradi va muvaffaqiyatsizlikdan keyin faoliyatni davom ettirish ehtimoli ortadi. Aksincha, o‘z imkoniyatlarini past baholash, muvaffaqiyatsizlikdan ortiqcha qo‘rqish yoki “men buni uddalay olmayman” kabi salbiy kutilmalar muvaffaqiyat motivatsiyasining susayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun shaxsning o‘z kuchi va imkoniyatlarini adekvat baholashi muvaffaqiyatga yo‘nalgan faoliyatning psixologik shartlaridan biri hisoblanadi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasida kutilma komponenti ham alohida ahamiyatga ega. Shaxs faoliyatni boshlashdan oldin ma’lum natijaga erishish ehtimolini ichki ravishda baholaydi. Agar u o‘z harakatlari ijobiy natijaga olib kelishiga ishonsa, faoliyatga kirishish va uni davom ettirish motivatsiyasi kuchayadi. Biroq natijaning oldindan salbiy baholanishi faoliyatdan qochishga yoki vazifani bajarishga yetarlicha kuch sarflamaslikka sabab bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsning nafaqat mavjud imkoniyatlariga, balki kelajakdagi natija haqidagi subyektiv tasavvurlariga ham bog‘liq.

Muvaffaqiyat motivatsiyasining rivojlanishida irodaviy komponent ham muhim o‘rin egallaydi. Har qanday maqsadga erishish jarayonida turli qiyinchiliklar, vaqtinchalik muvaffaqiyatsizliklar va tashqi to‘siqlar yuzaga kelishi tabiiy. Bunday sharoitda motivning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli bo‘lmay, uni amalga oshirish uchun qat’iyat, sabr-toqat, o‘zini

nazorat qilish va faoliyatni davom ettira olish qobiliyati talab etiladi. Shu sababli muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi bilan shaxsning irodaviy sifatlari o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud. Kuchli motivatsiya irodaviy harakatlarni faollashtirsa, rivojlangan iroda motivatsiyaning barqarorligini ta’minlaydi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining yana bir muhim jihati natijani baholash jarayonidir. Shaxs o‘z faoliyati yakunlarini tahlil qilish orqali belgilangan maqsadga qanchalik yaqinlashganini aniqlaydi. Ijobiy natija motivatsiyani mustahkamlashi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishi va yangi maqsadlarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Muvaffaqiyatsiz natija esa ikki xil psixologik oqibatga ega bo‘lishi mumkin: bir tomondan, shaxsning motivatsiyasi pasayishi va faoliyatdan voz kechishiga olib kelishi mumkin; ikkinchi tomondan esa, xatolarni tahlil qilish va faoliyat strategiyasini takomillashtirishga undashi mumkin. Ushbu farq shaxsning muvaffaqiyatsizlikka munosabati va uning ichki motivatsion yo‘nalganligi bilan belgilanadi.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivi bilan o‘zaro aloqadorlikda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Ushbu ikki yo‘nalish shaxs xulq-atvorining qarama-qarshi motivatsion tendensiyalarini ifodalaydi. Muvaffaqiyatga intilishda shaxsning asosiy e’tibori ijobiy natijaga erishishga qaratilsa, muvaffaqiyatsizlikdan qochishda salbiy natijani boshdan kechirmaslik ustuvor bo‘ladi. Muvaffaqiyatsizlikdan qochish kuchli bo‘lgan shaxs murakkab vazifalarni bajarishdan qochishi, o‘z imkoniyatlarini past baholashi yoki natijaga nisbatan ortiqcha xavotirga tushishi mumkin. Shu bilan birga, muvaffaqiyatga intilishning yuqori darajasi shaxsning qiyinchiliklarni rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishiga yordam beradi.

Mazkur motivatsiyaning rivojlanishini bosqichma-bosqich tahlil qilish ham muhimdir. Birinchi bosqichda motivatsion ehtiyojning paydo bo‘lishi kuzatiladi. Bu davrda shaxsda biror faoliyatda o‘zini namoyon qilish, yaxshi natijaga erishish yoki boshqalardan ijobiy baho olish istagi shakllanadi. Ikkinchi bosqichda ushbu ehtiyoj aniq maqsadga aylanadi. Shaxs nimaga erishishni istayotganini anglaydi va unga erishish yo‘llarini izlay boshlaydi. Uchinchi bosqichda faoliyatga kirishish va strategiyani tanlash jarayoni amalga oshadi. To‘rtinchi bosqichda shaxs faoliyat jarayonidagi qiyinchiliklarni yengib o‘tadi, o‘z harakatlarini nazorat qiladi va zarur hollarda faoliyat strategiyasini o‘zgartiradi. Beshinchi bosqichda esa natijani baholash va motivatsiyani mustahkamlash amalga oshadi.

Rivojlanish bosqichlari o‘rtasida qat’iy chegaralar mavjud emas. Ular bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro ta’sir qiluvchi jarayonlar sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, faoliyat natijasining ijobiy baholanishi yangi ehtiyoj va maqsadlarni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, muvaffaqiyatsizlik shaxsni dastlabki maqsadlarini qayta ko‘rib chiqishga, yangi strategiya tanlashga yoki qo‘shimcha bilim va ko‘nikmalarni egallashga undashi mumkin. Shu sababli muvaffaqiyat motivatsiyasining rivojlanishini chiziqli emas, balki doimiy ravishda takrorlanib va takomillashib boruvchi psixologik jarayon sifatida baholash mumkin.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining rivojlanishida ijtimoiy muhit ham muhim omillardan biridir. Oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar guruhi va kasbiy muhit tomonidan bildiriladigan munosabat shaxsning muvaffaqiyat haqidagi tasavvurlariga ta’sir ko‘rsatadi. Qo‘llab-quvvatlovchi va rivojlantiruvchi muhit shaxsda o‘z imkoniyatlariga ishonchni kuchaytirishi, mustaqil maqsadlar qo‘yish va ularga erishishga bo‘lgan intilishni rag‘batlantirishi mumkin. Haddan tashqari tanqidiy, faqat natijaga yo‘naltirilgan yoki doimiy taqqoslashga asoslangan muhit esa muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish motivining kuchayishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Shuningdek, pedagogik ta’sir muvaffaqiyat motivatsiyasining rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi yoki talabaning faqat yakuniy natijasini emas, balki uning harakati, intilishi va individual rivojlanish dinamikasini ham baholash motivatsiyaning barqarorlashuviga yordam beradi. Real va erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilash, individual yutuqlarni e’tirof etish, konstruktiv fikr-mulohaza berish, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish hamda xatolarni rivojlanish vositasi sifatida ko‘rsatish muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini kuchaytiruvchi pedagogik shartlar sifatida qaralishi mumkin.

Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish jarayoni bilan ham chambarchas bog‘liq. Barqaror motivatsiyaga ega shaxs bir martalik natijaga erishish bilan cheklanib qolmay, o‘z faoliyatini takomillashtirish, yangi bilimlarni egallash va mavjud imkoniyatlarini kengaytirishga intiladi. Bunday motivatsiya shaxsning uzoq muddatli maqsadlarni belgilashiga, faoliyat natijalarini muntazam tahlil qilishiga va o‘z ustida ishlashiga zamin yaratadi. Shu jihatdan muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi nafaqat faoliyatni boshlash, balki shaxsning uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi mexanizm sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Natijalar. Tadqiqot doirasida muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining tarkibiy tuzilmasi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinib, uning shaxs faoliyatining samaradorligi bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘p komponentli psixologik hodisa ekanligi aniqlandi. Tahliliy natijalar muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi alohida bir motiv bilan chegaralanmasdan, ehtiyoj, maqsad, motiv, kutilma, o‘z-o‘ziga ishonch, iroda, natijani baholash va o‘zini rivojlantirish kabi komponentlarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanishini ko‘rsatdi. Mazkur komponentlarning har biri motivatsion jarayonning muayyan bosqichini ta’minlasa-da, ularning o‘zaro uyg‘unligi shaxsning barqaror muvaffaqiyatga yo‘nalganligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahliliy-qiyosiy yondashuv asosida muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivi o‘rtasidagi farqlar aniqlandi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi mavjud bo‘lgan holatda shaxsning diqqat markazi kutilayotgan ijobiy natijaga, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishga va faoliyat samaradorligini oshirishga yo‘naltiriladi. Muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivi ustun bo‘lgan holatda esa asosiy e’tibor salbiy natijadan himoyalanish, tanqiddan qochish va xatoga yo‘l qo‘ymaslikka qaratiladi. Birinchi holatda qiyinchiliklar faoliyatni davom ettirish uchun rag‘bat vazifasini bajarishi mumkin bo‘lsa, ikkinchi holatda ayni qiyinchiliklar faoliyatdan chekinish yoki vazifani bajarishni kechiktirishga olib kelishi ehtimoli yuqori. Shu sababli barqaror va konstruktiv motivatsiya uchun muvaffaqiyatga intilish tendensiyasining ustunligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining kuchi shaxsning maqsadni qanchalik aniq belgilashi bilan bevosita bog‘liq. Aniq va real maqsad mavjud bo‘lgan vaziyatda shaxs o‘z faoliyatini rejalashtirish, mavjud resurslarni taqsimlash va natijani baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Aksincha, noaniq yoki shaxs uchun ahamiyatsiz maqsad motivatsion faollikning pasayishiga sabab bo‘ladi. Demak, maqsadning aniqligi va shaxsiy ahamiyati muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasini faollashtiruvchi asosiy omillardan biri sifatida belgilandi.

Ichki va tashqi motivatsiyani qiyoslash natijasida ham muhim farqlar kuzatildi. Tashqi motivatsiya mukofot, baho, maqtov, ijtimoiy e’tirof yoki boshqa tashqi omillar ta’sirida shakllansa, ichki motivatsiya faoliyatning o‘zidan qoniqish olish, yangi bilim va tajriba orttirish, o‘z qobiliyatlarini rivojlantirish hamda shaxsiy maqsadlarni amalga oshirish ehtiyoji bilan bog‘liq. Tashqi rag‘bat qisqa muddatda faoliyat faolligini oshirishi mumkin, biroq uzoq muddatli va barqaror muvaffaqiyat motivatsiyasi uchun ichki motivlarning shakllanishi muhimroq ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, muvaffaqiyatga intilishning yuqori darajasi shaxsning tashqi baholashdan bosqichma-bosqich ichki mezonlarga o‘tishi bilan tavsiflanadi.

Natijalar motivatsiyaning rivojlanish jarayonini shartli ravishda besh bosqichga ajratish imkonini berdi. Birinchi bosqichda ehtiyoj va dastlabki motivatsion moyillik shakllanadi. Ikkinchi bosqichda ehtiyoj muayyan maqsad bilan bog‘lanib, shaxsda natijaga erishish istagi konkretlashadi. Uchinchi bosqichda shaxs faoliyatga kirishadi va maqsadga erishish strategiyasini tanlaydi. To‘rtinchi bosqich faoliyat jarayonida qiyinchiliklarni yengib o‘tish, o‘zini nazorat qilish va motivatsiyani saqlab qolish bilan tavsiflanadi. Beshinchi bosqichda esa erishilgan natija tahlil qilinadi, xatolar va yutuqlar baholanadi hamda keyingi faoliyat uchun yangi maqsadlar shakllantiriladi.

Mazkur bosqichlarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, dastlabki bosqichlarda tashqi omillar ta’siri nisbatan kuchli bo‘lsa, rivojlanishning keyingi bosqichlarida ichki psixologik omillarning roli ortib boradi. Xususan, dastlab shaxs maqtov, baho yoki rag‘bat ta’sirida faoliyatga kirishishi mumkin. Keyinchalik u faoliyatning mazmuni va shaxsiy ahamiyatini anglay boshlaydi

hamda muvaffaqiyatni tashqi baho bilan emas, balki o‘zining ichki mezonlari asosida baholashga o‘tadi. Bu jarayon motivatsiyaning tashqi boshqaruvdan ichki boshqaruvga tomon rivojlanishini ifodalaydi.

Tahlil natijasida o‘z-o‘ziga ishonch muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining muhim differensial ko‘rsatkichi sifatida belgilandi. O‘z imkoniyatlariga ishongan shaxs murakkab vazifalarni bajarishga moyil bo‘lib, qiyinchiliklarga nisbatan nisbatan barqaror munosabat namoyon etadi. O‘ziga ishonchi past shaxs esa vazifaning murakkabligini o‘z imkoniyatlaridan ustun qo‘yishi va muvaffaqiyatsizlik ehtimolini yuqori baholashi mumkin. Shunday qilib, muvaffaqiyat motivatsiyasi va o‘z-o‘ziga ishonch o‘rtasida o‘zaro mustahkamlovchi munosabat mavjud: muvaffaqiyat tajribasi o‘ziga ishonchni oshiradi, o‘ziga ishonch esa yangi muvaffaqiyatlarga intilishni kuchaytiradi.

Muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik tajribalarining keyingi motivatsion holatga ta’siri ham qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Muvaffaqiyat natijasida shaxsda kompetentlik hissi, o‘z kuchiga ishonch va yangi maqsadlarga intilish kuchayishi mumkin. Muvaffaqiyatsizlik esa shaxsning motivatsiyasini pasaytirishi yoki aksincha, faoliyat strategiyasini qayta ko‘rib chiqish va yanada yuqori natijaga erishishga undashi mumkin. Bu holatda muvaffaqiyatsizlikning o‘zi emas, balki shaxsning unga bergan subyektiv bahosi muhim ahamiyat kasb etadi. Muvaffaqiyatsizlikni shaxsiy qobiliyatsizlik belgisi sifatida qabul qilish bilan uni tajriba va rivojlanish manbai sifatida qabul qilish o‘rtasida katta psixologik farq mavjud.

Xulosa.

Umuman olganda, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining tarkibiy tuzilmasi o‘zaro uzviy bog‘langan ehtiyoj, motiv, maqsad, kutilma, o‘z-o‘ziga ishonch, iroda, natijani baholash va o‘zini rivojlantirish kabi komponentlardan tashkil topadi. Ushbu komponentlarning uyg‘unligi motivatsiyaning barqarorligi va samaradorligini belgilaydi. Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi rivojlanishining har bir bosqichida shaxsning ichki imkoniyatlari bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya jarayoni, faoliyat tajribasi va natijalarni baholash mexanizmlari ham muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun mazkur motivatsiyani rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlar kompleks xarakterga ega bo‘lishi, shaxsning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash, mustaqil maqsad qo‘yish ko‘nikmasini rivojlantirish va muvaffaqiyatsizlikka konstruktiv munosabatni shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. — New York: Guilford Press, 2017. — 756 p.

2. Ryan R. M. (ed.). The Oxford Handbook of Human Motivation. 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2019. — 848 p.

3. Steinmayr R., Weidinger A. F., Schwinger M., Spinath B. The Importance of Students’ Motivation for Their Academic Achievement – Replicating and Extending Previous Findings // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10. — Article 1730.

4. Jaitner D., Rinas R., Becker C., Niermann C., Breithecker J., Mess F. Supporting Subject Justification by Educational Psychology: A Systematic Review of Achievement Goal Motivation in School Physical Education // Frontiers in Education. — 2019. — Vol. 4. — Article 70.

5. Bardach L., Oczlon S., Pietschnig J., Lüftenegger M. Has Achievement Goal Theory Been Right? A Meta-Analysis of the Relation Between Goal Structures and Personal Achievement Goals // Journal of Educational Psychology. — 2019. — Vol. 112, № 6. — P. 1197–1220.

6. Hulleman C. S., Schrager S. M., Bodmann S. M., Harackiewicz J. M. A Meta-Analytic Review of Achievement Goal Measures: Different Labels for the Same Constructs or Different Constructs with Similar Labels? // Psychological Bulletin. — 2019. — Vol. 145, № 4. — P. 365–390.

7. Hulleman C. S., Barron K. E., Kosovich J. J., Lazowski R. A. The Origins, Evolution, and Future Directions of Achievement Goal Theory // Contemporary Educational Psychology. — 2020. — Vol. 61. — Article 101862.